

જૈન ગ્રંથમાળા
દાદાસાહેબ, ભાવનગર.
ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨
૩૦૦૪૮૪૬

જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

: લેખક :

મુનિ શ્રી. ન્યાયવિજયજી
[ત્રિપુરી]

શ્રી. ચારિત્ર સમારક ગ્રંથમાળા

અ મ દા વા ૬

શ્રી જૈન સાહિત્ય ગ્રંથમાળા પુણ્ય પાંચમું

જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

લેખક

સુનિ મહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયભ (ત્રિપુટી)

પ્રકાશક

મોતીચંદ મગનભાઈ ચોકસી
શ્રી જૈન સાહિત્ય ફંડ તરફથી સુરત

વિ. સં ૨૦૦૫]
અક્ષય તૃતીયા

વીર સંવત્ ૨૪૭૫

[ઈ. સ. ૧૯૪૯

મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૦-૦

આવૃત્તિ પહેલી :: પ્રત : ૫૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન
શ્રી મનભાઈ પ્રતાપચંદ
જૈન લાયબ્રેરી,
ગ્રામીપુરા-સુરત.

પ્રાપ્તિસ્થાન
ચંદુલાલ લખુભાઈ પારેખ
ડે. માંડવીની પોળમાં
નામજી ભુદરની પોળ-અમદાવાદ

અન્ય પ્રકાશનો

- (૧) સૂર્યપુર અનેક પુસ્તક ભાંડાગારશિક્ષા સૂચિ મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦
- (૨) સૂર્યપુરનો સુવર્ણયુગ: સૂરતનો જૈન ઇતિહાસ મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦
- (૩) સૂર્યપુર રાક્ષમાળા

મુદ્રણસ્થાન,
આનંદ પ્રો. પ્રેસ.
ભાવનગર.

પ્રાસંગિક

વર્ષો પૂર્વે ધર્મધ્વજમાં આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયધર્મશ્રિજીના સ્વ. વિદ્વાન શિષ્ય ઇતિહાસપ્રેમી મહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજીના ‘કલ્યાણકબૂમિઓ’ શિર્ષક નીચે તે વિષય પરત્વે માહિતી આપતા લેખો વાંચનામાં આવ્યા હતા.

ત્યારબાદ ‘અમારી પૂર્વદેશની તીર્થયાત્રા’ એ લેખો મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી તરફથી લખાયેલા આત્માનંદ પ્રકાશમાં વાંચનામાં આવ્યા.

કલ્યાણકબૂમિઓ વિષેના લેખોમાં તે બૂમિ પરત્વે જૂતકાલનો ઇતિહાસ અતીવ સુંદર રીતે જાણેખાયો હતો. શ્રી ન્યાયવિજયજીએ પોતાના લેખોમાં જૂતકાલીન ઇતિહાસ આપવા ઉપરાંત વર્તમાનકાલીન ઇતિહાસ તથા તીર્થો સંબંધી સંપૂર્ણ માહિતી પૂરી પાડી હતી, અને તે પ્રત્યે મહેને આકર્ષ્યો હતો.

આ લેખમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ સાગંશને વિસ્તારથી લખવા મેં મુનિ મહારાજશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજને પત્રદ્વારા તેમજ આગ્રામાં સૂરિસત્રાટ અઠગર પ્રતિબોધક આચાર્ય શ્રીમદ્ હીરસૂરીશ્વરજીપ્રતિષ્ઠિત શ્રી ચિંતામણી પાશ્વનાથજીના જિનાલય પાસેના ઉપાશ્રયમાં રૂબરૂ વિનંતી કરી, જે તેઓએ સહર્ષ સ્વીકારી લીધી. તેઓએ થણા તીર્થોની યાત્રાઓ કરી છે, જેથી સુંદર રીતે વિસ્તૃત માહિતી તેઓ આપી શક્યા છે.

કલિકાળમાં જૈનો માટે આલંબનરૂપ જૈન તીર્થો અને જૈન આગમો એ બે મુખ્ય છે. દિગમ્બર સંપ્રદાયમાં લિદ્ધક્ષેત્રો તથા અતિશય ક્ષેત્ર એમ તીર્થોના બે વિભાગો વિદિત છે, પણ સ્વેતાંબર સંપ્રદાયે વિશાલ ભાવના તરીકે તારે તે તીર્થ એમ માન્યું છે. તીર્થને તરવાનું સાધન માન્યું છે. વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસે તીર્થોંકર પરમાત્મની કલ્યાણક બૂમિઓમાં પણ કેટલીક બૂમિ વિચ્છેદ થઇ ગઇ છે. અર્થાત્ સ્થાપના પણ નથી, જેથી નવીન સ્થાપના કરી સંતમરણુ રાખવાની આવશ્યકતા છે. ચાલુ સદીમાં ગુર્જર દેશમાં અનેક નવીન તીર્થો ઉપરિસ્થિત થયા છે છતાં કલ્યાણક બૂમિમાં વિચ્છેદ થયેલાની આરાધના એકાન્ત હિતકર છે એ પરમ શ્રદ્ધાથી, યાત્રાળુને સુવક થાય તથા તીર્થ પ્રસિદ્ધિમાં આવે એ ખ્યેય ધ્યનમાં રાખી, આ આખેય અંથ તવાર કરાવવામાં આવ્યો છે. જૈન તીર્થો અંજે ખીમ્ અનેક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, તેમાંથી પણ જરૂરી હકીકતો લેવામાં આવી છે. હેલે આ અંથ દરેક જિજ્ઞાસુને ઉપયોગી થશે, એ ભાવના સથે વિરમું છું.

“કેશરી”

બે બોલ.

પૂજ્ય પિતાજી સ્થાપિત શ્રી જૈન સાહિત્યકેન્દ્ર તરફથી આ માળામાં પુષ્પક પાંચમું નામ “જૈન તીર્થોત્તો ઇતિહાસ” પ્રગટ કરતાં અત્યંત આનંદ થાય છે.

ઈ. સ. ૧૯૪૦માં સૂર્યપુર રાસમાળા અંથ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. સૂર્યપુર (સુરત) જાંબી સર્વ સંગ્રહ વિભાગવાર પ્રસિદ્ધ ઘટ્ટચૂકેજ છે. આ ઉપરાંત અન્યત્ર સેવાકાર્ય તરીકે તીર્થસેવાદ્વારા આત્માની તથા સમાજની સેવા કરવાની ભાવના રકુરી.

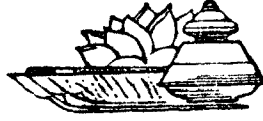
કલિકાળમાં શ્રી જિનમૂર્તિ તથા શ્રી જિનઆગમ તારણહાર છે. તીર્થો જિનમૂર્તિ-મંડિત હોવાથી તેની સેવા હૃદય કોટીની મણાય. તીર્થો સંબંધી અનેક પુસ્તકો બહાર પડી ગયાં છે, પણ આ પુસ્તકની વિશેષતા એ છે કે-આ પુસ્તકતાં લેખક મુનિશ્રીએ પોતે ઘણાં તીર્થોની યાત્રાઓ કરી છે તેથી જ્ઞાન સાથે અનુભવ યુક્ત વર્ણનની ચુંચણી કરી છે. તીર્થોને અંગેની હકીકતો, વહીવટદારોને તેમજ યાત્રિકોને ઉપયોગી નીવડે એ ખ્યેય રાખવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તક પ્રકાશન કરાવવા માટે શ્રીયુત કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરીએ પ્રેરણા કરી હતી જેનો સ્વીકાર કરી આજે આ અંથ સમાજ સમક્ષ રજૂ કરું છું. લેખક મહામુનિશ્રીનો પ્રશાસ ઉત્તમોત્તમ છે. અને તેમનો ઉપકાર થી રીતે માની શકાય ?

આ અંથ ઘણા વર્ષોના લાંબા માળા બાદ તૈયાર થયો છે, જેને અંગે હેલ્લી પરિસ્થિતિ બવાબદાર છે. અરુદુ

● સુરતની જૈન હિરેકરી, (૧) સૂર્યપુરવૈત્થપરિપાટી, (૨) સૂર્યપુર અનેક જૈન પુસ્તક લાંડામારદશિકા સુખિ, (૩) સૂર્યપુરનો સુવર્ણચુમ્બ ચાને જૈન ઇતિહાસ, (૪) સૂર્યપુરરાસમાળા (સંચયકાર કેશરીચંદ હીરાચંદ ઝવેરી.)

અર્પણ

વીસમી સદીના પ્રારંભ કાળે પોતાના પરમ ગુરુદેવ
પરમયોગી શ્રી. બુદેરાયજી મ. ની સાથે પંજાબમાં જૈનત્વની
જ્વલંત જ્યોત પેટાવવા જેમણે લગીરથ પુરુષાર્થ સેવ્યો,
અને પેટાયેલી એ શાસન પ્રભાવનાની જ્યોતના સંરક્ષણનો ભાર
જેમણે પોતાના લઘુશિષ્યસમા સ્વહસ્તદીક્ષિત ગુરુપંધુ શ્રી.
આત્મારામજી મ. ને સુપ્રત કયો : જેમનો સમાદર કરતાં
પૂ. આત્મારામજી જેવા સમર્થ પુરુષે પ્રેમપૂર્વક આદરથી
ગાયું, કે 'સંપ્રતિ મુક્તિ ગણિ રાજ'

એ જૈનશાસનના બેતાજ ધર્મધુરંધર
તપ. ત્યાગ ને સંયમની ઉજ્જવળ પ્રતિમા
પ્રચંડ પુરુષાર્થ ને અદ્વિત્ય ઉત્સાહની જ્વલંત મૂર્તિ

પૂજ્યપાદ

ગણિવર્ય શ્રી. મૂલચંદજી મ.ના

પવિત્ર હસ્તકમળમાં મારી આ
કૃતિ અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

—વિનીત ન્યાયવિજય

[ત્રિપુટી]

શ્રીતીર્થપાંથરજસા વિરજી ભવગિત
તીર્થેષુ ચ ભ્રમણતો ન ભવે ભ્રમન્તિ ।

દ્રવ્યવ્યયાદિહ નરાઃ સ્થિરસંપદઃ સ્યુઃ
પૂજ્યા ભવંતિ જગદીશમથાર્ચયન્તઃ ॥ ૧ ॥

જન ધર્મમાં તેના ઉપાસકોને કરવાનાં સત્કાર્યોમાં તીર્થયાત્રા પણ એક પ્રધાન સત્કાર્ય ગણાવ્યું છે. ખાસ કરીને જે સ્થાનોમાં તીર્થંકર ભગવંતોનાં કૃપાણુક વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ-મોક્ષ આદિ પવિત્ર કાર્ય થયા હોય તેને તીર્થસ્થાન કહેવામાં આવે છે. આ સિવાય તીર્થંકર ભગવંતો અને ઉત્તમ સાધુપુરુષોના વિહારથી તપ-અનશન આદિથી પવિત્ર થયેલા સ્થાનને તેમજ કોઈ વિશિષ્ટ પ્રભાવશીલ અને પવિત્ર વાતાવરણવાળા સ્થાનને પણ તીર્થ તરીકે માનવામાં આવે છે. આવાં સ્થાનોમાં સમ્મેતશિખર, પાવાપુરી, અંબાપુરી, રત્નપુરી, અયોધ્યા, હસ્તિનાપુર, રાજગૃહી, શત્રુંજયગિરિરાજ, ગિરનાર, ખંડગિરિ, તક્ષશિલા, મથુરા, અહિચ્છત્રા, રાણિકપુર, આખૂ, કાપરડાળ, ભુવલ્લાળ, કેસરીયાળ, કરહેડાળ, જેસલમેર, લીલડીયા, પાવાગઢ, ભોયણી, સેરીસા, પાનસર, શંખેશ્વરળ, કમ્બોઈ, જગડીયાળ, ઇંડર, પોસીના, માતર, અંભાત, ભૃગુકચ્છ, કુલ્પાકળ, અંતરીક્ષળ, ભાંકળ, શ્રવણબેલગોલ, મુલખદ્રી, શ્રીપર્વત, અબહરા પાર્શ્વનાથળ, બરેલા પાર્શ્વનાથળ, પ્રભાસપાટણ, નવખંડા પાર્શ્વનાથળ (લોધા), મધુમતી (મહુવા), વલ્લભીપુર વગેરે અનેક તીર્થો જૈનોમાં બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે.

તીર્થસ્થાનોનો મહિમા અને તીર્થયાત્રા કરવાની પ્રથા માત્ર જૈન ધર્માવલંબીઓમાં જ છે. એમ નહિ કિન્તુ સંસારના પ્રાયઃ બધા પ્રાચીન ધર્માવલંબીઓમાં તીર્થનો મહિમા અને તીર્થયાત્રા કરવાનું પ્રસિદ્ધ જ છે. બ્રાહ્મણોમાં અને વૈષ્ણવોમાં કાશી, હરદ્વાર, જગન્નાથપુરી, સોમેશ્વર, દારિકા, નાથદ્વારા, ઓંકારેશ્વર, મથુરા, વૃંદાવન, ગયાળ, ડાકૌર, વડતાલ, સિદ્ધપુર વગેરે અનેક તીર્થો પ્રસિદ્ધ જ છે.

બૌદ્ધોમાં કપિલવસ્તુ, પાવાનારા, કુશીનારા, મૃગદાવ, ગોધીગયા, સાંચી, સારનાથ, ક્રિશ્ચિયનોમાં જેસલેમ, રોમ (ઇટલી) મુસલમાનોમાં મક્કામદિના, અજમેરના ખવાબપીર, શીખોમાં અમૃતસરનું સુવર્ણમંદિર, પટણા, લાહોર પાસેનું 'નાનકાના' ગ્રામ, આર્યસમાજસ્થાનું અજમેરનું સ્વામી દયાનંદજીનું સમાધિસ્થાન અર્થાત્ સંસારભરના દરેક ધર્માવલંબીઓ-પછી ભલે તે નાસ્તિક હોય કે આસ્તિક હોય, મૂર્તિપૂજક હોય કે અમૂર્તિપૂજક (મૂર્તિભંજક) પણ-તીર્થ જરૂર માને છે.

મહાપુરુષના ચરણોથી વિભૂષિત પવિત્ર ભૂમિનાં દર્શન અને સ્પર્શન કરવાથી મુમુક્ષુ મહાનુભાવોના હૃદયમાં ભાવોદ્વેગતા અને પૂજ્ય વૃત્તિ પ્રકટ થવા સાથે હૃદયની ભલિન વાસનાઓનો ક્ષય થાય છે. તીર્થયાત્રાનું મુખ્ય ફલ એ જ છે કે-તીર્થસ્થાનોનાં પવિત્ર આશુઓ આપણા આત્માને પવિત્રતા તરફ વાળે-પવિત્ર કરે અને આપણી અપવિત્રતા કે અપાત્રતાને દૂર કરી પૂર્ણતા તરફ વાળે. કેટલીક વાર તેા પ્રકૃતિરમ્ય મનોહર સ્થાનો પણ આપણને શાંતિ આપે છે. કાશ્મીર, મહાબલેશ્વર, સીમલા, મસુરી અને માઉન્ટ આબૂ જેવા શાંત, રમ્ય અને પ્રકૃતિથી સુશોભિત સ્થાનો વિદ્વાસી અને એશઆત્મા જીવેને શાંતિ આપે છે, તેા પછી પ્રકૃતિથી રમ્ય સુંદર, એકાન્ત અને મનોરમ્ય તેમજ મહાપુરુષોની ચરણરજથી પવિત્ર તીર્થસ્થાનો મુમુક્ષુ ભવ્યાત્માઓને આત્મિક શાંતિ આપે; આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી સંતાપિત થયેલા જીવેને આત્મિક શાંતિ આપે એ પણ એટલું જ સ્વભાવિક છે. અને એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારોએ તીર્થ શબ્દોનો અર્થ-તારણતીર્થ તીર્થ આત્માને તારે તેનું નામ તીર્થ કહેલ છે. આ તીર્થ સ્થાવર અને જંગમરૂપે છે. સ્થાવર તીર્થ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ તે બ્યારે જંગમ તીર્થ છે શ્રી શ્રમણ સંઘ અને જિનવાણી દ્વાદશાંગી. અહીં સ્થાવર તીર્થની ચર્ચા હોવાથી જંગમ તીર્થની વિશદ વ્યાખ્યા મુલતવી રાખવી ઉચિત ધારી છે.

મનુષ્યના જીવનમાં એવા પ્રસંગો અવશ્ય ઉપસ્થિત થાય છે કે તેને આત્મિક શાંતિની ભૂખ લાગે છે તેમજ આત્મિક શાંતિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા લાગે છે. અન્ય ઉપાધિશ્રત સ્થાનોમાં શાસ્ત્રઅભ્યાસ-ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કે બીજી ગમે તે સત્પ્રવૃત્તિ મનુષ્યને જે અનુપમ શાંતિ, જે સાત્વિકતા અને પવિત્રતા આપે છે તેના કરતાં અનેકગણી અનુપમ શાંતિ, સાત્વિકતા અને પવિત્રતા તીર્થસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા જ ખાતર ભારતીય ધર્મોના પ્રાચીન ઋષિ-મહર્ષિઓ, મહાત્માઓ અને સંતપુરુષો એકાંત ગિરિશિખરો, ગુફાઓ, જંગલો, વનખંડો, નદીતીરો કે સમુદ્રતીરોના શાંત ભૂમિપ્રદેશોમાં વિહરી અનંત શાંતિનો લાભ, શાશ્વત સુખ-શાંતિનો લાભ પ્રાપ્ત કરી આપણા માટે પણ એ જ ભવ્ય શાશ્વત આદર્શ મૂકતા ગયા છે. અને તીર્થયાત્રાનો મહિમા સહસ્રમુખે ગાઢ તીર્થયાત્રાનો ઉપદેશ આપી ગયા છે. એમનો એ ઉપદેશ માન્ય રાખીને દરેક આસ્તિક ધર્મના ઉપાસકો ગમે તેવાં વિકટ કષ્ટોને પણ સુખરૂપ માની તીર્થયાત્રા જરૂર કરે છે. કેટલાક

ભાવિક આસ્તિકો તો સંસારની ઉપાધીથી મુક્ત બની હેલ્લી અવસ્થા તીર્થસ્થાનમાં ગાળવાની અભિલાષા રાખે છે. કેટલાક દરમહિને તીર્થયાત્રા કરે છે, કેટલાક દર વર્ષે તીર્થયાત્રા કરે છે અને કેટલાક જીવનમાં એક વાર તો અવશ્ય તીર્થયાત્રા કરીને પણ કૃતકૃત્યતા અનુભવે છે, જૈનોમાં એ માન્યતા પ્રચલિત છે કે જેણે સિદ્ધિગિરિરાજની યાત્રા નથી કરી તે માતાના ઉદરમાંથી બહાર જ નથી આવ્યો. ગ્રાહ્યોમાં કાશી, વૈષ્ણવોમાં વૃંદાવન માટે પણ આવી જ લોકોક્તિ પ્રવર્તે છે.

આગળના સમયમાં વાહનોની અત્યારના યંત્રયુગ જેવી અનુકૂળતા નહોતી ત્યારે એકલદોકલ મનુષ્યને તીર્થયાત્રા કરવી બહુ જ મુશ્કેલ મનાતી હતી. એટલે જેમને યાત્રા કરવી હોય એ કેઈ સંઘના પ્રયાણની રાહ જુએ અને જ્યારે એ અવસર મળે ત્યારે મહાન પુણ્યોદય સમજી તીર્થયાત્રા માટે સંઘ સાથે પ્રયાણ કરે છે. આવો સંઘ કાઠનાર સંઘપતિ-સંઘરી કહેવાય છે અને તે સંઘપતિ હબરો, લાખો, અરે કરોડો રૂપિયા ખર્ચી તીર્થયાત્રાનો સંઘ કાઢે અને સાથેના સંઘની ભક્તિ કરવા સાથે તીર્થયાત્રા પણ કરાવે છે. આવા મહાન સંઘો ભૂતકાલમાં અનેક નીકળ્યા છે જેનું યથાર્થ વર્ણન કરવાનું આ સ્થાન નથી, પરંતુ ભગવંત શ્રી ઋષભદેવજીના પુત્ર ચક્રવર્તિ ભરત મહારાજની લઈને અનેકાનેક રાજા મહારાજા, ચક્રવર્તીઓ અને અનેક કુળેશ્વરો સહીત ધનપતિઓએ આત્મકથ્યાણ અને શાસન-પ્રભાવના માટે સંઘો કાઢ્યા છે જેનો અદ્ય પરિચય સુલલિત ભાષામાં મનોહર રીતે શત્રુજય મહાત્મ્ય, કુમારપાલ પ્રતિબોધ, ત્રિ. શ. ક. ચરિત્ર પ્ર. કુમારપાલપ્રબંધ, સંઘપતિ ચરિત્ર, નાભિનંદનોધાર પ્રબંધ, વરતુપાલ ચરિત્ર, શત્રુજયતીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ, ઉપદેશસત્તતિકા, ઉપદેશતરંગિણી, હીરસૂરિ રાસ વગેરે વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં આપવામાં આવ્યો છે. તીર્થયાત્રાજીએ કયા કયા નિયમો પાળવા જોઈએ, કઈ રીતીયે યાત્રા કરવી જોઈએ એનું વિવૃત વર્ણન પણ મળે છે પરંતુ ઓછામાં ઓછા નિયમો પાળવા માટે “છ” રી પાળવાનું ખાસ દરમાન છે તે “છરી” આ પ્રમાણે છે.

एकाहारी भूमि संस्तारकारी, पद्भ्यांचारी शुद्धसम्पत्तवधारी ।

यात्राकाले सर्वसचित्तहारी, पुण्यात्मा स्याद् ब्रह्मचारी विवेकी ॥

ભાવાર્થ—

દિવસમાં એક વાર લોજન (એકાસણું), ભૂમિ ઉપર એક જ આસન પાથરી સુવું તે સંચારો, (ભૂમિશયન) પગે ચાલવું, શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખવી, સર્વસચિત્તનો ત્યાગ કરવો અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન—આટલું તો દરેક પુણ્યાત્મા વિવેકી યાત્રીએ યાત્રાના દિવસોમાં જરૂર પાલવું.

તેમજ જે ગામ નગર શહેરમાં આ યાત્રાજીઓનો સંઘ જાય તે ગામ, નગર શહેરમાં દરેક જિનમંદિરોમાં વાજતેગાજતે દર્શન કરવા જાય, પૂજા કરે, સ્નાન-

મોટી પૂજા ભણાવે, ધ્વજ ચઢાવે, અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો સામાન દરેક મંદિરમાં આપે, સ્વાગિવાત્સલ્ય કરે, ત્યાંના મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર હોય તો તે પણ કરે, કરાવે બીજાં અનેક શુભ ખાતાઓની સંભાળ લે. જરૂર હોય ત્યાં ઉદારતાથી ધન આપે. સાધર્મીકૃતિને મદદ આપી રહાયતા કરે. અને શાસનપ્રભાવના કરે. તેમજ જે તીર્થ-માં આ સંઘ જાય ત્યાં ઉપયુક્ત બધી વિધિ કરવા સાથે તીર્થોદ્ધાર અથવા એકાદ દેવકુલિકા કરાવે, ખુટતાં ઉપકરણો આપે, પૂજારી-સેવક, મરીબોને મદદ કરે, રક્ષક, યાત્રિક વગેરેને ખુશી કરે, વડીલોને અને સંઘજનોને પહોંરામણી કરે અને અનેક પ્રકારે ધન અર્થી સત્કેત્રમાં પોતાનું ધન વાવી, મહત્ પુણ્યોપાર્જન કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવે.

આવા સંઘોમાં વર્તમાન ઇતિહાસ યુગના પ્રસિદ્ધ સંઘપતિઓનાં નામ આ પ્રમાણે મળે છે, સમ્રાટ સમ્રતિ, મહારાજા વિક્રમાદિત્ય, ગોપાલગિરિના મહારાજા આમરાજા, પરમાર્હતોપાસક મહારાજા કુમારપાલ, આભૂ મંત્રીશ્વર, આંબડમંત્રી, ગુજરાતના મહામાત્ય વરતુપાલ તેજપાલ, સંઘપતિ ગુણરાજ, શેઠ સમરાશાહ, શેઠ કર્મશાહ, સોની તેજપાલ, જેસલમેરના બાકુલા અને પટવાના સંઘો. છેલ્લે શેઠ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈ, શેઠ હઠીસિંહ, શેઠ મોતીશાહ, શેઠ સારાભાઈ ડાયાભાઈ, શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ, શેઠ નગીનદાસ કરમચંદ વગેરેના સંઘો મહાપ્રભાવિક શાસનઉદ્યોતકારી અને પ્રસિદ્ધ પામ્યા છે.

આવા સંઘોથી અનેક ગ્રામ-નગર-શહેરોના જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર થયા છે, નવાં જિનમંદિરો પણ બંધાયા છે, માર્ગમાં આવતાં તીર્થોના પણ ઉદ્ધાર થયા છે. નવી ધર્મશાળાઓ-ઉપાશ્રયો બન્યા છે. પાંજરાપોળો પણ થઈ છે. અને ગામોના કુસુપો ૪ટી સંપ થયા છે. અનેક ગામોમાં સાર્વજનિક જળાશયો બનાવ્યા છે. સાર્વજનિક ધર્મશાળાઓ-નિશાળો વગેરેને મદદ અપાય છે. ગરીબોને, નિરાધાર અને અનાથોને રહાય પહોંચાડાય છે. એટલે યાત્રા અનેક રીતે સંપૂર્ણ ફલદાયી જ છે.

આજના યંત્ર યુગમાં છ“રી” પાળતા સંઘ નીકળે તો છે જ; અને ટ્રેનોમાં પણ સંઘ જાય છે, દૂર દૂરનાં તીર્થોની સ્પેશીયલો જાય છે અને યાત્રાઓનો લાભ લેવાય છે.

યાત્રિકૃતિને દરેક તીર્થોની માહિતી નથી હોતી જેથી કેટલીકવાર તીર્થ કરવા જતાં રસ્તામાં આવતાં તીર્થોનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે; તીર્થની યાત્રા કરવાનું રહી જાય છે. તેમજ તીર્થમાં જવા છતાંયે તીર્થની માહિતી ન હોવાથી પૂરો લાભ લેવાતો નથી. આ ખામી દૂર કરવા પ્રસ્તુત પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રવાસોપયોગી સંપૂર્ણ માહિતી આપવા સાથે તીર્થની પ્રાચીનતા, તીર્થ સ્થાપનાનો ઇતિહાસ, પૂર્વકાલીન પરિસ્થિતિ અને ગૌરવ, પ્રાચીન શિલાલેખો તીર્થયાત્રિકૃતિ પોતાના સમયની આપેલી સ્થિતિનું ટૂંક જ્ઞાન, વર્તમાન પરિસ્થિતિ અને વર્તમાન ગૌરવ તેમજ અનુકૂલતા, પ્રતિકૂલતા અને મળતી સાધન,

સામગ્રી બતાવવા આવેલ છે. પુસ્તકમાં સૌથી પ્રથમ સૌરાષ્ટ્ર વિભાગ. ત્યારપછી કચ્છ પ્રદેશ, ગુજરાત, રાજપુતાના (મારવાડ-માળવા-મેવાડ), દક્ષિણ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તરપ્રાંત, પંજાબ, પૂર્વદેશ (બંગાળ-બિહાર-ઓરીસા) અને વિચ્છેદ તીર્થો આવા ક્રમથી તીર્થસ્થાનોનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે.

પુસ્તકમાં આવતાં તીર્થોનો પરિચય સુર વાંચકો, અનુક્રમણિકા અને પુસ્તક-વાંચનમાંથી મેળવી લેશે છતાં યે આપવામાં આવેલાં તીર્થોની ટૂંકી યાદી આપું છું.

આ પુસ્તકમાંથી તીર્થસ્થાનોનો પરિચય આપવા સાથે મુખ્ય મુખ્ય શહેરો કે જેમાં જિનમંદિરો વિપુલ સંખ્યામાં છે; જેનોની વસ્તી પણ સારી સંખ્યામાં છે તેમજ જ્ઞાનમંદિરો, પુસ્તકબંડારો વગેરેની વિશિષ્ટતા ધ્યાનમાં લઈ તે તે શહેરોનો પણ પરિચય આપ્યો છે, અને આ શહેરો પણ તીર્થયાત્રમાં જતાં માર્ગમાં આવે છે તેનો ખાસ પરિચય આપ્યો છે.

સૌરાષ્ટ્ર વિભાગમાં મુખ્ય શત્રુંજય, ગિરનારનો વિસ્તારથી પરિચય આપ્યો છે. પ્રાચીન મુખ્ય ઉદ્ધારકો, ટુંકોનો ઇતિહાસ, રસ્તાઓ, ધર્મશાળાઓ, ધાર્મિક સંસ્થાઓ, પ્રાચીન શિલાલેખો વગેરે આપ્યા છે. છતાંયે આ પુસ્તક દશવર્ષ પહેલાં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું એટલે તે વખતની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ રાજદારી વાતાવરણને ખ્યાલ રાખીને જ અમુક વસ્તુ લખાઈ હતી. આજે હિન્દુ આઝાદ થયા પછી તેમાં મોટું પરિવર્તન થયું છે એટલે વાંચકો તે વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખે તે જરૂરી છે તેવી જ રીતે શત્રુંજય ગિરિરાજમાં પણ દશ વર્ષમાં તો મહાન પરિવર્તન થયેલું નિહાળાશે. ખાસ કરીને શત્રુંજય ગિરિરાજની તક્ષાટીમાં બનેલું ભવ્ય વિશાલ આગમમંદિર. આ આગમ મંદિર પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારક શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજની સતત પ્રેરણા અને ઉપદેશથી જામનગરનિવાસી સંઘપતિ નગરશેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઈએ મુખ્ય મંદિર બંધાવ્યું છે. આ ભવ્ય અપૂર્વ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા સં, ૧૯૯૯ માં મહા વડિ દશમે થઈ છે. તેનું નામ દેવરાજ શશ્વત જિનપ્રાસાદ શ્રી વર્ધમાન જૈન આગમમંદિર છે. આ આગમ મંદિરમાં જૈન દર્શનમાં સુપ્રસિદ્ધ અને પરમ માનનીય પીરતાલીસ આગમોને સુંદર આરસની તાખીઓમાં મનોહર રીતે કેાતરવામાં આવ્યાં છે. આખાંયે મંદિરમાં ચારે બાજુ આગમથી કેાતરેલી મનોહર શિલાઓ છે. તેની પાસે જ ગણધરમંદિર શ્રી સિદ્ધચક્ર મંદિર છે. ગણધર મંદિર નીચે ભવ્ય લોંબકુ-તલધર છે. આ મંદિર જામનગરનિવાસી શેઠ અમૃતલાલ કાલીદાસભાઈએ કરાવ્યું છે. આ મંદિરમાં અનેક ગામના ભાવિક શ્રીમંતોએ ભૂતિઓ વગેરે બિરાજમાન કરી મહાકુલાલ ઉઠાવ્યો છે.

અહીં પાસે જ પાછળના ભાગમાં એક મોટું પુસ્તકાલય-જ્ઞાનમંદિર છે. જેમાં મોટી સંખ્યામાં હસ્તલિખિત અને છપાયેલાં પુસ્તકો-શાસ્ત્રોનો મોટો સંગ્રહ છે. અહીં પણ લોંચરું છે.

તેમજ અહીં જીવનનિવાસ યાત્રિકોને વિસામાનું સુંદર સાધન છે. યાત્રિકોને પૂજા કરવાનાં બધાં સાધનોની અનુકૂળતા મળે છે. સાધુમહારાજો અને સાધ્વીજીઓ માટે પણ બધી જાતની સગવડ જળવાય છે.

આવું જ બીજું મનોહર આગમમંદિર શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી સુરતમાં બન્યું છે. તે તામ્રાગમ મંદિર છે. તેમાં જૈન આગમેને તામ્રપત્ર ઉપર કોતરાવવામાં આવ્યાં છે. આ ગણ માળનું બન્ધ મંદિર છે, જેની પ્રતિષ્ઠા ૨૦૦૪ ના મહા શુદ્ધિ ૩ થઈ છે. અહીં યાત્રિકોને ભાતું અપાય છે. તેમજ પૂજા વગેરેની સંપૂર્ણ સામગ્રી મળે છે. સુરતથી લગભગ ૧ માઈલ દૂર છે.

આવી જ રીતે હિન્દ આઝાદ થયા પછી પણ ઘણા ફેરફારો થયા છે. ગિરિરાજ ઉપર પગથીયાંનો સુંદર રસ્તો તૈયાર થાય છે. કુડ વગેરે સાફ કરાવાયા છે, પ્રાચીન કિલ્લાનો જીર્ણોદ્ધાર પણ થયો છે, બીજા રસ્તાઓ સુધારવા પ્રયત્ન ચલે છે.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલમાં ગુરુકુલ સ્થાપક ગુરુદેવની અદ્વિતીય વિશાલ બન્ધ મૂર્તિ, અને કેમર્ષ સ્કુલ તથા મિડલ સ્કુલ શરૂ થઈ છે. પાલીતાણા શહેરમાં પૂ. પા. આ. શ્રી વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી તથા તેઓશ્રીના વિદ્વાન શિષ્યોના પ્રયત્નથી અદ્વિતીય સાહિત્યમંદિર બન્યું. અને તેમાં હસ્તલિખિત અને છપાયેલાં અનેક પુસ્તકોનો સારામાં સારો સંગ્રહ છે.

આવું જ ગિરનાર તીર્થ માટે પણ બન્યું છે. નવાળી રાજ્ય જતાં પ્રતિબધો અને અડચણો દૂર થઈ છે. તીર્થને સંપૂર્ણ વહીવટ અને વ્યવસ્થા શેઠ આ. ક. ની પેઢીને સોંપવામાં આવેલ છે.

વળી શત્રુજય ગિરિરાજની ટુંક કઠંગગિરિ ઉપર શાસનસમ્રાટ પૂ. પા. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી બાવન જિનાલયનું બન્ધ મંદિર બન્યું છે. નીચે જિનમંદિર, વિશાલ ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય વગેરે બન્યા છે. અને સૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી રોહીશાળાની પાજના રસ્તા ઉપર સુંદર જિનમંદિર અને વિશાળ ધર્મશાળા બની છે. સારો રસ્તો બનાવવાની તૈયારી ચલે છે. આવા અનેક ફેરફારો થયા છે.

એટલે કે સૌરાષ્ટ્ર વિભાગમાં, શત્રુજય, ગિરનાર ઉપરાંત તલાબ, ઘોઘા, અખરાની પંચતીર્થી, બરેયા વગેરે તીર્થો આપ્યાં છે.

કચ્છ વિભાગમાં ભદ્રેશ્વર, અખડાસાની પંચતીર્થી અને કટારીયા વગેરે તેમજ ખાખરના શત્રુજયાવતાર ચૈત્યનો શિલાલેખ પણ આપ્યો છે. ભદ્રેશ્વરમાં નવી ભોજનશાળા, આશ્રમ વગેરે બન્યાં છે. કટારીયામાં જૈન ધોર્મી સ્થપાઈ છે.

ગુજરાત વિભાગમાં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજી, ચાણુસ્માચાર્ય, પાટણ, પાનસર, સેરીસા, લોચણી, *મોઢેરા, મેત્રાણા, તારંગા, સ્થંભતીર્થ, માતર, લીલડીયાજી, રામસેન ભેરોલ, ઝઘડીયાજી, અગાશી તેમજ મુંબઈ, ભુગુકચ્છ (ભરૂચ), ખંભાત, વડોદરા, અમદાવાદ, પાટણ, રાધનપુર, પાલનપુર વગેરેનો પણ ટુંક પરિચય આપ્યો છે.

અમદાવાદમાં પૂ. પા. ગુરુદેવ શ્રી દર્શનવિજયજી ત્રિપુટી મહારાજના ઉપદેશથી અને પ્રેરણાથી સોસાયટીમાં (એશીસપ્રીજ) એક સુંદર જૈન પ્રાચ્ય વિદ્યાભવનની સ્થાપના થઈ છે. તેમાં શ્રી ચારિત્રવિજયજી જૈન જ્ઞાનમંદિર છે જેમાં હજારો પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે અને વિદ્યાભવનમાં પઠન પઠન સ્વાધ્યાય વર્ગ સારી રીતે ચાલે છે. શહેરમાં તેની શાખાઓ પણ ખુલી છે વિદ્યાભવનનો ઉદ્દેશ જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર અને જોનો સ્વાધ્યાયનો રસ લગાડી જૈન સાહિત્ય વાંચી તેનો પ્રચાર અને પ્રલાવના કરતાં શીખે, જીવનમાં ઉતારે અને સાચા જૈન બને તે છે.

શ્રી શંખેશ્વરજી પાર્શ્વનાથજીના તીર્થની પાસે હમણાં કમ્પોઝી તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. પૂ. પા. ગુરુમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી) મહારાજશ્રીના સહુપદેશ અને પ્રેરણાથી અમદાવાદનિવાસી શેઠ લાલભાઈ ઉદેરામ લઠાએ ભગીરથ પ્રયત્ન કરી આ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરવ્યો છે. મંદિર નાનું નાજુક અને દેવભૂવન જેવું બનાવ્યું છે. કલકત્તાના સુપ્રસિધ્ધ કાચના મંદિરની નાની પ્રતિકૃતિ સમજી શકો એવું નાનું ને નજુક મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથજી ભગવાન છે. આ મંદિરજીમાં વિ. સં. ૨૦૦૩ ના મહા શુદ્ધિ પૂર્ણિમાએ પ્રતિષ્ઠા થઈ છે અને પ્રતિષ્ઠા થઈ તેજ વખતે પ્રભુના મુખારવિંદમાંથી અમી ઝયું હતું. પ્રતિષ્ઠા પછી પણ યાત્રિકોને અનેક ચમત્કારો જોવામાં આવ્યા. અહીં ત્રણ માળની વિશાલ ધર્મશાળા છે, સુંદર ઉપાશ્રય છે. લોજનશાળા ચાલુ છે અને લાથું પણ અપાય છે. યાત્રિકોને બધી જાતની સગવડ છે. ચાણુસ્મા અને હારીજ વચ્ચે જ કમ્પોઝી સ્ટેશન આવે છે. સ્ટેશન ઉપર જ નવી ધર્મશાળા પણ બંધાય છે. સ્ટેશનથી તીર્થસ્થાન મંદિર ૦૧ થી ૦૧૧ માઈલ દૂર છે. રોજ સ્ટેશન પર ગાડાનું સાધન પણ આવે છે. રસ્તો પણ સારો છે. ગામ બહાર મણિલાલ બંકાનું મકાન હતું તે પણ મનમોહન પાર્શ્વનાથ કારખાનાને આપવામાં આવ્યું છે. કમ્પોઝી સાત ગાઉ દૂર શંખલપુર છે કે જે પ્રાચીન શંખપુરીનગરી હતી. ત્યાં પ્રાચીન ત્રણ માળનું ભવ્ય મંદિર છે. ત્યાં પૂ. પા. ગુરુમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી આદિ ત્રિપુટીના ઉપદેશ અને પ્રેરણાથી ખજાલદાદા મહોત્સવ પચાસ વર્ષ થયો તેમજ નવીન ધર્મશાળા બંધાવવાનું ફંડ, જમીનનું વગેરે પણ નક્કી થઈ ગયું છે.

કમ્પોઝી તીર્થનો પ્રાચીન ઇતિહાસ સોલમી સહીથી તો મલે જ છે. જગદ્ગુરુ શ્રી

* મોઢેરામાં કુંડ પાસેના પાણીના બંધનું ખોદકામ થતાં નીચે પ્રાચીન જૈન મૂર્તિઓ નીકળી હતી પરંતુ અનેક કારણોને લીધે તે મૂર્તિઓ હતી તે જ સ્થળે ઢાંકી દેવામાં આવી છે.

હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પટ્ટાલંકાર શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજીએ અહીં મોટી અંજન-શલાકા પણ કરાવી છે, એમ શિલાલેખો જોતાં જણાય છે. તોયે મહાન ચમત્કારી અને પ્રભાવિક છે. કાંબોધ તોયેનો ઉદ્ધાર થઈ ગયા પછી પાસેના ગામોના જમણુ-પુર, વાઘપુર વગેરેના જીર્ણોદ્ધાર પણ થયા છે. તોયેનો મહિમા જ અદ્ભૂત છે.

આવી જ રીતે સેરીસામાં શેઠ સારાભાઈ ડાહ્યાભાઈએ બંધાવેલ મંદિરમાં પૂ. પા. શાસનસમ્રાટ આ. મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના હાથે શેઠ આ. ક. ની પેઢીના પ્રયત્નથી પ્રતિષ્ઠા પણ થઈ છે. આવું જ પાનસરમાં પણ ચાર દેરીઓ નૂતન અને ભવ્ય બની છે. ભોજનશાળા પણ શરૂ થઈ છે. શંખેશ્વરજીમાં સુંદર નવો લેપ થયો છે. ચાણુરમાં પાસેના સેંઘા ગામમાંથી એક વિશાલકાય સુંદર જિનપ્રતિમા પ્રાપ્ત થઈ છે જે ચાણુરમાં બિરાજમાન કર્યાં છે.

રાજપુતાના વિભાગમાં આળૂગિરિરાજ, દેલવાડા, અચલગઢ, કુંભારીયાજી તેમજ મરવાડની નાની અને મોટી પંચતીથી, ફલેધી, સુવર્ણગિરિ, કાપરડા, કોરટાજી, શ્રી મેવાડમાં કેશરીયાજી, કરડેડાજી, નાગકૃષ્ણપાર્શ્વનાથ, માળવામાં મક્ષીજી, અવંતિમાં અવંતી પાર્શ્વનાથ શ્રી સિદ્ધચક્ર મંદિર નૂતન અને ભવ્ય બન્યું છે. માંડરગઢ વગેરે તેમજ જેસલમેર, ગિકાનેર, અદવર, જયપુર, અજમેર, ઉદયપુર, ઇંદોર, ધાર વગેરેનો ટુંક પરિચય આપ્યો છે. ચિતોડના મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર, પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. રાણપુરનો ભવ્ય જીર્ણોદ્ધાર થયો છે તેવો આળૂનાં દેલવાડાનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર શરૂ થાય છે. જલોરમાં નૂતન નંદીશ્વરદ્રોણનું ભવ્ય મંદિર બન્યું છે. ફક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્રમાં કુલ્પાકજી, અંતરી-ક્ષજી પાર્શ્વનાથ, ભાંડુકજી પાર્શ્વનાથ, સુક્તાગિરિ, થાણા, નાશીક વગેરેનો પરિચય આપ્યો છે. અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથજીમાં શ્રી મૂર્તનાયકજીનો ૨૦૦૫ માં સુંદર વજ્ર-લેપ થયો છે. થાણામાં સિધ્ધચક્રમંદિર પટ તથા શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીનું નૂતન જિનમંદિર સુંદર બન્યું છે તેમજ ઉત્તર પ્રાંતમાં પંજાબમાં તક્ષશિલા, ભેરા, કાંગડા આદિના પરિચય સાથે તે પ્રાંતમાં પૂર્વાચાર્યોના વિહારોના ઇતિહાસ અને વર્તમાન પરિસ્થિતિ લખી છે. પરંતુ આ પુસ્તક લખાયા પછી હિંદના ભાગલા પડતાં પૂ. પા. આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજના સદ્ગુણદેશથી જે અનેક શુભ કાર્યો થયાં હતાં તેમાં વળી પંજાબ દેશો-ધ્ધારક પૂ. પા. મૂલચંદ્રજી ગણિ મહારાજની જન્મભૂમિ શિયાલકોટમાં ત્રણ માળનું ચોમ્બુખજીનું ભવ્ય મંદિર બન્યું હતું તેમાં પૂ. પા. શ્રી પંજાબદેશધ્ધારક ભુટેરાયજી મહારાજ પૂ. પા. શ્રી મૂલચંદ્રજી ગણિ અને પૂ. પા. શ્રી ન્યાયાંભોનિધિ વિજયાનંદ સૂરીશ્વરજી મહારાજની શુરુભૂતિ પણ સ્થાપિત થઈ હતી તે શિયાલકોટ, ગુજરા-વાલા, ડેરા-ગાજીબાન, લાહોર વગેરે પાકિસ્તાનમાં જતાં ત્યાંની સ્થિતિનો કાંઈ ખ્યાલ જ નથી આવતો. એ મહાન સમાધિમંદિર-જ્ઞાનમંદિર વગેરેનું શું થયું હશે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. ત્યાંની પરિસ્થિતિમાં મોટો ફેરફાર થયો છે.

પૂર્વ દેશનાં તીર્થોમાં સમ્મેતશિખર, પાવાપુરી, રાજગૃહી, શૌરીપુર, બનારસ, ચંદ્રપુરી, સિંહપુરી, અયોધ્યા, હસ્તિનાપુર, મથુરા તેમજ આગ્રા, દિલ્હી, કાનપુર, લખનૌ, અલ્હાબાદ, કલકત્તા-મુર્શીદાબાદ-અલુમગંજ વગેરેનો પરિચયાત્મક ઇતિહાસ આપ્યો છે.

છેલ્લે વિષ્ણુદેવ તીર્થો અષ્ટાપદશ્રી, મિથિલા, કંપિલા, સેટમેટકિલ્લા (શ્રાવસ્તિ), બદિલપુરનો ટૂંક પરિચય આપ્યો છે.

આ સિવાય લખનૌ ને અયોધ્યા વચ્ચે “ અહિરગૃહા ” નગરીના ખંડેરો ઉપલબ્ધ થયાં છે. તેની શોધખોળમાંથી અનેક જિનમંદિરો મળવાની સંભાવના છે. તેમજ ત્યાં અનેક પ્રાચીન સીક્કાઓ વિગેરે છે. તે પણ પ્રાચીન તીર્થભૂમિ છે.

તેમજ કાશી અને અયોધ્યાથી વચ્ચેનું જૈનપુર શહેર કે-જ્યાં જૈનોની ઘણી જ સારી વસતી હતી, ત્યાં એક મોટી વિશાલ મસ્જિદ છે જે બાવન જિનાલય પ્રાચીન જૈન મંદિરમાંથી બની છે. આ પણ એક ઐતિહાસિક સ્થાન છે. સંશોધકોએ આ સ્થાનોની જરૂર મુલાકાત લેવા જેવી છે. તેનો ટૂંક પરિચય આપ્યો છે.

આવી જ રીતે ભરતપુર સ્ટેટમાં ડીગ-ભરતપુર, જયપુર સ્ટેટમાં મહાવીરજી વગેરે સ્થાનો પ્રાચીન તીર્થસ્થ છે. ઉદયપુર સ્ટેટમાં તો મેવાડમાં તો જ્યાં જ્યાં રાજ્યનો કિલ્લો બંધાય ત્યાં ત્યાં શ્રીઋષભદેવજીનું મંદિર બંધાય આવેા સિસોદીયા રાજવીઓનો કાયદો હોવાથી ત્યાં અનેક મંદિરો, દેવસ્થાનો, તીર્થ જેવાં જ છે.

ખરી રીતે તો હિન્દની આર્યભૂમિ જ એવી છે કે જ્યાં નાનામાં નાના ગામડાથી તે મોટા શહેરોના નિવાસીઓને પણ તીર્થસ્થાનની જરૂર પડે છે. ગામડે ગામડે તમે જોજો. ગામ બહાર થોડે દૂર-નદીકાંઠે કે જંગલમાં એકાંત સ્થાનમાં નાનું દેવમંદિર-ચક્ષુમંદિર-માતૃમંદિર હશે જ હશે. અને નગરના ભાવિકજનો પ્રેમ-શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી દૃઢયાંજલી આપતા જ હશે.

આ પુસ્તકમાં તો પ્રસિદ્ધ જૈન તીર્થસ્થાનો, ખાસ કરીને સ્વેતાંબર જૈનતીર્થોનો જ પરિચય આપ્યો છે. બાકી હિન્દમરનાં તીર્થોનો ઇતિહાસ લખવા બેસીએ તો આવા પુસ્તકોના કેટલાયે વિભાગો પ્રકાશિત કરવા પડે.

આટલું વાંચી સુસ વાંચકોને એમ પ્રશ્ન થશે જ કે આ બધું ખરાબર છે, પરંતુ પ્રાચીન જૈન આગમસાહિત્યમાં આ તીર્થો સંબંધી કંઈ ઉલ્લેખ છે ખરો ? અને હે.ય તો તેનાં પ્રમાણ જરૂર આપો. વાંચકોના આ પ્રશ્નનો જવાબ નીચે આપું છું.

અઢાવય ઉર્જિતે ગયગ્ગપ્પ ધમ્મચક્કે ય ।

પાસરહાવ-તનગં ચમરુપ્પાયં ચ વંદામિ ॥

“ ગજાગ્રપદે-દશાર્ણેકુટર્વર્તિનિ । તથા તક્ષશિલાયાં ધર્મચક્રે તથા, અહિ-
છત્રાયાં પાર્શ્વનાથસ્ય ધરણેદ્રમહિમાસ્થાને । ”

(આચારાંગ નિર્ધુક્તિ, પત્ર ૧૮)

નીશીથ ચૂર્ણીમાં પણ ધર્મચક્ર, દેવનિર્મિત રતૂપ, જીવિતસ્વામી પ્રતિમા અને કથ્યાણકભૂમિ આદિ તીર્થસ્થાનોની નોંધ મલે છે.

“ ઉત્તરાવહે ધર્મચક્રં મથુરાય દેવણિમ્મિઓ શ્રુભો કોમલાય જિયંત-
સામી પડિમા, તિત્થંકરણ વા જમ્મમ્મિઓ । ”

છેદસૂત્રોના ભાષ્ય અને શીકાકારો લખે છે કે-અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિ પર્વતિથિઓમાં નગરોમાં રહેલાં સર્વ જિનમંદિરોનાં દર્શન કરવાં જોઈએ. જૂઓ તેના પાઠો.

“ નિસ્સકલમનિસ્સકલે ચેદ્દ સવ્વહિં થુઈં તિન્નિ । વેલંબ ચેદ્દાણિ વ
નાઉં રક્કિક્કિ આવવિ. ” “ અટ્ટમીચઉદસી સુંચેદ્દ સવ્વાણિ સાહુણો
સવ્વે વન્દેયવ્વા નિયમા અવસેસ-તિહીસુ જહમત્તિ ॥ ”

પણસુ ચેવ અટ્ટમીમાદીસુ ચેદ્દયાઈં સાહુણો વા જે અણણા વસહીય
ઠિઆતે ન વંદંતિ માસ લહુ ॥

વ્યવહાર ભાષ્ય અને ચૂર્ણી

આઠમ, ચૌદશ આદિ પર્વતિથિના દિવસોમાં સર્વ જિનમંદિરોમાં રહેલી જિન-
પ્રતિમાઓને, અને પોતાના તથા ખીજા ઉપાશ્રયોમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને પર્યાય-
લઘુ સાધુઓએ વંદન કરવું જોઈએ. જે વંદન ન કરે તેા સાધુ પ્રાયશ્ચિત્તનેા
ભાગી થાય.

મહાનીશીથ સૂત્રમાં પણ ચૈત્ય, તીર્થ અને તીર્થોમાં ભરાતા મેળાઓનો
ઉલ્લેખ મલે છે.

જહન્યા ગોયમા તે સાહુણો તં આયરિયં મણંતિ જહા-ળં જહ મયવં તુમં
આણાવેહિ તાળં અમ્હેહિં તિત્થયત્તં કરિ(૨)યા ચંદપ્પહસામિયં વંદિ(૩)
યાધર્મચક્રં ગંતૂણમાગચ્છામો ॥

આ પાઠો આ સિવાય જ્ઞાતાધર્મકથાંગમાં પાંડવોના નિર્વાણસમયે સિદ્ધ-
ગિરિ-વુંડરીકાચલ વગેરેના પાઠો આવે છે. તેમજ સેલગ અને પંથકના
નિવાસીમાં પણ પુંડરીકાચલનો ઉલ્લેખ છે. શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર, શ્રી રાયપસેનીય સૂત્ર
અને જ'બૂદ્ધીપત્તિના પાઠોથી શાશ્વતી જિનપ્રતિમા, પૂજનવિધિ અને દેવો
આસો તથા ચૈત્રની જોળીમાં નંદીશ્વરદ્વીપની યાત્રાએ જાય છે અને અઠ્ઠાઈ મહો-
ત્સવ કરે છે તેમજ જિનેશ્વર ભગવંતના કથ્યાણક દિવસોમાં પણ દેવો નંદીશ્વર-
દ્વીપની યાત્રાએ જાય છે, મહોત્સવ કરે છે, વગેરે પાઠો બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે એટલે
અહીં નથી આપ્યા. આવી જ રીતે શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જ'ધાચારણ અને વિદ્યા-

ચારણ મુનિપુંગવો નંદીશ્વરદ્વીપની યાત્રાએ જાય છે વગેરે હકીકતો પણ એ જ સૂચવે છે કે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જૈન અંગ શાસ્ત્રોદ્ધાસકાંગી અને ખીજા આગમ શાસ્ત્રોમાં પણ તીર્થો-તીર્થયાત્રા અને જિનેશ્વર ભગવંતની પૂજાનો વિધિ વગેરે સુચારુરીત્ય ઉપલબ્ધ થાય છે.

જેમ પ્રાચીન જૈન સૂત્રોમાં મૂર્તિપૂજના પાઠો ઉપલબ્ધ થાય છે તેમ વૈદિક સાહિત્યમાં પણ વેદ કાળથી તેવા પાઠો મળે છે. જુઓ, તેને માટેનો નીચે ઉલ્લેખ, “ મૂર્તિપૂજની ઐતિહાસિકતા વેદકાળ નેટલી પ્રાચીન છે. ” આ જ લેખમાં છેલ્લે જણાવ્યું છે કે “ ફક્ત ભારતમાં જ નહિ પણ જ્યાં જ્યાં હિંદુ ધર્મની પ્રભાવે પગદંડો જમાવ્યો ત્યાં હિંદુ દેવદેવીઓના વિવિધ સ્વરૂપોનો પ્રચાર, પૂજન, અર્ચન તેમજ દેવમંદિરોનાં શિષ્યમાં ઉતર્યો. જાવા, કંબોડીયા, સુમાત્રા વગેરેમાંથી મળતાં હિન્દુ મૂર્તિઓનાં પ્રતિકોની સાક્ષી પૂરે છે. ”*

જેનોએ જેમ તીર્થયાત્રા અને તીર્થસ્થાનોનું મહત્ત્વ, તેનું ગૌરવ-સાચવ્યું છે તેમજ એ પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમાં પોતાનું સર્વસ્વ ખર્ચી તીર્થસ્થાનોને સુંદર કલા અને શિલ્પથી શણગારવામાં પણ લગારે પછી પાનો નથી કરી. પવિત્ર તીર્થભૂમિઓને પોતાનું સર્વસ્વ માની તીર્થભૂમિઓને અનુકૂલ ભવ્ય જનમંદિરો; સુંદર વેરાગ્ય રસભરપૂર જનમૂર્તિઓ અને શ્રી તીર્થકર ભગવંતોના પૂર્વભવો તથા મહાત્માઓના વિશિષ્ટ જીવનપ્રસંગોને પથરમાં આલેખી જીવંત સ્મરણ કર્યો છે. આમ કરી તેમણે ભારતીય પ્રાચીન શિલ્પસ્થાપત્યને-લલિત કલાને અને તેના રસોત્કર્ષને જીવંત રાખ્યો છે. ખૌદ્યોએ પણ કાવેરી-કલોરા-અને અજંતાની ગુફાઓમાં, ખૌદ્ધ વિહારો મઠોમાં, સારનાથ સાંચીના મંદિરોમાં અને મૂર્તિઓમાં જે અદ્ભૂત શાંતરસ-વૈરાગ્યરસ, અપૂર્વ મંદિરોની ખાંધણી અને રચનામાં શિલ્પ કલાને જે ગૌરવભર્યું સ્થાન આપ્યું છે, તે ખાસ દર્શનીય છે. આવી જ રીતે વૈદિક ધર્માવલંબીઓએ પણ પોતાનાં તીર્થસ્થાનોને, મૂર્તિઓને તેનાં વિવિધ આસનો, વિવિધ મુદ્રાઓ, વિવિધ રૂપો અને અવતારોનું જે અદ્ભુત નિરૂપણ કરી શિલ્પ કલાને જે ઉત્તેજન આપ્યું છે તે ખાસ દર્શનીય છે તેમજ ‘ રૂપાવતાર ’ અને રૂપમંડન વગેરે ગ્રંથોમાં મૂર્તિરચના-નિરૂપણ પ્રમાણે ચતુર્મુખ, પંચવકત્ર, શિર્વાલિંગ, અર્ધનારીશ્વર, ગોપાલ-સુંદરી, સદાશિવ કે મહાસદાશિવ, વિષ્ણુ રામચંદ્રજી, સીતા, રૂદ્ર, હનુમાનજી વગેરે વગેરે અનેક આકૃતિઓ વિવિધ રૂપધારી મૂર્તિઓ બનાવી તીર્થોને શોભાવ્યા છે.

છેલ્લે રાજા મહારાજાઓ, સુસલમાન બાદશાહ અને મુગલ સમ્રાટોએ ભારતીય કલાને જે રૂપે ઉત્તેજન આપ્યું છે તે સૌમાં તીર્થધામોનું શિલ્પ ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્તમ છે.

* “ગુજરાતની કેટલીક અનન્ય પ્રતિમાઓ.” લેખક કનૈયાલાલ બામશંકર દવે, કુમારનો ૩૦૦ મો અંક

આવા પ્રાચીન હિન્દુ શિલ્પ અને સ્થાપત્યના અપૂર્વ નમૂનાઓ માટે આખું દેશવાડાના જૈન મંદિરો, કુંભારીયાળનાં અને મીરપુરના જૈન મંદિરો જગવિખ્યાત છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન ફાર્જસ સાહેબ અને કર્નલ ટોડે આખાં મંદિરો અને તેનું અદ્ભૂત શિલ્પ જોઈ મુક્ત કંઠે પ્રથંસા કરતાં છેવટે એમજ કહ્યું કે ‘આ મંદિરો સમસ્ત ભારતવર્ષમાં સર્વોત્કૃષ્ટ કલાધામો છે.’ સુપ્રસિદ્ધ દેશનેતા પં. શ્રી માલવીયાજીએ પાવાપુરીના ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણસ્થાનના-જલમંદિરનાં દર્શન કરતાં કહ્યું “આત્માની અપૂર્વ શાંતિનું ધામ આ મંદિર છે.’ આવી જ રીતે તારંગા હીલ ઉપરનું ગગનચુમ્બી ભવ્ય જૈન મંદિર, રાણકપુરજી અને કાપરડાજીનું મંદિર, અજંઠરા પાર્શ્વનાથ, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ, કુલ્પાકજી, દીયાજી-લોટાજી અને નાંદી-યાની અદ્ભૂત ‘અમીયભરી મૂર્તિ’ રચી રે ઉપમા ન ઘટે કાચ” સ્તુતિને ચરિતાર્થ કરતી જિનમૂર્તિયો ખાસ દર્શન કરવા લાયક છે. જૈનમંદિરોની અદ્ભૂત બાંધણી, અપૂર્વ શિલ્પકલા અને રચના જોઈ તેના ઉપર મુગ્ધ થઈ હિન્દના રાજમહારાજ અને ધર્માચાર્યો પણ આકર્ષાયા અને ખાસ શંકરાચાર્યજીની પ્રેરણાથી જગન્નાથપુરી, દ્વારિકા, બદરીનારાયજી આદિ તીર્થોનાં જૈનમંદિરોમાં પોતાના ઇષ્ટદેવની મૂર્તિઓ સ્થાપી છે, જે અદ્વાવધિ વિશ્વમાન છે. મુસલમાન સમ્રાટોએ પણ ભવ્ય જૈન મંદિરોને મસ્જિદો બનાવી છે. જેમકે પાલનપુર, ભરૂચ, પ્રભાસપાટણ, ખંભાત, વિજાપુર, જોનપુર, અજમેરની પ્રસિદ્ધ મસ્જિદો એટલે આ બધી મૂર્તિપૂજાને જ મહિમા અને વિવિધ પ્રકારો છે. આ સંબંધી ભારતીય બે વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો રજૂ કરી આ લાંબી પ્રસ્તાવના પૂરી કરીશ.

“મૂર્તિપૂજાના ખોળામાં જ શિલ્પકલા સચવાઈ છે. મૂર્તિ અને મંદિરની વિવિધ રચનાઓમાં આપણાં રાષ્ટ્રને ધર્મની વિવિધ રેખાઓ પડી છે. પુરાણોની અસંખ્ય કલ્પનાઓને પત્થરરૂપે સાકાર કરવાની પ્રતિષ્ઠા મૂર્તિઓ ને મંદિરોને વરે છે. મૂર્તિઓ પ્રજાની મનોભાવના, આશા નિરાશા અને કલ્પનારૂપે છે. સંસ્કારોનું એ નવનીત છે.”

સુરેશ દીક્ષીત.

“જે મુસલમાનો હિંદમાં આવ્યા હિંદની સંપત્તિ ને વેલવને લૂંટ્યો; મૂર્તિ-ભંજક બનવામાં પોતાનું ગૌરવ માન્યું તે જ મુસલમાન સમ્રાટો, કટ્ટર મુસલમાન સૂબાઓ ભારતીય પવિત્ર તીર્થધામો અને દેવસ્થાનો જોઈ મુગ્ધ બન્યા. છુતપરસિ કહીને મૂર્તિને નિંદનારાઓએ મહા-મદીના, અજમેર-આગ્રા, દીલ્હી-લાખનૌ, વિજાપુર પાવાગઢ-માંડવગઢ વગેરે શહેરોમાં મનોહર મસ્જિદો-મકબરા, રોજ, કબરો બંધાવી તેને ધૂપ-દીપ-પુષ્પમાલાઓ અને વસ્ત્રોથી જ નહિ કિન્તુ હીરા-મોતી-પત્તા-નીલમ વગેરે ઝવેરાતથી શણગારી અને એમાં તાજમહેલની રચના કરીને તો હદ જ કરી છે.”

P. R. S.

એટલે તીર્થસ્થાનો તો દરેક ધર્માવલંબીઓ માને છે એ નિર્વિવાદ છે-બસ

આ જ માન્યતાથી પ્રેરાઈ આ 'જૈનતીર્થોનો ઇતિહાસ' પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાંના ઘણાં તીર્થોની યાત્રા તો અમારી ત્રિપુટીએ કરી છે. એટલે પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતે તીર્થોનાં વર્ણનો જૈન સામાયિકોમાં અવારનવાર આપ્યાં છે. ખાસ ભાવનગરથી પ્રકાશિત થતા જૈન આત્માનંદ પ્રકાશમાં અમારી પૂર્વ દેશની યાત્રા, અમારી મારવાડ યાત્રા વગેરે પ્રસિદ્ધ થયેલા હતા. એ લેખો જોઈને જ ભાઈ કેસરીચંદ ઝવેરીએ જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવા માંગણી કરી. અને તેમની જ પ્રેરણાથી આ પુસ્તક તૈયાર થયું છે. ત્યારપછી જૈન, જૈન જ્યોતિ, જૈન ધર્મ' સત્યપ્રકાશ વગેરેમાં પણ તીર્થયાત્રાના લેખો અવારનવાર અમારી ત્રિપુટીદ્વારા લખાતા હતા એનો પણ આમાં સંમત કર્યો છે આ સિવાય બીજા પણ અનેક ઉપલબ્ધ સાહિત્યનો શક્ય તેટલો ઉપયોગ કર્યો છે તે વાંચકો અંતોમાં નામથી જોઈ શકશે-આ પુસ્તક લખાયા પછી કેટલાયે મહાવના પ્રાચીન શિલાલેખો અને ઇતિહાસ પ્રકાશિત થયાં છે. જેમકે ઘોઘા સ્થિત શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથજીના ૧૪૩૧ અને ૧૩૮૧ નાં શિલાલેખો પ્રમાણે મલે છે. સિરોહી રાજ્યમાં ઘણાં પ્રાચીન મંદિરો છે. તેમાં દીયાણા, લોટાણા, નાંદીયા વગેરેમાંથી બારમી સદીના લેખો. અમે જૈનધર્મ' સત્યપ્રકાશમાં પ્રકાશિત કર્યા છે. આવી જ રીતે હારીજ, કમ્બોઈ, ચાણુરમાં વગેરેના લેખો પણ ઉપલબ્ધ થયા છે. અમદાવાદના મંદિરો, તેના સઘો વગેરેના રાસા ઠાળો મળ્યાં છે. કેસરીયાજી, જીરાવલાજી, અંતરીક્ષજી વગેરેના રાસો રતવનો પ્રાચીન મળ્યા છે જે એ તીર્થોની ઐતિહાસિક પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરે છે. આ બધા પ્રાચીન ઉલ્લેખો દ્વિતીયાવૃત્તિમાં ઉમેરાશે.

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં અગ્રણીયે યશ પૂ. પા. ગુરુમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મા. સા. તથા પૂ. પા. વડીલ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી મહારાજશ્રીને જ ઘટે છે. અમારી ત્રિપુટીએ સહાયે સાથે રહી જે કંઈ જોયું, નિહાળ્યું, અનુભવ કર્યો તે બધાનો યશ એ પૂજ્યોને જ ઘટે છે. અને સદ્ગત ગુરુદેવની પરમકૃપાને આશીર્વાદના પ્રતાપે જ અમારી યાત્રાઓ સફળ થઈ છે,

ત્યાર પછી આત્માનંદ પ્રકાશ, જૈન ધર્મ' સત્યપ્રકાશ, જૈન, જૈનજ્યોતિ વગેરે સામાયિકોએ લેખો પ્રકાશિત કરી અમારા ઉત્સાહમાં વૃદ્ધિ કરી છે તે કેમ ભૂલાય ?

આર્થિક રહાયકો. અને પુસ્તક માટે પ્રેરણા કરનાર ભાઈ કેસરીચંદ ઝવેરી તથા અમદાવાદનિવાસી મહાનુભાવ ડાહ્યાભાઈ રતનચંદ વગેરે વગેરે મહાનુભાવોની તેમની શ્રુતભક્તિ અને તીર્થસેવાને પણ ન જ ભૂલી શકાય.

છેલ્લે આ પુસ્તક છપાવીને તૈયાર કરનાર શેઠ દેવચંદભાઈ દામજીભાઈ, તેમના બન્ને સુપુત્રો શુભાખચંદભાઈ અને હરિલાલભાઈ તથા પ્રૂફ સંશોધન કરનાર બાલુભાઈ રૂગનાથ શાહ આ બધાની ધીરજ, ખંત અને અમાપ ઉત્સાહે આ પુસ્તક સુંદર રીતે બહાર પડે છે તે બધાને પ્રેમથી સંભાળું છું.

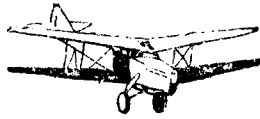
આ પુસ્તક વાંચી મુમુક્ષુ હવે તીર્થયાત્રા કરવા પ્રેરાય, તીર્થસ્થાનોનો મહિમા જાણી વાંચો તેનો અનુભવ કરે અને તીર્થયાત્રા કરી જૈન ધર્મના ભૂત-કાલીન અને વર્તમાનકાલીન ગૌરવનો અનુભવ કરી પોતે તેવા મહાન થવા, એ મહાન વિભૂતિઓના પગલે ચાલી જીવનને વીતરાગ દેવના ધર્મને યોગ્ય બનાવી તારણતીર્થ તીર્થ ને સફલ કરે એજ શુભેચ્છા. તીર્થયાત્રા કરવા જનાર મહાનુભાવો નીચેની સૂચનાઓનો જરૂર અમલ કરે.

તીર્થયાત્રાએ જતાં સમ વ્યસનનો જરૂર ત્યાગ કરવો, રાત્રિસોજન, કંઠમૂળ ભક્ષણનો ત્યાગ કરવો, વ્રત પચખખાણ કંઈક ને કંઈક જરૂર કરવાં, અદ્વાયર્થ પાળવું, દરેક તીર્થસ્થાનમાં અવશ્ય પૂજા કરવી, ભંડારમાં જરૂર ભરાવવું, સાધારણ ખાતામાં પણ રકમ જરૂર ભરાવવી, આશાતના થતી જોવાય તો ટાળવા પ્રયત્ન કરવો. કયાંય ગંઢકી ન કરવી. ધર્મશાળાઓમાં પણ શુદ્ધિ જાળવવી. પહાડ ઉપર ચઢતાં પગના જોડા નીચે જ રાખવા.

મંદિરમાં સોટી-હથીયાર વગેરે કદી ન લઈ જવા. એંઠા મોઢે ન જવું. પાન સોપારી વગેરે મુખવાસ મોઢામાં ન રાખવા. મુખશુદ્ધિ અવશ્ય કરી લેવી. ઉપર કશું જ ખાવું નહિ. પાણી સિવાય બીજા પીણાં પણ ખંધ કરવાં. અંગ શુદ્ધ, વસ્ત્ર શુદ્ધ, ચિત્ત શુદ્ધ, ઉપકરણની શુદ્ધિનો ખ્યાલ રાખવો.

પહાડ ઉપર લઘુનીતિ વડીનીતિ ન જવું. રસ્તામાં થુંકવા વગેરેની બીજી ગંઢકી ન કરવી. અને તીર્થસેવાનો પૂર્ણ લાભ લઈ આત્મકલ્યાણ સાધવું, એજ શુભેચ્છા.

મુ. ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં રહાયક પુસ્તકોની નોંધ.

આવશ્યક નિયુક્તિ.
 વિવધ તીર્થકંઠપ.
 જૈન તીર્થમાલા
 પદ્માવલી સમુચ્ચય.
 પ્રથમધર્મિતામણી
 ઉપદેશતરંગિણી
 ઉપદેશસમતિકા
 વસ્તુપાલ ચરિત્ર
 સંઘપતિ ચરિત્ર
 શત્રુજય માહાત્મ્ય.
 શત્રુજય પ્રકાશ
 આત્માનંદ પ્રકાશની દાષલો.
 શત્રુજય મેમોરીયલ.
 જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશની દાષલો
 જૈનધર્મ પ્રકાશની દાષલો
 જૈન જ્યોતિ
 જૈન યુગની દાષલ
 બીલડીયાળ તીર્થનો ઇતિહાસ.
 સુધોષા
 આશુ ભા-૧-૨
 જૈન રોખાંક
 શંખેશ્વર મહાતીર્થ
 ધર્મધ્વજની દાષલો
 જૈનધર્મ પ્રકાશ હીરક મહોત્સવ અંક
 આર્ય તીર્થનો રિપોર્ટ
 જન સાહિત્ય સંશોધક
 અમારા લેખોનો સંગ્રહ
 આત્માનંદ પ્રકાશ (હિંદી)

જૈન સ્પેશીયલ અંક
 જૈન તીર્થનો ઇતિહાસ
 વિહાર દર્શન
 વિહાર વર્ણન
 પાટણ ચૈત્ય પરિપાટી
 સુરત ચૈત્ય પરિપાટી
 ખંભાત ચૈત્ય પરિપાટી
 કુમારનો ખામ અંક
 વિશાસ ભારત
 વિશ્વવાણી

પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ ભા-૧-૨

સં. જીનવિજયજી

પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભા. ૧-૨-૩

આશુ પુરુષચંદ્રજી તહાર

પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ

પૂ. પા. આ. શ્રી વિનયધર્મજી

પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ

પૂ. પા. આ. શ્રી જુહિસાગરસુરિજી

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ

જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ

વીરવંશાવલી

જૈન તીર્થોનો નકશો.

પંચમૃતકમણી.

સમેતશિખર તીર્થ ચિત્રાવલી

હડર તીર્થનો રિપોર્ટ

કેસરીયાળ તીર્થના ઇતિહાસ.

બેરોલ તીર્થ પરિચય

અ નુ ક મ શિ કા

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
સોરાષ્ટ્ર વિભાગ			૨૪	ગાઠારા	૧૪૫
૧	શ્રી શત્રુઙ્ગય ગિરિરાજ	૧	૨૫	જખૌ	૧૪૫
૨	તલાળ	૧૧૩	૨૬	નળીયા	૧૪૫
૩	મહુવા	૧૧૪	૨૭	તેરા	૧૪૫
૪	ધોલા શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથ	૧૧૫	૨૮	કટારીયા	૧૪૬
૫	વલ્લભીપુર	૧૧૫	૨૯	અંગીયા	૧૪૬
૬	દારિકા	૧૧૬	૩૦	કંથકેટ	૧૪૮
૭	ઢાંક	૧૧૭	૩૧	ખાખર	૧૪૯
૮	જામનગર	૧૧૭	ગુજરાત વિભાગ		
૯	મિરનારજી (રૈવતાચલ)	૧૧૮	૩૨	શ્રી રાખેશ્વર પાર્શ્વનાથ	૧૫૩
૧૦	કોડીનાર	૧૩૩	૩૩	વડગામ	૧૬૪
૧૧	બિના શહેર	૧૩૩	૩૪	ઉપરીયાળા	૧૬૪
૧૨	અળારા પાર્શ્વનાથજી	૧૩૫	૩૫	વીરમગામ	૧૬૪
૧૩	દેલવાડા	૧૩૭	૩૬	માંડલ	૧૬૫
૧૪	દીવ	૧૩૮	૩૭	દસાડા	૧૬૫
૧૫	બલેજ (ખરેયા) પાર્શ્વનાથ	૧૩૮	૩૮	પાટડી	૧૬૫
૧૬	વર્ધમાનપુરી (વઢવાણ)	૧૩૯	૩૯	પંચાસર	૧૬૫
૧૭	ઉપરીયાળા	૧૩૯	૪૦	રાધનપુર	૧૬૬
કચ્છ વિભાગ			૪૧.	સમી	૧૬૬
૧૮	ભદ્રેશ્વર તીર્થ	૧૪૦	૪૨.	મુંજપુર	૧૬૬
૧૯	અંજાર	૧૪૩	૪૩.	ચંદુર (મોટી)	૧૬૬
૨૦	સુદા	૧૪૩	૪૪.	હારીજ	૧૬૭
૨૧	માંડવી	૧૪૩	૪૫.	ચારપ	૧૭૨
૨૨	જુજ	૧૪૩	૪૬.	પારણ	૧૭૪
૨૩	સુથરી	૧૪૪	૪૭.	ગાંધુ-મંજુતા	૧૭૮

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૪૮.	મેઢેરા	૧૭૮	૮૦.	કાવી-મંધાર	૨૫૨
૪૯.	કંબોધ (મનમોહન પાર્શ્વનાથજી)	૧૮૦	૮૧.	માતર	૨૫૫
૫૦.	ચાણુરમા	૧૮૧	૮૨.	અગાથી	૨૫૬
૫૧.	હરીજ	૧૮૨	૮૩.	મુંબધ	૨૫૭
૫૨.	મેત્રાણા	૧૮૨	૮૪.	પારોલી તીર્થ	૨૫૮
૫૩.	અમદાવદ	૧૮૩	૮૫.	પાવાગઢ	૨૫૯
૫૪.	નરોડા	૧૮૬	૮૬.	બિનમાલ	૨૬૩
૫૫.	સેરીસા	૧૮૬	મારવાડ-મેવાડ-રાજપુતાના વિભાગ		
૫૬.	વામજ	૧૮૯	૮૭.	ચંદ્રાવતી	૨૭૧
૫૭.	ભોયણીજી	૧૮૯	૮૮.	આળૂ	૨૭૬
૫૮.	પાસર	૧૯૦	૮૯.	ઝોરીયા	૨૮૪
૫૯.	મહેસાણા	૧૯૦	૯૦.	અચલગઢ	૨૮૪
૬૦.	આનંદપુર (વડનગર)	૧૯૧	૯૧.	આરાસણ-કુંભારીયાજી	૨૯૭
૬૧.	તારંગા	૧૯૨	૯૨.	મોટા પોસીનાજી	૩૦૨
૬૨.	ધડરગઢ	૨૦૬	૯૩.	મહાતીર્થ મુંડરથલ	૩૦૩
૬૩.	પોશીના પાર્શ્વનાથજી	૨૧૧	૯૪.	જીરાવલા પાર્શ્વનાથ	૩૦૪
૬૪.	મોટા પોસીનાજી	૨૧૧	૯૫.	બ્રહ્માણુ (વરમાણુ)	૩૦૯
૬૫.	પદ્મવીયા પાર્શ્વનાથ		૯૬.	કાચદ્રા-કાસહંડ	૩૧૧
	(પાલનપુર)	૨૧૨	૯૭.	સાયોર	૩૧૨
૬૬.	મગરવાડા		૯૮.	રાણકપુર	૩૧૭
૬૭.	ભીમડીયાજી (ભીમપદલી)	૨૧૪	૯૯.	વરકાણા	૩૨૨
૬૮.	હિણુ	૨૨૪	૧૦૦.	નારોલ	૩૨૩
૬૯.	થરા	૨૨૫	૧૦૧.	નાકુલાધ	૩૨૩
૭૦.	રામસૈય	૨૨૫	૧૦૨.	સાદડી	૩૨૬
૭૧.	મુઢરી પાસ (ટોટાઈ)	૨૨૮	૧૦૩.	ધાણેરાવ	૩૨૬
૭૨.	ભેરોલ (ભેરોત્ર)	૨૨૯	૧૦૪.	મુછાળા પઢાવીર	૩૨૬
૭૩.	નામકણી પાર્શ્વનાથ	૨૩૧	૧૦૫.	પોંડવાડા	૩૨૮
૭૪.	દર્ભાવતી (કમોધ)	૨૩૩	૧૦૬.	બામણવાડાજી	૩૨૯
૭૫.	વડોદરા	૨૩૬	૧૦૭.	મીરપુર	૩૩૦
૭૬.	જમડીયાજી	૨૩૬	૧૦૮.	નાંદીયા	૩૩૦
૭૭.	બરચ	૨૩૭	૧૦૯.	લોટાણા	૩૩૨
૭૮.	સુરત	૨૪૧	૧૧૦.	દીવાણાજી	૩૩૩
૭૯.	સ્થાન પાર્શ્વનાથ (ખંભાત)	૨૪૨	૧૧૧.	નીતોડા	૩૩૪

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૧૧૨.	અળરી	૩૩૫	૧૪૫	સૈવાલીયા	૩૯૪
૧૧૩.	નાણા	૩૩૫	૧૪૬	સાવલીજી	૩૯૪
૧૧૪.	બેડા	૩૩૬	૧૪૭	અળમેર	૩૯૫
૧૧૫.	સોમેશ્વર	૩૩૭	૧૪૮	કેશરમંજ	૩૯૬
૧૧૬.	રાતા મહાવીર	૩૩૭	૧૪૯	જયપુર	૩૯૬
૧૧૭.	સુવર્ણગિરિ	૩૩૯	૧૫૦	અસ્વર	૩૯૭
૧૧૮.	કોરટા તીર્થ	૩૪૨		(રાવણા પાર્શ્વનાથ)	
૧૧૯.	નાકોડાજી	૩૪૭	૧૫૧	મહાવીરજી	૩૯૮
૧૨૦.	કાપરડાજી	૩૫૧		માલવા વિભાગ	
૧૨૧.	ફલોધી	૩૫૪	૧૫૨	મંડવગઢ	૩૯૯
૧૨૨.	ઓશીયાજી	૩૬૦	૧૫૩	તારાપુર	૪૦૪
૧૨૩	જેસલમેર	૩૬૨	૧૫૪	લક્ષ્મીતીર્થ	૪૦૫
૧૨૪	અમર સાગર	૩૬૮	૧૫૫	તાલનપુર	૪૦૬
૧૨૫	લોદ્રવા	૩૬૯	૧૫૬	ધાર	૪૦૭
૧૨૬	દેવીકાંટ	૩૭૦	૧૫૭	મંડસેર	૪૦૭
૧૨૭	બ્રહ્મસર	૩૭૦	૧૫૮	ભોપાવર	૪૦૮
૧૨૮	બાડમેર	૩૭૦	૧૫૯	અમીઝરા તીર્થ	૪૦૮
૧૨૯	પોકરજી	૩૭૦	૧૬૦	જુરાનપુર	૪૦૯
૧૩૦	પોકરજી-ફલોધી	૩૭૦		મહારાષ્ટ્ર વિભાગ	
૧૩૧	બીકાનેર	૩૭૦	૧૬૧	કુશપાડજી	૪૧૨
૧૩૨	ઉદયપુર	૩૭૧	૧૬૨	અંતરીક્ષજી	૪૧૮
૧૩૩	સમીના બેડા	૩૭૪	૧૬૩	સુક્તાગિરિ	૪૨૧
૧૩૪	અધાટપુર	૩૭૪	૧૬૪	ભાંડુકજી	૪૨૨
૧૩૫	શ્રી કેશરીઆજી	૩૭૬	૧૬૫	કુંભોજ	૪૨૩
૧૩૬	સાંવરાજી	૩૭૯	૧૬૬	નાશીક	૪૨૪
૧૩૭	કરેડા	૩૭૯	૧૬૭	ચાણા	૪૨૫
૧૩૮	દેલવાડા-દેવકુલપાટ	૩૮૧	૧૬૮	વીળપુર	૪૨૫
૧૩૯	દયાળશાહનો કિલ્લો	૩૮૩	૧૬૯	બલના	૪૨૫
૧૪૦	નામદા-અદ્યાદજી	૩૮૪	૧૭૦	હેમકૂટગિરિ	૪૨૫
૧૪૧	ચિતોડગઢ	૩૮૫	૧૭૧	તિનાલી	૪૨૫
૧૪૨	મક્ષીજી પાર્શ્વનાથ	૩૯૧		પંજાબ વિભાગ	
૧૪૩	અવંતી પાર્શ્વનાથ	૩૯૨	૧૭૨	બેશ	૪૨૬
૧૪૪	રતલામ	૩૯૪	૧૭૩	તક્ષશિલા	૪૨૭

નંબર	નામ	પૃષ્ઠ	નંબર	નામ	પૃષ્ઠ
૧૭૪	કાંગડા	૪૨૮	૨૦૩	ચંપાપુરી	૪૬૧
	પૂર્વ દેશ		૨૦૪	મંદારહીલ	૪૬૬
૧૭૫	બનારસ	૪૩૪	૨૦૫	સુક્તાનમંજ	૪૬૭
૧૭૬	ભેલુપુર	૪૩૫	૨૦૬	અયોધ્યા	૪૬૯
૧૭૭	ભદૈની	૪૩૫	૨૦૭	રતનપુરી	૫૦૪
૧૭૮	સિંહપુરી	૪૪૨	૨૦૮	લખનૌ	૫૦૭
૧૭૯	ચંદ્રપુરી	૪૪૩	૨૦૯	કાનપુર	૫૧૨
૧૮૦	પટણા	૪૪૪	૨૧૦	શૌરીપુરી	૫૧૩
૧૮૧	બિહાર	૪૪૯	૨૧૧	આગરા	૫૧૫
૧૮૨	કુંડલપુર	૪૫૧	૨૧૨	મથુરા	૫૧૬
૧૮૩	ગુણ્યાણ	૪૫૨	૨૧૩	દોલહી	૫૧૯
૧૮૪	રાજગૃહી	૪૫૩	૨૧૪	હસ્તિનાપુર	૫૨૧
૧૮૫	પાનાપુરી	૪૫૯	૨૧૫	કંપિલાણ	૫૨૭
૧૮૬	ગીરડી	૪૬૫	વિરજીત તીર્થા		
૧૮૭	ઝાઝુવાલુકા	૪૬૫	૨૧૬	આવરિત	૫૩૧
૧૮૮	મધુવન	૪૬૭	૨૧૭	અષ્ટાપદ	૫૩૩
૧૮૯	શ્રી રુમ્મેતશિખાણ	૪૬૮	૨૧૮	ભદિલપુર	૫૩૭
૧૯૦	બરદાન	૪૭૭	૨૧૯	મિથિલા	૫૪૦
	(વર્ધમાનપુરી)	૪૭૮	૨૨૦	ઝોશાબી	૫૪૩
૧૯૧	કલકત્તા		૨૨૧	પુરીમતાલ (પ્રયાગ)	૫૪૭
૧૯૨	કાસીમ બજાર	૪૮૨	૨૨૨	પ્રયાગ (અલ્હાબાદ)	૫૪૮
૧૯૩	મુશીદાબાદ	૪૮૨	૨૨૩	અહિન્જત્રા	૫૪૯
૧૯૪	મહિમાપુર	૪૮૩	૨૨૪	તક્ષશિલા	૫૫૨
૧૯૫	કટગોલા	૪૮૪	૨૨૫	વીતભયપત્ત	૫૫૭
૧૯૬	બાલુચર	૪૮૪	૨૨૬	કાંગરા	૫૫૮
૧૯૭	અજીમગંજ	૪૮૪	૨૨૭	બદ્રીપાર્શ્વનાથ	૫૫૯
૧૯૮	ક્ષત્રિયકુંડ	૪૮૫	૨૨૮	હિંદયગિરિ	૫૫૯
૧૯૯	મયાણ	૪૮૯	૨૨૯	જગન્નાથપુરી	૫૬૦
૨૦૦	બુધ્ધમથા	૪૮૯	૨૩૦	બેનપુર	૫૬૦
૨૦૧	કાકંદી	૪૮૯	૨૩૧	દારિકા	૫૬૧
૨૦૨	નાથનગર	૪૯૦	પરિશિષ્ટ ૧ હું : શ્રી પાર્શ્વનાથકલ્પ		૫૬૩
			પરિશિષ્ટ ૨ હું : ચૈત્ય પરિપાટી સ્તવન		૫૬૮

જેન તીથોની ટૂંકી માહિતી

કાઠિયાવાડ વિભાગ

નામ સ્થાન	તીર્થનાયક અગવાન	રેલવે સ્ટાન	નજીકું સ્ટેશન	સ્ટેશનથી કેટલા માઈલ	પ્રાંત જિલ્લો	તાર ઓફીસ Telegraphic Office	પોસ્ટ ઓફીસ	(રિમાર્ક) વિશેષ માહિતી
પાલીતાણા	આરિનાથ	B. S.	પાલીતાણા	૧	પા. સ્ટેટ	Palitana	પાલીતાણા	રેલવે આડીઓ અને છે. મં. ૧૦
શુબ્રજગિરિ	"	B. S.	"	૫	"	"	"	કુંકા ૬, હામરો મરિશ
હરજગિરિ	"	"	"	૧૪	"	"	"	{ આ. શ્રી ગિરિપતેમિસુરિઓ ઉદ્ધાર કરાવ્યો છે
તલાજગિરિ	પગલા	"	"	૧૦	"	"	"
મહુવા બંદર	સુમતિનાથ	B. S.	તલાજ	૦૧	ભાવનગર	Talaja	તલાજ	તાલજગિરિ કુંકા ૩
ધોધા બંદર	મહાવીર	B. S.	મહુવા	૧	"	Mahuva	મહુવા	તાલજ માઈલ ૨૮, જિવિતસ્વામિ
વધા	નવખંડપાથ	B. S.	ભાવનગર	૧૪	અમરેંટ	Gogha	ધોધા	મોટર રેડ, અમરારિક મૂર્તિ
વડવાણુ શહેર	B. S.	ધોળા બં.	૬	વળા સ્ટેટ	Vala	વધા	આમ તીર્થ, જૂની તલાડી
જુનાગઢ ગ્રામ	B. S.	વડવાણુ	૧	વઢ. સ્ટેટ	Wardhvana	વડવાણુ	નહી કંઠે કૃત્રિમ તીર્થ
ત્રિરનાર ગિરિ	નેમનાથ	J. S.	જુનાગઢ	૨	જુ. સ્ટેટ	Junagadh	જુનાગઢ	{ નેમિનાથ કથાણુક ૩ ગિરિવર કુંકા ૫
પ્રભાસપાટણુ	"	"	"	૪	"	"	"	દ્રામ મોટર મળશે. મં. ૨
કોડીનાર	ચંદ્રપ્રભુ	"	વેરાવલ	૩	"	Prabhaso	છે	આડી મોટર મળશે. વિરહેતીય
ઉના	અંશિશા(વિરહેત)	"	"	૨૫	(ગાયકવાડ)	Kodinar	કોડીનાર	" " હીરસુરિ સમજૂમિ
	મં. ૫	"	"	...	જુ. સ્ટેટ	Una	ઉના	

અન્યર	પાર્શ્વનાથ	J. S.	વેરાવલ	ર	જી. રેડ	Una	ઉના	{ માડી મોહર-મલશે (રે. પ્રાચી) દીવપંદર મા. ૧૦, દેલ મા. ૨ પોરપંદર મા. ૩૦ માંગરોલ મા. ૨૦ વિન્છેઃ તીર્થ (અરડા વિજેરે) તીર્થ સમાન અતેક મંત્રિ
"	અજયપાર્શ્વનાથ	B. S.	મહુડા	૬૦	"	
બરેળ (બરેમ)	પાર્શ્વનાથ	J. S.	બાંટવા	૨૮	પોરપંદર	Bantva	બાંટવા	
દાંકિરિ	આદિનાથ	G. S.	પાનેલી	૬	ગોડલ રેડ	...	દાંક	
ભામનગર	ત્રેગિનાથ	J. D.	ભામનગર	૧	ભામ. રેડ	Jamnagar	ભામનગર	

કચ્છ વિભાગ

નામ સ્થાન	તીર્થનાથક ભગવાન	રેલ્વે લાઇન	નજીકનું સ્ટેશન	સ્ટેશનથી કટલા માપેલ	પ્રાંત જીલ્લો	તાર Telegraphic office	પોસ્ટ ઓફીસ	(રિમાર્ક) વિશેષ માહિતી
અંજર	શાન્તિનાથ	ક. રે.	અંજર	૧	કંઠી	Anjar	અંજર	ખાસ તીર્થ નથી. માંદેર ૩
ભદ્રેશ્વર	મહાવીર	"	"	૨૦	"	"	વડાલા	રેંકડી મલશે, જાંટ મળશે.
"	પાર્શ્વનાથ	"	ભુજ	૨૮	"	"	...	ભુજમાં મં. ૩ વડાલા મા. ૨
સુથરી	ધૃતકલ્પોલ	"	"	x	અમદાસા	Mandvi	સુથરી	પંચતીર્થયાત્રા, માંડવી મા. ૨૬
કટારીયા	મહાવીર	"	અંજર	૪૬	વાગડ	Bhachhaw	વાંઢિયા	ભુજ મા. ૪૮

ગુજરાત વિભાગ B. B. & C. I. RY.

ગામ સ્થાન	તીર્થનાથક લગવાન	રેલ્વે સ્ટેશન	નજીકનું સ્ટેશન	રેશનથી કેટલા માઈલ	પ્રાંત જરૂરો	તાર ઓફીસ Telegraphic Office	પોસ્ટ ઓફીસ	(રિમાર્ક) વિશેષ માહિતી
શંખેશ્વર	પાર્શ્વનાથ	BB&CI	પાટડી	૨૬	રાધનપુર	...	ઝીંજુવાડા	યાદવાસ્થીની, રાધનપુર મા. ૩૮
"	"	"	હારિજ	૧૬	"	Harij	હારિજ	મોટર રસ્તો, ઝીંજુવાડા મા. ૧૬
વડગાંવ	આદિનાથ	M. H.	પટડી	૧૫	x	Mandal	દસાડા	" દસાડા, મા. ૬
ભાંડુક	ઝોડીપાર્શ્વ	"	ડોસા	—	ખનાસ કોંઠા	...	થરાદ	બળદ ગાડી, થરાદ મા. ૨૪
પાટણ	પંચાસરપાર્શ્વ	M. H.	પાટણ	૩	ગુજરાત	Patan	પાટણ	ધણી મંદિરો, ચાણુરમા મા. ૧૬
ચારુપ	શામળાપાર્શ્વ	"	ચારુપ	—	"	Charup	ચારુપ	પાટણ મા. ૧૦
ચાણુરમા	ભોરવાપાર્શ્વ	M. H.	ચાણુરમા	—	"	Chanasma	ચાણુરમા	(ભોરવા) મોટર પાર્શ્વ મા. ૧૪
કમ્બોઈ	મનમોહનપાર્શ્વ	"	કમ્બોઈ	—	"	Cambay	કમ્બેઈ	રોશને ગાડી મળે છે
ઉપરીયાળા	ઋષભનાથ	ધ્યાંચ	ઉપરિયાળા	૧	"	Virangam	વીરમગામ	વીરમગામ મા. ૧૨. જાનાં ૬
અમદાવાદ	૨૪	"	અમદાવાદ	૩	અમદાવાદ	Ahmedabad	અમદાવાદ	ધણી મંદિરો, હડીભાઈની વાડી
નરોડા	પદ્માવતીપાર્શ્વ	"	નરોડા	—	"	Naroda	નરોડા	અમદાવાદ મા. ૮. ધર્મશાળા ૩.
ભોયણી	મદિનાથ	H. B.	ભોયણી	૦૧	"	Bhoyani	ભોયણી	ધેલણ રો. ૩.
પાનસર	મહાવીર	"	પાનસર	૦૧	"	Panser	પાનસર	ગામમાં ધૈર્યાલય છે.
સેરિસા	પાર્શ્વનાથ	"	કરોલ	૩	"	Kalol	કરોલ	વામન મા. ૫ વાહનો મળશે

લિલ્લડીયા	પાર્શ્વનાથ	H. B.	ડિસા	ખનાસકાંઠા	ડેડકા	ડિસા	સાચોર તીર્થ ૬૦
મેનાથા	"	સિદ્ધપુર	સિદ્ધપુર	Met. Road	સિદ્ધપુર	પાટણ ૨૮, પાલનપુર ૨૬
દેસવાણ	નેમ-આદિ	"	આયુરેડ	શિરોહી	Abu.	આશુ(ખરેડી)	અચનગઢ ૫, ઝોરોઆ ૪૥
કુંભારિયા	મંદિર ૫.	"	...	—	"	અંબાભવાનીતી, બેલમાડી મળશે
તારંગા-હીલ	અભિતનાથ	M. I.	તારંગા હીલ	મહીકાંઠા	Taran Hill	તારંગાહીલ
વડનગર	આદિનાથ	"	વડનગર	"	Vadnagar	વડનગર	કદપસૂત્ર પ્રથમ વાંચન મં. ૫
માતર	સુમતિનાથ	"	મહેમદાબાદ	ખેડા	Matar	માતર	ખેડા ૪ નડીયાદ ૧૪
છડરગઢ	મંદિર ૯	"	છડર	મહીકાંઠા	Idar	છડર	શત્રુજય ઉજ્જયંતાવતાર મં. ૩
ચોસોના	પાર્શ્વનાથ	"	"	"	Idar	"	વડાશી ૨૦ તારંગા
મોટાચોસોના	"	"	...	"	—	—	બ્રહ્મખેડશી વાહન મળે છે
દીટાઇ	મુહરીપાર્શ્વ	"	"	"	—	—	શામલા પાસે મુહરીયા લાવ્યા
ખંભાત	રતંભનપાર્શ્વ	"	ખંભાત	ખંભાત	Cambay	ખંભાત	મં. ૮૦ પ્રાચીન ગ્રંથમંડિર
કાવી	અષમ, ધમ	B. J.	કાવી	Kavi	કાવી	જંજુમર મા. ૧૬ ખંભાત મ. ૨૨
મધોર	પાર્શ્વ, વીર	"	ભરૂચ	ભરૂચ	Amod	આમોદ	આમોદ ૨૦
ડભોઇ	લોઢી પાર્શ્વ	"	ડભોઇ	ખાયકવાડ	Dabhoi	ડભોઇ	મં. ૮ વાચક યશોવિજય સ્વર્ગશ્રીમ
ભરૂચખંડર	નિસુવત	"	ભરૂચ	ભરૂચ	Broach	ભરૂચ	અશ્વાવબોધ; સમલીવહાર
જધડીયા	આદિનાથ	"	જધડીયા	રજપીપલા	Anklesvar	અંકલેશ્વર	સુરત-જિ. ૪૫
અગાશી	...	"	વીસાર	જી. થાણા	Virar	અગાશી	સુંખમ મા. ૪૦ ફોન

માળવા-મેવાડ-મારવાડ-રાજપુતાના વિભાગ B. B. & C. I. Ry.

ગ્રામ સ્થાન	તીર્થનાયક ભગવાન	રેલ્વે લાઇન	નજીકનું સ્ટેશન	સ્ટેશનથી ફેટલા માપલ	પ્રાંત જીલ્લો	તાર ઓફીસ Telegraphic Office	પોસ્ટ ઓફીસ	(રિમાર્ક) વિશેષ માહિતી
ભોખાવર	શાન્તિનાથ	BB&CI	દાહોદ	૩૨	માળવા	...	સુરદાસપુર	ઇન્દોર, મંદિર ૫, (માલવા)
મંડવગઢ	ખડ્ગાસન ૧૦	R. M.	ઇન્દોર	૭૦	રાજગઢ	મેળા પોલ ૧૦ મોહનપે
ઉજ્જૈન	સુપાર્શ્વનાથ(હતા)	"	મઉ	૩૨	ધાર સ્ટેટ	Dhar	નાલહા	શાંતિનાથ છે, (પર્વત ઉપર)
માસી(જી)	અવંતીપાર્શ્વ	BB&CI	ઉજ્જૈન	...	ગ્વાલિયર	Ujjain	ઉજ્જૈન	G. I. P. મંદિર ૧૭
સેમલિઆ	પાર્શ્વનાથ	G.I.P.	મકસી	૧	માળવા	Maksi	મકિસ
વડવાણી	શાંતિનાથ	BB&CI	રતલામ બં.	૧૦	સેલાણા સ્ટેટ	Ratlam	રતલામ	R.M. રત.મં. ૯, બવરા મા.૦૧૩
મંદસોર	મં. નથા	RM	મહુ	૮૦	ઇન્દોર સ્ટેટ	Barwani	વડવાણી	રાવણ કુંભકર્ણ પાકુડા (દિ. મં.)
વહી	મં. ૮	"	મંદસોર	૦	ગ્વાલિયર	Mandsor	મંદસોર	(દશપુર)
ચિતોડગઢ	પાર્શ્વનાથ	"	મોડા	૧૫	...	Tharod	"	મંદસોર મા. ૧૦
કરેડા	નાગકેશુ પાર્શ્વ	R M	ચિતોડ બં.	—	ઉદેપુર સ્ટેટ	Chitor	ચિતોડ	કિશોર્મા મં. છે (મેવાડ)
દેલવાડા	પાર્શ્વનાથ	"	કરેડા	૧	" (મેવાડ)	Karera	કરેડા	ઉપસર્ગદેર પાર્શ્વ આવન બિના.
ધુલેવાજી	મંદિર ૪	"	એમલી	૩	"	...	નાથદારા	ઉદેપુર મા. ૧૪ દવાલકા મા. ૧૮
	આદિનાથ	"	ઉદેપુર	૪૦	"	Kherwara	ઋષભદેવ	૧ શરિયાજી ઉદેપુર મા. ૩૫

અમીના	પાર્થનાથ	" "	" "	" "	" "	Udaipur	ઉદપુર	અદ્વૈતજીમાં શાંતિનાથ છે
રાજનંદર	સામલીઆપાર્થ	" "	" "	" "	" "	દેવવાડ, કુંભધમેર,
કુંગરથલા	અવિતસ્વામી	BB&CI	" "	આણેરાડ	આણુ	Abu	આણુ	વીર તીર્થ વિન્ડેદ કુંગરથલા
અંબરી	મહાવીર	" "	" "	પીડવાડા	શિરોહી	Pindwara	પીડવાડા	મીરપુરમાં મં. ૩ પીડવાડા મા. ૩
ભામનવાડા	"	" "	" "	" "	" "	" "	" "	શિરોહી મા ૧૦ ફા. ધુ. ૭-૧૪ મેળા
નાદિયા	અવિતસ્વામી	" "	" "	" "	શિરોહી સ્ટેટ	" "	" "	(શ. મા. ૧૪, નંદિધર એવ વીર
શીરોહી	મં. ૧૭	" "	" "	" "	" "	Shirohi	શિરોહી	૧૫ મે મંદિર હમીર તીર્થ મા ૧૦
હોરાવલા	પાર્થનાથ	" "	" "	ડિસા	—	" "	" "	આણુ મા. ૧૮ ભા. ધુ. ૪-૬ મેળા
સવણી	—	" "	" "	પીડવાડા	એકપુર સ્ટેટ	" "	વામરા	જવાલ મા. ૧૦ શિરોહી મા. ૨૦
સાચોર	મહાવીર	" "	" "	ડિસા	" "	" "	સાચોર	ધાનેરા ૩૪, બીલડી મા ૬૦
બિલભાલ	"	" "	" "	જલોર	" "	" "	બિલભાલ	ધાનેરા ૬૦, ભાંડવા ૫૦
સ્વર્ણગિરિ	મંદિર ૩ (૧૪)	J (SJ)	" "	" "	" "	Jalor	જલોર	જલોર મં. ૧૨ (મારવાડ) મા ૭૦
પવંત	રાતા મહાવીર	BB&CI	" "	વેશ	મારવાડ	Falna	બાલી	વીજપુર મા. ૨, વાલી મા. ૪
સાદરી	મં. ૪ (પાર્થ)	" "	" "	દાલના	" "	" "	સાદરી	મોટર, શેઠલી પાર્થ. મા ૧૧
રાજકપુર	આદિનાથ	" "	" "	" "	" "	" "	" "	મં. ૩ નૈશેઠકપદી ૫૬, રાણી મા. ૧૧
								મા. ફા. વ. ૧૦ આ. ધુ. ૧૩ મેળો
ધાણેરાવ	મં. ૧૦	BB&CI	" "	દાલના	" "	" "	ધાણેરાવ	મૂળા મહાવીર તીર્થ મા. ૩
દેસુરી	મં. ૩	" "	" "	દાલના	" "	" "	દેસુરી	ધાણેરાવ ૨, સાદરી રાણી મા. ૨૩

નાકુશાલ	મં. ૮, ૨, ૨	"	રાણી	૧૦(૧૪)	આરવંડ	ધણિરાવ	વિજયસેનસૂરિ જન્મ
નાકુશ	પ્રાચીન મં. ૪	"	"	૯	"	Rani	નાકુશ	શાંતિસ્તોત્ર રચના, વર. મા. ૬
વરકાશ્વ	પાર્શ્વનાથ	"	"	૩	"	"	રાણી રેશન	પાર્શ્વનાથ વિદ્યાલય
પુસલિયા	"	"	ઝેરનપુરા	૧૨	"	Eran. Ca.	ઝેરન કેપ	ઝેરનપુરા છાવણી શિવમંજ ૬
શેલાર	...	"	"	૬	"	Eran. ro.	ઝેરનપુરા	નં. સેતેશ્વર તીર્થ [ગિડીક]
વિદુરા	ગોડી-પાર્શ્વ	"	આરવાડ જં.	૨	"	MarwarJ.	આરવાડ જં.	વિ. સં. ૧૯૩૬ દિ. શ્રા. યુ. ૧૧
ઝેરંટાગિરિ	મહાવીર	"	ઝેરનપુરા	૧૨	"	Eran. Ca.	ઝેરન કેપ	ગુડાઆલોત્રા મા. ૧૪ શિવમંજ ૭
આદી	મં. —	"	"	૨૮	"	"	ગુડાઆલોત્રા	ચરલી ૧૥ આલોત્રા મા. ૧ મં. ૩
નાકાકા	પાર્શ્વનાથ	J(LK)	આલોત્રા જં.	૬	જેઠપુર	Balotra	આત્રા	મં. ૩ શ્રા. ધ. ૨ (જ. માલાણી)
કાપરમ	"	J(PB)	સેલાની	૪	"	Pipar	પીપડ	પીપાડ ૭, ચીલાડા ૧૩, કં. ૨૦
ફલેધી	"	J	મેડતા જં.	૦૧	"	Mertaroad	મેડતા રોડ	મેડા
ઝોલાંબા	મહાવીર	J	ઝોલાંબન	૧	"	Osian	ઝોલાંબા	ઝોલાંબન કલપતિ
જેસલમેર	મં. ૮	J	ખાડમેર	૯૦	જેસલમેર	Barmer	જેસલમેર	પ્રાચીનઅન્ન-શબંડારો, (મોટર)
લોડવા	પાર્શ્વનાથ	"	"	—	"	"	"	જેસલમેર મા. ૧૦ (રાજપુતાના)
હાલાકુડી	"	આય	—	—	સિંધ	—	—	મં. ૨ ધર્મશાળા
રાવણદેવરા	રાવણપાર્શ્વ	BB&CI	અલવર	૨	અલવર રો	Alwar	અલવર	રાવણ મહોદરી પ્રતિક્રિત વિન્દ્યેશ

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર-વરાડ વિભાગ.

આમ સ્થાન	તીર્થનાયક ભાવન	રેલ્વે લાઇન	નજીનું સ્ટેશન	સ્ટેશનથી ડેટા મા માપલ	પ્રાંત જલ્દો	તાર ઓફીસ Telegraph Office	પોસ્ટ ઓફીસ	(રિમાર્ક) વિશેષ માહિતી
કુંભોજ	જગદમલ	M.S.M.	હાથકલ	૨	કોલ્હાપુર	Hatkal	કુંભોજ	ચીરજ મા. ૧૬, કોલ્હાપુર મા. ૧૭
.....	પાર્શ્વનાથ	M. K. ધ્યાન	મડા	...	(સુમધ-૩૦)	Nagada	Kombhuj	સંગલી, કાર્તિકી-ચૈત્રી ૧૫ મેળો.
હેમકુટગીર	શતિનાથ	કર્ણોદક	Alir	બલારી	ગીરી-કિલો, વિન્ડેઠ તીર્થ
કુલપાક	આકિનાથ	N. G.	આલિર	૪	નિઝમ	...	આલિર	માણિકસ્વામી હર્ષકેરક મહાવીર
બાંદક	પાર્શ્વનાથ	G. I. P.	બાંદક	૧	સી પી.	Warora	વરોરા	કેશરીયા પા. મા. ૨ ચાંદ. મા. ૧૮
ચીરપુર	અંતરિક્ષ	G. I. P.	ચાકેલા	૪૮	વરાડ	Basim	ખાસીમ	અધર મુર્તિ, બાલાપુર મા. ૪૮

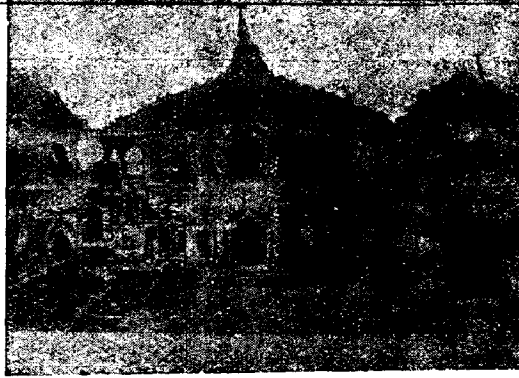
પૂર્વદેશ (ઉત્તરહિન્દ-બિહાર-ઓરિસા-બંગાલ) વિભાગ E. I. R.

આમ સ્થાન	તીર્થનાયક લગવાન	રેલ્વે લાઇન	નજીકનું સ્ટેશન	સ્ટેશનથી કેટલા માઈલ	પ્રાંત જલ્દો	તાર ઓફીસ Telegraph Office	પોસ્ટ ઓફીસ	(રિમાર્ક) વિશેષ માહિતી
બનારસ	મં. ૮ (૧૭)	O&R(S)	બનારસ	૩	Benares	બનારસ	હોટરી બનાર, અગ્રેજી કોલી
બેલુપુર	પાર્શ્વનાથ	"	"	—	"	"	૪ કલ્યાણક, કાશી મા. ૩
બદૈધટ	સુપાર્શ્વનાથ	"	"	—	"	"	૪ ક. અંબાકાંઠે, કાશી મા. ૨૫
સિંહપુરી	ગ્રેવાંસનાથ	B&NW	સાનનાથ	૧	Sarnath	સાનનાથ	૪ ક. કાશી મા. ૬ (મોટર)
ચંદ્રગર્તી	(ચંદ્ર) શર્ત	...	(કે)	—	—	—	—	૪ ક. કાશી મા. ૧૪ (મોટર)
ફેઝાબાદ	મં. ૧ (ધર્મ)	O&R(S)	ફેઝાબાદ	૦	ઉ. હિં	Fyzabad	ફેઝાબાદ	અયોધ્યા મા. ૪, નોટાઇ મા. ૧૦
અયોધ્યા	આદિનાથ	"	અયોધ્યા	૦	ઉત્તરહિન્દ	Ayodha	અયોધ્યા	૧૮ ક. કટતમહોલ્લો ફે. મા. ૪
અણપદ	નિર્વાણ	—	—	—	હિમાલય	...	—	(નિન્હેદ તીર્થ) ફેઝાસ વિગેરે
સેતમહેત	(સંભવ)	O&R(S)	અલારામપુર	૧૪	" (ગેંડા)	Balrampur	...	૪ ક. વિન્હેદ તીર્થ (આવસ્તિ)
રત્નપુરી	ધર્મનાથ	"	સોહાવલ	૧	"	Sohawal	ફેઝાબાદ	૪ ક. મં. ૨ (નોરાઇ)
લખનૌ	મં. ૧૪	"	લખ. બ.	૧	"	Lucknow	લખનૌ	કેનપુરનાં કાચનું મંદિર
કંપોલા	વિમલનાથ	BB(બા.)	કાયમચંબ	૬	"	૪ ક. ધર્મ. મોટર રસોઇ
શેરિપુર	નેમિનાથ	EI(સેન)	શિક્કહામદ	૧૪	"	Shikohabad	સુ. બટેશર	જન્મ ક. યાત્રિને સગવડ કરવી
અહિહત્રા	પાર્શ્વનાથ	EI(બા.)	એન્જોનલા	૮	" બરેલી	Aonla	મુ. રામનગર	(નિન્હેદ તીર્થ) ખડેર જીન સ્વપ

મથુરા	નેત્ર-વીર	G.I.P.	મથુરા	—	ખરેલી	Muttra	મથુરા	પીળમંડી, હૈન સ્ટા. યુનિ.આમ
હરિનનાપુર	૧૧-૧૭-૧૮મં	N. W	મીરત	૩૨	ઉ. હિં.	Mawana	વહસુત્રા	૧૨ ક. સુવાના મોટર મહશે
કાંમડા	આદિનાથ	"	પેઢાનકોટ	—	પંજબ	—	—	નમકોટ (વિન્ડેહ)
પ્રથમ	અપભરેવ	EL(.)	ઇલ હાબાદ	૨	ઉ. હિં.	Allahabad	ઇલાહાબાદ	કેવલ ક. (વિન્ડેહ)
કોચાબી	પદ્મપ્રભુ	EL(.)	મટવારી	૨૦	"	—	પાચિમશરીંગ	૪ ક. (વિન્ડેહ) આસામ
બદિશપુર	શોતતનય	"	મયા	૩૬	હજરીઆમ	Bengal	Jori જેરી	૪ ક. વિન્ડેહ
મિલિલા	નમિ, મલિક	B.N.W.	સીતામઢી	૦૧	મેથીશ	Sitamarhi	સીતામઢી	૮ ક. વિન્ડેહ, પાકુશ
વિશાલ x	x	" "	હોલપુર	૨૪	મુજફ્ફરપુર	—	—	વિસાહિપદી ખંડિયર
પટના	રથૂ(લભદ્ર	E I.	પટનાબં.	૬	પટના	Patna	પટના	મં. ૨ યુનિયમ, (બિહાર)
બિહાર-શરીર	મં. ૨	" B.B.L	બિહાર. ય.	૧	બિહાર	Bihar	બિહાર	તુંગીપાનમરી, આ. ધર્મશાળા
(પાવ) પુરી	મહાવીર	" "	"	૮	"	"	ગીરિયા	નિર્વોલ ક. જલમંદિર
—	મં. ૫	સા.આંચ	નવાહા	૧૫	"	"	"	(D પટના) મોટર સર્વિસ છે
કુંડલપુર	ગોતમસ્વામી	BBL	નામંદા	૧	"	Silad	સિલાવ	(વહાવ) વિ. સા. ૭ મોટર
રાજગૃહી	સુનિસુવન	"	રાજગીર	૦	"	Rajgir	રાજગીર	૪ ક. પંચ પદ્મ મંત્ર મોહર
ગુણાચાળ	મહાવીર	પા. આંચ	નવાહા	૨	મયા (બિ)	Navada	નવાહા	ગુણથીય-ચેલ જલમંદિર
કાકેદી	સુવિધિનાથ	E I.	લખીસરાઈ	૧૪	મુગેર (બિ)	Jamui	જમુઈ-૭	૪ મોટરમર્વિલ છે
(ખાલ)	ચી	B.N.W	નેન્ટવર	૧૫	ઝોરખપુર	(ભદની-૬)	કંઇ નથી. ચામ છુખંદા
જાલવંદ	મહાવીર	E. I	જાપીસરાઈ	૧૮	મુગેર (બિ)	કિલકા	અમૈયાકમાં ક. મં. ૨. મોટર

જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

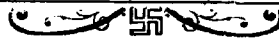
ण मो श्यु णं
समणस्स

भगवओ
महावीरस्स.

गिरिवर हरशन

विरला पावे.

જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

[પ્રવાસોપયોગી માહિતી સાથે]

નામાકૃતિદ્રવ્યભાવૈઃ, પુનતન્નિજગજ્જનં ।

ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નર્હતઃ સમુપાસ્યદે ॥ ૧ ॥

શ્રીતીર્થપાંથરજસા વિરજીભવન્તિ,

તીર્થેષુ વસ્ત્રમ્રમણતો ન ભવે ભ્રમન્તિ ।

દ્રવ્યવ્યયાદિ દ્યનિશઃ સ્થિરસંપદ્ સ્યુઃ,

પૂજ્યા ભવન્તિ જગદીશમથાર્ચયન્તિ ॥ ૨ ॥

શ્રીસિદ્ધાચલતીર્થરાજતીલકે શ્રીપાદલિપ્તે પુરે,

વિશ્વોપકૃતિકં યશોવિજયજિનામાઙ્કિતં ચાદિમં ।

શ્રીમદ્જ્ઞાનવિવર્ધનં ગુરુકુલં જૈનં વરં સ્થાપિતં,

સ શ્રીસંયતપુંગવો વિજયતાં ચારિત્રરાજેશ્વરઃ ॥ ૩ ॥

શ્રી શત્રુઞય ગિરિરાજ (સિદ્ધાચલ)

સંસારમાં દરેક પ્રાચીન ધર્મોમાં કોઈ ન કોઈ સ્થાનવિશેષ પૂજ્ય, પ્રતિષ્ઠિત અને પવિત્ર માનવાનાં ઉદાહરણો પ્રત્યક્ષ જ છે. મૂર્તિપૂજા માનનાર કે ન માનનાર દરેક વર્ગ, ઇશ્વરવાદી કે અનીશ્વરવાદી હરેક પોતાનાં પવિત્ર તીર્થસ્થાનો માને છે. હિન્દુઓ કાશી-હિમાલયાદિને, મુસલમાનો મક્કા તથા મદીનાને, ક્રિશ્ચિયનો જેરુસલમને, બૌદ્ધો બુદ્ધગયા, બૌદ્ધવૃક્ષને હજારો વર્ષથી તીર્થરૂપે માને છે. આ ધર્માવલમ્બીઓ પોતાનાં પવિત્ર તીર્થસ્થાનોની જાહેરીમાં ઓછામાં ઓછી એકાદ વાર યાત્રા અવશ્ય કરે છે અને પોતાના જીવનને પૂર્ણિત બનાવી પોતાનો જન્મ સફળ થયાનું માને છે. આવી જ રીતે જૈનધર્મમાં આવાં કેટલાંયે સ્થાનો ઘણાં જ મહત્ત્વનાં, પૂજનીય અને પવિત્ર માનવામાં આવ્યાં છે. આમાં શત્રુઞય, શિખરજી, ગિરનાર, પાવાપુરી, આબૂ વગેરે મુખ્ય મહત્ત્વનાં તીર્થસ્થાનો છે. આ બધાં તીર્થોમાં શત્રુઞય ગિરિરાજ શ્રેષ્ઠ, વધુ પવિત્ર અને પૂજનીય મનાય છે. દરેક તીર્થોમાં શિરતાજ સિદ્ધાચલજી મનાય છે.

જૈનોનું આ પ્રસિદ્ધ તીર્થસ્થાન મુંબઈ ઇલાકાના કાઠિયાવાડ પ્રદેશના ગોહેલવાડ પ્રાંતનાં પાલીતાણા નામના દેશી રાજ્યના પાટનગર પાલીતાણામાં આવેલું છે. મુંબઈથી વીરમગામ, વઢવાણ, બોટાદ થઈ ભાવનગર જતી બી. એસ. રેલ્વેનું શીડોર જંકશન છે ત્યાંથી એક નાની (પ્રાંચ) લાઇન પાલીતાણા જાય છે. આ લાઇનનું આ છેલ્લું જ સ્ટેશન છે.

સ્ટેશનથી ગામ અર્ધો માઇલ દૂર છે. ગામમાં જવા-આવવા માટે સ્ટેશન પર ઘોડાગાડી વગેરે વાહનોની સગવડ મળે છે. શહેરમાં પ્રવેશતા એક કસ્ટમથાણું છે જ્યાં નવા માલ પર સ્ટેટ તરફથી જગત લેવામાં આવે છે.

ભૂગોલમાં પાલીતાણાનું સ્થાન ૨૧ અંશ, ૩૧ કલા, ૧૦ વિકલા ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૭૧ અંશ, ૫૩ કલા, ૨૦ વિકલા પૂર્વદેશાન્તર છે. પાલીતાણા એક શહેર છે અને તેની વસ્તી આશરે ૧૫૦૦૦ ની છે જેમાં ૨૫૦૦ આશરે જૈનો છે.

શહેરમાં થોડાં રાજકીય મકાનોને બાદ કરતાં જેટલાં મોટાં મોટાં વિશાલ મકાનો છે તે બધાં શ્વેતાંબર જૈન સમાજનાં જ છે. શહેરમાં બધી મળીને ૮૦ થી ૯૦ જૈન ધર્મશાળાઓ છે જેમાં લાખો જૈનયાત્રીઓ આનંદપૂર્વક ઉતરી શકે છે. આ ધર્મશાળાઓમાં કેટલીક તો લાખો રૂપિયાના ખર્ચે દાનવીર જૈનોએ બંધાવી છે જે દેખાવમાં મોટા રાજમહેલો જેવી લાગે છે. યાત્રિકોને ભોજન વગેરેની સગવડ મળે તે માટે જૈન સમાજ તરફથી બે જૈન ભોજનશાળા, એક જૈન દવાખાનું અને નાની મોટી પાઠશાળાઓ, સાહિત્યમંદિર વગેરેની સગવડ છે.

પાલીતાણા શહેરની જૈન સંસ્થાઓ

‘આણંદ’ કલ્યાણની પેઠી.

આ સંસ્થા આખા હિન્દુસ્તાનના શ્વેતાંબર જૈન સંઘનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે. હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા પ્રાંતો અને શહેરોના ૧૦૮ પ્રતિનિધિઓ તેની વ્યવસ્થા ચલાવે છે. તેની મુખ્ય પેઠી અમદાવાદમાં છે અને શાખા પેઠી પાલીતાણામાં છે. તેને ત્યાંના વતનીઓ “કારખાનુ” એ ઉપનામથી સંબોધે છે. એક બાહોશ મુનિમના હાથ નીચે આ સંસ્થા ચાલે છે. શત્રુંજય તીર્થની વ્યવસ્થા અને રક્ષણ કરવાનું અધુનું કાર્ય પેઠીના હાથમાં છે. સાથે જ ત્યાંની દરેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં પેઠીનો મુખ્ય હિસ્સો હોય છે. પેઠીમાં ખીજાં નાનાં નાનાં ખાતાંઓ પણ ચાલે છે. પેઠીનો ભંડાર અક્ષય મનાય છે. ખીજાં ખાતાંઓ અને પોતાની વ્યવસ્થા ચલાવવા મુનિમજીના હાથ નીચે સંખ્યાબંધ મહેતાઓ, કલાકો, નોકરો અને સિપાઈઓ રહે છે—તીર્થરક્ષાની અને વ્યવસ્થાની સંપૂર્ણ જુમ્મેદારી સાથે જ.

હિન્દના યાત્રાઓ આવતા શ્રીસંઘ

ચતુર્વિધ સંઘની સેવા—દેખરેખ સાચવવાનું મહાનું કાર્ય આ પેઠીદ્વારા જ થાય છે. અહીં યાત્રાઓ આવનાર સાધુ-સાધ્વીઓને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનાં ઉપગરણો પૂરાં પાડવામાં આવે છે. યાત્રા, તેનાં સાધનો, પાટપાટલા, વસ્ત્રાદિ, ઔષધિ આદિ બધી વસ્તુઓનો પૂરો ખ્યાલ પેઠી રાખે છે.

યાત્રાળુ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને વાસણ, ગાદલાં-ગોદડાં, ઔષધિનો પ્રબંધ કરે છે. આ સિવાય સાધનહીન શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને, ભોજકોને, ગરીબોને મદદ પણ આપે છે.

નોકારશી, સ્વામિવાત્સલ્ય-જમણુ આદિની વ્યવસ્થા પણ પેઠી કરાવી આપે છે.

યાત્રાળુઓને શુદ્ધ કેસર, સુખડ, બરાસ, ધૂપ આદિ સામાન્ય પડતર કિંમતો આપે છે.

પહાડ ઉપર અને નીચે બધી વ્યવસ્થા, સારસંભાલ, જીજીઆર, નવીન જિનમંદિરજીની સ્થાપના વગેરે બધાં કાર્યોની દેખરેખ પેઠી રાખે છે.

‘પહાડ ઉપર જતાં રસ્તામાં ભાતાતલાટી’ આવે છે. ત્યાં યાત્રાળુઓને ભાતું અપાય છે કે જેમાં વિવિધ પકવાનો હોય છે. આ સિવાય ગરમ કે ઠંડાં પાણીનો પ્રબંધ પણ રાખે છે. ભાતાતલાટીનું વિશાળ મકાન, તથા બગીચો, બાજીના કમરાઓ આદિની વ્યવસ્થા ઘણી સારી છે. તલાટીના આગળના ભાગનો વિશાલ ચોક, તેની છતરી, શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈની માતૃશ્રી ગંગામાયે બંધાવેલ છે.

૧. પેઠીની સ્થાપના સંબંધી ઇતિહાસ આ જ ગ્રંથમાં પાછળ આપવામાં આવશે.

૨. ભાતાતલાટીની રક્ષાત મુનિમહારાજ શ્રી કલ્યાણવિમલજીના ઉપદેશથી રચાયેલ છે.

પહાડ ઉપર ચઢતાં રસ્તામાં કુંડ અને વિસામાઓ આવે છે. આ વિસામાઓ ઉપર ગરમ અને ઠંડા પાણીની વ્યવસ્થા પેઢી રાખે છે.

ઉપર કિલ્લામાં રહેલ જિનમંદિરો અને ધાર્મિક સ્થાનોનું રીપેરીંગ, સાફસૂફી, દેખરેખ પેઢી રાખે છે. ઉપર્યુક્ત કાર્યો કરવા માટે પેઢી તરફથી ઉપર એક ઈન્સ-પેક્ટર રહે છે. સે'ક્રડો પૂજારીઓ, સિપાઇઓ, કામ કરનારાઓ તેના હાથ નીચે કાર્ય કરે છે. પહાડ ઉપર સ્થયાત્રા, પૂજા, સ્નાત્ર આદિની વ્યવસ્થા પણ પેઢી જ કરે છે.

ખીજાં કાર્યો માટે પણ પેઢીના હાથ નીચે સે'ક્રડો માણસો કામ કરે છે.

નીચેની કેટલીક ધર્મશાલાઓ પણ પેઢીના વહીવટમાં છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી એટલે એક નાનો દરબાર સમજી લેયો.

પેઢી તરફથી એક મોટી પાંજરાપોળ છાપરીયાળીમાં ચાલે છે. ભાવનગર સ્ટેટે આ ગામ પેઢીને લેટ આપેલું છે, જ્યાં સે'ક્રડો હજારો પશુઓનું પાલન થાય છે. શહેરમાં પણ પાંજરાપોળનું વિશાલ મકાન છે. આડીં થોડાં પશુઓ રાખી બાકીનાં છાપરીયાળી મોકલવામાં આવે છે.

આ સિવાય પેઢી તરફથી પાઠશાલા, જ્ઞાનભંડાર, ઔષધાલય વગેરે પણ ચાલે છે.

સાતે ક્ષેત્રોની વ્યવસ્થા, સારસંભાલ અને દેખરેખ રાખવાનું મહાન કાર્ય આ પેઢી કરે છે. આ સંસ્થા પાલીતાણાની મહાન અને પુરાણી સંસ્થા છે.

ધાર્મિક કેળવણી સંસ્થાઓ

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળ—

પાલીતાણા એ હિન્દુસ્તાનના જૈનસંઘનું મહાન તીર્થક્ષેત્ર છે તેમ જૈનધર્મના સંસ્કારો અને જ્ઞાન આપવાનું કાશી જેવું વિદ્યાક્ષેત્ર નથી તો પણ કેટલીક વિદ્યા-પ્રચાર સંસ્થાઓ સારું કાર્ય કરી રહી છે. આ બધામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનપ્રચાર કરનારી સંસ્થા તે શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલ છે, જેની સ્થાપના સદ્ગત ગુરુદેવ શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજ સાહેબે (કચ્છીએ) કરી છે. સંસ્થાની સ્થાપના પાલીતાણાને વિદ્યાપુરી બનાવવાની શુભ ભાવનાથી જ કરી હતી અને શરૂઆતમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તથા જૈનધર્મનું ઉત્તમ જ્ઞાન મળે તેવી વ્યવસ્થા હતી.

સં. ૧૯૬૮ ના કા. શુ. ૫ ના રોજ આ સંસ્થાની સ્થાપના મહારાજ સાહેબ શ્રી ચારિત્રવિજયજી(કચ્છી)એ કરી હતી. એ જ સાલના વૈશાખ મહિનામાં સંસ્થા સાથે બોડીંગ હાઉસની સ્થાપના કરી હતી. સંસ્થાનું શરૂઆતનું નામ યશો-વિજયજી જૈન સંસ્કૃત પ્રાકૃત પાઠશાલા, બોડીંગ હાઉસ હતું.

૧૯૬૯ ના ભયંકર જલપ્રલય સમયે ગુરુમહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીએ સે'ક્રડો મનુષ્યો અને પશુઓના જીવ બચાવ્યા હતાં, મહારાજશ્રીનું આ મહાન પરોપકારી

કાર્ય જોઇ તે વખતના પાલીતાણા સ્ટેટના મેનેજર મેજર સ્ટ્રોંગ સાહેબે પાઠશાળા માટે પાંચ વીઘા જમીન તદ્દન અલ્પ મૂલ્યે ભેટ આપી હતી. ત્યાં ભાવિ ગુરુકુલને યોગ્ય ભવ્ય મકાન બંધાયાં. મહારાજશ્રીએ તનતોડ મહેનત કરી સંસ્થાને ઉત્તત અને ભવ્ય બનાવી મુંબઈની કમિટીને આ સંસ્થાની વ્યવસ્થાનું કાર્ય સોંપ્યું અને મહારાજશ્રીની ઇચ્છાનુસાર સંસ્થાનું નામ શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલ રાખવામાં આવ્યું છે.

અત્યારે આ સંસ્થા ઘણા જ ઊંચા પાયા પર ચાલે છે. તેના વ્યવસ્થાપકો ઉત્સાહી અને સમાજસેવી છે. ગુરુકુલમાંથી સંખ્યાબંધ સાધુઓ પણ થયા છે. સંસ્થાની ઘરની સ્કુલ, સિંધી વિદ્યાભૂવન, જિનમંદિર, ગુરુમંદિર (કે જ્યાં સંસ્થાના સ્થાપક આત્મા મહાત્મા શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજની ભવ્ય વિશાલ મૂર્તિ ધિરાજમાન છે.), પ્રાર્થનામંદિર, જ્ઞાનમંદિર, લાયબ્રેરી વગેરે વિભાગ ઘણા જ સુંદર છે. સંસ્કૃત પ્રાકૃત વિભાગ પણ ચાલુ થશે એવી ભાવના છે. પાલીતાણા સ્ટેશન ઉપર ઉતરતાં પ્રથમ જ જૈન સમાજના આ ભવ્ય ગુરુકુલનાં દર્શન થાય છે. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ કલ્લોલ કરતા વિદ્યાધ્યયન કરી જ્ઞાનામૃતનું મધુર લોજન પામી આત્માનંદ મેળવે છે.

જૈન બાલાશ્રમ—

છપ્પનના દુષ્કાળ સમયમાં આ સંસ્થા સ્થપાઈ હતી. આ સંસ્થા અનાથ જૈન વિદ્યાર્થીઓને બધાં સાધનો પૂરાં પાડી વિદ્યાભ્યાસ કરાવે છે. સંસ્થા ઘણાં વરસો સુધી ભીડભંજન મહાદેવના મકાનમાં હતી. હમણાં તળાવીના રસ્તા ઉપર ભવ્ય બિલ્ડીંગ બની છે. જીવનમંદિર, લાયબ્રેરી ઇત્યાદિની વ્યવસ્થા સારી છે.—ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આશીવાદરૂપ છે.

શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન શ્રાવિકાશ્રમ—

આ સંસ્થા જૈન શ્રાવિકાઓ—સધવા હો કે વિધવા, તથા કુમારકાઓને ધાર્મિક, નૈતિક, વ્યવહારિક અને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવાના હેતુથી સ્થપાયેલી છે.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી પાઠશાળા—

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી આ સંસ્થા ચાલે છે. ખાસ સાધુ મહાત્મા, સાધ્વીજીઓને સંસ્કૃત પ્રાકૃત ધાર્મિક સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન આપવા આ સંસ્થા ચાલે છે. શ્રાવક—શ્રાવિકાઓને પણ સમય મળે છે. આ સંસ્થા ઘણી સારી છે. ખાસ જૈન પંડિતદ્વારા અધ્યાપન કાર્ય ચાલે છે.

વીરબાઇ પાઠશાળા—

આ પાઠશાળા શેઠ કેશવજી નાયકની ધર્મપત્ની વીરબાઇએ સ્થાપી છે. પાઠશાળા માટે વિશાળ ભવ્ય મકાન છે. સાધુ—સાધ્વીઓ અને શ્રાવક—શ્રાવિકાઓને

વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોશ, સાહિત્ય, ન્યાય આદિનો અભ્યાસ કરાવાય છે. બ્રાહ્મણ પંડિતોને ખાસ સ્થાન અપાય છે. અત્યારે તો ટ્રસ્ટીઓદ્વારા વ્યવસ્થા ચાલે છે.

રાયબાબુ બુદ્ધિસિંહજી જૈન પાઠશાલા—

પાલીતાણા શહેર તથા બહારગામના યાત્રાળુઓના છોકરાઓને ધાર્મિક જ્ઞાન આપવાની વ્યવસ્થા છે. તેમજ શ્રાવિકાઓને તથા શ્રાવકોને પણ જીવવિચારાદિ પ્રકરણોનું જ્ઞાન આપવાની વ્યવસ્થા છે. સાધુ સાધ્વીઓને માટે પણ પ્રબંધ છે. ચાલીશ વર્ષથી સંસ્થા ચાલે છે, વ્યવસ્થા સારી છે. દેખરેખ મોટી ટોળીની છે.

શ્રી જિનદત્તસૂરિ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ—

આ સંસ્થાની વ્યવસ્થા તથા દેખરેખ શેઠ પ્રેમચંદજી મરેડી આદિ રાખે છે. ખાસ કરીને મારવાડ વગેરે પ્રદેશમાં વસતા જૈન વિદ્યાર્થીઓ અત્રે અભ્યાસ કરી શકે તે માટેના પ્રબંધ આ સંસ્થામાં મુખ્યત્વે રાખવામાં આવ્યો છે.

રાયબાબુ ધનપતસિંહજી પાઠશાલા—

પાલીતાણા શહેરના જૈન વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક જ્ઞાન અપાય છે. નાની ટોળી વ્યવસ્થા રાખે છે. ત્રીશ વર્ષથી સંસ્થા ચાલે છે.

જ્ઞાનભંડાર—લાયબ્રેરી

તલકચંદ માણેકચંદ લાયબ્રેરી—

સુરતનિવાસી શેઠ તલકચંદ માણેકચંદે પાલીતાણામાં આવતા જૈન યાત્રાળુઓને તથા પાલીતાણાની જનતાના લાભાર્થે આ લાયબ્રેરીની સ્થાપના કરી છે. ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી દૈનિક, સાપ્તાહિક, માસિક પેપરો આવે છે. પુસ્તકો પણ સારી સંખ્યામાં છે.

વીરબાઇ લાયબ્રેરી—

શેઠ કેશવજી નાયકની ધર્મપત્નીએ આ સંસ્થા સ્થાપી છે. સંસ્થા માટે લઘુ મકાન અર્પણ કરેલ છે. શાસ્ત્રીય પુસ્તકો શાસ્ત્રસંગ્રહનો જથ્થો સારો છે. વ્યાકરણ, કાવ્ય, સાહિત્ય, ન્યાયનાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ યથેષ્ટ છે. સાપ્તાહિક અને માસિક પેપરો પણ આવે છે.

પન્નાલાલ લાયબ્રેરી—

બાબુ પન્નાલાલજીની ધર્મશાલામાં જ લાયબ્રેરી છે. પુસ્તકોનો સંગ્રહ સામાન્ય છે. મુનિમજી જોધએ તેને વાંચવા આપે છે.

મોહનલાલજી લાયબ્રેરી—

ઉજમબાઈની મેડીમાં આ લાયબ્રેરી છે. સામાન્ય પુસ્તકસંગ્રહ છે. ટોળીવાળા વ્યવસ્થા કરે છે.

અંબાલાલ જ્ઞાનભંડાર—

આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના તાબામાં આ જ્ઞાનભંડાર છે. શાસ્ત્રસંગ્રહ સારો છે. સાધુ સાધ્વીઓને અમુક સમયે ઉપયોગ કરવા દેવામાં આવે છે.

શ્રી દેવદિર્ઘગણિ ક્ષમાશ્રમણ જૈન જ્ઞાનમંદિર—

આ જ્ઞાનમંદિર શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની દેખરેખ નીચે સારી રીતે ચાલે છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી, ધાર્મિક શાસ્ત્રીય સંગ્રહ ઘણો જ સારો છે. વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ, ન્યાય, સાહિત્ય સંગ્રહ પણ સારો છે. શેઠાણી જસકોર બાઇની ધર્મ-શાલામાં આ સંસ્થા છે.

રાયબાબુ ધનપતસિંહજી જ્ઞાનભંડાર—

આ સંસ્થા તલાટી ઉપરના બાબુના મંદિરજીમાં છે. શાસ્ત્રસંગ્રહ સારો છે. સાધુ સાધ્વીઓના ઉપયોગ અર્થે સંસ્થા સ્થપાયેલ છે. મુનિમજીની વ્યવસ્થા છે.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલ અને જૈન બાલાશ્રમમાં પણ જ્ઞાનમંદિર, લાય-ગ્રેરી ચાલે છે, જેમાં ધાર્મિક સામાજિક પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. પેપરો પણ આવે છે. બન્ને સ્થાનોમાં વ્યવસ્થા સારી છે.

આ સિવાય હમણાં જ નવીન બંધાયેલ મુક્તિકમલ જૈન સાહિત્યમંદિર તથા ગિરિરાજની શીતલ છાયામાં નીચે તલાટીની પાસે બંધાયેલ લવ્ય આગમમંદિર પણ દર્શનીય છે.

પાલીતાણા શહેરનાં જૈન મંદિરોની સંક્ષિપ્ત નોંધ**૧. મોડું દહેરાસર—**

મૂલનાયક શ્રી આદિનાથ ભગવાન છે. વિ. સં. ૧૮૭૧ દીવબંદરનિવાસી શેઠ રૂપચંદ બીમશીએ આ દહેરાસરજી બંધાવી મહા શુદ્ધિ બીજને દિવસે પ્રભુજીની સ્થાપના કરી હતી. આ મંદિરજીની વ્યવસ્થા શેઠ આ. ક. ની પેઢી રાખે છે.

૨. નાનું દહેરાસર (શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર)—

સુરતનિવાસી ભણુશાળી હીરાચંદ ધરમચંદની ધર્મપત્નીએ ૧૮૫૦માં પાલીતાણા-માંના પોતાના મકાનમાં નાનું દહેરાસર કરાવી, શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીની સ્થાપના કરી હતી. હમણાં ૧૩શાલ મોંદર બનાવી તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. વ્યવસ્થા શેઠ આ. ક. ની પેઢી રાખે છે.

૩. ગોરજીના ડેલામાં શ્રી શાન્તિનાથજીનું મંદિર—

સં. ૧૯૫૦ માં રાયબાબુ ધનપતસિંહજીની અંજનશલાકાસમયે પ્રતિષ્ઠા થઇ છે.

આ પ્રમાણે શ્વેતાંબર શ્રી સંઘનાં ત્રણ મંદિરો પાલીતાણા શહેરમાં છે.

નીચેનાં છ મંદિરો ગામ બહાર શ્વે. જૈન ધર્મશાળાઓમાં છે.

૪. શે. નરશી કેશવજીની ધર્મશાળામાં ચોસુખજીનું મંદિર-

સં. ૧૯૨૧ ની શેઠ નરશી કેશવજીની અંજનશલાકા સમયે આ દેહરાસરજીમાં ચોસુખજીની પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. વ્યવસ્થા શેઠ જેઠુભાઈ નરસીભાઈ તરફથી ધર્મશાળાના મુનિમજી કરે છે. નરશી કેશવજીની ધર્મશાળામાં આ ચોસુખજીનું મંદિર છે.

૫. ચંદ્રપ્રભુનું મંદિર-

શેઠ નરશી નાથાની ધર્મશાળામાં આ મંદિર છે. સં. ૧૯૨૮ માં શેઠજીએ મંદિરજીની સ્થાપના કરી હતી. ધર્મશાળાના મુનિમજી શેઠજી તરફથી વ્યવસ્થા રાખે છે.

૬. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું યાને પાઠશાલાનું મંદિર-

શેઠ કેશવજી નાયકની ધર્મપત્ની વીરબાઈએ શ્રી સંઘના પઠનપાઠન માટે જે પાઠશાલા બંધાવી ત્યાં જ અંદરના ભાગમાં દેહરાસરજી બંધાવી સં. ૧૯૫૪માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. વ્યવસ્થા કમીટીની છે. સંભાળ મુનીમજી રાખે છે. મૂલનાયકજી શ્રી મહાવીરસ્વામાં છે.

૭. મોતીસુખીયાનું મંદિર-

શ્રી આદીશ્વર પ્રભુનું યાને મોતીસુખીયાની ધર્મશાળાના દેહરાસરજીની સં. ૧૯૫૪માં સુખીવાળા શેઠાણા મોતીકુંવરે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. શિખરબંધ નાણુક મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી આદીશ્વર ભગવાન છે. વ્યવસ્થા માટે ટ્રસ્ટ ફંડ છે.

૮. શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું યાને જસકુંવરનું મંદિર-

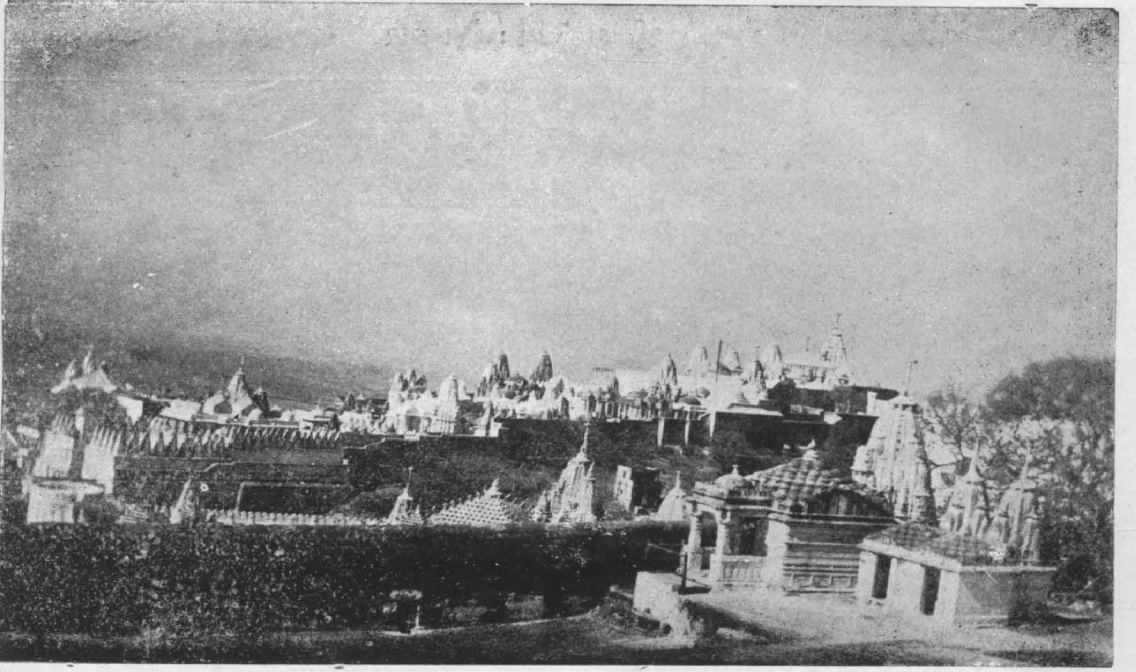
સુરતનિવાસી શેઠાણી જસકુંવરે પોતાની ધર્મશાળામાં અંદરના ભાગમાં વિશાલ કંપાઉન્ડમાં શિખરબંધ મંદિર બંધાવી સં. ૧૯૪૯માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજી છે. મંદિર વિશાલ અને સરસ છે. શેઠ આ. ક.ની પેઢી વ્યવસ્થા રાખે છે.

૯. સાચા દેવનું યાને માધવલાલ બાબુનું મંદિર-

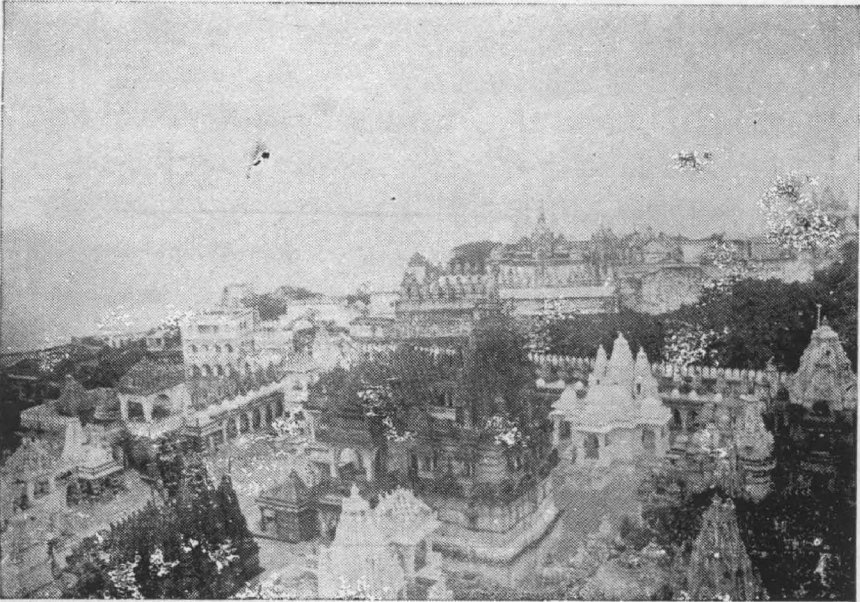
કલકત્તાનિવાસી બાબુશ્રી માધવલાલ દુગડે ૧૯૫૮માં ધર્મશાળા બંધાવી અને પાછળના ભાગમાં શિખરબંધ મંદિર બંધાવી એ જ સાલમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. મૂલનાયક શ્રી સુમતિનાથજી ભગવાન છે. વ્યવસ્થા બાબુજી તરફથી મુનિમજી રાખે છે.

૧૦. ગુરુકુળ મંદિર-

પાલીતાણા સ્ટેશન સામે જ શ્રી ય. વિ. જૈન ગુરુકુલમાં ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી સુમતિનાથજી સંપ્રત રાજના સમયના પ્રાચીન છે. સંસ્થાની સ્થાપનાના સમયથી જ મંદિરજીની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. સાથે જ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિ, ગુરુદેવ શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિ તથા સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિ ખાસ દર્શનીય છે.

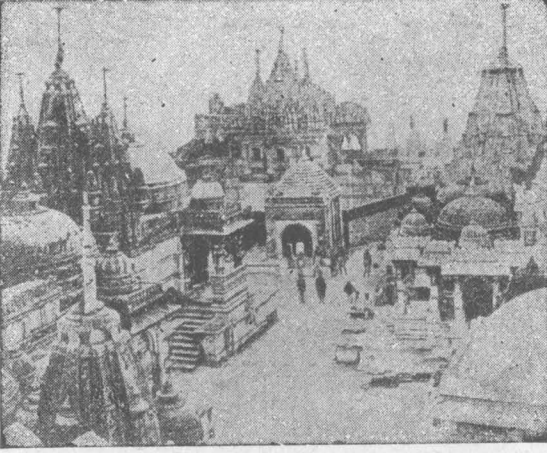

દેવનગરના સમગ્ર મંદિરોનો ખ્યાલ આપતું વિહંગ દ્રશ્ય

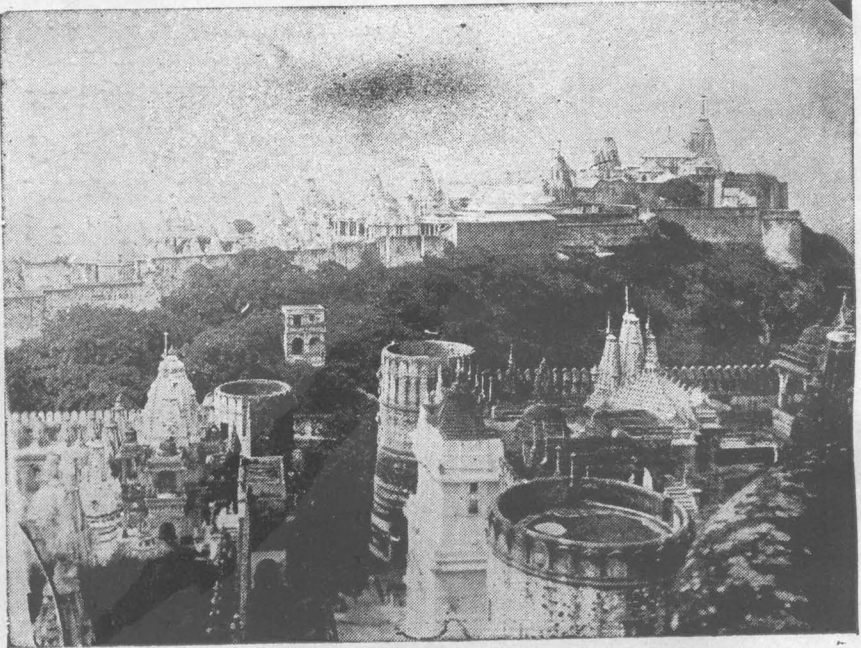

ઉજ્જવલ જિનગૃહ મંડલી તિહાં દીપે ઉત્તુંગા

શ્રી શત્રુંજય : દેવનગર

મુખ્ય ટુંક : શ્રી આદિજિન પ્રાસાદે જતાં માર્ગના મંદિરોની હારમાળા

નવ ટુંકમાંથી લેવામાં આવેલ દેવનગરનું વિહંગ દ્રશ્ય

૧૧. બાલાશ્રમ મંદિર-

જેન બાલાશ્રમમાં હમણાં નવા બનેલા મકાનમાં જેન મંદિર છે જે તલાટી રોડ ઉપર આવેલ છે.

પાદુકા દહેરીઓ

૧. આદિનાથની દહેરી

શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજીની દહેરી છે. ત્રણ જોડી પગલાંની સ્થાપના છે. કચ્છી રણસિંહ દેવરાજની ધર્મશાળા પાસે જે તળાવ છે તે સ્થાને આ દહેરી આવેલી છે. દહેરી ફરતો કોટ કરેલો છે. આ લલિતાંગ તળાવ મંત્રીધર શ્રી વસ્તુપાલ તેજપાલે પોતાની ધર્મપત્ની લલિતાદેવીના નામથી બંધાવેલ છે. કહે છે કે આ તળાવ સાડાબાર લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરી બંધાવવામાં આવ્યું હતું. તળાવને કિનારે શ્રી આદીધર ભગવાનનું ભવ્ય આલિશાન મંદિર પણ બંધાવ્યું હતું, જેમાંનું અત્યારે કશું નથી. ૬૦ થી ૭૦ વર્ષ પહેલાં તળાવ સારા રૂપમાં હતું. અત્યારે દહેરી ને પાદુકાઓ છે. તળાવ પુરાઇ જવાથી અત્યારે તો તે સ્થાન પર વસ્તી થઇ ગઇ છે.

૨. જીની તલાટીની દહેરી

અત્યારે જે તલાટી છે તેની પહેલાંની તલાટી જે સ્થાને હતી ત્યાં બે દહેરીઓ છે જેમાં ત્રણ પાદુકાઓ છે. દહેરીના ચોતરા ઉપર જૂનું રાયણનું વૃક્ષ છે. પર્યુષણમાં ચૈત્યપરિપાટી કરતા શહેરનો જૈનસંઘ વાજતેગાજતે અહીં આવી દર્શન કરી શ્રી સિમ્હગિરિરાજની સ્તુતિ ચૈત્યવંદનાદિ કરે છે. ૬૦ બાવાના અખાડા પાસે અને દરબારી સ્કુલના પાછળના ભાગ. આ પાવત્ર સ્થાનની રક્ષા માટે ચોતરાને ફરતી જાળી કરાવી લઇ રીપેરીંગ આદિ કરાવવાની જરૂર છે. આ. ક. પેદી અને સ્થાનિક સંઘ આ તરફ જરૂર લક્ષ આપે.

૩. ગોડીજીના પગલાંની દહેરી

ધાંધરકના નદીના ઘાટ ઉપર અને સ્મશાનથી થોડે દૂર આ દહેરી આવેલી છે, વિજયાદશમીએ શ્રી સંઘ તરફથી અહીં ધ્વજ ચડે છે.

૪. દાદાજીની દહેરી

ખરતરગચ્છીય જંગમ યુગપ્રધાન જિનહત્તસૂરિજીની પાદુકાની દહેરી છે. હમણાં ત્યાં નવું મંદિર બન્યું છે. ઘોઘાવાળાની ધર્મશાળા પછવાડે આવેલ ગોરજીની વાડીમાં.

શહેરમાં ત્રણ ઉપાશ્રયો છે. તપાગચ્છના ઉપાશ્રયને મોટા ઉપાશ્રયના નામથી ઓળખાવાય છે. બીજો ખરતરગચ્છનો અને ત્રીજો અંચલગચ્છનો ઉપાશ્રય છે. આ ઉપાશ્રયોમાં અત્યારે યતિઓ ઉતરે છે. પ્રાયઃ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ જીદી જીદી ધર્મશાળાઓમાં ઉતરે છે. ઉપાશ્રયોની વ્યવસ્થા શ્રી સંઘ કરે છે.

પાલીતાણા શહેરની જૈન ધર્મશાળાઓ

૧	શેઠ હેમાલાઇની	ધર્મશાળા ઠેકાણું.	મોટા દેરાસરજીની પછવાડે.
૨	„ મોતીશાની	„	„ મોટા દેરાસરજીની સામે.
૩	„ હેમાલાઇની	હુવેલી	„ મોટા દેરાસરજીની પછવાડે.
૪	„ નરશી કેશવજીની	ધર્મશાળા	„ શત્રુંજયના દરવાજા બહાર.
૫	„ નરશી નાથાની	„	„ મોટા વન્ડાની જોડે.
૬	„ મોતીસુખીયાની	„	„ નરશી કેશવજીની જોડે.
૭	„ પન્નાલાલ બાણુની	„	„ તલાટીના રસ્તા પર.
૮	„ કોટાવાળાની	„	„ „ „
૯	„ માધવલાલ બાણુની	„	„ „ „
૧૦	„ રતનચંદ પાટણવાળાની	„	„ „ „
૧૧	નહાર બલડીંગ	„	„ „ „
૧૨	જશકુંવરબાઇની	„	„ દરબારી નિશાળ સામે.
૧૩	પુરબાઇની	„	„ દરબારી નિશાળના ગઠ સામે.
૧૪	શેઠ રણસિંહ દેવરાજની	„	„ પોષ્ટઓફિસ પાસે તળાવના નાકે.
૧૫	„ ચંપાલાલ મારવાડીની	„	„ મોતીસુખીયાની ધર્મશાળા સામે.
૧૬	ચાંદબુવન	„	„ ચંપાલાલ મારવાડીની ધર્મશાળા સામે.
૧૭	કલ્યાણ બુવન	„	„ „ „ „
૧૮	ઘોઘાવાળાની	„	„ } મોતીસુખીયાની સામે.
૧૯	જામનગરવાળાની	„	„ } બન્ને સાથે સાથે જ છે.
૨૦	મગન મોદીની	„	„ ભીડભંજનની પડખે.
૨૧	પુનશી સામંતની	„	„ મગન મોદીની ધર્મશાળા સામે.
૨૨	મહાજનનો વડો	તેમાં લગ્ય	ધર્મશાળાઓ છે.
૨૩	શેઠ હડીલાઇની	ધર્મશાળા	„ ગામમાં દાણાપીઠમાં.
૨૪	વોરા અમરચંદ તથા		
	હડીસીંગલાઇની	„	„ ગામમાં નવાપરામાં
૨૫	સાત ચોરડાની	„	„ ગામમાં ગોડીજીના દેરા સામે.
૨૬	મસાલીઆની	„	„ ગામમાં સાત ચોરડા સામે.
૨૭	લલ્લુભાઇની	„	„ ગામમાં શત્રુંજયના દરવાજા પાસે.
૨૮	શેઠ સુરજભલની	„	„ ગામમાં લલ્લુભાઇની ધર્મશાળા સામે.
૨૯	ગોરજીનો ડેલો	„	„ ગામમાં કાપડ બજારમાં.
૩૦	ઉજમફાઇની	„	„ ગામમાં માંડવી પાસે.
૩૧	મોતીકડીયાની	„	„ ગામમાં કંદોઈ બજારમાં.

૩૨	ભંડારીની	ધર્મશાળા	ગામમાં ખારોટના નાના ચોરા પાસે.
૩૩	પીપળાવાળી	" "	ખારોટના મોટા ચોરા પાસે.
૩૪	ભોરાવરમલજીની	" "	ગામમાં ફૂફીરની ડેલી પાસે.
૩૫	ડાહ્યાભાઈના ઓરડા	" "	સાત ઓરડાની અંદર ગાળે.
૩૬	દયાચંદજીવાળી	" "	ઉજમખાઈની ધર્મશાળાની અંદર ગાળે.
૩૭	નગરશેઠનો વન્ડો (ધુલીઓ વન્ડો)	" "	પોષ્ટઓફીસ પાસે.
	જેમાં આંખિલખાતું ચલાવે છે.		
૩૮	વીરખાઈ પાઠશાળા	" "	નરસી કેશવજીની સામે.
૩૯	શેઠ નગીન કર્પુરચંદની	" "	
૪૦	મહાજનની ગામના સંઘની	" "	ગામમાં નવાપરામાં
	વિશાળ ધર્મશાળા છે.		

આ સિવાય ગૌશાલા (પાંજરાપોળ), સદાવ્રત, રસોડાં, જૈન વીશી, શ્રી વર્ધ્ધ-
માન તપ આચંખિલખાતું જે ઘણું જ સારું ચાલે છે. શેઠ આ. ક. પેઢી તરફથી
ચાલતાં અનેક ધાર્મિકખાતા, શ્રેયસ્કર મંડલ, એન. એમ. પડિત એન્ડ પુસ્તક
પ્રકાશક મંડલ વિગેરે વિગેરે છે.

શત્રુજય તીર્થનો ઇતિહાસ

આપણે ગિરિરાજની ઉપર ચઢ્યા છીએ તો શ્રી શત્રુજય તીર્થનો ઇતિહાસ
પણ જોઈ લઈએ—

આ તીર્થ ઘણું જ પ્રાચીન છે. જૈન આગમ જ્ઞાતાધર્મિકથામાં શત્રુજય
ગિરિરાજનો ઉલ્લેખ પુંડરીકાચલ વગેરે નામથી મળે છે. આ સિવાય અનેક જૈન
ગ્રંથોમાં આ તીર્થનું માહાત્મ્ય, મહત્ત્વ, ગૌરવ અને પ્રભુતાનો ઉલ્લેખ વિસ્તારથી
મળે છે. આ તીર્થની સ્પર્શના કરી અનેક લવ્યાત્માઓ આત્મકલ્યાણ સાધી,
કર્મરહિત બની મુક્ત થયા છે. આ મહાન્ તીર્થના માહાત્મ્યસૂચક ‘શત્રુજય
માહાત્મ્ય’ નામનો મહાન્ ગ્રંથ સંસ્કૃત ભાષામાં શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજી મહારાજે બનાવેલ
છે જે ૩૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ છે. હિન્દુધર્મમાં જેમ સત્યયુગ, કલિયુગ આદિ પ્રવર્તમાન
કાલના ૪ વિભાગ માનેલા છે તેમ જૈન ધર્મમાં પણ સુષમઆરો, દુષમઆરો આદિ
પ્રવર્તમાન કાલના ૭ વિભાગ માનેલા છે. આ આરા (કાલચક્ર)માં ભારતવર્ષ-
માંની દરેક વસ્તુઓના સ્વભાવ અને પ્રમાણમાં સ્વાભાવિક પરિવર્તન થાય છે. આ
નિયમ પ્રમાણે શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજના (વસ્તારમાં અને જિંદગીમાં) પણ પરિવર્તન
થાય છે. શત્રુજય માહાત્મ્યમાં લખ્યું છે કે પ્રથમ આરામાં આ તીર્થ ૮૦ યોજન,
બીજા આરામાં ૭૦ યોજન, ત્રીજા આરામાં ૬૦ યોજન, ચોથા આરામાં ૫૦ યોજન,
પાંચમા આરામાં ૧૨ યોજન અને છઠ્ઠા આરામાં ૭ હાથ પ્રમાણુ આ તીર્થનું માન હોય
છે. આજતીર્થ પ્રાયઃ શાશ્વત છે અથાત્ તેનો કદી વિનાશ નથી થતો. અંગ્રેજોના

એક પવિત્રસ્થાન અમૈનાને પણ તે એવો માને છે કે જેનો પ્રલયકાલમાં પણ વિનાશ થતો નથી.

આ મહાન પવિત્ર તીર્થાધિરાજનું વિસ્તારથી વર્ણન કરતાં આખું પુસ્તક તૈયાર થઈ જાય છતાં યે સંક્ષેપભાવમાં તેનું વર્ણન જણાવું છું.

ત્રીજા આરાના અંતમાં વર્તમાન જૈનધર્મના આદ્યપ્રવર્તક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનો જન્મ થયો. આ અવસિર્ધિણી યુગમાં જૈનધર્મમાં ચોવીશ તીર્થંકર ભગવાન થયા છે તે બધામાં શ્રી ઋષભદેવજી પ્રથમ તીર્થંકર હતા તેથી તેમને આદિનાથ^૧ પણ કહે છે.

આ યુગમાં પ્રવર્તમાન માનવ ધર્મ, ધર્મ સંસ્કૃતિના આદ્ય પુરસ્કૃતા આ ઋષભદેવજી જ છે. તેમણે પોતાના જીવનની ઉત્તરાર્ધ અવસ્થામાં સંસારત્યાગ કરી સાધુપણ સ્વીકાર્યું હતું. એક હજાર વર્ષ ઘોર તપશ્ચર્યા કર્યા બાદ તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

શ્રી ઋષભદેવજી પોતાની સર્વજ્ઞાવસ્થામાં શ્રી શત્રુજયગિરિ ઉપર અનેકાનેકવાર પધાર્યા હતા અને દેવરાજ દેવેન્દ્ર, નરેન્દ્ર, મનુષ્ય તથા પશુઓની સન્મુખ આ તીર્થની પૂજ્યતા, મહત્તા, પવિત્રતા તથા પ્રાચીનતાનું વર્ણન કર્યું હતું.

ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજીના પ્રથમ પુત્ર અને ભરતખંડના પ્રથમ ચક્રવર્તી ભરતરાજાએ આ ગિરિરાજ ઉપર બહુ જ વિશાલ ગગનચુમ્બી ભવ્ય સુવર્ણમય જિનાલય બંધાવ્યું અને તે જિનાલયમાં રત્નમય જિનબિંબની સ્થાપના કરી ત્યારથી તે આ તીર્થનું માહાત્મ્ય ઘણું જ વધ્યું.

બાદ શ્રી ઋષભદેવજીના પ્રથમ ગણધર શ્રી પુંડરીકસ્વામીએ પાંચ કેડ મુનિમહાત્માઓની સાથે ચેત્રી પૂર્ણિમાને દિવસે આ ગિરિરાજ પર નિવાળપદ પ્રાપ્ત કર્યું. આજ પણ તે પવિત્ર દિવસની સ્મૃતિમાં હજારો જૈન યાત્રીઓ યાત્રાથે આ ગિરિરાજ પર આવે છે.

આ સિવાય નમિ અને વિનમિ નામના વિદ્યાધર મુનિપુંગવો બે કરોડ મુનિ મહાત્માઓની સાથે, દ્રાવિડ અને વારિખિલ્લ નામના બંધુ મહર્ષિઓ દશ કરોડ મુનિઓની સાથે, ચક્રવર્તી અને તેમના ઉત્તરાધિકારી અનેક રાજાઓ અનેક મુનિ મહાત્માઓની સાથે, શ્રી -રામચંદ્રજી, ભરત આદિ ત્રણ કરોડ મુનિઓની સાથે, શ્રી કૃષ્ણજીના સુપુત્ર પ્રદ્યુમ્ન અને શામ્ભ આદિ સાડીઆઠ કુમારોની સાથે, પાંચ પાંડવો વીશ કરોડ મુનિ મહાત્માઓની સાથે, અને નારદઋષિ વગેરે એકાદા બે બે મુનિ મહર્ષિઓ આ ગિરિરાજ પર મુક્તિ પામ્યા હતા. બીજા પણ અસંખ્ય મુનિ મહર્ષિઓ આ પવિત્ર ગિરિરાજ ઉપર તપશ્ચર્યા કરી શાશ્વતસુખ-મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત

૧. તેમનાં પાંચ નામ છે: ઋષભદેવ, પ્રથમ રાજ, પ્રથમ ભિક્ષાચર, પ્રથમ તીર્થંકર અને આદિનાથ (યુગાદિનાથ).

ધયા હતા. અનાદિકાલથી અસંખ્ય તીર્થકરો અને મુનિ મહાત્માઓ અહીં મુક્તિ ગયા છે અને ભવિષ્યમાં પણ જશે. વર્તમાન ચોવીશીના બાવીશમાં તીર્થકર શ્રી નેમનાથજી સિવાય બધા તીર્થકરોએ આ ગિરિરાજની સ્પર્શના (ફરસના) કરી છે. આ કારણથી સંસારભરમાં જ નહિં કિન્તુ ત્રણ લોકમાં આ સ્થાન સૌથી વધારે પવિત્ર અને પૂજનીય છે. જે મનુષ્ય ભાવપૂર્વક એક વાર પણ આ સિદ્ધક્ષેત્રની ફરસના કરે છે તે ત્રણ જન્મમાં અવશ્ય મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ તીર્થમાં રહેનાર પશુ પક્ષી પણ જન્માન્તરમાં મુક્તિ પામે છે એમ લખ્યું છે. આ તીર્થનું મહત્ત્વ જાણવાતાં શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજી મહારાજ લખે છે કે

“ મયૂરસર્પસિંહાદ્યા દિલ્લા અપ્યત્ર પર્વતે,
સિદ્ધાઃ સિદ્ધયન્તિ સેત્સ્યન્તિ પ્રાણિનો જિનદર્શનાત્ ।
શાલ્ક્યેઽપિ યૌવને વાઘ્યે તિર્યગ્જાતૌ ચ ચત્ક્રતમ્,
તત્પાપં ચિલયં યાતિ સિદ્ધાદ્રેઃ સ્પર્શનાદપિ ॥ ૧ ॥ ”

આવી રીતે આ ગિરિરાજનું માહાત્મ્ય છે. ચક્રવર્તી ભરતરાજે આ ગિરિરાજ પર સુવર્ણમય જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું. બાદ તે મંદિરનો અનેક દેવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રોએ પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો છે. ભરતાદિ રાજાઓએ રત્નમય અને પાછળના ઉદ્ધારકોએ સુવર્ણમય યા રજતમય જિનપ્રતિમાઓની સ્થાપના કરી હતી. તે પ્રતિમાઓને પાછળ પાછળના ઉદ્ધારકોએ ભાવી કાલની નિઃકૃષ્ટતાનો ખ્યાલ રાખી તે મૂર્તિઓ પર્વતની ગુફાઓમાં પધરાવી દીધી છે જ્યાં આજે પણ દેવતાઓ પ્રતિમાઓની પૂજા કરે છે. આ તીર્થ થયેલા ઉદ્ધારોની સંક્ષિપ્ત યાદી નીચે મુજબ છે.

- ૧ ભગવાન્ શ્રી ઋષભદેવજીના સમયનો ભરતચક્રીએ કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૨ ભરતરાજના આઠમા વંશજ દંડવીર્ય રાજાએ કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૩ શ્રી સીમંધર તીર્થકરના ઉપદેશથી ઇશાનેન્દ્રે કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૪ માહેન્દ્ર દેવેન્દ્રે કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૫ પાંચમા પ્રદેવેન્દ્રે કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૬ ચમરેન્દ્રે કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૭ શ્રી અજિતનાથ તીર્થકરના સમયમાં સગરચક્રવર્તીએ કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૮ વ્યન્તરેન્દ્રે કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૯ શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ તીર્થકરના સમયમાં શ્રી ચંદ્રચંદ્ર રાજાએ કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૧૦ શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુના પુત્ર ચક્રાયુધ રાજાએ કરાવેલો ઉદ્ધાર.
- ૧૧ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનકાલમાં શ્રી રામચંદ્રજીએ કરાવેલ ઉદ્ધાર.
- ૧૨ શ્રી નેમિનાથજી તીર્થકરની વિદ્યમાનતામાં પાંડવોએ કરાવેલ ઉદ્ધાર.

આ પછી શ્રી ભગવાન મહાવીરસ્વામીના સમયમાં મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકે શત્રુંજય ગિરિના ઉપર મંદિરો બંધાવ્યા હતાં. (જુઓ શત્રુંજય માહાત્મ્ય)

સુપ્રસિદ્ધ શત્રુંજય તીર્થની પ્રાચીનતા શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર,* અંતકૃદ્દશાંગ (સૂત્ર ૧૨૩ મું), સારાવત્તીપ્રકીર્ણક વગેરે જૈન સિદ્ધાંત-શ્વેતાંબર જૈન આગમમાં આવતા વર્ણનોથી સિદ્ધ થાય છે. તેમજ ચૌદ પૂર્વધર શ્રતકેવલી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલા, શ્રી વજ્રસ્વામીએ ઉચ્ચરેલા અને તે ઉપરથી શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજીએ દ્વિસંક્ષિપ્ત કરેલા શ્રી શત્રુંજય કલ્પની નીચેની આ ગાથા જુઓ—

“શ્રીમદ્રવાહુસ્વામિના પ્રણિતે શ્રીવજ્રસ્વામિનોદ્ધૃતે તતઃ શ્રીપાદલિપ્તા-
ચાર્યેણ સંક્ષિપ્તીકૃતે શ્રીશત્રુંજયકલ્પેડપ્યુક્તમ્ ।”

(વિ. સં. ૧૪૫૭ માં લખાયેલી પાટળ જૈન ભંડારમાં
રહેલી અપ્રસિદ્ધ કુમારપાલ પ્રબંધની પ્રતિ. પૃ. ૮૨)

આ ઉલ્લેખથી શ્રી ધર્મધોષસૂરિરચિત શત્રુંજયકલ્પ તથા શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી-
રચિત શત્રુંજય કલ્પથી પણ શત્રુંજયની પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે. આ સિવાય શ્રી
દ્વાપ્તિયચિન્દસૂરિજીકૃત કુવલયમાલા કથા (રચના સં. ૮૩૫, શક સં. ૭૦૦) નેવી
પ્રાચીન કથાઓ અને શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજીકૃત શત્રુંજય માહાત્મ્ય વગેરે થયેા
પણ શત્રુંજયની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરી રહેલ છે.

શત્રુંજય તીર્થના ઉચ્ચારકોમાં ચકવર્તી ભરતરાજ,^૧ સગર ચકવર્તી અને પાંડવો

* તતેણં સે ચાવચ્ચાપુત્તે અણગારસહસ્રેણં સદ્ધિં સંપરિવુડે જૈણે ચ પુણ્ડરીય પઘ્વણ તેણે વ
ઉવાગચ્છન્તિ । ઉવાગચ્છન્તિ પુણ્ડરીયં પઘ્વયં સણિયં સણિયં દુરુહતિ । દુરુહિતા મેવચ્છણસાજ્જિકાસં
દેવસાજ્જિયાં પુઢાવિ સિલાપટ્ટયે જાવ પામ્મોવગમણં છુવજ્જે । (જ્ઞાતા. અધ્ય. ૫, પ. ૧૦૮-૧)

તતેણં સે છુણ અણગારે અજ્જયા કયાહં તેણં અણગારસહસ્રેણં સદ્ધિં સંપરિવુડે જૈણે વ
પોંડરિય પઘ્વણ જાવ સિદ્ધે । (અ. ૫. પ. ૧૦૮-૨)

તતેણં તે સેલ્લપામો કરવા પંચ અણગાર સયા બહ્ણિ વાસાણિ સામજ્જપરિયામં પાઝણિતા
જેણે વ પોંડરીય પઘ્વણ તેણે વ ઉવાગચ્છન્તિ જહે વ ચાવચ્ચાપુત્તે તદ્દેવ સિદ્ધા । (જ્ઞા. અધ્ય.
૫. પ. ૧૧૨-૨)

સેયં સ્વલુ અમ્હં દેવાણુપ્પયા ઇમં પુઘ્વગાહિયં ભત્તપાણં પરિટ્ઠવેત્તા સેતુજં પઘ્વયં સણિયં
સણિયં દુરુહિત્તે x x x જેણેવ સેતુજં પઘ્વણ તેણે વ ઉવાગચ્છન્તિ । ઉવાગચ્છન્તિ સેતુજં
પઘ્વયં દુરુહતિ । (જ્ઞા. અધ્ય. ૫. પ. ૨૨૬-૨)

૧. भूमीन्दुसगरः प्रकुलतगरस्त्रागदामरामप्रथः, श्रीरामोऽपि युधिष्ठिरोऽपि च शिलादित्य-
स्तथा जावडिः, मंत्रीवाग्मट देव इत्यभिहिता शत्रुंजयोद्धारिणस्तेषामश्चलतामियेष सुकृतिः य
सदगुणालंकृतः । (आलयद्रसूक्ति वसंतविलास)

વિગેરેનાં નામો મળે છે. તેમજ સમ્રાટ સંપ્રતિ^૧ એ પણ મંદિર બંધાવ્યા છે. જ્યોત્ષ્ણાર પણ કરાવ્યો છે. ત્યારપછી રાજા વિક્રમે^૨ પણ જ્યોત્ષ્ણાર કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. આ ઉપરાંત સામાન્ય છે. શાલિવાહન, શિલાદિત્ય વગેરે વર્તમાન યુગના ઐતિહાસિક રાજા મહારાજાઓ પણ આ તીર્થના ઉદ્ધારકોમાં ગણાય છે.

આ ઉપરાંત વિ. સં. ૧૦૮ માં જાવડશાહ શત્રુજયનો ઉપ્હાર કરાવ્યો. ત્યારપછી વિ. સં. ૪૭૭ માં થયેલા વલ્લભીના રાજા શિલાદિત્યે ધનેશ્વરસ્મૃતિના ઉપદેશથી શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો અને ઔઘોના હાથમાં ગયેલા તીર્થના રક્ષા કરી હતી. શ્રી પાદલિપ્તાચાર્યજીએ પણ શત્રુજયની યાત્રા કરી હતી.

સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ જયસિંહે આ તીર્થની યાત્રા કરી ખાર ગામ બક્ષીસ તરીકે દેવદાનમાં આખ્યાનાં પ્રાચીન ઉલ્લેખો^૩ મળે છે.

૧. સમ્રાટ સંપ્રતિએ મરુદેવા શિખર ઉપર હાથીએ ચઢેલાં મરુદેવા માતાનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. તથા શાંતિનાથ પ્રભુનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. શત્રુજય ઉપર જતાં કુંતા-સરના ગાળાથી જુદાં પડતાં બે શિખરો પૈકી શ્રી ચોમુખજી તરફનું શિખર મરુદેવા શિખર તરીકે ઓળખાય છે. અહીં પહેલી ડુંકમાં પ્રવેશ કરતાં સામે સમ્રાટ સંપ્રતિ રાજાનું દેરાસર છે. જો કે આ દેરાસર ઉપર તે પછી છેલ્લો ઉદ્ધાર સં. ૧૬૧૮ માં કમળશી બજાણીએ કરાવ્યાનો ક્ષેપ મળે છે, અને તે પછી તેના રંગમંડપમાં બાવનગર-વાળા શેઠ આણંદજી પુરુષોત્તમે ચિત્રકામ કરાવ્યું છે. એટલે તેની પ્રાચીનતા પીછાણવાને રંગમંડપનો ધોટ તથા ગર્ભદ્વારની કોરણી સિવાય બીજું કંઈ દાશનિક સાધન જળવાયું નથી. સંપ્રતિએ ગિરનાર ઉપર પણ મંદિર બંધાવેલ છે જે અત્યારે પણ સંપ્રતિની ડુંક રૂપે ઓળખાય છે.

૨. શ્રી ઘોષસૂરિજી શત્રુજય કદપમાં શત્રુજયના તીર્થોદ્ધારકોનાં નામો જણાવતાં નીચે મુજબ લખ્યું છે.

“ હંપદ વિક્રમ બાહુ હા(શા)લ પાલિતહત્તરાયાદ ।

જં ઉદ્ધારિહંતિ તયં સિરિસત્તુજયં મહાતિથં ॥ ”

રાજા વિક્રમ જૈનધર્મી જ હતા. મહાપ્રભાવિક શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરના ઉપદેશથી રાજા વિક્રમે જૈનધર્મ સ્વાકર્ષ્યો હતો અને સિદ્ધગિરિરાજાનો મહાન સંઘ કાઢ્યો હતો. તેમણે ગિરિરાજ ઉપર મંદિરાદિ બંધાવ્યા હશે અને સ્મારક વગેરે કરાવ્યું હશે જેથી તે કાર્યને ઉદ્ધાર રૂપે લખેલ છે. શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી પણ વિવિધ તીર્થકદપમાં નીચે મુજબ લખે છે.

સંપ્રતિર્વિક્રમાદિત્યઃ, સાતવાહનવાગ્મટૌ ।

પાદલિપ્તાઽઽમદતાશ્ચ તસ્યોદ્ધારકૃતાઃ સ્મૃતાઃ ॥ (વિવિધ તીર્થકદપ પૃ. ૨, શ્લોક ૩૫.)

૩. કિષ્ક તીર્થેઽન પૂજાર્થ દ્વાદશગ્રામશાસનમ્, અશપયદયં મંત્રી સિદ્ધરાજમહીમુજા ।

૧૨૮૮ લગભગમાં ઉદયપ્રભસૂરિરચિત ધર્મબુદ્ધ મહાકાવ્ય

મહારાજા કુમારપાલે શત્રુજયની યાત્રા કરી હતી અને તેમના જ મંત્રી બાહડે કુમારપાળના સમયે જ શત્રુજય તીર્થના ઉદ્ધાર કરાવ્યા હતા. આ ઉદ્ધાર (વ. સં. ૧૨૧૧ અથવા ૧૨૧૩ માં થયો હતા અને તેમાં એક કરોડ સાઠ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો હતા એમ મેરુગંજસૂર 'પ્રબંધ ચિંતામણી'માં જણાવે છે. જ્યારે ઉપદેશસંપાતકામાં ૨ કરોડ ૯૭ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયાનો ઉલ્લેખ છે.

મહામંત્રી વસ્તુપાલે શત્રુજયની સંઘપાત તરફે સાડીબાર વાર યાત્રા કરી હતી. આ તીર્થમાં તમણે ૧૮ કરોડ, ૯૬ લાખ રૂપિયાનો વ્યય કર્યો હતો. આ તીર્થમાં તેમણે અહીં ઇન્દ્રમંડપ, પાર્થ નૌમાળન મંદિર, શાંખપ્રદ્યુમ્ન, અંબા વગેરે શિખરો (કુંડ) કરાવ્યાનાં, ગુરુ, પૂર્વજ, સંબંધી, ભત્રીયા તથા ઘોડેસ્વાર તરફે પોતાની અને પોતાના નાના ભાઈ તજપાલની મૂર્તિઓ કરાવ્યાનાં, સુવર્ણમય પંચ કલશે સ્થાપાવ્યાનાં, પૂર્વાક્રાંત બન્ને મંદિરોમાં બે સુવર્ણકુંડ અને ઉજ્જવલ પાષાણમય મનાહર બે તારણા આપ્યાનાં ઉલ્લેખો ધર્માબ્યુદય, સુકૃત સંકીર્તન, કાંતિકોમુદી, સુકૃતકાંતિકલોલાની વગેરેમાં ઉલ્લેખો મળે છે.

(વશેષમાં વીરધવલરાજ પાસે આ તીર્થની પૂજા માટે અર્કપાલિતક (અર્ક-વાળીયા) ગામ અપાવ્યું હતું. જુઓ નીચેનો શ્લોક—

અર્કપાલીતકં ગ્રામમિદં પૂજાકૃતે કૃતી ।

શ્રીવીરધવલક્ષ્મપાદ વાપયામાસ શાસને ॥ (ધર્માબ્યુદય)

મંત્રીશ્વરે પાલીતાણામાં લાલતાગ નામનું સરોવર બંધાવ્યું હતું.

મંત્રીશ્વર તેજપાલે નંદીશ્વર તીર્થની રચનાનું મંદિર કરાવ્યાના અને અનુપમ સરોવર (વ. સં. ૧૨૬૬ પહેલાં) કરાવ્યાના પણ ઉલ્લેખો મળે છે.

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ માંડવગઢના મંત્રી પેથડકુમારે ૮૦ સ્થાનોમાં જનમંદિર કરાવ્યાં, તેમાં શત્રુજય તીર્થ પર 'કોટાકોટ' જનેન્દ્ર મંડપ સાથે શ્રી શાન્તાજનની (વ. સં. ૧૩૨૦ લગભગમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

દાનવીર જગડુશાહે (વ. સં. ૧૩૧૩ થી ૧૩૧૫) વિમલાચલના શિખર ઉપર

અન્યદા સિદ્ધમૂપાલો નિરપક્ષતયાદિતઃ તીર્થયાત્રાં પ્રવક્તમાનુપાનત્વાદ્વારતઃ, હેમચન્દ્ર-પ્રભુત્વ સહાનીયત તેન ચ વિના ચન્દ્રમસં કિસ્યાજીલોત્પલમતન્દ્રિતમ્ ।

x

x

x

x

સન્માન્ય તોત્તતો રાજાસ્થાનં સિંહાસના(સિંહપુર)ભિષમ્ ।

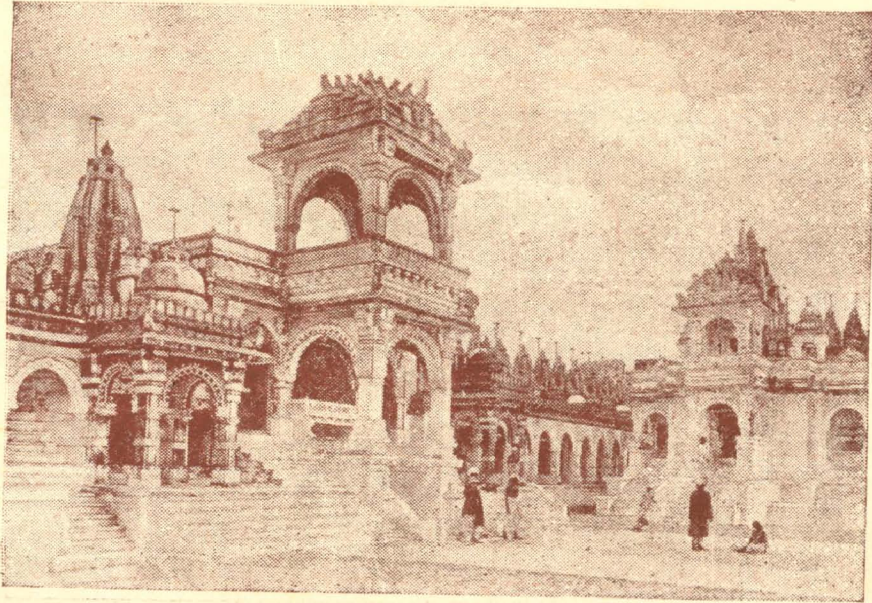
દંત્વાં દ્વિજેભ્ય આલ્લુ શ્રીમચ્છત્રુંજયે ગિરૌ, શ્રીયુગાદિપ્રમું નત્વા તત્રાઅર્ચ્ય ચ ભાવતઃ ।

મેને સ્વજન્મ મૂપાલઃ કૃતાર્થમિતિ હર્ષમ્, ગ્રામદ્વાદશકં તત્ર દદૌ તીર્થસ્ય ભૂમિપઃ ॥

(પ્રભાવકથરિત)

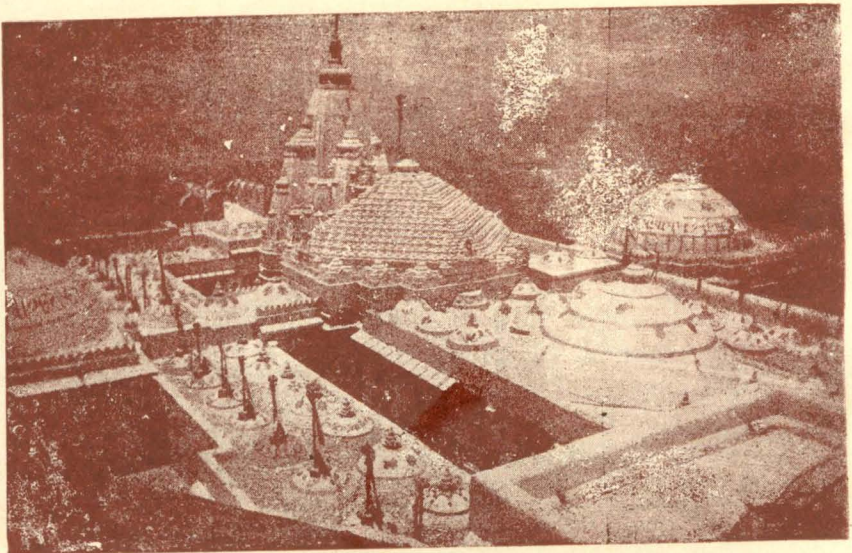
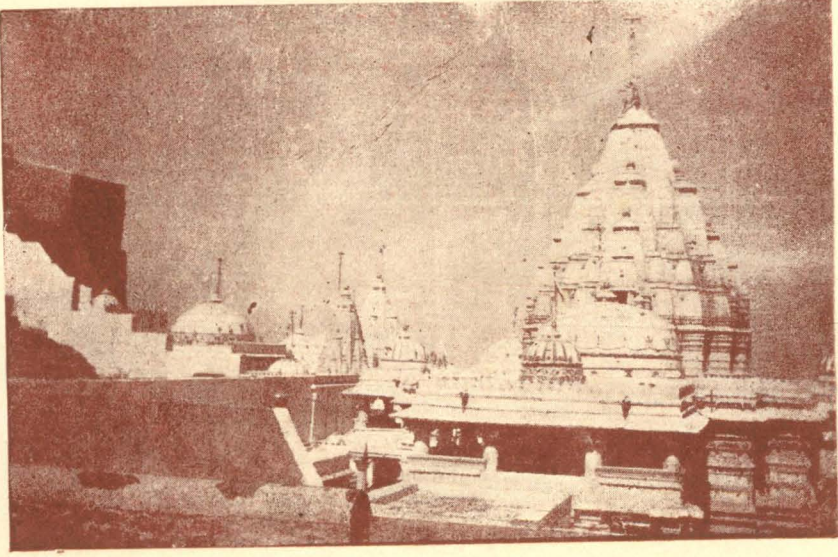

તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયનું વિહંગ દશ્ય

મોતીશા શેઠની ટૂંકનો રમ્ય દેખાવ

શ્રી ગિરનારજી

શ્રી ગિરનારજી પરના જિનાલયોના
શિખરોના બે દિલ્લપર્શી દશ્યો

સાત દેવકુલિકાઓ રચાવી હતી. આ સિવાય પુનડ, આબૂ વગેરે મંત્રીઓ અને ધનાઢ્યોએ શત્રુંજય ઉપર લાખો રૂપિયા ખર્ચી, તીર્થયાત્રાઓ કરી, અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હતું.

આ પછી ૧૩૭૧ માં સમરાશાહનો ઉધ્ધાર આવે છે.

મહાન યુગપ્રધાનાચાર્ય બાલગ્રહચારી શ્રી વજ્રસ્વામીજીના સદુપદેશથી મધુમતી(મહુવા)વાસી ભાવડશાહના પુત્ર ભવડશાહે^૧ વિ. સં. ૧૦૮ માં આ તીર્થનો ઉધ્ધાર કરાવ્યો છે. આ વિષયની નોંધ લખતાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં લખે છે કે--

અષ્ટોત્તરે વર્ષશતેડતીતે વિક્રમાદિહ ।

બહુદ્રવ્યવ્યયાદ્ વિમ્બં, જાવહિ: સ ન્યવીવિશત્ ॥ ૭૧ ॥

x

x

x

મધુમત્યાં પુરિ શ્રોષ્ઠિ, વાસ્તવ્યો જાવહિ: પુરા ।

શ્રીશત્રુંજયમહાત્મ્યં, શ્રીવૈરસ્વામિતોડશ્ર્ણોત્ ॥

ભવડશાહના જીર્ણોદ્ધાર સમયે કેટલાં મંદિરો અને મૂર્તિઓ મૂલનાયક તરીકે સ્થાપિત થયાં તેનો ઉલ્લેખ પણ જિનપ્રભસૂરિજી આ પ્રમાણે જણાવે છે.

इत्थं जावहिराचार्यत-पुण्डरीक-कपर्दिनाम् ।

मूर्तीर्निवेश्य सञ्ज्ञे,स्वविमानातिथित्वभाक् ॥ ૮૩ ॥

૧. ભવડશાહના મુખ્ય ઉદ્ધાર પછી આચાર્યશ્રી પાદલિપ્તસૂરિજીએ પણ અહીં ઉદ્ધાર કરાવ્યો છે. પ્રભાવક ચરિત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે મળે છે.

“ પછી કૃત્તર વિદ્યાસિદ્ધ નાગાજીને શત્રુંજય પર્વતની તલેટીમાં જઈને, ‘પાદલિપ્ત’ નામે નગર વસાવીને પોતાના ગુરુના નામ ઉપરથી તેનું સ્થાપન કર્યું; અને પર્વતની ઉપર તે સિદ્ધસાહસિકે વીરપ્રતિભાથી અધિષ્ઠિત ચૈત્ય કરાવ્યું. ત્યાં ગુરુમૂર્તિ સ્થાપિત કરી અને ગુરુમહારાજશ્રી પાદલિપ્તસૂરિજીને યોલાવીને ખીખાં જિનખિંઓની પણ ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.” આ ઉદ્ધાર પણ ગોણુ-પેટા ઉદ્ધાર મનાય છે.

હાલના કેટલાક લેખકો પાલી ભાષા સાથે પાલીતાણાનો સંબંધ જોડવા પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ તે એક નરી કલ્પના માત્ર છે. તે માટે કોઈ પ્રમાણ નથી. જ્યારે જૈન ગ્રંથમાં પ્રમાણ મળે છે કે શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજીના શિષ્ય નાગાજીને પોતાના ગુરુના નામથી શત્રુંજયની તલાટીમાં ગામ વસાવ્યું અને પાદલિપ્તનું પ્રાકૃતરૂપ ‘પાલિતય’ થાય છે તે ઉપરથી પાલીતાણા થયું છે.

દક્ષિણાન્ને ભગવતઃ, પુણ્ડરીક હ્રદાદિમઃ ।
 વામાન્ને દીપ્યતે તસ્ય, જાવહિસ્થાપિતાંડપરઃ ॥
 હૃસ્વાકુ-વૃણિવંશ્યાનામ-સંખ્યાઃ કોટિકોટયઃ ।
 અપ્રસિદ્ધાઃ કોટિકોટી-તિલકં સૂચયત્યદઃ ॥
 પાણ્ડવા પશ્ચ કુન્તી ચ, તન્માતા ચ શિવં યયુઃ ।
 હિતિ શાસતિ તીર્થેન્ડ્ર, ષઢેષાં લેપ્યમૂર્તયઃ ॥
 રાજાદનશ્ચૈત્યશારવી શ્રીસજ્ઞાદૂભૂતભાગ્યતઃ,
 તુગ્ધં વર્ષતિ પીયૂષમિવ ચન્દ્રકરોત્કરઃ ।
 વ્યાઘ્રીમયૂરપ્રમુખાસ્તિર્યશ્ચો ભક્તમુક્તિઃ,
 પ્રાપ્તા પ્રણતાદીશપાદુકાઃ ॥
 વામે સરયપુરસ્યાવતારો મૂલજિનોક્સઃ,
 દક્ષિણે શકુની ચૈત્યપૃષ્ઠે ચાષ્ટાપદઃ [૦] સ્થિતઃ ।
 નન્દીશ્વર-સ્તમ્ભનકોઞ્જયન્તા નામકૃચ્છૂતઃ,
 મધ્યેષુ પુણ્યવૃદ્ધ્યર્થમવતારા હ્રદાસતે ॥
 આત્માસિના વિનમિના નમિના ચ નિષેવિતઃ,
 સ્વર્ગારોહણચૈત્યે ચ શ્રીનાભેયઃ પ્રભાસતે ।
 તુઙ્ગં શ્રુઙ્ગં દ્વિતીયં ચ શ્રેયાંસઃ શાન્તિનેમિનો,
 અન્યેન્ડ્રયુષભ-વીરાઘા અસ્યાલઙ્કુર્વતે જિનાઃ ॥
 મરુદેષાં ભગવતીં ભવનેન્ડ્ર ભવચ્છિદમ્,
 નમસ્કૃત્ય કૃતીસ્વસ્ય મન્યતે કૃતકૃત્યતામ્ ।
 યક્ષરાજકર્ણીંહ કલ્પવૃક્ષપ્રણેમુષામ્,
 ચિત્રાન્ યાત્રિકસઙ્ગસ્ય વિપ્રાન્ મહ્યતિ સ્ફુટમ્ ॥

જાવહશાહના મુખ્ય ઉધ્ધાર પછી (વલ્લભી) સં. ૪૭૭^૧ માં શ્રી ધનેશ્વરસૂરિ-
 ણના ઉપદેશથી વલ્લભીના રાજા શિલાદિત્યે શત્રુઞયનો પુનરુધ્ધાર કરાવ્યો હતો.
 આ પહેલાં શ્રી મલ્લવાદિસૂરિઓ સૌરાષ્ટ્રમાં ફેલાયેલ બૌદ્ધ ધર્મના આચાર્યોને
 શિલાદિત્યની સલામાં વાઢમાં જીતી શત્રુઞયતીર્થ જૈન સંઘને સુપ્રત કરાવી રાજદ્વારા
 જીર્ણોધ્ધાર કરાવ્યો હતો.^૨

ત્યારપછી બપ્પલદ્વીસૂરિજીના ઉપદેશથી ગોપગિરિ (ગ્વાલીયર)ના પ્રતાપી રાજા
 આમે જૈન ધર્મ સ્વીકારી શત્રુઞયનો મહાન્ સંઘ કાઢ્યો હતો. આ રાજાએ પણ ત્યાં

૧. વલ્લભી સંવત સંભવે છે.

૨. મલ્લવાદિસૂરિજીના પરિચય માટે પ્રભાવક ચરિત્ર જુઓ.

જઈ મંદિર ખંધાવ્યું હતું અને જીર્ણ થયેલા ભાગોને ઉધ્ધાર કરાવ્યો હતો. આ બખ્ષલદ્વીસૂરિજીએ શ્રી ઉજ્જૈન તીર્થ તથા ગિરનાર તીર્થની રક્ષા કરી શ્રી જૈન ય્વેં સંઘને સુપ્રત કરાવ્યું હતું. ગિરનાર તીર્થ પણ શત્રુઞ્જયનું જ એક શિખર છે. રાજા આમે ગિરનાર ઉપર પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચી જીર્ણોધ્ધાર કરાવ્યો હતો. આ રાજાએ સૂરિ-જીના ઉપદેશથી ગોપગિરિ (ગ્વાલીયર) માં રૂઝ હાથ પ્રમાણવાળું શ્રી વીર ભગવાનનું શ્રેષ્ઠ મંદિર કરાવ્યું. ત્યાં સવા લાખ સોનામહોર ખરચી એક ભવ્ય મંડપ કરાવ્યો. આ સિવાય ખીજી એકસો હાથ જીયું મંદિર બનાવરાવ્યું હતું, જેમાં નવ રતલ પ્રમાણ શુદ્ધ સુવર્ણની પ્રતિમા સ્થાપી હતી. સૂરિજી વિ. સં. ૮૯૫ માં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. આમ રાજા અને સૂરિજી મહારાજ સંઘ સહિત ૮૯૦ માં સિધ્ધાચલજી વગેરે તીર્થોની યાત્રાએ ગયા હતા. આ જીર્ણોધ્ધારનો પણ એ સમય સમજવો.

બાહડ મંત્રીશ્વરનો ચૌદમો ઉદ્ધાર-

બવડશાહના ઉધ્ધાર પછી આ તીર્થનો મોટો અને મુખ્ય ઉધ્ધાર ગુજરાતના પરમ પ્રતાપી પરમાર્દતોપાસક મહારાજા કુમારપાલના મંત્રીશ્વર બાહડે^૧ કરાવ્યો હતો. પ્રભાવક ચરિત્રમાં લખ્યું છે કે-

“ શ્રીમાન્ વાગ્મટ મંત્રીએ તીર્થનો (સિધ્ધાચલજી) ઉધ્ધાર કરાવ્યો તેમજ અત્યંત ભક્તિથી દેવકુલિકા સહિત એ પ્રાસાદમાં ધનનો વ્યય કરતાં તેણે લેશ પણ દરકાર ન કરી. પછી વિક્રમ સંવત ૧૨૧૩માં આનંદપૂર્વક ઉપર જઈને તેણે ધ્વજ-શૈલપણ કરાવ્યું અને શ્રી હેમચંદ્રસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ”

“ શિરવીન્દુરવિષ્ણું (૧૨૧૩) ચ દ્વજારોપે વ્યધાપયત્ ।

પ્રતિમાં સપ્રતિષ્ઠાં સ, શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિભિઃ ॥ ”

આ જીર્ણોધ્ધારમાં બાહડ મંત્રીએ એક કરોડ અને સાઠ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યો હતો.

“ વષ્ટિલક્ષયુતા કોટી, વ્યયિતા યત્ર મન્દિરે ।

સ શ્રીવાગ્મટદેવોઽન્ન, વર્ણયતે વિષુધેઃ કથમ ? ”

કુમારપાલ પ્રબન્ધમાં બાહડના આ જીર્ણોધ્ધારમાં ૨,૯૭,૦૦,૦૦૦ રૂપિયાનો ખર્ચ થયાનું લખ્યું છે.

પ્રબન્ધચિન્તામણિ અને કુમારપાલપ્રબન્ધમાં આ તીર્થના બાહડ મંત્રીના જીર્ણોધ્ધારનું વિગતવાર વર્ણન છે ત્યાંથી વાંચકોએ વાંચી લેવું. સંક્ષેપમાં વાત એમ છે કે- બાહડના પિતા મંત્રીશ્વર ઉદાયન સમ્રાટ કુમારપાલની આજ્ઞાથી સૌરાષ્ટ્રમાં યુદ્ધ માટે

૧. કુમારપાલ પહેલાં ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરી હતી અને દેવપૂજનાદિ તથા તીર્થરક્ષા આદિ નિમિત્તે આર ગામ અર્પણ કર્યું હતાં. આ પ્રસંગ ૧૧૭૬માં જુઓ હતો.

ગયા. પ્રથમ સિધ્ધાચલજીની યાત્રા કરી. તે સમયે મૂલનાયકજીનું મંદિર લાકડાનું હતું. મંત્રીજી ચત્યવંદન કરતા હતા તેવામાં એક ઉદ્ધરડો દીવાની વાટ લઇને દરમાં પેસી ગયો. મંત્રીશ્વરે જોયું કે આમ અકસ્માતથી મંદિરજીને આગ લાગવાનો મોટો ભય છે. હું યુષ્કમાંથી જીતી પાછો આવીને આ મંદિરજીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવીશ. બાદ મંત્રીજી યુષ્કમાં ગયા અને વિજય પામ્યા પરંતુ તરતજ ત્યાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું. મૃત્યુ સમયે શત્રુજય ઉદ્ધારની પોતાની ભાવના પૂરી કરવાનું પોતાના પુત્રોને કહેવરાવ્યું. આ સમાચાર પુત્રોને મળ્યા પછી બાહડ મંત્રીશ્વરે આ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. ૧૨૧૧ પહેલાં ખાત-મુહૂર્ત કરાવ્યું. ૧૨૧૧ માં મંદિરજી તૈયાર થયું, પરંતુ હવાના જોરથી તે ખડિત થઇ ગયું. આ બીતાના બાહડને સમાચાર મળવાથી જાતે ત્યાં જઈ પુનઃ કામ કરાવ્યું. મંદિરની પ્રદક્ષિણા ન બનાવવામાં આવે તો મંદિર બનાવનારને સંતતિ નથી થતી આવો શિલ્પશાસ્ત્રનો નિયમ છે. મંત્રીને જ્યારે આ વસ્તુ કહેવામાં આવી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે-એની ચિન્તા નહિ; મંદિર મજબૂત બનાવો. છેવટે ૧૨૧૩માં ઉત્સવ-પૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ત્યારપછી તલાટીમાં મહારાજ કુમારપાલના પિતાના સ્મરણાર્થે ત્રિભુવનપાલવિહાર બંધાવી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજના હાથથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

ત્યાંથી ગિરનાર ગયા અને મંત્રીશ્વરે ત્યાં પણ એક ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું. પહાડ ઉપર પોતાનાં પિતાની ઇચ્છાનુસાર પાજ બંધાવી. જેમાં ૬૩ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો. કુમારપાલના રાસમાં લખ્યું છે કે બે કરોડ સત્તાવન લાખનો ખર્ચ થયો.

મંત્રીશ્વર બાહડ પાટણ ગયા પછી મહારાજ કુમારપાલ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજના ઉપદેશથી એક મહાન્ સંઘ લઇ સિધ્ધાચલજી ગયા. મહાન્ સમૃધ્ધિ સહિત કુમારપાળ રાજ પાલીતાણે આવ્યા. ત્યાં તલાટીમાં પોતાના પિતાના નામથી બંધાયેલ મંદિર જોઇ, દર્શન કરી રાજ ઘણા પ્રસન્ન થયા. બીજે દિવસે ગિરિરાજ ઉપર ચઢતાં હીંગળાજના હડા ઉપરનો સીધો ચઢાવ જોઇ તેની નીચે કુંડ બંધાવવાનો હુકમ કર્યો, જે કુંડ અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. ઉપર જઈ બધે દર્શન કરી કુમારપાળ ઘણા પ્રસન્ન થયા. ગિરિરાજ ઉપર કુમારવિહાર મંદિર બંધાવવાની વ્યવસ્થા કરી. આ મંદિર અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. રાજ્યએ તીર્થની રક્ષા માટે ચોવીશ ગામ ચોવીશ બગીચા ધનામ આપી તીર્થલક્ષિત કરી. ત્યાંથી સંઘ સહિત ગિરનાર તરફ ગયા. આવી રીતે આ ચૌદમો મહાન્ ઉદ્ધાર મહારાજ કુમારપાલના સમયમાં મંત્રીશ્વર બાહડે તેરમી સદીમાં કરાવ્યો.

મંત્રીશ્વર બાહડના ઉદ્ધાર પછી ગુજરાતના વીરધવલના મહામાત્ય વસ્તુપાલ તેજપાલ શત્રુજયની યાત્રા કરવા મોટા મોટા સંઘ લઇને ચૌદ વાર (૧૨૧૧) આવ્યા છે અને શત્રુજય ઉપર અનેક નવીન ધર્મસ્થાનો-મંદિરો વગેરે કરાવી તીર્થને

૧. શ્રી ચારિત્રસુંદરજી કુમારપાલ ચરિત્રમાં લખે છે કે ગિરનાર ઉપર કુમારપાલ રાજ્યએ પગથિયાં બંધાવ્યાં.

શોભાવ્યું હતું. ગિરિરાજ ઉપર મંત્રીશ્વર બન્ધુયુગલે શ્રી નેમિનાથજી અને પાર્શ્વ-
નાથજીનાં લવ્ય જેન મંદિરો તથા વિશાલ ઇન્દ્રમંડપ બંધાવવાની વ્યવસ્થા કરી,
મુખ્ય મંદિર ઉપર ત્રણ સુવર્ણ કલશ ચઢાવ્યા. શાંખ પ્રદુન્ન, અંબાવલોકન વગેરે
શિખરો કરાવ્યાં. તેમજ તેજપાલે ગિરિરાજ ઉપર શ્રી નંદીશ્વર દ્રીપની રચના કરાવી.^૧
પહાડ ઉપર ચઢવાની મુશ્કેલી હતી, રસ્તો કઠીણ હતો તે સુલભ બનાવવા વસ્તુપાલે
ગિરિરાજ ઉપર પગથી (પાજ) બંધાવી, જેનો ઉદ્દેશ એક શિલાલેખમાં હતો, જે લેખ
ગિરિરાજ ઉપર દોલાખાડીમાં હતો.^૨ આ ઉપરાંત નીચે શહેરમાં યાત્રાગુઓને પાણીની
અડચણ હતી તે દૂર કરવા લલિતાસાગર તથા અનુપમાસરોવર બંધાવ્યાં.

આ સિવાય એ જ સમયે નાગોરના શેઠ પુનડશાએ પણ ગિરિરાજ ઉપર અનેક
ધાર્મિક કાર્યો કરાવ્યાં છે.

મૂલગભારામાં મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવજી પ્રભુના અલિપેક માટે હજારો યાત્રી
કલશા લઈને જિલા રહેતા તેમાંથી કોઈ કલશ પડે તો જિનબિંબ ખંડિત થાય,
તેમ જ મુસલમાનોના હુલ્લા થતા હોવાથી, કુમારપાલના સ્વર્ગવાસ પછી પચીશ વર્ષ
ન વીત્યાં ત્યાં સુલતાન શાહબુદ્દીન ઘોરીએ હિન્દ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી અને ખીજ
હુમલા ચાલુ હતા, આવા સમયે કોઈ ગિરિરાજ ઉપર આવીને મૂલબિંબ ખંડિત કરે
માટે પહેલેથી ખીજ મૂર્તિ તૈયાર રાખવી જોઈએ એમ વિચારી દીર્ઘદર્શી વસ્તુપાલે
દિલ્હીના તે વખતના બાદશાહ મોન્ઘુદ્દીનની રજા લઈ મમ્માણુથી આરસપહાણુના
મોટા મોટા પાંચ ખંડ મંગાવ્યા, અને બહુ જ મુશ્કેલીથી તેને ગિરિરાજ ઉપર ચઢાવી
ત્યાં રખાવ્યા. વિવિધ તીર્થકલ્પકાર લખે છે કે તેમાંથી બે મૂર્તિઓ બનાવીને ત્યાં
મુકાવી. જુઓ નીચેના શ્લોકો—

દુઃસ્વ(લ્પ)માસચિવાન્ મ્લેચ્છાન્નજ્ઞં સંભાવ્ય ભાવિનમ્ ।

મંત્રીશઃ શ્રીવસ્તુપાલસ્તેજપાલાગ્રજઃ સુધીઃ ॥ ૧૧૭ ॥

મમ્માણોપલરત્નેન , નિર્માય્યન્તનિર્મલે ।

મ્યધાદ્મમિગૃહે મૂર્તીઃ, આઘાર્હત્પુણ્ડરીકયોઃ ॥ ૧૧૮ ॥

મંત્રીશ્વરે મ્લેચ્છોના ભાવી ઉપદ્રવની સંભાવનાથી મમ્માણુના ઉત્તમ પથ્થરની
શ્રી ઋષભદેવજી અને શ્રી પુંડરીકસ્વામીની, એમ બે મૂર્તિઓ બનાવીને ગુપ્તધરમાં
રાખી. ન્યારે શત્રુઞ્ય તીથોષ્પારના પ્રબન્ધમાં એમ લખ્યું છે કે મમ્માણુથી પાંચ
પથ્થર ખંડો મંગાવીને મૂક્યા.

આવા મહાન્ ધર્મકાર્યો કરનાર મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે તે વખતના દિલ્હીના બાદ-

૧. હાલ શ્રી આદિનાથના મુખ્ય મંદિરની બન્ને તરફ શ્રી મંદિરસ્વામીનું તથા નવા
આદીશ્વરનું જિનાલય છે તે મૂળ વસ્તુપાલ તેજપાલે બંધાવ્યાનું કહેવાય છે.

૨. આ શિલાલેખ ભાવનગર રોડ તરફથી પ્રકાશિત લેખસંગ્રહમાં છપાયેલ છે.

શાહ સાથે મૈત્રી બાંધી ગુજરાતનું અને હિન્દુઓ તથા જૈનોનાં ધર્મસ્થાનકો ન તોડવાનું વચન લીધું હતું. અનુક્રમે ૧૨૬૮માં મંત્રીશ્વર સ્વર્ગવાસી થયા.^૧

મંત્રીશ્વરે આણુ, ગિરનાર અને શત્રુજયાદિ તીર્થોમાં ભવ્ય જિનમંદિરો બંધાવ્યાં છે. આ ત્રણ તીર્થસ્થાનો પર મંદિરો બંધાવવામાં ૪૪ કરોડ અને ૩૬ લાખ રૂપિયાનો તેમણે વ્યય કર્યો હતો. એમનાં આ ધર્મકાર્યો જોઈને જ વસ્તુપાલને અને પેથડમંત્રીને સંભારતાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી ઉચિત જ કહે છે કે—

શ્રીવસ્તુપાલોપજ્ઞાની પીથઢાદિ^૨ કૃતાનિ ચ ।

વક્તા પારં ન યાત્યન્ન, ધર્મસ્થાનાનિ કીર્તયન્ ॥

વસ્તુપાલ પછી મહાદાનેશ્વર જગડુશાહ^૩ સં. ૧૩૧૬ લગભગ કચ્છ ભદ્રેશ્વરથી મહાન્ સંઘ લઈને સિધ્ધાચલજી આવેલ તેમણે સાત દેવકુલિકાઓ કરાવી છે. આચાર્ય

૧. વિગ્નન્દાર્કમિત્તેષુ વિક્રમનૃપાત્સંવત્સરેષુ ૧૨૯૮ પ્રયા-

તેષુ સ્વર્ગમવાપ વીરધવલામાતયઃ શુભધ્યાનતઃ ।

વિમ્બં મૌલમથા ભવદ્વિધિવશાદ્વ્યહર્યં સુમદ્રાચલે,

દ્વૈઃ સ્તોકૈર્ગલિતૈઃ કદાપિ ન મૃષા શઙ્કાં સતાં પ્રાયશઃ ॥ ૬૨ ॥

(શત્રુજયોદ્ધાર પ્રબન્ધ, પૃ. ૭)

૨. B. પ્રતમાં ‘પેથઢા’ છે.

૩. જગડુશાહ: તેમનું મૂળ વતન કંથકોટ હતું. તેમના પિતા વ્યાપાર અર્થે ભદ્રેશ્વર આવીને વસેલા. જગડુશાહની ખ્યાતિ મહાન્ દાનેશ્વરી તરીકે છે. તેમણે સં. ૧૩૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫,માં ભારતમાં પડેલા દુષ્કાળ સમયે લાખો મણુ અનાજ ભેટ આપી જગતના પાલનહારનું બિરુદ મેળવ્યું હતું. આ દુષ્કાળમાં દિલ્હીના બાદશાહ મૌળુદ્દીન, સિંધના રાજા હમીર, ગુજરાતેશ્વર વિશલદેવ, કાશીના રાજા પ્રતાપસિંહ, ઉજ્જૈનીના રાજા મદનવર્મા વગેરે આર રાજ્યોને તેમણે અનાજનું દાન કર્યું હતું. જગડુને નિમિત્તરૂ ગુરુ પાસેથી દુષ્કાળના ખચર પડી ગયા હતા જેથી તેણે લાખો મુંડા અનાજ સંગ્રહ્યું હતું, જે ખરા સમયે કામ આવ્યું.

જગડુશાહે થરપારકરના રાણા પીઠદેવની સામે થઈ જે કિલ્લો તેણે તોડ્યો હતો તે ભદ્રેશ્વરનો કિલ્લો નવો બંધાવ્યો હતો. શત્રુજયની યાત્રાએ જતાં વઢવાણ શહેરમાં અષ્ટાપદજીનું જિનાલય બંધાવવાની વ્યવસ્થા કરી હતી, તેમજ શત્રુજયના શિખર સમાન ઢંકગિરિ ઉપર ભવ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં બીજે પણ ઘણે સ્થલે તેમણે મંદિર બંધાવ્યાં છે. આ સિવાય કૂવા, વાવો, પરબો, ધર્મશાળાઓ, દાનશાળાઓ, જ્ઞાનમંદિરો અને જ્ઞાનશાલાઓ પણ ખૂબ બંધાવી હતી. વિક્રમની ચૌદમી સદીમાં આ દાનવીર થયા છે. (વિશેષ માટે જુઓ જગડુચરિત્ર)

શ્રી પરમદેવસૂરિના તેઓ પરમ ભક્ત હતા અને સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી જ આ ધર્મકાર્યો કર્યા હતાં.

જગડશાહ પછી ધર્મવીર સાધુપુરુષ પેથડશાહનો સમય આવે છે. માંડવગઢના આ દાનવીર પુરુષે આચાર્યશ્રી ધર્મધોષસૂરિજીના ઉપદેશથી અનેક ધાર્મિક કાર્યો કર્યા છે. સં. ૧૩૨૦ લગભગ શ્રી ધર્મધોષસૂરિજીની અધ્યક્ષતા નીચે સિદ્ધાચલજીનો મહાન્ સંઘ કાઢ્યો. સિધ્ધગિરિ ઉપર ‘સિધ્ધકોટાકોટી’ના નામે ઓળખાતું શ્રી શાન્તિનાથજીનું બહોંતેર દંડ કલશયુક્ત ભવ્ય જિનાલય બંધાવ્યું તેમજ તેમની સાથે આવેલા ધનાઢય ગૃહસ્થોએ પણ ત્યાં મંદિર બંધાવ્યાં. સંઘ સહિત આવતાં રસ્તામાં ધોળકામાં ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું, તેમજ ગિરનારજી, જુનાગઢ, વંથળી, પ્રભાસપાટણ આદિ સ્થલોએ પણ તેમણે મંદિર બંધાવ્યાં છે.^૧

આ ઉપરાંત મારવાડમાંથી આભૂમંત્રીનો સંઘ, તથા ખંભાતથી નાગરાજ સોનીનો સંઘ મોટા આડંબરથી સિધ્ધાચલજીની યાત્રાએ આવેલ છે અને તેમણે લાખો રૂપિયા ખર્ચી ભવ્ય જિનમંદિરો બંધાવેલ છે.

૧. પેથડશાહ: તેઓ માંડવગઢના મંત્રી હતા. તેમણે તપગચ્છના મહાપ્રતાપી આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજીના શિષ્યશ્રી ધર્મધોષસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી ૮૪ ભવ્ય જિનાલયો બંધાવ્યાં જેમાંનાં ઘણાં જિનમંદિરોના સ્થાનોનાં નામ શ્રીમુનિસુંદરસૂરીશ્વરવિરચિત ગુર્વાવલી પૃ. ૧૯ અને ૨૦માં આપેલાં છે. તેમજ તેમણે સાત જ્ઞાનમંદિરો કરાવ્યાં છે. મહોપાધ્યાયશ્રી ધર્મસાગરજી તપાગચ્છપટ્ટાવલીમાં લખે છે કે—

“ શ્રીશત્રુંજયે ચ એકવિંશતિષટ્ટીપ્રમાણસુર્વગવ્યથેન રૈમયઃ શ્રી કૃષ્ણદેવપ્રાસાદઃ કારિતઃ ॥
કેચિદ્વ તન્ન ષટ્પંચાશત્સુર્વગવ્યથેનૈદ્રમાલાયાં(લા યો) પરિહિતવાનિતિ વદંતિ ॥ ”

(પટ્ટાવલી સમુચ્ચય, પૃ. ૬૦)

બીજીશ વર્ષની નાની ઉંમરે મંત્રીશ્વરે આજીવન બ્રહ્મચર્ય વ્રત સ્વીકાર્યું હતું. તેમના પુત્ર ઝાંઝણકુમારે શત્રુંજય અને ગિરનારજી ઉપર સુવર્ણ અને ચાંદીના ધ્વજ ચઢાવ્યા હતા. (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય, પૃ. ૬૦)

મંત્રીશ્વર પેથડે માંડવગઢમાં શ્રી ધર્મધોષસૂરિજી મહારાજના પ્રવેશોત્સવમાં બહોંતેર હજાર (૩૬ નો ઉલ્લેખ પણ છે) જીર્ણુટંક ખર્ચ્યા હતા. આ સિવાય અનેક દાનશાલાઓ, વાવ, કૂવા, પરબ, જ્ઞાનમંદિરો કરાવ્યાં હતાં. જુઓ સૂકૃતસંકીર્તન.

પેથડશાહનાં આવાં અનેક ધાર્મિક કૃત્યો જોઇ શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ વસ્તુપાલની સાથે પેથડને સંભારીને કહ્યું કે—તેમણે બનાવેલાં ધર્મકૃત્યોની પ્રશંસા કરવા કોઇ સમર્થ નથી, અર્થાત્ તેમણે ઘણાં ધર્મસ્થાનો બનાવી જિનશાસનની અપૂર્વ શોભા વધારી છે.

શ્રી ધર્મધોષસૂરિજી જૈનશાસનના મહાપ્રભાવિક આચાર્ય થયા છે. તેઓ તપગચ્છમાં ૪૬મા પટ્ટધર છે. વિશેષ માટે જુઓ ગુર્વાવલી, પટ્ટાવલી સમુચ્ચય વગેરે ગ્રંથો.

સમરાશાહનો પંદરમો ઉદ્ધાર—

આપણે ચૌદમા ઉદ્ધારથી લઈને પંદરમા ઉદ્ધાર પહેલાંની શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજની બહોળલાલીનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ જોઈ ગયા. તેરમા ઉદ્ધાર અને પંદરમા ઉદ્ધારની વચ્ચેમાં ૩૮૪૦૦૦૧ સંઘ શત્રુજયની યાત્રાએ યાત્રા કરવા આવ્યા હતા.

સિધ્ધિગિરિની મહત્તા, પૂજ્યતા, પ્રતાપ અને વૈભવની યશગાથા હિન્દના ખૂણે-ખૂણામાં ફેલાઈ હતી. જગદુશાહ, વસ્તુપાલ અને પેથડશાહનાં લગ્ન મંદિરોની ખ્યાલિત પણ ખૂબ પ્રસરી હતી. તેવામાં ગુજરાત ઉપર અલ્લાઉદ્દીન ખુનીની રાહ દૃષ્ટિ પડી. સં. ૧૩૬૦ માં તેણે ગુજરાત જીત્યું. અલખખાનને ગુજરાતનો સૂબો નીમ્યો અને તેણે વારંવાર સૌરાષ્ટ્ર ઉપર પણ હુમલા કરવા માંડ્યા. સં. ૧૩૬૮-૬૯ માં શત્રુજય ઉપર તેણે હુમલો કર્યો અને ત્યાંના મૂલ જિનખંખને ખડિત કર્યું. ત્યાંના ઘણાં મંદિરો અને મૂર્તિઓ^૧ પણ તોડી. આ સમાચાર સમરાશાહને મળ્યા. તેમને આ સાંભળી ઘણું દુઃખ થયું. વસ્તુપાલની ભાવિ આશંકા સાચી પડી. કહ્યું છે કે સત્પુરુષોની શંકા કદી પણ મિથ્યા થતી નથી. અને વસ્તુપાલના મૃત્યુ પછી ૭૦ વર્ષ બાદ મૂલનાયકજીની એ લગ્ન મૂર્તિનો કંઈએદ મુસલમાનોએ કર્યો.

સમરાશાહ મૂલ પાટણના નિવાસી હતા. બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન સાથે તેમને સીધો સંબંધ હતો.^૨ બાદશાહની રજા લઈને સમરાશાહ પાલીતાણે આવ્યા અને મુસલમાનોએ ગિરિરાજ ઉપર જે તોડફોડ કરી હતી તે બધું ઠીક કરાવ્યું. મૂલ-

૧. શત્રુજય પ્રકાશ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે મુસલમાનોના હુમલાના ડરથી ભાવિક શ્રાવકોએ શત્રુજય ગિરિરાજના પાછલા રસ્તેથી જિનેશ્વર દેવની ઘણી પ્રતિમાઓ ઉતારી ચુંદાળા ગઢને રસ્તે પીરમખેટમાં મોકલી દીધી. જ્યારે ઉપદેશતરંગિણી, વિવિધ તીર્થકલ્પ, શત્રુજયપ્રબંધ, શત્રુજયકલ્પ વગેરેમાં લખ્યું છે કે મૂલખંખ અને મૂલમંદિરનો મુસલમાનોએ ભંગ કર્યો. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે છે કે બીજાં મંદિરોની મૂર્તિઓ નીચે લઈ જઈ શકાઈ હશે, જ્યારે મૂલખંખ નહિં લઈ જઈ શકાયું હોય. પીરમખેટમાંથી બોદકામ કરતાં ઘણી જિનમૂર્તિઓ નીકળેલ છે.

૨. સમરાશાહ અલ્લાઉદ્દીનનો તીવ્રંગ દેશનો સૂબેદાર હતો. બાદશાહ સમરાશાહની ખુદ્દિ ઉપર ફિદા હતો જેથી ઘણીવાર તેને દીલ્હી રોકી રાખતો. જ્યારે સમરાશાહને શત્રુજયના મંદિરભંગના સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેણે બાદશાહને કહ્યું કે ‘આપના સૈન્યે અમારી હજ તોડી નાંખી છે.’ પછી બાદશાહે બધું વૃત્તાંત જણાવી સમરાશાહના પ્રેમ અને આગ્રહથી સમરાશાહની ધમ્મજા મુજબ શત્રુજયોદ્ધારમાં પૂરી મદદ આપી હતી. (શ.પ્ર.૫.૮૩) વિવિધતીથ કલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિ લખે છે કે

હીમવર્તુકિયાસ્થાન(૧૨૬૯)સંલ્કે નિકમવરસરે ।

જાવહિસ્થાપિતં વિમ્બં મ્લેચ્છૈર્મગનં કલેર્વશાન્ ॥ ૧૧૧ ॥

મંદિર પણ ઠીક કરાવ્યું. મમ્માણથી સુંદર આરસના ખંડ મંગાવી મૂલનાયકજીનું નવીન બિંબ તૈયાર કરાવ્યું. સમરાશાહના પિતા દેશલશાહ સંઘ લઇને સિંધ્યાચલજી આવ્યા. આ સમયે બીજા પણ અનેક સંઘો આવ્યા હતા. ઘણાઓએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગિરિરાજ ઉપર દેવકુલિકાઓ અને કેટલાકોએ ભવ્ય મંદિરો બંધાવ્યાં. તેમાં સમરાશાહે મુખ્ય મંદિરના શિખરનો ઉચ્ચાર કરવા સાથે પ્રભુની દક્ષિણ દિશામાં અષ્ટાપદજીનું નવીન ચૈત્ય કરાવ્યું. તેમના પિતા દેશલશાહે દેસલવસહી બંધાવી. પાટણના શા. હુલક તરફથી ચાર દેવકુલિકાઓ બંધાઇ, તથા સંઘવી જૈત્ર અને કૃષ્ણ સંઘવીએ આઠ દેરીઓ કરાવી. શા કેશવ તરફથી સિંધકોટાકોટીનાં મંદિરનો જીર્ણોચ્ચાર કરાવવામાં આવ્યો.

અનુક્રમે બધા સંઘોની હાજરીમાં સં. ૧૩૭૧ના મહા શુ. ૧૪ને સોમવારે ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ થયો. પ્રતિષ્ઠામાં તપાગચ્છની બૃહત્પોશાલિક શાખાના આચાર્ય શ્રી રત્નાકરસૂરિ વગેરે અનેક પ્રભાવિક આચાર્યો વિદ્યમાન હતા. શ્રી રત્નાકરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તેમ શત્રુઞ્જય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધમાં પણ જણાવેલ છે. જુઓ—

આસન્ વૃદ્ધતપાગણે સુગુરવો રત્નાકરાહવા પુરા—
ડયં રત્નાકરનામભૂત્પ્રવવૃત્તે ચેમ્બ્યો ગણો નિર્મલઃ ॥

તૈશ્વકે સમરાખ્યસાધુરચિતોદ્ધારે પ્રતિષ્ઠા શશિ—
દ્વીપત્રયેકમિતેષુ ૧૩૭૧ વિક્રમનૃપાદ્વેષ્વતીતેષુ ચ ॥
પ્રશસ્તન્તરેડપિ—

“ વર્ષે વિક્રમતઃ કુસત્તદ્દહનૈકસ્મિન્ ૧૩૭૧ યુગાદિપ્રભું ।

શ્રોશત્રુંજયમૂલનાયકમતિપ્રૌઢપ્રતિષ્ઠોત્સવમ્ ॥

સાધુઃ શ્રીસમરામિધલ્લિભુવનીમાન્યો વદાન્યઃ ક્ષિતૌ ।

શ્રીરત્નાકરસૂરિભિર્ગણધરૈર્યૈઃ સ્થાપયામાસિવાન્ ॥

બૈકમે સંવત્સરે ચન્દ્રદયામીન્દુ (૧૩૭૧)મિતે સતિ ।

શ્રીમૂલનાયકોદ્ધારં સાધુઃ શ્રીસમરો વ્યધાત્ ॥ ૧૨૦ ॥

ભાવાર્થઃ—૧૩૬૬માં કલિયુગના પ્રતાપથી જાવડશાહે સ્થાપેલ બિંબ (મૂલનાયકજી)નો મ્લેચ્છોએ ભંગ કર્યો. ૧૩૭૧માં સાધુપુરુષ સમરાશાહે મૂલનાયકનો ઉદ્ધાર કર્યો.

શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીના આ કથન મુજબ જાવડશાહના મૂલનાયકજીના બિંબને મુસલમાનોએ ખડિત કથું હતું અર્થાત્ લગભગ ચારસો વર્ષ સુધી મૂલબિંબ જાવડશાહનાં જ પૂજાર્ચા, બીજી મંત્રીશ્વર બાહડે મૂલમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલો પરંતુ મૂલબિંબ તો જાવડશાહનું જ રહેલ. સમરાશાહે પણ મૂલનાયકના બિંબનો ઉદ્ધાર કર્યો છે; ન્યારે બીજાં મંદિરોનો ઉદ્ધાર બીજાઓએ જ કરાવ્યો છે એમ સિદ્ધ થાય છે. સમરાશાહે મૂલમંદિર અને મૂલબિંબ નવાં કરાવ્યાં છે.

આ વચનોથી સમરાશાહના શત્રુજયોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા શ્રી રત્નાકરસૂરિજીના જ હાથે થઈ હતી એમ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. આ પછી ૧૩૭૫ માં સમરાશાહના પિતા-દેશલશાહે શત્રુજયની પુનઃ યાત્રા કરી હતી.

સમરાશાહ પાટણ આવ્યા પછી દિલ્હીના સુલતાન કુતુબુદ્દીનના આમંત્રણને માન આપી દિલ્હી ગયા. ત્યાં તેમણે ગ્યાસુદ્દીનને સમજાવી બંદીવાન તરીકે રાખેલા પાંડુદેશના સ્વામી વીરવલ્લભીરબલ)ને મુક્ત કરાવ્યો. આદશાહના ફરમાનથી ધર્મવીર સમરસિંહે હસ્તિનાપુરમાં સંઘપતિ થઈ શ્રી જિનપ્રભસૂરિ સાથે તીર્થયાત્રા કરી.

બાદમાં સમરસિંહ તલંગદેશમાં ગયા. સુલતાન ગ્યાસુદ્દીનના પુત્ર ઉલ્લખાને તેમને વિશ્વાસપાત્ર અને ભાઈ તરીકે સ્વીકારી તલંગનો સૂબો બનાવ્યો. ત્યાં તુર્કો-મુસલમાનોએ પકડેલા સેંકડો હિંદુ કુટુંબોને મુક્ત કરાવ્યા. ઉરંગલ (વરંગલ) પ્રાંતમાં શ્રાવકોને વસાવી, તે પ્રાંતમાં નૂતન જિનાલયો બનાવી જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરી. સમરસિંહ સં. ૧૩૬૩ પહેલાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

ભયંકર મુસલમાની સમયમાં સમરસિંહે એક મહાપુરુષ તરીકે કાર્ય કરી જૈન શાસનની મહાન્ પ્રભાવના કરી છે અને એટલા જ માટે શ્રી અંબદેવસૂરિજી સમરાસમાં લખે છે કે—

હિવ પુણ્ય નવીય જ વાત જિણી દીહાડઈ દાહિલદ
ખાતિય ખગ્ગુ ન લિ'તિ સાહસિયહ શાહ મુગલદ
તિણિ દિણિ દિનુ દિકખાઉ સમરસીહ જિણુધર્મવણિ
તસ ગુણુ કરઈ ઉઘોઉ જીમ અંધારદ કટિકમણિ

સમરાશાહ સંબંધી વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ સમરાસસો, નાલિનદ-નોદ્ધાર પ્રબંધ, શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ, ઐતિહાસિક પ્રબંધો, શત્રુજય પ્રકાશ વગેરે ગ્રંથો જોવાં.

શ્રીમાન્ જિનવિજયજી લખે છે કે શત્રુજય ઉપર સમરાશાહ અને તેમની પત્નિની મૂર્તિ પણ છે.

કર્માશાહનો સોળમો ઉદ્ધાર—

ધર્મવીર સમરાશાહના ઉદ્ધાર પછી થોડાં વર્ષો બાદ મુસલમાનોએ શત્રુજય ગિરિરાજ ઉપર પુનઃ ભયંકર હુમલો કર્યો અને મૂલનાયકજીનું બિંબ ખંડિત કર્યું. ઘણાં વર્ષો સુધી આ સ્થિતિ ચાલી—ખંડિત બિંબ પુનઃ આખરે સં. ૧૫૮૭ માં દાનવીર અને ધર્મવીર કર્માશાહે ગિરિરાજ ઉપર મહાન્ ઉદ્ધાર કરાવ્યો. શત્રુજયના આ ઉદ્ધાર પહેલાંની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં શ્રીમાન્ જિનવિજયજી અસરકારક શબ્દોમાં આ પ્રમાણે લખે છે—

“ સમરાસાહ કી સ્થાપિત કી હુઈ મૂર્તિ કા મુસલમાનોને પીછે સે ફિર શિર તોડ દિયા । તદનન્તર બહુત દિનોં તક વહ મૂર્તિ વૈસે હો-લંકિત રૂપ મેં હી-પૂજિત રહી । કારણ યહ કિ મુસલમાનોને નહ મૂર્તિ સ્થાપન ન કરને હી । મહમૂદ બેગઢે કે બાદ ગુજરાત ઓર કાઠિયાવાડ મેં મુસલમાનોને પ્રજા કો બઢા કહ પહુંચાયા થા । મન્દિર બનવાને ઓર મૂર્તિ સ્થાપિત કરને કી બાત તો વૂર રહી, તીર્થસ્થલોં પર યાત્રિયોં કા વર્શન કરને કે લિયે બી જાને નહીં દિયા જાતા થા । યદિ કોઈ બહુત આજીજી કરતા થા તો ઉસકે પાસ સે જીભંર કર રપયે લેકર યાત્રા કરને કી રજા દી જાતી થી । કિસી કે પાસ સે ૫ રપયે, કિસી કે પાસ સે ૧૦ રપયે ઓર કિસી કે પાસ સે યેક અસરફી- । સ તરહ જૈસી આસામી ઓર જૈસા મૌકા દેખતે વૈસી હી લંબી જવાન ઓર લંબા હાથ કરતે થે । બેવારે યાત્રી જુરી તરહ કો સેજાતે થે । જિંધર દેખી ઉધર હી બઢી અંધાધુંધી મચી હુઈ થી । ન કોઈ અર્જ કરતા થા ઓર ન કોઈ સુન સકતા થા । કહ વર્ષોં તક પેસી હી નાદિરશાહી બની રહી ઓર જૈન પ્રજા મન હી મન અપને પવિત્ર તીર્થ કી સુ દુર્દશા પર આંસુ બહાતી રહી । સોલ્-હવીં શતાબ્દિ કે ઉત્તરાર્ધ મેં ચિત્તોડ કી વીરભૂમિ મેં કર્માસાહ નામક કર્મવીર શ્રાવક કા અવતાર હુઆ, જિસને અપને ઉગ્ર વીર્ય સે સુ તીર્થાધિરાજ કા પુનરુદ્ધાર કિયા । સી મહાભાગ કે મહાન પ્રયત્ન સે યહ મહાતીર્થ મૂર્ચ્છિત વશા કો ત્યાગ કર ફિર જાગૃતાવસ્થા કો ધારણ કરને લગા ઓર દિનપ્રતિ-દિન અધિકાધિક ઉન્નત હોને લગા । ફિર જગદગુરુ શ્રી હીરવિજયસુરિ કે સમુચિત સામર્થ્ય ને સુકી ઉન્નતિક ગતિ મેં વિશેષ વેગ દિયા જિસકે કારણ યહ શાજ જગત્ મેં મન્દિરોં કા શહર (The City of Temples) કહા જા રહા હૈ । ”

કર્માશાહ મૂલ વીરભૂમિ ચિત્તોડગઢના વાસી હતા. તેઓ મૂળ પ્રસિદ્ધ જૈન શાખા આમરાજના વંશજ હતા. તેમના પિતાનું નામ તોલાશાહ, માતાનું નામ લીલુ-લીલાદેવી હતું. તેમને રત્ન, પોમ, દશરથ, લોજ અને કર્મા નામક પાંચ પુત્રો હતા. તોલાશાહ તે સમયના મેવાડના પ્રસિદ્ધ મહારાણા સાંગાના મિત્ર હતા.

તપગચ્છની પ્રસિદ્ધ રત્નાકર શાખાના ધર્મરત્નસૂરિ વિહાર કરતા એક સંઘની સાથે ચિતોડ પધાયા. તે વખતે તોલાશાહે પોતાના પુત્ર કર્માશાહની સાક્ષીમાં પૂછ્યું કે-મેં જે કાર્ય વિચાર્યું છે તે સફલ થશે કે નહિં ? આચાર્યે પ્રશ્ન જોઈને કહ્યું કે

૧. ઇ. સ. ૧૮૧૬ ના ફેબ્રુઆરી તા. ૧૪ ના ‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’માં મુદ્દપત્રના તે વખતના ગવર્નર લોર્ડ લિલીગ્રન (જે હમણાં વાયસરોય થયા હતા)ની ઇન્ડિયાવાડની મુસાફરી પ્રગટ થઈ છે તે (The Governor's tour in The City of Temples) લેખમાં ચિત્તાકર્ષક વર્ણન પ્રગટ થયું છે.

તમારા મનમાં શત્રુજયના ઉચ્ચારનો પ્રશ્ન છે, અને તે કાર્ય તમારા નાના પુત્ર કર્મ-શાહના હાથથી થશે. વળી પ્રતિષ્ઠાપક અમારા શિષ્ય થશે. ”

થોડા સમય પછી તોલાશાહ સ્વર્ગસ્થ થયા. અહીં ધર્મરત્નસૂરિજી પણ સ્વર્ગ-સ્થ થયા.

કર્મશાહની ઉન્નતિ થતી ગઈ. તે રાજ્યમાન્ય બન્યા. અમદાવાદના સૂબા સાથે મૈત્રી બાંધી. અમદાવાદના સૂબા બહાદુરશાહ ઉપર કર્મશાહે થોડો ઉપકાર કર્યો હતો. તેના બદલામાં સૂબાગીરી મળ્યા પછી એણે કર્મશાહને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કાંઈપણ કાર્ય હોય તો સૂચવવા કહ્યું. કર્મશાહે શત્રુજય ઉપર પોતાની કુલદેવી બિરાજમાન કરાવવાનું કાર્ય કહ્યું. સાથે જ તીર્થોધ્ધાર માટે પણ મદદ માંગી. બહા-દુરશાહે શાહી ફરમાન લખી આપ્યું. એક ફરમાન જુનાગઢ મોકલ્યું કે કર્મશાહને શત્રુજયોધ્ધારમાં પૂરેપૂરી મદદ આપવી.

કર્મશાહ ફરમાન લઈ ખંભાત ગયા. ત્યાં વિનયમંડનસૂરિજીને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો અને તેમને સાથે લઈ પાલીતાણે ગયા. ત્યાં જ અમદાવાદના કુશલ કારી-ગરોને બોલાવ્યા. ખંભાતમાં બિરાજમાન શિલ્પ તથા જ્યોતિષશાસ્ત્રના પારંગત વિવેકધીરગણિ તથા વિવેકમંડન પાઠકને પાલીતાણે પધારવા વિનંતિ કરી. તેઓ આવી પહોંચ્યા અને શુભ મુહૂર્તે જાણીધારનું કાર્ય શરૂ થયું. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનું નૂતન મંદિર બનાવ્યું તથા વસ્તુપાલે બનાવેલી અને ભંડારમાં રાખેલી મૂર્તિઓ કાઢી. મંદિરનું કાર્ય પૂરું થતાં કર્મશાહે પોતાના વડીલ બન્ધુ રત્નાશાહને સપરિવાર તેડાવ્યા, તેમજ પોતાના ગુરુ તપાગચ્છના વિદ્વાન આચાર્ય શ્રી વિદ્યામંડનસૂરિજીને પણ વિનંતિ કરવા તેમને જ મોકલ્યા. દેશ-દેશાવરમાં શત્રુજયોધ્ધારની કંકોત્રી મોકલી. જુનાગઢના દિવાન રવો તથા નરસીને પણ તેડાવ્યા. અનેક ગામના સંઘો આવ્યા. સૂરિજીમહારાજ પણ સપરિવાર આવ્યા. સાથે અનેક આચાર્યો પધાર્યા. અનુક્રમે ૧૫૮૭ ના વૈશાખ વદિ ૬ રવિવારે વિધિપૂર્વક શ્રી વિદ્યામંડન-સૂરિજીએ મૂલનાયકજીની પ્રતિષ્ઠા કરી. બીજા આચાર્યો અને મુનિવરોએ બીજી અનેક મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી.

પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્ય ઉદારદહથી, વિનમ્ર અને રાગદ્વેષરહિત હતા. પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યા છતાં પોતાનું નામ કયાંય કેતરાવ્યું નથી.

x

x

x

રાગદ્વેષવિમુક્ત્યરેનુમત્યા નિરિવ શ્રીસ્ત્રરિણામ્ ॥ ૧૩૧ ॥

શ્રીઋષભમૂલચિન્મે શ્રીવિદ્યામણ્ડનાહસ્તરિવરૈઃ ।

શ્રીપુણ્ડરીકમૂર્તિવિપિ પ્રતિષ્ઠા શુભા વિદધે ॥ ૧૩૨ ॥

૧. રત્નાશાહે ચિત્તોડમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી અને સુપાર્શ્વનાથજીનાં મંદિર બંધાવ્યાં હતાં જેની પ્રતિષ્ઠા વિવેકમંડનપાઠકે જ કરાવી હતી,

નાલીલિરર્થઞ્ચ કુત્રાપિ હિ નામ નિજં ગમીરહૃદયાસ્તે ।

પ્રાયઃ સ્વોપજ્ઞેષુ ચ સ્તવેષુ તૈ નામ ન ન્યસ્તમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

x

x

x

સ્વસ્તિ શ્રી નૃપવિક્રમાઞ્જલધિદિગ્બાણેન્દુ ૧૫૮૭ શુભે,

માસો માધવસંજ્ઞિકસ્ય બહુલે પક્ષે ચ વષ્ટ્યાં તિથૌ ।

વારેડકેં શ્રવણે ચ મે પ્રમુપદાત્રૌ સાધુકર્મોઽધૃતૌ,

વિદ્યામંડનસૂરયો વૃષભસન્મૂર્તેઃ પ્રતિષ્ઠાં વ્યધુઃ ॥ ૧૩૪ ॥

આ ઉદારચેતા મહાત્મા પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ અદ્યાવધિ જૈનસંઘનું કલ્યાણ કરી દર્શન દઈ રહી છે. આનું મહાન્ કાર્ય કરાવ્યા છતાં કયાંય પોતાનું નામ ન રાખવાની ઉદારવૃત્તિ ધરાવનારા એ આચાર્યને ધન્ય છે.

તેઓ રત્નાકરસૂરિજીના સમુદાયના આચાર્ય હતા. બૃહત્તત્ત્વાગચ્છના રત્નાકરસૂરિજીના ઉપદેશથી સમરાશાહે તીર્થરાજનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો હતો અને તે સૂરિજી મહારાજે પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમના વંશજ તત્ત્વાગચ્છીય શ્રી વિદ્યામંડનસૂરિજીએ કર્મશાહના ઉચ્ચાર સમયે પ્રતિષ્ઠા કરી મહાન્ તીર્થસેવા અને શાસનસેવા બજાવી હતી. પ્રતિષ્ઠાપ્રસંગે કર્મશાહે લાખખો રૂપિયાનું દાન કર્યું. આ ઉચ્ચારમાં કર્મશાહ શેઠને સવા કરોડ દ્રવ્યનો ખર્ચ થયો હતો.

શેઠ કર્મશાહ ઉદ્ધૃત મંદિર અને શ્રી વિદ્યામંડનસૂરિજીપ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ અદ્યાવધિ જૈનસંઘનું કલ્યાણ-આત્મહિત સાધવામાં સ્વાયક થઈ રહેલ છે. પ્રતિદિન સેકંડો-હજારો ભાવિક આત્મા દર્શન-પૂજન કરી આત્મકલ્યાણ સાધી રહેલ છે. આ સોળમે ઉચ્ચાર હતો.

તેજપાલ સોનીનો ઉદ્ધાર--

આ ઉચ્ચાર સં. ૧૬૫૦ માં થયેલ છે. તેજપાલ સોની ખંભાતના વાસી હતા. તેજપાલ સોની જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના મુખ્ય શ્રાવક શિષ્યોમાંનાં એક હતા. શત્રુઞ્ચનો ઉચ્ચાર કેમ કર્યો અને કેવી રીતે? તેનો ઉલ્લેખ તે વખતના એક શિક્ષાલેખમાં મળે છે જેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.

“સં. ૧૫૮૭ માં કર્મશાહે આનંદવિમલસૂરિના સહુપદેશથી શત્રુઞ્ચ તીર્થ ઉપરના મૂળમંદિરનો પુનરુચ્ચાર કર્યો. (પં. ૪૩) પરંતુ બહુ જ પ્રાચીનતાને લીધે થોડા જ સમયમાં પાછું એ મૂળમંદિર, જીર્ણપ્રાય જેવું અને જર્જરિત થઈ ગયેલું દેખાવા લાગ્યું. તેથી તેજપાલે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, આ મંદિરનો ફરીથી બરાબર ઉચ્ચાર થાય તો કેવું સારું? (પં. ૪૪) એમ વિચારી હીરવિજયસૂરિ આદિના સહુપદેશથી પોતે એ મંદિરનો ઉચ્ચાર કરવો શરૂ કર્યો અને થોડા જ સમયમાં આખું મંદિર તદ્દન નવા જેવું તૈયાર થયું. (પં. ૪૫-૬)

x

x

x

આ ચૈત્ય સમરાવવા માટે તેજપાલે જે ધન ખર્ચું તે જોઈ લોકો તેને કલ્પ-
વૃક્ષની ઉપમા આપતા હતા. (પં. ૫૮-૬૦) સંવત ૧૬૫૦ માં બહુ ધામધુમથી તેજ-
પાલે શત્રુજયની યાત્રા કરી અને તે જ વખતે શ્રી હીરવિજયસૂરિવરના પવિત્ર હાથે
એ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (પં. ૬૧-૬૨)

આ મંદિરના ઉધ્ધારની સાથે સા. સમજીતું (૧), જસુ ઠક્કરતું (૨), સા.
કુંઅરજીતું (૩) અને મૂલા શેઠતું (૪) એમ બીજાં પશુ ચાર મંદિરો તૈયાર
થયાં હતાં, કે જેમની પ્રતિષ્ઠા પશુ એ સૂરિવરે આ જ સમયે કરી. (પં. ૬૨-૬૫)

(પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ, લેખ ૧૨, અવલોકન પૃ. ૨૭)

ઉપર્યુક્ત લેખ મુખ્ય મંદિરના પૂર્વદ્વારના રંગમંડપમાં નં. ૧ વાળા શિલાલેખની
સામી બાજુએ આવેલા સ્થંભ ઉપર, આ નં. ૧૨ નો શિલાલેખ આવેલો છે.

આ લેખમાં પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્યનો અને તેજપાલનો પશુ પરિચય આપેલો છે
જે નીચે પ્રમાણે છે.

“ વિજયદાસૂરિની પાટે પ્રભાવક શ્રી હીરવિજયસૂરિ થયા. તેમને ગુજરાતમાંથી,
અકબર બાદશાહે પોતાના મેવાત દેશમાં બોલાવ્યા. સંવત ૧૬૩૯માં અકબરની
રાજધાની ફત્તેહપુર(સીકરી)માં પહોંચ્યા. બાદશાહ હીરવિજયસૂરિની મુલાકાત લઈ
બહુ ખુશી થયો, અને તેમના ઉપદેશથી બધા દેશમાં છ મંદિરના સુધી જીવદયા
પળાવી. ૧ મૃત મનુષ્યોના ધનને ભાગ કર્યો, જીજીઆવેરો બંધ કર્યો, પાંજરામાં
પૂસી રાખેલા પક્ષીઓને ઠંડાડી મૂક્યા, શત્રુજય પર્વત જૈનોને સ્વાધીન કર્યો,
તમજ પોતાની પાસે જે મોટો પુસ્તકબંડાર હતો તે પશુ સૂરિજીને સમર્પણ કર્યો.

(પં. ૧૨ થી ૨૧)

x

x

x

૧. જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યપરિવારના ઉપ-
દેશથી સમ્રાટ અકબરે અહિંસાનાં જે ફરમાનો આદિ આપ્યાં છે તે સૂરીશ્વર ને સમ્રાટ
નામના ગ્રંથમાં પ્રકાશિત છે. જુઓ સૂરીશ્વર ને સમ્રાટ. તથા વૈરાટના લેખમાં પશુ ૧૦૬
દિવસો અહિંસાના પળાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ જૈન સત્ય પ્રકાશ, વર્ષ ૪.

૨. શત્રુજય પર્વત આદિની રક્ષાના ફરમાનો ઉ. બાનુચંદ્રને મળ્યા હતા અને તે
તેમણે શ્રી હીરવિજયસૂરિજીને મોકલ્યા હતા. કહે છે કે આ ફરમાન પ્રાપ્ત કરતાં ઉપાધ્યા-
યજીને ધણી મહેનત પડી હતી. કેટલાકોએ વિરોધ કર્યો હતો, ઉંધું-ચતું પશુ કર્યું હતું
છતાં કોઇનું કાંઈ જ ચાલ્યું ન હતું અને ઉપાધ્યાયજીને જ શત્રુજયના ફર માફતું તથા
રક્ષાતું, શત્રુજય તીર્થ અર્પણતું ફરમાન મળ્યું હતું અને એ જ ફરમાન સમ્રાટ જહાં-
ગીરે પુનઃ તાજું કરી આપ્યું હતું. તે ફરમાન સૂરીશ્વર ને સમ્રાટમાં છપાયેલ છે. તથા
ફરમાન-પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરી તે માટે શ્રી વિજયાનંદસૂરિ શતાબ્દિ સ્મારક અંકમાં શાસન-

જેમના વચનથી ગુજરાત આદિ દેશોમાં મંદિરો વગેરે બનાવવામાં આવકોએ અગણિત વ્યય કર્યો. જેમણે ગુજરાત અને માલવ આદિ અનેક સંઘો સાથે શત્રુ-જયની^૧ યાત્રા કરી.

શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજનો પરિચય એ જ શિલાલેખમાં નીચે મુજબ આપ્યો છે. “ શ્રી હીરવિજયસૂરિની પાટે શ્રી વિજયસેનસૂરિ જયવંતા વર્તે છે. x x x એમને પણ અકબરશાહે વિનયપૂર્વક લાહોરમાં બોલાવ્યા હતા, કે બંન્ને અનેક વાહીઓ સાથે વાહ કરી તેમણે વિજય મેળવ્યો અને બાદશાહના મનને ખુશ કર્યું. બાદશાહે હીરવિજયસૂરિને પ્રથમ જે જે ફરમાનો^૨ આપ્યા હતાં તે બધાં વિજયસેન-

પ્રભાવક ગુરુશિષ્ય ઉ. બાનુચંદ્રજી તથા સિદ્ધિચંદ્રજીનો લેખ મો. ૬. દેશાધનો પ્રગટ થયેલ છે તે જુઓ.

૧. શ્રી હીરવિજયસૂરિજી મહારાજ સંઘ સહિત પાલીતાણે પધાર્યા ત્યારે બીજા ૭૨ સંઘ સાથે હતા. હજારો સાધુ સાધ્વીઓ અને લાખોની સંખ્યામાં આવક આવિકાઓ સાથે હતી. ૧૬૫૦માં શત્રુજયની પ્રતિષ્ઠા કરાવી તે પહેલાં પણ સૂરિજીએ ૧૬૨૦ ગિરિ-રાજ ઉપર પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. સૂરિજી મહારાજનો જન્મ પાલણપુરમાં ૧૫૮૩માં થયેલ. દીક્ષા ૧૫૯૬માં, પંડિતપદ ૧૬૦૭માં, સૂરિપદ ૧૬૧૦માં થયેલ. ૧૬૩૬ માં જેક શુ. ૧૩ને દિવસે થયેલ બાદશાહ અકબરના માનભર્યા નિમંત્રણને માન આપી ફતેહપુર સીક્રીમાં મળ્યા. મોગલ યુગમાં મોગલ બાદશાહોને પ્રતિબોધ આપવાનાં દ્વાર સૂરિજી મહારાજે જ ખોલ્યાં હતાં, સાથે જ મહિના અહિંસા, તીર્થરક્ષા, ગૌરક્ષા, જીજ્યાવેરો માફ આદિ મહાન કાર્યો શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી અને તેમના શિષ્ય પ્રશિ-ષ્યોએ જ કરાવ્યાં હતાં. સમ્રાટ અકબરે સૂરિજી મહારાજના અદ્ભૂત લાગ, તપસ્યા, ઉત્તમ ચારિત્ર અપૂર્વ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી આકર્ષાઈ જગદ્ગુરુનું ગૌરવવન્તું બિરુદ આપી અદ્ભૂત અને અપૂર્વ માન આપ્યું હતું. સૂરિજી મહારાજના શિષ્યોએ જહાંગીર, શાહજહાં અને ઔરંગઝેબ આદિને પણ ઉપદેશ આપ્યો હતો.

૨. શ્રી વિજયસેનસૂરિજીને બાદશાહ અકબરે આપેલ ફરમાન સૂરીશ્વર ને સમ્રાટમાં પ્રગટ થયેલ છે. સૂરીશ્વર અને સમ્રાટમાં શ્રી હીરવિજયજી, શ્રી વિજયસેનસૂરિ, ઉ. બાનુ-ચંદ્ર તથા સિદ્ધિચંદ્ર, વિવેકહર્ષ ગણિ વગેરેનાં સમ્રાટે આપેલા ફરમાનપત્રો પ્રગટ થયાં છે તે તથા આપને અકબરોમાં સમ્રાટ અકબરના ફરમારના વિદ્વાનોનાં નામોમાં પણ શ્રી હીરવિજયસૂરિ, શ્રી વિજયસેનસૂરિ અને ઉ. બાનુચંદ્રજીનાં જ નામ છે. આ બધું જોતાં શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ અને તેમના શિષ્યપરિવારે મોગલસમ્રાટો ઉપર જે પ્રભાવ અને જૈન ધર્મની ઊંડી છાપ બેસારી છે અને જૈનશાસનની પ્રભાવનાનાં જે મહાન કાર્યો કરાવ્યાં છે તેવાં મહાન કાર્યો બીજા કોઈ કરાવી શક્યું નથી. સાથે જ ગૌરધર્મ, જીજ્યા-વેરો માફ, તીર્થોની રક્ષા વગેરે મહાન કાર્યો પણ તેઓ જ કરાવી શક્યા છે. બાદશાહ અકબરને અહિંસાનું દિવ્ય અમૃત પાન કરાવી જૈન ધર્મનો દૃઢ અનુરાગ કરવાનું માન

સૂરિને પણ આપ્યાં અને વિશેષમાં એમના કથનથી પોતાના રાજ્યમાં સહાને માટે ગાય, લેંસ, બળદ અને પાકાનો વધ નહિં કરવાનાં ફરમાનો કાઢ્યાં (પં. ૨૫ થી ૩૨)

ત્યારપછી તેજપાલ સોનીના વંશનો અને ખુદ તેજપાલ સોનીનો પરિચય આપ્યો છે. તેજપાલે ૧૬૪૬ માં ખંભાતમાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથ(પાર્શ્વનાથ)નું ભવ્ય મંદિર કરાવ્યું હતું. આ સિવાય આખૂનો સંઘ કાઢી સંઘપતિ થયા હતા.

ગિરિ શત્રુજે ઉદ્ધાર કરાવ્યો, ખરચી એક લખ્ય દયાહરી.

—ઋષભદાસ કવિ રચિત હીરસૂરિ રાસ.

(પ્રાચીન જૈન લે. સં. અવલોકન પૃ. ૨૬)

ઉપર્યુક્ત શિલાલેખ ૧૬૫૦ ની પ્રતિષ્ઠા—ઉદ્ધાર પછી એક બે વર્ષમાં જ તૈયાર કરવામાં આવેલો છે.

શ્રી હીરવિજયસૂરિજી અને તેમના ગુરુદેવ શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી શત્રુજય ઉપર ખીજાં ઘણાં ભવ્ય મંદિરો બન્યાં છે જેની પ્રતિષ્ઠા તે ગુરુ-શિષ્યે ૧૬૨૦ માં કરી છે, જેના લેખો પ્રા. જૈન લે. સં. માં અંક ૪ થી ૧૧ માં પ્રગટ થયેલ છે. એ જ વસ્તુ તપાગચ્છ પટ્ટાવલીમાં ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજીએ સંક્ષેપમાં નીચે સુજળ લખી છે.

“ તથા ચતુષ્પદેશપરાયણૈર્ગાંધારીય સાં રામજી, અહમ્મદાવાદસત્ક સં. કુંઅરજીપ્રમૃતિભિઃ શ્રીશત્રુજયે ચતુર્મુખાષ્ટપદાદિપ્રાસાદા દેવકુલિકાશ્ચ કારિતાઃ॥”

આજે જૈન સંઘ આ છેલ્લા ઉદ્ધાર કાર્યને પ્રત્યક્ષ નિહાળી પુનીત થઈ રહેલ છે. વિશેષ જાણુવા માટે સૂરીશ્વર ને સમ્રાટ, શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ, પ્રા. જૈન લે. સં. ભા. ખીજો, શત્રુજય પ્રકાશ વગેરે ગ્રંથો જોઈ લેવા.

આગળનો ઇતિહાસ—

બાહશાહ અકબરે શ્રી હીરવિજયસૂરિજી અને તેમના શિષ્યને શત્રુજયાદિ તીર્થાનાં ફરમાન આપ્યાં. બાહમાં જહાંગીરે એ જ ફરમાનો પુનઃ તાજાં કરી આપ્યાં. આમાં શ્રી વિજયદેવસૂરિજી અને યતિવર્ય શ્રી પરમાનંદજીનો મુખ્ય પ્રયત્ન હતો. આ ફરમાન ૧૬૬૪ માં બાહશાહ જહાંગીરે આપ્યું હતું. આ સમયે ગુજરાતમાં એક દાનવીર, ધર્મવીર અને કર્મવીર શેઠ શાંતિદાસ પ્રકાશમાં આવ્યા. તેઓ મુખ્યત્વે ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજી મ. ના શિષ્ય-પરિવારના પરમ ભક્ત હતા. સમ્રાટ જહાંગીર

પણ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી અને તેમના શિષ્યોને જ ધટે છે. આ ધર્મોપદેશથી અકબર જ નહિં કિન્તુ જહાંગીર, શાહજહાં વગેરે પણ પ્રભાવિત થયા હતા તે તેમણે આપેલાં ફરમાનોથી જણાઈ આવે છે.

સાથે તેમને ગાઢ સંબંધ હતો. જહાંગીર ગાદી પર બેઠો એ જ વર્ષમાં એટલે કે ૧૬૬૧ માં તેણે શાંતિદાસ શેઠને અમદાવાદની સૂબાગીરી આપ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

આ પછી શાહજહાંના સમયે તો શાંતિદાસ શેઠનાં લાગવગ, સત્તા અને વૈભવ વધ્યાં હતાં. સાથે જ જૈનધર્મની સેવા કરવાથી શાંતિદાસ શેઠની પ્રસિધ્ધિ જૈનોમાં પણ ઘણી વધી હતી. સં. ૧૬૮૬માં શાહજહાંએ શાંતિદાસ શેઠ તથા શા. રતનસુરાને શત્રુજય, શંખેશ્વર, કેસરીયાળ વગેરે તીર્થો તથા અમદાવાદ, સુરત, ખંભાત અને રાધનપુર વગેરે શહેરોનાં મંદિરોની રક્ષાનો તથા શ્રીસંઘની મિલકતની વ્યવસ્થાનો ખરીતો અપાચો હતો.

શાંતિદાસ શેઠે તીર્થોના વહીવટ સંભાળ્યો ત્યારે તીર્થાધિરાજ ઉપર મંદિરોનો ઘણો પરિવાર હતો અને ભારતવર્ષના જૈન સંઘમાંથી ઘણા યાત્રાળુઓ યાત્રાએ આવતા હતા. આ વખતે સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠીઓનું જોર હતું. યાત્રાળુઓના જનમાલની રક્ષા માટે ગિરિરાજની છાયામાં વસતા કાઠી-ગરાસીયા ત્યાં આવી ચોકી ભરતા હતા. બહલામાં યાત્રાળુઓ કાઠી-ગરાસીયાઓને રાજપુશીથી ઇનામ આપતા હતા. દરમિયાન એક વખત નાડલાઇનો સંઘ આવતાં લેવડ-દેવડમાં વાંધો પડ્યો. કાઠી-ગરાસીયાના નેતા હથિયાર લઈ સંઘને રોકવા આવી પહોંચતાં સંઘ સાથેના માણસોએ કાઠી-ગરાસીયાઓને મારીને ભગાડી દીધા હતા. આ પ્રસંગ સં. ૧૬૯૦ માં બન્યો છે.^૧

આ પ્રસંગે બાદશાહ શાહજહાંજનો પુત્ર મુરાદબક્ષ ગુજરાતનો સૂબો હતો. તેણે શેઠ શાંતિદાસને પાલીતાણા ઇનામમાં આપ્યાનું ફરમાન બહાર કઢ્યું હતું. બાદમાં એ જ મુરાદબક્ષ દિલ્હીનો બાદશાહ બનતાં એ જ ફરમાન પુનઃ તાજું કરી આપ્યું હતું. તેમાં લખ્યું છે કે-“ આગવી સનંદની રૂએ અમદાવાદના સૂબાના તાબાનું સોરઠની સરકારમાં આવેલું પાલીતાણા પરગણું જેનું ખીજું નામ ઇન્દ્રીજ (શેત્રુંજી) પણ છે તે શાંતિદાસ ઝવેરીને ઇનામમાં આપલું છે.”^૨

એટલે શાહી જમાનામાં આ તીર્થ અમદાવાદના નગરશેઠને અર્પણ થયું, પરંતુ વ્યવસ્થા શેઠજીના હસ્તે તેમના પાલીતાણાના માણસોદ્વારા થતી. પહેલાંનો પ્રસંગ કે જેમાં સંઘના ચોકીઆતોએ કાઠી-ગરાસીયાઓને નસાડી મૂક્યા^૩ ત્યાર-પછી સં. ૧૭૦૭માં પાલીતાણાની વ્યવસ્થા રાખનાર કડવા દોશી મારફત ગારીઆ-

૧. આ પ્રસંગનું વર્ણન ‘ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ’ ભા. ૪ માં છે.

૨. મુરાદનું ફરમાન અને પાછળથી તે બાદશાહ થયા તે સમયનું ફરમાન શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી પાસે છે.

૩. પાલીતાણામાં આજુબાજુ ગરાસીયા ચોકી કરવા આવતા. યાત્રાળુઓ તેમને ખુશી કરતા. પરંતુ જે સંઘ પોતાની સાથે ચોકીયાતોનું જૂથ લઈને આવતો તેને પાલીતાણામાં ખીજ ચોકીયાતોની જરૂર ન રહેતી. આવો એક પ્રસંગ સત્તરમી સદીમાં બન્યો હતો.

ધારના ગોહોલોને ચોક્કીનું કામ સોંપાયું અને તે નિમિત્તે ગારીઆધારથી ગોહોલ કાંધાળ, બાઈ પદમાળ, બાઈ પાટલદેને લઈને કડવા દોરી અમદાવાદ ગયા; તેમજ બારોટ પરબત, ગોરજ ગેમલજ તથા લખમણજ વગેરે તેમની સાથે ગયા, અને ત્યાં શેઠ શાંતિદાસ સહસકરજ તથા શાહ રતનસૂરા વગેરે સંઘ જોગું ખત લખી આપ્યું.^૧

મુગલસમ્રાટ મુરાદખાન પછીનો સમય ભારતમાં અરાજકતાનો હતો. ચોતરફ નાના રાજ્યો સ્વતંત્ર થઈ રાજઅમલ સ્વતંત્ર ચલાવવા ઇચ્છતા હતા. આ સમયે

નાડલાઈથી એક સંઘ સિદ્ધિચંદ્રજીની યાત્રાએ નીકળ્યો હતો, જેમાં નાડલાઈના રહેવાસી મેહાજલ, ચાંપો, કેશવ અને કૃષ્ણ ચાર ભાઈઓ મુખ્ય હતા. સાધુઓમાં મુખ્ય દેવવિનય વાયક અને ભાવવિનયજી સાથે હતા. સંઘ અનુક્રમે ચાલતો ચાલતો અમદાવાદ આવ્યો. ત્યાંથી ધોળકા આવતાં ત્યાં શ્રી વિજયાનંદસૂરિ અને ઉ. શ્રી સિદ્ધિચંદ્ર વાયક વગેરે સંઘને મળ્યા ગયા.

સંઘમાં વીશ હજાર શ્રાવકો હતા. પાંચસો ધોડેરવાર અને એક હજાર ઉપરાંત હથિયારબન્ધ માણસો હતા. સંઘ પાલીતાણુ આવ્યો ત્યારે પાલીતાણુના ગરાસીયાના ચોકીયાતો ત્યાં આવ્યા, પરંતુ સંઘના ચોકીઆતોથી તેમનું અપમાન થયું જેથી તેમણે જઈને પોતાના ઉપરાંત ખતર આપ્યા. ગરાસીયાએ આવી સંઘપતિને કહ્યું કે સંઘ કોની રમથી ઉપર ચઢે છે. સંઘપતિએ કહ્યું તમારે બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી. આમ કરતાં વધુ બોલાચાલી થતાં સંઘના ચોકીયાતો શસ્ત્રસજ્જ થઈને આવી પહોંચ્યા અને ગરાસીયાઓને નસાડી મૂક્યા હતા.

“ ગિરી ગરાસીઆ જે હતાએ,

હડી ગયા તે અપાર તો અતિ અપમાનીઆ એ, જાણી ગિરીનો ગરાસીઓ એ;
આવ્યો માણસ મેલી તો, કહ્યું કિમ દુહવીઆં એ, કે આવ૦ (૧૬૬)
અહા હકમ વિણુ એણુઈ ગિરીએ, ન ચડ્યું કો નરનારિ તો, તુમ જન કિમ ચડ્યું એ;
કહ્યું સંઘપતિ નૃપ હકમસિદ્ધિ એ, યાત્રા કરઈ સહ લોક તો, લાગ કર્યો તુમ્હિતણુ એ.
કે આવ૦ (૧૬૭)

બાહોસી કરતાં સુખટ સવે એ, સજ્જ કર્યાં હથિઆર તો હજારવ હૂઆ એ;
નાહા ગિરિના ગરાસીઆએ, પછડા જઈ ગઢિ ગામ તો, સંઘ દલિ વીંટીએ એ. કે આવ૦ (૧૬૮)
નિવારઈ માણસ બલાં એ, દામિ ગયા સર્વ તેય તો, મીનતિ બહુ કરઈ એ;
સંઘ દલદેખી કરી એ, જાના છપીઆ તેહ તો, કહ્યું મુઝ કાંઈ દીએ એ. કે આવ૦ (૧૬૯)

(વિજયતિલકસૂરિ રાસ સં. ૧૬૯૭ પં. દર્શનવિનયજીકૃત;

— ‘ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ’ ભા. ૪, પૃ. ૧૪૯

૧. આ ખતની અસલ નકલ શેઠ આ. ક.ની પેઢી પાસે વિદ્યમાન છે. તે ખતમાં રહેલા નીચેના શબ્દો તે વખતની પરિસ્થિતિ ઉપર સારો પ્રકાશ નાખે છે:

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં મુસલમાન સૂબાઓ, મરાઠાઓ, કાઠીઓ અને રાજપુતો પોતાની સત્તા જમાવવા ઇચ્છતા હતા. જેના હાથમાં ‘લાડી તેની ભેંશ’ તેવી સ્થિતિ થઈ પડી હતી.

કાઠિયાવાડ લોકલ ડીરેક્ટરીના પૃ. ૩૭ થી ૪૦ ના લખાણ મુજબ લગભગ વિ. સં. ૧૯૩૦-૩૧ સુધી સૌરાષ્ટ્રમાં અરાજકતા, જોહુકમી, અન્યાય ને અત્યાચાર ચાલતાં હતાં.

રાજકાન્તિ જળરજસ્ત થઈ રહી હતી. એક વાર મરાઠા સૈન્યે અમદાવાદ પર હલ્લો કરેલો. શાંતિદાસ શેઠના વંશજો શેઠ ખુશાલચંદ વગેરેએ પોતાની લાગવગ અને ધનનો ઉપયોગ કરી અમદાવાદ લૂંટાતું બચાવ્યું હતું, જેના બદલામાં પ્રજા-સેવાની કદરૂપે શેઠજીને નગરશેઠનું માનવંતું બિરૂદ મળ્યું અને અમદાવાદમાં જેટલો વ્યાપાર કાંટે ચઢીને થાય તેમાંથી સેંકડે ચાર આના શેઠજીને વંશપરંપરાગત મળ્યા જ કરે એમ ઠરાવ્યું. હાલમાં પણ કંપની સરકારે (બ્રિટીશ ગવર્નમેન્ટે) શેઠ કુટુંબને દર વર્ષે રૂ. ૨૧૩૩ ઉચક આપવાના ઠરાવ્યા છે જે અદ્યાવધિ મળ્યા કરે છે.

સૌરાષ્ટ્ર ઉપર પણ આસ્માની મુલતાની વીતી ગઈ હતી. છતાં જૈન સંઘે તીર્થની વ્યવસ્થા બરાબર સાચવી. સં. ૧૭૮૬ થી ૧૭૯૩ સુધી ગુજરાત ઉપર રતનસિંહ ભંડારીનો અમલ હતો. આ સમયે શ્રી વિજયદયાસૂરિજીના નેતૃત્વ નીચે વિમલવસહીમાં પ્રતિષ્ઠા થઈ. સં. ૧૭૯૧માં ભાવસારોએ છીપાવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

સૌરાષ્ટ્રમાં ગાયકવાડી સત્તા પુનઃ આવી. તેણે જોરજુલમથી ચોથ ઊધરાવવા માંડી. અમદાવાદના નગરશેઠનો ગાયકવાડ સાથે સારો સંબંધ હતો જેથી પાલીતાણાની રક્ષા થઈ. આ સમયે નવા નવા કુટુંબો બન્યા, કેટલાંક નવાં ચેત્યે પણ બન્યાં. શ્રીસંઘે હાથીપોળમાં કોઈને નવું મંદિર ન કરવા દેવાનો ઠરાવ કર્યો. આ ઠરાવ શિલાલેખરૂપે હાથીપોળના બહારના દરવાજાના તફન મથાળા ઉપર છે.

સં. ૧૮૦૪માં સુરતથી પ્રેમજી પારેખ સંઘ લઈ સમુદ્રમાર્ગે ભાવનગર ઊતર્યા. સાથે ડુમસથી શેઠ રૂપચંદ કચરાનો પણ સંઘ હતો. ભાવનગરના મહારાજાએ તથા

“ ગચ્છ ૮૪ ચોરાશીતું એકરારી લેવું. તથા એકરાર આપના બોલશું પાળવું તથા આદીશ્વરની સાખી પાલવું. રણછોડજીની સાખી પાલવું. કારખાના પાસી ન લેવું તપાગચ્છનિ ॥ શ્રી ॥ ”

આવું ખત કોઈ રાજ ન જ કરી આપે, અર્થાત્ ગોહેલ કાંધાજી વગેરે ચોકિયાત જ હતા. બીજું, મુગલ સમ્રાટોએ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી અને શાંતિદાસ શેઠ વગેરેને આ તીર્થનાં ફરમાનો આપેલાં જેથી તીર્થની વ્યવસ્થા શાંતિદાસ શેઠના કુટુંબીઓ કરતા જેથી ખતમાં લખેલ ‘તપાગચ્છનિ’ શબ્દ બરાબર બંધાયેલો જ છે. તેમજ આ ચોકીનો ફર જેમ અસારે કેસરીયાજીમાં ભીલો લ્યે છે તેના જેવો જ ચોકી-કર હતો.

ભાવનગર સંઘે સંઘવીઓનું બહુ જ સારું સન્માન કર્યું અને રક્ષણ માટે પોતાનું સૈન્ય પણ સાથે આપ્યું. ત્યાંથી નીકળી સંઘ કુનાડ પહોંચ્યો. આ વખતે ગારિયાધારથી પૃથ્વીરાજજી ગોહેલે પોતાના કુંવર નોંઘણજીને ત્યાંસુધી મળાણું કરવા મોકલ્યા.

સં. ૧૮૩૭માં ગાયકવાડ સરકારના મોદી પ્રેમચંદ લવજી સંઘ લઈને આવ્યા. તેમણે મરુદેવા શિખર ઉપર ટૂંક બંધાવવાનું શરૂ કર્યું અને ૧૮૪૩માં પુનઃ સંઘ લઈ આવ્યા ને પ્રતિષ્ઠા કરી.

પાલીતાણાથી ધનો શેઠ તથા જેતો બારોટ પણ આવ્યા હતા. આ પ્રસંગ એક વસ્તુ બરાબર સાફ કરે છે કે આ વખતે પાલીતાણા જૈનોના તાબામાં જ હતું. ગારિયાધારથી ગોહેલે પૃથ્વીરાજજી સંઘના સત્કાર માટે પોતાના પુત્રને મોકલે છે, જૈનો સાથે સંબંધ વધારે છે અને છેવટે પોતે પાલીતાણા આવીને ત્યાં વસવાટ કરવા લાગે છે.

આ વખતે શત્રુજય તીર્થ અને પાલીતાણાની કુલ વડવટીસત્તા અમદાવાદના નગરશેઠ વખતચંદના હાથમાં હતી. તેમની હાજરીમાં જ તેમના સુપુત્ર શેઠ હેમાભાઈ વહીવટી કાર્યની દેખરેખ રાખતા હતા. તેઓ બહુ કુશલ, મુત્સહી અને ધર્મપ્રેમી હતા. તેમની દેખરેખમાં શત્રુજય ગિરિરાજની ઉન્નતિ થતી જતી હતી. નવાં મંદિરો, ધર્મશાળા વધતાં જતાં હતાં. તીર્થરક્ષા માટે તોપગોળા, ઢાઝખાનું અને બીજાં હથિયારો પણ રહેતાં હતાં.

આ સ્થિતિ જોઈ ગોહેલ રાજપુતોને ઘણું આશ્ચર્ય થતું. ચોકી કરવાનો પોતાનો હક્ક છે તેના બહાને તેમણે યાત્રિકોને કનડવા માંડ્યા. આ સમયે અંગ્રેજોની નવી સત્તા સૌરાષ્ટ્રમાં આવી રહી હતી. શેઠ હેમાભાઈએ અંગ્રેજ અમલદારોની સાથે રહી દેશી રાજ્યોની ખંડણી મુકરર કરાવી આપી. આ વખતે રાજકોટમાં એજન્સીનું મુખ્ય મથક હતું. બીજાં રાજ્યોની જેમ રાજકોટની પોલીટીકલ આફિસમાં નગરશેઠ હેમાભાઈની શત્રુજય તીર્થના મૂળ ગરાસિયા તરીકે ખુરશી રહેવા લાગી અને તેમના વકીલ ત્યાં રહી બધું કાર્ય સંભાળતા.^૧

ગોહેલ કાંધાજીના વંશજો શેઠ શાંતિદાસના વારસદારોવતી શત્રુજય તથા પાલીતાણાનું રક્ષણ કરતા હતા. આ વખત સુધી પાલીતાણા પ્રગણાની સઘળી ઉપજ શત્રુજય તીર્થની રક્ષા માટે જ વપરાતી હતી. (જુઓ બાનવેલ, પોલીટીકલ એજન્ટ ઉપરની અરજી) પરંતુ અનુક્રમે તેમને પણ સત્તા જમાવવાનો મોહ લાગ્યો. પાલીતાણા રાજધાનીને યોગ્ય સ્થાન હતું અને જૈન સંઘની પૂરી ઓથ હતી. આ પરિસ્થિતિમાં પાલીતાણાની આબુબાબુના પ્રદેશમાં પોતાની સત્તા જમાવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો. ઠાકોર પૃથ્વીરાજજીએ તો પાલીતાણાને કાયમનું પોતાના વસવાટનું સ્થાન

૧. લગભગ ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં રાજકોટમાં એજન્સીની સ્થાપના થઈ.

બનાવ્યું અને આગળ કદમ વધાર્યા. છેવટે ઠાકોર ઉત્તરજીએ આ અનુકૂળતાને લાભ લઈ સૈન્ય એકઠું કર્યું. ગાયકવાડના અમલદારો અને કાઠીઓ સાથે દોસ્તી બાંધી અને રાજ્ય જમાવ્યું.

પરંતુ આ બધામાં એક ભૂલ થઈ કે ઠાકોર કાંધાજીએ વિકટ પરિસ્થિતિમાં શત્રુ-જયનું રખોયું આશ્ચર્યને ત્યાં ગીરવી મૂક્યું એટલે જૈન યાત્રિકોની કનડગત વધી પડી. ઠાકોર અને જૈન સંઘની વચ્ચે વેમનસ્યનાં બીજ રોપાયાં અને તેને અંગે પ્રીતીશ સત્તાને સમાધાન માટે વચ્ચે આવવું પડ્યું.

શાંતિપ્રિય જૈનોએ કાયમની શાંતિ થાય તે માટે કાઠિયાવાડના પોલીટીકલ એજન્ટ કેપ્ટન બાર્નવેલ રૂબરૂ એક ચોક્કસ રકમ નિયત ઠરાવો સમાધાન કર્યું, જેમાં સાફ લખ્યું છે કે “સુખડી તથા જામીને બદલે રક્ષણાર્થે તેમજ ભાટ તથા રાજગોરના મળીને વાર્ષિક રૂ. ૪૫૦૦ ઉચક આપવા ઠરાવ્યા અને તેના બદલામાં ચોક્કી પહેરાની ખબર રાખવા અને કોઈ વાતે નુકશાન, આક્રમ, ફીતુરી કે આસ-માની સુલતાની થાય તો તે ભરી આપવાને ઠાકોર કાંધાજી (દાદલા) તથા તેમના કુંવર નોંઘણજીએ સં. ૧૮૭૮ (ઇ. સં. ૧૮૨૧) માં કરાર કરી આપ્યો. પહેલાંના કરારનામાના અને આ કરારનામાના અમુક શબ્દો આસવાંચતા જેવા હોવાથી નીચે આપવામાં આવે છે

સં. ૧૭૦૭ (ઇ. સં. ૧૬૫૧)ના કરારના શબ્દો

“સં. ૧૭૦૭ વર્ષે કાર્તિક વદિ ૧૩ ભોમે ગોહિલ શ્રી કાંધાજી, તથા નારાજી, તથા હમીરજી તથા બાઈ પદમાજી તથા પાટમદે. જત લખતં આમા શ્રી સેત્રંજની ચોક્કી પુહરૂ કરૂં છું તથા સંઘની ચોક્કી કરૂં છું. તે માટે તેનું પરક કીધું. x x ગચ્છ ચોરાસી એ કરારિ લેવું. તથા એ કરાર આપના બોલશું પાળવું તથા શ્રી આદિ-શ્વરની સાખી પાલવું, રણછોડજીની સાખી પાલવું. કારણના પાસિ ન લેવું તપાગછનિ. ”

આ કરારમાં એક બાજુ ગોહિલ કાંધાજી, બાઈ પદમાજી, તથા બાઈ પાટમદેની સહી છે. બીજી બાજુ ગેમલજી વગેરેની સાક્ષી છે. દોસી કડવા નાથાએ આ લખ્યું છે અને લખ્યા પ્રમાણે ન પાળે તો અમદાવાદ જઈને ખુલાસો (જવાબ) આપવાનું પણ લખ્યું છે. સાક્ષીઓમાં તો ત્યાંસુધી લખ્યું છે કે-“લખતં ભાટ પર-ખત નારાજીએ લખું, પાલિ નહિ તુ અમિ જમાન છું. અમદાવાદ મધ્યે જખાપ કરૂં સહી તથા ભાટને અગડ કરા છે તે પાળવું સહી સહી. ”

આ કરારપત્ર સાફ સૂચવે છે કે અનેક ભાગીદારો વચ્ચે આ કરાર થયો હતો અને એના સાક્ષીભૂત બારોટો વગેરે હતા. આમાં કોઈ રાજ કે ઠાકોર હોય એવું કશું જ સૂચિત થતું નથી.

હવે બીજા કરાર અંગેના શબ્દો

“સને ૧૬૫૭ ના જૂના ખતપત્ર^૧ પરથી એવું માલુમ પડી આવે છે કે પાલી-તાણા પરગણું અને જેના ઉપર મંદિર અર્પણ કરેલું છે તે શત્રુજય પહાડ શ્રાવક કોમને દીલ્લી સરકાર તરફથી મળેલી સનદની રૂએ બક્ષીસ યાને ઇનામ આપવામાં આવેલાં અને મંજૂર રાખવામાં આવેલાં છે.”

“હાલનો ઠાકોર (કાંધાળ નોંધણી) ગાદીએ આવ્યા પછી ઘણું અંધેર ચાલ્યું છે. એના દીકરા જોડેના કળયાથી મહેસુલની વસુલાતમાં કાંઈ ઠેકાણું રહેલું નથી. x x x છેલ્લાં બે વરસ થયાં પોતાની નોકરીમાં રહેલા કેટલાક આરખોને જત્રાણ પાસેથી લેવાતી રકમ આ ઠાકોરે ઘરાણે મૂકી છે. આ આરખો એવી ડખલગીરી કરી રહ્યા છે કે જેવી ડખલગીરી પહેલાં કદી કરવામાં આવી ન હતી. જે વખતે શ્રાવક કોમના જત્રાણો પાલીતાણે આવે છે તે વખતે તેમનાથી શાંતિથી યાત્રા થઈ શકતી નથી અને કેટલાક અત્યાચારો આ કોમની લાગણીને ભારે દુઃખ આપે છે.”

“શ્રાવક કોમ(નો) મોટા ભાગે કંપની સરકારની તથા ગાયકવાડ સરકારની રેયત છે. પોતાની પ્રજા આવા વેરામાંથી મુક્ત થાય એ બહુ ઇચ્છવાજોગ છે એમ ધ્યાનમાં લઈ પાલીતાણા તરફથી ગાયકવાડ સરકારને જે ખંડણી આપવામાં આવે છે, તેમાં આ રકમ પૂરતી માફી ગાયકવાડ દરબાર પાલીતાણાને આપે અને પાલી-તાણા પાસે એવી શરત કરાવી લે કે શત્રુજય જનારા શ્રાવક યાત્રાણો પાસેથી કંઈ લેવું નહિ અને તેમને રક્ષણ આપવાની જવાબદારી પાલીતાણાને માથે રાખવી.”

—(આર. બાર્નવેલ પો. એજન્ટ)

૧૮૨૧ના કરારમાં પણ ગોહિલ કાંધાળ તથા નોંધણીની સહી છે અને સાક્ષીમાં ખારોટો અને રાજગોર તથા બીજા ગોહિલોની સાક્ષી છે. સાથે જ ૪૫૦૦) ની રકમ નક્કી થઈ છે તેમાં પણ ૨૫૦) રાજગોરને, અને ૨૫૦) ભાટને આપવા ઠરાવ્યું છે. અર્થાત્ માત્ર ચોકીનું કાર્ય ગોહિલ કાંધાળ કરે જ્યારે લખવાનું કાર્ય રાજગોર વગેરે કરે અર્થાત્ આ કરાર કોઈ રાજા પ્રજા વચ્ચે છે જ નહિ. આ કરાર કાયમી હતો એમ પણ સિદ્ધ થાય છે. જૂઓ તે શબ્દો—

“અવધ પૂરી થયા પછી કરાર પ્રમાણે રૂ. આગલ સાલ આપશો તાં સુધી ચાલુ પાલીસુ.”

મેજર આર. કીટીંગ પણ આનો અર્થ કરતાં લખે છે કે “એમાં લખ્યા મુજબ જ્યાં સુધી નિયમિત રીતે રકમ ભરાતી રહેત્યાં સુધી આ ખતનો અમલ થવો જોઈએ.” અર્થાત્ આ કરાર કાયમનો જ હતો.

૧. મિ. બાર્નવેલે તેમના આ પત્રમાં અહીં જે સને ૧૬૫૭ના ખતપત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ખતપત્ર આદશહ મુરાદપક્ષે શેઠ શાંતિદાસ ઝવેરીને આપ્યું હતું તે છે.

ઇ. સ. ૧૮૨૧માં કાયમનું સમાધાન થવા છતાં એ ઠાકોર સાહેબ તરફથી નગરશેઠના મુનિમ મોતીશાહ ઉપર સખ્તાઈ વગેરે કનડગતો શરૂ કરવામાં આવી જેથી કર્નલ લોક સાહેબે તપાસ કરી જૈનો ઉપર કનડગત ન કરવા માટે ઠાકોર સાહેબને સમજાવ્યા. આ ઘટના ઇ. સ. ૧૮૩૧ થી ૧૮૩૬ દરમિયાન બની.

ત્યારપછી પુનઃ કનડગતો શરૂ થતાં એજન્સીએ પાલીતાણામાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા રખાવવા એક અમલદાર કે જેનું નામ સંભવતઃ રામરાય હતું તેને રોક્યો.

આ પછી ઇ. સ. ૧૮૬૧ લગભગમાં શત્રુજય ઉપરનાં ઘાસ અને લાકડાં લાવનાર પોતાની પ્રજા ઉપર રાજ્યે જકાત નાખી અને વખત જતાં તેને ટેકસનું રૂપ આપ્યું. તેમજ કુંગર ઉપરનું ખોડા ઢોરના ઘાસનું સ્થાન જપ્ત કર્યું. આ બનાવ બન્યા પછી જૈનોએ છાપરીઆળીમાં નવી પાંજરાપોળની સ્થાપના કરી.

ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં ઠા. શ્રી સુરસિંહજીના સમયમાં પુનઃ વિવાહ ઊભો થયો અને એજન્સીએ તેના સમાધાન માટે મેજર આર. કીટીંગને નીમ્યા. તેમણે જે ફેસલો આપ્યો છે તે તેના અમુક મુદ્દા, વાચકોને રસ અને કુતૂહલ કરાવે તેવા હોવાથી, નીચે આપું છું:

“(૨) (બ) “x પાલીતાણાના ઠાકોરને દીલ્લી દરબાર તરફથી કોઈ સનદ મળેલ નથી. તેમજ જત્રાણુઓ પાસેથી લેવાતા વેરા સંબંધીનું કોઈ સત્તાવાર ધોરણ પણ કમનસીબે મળી આવતું નથી.”

૧૮૨૧ નું ખત કાયમી હતું તે માટે તેઓ લખે છે કે—

(૮) “x x x આટલું છતાં સામાન્ય કાયદાની હકુમતમાં આવેલા બે સરખી પાયરીવાળા ઇસમો વચ્ચે થયેલાં ખતમાં આવી કલમ દાખલ થયેલી હોય તો, બેથક હું એવો અર્થ કરતાં અચકાઉં નહીં કે એમાં લખ્યા મુજબ જ્યાંસુધી નિર્ચયિત રીતે રકમ ભરાતી રહે ત્યાં સુધી આ ખતનો અમલ થવો જોઈએ.”

કીટીંગ સાહેબ અહીં એ નવી જ વાત રજૂ કરે છે કે—“પાલીતાણાના ઠાકોર પોતાની ભૂમિમાં એક રાજકર્તા છે.” આમ લખી ઉપર્યુક્ત કરાર કાયમી ન હોવાનું જણાવે છે.

“શ્રાવક કોમની તીજેરીની સ્થિતિ જોઈ કર નક્કી કરે છે, એટલે કે જૈનો પૈસાદાર છે માટે તેમની પાસેથી વધુ રકમ અપાવવાનું ઉચિત માન્યું છે.”

ગોહેલ કાંધાજી વખતે એક મનુષ્ય દીઠ નવ પૈસાનું રખોપું લેવાનું તેને સ્થાને કીટીંગ સાહેબે મનુષ્ય દીઠ બે બે રૂપિયા ઠરાવ્યા.

આ રખોપાની રકમને તેમણે જ “જત્રાણુકર” એવું નવું નામ આપ્યું. પોતાના ફેસલામાં તેમણે આવી કેટલીયે નવીન શોધો રજૂ કરી કુલ ૬૪ હજારની રકમ ઠરાવી અને જેમાં મલણું, નજરાણું, ગળાવા વગેરેનો સમાવેશ કરી દીધો.

આ કરાર પછી પણ અશાન્તિ ચાલુ રહી છે. પાલીતાણાના ઠાકોરે વધુ રકમની માગણી કરવાથી પુનઃ શ્રીમાનસિંહજી સાથે ૧૮૮૬ માં કર્નલ જે. ડબલ્યુ

૧ ધૂળાયો વન્ડો, અંદરખાત ધર્મશાલા અને વન્ડાની પાછળની ખારી ધસાદિમાં રાજ્યે વિનાકારણની દખલગીરી કરી છે.

૪. સ. ૧૮૭૪ માં ઇડરનો સંઘ આવેલો અને પાલીતાણામાં પડાવ હતો ત્યારે ચોરી થઈ, રાજ્યે ચોરીમાં અમદાવાદના નગરશેઠનો હાથ હોવાનું અને તેથી પોતે વળતર ન આપવાનું જાહેર કર્યું. આ ખાખતમાં મહીકાંઠા એજન્સીએ પૂનાના સેશનકોર્ટના જજ ન્યૂહેમ સાહેબ અને મુંબઈની હાઈકોર્ટના રજીસ્ટ્રાર ન્યૂજન્ટ સાહેબનું કમીશન નીમ્યું. કમીશને નિર્ણય આપતાં નગરશેઠને નિર્દોષ ઠરાવ્યા, ચોરીનું વળતર રાજ્ય પાસેથી આપવું, અને વધુમાં જણાવ્યું કે આ માટે રાજ્યે દિલગીરી દર્શાવવી અને સ્ટેટ એજન્સીની મંજૂરીથી અમલદારો નીમવા, વગેરે વગેરે.

આ સિવાય પહાડ ઉપર શિલાલેખ તોડાવ્યા, નવાં પાટીયાં ભરાવ્યાં અને તોપોના કાન પુરાવ્યા છતાંયે ઉપદ્રવો માટે હંટર કમીશનની નિમજીક થઈ અને એજન્સીએ શત્રુજયના રક્ષણ માટે થાણેદાર ત્રિકમરાયના હસ્તક થાણું બેસાડ્યું.

૫. સ. ૧૮૭૬ માં મહારાણી વિક્ટોરીયાનો ઢંઢેરો સંભળાવવા પાલીતાણામાં મુંબઈ હાઈકોર્ટના રજીસ્ટ્રાર ટોમસાહેબ આવ્યા. તેઓ ત્યાંની પરિસ્થિતિથી અજાણ હતા. તેમણે છુટ પહેરી મંદિરોમાં જવા પ્રયત્ન કરેલો. તે આશાતના દૂર કરવા પાંચ રૂપિયા ભગવાન સામે આપ્યા.

ભૂખણવાવની વાડીમાં દખલ કરી તથા કબ્જો લીધો. અને કેન્ડીના નિર્ણય વિરુદ્ધ શત્રુજય ઉપર ચોકીઠાણું જોડાવ્યું, કુડનાં પાણી રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યો તથા શત્રુજય પહાડને સાર્વજનિક ઠરાવવા શિવાલય અને પીરના પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા. પરંતુ એજન્સીએ તે તરફ લક્ષ્ય ન આપ્યું.

વિ. સં. ૧૯૩૩-૩૪ માં ભાદરવા વદિ અમાસે ઢેઢોનો મેળો ભરાવ્યો. એજન્સીએ આ વસ્તુને કેન્ડીના રિપોર્ટ વિરુદ્ધ જાહેર કરી મેળો ભરવાની બંધી કરાવી અને અબદુલ્લાખાનની સરદારીમાં રાજ્યના ખર્ચે થાણું જોડાવ્યું.

આ સિવાય આ. ક. પેઢી ઉપર યાત્રાળુઓને આવતા રોકવાનો આક્ષેપ તથા જુદા જુદા જૈનો ઉપર મંડાયેલા ફોજદારી કેસો વગેરે.

૨. ૪. સ. ૧૮૮૪-૮૫ માં ઠાકોર શ્રી માનસિંહજી ગાદી પર બિરાજમાન થયા, જૈનોએ પુરાણાં દુઃખ ભૂલી જઈ નવા ઠાકોર સાહેબ સાથે મીઠાશબર્યો સંબંધ સ્થાપવા નવા રાજસાહેબને સત્કાર્યો. શેઠાણી હરકુંવરખાત એકલાએ જ રૂ. ૨૫૦૦૦, પચીસ હજાર જેલીટ નાદર રકમ ઠાકોર સાહેબને ભેટ આપી. તેમ બીજા જૈનોએ પણ બહુ જ સારો સત્કાર કર્યો હતો.

વોટસન સમક્ષ ૪૦ વર્ષનો કરાર થયો, જેમાં રૂ. ૧૫૦૦૦) પંદર હજારનો કરાર થયો. અને છેલ્લો કરાર ૨૬-૫-૨૮ થયો, જેમાં લખ્યું છે કે—

“ ગઢની અંદરના ભાગમાં કોઈ પણ ટૂંકમાં નવું દેરાસર. આંધવા નિમિત્તે ઠાકોર સાહેબને કોઈ પણ રકમ લેવાનો હક્ક રહેશે નહિ. હાલ જે મકાનો વિદ્યમાન છે તે મકાનોમાં હિતસંબંધ ધરાવનાર શખ્સોના હક્કને બાંધ નહિ આવતાં ડુંગરના કોઈ પણ ભાગનો ઉપયોગ આવક કોમના સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે. હાલમાં જે દેરાસરો ગઢની અંદર તેમજ બહાર વિદ્યમાન છે તે દેરાસરો ઉપર કોઈ પણ જાતની કોઈ પણ રકમ લેવાનો દાવો થઈ શકશે નહિ x x x આવક કોમની કોઈ પણ વ્યક્તિને ડુંગર ઉપર જતાં કોઈ પ્રકારની હરકત કે હેરાન-મતિ કરવામાં આવશે નહિ. તેમજ ગઢ આગળ અગર ડુંગર ઉપર જવાના રસ્તાની આબુખાબુ પાંચસો વાર સુધીમાં કોઈ જગ્યાએ કાયમનું પોલિસ થાણું બેસાડવામાં આવશે નહિ.

“ગઢમાં આવેલ સઘળી જમીન, ઝાડો, મકાનો અને બાંધકામોનો ધાર્મિક તેમજ તેને લગતા હેતુઓ માટે ઉપયોગ કરવાને જોતો કુત્સમખત્યાર છે, અને ફોજદારી ક્ષરણ બાદ કરતાં, દરબાર તરફથી કોઈ પણ જાતની દરમિયાનગીરી કે દબલગીરી સિવાય ઉક્ત ધાર્મિક મિલ્કતનો વહીવટ કરવાને જોતો હકદાર છે. x x x ડુંગર ઉપર ગઢની બહાર અને અંદરના મંદિરનો વહીવટ જોતો દરબારની જરાપણ દબલગીરી સિવાય કરશે. ડુંગર ઉપર અને ગઢની બહાર આવેલ પમલાંઓ, દેહરીઓ, છત્રીઓ, કુંડો અને વિગ્રામસ્થાનો જોતો માલિકીનાં છે. અને તેનું સમારકામ દરબારની રજાની અપેક્ષા સિવાય જોતો કરી શકશે. કુંડ અને વિગ્રામસ્થાનોનો ઉપયોગ જોતો-જોતો સર્વને માટે ખુલ્લો રહેશે. ઉપર કહેલા કુંડોમાં આવતાં કુદરતી ઝરણાં-ઓને દરબાર સારાં રાખશે અને વખતોવખત સમરાવશે.

આ રાજસાહેબના રાજ્યકાલમાં પણ જશકુંવર શેઠાણી ઉપરનો ચોરીના તકોમતનો કેસ, છુટ અને ખીડીનો કેસ, શિવાલય અને પીરનો પ્રશ્ન, શત્રુજય ઉપરની મોટી તોપોનો કબજો, (જે તોપોવડે જોતોએ ગવર્નર સર ફીલિપ્સ, જેમ્સ ફર્ગ્યુસન, રીચર્ડ ટેમ્પલ વગેરે માન આપ્યું હતું) તથા બારોડનો કેસ, બીડમંજનના મકાન તરફની વન્ડાની ખાલી બંધ કરવી વગેરે પ્રસંગો બન્યા છે,

ઈ. સ. ૧૯૦૪ માં શત્રુજય ઉપર બારોડાએ એક મુનિરાજના ખૂત માટે પ્રયત્ન કરેલો અને તીર્થની આશાતનાનો પણ પ્રયત્ન કરેલો, પરંતુ પૂજ્ય શુરુમહારાજ શ્રી ચારિત્ર-વિજયજી મહારાજના અયાગ પરિશ્રમ અને પ્રયત્નથી એ મુનિરાજ બચી ગયા અને એ બપોરે આશાતના થતી જટકી મધ અને જૈન સંધનો જય થયો.

“ ડુંગરની તળેટીની ગઢમાં જતાં ‘ મોટા રસ્તા ’ ના નામથી ઓળખાતો રસ્તો, તેમાં આવેલી હૈયારખી (Parapet) સાથે દરબારની કોઈ પણ ભતની પરવાનગી સિવાય પોતાના ખર્ચે સમરાવવા અને સારા રાખવાની જોનોની સત્તા છે અને બહેરના ઉપયોગ માટે તે ખુલ્લો રહેશે. x x x કેન્ડીના રિપોર્ટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જોનેતર પવિત્ર સ્થાનો, ઈંગારશા પીર વગેરે જે શત્રુજય પર આવેલાં છે તેનો અમલ અને વહીવટ જોનોના હાથમાં રહેશે. x x x ગઢની અંદરના મંદિરો અને ટુંકો તથા ડુંગર ઉપરનાં બીજાં ધર્મસ્થાનો જેવા આવનાર બહારના માણસોએ કેમ વર્તવું તે વિષે યોગ્ય નિયમો કરવાનો જોનોને હક્ક રહેશે, પરંતુ જોનેતર ધર્મસ્થાનોને અજોના નિયમો તેમની યોગ્ય ભક્તિમાં ફળદ્રુપ કરે તેવા ન હોવા માટે સંભાળ રાખવામાં આવશે. x x x જૈન મંદિરોમાં મૂર્તિઓના શણગાર માટે જે કાંઈ ઘરેણાઓ અને ઝવેરાત આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી લાવશે તે ઉપર દરબાર તરફથી કંઈ પણ જગત લેવાશે નહિ. જે વસ્તુઓ ઉક્ત ઉપયોગ માટે છે એમ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના મુનીમ જણાવશે તે ઉપર જગત માફ કરવામાં આવશે. ”

આ આખું કરારનામું ઘણું જ મોટું અને લાંબું છે, જે કાયદાશાસ્ત્રીઓ વાંચીને વિચારવા જેવું છે. અત્યારે આ કરારનામા મુજબ જોનો પાલીતાણા ઠાકોર સાહેબને વાર્ષિક ૬૦૦૦૦ આપે છે. આ કરાર ૩૫ વર્ષની મુદતનો છે.

શત્રુજયનો આ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આપ્યો છે. આમાં મુખ્ય કાર્યકર્તા સંસ્થા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી છે. આ પેઢીના સ્થાપક અમદાવાદના નગરશેઠ શેઠ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈ છે. તેમનો દૂક ઇતિહાસ પણ આપણે બહુ લેવા જેવો છે.

શેઠ શાંતિદાસ કે જેમને શત્રુજય તીર્થ અને તેની રક્ષા માટે પાલીતાણા ૧ પરબજી, પાદશાહ મુરાદખે ભેટ આપ્યું હતું તે શાંતિદાસ શેઠના પુત્ર લખમીચંદ અને તેમના પુત્ર ખુશાલચંદ થયા. તેમણે સં. ૧૭૮૯ (હીજરી ૧૧૩૭)માં મરાઠાઓ અમદાવાદને લૂટવા આવેલા તે વખતે તેમણે વચમાં પડી, ગાંઠના પૈસા આપી મરાઠાની ફોજોના મોરચા ઉઠાવી લેવાગ્યા. તે ઉપરથી શહેરના મહાજનોએ એકત્ર થઈ તેમને હમેશનો હક્ક કરી આપ્યો કે-જેટલો માલ શહેરના કાંટા ઉપર છપાય તે ઉપર સેંકડે ચાર આના તે શેઠ તથા તેમના સંતાનોને આપતા રહીશું. આ હક્કને અલ્લે હાલ શેઠ પ્રેમાભાઈના સમયથી સરકારી તોજેરોમાંથી શ. ૨૧૩૩ નગરશેઠને મળે છે. આ વરસમાં પાદશાહી ફરમાનથી ખુશાલચંદ શેઠ અમદાવાદના નગરશેઠ ઠયા અને શહેરનાં મોટાં મહાજનોએ તેમને નગરશેઠ માન્યા. આ કુટુંબ લોકહિતને માટે અને વિશેષ કરીને જૈન ધર્મની પુષ્ટિ કરવા માટે ખુદ્દિ અને ધનના સદુપયોગ કરવા માટે નામાંકિત થયેલું તેથી

૧. આ બધાનો છૂટક છૂટક પરિચય આગળ આવી ગયો છે, છતાં સરસતા ખાતર ક્ષેપમાં સળંગ ઇતિહાસ અહીં આપ્યો છે,

તે કુટુંબના વડા શ્રી ખુશાલચંદ શેઠને સઘળા વેપારીઓએ મળીને નગરશેઠ તરીકેનું માન આપેલું. આ પછી તેઓ શહેરના આગેવાન અને નૈનસંઘના વડા ગણાવા લાગ્યા. શ્રી ખુશાલચંદ શેઠથી શરૂ થયેલી આ નગરશેઠાઈ અત્યારસુધી વંશપરંપરાગત ચાલુ છે. ગાયકવાડોએ પણ પાલખી, છત્રી, મસાલ ને વર્ષે રૂ. હજાર એટલે તેમને હકક કરી આપ્યો (ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ). ખુશાલચંદ શેઠને નથુશા, જેઠમલ અને વખતચંદ એ ત્રણ પુત્રો થયા. વખતચંદ શેઠ પ્રતાપી હતા. x x x વિ. સં. ૧૮૬૪ માં પોતે શત્રુઞ્ઞયનો સંઘ કાઢ્યો. અને ત્યાં કેટલીક પ્રતિષ્ઠાઓ કરી. વિ સં. ૧૮૬૮ માં આ નગરશેઠની આગેવાની નીચે અમદાવાદના શહેરીઓએ સરકારને અરજ કરતાં સરકાર તરફથી એવો હુકમ થયો કે માત્ર કન્યા મૂકી કોઈ પણ ગુજરી જાય. તો તેની મિલકતમાં રખત ન કરતાં તે કન્યાને, ન્યાં સુધી સંતાન થાય ત્યાં સુધી વારસદાર ગણવી. આ બાબતનો ગુજરાતી ભાષામાં કહેલો હુકમ અમદાવાદના ત્રણ દરવાજા પરના શિલાલેખમાં* કેતરેલો છે. વખતચંદ શેઠને ગાયકવાડ સાથે ઘણો ગાઢ સંબંધ હતો. ૧૮૮૭ માં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું. તેમના પુત્ર હેમાભાઈએ ઘણી સાર્વજનિક સખાવતો કરી. અમદાવાદમાં અંગ્રેજી નિશાળ, હેમાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ નામની પુસ્તકશાળા, સંગ્રહસ્થાન, કન્યાશાળા અને એક હોસ્પિટલ વગેરે પ્રબલઉપયોગી કામો તેમની સહાયથી થયાં છે. સં. ૧૯૦૪ માં જન્મ પામેલ ગુજરાત વનકિયુલર સોસાયટીને પણ તેમણે સારી મદદ આપી હતી. ગુજરાત કોલેજ શરૂ કરવામાં દશ હજાર રૂ. આપ્યા. ત્યાંની શહેર-સુધરાઈ માટે સારો પરિશ્રમ લીધો. શત્રુઞ્ઞય ઉપર સવા લાખ ખરચી ઉજમબાઈની ટુંક-નંદીશ્વરદીપની ટુંક બંધાવી. પોતાની ટુંક વિ. સં. ૧૮૮૨ માં ત્યાં બંધાવી અને તેની વિ. સં. ૧૮૮૬ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ઘણે ઠેકાણે ધર્મશાળા બંધાવી. ગાયકવાડે રાંચરડાં ગામ બક્ષીસ કર્યું, તેની ઉપજમાંથી અમુક રકમ ખોડા દાર અર્થે કાઢેલી છે, ને તે ગામ તેમના વંશજોના તાબામાં હજી સુધી છે. વિ. સં. ૧૯૧૪ માં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું. તેમના પુત્ર પ્રેમાભાઈ પણ એક પ્રખ્યાત વ્યક્તિ હતા. તેમણે વિ. સં. ૧૯૦૫ શત્રુઞ્ઞયનો સંઘ કાઢ્યો હતો. તેમણે અમદાવાદની હઠીસિંગ પ્રેમાભાઈ હોસ્પિટલ (સીવીલ હોસ્પિટલમાં) બાવીશ હજાર દોઢસો, હેમાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટના મકાનમાં સાત હજાર પચાસ; ગુજરાત કોલેજમાં, મુંબઈની ગ્રાન્ડ મેડીકલ કોલેજમાં, વિક્ટોરીયા મ્યુઝીયમમાં, મુંબઈ વિક્ટોરીયા ગાર્ડન્સ, ગુજરાત વનકિયુલર સોસાયટી વગેરે સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં હજારો રૂપિયાનું દાન કર્યું છે. ૧૯૩૪ નાં હુબ્બાળમાં તથા છ રથળે ધર્મશાળા બંધાવવામાં

* આ શિલાલેખો અંગ્રેજી ભાષાંતર સહિત મુંબઈ રો. એ. સો.ના જર્નલ વૉ. ૧૯૨ અં. ૫૩ સને ૧૮૯૭ પૃ. ૩૪૮ માં પ્રગટ થયેલ છે. ‘શત્રુઞ્ઞયનું’ પાટનખર અમદાવાદ નામના પુસ્તકમાં પણ પ્રગટ થયેલ છે.

પણ હનરોતું દાન કર્યું છે. તેમના નામથી અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ હોલ સુપ્રસિદ્ધ છે. શત્રુઞ્ય પર પાંચ લાખ ખર્ચી દેરાસર અને પાલીતાણામાં ધર્મશાળા બંધાવેલ છે. વળી કેશરીયાળ પંચતીર્થના સંઘ કાઢ્યા છે.

તેમણે હિન્દુસ્તાનના જૈન તીર્થોની રક્ષા અને વહીવટ કરવા માટે વિ. સં. ૧૯૨૭ માં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની સ્થાપના કરી હિન્દુસ્તાનના દરેક પ્રાંત અને શહેરોના સંઘના પ્રતિનિધિ તરીકે ૧૦૯ મેમ્બરોની ચુંટણી કરી. તેના કાયદા તથા બંધારણ ઘડ્યાં તથા હંમેશની દેખરેખ માટે અમદાવાદમાંથી વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓની કમિટી નીમી અને પેઢીનું પ્રમુખસ્થાન નગરશેઠ કુટુંબમાંની વ્યક્તિ સંભાળે તેમ ઠરાવ્યું. તેમનું સ્વર્ગગમન વિ. સં. ૧૯૪૩ માં થયું. તેમની પછી આ. ક. પેઢીના પ્રમુખસ્થાને શેઠ મયાભાઈ, તેમની પછી શેઠ ચીમનભાઈ લાલભાઈ તેમના પછી વખતચંદ શેઠના પરિવારમાંથી શેઠ દલપતભાઈના પુત્ર શેઠ લાલભાઈ પ્રમુખ થયા.

શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ અને મનસુખભાઈ ભગુભાઈએ મળીને પેઢીની અનેક વિધિ સેવા કરી છે. ખુટ કેસ તથા ધર્મશાળાની ખટપટો રાજ્ય સાથે ઊભી થતાં બહુ જ કુનેહથી કાર્ય લઈ વિજય મેળવ્યો હતો. તેમના સમયમાં પેઢીના હાથમાં રાણકપુર, ગિરનાર તથા સમ્મેતશિખરજી વગેરે તીર્થોના વહીવટ આવ્યા. સિંધવાચલની તળેટી ઉપર બાબુનું પ્રસિદ્ધ મંદિર બંધાયું. શ્રીલાલભાઈ શેઠ પછી પ્રેમાભાઈના પુત્ર મણિભાઈ પ્રમુખસ્થાને આવ્યા, તેમની પછી શેઠ કસ્તુરભાઈ પ્રમુખ ચુંટાયા અને અત્યારે શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈના પુત્ર શેઠ કસ્તુરભાઈ પેઢીના પ્રમુખ છે. તેમના સમયમાં વિ. સં. ૧૯૮૨ માં વોટસનનો ચુકાદો સમાપ્ત થતાં રાજ્યે જૈનો ઉપર કર નાંખ્યો. જૈનોએ તેની સામે જખરજસ્ત અસહકાર કર્યો. હિન્દના જૈન સંઘના પ્રતિનિધિઓનો સભા અમદાવાદમાં મળી અને જ્યાં સુધી સંતોષજનક સમાધાન ન થાય ત્યાંસુધી અસહકાર ચાલુ રાખવાનું ઠરાવ્યું અને જૈન સંઘમાંથી સાત પ્રતિનિધિની ચુંટણી કરવામાં આવી કે જેઓ યોગ્ય સમાધાન કરાવે.

જૈન સંઘે અસહકાર બરાબર ચાલુ રાખ્યો. એ વર્ષ બાદ હિન્દના વાઈસરોયે એક રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ બોલાવી, જેમાં જૈન સંઘના પ્રતિનિધિઓ અને પાલીતાણાના ઠાકોર આદિ મળ્યા અને સમાધાન કરાવ્યું, જેમાં વાર્ષિક ૬૦૦૦૦૦ જેનો આપે તે ઠરાવ્યું. પાલીતાણા રાજ્ય સાથેના આ છેલ્લા ફેસલા સંબંધી આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ તેથી એ વિષે અહીં વધુ લખવું જરૂરી નથી.

તીર્થ રોડ

શ્રી કલ્યાણવિમળની દેરી—

આપણે શહેરનાં ધર્મસ્થાનો જોઈ ગયા. ત્યારપછી વચમાં શત્રુઞ્યગિરિ-

રાજનો ઇતિહાસ જોયો. હવે આગળ વધીએ. નહાર બિહારીગથી આગળ વધતાં કલ્યાણવિમલની એક દેરી આવે છે, જે એક જગ્યા ચોટલા ઉપર છે. ત્યાં યાત્રાળુઓને માટે પાણીની પરબ જોસે છે. વિમલ સંધારાના આ મુનિરાજના ઉપ-દેશથી તલાટીએ ભાતુ આપવાનું રાયખાણુ સિતાબચંદળ નહારના દાદાએ શરૂ કર્યું હતું. એ દેરીમાં કલ્યાણવિમલજીનાં પગલાં છે. આ સ્થાને કલ્યાણવિમલજી અને ગજવિમલજીનો અગ્નિસંસ્કાર થયો છે. તેમની સ્મૃતિમાં આ દેરી અને પાદુકાની સ્થાપના થયેલી છે.

રાણાવાવ-ભૂખણવાવ—

કલ્યાણવિમલજીની દેરીથી જ માઇલ દૂર આ વાવ છે. વચમાં જૈન ખાલાશ્રમનું નવું મકાન આવે છે અને ત્યારપછી આ વાવ છે. સુરતનિવાસી શેઠ ભૂખણદાસે આ વાવ મનુષ્યોને તેમજ ઢોરોને પાણી પીવા બંધાવી હતી. વાવ પાસે મેઘમુનિની દેરી છે, જેમાં ત્રણ પગલા છે. રાણાવાવનું અસલ નામ ભૂખણવાવ હતું. ત્યાંની વાડી પણ ભૂખણદાસ શેઠની જ હતી. પાછળથી સ્ટેટે તે જમીન લઈ લીધી.

ભાતા તળાટી—

રાણાવાવથી અર્ધો માઇલ દૂર આ તલાટી છે. આ પ્રાચીન સ્થાને એક વિશાળ વટવૃક્ષ હતો, જેથી યાત્રાળુઓને ઘણી ઠંડક મળતી, પરંતુ એ વટવૃક્ષ પડી જતાં ત્યાં શેઠ લાલભાઈનાં ભાતુશ્રી ગંગા માએ હજારો રૂપિયા ખર્ચી વિશાળ તલાટી-સ્થાન બનાવ્યું છે. અંદરના ભાગમાં પરસાલ તથા ચોરડીઓ છે. ત્યાં શેઠ આણું-દળ કલ્યાણજીની પેઢીના માણસો નિરંતર દરેક યાત્રાળુઓને ભાતું આપે છે. ઉકાળેલું પાણી પણ ત્યાં રહે છે. દર ચૌદશે તથા ચૈત્રની ઓળીમાં આયંબિલ કરાવાય છે. પેઢી તરફથી ચોકીપહેરો પણ રહે છે. પાછળના ભાગમાં બગીચો, એક ગુફા ચોરડી છે. તથા સાધુ-સાધ્વીઓને વિશ્રાંતિ માટે ત્યાં ચોરડા છે. ભાતામાં શરૂઆતમાં ચણા અપાતા. પછી શેવ-મમરા અપાતા, પછી લાડુસેવ અને તેમાંથી અલારે કળીના લાડુ અને ગાંઠીયા અપાય છે. છેલ્લાં કેટલાક વર્ષોથી નવીન પ્રકારના પકવાન પણ કોઈ કોઈ વખત અપાય છે. વળી કોઈ સમયે ચા, દૂધ અને સાકરનાં પાણી પણ અપાય છે. ભાતા તલાટીની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા શેઠ આણુંદળ કલ્યાણજીની પેઢી રાખે છે.

સતી વાવ—

ભાતા તલાટીની સામે જ વાવ આવેલી છે. તેનું પાણી ઘણું જ સ્વાસ્થ્યપ્રદ અને પૌષ્ટિક છે. અમદાવાદના નગરશેઠ શ્રી શાંતિદાસના પુત્ર શેઠ સુરદાસના પુત્ર શેઠ લક્ષ્મીદાસે મોગલ સમ્રાટના ફરમાનથી સં. ૧૬૫૭ માં આ વાવ બંધાવી છે,

જેને શિલાલેખ છેલ્લા પગથીયા ઉપરના ગોખમાં છે અને તેનું નામ સતી વાવ રાખ્યું છે. વાવના ચોટલા ઉપર શેઠ મોતીશાહ તરફથી કાયમની પાણીની પરખ બેસે છે. વાવની સામે જ શેઠ મોતીશાહ બંધાવેલા બે મોટા ચોતરા છે જે યાત્રાળુઓની વિશ્રાંતિ માટે બનાવેલ છે. વાવના પાયાના ભાગમાં મોટો ચોતરા છે જ્યાં પક્ષીઓને ચણ નાખવામાં આવે છે.

શહેરથી તલાટી સુધી વાહન આવી શકે છે.

વાવથી થોડે કદમ છેટે એક બાળ-પીલુડી વૃક્ષ નીચે શેઠ શાંતિદાસે બંધાવેલી એક દેરી છે, તેમાં શ્રી ગોડીજી મહારાજના પગલાં બિરાજમાન છે. બાહ એક ચોતરા ઉપર પાળીઓ છે અને છેલ્લે દેહરીઓ નંગ ૨૮ તથા બન્ને બાજુ ત્રણ ત્રણ ઘુમટીના મોટા મંડપો બાંધેલા છે અને તેમાં અકેડી નકશોદાર દેરીમાં ચરણ છે. આ બન્ને મંડપને છેડે પથ્થરનો એક એક હાથી છે. આ બધું આપણા બન્ને બાજુ બાંધેલા ગઢની અંદર આવેલ છે.

જયતળેટી—

આ દેરીથી થોડા કદમ દૂર જતાં જયતળેટી આવે છે. આ તલાટી ઉપર ચઢવાના પગથીયાના નાકા ઉપર બન્ને બાજુ પથ્થર અને ચુનાના બનાવેલ એક એક હાથી છે. તલાટીનું તળિયું મજબૂત પથ્થરથી બાંધેલું છે. અહીં કઢી કઢી નાણુ માંડી સાધુ-સાધ્વીઓને વડી દીક્ષા, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને દીક્ષા પ્રતાદિ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ ચોકની બન્ને બાજુ છત્રીવાળા મંડપ આવેલા છે. ડાબા હાથ તરફનો મંડપ અમદાવાદના નગ-શેઠ હેમાભાઈ વખતચંદે બંધાવેલ છે. જમણાં હાથ તરફનો મંડપ ધોલેરાવાળા શેઠ વીરચંદ ભાઈચંદે બંધાવેલો છે. આ બન્ને મંડપ સં. ૧૮૮૭ માં બંધાવવામાં આવેલા છે. આ બન્ને મંડપ વચ્ચે દેહરીઓ તથા જમણા હાથ તરફના મંડપના નીચાણમાંની દેરીઓ મળી કુલ દેહરીઓ નં. ૨૮ છે. તેમાં ૪૧ જોડ પગલાં છે. આ મંડપની ભીંતે શ્રી પાર્શ્વનાથજીનાં, શ્રી મહાવીરસ્ત્રામીનાં અને પાંડવાદિકનાં બોધદાયક ચિત્રો આલેખ્યાં છે. ડાબી તરફના મંડપમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાનની ચરણપાદુકા છે. જમણા હાથ તરફ શ્રી શાંતિનાથજીનાં ચરણ છે. આ મંડપોમાં દર્શન ચૈત્યવંદન કરી નીચેની દેરીઓમાં ચૈત્યવંદનાદિ કરી યાત્રાળુ ઉપર ચઢવા માંડે છે.

તલાટીથી ઉપરના કિલ્લા સુધીનો પહાડનો રસ્તો ત્રણ માઈલ છે. સમુદ્રના જલની સપાટી (Sea level) થી પહાડની ઊંચાઈ ૧૯૮૦ ફૂટની છે. ઉપર ચઢવાનો રસ્તો પથ્થરનાં નાના મોટા ચોસલાંઓ ચોંટાડીને બાંધેલો છે. રસ્તાની પહોળાઈ એક સારી સડક જેટલી છે જેથી જથ્થાબંધ માણસોને જતાં આવતાં અડચણ નથી પડતી. હાં, મેળાના દિવસોમાં આ વિશાળ માર્ગ પણ સાંકડો લાગે છે.

ઉપર ચડતાં રસ્તામાં પાંચ કુંડો આવે છે. દરેક કુંડની વચમાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર વિસામા આવે છે. દરેક વિસામાએ શેઠ આ. ક. ની પેઢી તરફથી ગરમ અને ઠંડા પાણીની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે, જેનો લાભ જૈન યાત્રીઓ ઉઠાવે છે.

સરસ્વતીની ગુફા—

જયતલાટીથી ઉપર ચડતાં જમણા હાથ તરફ લગભગ ૫૦ થી ૬૦ કદમ દૂર કિનારા પર એક ઘુમટમાં સરસ્વતીની ગુફા છે. ગુફામાં હંસવાહિની લગવતી સરસ્વતી દેવીની પ્રાચીન ચમત્કારી લગ્ન મૂર્તિ છે.

આથી નીચેના ભાગના ખુલ્લા વિશાલ મેદાનમાં સુપ્રસિદ્ધ આગમોધ્ધારક શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી લગ્ન આગમમંદિર બંધાય છે. વચમાં ચોસુખ જિનાલય, ચોતરફ દેરીઓ, તેમાં આગમશાસ્ત્ર પથ્થર ઉપર કૈાત-રાયેલ છે, સાથે સાહિત્ય મંદિર, ધર્મશાલા વગેરે પણ બંધાય છે.

બાબૂના દેહરાની ટુંક—

આ ટુંક, ઉપર ચડતાં ડાબી બાજુ ૨૫ પગથિયાં ચઢ્યા પછી આવે છે. અજીમગંજના રાયબહાદુર બાબુસાહેબ ધનપતસિંહ અને લખપતસિંહે પોતાનાં માતૃશ્રી મહતાબકુંવરના સ્મરણાર્થે લાખો રૂપિયા ખર્ચી આ ટુંક બંધાવી છે. વિશાલ જગામાં આ ટુંક બંધાયેલી છે. શરઆતના ભાગમાં વહીવટ ઓફીસ, ન્હાવા ધોવાનું સ્થાન અને બીજાં મકાનો છે. અને પાછળના વિશાલ ભાગમાં વચમાં મૂલ મંદિર, આજુબાજુ ફરતી ચોતરફ દેરીઓ અને મૂલનાયકજી પાછળ રાયજી વૃક્ષ નીચે પાટુકા છે જે પહાડ ઉપરના મૂલમંદિરનું સ્મરણ કરાવે છે. સં. ૧૯૫૦ મહા શુદ્ધિ ૧૦મે અહીં ઉત્સવપૂર્વક બાબુજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેઓ ઘણા જ દાનવીર અને ધર્મપ્રેમી હતા. અનેક ધાર્મિક કાર્યોમાં તેમણે લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા છે. બેથી અઢીલાખ રૂપિયા ખર્ચી તેમણે જૈન સૂત્રો પહેલવહેલાં છપાવ્યાં હતાં.

આ મંદિર-ટુંક પહાડ ઉપર ગણાય છે તેથી શાસ્ત્રીય નિયમાનુસાર, ચાતુર્માસમાં પહાડ ઉપર ન ચઢાય એ નિયમે, ચાતુર્માસ સિવાય ૮ માસ ભાવિક યાત્રીઓ દર્શન-પૂજનનો લાભ લે છે.

બાબુના દેહરાની ટુંકનાં દર્શન કરી ઉપર ચઢતાં થોડે દૂર એક ઓટલા જેવું આવે છે, અહીં ઘણીવાર ચોકિયાત બેસે છે અને કોઈ યાત્રી પહાડ ઉપર બીડો, હીવાસળી આદિ લઈ ન જાય તેની તપાસ રાખે છે. અહીંથી ધીમે ધીમે ચઢાવ થઈ શકાય છે. ત્યાં આગળ પહેલા હડાની દેરી આવે છે. ત્યાં વિસામો અને પાણીની પરખ આવે છે.

ત્યાંથી થોડે દૂર ચઢતાં ઘોળી પરખનો વિસામો આવે છે. અહીં ધોરાજીવાળા શેઠ અમુલખ ખીમજીના નામથી પરખ બેસાડેલી છે. તેની માસે જમણા હાથે એક

દેરી છે જેમાં ભરત મહારાજનાં પગલાં છે. સં. ૧૬૮૫ માં તેની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. અહીં પહેલો હડો પૂર્ણ થાય છે.

ધંચછા કુંડ—

ધોળી પરબથી સપાટી જેવા રસ્તામાં ચાલતાં પહેલો કુંડ આવે છે. તે કુંડ સુરતવાલા શેઠ ધંચછાચંદે બંધાવેલ છે તેથી ધંચછાકુંડ કહેવાય છે. અહીં પશુઓને પાણી પીવાની પશુ અનુકૂળતા છે. યાત્રિઓને બેસવા બેઠક વગેરે છે.

કુમારપાળકુંડ—

અહીંથી આગળ વધતાં ઊંચે પગથીયા ચઢીને જતાં, એક દેહરીમાં શ્રી કપભદેવજી, શ્રી નેમિનાથજી અને તેમના ગણધર શ્રી વરદત્ત એ ત્રણેની પાહુકાઓ છે. તેની સામે બાંક-બેઠક જેવો વિસામો છે. નેમિનાથજીની દેરીથી આગળ જતાં થોડે દૂર લીલી પરબ નામે વિસામાનું સ્થાન-દેરી આવે છે. અહીં શેઠ ડાહ્યાભાઈ દેવશી (કચ્છી)ના નામથી પરબ ચાલે છે. ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં ડાહ્યા ઉપર એક વિસામા દેરી છે, જેમાં સુરતવાળા શેઠ તલકચંદ માણેકચંદ તરફથી પરબ બેસાડેલી છે. તેની બેઠે જમણા હાથ ઉપર કુમારપાલ કુંડ આવે છે. આ કુંડ ગુર્જરેશ્વર પરમાર્હતોપાસક મહારાજ કુમારપાલ સોલંકીએ બંધાવેલ છે.

કુમારપાલ કુંડથી આગળ જતાં એક સીધી ટેકરી ચઢવાની આવે છે. અહીં ચઢાવ ઘણો જ કઠણ છે. આ રસ્તાને હિંગલાજનો હડો કહેવામાં આવે છે. ટેકરી ઉપર હિંગલાજ માતાનું મંદિર છે. અહીં એક ખારોટ બેસી યાત્રીઓની યાત્રા સફળ થયાનું અને અસુક મેળાના દિવસોમાં શ્રી કપભદેવજી પ્રભુના આટલા પુત્રો આજે સિંધપદ પામ્યાનું કહે છે. સાથે જ આટલો કઠણ ચઢાવ ચઢીને આવ્યા છો તો મને પણ કંઈક આપો. દેવીને ચઢાવવાથી તમને ઉપર ચઢવનું હવે વધુ કષ્ટ નહિ થાય એમ પણ સૂચવે છે. ત્યાંથી ઉપર જતાં સામે જ વિશ્રાંતિસ્થાન છે. ત્યાં બાંક આકારના વિસામા છે. ત્યાંથી ઉપર જતાં જમણી બાજુ પથ્થરમાં સિંદુર પાના લગાડેલ સ્થાનક છે. શેઠ કુટુમ્બ પોતાની આ કુલદેવી ખોડીયારના કર કરવા જતી વખતે આ સ્થળે પગે લાગી નાળિયેર ફેાડે છે. અહીં સુધીમાં પહોંચીને અર્ધો રસ્તો પૂર્ણ થાય છે. અહીંના વિશ્રાંતિસ્થાનમાં કચ્છી શેઠ હિરજી નાગજી તરફથી પરબ બેસાડેલી છે. પગથિયાનાં કાંઠે એક દેરી છે જેમાં કલિકુંડ પાશ્વનાથની પાહુકા છે, જેની સ્થાપના સં. ૧૮૩૫ માં કરવામાં આવી છે. આ સ્થાન વિશ્રાંતિ માટે ઘણું જ સારું-અનુકૂળતાવાળું છે.

૧. હિંગલાજનો હડો, કેડે હાથ દબને ચડ્યો;
કુટયો પાપનો ઘડો, બાંધ્યો પુન્યનો પડો.

છાલાકુંડ—

અહીંથી થોડું ઉપર ચડતાં એક હડો આવે છે, જેને “નાનો માનમોડીઓ” કહેવામાં આવે છે. આની પછી મોટો માનમોડીઓ આવે છે અને પછી છાલાકુંડ આવે છે. આ કુંડનું પાણી બહુ જ આરોગ્યપ્રદ છે. આ કુંડની પાગથી ઉપર એક દહેરી અને વિસામો છે. ત્યાં મોતીશા શેઠના દિવાન શેઠ અમરચંદ તરફથી પાણીની પરખ ખેસાડવામાં આવે છે. આની સામે એક ઝાડ નીચે ઓટલા ઉપર અમદાવાદના નગરશેઠ શ્રી. હેમાલાલ વખતચંદવાળા તરફથી પરખ ખેસાડેલ છે, જેનો લાભ સાર્વજનિક રીતે લેવાય છે. તેની પાસે એક નકસીદાર દહેરી છે. આમાં પગલાં જોડીઆર છે, જેને શાશ્વત જિનનાં પગલાં કહેવામાં આવે છે. આ કુંડ વિ. સં. ૧૮૭૦માં બંધાયો છે.

શ્રીપૂજ્યની દહેરી—

છાલાકુંડના ઉપરના ભાગમાં એક ટેકરી ઉપર તપાગચ્છીય શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ નામના શ્રીપૂજ્યે બંધાવેલ કેટલાક ઓરડાઓ છે. તેમાં કેટલીક દેરીઓ પણ બંધાવેલ છે. મોટી દહેરીમાં શ્રી વિજયદેવેંદ્રસૂરિજીનાં પગલાં છે અને ખીલ દેરીમાં પુરુષાદાણી શ્રી પાર્શ્વજિનજીના અધિકાયક ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતીની મૂર્તિ છે અને બાકીની ૧૪ દેરીઓમાં જુદાં જુદાં પગલાં છે. આ વિશાળ જગ્યાના મધ્ય ભાગમાં કુંડના આકારની એક સુંદર વાવ છે. વાવને ચાર ખૂણે દેરીઓ બનાવેલ છે અને એમાં પણ પગલાં પથરાવેલ છે. એક ઓરડામાં શ્રી ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિ છે. સ્થળ એકંદરે શાંત અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

હીરબાઈનો કુંડ—ચોથો કુંડ—

છાલાકુંડથી આગળ જતાં ડાબા હાથે એક વિસામો આવે છે, જે શેઠ હઠી-સિંગ કેસરીસિંગે બંધાવેલ છે. અહીં મુબઈવાળા સુરતી માસ્તર તલકચંદ માણેકચંદ જે. પી. તરફથી પરખ ખેસે છે. અહીંથી આગળના રસ્તાને મકાગાળી કહે છે. ત્યાં એક જેઠાસાનો વિસામો આવે છે. ત્યાં પરખ ખેસે છે. આની પાસે એક દહેરીમાં પગલાંની જોડ એક છે અહીંથી ગિરિરાજની છેલ્લી ટેકરી અને તે ઉપરનાં સંખ્યા. બંધાવનાલેખાનાં શિખરોનાં દર્શન થાય છે. આ ભાગને તળિયું કહે છે. અહીંથી થોડે દૂર ચાલતાં ડાબા હાથે હીરબાઈનો ચોથો કુંડ આવે છે. અહીં મોટો વિસામો છે તથા પરખ ખેસે છે

દ્રાવિડ-વારિખિલ્લની દહેરી—

હીરબાઈના કુંડની સામે એક ઊંચા ચોતરા ઉપર દેરી બાંધેલી છે, આ દેરીમાં દ્રાવિડ, વારિખિલ્લ, અધમત્તાજી અને નારહજી એમ ચાર જણની સ્થાપના પાવાણીની

આર કાઉસગિયા મૂર્તિઓ છે. દ્રાવિડ અને વારાખિદ્ધ અહીં કાર્તિક પૂનમના દિવસે દસ કોડ મુનિઓ સાથે મોક્ષે ગયા હતા. કાર્તિક પૂનમનો મહિમા આ કારણે ગણાય છે.

શેઠ ભૂખણુદાસનો કુંડ નં. ૫—

આ દેરીથી આગળ જતાં પાંચમો ભૂખણુદાસ કુંડ આવે છે. રસ્તાના કુંડોમાં આ છેલ્લો કુંડ છે. આ કુંડ સુરતવાળા શેઠ ભૂખણુદાસે બંધાવેલ છે, જેમણે તળેટી રોડ ઉપર રાણાવાવ બંધાવેલ છે, અને થાહેરમાં સાત ચોરડાવાળી ધર્મશાળા બંધાવી છે. આ કુંડ પાસે બાવળનું વૃક્ષ હોવાથી તેને બાવળકુંડ પણ કહેવામાં આવે છે. કુંડની સામે જમણા હાથ તરફ જિંચા ચોટલા ઉપર એક દેરી છે. તેમાં રામ, ભરત, શુકરાજ, શૈલકાચાર્ય અને થાવચ્ચા એમ પાંચ જણની કાઉસ-ગીયા મૂર્તિઓ છે. કુંડના ચોતરા ઉપર એક દેરી છે. તેમાં પગલાં છે.

હનુમાન દ્વાર—

અહીંથી આગળ જતાં થોડો ઊંચાણવાળો ભાગ ચડતાં હનુમાન દ્વાર આવે છે. અહીં એક દેરીમાં હનુમાનની મોટી ઊભી મૂર્તિ છે. ગિરિરાજ ઉપર ચડવાના માર્ગનો આ છેલ્લો હડો ગણાય છે. આ હનુમાનની દેરીની સામે એક ચોતરા ઉપર વૃક્ષની છાયા નીચે બે દેરીઓ છે તેમાં પગલાં છે. અહીં પાણીની પરબ બેસે છે. ઉપર ચડતાં થાકેલ યાત્રાળુ અહીંથી સ્વચ્છ અને ઠંડી પવનલહરીઓથી પોતાનો શ્રમ ભૂલી જાય છે. અહીંથી ગિરિરાજને ભેટવાના બે માર્ગ પડે છે. એક રસ્તા નવ ટૂંક તરફ જાય છે અને બીજો મોટી ટૂંકમાં દાદાની ટૂંક તરફ જાય છે. જેમને પહેલાં નવ ટૂંક કરીને પછી મોટી ટૂંકમાં જવું હોય તેઓ નવ ટૂંકના રસ્તે જાય છે.

મોટી ટૂંકનો રસ્તો—

મોટી ટૂંક તરફ જતાં જમણા હાથ તરફ પર્વતની જિંચી ભેખડ આવે છે અને ડાબા હાથ તરફ બાંધેલી પાળ આવે છે. થોડે દૂર જતાં જમણા હાથ તરફ, ભેખડમાં ત્રણ કાઉસગીયા મૂર્તિ કોતરેલી આવે છે. આ મૂર્તિઓ જાલી, મયાલી અને ઉવયાલી મોક્ષે ગયા તંમની છે. અહીંથી આગળ જતાં કિલ્લો આવે છે. આ કિલ્લો નવ ટૂંક સહિત બધાં તીર્થસ્થાનોની ફરતો બાંધવામાં આવેલ છે. આ કીલ્લામાંથી અંદર પેસવાના પ્રથમ પ્રવેશદ્વારને રામપોળની ખારી કહે છે. (વ. સં. ૧૬-૩૬ માં જ્યારે ગિરિરાજ ઉપર આશરે ચાલીસ હજાર યાત્રાળુઓ ભેગા થયા તે વખતે આવજાવ માટે પડતી સંકડાશના કારણે આ બીજી ખારી મૂકવામાં આવી હતી. અહીં ખારીની બહાર પાણીની પરબ બેસે છે.

અહીં તીર્થાધિરાજને પહોંચવાનો માર્ગ પૂર્ણ થાય છે અને યાત્રાળુ તીર્થાધિ-રાજનાં જનમોહરો જુહારવા લાગે છે. હવે આખરે રામપોળ તરફ વળીએ--

રામપોળ

રામપોળની ખારીથી આદીશ્વર ભગવાનના મંદિર સુધી

આખા પહાડ ઉપર સૌથી વધુ યવિત્ર અને મહત્વની ટૂંક આ સ્થાને છે. આ સ્થાનને દાદાની ટૂંક અથવા મોટી ટૂંક કહેવામાં આવે છે. શત્રુઞ્ય તીર્થની યાત્રાએ આવનાર કેઈપણ યાત્રિકનું મન લોભાવનાર, ચિત્ત શુદ્ધ કરનાર, આત્માને શાંત અને યવિત્ર કરનાર આ ટૂંક છે. આ ટૂંકના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવેલા છે. રામપોળ, વિમળવશી અને રતનપોળ.

૧. રામપોળમાં મંદિર-વિમલનાથ ભગવાનનું. આ મંદિર પાંચ શિખરી છે, અને ઔરંગાબાદવાળા શેઠ મોહનલાલ વલ્લભદાસે બંધાવેલ છે. મંદિર બહુ જ ભવ્ય, રળીયામણું અને સુંદર છે.

૨. મંદિર-સુમતિનાથ ભગવાનનું આ મંદિર ત્રણ શિખરોવાળું છે. સુરતવાળા શેઠ દેવચંદ કલ્યાણચંદે બંધાવેલું છે. આ બન્ને મંદિરો તેની રચના અને આકૃતિ માટે સુંદર છે, પણ હમણાં હમણાં ત્યાં પાસે જ ડોળીઓવાળા ડોળી પાથરીને બેસતા હોવાથી યાત્રીઓને દર્શને જતાં અડચણ પડે છે.

આની બેઠે જ મોતીશા શેઠની ટૂંકની કૂલવાડી અને કુંડ છે કુંડના પર્યાળને છેડે, અથાત્ ટૂંકના કિલ્લાની પાછળના ભાગમાં કુંડાસરદેવીનો ગોખલો છે. તેની સામે બાબુએ આજીવજી કલ્યાણજીની ઓરડીઓ છે અને સાથે જ મોતીશા શેઠની ઓરડીઓ છે જેને બાળી ભરેલી છે. ત્યાંથી સામે જ સગાળ પોળના નાકે આ. ક. પેઢીનું બે માળનું એક વિશાલ મકાન છે.

અહીંથી આગળ વધતાં લાંબો પહોળો વિશાળ ચોક આવે છે. ત્યાંથી થોડાં પગથિયાં ઉંચે ચઢી સગાળપોળ તરફ જવાય છે. અહીં વચ્ચે ચોક આવે છે જેમાંથી સીધો રસ્તો થેટીની પાળે જાય છે. જમણા હાથ તરફનો રસ્તો નવ ટુંકો તરફ અને ડાબા હાથનો રસ્તો સગાળ પોળ તરફ જાય છે. થોડાં પગથિયાં ચઢી સગાળ પોળમાં જવાય છે. અહીં દરવાજામાં શેઠ આ. ક. પેઢી તરફથી ચોકી બેસે છે જે જેન યાત્રીઓ તથા અજેનોની પાસેથી લાકડી, છત્રી, મોજ, બેડા આદિ તથા કેઈપણ જાતના શસ્ત્ર વિગેરે પાછાં આપવાની શરતે લઈ લે છે. અંગ્રેજો, રાજમહારાજો તથા ઉચ્ચ અધિકારીઓ વિગેરે બૂટ તથા શસ્ત્ર અહીં જ ઉતારે છે. મૂકે છે.

અહીંથી આગળ વધતાં સામે જ દોલાંખાડી દેખાય છે.* તેમાં નોંધણ

* દોલાંખાડીમાં ઉતરની ભીંતમાં નીચેનો લેખ હતો. આ લેખનો અર્થો હીરસો જ લાં ઉપલબ્ધ હતો પરંતુ શ્રીમાન જિનવિજયજી તે લેખની પૂર્તિરૂપ અક્ષરો [] આવી આપી લેખ પૂરો કરેલ છે તે લેખ મહત્વનો હોવાથી હું નીચે આપું છું.

[શ્રી મદનહિન્દુપન્થન] વાસ્તવ્ય પ્રાગ્વાટાન્વય-

કુંડ છે. ઉપર નગારખાતું બેસે છે. આદોલાખાડીના અંદરના ભાગમાં મહામંત્રી વસ્તુપાલે બધાવેલી શત્રુજયની પાજનો ઉલ્લેખ કરનાર એક શિલાલેખ હતો જે કર્નાલ બાનવેલે પ્રકાશિત કર્યો છે. દાલાખાડીના નાકે ગોડીઓ ને રહેવાની ઓરડીઓ, તથા પોળના દરવાજા ઉપર આ. ક. પેઢી તરફથી તીર્થનો સંભાળ માટે રહેતા ઇન્સપેક્ટર વિગેરેને રહેવાનું મકાન છે. અનુક્રમે ત્યાંથી આગળ વધતાં આઠેક પગથિયાં ચઢતાં વાઘણપોળ આવે છે.

વાઘણપોળ—

વાઘણ પોળના દરવાજે બે બાજુ બે ચક્ષુની વિશાલ મૂર્તિઓ છે તથા બન્ને બાજુ વાઘ તથા વાઘણની મૂર્તિ છે—ચોડી છે. વાઘણ પોળમાં પેસતાં જમણી તરફ

[ઠ. શ્રી ચંદ્રપતનુંજ] ઠ. શ્રી ચંદ્રપ્રાસાદાનં—

[ગજ ઠ. શ્રી સોમપુત્ર] ઠ. શ્રી ઘાશારાજનં—

[દ ન ઠ. શ્રી લૂણીગ ઠ.] શ્રી માલદેવ સંઘપ—

તિમહં. શ્રી વસ્તુપાલાનુ] જમહં શ્રી તેજપાલે—

[ન શ્રી શત્રુજયતીર્થે] સંચાર પાજા કરિતા ।

લેખનો બાવાર્થ એવો છે કે શ્રી અણહિલપુરના રહેનાર પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના ઠંકુર શ્રી ચંડપના પુત્ર ઠંકુર શ્રી ચંડપ્રસાદના પુત્ર ઠંકુર શ્રી સોમના પુત્ર ઠંકુર આશારાજ ના પુત્ર ઠંકુર શ્રી લુણીગ તથા ઠંકુર શ્રી માલદેવ તથા સંઘપતિ મહં વસ્તુપાલના અનુજ મહં શ્રી તેજપાલે શ્રી શત્રુજય તીર્થમાં રસ્તાની પાઝ બંધાવી. ”

(પ્રા. લે. સં. બા. ૨. પૃ. ૬૮)

* વીકમશી બરવાળાના રહીશ હતા. જ્ઞાતે બાવસાર હતા. નિશ્ચિંત જીવન અને સ્વચ્છ હવાને કારણે તેમનું શરીર સુદૃઢ હતું. બાપ-દાદાનો આદ્યો આવતો પાણકોરા રંગવા વગેરેનો ધંધો કરતા અને બાકીનો સમય મસ્તાનીમાં પસાર કરતા, હજી સુધી તેમણે સંસાર યાત્રામાં પ્રવેશ કર્યો ન હતો.

એકદા બન્યું એવું કે બોજનના સમયે રસોઈ મોડી થતાં અગરતો સ્વાદવિહીન બનતાં વીકમશીએ બાબીને ફરિયાદ કરી. બાબીનું મગજ જરા તપી ગયું અને આવેશમાં ને આવેશમાં આકોશ પૂર્વક કહ્યું કે “ આટલો બધો સ્વભાવ તીખો રાખો છો તો જાવ ને શત્રુજય પર ને બતાવોને તમારું સામર્થ્ય, “ બાબીનો ટોણો વીકમશીના હૃદયની આરપાર ઉતરી ગયો તેમણે મન સામે મક્કમ નિર્ણય કરી લીધો અને કોઈ પણ બોગે કાર્ય સિદ્ધિ કરવા માટે શત્રુજય પ્રતિ પગલાં માંડ્યા.

આ સમયે શત્રુજય પર વાઘણનો ઉપદ્રવ સવિશેષ હતો તેનું સ્થાન હતું હાલની રતનપોળની બહાર, કુમારપાળ મહારાજના જિનાલયની સામે. વાઘણ એટલી બધી ફર હતી કે કોઈ પણ પ્રાણીને જીવતો ન જવા દે. લોકો આ ત્રાસથી ત્રાસી મયા, જીવના

શેઠ નરસી કેસવજીની ટૂંકમાં જવાનો રસ્તો તથા ગોડી લોકોને ઉતરવાની ઓરડીઓ આવે છે.

વિમળવશી,

ડાબા હાથનાં દહેરાં—

વાઘણપોળના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાં હાથીપોળ સુધીના ભાગમાં આવેલાં દહેરાંના વિભાગને 'વિમળવશી' નામે ઓળખવામાં આવે છે. તેની જમણી અને

જેખમે આ વાઘણનો ત્રાસ દૂર કરે તેવો સમર્થશાળી પુરુષ કોઇ ન નીકળ્યો. પરિણામે શત્રુજયની યાત્રાએ જવાનું લગભગ અશક્ય જેવું બની ગયું. લોકો આ ઉપદ્રવમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ વિચારી રહ્યા હતા તેવામાં વીકમશી શત્રુજયની તલાટીએ આવી પહોંચ્યો.

તેણે લોકોને વાત કરી, લોકોએ આ સાહસ ન કરવા કહ્યું. પણ મક્કમ મનનો વીકમશી ન ડગ્યો. છેવટે લોકોએ સાથે જવા કબૂલ કર્યું. રામપોળ લગભગ આવ્યા બાદ વીકમશીએ પોતાની સાથેની જનતાને કહ્યું કે હું રાડ પાડું ત્યારે માનવું કે વાઘણ મર્યાદા છે. લોકો બધા ત્યાં સ્થિર થઇ ગયા અને વીર વીકમશી એકલો ધીમે ધીમે પગલાં પાડતો વાઘણ સન્મુખ આવ્યો.

કેટલાય દિવસોના આંતરા બાદ પોતાનું બક્ષ્ય આવતું નીહાળી શાંત નિદ્રા લેતી વાઘણ સચેત બની ગઈ. વાઘણ સિંહ કરતાં પણ દૂર ને કપટી કહેવાય છે. વાઘણે ક્ષણ માત્રમાં પરિસ્થિતિ માપી લીધી અને જેવામાં વીકમશી નજીક આવ્યો તેવામાં છલંગ મારી તેના પર પોતાનો પંજો પાડ્યો પણ વીકમશી આથી ગાંજ્યો જાય તેમ ન હતો તેણે સૌ પ્રથમ તોલ કરી રાખ્યો હતો એટલે સહેજ પાછા હટી જઇ સતતસુરાતનથી પોતાનો લુગડો વીંટળાવેલા હાથ વાઘણના મોઢામાં ખોસી દીધો. આથી વાઘણ વકરી અને પરસ્પર દ્વંદ્વયુદ્ધ જામ્યું પણ પહેલવાન સરખા વીર વીકમશીએ વાઘણની કારી ન ફાવવા દીધી. સખત પરિશ્રમ અને દાવપેચ પછી છેવટે વીકમશીને જયશ્રી વરી અને વાઘણનો આત્મા પરલોક પ્રયાણ કરી ગયો.

ઝપાઝપીને કારણે વીકમશી પણ સારી રીતે ધાયલ થયો હતો. તને પોતાનો દેહ હમલો થઇ જતો લાગ્યો. એટલે હવે તેટલું બળ એકત્ર કરી રાડ પાડી, રાડ સાંભળતાં જ રામપોળના દરવાજે ઉભેલા લોકોએ હર્ષના પોકારો કરવા પૂર્વક રતનપોળ પ્રતિ દોટ મૂકી આવીને જીએ છે તો વીકમશીના દેહમાંથી રુધિરની નીક વહી હતી. લોકોએ તેના અપૂર્વ અને તીર્થ ભક્તિના પ્રતિક સ્વરૂપ બલિદાન માટે તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને વીર વીકમશીનો આત્મા સ્વર્ગે સંચર્યો.

વીર વીકમશીના કાયમી સ્મરણ માટે એક પાળાયો, જે સ્થળે વાઘણને પોતે મારી તે જ સ્થળે ઉભો કર્યો છે જે અઘાપિ પર્યાન્ત રતનપોળની બહાર એક નાના વૃક્ષના કચારા પાસે મોજીદ છે અને વીર વીકમશીના પરાક્રમની ગાથા મૂકાવે ઉઘ્ઘારી રહેલ છે.

ડાખી બન્ને લાઈનમાં દહેરાં અને દહેરીઓનો આવેલ જથ્થો વંદન-નમસ્કાર કરવા માટે તેમજ ઓળખાણ પડે તે માટે કમવાર બતાવવામાં આવ્યો છે.

૧. ડાખા હાથ તરફ દહેરાસર ૧ શ્રી શાંતિનાથજીનું છે, જે દમણવાળા શેઠ હીરા રાયકરણે બંધાવેલું છે. અહીં સર્વે શ્રાવકો પ્રભુભક્તિ કરી ચૈત્યવંદન કરે છે. આ દહેરાસરની જમણી બાજુએ સીપાઈ લોકોના પહેરાની ચોરડી પાસે એક દહેરી છે તેમાં પાષાણના પ્રતિમાજી ૮ છે.

૨. આ દહેરીની ડાખી તરફ નીચાણમાં દેવી શ્રી ચક્રેશ્વરી માતાનું દહેરું છે, જે શેઠ કરમાશાએ સંવત ૧૫૮૭ માં ઉજ્જાર કરી બંધાવી માતાજીને પધરાવેલાં છે. તેની પાસે દેવી શ્રી ચક્રેશ્વરીજીનું નવું દહેરું શેઠ તારાચંદ સંઘવી સુરતવાળાનું બંધાવેલું છે. તેમાં પદ્માવતી વિગેરે દેવીની મૂર્તિ ૪ તથા માતાજીના દહેરામાં માનતાના તથા ધીના દીવાના પૈસા નાખવાનો ગુપ્ત લંકાર છે.

શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજની અધિષ્ઠાયિકા મહાદેવી છે. ભાવિકજનો અહીં દેવીની સ્તુતિ કરે છે.

૩. શ્રી ચક્રેશ્વરી માતાજીના દહેરાની પાસે આગળ જતાં એક દેરાસર શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીનું આવે છે અર્થાત્ તેમાં મુળનાયક શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી છે. તે દહેરાને વિમળવણીનું દહેરું કહેવામાં આવે છે અથવા નેમિનાથની ચોરીનું દહેરું પણ કહેવામાં આવે છે. વળી બૂલવણી પણ કહેવાય છે, આ મંદિર સં. ૧૬૭૫ માં બંધાયું છે. જાડીમાં પછવાડે ઉપરાઉપર ત્રણ ચોમુખજી છે. છેલ્લા નીચેના ચોમુખવાળા ભાગમાં શ્રી નેમનાથજી ભગવાનની ચોરી પથ્થરની આળેખેલી છે, ઘુમ્મટમાં પશુઓનો પોકાર આળેખેલો છે. તેની સામે ભીંતમાં ભગવાન શ્રી નેમિનાથ તથા યાદવોનો સમુહ (જાનમાં) બતાવાયો છે. એક ઉપરના ખૂણે રાજેમતીને ઓશીયાલે મુખે બતાવવામાં આવી છે. દહેરું રમણીય, દર્શનીય, આહ્લાદક છે. તે સિવાય સમવસરણ, ૧૭૦ જિન વિગેરેની રચના છે. આમાં પાષાણની પ્રતિમા ૩૪૯, પગલાં જોડ ૩ અષ્ટમંગલિક ૨ તથા ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિ ૨ છે.

૪. આ દેરાસર પાસે ડાખી તરફ એક દેરી છે જેમાં પાષાણની ૩ પ્રતિમા છે. તેની પાસે પુણ્યપાપની બારી છે.

૫. આ પુણ્ય પાપની બારી પાસે નાની બુલવણીમાં દેરી ૧૦ છે. તેમાં એક દેરી ખાલી છે જેમાં ચુનો વિગેરે રાખવામાં આવે છે. પાષાણની પ્રતિમા ૨૯ તથા પગલાં જોડી ૨ છે.

૬. આ બુલવણીના બારણા પાસે દેરી ૧ પશ્ચિમ તરફ છે તેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૫ છે.

૭. પછી શ્રી વિમલનાથજી ભગવાનનું દેરું છે જે સંવત ૧૬૮૮-(૧૭૮૮) માં બંધાવાયું છે. તેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૩ છે.

૮. વિમલનાથજીના દેરા પાસે શ્રી અજિતનાથજી ભગવાનનું દેરું છે જે સંવત ૧૬૮૮-(૧૭૮૮) માં બંધાવાયું છે. તેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૪ છે.

૯. આ દેરાની પાસે મુખ આગળ ચોતરા ઉપર બે દહેરીઓ છે જેમાં મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી તથા શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન છે. આ દહેરીઓમાં પાષાણની પ્રતિમા ૮ છે.

૧૦. એ બે દહેરીના આગલા રસ્તા પર દહેરી ૧ લશ્કરવાલા વૃષ્ણચંદ્રજીની દીકરીની બંધાવેલી છે તેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૩, ધાતુની એકલ મૂર્તિ ૧, ધાતુના સિધ્ધચક્ર ૧, અષ્ટ મંગલિક ૧ તથા સિધ્ધચક્ર અને ચામુખજી કસોટીના છે.

૧૧. એક દહેરાની ઉપલી તરફ ત્રણ શિખરનું મોટું દેરાસર છે જેમાં મુળનાયકજી શ્રી સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથ ભગવાન છે, ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી લાધાએ આ દહેરાસરજી સંવત ૧૮૧૫ માં બંધાવેલ છે તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. તેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૧૮ તથા રૂપાનાં સિદ્ધચક્ર ૧ છે.

૧૨. એ ભાવનગરવાળાના દહેરાસરજીની બાજુમાં નમણના પાણીનું ટાંકું છે તથા ઉત્તર તરફ દહેરી બે છે જેમાં પ્રતિમાજી પાષાણની ૪ છે.

૧૩. ત્યારપછી દહેરાસરજી એક શિખરનું છે જેમાં મુલનાયકજી શ્રી ધર્મનાથજીમહારાજ છે. સંવતના અઢારમા સૈકાનું આ દહેરું છે. પાષાણની પ્રતિમા ૪ છે.

૧૪. શ્રી ધર્મનાથજીના દેરાસરજીની પાસે ત્રણ બારણાવાળું એક મોટું દેરાસર જી છે જેમાં મૂલ નાયકજી શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી ભગવાન છે. આ દહેરું ભંડારી એ સંવત ૧૬૮૨ માં બંધાવેલ છે. પાષાણની પ્રતિમા ૪ છે.

૧૫. એની પાસે કોટાવાળા શા. મોતીચંદ ઉત્તમચંદ-ઉગરચંદનું દહેરું છે, જેમાં મુલ નાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાન છે. સંવત ૧૬૦૩ માં આ દહેરું બંધાવાયેલ છે. પાષાણની પ્રતિમા ૪ છે.

૧૬. એની પાસે મુશીદાબાદવાળા જગતશેઠે બંધાવેલું શિખરબંધી એક દેરાસર છે તેમાં તથા બહાર ગોખલામાંની મળી કુલ પ્રતિમાજી ૧૧ છે. નમણના પાણીનું ટાંકું તેની પશ્ચિમ તરફ બિંચાણમાં છે.

૧૭. જગતશેઠના દહેરાની પાછળ શ્રી જામનગરવાળાએ સંવત ૧૬૭૮ માં બંધાવેલું દેરાસર છે જેમાં મુલ નાયકજી શ્રી શાંતિનાથજી ભગવાન છે. પાષાણની પ્રતિમા ૧૦ તથા પગલાં બેઠ ૩ છે.

૧૮. જામનગરવાળાની દહેરીના રસ્તા ઉપરના બારણાની ઉગમણી બાજુ દહેરી બે છે તેની વિગત--

૧. મુલ નાયકજી શ્રી ધર્મનાથજી ભગવાન્ સંવત ૧૮૬૦ પ્રતિષ્ઠા
પાષાણની પ્રતિમા ૬

૨. મુલ નાયકજી શ્રી ધર્મનાથજી ભગવાન્ સંવત ૧૮૪૩ પ્રતિષ્ઠા
પાષાણની પ્રતિમા ૭

વિમળશી

૧૯. જામનગરવાળાના દેહરાના રસ્તા તરફના આરણ્યની પાશ્ચિમ દિશા તરફ
દહેરી ૧ તેમાં શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાનની સંવત ૧૮૪૩ માં અંજન
શલાકાવાલી મુર્તિઓ છે. તેમાં પાષાણની પ્રતિમા ૧૦

૨૦. ઉપરના દહેરાના રસ્તા ઉપરના આરણ્યની આસપાસ બે નાની દહેરી
છે તેની વિગત—

૧. મુલ નાયક શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી ભગવાન્ પાષાણની પ્રતિમા ૪ છે.

૨. મુલ નાયક શ્રી સુવિધિનાથજી ભગવાન્ પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૬૨૮
પ્રતિમાજી ૬ છે.

૨૧. રસ્તા તરફ આરણ્યવાળી શા. હેમચંદ વીરજીની દહેરી ૧. સંવત
૧૮૧૦માં પ્રતિષ્ઠા મૂલ નાયક શ્રી ધર્મનાથજી ભગવાન્. પ્રતિમા ૪.

૨૨. રસ્તા ઉપર દેરાસર ૧ જે અસલ સૂર્યકુંડના છેડાની કિનારી પર
આવેલ છે. મૂલ નાયકજી શ્રી સહસ્રરૂણ પાર્શ્વનાથ ભગવાન્ પ્રતિમા ૧૧.

૨૩. એ દહેરાની પાછળ દહેરી ૧ શ્રી આદિનાથજીની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૬૦.
પ્રતિમા ૭.

૨૪. ઉપલી દહેરી પાસે ચોતરા ઉપર પગલાંની દહેરી તથા છુટા પગલાં
બેડી ૬.

૨૫. તેની પાછળ નગરવાળાના પશ્ચિમ આરણ્ય દહેરી ૨.

૧. સંવત ૧૮૬૦ની અંજનશલાકાની શ્રી અજિતનાથજી ભગવાનની
પ્રતિમાવાળી દહેરી પ્રતિમાજી ૩.

૨. પાટણવાલા ખીમચંદ તથા હીરાચંદ તથા કલાની પ્રતિષ્ઠિત
સં. ૧૮૬૫ પ્રતિમાજી ૩.

૨૬. નગરવાળાની પડખે દહેરી ૧ પાછલી તરફ છે તે પાટણવાળા વેરા
બેઠતા અંબાદાસે સં. ૧૮૬૦ માં બંધાવી છે. મૂલ નાયકજી શ્રી શ્રેયાંસનાથજી
ભગવાન્ છે. પ્રતિમાજી ૮.

૨૭. પડખે દહેરી ૧ રાજબાઈની છે. પ્રતિમા ૮.

૨૮. રસ્તા ઉપર અમદાવાદવાળા સાંકળચંદની ભાર્યો કુલકેર તથા મહા-
કેરની દહેરી ૧, સં. ૧૬૨૫, મૂલ નાયકજી શ્રી વાસુપૂજ્યજી ભગવાન્ પ્રતિમા ૪.

૨૯. પાસે રસ્તા ઉપર અમદાવાદવાળા શા. છગનલાલ સૌભાગ્યચંદ્રે સંવત ૧૯૨૧ માં બંધાવેલી દહેરી ૧ ને પ્રતિમાજી ૫ છે.

૩૦. વૃક્ષ નીચેના ચોતરા ઉપર પગલાં જોડ ૨૧.

૩૧. હાથીપોળની પાસે શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાનનું (દાદાજીનું) દેરાસર એક છે. આ દેરાસર મહારાજા કુમારપાલનું બંધાવેલું હોવાથી તેમના નામથી ઓળખાય છે, મલિન વિધાના યોગે, સ્વાર્થી સંસારના આક્રમણનો ભોગ બનેલ ચંદ્રરાજ કુકડો બન્યા હતા તે જેના યોગે ફરીને મનુષ્યાકાર પામ્યા, ફરીને મૂલ સ્વરૂપ પામ્યા એવા જલ-પ્રભાવવાળા અસલ સૂરજકુંડ ઉપર આ દેરાસર યુગ-પ્રધાનાચાર્યકલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યશ્રીના વચનાનુસાર પરમ શ્રાદ્ધવર્ચ કુમારપાલ ભૂપાલે બંધાવેલું છે. કાળના પ્રભાવને લીધે તે પવિત્ર જલનો દુરુપયોગ ન થવા દેવાનો આમાં હેતુ જણાવવામાં આવે છે. આવતી ચોવીસીના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી પદ્મનાભ ભગવાન (રાજા શ્રેણિકનો જીવ-જે વર્તમાન શાસનનાયક ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીજીના અનન્ય ભક્ત હતા ને) ના પ્રથમ ગણધર શ્રી કુમારપાલ રાજાનો જીવ થનાર છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્યના શ્રી કુમારપાળ મહારાજા પરમ ભક્ત હતા.

આ દેરાસરજીમાં પરોણા તરીકેની પ્રતિમાજી પર સાથે પ્રતિમાની કુલ સંખ્યા ૧૩૪ તથા પગલાં જોડી ૧૧.

૩૨. શ્રી કુમારપાલ રાજાની દેરાસરની પાસે સુરજકુંડ જવાની ખારીની સામે ઇશ્વરકુંડ ઉપર દહેરી ૧ છે, તેમાં પગલાં જોડ ૧ છે.

૩૩. આગળ જતાં સુરજકુંડ, તેના ઉપર પગલાં જોડ ૧ રીખવદેવજીની છે. તેની પાસે ફૂલવાડી તથા જાત્રાજીને નહાવાની જગ્યા છે. તેની છત્રી પથરની છે. આપણા શલાટ કારીગરો તથા ડુંગરના નોકરીઆત વર્ગને પૂજા દર્શન વાસ્તે એકસ્થાને મહાદેવ બેસાડેલા છે. પાસે ભીમકુંડ વગેરે છે.

જમણા હાથ તરફનાં દહેરાં.

૩૪. વાઘણ પોળમાં પેસતાં જમણી તરફ પ્રથમ-પહેલી ટુંક શેઠ નરસી કેશવજી નાયકની આવે છે. આ ટુંક સંવત ૧૯૨૮માં બંધાવેલી છે. તેના મંદિર દહેરી તથા પ્રતિમા વગેરેની વિગત નીચે મુજબ-

પાંચતીર્થીનું દેરાસર ૧. આ મૂલ દહેરામાં આગલ સમવસરજીની મધ્યમાં શ્રી શત્રુઞ્ય ગિરિરાજની, ઉત્તર તરફ મેરુપર્વતની, દક્ષિણ તરફ શ્રી સમેતશિખરજીની તથા પશ્ચિમ તરફ શ્રી અષ્ટાપદજીની રચના છે. આ રીતે પાંચ તીર્થની રચના એક ભમતીના વચગાળે લોખંડના કમર સુધીના કઠોડાવાળી

બળીમાં આવેલી છે. બે ખૂણે બે દહેરી એક એક ગભારાની છે તથા એ રચનાની આસપાસ ત્રણ પીઠિકા ઉપર પદ્મ પ્રતિમા ૧૭૪ તથા એક ગૌતમસ્વામીજીની મૂર્તિ છે, તે તમામ મળી પાષાણની પ્રતિમા ૨૩૩ તથા ધાતુની પંચતીર્થી પ્રતિમા ૧૨ તથા ધાતુ એકલવાની પ્રતિમા ૧૭, ધાતુના સિદ્ધચક્ર ૪ તથા પગલાં બેડ ૧ છે. એ દહેરાની નીચે ભોંયરામાં પદ્મ પ્રતિમા ૬૧, ધાતુની પંચરતીર્થી ૩, અષ્ટમંગલિક ૧ છે.

૩૫. ઉપર જણાવેલા મૂલ દેરાસર (પંચતીર્થીના દેરાસર) સામે શ્રી પુંડરીકસ્વામીજીનું દહેરું છે. શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજના અનેક નામોમાં શ્રી પુંડરીક ગિરિ પણ છે તે ગણધર ભગવાન શ્રી પુંડરીકજીને આશ્રીને છે. પાંચ કેડ મુનિના પરિવાર સહિત શ્રી પુંડરીકસ્વામી મહારાજ અત્રે જ કેવળજ્ઞાન પામી ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ શાશ્વત સુખને-સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજીની આજ્ઞાથી જ શ્રી પુંડરીકસ્વામીજીએ અત્રે સ્થિરતા કરી હતી. અત્રે એક નાના નાનુક (દહેરી જેવા) દહેરામાં શ્રી પુંડરીક ગણધર દેવને સ્થાપવામાં આવ્યા છે. આ દેરાસર તથા ભોંયરાની જમણી તથા ડાબી તરફ મળી દહેરીઓ ૩૬ છે, તેમાં ૩૩ માં હાલ પ્રતિમા પધરાવેલા છે. તે દહેરીઓમાં પ્રતિમા ૧૩૧ પાષાણની ધાતુની એકલવી પ્રતિમા ૩.

આ ફક્ત બે દહેરાંની ટુંક નવી દશમી ટુંક તરીકે ગણાઈ ચૂકી છે. તેમાં ઉપર નીચે એમ બે ગાળે ભમતી આવેલી છે. તેની કુલ દહેરીઓ ૭૦ છે. તે સર્વેની એકંદર પ્રતિમાઓ ૭૦૦ છે ને પગલાં બેડી ૨ છે-પચીસ વર્ષ અગાઉ આ ટુંક ફક્ત એક દહેરા તરીકે જાણવામાં આવતી હતી, પણ મુનિમ વલ્લભજી વસ્તા આવ્યા બાદ તેમણે ધીમે ધીમે ભમતી પૂર્ણ કરી. સામે શ્રી પુંડરીકજીનું દહેરું સ્થાપી એક નાનુક ડેલી, પોળ વગેરે બનાવવાથી તે હવે દશમી ટુંક તરીકે ઓળખાય છે.

આ ટુંકનો ખર્ચ તથા વહીવટ ધણી પોતે ચલાવે છે.

૩૬. વાઘણપોળની અંદર જમણી તરફ પહેલું દહેરું રાધનપુરવાલા મસાલીઆ કલ્યાણજી જેવંતે બંધાવેલું છે. તેમાં મૂલનાયકજી શ્રી પદ્મપ્રભુજી ભગવાન છે. પાષાણની પ્રતિમા ૧૦ તથા ધાતુની પ્રતિમા ૧ છે.

૩૭. ઉપરના દેરાસરની પાછળ તથા શ્રી શાંતિનાથજીના દહેરાની સામે જિંચા પરસાળ ઉપર શ્રી મહાવીરસ્વામીજીનું, સમવસરણ ત્રણની રચનાવાળું દહેરું સુરતવાળા સોમચંદ કલ્યાણચંદે સંવત ૧૭૮૮ બંધાવેલું છે. પ્રતિમા ૪ છે.

વિમળવશી

૩૮. પાછળ કપર્દી જક્ષની દહેરી ૧.

૩૯. સમવસરણના દહેરા પાછળ ભમતીમાં જૂની પ્રતિમા ૩. પગલાં જોડ ૩ તથા પરોણા બિંબ ૨૩ છે.

૪૦. આગળ કસ્તુરબાઈની દહેરી ૧ છે જેમાં મૂલનાયકજી શ્રી પદ્મપ્રભુજી ભગવાન છે. પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૦૪. પ્રતિમા ૫ છે.

૪૧. તેની પાસે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની દહેરી ૧ છે. પ્રતિમાજી ૪ છે.

૪૨. પાસે ભમતીમાં દહેરી ૨ છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાન છે. પરોણા પ્રતિમા ૮ છે. કુલ પ્રતિમાજી ૧૦ છે.

૪૩. પાસે ભમતીના છેડાની કોટડીમાં પ્રતિમા ૮ છે.

૪૪. પાછળ ગઢને લગતી પરોણાની ભમતીમાં ચોરડી એકમાં જુની પ્રતિમા મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવજીની છે. બાકી પરોણા મૂર્તિ ૫ છે.

૪૫. પાસે ભમતીમાં પરોણા મૂર્તિઓ ૧૪ છે.

૪૬. શ્રી સમવસરણના દહેરાના પશ્ચિમ દ્વાર તરફ નાની દહેરી ૭ જિગમણા બારણાની ઓળખ છે તેમાં પ્રતિમા ૨૨ તથા બહાર બે ગોખલામાં પ્રતિમા ૨ મળી કુલ પ્રતિમાજી ૨૪ છે

૪૭. રસ્તા ઉપર દહેરી ૧ મૂલનાયકજી શ્રી પદ્મપ્રભુજી ભગવાન પ્રતિમાજી ૩

૪૮. એ દહેરીની પાછળ રસ્તા ઉપર શા. વેણીચંદ હેમચંદ મુખ્યવાળાની દહેરી ૧ મૂલનાયકજી પાર્શ્વનાથભગવાન છે. પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૭૩, પ્રતિમા ૯.

૪૯. ઉપલી તરફ રાધનપુરવાળા બાઈ દલછી ડુંગરશીની દહેરી છે. પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૮૦. મૂલનાયક શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન પ્રતિમા ૭.

૫૦. ઊંચાણમાં શ્રી ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથજી ભગવાનનું દેરાસર સં. ૧૭૯૧ માં લંડારીજીનું બીજું બંધાવેલું છે. કાઉસગીયા ૨ સાથે પ્રતિમાજી ૫.

૫૧. શ્રી ચિંતામણુજીના દેરાની પડખે પાછળ ગઢને લગતી દહેરી ૩ નીચે મુજબ છે-૧ અમદાવાદવાળા હરકોરબાઈની એક દહેરી મૂળનાયકજી શ્રી પદ્મપ્રભુજી, ભગવાન, પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૭૪, પ્રતિમાજી ૫.

રણીયાતબાઈની દહેરી એક, મૂલનાયકજી શ્રી આદિનાથજી પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૭૮, પ્રતિમા ૫.

શા. શુલાબચંદ જેચંદની દહેરી ૧, મૂલનાયકજી શ્રી આદિનાથજી ભગવાન, સં. ૧૮૭૩, પ્રતિમાજી ૭.

૫૨. તેની પાસે ધુમટીની નાહની દેરી મેસાણાવાળાની છે, પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૨૨, પ્રતિમાજી ૨.

૫૩. તેની પાસે શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાનની દહેરી છે. પ્રતિમાજી ૨.

૫૪. તેની પાસે દહેરી શ્રી પદ્મપ્રભુજી ભગવાનની પ્રતિમા ૫.

૫૫. તેની પાસે નાની દહેરી ૩ છે, પ્રતિમાજી ૧૨.

૫૬. શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દેરાસરની પશ્ચિમ દિશા તરફ શા. પ્રેમજી રતનજીએ સંવત્ ૧૭૮૮ માં બંધાવેલું દેરાસર છે. મૂળનાયક શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી ભગવાન, પ્રતિમાજી ૫.

૫૭. તેની પડખે સુરતવાળા શા. બોગલશાનું દહેરું છે: મૂળનાયકજી શ્રી સંભવનાથજી ભગવાન ગોખલા નં. ૨ મળી પ્રતિમાજી ૨૨: ગોખલા ૧ માં સં. ૧૯૦૩ માં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીએ ભરાવેલી શ્રી આદિનાથજી ભગવાનની મોટી મૂર્તિ છે, બાજુમાં નાની મૂર્તિ ૨ તથા દેવીની મૂર્તિ ૧ છે.

૫૮. શ્રી ચિંતામણીના દહેરાની બાજુમાં નીચાણમાં લશ્કરવાળા વૃદ્ધિચંદ્રજીનું દહેરું ૧. મૂળનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાન છે. ભીંતમાં આરસના પાટીયા ૨ માં શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપની (જ્યાં દેવો-દુદ્રો પ્રભુની મહાપૂજા મહોત્સવાદિ કરે છે, સમ્યક્ત્વને નિર્મળ બનાવે છે) તથા શ્રી અષ્ટાપદજીની રચના છે તથા આરસના હાથી ૨ અંબાડી સહિત આજેખેલા છે. આ તમામ બહુ કારીગરિવાળું સુશોભિત છે. મુળનાયકજી એક બંગલી જેવી આરસની દહેરીમાં છે. દેરાસર તફાન આરસમય રમણીય છે. દેરાની બારસાખ ઊંચા ઓટલા ઉપર નાની હોવાથી એક દહેરીના રૂપમાં આ દેરું ગણાઈ જાય છે. આ કારણથી યાત્રાળુઓ ઉપર ચઢી તેનું નિરીક્ષણ ભાગ્યે જ કરે છે. જો બારસાખ મોટી બનાવવાનો સુધારો કરવામાં આવે તો તમામ યાત્રાળુને દર્શનનો લાભ સારી રીતે મળે એવું આ દેરાસર મનોહર છે, પ્રતિમાજી ૨.

૫૯. તેની પાસે ચંબેલીના ઝાડની પાસે પાટણવાળા નથુચંદ દુંગરસી મીઠાચંદ લાધાચંદે સં. ૧૮૬૬ માં બંધાવેલું દેરાસર ૧ મુળનાયકજી શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી ભગવાન પ્રતિમાજી ૧૧.

૬૦. તેની પાસે રસ્તા ઉપર નવી નાની દહેરી ૨: ચુનીલાલ તલકચંદ સં. ૧૯૪૦ માં બંધાવેલી તેમાં પ્રતિમાજી ૩ છોટાલાલ ઉમેદચંદની પ્રતિમાજી ૪: કુલ પ્રતિમાજી ૭.

૬૧. ઊંચાણમાં સુરતવાળા વોરા કેસરીચંદ લાધાજીએ બંધાવેલું દહેરું ૧. મુલનાયકજી શ્રી સંભવનાથ ભગવાન, બહાર ગોખલા ૨ માં પ્રતિમાજી ૪; કુલ પ્રતિમાજી ૧૭.

૬૨. તેની પડખે ગઢ તરફ પાટણવાળા મીઠાચંદ લાધાચંદે સંવત ૧૮૪૩ માં બંધાવેલું દહેરું ૧: મુલનાયકજી અજિતનાથજી ભગવાન; પ્રતિમાજી ૫.

૬૩. તેની પડખે શેઠ જીવણચંદે બંધાવેલું દહેરું શ્રી મુળનાયકજી અજિતનાથજી ભગવાન, પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૭૯૧ પ્રતિમાજી ૫.

૬૪. આગળ જતાં ઉપર શા. ઝવેર નાનજીએ સંવત ૧૮૬૦ માં બંધાવેલું દહેરું ૧ મુલનાયકજી શ્રી આદિનાથજી ભગવાન, પ્રતિમાજી ૬.

૬૫. તેની પાસે અમદાવાદવાળા નાના માણેકવાળાનું દહેરું ૧ પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૬૦ મુલનાયકજી શ્રી ધર્મનાથજી ભગવાન: પ્રતિમાજી ૧૫.

૬૬. તેની પડખે મોરળીવાળા પીતાંબરદાસ પદ્મશીનું દહેરું ૧ સંવત ૧૮૬૪: પ્રતિષ્ઠા મુલનાયકજી ત્રિશલાનંદન શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન પ્રતિમાજી ૩.

૬૭. રસ્તા ઉપર પુરણચંદની દહેરી મુલનાયકજી શ્રી આદિનાથજી, પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૬૫ પ્રતિમાજી ૨.

૬૮. આગળ દહેરી ૧, મુલનાયક શ્રી નેમિનાથજીની, પ્રતિમાજી ૩.

૬૯. આગળ રસ્તા ઉપર અમદાવાદવાળા મુળીઆઈની દહેરી. પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૧૬, પ્રતિમાજી ૪.

૭૦. ઉપલી તરફ ભેધપુરવાલા મનોતમલ જયમલજીએ સંવત ૧૮૮૬ માં બંધાવેલું દહેરું ૧ ચૌમુખજીનું છે. આ દહેરામાં ઘણા સ્થંભ હોવાથી તે સો થંભનું કહેવાય છે. પ્રતિમાજી ૪.

૭૧. નીચાણમાં અમદાવાદવાળા માણેકચંદ પાનાચંદની ભાર્યા ઈંદરબાઈ- (અંદરબા)એ સંવત ૧૮૭૩માં બંધાવેલું દહેરું ૧, મુલનાયકજી મરદેવાનંદન શ્રી આદિનાથજી ભગવાન, પ્રતિમાજી ૧૪.

૭૨. પાછળ આરસનું દહેરું ૧ શા કપુરચંદ રીખવચંદ પટવાએ સંવત ૧૮૬૦ માં બંધાવેલું છે. આ દહેરું યદ્યપિ છે નાનું પણ શિખરથી માંડીને છેક તલ પ્રદેશ સુધી તદ્દન આરસનું છે. મનોહર છે. મુલનાયકજી શ્રી પદ્મપ્રભુજી ભગવાન છે. પ્રતિમાજી ૫.

૭૩. હુમડ(દિગમ્બર)ના દહેરાના ગઢ પાસે રીખવદાસ વેલજીનું શ્રી સંભવનાથજી ભગવાનનું દહેરું તથા પછવાડે ગઢ પાસે પગલાં જોડ ૬, કુલ પ્રતિમાજી ૬, શેઠ-શેઠાણી આજેખેલા છે.

૭૪. રસ્તા ઉપર સામે ઊંચે ત્રણ આરણાનું જામનગર (નવાનગરવાળાનું) સંવત ૧૬૭૫માં બંધાવેલું દહેરું ૧, મુલનાયકજી શ્રી શ્રેયાંસનાથજી ભગવાન, પ્રતિમાજી ૧૭.

૭૫. શ્રી સંભવનાથજી ભગવાનના દહેરાં ૨. અમદાવાદવાળાનું સંવત ૧૬૮૨ માં બંધાવેલું પ્રતિમાજી ૮.

૭૬. હાથીપોળના આરણાની આસપાસ ગઢમાં બે ગોખલામાં પ્રતિમાજી ૪, માથા ઉપર ઔંકાર તથા હ્રીંકાર જોડ ૧ છે.

હાથીપોળની અંદર બે દેવીની જમણી તરફ ગણપતી તથા ડાબી બાજુ પુરણા-દેવીની દ્વિમુર્તિ છે. ત્યાંથી રતનપોળમાં પેસતાં જમણી તરફ સ્નાન કરવાની તથા

કેસર ઘસવાની જગ્યા છે તથા ચોરસીયા પાસે ભંડાર છે. તેમાં જત્રાણુઓ કેસર સુખડ વગેરેના નકરાનું નાણું નાંખે છે.

૭૭. દિગમ્બરેનું દહેરૂં ૧. આ દહેરૂં ગઠને લગતું આવેલું છે. આત્મીય લાભ તથા ઘણા જીવોને ઊપકારનું કારણ જાણીને શ્રી શ્વેતાંબર સંઘે દિગંબરી લોકોને એકજ દહેરૂં બંધાવવાને જગ્યા આપી હોવાથી થોડા દાયકા (દશકા) થી તેઓએ આ દહેરૂં બંધાવેલું છે.

મોટી ટુંક-દાદાજીની ટુંકના વિમળવશી-વિભાગમાં ઉપર દહેરાઓ દહેરી-ઓ વગેરે છે.

તદુપરાંત શ્રીચક્રેશ્વરી માતાના દહેરાના પગથિયા સામે તીર્થાધિષ્ઠાયક કપર્દી-યક્ષની દહેરી ૧ છે. તેમાં યક્ષરાજની સિંદુરવર્ણીય ભવ્ય મુર્તિ શ્રદ્ધાન્વિત યાત્રાળુઓના મનોવાંછિત પૂરે છે, હુઝદારિદ્રય દૂર કરે છે.

આ દહેરી ભીંતમાં હોવાથી ઘણા લોકોના અજાણપણામાં હતી તે થોડાજ વરસથી ભાવનગરવાળા શેઠ અમરચંદ જસરાજ વોરાએ સૌના જાણવામાં આવે તેવી બનાવી છે. એક ઘુમટ બનાવ્યો છે. બારણાની જાળીના જોડે છત્રી કાઢેલી છે. આથી સંખ્યાબંધ જત્રાણુ યક્ષરાજને જીહારે છે.

હાથીપોળની નજીક એક આરસની સુંદર નકસીદાર દહેરીમાં શ્રી શત્રુજય માહાત્મ્યના કર્તા યુગપ્રધાનાચાર્ય શ્રીધનેશ્વસૂરિજીની મુર્તિ-તેઓને પગે લાગતા બે શિષ્યોની મુર્તિ સાથેની થોડા વરસથી સ્થાપન કરેલી છે.

કુમારપાલ ભૂપાલના દેરાસરના કિલ્લાને તથા હાથીપોળના નાકે એક લાંબી ગલી આવે છે તે સૂર્યકુંડનો રસ્તો કહેવાય છે.

એક વિશાળ અને શરીરને ઠંડક આપનાર છત્રીવાળા વીસામા પાસે સૂર્ય-કુંડ નામે એક કુંડ છે. તેની જોડે ભીમકુંડ નામે એક વિશાલ કુંડ છે. તે પાણીથી ચીકાર ભરાયેલો તથા જોતાં ચક્કર આવે એવો છે. કિલ્લાની રાંગે ત્રીજો કુંડ ભીમકુંડ અગર ઇશ્વરકુંડ નામે કુંડ છે.

તે ગઠની બહારના કાંઠેના એક ખૂણા પર એક દહેરી પગલાંની છે.

સૂર્યકુંડ અને ભીમકુંડની વચ્ચેના એક દહેરી બંધાવીને, આપણા પૂજારીઓ જેઓ શિવપંથના છે તેઓની સગવડ સાચવવામાં જૈનાનાં બુદ્ધિ, ઔદાર્ય, ગૌરવ સ્પષ્ટ થાય છે કે જે જગતભરમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

ત્યારબાદ કુમારપાલ રાજ (જેઓ માટે આ દોહરો પ્રચલિત છે કે-“ પાંચ કોડીને ફૂલડે, પાંચ દેશ અઢાર; કુમારપાલ રાજ થયા, વત્યો જય જયકાર)ના દહેરાના ઉગમણા ભાગની પછવાડે એક પાણીનું ટાંકું વિશાલ જગ્યાથી બાંધેલું છે. તે ટાંકું અસલ સૂર્યકુંડના છેડા ઉપરનું જ આવેલું કહેવાય છે.

આ ટાંકામાંથી જલ લાવી તેનાથી તીર્થનાયક-દ્વાદાશ-નાભિનંદન શ્રી ઋષ-
ભદ્રેવજીભગવાનને ન્હવણ પૂજા કરવામાં આવે છે.

વિમલવશીના દર્શન કરી હવે આપણે હાથીપોળ જઈએ.

૧ હાથીપોળ

હાથીપોળના દરવાજે એ રંગીન હાથી છે. બન્ને બાબુના હાથી ઉપરના
ગોખલામાં જિનપ્રતિમાઓ છે. તેની એક બાબુમાં આઠ પગથિયા ઊંચા એક
નાનો દરવાજો છે, જે યાત્રાળુઓની સખત ભીડ વખતે ઉપયોગમાં લેવા માટે
બન્યો હતો.

હાથીપોળની અન્દર મોટો ચોકીપહેરો તથા સામે કૂલ વેચનાર માળીઓને
બેસવાનો ઓટલો છે. તથા ચોકીવાળાનો રસોડાનો ભાગ પણ તે તરફ જ છે.

હાથીપોળનો ચોક વટાવી આગળ પગથીયાં ચઢીને ઉપર જતાં સામે જ
તીર્થનાયક શ્રી ઋષભદ્રેવજી પ્રભુનાં દૂરથી દર્શન થાય છે. વચ્ચે એક વિશાલ ચોક
છે જેમાં રથયાત્રા નીકળે છે. સ્નાત્ર પૂજા-પ્રદક્ષિણા, સાથિયા, ચૈત્યવન્દન આદિ
યાત્રીઓ કરે છે. ઉપર ઢાંકણ કુર્ચુ હોવાથી ગરમી અને વરસાદ હવાથી બચાવ
સારો થાય છે.

આપણે મૂલ મંદિરમાં જઈએ તે પહેલાં આ મંદિરનો બહુ જ સંક્ષિપ્ત
થોડો ઇતિહાસ જોઈ લઈએ જેથી મંદિરની પ્રાચીનતા, પવિત્રતા અને ભવ્યતાનો
ખ્યાલ આવશે.

ગિરિરાજનું વિવેચન કરતાં એક વિદ્વાન્ લેખે છે કે—

“ પર્વતકી ચોટીકે કિસી મી સ્થાનમેં खड़े होकर आप देखिए हजारों मन्दिरोंका बड़ा
ही सुन्दर दिव्य और आश्चर्यजनक दृश्य दिखलाई देता है । इस समय दुनियामें शायद ही
कोई पर्वत ऐसा होगा जिस पर इतने सघन अगणित और बहुभूत्य मन्दिर बनवाये गये
हो मन्दिरोंका इसे एक शहर ही समझना चाहिये । पर्वतके बहिः प्रदेशोंका सुदूरव्यापी दृश्य
भी यहांसे बड़ा ही रमणीय दिखलाई देता है । ”

ફાર્બેસ સાહેબ રાસમાલામાં લેખે છે કે—

“ શત્રુંજય પર્વત કે શિખર ઉપરસે પશ્ચિમ દિશાકી ઔર देखते जब आकाश निर्मल
और दिन प्रकाशमान होता है तब नेमिनाथ तीर्थकरके कारण पवित्रताको पाया हुआ रमणीय
पर्वत गिरनार दिखाई देता है. उत्तर की तरफ शीहोर की आसपास के पहाड, नष्टावस्थाको

૧ હાથીપોળના બહારના દરવાજા ઉપર એક શિલાલેખ છે જે ૧૮૩૭ માં લખા-
યેલ છે. તેમાં સમસ્ત સંધે મળી દરાવ કર્યો છે કે-હાથીપોળમાં કોઇએ નવું મંદિર
બંધાવવું નહિ. જે બંધાવશે તે સંધનો ગુન્હેગાર છે. (શત્રુંજય પ્રકાશ પૃ. ૧૦૫) સં.
૧૮૬૭ નો એ ઢંઢેરો છે જેમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે હાથી પોળના ચોકમાં કોઇએ મંદિર
ન બંધવું. બાંધે તે સંધનો ગુન્હેગાર છે. (ગુજાબચંદ કોરડીયાની નોટ ઉપરથી).

પ્રાસ હુઈ વલ્લભી કે વિચિત્ર દૃશ્યોં કા શાયદ હી રુન્ધન કરતે હૈં । આદિનાથ કે પર્વત કી તલેટી સે સટે હુણ પાલીતાણા શહર કે બિનારે, જો ઘનઘટા કે આરપાર ધૂપ મેં ચમકા કરતે હૈં, દષ્ટિગોચર હોને પર દૃશ્ય કે અગ્રગામિ બનતે હૈં; ઓર નજરે જો હૈ ચાંદી કે પ્રવાહ કે સમાન ચમકતી હુઈ શત્રુજયી નદી તરફ જાતી હૈ । બાંકેચુકેં વહતે પૂર્વીય પ્રવાહ કે સાથ ધીરેધીરે ચલતી હુઈ તલાજે કે સુંદર દેવમન્દિરોં સે શોભિત પર્વત પર, થોડીસી દેર તક ઠહર જાતી હૈ, ઓર વહાં સે પહલીપાર જહાં પ્રાચીન ગોપનાથ ઓર મધુમતી કો ઉછલતે સમુદ્ર કી લીલા કરતી હુઈ લહરેં આ આ કર ટકરાતી હૈં, વહાં તક પહુંચ જાતી હૈ । ”

ફાર્બસ સાહેબ પોતાની રાસમાલામાં ઠીક જ લખે છે કે—

“ હિન્દુસ્થાન મેં, ચારોં તરફ સે—સિંધુ નદી સે લેકર પવિત્ર ગંગા નદી તક ઓર હિમાલય કે હિમ—મુકુટધારી શિખરોં સે તો ઉસકી કન્યાકુમારી, જો રુદ્ર કે લિયે અર્ઘાંગનાતયા સર્જિત હુઈ હૈ, ઉસ કે મદ્રાસન પર્યંત કે પ્રદેશ મેં એક બી નગર એસા ન હોગા જહાં સે એક યા દૂસરી વાર, શત્રુજય પર્વત કે શુંગ કા શોભિત કરનેવાલે મન્દિરોં કો દ્રવ્ય કી વિપુલ ભેટે ન આઈ હો. ” (Ras-Mala X. Vol. I.P.6.)

આ ભવ્ય અને પવિત્ર ટુંક ઉપર આવેલ મન્દિરોનો પરિચય નીચે પ્રમાણે છે

આ યુગના શ્રી ઋષભદેવજી પૂર્વ નવ્વાણુંવાર અહીં પધાર્યા હતા. તેમજ શ્રી નેમિનાથજી સિવાયના આવીશ તીર્થંકરો અહીં પધાર્યા છે. અનંતા જીવો ભોક્ષે ગયા છે. આ મંદિરના અત્યારે સોળ મોટા ઉદ્ધાર થયેલા જણાવવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—

૧. શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ પ્રથમ ઉદ્ધાર કરાવ્યો.	૧૩. જાવડશા. વિ. સં. ૧૦૮ પ્રતિષ્ઠાપક યુગપ્રધાન શ્રીવજ્રસ્વામી.
૨. તેમની જ પરંપરાના આઠમા પદ્ધર રાજા દંડવીય.	૧૪. બાહડશાહ. પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૨૧૧, પ્રતિષ્ઠાપક કાલકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી.
૩. ઇશાનેન્દ્ર.	૧૫. સમરાશાહ-વિ. ૧૩૭૧ મહા શુ. ૧૪-પ્રતિષ્ઠાપક ઉપકેશધરજીય શ્રી સિદ્ધિસૂરિજી અને તપાગચીય શ્રી રત્નાકરસૂરિજી.
૪. માહેન્દ્ર.	૧૬. કરમાશાહ-વિ. ૧૫૮૭ દૈશાળ વદિ ૬ પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી તપાગચીય શ્રી ધર્મરત્નસૂરિ, શ્રી વિવેકધીરગણિ, શ્રી વિવેકમંડનપાઠક, શ્રી હેમસોમસૂરિ, અને કિયોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી આણુંદેવિમલસૂરિ.
૫. બ્રહ્મેન્દ્ર.	
૬. ચમરેન્દ્ર.	
૭. સગરચક્રવર્તી.	
૮. વ્યન્તરેન્દ્ર.	
૯. ચંદ્રયશા રાજવી.	
૧૦. ચક્રધરરાય.	
૧૧. રામચન્દ્રજી.	
૧૨. પાંડવો.	

મુસલમાની જમાનામાં પણ ધર્મવીર, દાનવીર શ્રીમન્ત જૈનોએ પોતાની લાગવગ ઠેક સૂબાઓ અને પાદશાહો પાસે પહોંચાડી, તીર્થરક્ષા કરી જીર્ણોદ્ધારો કર્યા હતાં અને લાખો-૧ કરોડો રૂપિયા ખર્ચી લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો હતો.

૧. આહડશાહના ઉદ્ધારમાં ૨૯૭૦૦૦૦૦-લગભગ ત્રણ કરોડનો વ્યય થયો છે. આવી જ રીતે સોલમા કરમાશાહના ઉદ્ધારમાં પણ સવા કરોડનો ખર્ચ થયો છે. આ સોળ મુખ્ય ઉદ્ધારો સિવાયના નાના ઉદ્ધારો તો પાર વિનાના થયા છે. મહારાજા શ્રેણિક, સમ્રાટ સંપ્રતિ, આમરાજન, મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ તેજપાળ, જગદુશાહ, પેથડશાહ વગેરેનાં નામો નાના ઉદ્ધારકોમાં મળે છે. છેલ્લે જગદુગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી ખંભાતના તેજપાલ સોનીએ એ શી લાખ રૂપિયા ખર્ચી મૂલમંદિરનો નાનો ઉદ્ધાર કરાવ્યાનો લેખ છે, જેનો લેખ મૂલ ગભારાના પૂર્વદ્વારના મંડપમાં છે. એક લેખ કરમાશાહનો અને બીજો લેખ તેજપાળ સોનીનો છે. આ વખતે ૭૨ સંઘવીઓ હતા. તપાગચ્છાધિપતિ જગદુગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી આદિ એક હજાર સાધુસમૂહ અને બે લાખ યાત્રિકો હતા. કહે છે કે ત્યારપછી આવો મોટો સંઘ નીકળ્યો નથી. તેજપાળ સોનીએ આ પ્રમાણે કામ કરાવ્યું હતું-“ આ પ્રસંગે ખંભાતના તેજપાળ સોનીને શત્રુઞ્ચ તીર્થનો પોતાના તરફથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનો આદેશ મળ્યાથી કુશળ કારીગરોદ્વારા તેણે શ્રી કૃષ્ણચૈત્યનો જીર્ણોદ્ધાર શરૂ કરાવ્યો. આ જિનાલય ૧૨૪૫ કુંભો સાથે આવન હાથ ઊંચું ચાર યોગિનીઓ અને દસ દિગ્ગપાળ યુક્ત તૈયાર કરાવ્યું. ફરતી ૭૨ દેવકુલિકાઓ બંધાવી અને મૂલ પ્રાસાદનું નામ ‘નંદીવર્દન’ રાખ્યું જે અઘાવધિ પ્રસિદ્ધ છે.”

શત્રુઞ્ચ પ્રકાશ પૃ. ૯૪

આ સિવાય તે વખતે, સાથે સાથે જ રામજીશા, જશુ હક્કર, કુંઝરજી શા અને મહુ શેઠે પણ મંદિરો બંધાવ્યા હતાં અને ગંધારના રામજી શ્રીમાલીએ ભમતીમાં ચૌસુખજીનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. આ બધા મંદિરો અને મૂલ મંદિરમાં-નંદીવર્દન પ્રાસાદમાં જગદુગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

જગદુગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી એક મહાપ્રાભાવિક યુગપ્રધાન આચાર્ય થયા છે. તેમનો વિ. સં. ૧૫૮૩ માં જન્મ, વિ. સં. ૧૫૯૬ માં દીક્ષા, વિ. સં. ૧૬૧૦ આચાર્ય, વિ. સં. ૧૬૩૯ માં અકબરને પ્રતિજ્ઞા આપવા અકબરના આમંત્રણથી ફત્તેહપુર સીક્રી ગયા, ૧૬૪૧ માં જગદુગુરુ બિરદ, જજીયાવેરો માફ કરાવ્યો, અકબરને માંસાહાર છોડાવ્યો, બાર દિવસ સમસ્ત હિન્દમાં અમારી પળાવી. પાછળથી કુલ છ મહિના અમારી પળાવી. જૈન તીર્થો શત્રુઞ્ચ, ગિરનાર, તારંગાજી, કેસરીયાજી, આણુ, રાજગૃહી, સંમેતશિખર વગેરે તીર્થોને કરસુક્ત બનાવી જૈન સંઘને સોંપાવ્યાં. તેઓ અને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોએ મોગલ દરબારમાં અનુપમ માન-સત્કાર અને ગૌરવ મેળવ્યાં તેમજ પ્રગ્નહિતનાં ઘણાં કાર્યો કરાવ્યાં. ઉ. શ્રી શાન્તિચંદ્રજી ગણિ, વિજયસેનસૂરિજી, ઉ. ભાનુચંદ્રજી, સિદ્ધિચંદ્રજી, વિવેકહર્ષ ગાણુ, પરમાણુદ મુનિ વગેરેએ મોગલ સમ્રાટોને પ્રતિજ્ઞાથી અહિંસાને વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો છે. મોગલ સમ્રાટને અહિંસક બનાવવાનું અનુપમ માન જગદુગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીને જ ઘટે છે. તેમની

શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની ટુંક

શેઠ મોતીશાહના મંદિરમાંથી આ ટુંકમાં જવાનો રસ્તો છે, તેમજ હનુ-માન દ્વારથી એક સીધો રસ્તો પણ જાય છે. ગઢ ઉપર મન્દિરોના કોટના બીજા રસ્તે થઇ અહીં અવાય છે.

શત્રુજય ગિરિરાજના બીજા શિખર ઉપર ભગવાન આદિનાથની ટુંક બની છે. ગિરિરાજ પર આ ટુંક સૌથી મોટી અને સૌથી વધુ પવિત્ર મનાય છે. આ એક જ ટુંકે આખા પર્વતનું બીજું શિખર રોક્યું છે. આ તીર્થરાજનું આટલું મહત્ત્વ આ ટુંક ઉપર જ અવલંબેલું છે. તીર્થપતિ શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું પ્રાચીન ઐતિહાસિક પરમ દર્શનીય મંદિર આ ટુંકના મધ્યભાગમાં છે. મોટા કોટના વિશાલ દરવાજામાંથી પ્રવેશ કરતાં આરસથી મહેલો સુંદર રાજમાર્ગ દેખાય છે, જેની બન્ને બાજુ પંક્તિબદ્ધ સેંકડો જિનમંદિરોનાં દર્શન થાય છે. આ મંદિરો તેમની વિશાલતા, ભવ્યતા, ઉચ્ચતાના કારણે દર્શકનું હૃદય એકદમ આકર્ષે છે. આ મન્દિરોનાં દર્શન કરતાં ભવ્યાત્માઓનું હૃદયકમલ વિકસિત બને છે અને મંદિરોમાં ધિરાજમાન જિનવરેન્દ્રદેવની ભૂતિઓનાં દર્શન-પૂજન માટે

પાછળ બીજાને મોગલ દરબારમાં જવાની તક મળી છે. તીર્થી અને જૈન સંધને સંપન્ન-સ્વતંત્ર કરવામાં તેમનો જ અસાધારણ હિસ્સો છે. એ જ સૂરિપુંગવે સં. ૧૬૫૦ માં આ મહાતીર્થના છેલ્લા ઉદ્ધારમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે, જે અદ્યાવધિ દર્શનીય અને પૂજનીય છે. સમસ્ત જૈન સંઘ ત્યાં આજે પ્રભુભક્તિનો અપૂર્વ લાભ લઈ આત્મકલ્યાણ સાધે છે.

મારા આ કથનની પુષ્ટિમાં ઐતિહાસિક પ્રખર વિદ્વાન શ્રીમાન જિનવિજયજીના શબ્દો આપું છું જે બિલકુલ ઉપયુક્ત છે.

“સોલહવીં શતાબ્દ કે ઉત્તરાર્ધમેં ચિત્તોડ કી વીરભૂમીમેં કર્માસાહ નમક કર્મવીર શ્રાવક કા અવતાર હુઆ જિસને અપને ઉદગ્રવીર્યસે ઇસ તીર્થાધિરાજ કા પુનરુદ્ધાર ક્રિયા । ઇસી મહાભાગ કે પ્રયત્નસે યહ મહાતીર્થ મૂર્ચ્છિત દશાકો ત્યાગ કર ફિર જગત્તાવસ્થા કે ધારણ કરને લગા ઔર દિનપ્રતિદિન અધિકાધિક ઉન્નત હોને લગા । ફિર જગદ્ગુરુ હીરવિજયસૂરિકે સમુચિત સામર્થ્યને ઇસકી ઉન્નતિકી ગતિમેં વિશેષ વેગ દિયા જિસકે કારણે યહ આજ જગત્ત મેં “મન્દિરોં કા શહર” (The City of Temples) કહા જારહા હૈ.”

આજે શત્રુજયના આ ભવ્ય મંદિરોને જોઇને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો અને મુસાફરો પણ મુગ્ધ થાય છે. સન ૧૯૧૬માં મુંબઇના ગવર્નર લોર્ડ વિલીંગ્ટન પાલીતાણા આવ્યા હતા ત્યારે ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના એ જ વર્ષના તા. ૧૪ ફેબ્રુઆરીના અંકમાં સુંદર લેખ છપાયો છે તેના લેખનું હેડીંગ આ પ્રમાણે છે. “The Governor's Tour in the City of Temples-મંદિરોના શહેરમાં ગવર્નરની મુસાફરી” જેમાં શત્રુજયનું સુંદર વર્ણન છે.

(“શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ.”)

હૃદય એકદમ ઉત્સુક થઈ જાય છે. જે મંદિર તરફ દષ્ટિ નાંખે તે અદ્ભુત અને અનુપમ દેખાય છે. મંદિરોની કારીગરી, ઊંચાઈ, શિલ્પ તથા અંદર બિરાજમાન વૈરાગ્યમયી જિનવરેન્દ્રદેવની અદ્ભુત આકર્ષક મૂર્તિઓનાં દર્શન કરતાં દર્શકના હૃદયમાંથી આશ્ચર્યસૂચક શબ્દ નીકળી પડે છે અને હૃદય મસ્તક સહિત ઝૂકી પડે છે. ચોતરફ જ્યાં દષ્ટિ નાંખે ત્યાં મંદિરો જ મંદિરો નજરે પડે છે. આ ટુંકમાં મહારાજ સંપ્રતિ, મંત્રીશ્વર વિમલ, મહારાજ કુમારપાલ, મંત્રીશ્વર બાહડ, મહામાત્ય વસ્તુપાલ તેજપાલ, પેથડશાહ, સમરાશાહ, તેજપાલ સોની વગેરેનાં ભવ્ય મંદિરો બન્યાં છે. તીર્થનો ઉદ્ધાર મુખ્ય આ ટુંકનો જ થતો.

યદ્યપિ નવા નવા ઉદ્ધારો થતા હોવાથી પ્રાચીનતા તેના અસલ રૂપમાં નથી દેખાતી છતાં ય તીર્થની મહત્તા, પૂજ્યતા અને પ્રાચીનતા તો દર્શકના હૃદયપટ પર આલેખાઈ જ જાય છે. આ ટુંકમાં કેટલાં મંદિરો છે તેની સંક્ષિપ્ત યાદી નીચે મુજબ છે.

આદીશ્વર ભગવાનની ટુંકમાં બે દેહરાં મુખ્ય છે, ૨૩૪ દેહરીઓ છે, ૧૩૧૫ પ્રતિમાઓ છે, ૧૬૬૪ પગલાં છે. વિમલવસહીમાં ૩૪ દેહરાં, ૫૯ દેહરીઓ, ૧૪૫૧ પ્રતિમાઓ, ૨૦૯ પાદુકાઓ છે. નરશી કેશવજીમાં ૨ દેહરાં, ૭૦ દેહરીઓ, ૭૦૦ પ્રતિમાઓ, ૨ પાદુકાઓ છે. તીર્થ ઉપરના કિલ્લાનો બીજો દરવાજો આ ટુંકમાં છે જેને રામપોળ કહે છે. વિ. સં. ૧૯૩૯ માં યાત્રાળુ વધારે થવાથી બીજી બાજુ એક બીજો દરવાજો (બારી) મૂકેલ છે. અહીંથી અંદર-મોટી ટુંકમાં જવાય છે.

આ પોળમાં બે મુખ્ય મંદિરો છે. આ પોળમાં ડોળીવાળા બેસે છે. આ પોળમાં મોતીશાની ટુંકની ફૂલવાડી અને કુંડ છે. આગળ જતાં સગાળપોળ આવે છે, જ્યાં દરેક યાત્રાળુ છત્રી, લાકડી, હથિયાર વગેરે મૂકે છે અને શેઠ આ. ક. ની પેઠી તરફથી ચોકી બેસે છે. આગળ જતાં દોલાખાડી આવે છે તેમાં સગાળકુંડ અને નગારખાતું છે. સગાળપોળથી આગળ મોળ પશુ લઈ જવાની મનાઈ છે. સગાળપોળની બહાર અધિકારીઓ અને રાજમહારાજો પશુ બુટ ઉતારે છે, જેની મોટીસ ત્યાં ચોડેલી છે. દોલાખાડીથી આગળ જ વાઘણપોળ આવે છે. ત્યાં દરવાજે બે બાજુ હનુમાન અને વાઘણની મૂર્તિઓની ચોકી છે. અહીંથી નરશી કેશવજીની ટુંકમાં જવાનો રસ્તો છે.

ત્યાંથી આગળ જતાં વાઘણપોળના દરવાજાથી હાથીપોળના દરવાજા સુધીના ભાગને વિમલવશી કહે છે. ગુજરાતના મહામંત્રીશ્વર વિમલશાહે આ ટુંક બંધાવેલી છે. અહીંથી બન્ને બાજુ મંદિરોની લાઈન શરૂ થાય છે. તેમાં ડાબા હાથ તરફ શ્રી શાંતિનાથજી, ચક્રેશ્વરી દેવી, સુપાર્થનાથજીનું મંદિર (જેને વિમલવશીનું મંદિર કહે છે અને જેમાં એક ચોમુખજીમાં નેમનાથજીની ચોરી, યાદવો, રાબુલ વગેરેનાં સુંદર ચિત્રો છે.) જગતશેઠનું મંદિર તથા સહસ્રશ્રુ પાર્થનાથનું

દેહરું છે કે જે સૂર્યકુંડના કિનારા પર આવેલું છે. એમ કહેવાય છે કે શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર મહારાજા કુમારપાલનું બંધાવેલું અને કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિપ્રતિષ્ઠિત છે. આ મંદિરને કુમારપાલનું મંદિર કહે છે.

વિમલવશીની જમણી બાજુમાં કેશવજી નાયકનું પંચતીર્થીનું મંદિર છે. બીજું પુંડરીકસ્વામીનું મંદિર છે. આ બે મંદિરોની એક ટુંક મનાય છે. આગળ ઉપર બીજાં મંદિરો પંક્તિબદ્ધ આવે છે તેમાં કપદી યક્ષની દેરી પ્રાચીન છે. ત્યાંથી આગળ અમીઝરા પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. બીજા પથ્થુ નાનાં ભવ્ય મંદિરોની લાઇન આવે છે. આગળ ઘણે દૂર જતાં એક દિગંબરી મંદિર છે. શ્રી શ્વેતાંબર સંઘે પોતાના લઘુ ધર્મબંધુ જેવા દિગંબરોને ધર્મધ્યાન કરવાના સાધનરૂપે જમીન આપી મંદિર બાંધવા દીધું છે. આગળ જતાં હાથી-પોળના દરવાજા પાસે શત્રુજય મહાત્મ્યના કર્તા શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજીની મૂર્તિ છે. કુમારપાલના મંદિર અને હાથીપોળના કિલ્લાને નાકે સૂર્યકુંડનો રસ્તો છે. સૂર્યકુંડ ઘણો જ પ્રાચીન છે. આ કુંડ ઘણો જ પવિત્ર અને ચમત્કારી મનાય છે. તેની પાસે જ ભીમકુંડ છે. કિલ્લાની રાંછે ત્રીજો ભ્રમકુંડ છે, જેનું બીજું નામ ઇશ્વરકુંડ છે. સૂર્યકુંડ અને ભીમકુંડના વચ્ચેના એક ખૂણામાં એક શિવલિંગની દેરી છે જે અજૈન શિલ્પીઓ અને પૂજારીઓના પ્રભુભજન માટે રાખવામાં આવેલી છે. આ છે જૈન શ્રાવકોની ઉદારતાનું દષ્ટાંત. તેમણે કોઈને પણ ધર્મ કરતાં રોક્યા નથી એટલું જ નહીં પણ અનુકૂળતા કરી આપી છે. આની વ્યવસ્થા જૈન સંઘ રાખે છે. કુમારપાલના મંદિરના ઉગમણા ભાગના પછવાડે એક વિશાલ ટાંકું છે, જેનું જલ શ્રી તીર્થપતિ ઋષભદેવજીના અભિષેક માટે વપરાય છે.

મોટી ટુંકના જિનમંદિરોનો પરિચય

રતનપોળ

મોટી ટુંક અર્થાત્ દાદાની ટુંક

દાદા એટલે પ્રથમ જિનેશ્વર ! આ અવસર્ધિણીના યુગારભે-જુગલિક યુગનું પરિવર્તન કરનાર પ્રથમ પુરુષોત્તમ ! પ્રથમ તીર્થંકર ! પ્રથમ દેવાધિદેવ ! !

આ ટુંકમાં એક દેરાસરજી તીર્થેશ (પ્રથમ તીર્થેશ તથા શત્રુજયતીર્થેશ) શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું છે. પોળમાં પેસતાં એ ત્રણ માળના વિશાલ મંદિરનાં દર્શન થાય છે. આ દેરાસરજી એ જ શ્રી સિદ્ધાચળ તીર્થનું મુખ્ય દેહરું. મોક્ષમાર્ગના મુસાફરને વાટખર્ચી માટેની સગવડ સારું નાણું જમે કરાવવાની સદ્ગતિ પેઢી અને મોક્ષની જામીનગીરી. વર્તમાન મૂલનાયક શ્રી આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ સોળમા ઉદ્ધારક શેઠ કરમાશાહના સમયની સ્થાપિત છે. આ પહેલાંના ઉદ્ધારમાં તેરમા ઉદ્ધારક શ્રી જાવડશાહના સમયની મૂર્તિ વિદ્યમાન હતી. જાવડશાહના

સમયની મૂર્તિની બાહડશાહે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ પ્રાચીન ભવ્ય મૂર્તિને વિ. સં. ૧૩૬૮-૧૩૬૯માં અદ્વાઉદીનના સૈન્યે ગળામાંથી નાશ-ખંડિત કરી હતી. ત્યારપછી સમરાશાહે વિ. સ. ૧૩૭૧માં બૃહત્તપાગચ્છીય શ્રી રત્નાકરસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી નૂતન ભવ્ય બિંબની સ્થાપના કરી હતી. x

“ વર્ષે વિક્રમતઃ કુસમદહનૈકસ્મિન્ (૧૩૭૧) યુગાદિપ્રભું,

શ્રીશત્રુંજયમૂલનાયકમતિપ્રૌઢપ્રતિષ્ઠોત્સવમ્ ॥

સાધુઃ શ્રીસમરાભિધલ્લિભુંવનીમાન્યો વદામ્યઃ ક્ષિતૌ,

શ્રીરત્નાકરસૂરિભિર્ગણધરૈઃ સ્થાપયામાસિવાન્ ॥ ”

(શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ)

આ ઉપરથી એક વસ્તુ નિર્ણીત થાય છે કે બાહડશાહે વિ. સં. ૧૨૧૧માં જે તીર્થોદ્ધાર કરાવ્યો તેમાં ભવ્ય જિનમંદિર આખું નવું બનાવ્યું અને મૂલનાયકજી તો બવડશાહના સમયનાં જ રાખી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મના હાથથી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ત્યારપછી મુસલમાનોએ મૂર્તિને ખંડિત કરી અને મંદિરને અમુક ભાગ ખંડિત કર્યો. સમરાશાહે નૂતન મૂર્તિ સ્થાપિત કરી અને મંદિરને સમરાવ્યું. ત્યારપછી મુસલમાનોએ સમરાશાહસ્થાપિત મૂર્તિને ખંડિત કરી મસ્તક ખંડિત કર્યું. આ વખતે તો મુસલમાનોના ત્રાસને લીધે ઘણા વખત સુધી ખંડિત મૂર્તિ પૂજાતી રહી. ત્યારપછી મેવાડની વીર ભૂમિમાં જન્મેલા ચિતોડનિવાસી કર્માશાહના ઉદ્વેગ વીર્યથી તીર્થોદ્ધારજનો પુનરુદ્ધાર થયો.

કરમાશાહે ગુજરાતના સૂએદારને આશ્રિત બનાવેલો અને છેલ્લે તેની પૂર્ણ સ્થાનુભૂતિ અને સહકારથી આ કઠિન જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય સફળ કર્યું. કરમાશાહે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે સંગ્રહીત સુંદર પાષાણફલહીથી સુંદર બિંબ બનાવરાવ્યું જે આપણી સન્મુખ અત્યારે વિદ્યમાન છે. કરમાશાહે ઉદ્ધારિત+ભવ્ય જિનમંદિર અને તેમણે જ પ્રતિષ્ઠિત-સ્થાપિત મૂર્તિ અદ્યાવધિ જૈન સંઘના કલ્યાણમાં સાક્ષીભૂત-સ્હાયભૂત થઈ રહેલ છે.

* હી પ્રહર્તુક્રિયાસ્થાન (૧૩૬૯) સફૂર્યે વિક્રમવત્સરે જાવહરિસ્થાપિતં વિમ્બં મ્લેચ્છૈર્ભગ્નં કલેર્વશાત્ ॥ (વિવિધતીર્થકલ્પ, શ્રી જિનપ્રભસૂરિ)

x વૈક્રમે વત્સરે ચંદ્રહયાગ્નીન્દુમિતે સતિ (૧૩૭૧)

શ્રીમૂલનાયકોદ્ધારં સાધુઃ શ્રીસમરો વ્યધાત્ ॥ ” (વિવિધ તીર્થકલ્પ)

+ નીચેનો લેખ પણ ઉપરના કથનને જ પુષ્ટિ આપે છે.

“ તીર્થેડગ્ર સાધુકરમાભિધો ધનો સિદ્ધિસિદ્ધિતિથિ ૧૫૮૮ સંહયે ચૈયમ[ચી]કરદુક્તેરાનંદવિમલમુનિરાજામ્ ” ॥ ૪૩ ॥

(શત્રુંજય ગિરિરાજના મૂલનાયકજીના મંદિરમાં દિવાલ પરનો લેખ)

ભાવાર્થ- સં. ૧૫૭૮માં કર્માશાહે શ્રી આનંદવિમલસૂરિજીના ઉપદેશથી શત્રુંજય તીર્થ ઉપરના મૂલમંદિરનો પુનરુદ્ધાર કર્યો.

આ ધર્મવીર પુરુષે સ્થાપિત પ્રભુજીની વર્ષગાંઠ વૈશાખ વદિ ૬ દરવર્ષે પાલીતાણામાં અને અન્ય શહેરોમાં પણ જૈન સંઘ ઉત્સવપૂર્વક ઉજવે છે અને કર્મશાહના ગુણગ્રામ ગાવા સાથે પ્રભુભક્તિ કરે છે. ભારતના સમસ્ત જૈન સંઘે આ મહાન ઉપકારી પુણ્ય પ્રભાવક પુરુષના ગુણસ્મરણ કરી આત્મહિતમાં પ્રયત્ન-શીલ થવાની જરૂર છે.

જે મૂલ મંદિરમાં આ મૂર્તિ સ્થાપિત છે ત્યાં ગભારામાં સુંદર નકશીવાળાં રૂપાનાં કમાડ બનાવવામાં આવ્યાં છે. મૂલનાયકજીને ફરતી સુંદર રૂપાની છત્રી બનાવી છે. મૂલ ગભારામાં રૂપાનું લવ્ય છત્ર સં. ૧૯૪૩માં શા. નાથાલાલ નીહાલચંદ્રે બનાવરાવેલું છે. આખું ગભારા મોટા ઝુમ્મર, હાંડીઓ અને તકતાથી શોભિત છે. તેમજ સ્થાન સ્થાન પર અનેક સુંદર જિનમૂર્તિઓ સ્થાપેલી છે. આખો ગભારો બહુ જ ગંભીર, પવિત્ર અને સુંદર વૈરાગ્યમય વાતાવરણથી ભરેલો છે અને દર્શકને ત્યાંથી ખસવાનું મન પણ ન થાય તેવું રમણીય દ્રશ્ય ત્યાં દેખાય છે.

મૂળ ગભારામાં શ્રી આદિનાથજીના પરધરની પ્રતિમાજી સાથે પ્રતિમા ૫૮, રંગમંડપમાં પ્રતિમાજી ૯૧, ધાતુનાં સિદ્ધચક્ર ૨, પાષાણનાં સિદ્ધચક્ર ૧ તથા રૂપીઆનો સાથીયો ૧ છે.

માળ ઉપર ચૌમુંખજી સાથે પ્રતિમા ૮૧, પગલાં જોડ ૨ તથા વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણી* જોડ ૨.

રંગમંડપમાં શ્રી આદીશ્વરજીની સામે હાથી ઉપર ભરતચક્રવર્તી તથા મરુદેવી માતા છે. એ હાથી આરસનો છે.

મૂલનાયકજીના દેરાસરને લગતી ચોફેર દહેરીઓ ૫૪ છે, ગોખલામાં પ્રતિમાજી જોડ ૨૩, સરસ્વતી દેવીની પ્રતિમા ૧, શ્રી ગૌતમસ્વામીજીની પ્રતિમા ૩ તથા હાથ જોડીને ઊભેલી વિજય શેઠ વિજયા શેઠાણીની મૂર્તિ છે.

ઉત્તરની ચોકીના થાંભલા ૨ માં ગોખલા ૨ માં પ્રતિમાજી ૩ શ્રી હૈદ્રાબાદવાળા શા બદરમલજી ઢઢાની પંધરાવેલી છે.

રથયાત્રાનો ચોક—

દાદાજીના દહેરાનાં સુશોભિત સમચોરસ ચોકમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે. ઘણી ઉત્તમ નકશીવાળો સોના-ચાંદીનો રથ, સોના-ચાંદીની પાલખી, સોના-ચાંદીનો ઐરાવણ હાથી, સુંદર ગાડી, સોનાના મેર આદિ બહુ મૂલ્યવાન વાહનાદિ

*વિજયા શેઠ તથા વિજયા શેઠાણી-એકને શુકલપક્ષમાં બ્રહ્મચર્યપાલનનો નિયમ હતો, એકને કૃષ્ણપક્ષમાં. કુદરતે એ બેનો સંયોગ સાધી કસોટી કરી. પરણ્યા. કસોટીએ સુવર્ણ સંપૂર્ણ શુદ્ધ નીવડ્યું. આજીવન તેઓએ બ્રહ્મચર્યપાલન કરી સદ્ગતિ સાધી. અપવાદ, ખારી, છીંડું કાંઈ ન શોધ્યું! આત્મહિતના નાદ પાસે આવા આત્માઓ જગતના તમામ વાદને તુચ્છ ગણે છે.

સાધનોથી ભરપૂર રથયાત્રા નીકળે છે. આવી રથયાત્રા કઢાવનારે રૂ. ૨૫ નકરાના શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને ભરવા પડે છે.

આ ચોકમાં પૂજા પણ ભણાવવામાં આવે છે. પ્રથમ તો ફક્ત એક સ્નાત્ર જ હમેશાં ભણાતું હતું, જ્યારે પૂજા તો કોઈક જ દિવસે ભણાતી હતી; પરંતુ આશરે એકાદ દાયકાથી દાદાના દરબારમાં યાત્રાના સમયે આઠ માસ પર્યંત (ચોમાસામાં યાત્રા બંધની મર્યાદા છે) રાગરાગણીના લલકારથી હારમોનીયમ વગેરે સાધનો સાથે વિવિધ પ્રકારની પૂજા ભણાવવામાં આવે છે. પૂજાનો નકરો રૂ. ૫૦ આપવો પડે છે તથા પ્રભુજીને સોનાના સમવસરણમાં પધરાવવાની ભાવના હોય તો બે રૂપિયા નકરો વધારે આપવો પડે છે.

આ ચોકમાં આરસ પથરાવવાનું પહેલવહેલું કામ ધુલીયાનિવાસી તપાગચ્છીય શેઠ સખારામ દુર્લભદાસે કરાવેલું છે. તેના ઉપર છાંયડા સારું લોખંડની છત્રી ખંભાતવાળા શેઠ પોપટભાઈ અમરચંદ્રે કરાવી છે. સદરહુ છત્રી પવનના વાવા-ઝોડાના તોફાનથી તૂટી જવાથી હાલ તે જગ્યાએ તદ્દન લોખંડની અને તેની ઉપર કાચ મઢી ઘણી સુંદર છત્રી બનાવવામાં આવી છે.

ત્યારબાદ આ રતનપોળની કુલ ભમતીમાં તેમજ દહેરાઓમાં એટલે કે દાદાની આખી ટુંકમાં આરસ આરસ જ દેખાય છે. તે કામ તીર્થ જીર્ણોદ્ધારની દેશાવરમાં ટીપ કરીને મેસાણાવાળા શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ મારફત સુંદર શોભાવાળું થવા પામ્યું છે. નાના ઉધ્ધારવાળાની ટીપમાં ઉક્ત શેઠનું નામ ગણવામાં આવે તો કંઈ ખોટું નથી.

શ્રી પુંડરીકસ્વામીનું મંદિર

મૂલનાયક તીર્થપતિની સામે જ—ચોક વટાવીને શ્રી પુંડરીકસ્વામીના મંદિરમાં જવાય છે. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજીના તેઓ મુખ્ય ગણધર હોવાથી તેમનું સ્થાન અહીં સ્થાપ્યું છે. આનું જ અનુકરણ બીજી ટુંકોમાં પણ જોવાય છે.

સં. ૧૫૮૭ વૈશાખ વદિ ૬ ના દિવસે શેઠ કર્મીશાએ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો ત્યારે અહીં પણ મૂર્તિ ઘિરાજમાન કરેલ હતી.* ગભારામાં ૬૩ પ્રતિમાઓ છે.

* શ્રી મૂલનાયકજી તથા શ્રી પુંડરીકસ્વામીજીની સ્થાપના-પ્રતિષ્ઠા વખતના કરમાશાના લેખો ગાદીમાં વિદ્યમાન છે, તેથી બંને લેખો અહીં નીચે આપવામાં આવે છે.

અત્યારે તો મહાપ્રભાવિક આચાર્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજીકૃત શત્રુઞય માહાત્મ્ય વિદ્યમાન છે.

॥ ૐ ॥ સંવત (૧) ૧૫૮૭ વર્ષે શકે ૧૪૫૩ પ્રવર્તમાને [વૈશા] લ વદિ ૬ ॥ વૌ ॥ શ્રીચિત્રકૂટવાસ્તવ્ય શ્રીઓસર્વા [લ] જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાસ્ત્રાયાં દો

રંગમંડપમાં બન્ને બાબુ બંબે દેરીઓ છે. જમણી તરફની પહેલી દેહરીમાં ૨૧ પ્રતિમાઓ અને બીજી દેહરીમાં ૪૮ પ્રતિમાઓ છે. ડાબી બાબુમાં પહેલીમાં ૨૨ અને બીજીમાં ૪૧ પ્રતિમાઓ છે. પગલાં ૮ બેડી છે તથા ગૌતમસ્વામી વગેરે પણ છે. પુંડરીકસ્વામી પાંચ કોઠ મુનિવરોની સાથે ચૈત્રીપૂર્ણિમાએ આ ગિરિરાજ ઉપર મોક્ષે પધાર્યા ત્યારથી આ ગિરિરાજનું નામ પુંડરીકગિરિ

નરસિંહ સુત દો. [સે]લા માર્યા વાઈ લીલ પુત્ર ૬ દો. રત્ના માર્યા રજમલદે પુત્ર શ્રીરંગ દો. પોમા માં પાંચદે દ્વિ. પટમાદે, પુત્ર માણેકહીર દો. ગણા મા. ગુરાદ[દ્વિ.] ગારવદે પુ. દશા દો. દશરથ મા. દેવલદે. દ્વિ. દૂરમદે પુત્ર કેહલા દો. સોસા માં બાવલદે દ્વિ. [સુ]ષમ [દેપુ]...ભગીનિ[સુદ] વિદે [-વં]ધત્ર શ્રીમદ્રાજસભાશૃંગારહાર શ્રીશત્રુંજયસત્તમોદ્ધારકારક દોં કરમા માં કપૂરાદે દ્વિં કમલાદે પુત્ર ભીષજિ પુત્રી વાઈ સોમાં વાં સોના વાં મના વાં પ્રા પ્રમુલ સમસ્ત કુટુંબશ્રેયોર્થ શત્રુંજયમુલ્યપ્રસાદો[દ્વા]રે શ્રીઆદિનાથચિંચં પ્રતિષ્ઠાપિતં । મં. રત્ની । મં. નરસિંગસાનિધ્યાત પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીસૂરિભિઃ ॥ શ્રા ॥

આ લેખ શત્રુઞ્ય તીર્થમાં તીર્થપતિ શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પ્રતિમાની બેઠક ઉપર, પ. પંક્તિમાં કેતરેલો તેમાં તીર્થેદારક કરમાશા હતા. તેમના કુટુંબપરિવારનો પરિચય અને ૧૫૮૭માં વૈશાખ વદિ ૬ને રવિવારે પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

મંત્રીશ્વર કરમાશાહના કુટુંબનો ઉલ્લેખ પરિચય આ પ્રમાણે છે. ચિતોડના રહેવાસી ઓસવાલ જ્ઞાતિય અને જુદા શાખાવાળા દોશી નરસીંહના પુત્ર દોશી સેતોલા તેમનાં પત્ની લીલીદે. તેને છ પુત્રો હતા.

૧ રત્નાશાહ,	પોમાસાહ,	ગણાસાહ,	દશરથ	સોસા
ભાર્યા રજમલદે	ભાર્યા પાંચદે	ગુરાદ	દેવલદે	ભાવલદે
પુત્ર. શ્રીરંગ	પાટમદે	ગારવદે	દૂરમદે	સુપમાદે
	પુત્ર માણેકહીર	પુત્ર દવા	કેહલ	પુત્રનું નામ નથી.

રાજસભાશૃંગારહાર, શત્રુઞ્યસત્તમ તીર્થેદારક દોશી કરમા (શાહ) ભાર્યા કપૂરાદે, દ્વિ. કમલાદે, પુત્ર ભીષજ, (ભીષમજ,) પુત્રી આઈ સોમાં, આઈ સોના, આઈ મના, આઈ પ્રતા. આદિ સમસ્ત કુટુંબના શ્રેયાર્થે શત્રુઞ્યના મુખ્ય પ્રાસાદના ઉદ્ધારમાં આદિનાથ પ્રભુજીના ધ્યાનની પ્રતિષ્ઠા કરી મંત્રી નરસીંહની સહાયતાથી પ્રતિષ્ઠિત શ્રીસૂરિભિઃ છે.

પુંડરીકસ્વામીનો લેખ હૈં ॥ સંવત ૧૫૮૭ વર્ષે વૈશાખ[વ]દિ શ્રી ઓસવંશે વૃદ્ધશાસ્ત્રાયાં દોં તોલા માં વાઈ લીલ સુત દોં રત્ના દોં પોમા દોં ગણા દોં દશરથ દોં મોજા દોં કરમા માં કપૂરાદે । કામલદે પું ભીષજીસહિતેન શ્રીપુંડરીકચિંચં કારિતં ॥ શ્રીઃ ॥

આ લેખ મુખ્ય હુંકમાં મૂલનાયકજીના મંદિરની સામે પુંડરીકસ્વામી ઉપર છે

પ્રસિદ્ધ થયું છે. શ્રી પુંડરીક ગણધર તો ભરત ચક્રીના મોટા પુત્ર થાય છે. તેમણે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજી પાસે પ્રથમ દીક્ષા લીધી અને પ્રથમ ગણધર બન્યા. તેમણે સવાકોડ શ્લોકનું શત્રુજય માહાત્મ્ય બનાવ્યું હતું. શત્રુજય માહાત્મ્યના આદિ કર્તા તેઓ છે.* અહીં રંગમંડપમાં રાધનપુરવાળા કમળશીલાઈ ગુલાબચંદે ઋષભદેવ પ્રભુના પાંચે કલ્યાણકના સુંદર ચિત્રો કરાવ્યાં છે. સાથે ચંદ્રરાજ, સૂર્યકુંડ આદિ આદિને સૂચવનારાં ચિત્રો ચિતરાવ્યાં છે.

મોટી ભમતી ત્રીજી પ્રદક્ષિણાની શ્રી પુંડરીકસ્વામીજીના દહેરાની ડાબી બાજુથી શરૂ થાય છે તે તીર્થખાતાના ઓરડા સુધી દહેરીઓ ૨૯, જેમાં એક દહેરી ખૂણાની દારુ ભરવાની છે એટલે બાકી દહેરી ૨૮ માં પ્રતિમાજી ૧૬૦, પગલાં જોડ ૪, ગૌતમસ્વામીજીની મૂર્તિ ૧ આમાં ચોવીશીઓની પ્રતિમા એક ગણી છે.

રથખાનાની ઓરડી પાસે દેરાસરજી શિખરખંધી છે જેમાં પ્રતિમાજી ૧૪ છે. દહેરું શ્રી ઋષભદેવજીનું બે બારણાવાળું છે.

ઉપલા દેરાસરથી શ્રી અષ્ટાપદજીના દેરાસર સુધી દહેરી ૨૧ ગોખલા સુધ્યાં છે. તેમાં પ્રતિમાજી ૪૮ અને પગલાં જોડી ૧.

શ્રી ઋષભદેવજીનું દેહરું (શ્રી સીમંધરસ્વામીનું દહેરું)

આ દેહરામાં મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન છે પરંતુ જનતામાં આ મંદિર “વર્તમાન કાલમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા શ્રી સીમંધરસ્વામિનું દેહરું” એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એમ નથી આ મંદિર શ્રી ઋષભદેવજીનું જ છે. આ મંદિર મંત્રીશ્વર શ્રી વસ્તુપાલ તેજપાલે બંધાવેલું છે એમ કહેવાય છે.

પરંતુ અત્યારે મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવજી છે. તેમાં ગાદીમાં લેખ છે. લેખ નીચે આપું છું. લેખનો ભાવાર્થ એટલો છે કે—

“ સં. ૧૬૭૭માં માગશર શુદ્ધિ ૫ ને રવિવારે; વૃદ્ધશાખાના, ઓસવાલ જ્ઞાતીય, અમદાવાદનિવાસી શ્રાવક ચાંપશીએ કુટુંબ સહિત શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું ખિંબ બનાવરાવ્યું અને પ્રતિષ્ઠા તપાગચ્છીય જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના પ્રશિષ્યના હાથે થઈ હશે પરંતુ છેલ્લું નામ નથી વંચાતું.”

સંવત્ ૧૬૭૭ વર્ષે માર્ગશીર્ષ શુક્લ ૬ રવો વૃદ્ધશાસ્ત્રાયાં શ્રીઓસવાલ જ્ઞાતીય અહમ્મદાવાદવાસ્તવ્ય સાં ચેકર માર્યા લાડકોં સુત સાં માનસિંચ

આમાં સંક્ષેપમાં કુટુંબ પરિચય અને ૧૫૮૭માં વૈશાખ વદિ ૬ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

*અત્યારે તો આપણી પાસે મહાપ્રભાવિક શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજી મહારાજકૃત શ્રી શત્રુજય માહાત્મ્ય વિવ્રમાન છે.

ભાર્યા ફૂલાં સુત ચાંપસી પ્રમુલ કુડુમ્બયુતેન સ્વશ્રેયસે શ્રી આદિનાથસ્વામિ
વિંશં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચ તપાગચ્છે મદારક શ્રીદેવમિલસૂરિ તત્પટ્ટાલંકાર
મં શ્રી આનંદવિમલસૂરિ તત્પટ્ટધુરાધુરંધર મં શ્રી વિજયદાનસૂરિતત્પટ્ટ
પૂર્વાચલકમલબાંધવસ્વદેશનાપ્રતિબોધિત મહામહિપતિવિનિર્મિતષણ્ણામાસિક સર્વ
જીવાભયપ્રદાનપ્રવર્તન શ્રીશત્રુઞય, જીજીયાદીકરનિવર્તનાદિજનિત જાગ્રતજિન-
શાસનપ્રભાવ મં શ્રી હીરવિજયસૂરિતત્પટ્ટપદ્મપદ્મીનિપતિ સ્વચરણરચનાચાતુરી
ચમત્કૃતમહારાજાધિરાજપ્રદત્ત સર્વદા ગોબલીવર્દ મહીષ મહીષીવધનિ-
વર્તનાદિ સુરત્રાણ x x x

ઉપર્યુક્ત લેખ જોતાં એમ બની શકે ખરું કે પ્રથમ મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ
તેજપાલે તો શ્રી સીમધરસ્વામીનું મંદિર બંધાવ્યું હશે અને જીર્ણોદ્ધાર સમયે
કારણવશાત્ મૂલનાયકજી બીજા પધરાવ્યા હશે એટલે મંદિરનું નામ શ્રી
સીમધરજીનું મંદિર કાયમ રહી ગયું છે.

આ મંદિરના ગભારા તથા રંગમંડપમાં મળીને કુલ ૪૬ પ્રતિમાઓ છે,
માળ ઉપર ચોમુખજી છે. મંદિરના રંગમંડપમાં શ્રી સરસ્વતીદેવી તેમજ વિજય
શેઠ અને વિજયા શેઠાણીની મૂર્તિઓ છે તેમજ રંગમંડપ સામે ગોખલામાં
અંબિકા* દેવીની મૂર્તિ છે.

આ દહેરામાં ઉત્તર તરફ ભંડારની તીજેરી વગેરે સામાન રહે છે.

શ્રી અષ્ટાપદજીનું દહેરું

શ્રી અષ્ટાપદજીનું દહેરું એક, પ્રતિમાજી ૬૬, ગૌતમસ્વામીજીની મૂર્તિ ૧.

* અમકા નામની સ્ત્રી મિત્યાત્વી સાસરામાં જૈન ધર્મ પાળતી હતી. શ્રાદ્ધના દિવસો-
માં એક વખત ખીર કરેલી તે સમયે માસક્ષપણના પારણે તપસ્વી સાધુ મહાત્મા ગોચરી
પધાર્યા તેમને ખીર વહોરાવી. પાણી ભરીને આવેલી સાસુને પાડોશણે યાદી ખાધી. સાસુએ
પણ ખીરની તપાસ કર્યા વિના વહુને ધૃષ્ટતાપૂર્વક તેણીના બંને પુત્રોને લઈ ઘર બહાર ચાલી
નીકળવા કહ્યું. દુષ્ટા સાસુએ વહુને કાઢી મૂકી. તેણીનો વર ઘેર આવતાં માતાએ
જણાવ્યું-“ તારી વહુએ આજ શ્રાધ્ધની ખીર પ્રથમ સુંડકાને આપી. ” આથી છોકરો
પણ વધારે ગુસ્સે થયો; પણ ઊંધા પાડેલ વાસણ ઉપાડીને જીએ છે તો ત્યાં સુપાત્રદાનના
પ્રભાવે વિવિધ પ્રકારનાં દિવ્ય પક્ષવાનોથી ભરેલાં ઠામ જોયાં. આથી તે પોતાની વહુને
તેડવા ખભે કુહાડી નાખી દોડી ગયો. અમકાને દોડી. અમકાએ પણ પતિને કુહાડી લઈને
આવતો જોઈ તે પોતાને મારી નાખશે એમ ધારી બંને બાલકો સાથે કૂવામાં પડતું
મૂક્યું. તેની પાછળ તેનો ઘણી પણ પજો. ઘણી મરીને પાડો થયો; અમકા મરીને દેવી
અંબિકા થઈ. આ દેખાવ મૂર્તિમાં આજેહુબ દસ્યમાન છે. આ અંબિકાદેવીની મૂર્તિને
કેટલાક સત્યાઈકા દેવી પણ માને છે. આ મંદિરમાં એક બીજી પણ દેવીની મૂર્તિ છે
જેની નીચે સં. ૧૩૭૧; આશરાજ પુત્ર લુણીગ આટલું વંચાયું છે.

આ દહેરું સિંહનિષદા નામના ચૈત્યાકારે છે. બે, દશ, આઠ ને ચાર એ પ્રમાણે ચારે દિશાએ પ્રભુજીના સમનાસાવાળાં બિંબો છે. રાવણની વીણા વગાડતી તથા મંદોદરીની નૃત્ય કરતી મૂર્તિ દેખાડવામાં આવી છે. લઘિધવંત ગૌતમસ્વામીજીની પ્રતિમા પણ સ્થાપી છે. પગથીયામાં તાપસોને પણ ચીતરેલા છે.

અંગૂઠે અમૃત વસે, લઘિધતણો ભંડાર,

તે શુરુ ગૌતમ સમરીએ, વાંછિત ફલ દાતાર:

ગૌતમસ્વામીજીના હાથે જેમણે દીક્ષા લીધી તે તમામ કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયા. અષ્ટાવલજીના દહેરાથી રાયણ વૃક્ષના ખુણા સુધી દહેરી ૧૫, ગોખલા ૩, પ્રતિમાજી ૭૫ પગલાં જોડ ૧૮ તથા ગૌતમસ્વામીજીની મૂર્તિ છે.

નવા આદીશ્વરજીનું દહેરું

આ દહેરું મૂળ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાળે બંધાવેલું છે પરંતુ હાલમાં તેમાં સુરતવાળા તારાચંદ સંઘવીએ ગયા સૈકામાં પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ શ્રી આદિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ મૂળ નાયક તરીકે બિરાજમાન છે. ગયા સૈકામાં તીર્થપતિ મૂલનાયકજી શ્રી આદીશ્વરજી ભગવાનના દહેરામાં પ્રભુજીની નાસિકાના ટેરવા ઉપર વીજળી પડતાં નાસિકા ખંડિત થયેલી બાણી શ્રી સંઘે નહિ પૂજવાની મરજી કર્યોથી મૂલનાયકને ઉત્થાપન કરી તેમની જગ્યાએ નવા આદીશ્વરજીના બિંબને સ્થાપન કરવાનું ધાતું, તેથી આ ભવ્ય, મનોહર, વિશાલ ભાલવાળું નવું બિંબ લાવવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ અધિષ્ઠાયકના ચમત્કાર સાથે “મા” એવો અવાજ આદેશ થવાથી તથા શ્રેષ્ઠીને સ્વપ્નામાં વળતા (પછીના) ઉધ્ધાર વિના નહીં ઉઠવાનું જણાવ્યાથી મૂલનાયકજીને ઉત્થાપન કરવાનું બંધ રહ્યું. નાકનું ટેરવું રૂપાનું કરાવ્યું તથા નવા બિંબને-શ્રી આદીશ્વરજીની નવી પ્રતિમાજીને વસ્તુપાલ તેજપાળે બંધાવેલા આ દહેરામાં પધરાવ્યા. આ દહેરું દાદાના દહેરે જતા ડાબા હાથ ઉપર છે એમાં પ્રતિમાજી ૫૧, પાષાણના સિદ્ધચક્ર ૨, પગલાં જોડ ૧, તથા વિજય શેઠ વિજયા શેઠાણી તેમજ સમરાશાહ શેઠ શેઠાણીની મૂર્તિ જોડ ૨ છે.*

* અહીં મોટી ટુંકમાં કેટલેક ટેકાણે શ્રાવકશ્રાવિકાની મૂર્તિ છે પરંતુ ભાવિક શ્રાવકો તે મૂર્તિને વિજય શેઠ અને વિજય શેઠાણી તરીકે માને છે. વારતવિક રીતે આ યુગલ મૂર્તિઓ મંદિર બંધાવનાર, જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર કે કોઇ મોટું કાર્ય કરી તીર્થપ્રભાવનામાં, શોભામાં ભાગ લેનાર શ્રાવક શ્રાવિકાની મૂર્તિઓ છે.

ચદિ કોઇ ઇતિહાસપ્રેમી પ્રયત્નપૂર્વક આ યુગલમૂર્તિના લેખો પ્રકાશિત કરે તો ઇતિહાસમાં નવીન પ્રકાશ પડે તેમ છે. શુભરાતના પ્રસિદ્ધ મંત્રી યુગલની મૂર્તિ અહીં છે. તેની નીચે લખ્યું છે મં. મુંજાકેન આવા બીજા લેખો પણ છે. ઉપર્યુક્ત નવા આદીશ્વરજીના દહેરામાં વિજય શેઠની મૂર્તિ નીચે. સં. ૧૪૫૪ એસવાલગ્રાંથીય” આટલું વંચાય છે.

બીજી મૂર્તિ સમરાશાહ અને તેમની પત્ની છે, જેમાં લેખ નીચે પ્રમાણે છે—

શ્રી ઋષભદેવનું દહેરું

આ દહેરું ઉજ્જૈનવાળા પાંચ લાઘ્યોએ બંધાવેલું હોવાથી પાંચ લાઘ્યના દહેરાના નામે ઓળખાય છે. આ દહેરું શ્રી પુંડરીકસ્વામીજીના દેરાસરના પગથિયા પાસે દક્ષિણ તરફ છે. એમાં પ્રતિમાજી ૧૫, ધાતુની પ્રતિમાજી ૧, દેવીની મૂર્તિ ૨, બહાર ગોખલામાં શ્રી હેમવ્રલ મુનિની મૂર્તિ છે.

સહસ્રકૂટનું દહેરું

શ્રી મૂલનાયક આદિનાથજીના દહેરાની જમણી તરફ એટલે દક્ષિણ દિશાએ સહ-સ્રકૂટનું દહેરું છે. આ દહેરામાં આરસની એક ઊંચી ચોરસ પીઠિકામાં ચારે બાજુ નાના આકારના જિનજિંઓ હજાર ઉપરાંતની સંખ્યામાં છે. પ્રતિમાજી ૧૦૩૫ છે.*

સમવસરણુનું દહેરું

પાટણવાળા સંઘવી શા. મોતીચંદે સંવત ૧૩૭૫ (૧૩૭૬)માં બંધાવ્યું હતું. તેની પાસે પાણીનું ટાંકું છે. મંદિરમાં પ્રતિમાજી ૭ તથા પગલાં જોડ ૨ છે. ટાંકાને લગતી ઉત્તર બાજુ તરફ ગોખલા ૩માં પ્રતિમાજી ૬, પગલાં જોડ ૧ છે. ઉત્તરમાં બારણે ગોખલા ૪માં પ્રતિમાજી ૫ તથા પગલાં જોડ ૮ છે.

આ દહેરાના ઉગમણે બારણે ગોખલા ૪માં પ્રતિમાજી ૬ છે. દક્ષિણ બારણે ગોખલા ૫માં પ્રતિમાજી ૭ છે. પગલાં જોડ ૨ તથા આથમણે બારણે ગોખલા ૪માં પ્રતિમાજી ૫, પગલાં જોડ ૧ છે.x

॥ સંવત ૧૪૧૪ વર્ષે વૈશાખ શુ. ૧૦ ગુરો સંઘપતિ દેસલસુત સંઘપતિ સમરા, સમરા સગરા સં.સાલિંગ, સા. સાજન, સિદ્ધામ્યામ્ કારાપિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીકક્ષરિશિષ્યો શ્રીદેવગુપ્તસૂરિભિઃ શુભં ભવતુ ॥

આવી જ રીતે સીમંધર પ્રભુજીના મંદિરમાં પણ જે વિનય શેઠ અને વિનયા શેઠાણીની મૂર્તિ છે તે પણ શ્રાવકશ્રાવિકાની મૂર્તિ છે.

તેમાં આટલું વંચાય છે.

“૧૩૭૧ મહા શુ. ૧૪ સોમ.” પછી શ્રાવકશ્રાવિકાનાં નામ છે.

* આ સહસ્રકૂટના મંદિરમાં ૧૭૧૦ માં સુપ્રસિદ્ધ મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિનયજી ગણિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. ત્યાં લેખ છે જેનો અન્તિમ ભાગ આ પ્રમાણે છે “x x x શિષ્યોવાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયગણિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીરસ્તુ શ્રી શત્રુઞયમહાતીર્થ કાર્યકર પંડિત શ્રી શાન્તિવિજયગ. દેવવિજયગ. મેઘવિજયગ. સાહાય્યતઃ સિદ્ધમિદં x x x”

x અત્યારનું આ સમવસરણુનું મંદિર તો સં. ૧૭૯૪ માં બન્યાનો લેખ છે, પરંતુ મંદિરમાં જે ત્રણ પરિકર છે તે પ્રાચીન છે અને તેમાં જુદા જુદા લેખો છે. સં. ૧૩૨૭; ૧૩૭૫ અને ૧૩૭૬ એટલે કાં તો આ પરિકર અહીં બીજેથી આવ્યાં હોય અથવા તો આ મંદિરજીમાં પાછળથી ફેરફાર થયો હોય.

ચોમુખજીનું દહેરું

શ્રી પુંડરીકજીના દેરાસરના પગથીયા પાસે ઉત્તર તરફ ચોમુખજીનું દહેરું છે. આ દહેરું છેલ્લી ભમતીના છેડે, પુંડરીકજીના દહેરે જતાં પહેલાં આવે છે. તે ગંધારીયાવાળાનું બનાવેલું છે. મેડા ઉપર ચોમુખજી વગેરે પાષાણની પ્રતિમાજી ૭. આ દહેરાનું પશ્ચિમ તરફનું બારણું પૂરીને તેમાં હાલ પૂજા-આંગીનો સામાન રાખવામાં આવે છે. અહીં રૂપાનાં પંચતીરથ તથા સિધ્ધચક્ર છે. પ્રતિમાજી ૮, રૂપાની પ્રતિમાજી ૭, રૂપાનાં સિધ્ધચક્ર ૬, ધાતુના સિધ્ધચક્ર ૩ અને અષ્ટમંગલિક ૧ છે.

આની પાસે જ એક ખાલી દહેરું છે. આ દહેરું મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાલે બંધાવેલું છે. તેમાં પ્રતિમાજી નથી તેથી તેમાં ઉપરની આંગીના હમેશના દાગીના રખાય છે.

શ્રી ગંધારીઆના ચોમુખજીના દહેરાની ફરતી જમણી તરફથી ડાબી તરફ સુધી દહેરીઓ ૧૬, ગોખલા ૨, સર્વપ્રતિમા ૬૭, પગલાં જોડ ૩ તથા દહેરા ૧માં ચોવીસ તીર્થંકરદેવની પરમપૂજ્ય માતાઓની પુત્ર સહિત મૂર્તિઓ છે.

રાયણવૃક્ષના ખૂણાથી તે ચૌદરતનના દહેરા સુધી દહેરી ૧૦, ગોખલા ૩, પ્રતિમાજી ૩૩, વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણીની મૂર્તિ ગોખલામાં, તથા આરસ પહાણની ચોવીશી ૨ છે.

ચૌદરતનના દહેરાથી તે ઠેઠ શ્રી પુંડરીકસ્વામીના દહેરાના ખૂણા સુધી દહેરી ૨૬માં પ્રતિમાજી ૬૩, ધાતુનાં સિધ્ધચક્ર ૧, પગલાં જોડ ૧, દેવીની મૂર્તિ ૧, વિજય શેઠ વિજયા શેઠાણીની મૂર્તિ, તથા ગોખલા ૧માં સાધુની મૂર્તિ ૩ છે.

શ્રી સીમંધરસ્વામી ભગવાનના દહેરાસર ફરતી દહેરી તથા દહેરાં તેમજ ગોખલા વિગેરેની વિગત—

ગોખલો ૧: શ્રી સીમંધરસ્વામી ભગવાનના દહેરાની પાછળ: અજમેરવાળાએ બંધાવેલો પ્રતિમાજી ૨ છે.

સુરતવાળા શેઠ ભુખણાસ જગજીવનદાસે સંવત ૧૮૨૦ માં બંધાવેલું દહેરું, ૧: મુલનાયકજી શ્રી આદિનાથજી ભગવાન, પ્રતિમાજી ૧૪ છે.

શા. મંગળજીએ સંવત ૧૮૧૦માં બંધાવેલી દહેરી ૧: મૂલનાયકજી શ્રી પદ્મપ્રભુજી, પ્રતિમાજી ૪ છે.

સાંકળીબાઈનું દહેરું ૧: મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન, પ્રતિમાજી છે.

શ્રી સહસ્રકૃષ્ણપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું દહેરું ૧, પ્રતિમાજી ૧૭ છે.

સંવત ૧૮૨૬માં બંધાવેલી દહેરી ૧માં પ્રતિમાજી ૫ છે.

દહેરી ૧: શ્રી ગૌતમસ્વામીજી વગેરે પ્રતિમાજી ૫ તથા પગલાં જોડ ૧ છે,

દહેરી એક પગલાં નેડ ૩ છે.
 દહેરી ૧ શ્રી અન્નિનાથજી ભગવાનની પ્રતિમાજી ૫ છે.
 દક્ષિણ તરફના બારણાની શ્રી આદિનાથજી ભગવાનની દહેરી ૧ પ્રતિમાજી
 ૨: પગલાં નેડ ૧ છે.

પાંચભાઈના દહેરાને લગતી ઉગમણી તરફ દહેરી ૧, અમદાવાદનાં બાઈ
 ઉગમબાઈ સ્થાપિત પ્રતિમાજી ૩ છે.

અમદાવાદવાળા બાજરીયાનું દહેરું ૧, પ્રતિમાજી ૧૫ છે.

બાજરીયાના દહેરા ફરતાં દહેરા-દહેરીઓની વિગત

સંવત ૧૮૭૩ માં બંધાવેલી દહેરી ૧, પ્રતિમાજી ૭ છે.

સુરતવાળા શેઠ જગન્નાથદાસ લાલદાણે સંવત ૧૮૨૬ માં બંધાવેલું દહેરું ૧
 મુલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથજી ભગવાન પ્રતિમાજી ૬ છે.

તેની પાછળ સંવત ૧૮૨૬ માં બંધાવેલી દહેરી ૧, તેમાં પ્રતિમાજી ૮, પગલાં
 નેડ ૫, બાણા લીંબડીવાળા પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાજી ૮ છે.

પશ્ચિમ બારણે મેરુશિખરની સ્થનાવાળા દહેરામાં પ્રતિમાજી ૧૨ છે.

નવા આદીશ્વરજીના દહેરાની ઉત્તર તરફના બારણાની આસપાસ દહેરી ૨,
 ઉગમણી તરફની દહેરીમાં પ્રતિમાજી ૭, પશ્ચિમ તરફની દહેરી ૧, સંવત ૧૮૧૦
 બાણા વસ્તાએ બંધાવેલી, મુલનાયકજી શ્રી આદિનાથજી ભગવાન, પ્રતિમાજી ૧૧ છે

ચોક્કમાં કાદાજીનાં પગલાં નેડ ૧ છે.

પાસે દહેરી ૧ શ્રી પાર્શ્વનાથજીની, પ્રતિમાજી ૩ છે.

પાસે પાદુકાની છત્રી ૧ માં પગલાં નેડ ૧ છે.

પાસે દહેરી ૧ માં પ્રતિમાજી ૩ પગલાં નેડ ૪ છે.

પાસે ચોતરા ઉપર પગલાં નેડ ૩૪ છે,

નવા આદીશ્વરજીના ઉગમણે બારણે દહેરી ૧ પ્રતિમાજી ૫ છે.

દક્ષિણ બારણા તરફ ચોમુખની છત્રી ૩, પ્રતિમાજી ૧૨ છે.

સહસ્રકૂટના દહેરાના ઓસારમાં ગોખલા ૨, ઉગમણા તથા દક્ષિણ તરફ
 પ્રતિમાજી ૨ છે.

સહસ્રકૂટની દક્ષિણ તરફ સંવત ૧૮૧૦ માં બંધાવેલી દહેરી ૧. મૂલનાય-
 કજી, શ્રી આદિનાથ ભગવાન પ્રતિમાજી ૫ છે.

એ દહેરાની પાસે શ્રી રામચંદ્રજીની મૂર્તિ તથા તળે પગલાં નેડ ૨ તથા
 દેવીની મૂર્તિ ૧ છે.

તેની પાસે ચોમુખજીની છત્રી ૨, તેની પ્રતિમાજી ૮ છે

સહસ્રકૂટની આથમણી તરફ દહેરી ૧ પ્રતિમા ૩ છે.

એ દહેરાને લગતા ગોખલા ૭ માં પ્રતિમા ૬ પગલાં નેડ ૧૧ છે.

સહસ્રકૂટની પાસે કુસલબાઈના ચૌમુખજીનું દહેરું પ્રતિમા ૬ છે.

એ દહેરા ફરતા ગોખલા ૮ માં પ્રતિમા ૧૫ છે.

શ્રી રાયણપગલાનું દેહરું

પશ્ચિમ તરફ રાયણપગલાનું દેહરું છે, આ પગલાં દાદાજી શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનાં છે. શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી-પૂર્વ નવાણું વાર આવી આ તીર્થોધિરાજ ઉપર સમવસર્થો છે તે આ ઠેકાણે જ. આ ગિરિરાજની જેમ આ રાયણ પણ પ્રાયઃ શાશ્વત ગણાય છે. આ પગલાં ઉદ્ધારવાળા કરમાશા શેઠે સંવત ૧૫૮૭ માં વૈશાક વદ ૬ ના દિવસે પધરાવેલા છે. આરસની કમાનદાર નકસી-વાળી સુંદર દહેરી છે. અંદર ભીંતે સુંદર આરસપહાણમાં સુશોભિત દેખાય તે રીતે સમેતશિખરજી આજેખેલ છે જે અમદાવાદવાળા શેઠ દલપતભાઈ ભગુભાઈએ કરાવેલ છે. બહાર બાજુમાં જ નાના મોરની મુર્તિ ચુનાની છે.

રાયણ વૃક્ષની નીચે એ ચોતરા ઉપર, વચમાં ધુમટીઓની અંદર, છૂટા પગલાં, ચૌમુખજી ૧૮, છૂટી પ્રતિમા ૨૫, કુલ પ્રતિમા ૭૨ તથા પગલાં નેડ ૧૮૨ છે. રાયણ પગલાંના દહેરાની જમણી તરફ નમિવિનમિ તથા પાંચ પાંડવોની દહેરી છે તથા બીજી દેરીઓ પણ છે.

ગણધર મંદિર

શ્રી આદિનાથજીના દહેરાની ડાબી તરફ ગણધર પગલાનું દેહરું છે. આ દેહરું મુલનાયકજીના દહેરાની ડાબી બાજુ પર છે. તેમાં ચોવીશ પ્રભુજીના કુલ ગણધર ચૌદસે બાવનની પાટુકા નેડી દહેરામાં એક પરસાળ બાંધી તે ઉપર સ્થાપેલ છે. ચોવીસ પ્રભુજીનાં પગલાં નેડી પણ સ્થાપેલ છે. તે સિવાય પ્રતિમા ૮, તથા પગલાં નેડ ૨૪ છે.

ચૌદરતનનું દેહરું જેમાં સુંદર એક જ સરખા આકારની ભવ્ય ૧૪ મૂર્તિઓ છે.

ગણધર પગલાંના દહેરાની તથા ચૌદરતનના દહેરાની વચ્ચે ચૌમુખજીની ધુમટી ૧ માં પ્રતિમા ૪ છે.

સંપદજિનનું દેહરું. આ દહેરામાં વર્તમાન ચોવીશી અને વીશીના પ્રભુના (ભરતક્ષેત્રે ૨૪, મહાવિદેહે ૨૦) બિંબો પધરાવેલા છે. આ દહેરાને મૂળાજીના મંડપવાળું દેહરું કહે છે. આ દહેરામાં ખંડિત બિંબનું લોચરું છે. પ્રતિમા ૪૪ છે.

મુલાજીના મંડપના ઉત્તર બારણે ગોખલા ૩ માં પ્રતિમા ૩ છે. સામા પાણીના ટાંકા ઉપર પગલા નેડ ૧૨ છે.

સમેતશિખરજીનું દહેરૂં આ દહેરાને સળીવાળી જાળી ચારે બાજુ ભીડોને બારણા મૂક્યાં છે. અહીં વીસ પ્રભુજીની પ્રતિમા તથા નીચે પગલા સ્થાપન કર્યાં છે. પ્રતિમાજી ૨૬, પગલા જોડ ૨૦.

ત્રણ ભમતીની વિગત×

દાદાને પ્રદક્ષિણાની મોટી ત્રણ ભમતીમાં કુલ દહેરી ૨૩૪ થાય છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે રતનપોળના દહેરાં દહેરીઓ ઉપરાંત મહાન્ પૂર્વાચાર્યોની કેટલીક પ્રતિમાઓ તેમજ અર્વાચીન સમયના મહાન્ વિદ્વાન્ ધર્મધુરંધર ન્યાયાંલોનિધિ શ્રી વિજયાનંદ-સૂરીશ્વરજી ઊર્જે આત્મારામજી મહારાજની ભવ્ય મનોહર પ્રતિમા છે. ચોરાશી ચોવીશી સુધી જેમનાં નામોનાં ગુણગ્રામ થશે એવા વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણીની મૂર્તિઓ, શ્રી ગૌતમસ્વામીજીની, સર્પ મયૂરની, શ્રી રામચંદ્રજીની, પ્રતાપવંત દેવીઓની મૂર્તિઓ વગેરે રતનપોળમાં છે, તેમનાં દર્શન થાય છે તેમજ ભાંચરામાં ખડિત થયેલી પ્રતિમાજી વગેરે ઘણું જોવાનું મળે છે. તેમજ જ્યાં ફૂલવાળા એસે છે તેની પાછળ નહાવાની સુંદર જગ્યા છે; ત્યાં યાત્રાળુઓનાં કપડાં વગેરેની દેખરેખ રાખનાર ચોકીને બંદોબસ્ત છે. કેસરસુખડનો ભંડાર પણ ત્યાં જ આવેલો હોવાથી તે નિમિત્તના પૈસા નાખનારને સુગમ પડે છે.

× ત્રણ પ્રદક્ષિણા આ પ્રમાણે છે.

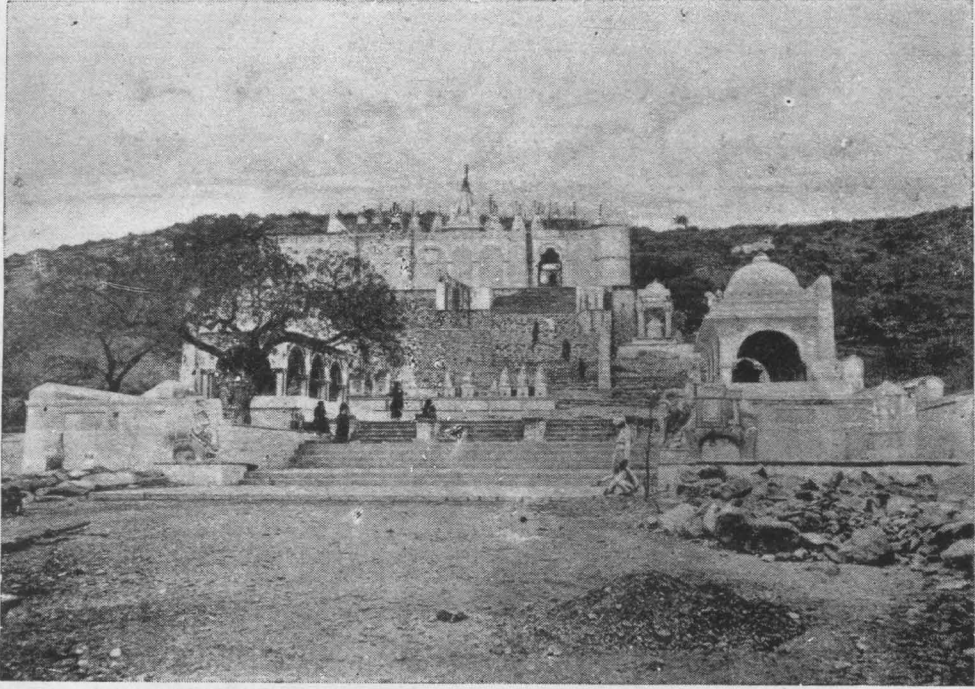
૧. શ્રી મૂલનાયકજી આદીધર દાદના દર્શન કરી, મંદિર બહારની દહેરીઓ તથા શ્રી નવા આદેશ્વરજી; સહસ્ત્રકૂટ મંદિર તથા મૂલ મંદિરની દહેરીઓ, રાયજી પગલે, મૂલ-મંદિરની દહેરીઓ, મૂલમંદિરની પાછળની તથા બાજુની દેરીઓ, અને સીમંધર સ્વામિ તથા મૂલમંદિરની બહારની દેરીઓ, વગેરેનાં દર્શન કરી રંગમંડપમાં આવી મૂલ-નાયકજીના દર્શન કરે.

૨. નવા આદીશ્વરજીનાં તથા નવા આદીશ્વરજીના મંદિરની બહાર પાસે જ પાદુકાઓ અને પાંચ બાયાના મંદિરની પાસે જે નાતો રસ્તો જાય છે ત્યાંથી મેરૂ ગિરિરાજ, દેહરીઓ, સમ્મેતશિખરજી, ગુરૂપાદુકાઓ, અનુક્રમે રાયજી પગલે દર્શન કરી, ત્યાંથી સામે ગણુધર પગલે; દેહરીઓ ત્યાંથી સહસ્ત્રકૂટ પાર્શ્વનાથજીનાં દર્શન કરી રંગમંડપમાં આવે અને દાદનાં દર્શન કરે.

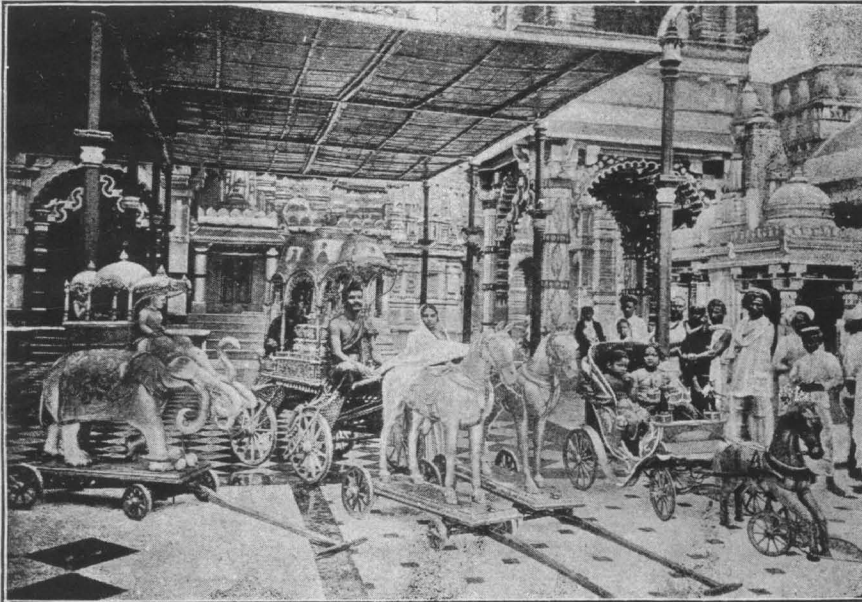
૩. ત્યાંથી પાંચ બાયાનું મંદિર; બાજુરીયાનું મંદિર, શ્રી નેમનાથજીનું મંદિર ત્યાંથી દક્ષિણ તરફની બધી દેહરીઓ; વીશ વિહરમાન; અષ્ટાપદજી, ત્યાંથી બધી દેહરીઓ; રાયજીની ત્રણ પ્રદક્ષિણા તથા રાયજી પગલે ચૈત્યવંદન, નમી વિનમી. ચૌદરતન ત્યાંથી ઉત્તર તરફની દરેક દેરીઓ; ચૌમુખ શાન્તિનાથજી અને પુડરીક સ્વામિજી ચૈત્યવંદન કરી રંગ મંડપમાં અને પછી મૂલ ગંભારામાં ચૈત્યવંદન કરે.

આ રીતે આ મોટી ડુંકના મૂલનાયક, તીર્થોધિરાજનાં દર્શન થાય છે.

દરેક મહાનુભાવ મુમુક્ષુઓએ હાથ જોડી દરેક મંદિરો અને દેહરીઓમાં “નમો જિજ્ઞાસુ” બોલવું.

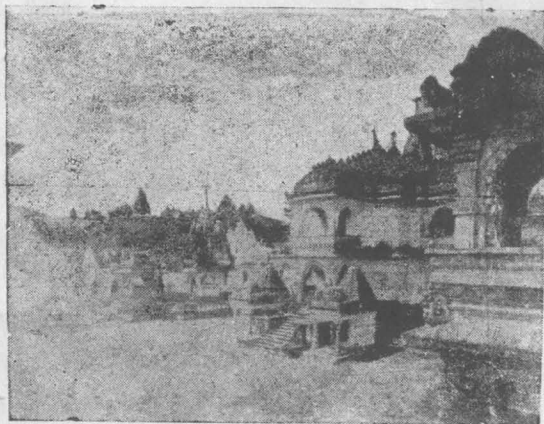
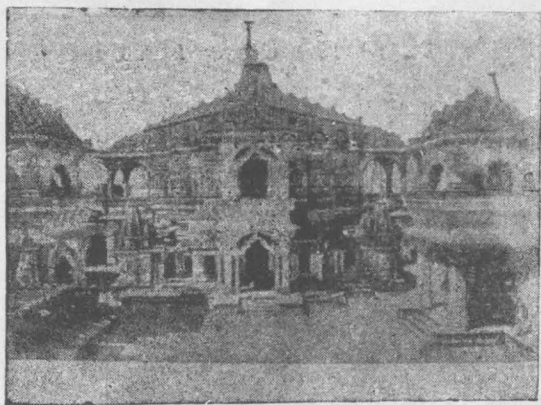

શ્રી શત્રુજયની જયતળેટી : એક દશ્ય

શત્રુજય ઉપર રથયાત્રાનો વરઘોડો
ચડાવવામાં આવે છે તે સમયનું એક દશ્ય

શ્રી શત્રુંજય

મુખ્ય જિનાલયનું ભવ્ય દશ્ય

મોતીશા શેઠની ટુંકનો મુખ્ય જિનપ્રાસા

રાયણ પગલાંની દેરી

વાઘણ પોળની અંદરથી રતનપોળ સુધીના ફહેરા-ફહેરી પ્રતિમા-પાટુકાની એકંદર સંખ્યાનો કોઠો નીચે સુઝબ

વિમળવશી.	ફહેરાં	ફહેરી	પાટુકા જોડી
	૩૪	૫૯	૨૦૯

પ્રતિમા	૧૧૩૪	૩૧૭	
રતનપોળ	ફહેરાં ૨૬	૨૩૪	પાટુકા જોડ ૨૦૯
પ્રતિમા	૧૯૨૧	૧૩૯૪	૧૬૬૭

નરશી કેશવજી ફહેરાં ૨ ફહેરી ૭૦ કુલ પ્રતિમા: ૭૦૦ : પાટુકા જોડી. ૨.

મોટી ટુંક-ઢાઢાની ટુંકમાં એકંદર ૬૦ ફહેરાં, ૨૯૩ ફહેરીઓ ૪૭૬૬ પ્રભુની પ્રતિમાજી છે. તેમાં નરસી કેશવજીના ઉમેરતાં પ્રતિમાજી ૫૪૬૬ થાય છે, ફહેરાં ૬૨, ફહેરી ૩૬૩ થાય છે, પગલાં જોડ ૧૮૭૩ થાય છે.

અહીં દરેક સ્થાને જે પ્રતિમાજી તથા પાટુકા વગેરે આપ્યાં છે તે અનુમા નથી છે; કરણકે દરેક ફેરીઓમાં પ્રતિમાજી વધ્યાં જાય છે એટલે જે કાંઈ વધવટ થઈ હોય; અને જૂલથી કોઈ મંદિર, ફહેરી રહી ગયેલ હોય એ પણ બનવા જોગ છે. આપણાં તો દરેક જિનબિંબોને ભાવથી ત્રિકાલ કોઠો વાર વંદન હો.

નરશી કેશવજીની ટુંકનો વહીવટ ધણી પોતે કરે છે.

ઢાઢાની ટુંકનો વહીવટ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી કરે છે. આખા તીર્થની તથા તીર્થજમીની દેખરેખ એ સુપ્રસિદ્ધ પેઢી બાહોશ મુનીમના સાથ તળે સંખ્યા-બંધ મહેતા, નોકરો, સીપાઇઓ, ઇન્સ્પેક્ટર આદિ દ્વારા ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે.

મોતીશા શેઠની ટુંક

રામપોળથી બહાર નીકળતાં થોડે દૂર જતાં નવ ટુંકમાં જવાનો રસ્તો-ખારી આવે છે. તેમાં સૌથી પહેલાં શેઠ મોતીશા^૧ ની ટુંક આવે છે.

આપણે જે મોટી ટુંકનું વર્ણન વાંચી ગયા તે ટુંકની સામે જ-એક ખીચું ગિરિરાજનું શિખર છે. ત્યાં અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાલાલએ અઢળક ધન ખર્ચી હેમાવસી બંધાવી હતી. એક વાર હેમાલાલ શેઠ નવી બંધાતી પોતાની ટુંકનું નિરીક્ષણ કરવા આવેલા હતા. આ વખતે મુબઇના ધર્મવીર, દાનવીર અને કર્મવીર શેઠ મોતીશાપણ યાત્રાર્થે આવેલા હતા. તેઓ પણ શેઠ હેમાલાલ સાથે ટુંક જોવા આવેલા. અહીં તેમણે સામે જ મોટી ટુંક જોઈ અને પહાડનાં બન્ને શિખરને અલગ પાડનાર બાઈ જોઈ. તેમને થયું કે આ બાઈ પુરાવી નાખી હોય તો બન્ને

૧. મોતીશા શેઠે મુબઇમાં બાયખાલાનું મંદિર બંધાવ્યું, અગાશીમાં મંદિર બંધાવ્યું અને બીજાં પણ ઘણા મંદિરો બંધાવ્યાં છે.

શિખરો જોડાઈ જાય અને એક સુંદર દેવનગર બની શકે. આ વાત તેમણે પોતાના મિત્ર શેઠ હેમાભાઈ, શેઠ હડીસિંહ વગેરેને કરી. મિત્રોએ આ વાત તદ્દન અશક્ય બતાવી તેમજ પૂર્વે થયેલા મોટા મોટા રાજા-મહારાજાઓ અને શ્રીમંતો પણ આ કામ કરાવી શક્યા નથી પછી તમારાથી કેવી રીતે બની શકશે ? પણ શેઠ મોતીચંદ મક્કમ વિચારના હતા હિન્દ અને હિન્દ બહાર ધર્મધોકાર તેમનો વ્યાપાર ચાલતો અને ધનની કમી ન હતી. તેમણે કહ્યું મારે ત્યાં સિસાની પાટો અને સાકરના કેથળા છે તેનાથી આ ઊંડી ખાઈ ભરી દઈ ઉપર નાલિનીશુદ્ધ વિમાનના આકારનું સુંદર મંદિર બંધાવવું છે. શેઠે પોતાના વચન પ્રમાણે ચાર વર્ષના ભગીરથ પ્રયત્ન પછી અઢળક ધન ખર્ચી તે ખાડો પુરાવી દીધો. અને વિ. સં. ૧૮૯૨ માં મંદિરનું ખાત-સુહુર્ત કર્યું. તેમની ઇચ્છા હતી કે મારા હાથે જ પ્રતિષ્ઠા કરું પણ ભાવિના ગર્ભમાં શું છે તે કોણ જાણી શકે તેમ હતું ? શેઠના મંદિરજીની આસપાસ અમદાવાદવાળા શેઠ હડીસિંહ કેસરીસિંહ, અમરચંદ દમણીએ, મોતીશા શેઠના દિવાન શેઠ પ્રતાપભલજીએ (શેઠના મામા), શેઠ વીરચંદ ભાઈચંદ ધોલેરાવાળા, પારેખ કીકાભાઈ, ફૂલચંદ, નાનજી ચીનાઈ, ગગલખાઈ, પ્રેમચંદ રંગજી, તારાચંદ નથુ, જેઠા નવલશા શેઠ કરમચંદ પ્રેમચંદ, પારેખ સ્વરૂપચંદ હેમચંદ, જેચંદ પારેખ વગેરેના મળીને મોટાં સોળ હજારસર તે જ વખતે બંધાયાં હતા.

મંદિરજીની પ્રતિષ્ઠા પહેલાં જ શેઠ મોતીશા સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યારબાદ તેમના પુત્ર ખીમચંદશેઠ મોટો સંઘ લઈને સિધ્ધાચલજી આવ્યા. કહે છે કે આ વખતે ખીજ બાવન સંઘવીઓ સાથે હતા. સં. ૧૮૯૩ ના મહા વદિ ખીજે આ ભવ્ય મંદિરમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા થઈ તે વખતનો અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠાનો વિધિવિધાન ઉત્સવ બહુ જ રમણીય અને દર્શનીય હતો. ત્યાર પછી આવો અપૂર્વ ઉત્સવ પાલીતાણે થયા નથી એમ જનતા કહે છે. મોતીશા શેઠના આ ઉત્સવને કાવરાજશ્રી વીર-વિજયજીએ મોતીશાહેશેઠનાં ઢાળીયાં બનાવી અમર કરેલ છે.

આ મંદિર ત્રણ માળનું સુંદર અને વિશાલ છે. ટુંકને ફરતો વિશાલ, ચાર ફેઠાવાળો કોટ છે. બે બાજુ પોળ બનાવી વચ્ચે એક બારી મૂકેલી છે જેનો રસ્તો સીધો મોટી ટુંક તરફ જાય છે.

૧. મુખ્ય મંદિરની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૯૩ ના મહા વદિ ખીજે શેઠના સુપુત્ર ખીમચંદ ભાઈના હાથે મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવજી છે. આ સ્તિવાચના તે વખતના બનેલાં ૧૫ મોટા મંદિરોનો પરિચય નીચે પ્રમાણે છે.

૨. શ્રી પુંડરીકસ્વામીનું દેહરું શેઠે જ બંધાવ્યું છે. તેની પ્રતિષ્ઠા પણ ૧૮૯૩ માં જ થઈ છે.

૩. ધર્મનાથ પ્રભુજીનું દેહરું-અમદાવાદના દાનવીર શેઠ હડીસિંહ કેસરી-સિંગે બંધાવ્યું છે.

૪. ધર્મનાથજીનું મંદિર—મોતીશા શેઠના દિવાન અમરચંદ દિવાને આ મંદિર બંધાવ્યું છે. આ મંદિરમાં મૂળનાયકજીની ભીંતે માણેક રતનના બે સાથીયા જડેલા છે.

૫. ચોમુખજીનું દેહરું—મોતીશા શેઠના મામા શેઠ પ્રતાપભટ્ટ જોધપુરમાં આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૬. ચોમુખજીનું દેહરું—ઘોઘેરાવાળા શેઠ વીરચંદભાઈએ આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૭. ઋષભદેવજીનું મંદિર—ઘોઘાવાળા પારેખ કીકાભાઈ વજેચંદે આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૮. ચોમુખજીનું દેહરું—માંગરોળવાળા નાનજી ચીનાઈએ બંધાવ્યું છે.

૯. શ્રી પ્રભુજીનું દેહરું—અમદાવાદવાળાં ગુલાલબેને આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૧૦. ” ” પાટણવાળા શેઠ પ્રેમચંદે બંધાવ્યું છે.

૧૧. પાર્શ્વનાથજીનું દેહરું—સુરતવાળા શેઠ તારાચંદ નથુભાઈએ બંધાવ્યું છે.

૧૨. ગણધર પગલાંનું દેહરું સુરતવાળા શેઠ ખુશાલચંદ તારાચંદે બંધાવ્યું છે.

૧૩ સહસ્રકૂટનું દેહરું—મુંબઈવાળા શેઠ જેઠાભાઈ નવલાશાહે આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૧૪. શ્રી પ્રભુજીનું દેહરું—આ મંદિર કરમચંદ પ્રેમચંદે બંધાવ્યું છે. તેઓ દિવાન અમરચંદજી દમણીના કાકા થતા હતા.

૧૫. શ્રી પ્રભુજીનું દેહરું—અંબાતવાળા પારેખ સ્વરૂપ હેમચંદે આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૧૬ શ્રી પ્રભુજીનું દેહરાસર—પાટણવાળા શેઠ જયેંદ્રભાઈ પારેખે આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

આ રીતે આ ટુંકમાં કુલ ૧૬ મોટા મંદિરો ગોળ શહેરમાં આવેલા છે. તેની કુલ ૧૨૩ દેરીઓ છે. આથી આખી ટુંક બહુ જ મનોહર અને દર્શનીય લાગે છે. આ ટુંકમાં વચલી બારીમાં નાકે એક ગોખલામાં તપાગચ્છાધિરાજ મહાપ્રતાપી

૧. જેમણે અમદાવાદમાં હઠીભાઈની વાડીનું પ્રસિદ્ધ મંદિર બંધાવ્યું છે તેમજ ત્યાં પણ મૂળનાયક શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુજી છે. આ મંદિરમાં સુંદર કોરણી અને ઉત્તમ શિલ્પ છે. અમદાવાદમાં આ એક બહુ જ દર્શનીય અને પ્રસિદ્ધ મંદિર ગણાય છે. આ સિવાય તેમણે ઘણાં જીર્ણોદ્ધારો અને ધર્મશાળાઓ બંધાવી છે.

૨. આ શહેરજો ગિરિરાજ નીચે જતાં તલાટીમાં ડાબી બાજુનો મંડપ બંધાવ્યો છે.

૩. તેમણે મુંબઈમાં પાયધુની પર સુપ્રસિદ્ધ ગોડીજીની ચાલી અને ગોડીજીનું મંદિર બંધાવવામાં ઘણા જ સારા સહયોગ આપ્યો હતા.

શ્રી મૂલચંદ્ર મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિ ધિરાજમાન છે.^૧

તેમજ મૂળ મંદિરની ડાબી તરફ એક સુંદર દેરીમાં તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી મૂલચંદ્ર મહારાજના પદ્મધર મહાપ્રતાપી બાલપ્રહારી આચાર્ય શ્રી વિજય-કમળસૂરીશ્વરજીની મૂર્તિ છે. તેમની પાસે જ તેમના પદ્મધર આ. શ્રી વિજય-કેસરસૂરિજીની મૂર્તિ છે.

અંદર એક કુંડ છે. બારીએથી તે એક વાવ જેવો દેખાય છે. કુંડના છેડા તરફ કિલ્લાની એથે ગાળાની અધિષ્ઠાયિકા કુંતાસર દેવીની^૨ મૂર્તિ છે.

આ સિવાય આ ટુંકમાં રાયણ પગલાં છે, ગણધર પગલાં પણ છે તેમજ ઘણાં મંદિરોમાં મંદિરો બંધાવનાર શેઠ-શેઠાણીઓની મૂર્તિઓ છે. મોતીશા શેઠ અને શેઠાણીની મૂર્તિ પણ સરસ છે.

બાલાભાઈની ટુંક ઊર્ફે બાલાવસી

આ ટુંક ભાવનગર પાસેના પુરાતન ગોઘાબંદરનિવાસી શેઠ દીપચંદ્રભાઈ^૩ કથ્યાણજીએ સં. ૧૮૯૩માં લાખો રૂપિયા ખર્ચીને બંધાવેલ છે. ટુંકને ફરતો વિશાલ કોટ છે. દીપચંદ્ર શેઠનું બાલ્યાવસ્થાનું નામ બાલાભાઈ હતું. મોટા થવા છતાંયે તેઓ બાલ્યાવસ્થાના નામથી જ પ્રસિદ્ધ રહ્યા. આ ટુંકમાં નીચે પ્રમાણે મંદિરો છે-

૧. શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર-શેઠ બાલાભાઈએ ૧૮૯૩માં બંધાવ્યું છે,

૨. પુંડરીકજીનું મંદિર- " " " "

૧ 'સિદ્ધાચળનું વર્ણન' નામના પુસ્તકમાં આ મહાપુરુષની મૂર્તિનો પરિચય નીચે પ્રમાણે આપેલ છે. “વયલી બારીમાં નાકે એક ગોખ કાચના બારણાનો છે. તેમાં ચંદ્રકુલશિરોભૂષણ મહાપ્રતાપવંત ગણિ મહારાજ શ્રી મુક્તિવિજયજી ઊર્ફે મૂલચંદ્રજી મહારાજની આબેહૂબ મૂર્તિ પધરાવી છે. આ મુનિરાજ આખા ગુજરાત-કાઠિયાવાડના ભવ્ય જીવોના મહાન ઉપકારી શાસનવૃદ્ધિ પમાડનારા શુદ્ધ સંવિગ્ન, અઠંગ વિદ્વાન સં. ૧૯૪૫ માં થઈ ગયા છે. તેઓ મુનિરાજ વૃદ્ધિચંદ્રજી, નીતિવિજયજી અને આત્મારામજી મહારાજના મોટા ગુરુભાઈ હતા.

(સિદ્ધાચળનું વર્ણન, પૃ. ૮૯)

તેમના સમયમાં જૈન શાસનના તેઓ રાજ ગણાતા હતા. સુપ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી વિજયાનંદસૂરિજી મહારાજે પણ તેમને અંજલિ આપતાં “મુક્તિગણિ સંપ્રતિ રાજ” નું ગૌરવભર્યું માન આપ્યું છે. સં. ૧૯૪૫ માં એમનું સ્વર્ગગમન થયું.

૨ અહીંનો ખાડો કુંતાસરનો ખાડો એવા નામથી પ્રસિદ્ધ હતો એટલે તેના અધિષ્ઠાત્રને અહીં બેસાર્યા છે.

૩ આ બાલાભાઈ શેઠ મુંબઈમાં પાયધુની ઉપર ગોડીજીની વિશાલ ચાલી અને ગોડીજીનું મંદિર બંધાવ્યું તેમાં સારો સહયોગ આપ્યો હતા.

૩. ચૌમુખજીનું મંદિર-સં. ૧૯૦૮માં મુંબઈવાળા શેઠ કૃતેહચંદ ખુશાલદાસે બંધાવ્યું છે.

૪. વાસુપ્રજ્યજીનું મંદિર-સં. ૧૯૧૬માં કપડણવંજવાળા શેઠ મીઠાભાઈ ગુલાબચંદે બંધાવ્યું છે.

૫. શ્રી પ્રભુજીનું મંદિર-ધંભોરવાળા માનદચંદ વીરજીએ આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૬. શ્રી પ્રભુજીનું મંદિર-આ મંદિર પુનાવાળાએ બંધાવ્યું છે.

અહ્મલુત-આદિનાથજીનું મંદિર

આખા ગિરિરાજ ઉપર આ એક અહ્મલુત વિશાલ મૂર્તિ છે. આ પ્રતિમાજી ૧૮ ફૂટ ઊંચી છે અને એક ઘુંટણથી બીજા ઘુંટણ સુધીમાં ૧૪૫ ફૂટ પહોળી છે. ઉપરની ટુંકને મથાળે પોણાસો પગથિયાં ઊંચે આ મંદિર આવે છે. જેમાં ૧૬૮૬ માં ધરમદાસ શેઠે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની પાંચસે ધનુષ્યની કાયાના નમુનાના પ્રમાણમાં ડુંગરમાંથી જ મૂર્તિ કાતરાવીને અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા આદિ કરાવેલ છે. આ મંદિર કરતો કેટ હમણાજ કરાવી લીધો છે. આ દેહરાથી ગિરિરાજનાં બધા ઉત્તંગ શિખરો જિનમંદિરની ધ્વજાઓથી વિભૂષિત દેખાય છે. લગભગ આખા ગિરિરાજનું અપૂર્વ દૃશ્ય આપણને અહીંથી બહુ જ સરસ દેખાય છે. દેવનગરનું દર્શન અહીં પૂરેપૂરું થાય છે. આ વિશાલ જિનમૂર્તિને કેટલાક લોકો અહ્મલુત પણ કહેતા. આ મૂર્તિને મસ્તકે પૂજા કરવા નીસરણી રાખેલી છે. અને મૂલનાયકજીની પ્રાતિષ્ઠાના દિવસે વેશાખ વદિ ૬ને દિવસે નવાંગ પ્રક્ષાલ, પૂજા આદિ બહુ જ સુંદર રીતે થાય છે. આ ઋષભદેવ પ્રભુની મૂર્તિ બહુ જ અહ્મલુત અને દર્શનીય છે.

પ્રેમચંદ મોદીની ટુંક ઊર્ફ પ્રેમાવસી

આ ૧૮૫૬માં બંધાવનાર શેઠ અમદાવાદના નિવાસી હતા. સં. ૧૮૩૭માં સંઘ લઈ પાલીતાણે આવ્યા હતા. ગિરિરાજના ઉપર મંદિરો બંધાતા જ્યાં અને સાથે જ હાથી પોળમાં નવાં મંદિર બંધાવવાની બધી પણ વાંચી. તેમની ઇચ્છા ગિરિરાજના ઊંચા શિખર પર ટુંક બંધાવવાની હોવાથી મરૂદેવા ટુંક ઉપર સુંદર ટુંક બંધાવી અને ૧૮૪૩માં સંઘ લઈ પુનઃ આવ્યા અને પ્રતિષ્ઠા કરી. આ ટુંકમાં મોટાં સાત મંદિરો અને બીજી અનેક (૫૧) નાની નાની દેરીઓ છે.

૧. ઋષભદેવનું દહેરું-મોદી પ્રેમચંદ લવજીએ ૧૮૪૩માં પ્રતિષ્ઠા કરી.

૨. શ્રી પુંડરીક સ્વામિનું દહેરું-

” ” ”

૩. સહઅક્ષર્યા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર-સુરતવાળા શેઠ રતનચંદ ઝવેરચંદે આ

૧. આ ટુંકમાં શીરંગી શહેનશાહજીનું માન મેળવનાર દમ્ભજીવાળા શેઠ હીરાચંદ રાયકરજે ૧૮૬૦માં શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુનું મંદિર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. (શત્રુઙ્ગય પ્રકાશ પૃ. ૧૦૬)

મંદિર બંધાવ્યું છે. આ આખું મંદિર આરસનું બનાવેલું છે. આ મંદિરમાં આરસના બે ગોખલા સામસામે છે. તે આખુ પરના વસ્તુપાલ તેજપાલની વહુઓ દેરાણી જેઠાણીના ગોખલાના અનુકરણ રૂપે સુંદર કોરણીવાળા બનાવ્યા છે. સં. ૧૮૬૦ માં બનેલ છે. અહીં સહસ્ત્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજીની સુંદર મૂર્તિઓ છે જે ખાસ દર્શનીય છે.

૪. સહસ્ત્રકૃષ્ણપાર્શ્વનાથજીનું મંદિર--સં. ૧૮૬૦માં સુરતવાળા ઝવેરી પ્રેમચંદ ઝવેરચંદે બંધાવ્યું છે.

૫. શ્રી પ્રભુજીનું મંદિર-- પાલણપુરવાળા મોદીએ બંધાવ્યું છે.

૬. શ્રી ચંદ્રપ્રભુનું મંદિર-- મહુવાના નીમા આવડોએ ૧૮૬૦ માં બંધાવ્યું છે.

૭. શ્રી પ્રભુનું મંદિર--રાધનપુરવાળા શેઠ લાલચંદલાઈનું બંધાવેલું છે.

આ સિવાય ગણધર પગલાં પણ સેંકડોની સંખ્યામાં છે. લગભગ ૧૪૫૨ બેડી પગલાં છે.

ટુંકને ફરતા કોટ છે.

આ આખી ટુંકનો જીજ્ઞાસાર અમદાવાદ માંડવીની પોળમાં નાગજી ભુધરની પોળનિવાસી શેઠ પુંબલાલભાઈ નંગીનદાસે હજારો રૂપિયા ખર્ચીને હમણાં જ કરાવ્યો છે. તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી ભુરીબેને ઉદારતાથી આ શુભ કાર્ય કરાવ્યું છે જેનો શિલાલેખ પણ છે.

પ્રેમચંદ મોદીની ટુંકના કોટના બહારના ચોકમાં એક કુંડ આવેલો છે તે કુંડના નીચાણના ભાગ પાસે એક ચોરડીમાં ખોડીયાર માતાનું ચમત્કારી સ્થાનક છે. શેઠ કુટુંબના કેટલાએક જૈનો અહીં બાધા ઉતારવા આવે છે. ચોમાસાના દિવસોમાં પાણીથી કુંડ ભરાઈ જાય છે છતાં ય દેવીનું સ્થાનક વગેરે તેમનું તેમજ રહે છે.

હેમાભાઈની ટુંક ગિર્ફ હેમાવસી

અમદાવાદના નગરશેઠ કુટુંબના નખીરા દાનવીર, ધર્મવીર અને કર્મવીર નગરશેઠ હેમાભાઈએ આ ટુંક બંધાવી છે.

મોગલકુલતિલક સમ્રાટ અકબરને પ્રતિબોધ આપનાર જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના સમયમાં આ તીર્થધિરાજ તેઓશ્રીને સોંપાયો અને તેના વહીવટની સત્તા અમદાવાદના નગરશેઠ શાન્તિદાસને સોંપાઈ ત્યારથી ગિરિરાજનો વહીવટ નગરશેઠ કુટુંબ જ સંભાળતું હતું. એજ નગરશેઠ શાન્તિદાસના પૌત્રના પૌત્ર શેઠ હેમાભાઈએ સં. ૧૮૮૨ માં આ ટુંક બંધાવી અને સં. ૧૮૮૬ માં મુલનાયક શ્રી અજિતનાથ પ્રભુજીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

નગરશેઠ હેમાભાઈનું જીવન પરમાર્થી અને પૂર્ણ ધર્મપ્રેમી હતું. તેઓ દાનવીર અને પરમસેવાભાવી હતા. તેમણે હેમાવસી બંધાવ્યા ઉપરાંત ગિરિરાજની નીચે

જય તળાટી બંધાવી અને હેમાલાઈનો વન્ડો પણ તેમનો જ બંધાવેલો છે. ખીજી ધર્મશાળાઓ અને મંદિરોની પ્રતિષ્ઠાઓ પણ તેમણે કરાવી છે. અમદાવાદમાં હેમાલાઈ ઇન્સ્ટીટ્યુ (પુસ્તકાલય) સંગ્રહસ્થાન, સીવીલ હોસ્પિટલ, વર્નાક્યુલર સોસાયટી, ગુજરાત કોલેજ વગેરેમાં દાન આપ્યું છે.

આ નગરશેઠે અમદાવાદની પાંજરાપોળને પોતાના રાયરડા ગામની ઉપજમાંથી ભાગ આપવો શરૂ કર્યો. માતર, સરખેજ, નરોડાના મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા તેમણે કરેલી; ઉમરાળામાં મંદિર બંધાવ્યું; ગિરનાર ઉપર થોડાં પર્ગથયાં બંધાવેલાં. માતર, પેથાપુર, ઉમરાળા, શુદ્ધી, સરખેજ, નેસડા વગેરે સ્થાનોમાં ધર્મશાળાઓ બંધાવી છે.

આ શેઠે આ ટુંક બંધાવી છે. તેમાં ૪ મોટા દહેરાં અને ૪૩ દેરીઓ છે.
૧ અજિતનાથજીનું મંદિર ૧૮૮૬માં નગરશેઠ હેમાલાઈ વખતચંદ ખુશાલચંદે પ્રતિષ્ઠા કરી.

૨ પુંડરીકજીનું મંદિર " " " " " "

૩ ચૌમુખજીનું મંદિર " " " " " "

૪ ચૌમુખજીનું મંદિર સં. ૧૮૮૮ માં શેઠ સાકરચંદ પ્રેમચંદે બંધાવ્યું.

પોળની બહાર બે બાજુ બે નાના કુંડ આવેલા છે. બાજુમાં પૂજારીની ચોરડી છે.

ઉજમબાઈની ટુંક ઊર્ફે ઉજમવસી

અમદાવાદના નગરશેઠ વખતચંદ શેઠના પુત્રી અર્થાત્ હેમાલાઈ નગરશેઠના બહેન અને હેમાલાઈ શેઠના પુત્ર નગરશેઠ પ્રેમાલાઈનાં કુળ થતાં હોવાથી ઉજમકુળ તરીકે પણ તેઓ પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ સુપ્રસિદ્ધ તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી મૂલચંદ્રજી મહારાજના ઉપદેશથી અમદાવાદમાં વાઘજીપોળમાંની પ્રસિદ્ધ ઉજમકુળની ધર્મશાળા પણ તેમની જ બંધાવેલી છે અને અષ્ટાપદજીના મંદિરમાં પણ તેમણે જ નંદીશ્વર દ્વીપનું મંદિર બંધાવ્યું છે. આ જ ઉજમકુળએ ગિરિરાજ ઉપર ઉજમવસી બંધાવી છે.

આ ટુંકમાં સુંદર નકશીદાર પથ્થરની જાળીવાળા મંદિરમાં સત્તાવન ચૌમુખજીની રચના છે. સત્તાવન શિખરો જુદા જુદા નામથી ઓળખાય છે. રચના બહુ જ ભવ્ય, આકર્ષક અને મનોહર છે. આ ટુંકમાં ત્રણ મંદિર અને બે દેરીઓ છે.

૧. નંદીશ્વરદ્વીપનું મંદિર ઉજમ શેઠાણીએ સં ૧૮૬૩ માં બંધાવ્યું.

૨. કુંચુનાથ પ્રભુજીનું મંદિર-૧૮૪૩ માં શેઠ ડાહ્યાલાઈએ બંધાવ્યું છે.

૩. શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુનું મંદિર શેઠાણી પરસનબાઈએ બંધાવ્યું છે.

આ ટુંકમાં મંદિરો થઈ શકે તેવી જગ્યા છે.

સાકરચંદ પ્રેમચંદની ટુંક યાને સાકરવસી

અમદાવાદવાળા શેઠ વખતચંદ પ્રેમચંદ, સાકરચંદ પ્રેમચંદ વગેરે ૧૮૮૮ માં શત્રુજયનો સંઘ લઈને આવ્યા ત્યારે જ ટુંક બંધાવાનું શરૂ થયું, જેમાં શેઠ મગ-

નભાઈ કરમચંદ તથા લલ્લુભાઈ જમનાદાસનાં દેહરાં પશુ બંધાવા માંડ્યાં હતાં. આ ટુંકમાં ૧૮૬૩ માં સાકરચંદ શેઠે પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યારથી આ ટુંક સાકરવસી તરીકે જ પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં ત્રણ દેહરા અને એકવીશ દેરીઓ છે.

૧ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનું દેહરું શેઠ સાકરચંદ પ્રેમચંદે ૧૮૬૩માં પ્રતિષ્ઠા કરી પંચ ધાતુની સુંદર શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે.

૨ પદ્મપ્રભુજીનું મંદિર ૧૮૬૩ માં શેઠ લલ્લુભાઈ જમનાદાસે પ્રતિષ્ઠા કરી

૩ પદ્મપ્રભુજીનું મંદિર ૧૮૬૩ માં શેઠ મૈનભાઈ કરમચંદે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

છીપાવસહી

આ ટુંક સં. ૧૭૬૧ માં ભાવસાર (છીપ) જૈનોએ બંધાવી છે. યદ્યપિ આ ટુંક નાની છે છતાં ય જૈન સંઘ કેવો ઉદાર અને મહાન છે, જે અનેક જાતિઓ અને ઉપજાતિઓથી ભરેલો છે છતાંય દરેકને એક સરખો જ આદર અને માન આપે છે.

આ ટુંકમાં ત્રણ દેહરાં અને ચાર દેરીઓ છે.

૧. ઋષભદેવજીનું મંદિર—૧૭૮૧ માં છીપા જૈનોએ આ મંદિર બંધાવ્યું છે.

૨. શ્રી પ્રભુનું દેહરું—સં. ૧૭૬૮ માં બંધાયું છે. આ મંદિર સાકરવસીના ગઢ ભેડે જ આવેલું છે.

૩. શ્રી નેમનાથ પ્રભુજીનું મંદિર—સં. ૧૭૬૪ માં શા હરખચંદ [શીવચંદે બંધાવ્યું છે.

છીપાવસીમાં નેમનાથ ભગવાનના દેરા પાસે રાયણુ આગળની છ દેરીમાં છેલ્લી એક દેરીમાં અજિતનાથજી અને બીજી દેરીમાં શાંતિનાથ પ્રભુની પ્રતિમાઓ છે. કહે છે કે પ્રાચીન કાલમાં આ બન્ને દેરીઓ સામસામે હતી પરંતુ શ્રી નેમનાથ ભગવાનના શિષ્ય શ્રી નંદિષેણુજીએ અજિતશાંતિસ્તવ બનાવ્યું તે વખતે બન્ને દેરીઓ એક સાથે લાઇનમાં થઇ ગઇ પરંતુ મિ. કેરડીયા પોતાની એક બુકમાં આ કથાનો નિષેધ કરતાં લખે છે કે “ શ્રી અજિતનાથ ભગવાન સિદ્ધગિરિ ઉપર ચાતુર્માસ પધાયા ત્યારે રાયણુ પાસે થઇ “ ભદ્રકર્ગરિ શૃંગની નીચે તલાવડી આસપાસના ગુફા અને ટેકરી તથા છૂટક જમીન પર સ્થિર થયા. ઇન્દ્રમહારાજે અહીં એક ભવ્ય પ્રાસાદ બંધાવ્યો. પ્રભુજી જ્યાં કાઉસસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા ત્યાં ચરણપાદુકા સ્થાપી દેરી બાંધી.

બાદમાં ઘણા સમય પછી સોળમા શાંતિનાથ ભગવાન (૧૫૨૫૫૭૭) ચાતુર્માસ ઉપરના સ્થાને જ પધાર્યા. ચાતુર્માસ બાદ જ્યાં શાંતિનાથ પ્રભુજી કાઉસસગ્ગ-ધ્યાને રહ્યા હતા ત્યાં ચરણપાદુકા સ્થાપી દેરી બનાવી. આ બન્ને દેરીઓ સામસામે હતી. યાત્રિકોને દર્શન કરતાં અગવડ પડતી—આશાતના થતી. શ્રી નંદિષેણુ મુનિજીએ અજિતશાંતિ બનાવી બન્ને દેરીઓ એક લાઇનમાં થઇ ગઇ આ બન્ને દેરીઓ હાલની

છ ગાઉની પ્રદક્ષિણામાં આવતી ચિલ્લણ તલાવડી પાસે બેડાબેડ છે.” આ જ બન્ને દેરીઓ પ્રાચીન અજિતનાથ અને શાંતિનાથની છે એમ સમજવાનું છે.*

પાંડવોનું દેહરું

ચૌમુખજીની ટુંકની પાછળની બારી પાસે આ દેહરું આવેલું છે. તેમાં બે દેહરાં છે. બન્નેનાં બુદ્ધાં પાકાં કંપાઉંડ છે. મૂળ મંદિરમાં પખાસણ ઉપર પાંચ પાંડવોની પાંચ બિલી સુંદર મૂર્તિઓ છે. પડખે ગોખમાં કુન્તામાતાની મૂર્તિ છે. તેની સામેના ગોખમાં દ્રૌપદીની મૂર્તિ છે. આ સ્થાન ઘણું પ્રાચીન છે.

બીજું તેની પાછળ સહસ્રકૂટનું મંદિર છે.

આ મંદિર સં. ૧૮૬૦માં સુરતવાળા શેઠ ખુબચંદ મયાભાઈ લાલચંદે બંધાવ્યું છે. તેમાં પ્રતિમા ૧૦૨૪ સહસ્ર કૂટ પથ્થરમાં આવેલી છે. ભીંતને એથારે પુરુષાકારે ચૌદરાજલોકનું આરસનું બનાવેલું સુંદર ચિત્ર છે બીજી તરફ સમવસરણ તથા સિદ્ધચક્રજીની રચના આરસપહાણ પર છે જે ખાસ દર્શનીય છે.

ચૌમુખજીની ટુંક

શત્રુઞયગિરિરાજના બિચા શિખર ઉપર આ ટુંક આવેલી હોવાથી દૂરથી દેખાય છે. ગિરિરાજ ઉપરનો બિચામાં બિચો આ ભાગ છે.

અહીં અમદાવાદવાળા શેઠ સદા સોમજીએ સં. ૧૬૭૫માં ભવ્ય અને ઉત્તંગ જિનમંદિર બનાવ્યું. ચૌમુખજીના મંદિરમાં વિશાલ કદનાં ચાર ભવ્ય જિનબિંબો છે જેનાં દર્શન થતાં આત્મા પુલકિત બને છે. આ ટુંકમાં અગિયાર દેહરાં અને ૭૪ દેહરીઓ છે.

ઋષભદેવજી ચૌમુખનું દેહરું અમદાવાદના શેઠ સદા સોમજીએ સં ૧૬૭૫માં બંધાવીને પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૨. પુંડરીક સ્વામીનું દેહરું

” ” ”

૩. સહસ્રકૂટનું દેહરું અમદાવાદવાળા શેઠ ડાદાભાઈએ બંધાવ્યું.

૪. શાન્તિનાથજીનું દેહરું સં. ૧૬૭૫ શેઠ સુંદરદાસ રતનજીએ બંધાવ્યું.

૫. શાન્તિનાથજીનું દેહરું.

૬. પાર્શ્વનાથજીનું દેહરું—સં. ૧૮૫૬માં પ્રતિષ્ઠા થઈ.

૭. પાર્શ્વનાથજીનું દેહરું—સં. ૧૬૭૫માં ખીમજી સોમજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૮. શાન્તિનાથજીનું દેહરું—સં. ૧૬૭૫માં અમદાવાદવાળાએ બંધાવ્યું. આ મંદિરમાં ત્રણસો ચોવીસ મૂર્તિઓ એક પથ્થરમાં છે.

*છીપાવસહી માટે એક બીજો ઉદ્દેશ મળે છે કે આ ટુંકમાં સં. ૧૬૬૬ માં મંદિરો હતાં. મને એમ લાગે છે કે આ વસ્તુ અન્ય ઐતિહાસિક પ્રમાણની અપેક્ષા રાખે છે.

૯. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું મંદિર—૧૭૮૪ અમદાવાદવાળા કરમચંદ હીરાચંદે બંધાવ્યું.

૧૦. શ્રી પ્રભુનું મંદિર—અજમેરવાળા ધનરૂપમલજીએ બંધાવ્યું.

૧૧. અજિતનાથનું મંદિર—ભણસાલીકમલસીસેના અમદાવાદવાળાએ બંધાવ્યું છે.

આ ટુંકની બહારના વિભાગને ખરતરવસી કહે છે.

ખરતરવસહી ૧ યોમુખજીની ટુંકનો આ બહારનો ભાગ છે. જો હનુમાનજી દ્વારથી નવ ટુંકમાં જઈએ તો પ્રથમ અહીં અવાય છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે દેહરાં છે.

૧. સુમતિનાથજીનું દેહરું—સં. ૧૮૯૩માં મુર્શીદાબાદવાળા બાબુ હરખચંદજી ગુલેચ્છાએ બંધાવ્યું છે.

૨. સંભવનાથજીનું દેહરું—સં. ૧૮૯૩માં બાબુ પ્રતાપસિંહજી દુગડે બંધાવેલું છે.

૩. ઋષભદેવજીનું દેહરું—સં. બાબુ ઇન્દ્રચંદજી નીહાલચંદજીએ ૧૮૯૧માં બંધાવ્યું છે.

૪. ચંદ્રપ્રભુજીનું દેહરું—સં. ૧૮૯૩માં હાલાકંડીવાળાએ બંધાવ્યું.

અહીંથી આગળ જુદાં જુદાં મંદિરો આવે છે.

૧. મરૂદેવીનું મંદિર—પ્રાચીન મંદિર છે.

નરશી કેશવજીની ટુંક.

૧-અભિનંદન પ્રભુનું દેહરું—શેઠ નરશી કેશવજીએ સં. ૧૯૨૧માં અંજનચલાકા પ્રતિષ્ઠાદિ કરાવ્યાં છે.

કહે છે કે અહીંની પ્રતિષ્ઠા સમયનું મુહુર્ત બરાબર ન હતું. આના પરિણામે હબરો માણસ મૃત્યુના મુખમાં હોમાયાં. આ પ્રસંગને જનતા “કેશવજી નાયકનો કેર”ના નામથી ઓળખે છે. શેઠજી એ પ્રથમ તો એક મંદિર બંધાવ્યું હતું અને વિશાલ છૂટી જગા રાખી હતી, પરંતુ તેમના પૌત્ર જેઠુભાઈના કાર્યભાર સમયે મુનિમજી વલ્લભજી વસ્તાએ છૂટી જગામાં ધીમે ધીમે મૂળ દેહરાંને ફરતી ભમતીની દેહરીઓ બંધાવી, સામે જ શ્રી પુંડરીકસ્વામીનું મંદિર બંધાવ્યું.

૧. ચોમુખજિનું દેહરું—સં. ૧૭૯૧માં કચ્છનિવાસી વેલુભાઈએ બંધાવ્યું.

* શત્રુજયપ્રકાશ પૃ. ૧૧૦માં ખરતરવસહીનો પરિચય વિદ્વાન લેખકે નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.—આ પ્રમાણે શત્રુજયનું આખું શિખર દેવમંદિરોથી પથરાયેલ જવા લાગ્યું તે જોઈને ખરતરગચ્છી ભાઈઓએ ચોમુખજીની ટુંકમાં જે ભાગ પડતર હતો ત્યાં ખરતરવસહી બંધાવવાનો નિશ્ચય કરીને મુર્શીદાબાદવાળા બાબુ હરખચંદ ગુલેચ્છા તથા બાબુચરવાળા પ્રતાપસિંહજી દુગડ વગેરેએ બિનાલયો બંધાવવામાં માંડ્યાં.

૧. ચંદ્રપ્રભુનું—સં. ૧૮૮૫ ખાણ હરખચંદળ ગુલેચ્છાએ બંધાવ્યું છે.

૧. અજિતનાથજીનું—લખનોરવાળા શેઠ કાલિદાસ ચુનીલાલે સં. ૧૮૮૮માં બંધાવ્યું છે.

૧. કુંથુનાથજીનું હંદેરું—સં. ૧૮૮૭માં શેઠ હિમ્મતલાલ લુણીયાએ બંધાવ્યું.

૧. શ્રી શાન્તિનાથજીનું મંદિર—આ મંદિર બહુ જ પ્રાચીન કહેવાય છે. કહે છે કે આ મંદિર જૈન રાજા સમ્રાટ સંપ્રતિએ બંધાવ્યું છે. ત્યારપછી અનેક જીર્ણોદ્ધારો થયા છે. હમણાં તો વિભાવતી રંગોથી ચિત્રકામ કરાવી તેની પ્રાચીનતા છુપાવી દીધી છે. અહીં ગિરિરાજનાં મંદિરનું વર્ણન ઉપર પૂરું થાય છે.

તીર્થરાજને ફરતો અંદરનો મોટો કિલ્લો અહીં આવે છે ને ચોમુખજીની ટુંકમાં જવાનો પ્રથમ દરવાજો પણ અહીં જ શરૂ થાય છે. મોટી ટુંકની જેમ અહીં પણ ચોકીપહેરા બેસે છે. યાત્રાળુ પાસેથી શસ્ત્ર-છત્રી, લાકડા-મોજાં વિગેરે લઈ લે છે ને તેને મોટી ટુંકે મોકલી દે છે. આ દરવાજાના કોટની રાંગે થઈને એક સીધો રસ્તો અદ્ભૂતજીના હંદેરા પાસે નીકળે છે.

આ રસ્તે જતાં પ્રથમ જ જળથી ભરેલો એક કુંડ આવે છે, જેને ‘વલ્લભ કુંડ’ કહે છે. આ કુંડ નરશી કેશવજી તરફથી મુનિમજી વલ્લભજી વસ્તાએ બંધાવેલ છે. ત્યાંથી પછી આગળ જતાં દરવાજામાં થઈ શસ્ત્રાદિ મૂકીને મંદિરજીમાં જવાય છે.

અહીં કિલ્લાના છેડા ઉપર અંગારશા પીરની કબર છે. જૈન મંદિરોમાં કયાંક કયાંક આવી આશ્ચર્યકારી વસ્તુઓ દેખાય છે. પણ કહે છે કે મુસલમાનોના હુમલાથી બચવા આ સ્થાન બનાવેલું છે. આ સંબંધીની ઠંતકથા ગુલાબચંદ કોરડીયાએ પ્રકાશિત મૂક્યાની વાત મળી છે.

આવી રીતે નવે ટુંકોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન મને મળ્યું તે પ્રમાણે આપ્યું છે. અહીંના ઘણા મંદિરો અને ટુંકોની વ્યવસ્થા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી ચલાવે છે. આ નવે ટુંકો પોતપોતાના કિલ્લા અને દરવાજાથી સુરક્ષિત છે. દરેકના કિલ્લામાં એક એક નાની બારી છે જેથી એક બીજી ટુંકમાં જઈ આવી શકાય છે અને નવો કિલ્લાને ફરતો એક બીજો મોટો કિલ્લો છે જેથી બધાની રક્ષા થાય છે.

ગિરિરાજ ફરતી પ્રદક્ષિણાઓનું વર્ણન

૧. શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજની છગાઉ, બારગાઉ, દોઢગાઉ વગેરેની પ્રદક્ષિણાઓ છે તેમાં સૌથી પ્રથમ છ ગાઉની પ્રદક્ષિણામાં જતાં રામપોળની બારીથી નીકળતાં જમણી તરફ જતો રસ્તો છે છ ગાઉની પ્રદક્ષિણા તરફ જાય છે. ત્યાં પ્રથમ એક દેહરી આવે છે જેમાં શ્રી દેવકીજીના છ પુત્રની કાઉસગીયા મૂર્તિઓ છે; તેઓ અહીં ગિરિરાજ ઉપર મોક્ષે પધાર્યા છે. ત્યાંથી આગળ જતાં નીચેના સ્થળો આવે છે,

૧ ઉલકા જલની દેરી.

આમાં આદિનાથ ભગવાનની પાદુકા છે. મૂલમંદિરમાંથી શ્રી આદિનાથ ભગવાનના ન્હવણનું પાણી જમીનવાટે વહેતું અહીં સુધી આવતું એમ કહેવાય છે. હાલમાં તેમ નથી. ખારોટો એક ખાડામાં ન્હવણ જલ ભરે છે. યાત્રાળુઓ અહીં ચૈત્યવંદના કરે છે.

—અહીંથી થોડે દૂર—

૨ ચિલ્લણ તલાવડી.

ચિલ્લણ તલાવડી ઉપર શ્રી અજિતનાથ અને શાંતિનાથજીની પાદુકાઓ છે. પાસે સિધ્ધશિલા છે, તેના ઉપર સુધને યાત્રિકો સિધ્ધશિલાનું ધ્યાન ધરતા કાઉ-સ્સગ કરે છે.

ચિલ્લણ મુનિ કે જેઓ ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય હતા તેઓ સંઘ સહિત અત્રે આવ્યા ત્યારે યાત્રિકોના તૃષા-ઉપદ્રવને શાંત કરવા લબ્ધિથી આ સ્થાન પ્રગટાવ્યું હતું. ચિલ્લણ મુનિરાજના સ્મરણરૂપે લોકો આ સ્થાનને ચિલ્લણ તલાવડીથી સંબોધે છે. યાત્રિકો આ સ્થાને પવિત્ર થાય છે. ધ્યાન કરે છે. દુષ્કાળના સમયે પણ અહીં પાણી મુકાતું નથી. અહીં દર્શન કરી સામે દેખાતા ભાડવાના ડુંગર ઉપર જવાય છે. ભાડવાના ડુંગર ઉપર કૃષ્ણ વાસુદેવના પુત્રો સાંબ અને પ્રદ્યુમ્નકુમાર સાડીઆઠ કરોડ મુનિઓ સાથે મુક્તિ પધાર્યા હતા. દેરીની નજીકમાં એક કુંડ છે જે શેઠ ભગુભાઈ પ્રેમચંદે સુધરાવ્યો છે. ક્રા. શુ. ૧૩ ના દિવસે અહીંની યાત્રાનું મહત્ત્વ આ પહાડની યાત્રાને માટે જ છે.

ત્યાંથી યાત્રા કરી નીચે ઉતરી સિધ્ધવડની યાત્રા કરે છે. અહીં આદિનાથ ભગવાનની દેરી છે. પાણીની વાવ છે. નજીકમાં ભાતું અપાય છે. આ સ્થાને અનંત મુનિમહાત્માઓ મુક્તિ પધાર્યા છે. ક્રા. શુ. ૧૩ મોટો મેળો ભરાય છે. અહીંથી પણ રસ્તે પાલીતાણા બે ગાઉ દૂર છે. યાત્રાળુઓ પગે અથવા વાહનમાં શહેરમાં જાય છે.

૨. ખાર ગાઉની પ્રદક્ષિણા

પાલીતાણા શહેરથી તલાટી રોડને રસ્તે કલ્યાણવિમલજીની દેરીની પાસેથી શત્રુજયી નદીએ જવાય છે. નદીના કાંઠે પાંડેરિયું ગામ છે. ત્યાં થઈ નદી ઉતરી આગળ જવાય છે.

આ રસ્તામાં પથરા, કાંટા અને કાંકરાનું પૂરેપૂરું જોર હોય છે. પ્રથમ પાંડેરીયું ગામ આવે છે. પછી ભંડારીયું ગામ આવે છે. પાલીતાણાથી ભંડારીયું ૪ થી ૫ ગાઉ દૂર છે. ભંડારીયામાં સુંદર જિનમંદિર, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય વિગેરે સગવડતા છે. શ્રાવકોનાં ઘર ૧૫ થી ૨૦ છે. ભાવિક છે. અહીંથી કદંબગિરિનાં મંદિરો વિગેરે દેખાય છે. ભંડારીયાથી યોદાનાનેસ અહીંથી ત્રણ ગાઉ છે. યોદાના નેસમાં પૂ. પા. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમસૂરીધરજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી સુંદર ત્રણ ધર્મશાળાઓ, ઉપાશ્રય અને આવન જિનાલયનું ભવ્ય જિનમંદિર વિગેરે બંધાયેલ છે. મૂલનાયક શ્રી મહાવીર પ્રભુજીની ભવ્ય મૂર્તિ છે.

ત્યાંથી માઇલ દોઢ માઇલ દૂર તલાટી છે, ત્યાંથી ઉપર ચઢાય છે. ઉપર શત્રુંજયાવતાર, રૈવતગિરિ અવતાર તથા શ્રી નમિનાથજીનાં ભવ્ય મંદિરો છે. દૂરથી આ ધવલશિખરી ઉત્તુંગ મંદિર બહુ જ આકર્ષક, રમ્ય અને મનોહર લાગે છે. શ્રી નમિનાથજીના મંદિરથી ઉપર ચઢવાનું છે. ચઢાવ ઘણું કઠણ છે. ઉપર એક સુંદર ચોતરા ઉપર દેરી છે જેમાં બે જોડી પાદુકાઓ છે. કદંબગણધરની આ પાદુકાઓ છે. ગંધ ચોવીશીના બીજા નિરવાણી તીર્થ કરના શ્રી કદંબગણધર ગંધ* ચોવીશીમાં કોડ મુનિવરો સાથે મુક્તિ પધાર્યા હતા. આ બન્ને પાદુકાઓ પર લેખ છે. એક પાદુકાયુગલ જૂની સં. ૧૬ + x ની છે. પ્રતિષ્ઠાપક તપાગચ્છે શ્રોચિજ્ઞયસેન-સુરિમિઃ ગૃહસ્થનું નામ પણ છે પરંતુ વંચાતું નથી. બીજી પાદુકાયુગલ સં. ૧૮૬૩ x x x ઉત્તમચંદ x x x પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્યનું નામ નથી વંચાતું.

ઉત્તરતી વખતે વાવડી પ્લોટ તરફ જવું. ત્યાં પણ સુંદર જિનમંદિર અને નૂતન બનતી સેંકડો જિનમૂર્તિઓ તથા ગુરુમૂર્તિઓ પણ છે. લોયરાં વિગેરેમાં પણ દર્શનીય જિનમૂર્તિઓ છે. પ્રતિષ્ઠા અંજનશલાકા બાકી છે.

આ આખા તીર્થની વ્યવસ્થા શ્રી શેઠ જિનદાસ ધરમદાસની પેઢી કરે છે. તલાટીએ ભાતું અપાય છે. પેઢીની વ્યવસ્થા સારી છે. યાત્રિકોને માટે લોજનશાળા વગેરેની સગવડ સારી છે.

કદંબગિરિથી અઢીથી માઇલ દૂર ચોક છે. ત્યાં વિશાલ ધર્મશાળા છે. ત્યાં નજીકમાં હસ્તગિરિ તીર્થની ટેકરી છે. પહાડ નાનો છતાં ચઢાવ કઠણ છે.

શ્રી કદંબગિરિરાજને શોભાવવાનું, સુંદર મંદિરોથી અલંકૃત કરવાનું અને તેની સારી પ્રસિધ્ધિ, મહાત્મ્ય પ્રસારાવવાનું માન પૂ. પા. આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી મહારાજને ઘટે છે. તેમણે ભગીરથ શ્રમ લઈ તીર્થોધ્ધાર કરાવ્યો છે અને જંગલમાં મંગલ વર્તાવ્યું છે.

હસ્તગિરિ

કદંબગિરિથી એક ગાઉ એક ગામ આવે છે. અહીં સરકારી થાણું છે. ગામના પાદરે ભગવતી શત્રુંજયી નદી વહે છે. નદી ઓળંગી સામે કાંઠે બે માઇલના ચઢવાનો હસ્તગિરિ પહાડ છે. અહીં ચકવર્તી રાજર્ષી ભરત મહારાજ અનશન કરી મોક્ષે પધાર્યા છે. તેમજ તેમનો હાથી પણ અનશન કરી અહીં સ્વર્ગે સિધાવેલ છે તેથી

* ગંધ ચોવીશીના અંતિમ તીર્થ કર શ્રી સંપ્રતિ જિનદેવના ગણધર કદંબ મુનિ એક કોડ મુનિવરો સાથે અનશન કરી અહીં મોક્ષે પધાર્યા છે એવો બીજો સ્થાને ઉલ્લેખ મળે છે. શ્રી શત્રુંજયગિરિરાજના ૧૦૮ નામોમાં આ શિખરનું નામ છે. કદંબગિરિ, શ્રી શત્રુંજયગિરીરાજનું એક શિખર જ છે. આ શિખર પણ સજીવ છે. અનેક રસો, વનસ્પતિઓ અને સિદ્ધિઓનું સ્થાન છે.

હસ્તગિરિ તીર્થ પ્રસિદ્ધ છે. ઉપર સુંદર દેરી છે. તેમાં પાહુકા છે, આ સ્થાન ઘણું જ પવિત્ર છે.

ચોક ગામમાં સુંદર જિનમંદિર, વિશાલ ધર્મશાળા વિગેરે છે. વ્યવસ્થા શેઠ આ. ક. ની પેઢી કરે છે.

અહીંથી જાળીયા થઈ ગિરિરાજની પ્રદક્ષિણા હતા પાલીતાણા જવાય છે.

૩ ભાઠી વીરડાની દેરી—

શત્રુજયી નદીની પાગ પાલીતાણાથી શ્રી શત્રુજય રોડ ઉપર જતાં નહાર બિલ્ડી-ગની પાસે બે રસ્તા નીકળે છે. એક રસ્તો તલાટી જાય છે અને બીજો રસ્તો સીધો શત્રુજયી નદી તરફ જાય છે. અહીંથી બે ગાઉ દૂર શત્રુજયી નદી છે. તેમાં ન્હાઈ, પવિત્ર થઈ ઉપર જતાં પ્રથમ એક દેરી આવે છે જેમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પાહુકા છે. ત્યાં થઈ આગળ ઉપર જતાં અર્ધો રસ્તો એક દેહરી અને વિસામો છે. ત્યાં એક કુંડ છે. આ કુંડ ને વિસામો રાધનપુરવાળાએ બંધાવેલ છે. અહીં દર્શન કરી ઉપર દાદાની ટુંકમાં જવાય છે. નદી પાસે એક પાણીની પરબ બેસે છે તેને ભાઠીનો-વીરડો કહેવામાં આવે છે.

૪ રોહીશાળાની પાગ—

છ ગાઉની પ્રદક્ષિણાવાળા રસ્તે એટલે કે રામપોળની બારીએથી રોહીશાળાની પાગે જવાય છે તેમજ શત્રુજયી નદીવાળા રસ્તેથી આગળ જતાં રોહીશાળાની પાગ આવે છે. નજીકમાં ગામ છે. ત્યાં સડકને કિનારે વિશાલ ધર્મશાળા તથા જિનમંદિર છે. આ નૂતન ભવ્ય જીન મંદિર અને સુંદર ધર્મશાળા વગેરે પૂ. પા આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેભિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી જ તૈયાર થયેલ છે. અહીંની વ્યવસ્થાપણે શેઠ જી. પેઢી કરે છે. ત્યાંથી અર્ધો પોણો માઈલ દૂર તલાટી છે. ત્યાં ભાતું અપાય છે. ઉપર દેરી છે. એક કુંડ છે. દર્શન કરી ઉપર જવાય છે.

૫ ઘેટીની પાગ—

મેટી ટુંકની બહાર નીકળી નવ ટુંકના રસ્તે જતાં સીધે સન્મુખ રસ્તે કિલ્લાની

૧ અહીંથી નીચે ઉતર્યા પછી આદપર આવે છે ત્યાંથી દૂર ઘેટી ગામ છે. ત્યાં દેહરાસર ઉચાશ્રય છે ત્યાં શ્રાવકોનાં ઘર છે ઘેટી ગામ ઘણું પ્રાચીન છે. પહેલા અહીંથી પણુ ઉપર ચઢાવું હતું મહાપ્રભાવિક આચાર્ય શ્રી પાદલીપ્તસૂરિજી મહારાજ પહેલાં અહીંથી ઉપર ચઢ્યા હતાં. તેમજ વર્તમાન યુગમાં અહીં પ્રથમ ઉદ્ધાર જવડશાહે કરાવ્યો હતો. ત્યાર પછી જુદા જુદા સમયે ઉદ્ધાર થતાં જ આવ્યા છે.

પાલીતાણાથી દસ ગાઉ દૂર છાપરીયાલી ગામ છે જે ભાવનગરના મહારાજાએ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને ભેટ આવેલું છે ત્યાં પેઢી તરફથી સુંદર પાંજરાપોળ ચાલે છે. ત્યાં પાસે ટેકરી ઉપર એક દેહરી છે તેમાં પ્રતિમાજી છે.

ખારીમાંથી બહાર નીકળી આગળ નીચે ઉતરવાનું છે. વચમાં એક દેરી આવે છે જેમાં ચોવીશ પ્રભુના ચરણક્રમ છે-પાદુકાઓ છે. પાસે જ વિસામો છે. અહીં ઋષભદેવ પ્રભુ પ્રથમ પધાર્યા હતા. ત્યાંથી નીચે ઉતરી આગળ જતાં ગિરિજના છેડા ઉપર સુંદર જળીવાળી દેરી છે, જેમાં શ્રીચોવીશ પ્રભુની પાદુકાઓ છે. અહીં દર્શન કરી ઉપર જઈ દાદાનાં દર્શન પૂજન વગેરે કરે તેને બે યાત્રા થાય છે.

૬ દોઢ ગાઉની પ્રદક્ષિણા

રામપોળની ખારીથી બહારના ભાગમાં કિલ્લાની કોરના બાજુના રસ્તેથી ફરતાં, કિલ્લાનાં દરેક મંદિરોની પ્રદક્ષિણા તથા નવે ટુંકને ફરી બહારની ખારીથી હનુમાન ધાર આવી દાદાની ટુંકમાં જઈ દાદાના દર્શન કરે છે તેને દોઢ ગાઉની પ્રદક્ષિણા કહેવામાં આવે છે.

સિદ્ધાગિરિની યાત્રાએ આવનાર દરેક યાત્રાળુ શત્રુઞયી નદી, દોઢ ગાઉની પ્રદક્ષિણા, ઘેટીની યાત્રા, રોહીશાળાના પાગની યાત્રા, છ ગાઉ અને ખાર ગાઉ વિગેરેની યાત્રાનો લાભ અવશ્ય લે છે. અને આટલી યાત્રા કરે ત્યારે જ યાત્રા પૂર્ણ થઈ એમ મનાય છે.

આ સિવાય શત્રુઞય ગિરિરાજની પંચતીર્થની પણ યાત્રા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. તેનાં મુખ્ય ગામો નીચે મુજબ છે-નીચે આપેલાં દરેક ગામોમાં શ્રાવકોના ઘર, સુંદર મંદિર અને ધર્મશાલાઓ છે. તેમાં તળાવ, મહુવા અને ઘોઘા તીર્થસ્થાન છે. પાલીતાણેથી જેશર, છાપરીઆળી, મહુવા, દાઠા, તળાવ, ત્રાપજ, તણુસા, ઘોઘા, ભાવનગર, વરતેજ અને શિહોર થઈ પાછા પાલીતાણા આવ્યા છે. બધે સ્થાને જવાને વાહનો પાલીતાણેથી જ મળે છે. (મહુવા અને તળાવ, ઘોઘા વગેરેનું વર્ણન આગળ આવે છે.)

શ્રી શત્રુઞય તીર્થ સંબંધી કેટલીક પવિત્ર વસ્તુઓની ઓળખાણ અને તેનો અદ્ભુત મહિમા.

રાગદની (રાયણ વૃક્ષ) અને તેની નીચે રહેલાં પ્રભુનાં ચરણ.

આ રાયણનું વૃક્ષ શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાનની પાદુકાવડે પવિત્ર ગણાય છે. ભગવાન અહીં નવાણું પૂર્વ વાર સમવસર્યા છે. ચોરાશીલાખ વર્ષનું એક પૂર્વાંગ : તેને ચોરાશી લાખે શુભતા આવે તે પૂર્વ. એવા પૂર્વ નવાણું વાર શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન અહીં પધાર્યા હતા. આથી આ રાયણ તીર્થની તુલ્ય વંધ છે. તેના પત્ર, ફળ તથા શાખા ઉપર દેવતાઓનો વાસ હોવાથી પ્રમાદથી તે તોડવા કે છેદવા નહીં.

ન્યારે કોઈ સંઘપતિ પૂર્ણ ભક્તિભાવથી તેની પ્રદક્ષિણા દે છે ત્યારે જો તે રાયણ તેના ઉપર હર્ષથી દૂધ વર્ષાવે છે તો તે ઉભય લોકમાં સુખી થાય છે. જો તેની શુભ દ્રવ્યથી આદર સહિત પૂજા કરવામાં આવે તો તે સ્વર્નમાં આવી સર્વ શુભાશુભ કહી દે છે. વળી તેની આદર સહિત પૂજા કરવાથી ભૂત, વૈતાલ, શાકિની,

રાક્ષસ પ્રમુખનો ગમે તેવો વળગાડ જતો રહે છે તથા બીજા વિકાર પણ થઈ શકતા નથી.

એ ઉત્તમ વૃક્ષના પત્ર, પુષ્પ કે શાખાદિક સહેજે પડેલા હોય તો તેને આદર સહિત લઈ આવી જીવની જેમ સાચવવા. એના જળનું સિંચન કરવાથી સર્વ વિઘ્નની શાંતિ થાય છે. એ પાવત્ર વૃક્ષને સાક્ષી રાખી જે દોસ્તી બાંધે છે તે અને અત્યંત સુખ અનુભવી છેવટે પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ રાયણ વૃક્ષની પશ્ચિમ દિશા તરફ એક હુલ્લ રસકુપિકા છે. અધ્યા સહિત અક્રમ તપના આરાધનથી કેઈ ભાગ્યવાન પુરુષ તેનો રસ મેળવી શકે છે. જે રસની ગંધ માત્રથી લોહું સુવર્ણ થઈ જાય છે. એક રાજાદની જ બે પ્રસન્ન હોય તો બીજી શાની જરૂર છે?

શ્રી શત્રુજયા નદી.

સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં અનંત મહિમાથી પૂર્ણ અને અનંત સુકૃતનું સ્થાન એવું શત્રુજય નામે મહાતીર્થ છે. એનાં દર્શન, સ્પર્શન, શ્રવણ અને સ્તવનથી પણ પાપનો લોપ થઈ જાય છે. તે ક્ષણવારમાં પ્રાણીઓને સ્વર્ગનાં તથા મોક્ષનાં સુખ આપે છે. તેના જેવું ત્રણ લોકને પાવન કરનારું કેઈપણ બીજું તીર્થ નથી. એ મહાતીર્થની દક્ષિણ બાજુએ પ્રભાવિક જલથી પૂર્ણ શત્રુજયા નદી વહે છે. શ્રી શત્રુજય તીર્થને સ્પર્શી રહેલી હોવાથી તે નદી મહાપાવત્ર છે અને ગંગા સાંધુના દ્રવ્ય જળના ફલથી પણ અધિક ફલદાતા છે.

તેમાં સ્નાન કરવાથી સકલ પાપ ધોવાઈ જાય છે. (અત્ર યાદ રાખવું કે જૈનેતરની જેમ જૈનોએ ડુબાડુબ કરી અનુપયોગે સ્નાન કરવાનું નથી પણ કિનારે બેસી પાણી ગળીને સ્નાન કરવાનું છે).

શ્રી શત્રુજય મહાતીર્થની તે જાણે વેદી હોય તેવી શોભે છે. તે ગંગા નદીની જેમ પૂર્વ દિશા તરફ વહેનારી, અપૂર્વ સુકૃત્યના સ્થાનરૂપ, અનેક ઉત્તમ દ્રહોવડે પ્રભાવશાળી અને અનેક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી છે.

શત્રુજયા, બહ્મવી, પુંડરિકિણી, પાપંકષા, તીર્થબૂમિ, હંસા એવા અનેક અભિધાનો (નામો)થી તે પ્રખ્યાત છે. તેમાં કદંબગિરિ અને પુંડરિકગિરિ નામના શિખરની મધ્યમાં કમલ નામનો એક મહાપ્રભાવક દ્રહ છે. તેના જલવડે માટીનો પિંડ કરી જો નેત્ર ઉપર બાંધવામાં આવે તો રતાંધળાપણું વિગેરે અનેક પ્રકારનાં નેત્રવિકારનો નાશ થઈ જાય છે. વળી તે જલના પ્રભાવથી બીજા પણ ભૂત વૈતાલાદિક અન્ય દોષો દૂર થાય છે અને તેમાં જીવની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

સૂર્યોદ્યાન તથા તેમાં આવેલા સૂર્યાવર્ત અથવા સૂર્યકુંડનું વર્ણન.

શ્રી શત્રુજય ગિરિની પૂર્વ દિશામાં નંદનવન સમાન સૂર્યોદ્યાન નામનું ઉદ્યાન છે.

જેમાં સર્વ કાર્યમાં ઉપયોગી અનેક દિવ્ય ઔષધિઓ થાય છે. તેમાં નિર્મલ જલથી ભરેલો સૂર્યાવર્ત નામનો કુંડ છે તે સર્વ રોગ સંબંધી પીડાનો નાશ કરે છે. આ કુંડના જલના એક ણિંદુ માત્રથી અઢાર પ્રકારના કેઢ દૂર થઈ જાય છે.

અંદ્રયૂડ નામે વિદ્યાધર પોતાની પ્રિયતમા સાથે ચૈત્રી પૂર્ણિમાની શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજની યાત્રા કરીને પોતાને અહોભાગ્ય માનતો જતો હતો ત્યાં નજદીકમાં આ મનોહર ઉદ્યાન જોયું. પ્રિયાની પ્રેરણાથી વિમાન નીચે ઉદ્યાનમાં તથા સૂર્યાવર્ત કુંડમાં યથેચ્છ કીડા કરી પાછાં ફરતાં તે કુંડનું પ્રભાવિક નિર્મલ જલ સાથે લઈ વિમાનમાં બેસી ચાલ્યો. આગળ ચાલતાં માર્ગમાં એક સ્થળે નીચે દૃષ્ટિ નાખી જોતાં મહીપાળ નામે રાજાની ચતુરંગી સેનાનો પડાવ જોયો. મહીપાળદેવ રોગાર્ત હતો. ઘણા માણસો તેને વીંટી વળી સેવા ચાકરી તથા ઉપચારાદિ કરતા હતા. વિદ્યાધરની સ્ત્રીએ આ કરુણ દ્રશ્ય જોઈ, ક્યા લાવી, પ્રિયતમની આજ્ઞા મેળવી મહીપાળ ઉપર તે ચમત્કારી જલના ણિંદુ પ્રદેખ્યા તે કે તરત જ તાપથી કરમાઈ ગયેલું વૃક્ષ વર્ષોયોગે જેમ નવપલ્લવીત થઈ જાય તેમ રાજાનું શરીર રોગરહિત (નિરોગી) બની નવપલ્લવીત બની ગયું. કુષ્ઠાદિક રોગ પલાયન થઈ જવાથી તેની કાયા દિવ્ય કાંતિવાળી થઈ ગઈ.

અદ્યાપિ પણ આ ઉદ્યાન તથા કુંડનો, અને તેના જલનો મહિમા સુપ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી શત્રુજય ગિરિરાજ ઉપરના મુખ્ય મુખ્ય પર્વ ઉત્સવોની તિથિઓ અને તેનાં કારણો

પરિશિષ્ટ ૧

૧. કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫ શ્રી ઋષભદેવજીના પુત્ર દ્રાવિડ ને વારિખિલ્લ કથ કોડ મુનિ-વર સાથે મોક્ષે ગયા.
૨. પોષ વદિ ૧૩ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન અષ્ટાપદે સિદ્ધિ પામ્યા.
૩. ફાલ્ગુન શુદ્ધ ૮ શ્રી ઋષભદેવજી આ તિથિએ પૂર્વ* નવાણુ વાર સિદ્ધિ-ચળ પર સમવસર્યા.
૪. „ „ શુદ્ધ ૧૦ શ્રી ઋષભદેવજીના પાલક પુત્ર (પૌત્ર) નમિવિનમિ વિદ્યાધર જે કોડ મુનિવરો સાથે સિદ્ધિપદ પામ્યા.
૫. „ „ „ ૧૩ શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવના પુત્ર શામ્ભ અને પ્રદ્યુમ્ન સાદી આઠ કોડ મુનિ સાથે આ તીર્થના ભાડવા ડુંગરવાળા ભાગમાં સિદ્ધિ પામ્યા.

* ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખે ગુણવાથી એક પૂર્વ થાય. એવા નવાણુ પૂર્વ એટલે ૬૯૮૫૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વખત પધાર્યા. અહીં નવાણુ યાત્રા કરવાની પ્રવૃત્તિનું મૂળ કારણ પણ આ જ છે.

૬. " " " ૧૫ શ્રી ઋષભદેવજીના મુખ્ય ગણધર શ્રી પુંડરીકસ્વામીએ પાંચ કોડ મુનિ સાથે આ તિથિએ અણસણ કર્યું.
૭. ફાલ્ગુન વદિ ૮ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનું જન્મ તથા દીક્ષા કલ્યાણક છે. તેમજ વર્ષીતપની શરૂઆત પણ આ દિવસથી જ કરાય છે.
૮. ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૫ શ્રી પુંડરીક ગણધર પાંચ કોડ મુનિવરો સાથે સિદ્ધિપદ પામ્યા
૯. વૈશાખ શુદ્ધિ ૩ શ્રી ઋષભદેવ લગવંતે એ તિથિએ વર્ષીતપનું પારણું શ્રેયાંસ-કુમારના હાથે હસ્તિનાપુરમાં કર્યું હતું. કેટલેએક મહાનુભાવો વર્ષીતપનું પારણું અહીં આવીને કરે છે.
- ૧૦ વૈશાખ વદિ ૬ વિ. સં. ૧૫૮૭માં શત્રુજય ગિરિરાજનો સોલમો ઉધાર કરાવનાર કર્મશાહે વર્તમાન મૂલનાયક શ્રી ઋષભ દેવજીની પ્રતિષ્ઠા આ તિથિએ કરી છે. (વર્ષગાંઠ)
- ૧૧ અષાઠ શુદ્ધિ ૧૪ ચોમાસાના ચાર મહિના યાત્રા અંધ થતી હોવાથી આ દિવસે ઘણાં જીવો યાત્રા કરી લે છે.
- ૧૨ આસો શુદ્ધિ ૧૫ પાંચ પાંડવો વીશ કોડ મુનિ સાથે સિદ્ધિપદ પામ્યા.

પરિશિષ્ટ ૨

આ ગિરિરાજ ઉપર મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરેલા મુખ્ય મુખ્ય મહાપુરુષોનાં નામ.

શ્રી પુંડરીક ગણધર (શ્રી ઋષભસેન)	પાંચ કોડ મુનિવરો	સાથે
પાંચ પાંડવો	વીસ કોડ	" "
દ્રાવિડ વારિખિલ્ય	દશ કોડ	" "
શાંખ પ્રદુમ્ન	સાડીઆઠ કોડ	" "
નમિ વિનમિ	બે કોડ	" "
ઠંબગણધર	એક કોડ	" "
નારદઋષિ	એકાણું લાખ સાથે	" "
વસુદેવની સ્ત્રીઓ	પાંત્રીશ હજાર	" "
વૈદર્ભી (પ્રદુમ્નની સ્ત્રી)	ચુંમાળીશસે	" "
નમિ વિદ્યાધરની પુત્રી ચર્યા વગેરે	ચોસઠ (મધુ વદિ ૧૪)	" "
સાગરમુનિ	એક કોડ સાથે	" "
ભરતમુનિ	પાંચ કોડ સાથે	" "
અજિતસેન	સત્તર કોડ	" "
અજિતનાથ પ્રભુના સાધુઓ	દશ હજાર (ચૈત્રીપુનમે)	" "
આદિત્યચંદ્ર	એક લાખ સાથે (દંકગિરિ)	" "
સોમ યશા	તેર કોડ	" "

શાન્તિનાથ પ્રભુજીના ચોમાસા વખતે ૧૫૨૫૫૭૭૭ મુનિવરો-

દમિતારિ મુનિ	ચૌદ હજાર , , , ,
થાવચ્ચા પુત્ર	એક હજાર , , , ,
સેલગાચાર્ય	પાંચશે' , , , ,
સુભદ્રમુનિ	સાતશે' , , , ,
બાહુબલિના પુત્ર	એક હજાર ને આઠ
સંપ્રતિજિનના થાવચ્ચા ગણધર	એક હજાર સાથે
ભરત ચક્રવર્તીને પાટે	અસંખ્યાતા રાજાઓ
પુંડરીક ગણધરને પાટે	, , , , પટોધર મુનિઓ
રામ ને ભરત (દશરથપુત્ર)	ત્રણ કોડ સાથે , , , ,
શ્રી સાર મુનિ	એક કોડ સાથે , , , ,
કાલિક મુનિ	એક હજાર સાથે , , , ,
૧૫૨૫૫૭૭૭ મુનિ સાથે	(સહસ્રકમલગિરિ)

આ સિવાય જેની સાથે પરિવારની સંખ્યા કહેવામાં આવી નથી એવા ભરત પુત્ર બ્રહ્મર્ષિ, ચાર પુત્ર સહિત શાંતનુ રાજા, ચંદ્રશેખર, ઋષભસેન જિન, દેવકીજીના છ પુત્ર (કૃષ્ણના ભાઈ), જાળી મયાળી ને ઉવયાળી (જાદવકુમાર), સુમત શેઠ, મંડક મુનિ, આણંદઋષિ, ૪૫ મુનિ, સાત નારદ, અંધકવિષ્ણુ, ધારણી ને તેના ૧૮ કુમાર વિગેરે ઘણા ઉત્તમ જીવો સિદ્ધિપદ પામ્યા છે. આ ગિરિરાજ ઉપર અનંતા જીવો મોક્ષે પધાયા છે. સિદ્ધિપદ પામ્યા છે. માટે જ કહેવાય છે કે “કાંકરે કાંકરે અનંતા સિદ્ધા ”

પરિશિષ્ટ ૩

સિદ્ધગિરિનાં નવ્વાણું નામ

૧ શત્રુઙ્ગય	૧૧ મુક્તિનિલય (૨)
૨ બાહુબલી	૧૨ સિદ્ધાચળ (૭)
૩ મરુદેવી	૧૩ શતકૂટ
૪ પુંડરિકગિરિ (૫)	૧૪ ઢંક (૧૭)
૫ રૈવતગિરિ	૧૫ કદંબ (૨૦)
૬ વિમલાચલ (૧)	૧૬ કોડિનિવાસ (૧૬)
(વિમળાદ્રિ)	૧૭ લોહિત (૧૬)
૭ સિદ્ધરાજ (૮)	૧૮ તાલધ્વજ (૨૧)
૮ ભાગિરથ (૧૧)	૧૯ પુણ્યરાશિ
૯ સિદ્ધક્ષેત્ર (૪)	૨૦ મહાબળગિરિ
૧૦ સહસ્રકમળ (૧૬)	

૨૧ દઢશક્તિ	૫૫ અકર્મકંઠ
૨૨ થતપત્ર	૫૬ મહાતીર્થ
૨૩ વિજયાનંદ	૫૭ હેમગિરિ
૨૪ ભદ્રંકર	૫૮ અનંતશક્તિ
૨૫ મહાપીઠ	૫૯ પુરુષોત્તમ
૨૬ સુરગિરિ (સુરશૈલ)	૬૦ પર્વતરાજ (૧૫)
૨૭ મહાગિરિ (મહાચળ)	૬૧ જ્યોતિર્પ
૨૮ મહાનંદ	૬૨ વિલાસભદ્ર
૨૯ કર્મસૂડણુ	૬૩ સુભદ્ર
૩૦ કૈલાસ	૬૪ અજરામર
૩૧ પુષ્પકંત	૬૫ હેમંકર
૩૨ જયંત	૬૬ અમરકેતુ
૩૩ આનંદ	૬૭ ગુણકંઠ
૩૪ શ્રીપદ	૬૮ સહસ્રપત્ર (૧૨)
૩૫ હસ્તગિરિ	૬૯ શિવંકર
૩૬ શાશ્વતગિરિ	૭૦ કર્મક્ષય
૩૭ ભવ્યગિરિ	૭૧ તમોકંઠ
૩૮ સિદ્ધશેખર (૬)	૭૨ રાજરાજેશ્વર
૩૯ મહાજસ	૭૩ ભવતારણુ
૪૦ માલ્યવંત	૭૪ ગજચંદ્ર
૪૧ પૃથ્વીપીઠ	૭૫ મહોદય
૪૨ દુઃખહર	૭૬ સુરકાંત (સુરપ્રિય)
૪૩ સુકિતરાજ	૭૭ અચળ
૪૪ મણિકંત	૭૮ અભિનંદ
૪૫ મેરુમાહુધર	૭૯ સુમતિ
૪૬ કંચનગિરિ	૮૦ શ્રેષ્ઠ
૪૭ આનંદઘર	૮૧ અભયકંઠ
૪૮ પુણ્યકંઠ	૮૨ ઉજ્જવળગિરિ
૪૯ જયાનંદ	૮૩ મહાપદ્મ
૫૦ પાતાળમુળ	૮૪ વિશ્વાનંદ
૫૧ વિભાસ	૮૫ વિજયભદ્ર
૫૨ વિશાળ	૮૬ ધન્વંત્રકાશ
૫૩ જગતારણુ	૮૭ કર્પાદિવાસ
૫૪ અકલંક	૮૮ સુકિતનિકેતન

૮૯ કેવળદાયક

૯૦ ચર્યગિરિ

૯૧ અષ્ટોત્તરકૂટ

૯૨ સૌંદર્ય

૯૩ યશોધર

૯૪ પ્રીતિમંડલ

૯૫ કામુકકામ (કામદાયી)

૯૬ સહજનનંદ

૯૭ મહેન્દ્રધ્વજ

૯૮ સર્વાર્થસિદ્ધ

૯૯ પ્રિયંકર.

આ સિવાય શત્રુજયમાહાત્મ્યમાં નીચે પ્રમાણે બીજાં નામ પણ મળે છે.

પ્રદ્યુમ્નગિરિ, નાન્દિગિરિ, ત્રેયઃપ્રદ, પ્રભો-
પદઃ સર્વકામદ, ક્ષિતિમંડળમંડન, સહસ્રા-
ખ્યગિરિ, તાપસગિરિ, સ્વર્ગગિરિ, ઉમાશં-
ભુગિરિ, સ્વર્ણગિરિ, ઉદયગિરિ, અર્જુનગિરિ.

પારશિષ્ટ ૪

શત્રુજય સંબંધી કેટલીક વધુ વિગતો—

છીપકવસતિ—

સીવાસોમજીની દૂંક શત્રુજય પર છે. તે બન્ને અમદાવાદના હતા ને ચીલ-
ડાનો વ્યાપાર કરતા હતા. પછી તેઓ સુભાગ્યે ધનવાન થયા ને શત્રુજય પર
“ મીરાત અહમદી ”ના લખવા પ્રમાણે પાંચ લાખ રૂપિયા ખર્ચી ચોમુખ
મંદિર બંધાવ્યું તે દુંક છીપાવસહી પણ કહેવાય છે. (જૈનયુગ, માઘ ૧૯૮૨, તીર્થ-
રાજચૈત્યપરિપાટ’ સ્તવન’ પૃ. ૨૨૩.)

સં. ૧૮૪૪ માં શ્રી શત્રુજયનાં દહેરાં અને પ્રતિમાઓ

સંવત ૧૮૪૪ વર્ષે વૈસાખ શુદ્ધ ૪ શ્રી સિદ્ધાચલી ઉપરે દેહરા તથા પ્રતિમા
સંખ્યા સઘલે થઈને ૩૯૬૫ સઘલે થઈ તે લીખી છે.

પ્રતિમા પર શ્રી આદીશ્વરજીના મૂલ ગભારા મધ્યે કાઉસગીયા સહિત

„ ૮૦ બાહિર રંગમંડપે મરુદેવી માતા ભરતચક્રીસહિત છે

„ ૧૬૩ મૂલનાયક દેહરા બાહિર ચોફેર દેહરી ૪૫ તે મધ્યે.

„ ૪૩ રંગમંડપની બીજી ભૂમિ મધ્યે

„ ૧૬ મૂલદેવગૃહ પાછે ચોમુખની પકિત મધ્યે.

„ ૮૦ ચોમુખ છોટા ચોફેર સર્વ ૨૦ તેહની

„ ૧૬ સંઘવી મોતી પટણીના દહેરા મધ્યે ચોમુખ ૧ આલીયા મધ્યે

„ ૨૨ સમેતશિખરજીના થાપનના દેહરા મધ્યે,

„ ૨૧ કુસલબાઈના દેહરા મધ્યે ચોમુખ ૧ આલીયા મધ્યે

„ ૩૨ દક્ષિણદેશે અંચલગચ્છના દેહરામધ્યે

- „ ૭૦ સામૂલાના દેહરા મધ્યે ચોવીસવટો ૧ છે.
 „ ૬૪ અષ્ટાપદના દેહરા મધ્યે એ દેહરા પાસે પાણી ટાંકી છે.
 „ ૩ શેઠ સૂરચંદની દેહરી મધ્યે
 „ ૩ સા ફરાં ધીયાની દેહરી મધ્યે પ્ર૦
 „ ૮ સહસ્રકૂટ પાસે સમેતશિખર પાસે ગોરવ છે તે મધ્યે
 „ ૧૦૨૮ સહસ્રકૂટની દેહરી મધ્યે આ.....મધ્યે
 „ ૩૪ વસ્તુપાલ તેજપાલના દેહરા મધ્યે ઋષભદેવ...ના પગલા
 „ ૧૨ સમોસરણના દેહરા મધ્યે પ્ર૦
 „ ૧૦ સાભાંણા લીખડીયાની દેહરી મધ્યે.
 „ ૧૦ વસ્તુપાળ તેજપાળની દેહરી પાસે.

(આગળ સંબંધ નથી મળતો)

પર ૨ કોટની ભમતીની દેહરી ૧૦૮ પ્ર. છુટક ૩૮૮ ચોવીસ વટાતેહની પ્ર. ૧૪૪

હાથી પોલની બહારનાં દેહરાં તથા પ્રતિમાસંખ્યા.

પ્રતિમા ૫ સા. મીઠાચંદ લાધાના દેહરા મધ્યે.

- „ ૪ મુહુર્ણાત જયમલના દેહરા મધ્યે.
 „ ૧૦ દોસી ઋષભવેલણના દેહરા મધ્યે.
 „ ૭ સારાજસીના દેહરા મધ્યે.
 „ ૧ કપર્દિયક્ષની દેહરી, ૧ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની દેહરી,
 „ ૧ હનુમાનજીની દેહરી,
 „ ૧ મોટા આદેશ્વર ભગવાનના દેહરા મધ્યે.
 „ ૨ પાર્શ્વજિન કાઉસગીયા.
 „ ૯૪ પ્રેમચંદ મોદીના દેહરા મધ્યે.
 „ ૧૫ હેમચંદ મોદીના „ „
 „ ૬ દેહરી છે.
 „ ૭ પાંચ પાંડવની દેહરી મધ્યે ૫ પાંડવ અને કાઉસગીયા.
 „ ૫ છીપાની દેહરી
 „ ૨ અજિતશાંતિના દેહરા પ્ર.
 „ ૧ નેમિનાથજીની દેહરી ૧
 „ ૩ મોટા દેહરા
 „ ૫ સીમંધરના દેહરા મધ્યે.
 „ ૪ અજિતનાથના દેહરા મધ્યે.
 „ ૩ હાથિપોલને બેહુપાસે.

„ ૭૩ કુમારપાલના આવનજિનાલયમંદિર મધ્યે.

„ ૭
 „ ૧૫
 „ ૬

} પાત્રું ખવાઈ ગયું છે.

„ ૯ વોરા નિમાના દેહરા મધ્યે.

„ ૭ ગાંધી ડોસાના દેહરા મધ્યે.

„ ૪ લાડુઆશ્રીમાલી વીરજીના દેહરા મધ્યે.

„ ૧૧ સંઘવી કચરા કીકાના દેહરા મધ્યે.

„ ૧૩ છુટા ચોમુખ

„ ૩ શાન્તિનાથના દેહરા મધ્યે.

„ ૨૫૦૦ ચાયપ્રમૂખ ૨૫૦૦ સાધુના પગલાની થાપના.

„ ૪ દક્ષિણ દસે કોટની થડમાં દેહરી.

„ ૪૪ સવાસોમજીના ચોમુખના દેહરા મધ્યે.

„ ૧૬૦ ભમતીમાં

„ ૧૦ સંપ્રાંતરાજના દેહરામાં

„ ૮ વિમલવસહી પાસે દેહરા ૨.

„ ૮૧ વિમલવસહી

„ ૧૭૧ નેમિશ્વરજીની ચવરી

„ ૪ સમોસરણ

„ ૫ રત્નસિંહ લંડારી

„ ૨૦ સમોસરણ પછવાડે

„ ૨૧ એ દેહરાની પાસે દેહરા મ.

„ ૫ નથમલ આણુંદળ દેહરા મ.

„ ૫. પ્રેમજી વાલજીના દેહરા મધ્યે

„ ૧૮ સાવધુ પાટણીના દેહરા ,,

„ લાધા સૂરતિના દેહરા મધ્યે.

અધુરું.

(આગળ પાત્રું નથી. એભાણીસમી સદીની આ સંખ્યા ગણવા જેવી છે.)

—[જેન યુગમાંથી ઉદ્ધૃત]

પરિશિષ્ટ ૫

વીસમીસદીમાં તીર્થાધિરાજ શ્રી સિદ્ધાચલજીની ટુંકોનાં ટુંકવાર કુલ દહેરાં અને એકંદર પ્રતિમાઓ તથા પગલાંઓનો અનુમાનથી ગણેલો કેડો

ટુંકનું નામ	વિભાગનું નામ	દહેરા	દહેરી	પ્રતિમાજી	પગલાં
૧ આદીશ્વરની ટુંક ૧ પહેલી } રતનપોળ વિમલવસી નરસી કેશવજી		૨ ૩૪ ૨	૨૩૪ ૫૬ ૭૦	૩૩૧૫ ૧૪૧૫ ૭૦૦	૧૬૬૩ ૨૦૯ ૨
૨ મોતીશાની ટુંક બીજી		૧૬	૧૩૨	૨૪૬૩	૧૪૫૭
૩ બાલાભાઈની ટુંક ત્રીજી	શ્રી અદ્ભુતજીદાદા સાથે	૬	૧૩	૩૦૨	૨
૪ પ્રેમચંદ મોદીની ટુંક ચોથી		૭	૫૧	૪૮૦	૧૪૬૦
૫ હેમાભાઈની ટુંક પાંચમી		૪	૪૩	૩૦૩	૩
૬ ઉજમભાઈની ટુંક છઠી		૩	૨	૨૦૪	૦
૭ સાકરચંદ પ્રેમચંદની ટુંક સાતમી		૩	૩૧	૧૪૯	૬
૮ છીપાવસીની ટુંક આઠમી	પાંડવોનાં બન્ને } દહેરાં સાથે	૫	૪	૧૦૩૬	૦
૯ ચોમુખજીની ટુંક નવમી } અથવા સવા સોનાની ટુંક	ચોમુખજી ખરતરવસી નરસી કેશવજી	૧૨ ૧૧ ૧	૭૪ ૦ ૧૮	૭૦૩ ૧૪૩ ૧૦૫	૦ ૪૧૫૬ ૦

શ્રી શત્રુજય તીર્થાધિરાજની મોટી નવ ટુંકમાં ઉપર મુજબ દહેરાં દહેરીઓ ઉપરાંત નાના ગોખ ઘણા છે. તેમજ કેઠામાં ખતાવેલ પ્રતિમાનો કુલ આંકડો ખાસ નાની મોટી પાષાણ પ્રતિમાઓનો જાણવો.

ચાર સહસ્રકૃતની ચાર હજાર પચ્ચ અંદર વધારવી

ઉપર્યુક્ત દેહરા દેહરીઓ અને મૂર્તિઓની સંખ્યા ગણતરી પચ્ચ અત્યારે તો જીની થઈ ગઈ છે નિરંતર નાની મોટી દેહરીઓ વધે છે; પ્રતિમાઓ પચ્ચ વધે છે. છેલ્લી પા સદીમાં પચ્ચ ઘણો વધારો થયો છે એટલે વર્તમાન ગણનામાં અને ઉપરની ગણનામાં ફેર પડે છે એ સ્વાભાવિક છે કિન્તુ ઉપર્યુક્ત ગણના આપણને અનુમાન પુરૂં પાડે છે. હવે એકવીસમી સદીની શરૂઆતમાં ગિરિરાજના દેહરાં, દેરીઓ પ્રતિમાઓની ગણના થાય તો આપણને ખબર પડે કે છેલ્લી અર્ધી સદીમાં કેટલો વધારો થયો છે.

તદુપરાંત ધાતુની પ્રતિમા સિદ્ધચક્રજી. અષ્ટમંગલીક, ઓંકારહીંકાર, પતરાં, દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ, શેઠ-શેઠાણીની મુર્તિઓ આચાર્યવરો તથા મુનિ પુંગવોની મુર્તિઓ, પ્રદ્યારી વિજય શેઠ વિજયા શેઠાણીની મૂર્તિઓ' મરૂદેવ માતા તથા નાલિરાજ વગેરેની મૂર્તિઓ, પાંડવો દ્રૌપદી વગેરેની મૂર્તિઓ ઘણી છે તે સર્વને ત્રિકરણ શુદ્ધયા ત્રિકાલ વંદન હો !!!

ઉપસંહાર

આ તીર્થ પ્રાયઃ શાશ્વતું મનાય છે. જૈન દર્શન કાલના બે વિભાગ પાડે છે. ઉત્સર્પિણી કાલ અને અવસર્પિણી કાલ. દરેકના છ છ આરા છે. ઉત્સર્પિણી કાલના પ્રથમ આરામાં આ તીર્થનું માન સાત હાથનું હોય છે, બીજા આરામાં બાર જોજનનું, ત્રીજા આરામાં ૫૦ જોજનનું, ચોથા આરામાં ૬૦ જોજનનું, પાંચમા આરામાં ૭૦ જોજનનું અને છઠ્ઠા આરામાં ૮૦ જોજનનું માન હોય છે. જ્યારે અવસર્પિણી કાલના પહેલા આરામાં ૮૦ જોજનનું, બીજા આરામાં ૭૦ જોજનનું, ત્રીજા આરામાં ૬૦ જોજનનું, ચોથા આરામાં ૫૦ જોજનનું, પાંચમા આરામાં ૧૨ જોજનનું અને છઠ્ઠા આરામાં સાત હાથનું માન રહે છે. આવી રીતે અનાદિ કાળથી વધઘટ થયા જ કરે છે પરંતુ સ્થાન કાયમ જ રહે છે તેથી આ ગિરિરાજને પ્રાયઃ શાશ્વત કહેલ છે.

અહીં જૈન ધર્મમાન્ય-પૂજ્ય અનંતા તીર્થકરો પધાર્યા છે, પધારશે અને પધાર્યા હતા. તેમજ અનંતા જીવોએ કર્મક્રય કરી અક્ષયસુખ-મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

જૈન સૂત્રોમાં આ તીર્થનું વર્ણન મળે છે. ખાસ કરીને જ્ઞાતાધર્મકથાંગમાં આ તીર્થનું નામ આવે છે અને ત્યાં મોક્ષગામી જીવનું વર્ણન આપ્યું છે. પુંડરીકાચલ, સિદ્ધાચલ, સિદ્ધશલ અદિ નામો આપ્યા છે. અજૈન ગ્રંથ લાગવતમાં પણ જૈનધર્મપૂજ્ય આ ગિરિરાજનું વર્ણન આપ્યું છે. પ્રાચીન અર્વાચીન અનેક જૈન સાહિત્યમાં આ ગિરિરાજનું વર્ણન મળે છે. આ શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજીવૃત્ત શત્રુંજય માહાત્મ્ય પછી તો ઘણા ગ્રંથોમાં આ ગિરિરાજનું ચમત્કારી, અલૌકિક વર્ણન મળે છે.

આ તીર્થની પ્રાચીન તલાટીઓનું જે વર્ણન મળે છે તે જોતાં આ ગિરિરાજની લંબાઈ પહોળાઈને થોડો ખ્યાલ આવી શકે છે ખરો.

૧—પ્રથમ તળાટી આનંદપુર (વડનગર) હતી.

૨—વલ્લભીપુર તલાટી હતી, જ્યાંનું સ્થળ અત્યારે પણ બતાવાય છે.

૩—સિદ્ધવડ તલાટી હતી જ્યાં આદિપુર ગામ હતું (જેને અત્યારે આદિપર

કહે છે) અહીંથી પહેલાં રસ્તો હતો, છ ગાઉની યાત્રામાં આજે પણ આ જ સ્થાન લેવાય છે.

૪—પાલીતાણા શહેરમાં, દરબારી નિશાળ પાસે જ તળાટી હતી જેના સ્મારકરૂપે બે દહેરીઓ છે. અત્યારે પણ ચૈત્યપરિપાટી અને ગિરિપૂજામાં આ સ્થાનનું ખડુમાન કરાય છે. કહે છે કે ચૈત્યગીરાજ નાગાભુતે અહીં તળાટી સ્થાપી પોતાના ગુરુ પાદલિપ્તમૂરિજીના નામથી પાદલિપ્તપુર—પાલીતાણા સ્થાપ્યું હતું.

છેલ્લી તળાટી અત્યારે જે સ્થાને છે તેને જ તળાટી કહે છે. આ સ્થાન અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાલાલએ સ્થાપ્યું છે. બે બાબુ સુંદર મંડપવાળી દેહરીઓ કરી પાડુકાઓ પધરાવી છે. અત્યારે આ સ્થાનના ચોકમાં દીક્ષા આદેશુભ કર્યાઓ થાય છે.

અત્યારે આ ગિરિરાજનું બાર ચૌજનનું માપ છે તે જણાવે છે અહીંથી ગિરનાર સુધીની આ ગિરિરાજની ધાર એકસરખી જાય છે. આ રસ્તે સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય ગુરુદેવ શાસનદીપક ગુરુકુલસ્થાપક શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ પધાર્યો હતા તેમજ પંબળી મુનિરાજ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ પણ આ રસ્તે ગયાનું સંભળાય છે.

આપણે ચોથી તળાટી જે જોઈ ગયા તે સ્થાન પણ બરાબર છે. મહામંત્રી વસ્તુપાલે લલિત સરોવર ગામબહાર બંધાવ્યું હતું. તેમના સંઘોનો જિતારો ત્યાં હતો અને ત્યાંથી આ રસ્તે થઈને જ ઉપર જવું અનુકૂળ હશે એટલે આ સ્થાન પણ ઠીક જ લાગે છે.

આ સિવાય ગિરિરાજ ઉપર સૂર્યકુંડ, રાયણવૃક્ષ, કપર્દીવક્ષની મૂર્તિ આદિ પ્રાચીન છે તેમજ સંપ્રતિરાજનું મંદિર, વિમલવસીનું મંદિર, મહારાજા કુમાર—પાલનું મંદિર અને વસ્તુપાલનું મંદિર વિગેરે પ્રાચીન ઐતિહાસિક મંદિરો ખાસ દર્શકોનું મન આકર્ષે છે.

ભાડવાનો ડુંગર—ભદ્રાગિરિ કે જ્યાં કૃષ્ણમહારાજના પુત્ર શાંખ તથા પ્રહુમ્નજી સાડીઆઠ કોઠ મુનિ સાથે ક્રા. શુ. ૧૩ ના દિવસે સિદ્ધપદને પામ્યા છે તેની પાડુકાની તેમજ શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પાડુકાની અત્રે દહેરી છે. પાસે શેઠ ભગુલાઈ પ્રેમચંદે સમરાવેલ એક કુંડ છે, જ્યાં બીજા તીર્થંકર શ્રી અજિતનાથ પણજી તથા સોળમા તીર્થંકર શ્રી શાન્તિનાથજીનાં બુદ્ધા બુદ્ધા સમયે ચાતુર્માસ થયાં છે. વળી કરોડો મુનેઓ ધ્યાન કરી આત્મકલ્યાણ સધી ગયા છે. અહીં બંને પ્રભુજીનો દેહરીબા સામસામે હતી. એક સ્થાને ચૈત્યવંદન કરતાં બીજા સ્થાનને પુઠ પડતી હતી. આખરે શ્રી નંદિપ્રેષુ મુનિવરે અજિતશાંતિસ્ત્ર

બનાવીને બંને દેહરીઓ એક સાથે બનાવી દીધી. આ સ્થાન પણ ઘણું જ પ્રાચીન, ચિત્તાકર્ષક અને પવિત્ર છે. ગિરિરાજમાં અનેક પ્રકારની ઉત્તમ ઔષધીઓ અને રસકૃષિકાઓ પણ છે પણ એ તો “ પુણ્યવંત લહે ભવી પ્રાણી ”

ત્યાંથી આગળ ચાલતા ભાડવાના ડુંગરનું નીચે પ્રમાણે સ્થાન આવે છે. અત્રેથી નીચે ઉતરતા તરત તળેટી આવે છે. જ્યાં સિંધવડ છે તેનો પાસે અદિનાથ ભગવાનની પાદુકાની દેહરી આવે છે જેની નજીકમાં એક વાવ છે. છ ગાઉનો લાંબો અને રળીયામણો પંથ કાપી આવતા યાત્રિકો અત્રે ભાતું વાપરે છે. છ ગાઉની યાત્રામાં આ બધા સ્થાનો આવે છે. ખાત્ર કા. શુ. ૧૩ નું અહીંની યાત્રાનું ખાસ મહત્ત્વ છે. તેનું કારણ એ છે કે-કા. શુ. ૧૩ કૃષ્ણરાસુદેવના પુત્ર શંખ પ્રદુમ્ન સાડીઆઠ કોડ મુનિવરો સાથે મુક્તિ પધાર્યા છે, તેમની દેહરીઓમાં પાદુકાઓ છે, સ્થાન ઘણું જ પ્રાચીન અને પવિત્ર છે.

ઘેટીની પાગનું સ્થાન પણ પ્રાચીન છે. ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજીએ તલાટી પછી ગિરિરાજ ઉપર પ્રથમ પગ ધર્યાં તે આ સ્થાન છે. આ યુગમાં બવડશાહના સમયે આ સ્થાનનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો અને ત્યારપછી સુધારાવધારા થતા જ આવ્યા છે પણ સ્થાન પ્રાચીન છે.

આવી જ રીતે ગિરિરાજ ઉપર જ્યાંથી દાદાના શિખરનાં દર્શન થાય છે, તે વિશાલ પટ ને દેહરી-સ્થાન છે તે પણ ઘણું જ પ્રભાવિક-પ્રાચીન અને પુનિત છે. આ સ્થાન પર ઋષભદેવ પ્રભુજીનાં પુત્ર દ્રાવિડ ને વારિખિલ્લ આદિ દશ કોડ મુનિવરો સાથે કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ મોક્ષે ગયા છે. તેમ જ શ્રી નેમિનાથ પ્રભુજીનાં તીર્થમાં થયેલા અર્ધમત્તા મુનિજી, નારદઋષિજી આદિ પણ આ સ્થાન પર મોક્ષે ગયા છે, થાવચ્યા પુત્ર, સેલમ મુનિ અને ગજમુકુમાલ મુનિવરો પણ અહીં મોક્ષે ગયા છે, જેનો ઉલ્લેખ રાતાસૂત્રમાં મળે છે. સુપ્રસિધ્ધ રામચદ્રજી અને તેમના બન્ધુ ભરતરાય ત્રણ કોડ મુનિવરો સાથે અહીં મોક્ષે ગયા છે, જેમની યાદીમાં આ સ્થાન પર પાદુકાઓ-મૂર્તિરૂપે વિદ્યમાન છે.

હાલનો વિશાલ સુદર ચઢવાનો રસ્તો પણ મહારાજા કુમારપાલના સમયે થયે છે, ત્યારપછી વસ્તુપાત્ર તેજપાલના સમયે, ત્યારપછી જગદ્ગુરુ શ્રી હીર-વિજયસૂરીશ્વરજી મહાન્ અપૂર્વ સંઘ લઈને આવ્યા ત્યારે અને છેલ્લે શેઠ હેમાલાઈ પ્રેમાલ ઇએ ચઢાવનો માર્ગ યાત્રીઓને સુલભ કરી આપ્યો છે.

આ તીર્થની બાર ગાઉની યાત્રામાં આવતાં કદંબગિરિ અને હસ્તગિરિ પણ પ્રાચીન સ્થાનો અને આ ગિરિરાજનાં શિખરો છે.

કદંબગિરિમાં ગર્ધ ચોવીશીના બીજા શ્રી નીવાણી તીર્થ કરના ગણધર કદંબ સુનિ એક કોડ સુનિવરો સ.થે મોક્ષે પધાર્યા છે. ત્યાં ઉપરના ભાગમાં પ્રાચીન પાહુકાઓ છે. વચ્ચે અને નીચે આચાર્યમહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરિવરજીના ઉપદેશથી સુંદર મંદિરો અને ધર્મશાળા ઉપાશ્રયાદિ બનેલ છે.

હરતગિરિ પણ પ્રાચીન સ્થાન છે. ચક્રવર્તી ભરતરાજના હાથીનું અહીં સમાધિ-મંદિર થયું હતું. આ સ્થાને પણ મંદિર છે. આવી રીતે ચારે તરફથી આ ગિરિરાજની પ્રાચીનતા, પવિત્રતા સિદ્ધ થાય છે.

આ આખા તીર્થને વહીવટ શેઠ આણુદળ દયાણુજીની પેઢી કરે છે. ગિરિરાજ ઉપર થોડાં વર્ષો પહેલાં થયેલા જીર્ણોદ્ધારમાં ઘણા શિલાલેખો દબાઈ ગયા, તૂટી ગયા, નષ્ટ થયા છે. મંદિરોની પ્રાચીનતા પણ ઠંકાઈ ગઈ છે. કેટલાએક પ્રાચીન શિલાલેખો અંગ્રેજ વિદ્વાનોએ પ્રગટ કર્યા છે તેવા લેખો પણ અસ્તવ્યસ્ત થયા છે, જેનો સંગ્રહ કરી પ્રકાશિત કરવાથી આ તીર્થની પ્રાચીનતા પ્રકાશમાં આવશે.

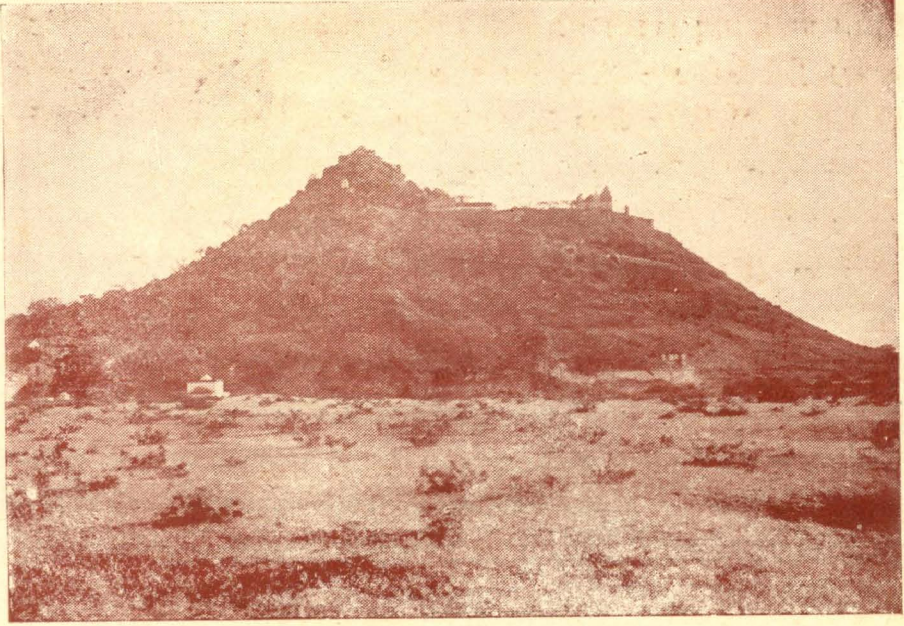
પૂરવણી

શ્રી શત્રુઙ્ગય ઉપર મૂળનાયકના મંદિરમાં ઉપર જવાના દાદરાની ડાબી બાજુએ આવેલી દેરીમાં પ્રવેશ કરતાં પુંડરીકસ્વામીની મૂર્તિનો લેખ—

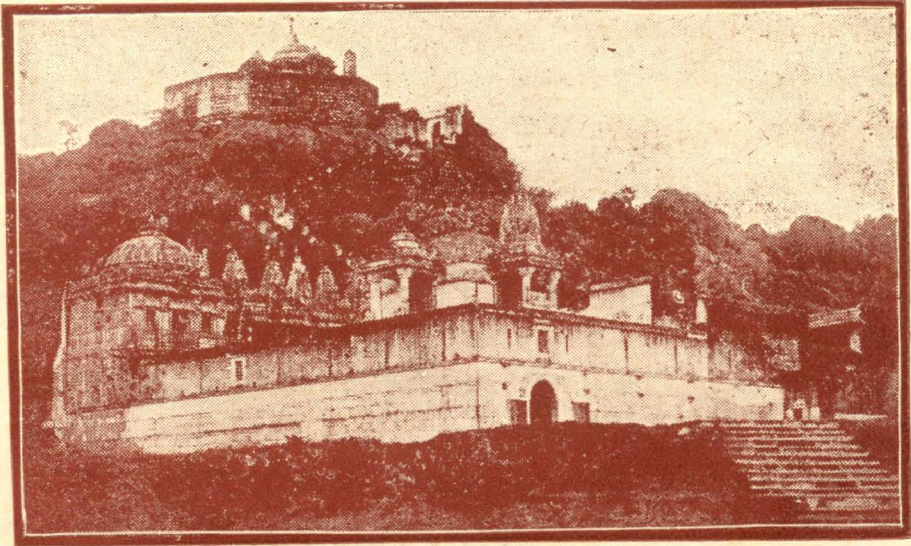
શ્રીમદ્યુગાદિદેવસ્ય પુણ્ડરિકસ્ય ચક્રમૌ ॥
ધ્યાત્વા શત્રુઙ્ગયે શુદ્ધચત્ સ્લેષ્યાધ્યાનસંયમે ॥
શ્રીસંગમસિદ્ધમુનિવિદ્યાચરકુલનમસ્તલમૃગાંકઃ ॥
દ્વિવસૈશ્વતુર્ભિરધિકં મસમુપોષ્યાચ્છલિતસત્ત્વઃ ॥
વર્ષ સદસ્ર વષ્ટ્યા ચતુ વિનયાધિકે દિવમાચ્છત્ ॥
સોમદિનઞ્ચાગ્રહાયણમાસે કૃષ્ણદ્વિતીયાયામ્ ॥
અમૃતૈષકઃ શુભં તસ્ય શ્રેષ્ઠો રાધૈર્યકત્ત્મકમ્ ॥
પુણ્ડરીકપદાસંગિ ચૈત્યમેતદ્ધીકરત્ ॥

ચોમુખજીની ટુંકમાં પગથિયાં ચઢીને ટુંકમાં પ્રવેશ કરતાં જમણી બાજુના મંદિરમાંની ધાતુની છૂટી પ્રતિમા ઉપરનો લેખ—

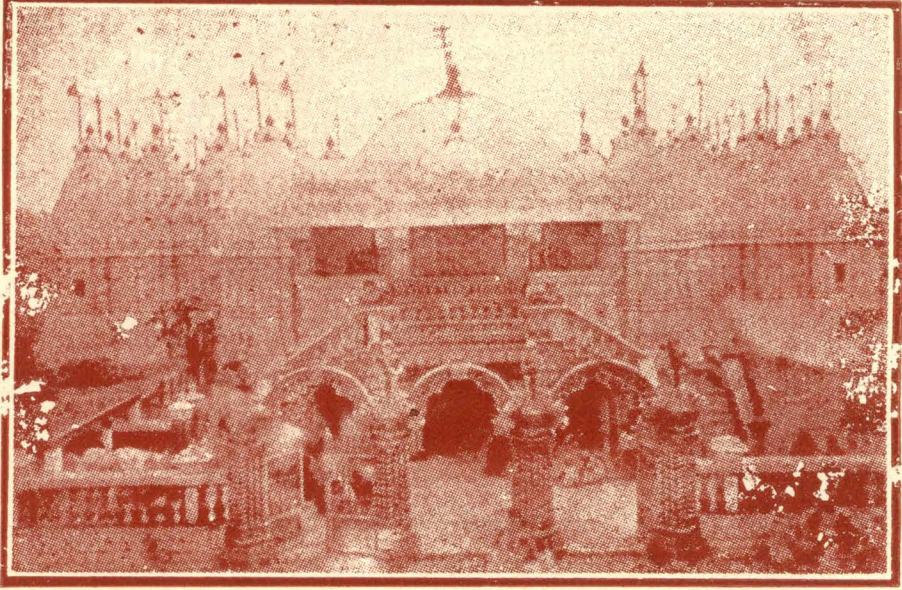
ઓસિદ્ધદેમકુમાર સં. ૪ વૈશાખ વ. ૨ સુરૌ મીમણીસન્ક ચ્ય૦ હાં શ્રાન્ત્ર-
માર્ષા ગુણદેવિશ્રેયોર્થ શ્રીશાંતિનાથર્ચિયં કારિત્ત્ ॥

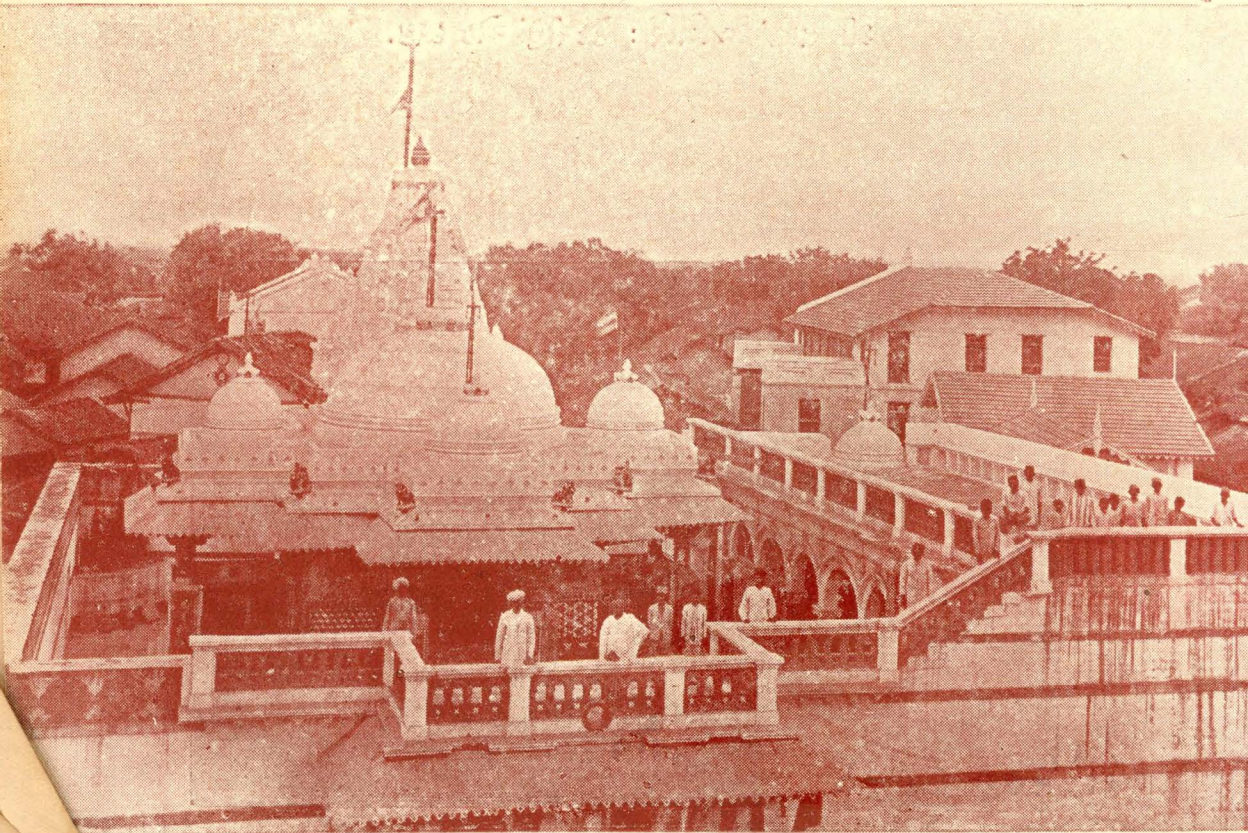
શ્રી તાલધ્વજગિરિ : ટેકરીનું એક દશ્ય.

શ્રી તાલધ્વજગિરિ : રમ્ય જિનાલયો નજરે પડે છે.

શ્રી ભદ્રેશ્વર તીર્થનું અત્યોત્કૃષ્ટ દર્શ્ય

શ્રી વઢ્ઢાપીપુરના જિનાલયનું રમ્ય દર્શ્ય

તલાળ

તાલધ્વજગિરિ ડુંગર, સિદ્ધાચલજીના એક શિખરરૂપ છે. તલાળ શહેરથી તાલધ્વજગિરિ એક ક્લાર્ગ દૂર છે. પહાડનો ચઢાવ અર્ધી ગાઉનો છે. ઉપર ચઢવા માટે સુંદર પગથિયાં છે. ઉપર સુંદર ૩ જિનમંદિરો છે. મૂલનાયક શ્રી સુમતિનાથ મહારાજ છે. ભમતીમાં સુંદર પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે. ઠેક ઉપર ચોમુખજીનું મંદિર છે. ત્યાંથી સિધ્ધાચલજીનાં દર્શન થાય છે. ચોટાં વધે પહોલાં નીચે ખેતરમાંથી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રજુજીની પ્રતિમા નીકળેલ તેની પ્રતિષ્ઠા આ. શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી મહારાજે કરાવી હતી. સુંદર ગુરુમંદિર પણ છે. નીચેના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર લક્ષ્મીબહેને કરાવેલ છે. ઉપર ખીજી બે ફેરીઓ છે જેમાં એકમાં ભરત મહારાજનાં અને ખીજીમાં બાહુબલિજીનાં પગલાં છે.

મૂળમંદિરનો વિ.સં. ૧૮૭૨ માં બાબુ ધનપત્તસિંહજીએ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો અને નીચે જૈન ધર્મશાલા બંધાવી હતી. શ્રી સંઘની પણ એક ધર્મશાલા છે. ડુંગરમાં ૩૦ ગુફાઓ છે. ૪-૫ ગુફાઓ તો ઘણી જ મોટી અને વિશાલ છે.

એક ખોડિયારનું તથા ખીજું અલણા મંડપનું લોચરું પ્રસિધ્ધ છે.

તલાળના ડુંગર ઉપર વસ્તુપાલ તેજપાલે શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું મંદિર બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. વ્યારબાદ ૧૩૮૧ માં મંદિર બન્યાનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

તલાળ શહેરમાં સુંદર જિનમંદિર, શ્વેતામ્બર જૈન ધર્મશાલા, ઉપાશ્રય, લાય-

ઘેરી વગેરે છે. તલાબથી ઢોઢ ગાઉ દૂર સખલાસર ગામના કોળી કરશનને સ્વપ્નામાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની મૂર્તિનાં દર્શન થયાં. બાદ તેના ખેતરમાંથી સંપ્રતિ મહારાજના સમયની મૂર્તિ નીકળી હતી જે શહેરના મંદિરમાં પધરાવેલી છે. નીચે તલાટીની ધર્મશાલામાં ભાતું અપાય છે. તલાબ પાસે તલાજી નામની અને થોડે દૂર પવિત્ર શેત્રુંજી નામની નદી વહે છે.

પાલીતાણાથી મોટર રસ્તે ૧૦ ગાઉ અને ભાવનગરથી રેલ્વે રસ્તે ૧૬ ગાઉ દૂર તલાબ સ્ટેશન છે. ભાવનગરથી મહુવા જતી રેલ્વે લાઇનમાં તલાબ સ્ટેશન છે.

મહુવા

આ શહેરને શાસ્ત્રમાં મધુમતી તરીકે ઓળખાવી છે. અહીં જીવિત-સ્વામીનું સુંદર ભવ્ય સાત શિખરી મંદિર છે. જીવિતસ્વામીની પ્રાંતમા બહુ જ પ્રાચીન છે. શત્રુજયનો ૧૪મો ઉષ્ધાર કરનાર જીવડશાહ આ નગરીના રહેવાસી હતા. (વ. સં. ૧૦૮ માં મહાન પૂર્વધર યુગપ્રધાન આચાર્યશ્રી વજ્રસ્વામીના ઉપદેશથી શત્રુજય તીર્થનો ઉષ્ધાર કરાવ્યો હતો. અહીં યશોવૃષ્ઠિ બોડીંગ સારી ચાલે છે. એક વિશાલ દેવગુરુમંદિર આ. શ્રી વિજયનેભિસૂરિજી મહારાજે હમણાં કરાવરાવ્યું છે. ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા આદિની સગવડ સારી છે. મહુવા બંદર છે. ભાવનગરથી ટ્રેન જાય છે. મહુવા લાઇનનું છેલ્લું રેલ્વે સ્ટેશન છે.

ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળની સામે ઉછામણીમાં સવાકોડ સૈન્યાના ચઢાવાથી તીર્થ-માળ પહેરનાર અને સવાકોડની કિંમતના મણિરત્નથી વિભૂષિત હારવડે પરમાત્માના કંઠને અલંકૃત કરનાર શ્રેષ્ઠિવર્ય જગડુશાહ, શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય વિજયધર્મ-સૂરિ, આધુનિક સૂરિસમ્રાટ, કદંબાગરિતીર્થોષ્ધારક આ. શ્રી વિજયનેભિસૂરિ તેમજ ચીકગોમાં ભરાયેલ વિશ્વધર્મ પરિષદમાં જૈનધર્મનો ડંકો વગાડનાર વીરચંદ રાઘવજી જેવા પુરુષરત્નોને જન્મ આપી આ ભૂમિએ પોતાનું ‘રત્નસ્ત્ર’ નામ ખરેખર સાર્થક કરેલ છે.

મહુવાની આસપાસ વનરાજી સારા પ્રમાણમાં વિકસી છે પરંતુ તેમાં ખાસ કરીને નાળીયેરી, આંબા, કેળ અને સોપારીનાં વૃક્ષોની વિપુલતા છે. શહેરની ચારે બાજુ વનસ્પતિ આવેલ હોવાથી ભર ઉનાળામાં પણ અહીં લૂ વાતી નથી પણ ઉલટી ઠંડી હવાનો અનુભવ થાય છે અને તેથી જ મહુવાને ‘કાઠિયાવાડનું કાશ્મીર’ એવું ઉપનામ મળેલ છે.

અહીંનું હાથીઢાંતનું તથા લાકડાનું કોતરકામ અત્યંત વખણાય છે. લાકડાના રમકડા અને તેમાં ચ ખાસ કરી કેરી, દાડમ, જમરૂખ, સોપારી વિગેરે એવા આબેહુબ બનાવવામાં આવે છે કે તે સાચા છે કે બનાવટી તેની પ્રથમ દૃષ્ટિએ ખબરપણ પડતી નથી. શહેરની વસ્તી આશરે ત્રીશ હજાર લગભગની છે. જૈનોના ઘર આશરે સાડાત્રણસો છે.

ધોધા : શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથ

ભાવનગરથી લગભગ ૭૫ થી ૮ ગાઉ દૂર ધોધા બંદર છે. અહીં શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર પ્રાચીન તીર્થ છે. નવખંડા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિની વિ. સં. ૧૧૬૮માં શ્રી અજિતદેવસૂરિજીના સમકાલીન આચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિજીએ અંજનશલાકા કરાવી છે. મૂર્તિ કરાવનાર શ્રાવક ધોધાબંદરના શ્રીમાલી નાણાવટી હીર શેઠ હતા. અધિષ્ઠાયક દેવની અસાવધાનીમાં આ ચમત્કારી મૂર્તિનો મ્લેચ્છો-મુસલમાનોએ ભંગ કર્યો હતો અને નવ ખંડ કર્યા હતાં. પછી અધિષ્ઠાયક દેવે સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે-રૂના પોલમાં ભરી રાખી (કોઈ લાપસીમાં કહે છે) તેને છ મહિના પછી કાઢને એટલે સાંધા મળી જઈ પ્રતિમાજી અખંડિત થઈ જશે. શ્રાવકોએ તે પ્રમાણે કર્યું કિન્તુ સાંધા મળ્યા કે નહિ તેની અધીરાઈથી છ મહિના પહેલાં તે મૂર્તિને જોઈ ખંડ તો જોડાઈ ગયા, પરંતુ સાંધા બાકી રહી ગયા. આજે પણ નવ સાંધા જણાય છે, આ કારણથી આ મૂર્તિનું નામ નવ-ખંડા પાર્શ્વનાથ પડ્યું. મૂર્તિ ઘણી જ ચમત્કારી, પ્રાચીન અને દર્શનીય છે. ધોધામાં બીજું પણ એક મંદિર છે. ધોધાથી સીધા પાલીતાણે પણ જવાય છે; નહિં તો ત્યાંથી પાછા ભાવનગર આવાય છે.

ભાવનગરમાં ચાર સુંદર જિનમંદિરો છે. ગામ બહાર દાદાજીનું (મહાવીરસ્વામીનું) મંદિર બહુ જ સરસ છે. ભાવનગરમાં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાનું સુંદર વિશાલ ભુવન-પુસ્તકાલય, શ્રી આત્માનંદ જૈનભુવન-લાયબ્રેરી વગેરે ખાસ દર્શનીય છે. ‘શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ’ (માસિક) ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ (માસિક) ‘જૈન’ પત્ર (સાપ્તાહિક) વગેરે અહીંથી પ્રકાશિત થાય છે. જૈન યોડીંગ, જૈન ભોજનશાળા; યશોવિજય ગ્રંથમાલા, જૈન કન્યાશાળા, દવાખાનું વગેરે ચાલે છે. કાઠિયાવાડમાં મુખ્ય શહેર છે. એક સમયે દરેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્રસ્થાન ભાવનગર હતું.

વિ. સં. ૧૭૭૬ ના અક્ષયતૃતીયાને રોજ પહેલા ભાવસિંહજી મહારાજે આ નગર વસાવેલ છે. તે પહેલાં તો વડવા ગામ જ હતું. તેની નજીકમાં સમુદ્રકિનારે આ શહેરની સ્થાપના કરવામાં આવી અને ક્રમેક્રમે વિકાસ સાધી આજે એ કાઠિયાવાડનું પ્રથમ પંક્તિનું શહેર બન્યું છે. ભાવનગર એ કાઠિયાવાડની જૈન પુરી છે. આજે લગભગ સાત હજાર જૈનો ભાવનગરમાં વસે છે. સંપ, સંગફન અને સાહિત્યને માટે ભાવનગર આદર્શરૂપ છે.

નવખંડા પાર્શ્વનાથજીની એક મૂર્તિ ખંભાતમાં પણ છે. જુરાવલામાં પણ નવખંડા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે.

વક્ષલીપુર

આ સ્થાન કાઠિયાવાડમાં બી. એસ. રેલ્વેના ધોળા જંકશનથી ૩ ગાઉ દૂર

છે. શત્રુજય ગિરિરાજની પ્રાચીન તલાટીરૂપ મનાય છે. અહીંથી શત્રુજય ૧૩ ગાઉ દૂર છે. વીરનિર્વાણ સંવત્ ૯૮૦ થી ૯૯૩ સુધી દેવધ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણે અહીં જૈન આગમો પુસ્તકારૂઢ કરાવ્યાં હતાં. અહીં જૈન સંઘ ઘણી જ ઉન્નત સ્થિતિમાં હતો અને વિપુલ સંખ્યામાં જિનમંદિરો હતાં. વલ્લભીપુરના રાજા શિલા-દિત્યને બનેશ્વરસૂરિજીએ ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યો હતો (વિ. સં. ૪૭૭), શત્રુજય તીર્થની રક્ષા કરી હતી અને શત્રુજયનો ઉચ્ચાર કરાવી શત્રુજયમાહાત્મ્ય બનાવ્યું હતું.

સુપ્રસિદ્ધ વાદી શ્રી મલ્લવાદી વલ્લભીપુરના જ વતની હતા. તેમણે જૌષ્ઠવાદી-ઓને હરાવી જૈન સંઘનું મુખ ઉજ્જવલ કર્યું હતું. સુપ્રસિદ્ધ ‘નયચક્રસાર’ અંથ તેમણે બનાવ્યો હતો.

કાકુ નામના એક વૈશ્યે તેની છોકરીની રત્નમય કાંસડી રાજાએ લઈ લેવાથી ગુસ્સામાં આવી જઈ, મ્લેચ્છોને યોદ્ધાવી વલ્લભીનો ભંગ કરાવ્યો હતો. વલ્લભીના ભંગસમયે અહીંની ચંદ્રપ્રભુની મૂર્તિ વગેરે પ્રભાસપાટણ ગઈ હતી અને શ્રી વીરપ્રભુની પ્રતિમાજી આસો શુ. ૧૫ મે ભિન્નમાલ(શ્રીમાલનગર)માં ગઈ હતી. આ ભંગ વિ. સં. ૮૪૫ માં થયો હતો. ત્યારથી વલ્લભીની પડતી દશા શરૂ થઈ હતી. આજ પછી વલ્લભીની ગામ બહાર ઘણાં ખંડિયેરો છે. જૂના સિદ્ધા વગેરે મળે છે. શત્રુજયની પુરાણી તલાટીનું સ્થાન છે, જ્યાંથી શત્રુજય ગિરિરાજનાં કર્શન થાય છે. ત્યાં જૈન ધર્મશાળા અને ચોતરો છે.

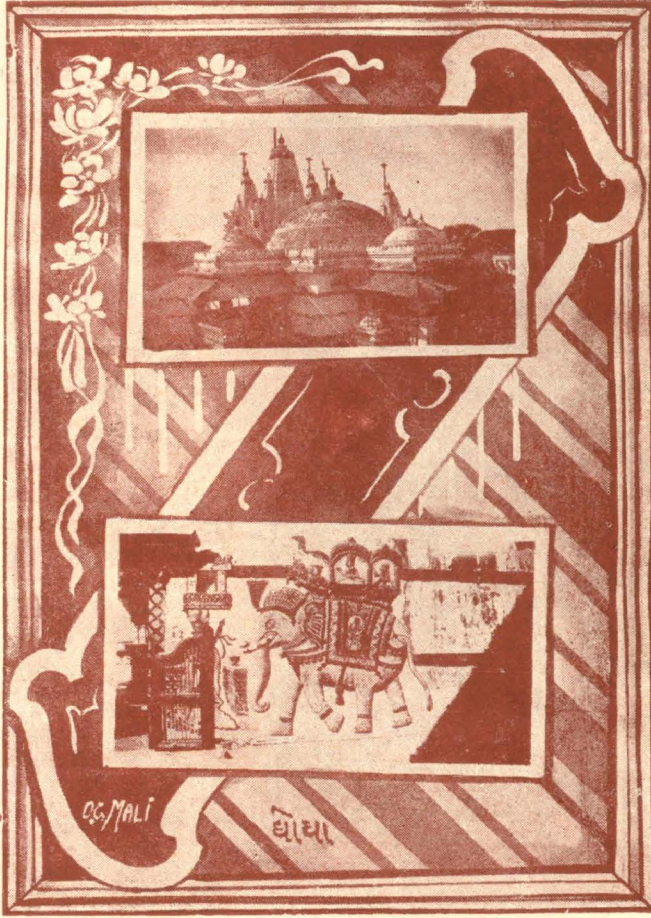
દ્રારિકા

કાઠિયાવાડના વાયવ્ય ખૂણામાં ઓખા નામનો એક પ્રાંત છે. અહીં ગુપ્ત રાજા-ઓના સમયનું એક પ્રાચીન ભવ્ય જિનાલય છે. શંકરાચાર્યજીના વખત પછી આ સ્થાન અજોનોના હાથમાં ગયું છે અને જૈન તીર્થ મટી વૈષ્ણવ તીર્થ બન્યું છે.

બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજી અહીંથી જન જોડાવી રાજમતીને પરણવાને બહાને દીક્ષાનો સંકેત કરવા ગયા હતા. બાઘ વાર્ષિક દાન દઈ અહીંથી જ દીક્ષા મહોત્સવના સમારોહપૂર્વક રૈવતાચલના ઉદ્યાનમાં જઈ દીક્ષા લીધી હતી.

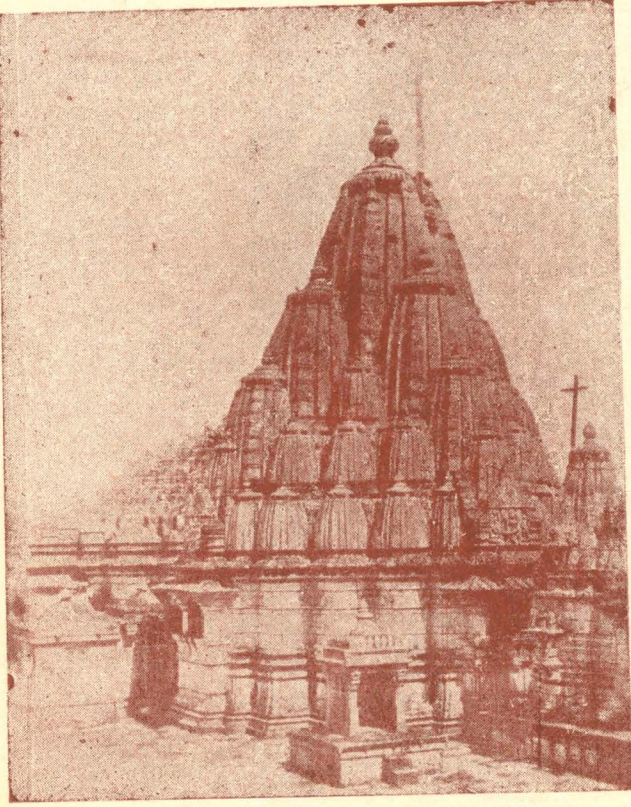
દ્રારિકાનું હાલનું વૈષ્ણવમંદિર-રણછોડજીનું મંદિર જૈન મંદિર છે. શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાકર લખે છે કે-“જગત દેવાલય કયા વર્ષમાં કેણે બનાવ્યું તેનો કશો પણ આધાર કે ઇતિહાસ પુરાણોમાંથી મળી શક્યો નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે-આ મંદિર વજ્રનાભે કરાવ્યું નથી પણ ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપર જૈની લોકોએ કરાવ્યું છે અને તેમાં પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ સ્થાપન કરી હતી. તે મૂર્તિ હાલ નગરમાં છે. વળી મૂર્તિના ચરણમાં લખ્યું છે કે-આ મૂર્તિ જગતદેવાલયમાં સ્થાપન હતી.” સદગત ગુજરાતી સાક્ષર તનસુખરામ મ. ત્રિપાઠી પણ જણાવે છે કે “(વિ. સં. ૧૨૦૦ પછી દ્રારિકા વૈષ્ણવ તીર્થ રૂપે સવિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું હોય એમ જણાય છે.”

ઘોઘા

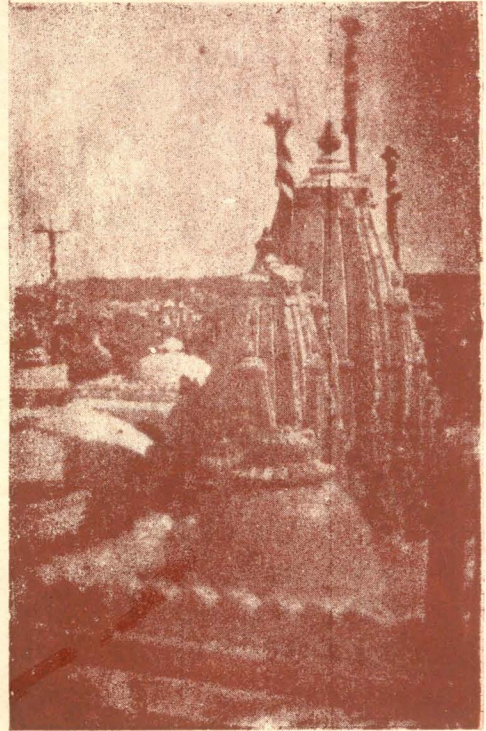

ઉપર : શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથનું જિનાલય
નીચે : બહારની દિવાલ ઉપરનું પ્રાચીન ચિત્રકામ

શ્રી ગિરનારજી
શ્રી નેમિનાથજીનું
મુખ્ય જિનાલય

મહુવા (મધુમતી) ના
લગ્ન જિનાલયો

અત્યારના મંદિરની દિવાલો પર જૈન તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજીની બાનનાં સુંદર ચિત્રો છે. આ મંદિરનો ગાયકવાડ સરકાર તરફથી જીર્ણોદ્ધાર થતો હતો ત્યારે આ ચિત્રોની રક્ષા માટે ગો. ના. ગાંધીએ સરકારને સૂચના કરી હતી તે સ્વીકારાઈ હતી.

મતલબ કે દ્વારિકાનું અત્યારનું મંદિર પ્રાચીન જૈન મંદિર છે. કારણવશાત્ તે અજેનોના અધિકારમાં ગયું અને ત્યાંથી જૈન મૂર્તિ દૂર કરી દીધી. દ્વારિકામાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાન ઘણી વાર પધાર્યા હતા. ત્યાંના યાદવો જૈનધર્મી બન્યા હતા. ત્યાં અનેક જિનમંદિરો હતાં. આજે તો દ્વારિકા વિસ્તૃત તીર્થ છે.

ઢાંક

જેતલસરથી પોરબંદર જતી ગોંડલ સ્ટેટ (જી. એસ. રેલ્વે.)ના પનોલી સ્ટેશનથી ૧ માઇલ દૂર ઢાંક ગામ આવેલ છે. ગામથી થોડે દૂર શત્રુંજયના એક શિખરરૂપ ઢાંકગિરિ છે. પહાડ નાનો છે. અહિં એક સુંદર જિનમંદિર હતું. શત્રુંજયના ૧૦૮ નામોમાં ઢાંકગિરિ નામ આવે છે. પ્રાચીન સમયે તો સુંદર તીર્થ હતું. અત્યારે વિસ્તૃત તીર્થ છે. ત્યાંથી જૈનમૂર્તિઓ નીકળે છે. ખંડિયેર મંદિરના શિખરો દેખાય છે. ઢાંક ગોંડલ સ્ટેટના ઉપલેટા મહાલમાં એક ગામ છે. પોષ્ટ ઓફિસ ઢાંક છે. ઉપલેટામાં ઘરમંદિર છે. અહીં નજીકના ખરડાના ડુંગરમાં બાવીશમા ત્રેવીશમા ભગવાનનાં મંદિરો હતાં; અને કોસમગિરિમાં પણ જૈન મંદિરો હતાં. હાલ ખંડિયેરો વિદ્યમાન છે. સિદ્ધ નાગાર્જુને પણ રસસિદ્ધિ કરી, રસના બે કૂપા ભરીને ઢાંક પર્વતની ગુફામાં રાખ્યા હતા, એમ ‘પ્રથમધકોશ’ તથા ‘પિંડવિશુદ્ધિ’માં ઉલ્લેખ મળે છે. તથા ઉપરના તીર્થ માટે “જગડુચરિત્ર”માં પણ ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાંના અવશેષો ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ અતિ મહત્ત્વના છે. એ તીર્થ સંબંધી અત્યારે ડૉ. હસમુખલાલ ધીરજલાલ સાંકળીયા M.A., LL.B., Ph.D. શોધ કરી રહ્યા છે. અને એ સંબંધી એક લેખ તેમણે ‘શ્રી જૈનસત્ય પ્રકાશ’ (માસિક)ના બીજા વિશેષાંક ‘શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક’માં સચિત્ર લખ્યો છે.

જામનગર

અહીં બાર મંદિરો છે. ચાર પાંચ તો બહુ જ ભવ્ય અને વિશાલ મંદિરો છે. વર્ધમાનશાહનું અને ચોકીનું મંદિર તો બહુ જ દર્શનીય અને તીર્થરૂપ છે. જામનગર તીર્થસ્થલ ન હોવા છતાં ‘અર્ધ શત્રુંજય’ સમાન મનાય છે. અહીં જ્ઞાનમંદિર, પાઠશાળા, ઉપાશ્રય આદિ સગવડ સારી છે. હરજી જૈનશાળામાં શ્રીવિનય-વિજયજી જ્ઞાનમંદિર છે. અહીંથી સ્ટીમરમાં બેસી, તુલ્સા બંદર થઈ કચ્છમાં જવાય છે. શેઠ પોપટલાલ ધારશીલાલ તથા શેઠ મુનીલાલ લક્ષ્મીચંદ તરફથી દેવબાગ, લક્ષ્મી જૈન આશ્રમ, જૈનાનંદ જ્ઞાનમંદિર વગેરે બેવા લાયક સ્થળો છે. કાઠિયા-

વાડમાં જામનગર જૈનપુરી જેવું ગણાય છે. જામનગરનું બેડીબંદર બહુ પ્રસિદ્ધ છે. જામનગર રેલ્વે સ્ટેશન છે.

ગિરનાર તીર્થ (રૈવતાચલ)

જુનાગઢ શહેર, કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પના દક્ષિણ ભાગમાં દરિયાકિનારેથી વીસ માઈલને અંતરે આવેલ છે. સૌરાષ્ટ્રની રાજધાની જુનાગઢ કહેવાય છે. જુનાગઢમાં નવાખી રાજ્ય છે અને તે સૌરાઠ સરકારને નામે પ્રસિદ્ધ છે. જુનાગઢ સ્ટેશન છે. જુનાગઢ સ્ટેશનથી જુનાગઢ શહેર ૧ માઈલ દૂર છે. મુસલમાની યુગમાં તેનું નામ મુસ્તફાબાદ હતું. તેનાં પ્રાચીન નામો મણિપુર, ચંદ્રકેતુ, રૈવત અને જીર્ણદુર્ગ હતાં. સ્ટેશનથી શહેરમાં જતાં રસ્તામાં સ્ટેટનાં મકાનો, મકબારાઓ વગેરે જોવા લાયક છે. સ્ટેશનથી શહેરમાં જવાની સીધી પાકી સડક છે; વાહનાદિ મળે છે. બજારમાં ન જતાં બારોબાર બહારથી જઈએ તો સુંદર જિનમંદિર, શેઠ પ્રેમાભાઈની ધર્મશાલા, સામે જ બાબુવાળી ધર્મશાળા, જૈન કન્યાશાલા વગેરે આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ઉપરકોટ તથા તેની આસપાસ અનેક ગુફાઓવાળી ખાઈ, કિલ્લામાં અસલી ભોંયરાં, અનાજના કોઠારો, રા'નવઘણે બંધાવેલી અડીકડીની વાવ, નવઘણનો કૂવો વગેરે જોવા લાયક છે. ઉપરકોટમાં ઇજીપ્ટમાં બનેલી (૧૫૩૩માં) લીલમ તોપ, ચુડાનાલા તોપ, રા'ખેંગારનો મહેલ (જે અત્યારે મસ્જિદ છે) વગેરે જોવા લાયક છે. તેમજ અશોક, રૂદ્રદામા અને સ્કંદગુપ્તા લેખો, ૨૭૫ કૂટ ઝિંડો દામોદર કુંડ વગેરે પ્રાચીન અવશેષો નિરીક્ષણીય છે.

આગળ જતા તલાટી નીચે સુરતવાળા શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદની જૈન ધર્મશાલા, સુંદર જિનમંદિર, નજીકમાં સંઘવી પુલચંદભાઈની ધર્મશાલા વગેરે છે. શ્વેતાંબર મંદિર અને ધર્મશાલા સામે દિગંબર મંદિર અને ધર્મશાલા છે. શ્વેતાંબર ધર્મશાલામાં જૈન ભોજનશાલા ચાલે છે.

આગળ જતાં સિધ્ધરાજ જયસિંહે બંધાવેલી એક 'ચડા'ની વાવ આવે છે. પાસે જ ગિરનાર ઉપર જવાનો દરવાજો છે. દરવાજાની જમણી બાજુએ શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની દેરી આવે છે. તેમાં પાદુકાઓ છે. આ દેરી શ્વેતાંબરીય શ્રાવક લક્ષ્મીચંદ પ્રાગજીએ બંધાવેલી છે. જુનાગઢના સુપ્રસિધ્ધ ધર્મપ્રેમી ડૉ. ત્રિભુવનદાસ મોતીચંદના સુપ્રયત્નથી ગિરનાર ઉપર સુંદર પગથિયા બંધાઈ ગયાં છે. આગળ જતાં વચમાં પરબ આવે છે, જ્યાં બે-ત્રણ ઠેકાણે ગરમ અને ઠંડા પાણીની વ્યવસ્થા જૈન પેઢી તરફથી રાખવામાં આવે છે. આગળ જતાં માલી પરબનું નવું ટાંકું આવે છે. ત્યાં ડાબા હાથ તરફ ચઢતાં પથ્થરમાં એક લેખ કોરેલો છે, તેમાં લખ્યું છે કે-“ સં. ૧૨૨૨ ધ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતીયમહં શ્રીબાબાકેન પથા કારિતા ”

અહીંથી આગળ ઉપર ચઢાવ કઠિન છે, પરંતુ પગથિયા બની જવાથી અનુકૂળતા સારી થઈ છે. ત્યાંથી થોડું ચડીએ એટલે કાઉસગીયા આવે છે. ત્યારપછી હાથી-

પહાણો અને એક લેખ આવે છે. તેમાં લખ્યું છે કે-સ્વસ્તિશ્ચી સંવત્ ૧૬૮૩ વર્ષે કાર્તિક વદી ૬ સોમે શ્રીગિરનારની પૂર્વની પાજનો ઉદ્ધાર શ્રીદીવના સંઘે પુસ્તાનિમિત્ત શ્રીધીમાલ જ્ઞાતિયમાં સિંઘજી મેઘજીને(૯) ઉદ્ધાર કરાવ્યો ” આગળ ઉપર કાઉન્સિલની તથા પ્રભુમૂર્તિ છે. ત્યાંથી આગળ ઉપર એક વિસામો આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં પંચેશ્વર જવાનો જમણી તરફનો રસ્તો આવે છે. ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં શ્રીનેમીનાથજીનો કોટનો દરવાજો દેખાય છે. તે દરવાજા ઉપર શેઠ નરશી કેશવજીએ બંધાવેલ માડ-બંગલો છે.

માનસંગ ભોજરાજની ટૂંક

અંદર જતાં જમણી બાજુ શ્રી માનસંગ ભોજરાજની ટૂંક આવે છે. તેમાં અત્યારે એક જ મંદિર છે. તેમાં શ્રી સંભવનાથ ભગવાન મૂલનાયક બિરાજમાન છે. પહેલા એકમાં સૂરજકુંડ આવે છે. આ કુંડ કચ્છ-માંડવીના વીશા ચોસવાલ શેઠ માનસંગ ભોજરાજે બંધાવેલો છે. તે વખતે તેમણે મંદિરનો યજ્ઞ જીર્ણોધ્ધાર કરાવ્યો તેથી આખી ટૂંક તેમના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. વિ. સં. ૧૯૩૨ માં શેઠ નરશી કેશવજીએ આ કુંડનો ઉધ્ધાર કરાવ્યો હતો. કુંડની પાસે યાત્રાળુઓને ન્હાવાની ગોઠવણ કરેલી છે. જુનાગઢના આદીશ્વરજીના નાના દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા માનસંગ ભોજરાજે વિ. સંવત ૧૬૦૧માં કરાવી હતી.

નેમિનાથજીની ટૂંક

ડાબી બાજુએ શ્રીનેમિનાથજીની ટૂંકમાં જવાનો દરવાજો છે. તે દરવાજા બહાર એક શાસ્ત્રી લેખ છે. આ લેખ વિ. સં. ૧૧૧૫ ચૈત્ર શુદ્ધ ૭ નો છે. આ લેખના નવમા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે-યદુવંશમાં મંડલિક રાજા થયો. આ સંવત્માં સોનાનાં પતરાંથી નેમિનાથજીનું દેવાલય બંધાવ્યું. આગળ તેની વંશાવલી ચાલે છે.

નેમિનાથજીની ટૂંકમાં મંડપની અંદર દિવાલમાં ત્રણ મૂર્તિઓ એક સાથે બિરાજમાન છે. નાની છે તે ૧૨૭૫ માં બનાવેલી શ્રી કૃંજરાપદ્રીય (?) ગચ્છના શાંતિસૂરિની છે, બીજી બે મોટી મૂર્તિઓ છે તે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિની અને શ્રી કુમારપાલરાજની છે. રંગમંડપમાં એક થાંભલા પર સં. ૧૧૧૩ ના જેઠ ૧૪ દિને નેમીશ્વર જિનાલય કરાવ્યાનો, બીજા થાંભલા પર સં. ૧૧૩૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો, ત્રીજામાં ૧૧૩૪ માં દેવાલય સમરાવ્યાનો લેખ છે. (જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ)

દરવાજામાં પેસતાં ચોકીદારોની રહેવાની જગા છે. તેની ડાબી બાજુ ચૌદ ચોર-ડાની ધર્મશાળા છે. ધર્મશાલાનો ચોક મૂક્યા પછી પૂજારીઓને રહેવાની કોટડીઓનો મોટો ચોક આવે છે. તેમાંથી શ્રી નેમિનાથજીના ચોકમાં જવાય છે. આ ચોક ૧૩૦ ફીટ પહોળો, તથા ૧૬૦ ફીટ લાંબો છે. આમાં મુખ્ય મંદિર શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું છે. વિશાલ દેવળનો રંગમંડપ ૪૧૩ ફીટ પહોળો અને ૪૪૩ ફીટ લાંબો છે. ગભારામાં

શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની સુદર શ્યામ મૂર્તિ ગિરાજમાન છે. ગભારાની આસપાસ ભમતી છે. તેમાં શ્રી તીર્થંકર ભગવાન, યક્ષ, યક્ષિણી, સમ્મેતશિખર, નંદીશ્વરદ્વીપ વગેરેની સર્વ મત્રી ૧૭૫ મૂર્તિઓ છે. રંગમંડપમાં ૩૮ પ્રતિમાઓ છે. ગભારામાં ૫ મૂર્તિઓ છે. કુલ ૨૧૮ પ્રતિમાઓ શ્રી નેમિનાથજીના દેવાલયમાં છે. રંગમંડપના પૂર્વ તરફના થાંભલામાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે. સંવત્ ૧૧૧૩ વર્ષે જેઠ માસે ૧૪ દિને શ્રીમત્તેજમીશ્વરજિનાલયઃ કારિતઃ । વળી બીજા સ્થંભમાં આ પ્રમાણે કેરેલું છે કે— સંવત્ ૧૧૩૫ વર્ષે પ્રતિષ્ઠા કરિતા । ત્રીજા સ્થંભમાં લખે છે કે સં. ૧૩૩૫ માં મંદિરજીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

બહારનો રંગમંડપ ૨૧ પહોળો અને ૩૮ ફીટ લાંબો છે. તેમાં ગોળ ઓટલા ઉપર સંવત ૧૬૯૪ ના ચૈત્ર વદિ બીજે ૪૨૦ ગણધર પગલાં સ્થાપિત કરેલાં છે. આ ઓટલાની પાસે જ એક બીજો ઓટલો છે તેના ઉપર પણ ૪૨૦ પગલાં સ્થાપિત છે.

પૂર્વધર્મિકાસ

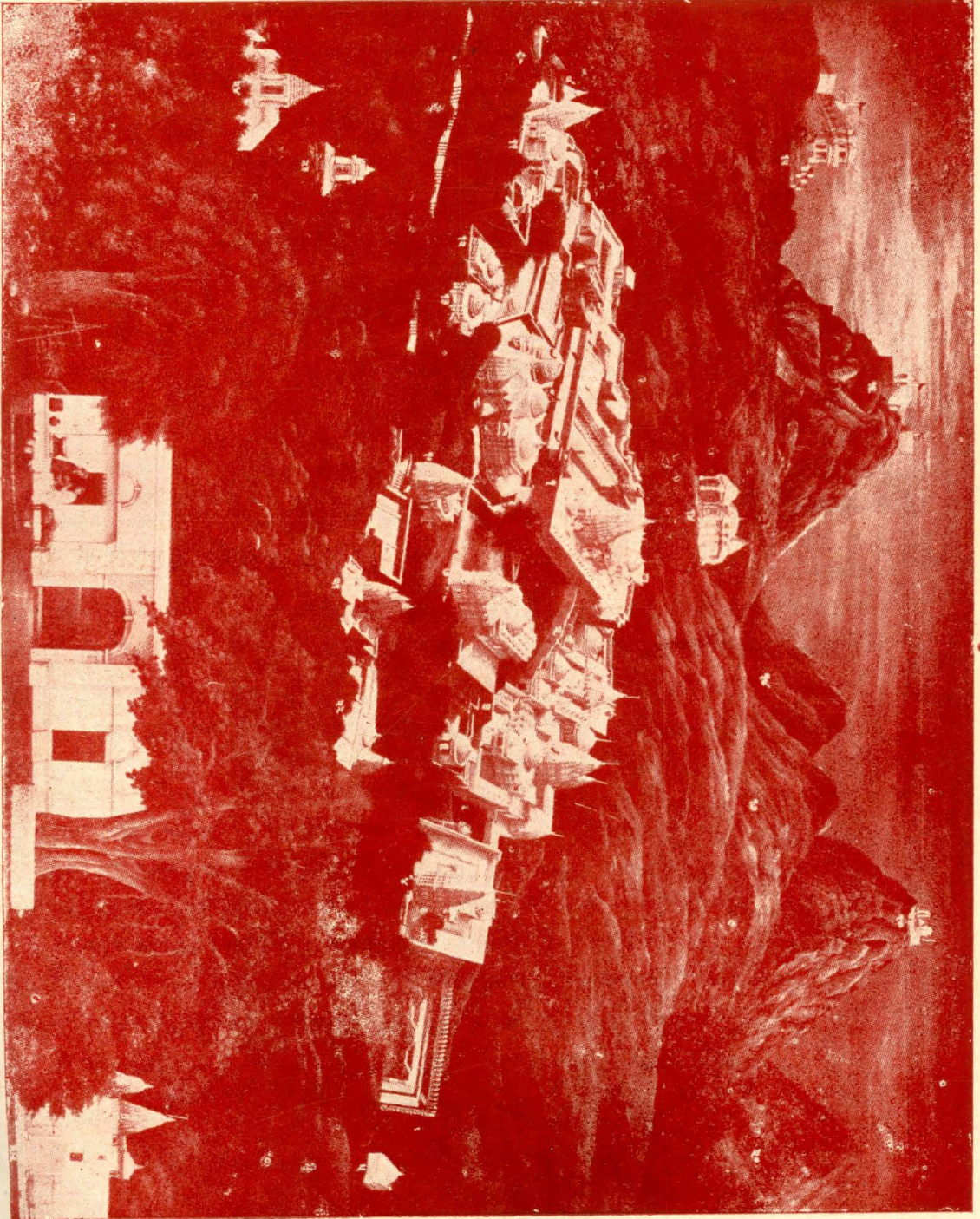
શ્રી નેમિનાથજીના દેવાલયનો જીર્ણોદ્ધાર વિ. સંવત ૬૦૯ માં રત્નાશાઃ શ્રાવકે કરાવ્યો હતો. આ સિવાય ટાંડ સાહેબને એક લેખ મળ્યો હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે “ધર્મઘોષસૂરિના શિષ્ય યશોભદ્રસૂરિના શિષ્ય પં. દેવસેન-ગણિએ સંઘની આજ્ઞાથી સં. ૧૨૧૫ માં મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. આ સિવાય અંબિકા દેવીની દરીમાં પણ સં. ૧૨૧૫ નો એક લેખ છે.

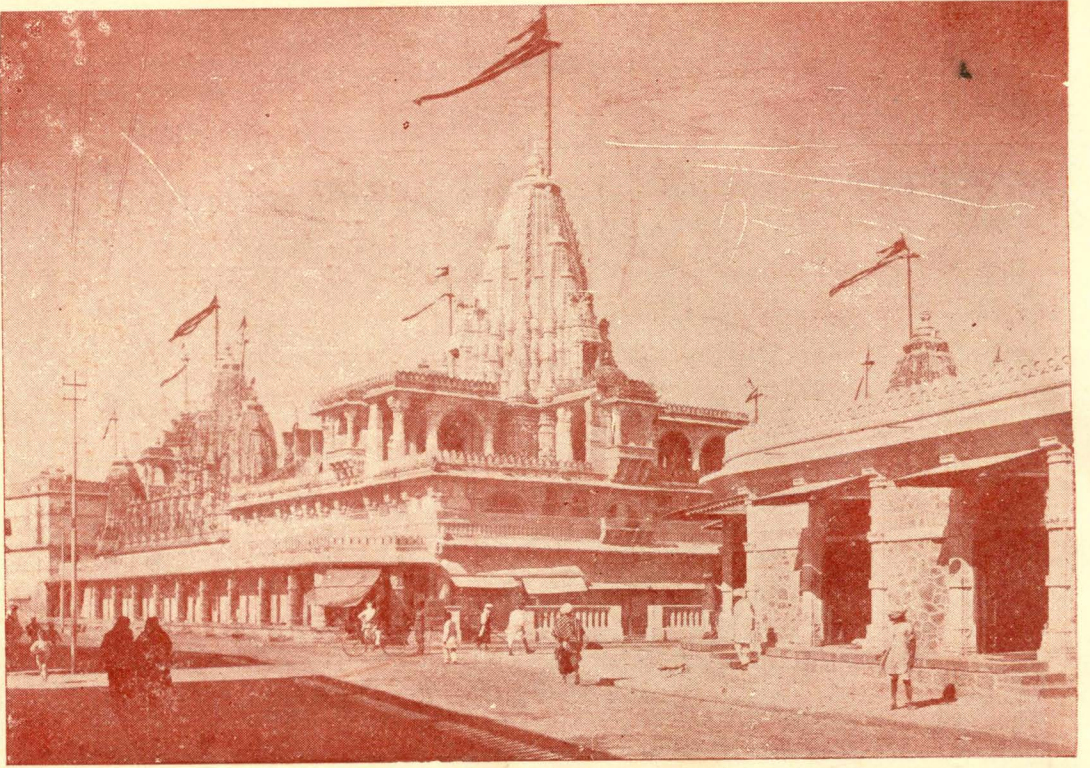
વિ. સં. ૧૨૧૫ પહેલાં ગિરનારજીનો ઉદ્ધાર સઙ્ગન દંડનાથકે કરાવ્યો હતો. વનરાજના શ્રીમાળી મંત્રી જાંબના વંશજ સઙ્ગનને સિદ્ધરાજે સોરઠનો દંડાધિપ (ઉપરી-સૂરો) નીચે હતો કે જેણે સોરઠ દેશની ઉપજ અર્ચીને ગિરનાર ઉપરના જીર્ણશીર્ષ કાષ્ઠમય જૈન દેહરાનો ઉદ્ધાર કરી નવું પાકું મંદિર બંધાવ્યું હતું. પરંતુ રૈવતગિરિરાસુમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે. વિ. સં. ૧૧૮૫ માં આ ઉદ્ધાર થયો હતો. (હક્કારસયસદીઝ પંચાસીય વચ્ચરિ રેવંતગિરિરાસુ) તેમજ ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજે શત્રુજય તથા ગિરનાર બંને તીર્થોને કપડાં ને ધજાઓ આપી હતી. —પ્રબંધચિન્તામણિ.

* રત્નાશા કાશ્મીર દેશના રહેવાસી હતા. યુરુપદેશથી રૈવતાચલનું માહાત્મ્ય સાંભળી રૈવતાચલનો સંઘ લઇને તેઓ આવ્યા. રૈવતાચલ પાસે મહાન્ ઉપસર્ગ પણ સહ્યો. બાદ સંઘ સહિત રૈવતાચલ પર જર્થ પ્રભુને અભિષેક કરતાં પ્રતિમાજી બહુ જ પ્રાચીન હોવાથી ગળી જવા પછી રત્નાશાએ બે મહિના સુધી ઉપવાસ કરી દેવીની આરાધના કરી. દેવી પાસેથી જિંબ લાવી, નૂતન મંદિર બંધાવી તેમાં પ્રતિમાજી ગિરાજમાન કર્યો. આજ આ રત્નાશાનું જિંબ કહેવાય છે.

—ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ અને ગિરનાર માહાત્મ્ય.

શ્રી ગીરનારજી (જીનાગઢ)ની ઉચ્ચ ટેકરી ઉપરથી લેવામાં આવેલ એક ચિત્રેન દર્શાવે.

બામનગર : ચોરીના પ્રખ્યાત જિનાલયનો અગ્રભાગ તથા તપગચ્છ ઉપાશ્રયનું એક દશ્ય

વિ. સં. ૧૨૨૨ માં ગુજરાતના મહારાજા કુમારપાલના મંત્રી xઆમ્રદેવે ગિરનાર ઉપર પાજ બંધાવી. આ સંબંધી ઘટના આ પ્રમાણે મળે છે—પરમાર્હત મહારાજા કુમારપાલ સંઘ સહિત સિધ્ધાચલજીની યાત્રા કરી ગિરનારની યાત્રાએ પધાર્યા, પરન્તુ ઉપર ચઢવાના રસ્તાની કઠિનતાને લીધે મહારાજા ઉપર જઈ ન શક્યા. આ માટે રાજાને દુઃખ પણ થયું. આ વખતે રાજાને વિચાર થયો કે ઉપર ચઢવા માટે જો પગથિયાં હોય તો અનુકૂળતા રહે. આ કાર્યની જવાબદારી આંખડને સોંપી તેમને સોરાષ્ટ્રનો ઉપરી બનાવ્યો. આંખડે ઘણી જ મહેનતથી ગિરનાર ઉપર પાજ બંધાવી રસ્તો સરલ બનાવ્યો. વિ. સં. ૧૨૨૨ માં પાજ-પગથિયાં બંધાવ્યાં. (જુઓ કુમારપાલ-પ્રતિબોધ તથા જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૃ. ૨૭૧) આ પાજ સંબંધી ગિરનાર ઉપર જે શિલાલેખો મળે છે—“ સંવત્ ૧૨૨૨ શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતીયમહં શ્રીરાણીગમુત-મહં શ્રી આંબાકેન પથા કારિતા ” —પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા. ૨, પૃ. ૭૦

બીજો લેખ પણ એને મળતો જ છે. એમાં પણ ગિરનાર ઉપર પાજ બંધાવ્યાનો સં. ૧૨૨૩ છે. તેમજ ગિરનારની પાજના જીર્ણોદ્ધારનો પણ એક લેખ મળ્યો છે. આ લેખ ગિરનાર પર ચઢતાં રાજા ભર્તૃહરિની ગુફાથી થોડે દૂર પહાડમાં જમણી બાજુએ કેાતરેલો છે. સ્વસ્તિ શ્રી સંવત્ ૧૬૮૩ વર્ષે કાર્તિક વદિ ૬ સોમે શ્રી ગિરનારતીર્થની પૂર્વની પાજનો ઉદ્ધાર શ્રી દીવના સંઘે પુણ્ય (ધર્મ) નિમિત્તે શ્રીમાલજ્ઞાતીય માસિંધજી મેઘજીણ ઉદ્ધાર કરાવ્યો. અર્થાત્ ૧૬૮૩ માં કાર્તિક વદિ ૬ ને સોમવારે દીવના સંઘે આ પાજનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. આમાં મુખ્ય ભાગ માસિંધ મેઘજીએ આપ્યો હતો.

શ્રી નેમિનાથજીના મંદિરની પછવાડે પોરવાડ જગમાલ ગોરધનજી પૂર્વ દ્વારનું મંદિર છે. તેમાં પાંચ પ્રતિમાજી છે. મૂલનાયક શ્રી આદીશ્વર ભગવાન છે. તેની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૮૪૮ વૈશાખ વદિ ૬ ને શુક્રવારે વિજયજિનેન્દ્રસૂરિએ કરી છે. આ મંદિરજીની જમણી બાજુએ શ્રી રાજમતીની ફેરી છે. આ ટૂંકમાં થઈને મેરુ કવશીની, સગરામ સોનીની તથા કુમારપાલની ટૂંકમાં જવાય છે. શ્રી નેમિનાથજીની ટૂંકમાં ભોંયરામાં અમીઝરા પાર્શ્વનાથની સુંદર પ્રાચીન ભવ્ય મૂર્તિ છે જે પરમદર્શનીય છે. મૂર્તિ સંપ્રતિ મહારાજાના સમયની છે. આ મૂર્તિની ડાબી બાજુએ ગુફામાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની પ્રાચીન મૂર્તિ છે. તેના ઉપર સં. ૧૩૧૮નો લેખ છે. શ્રી નેમિનાથજીની ટૂંકના ચોકમાં તથા મોટી ભમતીમાં બંધી મળી ૧૩૩ પ્રતિમા તથા ૧૮ બેડ પગલાં છે. મોટામાં મોટાં પગલાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનાં છે. દર-

x સોરાષ્ટ્રના દંડનાયક સજ્જન મહેતાના બન્ધુ મંત્રી આમ્રાક. ઉદાયનસુત આંખડ મંત્રી નહિ. આ સંબંધી વિશેષ ચર્ચા ‘ જૈન સભ્ય પ્રકાશ ’ વર્ષ આઠમાના ૪-૫-૬-૭ અંકોમાં મેં કરી છે. જિજ્ઞાસુએ તે અંકો જોઈ લેવા.

વાળની બહાર જમણી બાજુએ શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની અધિષ્ઠાત્રિકા અંબિકાદેવીની મૂર્તિ છે. શ્રી નેમિનાથજીની ટૂંકમાં ઉત્તર તરફ નીચે ઉતરવાનો દરવાજો આવે છે. તેમાં ચોસરીમાં એક પ્રાચીન શિલાલેખ છે. ત્યાંથી પગથિયાં ઉતરી નીચે જઈએ એટલે શ્રી ઋષભદેવજી—અદ્વૈતજીની સુંદર મૂર્તિ આવે છે. ઋષભજી લાંછન સ્પષ્ટ દેખાય છે. ખજા ઉપર બંને બાજુ કાઉસગીયા છે. જેમસ બજેસ સાહેબ લખે છે કે—આ મૂર્તિની બેઠકમાં ચોવીશ તીર્થંકરની મૂર્તિવાળો એક પીળો પથ્થર છે તેમાં વિ. સં. ૧૪૬૬નો લેખ છે. અદ્વૈતજીની સામે પાંચ મેરુનું સુંદર મંદિર છે. ચાર બાજુ ચાર અને વચમાં એક મેરુ છે. દરેકમાં ચોમુખ પ્રતિમાજી બિરાજમાન છે. તેમાં દરેકમાં ૧૮૫૬માં પ્રતિષ્ઠા થયાનો ઉલ્લેખ છે.

મેરકવશીની ટૂંક

શ્રી અદ્વૈતજીના મંદિરમાંથી ડાબી બાજુના દરવાજામાં થઈ મેરકવશીમાં જવાય છે. મૂલનાયક શ્રી સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજીની સુંદર મૂર્તિ બિરાજમાન છે. તેમાં ૧૮૫૬નો લેખ છે. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયજિનેન્દ્રસૂરિજી છે. મૂળનાયકજીની આસપાસ ૭ પ્રતિમાઓ છે, ભમતીમાં ૫૮ પ્રતિમાઓ છે. દક્ષિણ તરફની ભમતીમાં અષ્ટાપદ પર્વત છે જેમાં ૨૪ પ્રતિમાઓ છે. ઉત્તર તરફની ભમતીમાં ચોમુખજીનું મંદિર ખૂબ દર્શનીય છે. આ ટૂંકમાં પાંચ મેરુના મંદિર સાંહત કુલ ૧૧૩ પ્રાંતમાઓ છે. આ ટૂંક શ્રી સિદ્ધરાજના મંત્રી સજ્જને બંધાવેલ છે. ગુર્જરાધીશ સિદ્ધરાજે સજ્જનને સૌરાષ્ટ્રનો હંડનાયક નીમ્યો હતો. તેમણે સૌરાષ્ટ્રની ત્રણ વર્ષની ઉપજમાંથી ગિરનાર ઉપર સુંદર જીર્ણોધ્ધાર કરાવ્યો. ત્રણ વર્ષની ઉપજ સિદ્ધરાજને ન મળવાથી તે ગુસ્સે થઈ જીનાગઢ આવ્યો. સજ્જને જીનાગઢ અને વંથલીના શ્રાવકો પાસેથી ધન મેળવી સિદ્ધરાજને ચરણે ધર્યું અને કહ્યું કે—જોઈએ તો જીર્ણોધ્ધારનું પુણ્ય હાંસલ કરો અને જોઈએ તો આ ધન લ્યો. રાજા સત્ય હકીકત જાણી અત્યંત ખુશ થયો. બાદ આવેલા ધનથી શ્રાવકોના કહેવાથી સજ્જને આ મેરકવશી ટૂંક બનાવા. જીર્ણોધ્ધારમાં ૨૭ લાખ દ્રમ્મનો ખર્ચ થયો હતો. આ દ્રવ્ય આ ટૂંકમાં ખર્ચાયું છે. કોરણી વગેરે શિલ્પ બહુ જ સુંદર છે. આ વખતે સજ્જનને લીમો કુંડળીયા નામના શ્રાવકે બહુ જ મહદ આપી હતી. તેણે અઢાર રત્નનો હાર પ્રભુજીને પહેરાવ્યો અને લીમ-કુંડ બંધાવ્યો હતો. આ ટૂંકના ચોમુખજીના મંદિરમાં વિ. સં. ૧૮૫૬ના લેખો છે.

આ ટૂંક મેકલશાએ બંધાવ્યાનું કેટલાક કહે છે જ્યારે કેટલાક આ ટૂંકને અંદરાજની ટૂંક પણ કહે છે.

સગરામ સોનીની ટૂંક

મેરકવશીમાંથી સગરામ સોનીની ટૂંકમાં જવાય છે. સગરામ સોની પંદરમી ચત્તાજિના ઉત્તરાર્ધમાં થયા છે. બીર્વશાવલીમાં લખ્યું છે કે—સગરામ સોની

ગુજરાત દેશના વઢીયાર વિભાગમાં લોલાહ ગ્રામના પોરવાહ હતા. તેમણે તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજી મહારાજ પાસે ભગવતી સૂત્રનું શ્રવણ કરી, જ્યાં જ્યાં ગોથમા પદ આવતું ત્યાં ત્યાં સોનામહોર મૂકી હતી. પોતાની, પોતાની માતાની અને સ્ત્રીની મળીને કુલ ૬૩ હજાર સોનામહોર જ્ઞાનખાતામાં વાપરીને પુસ્તકો લખાવ્યાં હતાં. આ જ શ્રાવક સગરામ સોનીએ ગિરનાર ઉપર ટૂંક બંધાવી છે. તેમણે શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજીના ઉપદેશથી ૧૭ નૂતન જિનમંદિરો બંધાવ્યા અને ૫૧ મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. બધે પ્રતિષ્ઠા શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજી મહારાજે કરાવી હતી. તેમણે માંડવગઢમાં સુપાર્શ્વનાથ જિનનો પ્રાસાદ અને મક્ષીજીમાં મક્ષીજી પાર્શ્વનાથનો પ્રાસાદ પણ કરાવ્યો હતો.

આ ટૂંકનો રંગમંડપ વગેરે દર્શનીય છે. ગભારો પણ વિશાલ છે. મૂળનાયક શ્રી સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજી છે. આસપાસ કુલ પચીસ પ્રતિમાઓ છે. ભમતીમાં ત્રણ દેરાસરો છે. તેમાં બે દેરાસરમાં ત્રણ ત્રણ અને ઉત્તર દિશાના મંદિરમાં પાંચ પ્રતિમાઓ મળી કુલ ૧૧ પ્રતિમાઓ છે. એક પાષાણની સુંદર ચોવીશી પણ છે. અત્યારે જે મૂલનાયક પ્રતિમાજી છે તે પાછળથી બેસાડેલ છે. તેમાં વિ. સં. ૧૮૫૬ જેઠ સુદ ૭ ગુરુ પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી વિજયજિનેન્દ્રસૂરિજી છે. આ ટૂંક* ગિરનાર ઉપર સૌથી ઊંચી દેખાય છે. દક્ષિણ તરફની દેરીનો જીર્ણોદ્ધાર શેઠ આણુંદણ કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી વિ.સં. ૧૮૭૫ માં થયેલ છે. ભમતીમાં જાળી વગેરેનું કામ દેવચંદ લખમીચંદની પેઢીએ કરાવેલ છે. મંદિરમાં કોરણી વગેરે બેવાલાયક છે.

કુમારપાળની ટૂંક

ગુજરાતના મહારાજા પરમાર્હતોપાસક કુમારપાલે જૈન ધર્મ સ્વીકારી કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજના ઉપદેશથી ૧૪૪૪ જિનમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. આ જ મહારાજાએ ગિરનાર ઉપર પણ ભવ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું. આ દેવાલયનો માંગરોલના શ્રાવક શેઠ ધરમશી હેમચંદે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. નવો કુંડ બનાવતી વખતે જે સુરજો મૂકેલી તેથી આ મંદિરનો કેટલોક ભાગ નાશ પામ્યો છે. મંદિરની પાસે દેડકી વાવ છે. નજીકમાં સુંદર બગીચો છે. આ ટૂંકનો રંગમંડપ ઘણો જ મોટો છે. પશ્ચિમ તરફથી ખીજી દ્વાર છે જ્યાંથી ભીમકુંડ તરફ જવાય છે. ભીમકુંડની પૂર્વ તરફના કિલ્લા તરફ પ્રાચીન અંડિત પ્રતિમાઓ છે. આ સ્થાન ભીમકુંડેશ્વર મહાદેવનું છે એમ ઠરાવવા જુનાગઢના નાગર ખેરીલાલ કેશવલાલના પિતા ભગવાનલાલ મદનજી કે જેઓ કાઠિયાવાડના નેટીવ એજન્ટ નીમાયા હતા તેમણે પ્રયત્ન કરેલો પરંતુ તે પ્રસંગે અમદાવાદવાળા ઠાકરશી પુલશા કે જેઓ પણ એજન્ટ હતા તેમણે ત્યાં આવી, દ્વાર ઉપરના ઉમરા ઉપર

* 'ગિરનાર માહાત્મ્ય'ની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે કે-સંગ્રામ સોની અકબર બાદશાહના જમાનામાં થયો હતો. બાદશાહ તેમને 'મામા'ના લાડકા ઉપનામથી બોલાવતા.

તથા ખીજે ઠેકાણે મંગળમૂર્તિ આદિ જૈન ધર્મની નિશાનીઓ ખતાવી સિદ્ધ કર્યું હતું કે આ જૈન મંદિર જ છે. જિનાલયમાં જ મંગળમૂર્તિ હોય છે. અજૈન મંદિરોમાં તેવું ન હોય. મૂલનાયક નીચે લેખ આ પ્રમાણે છે-સં. ૧૮૭૫ વૈશાખ સુદિ ૭ શાનિ પ્રતિષ્ઠાપક વિજયજિનેન્દ્રસૂરિ છે. એક ખીજે લેખ વિ. સં. ૧૮૮૧ નો છે

વસ્તુપાળ તેજપાળની ટૂક

ગુજરાતના મહામાત્ય વસ્તુપાલ તેજપાલે આ ટૂક બંધાવી છે. સંપ્રતિરાજની ટૂકે જતાં જમણી બાજુ આ ટૂક આવે છે. વિ. સં. ૧૬૩૨ માં શેઠ નરશી કેશવજીએ સંપ્રતિરાજની, કુમારપાલની અને વસ્તુપાલ તેજપાલની ટૂકોની આસપાસ કિલ્લા બંધાવ્યા તથા જીણુંખાર કર્યો હતો. આ ટૂકમાં ત્રણે દેરાં સાથે છે. વચલા મંદિરજીમાં મૂલનાયક શ્રી શામળાપાર્શ્વનાથજીની ભવ્ય મૂર્તિ છે. તેમાં સંવત ૧૩૦૬ વર્ષે વૈશાલ સુદ ૩ શનૌ શ્રીપાર્શ્વનાથચિંત્રં બ્રીહદ્દેવેન કારાપિતં । તથા પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિજીનું નામ છે. મંદિરોમાં પીળા આરસ તથા સળીના પથ્થરો વપરાયા છે. સળીના પથ્થરો ઠેઠ મસ્કાથી મંગાવ્યા હતા એમ કહેવાય છે. વચલા મંદિરજીનો રંગમંડપ ૨૯ ફીટ પહોળો, અને ૫૩ ફીટ લાંબો છે આ મંદિરમાં એક શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે તેના શિલાલેખમાં વસ્તુપાલની સ્ત્રી લલિતાદેવી તથા સોખુનાં નામો છે.

આ ટૂકમાં વસ્તુપાલના મહત્વના છ લેખો મળે છે. આ લેખોમાં વસ્તુપાલની યશોગાથા છે. તેમના પૂર્વજો અને કુટુંબપરિવારનાં નામો છે. તેમણે કરેલાં મુખ્ય મુખ્ય ધાર્મિક કાર્યોની નોંધ છે અને ગિરનાર પર તેમણે શું શું કરાવ્યું તે પણ લખ્યું છે. વિ. સં. ૧૨૮૮ શ. શુ. ૧૦ ને બુધવારે પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો લેખ છે. ગિરનાર ઉપર તેમણે કરાવેલ શત્રુંજયમહાતીર્થાવતાર આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ, સ્તંભનકપુરાવતાર શ્રી પાર્શ્વનાથદેવ, સત્યપુરાવતાર શ્રી મહાવીરદેવ અને પ્રશસ્તિ સહિત કાશ્મીરાવતાર શ્રી સરસ્વતી મૂર્તિ, એમ દેવકુલકા ચાર, બે જિન, અંબા, અવલોકન, શાંખ અને પદ્યુમ્ન નામના ચાર શિખરોમાં શ્રી નેમિનાથ દેવ વિભૂષિત દેવકુલકા ચાર, પોતાના પિતામહ ઠ. શ્રીસોમ અને પિતા ઠ. શ્રી આશરાજની અશ્વારૂઢ મૂર્તિઓ ૨; ત્રણ સુંદર તોરણ, શ્રી નેમિનાથ દેવ તથા પોતાના પૂર્વજ, અશ્રજ (મોટા ભાઈઓ), અનુજ (નાના ભાઈઓ) અને પુત્ર આદિની મૂર્તિઓ સહિત સુખોદ્ધાટનક સ્તંભ, અષ્ટાપદ મહાતીર્થ ઇત્યાદિ અનેક કીર્તનોથી સુશોભિત અને શ્રી નેમિનાથદેવથી અલંકૃત એવા આ ઉજ્જયંત (ગિરનાર) મહાતીર્થ ઉપર પોતાના માટે, તથા પોતાની સહધર્મચારિણી પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય ઠ. શ્રી કાન્હડ અને તેની સ્ત્રી ઠકકુરાણી રાણીની પુત્રીમહં લલિતાદેવીના પુણ્ય માટે, અજિતનાથ આદિ વીસ તીર્થંકરોથી અલંકૃત શ્રી સમ્મેતમહાતીર્થાવતાર નામના મંડપ સહિત આ અભિનવ પ્રાસાદ બનાવ્યો અને નાગેન્દ્ર ગચ્છના ભટ્ટારક મહેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય, શ્રી શાન્તિસૂરિના શિષ્ય, શ્રી આણંદસૂરિના શિષ્ય શ્રી અમરસૂરિના શિષ્ય ભટ્ટારક શ્રી હરિભદ્રસૂરિના

પદ્ધતિ આચાર્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિએ એની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ લેખમાં વસ્તુપાલને કર્ણુ અને બલિ જેવો દાનેશ્વરી અને તેજપાલને ચિંતામણિ જેવો વર્ણવ્યો છે. બીજો લેખ ૧૨૮૯નો છે તેમાં પણ ઉપર્યુક્ત હકીકતને મળતી વીગત છે.

મધ્ય મંદિરના મંડપમાં સામસામે બે મોટા ગોખલા છે. તેમાં વસ્તુપાલ અને તેમની બન્ને પત્ની લલિતાદેવી તથા સોણુની મૂર્તિઓ છે એમ જણાવ્યું છે. હાલમાં આ મૂર્તિઓ નથી. વસ્તુપાલે ગિરનાર ઉપર કરેલાં ધાર્મિક કાર્યોની નોંધ ‘વિવિધ-તીર્થકંદપ’માં “રેવતગિરિકંદપમાં” x સંદેષમાં તથા પં. જિનહર્ષગણિકૃત વસ્તુપાલ-ચરિત્રમાં છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં શ્લોક ૬૯૧ થી ૭૨૯ માં વિસ્તારથી આપેલ છે.

x ‘વિવિધ તીર્થકંદપ’માં આ કંદપ ગિરનાર તીર્થનું માહાત્મ્ય અને ઇતિહાસ સૂચવે છે. હું ચોથા કંદપમાંથી જરૂરી બાબ અહીં ઉધ્ધૃત કરું છું.

“સૌરાષ્ટ્રની પશ્ચિમ દિશાએ ગિરનાર પહાડ ઉપર જ્યાં શિખરવાળું શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું મંદિર છે. ત્યાં પહેલાં લેખમાં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા હતી. એક વખત ઉત્તરદિશાના ભૂષણરૂપ કાશ્મીર દેશથી અર્જુન અને રતન નામના બાપાઓ સંઘપતિ બની (સંઘ લઇને) ગિરનાર આવ્યા. તેમણે રતનવૃત્તિથી (ઉતાવળથી) ધણી (પંચામૃત) નહવણથી અભિષેક કર્યો જેથી લેખમાં પ્રતિમા મળી મઠ. રતને અતિશય શોક થયો અને તેજ વખતથી તેણે આહારનો ત્યાગ કર્યો-ઉપવાસ આદર્યો. એકવીસ ઉપવાસ પછી ભગવતી અંબિકા સ્વયં ઉપસ્થિત થઇ. દેવીએ સંઘપતિને ઉઠાડ્યો. તેણે દેવીને જોઇને જય જય શબ્દ કર્યો. પછી દેવીએ તેને સુંદર રતનમય જિનગિંય આપ્યું અને સાથેસાથ કહ્યું કે-પાછું વાળીને ન જોઇશ. અનુક્રમે તે ગિંય પ્રથમના મંદિરના દરવાજા આવ્યું અને સંઘપતિએ પાછું વળીને જોયું જેથી પ્રતિમાજી ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગયા. પછી રતનાશાએ નવીન જિનમંદિર બનાવ્યું અને પ્રભુજીને વૈશાખ શુદ્ધ પૂર્ણિમાએ પશ્ચિમાભિમુખ ગિરાજમાન કર્યા. બાદ ખૂબ નહવણ આદિ કરી બન્ને બાપાઓ પોતાના દેશમાં આવ્યા. બાદ કલિકાલમાં મનુષ્યોનાં મન કલુષિત વૃત્તિવાળાં જાણી દેવીએ પ્રતિમાજીના તેજને ઢાંકી દીધું.

પહેલાં ગુજરાતમાં જયસિંહદેવે (સિદ્ધરાજ જયસિંહે) ખેંચારને હણીને સજ્જનને દંડાધિપ (સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક) નીમ્યો. તેણે વિ. સં. ૧૧૮૫માં શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું નવું સુંદર મંદિર બંધાવ્યું. બાદ માલવદેશના મંડનરૂપ સાધુ બાવડે-બાવડાહાં સોનાનો આમલસારો કરાવ્યો. ચૌલુક્ય ચક્રવર્તી રાજા કુમારપાલે સૌરાષ્ટ્રના દંડાધિપતિપણે શ્રીશ્રીમાલ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ (આંગડ)ને સ્થાપ્યો. તેણે ગિરનાર ઉપર વિ. સં. ૧૧૨૦માં પાજ-પમથિયાં બંધાવ્યાં. ત્યાં એક સુંદર પરબ બનાવી. તેમજ ત્યાં પાજ ચડતાં જમણી બાજુ લખા આરામ (લાખો બગીચો દેખાય છે તે) બંધાવ્યો.

અણહિલપુરપાટણમાં પોરવાલ કુલના મંડનરૂપ આચારાજ અને કુમારદેવીના પુત્ર, રાજા વીરધવલના મંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલ નામના બે બાપાઓ થયા. તેજપાલે ગિરનારની

આ ટૂકમાં રંગમંડપના ખંભા ઉપર બે લેખ છે. તેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી અને વસ્તુપાલનું નામ છે.

ડાબી બાજુના મંદિરજીમાં સમવસરજીના ચોમુખની શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ત્રણ પ્રતિમાઓ છે તેમાં સંવત્ ૧૫૫૬ નો લેખ છે. ચોથી પ્રતિમા શ્રી ચંદ્રપ્રજી છે તેમાં ૧૪૮૫ નો લેખ છે. જમણી બાજુના મંદિરજીમાં ચોમુખજી છે તેમાં ૧૫૪૬ નો લેખો છે. આ મંદિરની પાછળ તેજપાલની માતાનું દેરું છે. આ સિવાય આ ટૂકમાં એક લેખ ૧૩૦૫ નો વૈશાખ શુદ્ધ ૩ શનો છે અને પ્રતિષ્ઠાપક બૃહદ્ગચ્છીય શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ પરિવારના શ્રી જ્યાનંદસૂરિ છે.

આ ટૂક ખાસ દર્શનીય છે.

સંપ્રતિરાજની ટૂક

મહારાજ સંપ્રતિએ આર્યસિદ્ધસ્તિસૂરિના ઉપદેશથી જૈન ધર્મ સ્વીકારી ભારતમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો. સવા લાખ નૂતન જિનાલય બંધાવ્યાં હતાં. તે મહારાજએ ગિરનાર ઉપર પણ સુંદર જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું. મંદિર પ્રાચીન અને ભવ્ય છે. કોરણી પણ સારી છે. મૂલનાયક શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા છે. મંડપમાં શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની પ્રતિમા છે. એક કાઉસસગીયા ૫૪

નીચે ઉત્તમ ગઢ, મઠ, પરખ, મંદિર, બગીચા આદિથી મનોહર તેજલપુર વસાવ્યું. ત્યાં પોતાના પિતાના નામથી આશારાજવિહાર નામનું પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું સુંદર મંદિર બંધાવ્યું. માતા કુમારદેવીના નામથી કુમર સરોવર બંધાવ્યું. તેજલપુરની પૂર્વ દિશામાં ઉગ્રસેનપુર છે જેમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું મંદિર છે. આના ત્રણ નામ છે ઉગ્રસેનગઢ, ખેંગારગઢ અને જીર્ણકુર્મ.

વસ્તુપાલ મંત્રીએ ગિરનાર પર્વત પર શત્રુંજયાવતાર મંદિર, અષ્ટાપદાવતાર, સમ્મેતાવતાર, કપર્દિયક્ષ અને મારુદેવાનાં મંદિરો બનાવ્યાં. તેજપાલ મંત્રીએ ત્રણ કલ્યાણકનાં ચૈત્ય કરાવ્યાં (નેમિનાથ ભગવાનનાં ત્રણ કલ્યાણક અહીં થયાં છે તેનાં). દેપાલ મંત્રીએ હ્રિમંડપનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. ગજપદકુંડ-હાથીકુંડ કરાવ્યો જ્યાં ન્હાઇને યાત્રીઓ યાત્રા કરવા જાય છે. છત્રશિલા નીચે સહસ્રાબ્રવન (સહસ્રાવન) છે, જ્યાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનાં દીક્ષા, કેવલ અને નિર્વાણ કલ્યાણક થયાં છે. ગિરિશિખરે ચઢતાં અંબાદેવીના મંદિરનાં દર્શન થાય છે ત્યારપછી અવલોકન શિખર આવે છે, જ્યાં રહીને દશે દિશામાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાન દેખાય છે. ત્યાં પ્રથમ શિખરમાં શાંખકુમાર અને બીજા શિખરમાં શ્રી પ્રદ્યુમ્નકુમારનાં ચૈત્યો છે. આ પર્વતમાં સ્થાન સ્થાન પર જિનમંદિરમાં રત્ન અને સુવર્ણમય બિંબ નિરંતર પૂજાય છે. અહીંની પૃથ્વી સુવર્ણમયી અને અનેક ધાતુઓના બેદવાળી દેખાય છે. વિવિધ પ્રકારની ઔષધિઓ રાત્રે પણ ચળકે છે. વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો અને ફૂલો સ્થાન સ્થાન પર દેખાય છે. ઝંકારશબ્દ કરતાં વિવિધ પ્રકારનાં ઝરણાં વહે છે.

—વિવિધ તીર્થકલ્પ, પૃષ્ઠ ૯-૧૦

ઈંચ જાયા છે. બીજા બે તેર તેર ઈંચના કાઉસગળીયા છે. આ સિવાય રંગમંડપ તથા ગભારામાં ૩૫ જિનપ્રતિમાઓ છે. રંગમંડપમાં શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની ૪૮ ઈંચ મૂર્તિ છે, તેમાં નીચે ૧૫૦૯ મહા શુદ્ધ ૨ શુદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠાપક બૃહત્તપાગચ્છના શ્રી રતનસિંહસૂરિ છે. સં. ૧૬૩૨ ના જીર્ણોધ્ધારસમયે આ ટૂંકના ચોકમાંથી ઘણી પ્રતિમાઓ નીકળી હતી. તેમાંથી નીકળેલું એક પ્રાચીન પરિકર કે જે કલાના આદર્શરૂપ છે તેમાં લેખ છે કે-વિ. સં. ૧૫૨૩ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધ ૧૨ ગુરુ, બૃહત્તપાપક્ષે ભટ્ટારક ઉદયવલ્લભસૂરિજીના ઉપદેશથી શ્રી સંઘે વિમલનાથદેવ પરિકર સહિત બનાવ્યા અને પ્રતિષ્ઠા શ્રી જ્ઞાનસાગરસૂરિજીએ કરેલ છે. આ સિવાય આ મંદિરમાં વિ. સં. ૧૨૧૫ ના તથા ૧૪૬૧ ના લેખો છે.

કોટનાં બીજાં દેવાલયો

સંપ્રતિરાજની ટૂંકની ઉત્તરે જ્ઞાનવાવ તથા સંભવનાથજીનું ચૌમુખ મંદિર આવે છે. તેની સામે સગરામ સોનીની ટૂંકનું પૂર્વ દ્વાર છે. કેટલીક નિશાનીઓ જોતાં પ્રાચીન સમયમાં તે એક મોટું મંદિર હશે એમ લાગે છે.

તેની ડાબી તરફના રસ્તે ભીમકુંડ જવાય છે. આવી જ રીતે સગરામ સોનીની અને કુમારપાળની ટૂંક વચ્ચે ગરનાળામાં થઈ ચંદ્રપ્રભુજીના મંદિરમાં જવાય છે. વચમાં એવી નિશાનીઓ છે કે પૂર્વે અહીં પણ મંદિર હશે. ચંદ્રપ્રભુજીની પ્રતિમા ઉપર વિ. સં. ૧૭૦૧ નો લેખ છે. તેની સામે શાસનદેવીની એક મૂર્તિ છે તેમાં સં. ૧૩૧૮ નો લેખ છે. ત્યાંથી આગળ હાથી પગલાં આગળનો કુંડ આવે છે. ત્યાં રસ્તામાં એક મોટો લેખ છે. આ લેખ છે તો ખંડિત પરન્તુ તેમાં મહત્ત્વનો ઇતિહાસ છે. સિધ્ધરાજના મંત્રી શ્રીમાલજ્ઞાતીય ઉદાયનની વંશાવલી તેમાં વંચાય છે. (વિશેષ માટે જુઓ પ્રાચીન લેખસંગ્રહ ભા. ૨, પૃ. ૯૪ ૯૫, ગિરનાર પર્વત પરના લેખોનું અવલોકન) હાથી પગલાંનો કુંડ વગેરે દેવચંદ લખમીચંદની સમરાવેલ છે. નવા કુંડની દક્ષિણે ચોવીશ તીર્થકરોની ચોવીશ દેરીઓ હંસરાજ જીઠા બખાઈએ શરૂ કરાવેલી પણ કાર્ય અધૂરું જ રહ્યું છે.

કોટની બહારનાં મંદિરો.

સંપ્રતિ મહારાજની ટૂંક તથા વસ્તુપાલ તેજપાલની ટૂંક વચ્ચેના રસ્તે આગળ જતાં કોટનો બીજો દરવાજો આવે છે. તે દરવાજા બહાર સામે જ પથ્થર ઉપર ૩૧૦૦ પુટ લેવલ લખેલું છે. ત્યાંથી થોડે જાંચે ચઢીએ એટલે ૪૦૦૦ પગથિયાં થાય છે. તે દરવાજો પસાર કરીએ એટલે શ્રીનેમિનાથ ભગવાનના મંદિરના કિલ્લાની વિશાલ દિવાલ દેખાય છે. ત્યાંથી ડાબી તરફ શ્રી શાન્તિનાથજીનું મંદિર આવે છે. તેમાં નવપ્રતિમાઓ છે. આ મંદિર માંગરોળવાળા ધરમશી હેમચંદે મુખ્ય ગોડીજી મહારાજના જંડારની મહદ્દયો વિ. સં. ૧૬૩૨માં સમરાવ્યું હતું. પગથિયાંની ડાબી બાજુએ જોરાવર-મહાદેવ મંદિર આવે છે. તેમાં મૂલનાયક શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન છે. આસપાસ

ખે ખીજી મૂર્તિઓ જિનપ્રતિમાઓ છે. આ મંદિરજીની પાસે નીચાણમાં રાજમતીની શુકા છે. શુકામાં શ્રી રાજમતીની ઊભી મોટી મૂર્તિ છે તથા પડખે શ્રી નેમિનાથપ્રભુની નાની મૂર્તિ છે. જોરાવરમલજીના દેરાસરજી પાસે જમણી તરફ દિગંબરોનું નાનું મંદિર છે. આ મંદિરની જમીન શ્વેતાંબરોએ વિ. સં. ૧૯૧૩ દિગંબરોને આપી. સં. ૧૯૧૩ના વૈશાખ શુ. ૪ના અમદાવાદના શેઠ લલ્લુભાઈ પાનાચંદે દિગંબરોને દેજી બાંધવાની પરવાનગી આપવા બાબત દેવચંદ લખમીચંદને લખ્યું હતું. (જુઓ ગિરનાર માહાત્મ્ય.) તેમજ ગિરનાર ઉપર જ્યારે જ્યારે રાજાઓ તરફથી વિદ્ધ ઉપસ્થિત થયું છે ત્યારે પણ શ્વેતાંબર આચાર્યોએ જ પ્રયત્ન કરી તીર્થ સુરક્ષિત રાખ્યું છે. મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીએ સૌરાષ્ટ્રના રાજા ખેંગારને પ્રતિજ્ઞાધી ગિરનાર તીર્થના વિદ્ધભૂત થયેલ માર્ગને વહેતો-ખૂલ્લો કર્યો હતો. (જુઓ રાજશેખર-સૂરિકૃત પ્રાકૃત દ્રવ્યાશ્રય વૃત્તિની પ્રથાસ્તિ રચના વિ. સં. ૧૩૮૭) (વિ. સં. ૧૯૨૪માં દિગંબર મંદિર પહેલવહેલું x ગિરનાર ઉપર બન્યું.

જોરાવરમલજીનું મંદિર મૂકી આગળ જતાં ચોમુખનું (ચોરીવાળું) જિન-મંદિર આવે છે. તેની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૫૧૧ શ્રી જિનહર્ષસૂરિએ કરેલી છે. આ મંદિર શામળા પાર્શ્વનાથનું પણ કહેવાય છે. ચોમુખજીની ચોરીના થાંભલામાં જિનપ્રતિમાઓ કેરેલી છે. ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં ગોમુખી ગંગા આવે છે. તેની પાસે ચોવીશ તીર્થકરનાં પગલાં છે. ત્યાંથી જમણી બાજુએ ચઢતાં રહનેમિનું મંદિર આવે છે.

અંબાજીની ટૂંક

રહનેમિજીનાં મંદિરથી અંબાજીની ટૂંક ઉપર જવાનો રસ્તો નીકળે છે. સાચા કાકાની

x ગિરનારજી ઉપર દિગંબરોનું સ્વતંત્ર મંદિર ન હતું. શ્વેતાંબર મંદિરમાં જ તેઓ દર્શનાદિ કરી જતા. સુપ્રસિદ્ધ શ્વેતાંબરી જૈનાચાર્ય અપ્પભટ્ટસૂરિજી કે જેમણે ગ્વાલીયરનરેશ આમ રાખને પ્રતિજ્ઞાધી જૈનધર્મનો ઉપાસક બનાવેલ હતો, તે સૂરિજીના ઉપદેશથી રાજા મોટા સંઘ લઇ, શત્રુંજય ગિરિરાજની યાત્રા કરી ગિરનારજી આવ્યા. આ વખતે દિગંબર આચાર્યો પણ દિગંબર જૈનો સાથે લાં આવેલા. બન્ને પક્ષો વચ્ચે વિવાદ થયો કે તીર્થ કોનું? આખરે શ્રી અપ્પભટ્ટસૂરિજીએ કહ્યું કે-કુમારી કન્યા એક ચીટી ઉપાડે અને જે ગાથા બોલે તેમનું આ તીર્થ. કન્યાના મુખથી “ઉજ્જિંતસેલસિંહરે દિવસ્વાનાર્ણ નિસિદ્ધિયા જસ્પાતં ધમ્મચક્કવહિં અવિદ્ધનેમિં નમંસામિ” સિદ્ધાણું બુદ્ધાણુંનો ઉપરનો પાઠ નીકળ્યો. તીર્થ શ્વેતાંબરી સિદ્ધ થયું. આ પ્રસંગ વિ. સં. ૮૯૦ લગભગ બન્યો છે. બાદ તીર્થનો ઉદ્ધાર પણ સનજનમંત્રી, મહારાજ કુમારપાલ ઇત્યાદિ શ્વેતાંબરોએ જ કરાવેલ છે. તથા ટૂંકો પણ શ્વેતાંબરોએ જ બંધાવેલ છે. ગિરનારની પાજ-પગથિયાં વગેરે આંબડ મંત્રીએ જ બંધાવેલ. અર્થાત્ વીસમી સદી સુધી શ્વેતાંબરોનું જ આ તીર્થ હતું. બાદ સં. ૧૯૧૩ પછી શ્વેતાંબરોએ બ્રાહ્મણવથી ત્રેરાષ્ટ્ર દિગંબરોને મંદિર બાંધવા જમીન આપી. મોટાભાઇ અને શ્રેતાંબર જૈનોના ઔદાર્યથી દિગંબર મંદિર બની શક્યું. આવું જ શ્રીસિદ્ધાચલજી ઉપર પણ બન્યું હતું.

જગ્યા ઉપરનો ચઢાવ કઠણ છે પણ પગથિયાં બાંધેલ હોવાથી ઠીક રહે છે. સંવત ૧૮૮૩ ના અશાઠ શુદ્ધ રના રોજ અંબાજીનાં કમાડ જૈન દેરાસરનાં કારખાના તરફથી કરાવવામાં આવ્યા છે. આ મંદિરની બાંધણી સંપ્રતિરાજ તથા દામોદરજીના મંદિર જેવી છે. એમ કહેવાય છે કે સંપ્રતિનું મંદિર, અંબાજીનું મંદિર, દામોદરજીનું મંદિર, માહી ગઢેચીનું મંદિર તથા જીનાગઢ શહેરમાં હાલના કસાઇવાડામાં સંગી-વાવ પાસેની મસ્જિદ જ્યાં છે ત્યાં એમ પાંચ જિનમંદિરો સમ્રાટ સંપ્રતિએ બંધાવેલાં હતાં

માહી ગઢેચી બાર સૈયદની જગ્યા તથા માણજીના મકબરી પાસે છે. ત્યાંથી ૧૮૯૭ માં શ્રી મહાવીરસ્વામીની સુંદર પ્રતિમા નીકળી હતી. આ મૂર્તિને સં. ૧૯૦૫ માં જીનાગઢ મોટા દેરાસરજીમાં મૂલનાયક તરીકે બિરાજમાન કરવામાં આવેલ છે. આ સિવાય અષ્ટભાંગલિક તેમજ દ્વાર ઉપર તીર્થંકરની મૂર્તિઓ વગેરે માહી ગઢેચીના પડી ગયેલા મકાનમાં જોવામાં આવેલ છે. એક શિલાલેખમાં સંપ્રતિરાજનો આદ્ય અક્ષર સં પણ વંચાય છે.

અંબિકાદેવી શ્રી નેમિનાથજી ભગવાનની શાસનાધિષ્ઠાયિકા દેવી છે. તેનાં મંદિરમાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ પણ હતી. બજે'સ સાહેબ પણ એમ માને છે કે એક વખત આ જૈન મંદિર હતું. આ મંદિરમાં પં. દેવચંદ્રજીએ એક અતીતને રાખેલો જે ભવિષ્યમાં મંદિરનો જ માલેક થઈ ગયો એવી કંતકથા છે. (જુઓ ગિરનાર માહાત્મ્ય પૃ. ૩૪)

ત્રીજી, ચોથી તથા પાંચમી ટૂકો

અંબાજીની ટૂક મૂકી આગળ જતાં 'ઝોલડ' શિખર આવે છે, તેને ત્રીજી ટૂક કહે છે. અહીં ભગવાન નેમિનાથજીની પાદુકા છે. આ પાદુકા ઉપર વિ. સં. ૧૬૨૭ વૈશાખ શુ. ૩ શનિનો લેખ છે. બાણુ ધનપતિસહજ પ્રતાપસિંહજીએ પાદુકા સ્થાપી છે.

અહીંથી ૪૦૦ પુટ નીચે ઊતરી રહ્યા પછી ચોથી ટૂક આવે છે. રસ્તો કઠણ છે. અહીં મોટી કાળી શિલા ઉપર શ્રી નેમિનાથજીની પાદુકા છે. તેના ઉપર વિ. સં. ૧૨૪૪ ની પ્રતિષ્ઠાનો લેખ છે કહે છે, કે-ભગવાન શ્રી નેમિનાથજી અહીં મુક્તિ સીધાવ્યા હતા. ત્યાંથી પાંચમી ટૂકે જવાનો સીધો રસ્તો છે પણ તે રસ્તો કઠણ છે.

પાંચમી ટૂક ઉપર દેરીમાં મોટો ઘંટ છે. તેની નીચાણમાં નેમિનાથ ભગવાનનાં પગલાં તથા પ્રતિમાજી છે. નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે—

સં. ૧૮૧૭ પ્રથમ ભાસો વદ ૭ મે ગુરવાસરે શા. દેવચંદ લક્ષ્મીચંદેન જિનાલયં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

પાંચમી ટૂકથી પાંચ સાત પગથિયાં નીચે ઊતરતાં એક મોટો શિલાલેખ છે,

જેમાં સંવત્ ૧૧૦૮ ની સાલ છે. પાંચમી ટૂકના અગ્નિકોણમાં રતનખાગ છે. તેની પેલી તરફ શેરખાગ છે. નૈઋત્ય કોણમાં ગજખરનો ડુંગર છે. વાયવ્ય કોણમાં ભેરવઝંપ છે. ઇશાન કોણમાં રામચાલી છે. ત્યાં શિલોદ્ધક પાણીનો ઝરો છે. શ્રી નેમિનાથજીના પ્રથમ ગણધર વરદત્ત અહીં મોક્ષે પધાર્યા હતા. વરદત્તનું 'ટૂંકું' નામ દત્ત થઈ દત્તાત્રયી થયું કે જેના નામથી અજૈનો પણ આ સ્થાનને અતીવ પૂજનીય માને છે. કેટલાક એમ કહે છે કે શ્રી-નેમિનાથજી ભગવાન અહીં મોક્ષે પધાર્યા હતા.

પાંચમી ટૂક પછી છઠ્ઠી ટૂક રેણુકા શિખરની છે અને સાતમી ટૂક કાલિકા ટૂક કહેવાય છે. આગળ રસ્તો કઠણ છે. અહીં વનસ્પતિઓ ઘણી થાય છે. વાઘેશ્વરી દરવાજાથી ગિરનારનાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થાનોનું અંતર આ પ્રમાણે છે-વાઘેશ્વરી માતા ૧૨૦૮ પુટ, અશોકનો લેખ ૨૭૩૩, દામોદર કુંડ ૫૦૩૩, ભવેશ્વર ૧૧૧૩૩, ચડાની વાવ ૧૨૦૪૩ (૨૧૬ માઈલ), માળી પરબ ૧૬૦૨૮, નેમિનાથનો કોટ ૨૨૦૪૩, અંબાજી ૨૪૨૪૩, ઓઘડ શિખર ૨૫૫૬૩, પાંચમી ટૂક ૨૭૫૦૩ (૫ માઈલ), રામાનંદીનાં પગલાં ૨૪૧૪૩, પથરચટી ૨૪૨૬૮, સેસાવન ૨૬૧૪૩ (૫ માઈલ), હનુમાનધાર ૨૭૭૪૩ ફૂટ છે. ઉપર વિ. સં. ૧૮૩૮ માં શ્વેતાંબર જૈન કારખાના તરફથી સમારકામ થયું હતું.

સહેસાવન

ગોમુખી મૂકીને ડાબે રસ્તે સપાટ રસ્તો નીકળે છે તે સહેસાવન જવાનો છે. બાજુ ગુફા મૂકીને પ્રથમ રામાનંદીની જગ્યા આવે છે. ત્યાં પગલાં તથા ઘંટ છે. ત્યાં નળકમાં ભેરવ ઝંપ છે. તેની ડાબી તરફ સેવાદાસની ગુફા ને કુંડ છે. તેની ડાબી બાજુ પથરચટી તથા તેનો કુંડ છે. ત્યાં યાત્રીઓને ખીચડી અપાય છે. ત્યાં જમણી બાજુએ નીચાણમાં રસ્તો ખાંધેલો છે તે સહેસાવન (સહસ્રાવન) જાય છે. ત્યાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની પાહુકા અને દેરી છે. અહીં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની દીક્ષા થયેલી. સહેસાવનથી એક માઈલ દૂર જઈએ ત્યારે ભરત વન તથા હનુમાનધારા આવે છે. સહેસાવનથી નીચે ઉતરીને તલાટી તરફ જવાની પગદંડી (કેડી) છે. કેટલાક જાણવાળેગ સંવતો આ પ્રમાણે છે.

વિ. સં. ૧૮૮૬ થી ૯૪ સુધીમાં ભરતપુરવાળા શેઠ સંતોકરામ જેયંદે સહેસાવનમાં જૂનાં પર્ગથિયાં ઠીક કરાવ્યાં.

વિ. સં. ૧૮૯૪માં રાજુલની ગુફા જૈન કારખાનાએ સમરાવી.

વિ. સં. ૧૮૯૬માં હાથી પગલાંનો કુંડ જૈન કારખાનાએ સમરાવ્યો.

વિ. સં. ૧૯૩૩માં સહેસાવનમાં ધર્મશાળા બંધાઈ.

વિ. સં. ૧૯૩૦માં કારખાના તરફથી હનુમાનનો ઓટલો બંધાયો.

વિ. સં. ૧૯૨૧માં કારખાના તરફથી પ્રેમચંદ્રજીની ગુફા સમારાઈ.

વિ. સં. ૧૯૦૮માં કારખાના તરફથી છોડીયા દેરી સમારાઈ.

વિ. સં. ૧૮૯૪માં કારખાના તરફથી રાજુલની શુદ્ધ સમારોહ.

વિ. સં. ૧૯૦૫માં સંપ્રતિરાજનું દેરાસર રીપેર થયું.

વિ. સં. ૧૮૯૬માં કેશવજી નાયકે રીપેર કામ કરાવ્યું.

ગિરનાર ઉપર સ્વ૦ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજે ભગીરથ પ્રયત્ન કરી શ્વેતાંબર જૈન સંઘની મદદથી જીજ્ઞાધ્ધાર કરાવ્યો હતો. આ તીર્થ ઘણું જ પ્રાચીન છે. શ્રી શત્રુજયના પાંચમા શિખરરૂપ આ સ્થાન છે. પર્વતની ધાર ઠેક શત્રુજય ગિરની ધાર સુધી મળતી જ હતી. શત્રુજયના ઉધ્ધારની સાથે પ્રાયઃ ગિરનાર ઉપર પણ ઉધ્ધાર થતા હતા. પ્રસિદ્ધ દાનવીર અને શ્રી ધર્મદોષસૂરિજીના પરમ ભક્ત શ્રાવક પેથડશાહે અહીં મંદિર બંધાવ્યું હતું. જુઓ

“ શિવાજ્જનિનઃ શ્રીવજ્જયન્તાચિતે ”

ગિરનાર ઉપર અનંતા તીર્થકર આવ્યા છે અને આવશે. કેટલાયે સાધુ-મહાત્માઓ અહીં મુક્તિ પધાર્યા છે. આ ચાલુ ચોવીશીમાં ફક્ત એક શ્રી નેમિનાથ જ અત્રે મોક્ષે સીધાવ્યા છે, પણ અનાગત ચોવીશીના ત્રેવીશ તીર્થકરો અત્રે મુક્તિપદ પામશે. સિવાય બીજું પણ ઘણું જાણવા અને જોવા જેવું છે. જિજ્ઞાસુએ ગિરનાર માહાત્મ્ય નામના પુસ્તકમાંથી વાંચી લેવું.

આ સિવાય પ્રેમચંદ્રજી ચતિની શુદ્ધ, કપૂરચંદ્રજીની શુદ્ધ વગેરે કે જેનો શેઠ દેવચંદ લક્ષ્મીચંદે જીજ્ઞાધ્ધાર કરાવ્યો છે તે સ્થાનો જોવા યોગ્ય છે. પ્રેમચંદ્રજીની શુદ્ધથી બારોબાર પાટવડને નાકે થઈ બીલખા જવાય છે. અત્યારે આ તીર્થની વ્યવસ્થા શેઠ આણ્ણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી ચલાવે છે. તેમના તરફથી શેઠ દેવચંદ લખમીચંદની પેઠી કામ કરે છે.

શેઠ દેવચંદભાઈ વડનગરના પોરવાડ જૈન હતા. તેઓ તેમની બહેન લક્ષ્મીબાઈ સાથે સો વર્ષ પહેલાં ગિરનાર આવીને રહ્યા અને પોતાનું ધન આ તીર્થમાં ખર્ચ્યું. સંઘની રક્ષાથી પોતાના નામની પેઠી સ્થાપી તે દેવચંદ લખમીચંદની પેઠી (કારખાના) તરીકે અદ્યાવધિ પ્રસિદ્ધ છે. આ શેઠે ગિરનાર ઉપર ઘણું કામ કર્યું છે. તેમની પહેલાં શેઠ જગમલ ગોરધન તથા શેઠ રવજીભાઈ ઈંદરજી (જન્મે પોરવાડ જૈન હતા) ગિરનારજીની દેખરેખ-વ્યવસ્થા રાખતા. હાલમાં તે બધી વ્યવસ્થા સારી છે. શ્રી ગિરનારજી ઉપર ચઢવાના રસ્તાનું સમારકામ તથા પગથિયાં વગેરે બહુ જ પરિશ્રમપૂર્વક જુનાગઢનિવાસી શ્વે જૈન ડૉ. ત્રિભોવનદાસે કરાવેલ જે આજે બહુ જ ઉપયોગમાં આવે છે. જુનાગઢથી અજરારાની પંચતીર્થીએ જવાય છે.

અજરારાની પંચતીર્થી

આ પંચતીર્થીમાં ઉના, અજરા, દેલવાડા, દીવ અને કોડીનાર એ પાંચ સ્થાનો ગણાય છે. આમાં અજરા એક ઘણું જ પ્રાચીન તીર્થ છે અને કોડીનાર

તથા ઉના પણ તીર્થરૂપ જ છે.

જુનાગઢથી વેરાવલ, પ્રભાસપાટણ થઈ ૩૫ માઈલ દૂર ઉના છે. સીધી સડક છે. મોટરો, ગાડાં, ગાડી વગેરે વાહનો મળે છે. વેરાવળથી ઉના જવા માટે રેલ્વે લાઇન પણ છે. મહુવા અને કુંડલા રસ્તેથી પણ આ પંચતીર્થી જવા માટે વાહનોની સગવડ મળી શકે છે.

જુનાગઢ, વંથલી, વેરાવલ, પ્રભાસપાટણ, કોડીનાર, પ્રાચી, ઉના થઈ અબ્જારા પાર્શ્વનાથજી જવાય છે.

વંથલીમાં શ્રી શીતલનાથજી ભગવાનનું સુંદર મંદિર છે. વેરાવલમાં બે જિનમંદિરો છે. પાઠશાલા, જ્ઞાનમંદિર, ઉપાશ્રય વગેરેની સગવડ સારી છે. પ્રભાસપાટણમાં શ્રી આદિનાથ, અજિતનાથ, ચંદ્રપ્રભુ, સુવિધિનાથ, શાંતિનાથ, મહિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામીના મળી કુલ નવ ભવ્ય જિનમંદિરો છે. મંદિરોમાં મૂર્તિઓ ઘણી જ પ્રાચીન, ભવ્ય, રમ્ય અને વિશાલ છે. સર્વ જિનાલયમાં સુંદર લોંચરાં છે. તેમાં સુંદર ખડિત તેમજ અખડિત મૂર્તિઓ છે. મુખ્ય મંદિર સોમનાથ* ચંદ્રપ્રભુનું છે. મંદિરોની એક પોળ જ છે. ઉપાશ્રય, પાઠશાલા, લાયબ્રેરી વગેરે છે. અહીં યાત્રિકોને ભાતું અપાય છે. મુસલમાની જમાનામાં એક વિશાલ મંદિરને તોડીને મસ્જિદ બનાવવામાં આવેલ, તે પણ જોવા લાયક છે. જૈનમંદિરનાં ચિહ્નો તેમાં વિદ્યમાન છે. ખાસ દર્શનીય સ્થાન છે. ચંદ્રપ્રભુજી અત્રે પધાર્યા હતા અને મધુરી ધર્મદેશના આપી હતી. સમુદ્રને કાંઠે જ આ શહેર વસેલું છે. મહમદ ગીજનીએ પ્રથમ વિ. સં. ૧૦૨૪માં પ્રભાસપાટણ તોડ્યું હતું.

* પ્રભાસપાટણમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના પૌત્ર સોમયશા-ચંદ્રયશાએ શશીપ્રભા-ચંદ્રપ્રભા નામની નગરી વસાવી બાવી તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુની મૂર્તિ બરાવી સુંદર મંદિર બંધાવ્યું હતું. ત્યારપછી શ્રી ચંદ્રપ્રભુજીના સમયમાં બીજા ચંદ્રયશાએ પરમ ભક્તિથી ચંદ્રોદ્ધાનની સમીપમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભુજીનું મંદિર બંધાવી ચંદ્રપ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન કરાવી હતી. ભરત ચક્રવર્તી અને સતીશિરોમણિ સીતાદેવીએ પણ અહીં ચંદ્રપ્રભુનાં મંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. શાંતિનાથ પ્રભુના પુત્ર ચક્રાયુધ રાજાએ અહીંના મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. અહીંયાં ડોકરીયા પાર્શ્વનાથજીની સુંદર મૂર્તિ છે. પ્રતિમાજી સ્થાપવણી છે. હાથમાં કોરી ચોટલી છે. ભોક્ષિત એવી છે કે પ્રથમ રોજ હસ્તમાંથી એક એક કોરી નીકળતી હતી પરંતુ આશાતના થવાથી બંધ થઈ ગયેલ છે.

‘વિવિધતીર્થકલ્પ’માં ઉલ્લેખ છે કે વલ્લભીપુરીના ભંજસમયે (વિ. સં. ૮૪૫) ચંદ્રપ્રભુસ્વામીની પ્રતિમાજી અને ક્ષેત્રપાલ સહિત શ્રી અંબિકાદેવી, અધિષ્ઠાયક દેવના પ્રભાવથી આકાશમર્ગે દેવપદ્મ (પ્રભાસપાટણ) આવ્યા હતા.

કોડીનાર

વેરાવલથી પ્રભાસપાટણ થઇ અંજારાની પંચતીર્થીએ જતાં કોડીનાર પ્રથમ તીર્થ આવે છે. અહીં અંદારમી શતાબ્દી સુધી સુંદર મંદિર હતું. નેમિનાથ ભગવાનની અધિષ્ઠાયિકા દેવી અંબિકા પૂર્વભવમાં અહીં મૃત્યુ પામી દેવી બની હતી. અહીં મંદિર પણ શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનું હતું. ‘કોડીનારે નમશું નેમ,’ તથા ‘સુહાગણુ અંબિકાદેવ’ આવા ઉલ્લેખો મળે છે. અહીંની જૈન મૂર્તિઓના ઘણા લેખો ભાવનગર સ્ટેટ તરફથી પ્રકાશિત લેખસંગ્રહમાં પ્રગટ થયેલ છે. હાલમાં અહીં એક પણ જૈન મંદિર નથી. વિચ્છેદ પ્રાયઃ તીર્થ છે. ગામમાં એક ધર્મશાલા છે. પ્રભાસ-પાટણથી કોડીનાર ૧૦ ગાઉ દૂર છે.

ઉના શહેર

કોડીનારથી ઉના ૮ કોસ દૂર છે. ઉના સોલમી શતાબ્દીથી લઈને અંદારમી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધ કાલ સુધી ઉન્નત હતું. મહાન મોગલ સમ્રાટ અકબર-પ્રતિષ્ઠાધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી મહારાજ વિ. સં. ૧૬૫૨નું ચાતુર્માસ આ ઉના શહેરમાં રહ્યા હતા. તે વખતે અહીં જૈનોની વસ્તી ઘણી જ હતી. ૧૬૫૨ના ભા. શુ. ૧૧ ના દિવસે સૂરિજી મહારાજનું અહીં સ્વર્ગગમન થયું હતું. જે સ્થાને સૂરિજી મહારાજને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવેલ ત્યાં અકાળે આગ ફાટી હતી અને તે આખો ૮૦ વીધાનો ટુકડો બાદશાહ અકબરે જૈનસંઘને બક્ષીસ તરીકે અર્પણ કર્યો હતો. અત્યારે ૬૦ વીધા જમીન છે. તેને શાહીબાગ કહે છે. તેમજ દાદાવાડી પણ કહે છે. સૂરિજી મહારાજની ચરણપાદુકાની સુંદર છત્રી છે. તેમજ તેમના પ્રતાપી પટ્ટધર અકબરપ્રતિષ્ઠાધક, જહાંગીરપ્રતિષ્ઠાધક વિજયસેનસૂરિ, વિજયદેવસૂરિ તથા બીજા કેટલાય સૂરિવરો અને મુનિરાજોની છત્રીઓ છે. શહેરમાં હીરવિજયસૂરિજીના સમયનો પ્રાચીન ઉપાશ્રય છે. મંદિરજીમાં સૂરિજી મહારાજની મૂર્તિ પણ છે. અહીં પાંચ જિનમંદિરો એક સાથે છે.

૧. શ્રી આદીશ્વર ભગવાન મૂલનાયકજી છે. ૨૫ નાની દેરીઓ અને ૧ મોટું સુંદર ભોંયરું છે.

૨-૩. બન્ને મંદિરોમાં મૂળનાયક શ્રી સંભવનાથજી પરિકર સહિત છે. બન્નેમાં શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજે પ્રતિષ્ઠિત કરેલ મૂર્તિઓ છે. જિનબિંબો ઘણાં જ સુંદર અને વિશાલ છે.

૪. મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની રયામ મૂર્તિ છે. ગૌતમસ્વામીની બે મૂર્તિઓ છે.

૫. મૂલનાયક શ્રી નેમિનાથ ભગવાન છે.

પાંચે મંદિરોમાં અનુક્રમે (૧) માં ૫૧, (૨) માં ૧૪, (૩) માં ૨૩ દેરીઓ ચોમુખજી વગેરે ઘણી પ્રતિમાઓ છે (૪) માં ૧૬ અને (૫) માં ૨૪ જિનેન્દ્ર પ્રતિમાઓ

છે. શ્રી હીરસૂરિય મહારાજ, શ્રી વિજયસેનસૂરિય અને શ્રી વિજયદેવસૂરિયની પ્રાચીન દેરીમાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવી તેમની મૂર્તિઓ શ્રી હંસવિજયજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી વિ. સં. ૧૯૭૧માં બિરાજમાન કરવામાં આવી છે.

ગામથી ૦૧૧-૦૧૧ માઇલ દૂર દાદાવાડી છે, જ્યાં શ્રી હીરવિજયસૂરિય મહારાજને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવેલ છે ત્યાં સૂરિય મહારાજની તથા તેમના પછી થયેલા બીજા આચાર્યોની દેરીઓ છે. કુલ બાર દેરીઓ છે.

શ્રી હીરવિજયસૂરિય મહારાજની દેરીમાં નીચે મુજબ લેખ છે.

“શ્રીસંવત્ ૧૬૫૨ વર્ષે કાર્તિકશુદિ ૫ વુધે તેષાં જગદ્ગુરુણાં સંવેગવૈરાગ્ય-સૌભાગ્યાદિગુણશ્રવણાત્ ચમત્કૃતૈર્મહારાજાધિરાજ-પાતશાહિ-શ્રીઅકબ્બરામિધામિ-ર્ગુર્જરદેશાત્ દિલ્હીમળ્ડલે સબહુમાનમાકાર્ય ધર્મોપદેશાકર્ણનપૂર્વક-પુસ્તકકોષસમ-ર્પણ-હાવરામિધાનમહાસરોવર-મત્સ્યવધનિવારણ-પ્રતિવર્ષવાળ્મસિકાઝમારિપ્રવર્ત-નપૂર્વક-શ્રીશત્રુંજયતીર્થમુળ્ડકામિધાનકરનિવર્તન-જીજિઆમિધાનકરનિજસકલદે-શદાનમૃતસ્વમોચન-સદૈવ બંદીકરણનિવારણ ચેત્યાદિ ધર્મકૃત્યાનિ સકલલોકપ્રતી-તાનિ કૃતાનિ। પ્રવર્તનેનૈષાં શ્રીશત્રુંજયે સકલસંઘયુતકૃતયાત્રાણાં માદ્રશુકૈકાદશી-દિને જાતનિર્વાણે ચાગ્નિસંસ્કારસ્થાનાસન્નકલિતસહકારાણાં શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરાણાં પ્રતિદિનદિવ્યનાદશ્રવણ-દીપદર્શનાદિકાનેકપ્રભાવાઃ સ્તૂપસહિતાઃ પાદુકાઃ કારિતાઃ પં. મેઘેન। માર્યાલાડકપ્રમુલ્લુકુલ્લયુતેન। પ્રતિષ્ઠિતાશ્ચ તપાગચ્છાધિરાજૈઃ મટ્ટારક-શ્રીવિજયસેનસૂરિમિઃ। ઉપા. શ્રીવિમલહર્ષગણિ ઉપા. શ્રીકલ્યાણવિજયગણિ-ઉપા. શ્રી સોમવિજયગણિમિઃ પ્રણતા(મિઃ?) મવ્યજનૈઃ પૂજ્યમાનાશ્ચિરં નંદતુ। લિખિતા પ્રશસ્તિઃ પદ્માનંદગણિના શ્રીઉન્નતનગરે। શુભં ભવતુ।

× શ્રી હીરવિજયસૂરિય મહારાજની પ્રાચીન મૂર્તિઓ મહુવા, જેશલમેર, પાટણ, ખંભાત, આગરા વગેરે સ્થાનોમાં છે. મહુવાની મૂર્તિની નીચે નીચ્ચ લેખ છે.

“સંવત ૧૬૫૩ પાતશાહિ શ્રીઅકબ્બરપ્રવર્તિત સં ૧ વર્ષે ફા. સુદિ ૮ દિને શ્રી સ્તમ્ભતીર્થવાસ્તવ્ય શ્રાવક પડમામાર્યા પાંચીનામ્ન્યા શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરાણાં મૂર્તિઃ કારિતા પ્રતિષ્ઠિતા તપાગચ્છે શ્રીવિજયસેનસૂરિમિઃ।

જેશલમેરમાં સં. ૧૬૫૯ માં શ્રી આણુંદવિમલસૂરિ (વાનરગણિ) શિષ્ય આનંદ-વિનયે જેશલમેરમાં તપમચ્છેના જ્ઞાનકોષ સ્થાપ્યો તેમાં શ્રી હીરવિજયસૂરિયની મૂર્તિ બેસાડી હતી તે હજુ ત્યાં છે.

જૈન ધર્મ પ્રકાશ, પુ. ૫૫, અં. ૭, પૃ. ૨૩૦

પાટણમાં પંચાસરાપાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં છે. આગરામાં ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથજી મંદિરમાં પણ સુંદર મૂર્તિ છે.

ઉપર્યુક્ત શિલાલેખ ત્રણ પુટ લાંબા અને સવા પુટ પહોળા પથ્થરમાં છે.

આવી જ રીતે બીજી દેરીઓમાં પણ મહત્ત્વપૂર્ણ શિલાલેખો છે પણ સ્થાના-ભાવથી બધા શિલાલેખો નથી આપી શક્યા. દાદાવાડીમાં બીજી દેરીઓ સિવાય અનેક ભતનાં સુંદર વૃક્ષો, જેવાં કે આંબા, આંબલી, નાળીયેરી, બોરસલી આદિ છે. આ વિશાલ ઉદ્યાન જેવા લાયક છે.

આવી રીતે ઉના એક પ્રાચીન ગુરુતીર્થ તરીકે બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. આજથી ત્રણસો વર્ષ પૂર્વની એની જે બહોળલાલી હતી, જૈન સંઘની જે વિશાલ વસ્તી હતી તે વગેરે અત્યારે નથી. થોડાં શ્રાવકોનાં ઘર છે પણ તે ભાવિક અને શ્રદ્ધાળુ છે. અહીંના ગુરુમંદિરો, આ દેરીઓ આદિ જોતાં અને તે વખતના ઉન્નતપુરુષ હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય આદિમાં વર્ણુન વાંચતા રોમાંચ ખડા થાય છે. ખરેખર કાલની ગતિ વિચિત્ર છે. ઉનાથી અબર એક કોશ દૂર છે.

અબર પાર્શ્વનાથજી

અયોધ્યા નગરીમાં રામચંદ્રજીના પૂર્વજ સૂર્યવંશી રાજા રઘુ બહુ જ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે. તે રઘુ રાજાના પુત્ર અનરુદ્ધ-અજયપાલ થયા. તેમણે પોતાની રાજ-ધાની સાકેતપુર નગરમાં સ્થાપી. તેઓએ પોતાના અજિત બલથી અનેક શત્રુ રાજ-ઓને જીત્યા હતા. બાદ ઘણા સમય પછી તેમને લયંકર રોગોએ ઘેરી લીધા. કોઠ જેવો રોગ પણ શરીરમાં વ્યાપ્યો. અજયપાલે રાજ છોડી સિદ્ધગિરિની યાત્રાએ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાંથી યાત્રા કરી પાછા વળતાં દ્વીપપત્તન (દીવખંદર)માં આવી નિવાસ કર્યો.

આ અરસામાં રત્નસાર નામનો વ્યવહારી અનેક વહાણો લઈ સમુદ્રમાર્ગે વ્યાપાર ખેડી રહ્યો હતો. દ્વીપખંદરની નજીકમાં જ તેના વહાણને લયંકર ઉપદ્રવ થયો અને વહાણ ડુબવાની અણી પર આવ્યું. રત્નસારે વિચાર્યું કે-મારા દેખતાં વહા-ણોની આ સ્થિતિ થાય તે ઠીક નહિ માટે હું વહાણમાંથી સમુદ્રમાં જ કૂદી પડી જીવનનો અંત લાવું. જેવો તે સમુદ્રમાં પડવા તૈયાર થયો કે તરત જ ત્યાંનો અધિષ્ઠાત્રિક દેવીએ કહ્યું કે-હે વીર! ધીરજ રાખ. આ ઉપદ્રવ મેં જ કર્યો છે. અહીં નીચે કંડપવૃક્ષના પાટિયા-ના સંપુટમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની અપૂર્વ પ્રતિમા છે. તેને બહાર કાઢી દ્વીપ ખંદર-માં રહેલા રાજા અજયપાલને તે પ્રતિમા આપ જેથી તેના સર્વ રોગો દૂર થઈ જાય. રત્નસારે આ વાત સ્વીકારી અને નાવિકોને જલમાં ઉતાર્યા. તેઓ સંપુટ લાવ્યા. શેઠે રાજાને ખબર આપ્યા. રાજા કિનારે આવ્યો. શેઠે તેને પ્રતિમાજી આપ્યા. રાજા દર્શન કરી અતીવ પ્રસન્ન થયો. પ્રભુના અભિષેકજળથી રાજાના રોગો નાશ પામી ગયા. છ મહિનામાં તો તેના શરીરમાંથી ૧૦૭ રોગો નાશ પામી ગયા. શરીર નિરોગી થયા પછી તેણે ત્યાં સુંદર જિનમંદિર બંધાવ્યું તેમજ પોતાના નામથી અજયનગર વસાવ્યું. આ મંદિરના રક્ષણ અને વ્યવસ્થા માટે તેણે દશ ગામ ભેટ આપ્યાં.

તેનો મોટો પુત્ર અનંતરથ થયો અને તેમના જ પુત્ર દશરથ રાજા થયા કે જેઓ રામચંદ્રજીના પિતા તરીકે મશહૂર છે.

ઉપર્યુક્ત અજયનગર અત્યારે અબ્જારા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની એ મૂર્તિ વિદ્યમાન છે. આ મૂર્તિનો ઇતિહાસ ઘણો જ પ્રાચીન છે. આ પ્રભાવિક પ્રતિમાજીને પૂર્વે છ લાખ વર્ષ સુધી ધરણેંદ્રે પૂજા હતી. બાદ છ સો વર્ષ કુબેરે પૂજા હતી. ત્યાંથી વરુણદેવ પાસે ગઈ. તેમણે સાત લાખ વર્ષ સુધી પૂજા. બાદ અજય-પાલ રાજાના સમયમાં આ પ્રતિમાજી પ્રગટ થયા. પ્રતિમાજી મહાયમત્કારી અને પ્રભાવિક છે. દર્શન કરતાં રોગ, શોક અને ભય વિનાશ પામે છે.

જેમાં મૂલનાયક શ્રી અબ્જારા પાર્શ્વનાથજી બિરાજમાન છે તે આખો ગભારો અને રંગમંડપનું વાતાવરણ એટલું બધું શાંત અને પવિત્ર છે કે ત્યાં જનાર મુમુક્ષુને પરમ શાંતિ અને આહ્લાદ આવે છે. જાણે સાક્ષાત્ ધર્મરાજ બેઠા હોય અને મોહરાજની સેનાને ચાલ્યા જવાનો મોન આદેશ કરતા હોય એવી ભવ્ય મૂર્તિ છે. ત્યાંના અણુએ અણુમાં પવિત્રતા અને શાંતિ ભર્યા છે. આત્માને પરમ તાઝગી આપી આત્મ-તત્ત્વનું વીતરાગદશાનું અપૂર્વ ભાન કરાવે છે. વીતરાગતા શું વસ્તુ છે? એ વીતરા-ગતા કેમ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે? એ આખી વસ્તુ ભાવના સમજવા ઇચ્છનાર મુમુક્ષુએ શાંતિથી બે ઘડી બેસી કંઈક લાભ લેવા જેવો છે.

અબ્જારા અત્યારે તદ્દન નાનું ગામડું છે. ઉનાથી એક કોશ દૂર છે. દ્વીપખંડરથી ચાર ગાઉ દૂર છે. અબ્જારા ગામની આસપાસ ઘણી વાર જિનમૂર્તિઓ અને શાસનદેવ-દેવીની મૂર્તિઓ નીકળે છે. કેટલીયે ખંડિત મૂર્તિઓ આજ પણ નજરે પડે છે. ગામના પાદરમાં જ ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ, પદ્માવતી દેવીની મૂર્તિ દેખાય છે. ગામવાળા તેને પાદર-દેવી તરીકે પૂજે છે. આ ઉપરાંત અજયપાલનો ચોતરો, એક તળાવ વગેરે પણ દેખાય છે.

વિ. સં. ૧૯૪૦ માં ચોતરાની આસપાસથી બાવીશ જિનમૂર્તિઓ અને યક્ષ-યક્ષિણીની મૂર્તિઓ નીકળી હતી. તેમાં સંવત્ ૧૩૨૩માં પ્રતિષ્ઠાપેલ બે કાઉસ્સગીયાની મૂર્તિઓ પણ હતી.

અજયપાળનો ચોતરો ખોદતાં એક શિલાલેખ નીકળ્યો હતો જેમાં વિ. સં. ૧૩૪૩ માં પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો લેખ મળ્યો હતો, જે ભા. પ્રા. શો. ૧ નં. ૧૧૫ માં પ્રકાશિત થયો છે. હજી ખોદકામ થતાં વિશેષ મૂર્તિઓ મળી આવવા સંભવ છે.

અબ્જારા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં નીચે મુજબ શિલાલેખો છે.

૧. સંવત્ ૧૬૬૭ ના વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ રોહિણી અને મંગળવારે ઉના-નિવાસી શ્રીમાલી જીવરાજ દોશીના પુત્ર કુંઅરજી દોશીએ દીવના સંઘની સહા-યતાથી શ્રી વિજયદેવસૂરિજીની વિદ્યમાનતામાં આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. આ ચૌદમો જીર્ણોદ્ધાર છે.

૨. વિ. સં. ૧૬૭૮ ક્રા. શુ. ૬ શનિવારે ઋષભજિનપાદુકાની સ્થાપના કરી છે. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયદેવસૂરિરાજ્યે કલ્યાણકુશલ ગણિ. આ લેખ મંદિરની જમણી

ખાજુએ છત્રાકારે મંદિર છે, તેમજ પાસે રાયણુનું વૃક્ષ છે. તે બન્નેની મધ્યમા સ્તૂપ છે તેની ઉપર કોતરેલ છે. સ્તૂપના મધ્યમાં ઋષભદેવ ભગવાનની પાદુકા છે. પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં આનંદવિમલસૂરિ, વિજયદાનસૂરિ, વિજયહીરસૂરિ અને વિજયસેન-સૂરિની પાદુકા છે. વિદિશામાં મોહનમુનિ, તત્ત્વકુશલ, ઋષિ વીરજી અને ઉપાધ્યાય વિદ્યાસાગરની પાદુકાઓ છે.

૩. ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના બિંબ ઉપર સંવત ૧૩૪૩ ના મહા વદિ ૨ ને શનિવારના રોજ પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો લેખ છે.

૪. ઈ કાઉસગીયાના બિંબો ઉપર સં. ૧૩૨૩ ના જોક શુદ્ધ ૮ ગુરુવારે ઉદય-પ્રભસૂરિના પટ્ટાલંકાર મહેન્દ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

૫. ૩૫ સ્તલના ભારવાળો ઘંટ છે. તેમાં “ શ્રી અભરા પાર્શ્વનાથજી સં. ૧૦૧૪ શા રાયચંદ જેચંદ ” એવા અક્ષરો કોતરેલા છે.

આ સિવાય ૧૩૪૬ અને ૧૬૭૭ ના લેખો પણ મળે છે, જેમાં ખાસ કરીને જુદા જુદા સમયના જીર્ણોદ્ધારોનો ઉલ્લેખ છે. વધુ માટે જુઓ ભાવનગર પ્રાચીન શોધસંગ્રહ ભા. ૧, પર્શિષ્ટ લેખ નં. ૧૧૧-૧૧૪ અને ૧૧૨. એક બીજા ઘંટ ઉપર ૧૬૬૨ નો લેખ છે જે અજયનગરની પ્રાચીનતાનાં સ્ત્રયક છે; તેમજ અજયરાજનો ચોતરો, દોઢસો જેટલી પુરાણી વાવો, ચિત્રવિચિત્ર ઔષધિસંપન્ન અજય વૃક્ષો, સુંદર ભવ્ય પ્રાચીન મૂર્તિઓ ભાવિકોને ખૂબ જ આકર્ષે છે. સ્થાન પરમ દર્શનીય છે.

અત્યાર સુધીમાં આ તીર્થના ચૌદ જીર્ણોદ્ધાર થઈ ગયા છે જેના લેખ ઉપલબ્ધ નથી, કિન્તુ ૧૬૭૭માં થયેલા જીર્ણોદ્ધારનો લેખ છે જે ખાસ મહત્વનો છે, જેમાં ચૌદમા ઉદ્ધારનો પણ ઉલ્લેખ છે.

અભરા ગામની નજીકમાં ખેતરમાંથી કાઉસગીયા, પરિકર, યક્ષયક્ષણી અને નવગ્રહ સહિત શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ નીકળેલ છે તે મંદિરજીમાં પધરાવેલ છે, જેમાં આ મૂર્તિ ૧૩૪૩માં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ છે તેવો ઉલ્લેખ છે.

અભરામાં પહેલાં ઘણાં મંદિરો હશે, એમ નીકળેલી મૂર્તિઓ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રાવકોની વસ્તી પણ ઘણી હશે એમ જણાય છે. અત્યારે શ્રાવકનું એક પણ ઘર અહીં નથી.

અભરા ગામ બહાર એક જાતની વનસ્પતિના ઝાડો છે જે અનેક રોગોની શાન્તિ માટે કામ લાગે છે. અન્તમાં આ તીર્થસ્થાન પરમશાંતિનું ધામ છે. ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે.

દેલવાડ

અભરાથી માઈલ દોઢ માઈલ દૂર આ ગામ છે. અહીં કપોળોની વસ્તી ઘણી છે. આ કપોલ ભાઈઓ ખસે. અહીંસો વર્ષ પહેલાં જૈન હતા. અત્યારે વૈષ્ણવ ધર્મ

પાળે છે. તેમનું બંધાવેલું એક સુંદર જિનમંદિર દેલવાડામાં છે. મૂલનાયક શ્રી ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથજી છે. વિ. સં. ૧૭૮ માં આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયાનો લેખ છે.

દીવબંદર

આ પ્રાચીન નગર છે. જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી મહારાજ દીવબંદરના સંઘના આગ્રહથી સિદ્ધાચલજીની યાત્રા કરી આતુર્ભાસ માટે અહીં ૧૬૫૦ માં પધાર્યા હતા. તે વખતે આ શહેર ઘણી જ ઉન્નત સ્થિતિમાં* હતું. અહીં અત્યારે શ્રાવકોનાં ઘર થોડા જ છે. પોર્ટુગીઝ રાજ્ય છે. નવલખા પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર વિશાલ જિનમંદિર છે અને પાસે જ નેમિનાથજી અને શાંતિનાથનાં બે મંદિરો છે. ત્રણે મંદિરોમાં કુલ ૩૨ જિનબિંબ છે. નવલખા પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી બહુ જ મનોહર અને આકર્ષક છે. સાથે જ નવલખો હાર અને નવલખા મુગટની પણ પ્રસિદ્ધિ હતી. અત્યારે તે સમય નથી. એક ધર્મશાલા અને ઉપાશ્રય છે, જેમાં યતિજી રહે છે. તેમના પાસે પુસ્તકલંકાર પણ સારો છે.

દીવમાં કિલ્લો, મહેલ વગેરે જોવાલાયક છે.

દીવ બંદર અજારાથી ૭ માઈલ દૂર છે. દેલવાડાથી પાંચ માઈલ દૂર છે. ત્યાં ઘોઘલા થઈને નાવમાં બેસી દીવબંદર જવાય છે. ઘોઘલામાં માછીમારોની વસ્તી છે. ત્યાંથી દસ મિનિટમાં સામે પાર જવાય છે. હોડીમાં બેઠા સિવાય જવાય તેમ નથી. દીવથી દેલવાડા આવી, અજારા થઈ ઉના જવાય છે. ત્યાંથી મહુવા ૨૫ કોશ દૂર છે ત્યાં પણ જવાય છે અને વેરાવલ આવવું હોય તો વેરાવલ પાછું આવાય છે.

બલેબ-બરેયા પાર્શ્વનાથજી

માંગરોળથી પોરબંદરની મોટર સડકે જતાં વચમાં બાર ગાઉ ઉપર બલેબ-બરેયા ગામ છે. ત્યાં બલેબ પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. પ્રતિમાજી વેળાનાં બનેલા છે. ઉપર લેખ છે. એક વાર કેટલાક બ્યાપારીઓ વહાણ લઈ અરબી સમુદ્રમાં પ્રયાણ કરી રહ્યાં હતાં એવામાં એકદમ તેમનાં વહાણ રોકાઈ ગયાં-થંભી ગયાં. થોડા સમયમાં સમુદ્રમાંથી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમાજી નીકળ્યાં. સાર્થવાહોએ આ પ્રતિમાજી બરેયામાં મંદિર બંધાવી પધરાવ્યાં. પ્રતિમાજી ઘણા જ પ્રાચીન, ચમત્કારી અને મનોહર છે. અજૈનો પણ લક્ષ્મીથી પૂજે છે. આ રસ્તે શ્રાવકોના ઘર ન હોવાથી માંગરોલ અથવા પોરબંદરથી પ્રાયઃ સંઘ અવારનવાર આવે છે. બલેબ ગામ તો તદ્દન નાનું છે.

માંગરોલમાં બે મંદિરો છે. તેમાં એકમાં તો શ્રી નવપદ્મવ પાર્શ્વનાથની મનોહર પ્રાચીન મૂર્તિ છે. બીજામાં મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજી છે. માંગરોળનું પ્રાચીન નામ 'મંગળપુર' છે. આ નગર ઘણું જ પ્રાચીન છે. અહીંથી સમુદ્ર-કિનારો ફક્ત ત્રણ માઈલ દૂર છે. મહારાજ કુમારપાલના સમયે અહીં મંદિર બન્યું

* જુઓ હીરસીમાગ્ય કાવ્ય.

હતું. યદ્યપિ તે પ્રાચીન મંદિર અત્યારે તો નથી પરંતુ મુસલમાન જમાનામાં તે મસ્જિદરૂપે થઈ ગયું હોય તેમ લાગે છે. ગામમાં એક મસ્જિદ અથવા પીર જેવી જગ્યા છે. લોકો કહે છે કે-આ મૂળ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજનો ઉપાશ્રય હતો. અહીંની એક વાવમાંથી મહારાજા કુમારપાલના સમયનો લેખ મળ્યો છે. માંગરોળમાં જૈન કન્યાશાળા, પાઠશાળા, લાયબ્રેરી, દવાખાનું વગેરે ચાલે છે.

પોરબંદરમાં ત્રણ મંદિરો છે. ઉપાશ્રય, પાઠશાળા છે. અહીંની પાંજરાપોળ ઘણી સારી છે. ખલેબથી ૧૫ ગાઉ દૂર પોરબંદર છે.

વર્ધમાનપુરી (વઢવાણ શહેર)

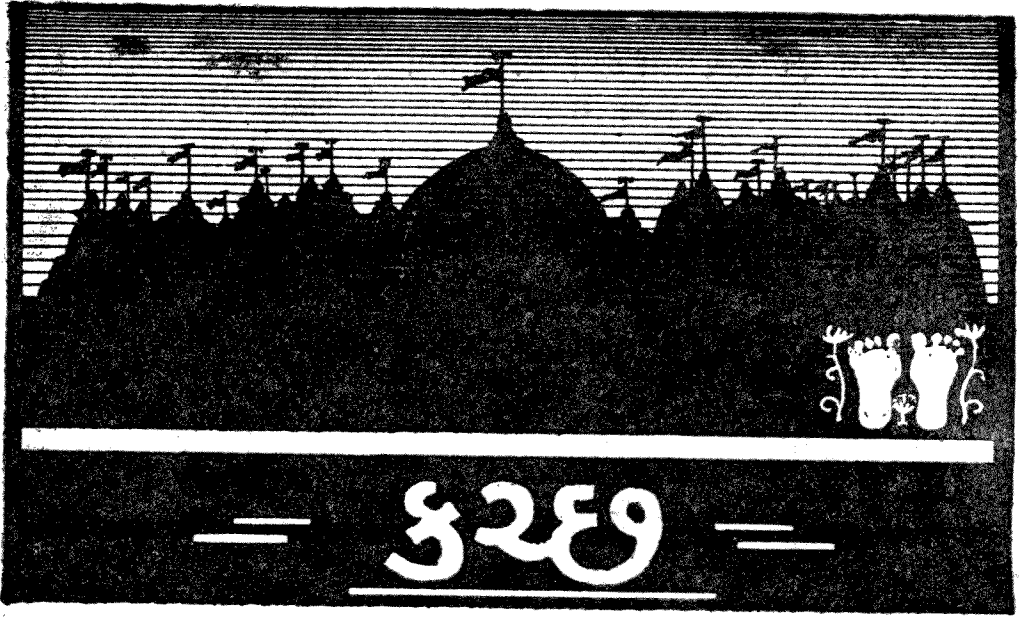
આ નગરી ખડું પ્રાચીન છે. અહીં નગર ખહાર ભોગાવા નદીમાં શ્રી વીર પ્રભુને શૂલપાણિ યક્ષે કરેલ ઉપદ્રવનું સ્થાપનાતીર્થ છે. નદીની વચ્ચે આ નાની દેરી ખડું જ રમણીય અને શાંતિનું સ્થાન છે. ખાસ દર્શનીય છે. શહેરમાં એક વચ્ચે પાળવસહી નામનું એક સુંદર લઘ્ય જિનમંદિર હતું. મુસલમાની જમાનામાં એને મસ્જિદ બનાવવામાં આવેલ છે જે અત્યારે પણ શહેર વચ્ચે એકમાં વિદ્યમાન છે. આ વસ્તુનો સૂચક એક પ્રાચીન શિલાલેખ પણ મળ્યો છે. શહેરમાં બે સુંદર જિનમંદિરો છે. મોટું મંદિર ખડું જ વિશાલ અને લઘ્ય છે. ચોતરફ અનેક નાની મોટી દેરીઓ છે. આ દેરીઓમાં કેટલાક પ્રાચીન શિલાલેખો તેમજ પ્રાચીન જિનમૂર્તિઓ છે. શહેરમાં જૈનોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં છે. જૈન પાઠશાળા, જૈન લાયબ્રેરી વગેરે સારી રીતે ચાલે છે. નજીક જોરાવરનગર છે જ્યાં એક સુંદર જિનમંદિર છે. આ નગર હમણાં જ નવું વસ્યું છે. જોરાવરનગરની પાસે વઢવાણ કેમ્પ છે. અહીં પણ જૈનોની વસ્તી ઘણી સારી છે. સુંદર જિનમંદિર છે. ઉપાશ્રય ઘણું જ લઘ્ય અને વિશાલ છે.

ઉપરીઆળા તીર્થ

અહીં હુહારની કોઠમાંથી ત્રણ સુંદર રથામવર્ણી જિનપ્રતિમાઓ નીકળી હતી. મૂર્તિઓ પ્રભાવિક અને ચમત્કારી છે. મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન છે. દર ફાગણ શુદ્ધિ આઠમે મેળો ભરાય છે. વીરમગામ શ્રી સંઘ વ્યવસ્થા સંભાળે છે. ધર્મશાળા સારી છે.

વીરમગામથી ખારાધોરા જતી ટ્રેનમાં ઝંડુ સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર ઉપરીઆળા તીર્થ છે. શ્રાવકના ઘર બે-ત્રણ છે. આ તીર્થની સ્થાપના માટે આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયધર્મસૂરિમહારાજે ઘણું સારું પ્રયાસ કર્યો હતો.

ભદ્રેશ્વર તીર્થ

કુચ્છ દેશમાં અંબરથી દશેક ગાઉ દૂર વસેલું ગામ છે. ત્યાં ભદ્રેશ્વર નામે પુરાણુ સ્થાન છે. આજથી લગભગ ચોવીસ સો વર્ષ પહેલાં અહીં ભદ્રાવતી નામની નગરી હતી. આદર્શ પ્રજાચારી વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણી આ નગરીનાં જ નિવાસી હતાં. શ્રી વીર નિર્વાણુ પછી ૨૩મા વર્ષે દેવચંદ્ર નામના એક ધનાઢ્ય શ્રાવકે ભવ્ય જિનમંદિર આ નગરીના મધ્ય ભાગમાં બંધાવ્યું અને પ્રતિમાની અંજનશલાકા શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર મહારાજના હાથથી કરાવી. આ સંબંધી એક તામ્રપત્ર વિ. સં. ૧૯૩૯માં અહીંના મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર સમયે મળેલું. આ લેખની મૂળ કોપી તો જીજ્ઞામાં છે, કિન્તુ તેની નકલ પૂ. પા. આચાર્ય શ્રી વિજયાનંદસૂરિજી મહારાજને તથા રાયલ એશિયાટીક સોસાયટી કલકત્તાના એગ્રીકલ્ટર એ. ડબલ્યુ રૂડોલ્ફ હોર્નલ તરફ મોકલેલી. તેમણે આ તામ્રપત્રની નકલ ઘણી મુશ્કેલીથી વાંચી નિર્ણય કર્યો હતો કે “ભગવાન મહાવીર પછી ત્રેવીસ વર્ષે દેવચંદ્ર નામના વણિકે પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું આ મંદિર બંધાવેલ છે.”

આ શિલાલેખનો સારાંશ ભાગ આ પ્રમાણે છે—“શ્રી કુચ્છ દેશમાં ભદ્રાવતી નામની નગરી હતી. તે પુરીમાં મહર્ષિક શિરોમણિ હિંમતળાજ દેવચંદ્ર નામનો એક શ્રેષ્ઠિપુંગવ નિવાસ કરતો હતો. તે સુશ્રાવકે લાખો દ્રવ્ય ખરચી વીર સંવત ૨૩ માં જીન લોકોની બહોજલાલી સૂચવનારું આ દેરાસર બંધાવ્યું છે, અને તેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મૂળનાયકપદે સ્થાપન કરી.” (જુઓ પ્રશ્નોત્તરપુષ્પમાળા).

ભદ્રાવતીનો ઇતિહાસ ઘણો જ જૂનો દર્શાવવામાં આવે છે. મહાભારતમાં વર્ષવાચેલી યૌવનાશ્વ નગરી તે આ જ ભદ્રાવતી હતી અને પાંડવોએ અશ્વમેધ યજ્ઞનો ઘોડો અત્રે જ બાંધ્યો હતો. આ તો ધૌરાણિક વાત થઈ.

આ મંદિરનો મધ્યકાલીન ઇતિહાસ નથી મળતો, પરંતુ પરમાર્હતોપાસક મહારાજ કુમારપાલે અહીંના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. બાદ વિ. સં. ૧૩૧૫માં દાનવીર જગડુશાહે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો એવો એક લેખ ત્યાંના સ્થંભ ઉપર કેતરેલો વિદ્યમાન છે. જગડુશાહની અનેક પેઢીઓ દેશાવરમાં ચાલતી. તેના વહાણો વિશ્વભરના બંદરોની સફર કરી આવતાં. તેની દાનવૃત્તિએ તેને અમર નામના અપાવી છે. આઠ સૈકાઓ વીતી જવા છતાં જનતા આજે પુણ્યનામધેય જગડુશાહનું સ્મરણ કરી પોતાનું મસ્તક અવનત કરે છે. જગડુશાહના સખાવતી ક્ષેત્રની કંઈક આપણે ઝાંખી કરીએ. વિ. સં. ૧૩૧૫ માં કચ્છમાં અતિશય અનાવૃષ્ટિ થઈ. લોકો અને જનવરો દુષ્કાળના પંખમાં સપડાયા. તે વખતે ભદ્રાવતી વાઘેલાના કબજામાં હતી, તેની પાસેથી કબજે લઈ જગડુશાહે પોતાના અન્નભંડાર અને વસ્ત્રભંડાર ખુલ્લા મૂકી દીધા. દાનની ગંગાનો સ્રોત એવો અવિરત વહાવ્યો કે દેશભરને દુષ્કાળનું દુઃખ દેખાયું નહિ.

કવિઓએ તેના આવા અભૂતપૂર્વ કાર્યથી આકર્ષાઈ તેમને બિરહાવ્યા છે કે-

જગડુ જીવતો મેલ,

પનરો તેર પડું નહીં.

નીચેની હકીકત પરથી જગડુશાહનો માનવપ્રેમ, વાત્સલ્યભાવ અને આર્દ્રતા દેખાઈ આવશે. રેવાકાંઠા, સોરઠ અને ગુજરાતમાં ૩૩; મારવાડ, થાટ અને કચ્છમાં ૩૦; મેવાડ, માળવા અને ઢાલમાં ૪૦; ઉત્તર વિભાગમાં ૧૨ એ પ્રમાણે જગડુશાહ તરફથી દાનશાળાઓ ચાલતી હતી. આ ઉપરાંત તેમણે વીસલદેવને ૮૦૦૦ મુડા, સિંધના હમીરને ૧૨૦૦૦ મુડા, દિલ્હીના સુલતાનને ૨૧૦૦૦ મુડા, ૧૮૦૦૦ મુડા માળવાના રાજાને અને ૩૨૦૦૦ મુડા મેવાડાધિપતિને અનાજના આપ્યા હતા. આવા દાનેશ્વરી જગડુશાહે આ પ્રાચીન નગરીના પુરાતન જિનાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલ છે. ત્યારપછી ટૂંક સમયમાં ભદ્રાવતીનું પતન થયું. ત્યાંના જૈનો અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. મંદિરજી એક બાવાના હાથમાં ગયું. બાવાએ પ્રતિમાજી ઉપાડી લઈ લોંચરામાં સંતાડી દીધા. આ સમાચાર જૈનોને મળતાં ત્યાં આવી તેને સમજાવ્યો. પણ તેણે પ્રતિમાજી ન આપ્યાં એટલે સંઘે મૂળનાયક તરીકે શ્રી મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૬૨૨માં કરી. આ પ્રતિમાજી પણ પ્રાચીન છે. તેની અંજનશલાકા વિ. સં. ૧૬૨૨માં થયેલી છે. થોડા સમય પછી બાવાએ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પણ પાછી આપી દીધી જે પાછળથી શ્રી સંઘે મૂળ મંદિરની પાછળ દેવકુલિકામાં બિરાજમાન કરી છે, જે હાલ વિદ્યમાન છે.

ત્યારપછી પુનઃ જૈનોની વસ્તી ઘટી અને મંદિરજીનો કબજો ત્યાંના ઠાકોરના હાથમાં ગયો. પુનઃ વહીવટ જૈનોએ પોતાના હાથમાં લીધો અને વિ. સંવત્ ૧૯૨૦માં રાવ દેશજીના પુત્ર રાવ પ્રાગમલજીના રાજ્યમાં આ દેરાસરનો પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર થયો. ત્યાર પછી વિ. સં. ૧૯૩૬ મહા શુદ્ધિ ૧૦ ને દિને માંડવીવાસી મોણસી તેજસીની ધર્મપત્ની બાઈ મીટીબહેને છેલ્લો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, જે આજ પશુ ચાલુ છે.

બાવન જિનાલયના આ મંદિરની રચના પશુ અદ્ભુત છે. ૪૫૦ પુટ લાંબા પહોળા ચોગાનની વચમાં મંદિર આવેલું છે. ચારે બાજુ વિશાલ ધર્મશાલાઓ છે. ડાબી બાજુ એક ઉપાશ્રય છે. મંદિરની ઊંચાઈ ૩૮ પુટ છે. લંબાઈ ૧૫૦ પુટ અને પહોળાઈ ૮૦ પુટ છે. મૂળમંદિરને ફરતી બાવન દેરીઓ છે. ચાર ઘુમ્મટ મોટા અને બે ઘુમ્મટ નાના છે. મંદિરનો રંગમંડપ વિશાલ છે. તેમાં ૨૧૮ સ્થંભો છે. સ્થંભો મોટા અને પહોળા છે. બન્ને બાજુ અગાશી છે. અગાશીમાં બાવન શિખરો નાનાં અને એક મૂળ મંદિરનું વિશાલ શિખર એવી રીતે દેખાય છે કે બધું આરસનો પહાડ કોરી કાઢ્યો હોય. પ્રવેશદ્વાર સુંદર કારીગરીવાળું છે. સ્થંભો પશુ બધા સુંદર કારીગરીવાળા હતા પરંતુ જીર્ણોદ્ધાર સમયે બધામાં સીમેન્ટ, ચુનો અને રંગ લાગી ગયો છે. મંદિરમાં આખા ય મંડપમાં સોનેરી અને બીજા રંગોથી કાચ પર તેમજ દિવાલ પર નેમિનાથ પ્રભુની જાન, પ્રભુનો વરઘોડો, શ્રી મહાવીરપ્રભુના, ઋષભદેવસ્વામીના કલ્યાણકો ને ઉપસર્ગો તેમજ શ્રી પાર્શ્વનાથજી અને શાંતિનાથજીના જીવનકલ્યાણકોના પ્રસંગો કલામય દૃષ્ટિથી સુંદર ચિત્રેલા છે.

આ વિશાલ જિનમંદિરમાં કુલ ૧૬૨ જિનપ્રતિમાઓ છે. ઘણીખરી પ્રતિમાઓ સંપ્રતિરાજના અને કુમારપાલના સમયની છે. આ જિનમંદિરમાં એક પ્રાચીન ભોંયરું હતું કે જે અહીંથી જામનગર જતું. હાલ તે ભોંયરું પૂરી દેવામાં આવ્યું છે.

આ સિવાય અહીં ભદ્રાવત્સીમાં જગડુશાહનો મહેલ, જગડુશાહની બેઠક અને જગડુશાહનો ભંડાર વગેરે જોવા લાયક છે. અહીં એક આશાપુરી માતાના મંદિરના ખંભા ઉપર લેખ છે “ સંવત ૧૩૫૮ દેવેન્દ્રસૂરિપૌર.....”આગળ શબ્દો વંચાતા નથી. બીજા લેખો ૧૨૦૨-૧૩૧૬-૮૧૦ તથા એક પાળીયા ઉપર ૧૧૫૬ નો લેખ છે. આ તીથનો વહીવટ વર્ધમાન કલ્યાણજી નામની પેઢીથી ચાલે છે

અહીં દર વર્ષે મેળો ભરાય છે. તે વખતે કચ્છ અને કચ્છ બહારથી ઘણા જૈન યાત્રાળુઓ આવે છે. નોકારશીનું જમણુ થાય છે. ત્રણ દિવસ ઉત્સવ રહે છે. આ સિવાય પશુ દરરોજ યાત્રાળુઓનાં એક બે ગાડા જરૂર આવે છે. ધર્મશાળામાં યાત્રિકોને સગવડ સારી મળે છે. હમણા ત્યાં એક જૈન ભોજનશાળા પશુ શરૂ કરવામાં આવી છે. સં. ૧૯૮૩માં પાટણનિવાસી શેઠ નગીનદાસ કરમચંદે પૂ. પા. આચાર્યવર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી કચ્છનો સુંદર

વિશાલ સંઘ કાઢ્યો હતો. ત્યાર પછી તે આ તીર્થની ગુજરાતમાં બહુ જ સારી ખ્યાતિ થઈ અને દર વર્ષે સ્પેશીયલો કે બીજાં સાધનો દ્વારા યાત્રિકો અહીં યાત્રાર્થે આવે છે.

અંજાર

ભદ્રેશ્વર તીર્થે આવનાર શ્રાવકોએ જામનગર રસ્તે તુણા બંદર ઉતરવું. તુણાથી અંજાર સુધી રેલ્વે લાઈન છે. અંજાર સ્ટેશન છે. અંજારમાં શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાન, શાંતિનાથ પ્રભુ અને શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીનાં સુંદર ત્રણ મંદિરો છે. મંદિરોમાં કાચનું રંગબેરંગી કામ સુંદર છે. શ્રાવકોનાં ઘર અને ઉપાશ્રય વિગેરે છે. અંજારથી વાહન મળે છે. ત્યાંથી ભૂવડ થઈ ભદ્રેશ્વર જવાય છે. ભૂવડમાં ગામ બહાર જગ-ડુશાહનું બંધાવેલું પ્રાચીન જિનમંદિર હતું-છે. આજે ત્યાં જિનમૂર્તિ નથી. ગામનું દેરાસર સાધારણ છે અને તેમાં અજિતનાથ પ્રભુની પ્રતિમા છે.

મુદ્રા

કચ્છમાં કેટલાક શહેરો સારાં છે. મુદ્રાને કચ્છનું પારીસ કહેવામાં આવે છે. મકાનોની બાંધણી ને શહેર ફરતો કિલ્લો દર્શનીય છે. ૨૦૦ દેરાવાસી અને ૩૦૦ સ્થાનકવાસી મળી કુલ જૈનોનાં ૫૦૦ ઘર છે. ચાર મનોહર જિનાલયો છે. અમી-ઝરા પાર્શ્વનાથનું જિનાલય ગામ બહાર છે, જે એક યતિએ ત્રણ લાખ કેરી ખર્ચાને બંધાવેલ છે. ગામમાં આવેલ શ્રી શીતળનાથજીનું મંદિર વિમાન આકારનું ને સુંદર કોરણીવાળું છે. ત્રીજું શ્રી પાર્શ્વનાથનું અને ચોથું શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મંદિર છે.

માંડવી

માંડવી પણ કિલ્લેબંધીવાળું શહેર છે. માંડવીમાં આપણા છ ભવ્ય જિનાલયો છે. દેરાવાસી આઠસો અને સ્થાનકવાસી બસો ઘરો છે. માંડવી કચ્છનું મુખ્ય બંદર હોવાથી વ્યાપાર સારો છે. પાઠશાળા, ઉપાશ્રય વિગેરે છે.

ભુજ

ભુજx એ કચ્છનું પાટનગર છે. કચ્છનાં કિલ્લેબંધીવાળા મુખ્ય ચાર શહેરો

x ભુજમાં રાયવિહાર મંદિર પ્રસિદ્ધ છે. વિ. સં. ૧૬૫૬ માં તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિજીની આજ્ઞાથી પં. શ્રી વિવેકહર્ષ ગણિ કચ્છમાં પધાર્યા હતા. તેમણે ભુજ અને રાયપુરમાં ચાતુર્માસ કર્યો હતાં. ભુજનાં ચાતુર્માસ દરમ્યાન તે વખતના રાજા ભારમદ્ધજીને પ્રતિબોધ આપી અમારી પડહ વજડાવ્યો હતો. ભારમદ્ધજીએ ભુજનગરમાં રાયવિહાર નામે સુંદર જિનમંદિર બંધાવ્યું, તેમજ વિવેકહર્ષ ઉપાધ્યાયના ઉપદેશથી કચ્છ-ખાખરના ઓસવાશે શુદ્ધ જૈનધર્મી થયા હતા. ત્યાં નવીન ઉપાશ્રય થયો હતો અને કેટલીક જિનપ્રતિમાઓની વિ. સં. ૧૬૫૭ ના માધ શુદ્ધિ ૧૦ સોમવારે શ્રી વિવેક-

પૈકી આ મુખ્ય શહેર છે. ભવ્ય દુર્ગ, શાહીબાગ, પ્રાગમહેલ, આયનામહેલ, ટંક-શાળ વિગેરે જોવા લાયક સ્થળો છે. અહીંની ચાંદીના વાસણોની નકશી વખણાય છે. વસ્તી બાવીશ હજારની છે. આપણા બસો ને સ્થાનકવાસીના બસો ઘર છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ અને આદિનાથના એમ ત્રણ જિનાલયો છે.

આ ઉપરાંત અબડાસા, કંઠી, માગપટ, વાગડ આદિ પ્રદેશમાં પણ સુંદર જિનમંદિરો અને શ્રાવસ્થાની વસ્તી સારી છે. અબડાસાની પંચતીર્થી પ્રસિદ્ધ છે.

૧. સુથરી-સુંદર ભવ્ય જિનાલય છે. શાંતિનાથ પ્રભુનું મંદિર છે, જેમાં પાષાણની કુલ ૧૧૨ પ્રતિમા છે. આ સિવાય શ્રી ઋત્વિકલ્લોલ પાર્શ્વનાથજીની ચમ-

હર્ષ ઉપાધ્યાયજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વિવેકહર્ષજી ૧૦૮ અવધાન કરતા હતા. તેમણે અનેક રાજાઓ અને સૂયાઓને પ્રતિબોધ આપ્યો હતો. મલકાપુરમાં, બોરીદપુરમાં અને જલણમાં વાદીઓને હરાવ્યા હતા. જહાંગીરને પણ પ્રતિબોધ આપી અમારી પડહનાં ફરમાન તાળું કરાવ્યાં હતાં. જીઓ 'સૂરીશ્વર ને સમ્રાટ'

કચ્છના રાજા ભારમલજીને પ્રતિબોધ આપ્યો હતો જેથી તેમણે લેખ કરી આપી હંમેશ માટે મૌવધ બંધ કર્યો હતો. ઋષિપંચમી સહિત પયુષણના આઠ મળી નવે દિવસો અહિંસા પળાવી હતી તથા શ્રાદ્ધપક્ષમાં, સર્વ એકાદશીઓ, રવિવારો, અમાવાસ્યાઓ તથા મહારાત્રના જન્મદિવસે અને રાજ્યાભિષેકના દિવસે આખા રાજ્યમાં અહિંસા પળાવી હતી.

આ સંબંધી આખો લેખ ખાખરના શત્રુંજયાવતાર ચૈત્યમાં વિસ્તર્યો છે. જીઓ પૂરવણી B

* આ નામ પડવાનું કારણ શું? તે સંબંધી નીચેની કથા પ્રસિદ્ધિમાં છે. ઉદ્દેશી નામના ગરીબ શ્રાવકને દેવે સ્વપ્નમાં કહ્યું કે “ સવારે રોટલાની પોટકી બાંધી ગામ બહાર જજે. ત્યાં રસ્તામાં તેને એક માણસ મળશે, તેને માથે પોટલું હશે. તારા રોટલાના પોટલાના બદલામાં તે તું ખરીદી લેજે. પોટલામાંની વસ્તુથી તું સુખી થઇશ. ઉદ્દેશીએ સવારમાં જઈ તે પ્રમાણે કર્યું. ઘરે આવી પોટલું છોડ્યું તો તેમાંથી શ્રી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ નીકળી, જેને રોટલાના ભંડારિયામાં મૂકતાં ભંડારિયું અખૂટ થઇ ગયું.

સુથરીમાં આ વખતે એક યતિ હતા તેમણે ઉદ્દેશીને સમજાવીને તે મૂર્તિ ઉપાશ્રયમાં મુકાવી પણ રાત્રિ પડતાં જ તે મૂર્તિ અદૃશ્ય થઇ ગઇ અને ઉદ્દેશીના ભંડારિયામાં પહોંચી ગઇ. પછી યતિએ એક નાની દેરી બંધાવી. તેની પ્રતિષ્ઠાસમયે સ્વામી-વાત્સલ્ય કરતાં એક ઘીના કુડલામાંથી ઘી નીકળતું જ ગયું. લોકોને અતીવ આશ્ચર્ય થયું. કુડલામાં હાથ નાખીને તપાસ કરતાં ઉદ્દેશી શાહવાળી મૂર્તિના દર્શન થયાં. લોકોએ તેમને બહાર કાઢી અને ‘ધૃતકલ્લોલ પાર્શ્વનાથ’ એવું નામ રાખ્યું. આ મૂર્તિ એક ભવ્ય પ્રતિમા છે. તેની પ્રતિષ્ઠા થયાને લગભગ સો વર્ષ વ્યતીત થઈ જવા છતાં દિવસે દિવસે તેની જહોજલાલી વધતી જ જાય છે. આ સુંદર જિનમંદિર ઠેક મંદિર પરના કળશથી પ્રારંભી જમીન પર્યંત એક જ સરખા રંગથી સુશોભિત બનાવવામાં આવેલ છે.

કારી મૂર્તિનું એક મંદિર છે. આખા કચ્છ પ્રદેશમાં આ મૂર્તિનું માહાત્મ્ય ઘણું છે.

૨. કેઠારા-સુથરીથી કેઠારા ચાર ગાઉ થાય. અહીં પશુ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુનું વિશાળ મંદિર છે. મોટો પર્વત હોય તેવું મંદિર છે. ખાર વિશાળ શિખર છે. આખા કચ્છમાં આવું મોટું મંદિર ખીલું એકે નથી. સંવત ૧૯૧૮માં સોળ લાખ કેરીના ખર્ચે શેઠ કેશવજી નાયક અને તેમના બન્ધુ શેઠ વેલજી મદલુએ આ મંદિર બંધાવ્યું છે. મંદિરની લંબાઈ ૭૮ ફીટ, પહોળાઈ ૬૪ ફીટ અને ઊંચાઈ ૭૪ ફીટ છે.

૩. જખો-કેઠારાથી સાત ગાઉ થાય છે. જખો બંદર છે. અહીં એક વિશાળ કંપાઉડમાં ઊંચા શિખરવાળાં જુદા-જુદા ગૃહસ્થો તરફથી બનેલાં આઠ મંદિરો, વિશાળ ભવ્ય અને સુંદર છે. મૂલનાયક શ્રી મહાવીરસ્વામી છે. કુલ ૨૦ શિખર છે, ૧૩૬ પાષાણની પ્રતિમાઓ અને ૧૨૫ ધાતુની પ્રતિમાઓ છે. જોનાનાં ૨૦૦ ઘર છે. મુખ્ય મંદિર વિ. સં. ૧૬૦૫માં શેઠ જીવરાજ રતનશીએ બંધાવેલ જે 'રત્નટૂક' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૪. નળીયા-જખોથી નળીયા છ ગાઉ થાય છે. અહીં સુંદર ચાર જિન-મંદિરો છે. દેરાસરજીને ૧૬ શિખર અને ચોદ રંગમંડપો છે. આ વિશાળ મંદિર વિ. સં. ૧૮૧૭માં શેઠ નરશી નાથાએ બંધાવ્યું છે. ૨૦૦ ઘર શ્રાવકોનાં છે.

૫. તેરા-નળીયાથી સાડાત્રણ ગાઉ થાય. અહીંનો ગઠ ઘણો મજબૂત છે. અહીં શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથજી અને શ્રી શામળા પાર્શ્વનાથજીનાં બે મંદિરો છે. મોટા મંદિરને નવ શિખરો છે. વ્યવસ્થા સારી છે.

કટારીયા

વાગડમાં કટારીયા તીર્થ પ્રસિદ્ધ છે. ગામ નાનું છે છતાં ગામની આસપાસ સૌંદર્ય સારું છે. જોનાના ફક્ત છ જ ઘર છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું જિનાલય મનોહર છે. પ્રતિમાજી એવા રમ્ય છે કે-જોતાં નેત્રો તૃપ્ત થાય જ નહીં. અહીં એક સુંદર જીન બોડીંગ ચાલે છે.

કાઠિયાવાડથી કચ્છમાં વેણાસરના રણનેડુરસ્તે આવનારને વેણાસરનું રણ ઉતર્યા પછી માણુબો અને ત્યારપછી કટારીયા આવે છે. આ પશુ કચ્છમાં પ્રાચીન નગરી છે. કર્તિહાસપ્રસિદ્ધ ધર્મવીર અને દાનવીર જગડુશાહના મહેલો અહીં પણ હતા. પહેલા આ નગરી બહુ જ વિશાળ હતી. મુસલમાનોના અનેક હુમલાથી આ નગરી ખેદાન-મેદાન થઈ ગઈ. માત્ર પ્રાચીન અવશેષો જ કાયમ રહ્યા છે. અહીંનું જીન મંદિર ઘણું જ ભવ્ય અને મનોહર છે અને મૂર્તિ ખૂબ પ્રાચીન તેમજ દર્શનીય છે.

અંગીયા

ભૂજથી ચૌદ પંદર ગાઉ દૂર આ ગામ છે. અહીં જૈનોની વસ્તી સારી અને ભાવિક છે. એક સુંદર નાનું નાણુક જિનમંદિર છે. અહીં હિંદુભરમાં પ્રખ્યાતિ પામેલ શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુલ (પાલીતાણા)ના સંસ્થાપક અને પ્રેરણાદાતા ખાલપ્રહ્લયારી પરમપૂજ્ય શાસનપ્રભાવક શાસનદીપક પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી ચારિત્રવિજયજી* (કચ્છી) મહારાજનો સં. ૧૯૭૪ ના આસો વદિ દશમના રોજ સ્વર્ગવાસ થયો છે. ગામ બહાર જ્યાં તેમના દેહને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે ત્યાં સ્તૂપની સ્થાપના છે. ગામમાં જિનમંદિરમાં ગુરુદેવની પાહુકા સ્થાપન કરવામાં આવી છે. તેઓશ્રીએ કચ્છમાં વિચરી ઘણા ઉપકારો કર્યા છે તેઓશ્રીની શત્રુંજય તીર્થ-રક્ષા સમયની સેવા, ગુરુકુળની સ્થાપના, જળપ્રલય સમયની અપૂર્વ સેવા, શાસનસેવા અને સમાજસેવા બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. કચ્છવાગડ અને માગપટ તથા કંઠી પ્રદેશના મુધારા માટે પણ તેમણે ઘણી જ જહેમત ઉઠાવી હતી. માગપટની કૉન્ક્રેટસ પણ તેમણે સ્થાપી હતી. તેમજ પાલીતાણા ગુરુકુળ વર્તમાન કમિટીને સોંપ્યા પછી કચ્છને માટે એક સુંદર વિશાળ ગુરુકુળ સ્થાપવાની પણ તેઓશ્રીએ તૈયારી કરી હતી. સુપ્રસિદ્ધ ધર્મપ્રચારક વિદ્વાન મુનિરાજશ્રી દર્શનવિજયજી, મુનિ-મહારાજશ્રી જ્ઞાનવિજયજી, મુનિરાજશ્રી ન્યાયવિજયજી આદિ ત્રિપુટી શિષ્યોને દીક્ષા પણ તેઓશ્રીના શુભ હસ્તે કચ્છમાં જ આપવામાં આવી હતી.

આ ઉપરાંત કચ્છમાં ભચાઉ, ભુજપુર, કાંડાગરા, નાનીખાખર, ખીહડા, નાના તથા મોટા આસંગીયા, કોડાય, લાયબ, ડુમરા વિગેરે સ્થળોમાં જૈનોની વસતિ સારી છે તેમજ પ્રાચીન અને લબ્ય જિનમંદિરોથી અલંકૃત છે. ખાસ દર્શનીય છે.

*આપનું જન્મસ્થાન પણ કચ્છ ભૂમિ છે. પત્રી આપની જન્મભૂમિનું ગામ છે. સં. ૧૯૪૦ માં જન્મ, ૧૯૫૬ માં સ્થાનકમાત્રી દીક્ષા પણ કચ્છ-પત્રીમાં જ થઈ હતી. આપના પિતાનું નામ ઘેલાશાહ અને માતાનું નામ સુભગાબાઈ છે. ૧૯૬૦ માં સ્થા. દીક્ષા ત્યાગી અને એ જ સાલમાં સંવેગી દીક્ષા પૂ. પા. આ. શ્રી વિજયકમલસૂરીશ્વરજી મહારાજના શુભ હસ્તે જામનગરમાં થઈ હતી. આપના ગુરુદેવનું નામ શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ હતું.

પૂરવણી B

ભદ્રેશ્વર સંબંધી થોડી વધુ માહિતી

જૂની ભદ્રાવતીનાં જે અવશેષો અહીં જોવામાં આવે છે તે નીચે પ્રમાણે છે. જગડુશાહે બંધાવેલી જુડીઆ વાવ, માણેશ્વર ચોખંડા મહાદેવનું મંદિર, પૂલ-સર તળાવ, આશાપુરા માતાનું મંદિર, લાલશાખાજ પીરનો કુખો, સોળ થાંભલાની મસ્જીદો, પંજરપીરની સમાધિ અને ખીમલી મસ્જીદ-આવા અનેક હિન્દુ મુસ્લીમ સ્મારકો-અવશેષો જોવામાં આવે છે. તેમાં કેટલાક ઉપર લેખો પણ છે. દા. ત. આશાપુરા માતાના મંદિરના એક થાંભલા ઉપર સં. ૧૧૫૮ નો લેખ અને કેટલાક પાળીઆઓ ઉપર સં. ૧૩૧૬ ના લેખો છે. ચોખંડા મહાદેવના મંદિરની ડેલીના એક ઓટલાના અણેલા પથ્થરમાં સં. ૧૧૯૫ નો સિખરાજ જયસિંહના સમયનો લેખ છે.

આ નગરી વિ. સં. ૮ થી ૧૦ સુધી તો પટ્ટીયાર રાજપુતોના હાથમાં હતી. તે પછી વાઘેલાઓના હાથમાં આવી. તે પછી સામ જડેજાઓના હાથમાં આ નગરી આવી. પટ્ટીયાર રાજપુતોના જવા બાદ આ નગરીનું ગૌરવ અને વૈભવ પણ નષ્ટ થવા માંડ્યાં હતાં.

કિન્તુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં જણાય છે કે-વિક્રમની ચૌદમી સદીના પૂર્વાર્ધ સમય પર્યંત તો આ નગરીની પૂરી જહોજલાલી હતી અને ચૌદમી શતાબ્દીના ઉત્તરકાલમાં તેની પડતીની શરૂઆત થઈ હતી.

અત્યારનું વર્તમાન ભદ્રેશ્વર-ભદ્રાવતી મુદ્રા તાલુકાનું ગામ ગણાય છે. ગામમાં ત્રણથી સાડાત્રણ હજાર માણસોની વસ્તી છે. આ ગામની સ્થાપનાને ૪૦૦ વર્ષ બીતીત થઈ ગયાં છે.

ભદ્રેશ્વરમાં ક્રા. શુ. ૩-૪-૫ નો મેળો ભરાય છે. પાંચમે ઉત્સવપૂર્વક જ્ઞાન ચઢાવવામાં આવે છે. આ વખતે હજારો માણસોની હાજરી હોય છે.

અહીંના મંદિરનો વહીવટ “વર્ધમાન કંઠ્યાણુ” નામની જૈન સ્વેતાંબર પેઢીદ્વારા થાય છે. જૂજ, અંબર, માંડવી અને કચ્છનાં બીજાં ગામોના જૈન પ્રતિનિધિઓ આ પેઢીના મેમ્બરો છે. કમિટીના પ્રમુખ જૂજના નગરશેઠ સાકરચંદ પાનાચંદ છે.

કંથકોટ

અહીં અનેક પ્રાચીન જૈન મંદિરો હતા. તેના ભગ્નાવશેષો અઘાવધિ વિદ્યમાન છે. ઇતિહાસપ્રેમીઓ આ મંદિરોના શિલ્પની અતીવ પ્રશંસા કરે છે. “કચ્છી સ્થાપત્યકળા અને શિલાલેખો” નામના પુસ્તકમાં લખવામાં આવ્યું છે કે- “એકંદર યોજના જોતાં એક કાળે તે બહુ જ ભવ્ય અને સુશોભિત હશે, તે માટે જરાય શક નહિ. ભદ્રેશ્વરવાળા જગડુશાહના પૂર્વજોનું બંધાવેલું છે.” બીમ બાણાવળીએ આ જ કંથકોટના કિલ્લાનો આશ્રય લીધો હતો.

વર્તમાન કચ્છનરેશના પૂર્વજોમાં પ્રથમ ખેંગારજીને જૈન યતિ માણિકમેરજીએ રાજ્યસ્થાપનામાં ઘણી જ ઉત્તમ સહાય આપી હતી. જુજનાં ત્રણ મંદિરો પૈકી તપાગચ્છતું મંદિર અતિ જૂનું છે. જુજની સ્થાપનાનું તોરણ બંધાયું તે જ વખતે આ મંદિરનો પાયો નખાયો હતો એમ કહેવાય છે અને રાજ્ય તરફથી જ આ મંદિર બંધાઈ જૈન સંઘને અર્પણ થયું હતું.”

(“ મહારી કચ્છ યાત્રા ” ના આધારે)

પૂરવાણી C

૫૦૪ ૧૪૪ ૫૨ જણાવેલ ખાખરના શત્રુજયાવતાર ચૈત્યના શિક્ષાલેખ
નીચે પ્રમાણે છે—

વ્યાકરણ-કાવ્ય-સાહિત્ય-નાટક-સંગીત-જ્યોતિષ-છંદોઽલંકાર-કર્કશતર્ક-
શૈવ-જૈન-ચિંતામણિપ્રચંડચંડન-મીમાંસા--સ્મૃતિ-પુરાણ-વેદ-શ્રુતિપદ્ધતિ-ષટ્ત્રિ-
શત્સહસ્રાધિક ૬ લક્ષમિતશ્રીજૈનાગમપ્રમુખસ્વપરસિદ્ધાંતગણિતજાગ્રદાવનીયાદિષટ્-
દર્શનીગ્રંથવિશ્વદેતિજ્ઞાનચાતુરીદલિતદુર્વાદિજનોન્માદૈઃ બ્રાહ્મીયાવનીયાદિલિપી
પિચ્છાલિપિ વિચિત્રચિત્રકલાષટોજ્જ્વાલનાવધિવિધીયમાનવિશિષ્ટશિષ્ટચેતશ્ચમત્કાર-
કારિ શૃંગારાદિરસસરસચિત્રાદ્યલંકારાલંકૃતસુરેંદ્રભાષાપરિણતિ મઘ્યનઘ્યકાવ્ય-ષટ્-
ત્રિશદ્રાગિણી-ગણોપનીત-પરમભાવરાગમાધુર્ય-શ્રોતૃજનામૃતપીતગીતરાસપ્રબંધ-નાના-
છંદઃપ્રાચ્યમહાપુરુષચરિત્રપ્રમાણસૂત્રવૃત્તયાદિકરણ-યથોક્તસમસ્યાપૂરણવિવિધગ્રંથગ્રંથનેન
નૈકશ્લોકશતસંખ્યકરણાદિલઘ્વગીઃ પ્રસાદૈઃ શ્રોતૃશ્રવણામૃતપારણાનુકારિ સર્વરાગ-
પરિણતિમનોહારિ મુખનાદૈઃ સ્પષ્ટાષ્ટાવધાનકોષ્ટકપૂરણાદિષાંડિત્યાનુરંજિતમહારાષ્ટ્ર-
કૌંકણેશશ્રીબુર્હાનશ્ચાહિ મહારાજ શ્રીરામરાજ શ્રીસ્વાનસ્વાના શ્રીનવરંગસ્વાનપ્રભૃત્ય-
નેકભૂપદત્તજીવામારિ-પ્રથ્વતબંદિમોક્ષાદિ-સુકૃતસમર્જિતયશ્ચપ્રવાદૈઃ પં૦ શ્રી વિવેકહર્ષ-
ગણિપ્રસાદૈરસદ્ગુરુપાદૈઃ સસંઘાટકૈસ્તેવામેવ શ્રીપરમગુરુણામાદેશપ્રસાદં મહારાજશ્રી-
મારમલ્લજિદાગ્રહાનુગામિનમાસાઘ શ્રીભક્તામરાદિસ્તુતિભક્તિપ્રસન્નીભૂતશ્રીકૃષ્ણમદેવો-
પાસક-સુરવિશેષાજ્ઞયા પ્રથમવિહારં શ્રીકલ્હદેશેઽત્ર ચક્રે તત્ર ચ સં. ૧૬૫૬ વર્ષ

श्रीभुजनगरे आद्यं चतुर्मासकं द्वितीयं च रायपुरंदिरे, तदा च श्रीकच्छमच्छुकांठा-
पश्चिम पांचाल-वागड-जेसला-मंडलाद्यनेकदेशाधीशैर्महाराजश्रीखेंगारजीपडाल-
ङ्करणैर्व्याकरणकाव्यादिपरिज्ञानतथाविधैश्चर्यस्थैर्यधैर्यादिगुणापहस्तित सरस्वती
महानवस्थानविरोधत्याजकैर्यादववंशभास्कर-महाराज श्रीभारमल्लजीराजाधिराजैः
(विज्ञप्ताः) श्रीगुरुवस्तनस्तदिच्छापूर्वकं संजग्मिवांसः । काव्य-व्याकरणादिगोष्ठ्या
स्पष्टावधानादिप्रचंडपांडित्यगुणदर्शनेन च रंजितैः राजेंद्रैः श्रीगुरुणां स्वदेशेषु जीवा-
मारीप्रसादश्चक्रे, तद्व्यक्तियथा-सर्वदापि गवामारिः पर्येषणा ऋषिपंचमीयुत नवदिनेषु
तथा श्राद्धपक्षे सर्वैकादशी रविवार दर्शेषु च तथा महाराजजन्मदिने सर्वजीवामा-
रिरिति सार्वदिकी सार्वत्रिकी चोद्घोषणा जज्ञे, तदनु चैकदा महाराजैः पाल्लविधीय-
माननभोवार्षिकविप्रविप्रतिपत्तौ तच्छिक्षाकरणपूर्वकं श्रीगुरुभिः कारिता श्रीगुरुक्तां
नभस्यवार्षिकव्यवस्थापिकां सिद्धांतार्थयुक्तिमाकर्ण्य तुष्टो राजा जयवादपत्राणि ७
स्वमुद्रांकितानि श्रीगुरुभ्यः प्रसादादुपढोक्यति स्म प्रतिपक्षस्य च पराजितस्य तादृश
राजनीतिमासूय श्रीराम इव सम्यग् न्यायधर्म सत्यापतिवान् किंच कियदेतद-
सद्गुरुणाम् ॥ यतः ॥

यैर्जिग्ये मलकापुरे विविदिषुर्मूलाभिधानो मुनिः,

श्रीमज्जैनमतं यवन्नुतिपदं नीतिप्रतिष्ठानके ॥

भट्टानां शतशोऽपि यत्सुमिलितासूहीप्ययुक्तीर्जिता,

यैर्मौनं श्रयितः स बोरिदपुरे वादीश्वरो देवजी ॥ १ ॥

जैनन्यायगिराविवादपदवीमारोप्य निर्घाटितो,

पाचीदेशगजालणापुरवरे दिगंबराचार्यराट् ॥

श्रीमद्रामनरेंद्रसंसदि किलात्मारामवादीश्वरः,

कस्तेषां च विवेकहर्षसुधियामग्रे धराचंद्रकः ॥ २ ॥

किंचासद्गुरुवक्त्रानिर्गतमहाशास्त्रामृताब्धौ रतः,

सर्वत्रामितमान्यतामवदधे श्रीमद्युगादिप्रभोः ॥

तद्भक्त्यै भुजपत्तने व्यरचयत् श्रीभारमल्लप्रभुः,

श्रीमद्रायविहारनाम जिनप्रीसादमत्यद्भुतम् ॥ ३ ॥

अथ च सं. १६५६ वर्षे श्रीकच्छदेशांतर्जेसलामंडले विहरद्भिः श्रीगुरुभिः प्रबलधन-

धान्याभिरामं श्री खाखरग्रामं प्रतिबोध्य सम्यग् धर्मक्षेत्रं चक्रे यत्राधीशो महाराज श्रीभारमल्लजी आता कुंअरश्री पंचायणजी प्रमदप्रबलपराक्रमाक्रांतदिकचक्रश्चक्रबंधु प्रतापतेजा यस्य पट्टराज्ञी पुष्पाबाईप्रभृति तनूजाः कुं०दुजाजी, हाजाजी, भीमजी, देसरजी, देवोजी, कमोजी नामानो रिपुगजगटाकेशरिणस्तत्र च शतशः श्रीओसवाल-गृहाणि सम्यग् जिनधर्मं प्रतिबोध्य सर्वश्राद्धसामाचारीशिक्षणेन च परमश्राद्धी-कृतानि तत्र च ग्रामग्रामणीभद्रकत्वदानशूरत्वादि गुणोपार्जितयशःप्रखरकर्पूर-सुरभीकृतब्रह्मांडभांडः शा. वयरसिकः सकुटुंबः श्रीगुरुणा तथा प्रतिबोधितो यथा तेन धंघरशा शिवापेथाप्रभृति समवहितेन नव्योपाश्रयः श्रीतपागणधर्मराज-धानीव चक्रे, तथा श्रीगुरूपदेशेनैव गुर्जरधरिण्याः शिलातक्षकानाकार्यं श्रीसंभव-नाथप्रतिमा कारिता । शा. वयरसिकेन तत्सुतेन शा. सायरनाम्ना मूलनायक श्री आदिनाथप्रतिमा २ शा वीज्जारुयेन ३ श्रीविमलनाथप्रतिमा च कारिता, तत्प्रतिष्ठा तु शा. वयरसिकेनैव सं. १६५७ वर्षे माघसित १० सोमे श्रीतपागच्छनायक-भट्टार-क-श्रीविजयसेनसूरिपरमगुरुणामादेशादस्मद्गुरुश्रीविवेकहर्षगणिकरेणैव कारिता । तदनन्तरमेष प्रासादोऽप्यस्मद्गुरूपदेशेनैव फाल्गुनासित १० सुमुहूर्ते उवएसगच्छे भट्टारक-श्रीकक्कसूरिबोधित-श्रीआणंदकुशलश्राद्धेन ओसवालज्ञातीय पारिषिगोत्रे शा. वीरापुत्र डाहापुत्र जेठापुत्र शा. खाखणपुत्ररत्नेन शा. वयरसिकेन पुत्र शा. रणवीर शा. सायर शा. महिकरणस्तुषा उमा रामा पुरीपौत्र शा. मालदेव, शा. राजा, खेतल, खेमराज, वणवीर, दीदा, वीरा प्रमुखकुटुंबयुतेन प्रारभे । तत्र सान्निध्यकारिणौ धंघरगोत्रीयौ पौर्णमीयक कुलगुरु भट्टारक श्रीनिश्राश्राद्धौ शा. कंथडसुत शा. नागीआ शा. मेरगनामानौ सहोदरौ सुत शा. पाचासा महिपाल मलप्रसादात् कुटुंबयुतौ प्रासादोऽयं श्रीशंभुजयावत्ताराख्यः सं. १६५७ वर्षे फा. कृ० १० दिने प्रारब्धः । सं. १६५९ वर्षे फा० शु० १० दिनेऽत्र सिद्धिपदवी-मारुरोह । आनंदाच्च कच्छमंडन-श्रीखाखरिनगरसंघे श्रेयश्च । सं. १६५९ वर्षे फा० सुद १० दिने पं.*श्रीविवेकहर्षगणिभिर्जिनेश्वरतीर्थविहारोऽयं प्रतिष्ठितः ॥ प्रश्नस्तिरियं विद्याहर्षगणिभिर्विरचिता । संवतो वैक्रमः ॥

*विवेकहर्ष गण्डि महान् क्रियोद्धारक तपागच्छाधिपति आचार्य श्री आखुंदविमलसूरि-
कुला शिष्य ऋषि श्रीपतिना शिष्य पं. हपीनंदना शिष्य अय छे. तेजो अंक महा-

પ્રતાપી પુરુષ હતા. ઘણા રાજા-મહારાજાઓને પ્રતિબોધ આપી જીવદયા સંબંધી કાર્યો કરાવ્યાં હતાં. તેમણે સમ્રાટ જહાંગીરના દરબારમાં રહી, તેને પ્રતિબોધી સમ્રાટ અકબરે જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીને પયુષ્પણના બાર દિવસોનું અહિંસા-પાલનનું ફરમાન આપ્યું હતું એ ફરમાનને જહાંગીરદ્વારા પુનઃ સજીવ કરાવી અમલી બનાવ્યું હતું. કચ્છનરેશને પણ પ્રતિબોધ્યા હતા. કચ્છ, બુહરાનપુર, આગ્રા, મથુરા આદિમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી. મથુરાના ચોરાશી મંદિરને નામે પ્રસિદ્ધ મંદિરમાં શ્રી જંબૂસ્વામીજીની પાદુકાઓની તેમણે જ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી જેનો લેખ અમે વાંચી, તેની નકલ જૈન આત્માનંદ પ્રકાશમાં ‘અમારી પૂર્વદેશની યાત્રા’ નામક લેખમાં પ્રકાશિત કરી હતી. પં. શ્રી વિવેકહર્ષજી, તેમના ગુરુબાઈ પરમાનંદ અને પં. શ્રી વિવેકહર્ષજીના શિષ્ય મહાનંદ વગેરેએ ખરતરગચ્છીય માનસિદ્ધ (જિનસિદ્ધસૂરજી)ના પ્રસંગને લીધે સમ્રાટ જહાંગીર ઉપર તે પ્રસંગે અસર પાડી હતી. ખરતરગચ્છીય યુગપ્રધાનગુજનચંદ્રસૂરજીને સમ્રાટ જહાંગીરના દરબારમાં પ્રવેશ કરાવવામાં બહુ સારી સહાયતા કરી હતી. (જુઓ મહાજન વંશ મુક્તાવલી) પં. શ્રી વિવેકહર્ષજીકૃત પરબ્રહ્મપ્રકાશ તથા હીરવિજયસૂરિ સન્નિધાય વગેરે મળે છે.

તેમના કાર્યોની નોંધ તેમના શિષ્ય પં. શ્રી મહાનંદે બનાવેલ ‘અંજનાસુંદરી રાસ’ની પ્રશસ્તિમાં આપેલ છે.

સમ્રાટ જહાંગીરને પ્રતિબોધી પ્રાપ્ત કરેલું અહિંસાનું ફરમાનપત્ર સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ નામક પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટ ગ ફરમાન ત્રીજામાં ફોટો બ્લોક અને અનુવાદ સહિત પ્રકાશિત થયેલ છે.

શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથજી

શંખેશ્વરાધીશ્વરપાર્શ્વનાથઃ, કલ્યાણકલ્પદ્રુમ एष देवः ।

भव्यात्मनां सन्ततमेव लक्ष्मी, (देहेऽपि) गेहेऽपि च संविदध्यात ॥

—શ્રીજિનપ્રભસૂરિ

આ તીર્થસ્થાન રાધનપુર સ્ટેટના મુંજપુર મહાલમાં આવેલું છે. બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેના વીરમગામ સ્ટેશનથી શંખેશ્વર થઇને રાધનપુર સુધીની મોટર સર્વીસ ચાલુ છે. વીરમગામ સ્ટેશનથી વાયવ્ય ખૂણામાં ૩૧ માઇલ અને રાધનપુરથી અગ્નિખૂણામાં ૩૦ માઇલ દૂર શંખેશ્વર મહાતીર્થ આવેલું છે. વીરમગામ સ્ટેશનથી મોટર સર્વીસનો ખટારો રોજ સવારમાં નવ વાગે ઉપડી, માંડલ તથા પંચાસર થઈ ૧૧૧-૧૨ વાગે શંખેશ્વરજી પહોંચી, ૦૧ થી ૦૧ કલાક ત્યાં રોકાઈ મુંજપુર તથા સમી થઈને રાધનપુર આશરે ૨૧-૩ વાગે પહોંચે છે.

આવી જ રીતે રાધનપુરથી પણ મોટરખટારો ૧૨ વાગે ઉપડી સમી, મુંજપુર થઈ ૨-૨૧ વાગે શંખેશ્વરજી પહોંચી ૨૧-૩ વાગે ઉપડે છે અને લગભગ ૪૧ વાગે વીરમગામ પહોંચે છે, અને કાઠિયાવાડ તથા ગુજરાતના પેસેન્જરોને રેલ્વેના ટાઇમે પહોંચાડે છે.

શિયાળાના દિવસોમાં તો વીરમગામથી આવતા પેસેન્જરોને શંખેશ્વરજીમાં ત્રણ કલાક રોકાઈ દર્શન-પૂજનાદિનો સમય મળે છે અને તે જ દિવસે પાછા જવાની પણ અનુકૂળતા રહે છે, પરંતુ ગરમીના દિવસોમાં અનુકૂળતા નથી રહેતી; કારણ કે ગરમીમાં રાધનપુરનો ખટારો પણ નવ વાગે ઉપડે છે. એ ૧૧૧-૧૨ વાગે શંખેશ્વરજી પહોંચી જાય છે અને વીરમગામનો ખટારો પણ એ જ ટાઇમે

અહીં આવી જાય છે, એટલે એક જ દિવસે પાછા વળવાની અનુકૂળતા પેસેજરોને નથી મળતી.

વીરમગામથી શંખેશ્વરજી સુધીનું મોટર ભાડું ૧૧ રૂ. છે, પરંતુ વીરમગામથી રાધનપુરની સળંગ ટીકીટ લેવામાં આવે તો અઢી રૂ. ટીકીટ છે; પરંતુ આમાં યાત્રિકને પૂજાદિનો લાભ બરાબર નથી મળી શકતો. માત્ર દર્શનના લાભ પૂરતો જ સમય મળે છે. બીજો રસ્તો હારીજથી છે.

હારીજ સ્ટેશનથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ૧૫ માઈલ દૂર શંખેશ્વરજી છે. હારીજથી મુંજપુર થઈને શંખેશ્વરજી જવાય છે. આ સિવાય બહુચરાજીથી પણ શંખેશ્વરજી જવાય છે.

બહુચરાજી સ્ટેશનથી પશ્ચિમ દિશામાં શંખેશ્વરજી ૧૮ માઈલ દૂર છે. બહુચરાજીથી x શંખલપુર, દુવડ, કુવારદ થઈને શંખેશ્વરજી જવાય છે.

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીની તીર્થસ્થાપના સંબંધી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે.

“ પૂર્વે નવમા પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધે રાજગૃહી નગરીથી સૈન્ય સહિત નવમા વાસુદેવ શ્રી કૃષ્ણ ઉપર ચઢાઈ કરી. ત્યાંથી ચાલી પશ્ચિમ દિશા તરફ આગળ વધવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણ પણ દ્વારિકાનગરીથી સૈન્ય સહિત નીકળી પોતાના દેશની સીમા સુધી સામે આવ્યા. સરસ્વતી નદીની નજીક સેનપટ્ટી ગામ પાસે પકાવ નાખ્યો. ત્યાં ભગવાન અરિષ્ટનેમિકુમારે પંચજન્ય શંખનાદ કર્યો. એ સ્થાને જ શંખપુર નગરીની સ્થાપના થઈ. અરિષ્ટનેમિકુમારના શંખનાદથી જરાસંધનું સૈન્ય ક્ષોભિત થઈ ગયું. આ વખતે જરાસંધે “જરા” નામની પોતાની કુળદેવીની આરાધના કરી શ્રીકૃષ્ણના સૈન્યમાં જરા વિકુર્વી જેથી શ્રીકૃષ્ણનું સૈન્ય ખાંસી અને શ્વાસ રોગથી પીડિત થયું.

x શંખલપુર ગાયકવાડ સ્ટેટના ચાણુરમા તાલુકાનું પ્રાચીન ગામ છે. શંખલપુર પહેલાં બહુ જ સુંદર અને ભવ્ય નગર હતું. એને શંખલપુરી પણ કહેતા, એવી દંતકથા છે. અહીં હાલમાં આવકોનાં ૩૫-૪૦ ધર છે. એ માગવાળું ભવ્ય સુંદર જિનમંદિર છે. આ મંદિરની પહેલાં અહીં એક પણ મંદિર ન હતું. સં. ૧૮૪૬માં એક મકાનના ખંડિયેરમાંથી છોટા કાદતાં એક ભોયરું નીકળ્યું. એમાંથી ૧૫૦-૨૦૦ જિનમૂર્તિઓ અને ૨૦૦-૩૦૦ પરિકરો, કાઉરસગીયા વગેરે તથા દીવીઓ, અંગુલિયા, ચોરસીઆ, સુખડ વગેરે નીકળ્યું. ત્યારપછી નવું મંદિર બંધાવી, વિ. સં. ૧૯૦૫ નેહ વદિ આડમે સુંદર પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ કરાવી ૫૪ મૂર્તિઓ બિરાજમાન કરી. બાકીની મૂર્તિઓ બહાર ગામ જૈન મંદિરોમાં બિરાજમાન કરવા આપી અને પરિકર તથા કાઉરસગીયા વગેરે કદંબગિરિરાજમાં આપ્યાં. આ બધા ઉપરથી એમ તો ચોક્કસ જણાય છે કે-આ શહેર પ્રાચીન કાળમાં ભવ્ય નગર હશે. બહુચરાજીથી આ ગામ એ જ માઈલ દૂર છે. મંદિર તથા માળનું મનોહર અને ભવ્ય છે. ગામમાં એ ઉપાશ્રય છે. આવકો ભાવિક અને ભક્તિવાળા છે.

સૈન્યની આ દશા જોઇ શ્રીકૃષ્ણ આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયા અને ભગવાન શ્રી અરિષ્ટ-
નેમિકુમારને પૂછ્યું-“ભગવન્ ! આ મારું સૈન્ય કેવી રીતે નિરોગી (નિરુપદ્રવી) થશે
અને જયલક્ષ્મી અમારા હાથમાં કેવી રીતે આવશે ?” ત્યારે ભગવાન શ્રી અરિષ્ટનેમિ-
કુમારે અવધિજ્ઞાનથી જોઇને કહ્યું કે-“પાતાલલોકમાં નાગદેવથી પૂજિત ભાવિ તીર્થંકર
શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી છે તેમને પોતાના પૂજાસ્થાનમાં રાખી તું પૂજા કરીશ
તો તારું સૈન્ય નિરુપદ્રવી થશે અને તને જય મળશે.” આ સાંભળીને શ્રી કૃષ્ણે
સાત મહિના અને ત્રણ દિવસ (અન્ય મતાનુસાર ત્રણ દિવસ) સુધી આહાર રહિત રહી
વિધિપૂર્વક પન્નગરાજની આરાધના કરી. અનુક્રમે વાસુકી નાગરાજ પ્રત્યક્ષ થયા.
કૃષ્ણજીએ ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમાજીની માગણી કરી.
નાગરાજે પ્રતિમાજી આપ્યાં. કૃષ્ણે મહોત્સવપૂર્વક પ્રતિમાજીને પોતાના દેવમંદિરમાં
સ્થાપ્યા. વિધિપૂર્વક ત્રિકાળ પૂજા શરૂ કરી. પ્રતિમાજીનું ન્દવણ જળ લઇ સમસ્ત
સૈન્ય ઉપર છાંટ્યું જેથી સેના રોગ રહિત થઇ. સમસ્ત જરા, રોગ, શોક વગેરે દૂર
થઇ ગયાં. અનુક્રમે જરાસંધનો પરાજય થયો. લોહાસુર, ગયસુર અને બાણાસુરાદિ
જીતાયા. ત્યારથી ધરણેન્દ્રપદ્માવતીના સાન્નિધ્ય રુક્ત સકલવિધનહારી અને સમસ્ત
ઋષિના જનક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમાની ઘણી પ્રસિધ્ધિ થઇ. પ્રતિમાજીને
ત્યાં શંખપુરમાં જ સ્થાપત કર્યાં. બાદ પ્રતિમાજી અદૃશ્ય રહ્યાં. ત્યારબાદ શંખ-
પુરના કૂવામાં પ્રતિમાજી પ્રગટ થયાં. હમણાં તો તે પ્રભુજી ચૈત્યઘરમાં સકલ સંવધી
પૂજાય છે. પ્રતિમાજી અનેક પ્રકારના પરચા પૂરે છે. સુસલમાન પાદશાહો પણ તેના
મહિમા કરે છે.” શંખેશ્વરજીમાં રહેલ ઇચ્છિત ફલને આપનાર જિનેશ્વર શ્રી
પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમાજીનો કલ્પ પૂર્વસ્તોત્રાનુસાર જનપ્રભસુરિજીએ બતાવ્યો.
(વિવિધતીર્થકલ્પ પૃષ્ઠ ૫૨)

આ પ્રતિમાજીની ઉત્પત્તિ સંબંધી કહેવાય છે કે-ગઇ ચોવીશીના નવમા તીર્થંકર શ્રી
દામોદર જિનેશ્વર મહારાજના સમયમાં આપાઠી શ્રાવકે આ બિંબ ભરાવ્યું હતું.
આપાઠી શ્રાવકે પ્રભુજીને પૂછ્યું હતું કે-“મારું કલ્યાણ કેવી રીતે થશે ?” ત્યારે પ્રભુજીએ
કહ્યું કે-“આવતી ચોવીશીના ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથજીના શાસનમાં તું ગણધર
થઇશ.” પછો તે શ્રાવકે પ્રભુમુખથી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીના વર્ણ અને શરીરના માપ
પ્રમાણે પ્રતિમાજી બનાવી, પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઘણો વખત પૂજન કર્યા બાદ
સંયમ સ્વીકાર્યું અને કાળધર્મ પામી સોધર્મ દેવલોકમાં ઈર્દ્ર થતાં, અવધિજ્ઞાનદ્વારા
પોતાના પરમ ઉપકારી શ્રી પાર્શ્વજિનબિંબને દેવલોકમાં લાવી, પોતાના વિમાનમાં
રાખી યાવજીવ પૂજા કરી. બાદ તેમણે તે બિંબ સૂર્યને આપ્યું. સૂર્યે ૫૪ લાખ
વર્ષ પર્યંત તેની પૂજા કરી. બાદ આ ચમત્કારિક બિંબ પહેલા, બીજા, દશમા અને
બારમા દેવલોકમાં, લવણોદધિમાં, લવનપતિઓના આવાસોમાં, વ્યંતરોના નગરોમાં,
ગંગા તથા યમૂના નદીમાં અનેક સ્થળે પૂજાયું. કાળક્રમે નાગરાજ ધરણેન્દ્રે આ પ્રતિમા
શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના પાલિત-પુત્રો નમિ-વિનામને આપી. તેમણે વૈતાલ્ય પર્વત

પર ચાવજીવ પૂજી. બાદ ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના સમયના સૌધર્મેન્દ્રે પૂજીને ગિરનાર પર્વતની સાતમી ટૂક પર સ્થાપન કરી. બાદ નાગરાજે તથા શ્રીરામચંદ્ર તથા સીતાએ પૂજી અને પાછી સૌધર્મન્દ્રને સોંપી. બાદ સૌધર્મેન્દ્રે તેની પૂજા કરી ગિરનારના સાતમ શિખર પર પુનઃ સ્થાપી. બાદ ત્યાંથી ધરણેન્દ્ર તે પ્રતિમાને પોતાના આવાસમાં લઈ ગયા અને પોતે પદ્માવતી દેવી સાથે પ્રતિદિન પૂજવા લાગ્યા. બાદ કાળક્રમે જરાસંધ સાથેના યુદ્ધમાં શ્રી અરિષ્ટનેમિકુમારના વચનથી ધરણેન્દ્રે તે પ્રતિમા શ્રી કૃષ્ણને આપી. આ રીતે શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ કોડાગમે વર્ષોથી પૂજાતી આવી છે. આ સંબંધમાં પં. શ્રી શીલવિજયજી તીર્થમાલામાં આ પ્રમાણે લખે છે કે—

“વીરભગામથી આગલિ પાસ, સંખેસરો પૂરી મનિ આસ ॥ ૧૫૬ ॥

ચાલવ જરા નિવારી ઇણિ, ચદુપતિ તીરથ થાપ્યું તિણિ ।

ચંદ્રપ્રભુજી નવારિ કહી, તવ મૂરતિ ભરાવી સહી. ” ॥ ૧૫૭ ॥

(પ્રાચીન તીર્થમાળા પૃષ્ઠ ૧૨૫)

આવી રીતે આ તીર્થ છે તો ઘણું જ પ્રાચીન. આ તીર્થસ્થાનના પ્રદેશને વહીયાર દેશ કહેવામાં આવે છે. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનાં અનેક સ્તોત્રો, છંદો, સ્તવનો બનેલાં છે. આજ પણ આ તીર્થ મહાયમત્કારી છે. *કા. શુદ્ધિ પૂર્ણિમા, પૌષ દશમી, ચૈ. શુ. ૧૫ ના રોજ મોટા મેળા ભરાય છે. યાત્રિકોને ઘણા ચમત્કારોના દર્શન થાય છે. આજ પણ ઘણા પરચા પૂરાય છે. સુંદર છ ધર્મશાળાઓ, ઉપાશ્રય, પુસ્તકાલય અને લોજનશાળા છે. અહીં સ્વેતાંબર સંઘ તરફથી જીવજીવિત ગોડીદાસ એ નામથી કારખાનું ચાલે છે. વ્યવસ્થા શેઠ જમનાદાસ ભગુભાઈ સંભાળતા પરંતુ ત્યારબાદ અમદાવાદના આઠ સભ્યોની એક કમીટી નીમી છે જે શંખેશ્વર તેમજ લોંચણીજીના કારખાનાની દેખરેખ રાખે છે.

ગામમાં પુરાણું શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. હાલનું મંદિર નવું છે. પ્રતિમાજી ઘણાં જ પ્રાચીન અને ભવ્ય છે. ઘણું જ શાંતિનું સ્થાન છે. રાત્રે દિવ્ય વાજિંત્ર પણ સંભળાય છે. પ્રતિમાજી જીર્ણ થઈ જવાથી વેણીચંદ સુરચંદના પ્રયાસથી પ્રતિમા ઉપર સુંદર મોતીનો લાલ લેપ કરવામાં આવેલ છે. ખાસ દર્શનીય સ્થાન છે. મંદિરજીનું ચિત્રકામ, બાંધણી અને શિલ્પ પણ સરસ છે. બાવન જિનાલયનું ભવ્ય મંદિર દર્શનીય છે.

મૂલનાયક શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ ઉપર તો કોઈ શિલાલેખ નથી દેખાતો પરંતુ ત્યાંની દેવકુલિકાઓમાં બિરાજમાન મૂર્તિઓ ઉપર તેરમી અને ચૌદમી શતાબ્દના લેખો મળે છે. તેરમી શતાબ્દનો લેખ શ્રી સોમપ્રભસૂરિજીનો છે અને

* કા. શુ. ૧૫ તથા ચૈત્ર શુ. ૧૫ને દિવસે શત્રુજયગિરિરાજના પદ સ્વેતાંબર કારખાના તરફથી બંધાય છે. પોચ દશમીએ શેઠ મોતીલાલ મૂળજીવાળા તરફથી નોકારશી થાય છે.

ચૌદમી શતાબ્દિનો લેખ બ્રહ્માણગચ્છના શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીનો છે. ખીજો લેખ પણ તેમનો જ મળે છે.

આ સિવાય મૂલનાયકજીની આબુખાબુના બંને કાઉન્સગીયા ઉપર પરિકર ઉપર સં. ૧૬૬૬ ને લેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

સં. ૧૬૬૬ વર્ષે પો. વ. ૮ રવૌ શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથપરિકરઃ અહમ્મદાવાદ-વાસ્તવ્ય શા. જયતમાલ મા. જીવાદેસુત પુણ્યપાલ તેન સ્વશ્રેયસે કારિતઃ પ્રતિ-ષ્ઠિતશ્ચ શ્રીતપાગચ્છે મટ્ટારક—શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરપદ્મોદયાચલમાસનમાનુસમાન—મટ્ટારક શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરનિર્દેશાત્ તત્તશિષ્ય શ્રીવિજયદેવસૂરિભિઃ શ્રીમતી રાજનગરે इति शु०

સં. ૧૬૬૬ પોષ વદિ ૮ રવિવારે અમદાવાદનિવાસી શા. જયતમાલની ભાર્યા જીવાદેના પુત્ર પુણ્યપાલે પોતાના કબ્જામાં માટે શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું પરિકર કરાવીને તેની, શ્રીતપાગચ્છનાયક—મટ્ટારક શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજની પાટરૂપી ઉદ્યાચલ પર્વતને પ્રકાશમાન કરવા માટે સૂર્યસમાન મટ્ટારક શ્રી વિજયસેન-સૂરીશ્વરજી મહારાજની આજ્ઞાથી તેમના પદ્મધર શિષ્ય વિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ પાસે અમદાવાદમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

ઉપર્યુક્ત લેખમાં એ પણ સૂચિત કર્યું છે કે શ્રી વિજયસેનસૂરિજીની આજ્ઞાથી શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ સંબંધી વિજયપ્રશસ્તિમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ મળે છે

“ પુરે રાણપુરે પ્રૌઢેડપ્યારાસણપુરે પુનઃ ।

પત્તનાદિષુ નગરેષ્વપિ શંખેશ્વરે પુરે ॥ ૬૦ ॥

શ્રીસૂરીન્દ્રોપદેશેન સંનિવેશેન સંપદામ્ ।

જાતા જગજ્જનોદ્વારા જીર્ણોદ્ધારા અનેકશઃ ॥ ૬૧ ॥

ટીકાકાર શ્રી શંખેશ્વરે પુરેનો ખુલાસો લખતાં જણાવે છે કે—

“પુનઃ શંખેશ્વરગ્રામે ચ શ્રીપાર્શ્વનાથસ્ય મૂલતોડપિ નવીનશિલ્પરવદ્ધપ્રામાદનિર્માણમ્”

શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી શંખેશ્વર ગામમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર મૂળથી નવું કરાવ્યું.

મંદિર પૂર્ણ થઈ ગયા પછી પ્રતિષ્ઠા માટે શ્રી વિજયદેવસૂરિજી મહારાજને પોતે મોકલ્યા હોય એ બનવાબેગ છે. નવીન મંદિરજીની સમાપ્તિ ૧૬૬૬ માં થઈ ગઈ હશે, કારણ કે સં. ૧૬૬૩ માં સાબરકાંઠા સંઘ તરફથી એક દેરી બન્યાનો લેખ મળે છે. શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે શંખપુરમાં મંદિર સ્થાપી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ બિરાજમાન કરી પરન્તુ ત્યારપછી આ તીર્થનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ ઠેક વિક્રમની બારમી સદીથી મળે છે, જે નીચેના જીર્ણોદ્ધારથી સમજાશે.

૧. ગુજરાતના સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયના સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક, ગિરનાર-તીર્થોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર દાનવીર ધર્મવીર સજ્જન મહેતાએ અહીં સુંદર દેવ-વિમાન જેવું લઘ્ય જિનમંદિર બંધાવી વિ. સં. ૧૧૫૫ માં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિની સ્થાપના કરી હતી. આ પ્રતિષ્ઠા સમયે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના ગુરુવર્ય શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજી વિદ્યમાન હતા. કદાચ તેમના ઉપ-દેશથી જ સજ્જન મહેતાએ આ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હશે.

૨. ગુજરાતના મહામાત્ય દાનવીર, ધર્મવીર, મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાલે શ્રી વર્ષ્માન સૂરીશ્વરજી (વડગચ્છીય, સંવિજ્ઞપાક્ષિક) ના ઉપદેશથી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીના તીર્થોના મહિમા સાંભળી, ત્યાંનો મોટો સંઘ કાઢી, દર્શન કર્યા અને મંદિરની જીર્ણોદ્ધાર સ્થિતિ નિહાળી સુંદર જિનમંદિર બંધાવ્યું. ચોતરફ ફરતી જિનાલયની દેરીઓ બનાવી વિ. સં. ૧૨૮૬ લગભગમાં શ્રી વર્ષ્માનસૂરીશ્વરજી વગેરે સુવિહિત સૂરિપુંગવો પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી, આ વખતે દરેક દેરીઓને સોનાના કળશ ચઢાવ્યા હતા.

આ જીર્ણોદ્ધારમાં મંત્રીશ્વર બંધુયુગલ વસ્તુપાલ તેજપાલે બે લાખ રૂપયા ખર્ચી તીર્થભક્તોનો અનુપમ લાભ લીધો હતો.

૩. ત્રીજા ઉદ્ધાર માટે જગદુચરિત્ર મહાકાવ્ય સર્ગ ૬ માં લખ્યું છે કે-પૂર્ણિમા-પક્ષના શ્રી પરમદેવસૂરિજીએ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની આરાધના કરીને વિ. સં. ૧૩૦૨ ની આસપાસમાં મહારાણા દુર્જનશલ્ય (ઝંઝુપુર-ઝીંઝુવાડાના રાણા) નો કોઠનો રોગ મટાડ્યો તેથી ઉક્ત સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી રાણા દુર્જન-શલ્યે શ્રી શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથજીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

૪. રાણા દુર્જનશલ્યના ઉદ્ધાર પછી થોડાં વર્ષો સુધી આ મંદિર સારી અવસ્થામાં રહ્યું હતું પરંતુ ત્યારપછી અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીનો ગોઝારો કાળ આવી પહોંચ્યો. એના સૈન્યે આ પ્રાચીન લઘ્ય મંદિરનો ધ્વંસ કર્યો. શ્રાવકોએ મૂલનાયકજી ભગવાન અને ખીજી મૂર્તિઓ સમય સૂચકતા વાપરી જમીનમાં પથરાવી દીધી હોવાથી તેનું રક્ષણ થયું.

આ મંદિર પહેલાં નગર બહાર હશે એમ લાગે છે. હાલ વિદ્યમાન શંખેશ્વર ગામની બહાર થોડે છેટે દટાઈ ગયેલા મકાનના અંશે દેખાય છે. ગામ લોકો કહે છે કે પુરાણું મંદિર આ છે. ત્યારપછી જગદ્ગુરુશ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલાંકાર શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી ગામના મધ્ય ભાગમાં આવત જિનાલયનું મંદિર બનાવવામાં આવ્યું* હતું.

* “ગુજરાતના ઐતિહાસિક સાધનો” ભાગ ૧-૨ લખ્યું છે કે “માનજી ગંધારીઓ નામના વાણિયાએ નવ લાખ રૂપિયા ખર્ચીને શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનું દેવાલય બંધાવ્યું હતું. આ દેવાલયનાં શિખર ૩ તથા ધુમ્મટ પાથરનાં અને આથમણે મોઢે હતાં. તેને ફરતી પ્રદક્ષિણાની શિખરબંધ દેરીઓ જુદા જુદા ધણીએ કરાવી હોય એમ

આ મંદિરનું સુખ પશ્ચિમાભિમુખ હતું. ભમતીની દેરીઓમાં ઉત્તર તરફ બે, દક્ષિણ તરફ બે અને પૂર્વ તરફની લાઇનમાં વચ્ચે એક એમ કુલ પાંચ મોટા ગભારા (ભદ્રપ્રાસાદ) તથા ૪૪ દેરીઓ બનેલ હતી. આ સુંદર ભવ્ય મંદિર પૂરી એક સદી પણ ટકી ન શક્યું. મંદિર બન્યા પછી માત્ર ૮૦ વર્ષ સુધી પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવ્યું ત્યાં તો દિલ્હીની ગાદીએ ઔરંગઝેબ આવ્યો. તેના હુકમથી આ મંદિરનો ધ્વંસ કરવામાં આવ્યો. શ્રીમૂલનાયકજી વગેરેની કેટલીક મૂર્તિઓ પહેલેથી ખસેડી તેને જમીનમાં ભંડારી દીધી હતી. અને બચેલી મૂર્તિઓ ખંડિત પણ કરવામાં આવી. આ પ્રાચીન મંદિરનાં ખંડિયેરો અત્યારે વિદ્યમાન છે જે જોતાં એ મંદિર ની ભવ્યતા અને સુંદરતા બતાવી આપે છે. અત્યારે એક કંપાઉન્ડમાં આ મંદિર છે, જેની દેખરેખ શ્વેતાંબર જૈન કારખાનું રાખે છે.

ઉપર્યુક્ત દેરાસર તૂટ્યા પછી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની મૂર્તિ કેટલાક સમય સુધી ભોંયરામાં રાખવામાં આવી હતી. મુસલમાની ફ્રાજનો ભય દૂર થયા પછી ભોંયરામાંથી બહાર લાવીને સુજપુર કે શંખેશ્વરના ઠાકોરાએ કેટલાક વખત સુધી પોતાના કબજામાં રાખી હશે, અને તેઓ અમુક રકમ લીધા પછી જ યાત્રાળુઓને દર્શન કરાવતા હશે. ત્યારપછી શ્રીમાન વિજયસેનસૂરજી મહારાજના પટ્ટધર શ્રી વિજયદેવસૂરજી મહારાજના પટ્ટધર (શ્રી વિજયાસંહસૂરજી મહારાજના શિષ્ય) શ્રી વિજયપ્રભસૂરજી મહારાજના ઉપદેશથી, શ્રી સંઘના આગેવાનોના પ્રયાસથી યા તો કવિવર ઉપાધ્યાય શ્રી ઉદયરતનજીએ કરેલી સ્તુતિથી થયેલા ચમત્કાર અને ઉપદેશથી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની મૂર્તિ શ્રી સંઘને સોંપાણી હોય તેમ જણાય છે. ત્યારપછી થોડાં વર્ષો પ્રભુજી એક મકાનમાં પરોણા દાખલ રહ્યા છે. આ સિવાય બીજા પણ બે-ત્રણ ઉચ્ચારો થયાના છૂટક ઉલ્લેખો મળે છે.

૫. અત્યારે વિદ્યમાન ઉચ્ચાર તપાગચ્છાધિપતિ દાદા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પરંપરાના આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રભસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી થયો છે. આ મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા તેમના જ પટ્ટધર આચાર્ય શ્રી વિજયરતનસૂરીશ્વરજીએ પ્રાયઃ ૧૭૬૦માં કરાવી છે. મૂળ મંદિર બન્યા પછી થોડાં વર્ષોમાં સભા-મંડપો, બાવન-

જણાય છે, કારણ કે તેની બારણાખ ઉપર કાંઈમાં સં. ૧૬૬૮ તથા કાંઈમાં સં. ૧૬૭૨ લખ્યું છે.

સં. ૧૭૫૧ ની સાલમાં જૈન શ્વેતાંબરી હુન્ગડ જ્ઞાતિનો એક વાણિયો હતો. તેના બાપદાદાનું કરાવેલું એક દેહરું ખાલી હતું તે સુધરાવી ને તેમાં ઉક્ત મૂર્તિ પધરાવી પછી પાટણના સઘે તે ઘણું સુધાર્યું તથા મંડપ, પ્રદક્ષિણા વગેરે રોજ રોજ થવું બન્યું. હાલ શંખેશ્વરની ઉપજ તથા ખર્ચની સંભાળ રાધનપુરના શાહુકાર મશાલીયા રાખે છે.” ઉપર્યુક્ત જિનપ્રાસાદ માનજી ગંધારીયાએ જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પટ્ટાલંકાર શ્રીવિજયસેનસૂરજીના ઉપદેશથી જ કરાવ્યો હશે એમ જણાય છે.

જિનાલયની ભમતીની દેરીઓ, ગભારા, શૃંગારચોકીઓ, બહારની ઓરડીઓ, ધર્મશાળાઓ, આખા કંપાઉંડ ફરતો વિશાળ કોટ વગેરે બધું ધીમે ધીમે શ્વેતાંબર જેન સંઘની સ્થાયથી જ બન્યું છે.

આ નવું દહેરાસર કંપાઉંડ વચ્ચેના ભાગમાં આવેલું સુંદર બેઠી બાંધણીનું પથ્થુ વિશાલ અને મનોહર છે અને તે મૂળ ગભારા, ગૂઢમંડપ, બે સભામંડપો, મૂળ ગભારાની બન્ને બાજુએ એક એક શિખરબંધી ગભારા, ભમતીમાં આવન જિનાલયની દેરીઓ, શૃંગારચોકીઓ અને વિશાલ ચોક સાહિત સુંદર બનેલું છે.

તેમાં સૌથી પ્રથમ મૂળ ગભારા, પછી ગૂઢમંડપ, પછી ત્રણ ચોકીઓ, પછી જૂનો સભામંડપ, પછી નવા સભામંડપ, પછી છ ચોકીઓ, ત્યારપછી મુખ્ય અને દરવાજા બહાર શૃંગાર ચોકીમાં ચાર ચોકીઓ બનેલ છે. ભમતીમાં ત્રણે બાજુની લાઇનોમાં વચ્ચે એક એક ગભારા બનેલ છે. ભમતીમાં ત્રણે બાજુની લાઇનોમાં વચ્ચે એક એક મોટા ગભારા સાથે ૫૫ મોટી દેરીઓ તથા દેરાં એકાવન આવનની વચ્ચેના ખૂણામાં પાદુકાની દેરાં ૧ અને દરવાજા પાસે ખુણામાં પદ્માવતી દેવીની નાનકડી દેરાં ૧ મળીને કુલ ૫૭ દેરીઓ છે.

આ મંદિરમાં રાધનપુરાનવાસી શ્રીચુત કમળશીલાઇ ગુલાબચંદની દેખરેખ નીચે ગૂઢમંડપની દીવાલોમાં સં. ૧૯૭૩-૭૪માં ઘણું જ મનોહર ચિત્રામણ કામ થયું છે. તેમાં શ્રી પાર્થનાથ પ્રભુજીના દશે ભવના અને પાંચે કલ્યાણકૌના સુંદર ભાવો આજેખ્યાં છે. ચિત્રકામ નવા ઢબનું અને સુંદર છે. ઉપર કાચ મઢી દઇ ચિત્રોની રક્ષા માટે પથ્થુ પૂરતું ધ્યાન આપેલું છે.

આ મંદિરમાં પચીસેક શિલાલેખો મળ્યા છે જેમાંનાં કેટલાક મૂર્તિઓ ઉપર કાઉસસગ્નીયા, પારકરની ગાદીઓ, પટ્ટો, ધાતુ મૂર્તિઓ, પંચતીર્થી વગેરે પાદુકાઓ અને દિવાલોમાં છે.

આમાં તેરમી અને ચૌદમી સદીના લેખો નીચે પ્રમાણે છે—

૧—ૐ સંવત ૧૨૧૪ માઘ સુદિ ૧૩ ધવલકસુદેવાખ્યાં વહુદેવિમાતૃશ્રેયોર્થ

ઋષભદેવશિવં કારિતમિત (ધાતુમૂર્તિ:)

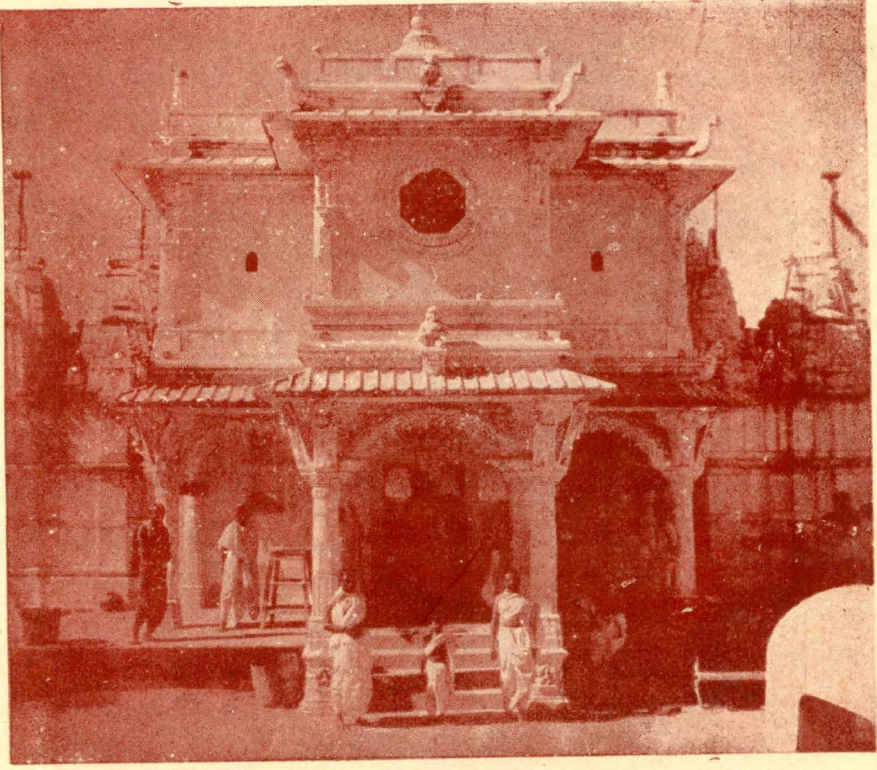
૨—પટ્ટ: શ્રોશં.....૧૨૩૮ વર્ષે માઘસુદિ ૩ શનૌ શ્રીસોમપ્રભસૂરિભિઃ જિનમાતૃપાદુકા પ્રાર્તષ્ઠિતા.....ત્રાખ્યાં રાજદેવ । રત્નાખ્યાં સ્વમાતૃ:.....કલ્યાણમસ્તુ શ્રીસંઘસ્ય ॥

તેમજ ૧૩૨૬માં બ્રહ્માણગચ્છના શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠાપિત નેમિનાથજીનું બંધ છે, જે ચોવીશ જનપદ સાહિત છે. આ જ સાલમાં અને આ જ આચાર્ય દ્વારા પ્રતિષ્ઠાપિત શ્રી આદિનાથ જિનાબંધ પથ્થુ છે.

૧૩૨૬ની એક શ્રી મહાવાર પ્રભુની મૂર્તિ છે.

એક પંદરમી સદી(સં. ૧૪૨૮)નો પથ્થુ લેખ છે.

ધાતુમૂર્તિઓમાં પંદર, સોળ અને સત્તરમી સદીના લેખો ઉપલબ્ધ થાય છે.

શ્રી શંખેશ્વરજી : ભગ્ય પ્રવેશદ્વારનું દશ્ય.

શ્રી સંજેશ્વરજી તીર્થ

ઉપર : શ્રી સંજેશ્વરજીનું નવું દેરાસર
નીચે (૧) શ્રી સંજેશ્વરજીનું નવું દેરાસર
(૨) શ્રી સંજેશ્વરજીના જૂના દેરાસરની કોરણી

આ સિવાય જે જૂનું મંદિર છે કે જે તદ્દન ખંડિયેર હાલતમાં છે. એમાં મૂલ મંદિરનો ગભારો, ગૂઢ મંડપ કે ચોકીઓ અને સભામંડપનું નામનિશાન નથી રહ્યું, એટલે એમાંથી શિલાલેખો તો નથી મળ્યા પરંતુ લમતીની લગભગ બધી ફેરીઓ અને ગભારાની ખારશાખો પર લેખો છે. એમાં ૧૬૫૨ થી લઈને ૧૬૬૮ ની સાલના લેખો છે. કુલ ૩૪ લેખો આ જૂના મંદિરમાં છે. એમાં ૧૬૫૩, ૧૬૬૫, ૧૬૬૬ ના લેખો થોડી થોડી ઐતિહાસિક સામગ્રી પૂરી પાડે છે જેમાંથી એક બે શિલાલેખની નકલો નમૂનારૂપે આપું છું.-

“ સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે પોષવદિ ૮ રવૌ નટીપદ્ર વાસ્તવ્ય શ્રીશ્રીમાલી જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાસ્ત્રીય પ. જાવડ મા. જસમાદેસુત પ. નાથાજિકેન મા. સપૂરદે પ્રમુખ કુટુંબયુતેન સ્વશ્રેયસે શ્રીશંખેશ્વરગ્રામે શ્રીપાર્શ્વનાથમૂલપ્રાસાદં તદુત્તરસ્યાં મદ્રામિધાનો પ્રાસાદઃ શતશોરુપ્યકવ્યયેન કારિતઃ મવ્યવૃંદૈર્વિધમાનશ્ચિરં જીયાત્ ॥ ”

સંવત્ ૧૬૬૬ના પોષ વદિ ૮ ને રવિવારે નટીપદ્ર (નટીયાદ)ના રહેવાસી શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતીય વૃદ્ધશાસ્ત્રીય પરીખ જાવડની ભાર્યા જસમાદેના પુત્ર પરીખ નાથાજીએ અને તેમની સ્ત્રી સપૂરદે પ્રમુખ કુટુંબ પરિવારયુક્ત પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી શંખેશ્વર ગામમાં શ્રી પાર્શ્વનાથનું મૂલમંદિર છે તેની ઉત્તર દિશામાં ભદ્ર નામનો પ્રાસાદ (પ્રદક્ષિણાનો મોટો ગભારો) સેકડો રૂપીયાના ખર્ચથી કરાવ્યો છે. તે ભવ્ય પ્રાણીઓથી વંદાતો ઘણા કાળ સુધી વિદ્યમાન રહ્યો.

“ સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે પોષ વદિ ૮ રવૌ રાજનગરવાસ્તવ્ય વૃદ્ધશાસ્ત્રીય ઓશવાલજ્ઞાતીય મીઠડીયા ગોત્રીય સા. સમરસિંહ મા. હંસાઈ સુત સા. શ્રીપાલ-કેન મા. હર્ષાદે દ્વિ. મા. સુલમાદે ધર્મપુત્ર સા. વાઘજીપ્રમુખકુટુંબયુતેન ઉત્તરામિ-મુલ્લો મદ્રામિધઃ પ્રાસાદઃ કારિતરિતિ મદ્રમ્ ॥ શ્રીહ ॥ ”

સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે પોષવદિ ૮ ને રવિવારે અમદાવાદનિવાસી વીશા ઓસ-વાલ જ્ઞાતીય મીઠડીયા ગોત્રવાળા શ્રી શાહ સમરસિંહની ભાર્યા હંસાઈના પુત્ર; પોતાની પ્રથમ ભાર્યા હર્ષાદે, બીજી ભાર્યા સુખમાદે અને ધર્મપુત્ર વાઘજી પ્રમુખ કુટુંબથી યુક્ત શાહ શ્રીપાલે લમતીમાં ઉત્તરદિશાસન્મુખ (મૂલમંદિરથી દક્ષિણ દિશામાં) ભદ્ર નામનો પ્રાસાદ-મોટો ગભારો કરાવ્યો.”

આ બંને ગભારા બહુ જ વિશાલ અને સુંદર છે પણ ક્ષવસ્ત હાલતમાં વિદ્યમાન છે.

પાંચ લેખો સોની તેજપાલના કુટુંબીના છે. આ સોની તેજપાલ ખંભા-તના વતની અને શ્રી જગદ્ગુરુ શ્રી વિજયહીરસૂરિજીના ઉપદેશથી શત્રુજય તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર સંભવે છે.

ખાસ કરીને પાટણ, અમદાવાદ, ખંભાત વગેરેના શ્રાવકોએ આ મંદિર બંધાવવામાં સારો ખર્ચ કર્યો હશે એમ લાગે છે.

ઓગણીસમી સદીમાં જયપુરના એક સદગૃહસ્થે પાંચ હજાર રૂપિયા ખર્ચી જે નાનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો તેને લેખ આ પ્રમાણે છે.

“ ॥ ૐ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥ શ્રી સરસ્વતી નમઃ ॥ સંવત્ ૧૮૬૮ ના વર્ષે માદ્રવા સુદ ૧૦ દિને વારબુધે ॥ સર્વાઈ જેપુરકા સાહા. ઉત્તમચંદ વાલજિકા રૂ. ૫૦૦૦ અંકે રૂપૈયા પાંચ હજાર નાળા સફાઈ રોકડા મોકલા તે મધ્યે કારણના કામ કરાવો. એક કામ ચોકમાં તલીઆકો, દુસરો દેવરાકી જાલિ, ત્રીસરો કામ ચોવીસ તીર્થકરકો પરચર સમારો, ચોથો કામ બાવન જિનાલયકો ટુટોફુટો સમારવો, પાંચમો કામ નગારપાના પંડ દો કો કરાવો, છઠા કામ મહારાજશ્રી સંધેરજીને ગલેપ કરાવો રૂ ૫૦૦૦ અંકે રૂપૈયા પાંચ હજાર શાહા. જીવણદાસ મોહીદાસ રાધનપુરવાલાકી મારફત. ગુમાસ્તા રે બ્રહ્મજીનરાયણ, તથા ર્શ્વર-દાસ તથા મેળા હીકારામ પાસે રહીને સર્ચાવા છે ॥ શ્રી પારસનાથ સત છે ॥ ”

લેખ સહેલાઈથી સમજાય તેવો જ છે. આ પછી વીસમી સદીમાં આખા મંદિરનો લગ્ન જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. બધે ઠેકાણે સુંદર આરસ પથરાયેલો છે. મંદિર સાક્ષાત દેવભુવન જેવું લાગે છે. દેરીઓ પણ બધી સુધરાવી છે. સં. ૧૯૫૮ થી તે અમદાવાદનિવાસી શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈને ત્યાં વહીવટ છે. એમણે થોડા સમયથી કમિટી નિર્મી છે. શેઠજીએ આ તીર્થોત્સવ પોતાના હાથમાં લીધા પછી આ તીર્થની ધણી જ સારી ઉન્નતિ થઈ છે અને થતી જાય છે. આ કમિટી લોંબણીજી તીર્થ અને શંખેશ્વરજી તીર્થોના વહીવટ ચલાવે છે. આ પહેલાં રાધનપુરના ભાઈઓ વહીવટ ચલાવતા હતા.

અત્યારે તે વહીવટ વ્યવસ્થિત અને સારી દેખરેખવાળો છે. મૂલમંદિરના રંગમંડપમાં રાધનપુરવાસી શેઠ કમળશી ભાઈ હસ્તક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવનચરિત્રના પૂર્વભવે સમેતના પ્રસંગો સારી રીતે ચિતરાયા છે.

ઉપર પ્રમાણે મંદિરના લેખોની નોંધ આપી છે એવી જ રીતે જૂની ધર્મશાળાના પણ લેખો છે જેમાં ૧૮૩૬, ૧૮૫૪, ૧૮૭૪ ના લેખો છે. એમાં ૧૮૩૬ અને ૧૮૫૪ માં રાધનપુરના ગૃહસ્થોએ ધર્મશાળાઓ કરાવી છે. મૂળ જમીન તે સંઘે અઘાટ-વેચાતી લીધી છે અને રાધનપુરના ગૃહસ્થો મારફત ધર્મશાળા કરાવી છે. ૧૮૭૪ નો લેખ તે ગઢના ઠેકાણો છે. આ સિવાય ૧૯૧૬ નો એક પાટકો લેખ છે. તેમ સરાઈના અને શ્રી શંખેશ્વરજી તીર્થને અર્પણ થયેલ ગોચરના પણ લેખો મહત્વના છે.

શ્રી શંખેશ્વર ગામની પ્રાચીનતાને એક ઉલ્લેખ શ્રી સિંધી ગ્રંથમાલા તરફથી પ્રકાશિત પુરાતન પ્રબન્ધ સંગ્રહમાં વનરાજના વૃત્તાંતમાં સૂચિત કરાયેલ છે. જુઓ તે ઉલ્લેખ. “ શ્રીમાન શીલગુણસૂરિજીએ વનરાજને તે હિંસા કરતો હોવાથી પોતાના ઉપાશ્રયમાંથી કાઢી મૂક્યો. ત્યારપછી પોતાના દોસ્તોની સાથે વનરાજે શંખેશ્વર અને પંચાસરની વચ્ચેની જમિમાં રહીને ચૌર્યવૃત્તિથી કેટલોક સમય વીતાવ્યો હતો. ” અર્થાત્ વિક્રમની નવમી સદીની શરૂઆતમાં આ સ્થાન વિદ્યમાન હતું. તેમજ દક્ષિણમાં ભુરાનપુર અને મારવાડમાં ઠેક જેસલમેરના સંઘો અઢારમી અને એગણીસમી સદીમાં અહીં આવ્યા છે, તે આ અપૂર્વ તીર્થની પ્રભાવિકતા જણાવવા સાથે આ તીર્થની કીર્તિ કેટલે દૂર દૂર ફેલાઈ છે એ પણ સમજાવે છે. પ્રાચીન કાલમાં તે મહારાજા કુમારપાલ, પેથડકુમાર, વસ્તુપાલ તેજપાલ, ખંભાત, પાટણ અને અમદાવાદ વગેરેના સંઘો, અનેક યાત્રાળુઓ, સાધુમહાત્માઓ અહીં પધાર્યા છે. જેમણે ચૈત્યપરિપાટી, સ્તુતિ-સ્તોત્રો-સ્તવનો વગેરેમાં આ તીર્થને ભક્તિ-માન અને ગૌરવપૂર્વક શ્રી શંખેશ્વરજી મહાતીર્થનો પરિચય આપી આપણને ઉપકૃત કર્યા છે. આ બધી વસ્તુ વિસ્તારથી વાંચવા ઇચ્છતા ભાવુકજને પૂ. પા. મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજરચિત “ શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થ ” ભાગ ૧-૨ તથા પ્રગટ પ્રભાવી પાર્શ્વનાથ પુસ્તક જોવું.

બીકાનેરમાં પણ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

આ સિવાય અહીંની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ પણ દેવાય છે. ૦૧ કોશી, દોઢકોશી અને પચ્ચીશ કોશી.

૦૧ કોશી પ્રદક્ષિણા મંદિર, કમ્પાઉન્ડ અને શેઠ મોતીલાલ મૂલજીની ધર્મશાળા ફરતી છે.

૧૧૧ કોશી પ્રદક્ષિણા શ્રી મૂલનાયકજી જ્યાંથી નીકળ્યા હતા તે ખરસોલ તળાવના કિનારાના પાસેના ઝંડકૂવાથી, જૂના મંદિરના ઢગલા પાસેથી, ગામના જૂના મંદિરના અંડિયેર-ધર્મશાળા અને નવા મંદિરના ફરતા કમ્પાઉન્ડની.

પચ્ચોશ કોશી પ્રદક્ષિણામાં આદરીયાણા. પડીવાડા, પીરોજપુર, લોલાડા, ખીજડી-યાળી, ચંદુર (મોટી), મુંજપુર, કુવારદ, પાડલા, પંચાસર વગેરે ગામેના પ્રાચીન જિન-મંદિરોનાં દર્શન-પૂજન કરીને પાછા શંખેશ્વરજી આવે તે પચ્ચીશકોશી પ્રદક્ષિણા છે.

શ્રી શંખેશ્વરજીની પંચતીર્થો

રાધનપુર, સમી, મુંજપુર, વડગામતીર્થ અને શ્રી ઉપરીયાળા તીર્થ. વચમાં પંચાસર, માંડલ-પાટડી, વીરમગામ-દસાડા, ચંદુર, આદરીયાણા વગેરે ગામે આવે છે જે દર્શનીય છે.

આમાં વડગામ અને ઉપરીયાળા તીર્થ છે. બન્નેનો ટૂંકમાં પરિચય નીચે પ્રમાણે છે.

૧. આ સ્થાને શ્રી તેમિનાથ પ્રભુએ શંખ પૂર્યો હતો. અહીં શ્રીતેમિનાથજીનું મંદિર હતું અને શેઠ સમરાશાહ સંધ લઈને અહીં આવ્યા હતા.

વડગામ

પંચાસરથી ૪૫ માઈલ દૂર, અને દસાડાથી ૪ માઈલ દૂર આ ગામ એક જિંયા ટેકરા ઉપર વસેલું છે. દૂરથી મંદિરનું શિખર દેખાય છે. મૂલનાયકજી શ્રી આદીશ્વરભગવાન છે. અહીં મંદિરજીમાં એક હજાર વર્ષથી અખંડ દીપક બળે છે એવી દંતકથા છે. આ ઉપરથી એમ તો લાગે છે કે ગામ પ્રાચીન હશે. છેલ્લે જીજ્ઞેષ્ઠાર વિ. સં. ૧૯૦૫માં થયે છે. અને તે વખતે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. અહીં અત્યારે શ્રાવકોનાં ૪ ઘર છે. ઉપાશ્રય છે તેમજ ધર્મશાળા છે. તીર્થ અવશ્ય યાત્રા કરવા લાયક છે.

ઉપરીયાળા

પાટડીથી પૂર્વ દિશામાં સાત માઈલ દૂર ઉપરીયાળા તીર્થ આવ્યું છે. વીરમગામથી પગરસ્તે ૮ થી ૯ ગાઉ દૂર થાય છે તેમજ વીરમગામથી લાવનગર તરફ જતી B. S. રેલ્વેના ઝુંડપુર સ્ટેશનથી ૧૫ માઈલ દૂર ઉપરીયાળા આવ્યું છે. બળજી સ્ટેટનું આ ગામ છે.

અહીં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું શિખરખંધ સુંદર જિનમંદિર છે. વિ. સં. ૧૯૧૯ માં શ્રી ઋષભદેવજી વગેરે ત્રણ મૂર્તિઓ પીળા આરસની અને એક મૂર્તિ શ્યામ આરસની એ ચારે મૂર્તિઓ જમીનમાંથી નીકળી હતી. અઢારમી શતાબ્દીમાં બનેલી તીર્થમાળાઓમાં ઉલ્લેખ છે કે-અહીં દેરાસર હતું, એટલે આ મૂર્તિ આ મંદિરની જ હોવાની સંભાવના છે.

મંદિર પરમ સુંદર અને શાંતિનું ધામ છે. મૂર્તિઓ પણ પરમ વૈરાગ્યપ્રદ અને આહ્લાદક છે. અહીં કારખાનું ને નાની ધર્મશાળા છે. હમણાં સુંદર આલેશાન જૈન ધર્મશાળા બની રહી છે.

સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરે આ તીર્થની ઉન્નતિ માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો. અને દર વર્ષે ફા. શુ. ૮ નો મોટો મેળો ભરાય તે માટે વ્યવસ્થા કરી હતી. અત્યારે પણ ફા. શુ. ૮ મે મેળો ભરાય છે. સઘો આવે છે અને યાત્રિકો લાલ દેવે છે. અત્યારે આ શ્રી વિજયભક્તિસૂરિજી મહારાજ પણ આ તીર્થની ઉન્નતિ માટે બહુ જ સારો પ્રયત્ન કરે છે.

અત્યારે તીર્થનો વહીવટ શ્રી વીરમગામના સંઘમાંથી નીમાયેલી કમિટી કરે છે. તીર્થયાત્રાનો લાભ લેવા જેવો છે.

આ સાથે જ અહીં આસપાસ આવેલાં મોટાં ગામોનો ટૂંક પરિચય પણ જોઈ લઈએ.

વીરમગામ

૪૦૦ ઘર જૈનોનાં; છ લગ્ન જિનમંદિરો, ૭ થી ૮ લગભગ ઉપાશ્રયો, શ્રી

વિજયધર્મસૂરિ જૈન પુસ્તકાલય, જૈન પાઠશાળા, ઝવેરી જૈન સંસ્કૃત પ્રાકૃત પાઠશાળા, વિશાલ જૈન ધર્મશાળા, પાંજરાપોળ વગેરે છે. વીરમગામ ગુજરાત કાઠિયાવાડના નાકે આવેલું છે. મોટું જંકશન છે. અહીંથી મહેસાણા, અમદાવાદ, કાઠિયાવાડ, પાટડી, ખારાધોડા રેલ્વે જાય છે. અહીંનું મીનલ તળાવ પણ મોટું અને પ્રસિદ્ધ છે.

માંડલ

અહીં ૩૦૦ ઘર છે. પાંચ લઘ્ય જિનમંદિરો, ૭ ઉપાશ્રયો, જૈન પાઠશાળા, સંસ્કૃત પ્રાકૃત પાઠશાળા, પાંજરાપોળ, મોટી જૈન ધર્મશાળા છે. વીરમગામ તાળાનું ગામ છે. વીરમગામથી અહીં સડક છે. વીરમગામથી ૯ થી દસ ગાઉ દૂર છે.

દસાડ

નવાખી ગામ છે. માંડલથી ૩૧-૪ ગાઉ દૂર છે, ૪૦ ઘર જૈનોનાં છે, ૧ જિનમંદિર, ૨ ઉપાશ્રય, ૧ પાઠશાળા અને ૧ ધર્મશાળા છે.

પાટડી

વીરમગામથી ૯ ગાઉ દૂર છે, શ્રાવકોનાં લગભગ પોણાસો ઘર છે, બે જિનમંદિરો, ૩ ઉપાશ્રય, જૈન પાઠશાળા, કન્યાશાળા, પાંજરાપોળ છે. આ શ્રી વિજયદાનસૂરિજી ૧૯૯૦ માં આ સ્થળે સ્વર્ગવાસી થયા હતા.

પંચાસર

રાધનપુર સ્ટેટનું ગામ છે. વીરમગામથી લગભગ પંદર ગાઉ દૂર છે, શંખેશ્વરજી અહીંથી પાંચ ગાઉ દૂર છે. અહીં શ્રાવકોનાં ઘર લગભગ વીશ છે. સુંદર જિનમંદિર છે. બે ઉપાશ્રય છે. ગામ ખુબાર એક પ્રાચીન જૈન મંદિર ખંડિયેર હાલતમાં દેખાય છે. પંચાસર ગુજરાતના રાજા જયશિખરીની રાજધાની હતું. તે લડતા લડતા ભૂવડના હાથે મરાયો અને એની રાણી રૂપસુંદરીએ આ પ્રદેશના જંગલમાં વનરાજને (ચંદુરમાં) જન્મ આપ્યો. પછી શ્રી શીલગુણસૂરિના ઉપકારથી એ વનરાજ રાજા થયો. સૂરિજીના ઉપદેશથી પંચાસરજીના પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પાટણમાં પધરાવી પંચાસરજીનું લઘ્ય મંદિર બંધાવ્યું. એ * મંદિરમાં વનરાજની પ્રભુને હાથ જોડીને ઉભેલી મૂર્તિ છે. અર્થાત્ પંચાસરજી ગુજરાતનું જૂનું પ્રાચીન શહેર છે.

* પંચાસરથી પૂર્વ દિશામાં ચાર માઇલ દૂર ઝેરવાડા ગામ છે. ત્યાંથી જમીનમાંથી શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની મૂર્તિ નીકળી છે જેમાં ૧૧૦૭ નો લેખ ૨૫૪૮ છે. જમીનમાંથી ખોદતા મરદન ખંડિત થઈ છે. આ મૂર્તિ ત્યાંના દાકરમંદિરમાં પૂજાય છે. ઝેરવાડા વણોદ સ્ટેટનું ગામ છે. ઝેરવાડામાં શ્રાવકનું ઘર નથી.

રાધનપુર

રાધનપુર સ્ટેટની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર. અહીં જૈનોનાં ૭૦૦ ઘર છે. દેરાસર ૨૬ છે. એમાં દસ બાર જિનમંદિરો તો બહુ જ સુંદર અને રમણીય છે. ઘણા ઉપાશ્રયો, પાઠશાળાઓ, લાયબ્રેરી, પુસ્તકભંડાર, શેઠ કાં. ઇ. મોરખીયા જૈન વિદ્યાર્થીભુવન, જૈન સેનેટેરીયમ, શ્રાવિકાશાળા, જૈન ધર્મશાળા, જૈન દવાખાનુ, આય-બિલ વર્ષમાન તપ, જૈન ભોજનશાળા, વિજયગચ્છ અને સાગરગચ્છની પેઢી છે. સ્થાન ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે. ગામ બહાર શ્રી ગોડીજી મહારાજની પાહુકા છે. ત્યાંથી શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ નીકળી હતી. આ મૂર્તિ ઓગણીસમી સદીમાં નીકળેલ છે અને સ્થપાયેલ છે. પાહુકા ત્યાં સ્થપાયેલ છે. આ વખતે જેસલમેરના બાકુષ્ઠા કુટુંબનો મોટો સંઘ આવ્યો હતો. એકલા ચડાવાના જ સાડા ત્રણ લાખ રૂપિયા આવ્યા હતા. વિ. સં. ૧૭૨૧ માં રાધનપુરમાં ૪૦૦ જિનમૂર્તિઓ હતી.

સમી

રાધનપુર સ્ટેટનું ગામ છે. શ્રી મહાવીર ભગવાનનું ભવ્ય મંદિર છે. જે માળ છે મૂલનાયકજીની મૂર્તિ વિશાલ, ભવ્ય અને પ્રભાવિક છે. શ્રાવકોનાં ઘર ૮૫ છે. ચાર ઉપાશ્રય છે. ૧ પાઠશાળા, કન્યાશાળા, ધર્મલક્ષિત જ્ઞાનમંદિર છે.

સુંજપુર

રાધનપુર સ્ટેટનું ગામ છે. આ ગામ જૂનું છે. ૧૩૧૦ માં સુંજરાજે આ નગર વસાવ્યું હતું. નગરને ફરતો જૂનો મજબૂત કિલ્લો હતો. હમ્મીરસિંહજીના સમયમાં અમદાવાદના સૂબાઓ સાથે ઘેર યુદ્ધ થયું. આખરે અમદાવાદથી પાઠશાહ પેતે આવ્યો અને કિલ્લો તોડી નગરને નાશ કર્યો. આ લડાઈમાં હમ્મીરસિંહજી વીર મૃત્યુ પામ્યો. અહીં ૧૬૬૬ માં શ્રીજોડીગો પાર્શ્વનાથનું ભવ્ય મંદિર હતું. અત્યારે શ્રાવકોનાં ઘર ૨૦, જે મંદિરો, ઉપાશ્રય-ધર્મશાળા છે. હારીજથી શંખેશ્વરજી જતાં વચ્ચે જ આ ગામ આવે છે. એક મંદિર તો વિશાલ જે માળનું છે. અત્યારે બન્ને મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર અમદાવાદની જીર્ણોદ્ધાર કમિટી કરાવે છે.

ચંદુર (મોટી)

શંખેશ્વરજીથી ઉત્તરમાં છ માઈલ, સમીથી દક્ષિણમાં ૮ માઈલ આ ગામ છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ બહુ પ્રાચીન છે. કાળસ રાસમલામાં લખ્યું છે કે-વનરાજની જન્મભૂમિ આ ચંદુર છે. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલનું સ્વર્ગગમન અહીં થયું હતું. તેમણે અહીં મંદિર બંધાવ્યું છે. આનું નામ “ચંદ્રોન્માનપુર” મળે છે. જૂનો કૂવો, તળાવ વગેરે પ્રાચીન છે. તળાવની આજુબાજુ જૈન મંદિરના બહારના ભાગમાં રહેતાં બાવલાં અહીં ઘણાં દેખાય છે. એક જૂના જૈન મંદિરનું સ્થાન પણ દેખાય છે. અત્યારે અહીં વિશાલ ભવ્ય જિનમંદિર છે. ચંદ્રપ્રભુની ભવ્ય મૂર્તિ પ્રાચીન છે. પરિકર વધુ પ્રાચીન છે, વર્તમાન મંદિર બન્યે બસો વર્ષ

થયાં છે. વિ. સં. ૧૮૦૨ માં મંદિરનો પાયો નાખાયો છે. અહીંના જોવાનું મંદિર જોઈ અહીંની અજૈન પ્રજાને પણ આ મંદિર લેવાનું મન થયું. જૈન સંઘે પોતાની મહાનુભાવતા અને ઉદારતા દર્શાવી અજૈનોને ખીણું મંદિર બનાવી આપ્યું. અહીંનો મોટો કૂવો અને તળાવ પણ જૈનોએ જ બનાવેલાં છે. અહીં પહેલાં ૬૦ ઘર હતાં, અત્યારે એ ઘર છે. ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા છે. આ મંદિર બહુ ઊંચું હોવાથી દૂર દૂરથી દેખાય છે.

હારીજ

હારીજથી શંખેશ્વરજી ૧૫ માઈલ દૂર છે. હારીજ જૂનું અને નવું જ છે. જૂના હારીજમાં વિશાલ જૈન મંદિર હતું. અત્યારે તેના પાયા અને થોડા શિખર અને થાંભલાના પથરો દેખાય છે. ગામ બહાર એક કેવલાસ્થલીના ટીંબામાં ત્રણ પ્રાચીન લેખો છે. હારીજ હારીજગચ્છની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. તેરમી સદીનો હારીજ ગચ્છનો લેખ ચાણુસ્માના મંદિરમાં નીચે છે. ત્રણ સો વર્ષ આ ગચ્છના આચાર્યોએ શાસન દીપાવ્યું છે. અહીં અત્યારે એ ત્રણ જૈનોનાં ઘર છે.

નવું હારીજ સ્ટેશન સામે જ છે. એક જૈન મંદિર, એ ધર્મશાળા, ૧ ઉપાશ્રય છે. જૈનોનાં ઘર ૪૦ છે. સાયકવાડ સ્ટેટનું ગામ છે. અહીંથી શંખેશ્વરજી બે ટાઈમ મોટર બસ છે. તેમજ ગાડી, ઉંટ વગેરે વાહન પણ મળે છે. અહીંથી રાધનપુરની મોટર પણ ઉપડે છે.

શંખેશ્વરજી જવા માટે અત્યારે રાધનપુર, સમી, મુંજપુર અને શંખેશ્વરજી તથા રાધનપુરથી પણ ગોચનાથ, લોલાડા, ચંદુર થઈ શંખેશ્વરજી, વીરમગામ, માંડલ, દસાડા, પંચાસર થઈને શંખેશ્વરજી, તેમજ આદરીયાણાના રસ્તે શંખેશ્વરજી જવાય છે.

વર્તમાન શંખેશ્વરજી.

આ ગામનું મૂળ નામ શંખપુર મલે છે. શ્રી મેરુતુંગાચાર્યજીએ પોતાની પ્રબન્ધચિંતામણિમાં ધનદ શેઠના પૂજા વિષયક પ્રબન્ધમાં પણ શંખપુર નામ આપ્યું છે. શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ પણ શંખપુર કદપ લખ્યો છે. યદ્યપિ કદપની વિગતમાં તેમણે લખ્યું છે કે “જે ઠેકાણે ભગવાન અરિહનેમિએ પંચજન્ય શંખ પૂર્યો ત્યાં ‘શંખેશ્વર નગર સ્થાપ્યું.’” શંખપુરનું નામ; શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના મહિમાના પરિણામે જ્યાં એમનું ભવ્ય યાત્રાસ્થાનક છે એ નગરનું નામ પણ શંખેશ્વર પ્રસિદ્ધ થયું હોય એમ લાગે છે.

વીર પ્રભુની પાટે ૩૬ મા નંખરના પદ્મધર શ્રી સર્વદેવસૂરીશ્વરજીએ ૧૦૨૦ માં શંખેશ્વરજીમાં ચાતુર્માસ કર્યું છે. આ ગામના નામ ઉપરથી શંખેશ્વર ગચ્છ પણ શરૂ થયો છે, જેના પાછળથી નાણકગચ્છ અને વલ્લભીગચ્છ વિભાગો થયા છે. યશોધન ભણુશાળીના વંશજોની શંખેશ્વરીયા અડક થઈ ગઈ છે. અર્થાત્ શંખેશ્વર

ગામ અગીયારમી સદીથી પ્રસિદ્ધ છે.

અત્યારના શંખેશ્વર ગામની ૩૮૦ ઘર અને ૧૨૫૦ માણસોની વસ્તી છે. આમાં માત્ર ૬૬ ઘર જૈનોનાં છે.

શંખેશ્વરજીમાં છ ધર્મશાળાઓ આ પ્રમાણે છે—

૧ ગઠવાળી ધર્મશાળા. (નવા દેરાસર પાસેની મોટી ધર્મશાળા.)

૨ પંચાસરવાળાની ધર્મશાળા (નવા દેરાસરથી દક્ષિણે ધર્મશાળાની ચોરડી-ઓની લાઇન છે.)

૩ ટાંકાવાળી ધર્મશાળા (જેમાં ટાંકું છે તે).

૪ નવા દેહરાસર સામેની.

૫ ભોજનશાળા ચાલે છે તે.

૬ ગામના ગાંધીમાં—શેઠ મોતીલાલ મૂલજીની વિશાલ ધર્મશાળા.

એક સુદર વિશાલ ઉપાશ્રય છે. એક જૂની પોષાળ-પૌષધશાળા છે. શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી જૈન પુસ્તકાલય, સ્વેતાંબર જૈન કારખાનું—પેઢીની ઓફીસ, નગારખાનું છે. તીર્થસ્થાન એક સુદર નાના ગામડા જેવું લાગે છે.

તીર્થના કમ્પાઉન્ડમાં પેસતાં જ સામે ડાળા હાથ તરફ ભવ્ય જૈન મંદિરના દર્શન થાય છે. વર્તમાન શ્રી શંખેશ્વરજીનું મંદિર ૧૭૫૦ માં બનવાનું શરૂ થયું હતું. ૧૭૬૦ લગભગ પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. આ વર્તમાન નવું મંદિર શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજીના પ્રશિષ્ય વિજયદેવસૂરીશ્વરના શિષ્ય શ્રી વિજયપ્રભ-સૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી બન્યું અને તેમના સ્વર્ગવાસ થવાથી તેમના પટ્ટધર શ્રી વિજયરત્નસૂરિજીના હાથથી ૧૭૬૦ લગભગ પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. આની પહેલાં જુનું મંદિર શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના ઉપદેશથી બન્યું હતું. એમાં પ્રતિષ્ઠા પણ એમણે જ કરાવેલી કિન્તુ ૧૭૨૦ અને ૪૦ ની વચ્ચે—ઔરંગઝેબના અમલમાં જે સમયે મુંજપુર ભાંગ્યું તે સમયે જ અહીં હુમલો થયો હતો. જૈનોએ શ્રી મૂલનાયકજી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીને ભોંયરામાં ભંડારી દીધા હતા. પુનઃ ૧૭૫૦ લગભગ સંઘને મૂર્તિ સોંપાઈ છે જે ઇતિહાસ વાંચકોએ પાછળનાં પૃષ્ઠોમાં વાંચ્યો જ છે. અત્યારે આ મંદિરજીમાં આટલી મૂર્તિઓ છે.

૧ પરિકર સહિત ભવ્ય મૂર્તિ શ્રી	શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીની, જે મૂલનાયક છે.
૩ મૂર્તિઓ પરિકર સહિતની	૨૧ ધાતુની મૂર્તિઓ
૯૨ પરિકર વિનાની મૂર્તિઓ	૧૨ ત્રણ ચોમુખજીની (દ્વાર મૂર્તિઓ)
૩ મૂર્તિઓ ખારા પથ્થરની	જિનેશ્વરદેવની
૯ કાઉન્સગીયા	કુલ ૧૪૨ મૂર્તિઓ છે
૧ મૂર્તિસ્ફટિકની	આવી જ રીતે ૧૭૨૨ની પં. મહિમાવિજયજી

ચૈત્યપરિપાટીમાં પણ ૧૪૨ જિનચિંત્ર હોવાનું જણાવ્યું છે

આ સિવાય—

૧૧ આરસનાં પગલાં જોડી

૨ માતંગ યક્ષની મૂર્તિઓ

૧ યક્ષની મૂર્તિ, ૧ ખંડિત મૂર્તિ, ૩ પદ્માવતી દેવીની મૂર્તિ, ૧ ખંડિત મૂર્તિ
૨ અંબિકાદેવીની મૂર્તિઓ. ૨ શ્રીવત્સા-માનવી દેવીની મૂર્તિઓ.

તેમજ ત્રણ બગીચાઓ, ત્રણ તળાવ, ઝુંડ ફૂલો કે જ્યાંથી શ્રી શંખેશ્વરજી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી નીકળ્યાં હતાં તે, ત્યાંની નજીકનું મેદાન જેમાં પ્રાચીન મકાનોના પાયા છે, વગેરે જોવાલાયક છે. અહીંની લોજનશાળાની વ્યવસ્થા સારી છે. કારખાનામાં નાનું દવાખાનું પણ છે.

મેળા

૧ કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો મેળો, ૨ પોષ દશમીનો મેળો, જે દિવસે પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જન્મદિવસ છે, ૩ ચૈત્રી પૂર્ણિમાનો મેળો, આમાં ચૈત્રી પૂર્ણિમાનો મેળો બહુ જ મોટો ભરાય છે. મેળાના દિવસોમાં પાટણ, રાધનપુર, માંડલ, દસાડા, વીરમગામ, વગેરે અનેક ગામોના સંઘો આવે છે. અજોનો પણ આવે છે. પોષ દશમીએ નોકારશી શેઠ મોતીલાલ મૂળજી તરફથી થાય છે.

આ સિવાય દર પૂર્ણિમાએ પણ યાત્રિકોનો મેળો ભરાય છે. મેળાના દિવસોમાં સ્ટેટ તરફથી પણ વ્યવસ્થા રહે છે. ચૈત્રી પૂર્ણિમાના મોટા મેળમાં આવતા વ્યાપારીઓનું ઢાણ માફ છે.

રાધનપુર સ્ટેટ તરફથી શ્રી શંખેશ્વરજી તીર્થની હદમાં ચિકાર ખેલવાની સખ્ત મનાઈ છે. તીર્થ મહાયમત્કારી, પ્રભાવિક અને મહાન ન્યૈતિવંતું છે. યાત્રિકોએ અવશ્ય યાત્રાનો લાભ લેવા જેવું છે. પરમ શાન્તિનું ધામ અને આહ્લાદક છે.

નોંધ—

હમણાં અહીં આવતી મોટરનો રસ્તો બદલાઈ ગયો છે. અત્યારસુધી વીરમગામથી મોટર આવતી તેને બદલે ૧૯૪૬ ના એપ્રિલથી હારીજ, મુંજપુર રસ્તો મોટર ચાલે છે. રાધનપુર સ્ટેટ મોટર સર્વિસ છે, સ્પેશીયલ મોટરો પણ મળે છે.

રસ્તો તદ્દન નિર્ભય અને સલામત છે છતાંયે યાત્રિકોએ જોખમ ન રાખવું સલાહભર્યું છે.

અહીં અઠવાડીયામાં બે વાર ટપાલ આવે છે. કોઈક વાર એક વાર પણ ટપાલ આવે છે. ચોમાસામાં રસ્તો મુશ્કેલ બને છે—અહીંનું ઠેકાણું આ પ્રમાણે છે

શેઠ જીવણલાલ ગોડીદાસની પેઢી

(શંખેશ્વરતીર્થ કારખાનું)

મુ. શંખેશ્વર, પોષ આદરીઆણા

સ્ટેશન ખારામોડા (કાઠિયાવાડ)

અમદાવાદની વ્યવસ્થાપક કમિટીનું ઠેકાણું નીચે પ્રમાણે છે.

શંખેશ્વર તીર્થ વહીવટ કમિટી,
ઠેક પરી. વીરચંદ સૌભાગ્યચંદની પેઠી
શેઠ મનસુખભાઈની પોળ
મુ. અમદાવાદ.

યાત્રિકો મોટી રકમનું દાન તથા ફરિયાદ સૂચના વગેરે અહીં કરે.

અન્તમાં નીચેનો ભક્તિસંપન્ન સ્લોક રજૂ કરી શંખેશ્વરજીને લગતું વર્ણન સમાપ્ત કરું છું,

इत्थं स्वल्पधियाऽपि भक्तिजनित्साहान्मया संस्तुतः

श्रीशंखेश्वरपार्श्वनाथ ! नतसूक्ष्मक्तैकचिन्तामणे ! ।

सर्वोत्कृष्टपदप्रदानरसिकं सर्वार्थसंसाधकं

तन्मे देहि निजाङ्घ्रिपद्मविमलश्रीहंसरत्नायितम् ॥

પૂરવણી-અ

આપણે પૃ. ૧૫૫માં જોયું કે આ મૂર્તિ ગત ચોવીશીના નવમા તીર્થંકર શ્રી દામોદર જિનેશ્વરે અષાઢી શ્રાવકે પોતાનું કલ્યાણ-મોક્ષ ક્યારે થશે એના જવાબમાં પ્રભુએ જણાવ્યું કે-આગામી ચોવીશીના ૨૩મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથજી પ્રભુ તમારા ઉપકારી થશે. તેમના તમે આર્યઘોષ નામના ગણધર થઈને મોક્ષે જશો. આ સાંભળી તે ભવ્યાત્માએ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મનોહર મૂર્તિ બનાવી હતી.

પરંતુ આ વિષયમાં જે મતાન્તર મલે છે તે હું અહીં આપું છું.

૧ વર્તમાન ચોવીશીના આઠમા તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીના સમયમાં તે સમયના સૌધર્મેદ્રે આ મૂર્તિ બનાવી છે.

૨ ગઈ ચોવીશીના સોળમા તીર્થંકર શ્રી નમિનાથ (નિમીશ્વર) ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૨૨૨૨ વર્ષ વીત્યા પછી અષાઢી નામના શ્રાવકે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ત્રણ બિંબ-મૂર્તિઓ બનાવરાવી જેમાંથી એક બિંબ ચાણક તીર્થમાં, બીજું બિંબ શ્રી શંખેશ્વર તીર્થમાં અને ત્રીજું બિંબ સ્તંભન તીર્થમાં પધરાવ્યાં. આ ત્રણે તીર્થ અત્યારે વિદ્યમાન છે.

(ખંભાતના થંભણાજીના મંદિરમાં મૂલનાયકજીની બાજુ પરની મૂર્તિના લેખને આધારે.)

અત્યારે પ્રચલિત પ્રઘોષ અને ઐતિહાસિક શ્તુતિ, સ્તોત્ર, છંદાદિના આધારે તો અષાઢી શ્રાવકે ગત ચોવીશીના નવમા તીર્થંકર શ્રી દામોદર જિનેશ્વરના સમયે આ મૂર્તિ બનાવ્યાનું પ્રસિદ્ધ છે.

તીર્થપ્રભાવ

આ તીર્થને પ્રભાવ એક વાર બહુ જ પ્રસિદ્ધ હતો. જુઓ, વિવિધતીર્થકલ્પકાર શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીના શબ્દોમાં—

“ પાવા-ચંપાડ-ઢાવય-રેવય-સંમેઅ-વિમલસેલેસુ ।

કાસી-નાસિગ-મિહિલા-રાયગિહિ વ્વમુહસિત્થેસુ ॥ ૫૯ ॥

જજ્ઞાઈ પૂઅણેણં જં ફલં હવઈ જીવો ।

તં પાસવહિમ દંસણમિત્તેણં પાવણં ઇત્થ ॥ ૬૦ ॥ ”

“પાવાપુરી, અષ્ટાપદ, રૈવતગિરિ, સમ્મેતશિખર, વિમલાચલ, કાશી, નાસિક, રાજગૃહી, મિથિલા પ્રમુખ તીર્થોની યાત્રા, -પૂજાથી જેટલું ફળ પામી શકે, તેટલું ફળ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિનાં દર્શન કરવાથી પામી શકે.”

તેમજ આ મૂર્તિનાં દર્શન, પૂજન, પુષ્પપૂજા, અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવાથી અગણિત પુણ્યફળ-લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. અડસઠ તીર્થની યાત્રા કરવાથી જે ફળ મળે તેનાથી અનંતગણું ફળ આ તીર્થની યાત્રાથી થાય છે.

શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ અનેક મુનિઓ સાથે અહીં સમવસર્યા છે. આ તીર્થની સેવા કરવાથી અનેક મુનિઓ મોક્ષે ગયા છે. આ મૂર્તિ શાશ્વત પ્રાય છે. ભદ્રેશ્વર, ભરૂચ, સુરત, ઉદયપુર, સિરોહી વગેરે નગરોમાં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીના ચમકાર-પ્રભાવ જાણી ઉપર્યુક્ત નગરોમાં શ્રી શંખેશ્વરની નવીન મૂર્તિઓ સ્થાપવામાં આવી છે. શંખેશ્વરજી ન આવી શકનાર માટે પાટણમાં કોકા પાર્શ્વનાથનાં દર્શનથી પણ યાત્રા પૂર્ણ થઈ મનાતી.

રાણા હર્જનશલ્ય કે જેણે આ તીર્થને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો તેને કોઠનો રોગ મળ્યો હતો. નાગપુરના સુભટ શાહને આ તીર્થની સેવાથી અમિત ફલ મળ્યું હતું. એક વાર એ કુટુંબ સહિત યાત્રાએ આવતાં લુટાયો હતો પણ બધું પાછું મળ્યું હતું. એના ગાંડામાં જ દેખાણું હતું. કવિવર ઉદયરત્ન અહીં સંઘ સહિત આવતાં જે ઠાકોરને ત્યાં આ મૂર્તિ હતાં તેના દરવાજા બંધ હતાઃ દર્શન નહોતા કરાવતા “પાર્શ્વ શંખેશ્વરો સાર કર સેવકાં દેવકા એવડી વાર લાગે.” ભક્તિપૂર્વક ગાતા હતા ત્યાં ધરણેદ્રે આ પેટીના કમાડ ઉઘાડ્યાં. શ્રી સંઘને દર્શન થયાં તે વખતે કવિવરે ઉલ્લાસથી ગાયું—

“આજ મહારે મોતીડે મેહ લુઠયા, પ્રભુ પાર્શ્વ શંખેશ્વરો આપ તુઠયા”

પાછળથી પુનઃ ગાયું—

સેવો પાર્શ્વ શંખેશ્વરો મન્ન શુદ્ધે, નમો નાથ એકનિશ્ચે કરી એકબુદ્ધે
મહાકવિરાજ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજને એક ઉપદ્રવ થયો હતો ત્યારે

તેઓ શ્રીજી બાર મહિના અહીં રહી ધ્યાન કર્યું હતું અને તેમનો ઉપદ્રવ મટ્યો હતો. એલગપુરના રાજા એલગદેવનો રોગ પણ પ્રભુના સ્નાત્રજલથી મટ્યો હતો. અત્યારે પણ પાટણ, હારીજ, પંચાસર, ચાણુસ્મા, દસાડા, માંડલ, વીરમ-મામ આદિના જૈનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કારો જોયાની વાતો સંભળાવે છે. ચાણુસ્માના એક પટેલની આંખે મોતીયો હતો. ડા. કહે એને ટેખાશે નહિ છતાંયે અહીંની યાત્રા કરી પ્રભુનું ન્હવણ જળ આંખે લગાડવાથી એનો મોતીયો ઉતરી ગયો અને ટેખતો થયો હતો. અર્થાત્ આ તીર્થ મહાયમત્કારી અને પરમ પ્રભાવશાલી છે એ નિસ્સંદેહ છે.

મહાતપસ્વી શ્રી વર્ધમાનસૂરિજી તેરમી સદીમાં અહીં અનશન કરી સ્વર્ગે પધારી અહીંના અધિષ્ઠાયક દેવ થયા છે. આ સિવાય દરેક ધરણેંદ્ર અને પદ્માવતી પણ શાસનની-તીર્થની સારી સેવા કરે છે. પાર્શ્વયક્ષ પણ તીર્થસેવા કરે છે.

આ સિવાય ઠેઠ તેરમી સદીથી તે અદ્યાવધિ સુધી દરવર્ષે જુદા જુદા ગામોના આવેલા અને આવતા સંઘોનો રસિક ઇતિહાસ મલે છે. આ બધું તીર્થની પ્રભાવિકતાનું જ સૂચન કરે છે.

ચારૂપ

ચારૂપ એ પાટણથી ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલું નાનું સરખું ગામ છે. હાલમાં ત્યાં નાનું છતાં ભવ્ય અને સુંદર એક જિનમંદિર છે. મૂલનાયક શામળા પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે. પ્રભાવક ચરિત્રમાં ચારૂપ તીર્થની ઉત્પત્તિ માટે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

“શ્રીકાંતા નગરીના ધનેશ શ્રાવક વહાણુ લઈને સમુદ્રમાર્ગે જતાં તેના વહાણુને અધિષ્ઠાયક દેવે સ્તંભાગ્યું હતું. શ્રેષ્ઠીએ વ્યંતરને ઉદેશીને પૂજા કરતાં તેણે વ્યવહારીને આપેલ ઉપદેશથી તે ભૂગર્ભમાંથી ભગવંતની ત્રણ પ્રતિમા તેણે બહાર કાઢી તેમાંની એક પ્રતિમા તેણે ચારૂપ ગામમાં સ્થાપન કરી જેથી ત્યાં ‘તીર્થ થયું’ બીજી પાટણમાં અને ત્રીજી સ્તંભન ગામમાં સેઠી નદીના તટ પર જંગલમાં સ્થાપિત કરી હતી.

આ સિવાય બીજી પ્રમાણુ એ પણ મળે છે કે-શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીજીના શાસનકાલમાં પ્રભુજીના નિર્વાણ પછી બે હજાર બસે ને બાવીશ વર્ષ ગયા પછી ગૌડ દેશના આપાઠી શ્રાવકે ત્રણ પ્રતિમાઓ ભરાવી હતી જેમાંનો એક ચારૂપમાં છે. કેટલાક એમ પણ કહે છે કે ઉપર્યુક્ત કાંતા નગરીના ધનેશ શ્રાવક શ્રી મુનિ-

૧. શ્રી પ્રભાવક ચરિત્રના મૂળ શ્લોક જુઓ.

“ શ્રીકાન્તાનગરીસત્કવનેશશ્રાવકેણ યત્, વારિધેરન્તરા યાનપાત્રેણ વ્રજતા સતા ॥ ૧ ॥

તદબિષ્ણાયકસુરસ્તમ્ભિતે વાહને તતઃ, અર્ચિતવ્યન્તરોપદેશેન વ્યવહારિણા ॥ ૨ ॥

તસ્યા મુવઃ સમાકૃષ્ટા પ્રતિમાનાં ત્રયીશીતુઃ તેષામેકા ચ ચારુપગ્રામે તીર્થ પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૩ ॥

સુવ્રતસ્વામીજીના શાસનમાં થયા છે. આ બધા કથનોમાંથી એક જ ફક્તિતાર્થ નીકળે છે કે ચારૂપ તીર્થ પ્રાચીન છે.

પ્રભાવક ચરિત્રમાં શ્રી વીરાચાર્ય પ્રબંધમાં ઉલ્લેખ છે કે-સૂરિજી મહારાજ પાટણ પધારતાં પહેલાં ચારૂપ પધાર્યા હતા, જુઓ તે વર્ણન.

“પછી ત્યાંથી સંયમયાત્રા નિમિત્તે હળવે હળવે તેમણે વિહાર કર્યો અને અણહિલપુરની પાસે ચારૂપ નામના ગામમાં તેઓ પધાર્યા. એવામાં શ્રી જયસિંહ રાજા તેમની સામે આવ્યો અને દેવાને પણ અપૂર્વ લાગે તેવો તેણે પ્રવેશ-મહોત્સવ કર્યો.” (પ્રભાવક ચરિત્ર, વીરાચાર્ય ચરિત્ર, પૃ. ૧૬૮-સંસ્કૃત)

મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે ચારૂપમાં મંદિર બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ તેમના આબુના શિલાલેખમાં મળે છે. જુઓ.--

“શ્રીમળહિલપુરપટ્ટ્યાસક્તે ચારોપે, ૩ શ્રીમાદિ-ન-ચર્ચિત્તં પ્રાસાદં ગૃહમંદપં ક્વ ચઢકિયાસદિતં” ભાવાર્થ-અણહિલપુર(પાટણ)ની સમીપમાં આવેલા ચારોપ (હાલનું ચારૂપ) નામના સ્થાનમાં આદિનાથનું બિંબ, એક મંદિર અને છ ચઢકિયા (વેદીઓ)-સહિત ગૃહમંડપ બનાવ્યા.

(પ્રા. જૈ. લે. સં. પૃ. ૬૨ અને ૧૨૩)

બાદમાં માંડવગઢના પ્રસિદ્ધ ધર્માત્મા અને દાનવીર પેથડશાહે ચારૂપમાં એક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું સુંદર મંદિર બંધાવ્યું હતું જેનો ઉલ્લેખ સુકૃતસાગરમાં મળે છે. અને મુનિસુંદરસૂરિજી પોતાના ગુર્વાવલી નામના ગ્રંથમાં પણ તેનો ઉલ્લેખ કરે છે. જુઓ, આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ “ચારૂપે મૃગલાઙ્કુનો જિતવત્તિ:” (ગુર્વાવલી પૃ. ૨૦) આવી જ રીતે ઉપદેશતરંગીણીમાં કેટલાંક પ્રસિદ્ધ તીર્થોની ગણતરીમાં ચારૂપનું નામ આવે છે, જુઓ.--

શ્રીજીરાપહ્લીફલવર્દિ, કલિકુળકુર્કુટેશ્વરપાવકાઽઽરાસણસંસ્થેશ્વરચારૂપ-રાવણપાર્શ્વવીળાદીશ્વરચિત્રકૂટાઽઽગ્રાટશ્રીપુરસ્તમ્મનપાર્શ્વરાણપુરચતુર્મુખવિહારાઘને-કતીર્થાનિ યાનિ જગતી તલે વર્તમાનાનિ” (ઉપદેશતરંગીણી પૃ. ૬)

૧. શ્રી વીરાચાર્ય એક મહાપ્રભાવિક આચાર્ય થયા છે. ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ રાજા જયસિંહ દેવ(સિદ્ધરાજ જયસિંહ)ના તેઓ પરમ મિત્ર હતા. રાજા તેમના પ્રતિ ધન્ય જ માન અને ભક્તિ રાખતો હતો. શ્રી વીરાચાર્ય મહાવાદી અને પ્રખર વિદ્વાન હતા. તેઓ વિક્રમની આરમ્ભી શતાબ્દિમાં થયા છે. વિશેષ પરિચય માટે જુઓ પ્રભાવક ચરિત્ર.

૨. જયસિંહ એ પ્રસિદ્ધ સિદ્ધરાજ જયસિંહ છે. તેઓ આરમ્ભી શતાબ્દિમાં થયા છે.

૩. આ આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ મૂલનાયક શ્રીશામળા પાર્શ્વનાથજીની બાજુમાં હજી પણ ચારૂપમાં વિદ્યમાન જ છે.

આ સિવાય આ તીર્થના મહિમાસૂચક અનેક સ્તુતિસ્તોત્રો-તથા તીર્થમાળાઓમાં ઉલ્લેખો મળે છે. આ બધા ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રાચીન કાલમાં આરૂપ એક મહત્વનું તીર્થ હતું.

હાલમાં પણ આરૂપમાં ખોદકામ કરતા અનેક જિનમૂર્તિઓનાં ખંડિત ભાગો, પરિકર, શાસનદેવી, મંદિરના સ્થંભો મળી આવે છે. શ્રીમાન શ્રીજિનવિજયજી પોતાના પ્રાચીન લેખસંગ્રહમાં આરૂપમાંથી ઉપલબ્ધ થયેલ પરિકર પરનો લેખ આપે છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

“ ૧.....દિ ૧૩ શ્રીનાગેન્દ્રગચ્છે શ્રીસીલગુણસૂરિસંતાને શ્રે૦ રાઘણસુત શ્રે૦ સોના તથા શ્રે૦ જસરાસુત.

૨.....દેવામ્યાં ચારુપગ્રામે શ્રીમહાતીર્થે શ્રીપાર્શ્વનાથપરિકરકારિત.

૩ પ્રતિષ્ઠિત શ્રીદેવચંદ્રસૂરિભિઃ । ”

આ લેખમાં જણાવેલ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ સાથે સંબંધ ધરાવનારો સંવત ૧૩૦૧ નો એક લેખ પાટણમાં છે. તથા ખાસ એ આચાર્યની મૂર્તિ પણ પાટણના પંચાસરા-પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં બિરાજમાન છે. આ સમયે આરૂપ મહાતીર્થરૂપ ગણાતું એમ આ શિલાલેખના આધારે નિશ્ચિત થાય છે.

પાટણથી આરૂપ રેલવેરસ્તે પણ જવાય છે. પાટણથી પહેલું જ સ્ટેશન છે. સ્ટેશનથી એક માઇલ દૂર ગામ છે, જ્યાં આપણું મંદિર છે. ત્યાં વિશાલ ધર્મશાલા છે. દર પૂર્ણિમાએ મેળા જેવું રહે છે. બીજી પણ પૂર્ણિમાઓ બનેલી છે.

પાટણ.

ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની, ગુજરાતના વૈભવ, કીર્તિ, અસ્મિતાના શિખરે ઊઠેલી આ નગરીએ ઘણા ઘણા ચડતીપડતીના પ્રસંગો નિહાળ્યા છે. ગુજરાતના રાજવીઓ એક વાર હિન્દુભરમાં પ્રસિધ્ધ હતા તેમજ એમના મંત્રીઓની મુત્સદ્દીગીરીની એક વાર તેા હિન્દુભરમાં બોલબાલા બોલાતી હતી. તેમજ પાટણના કુબેર ભંડારી જેવા શ્રીમંત જૈનોની દાન-દયાળુ વૃત્તિ અને શૂરવીરતાની ભારતમાં કીર્તિ ગાજતી. પાટણમાં એક વાર ભારતની લક્ષ્મી રમતી હતી. પાટણ વ્યાપાર, કલા અને શિક્ષણનું જળરજસ્ત કેન્દ્ર હતું. સાથે જ ગુજરાતની આ રાજનગરી જૈનધર્મનું પણ કેન્દ્ર હતી. પાટણ જૈનપુરીનાગૌરવને પામેલ હતું. અહીં અનેક સૂરિપુંગવો અને મુનિવરો પધારતા અને ધર્મામૃત વહાવતા. આચાર્ય શ્રી શીલગુણસૂરિજીએ પાટણ સ્થાપક. ગુર્જરરાજ્યસ્થાપક વનરાજની રક્ષા કરી-એને જીવતદાન, જ્ઞાનદાન અને સંસ્કારદાન આપી સાચો માનવ-નરપતિ બનાવ્યો. પાટણની સ્થાપના વિ. સં. ૮૦૨માં થઈ અને તે જ વખતે શીલગુણસૂરિજીના ઉપદેશથી પાટણમાં પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની સ્થાપના થઈ. જે પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં અત્યારે પણ મૂલનાયક છે. પાટણમાં જૈન ધર્મના અનેક પ્રભાવિક આચાર્યો પધાર્યા

છે. તેમના ધર્મોપદેશથી અનેક ધર્મકાર્યો થયાં છે. જિનેશ્વરસૂરિજી અને બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ ચૈત્યવાસીઓ સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી સ્થવિર-કલ્પની સ્થાપના કરી હતી. દ્રોણાચાર્ય, સૂરાચાર્ય, મલધારી હેમચંદ્રસૂરિ, મલધારી અભયદેવસૂરિ, નવાંગ વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી, જિનચંદ્રસૂરિજી, જિનવલ્લભગણિ, જિનદત્તસૂરિ આદિ અનેક પ્રભાવિક આચાર્યોએ, સોલંકી રાજવીઓ દુર્લભરાજ ભીમદેવ, કર્ણરાજ આદિને પ્રતિબોધી ધાર્મિક કાર્યો, જિનમંદિરો વગેરે કરાવ્યાં છે. સુદંર પુસ્તકો, ટીકાઓ રચી છે. તેમજ વાદી શ્રી દેવસૂરિજીએ-સિદ્ધરાજની સભામાં દિગંખર વાદી કુમુદચંદ્રને વાદમાં જીતી શ્વેતાંખર જૈનધર્મની વિજયપતાકા ફરકાવી હતી. કવિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીએ રાજા સિદ્ધરાજને પ્રતિબોધ પમાડ્યો, દેવબોધી શંકરાચાર્યને જીત્યા તેમજ મહારાજા કુમારપાલને પ્રતિબોધી પરમાર્હતોપાસક બનાવ્યો. હેમચંદ્રાચાર્યજી અને અભયદેવસૂરિજી જેવા સમર્થ સૂરિપુંગવોની આ સ્વર્ગભૂમિ છે. સિદ્ધરાજના સમયમાં જ પાટણમાં સેંકડો લહીયા બેસી સર્વ દર્શનનાં પુસ્તકો લખતા અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના વ્યાકરણ ગ્રંથ અને બીજા ગ્રંથો માટે પણ સેંકડો લહીયા લખવા બેઠા હતા. સિદ્ધરાજે પાટણમાં સિદ્ધ-વિહાર-રાજવિહાર નામનું સુદંર જિનમંદિર બનાવ્યું હતું અને મલધારી અભય-દેવસૂરિજીના ઉપદેશથી પોતાના રાજ્યમાં પર્યુષણના આઠ દિવસ અને એકાદશી પ્રમુખ દિવસે અમારી પળાવી હતી. આ સિદ્ધરાજે અને કુમારપાલે શત્રુજયની યાત્રા કરી તેની પૂજા માટે ખારગામ ભેટ આપ્યાં હતાં. અને પછી ગિરનારની પણ યાત્રા એણે કરી હતી. કુમારવિહાર, ત્રિભુવનપાલપ્રાસાદ વગેરે જૈન મંદિરો બનાવ્યાં હતાં. સોલંકીવંશ અને વાઘેલાવંશને પ્રતિબોધ આપનાર અનેક આચાર્યોએ પાટ-ણને પવિત્ર કર્યું છે. તેમજ મોગલ જમાનામાં પણ વિજયદાનસૂરિ, જગદ્ગુરુ વિજયહીરસૂરિજી, વિજયસેનસૂરિજી, વિજયદેવસૂરિ, વિજયપ્રભસૂરિજી આદિ અનેક પ્રભાવિક જ્ઞાનાચાર્યો પધારી જૈનધર્મનાં અનેક શુભ કાર્યો કરાવ્યાં છે. પાટણ મહાગુજરાતનું મહાન જ્ઞાનતીર્થ છે. એક રીતે હિન્દના પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનતીર્થોમાં પણ એ પોતાનું ગૌરવ બખવે તેવું મહાન જ્ઞાનતીર્થ છે એ નિસ્સંદેહ છે. પાછળથી શ્રીપૂજ્યો-તપાગચ્છીય શ્રીપૂજ્યોની-ગાદીનું મથક પણ પાટણમાં હતું.

ચાંપો મંત્રી અને શ્રીદેવીની સહાયતાથી વનરાજે પાટણ વસાવ્યું. ચાંપો મંત્રી-ના નામથી પાવાગઢની તળેટીમાં ચાંપાનેર પણ વર્યું. બાણુવળી ભીમના વખતમાં વિમલમંત્રીએ અનેક લડાઈઓમાંથી જીત મેળવી શત્રુઓને વશ કરી ભીમદેવના રાજ્યની હદ ગુજરાતને વધારી આપી હતી. આ વિમલમંત્રીએ આબુના જગપ્રસિદ્ધ મંદિરો બંધાવ્યાં. ચંદ્રાવતીના અને કુંભારીયાજીનાં કળામય જૈન મંદિરો બનાવ્યાં ચંદ્રાવતીના પરમારોને વશમાં આણ્યા અને માળવા પણ જીત્યું. ત્યારપછી મુંબલ મંત્રી, સજ્જન ચેતા, ઉદયન મંત્રી. બાહડ અને અંબડ વગેરે રાજા કરણદેવ, સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળના મંત્રીઓ થયા. તેઓ જૈન હોવા

છતાં. લડાઈઓમાં વિજય મેળવી તેમણે દુનિયાને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દીધી હતી. અહિં સાધર્મના પરમઉપાસક આ મંત્રીશ્વરોએ ગુજરાત અને ગુજરાત બહાર વિજયડંકો વગાડ્યો. દયાધર્મ પાળનારા જૈનોની દ્રેષથી નિંદા કરનારનાં મુખો તેમણે સ્થામ કયાં હતા. પાટણના સામ્રાજ્યકાળમાં આવા સમર્થ યુદ્ધકુશળ જૈનયોધાઓએ ગુજરાતની આબાદીમાં પોતાનો ફાળો આપ્યા છતાં કેટલાક જૈનેતર ઇતિહાસકારો અને લેખકો તે હકીકત નહિ જણાવતાં સત્ય બાબત છુપાવી, ઉલટું બાવા સમર્થ પુરુષોને ખરા સ્વરૂપમાં નહી ચીતરી તેમજ કલંકિત બનાવીને હૃદયની દ્રેષમય લાગણી બતાવી તેમણે પોતાની વિદ્વત્તાને શોભાવી નથી. કુમારપાળ પછી અજય-પાલ અને લોળા ભીમના વખતમાં પાટણની કાંઈક પડતી શરૂ થઈ, તે તેનાં પોતાનાં જ અવિચારી કૃત્યોનું પરિણામ હતું. તેણે રાજ્ય ગુમાવ્યું હતું. પાછળથી તેણે ગાદી મેળવી હતી. તેના પછી ઔલુક્ય વંશની ગાદી વાઘેલાવંશમાં આવી ત્યારે ફરીથી પાછું ગુજરાત આબાદીભર્યું થયું ને પાટણની પુનઃ બહોજલાલી પણ ઠીક ઠીક થઈ હતી. તેના મૂળપુરુષ લોળા ભીમનો મહાસામંત લવણપ્રસાદ ને તેને પુત્ર વીરધવલ હતો અને તેના મુખ્ય મંત્રીઓ વસ્તુપાળ ને તેજપાળ હતા. પાટણનું ગૌરવ મુસલમાન સરદાર કુતુબુદ્દીને તેરમી સદીના લગભગ મધ્યકાળમાં લોળા ભીમ પાસેથી લૂંટી લીધું હતું ને ગુજરાતને અંખપ લગાડી હતી. તે પછી વાઘેલાવંશના પ્રધાન દયાધર્મના પાળનાર વસ્તુપાળ તેજપાળ જૈન હતા છતાં યુધ્ધમાં પરાક્રમ બતાવીને તે જમાનામાં ગુજરાતને શોભાવ્યું હતું-શબ્દગાર્યું હતું, વીરધવલનું રાજ્ય તેમણે જ વધાર્યું હતું, સમજો કે ગુજરાતની પડતી પહેલાંની તેમણે આ છેલ્લી બહોજલાલી ઝળકાવી હતી. ન્યાય અને નીતિનાં રાજ્યતંત્રો તેમણે સ્થાપ્યા હતાં. આ ગુજરાતના મંત્રીશ્વરોએ સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છના રાજવીઓને હરાવી ગુજરાતની પ્રતિષ્ઠા પુનઃ સ્થાપી. ગોધરાના ઘુઘુલ રાજને હરાવી, હર્ભાવતીને જીતી કિલ્લે બંધ બનાવ્યું. આણુ, શત્રુંજય, ગિરનારનાં સુંદર કળામય જૈન મંદિરો બનાવ્યાં. સાથે જ શિવાલયો અને મસ્જિદોને રક્ષણ આપી તેના જીર્ણોદ્ધાર પણ કરાવ્યા. તેમણે કરોડો રૂપિયા ધર્મકાર્યમાં ખર્ચી ગુજરાતના ગૌરવને દીપાવ્યું. વાઘેલાવંશમાં પાટણની ગાદીએ વીરધવલ પછી વીશલદેવ, અર્જુનદેવ ને સારંગદેવ ગુજરાતના રાજા થયા. તે પછી છેલ્લો કરણ વાઘેલો થયો. આ રાજા છેલ્લો જ હિન્દુ ગુર્જરપતિ હતો. તેના માધવ નામના નાગરપ્રાહ્મણ પ્રધાને વિદેશી રાજકર્તા મુસલમાનોને બોલાવી ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરાવી ગુજરાતને ત્યારથી હમેશને માટે પરાધીન બનાવરાવ્યું. લાખો રજપુતો અને નિર્દોષોનું તે નિમિત્તો લોહી રેડાયું. ગુજરાતને પરાધીનતાનાં બેડીઓ પહેરાવી ગુર્જરીદેવીનું નૂર હણ્યું અને હમેશને માટે આ પ્રાહ્મણે ગુજરાતનું કલંક વહોર્યું. તેમના શ્રાપોમાં તે પોતે હોમાયો. માધવ પ્રધાનની શિખામણથી દિલ્હીપતિ અલાઉદ્દીન બાદશાહે ઈ. સ. ૧૨૯૭ અને સં. ૧૩૫૩ માં ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરવાને મોકલું લશ્કર મોકલ્યું. સરદાર આલમખાન મોકલું લશ્કર લઈ પાટણ

પર ચડી આવ્યો. કર્ણ બહાદુરીથી લડ્યા પણ બાહશાહી સેના આગળ નેહું હરકર નાશ પામ્યું અને પોતાને નાશી જવું પડ્યું. તે રાજા જંગલમાં રખડી રખડીને મૃત્યુ પામ્યો ને પાટણને નાશ થયો. ગુજરાતને પરધીનતામાં નંખાવનાર અને તેની બહોળાલીનો-સ્વતંત્રતાનો નાશ કરનાર-પાટણના નાશમાં કોઈ પણ નિમિત્ત કારણ હોય તો તે આ માધવપ્રદાણ જ હતો. ત્યારપછી ગુજરાતમાં મુસલમાની સૂબાઓ રહેતા. તે પછી નવું પાટણ વસ્યું ને કાલાંતરે આજે પાટણ શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનું નામીયું શહેર ગણાય છે.

જૈનોની વસ્તી આજે પણ સારી છે, દેરાસરો સંખ્યાબંધ છે. મુખ્ય દેરાસર પંચાસરા પાર્શ્વનાથનું વનરાજનું બનાવેલું છે. જૈનોની વસ્તી આજે પણ સારી છે. જૈનોનાં અષ્ટાપદજી તેમજ થંભણ પાર્શ્વનાથ, કોકાને પાડે કોકાપાર્શ્વનાથ, શામળીયા પાર્શ્વનાથ, મનમોહન પાર્શ્વનાથ વગેરે અનેક દેવાલયો પાટણ શહેરમાં આવેલાં છે. શહેર પણ આબાદીવાળું છે. અનેક પ્રકારે ચડતીપડતી પાટણ ઉપર આવી ગઈ છતાં આજે તે પોતાની શોભામાં ભવ્ય વધારો કરી રહ્યું છે. જૈનો માટે પાટણ ખાસ યાત્રા કરવા લાયક, ઐતિહાસિક ને પુરાણું શહેર છે. અહીં લગભગ ૧૧૯ દેરાસરો છે. પંચાસરા પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા સંપ્રતિ મહારાજાની ભરવેલી છે. અનેક પ્રાચીન પુસ્તક ભંડારો છે. તેમાં તાડપત્ર અને કાગળનો જૂની સચિત્ર હસ્તલિખિત પ્રતો છે, જેનું સંશોધન ચાલુ છે. નવું પાટણ સં. ૧૪૨૫ માં ફરીને વસ્યું. પાટણમાં સગરામ સોની મહાધનાઢય થઈ ગયા છે, જેમણે ગિરનારજી તીર્થ ઉપર સગરામ સોનીની ટુંક બંધાવેલી છે. તેમણે શ્રી લગવતી સૂત્ર સાંભળી છત્રોશ હબાર પ્રત્ને-જ્યાં ગોયમ શબ્દ આવતો ત્યાં એકેક મહોર ચડાવી હતી તેમજ સોનેરી શાહીથી કલ્પસૂત્રની પ્રતો લખાવી હતી જેમાંની હાલમાં ઘણી પ્રતો જોવામાં આવે છે. પાટણમાં પણ તેમણે દેરાસર બંધવ્યું છે. શત્રુંજયોદ્ધારક સમરાશાહ પણ અહીં આવ્યા હતા. કલિકાલસર્વજ્ઞ મહાસમર્થ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય, દેવચંદ્રસૂરજી, વાદશ્રી દેવસૂરજી વગેરે સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ મહારાજના વખતમાં આજ શહેરમાં અનેક વખત પધાર્યા હતા. અને કુમારપાળને પ્રાંતભોધી પરમાર્હતોપાસક રાજર્ષિ બનાવ્યા હતા. તેમનો અપાસરો જૂના પાટણમાં છે. ત્યાં રોજ ૫૦૦ લહીયા બેસીને અંથો લખતા હતા. પુસ્તક લખવાની શાહીના કુંડ હાલ પણ નજરે પડે છે. અહીંયાં પુસ્તક લઠાર ઘણા સંભવે છે. ધર્મશાળાઓ પણ કોટાવાળાની, અષ્ટાપદજીની વગેરે છે. અષ્ટાપદ કરતાં જત્રાળુને કોટાવાળાની ધર્મશાળામાં ઠીક સગવડ રહે છે.

જયશિખરને હરાવનાર ભુવડ રાજાએ પોતાની દીકરી મહણ્ણને દાયબમાં ગુજરાત આપ્યું હતું. પાછળથી તે મરીને વ્યંતર દેવી થઈ છે. તે ગુજરાતની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે તે જ નામે હાલ પણ વિદ્યમાન છે. તે દેવીએ કુમારપાળને સ્વપ્નામાં આવી ગુજરાતનો તાજ પહેરાવ્યો હતો. વીરધવલને પણ સ્વપ્નામાં ગુજરાત બદ્યું હતું ને તે પ્રમાણે થયું હતું, હાલ તે માહણ્ણદેવીના નામે યોગળય છે.

ગાંભુ-ગંભૂતા

જૈન સાહિત્યમાં આવતું ગંભૂતા ગામ તે જ અત્યારનું પાટણ તાખાનું ગાંભુ-ગંભીરા ગામ છે. અહીં સુંદર, ચમત્કારી શ્રી ગંભીરા પાર્શ્વનાથનો પ્રતિમા છે. સુંદર બે માળનું પ્રાચીન મંદિર છે. એમાં મૂર્તિઓ ઉપર શિલાલેખ નથી. ગંભીરા પાર્શ્વનાથજી મહાપ્રભાવિક છે. અહીં શ્રાવકોના ઘર પંદર છે. ઉપાશ્રય છે. અહીંના પૂજારીને પ્રભુના હાથમાંથી રોજ એક રૂપાનાણું મળતું હતું પરંતુ ત્યાંના ચતિવર્થે ઉપાય કરી તે બંધ કરાવ્યું.

ગંભુતા-ગંભીરા બહુ પ્રાચીન છે. જૈનસૂત્રો ઉપર આઘડીકાકાર શ્રી શીલાંકા-ચાર્થે આચારાંગ સૂત્રની ટીકા આ ગંભૂતામાં સમાપ્ત કરી હતી. “ શીલાજ્યેષ્ઠ કૃતા ગમ્ભૂતાયાં સ્થિતેષુ ટીકૈષા ” આ ટીકા ગુપ્ત સંવત્ ૭૭૨ ના ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમે ગંભૂતામાં પૂરી કરવામાં આવી છે. મહામંત્રોશ્વર (વિમલના પૂર્વજ નીનાશેઠ (નીમય શેઠ) શ્રીમાલનગરથી ગાંભુ આવ્યા હતા. એમને ગુજરાતેશ્વર વનરાજે ગાંભુથી પાટણમાં બેલાવી તેમના પુત્ર લાહીરને પોતાનો દંડનાયક (સેનાધિપતિ) નીમ્યો હતો. આ નીના શેઠે પાટણમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનું સુંદર મંદિર બંધાવ્યું હતું.

શક સંવત્ ૮૨૬ માં સિદ્ધાંતક ચક્ષુદેવના શિષ્ય પાર્શ્વનાથ ગણિએ રચેલી શ્રી શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણ વૃત્તિ તાડપત્ર પર લખાઈ હતી. આવી જ રીતે ૧૫૭૧ માં અહીં અંબડ ચરિત્ર લખાયું હતું અર્થાત્ આ ગાંભુ ગામ પાટણ વસ્યા પહેલાંનું ગુજરાતનું પુરાણું ગામ છે. કહેવાય છે કે ગાંભુ શહેર ભાંગીને પાટણ વસ્યું છે. આ ગાંભુ ગામ મોઢેરાથી ત્રણ સાડાત્રણ ગાઉ, ચાણસ્માથી છથી સાત ગાઉ અને પાટણથી લગભગ આઠ નવ ગાઉ દૂર છે. આ પ્રાચીન ગામની ચારે બાજુ બૂનાં ખડિયેરા, ટીંબા વગેરે દેખાય છે. આ પાટણ તાખાનું ગાયકવાડી ગામ છે.

મોઢેરા

ગુજરાતનાં પ્રાચીન તીર્થસ્થાનોમાં મોઢેરા પણ ઉલ્લેખનીય છે. ગુજરાતભરમાં જૈનોનાં પ્રાચીન તીર્થસ્થાનોમાં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજી અને ભરૂચનું શકુનિકા-વિહાર-અશ્વાવબોધ તીર્થ પ્રાચીન છે. તેમ આ મોઢેરા પણ પ્રાચીન તીર્થ છે. વિવિધતીર્થકલ્પમાં ઉલ્લેખ છે કે—

“ સિત્તુંજે રિસહં ગિરિનારે નેર્મિ, મરુઅચ્છે મુણિસુવ્વયં, મોઢેરા વીરં મહુરાણ સુપાસે ઘડિઆદુગમ્મંતરે નમિત્તા સોરઠે હુંદળં વિહરિત્તા ગોવાલગિરિમિ જો ઝુંજેઈ તેણ આમરાયસેવિઅકમકમલેણ સિરિબપ્પહટ્ટિપ્પરિણાં અદ્દ સયલ્લવ્વીસે (૮૨૬) વિકમસંવચ્છરે સિરિવીરવિવં મહુરાણ ઠાવિઅં ”

“ શકુન્નથમાં ઋષભદેવજીને, ઝિરનારમાં નેમિનાથજીને, ભરૂચમાં મુનિસુવ્વત-

સ્વામીને, મોઢેરામાં શ્રી વીરજિનને, મથુરામાં સુપાર્શ્વનાથજી અને પાર્શ્વનાથજીને બે ઘડીમાં નમસ્કાર કરીને, સોરઠમાં વિચરીને, ગોપાલગિરિમાં જઈને જ આહાર કરે છે, અને આમરાજ્યે જેમના ચરણ-કમલની સેવા કરી છે, તે બપ્પભટ્ટીસૂરિવરે વિક્રમ સંવત ૮૨૬ માં (મથુરામાં) શ્રી વીરભગવાનની ખિંબ-પ્રતિમાની સ્થાપના-પ્રતિષ્ઠા કરી છે-હતી."

આમાં આપેલ મોઢેરા એ જ ગુજરાતનું આજનું પ્રસિદ્ધ મોઢેરા છે. મોઢેરાના ગામ બહાર ફલાંગ દૂર એક સુંદર જિનમંદિરનું ખંડિયેર ઊભું છે અને એની સામે જ વિશાલ કુંડ છે. આ મંદિરની રચના—શ્રીજીવાભિગમસૂત્રમાં આવતા વિજય દેવતા જિનચૈત્યમાં જાય છે એવા જિનચૈત્ય પ્રમાણેની જ છે. આ વિશાલ મંદિર અત્યારે તો ભાંગ્યું તૂટ્યું છે પરંતુ એ જૈન મંદિર છે એવાં ચિહ્નો વિદ્યમાન છે. તેમજ કુંડમાં નાનીનાની ઢેરીઓમાં ખંડિત પદ્માસનસ્થ જૈનમૂર્તિઓ છે. હમણાં કુંડનું સમાર કામ થતાં નીચેના ભાગમાંથી પંદરથી સોળ જૈન તાર્થિકર ભગવંતોની મૂર્તિઓ નીકળી હતી પરંતુ એ વિભાગના ઉપરીએ જૈનો આ મૂર્તિઓ માંગશે એવા ડરથી એને જલદી જ નીચે ઢંકાવી દીધી—માટીથી એ ભાગ પુરાવી દાધો.

આ તરફ ચારે બજી મોટા ટીળા છે. આ જૂનું—પ્રાચીન મોઢેરા છે. અત્યારનું મોઢેરા નવું વસ્યું હોય એમ જણાય છે. અહીંનું ગામ બહારનું પ્રાચીન મંદિર એ વીરપ્રભુનું મંદિર હશે. અજે પણ પ્રદક્ષાન્તિ-યક્ષની ખંડિત મૂર્તિ છે, જે અહીં હનુમાનજી તરીકે પૂજાય છે. બપ્પભટ્ટીસૂરિજી ગુરુજી, મોઢગચ્છના આચાર્ય અહીં વધુ વિચરતા અને ખૂદ બપ્પભટ્ટીસૂરિજીની દીક્ષા અને આચાર્યપદવી પણ અહીં જ થઈ છે. તેમજ જિનપ્રભસૂરિજી પોતાના વિવિધતીર્થકલ્પમાં ૮૪ મહાતીર્થોમાં મોઢેરે 'ઘોર:' લખી મોઢેરાને મહાતીર્થ તરીકે સંબોધે છે.

બપ્પભટ્ટીસૂરિજીના ગુરુશ્રાતા શ્રીનન્નસૂરિજી અહીં વધુ રહેતા અને તેમણે અહીં રહી નાટયશાસ્ત્ર બનાવ્યું છે. મોઢેરા મોઢવાણીયાઓની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. અહીં એમની કુલદેવીનું મંદિર છે. ઘણા મોઢવાણિકો જૈન હતા. મોઢગચ્છ પણ ચાલ્યો છે જેમાં^૧ સિદ્ધસેનસૂરિજી, શ્રી બપ્પભટ્ટીસૂરિજી, નન્નસૂરિજી જેવા પ્રભાવિક આચાર્યો થયા છે. મોઢ વણિકોએ બંધાવેલાં જૈન મંદિર અને મૂર્તિઓના શિલાલેખો ધંધૂકામાં, વઢવાણ, દિવ, દેલવાડા આદિમાં મળે છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મોઢ જ્ઞાતિનું જ અણમોલ રત્ન હતું. વસંતવિલાસ મહાકાવ્યના કર્તા મહાકવિ અને વાગ્દેવીપ્રતિપન્નસૂત્ર શ્રી બાલચંદ્રસૂરિજી પણ મોઢ પ્રદક્ષા હતા. મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાત્રની દ્વિતીય પત્ની પણ મોઢ હતી અને યાદજીના પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં આશાક મંત્રીની સં. ૯૦૧ સાલની મૂર્તિ છે, તે આશાક પણ મોઢજ્ઞાતિય હતો. આવી રીતે મોઢ જ્ઞાતિ અને મોઢ ગચ્છમાંથી અનેક રત્નો પાક્યા છે.

૧ પ્રભાવક ચારત્રમાં લખ્યું છે કે પંચાલદેશના રાજા સુરપાલનો પુત્ર ભદ્રપ્રતિ સિદ્ધસેનસૂરિજીને અહીં મળ્યો છે. અહીં તેની દીક્ષા થઈ છે અને આચાર્યપદવી પણ અહીં જ થઈ છે.

આ મેઢરામાં અત્યારે શ્રી લીડભંજન પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. મૂર્તિ પ્રભાવિક છે. શ્રાવકોના ઘર છે, ઉપાશ્રય છે. લોચણી તીર્થથી છ ગાઉ રાંતેજા, ત્યાંથી છ ગાઉ મેઢરા અને ત્યાંથી છ ગાઉ ચાણુસ્મા છે. લોચણીથી પાટણ જતાં વચમાં મેઢરા જરૂર જવું. મેઢરાથી પાટણ પછી છ સાત ગાઉ છે. મેઢરા વડોદરા સ્ટેટનું ગામ છે.

ક'બોઈ—મનમોહન પાર્શ્વનાથજી

કડીથી જે રેલ્વે લાઈન હારીજ જાય છે ત્યાં ચાણુસ્મા અને હારીજની વચ્ચે ક'બોઈ સ્ટેશન આવે છે. આ સ્ટેશનથી ૧૧ થી ૧૨ માઈલ દૂર ક'બોઈ તીર્થ આવેલું છે. પગરસ્તે ચાણુસ્માથી લગભગ પાંચ ગાઉ દૂર છે અને હારીજથી પણ ક'બોઈ પાંચ ગાઉ થાય છે. 'હારીજથી પગરસ્તે ક'બોઈ જતાં ક'બોઈના પાદરમાં ફેટલાક ખંડિયેરો, જમીનમાં ફટાયેલા પાયા, મોટી મોટી ઈંટો વગેરે જોવા મળે છે. ક'બોઈ પ્રાચીન ગામ છે. અહીં અત્યારે દેવવિમાન જેવું સુંદર જિનમંદિર છે. નાની ધર્મશાળા છે. ૮-૧૦ શ્રાવકોનાં ઘર છે. ખીજી વસ્તીમાં રાજપુતો, ખેડૂતો અને કોળી વગેરે છે. મંદિર પરમ શાંતિનું ધામ છે. મૂલનાયક શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથજી છે. મૂર્તિ મહાપ્રભાવિક અને ચમત્કારી છે. શાંતિના ઇચ્છુક યાત્રીઓએ અહીં આવી જરૂર યાત્રાને લાભ લેવા જેવો છે. મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર જણાતાં પૂ. પા. શ્રી મુનિ મહારાજ શ્રી દર્શનવજ્રચંદ્ર (ત્રિપુટી) ના સદુપદેશથી અમદાવાદના ફેટલાક બાઈઓ અને ચણુસ્મા, હારીજ, શંખલપુર વગેરેના સંબંધી કમીટી નીમાઈ છે. કમીટીના પ્રમુખ તરોડે શેઠ લાલભાઈ ઉમેદરામ લઠ્ઠા છે અને તેઓ પોતાના સથીદારો સાથે ખૂબ જ ઉત્સાહથી જીર્ણોદ્ધારનું કામ કરી રહ્યા છે. બે ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે. યાત્રિકો માટે લોજનશાળા પણ ખુલી છે.

ગામમાં મહાદેવજીના મંદિરમાંના લોચરામાં એક પ્રાચીન ઊભા કાઉસ-ગીયા છે. ગામ બહાર ઝાડ નીચે પણ એક ખંડિત જૈન મૂર્તિ છે. એક ટેકરા ઉપર પણ જૈન મૂર્તિઓ હતી. એક દેવીના મંદિરના શિખરમાં પણ જૈન મંદિરના શિખર ઉપર જેવા બાવલાં હોય છે તેવા બાવલાં જણાય છે. એક રાજપુતાના ઘર પાસે ટીંબા નીચે પણ જૈન મૂર્તિઓ હોવાનો સંભવ છે. આજુબાજુમાં ખોદાણુ-કામ થતાં જૈન સ્થાપત્યો પ્રસ થાય છે.

૧. રાંતેજામાં સુંદર બાવન જિનાલયનું મંદિર છે. શ્રીનેમિનાથજી ભગવાનની બહુ જ ભવ્ય અને મનોહર મૂર્તિ પરમ દર્શનીય છે. ત્યાં સુંદર ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય, શ્રાવકોનાં ઘર છે અને તેરમી અને ચૌદમી સદીના પ્રાચીન લેખો પણ છે. તીર્થ જેવું છે.

૨. ચાણુસ્માથી એક ગાઉ દૂર રૂપપર ગામ છે. ત્યાં ચોવીશ દેરીઓવાળું સુંદર પ્રાચીન મંદિર છે. ખાસ દર્શનીય અને શાંતિનું સ્થાન છે. શ્રાવકોનાં ઘોડા ઘર છે. મૂર્તિ સુંદર અને શાંતિમય છે.

અહીં દર વર્ષે ક્રા. શુ. બીજનો મોટો મેળો ભરાય છે. દર પૂજિમાએ શંખલ-પુર. હારીજ, ચાણુસ્મા વગેરે આજીબાજીના ગામોના જૈનો યાત્રાએ આવે છે. જૈનેતરો પણ આવે છે. યાત્રિકોને બધી સગવડ સારી મળે છે.

અહીંની શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની મૂર્તિ જેમ ચમત્કારી છે; તેમ નીચેનાં સ્થાનોમાં બિરાજમાન શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાઓ પણ ચમત્કારી છે. પાટણમાં મનમોહન શેરોમાં મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. પુરાનપુરમાં પણ મનમોહન પાર્શ્વનાથજી મહાચમત્કારી છે તેમજ મીયાગામ, સુરત, ખંભત, મોઢેરા અને લાડોલ (તા. વિજાપુર) વગેરે ગામોમાં મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનાં સુંદર મંદિરો છે. કંબોઈમાં જનમંદિરમાં રાત્રિના વાદિત્રના નાદ, તાલમદ્દ સંગીત, ધૂપની ખુશમો વગેરે વગેરે ચમત્કારો જોવાય છે. કંબોઈના મનમોહન પાર્શ્વનાથજીને કંબોઈ પાર્શ્વનાથ પણ કહે છે. અત્યારે આ તીર્થ સારું પ્રસિદ્ધ પામવા માંડ્યું છે.

ચાણુસ્મા ભટેવા પાર્શ્વનાથજી

ચાણુસ્માનાં મુખ્ય મંદિરમાં બિરાજમાન શ્રી ભટેવા પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા કયાંથી પ્રગટ થયાં અને ભટેવા નામ કેમ પડ્યું તે માટે અહારમી સદીના એક કાવિ ભાવરત્ન કે જે પાછગણી ભાવપ્રભસૂરિજી થયા હતા તેમણે સં. ૧૭૭૦ ક્રા. શુ. ૬ ને બુધવારે પાટણમાં એક સ્તવન રચ્યું છે તેમાં જે લખાયું છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

“ પાટણ પાસેના ચંદ્રાવતી(ચાણુસ્મા) ગામમાં રવિચંદ નામે એક ગરીબ શ્રાવક રહે છે અને પોતે હીંગ, મીઠું, મરચું વગેરે વેચીને ઉદ્ધરનર્વાહ કરે છે. એક વાર તેને સ્વપ્નું આવ્યું કે ભટુઆર ગામની પાસેના એક ખેતરમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે તે લઈ આવે. સ્વપ્નને બોલી, વહેલ જોડી ખેતરમાં શેઠ એ મૂર્તિ બતાવેલા સ્થાનેથી લઈ આવ્યા એક વાર ફરી ચક્ષે સ્વપ્નમાં આવી કહ્યું કે-તું મંદિર બંધાવ, અને શેઠન કેટલુંક છૂપું ધન પણ બતાવ્યું. આ ધનથી રાવચંદ શેઠે સુંદર મંદિર બંધાવ્યું અને સં. ૧૫૩૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરવી. ”

આથી પણ એક વધુ પ્રાચીન પુરાવો નીચે પ્રમાણે મળે છે—

“ પૂર્વિ વદ્ધિમાન માહ જયતા ઉચાલિ ચાહનપર્મિ વાસ્તવ્યસાસરામાંહિ તથ શ્રીમદ્દેવાપાર્શ્વનાથચૈત્યકાગપિતં સં. ૧૩૩૫ વર્ષે શ્રીઅંબલગચ્છે શ્રી અજિતસિંહમૂરિણામુપદેશેન પ્રતિષ્ઠિતમ્. ”

(આત્માનંદ શતાબ્દી સ્મારક અંક, પૂ. શ્રી જયતવિજય મહારાજને વીશાશ્રીમાળીજ્ઞાતિની વંશાવળીને લેખ).

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે વર્ષમાનના ભાઈ જયતાએ (નરેલી ગામમાંથી) ઉચાળો ભરીને પોતાના સાસરાના ગામ ચાણુસ્મામાં વાસ કર્યો અને ત્યાં શ્રી

ભટેવા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધારી ૧૩૩૫ માં અંચલગચ્છીય શ્રો અજિતપ્રભ-સૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ”

હવે ૧૩૩૫ પહેલાં પણ શ્રો ભટેવા પાર્શ્વનાથજીની ખ્યાતિ હશે જ. આ તો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હશે. બસ ત્યારપછી ઉપરના કવિના કાવ્ય મુજબ ૧૫૩૫ માં પ્રતિષ્ઠા-જીર્ણોદ્ધાર થયો. અને છેલ્લો ઉદ્ધાર-પ્રતિષ્ઠા-૧૮૭૨ માં કરવામાં આવ્યો હતો. ચાણુસ્મામાં મંદિરની નીચે પરિકરની ગાદીમાં ૧૨૪૭નો હારીજ ગચ્છનો એક લેખ છે તેમજ બીજા પણ બે લેખો પ્રાચીન પડિમાત્રા લીપીમાં છે (કિન્તુ સંવત નથી વંચાતો એટલે એ લેખ અહીં નથી આપ્યા. એકમાં શ્રો કમલાકર-સૂરિનું નામ વચાય છે.

બન્ને મૂર્તિઓ શ્રો વાસુપૂજ્યજી અને શાંતિનાથજીની છે. એ નામ સાડું વંચાય છે.

ચાણુસ્માના ભટેવા પાર્શ્વનાથજી તીર્થારૂપ ગણાતા જુઓ. તીર્થમાલાના ઉલ્લેખો-

ચાણુરમો ધન એ ભટેવઉ ભગવંત x x x

ચાણુસમ માં ચિહ્નુ ષં ડ જ્યો x x x

(શ્રો મેઘવિજયજીવિરચિત પાર્શ્વનાથનામમાલા)

અર્થાત્ ચાણુસ્મામાં બહુ પ્રસિદ્ધ પાર્શ્વનાથ ભગવંતની પ્રતિમા છે. પં. શ્રી સચ્ચિજયજી ગણુના શિષ્ય શ્રો કપૂરવિજયજી અને તેમના શિષ્ય વૃષ્ણિવિજયજીનો ૧૭૩૫ ના દીક્ષા થઈ છે. અહીં શ્રો ભટેવા પાર્શ્વનાથજીની સુંદર ચમત્કારી પ્રાચીન મૂર્તિ છે. આ મૂર્તિ વેળુનો બનેલી છે. સુંદર જિનમંદિર, જ્ઞાનમંદિર, ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા, ભોજનશાળા અને જૈનોના ઘર લગભગ ૩૦૦ છે તેમજ તેરમી સદીના શિલાલેખોવાળું પ્રાચીન પરિકર પણ ખાસ જોવા યોગ્ય છે.

હારીજ

હારીજ ગચ્છની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. ઠેક તેમની સદીના પ્રાચીન લેખો હારીજ ગચ્છના મલે છે. તેમાં અનેક પ્રભાવિક આચાર્યો થયા છે. જૂના હારીજમાં ગામ બહાર કેવલાસ્થળી છે ત્યાં ખંભા ઉપર પ્રાચીન લેખો છે. જૈનાચાર્યની મૂર્તિ ઉપર ૧૧૩૧નો પ્રાચીન લેખ છે. બીજા પણ ત્રણ લેખો છે જેમાં સંવત નથી વંચાતો. ગામમાં પ્રાચીન વિશાલ જિનમંદિરનું ખંડિયેર છે. જૂના હારીજમાં અત્યારે જૈનોના ઘર થોડા છે. નવું હારીજ સ્ટેશન સામે વસ્યું છે ત્યાં સુંદર જિનમંદિર છે. શ્રાવકોનાં ઘરો છે. ઉપાશ્રય ધર્મશાળા વગેરે છે. અહીંથી શંખેશ્વરજીની સીધી મોટર બાય છે.

મેત્રાણા

પાટણથી પગરસ્તે લગભગ આઠથી નવ ગાઉ દૂર અને ચાણુપથી પાંચ ગાઉ દૂર મેત્રાણા છે. સિદ્ધપુરથી પણ પાંચ ગાઉ દૂર છે તેમજ રેલ્વે રસ્તે મેત્રાણા જવાના પણ બે રસ્તાઓ છે: (૧) બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેના સિદ્ધપુર

સ્ટેશનથી પાંચ ગાઉ દૂર મેત્રાણા છે. સ્ટેશન ઉપર વાહનની સગવડ મલે છે (૨) બી. બી. એન્ડ સી. અર્ધના મહેસાણા સ્ટેશનથી પાટણ જવાય છે અને પાટણથી એક નાની લાર્બન કાઠોસી મેત્રાણા રોડ સુધી જાય છે સ્ટેશનથી ગામ એક ગાઉ દૂર છે. સ્ટેશન ઉપર યાત્રુઓને લેવા માટે મેત્રાણા તીર્થ પેઢીનો પટાવાળો તીર-કામઠો લઈ સામે આવે છે અને યાત્રુઓને વાહન વગેરેની સગવડ કરી આપે છે તેમજ કાઠોસી ગામને પાદરે મેત્રાણે જવા માટેનું રસ્તા ઉપર બોર્ડ પથ લગાવેલું છે.

મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવજી લગવાન છે. પ્રતિમાજી સુંદર, મનોહર અને પ્રભાવિક છે. સો વર્ષ પહેલાં એક લુહારની કોઠમાંથી એટલે કે સં. ૧૮૬૯ શ્રા. વ. ૧૧ શ્રી ઋષભદેવજી, શ્રી શાંતિનાથજી, શ્રી પદ્મપ્રભુજી અને શ્રી કુંથુનાથજી એમ ચાર જિનેશ્વર પ્રભુનો પ્રતિમાઓ નીકળી હતી. મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવજીની પ્રતિમા નાગર ગચ્છના શ્રાવકોએ કરાવી છે. શ્રી કુંથુનાથજીની પ્રતિમા તપાગચ્છના આચાર્યની ૧૬૬૪ માં પ્રતિષ્ઠિત છે. મૂલ મંદિરમાં બાર પાષાણની, ધાતુની પંદર તથા ચાંદોની ૪ મળી કુલ ૩૧ પ્રતિમાઓ છે.

ગભારાના પ્રવેશદ્વારમાં પેસતાં જમણી બાજુ બારસાખ પાછળ એક લોચંદ્ર છે, જેમાં અઠાર પગથિયા ઉતરીને જવાય છે. લોચંદ્રમાં પ્રાચીન છ ખડિત જન-મૂર્તિઓ છે આ સિવાય સં. ૧૩૪૨ નો આસનો ચોવીશરો છે જેમાં ચોવીશ જિનેશ્વરની પ્રતિમાઓ છે.

દેહરાસરજીના પાછળના ભાગમાં ત્રણ દેરીઓ આવેલી છે જેમાં શ્રી કુંથુ-નાથજી, શ્રી શાંતિનાથજી તથા પાર્શ્વનાથજી ત્રણે દેરી કેમશ મૂલનાયકજીની છે. આમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી સુંદર અને પ્રાચીન છે.

અહીં સુંદર બે ધર્મશાળાઓ, ઉપાશ્રય વગેરે છે. ધર્મશાળામાં પેસતાં જમણી તરફ મેત્રાણા તીર્થની પેઢી આવેલી છે. યાત્રાળુઓને વાસણ, ગોદડા વગેરેની બધી સગવડ સારી છે. એક નાની પાંજરાપોળ ચાલે છે. એક નાની લયખેરી પથ છે જેમાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો પથ છે એમાં એક ૧૮૯૯ ની લખાયેલી પ્રતમાં આ તીર્થની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ આપેલો છે. બીજાં તીર્થોનો પથ પરિચય એમાં છે. શાંતિનું ધામ છે. એક વાર આ તીર્થ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતું. અત્યારે તીર્થનો વહીવટ પાલણપુર મેતા પાટણ તથા સિદ્ધપુરના સંઘની કમીટી કરે છે.

અમદાવાદ

યદ્યપિ અમદાવાદ કોઈ તીર્થસ્થાન નથી છતાં યે અનેક જનમંદિરો, જ્ઞાન-ભંડારો, ઉપાશ્રયો, જૈન પાઠશાળાઓ, જૈનસ્કુલ, દવાખાના અને જૈનોની વધારે વસ્તીને લીધે આજે જૈન પુરી કહેવાય છે. વિ. સં. ૧૪૧૩ માં સાબરમતીને કિનારે બાદશાહ અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું. સુપ્રસિદ્ધ નગરશેઠ શાંતિહાસ બાણી જ ઉચ્ચત પાચેલા અને આ જ પથ તેમના કુટુંબીઓ તીર્થજીવન, ધર્મજીવન

અને સમાજસેવા માટે પ્રસિદ્ધ છે. આપણા સમાજની સુપ્રસિદ્ધ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી પણ અહીં જ છે. અમદાવાદ મિલોના કાપડ ઉદ્યોગ માટે પ્રસિદ્ધ છે. આ શહેરમાં મેટાં મેટાં સવાસો ફોદસો ઉપર જનમંદિરો છે. તથા લઘુ ગૃહચૈત્યો પણ બસો ઉપર છે અમદાવાદ ગુજરાતનું પાટનગર છે, અને ચડતીપડતીના અનેક તડકાં-છાંચડા તેણે અનુભવ્યા છે. જ્યારે જ્યારે કાન્તિના પડછંદા વચ્ચેથી અમદાવાદને પોતાનો માર્ગ કઢવો પડ્યો છે, ત્યારે ત્યારે જૈનોએ ઐતિહાસિક ભોગ આપી પોતાનું જૈનત્વ દીપાવ્યું છે,

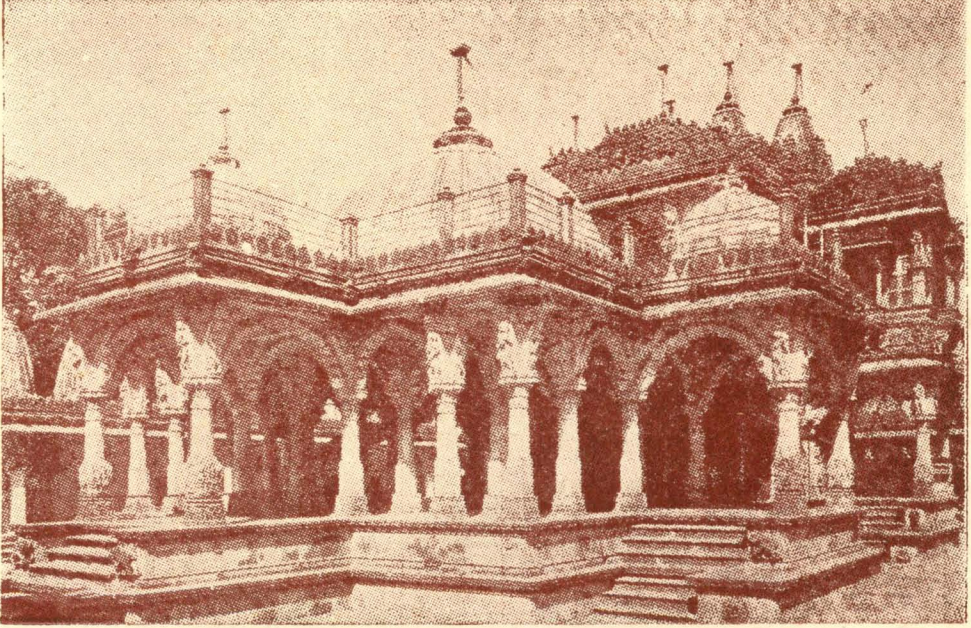
દિલ્હી દરવાજા બહાર “બહારની વાડી” ના નામથી ઓળખાતું શેઠ હડીસિંગ કેસરીસિંગનું દેરાસર સૌથી મોટું, વિશાલ, ભવ્ય અને રમણીય છે, મંદિરમાં મૂલનાયક શ્રી ધર્મનાથસ્વમી છે. બાવન જિનાલયનું આ મંદિર છે, સુંદર કલાયુક્ત અને સુંદર બારીક કૅરણીયો શોભાયમાન છે. અજોને પણ આ મંદિરની કારીગરી, વિશાળતા, ભવ્યતા અને સ્વચ્છતા જોઈ આકર્ષાઈ અહીં આવે છે. વિ. સં. ૧૮૪૮ માં શેઠ હડીભાઈએ આ મંદિર બંધાવેલું છે. આ સિવાય રીચીરોડ, ઝવેરીવાડો, પાંજરપોળ, દોશીવાડામાં શિખરજીની પોળમાં ભવ્ય જનમંદિરો છે. લાભાપાર્શ્વનાથજી, જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથ, ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ તથા સમેતશિખરજી ને અષ્ટાપદજીનાં મંદિરો દર્શનીય છે.

શહેરની પાસે રાજપરામાં ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીનું ભવ્ય મંદિર છે. પ્રતિમાજી સુંદર રથામ અને વિશાલ છે. સંપ્રતિ રાજના સમયની પ્રાચીન મૂર્તિ છે. દર રવિવારે અહીં ઘણા જૈનો દર્શન આવે છે. શહેરમાં ૧૩ જ્ઞાનભંડારો છે. અહીં અનેક જૈન પાઠશાળાઓ ચાલે છે, અનેક ઉપાશ્રયો છે અને સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભણવાની અનુકૂલતા છે. જૈન કન્યાશાલા, જૈન બોર્ડીંગ, પુસ્તક પ્રકાશન કરનારી સંસ્થાઓ છે, વીર શાસન, જૈન પ્રવચન વિ. જૈન પત્રો પણ અહીંથી નોકળે છે.

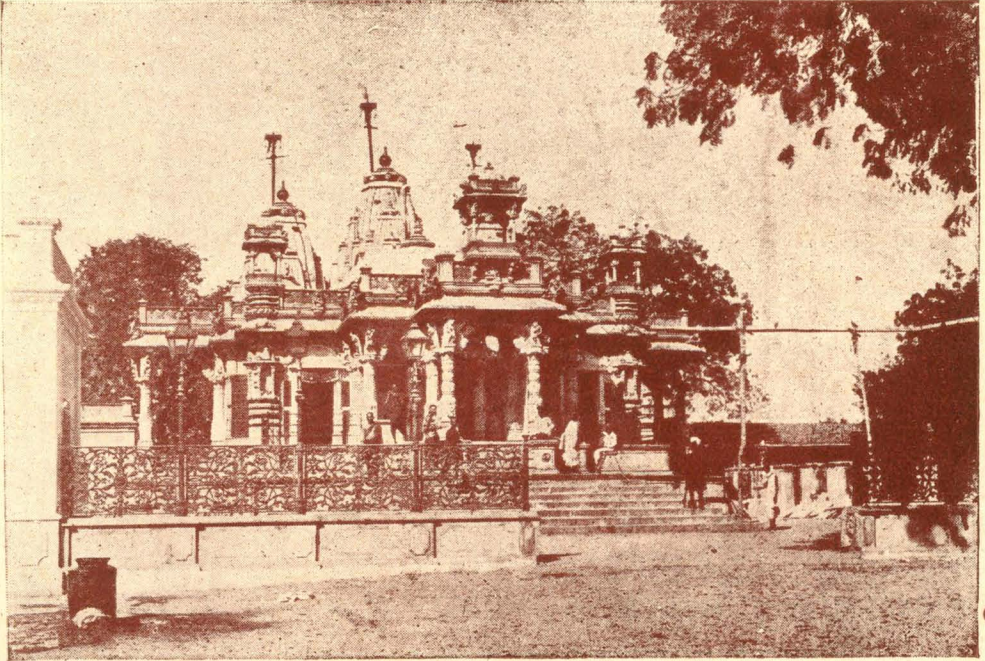
અષ્ટાપદજીના મંદિરમાં મોગલસમ્રાટ અકબરપ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની મૂર્તિ છે. સોલમી સદી, સત્તરમી સદીમાં અનેક મહાન જૈનાચાર્યોએ અહીંના મંદિરોમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવેલી છે.

મરચી પોળમાં જૈન ધર્મશાળા છે. સ્ટેશન ઉપર ધર્મશાળા વિગેરે છે. વર્તમાન કાળમાં હિન્દુસ્તાનમાં અમદાવાદ એ જૈન પુરી તરીકે ઓળખાય છે.

કોમર્સ કોલેજ, મેડિકલ કોલેજ, લો કોલેજ, પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનીંગ કોલેજ, આરસી ટેકનીકલ સ્કૂલ, કર્વે કોલેજ, જયેતિ સંઘ, શેઠ વાડીલાલ સારાભાઈ હોસ્પીટલ, સીવીલ હોસ્પીટલ, ઓસવાલ કલબનું જૈન દવાખાનું, શ્રીમાલજૈન દવાખાનું, શેઠ માણેકલાલ જેઠાલાલ પુસ્તકાલય, દાદાભાઈ નવરોજી લઈપ્રેરી વિં સંસ્થાઓ છે તેમજ અત્યારે ગુજરાત યુનિવર્સિટીની તૈયારી ચાલી રહી છે. અર્થાત્ અજો અમદાવાદ વિદ્યા, કલા, ધન, ઉદ્યોગ, કાપડના બીલો, વ્યાપાર અને ધર્મસ્થા

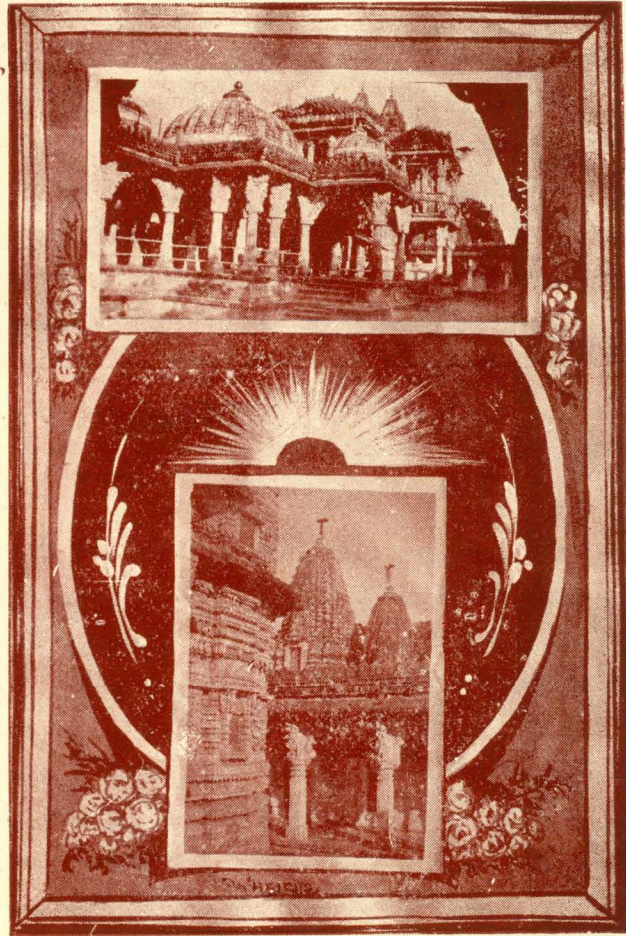

અમદાવાદ : હડીભાઈના પ્રખ્યાત જિનાલયનું એક દ્રશ્ય.

ભોયણીજી તીર્થનું મુખ્ય મંદિર

અમદાવાદ

શેઠ હડીભાઈની વાડીના પ્રખ્યાત જિનાલયના
જે સુરમ્ય દૃષ્યો.

મોનું હિન્દલરમાં પ્રસિદ્ધ કેન્દ્રસ્થાન છે. ૧૯૪૨ ની રાષ્ટ્રીય લડતમાં હિન્દલરમાં અમદાવાદ મોખરે હતું.

શહેરમાં ભદ્રનો કિલ્લો અને મોટું ટાવર જોવાલાયક છે. માણેકચોકમાં બાદશાહનો હજીરો અને રાણીનો હજીરો જોવાલાયક છે. આસ્ટ્રોડીયા દરવાજા બહાર શાહઆલમનો રોજો, ગુજરાતની વર્નાક્યુલર સોસાયટીનું પુસ્તકાલય, પ્રેમાભાઈ હોલ, ગુજરાત પુરાતત્વમંદિર, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, સાબરમતી મહાત્મા ગાંધીજીનો આશ્રમ વિગેરે અનેક સ્થળો જોવાલાયક છે.

વર્તમાન કાળમાં ઉદ્યોગોનું પ્રાધાન્ય થતાં અમદાવાદ કાપડ માટેનું ઔદ્યોગિક કેન્દ્ર બની ગયું છે. હુન્નર ઉદ્યોગો વધતાં વસતિ પણ વધવા લાગી. વધતી જતી વસતીને માટે જુદા જુદા સ્થળોએ સોસાયટીઓ સ્થપાવા લાગી.

એલીસપ્રોજને સામે કાંઠે અનેક સોસાયટીઓ નવી વસી છે એમાં જૈન સોસાયટીમાં ખાસ જોવાના જ બંગલા છે. ત્યાં વિ. સં. ૨૦૦૧ ના માગશર શુદ્ધિ સાતમે પૂ. પા. ગુરુદેવ શ્રી દર્શનવિજયજી આદિ (ત્રિપુટી) મહારાજના ઉપદેશથી જૈન પ્રાચ્યવિદ્યા-ભવનની સ્થાપના થઈ છે. તેમજ ૨૦૦૧ નો અષાઠ શુદ્ધિ ખીજથી જૈન પ્રાચ્ય-વિદ્યાભવન પોતાના સ્વતંત્ર મકાનમાં આવે છે. સાથે શ્રી ચારિત્રવિજયજી જૈન જ્ઞાનમંદિર-પુસ્તકાલય છે. જેમાં પ્રાચીન લિખિત તાડપત્રીય પ્રતો, હસ્તલિખિત કાગળની પ્રાચીન પ્રતો, સચિત્ર સોનેરી રૂપેરી ખારસા સૂત્ર-કલ્પસૂત્રની પ્રતો વિગેરે અનેક પુસ્તકોનો સારો સંગ્રહ છે, છાપેલાં પુસ્તકોનો પણ ઉત્તમ સંગ્રહ છે.

શહેરમાં આ સંસ્થાની શાખા પણ આવે છે. આ સોસાયટીની આજુબાજુની સોસાયટીઓ અને બંગલાઓમાં લગભગ નાનાં મોટાં ૧૩ મંદિર છે. તેમાં દશા પોરવાડ, મરચન્ટ જૈન સોસાયટી, શાંતિસદન, શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજીની બોર્ડીંગ, ચીમનલાલ નગીનદાસ બોર્ડીંગ, કલ્યાણ સોસાયટી વિગેરે સ્થાનોમાં મંદિરો છે.

અમદાવાદમાં પ્રાચીન જૈન પુસ્તકલંકારો પણ સારા છે એમાં સૂરિસમ્રાટ આ. શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજીનો પાંજરાપોળનો વિશાલ જ્ઞાનલંકાર, ડેવાના ઉપાશ્રયનો જ્ઞાનલંકાર, દેવશાના પાડાનો જ્ઞાનલંકાર, વિજયકમલકેસર જ્ઞાનમંદિર, વિજયદાન-સૂરિજ્ઞાનમંદિર, શ્રી ચારિત્રવિજયજી જ્ઞાનમંદિર, આ. ક. પેઢીનો સંગ્રહ વગેરે ખાસ દર્શનીય છે. અહીં જૈન પુસ્તક પ્રકાશન સંસ્થાઓમાં જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા, વીર સમાજ સભા, સરસ્વતી પુસ્તક લંકાર, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાયાલય, નાગરદાસ પ્રાગજી, ચારિત્ર સમારક ગ્રંથમાલા, જ્ઞાનવિમલજી ગ્રંથમાલા વગેરે સંસ્થાઓ ગ્રંથો સારા પ્રમાણમાં પ્રકાશિત કરે છે ને વેચે છે. શ્રી યંગમેન્સ જૈન સોસાયટીની મુખ્ય ઓફિસ પણ અહીં છે જે સંઘસેવા, તીર્થસેવા, સમાજસેવામાં સારું કાર્ય કરે છે.

શાંતિચંદ્ર જૈન સેવાસમાજ, સાગરચંદ્ર જૈન સેવાસમાજ, નાગજી ભુધરપોળનું

જૈન સેવા સમાજ અને પુસ્તકાલય, ગુજરાતભરમાં પ્રસિદ્ધ મોટી પાંજરાપોળ વગેરે ઘણું ઘણું અહીં જૈનોનું છે; માટે જ અમદાવાદ જૈનપુરી કહેવાય છે. જૈન સંઘનું એવું એક પણ મહાન કાર્ય નહિ હોય જેમાં અમદાવાદની પ્રેરણા, સહકાર ને ઉત્તેજન ન હોય.

નરૌડા

અમદાવાદથી ત્રણ ગાઉ દૂર આ સ્થાન છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રાચીન, અતિરમ્ય અને ચમત્કારી પ્રતિમાજી છે. ભવ્ય અને વિશાલ જૈન મંદિર છે. અહીં શ્રી પદ્માવતી દેવીનું મહાન્ ચમત્કારી સ્થાન છે. ગામ બહાર એક પ્રાચીન જૈન મંદિરના અવશેષો, મંદિરના શિખરના વિકાસો, થાંભલાઓ, પાયો વગેરે દેખાય છે. આ ઉપરથી લાગે છે કે અહીં પ્રાચીન ભવ્ય જૈન મંદિર હશે. અહીં અમદાવાદથી રવિવારે, પૂર્ણિમાએ, પોષ દશમીએ અને વદિ દશમીએ તેમજ અવારનવાર જૈન સંઘ આવે છે. અહીં સુંદર બે ધર્મશાળા અને ઉપાશ્રય છે, શ્રાવકોનાં ઘર પણ સારાં છે. પોષ દશમીના મેળો સારો ભરાય છે.

સેરીસા

અમદાવાદથી કલોલ અને ત્યાંથી અઢીગાઉ દૂર સેરીસા છે. સેરીસા ગુજરાતનું પ્રાચીન શહેર છે. તીર્થની ઉત્પત્તિ માટે નીચે મુજબ ઉલ્લેખો મળે છે. વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી અયોધ્યા કલ્પનું વર્ણન આપતાં લખે છે કે—

“સેરીસા નગરમાં નવાંગવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજીની શાળામાં થયેલા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજીએ દિવ્ય શક્તિથી ચાર મહાન્ જિંઓ આકાશમાર્ગે આણ્યા હતા—લાવ્યા હતા.” જેમણે ધરણેન્દ્ર પદ્માવતી આરાધેલ છે તેવા છત્રપાલીય શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ વિહાર કરતા સેરીસા નગરમાં પધાર્યા. ત્યાં ઉત્કટિકાસને કાઉસ્સગ્ગ કરતા હતા. આ રીતે વધારે વાર કાઉસ્સગ્ગ કરવાથી શ્રાવકોએ પૂછ્યું: “શ્રીપૂજ્ય આવી રીતે કાઉસ્સગ્ગ કરવામાં શું વિશેષતા છે?” સૂરિજીએ કહ્યું: “અહીંયાં એક સુંદર પાષાણની ફ્લહી-પડ છે, તેનાથી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાજી કરાવવાથી તે પ્રતિમાજી અતિશય પ્રભાવિત થશે.” ત્યાર પછી શ્રાવકોના વચનથી પદ્માવતી દેવીને આરાધવા અક્રમ કર્યો. દેવી હાજર થઈ. દેવીએ કહ્યું કે—“સોપારક નગરમાં એક આંધળો સૂત્રધાર (શિલ્પી) રહે છે. તે આવીને અક્રમ કરીને સૂર્યાસ્ત પછી પ્રતિમાજી ઘડવાનું કાર્ય શરૂ કરે અને સૂર્યોદય પહેલા તે પ્રતિમાજી બનાવે તો તે પ્રતિમા મહાપ્રભાવિક થશે.” શ્રાવકોએ સૂત્રધારને બોલાવવા માટે સોપારક નગરે માણસ મોકલ્યો. સૂત્રધાર આવ્યો. જેમ દેવીએ કહ્યું હતું તેવી રીતે પ્રતિમાજી ઘડવા માંડ્યાં. ધરણેન્દ્ર સહિત પ્રતિમાજી તૈયાર થયાં. પ્રતિમાજી ઘડતાં છાતીમાં એક મસો દેખાવા લાગ્યો. તેની ઉપેક્ષા કરીને સૂત્રધારે બાકીનું કામ ચાલુ રાખ્યું. ફરીથી બધું ઠીક કરતાં મસો દીઠો. તેના ઉપર તેણે ટાંકણું માર્યો.

પ્રતિમામાંથી લોહી નીકળ્યું. સૂરિજીએ તેને પૂછ્યું: “તે આમ કેમ કર્યું? આ પ્રતિમાજીમાં મસો રહેવાથી આ પ્રતિમાજી મહાપ્રભાવિક થશે.” પછી આંગળીથી દાબી લોહી બંધ કર્યું. આવી રીતે આ પ્રતિમાજી તૈયાર થયા. પછી બીજા પથ્થર મંગાવી બીજા ચોવીશ જિનબિંબો તૈયાર કરાવ્યાં. પછી દિવ્યશક્તિથી રાત્રિમાં આકાશમાર્ગે ત્રણ જિનબિંબો મંગાવ્યાં. ચોથું જિનબિંબ આવતાં પ્રભાત થયું જેથી એ જિનબિંબ ધારાસળ ગામના ખેતરમાં સ્થાપિત કર્યું. ચૌલુક્યચક્રવર્તી રાજા કુમારપાલે ચોથું જિનબિંબ કરાવીને ત્યાં સ્થાપિત કર્યું. આવી રીતે સેરીસામાં મહાપ્રભાવિક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા અઘાવધિ શ્રી સંઘદ્રારા પૂજાય છે. મ્લેચ્છો પણ અહીં ઉપદ્રવ કરવા સમર્થ નથી. તે પ્રતિમાજી જલ્દીથી બનાવેલ હોવાથી—એક રાત્રિમાં જ તૈયાર કરેલ હોવાથી પ્રતિમાજીના અવયવો બરાબર નથી દેખાતા. આ પ્રમાણે સ્થિતિ શ્રીજિનપ્રભસૂરિજીના સમયે હતી એમ શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી પોતાના વિવિધતીર્થકલ્પમાં જણાવે છે.

(વિવિધતીર્થકલ્પ. પૃ. ૨૪-૨૫)

જ્યારે કવિવર શ્રી લાવણ્યસમયજી આ તીર્થની ઉત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે આપે છે. “ગુજરાત દેશમાં પૂર્વે સેરીસરા નામે શહેર હતું. તે બાર ગાઉ મોટું અને વખાણવા લાયક હતું, કિન્તુ ત્યાં એક પણ જિનમંદિર ન હતું. ત્યાં વિદ્યાસાગર નામે એક મહાન જ્ઞાનાચાર્ય પાંચસો શિષ્યો સાથે પધાર્યા. તેમાંનાં બે શિષ્યોએ ગુરુઆજ્ઞા વિના મંત્રસાધના કરી બાવન વીર આરાધ્યા અને તેમને હુકમ કર્યો કે—અહીં એક પણ જિનમંદિર નથી માટે એક ભવ્ય જિનમંદિર મૂર્તિઓ સહિત અહીં લાવો. વીરોએ તે પ્રમાણે કર્યું. જ્યારે ગુરુએ આ જોયું ત્યારે આશ્ચર્યચકિત થઈ ચક્રેશ્વરીદેવીને બોલાવીને જણાવ્યું કે—ભવિષ્યમાં અહીં ઉપદ્રવ થવાનો છે, માટે આ કાર્ય ઠીક નથી થયું. ચક્રેશ્વરી દેવીએ મૂલ બિંબ અદૃશ્ય જ રાખ્યાં. બાદ ઘણા સમય પછી દેવચંદ્ર નામના આચાર્ય ત્યાં પધાર્યા. તેમણે મંત્રબળથી ધરણેન્દ્રદ્વારા શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા મંગાવ્યાં, તે પ્રતિમાજીનું નામ લોહણપાર્શ્વનાથ કેમ પડ્યું તેનો ખુલાસો કવિવર લાવણ્યસમયજી આ પ્રમાણે આપે છે—

૧. દેવચંદ્રાચાર્યજી શ્રી ધરેશ્વરસૂરિજીના શિષ્ય હતા. ૧૨૬૪ માં તેમણે ચંદ્રપ્રભ-ચરિત્ર બનાવ્યું છે. તેઓ ૧૩૨૭ માં સ્વર્ગવાસી થયા. સેરીસા તીર્થ માટે ઉપદેશતરંગિણી-કાર આ પ્રમાણે લખે છે.

“તથા શ્રીસેરીકતીર્થ દેવચન્દ્રશુલ્લકેનારાધિતચક્રેશ્વરોદત્તસર્વકાર્યસિદ્ધિવરણ-ત્રિભૂમિમયગુરુચતુર્વિંશતિકાચોત્સર્ગ શ્રીપાર્શ્વદિપ્રતિમાસુન્દરઃ પ્રોસાદ એકરાત્રિ-મધ્યે કૃતઃ તત્તીર્થ કલિકાલેડપિ નિસ્તુલપ્રભાવં દૃશ્યતે ।” (ઉપદેશતરંગિણી. પૃ. ૯)

“થાપી પ્રતિમા પાસની લોડેએ

પાસ પાયાલે જાવા હોલેએ;

હોલે એ પ્રતિમા નાગપૂજા નવિ રહું હું તે વિના,

લખ લોક દેખે સહુ પેખે નામ લોડણુ થાપના.”

અને સેરીસાનું તે વખતનું નામ સેરીસાંકડી કેમ પડ્યું તેનું વર્ણન પણ કવિરાજના શબ્દોમાં જ આપું છું.

“એ નવણુ પાણી વિવર જાણી બાલ ગયો તવ વીસરી;

અંતર એવડો સેરીસાંકડી, નયરી કહતી સેરીસાંકડી.”

મૂલનાયકજી સિવાય ચોવીશ તીર્થકરોની મૂર્તિઓ પણ દેવચંદ્રસૂરિજીએ મંગાવી હતી. બાદ પાટણવાસી ચંદ્રપ્રસાદ તથા ગુજરાતના મહામંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલે ત્યાં શ્રી નેમનાથ પ્રભુની લગ્ય મૂર્તિ બિરાજમાન કરી અને નાગેંદ્રગચ્છના શ્રી વિમલ-સૂરિજીએ તેની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

બીજા એક લેખમાં ઉલ્લેખ છે કે માલદેવ ને અમરસિંહના રાજ્યમાં ક્રિ. વ. ૩, શેઠ ધનપાલે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

વચમાં વચમાં આ તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર થતા રહ્યા છે. આ તીર્થને ઉલ્લેખ અદ્વારમી સદી સુધી મળે છે.

“સંજેસરો ને થંભણુ પાસ સેરીસો વરકાણો.”

(કવિવર શ્રી ખીરવિજયજીવિરચિત શાશ્વત તીર્થમાલા, ૧૭૭૫માં

રચિત છે. જીઓ જૈન સત્ય પ્રકાશ પૃ. ૫૪૩. વર્ષ ૪, અં. ૧૦-૧૧)

સેરીસિં લોડણુ જીન પાસ સંકટ ચૂરિ પૂરિ આસ.

જૈન કાંચીથી આણીદેવ મંત્રબલિ ચેલાની સેવ

(શ્રી શીલવિજયજીવિરચિત પ્રાચીન તીર્થમાલા પૃ. ૧૨૫)

“હોકરિઓ દિલ ઠારઈ જીસાહિબ સમરીઈજી,

ગાડરિઓ દુઃખ ઠારઈજી સેવત મુખભરીઈ,

સેરીસઈ સિવદાઈજી સા. ચોડવાડ નમું ધાઈજી”

(શ્રી મેઘવિજય ઉપાધ્યાયવિરચિત પાર્શ્વનાથનામમાલા, પૃ. ૧૫૦)

૧૭૨૧ માં રચના દીવ બંદરમાં શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજી સાથે કરેલ ચોમાસામાં

લોડણુપાસ

રત્નકુશલ

લોડણુતવરી જાણીઈ ઉખમણે હો મહિમાભંડાર

૧૬૬૭

શાંતિકુશલ

આ મહાન નગરીનો મુસલમાની સમયમાં નાશ થયો અને જૈન મંદિરો પણ તેમાંથી ન બચી શક્યાં પરંતુ તે વખતની મૂર્તિઓ જમીનમાં પધરાવેલી

૧. કવિવર શ્રી લાવણ્યવિજયજીવિરચિત શ્રી સેરીસા તીર્થનું રતન. ૧૫૬૨ માં રચના થઈ. જીઓ જૈન સત્યપ્રકાશ વર્ષ ૪, અં. ૩, પૃ. ૨૨૩.

તે થોડાં વર્ષો ૧૫૦૦ નીકળી છે. મંદિરનો ભાગ પણ નીકળેલ છે. ગામ બહાર આ સ્થાન છે તેમાં આ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી શેઠ સારાભાઈ ડાહ્યાભાઈએ કરાવેલ છે. સેરીસામાં ધર્મશાળા વગેરેનો પ્રબંધ સારો છે.

વિ. સં. ૨૦૦૨માં વૈશાખ શુદ્ધ દશમે ઉત્સવપૂર્વક સૂરિસત્રાટ્ર શ્રી વિજયનેમિ- સૂરીશ્વરજીના શુભ હાથથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી દ્વારા પ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ છે.

વામજ

કલોલથી ૪ ગાઉ દૂર આ ગામ છે. ત્રિલોચન કણ્ણીના ઘર પાસેથી ખોદતાં સં. ૧૯૭૯ ના માગશર વદિ ૫ ને શનિવારે પ્રતિમાજી નીકળ્યાં છે. સંપ્રતિ રાજના સમયની શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમાજી છે. સાથે ચાર કાઉસગીયા, બે ઇન્દ્રાણી દેવીની મૂર્તિ, બે ખંડિત ઇન્દ્રની મૂર્તિઓ નીકળી છે. કહે છે કે અહીં પહેલાં ભવ્ય જિનમંદિર હતું અને અંદર લોચરું હતું, તેનો સંબંધ સેરીસાના મંદિર સુધી હતો. મુસલમાની જમાનામાં આ બધું અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું છે. એક પરિકર તથા મૂર્તિના કેટલાક ભાગો એક શિવાલયમાં ચોડેલા છે. કહે છે કે જે બ્રાહ્મણે આ કાર્ય કર્યું તેનું ફલ તેને તરત જ મળ્યું. તે આંધળો થયો અને નિર્વંશ ગયો.

નવીન બંધાયેલા જિનમંદિરમાં વિ. સં. ૨૦૦૨ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૩ને દિવસે સૂરિસત્રાટ્ર આચાર્યવર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન શ્રી વિજયોદય- સૂરિજીના હાથથી પ્રતિષ્ઠા થઈ છે.

અહીંથી સેરીસા ત્રણ ગાઉ દૂર છે અને રકડી પણ લગભગ છ ગાઉ દૂર છે.

ભોયણીજી

આ તીર્થ હમણાં નવું જ સ્થપાયું છે. ભોયણી ગામના રહેવાશી કેવલ પટેલ પોતાના ખેતરમાં કૂવો ખોદાવતા હતા ત્યાં અચાનક વાળું વાગવાનો અવાજ સંભળાયો. બધા ચોતરફ જોવા લાગ્યા ત્યાં એક મોટા અવાજ સાથે કૂવાના ખાડામાં મોટો ચીરો પડ્યો. પછી ધીમેથી માટી ખોદતાં અંદરથી કાઉસગીયા સહિત પ્રતિમાજી દેખાયાં. ધીમેથી પ્રતિમાજીને બહાર કાઢ્યાં. યતિ બાલચંદ્ર-

૧. ત્રણ પ્રતિમાજી ફણાવળી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની છે. જે ૪ ફૂટ પહોળી ૩૧ ફૂટ ઊંચી છે. ફણાસહિત પાંચ ફૂટ છે. બે કાઉસગીયાજી છે જે ૨ ફૂટ પહોળા, ૬૧-૭ ફૂટ ઊંચા છે. એક શ્રી ઋષભદેવ લગવાનની ભવ્ય પ્રતિમાજી છે જે સત્રાટ્ર સંપ્રતિના સમયની છે. અંધિકાદેવીની એક ભવ્ય મૂર્તિ છે. હજી વિશેષ કામ થવાથી જિનવરંદ્રની વધારે પ્રતિમાઓ નીકળવા સંભાવના છે. પ્રતિમાજી ઉપર મોતીનો સ્યામ લેપ કરવામાં આવ્યો છે જેથી તેની કાંતિ અને તેજ દ્વિમુત દેખાય છે.

૨. કડીમાં શ્રાવકોનાં ઘર ઘણાં છે. ચાર મંદિરો, ત્રણ ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા, ખોડિંગ વગેરે છે. અહીં ધાતુની સં. ૬૦૩ની પ્રાચીન મૂર્તિ છે. કડીથી ભોયણીજી તીર્થ પાંચ ગાઉ દૂર છે.

જીએ લાંછન ઉપરથી જીણવ્યું કે આ તો જૈનોના ૧૯મા તીર્થંકર શ્રી મહિનાથજી છે. શ્રાવકોને ખબર પડી બધા આવ્યા. કડી અને કુકાવાવના શ્રાવકોની ઇચ્છા હતી કે પ્રતિમાજીને અમે લઈ જઈએ. લોચણીવાળાની ઇચ્છા હતી કે પ્રતિમા લોચણીમાં જ રહે. વિવાદને અંતે એમ ઠર્યું કે પ્રતિમાજીને ગાડામાં બિરાજમાન કરો. ગાડું જેદિશામાં બીય ત્યાં પ્રભુજી રહે. કહે છે કે ગાડું લોચણી તરફ ગયું. લોચણીના પટેલ અમથા સ્વજનના મકાનમાં પ્રભુજીને બિરાજમાન કર્યા. સં. ૧૯૩૦ મહા શુદ્ધિ ૧૫ ને શુક્રવારે (કેટલાક વૈશાખ કહે છે) પ્રતિમાજી નીકળ્યાં. થોડા સમય પછી પ્રભુજીને એક સ્વતંત્ર ઓરડામાં બિરાજમાન કર્યાં.

પ્રતિમાજી મહાન્ ચમત્કારી અને અદ્ભુત છે. શ્રી સંઘે લોચણીમાં વિશાલ લવ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું અને ૧૯૪૩ ના મહા શુદ્ધિ દશમે પ્રતિષ્ઠા થઈ. બાદ ત્યાં લવ્ય ધર્મશાળાઓ પણ બંધાઈ છે. દર સાલ મહા શુદ્ધિ દશમે મોટો મેળો ભરાય છે. શેઠ જમનાભાઈ તરફથી નવકારશી થાય છે. દર પૂણિમાએ યાત્રીઓ આવે છે.

અહીં આવનાર યાત્રીઓની મનોભિલાષા પરિપૂર્ણ થાય છે. અહીંની પેઢીનો વહીવટ શેઠ જમનાભાઈ લગુભાઈ કરે છે. અહીં લોજનશાળા બહુ સારી ચાલે છે. યાત્રિકોને બધી સગવડ મલે છે.

વીરમગામથી મહેસાણા જતી લાઈનમાં ઘેલડા સ્ટેશનથી ૩ માઈલ દૂર લોચણીજી તીર્થ છે તથા અમદાવાદથી કલોલ થઈ બહેચરાજી જીતી લાઈનમાં લોચણીજી સ્ટેશન છે. અહીં પોષ્ટ અને તાર ઓફિસ બંને છે.

પાનસર

કલોલથી^૧ મહેસાણે જતાં પાનસર વચમાં જ આવે છે. સંવત ૧૯૬૬ માં રાવળ જલા તેજના ઘરની દીવાલમાંથી શ્રા. શુ. ૯ ને રવિવારે પ્રતિમાજી નીકળ્યા. ભગવાન મહાવીરસ્વામીની પરમ તેજસ્વી પ્રતિમાજી છે. શરૂઆતમાં તો પાનસરના દેરાસરજીમાં જ પ્રભુજી બિરાજમાન કર્યા હતા. બાદ ગામ બહાર શિખરબંધ લવ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું અને ૧૯૭૪ ના વૈશાખ શુ. ૬ના રોજ ત્યાં પ્રતિષ્ઠા થઈ.

પાનસર ગામ તો નાનું છે પરંતુ જ્યાં મંદિર બન્યું છે ત્યાં લવ્ય ગગનચુંબી મંદિર, લવ્ય ધર્મશાળાઓ, ઉપાશ્રય વગેરે બન્યાં છે. અહીંના હવાપાણી ઘણાં સારાં છે. અમદાવાદના ઘણાં શ્રાવકો અહીંઆ હવાફેર માટે આવે છે.

મહેસાણા

અહીં સુંદર પાંચ મોટાં મંદિરો અને પાંચ નાનાં મળી કુલ દસ જિન-મંદિરો છે. શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા, શ્રેયસ્કર મંડલ-સંસ્કૃત પાઠશાળા વગેરે સારી રીતે ચાલે છે. આ સંસ્થાઓનું લક્ષ ખાસ કરીને ધાર્મિક અને

૧. કલોલમાં એક જૈન મંદિર, ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા અને જૈનોનાં ઘર છે.

તાર્ત્તિક જ્ઞાન તરફ સવિશેષ હોય છે. અહીં લઘુતા છાત્રોમાંથી ઘણું સ્થળે ધાર્મિક શિક્ષકો પૂરા પાડવામાં આવે છે.

આનંદપુર (વડનગર)

આણંદપુરનું હાલનું નામ વડનગર છે. મહેસાણાથી તારંગા લાઇનમાં વડનગર સ્ટેશન છે.

અહીંના રાજા ધ્રુવસેનના પુત્રમૃત્યુ-શોકના નિવારણ અર્થે રાજસભામાં કલ્પસૂત્રનું જાહેર વાંચન થયું જે અઘાવધિ એ જ પ્રમાણે ચાલે છે. કલ્પસૂત્રનું જાહેર વાંચન વીર સં. ૯૬૩ માં થયું.

“ વીરાત્ ત્રિનદાંક (૧૧૩) શરદ્ધવીકરત ત્વચ્ચૈત્યપૂતે ધ્રુવસેનમૃપતિઃ ।

યસ્મિન્મહૈ સંસદિ કલ્પવાચના-માઘાં તદાનંદપુરં નકઃ સ્તૂતે ? ॥ ૧ ॥

આ વાંચના કયા આચાર્યે વાંચી તેને માટે ત્રણ ચાર નામે મળે છે.

“ ગુજરાતમાં આનંદપુર-વૃષ્ણનગર (વડનગર) એક મોટું શહેર હતું. ત્યાં ધ્રુવસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં ધનેશ્વર નામના જૈનાચાર્યે તે રાજાના પુત્રના મરણથી થયેલ શોક સમાવવા જૈનાગમ નામે કલ્પસૂત્રની વાંચના કરી હતી.

(જૈન સા. સં. ઇ. પૂ. ૧૪૬)

કેટલાક એમ કહે છે કે કાલિકાચાર્યે કલ્પસૂત્રનું વાંચન અહીં કર્યું હતું. જ્યારે કેટલાક કહે છે કે શ્રી દેવધર્મિગણ્ણી ક્ષમાશ્રમણે ૯૯૩ માં આનંદપુર-માં કલ્પસૂત્ર વાંચ્યું હતું.

ભરત ચક્રવર્તીના સમયે આનંદપુર શત્રુંજયની પ્રાચીન તલાટી હતું.

“ વડનગરમંડન શ્રી યુગાદિજિન સ્તવન ” નામક એક પ્રાચીન સ્તુતિ, કે જે વિ. સં. ૧૫૨૫ માં લખધકીર્તિ ગણિકૃત છે તેમાં વડનગર માટે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળેલ છે.

“વડનગર શત્રુંજયતીર્થની તલાટી અતિ પ્રાચીન કાળથી આવેલું છે. ભરતમહારાજ અયોધ્યાથી સંઘ લઈને અહીં પધાર્યા અને તીર્થ જોઈ અતિશય આનંદિત થયા જેથી વડનગરનું બીજું નામ આનંદપુર સ્થાપ્યું. અહીં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના જીવતાં જ તેમનું જીવંતસ્વામી-શ્રી યુગાદિદેવનું મંદિર બંધાયું. અહિંથી સંઘ શત્રુંજય ગિરિરાજના શિખરે પહોંચ્યા. યાત્રા કરી અને નીચે આવી બધા પોતાને સ્થાને પહોંચ્યા.”

પહેલા યુગમાં આનંદપુર, બીજામાં ચમકાર, ત્રીજામાં મહનપુર અને ચોથામાં વડનગરની સ્થાપના એક કોડાકોડી નગરને સ્થાને કીધી અને તે સ્થાનકે અનંત કોડો સિદ્ધ થયા.

સોની ગોવિંદે (આ. શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીના સમયમાં તારંગા પર અજિતનાથની ભવ્ય પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરનાથ ગોવીંદ હશે.) ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી અને પાર્શ્વનાથ ભગવાનને પૂજીને ચાર દેહરી રથાપી. આગળ ઉપર જણાવે છે કે—

શાન્તિનાથને પૂજે. આગળ સરસ્વતી મૂકી (?), આદિજિનની પાદુકા, શીતલ રાયણની છાયા. જે નાગ એમ પ્રદક્ષિણા દઈ મૂલનાયકને ગભારે પહોંચ્યા, જે બાળુ પુંડરીકની જે નવી પ્રતિમા કે જે સાહુપર્વત અને અર્જુને સ્થાપેલી તેને પૂજતાં પાતક બંધ.

નંદિનર્દનના ભાઈએ કરાવેલ શ્રી મહાવીર ભગવાનનો સુંદર પ્રાસાદ છે. તેમાં લેપમય મૂર્તિ છે. શત્રુંજય, ગિરનાર, આણુ, આરાસણનાં તીર્થ કરી ગુડર, વડનગર, સોપાડનાં તીર્થ કરી તલેટીના ત્રણ બિંબને પ્રણામ કરી શત્રુંજયની તલેટીમાં આ વડનગરના તીર્થનું મહાત્મ્ય જણાવ્યું છે. આ સિવાય એક નીચેનો ઉલ્લેખ મળે છે.

“વડનગરે આદી પ્રભુ વીર, જીવીતસ્વામી લેપમય

કનકવરણ પાદુકારાયણ

(સાધુચંદ્રકૃત તીર્થરાજ ચતુષ્પરિપાટી)

મહારાજ કુમારપાલે ૧૨૦૮માં પ્રથમ જ અહીં કિલ્લો બનાવ્યો હતો.

આ વડનગર નાગર જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિનું સ્થાન મનાય છે. ઘણા નાગરો પહેલાં જૈન હતાં. તેમનાં બંધાવેલાં મંદિરો-બનાવેલી મૂર્તિઓ આજ પણ ત્યાં છે.

ઉંચા ટેકરા પર આવેલું વડનગર આજ પણ તેના ભૂતકાલીન ગૌરવને યાદ કરાવે છે. અહીં અત્યારે ૮ જિનમંદિરો છે.

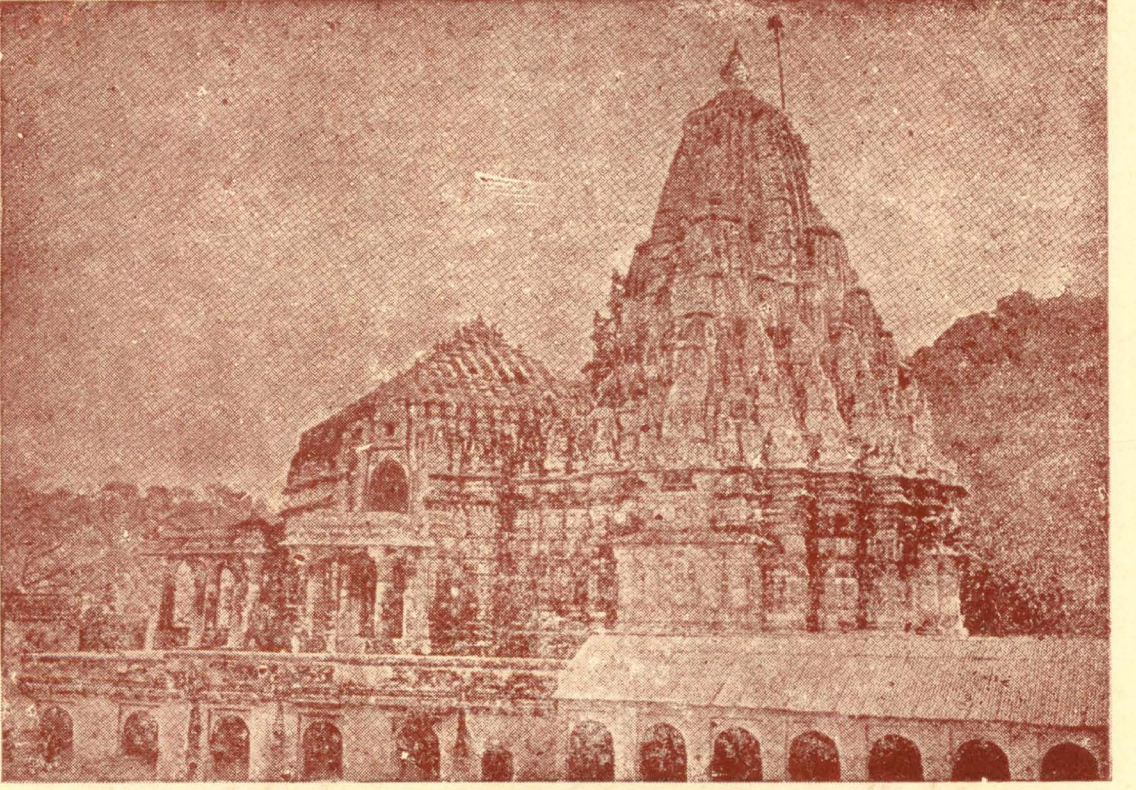
આ મંદિરોમાં આદિનાથ ભગવાનનું મંદિર પ્રાચીન છે, જે ખાસ દર્શનીય છે. મંદિરમાં ભોંયતળે હવું જે સીધું તારંગાજી જતું. અહીંથી તારંગા જવાય છે. સુંદર ઉપાશ્રય અને શ્રાવકોનાં ઘર છે. ગામબહાર વિશાલ તલાવ છે.

તારંગા*

આ તીર્થ મહેસાણા જંકશનથી ૩૫ માઈલ દૂર આવેલા ટીંબા ગામની ટેકરી પર છે. જ્યારે શત્રુંજય ગિરિરાજની તલાટી વડનગર (આનંદપુર) પાસે

* આ તીર્થનું નામ તારંગા કેમ પડ્યું તે સંબંધી જુદા જુદા મતભેદો પ્રવર્તે છે. જૈન સાહિત્યમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે પ્રાચીન સમયમાં કે જ્યારે હાલના વડનગર (આનંદપુર) પાસે શત્રુંજયગિરિરાજની તલાટી હતી ત્યારે આ ટેકરીને એ તળાટીના પર્વત સાથે સંબંધ હતો. સિક્કાયલજીનાં ૧૦૮ નામ કહેવાય છે તેમાં એક નામ “તારગિરિ” છે અને એ જ આજનું તારંગા કહેવાય છે. પ્રભાવક ચરિત્રમાં એનું નામ “તારંગનાગારુચ્યે ‘તારંગા પહાડ’ છે અને એ શત્રુંજયા પરા મૂર્તિગિરિરેષોડપિ મૃદ્ધતામ્” એટલે આ દ્રષ્ટિએ તો તારંગા એ જૈનેના મહાન પ્રાચીન તીર્થ સિક્કાગિરિ-સિક્કાયલની ટુંક ગણાય. હવે બૌદ્ધ સાહિત્યમાં પણ આ સ્થાનનો ઉલ્લેખ મળે છે અને કહે છે કે બોદ્ધોની શાસનદેવી

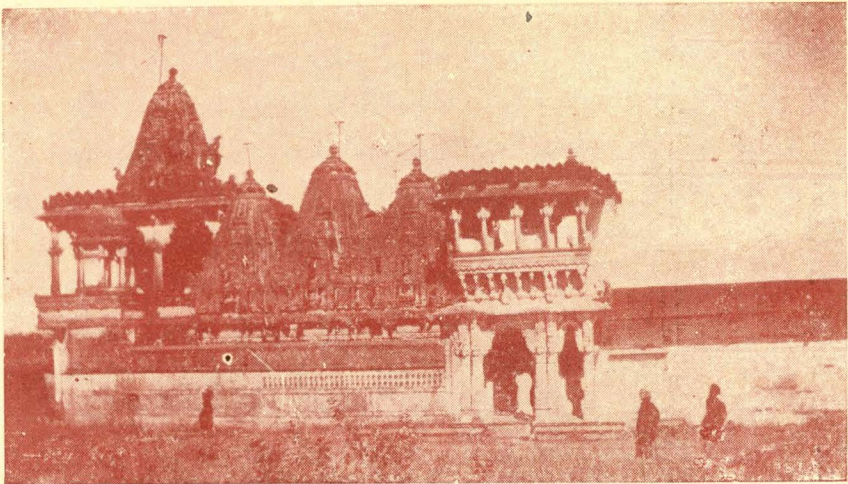
શ્રી તારંગાજી

આસ્માન સાથે વાતો કરતું ગુજરાતનું ચોવીસ ગજ પ્રમાણુ માળનું
શ્રી તારંગાજીનું જિનાલય.

ભરૂચ : ઉપર : એક જીમામસજીદ કે જે
 પૂર્વે શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું મંદિર હોવાનું અનુમાન છે
 નીચે : મુનિસુવ્રતસ્વામીનું નવું જિનાલય

હિમ્મતનગર : ગામનું એક જિનાલય.

હતી ત્યારે આ ટેકરી તારગિરિ(શત્રુજયના ૧૦૮ નામ પૈકીનું એ નામ)ના નામથી શત્રુજયની સાથે જોડાયેલ હતી અને તેથી જ સિદ્ધશિલા, કેટીશિલા, મોક્ષની ખારી વગેરે સ્થાનો આ ટેકરી પાસેની ટેકરીઓમાં જ છે.

પૂર્વધતિહાસ

પ્રભાવક ચરિત્રમાં તીર્થની ઉત્પત્તિ માટે નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે. “પછી એકદા રિપુચ્છેદના સંકલ્પથી પૂર્ણ એવા શ્રી હેમચંદ્ર મહારાજે શ્રીમાન અજિત નાથસ્વામીની સ્તુતિ કરતા અને તેનો પ્રાસાદ બનાવવાને ઇચ્છતા રાજાને પ્રગટ રીતે આદેશ કર્યો કે—“ હે ભૂપાલ ! અનેક સિદ્ધથો ઉન્નત સ્થિતિ યુક્ત એવા શ્રી તારંગાજી પર્વત પર અક્ષયસ્થાન અને વૈભવથી સુશોભિત એવો પ્રાસાદ કરાવવાની જરૂર છે એ પર્વત પણ શ્રી શત્રુજયની જાણે અપર મૂર્તિ હોય એમ સમજી લ્યો.”

એ પ્રમાણે ગુરુની આજ્ઞા થતાં રાજાએ ચોવીશ હસ્તપ્રમાણ મંદિર કરાવ્યું. તેમાં એક સો એક આંગુલપ્રમાણનું બિંબ સ્થાપન કરાવ્યું હતું. તે પ્રાસાદ અઘાપિ દેવો અને રાજાઓની સ્તુતિથી શોભિત અને પર્વતના મુગ્ધ સમાન શ્રી સંઘજનોને દર્શનીય છે.

(પ્રભાવક ચ. ભા. પૃ. ૩૨૮)

‘તારાઇ માતા’ તારા દેવીનું મંદિર છે, જે વર્તમાન તલાટીથી દોઢ માઇલ ઉત્તર તરફ છે. તેના ઉપર લેખ પણ છે.

“ ચો ધર્મા હેતુ પ્રમથાં હેતું તેષાં તથાડતોવ્યવદત તેષાં ચચોં વિરાજે પવં ચદિ મહા અવળ : ”

જે વિદ્વાનો એમ કહે છે કે બૌદ્ધોની તારાદેવીનું અહિં સ્થાનક હોવાથી પર્વતનું નામ તારંગા પડ્યું પણ બૌદ્ધોની આ તારાદેવીના મંદિરો બીજે પણ હોય છે છતાં ક્યાંય તારંગા એવું સ્થાનનું નામ પડ્યું નથી. એટલે તારાદેવીના નામ ઉપરથી પહાડનું નામ તારંગા પડ્યું હોય એ કદપના વાસ્તવિક નથી. વસ્તુપાલના ૧૨૮૫ ના લેખમાં આ પહાડનું નામ “ તારંગક ” લખાયું છે.

આવી જ રીતે આપ્પુના એક ૧૨૯૬ ના લેખમાં નાગપુરીય શા બાહડ આવકે જણાવ્યું છે કે—તારંગાજીના શ્રી અજિતનાથ પ્રભુજીના મંદિરના ગૂઢ મંડપમાં આદિનાથના બિંબ સહિત ખતક(ગોખેલો) કરાવ્યું છે. એ વસ્તુને સૂચવતો લેખ આ પ્રમાણે છે.

“ મીતારણકે શ્રીઅજિતનાથગુદમંડળે, મીઆદિનાથચિંબં સત્ત રુદ્રમ ”

આ લેખમાં તારંગાને તારણગઢ શબ્દથી સંબોધેલ છે તે સમજી શકાય તેવી હકીકત છે.

પંદરમી શતાબ્દીના શ્રી બિનમંડન ગણિ આનું નામ તારણદુર્ગ આપે છે. એટલે ગુજરાતી નામ તારણગઢ, પછી તારગઢ અને પછી તારંગા બન્યું હોય એ સંભવિત છે. જ્યારે વૈદિક સાહિત્ય કહે છે કે તારંગ નાગના નામ ઉપરથી તારંગા થયું હોય. આમ આ પહાડના નામ માટે લિંગ બિન્ન મતભેદો જોવાય છે.

કુમારપાલપ્રબંધમાં શ્રી જિનમંડન ગણિવર આ તીર્થની સ્થાપના સંબંધી નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“ મહારાજા કુમારપાલે જ્ઞેન ધર્મ સ્વીકાર્યા પહેલાં અજમેરના રાણા અર્જુનરાજ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી. અગિયાર વાર ચઢાઈ કરવા છતાંયે અજમેર ન જતાયું ત્યારે તેમણે પોતાના મંત્રી વાગ્બટને પૂછ્યું કે—એવા કાઈ ચમત્કારી દેવ છે કે જેને પૂજ્યાથી શત્રુ જીતી શકાય ? ત્યારે વાગ્બટે કહ્યું કે—મારા પિતાના પુણ્ય સ્મરણાર્થે મેં એક જિનમંદિર બનાવ્યું છે. તેની દેરીના એક ગોખલામાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યપ્રતિષ્ઠિત અને શેઠ છાડાએ બેસાડેલ શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની પ્રતિમાજી છે, જેનો મહિમા પ્રત્યક્ષ છે. તેની વિધિપૂર્વક પૂજા કરવાથી અવશ્ય જ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી રાજાએ વિધિપૂર્વક પૂજા કરી. બાદ રાજા શત્રુને જીતીને પાછો આવ્યો. પાછા વળતાં રસ્તામાં તેણે તારણદુર્ગ નામનો અતિ સુંદર પહાડ (ટેકરા) જોયો. ત્યાંથી પછી રાજાએ ઉત્સવપૂર્વક પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો.

જ્ઞેન ધર્મ સ્વીકાર્યા પછી એક વાર રાજા ગુરુ હેમચંદ્રાચાર્યજીને વંદના કરવા આવ્યા હતા તે વખતે ગુરુજી અજિતનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરતા હતા તે જોયું. તે વખતે રાજાને યાદ આવ્યું કે—અજિતનાથ ભગવાનની સ્તુતિ—પૂજા કરીને જવાથી પોતે યુદ્ધમાં જય પામ્યો હતો. બાદ રાજાએ ગુરુમહારાજ પાસે તારંગાજીનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. ગુરુમહારાજે કહ્યું—હે ચૌહાણબૂપ ! આ તારણદુર્ગ ઉપર અનેક મુનિ મહાત્માઓ મોક્ષે ગયા હોવાથી સિદ્ધાચલજી (શત્રુજય) તીર્થની પ્રતિકૃતિરૂપ છે. આ સાંભળી કુમારપાલે કેટીશિલા, સિદ્ધશિલા આદિથી મનોરમ તારણદુર્ગ ઉપર ૨૪ હાથ ઊંચું જિનમંદિર બંધાવ્યું અને ૧૦૧ આંગુલ ઊંચા શ્રી અજિતનાથ પ્રભુના જિંબને સ્થાપિત કર્યાં. એટલા માટે કહ્યું છે કે—

“ વિહાર ઉચિતઃ શ્રીમન્નક્ષત્ર્યસ્થાનભાવતઃ ।

શત્રુઙ્ગયાપરમૃર્તિર્ગિરેષ ન વિમૃશ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

ચતુર્વિંશતિહસ્તોચ્ચપ્રમાણં મન્દિરં નૃપઃ ।

વિમ્બં ચૈકોત્તરશતાઙ્ગુલં તસ્ય ન્યધાપયત્ ॥ ૨ ॥ ”

આ સિવાય બીજો એક પ્રધોષ છે કે—મહારાજા કુમારપાલે માંસાહારનો ત્યાગ કર્યા પછી એક વાર ઘેબર ખાતાં પૂર્વે ખાધેલ માંસાહારની સ્મૃતિ થઈ આવી,

૧. પ્રજાવક ચરિત્રમાં પણ ઉલ્લેખ છે કે—રાજા કુમારપાલને અજયમેરુ દુર્ગ જીતતાં અગીયાર વરસ થઈ ગયાં હતાં છતાં જીતાંયો ન હતો. છેવટે આ ગ્રંથમાં લખ્યા મુજબ શ્રી અજિતનાથ પ્રભુની મૂર્તિની પૂજા કરીને જવાથી વિજયી થઈને આવ્યો હતો. (પ. ૩૧૩ અને ૩૧૪)

જેથી ગુરુમહારાજ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી પાસે આવી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત માંગ્યું ત્યારે ગુરુમહારાજે જણાવ્યું કે-બત્રીશ હાંત છે તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તારંગદુર્ગ (તારંગાજી) ઉપર બત્રીશ માળનું મંદિર બંધાવો. (આ પ્રાયશ્ચિત્ત માટે બત્રીશ મંદિર બંધાવવાનું સૂરજીમહારાજ કુમારપાલને જણાવ્યું છે. અને રાજાએ બત્રીશ મંદિર જુદે જુદે સ્થાને બંધાવ્યાં. ઉલ્લેખ પણ મળે છે. આવો અન્ય મત પણ પ્રવર્તે છે.) રાજાએ આ પ્રાયશ્ચિત્ત સહર્ષ સ્વીકાર્યું અને જાવન દેવ-કુલિકાવાળો બત્રીશ માળનો લઘ્ય જિનપ્રાસાદ કરાવ્યો. મંદિરજીમાં રીષ્ટ રત્નમય ૧૨૫ આંગુલની શ્રી અજિતનાથ પ્રભુજીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના હાથથી વિ. સં. ૧૨૨૧ માં કરાવી.

પરંતુ પ્રબન્ધચિન્તામણિમાં મેં ઉપર કૌંસમાં જણાવેલ બીજા પ્રધેષનું સમર્થન છે. જુઓ “ રાજાને ચેખર ખાતા માંસાહારની સ્મૃતિ થઈ આવી છે. જેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે બત્રીશ મંદિર બંધાવવાનું ગુરુમહારાજે જણાવ્યું છે; અને રાજાએ તે સ્વીકાર્યું છે. ” કુમારપાલપ્રતિષ્ઠામાં બત્રીશ મંદિર બંધાવવાનું લખ્યું છે તેમાં પ્રથમ તો પાટણમાં કુમારવિહાર બંધાવ્યું, બાદમાં ત્રિભુવનવિહાર બંધાવ્યું. આ ઉપરાંત પાટણમાં બીજા ચોવીશ મંદિરો બંધાવ્યાં. (બત્રીશની સંખ્યા મળી રહે છે) મહારાજપરાજયમાં પણ ઉલ્લેખ છે કે-આ પ્રાયશ્ચિત્તમાં રાજાએ બત્રીશ મંદિર બંધાવ્યાં હતાં.

પ્રભાવક ચરિત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે-રાજાએ પૂર્વે જે માંસાહાર કર્યો હતો તેના પ્રાયશ્ચિત્તમાં બત્રીશ હાંત તોડી પડાવવાની રાજાની ઇચ્છા હતી, પરંતુ ગુરુમહારાજે તેમ કરાવવાની ના કહી અને કહ્યું કે-એક વાર દેહને કષ્ટ આપવાથી કૃતકર્મનો નાશ થાય; પરંતુ તે અજ્ઞાનતા છે. તું આર્હત ધર્મની ઇચ્છાથી પવિત્ર મનવાળો થઈને ધર્મારાધન કર કે જેથી સમસ્ત પાપરૂપ પંક ધોવાઈ જાય. બત્રીશ હાંત છે માટે પાપથી મુક્ત થવા માટે ઉપવનમાં મનોહર બત્રીશ ચૈત્યો કરાવ. તથા તારા પિતા ત્રિભુવનપાલના સુકૃત નિમિત્તે મેરુશિખર સમાન એક ઉન્નત જિનચૈત્ય કરાવ*.

ઉપરનાં પ્રમાણો આપણને જે વસ્તુ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે-તારંગાજી ઉપર મહારાજા કુમારપાલે સુદર ઉન્નત લઘ્ય જિનમંદિર બંધાવી એમાં શ્રી અજિતનાથ પ્રભુની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ મંદિર બંધાવવા માટે માંસાહાર ભોજનની સ્મૃતિના પ્રાયશ્ચિત્તનું નિમિત્ત નથી. એ નિમિત્તે તો બીજાં બત્રીશ જિનમંદિર બંધાવ્યાં છે.

* ઉપદેશતરંગિણીમાં ઉલ્લેખ છે કે “ તારંગામાં મહારાજા કુમારપાલે લઘ્ય જિનમંદિર બંધાવી શ્રી અજિતનાથ પ્રભુની મૂર્તિ ગિરાજમાન કરી. ” (રત્નમંદિરગણિ)

તેમજ વીરવંશાવલીમાં લખ્યું છે કે “ વિ. સં. ૧૨૨૧ વર્ષે તારણગિરીધ શ્રી અજિતનાથ જિંજ યાગ્યું. ”

તારંગાણતું મંદિર ઘણું જ ઊંચું છે. તેની ઊંચાઈ ચોરાસી ગજ લગભગ છે. તારંગાણના મંદિર જેટલું ને જેવું ઊંચું એક પણ મંદિર ભારતવર્ષમાં નથી. મૂળનાયક શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની પ્રતિમાણ પણ બહુ જ ઊંચા છે. ઊભો ઊભો એક મનુષ્ય હાથ ઊંચા કરી પ્રભુજીના મસ્તકે તીલક કરી શકતો નથી. એટલા જ માટે પ્રભુજીની બંને બાજુ સીડી રાખેલી છે, જેના ઉપર ચઢી યાત્રી પૂજા કરી શકે છે. તારંગાણના મંદિરજીની પ્રતિષ્ઠા ૧૨૨૧ યા ૧૨૨૩ માં થયાના ઉદ્દેશ્ય મળે છે. મંદિર બગીચા માળા ઊંચું છે પરંતુ ત્રણથી ચાર માળ સુધી ઉપર જઈ શકાય છે. કેગરના લાકડાથી આ માળ બનાવેલાં છે. આ લાકડામાં એક ખૂંપી છે કે તેને અગ્નિ લગાડવાથી તે બળતું નથી પણ અંદરથી પાણી જમે છે *

તારંગાણના મંદિરમાંથી પ્રાચીનતાસૂચક ૧૨૮૫ નો વસ્તુપાળનો લેખ મળ્યો છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

“દં ॥ સ્વસ્તિ શ્રીવિક્રમસંવત ૧૨૮૫ વર્ષે ફાલ્ગુણશુદિ ૨ રવૌ । શ્રીમદ-
ગહિલપુરવાસ્તવ્ય પ્રાગવાટાન્વપ્રસૂત ઠ. શ્રી ચંદ્રપાત્મજ ઠ. શ્રી ચંદ્રપ્રાસાદાંગજ
ઠ. શ્રી સોમતનુજ ઠ. શ્રી આશારાજનંદનેન ઠ. કુમારદેવીકુશ્લીસંશ્વતે ઠ.
લ્હણીગમહં શ્રીમાલદેવયોરનુજેન મહં. શ્રી તેજપાલાગ્રજન્મના મહામાત્યશ્રી-
વસ્તુપાલેન આત્મનઃ પુણ્યાભિવૃદ્ધયે इह तारंगरुपर्वते श्रीअजितस्वामिदेवचैत्ये
श्रीआदिनाथदेवजिनविबालंकृतखत्तकमिदं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीनागेन्द्रगच्छे
मङ्गारकश्रीविजयसेनसूरिभिः ॥

આ લેખ તારંગા તીર્થના મૂળ મંદિરનાં પ્રવેશ દ્વારની આજુબાજુએ જે બે દેવકુલિકાઓ છે તેમની વેદિકા ઉપર કેતરેલો છે.

લેખનો ભાવાર્થ:—સંવત ૧૨૮૫ ના ફાલ્ગુણ શુદિ ૨ રવિવારના દિવસે અણહીલનિવાસી પ્રાગવાટ (પૌરવાલ) જ્ઞાતિના ઠં યંડપના પુત્ર ઠં યંડપ્રસાદના પુત્ર ઠં સોમના પુત્ર ઠં આશારાજ અને તેમની સ્ત્રી કુમારદેવીના પુત્ર મહામાત્ય વસ્તુપાલ જે ઠં લુણીગ અને મહં માલદેવના નાના ભાઈ તથા મહં-તેજપાલના મોટા બંધુ થતા હતા તેમણે પોતાનાં પુણ્ય વૃદ્ધિ અર્થે આ શ્રી

* અહીં આવનાર યાત્રિકાએ અજ્ઞાનતાથી આ લાકડા ઉપર મીણખતી અને ખીજા એવા પ્રયોગો કરી ઘણે સ્થળે કાળા ડાઘ પાડ્યા છે, તેમજ કેટલે કેકાણે કાલસા, ચાક અને રંગીન પેનસીલોથી પોતાના આવવાના સમયની સાલ વગેરે લખી તે સ્થાન બગાડ્યા છે, તેમજ ધર્મશાળાઓની કેટલીક દિવાલો ઉપર પણ આવું પરાક્રમ (?) કર્યું છે, પણ એ ઉચિત નથી. એમાં એક બતની આશાતના થાય છે. કોઈ પણ જૈન યાત્રી તીર્થમાં જઈ આવું અનુચિત કાર્ય ન કરે.

તારંગા તીર્થ ઉપરના શ્રી અજિતનાથ દેવના મંદિરમાં આદિનાથ દેવની પ્રતિમા સાડ ખતક (ગોખલો) કરાવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા નાગેન્દ્ર ગચ્છના ભટ્ટારક શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ કરી. (પ્રા. લે. સં. ભાગ બીજો પૃ. ૩૪૦)

આ તીર્થ ઉપર પંદરમી શતાબ્દમાં મોટો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે, જેનો સંબંધ આ પ્રમાણે મળે છે. મહાન યુગપ્રધાન મુનિસુંદરસૂરિ પોતાના જૈન સ્તોત્ર-સંગ્રહના એક શ્લોકથી આપણને જણાવે છે કે-કુમારપાલે સ્થાપન કરેલ જિનબિંબ મ્હેન્છોએ દૂર કરવાથી સૂકાઈ ગયેલા તેમના પુણ્યરૂપી વૃક્ષને ગોવીંદ સંઘપતિએ પોતાના ધનરૂપી જલથી સિંચીને પાછું નવપલ્લાવત કર્યું કિંતુ આ સિવાય તારંગા તીર્થને મ્હેન્છોને હાથે નુકશાન પહોંચ્યાના સમાચાર કોઈપણ પુસ્તકમાં મલતા નથી, પરંતુ એમ કહી શકાય ખરું કે કદાચ અદ્વાઉદીન ખીલજના સૈનિકાએ જ્યારે ગુજરાત ઉપર હલ્લો કર્યો તે અરસામાં આ તીર્થને પણ નુકશાન કર્યું હશે કારણ કે નહીંતર ગોવીંદ સંઘવીને જીર્ણોદ્ધાર કરીને નવીન બિંબ સ્થાપન કરવાની વૃત્તિ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય ? મૂળબિંબના અભાવ થવાના બે કારણો હોઈ શકે. એક તો દુશ્મનના હાથે ખંડિત થવાથી અને બીજી કોઈ આકસ્મિક આપત્તિથી. મૂળ બિંબના રક્ષણાર્થે ભક્તોને હાથે તે અન્ય તરફ સ્થપાયું હોય, અહીં બીજા પ્રકારની સંભાવના ઓછી છે, કારણ કે તારંગાના કુમારવિહારમાં અજિતનાથનું અખંડ બિંબ પૂજાતું હતું અને ગોવીંદ સંઘવી પોતે પણ શત્રુજય, ગિરનાર વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરીને સંઘ સાથે તારંગા અજિતનાથને વંદન કરવા ગયા હતા, આ વાત સોમસૌભાગ્ય મહાકાવ્યમાં સ્પષ્ટ દર્શાવેલી છે. આ વસ્તુ વાંચતાં એમ ક્લિત થાય છે કે વિક્રમની ચૌદમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં મૂળ બિંબને ખંડિત કરીને ઉઠાડી મૂક્યું હશે અને સાથે જ મંદિરને પણ કાંઈક નુકશાન પહોંચાડ્યું હશે એટલે જ ગોવીંદ સંઘવીના હૃદયમાં નવીન જિનબિંબ પધરાવવાની ભાવના ઉદ્ભવી હશે.

ગોવીંદ સંઘવીનો દૂંક પરિચય

આ ગોવીંદ સંઘવી ઇડરના રાય શ્રી પૂંજાજીના બહુ માનીતા અને ઇડરના સંઘના અગ્રેસર વત્સરાજ સંઘવીના પુત્ર હતા. તે શ્રીમંત અને રાજ્યમાન્ય હોવા

૧. ગિરનાર પર્વતના વરતુપાલના એક લેખમાં પણ લખ્યું છે કે-શ્રી તારણગઢ (તારંગા) ઉપર શ્રી અજિતનાથ દેવ ચૈત્યના ગુદ મંડપમાં શ્રી આદિનાથ બિંબ અને ખતક કરાવ્યાં (પ્રા. લે. પૃ. ૧૧૬.) શ્રીતારણગઢે શ્રીમજિતનાથગુદમંડપે શ્રીઆદિનાથવિંબલક્ષ્મીકં ચ (પ્રા. લે. પૃ. ૯૧) પરંતુ અત્યારે ગોખલામાં આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ નથી, તેને બદલે યક્ષ યક્ષિણીની મૂર્તિ છે. અને ગોખલા સુંદર ઉજ્જવલ આરસપહાણુના અનેલા છે પરંતુ તેના ઉપર ચુનો અને રંગ લગાવી દીધો છે. એટલે મૂળ લેખ ઉપર પણ ચુનો લગાવી દીધો હોવાથી લેખ મુશ્કેલીથી વંચાય છે.

ઉપરાંત ચુસ્ત ધર્મશ્રદ્ધાળુ હતા અને તત્કાલીન તપગચ્છાધિપતિ શ્રીમાન આચાર્ય શ્રી સોમસુંદરસૂરિના અનન્ય ભક્ત હતાં. સૂરિજીના ઉપદેશથી શ્રી શત્રુંજય, ગિરનાર અને સુપારક વગેરે તીર્થોના મોટા ખર્ચે સંઘ કાઢીને તીર્થ-યાત્રાઓ કરી હતી, અને અનેક સાધર્મિક લાઠીઓને તીર્થયાત્રાનો અપૂર્વ લાભ આપ્યો હતો. તીર્થયાત્રા કરીને ઘેર આવ્યા પછી સંઘવીને તારંગા તીર્થમાં શ્રી અજિતનાથભગવાનની નવીન પ્રતિમા યેસાડવાનો મનોરથ ઉદ્ભવ્યો હતો. આ પછી ગોવીંદ સંઘવીએ આરાસણની અંખિકાદેવીનું આરાધન કરી તે ભવ્ય બિંબને માટે એક મોટી શિલા પ્રાપ્ત કરી. ત્યાંથી ગાડામાં ભરાવીને એ શિલા તારંગાજી ઉપર મંગાવી જેના સંઘમાં કંઈવ પ્રતિષ્ઠાસોમે લખ્યું છે કે—

“ત્યાર બાદ માર્ગમાં ધીમે ધીમે ચાલતો રથ ઘણે મહિને તારંગાગિરિ ઉપર પહોંચ્યો અને પ્રેક્ષકોને આશ્ચર્ય કરાવનાર તે મહાન શિલાને ઉસ્તાદ કારી-ગરોએ ઘડવા માંડી. સૂર્યમંડળને ઝાંખું પાડનારી કાંતિવડે ત્રણ જગતને પ્રકાશિત કરનાર પ્રભાવશાલી અને કદમાં ઘણું જ મોટું શ્રી અજિતનાથ ભગવાનનું નવીન બિંબ થોડા જ દિવસમાં તૈયાર થયું અને લાખો માણસોએ મળીને આ બિંબને શુભ દિવસે મંદિરમાં સ્થાપન કર્યું.”

આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ માટે સંઘવીએ મોટો સમારોહ આરંભ્યો. અનેક દેશોમાં કુંકુમ પત્રિકાઓ મોકલી લાખો માણસોની માનવ મેદની ભરાઈ, જાણે માનવોનો મહાસાગર ઉભરાયો હોય ગોવી રીતે માણસો આવ્યાં એટલું જ નહીં ગુજરાતના બાદશાહની ફ્રેજના ઉપરી અધિકારી ગુણરાજ અને એકરાજ જેવા રાજ્યમાન્ય પુરુષો હાજર હતા તેમજ રાવ પૂંજીજીના સૈનિકો દરેક જાતની સેવા અને ચોક્કી પહેરા માટે હાજર હતા. આ લાખો માનવીઓની હાજરીથી સંઘપતિ ગોવીંદ પ્રખુલ્લિત અને આનંદિત થયો હતો. આ મહાન માનવ મેદનીની વચ્ચે આચાર્ય શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી અને શ્રી અજિતનાથ ભગવાનનું બિંબ સ્થાપન કર્યું અને તે જ દિવસે પંડિત જિનમંડનને વાચક પદ આપવામાં આવ્યું.”

સંઘપતિ ગોવીંદના આ જીર્ણોદ્ધાર પછી જગદ્ગુરુ આચાર્ય શ્રી હીરવિજય-સૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન શ્રી વિજયસેનસૂરિજી^૧ મહારાજના ઉપદેશથી તારંગાજી તીર્થોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવવામાં આવ્યો, જેનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે મલે છે.

ગોવીંદ સંઘપતિની પ્રતિષ્ઠાનો લેખ મૂળનાયકજીની પ્રતિમા ઉપર આ પ્રમાણે છે.

સં ૧૪૭૯ શ્રી જ.....પં. ગોવિંદેનમાર્ચા જાયલદે.....પમુલ કુટુમ્બયુતેન શ્રેયોચં.....સ્વર્ગિમિ: (જૈન સા. સં. ઈ. પૃ. ૪૫૪) એ: બીજો લેખ એવું સૂચન કહે છે કે ૧૪૬૬ પહેલાં મૂળનાયકજીની મૂર્તિનું પરિવર્તન થયું હોય.

૧. જુઓ પદાવલિ સમુચ્ચય. “વિમલાચલતારંગ x x x જીર્ણોદ્ધારાનુ પુણ્યોપદેશદ્વારા કારાપચ્ચતો.” (પૃ. ૮૧-૮૨)

.....પોમદેવ માર્યા જીમળ.....શ્રેયોર્થ.....સૂરિભિઃ.....જીયાત
પોમ દેવની ભાયા જીમળ.....કલ્યાણ માટે

મૂળનાયકજીની જાને જાણુ જે જિનમૂર્તિઓ છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લેખ ઉપલબ્ધ થાય છે.

ૐ સંવત ૧૩૦૪ દ્વિતીય જ્યેષ્ઠ સુ. ૯ સોમે સા. ધનચંદ્ર સુત સા. વર્દ્ધમાનતત્સુત સા. લોહદેવ સા. થેહડસુત સા. ધ્રુવનચંદ્ર પદ્મચંદ્રપ્રભૃતિ કુટુમ્બસમુદાયશ્રેયોર્થ શ્રીઅજિતનાથવિંશં કારિતં । પ્રતિષ્ઠિતં વાદી શ્રીધર્મધોષસૂરિપટ્ટક્રમાગતૈઃ શ્રીજિનચંદ્રસૂરિશિષ્યૈઃ ધ્રુવનચંદ્રસૂરિભિઃ ॥

ૐ ॥ સં. ૧૩૦૫ અષાઢ વદિ ૭શુક્રે સા. વર્દ્ધમાન સુત સા. લોહદેવ સા. આસધર સા. તથા થેહડ સુત સા. ધ્રુવનચંદ્રપદ્મચંદ્રૈઃ સમસ્તકુટુમ્બ-શ્રેયોર્થ શ્રીઅજિતનાથવિંશં (વિંશં) કારિતં । પ્રતિષ્ઠિતં વાદીશ્રી ધર્મધોષસૂરિ પટ્ટપ્રતિષ્ઠિત શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિપટ્ટક્રમાયાત શ્રીજિનચંદ્રસૂરિશિષ્યૈઃ શ્રીધ્રુવન-ચંદ્રસૂરિભિઃ ।

આપણે ઉપર જોયું તેમ મૂળનાયકજીનો લેખ ઘસાઈ ગયો છે છતાંજી એટલું તો સિદ્ધ થાય જ છે કે અત્યારે વિદ્યમાન શ્રી મૂળનાયકજી મહારાજ કુમારપાલના સમયના પ્રતિષ્ઠિત નથી તેમજ આપણે આજીઆજીની મૂર્તિના જે લેખો આપ્યા છે તે એના પરિકરમાં છે. જાને લેખો એક જ ધણીના છે. પહેલો લેખ વિ. સં. ૧૩૦૪ નો જેક શુદ્ધિ ૬ ને સોમવાર નો છે. બીજો લેખ સં. ૧૩૦૫ અષાઢ વદિ ૭ ને શુક્રવારનો છે. બીજા લેખમાં વાદીશ્રી ધર્મધોષસૂરિના પટ્ટધર શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિનું નામ વધારે છે. બાકી જાને લેખોની હકીકત લગભગ સરખી છે. જાને લેખોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. શાહ ધનચંદ્રના પુત્ર શાહ વર્દ્ધમાનના પુત્રો શાહ લોહદેવ શાહ આસધર અને શાહ થેહડ, તેમાં શાહ થેહડના પુત્રો શાહ ધ્રુવનચંદ્ર અને પદ્મચંદ્ર એ જાનેજી પોતાના કુટુંબના સમુદાયના કલ્યાણ માટે શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની મૂર્તિ ભરાવી અને તેની વાદીન્દ્ર શ્રી ધર્મધોષ-સૂરિના પટ્ટધર શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ, તેમની પટ્ટપરંપરામાં થયેલા શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી ધ્રુવનચંદ્રસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

સત્તરમી સદીના શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના જીવેધિાર માટે વિજયપ્રશસ્તિમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે.

ક્રીડાઽઽશ્રયે જયશ્રીણાં શ્રીમચ્છત્રુજયે ગિરૌ ।

ઉત્તુલ્લભ્યે તારજ્ઞે શ્રીવિદ્યાનગરે પુનઃ ॥ ૫૯ ॥

શ્રીમ્મરીન્દ્રોપદેશેન સંનિવેશેન સંપદામ્ ।

જાતાજગજ્જનોદ્ધારા જીર્ણોદ્ધારા અનેકશઃ ॥ ૬૧ ॥

(વિજય પ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય સર્ગ ૨૧, પૃ. ૬૬૦)

મૂલનાયક શ્રી અજિતનાથજી ભગવાનની જમણી તથા ડાબી બાજુની મૂર્તિના પરિકરની ગાદીઓમાં જોડાયેલા બંને લેખો ઉપર જોઈ ગયા.

આવી જ રીતે મૂલનાયકજીની બે બાજુએ નીચેના ભાગમાં બે કાઉન્સેસગીયા વિરાજિત છે. તેમની નીચેની ગાદીમાં ૧૩૫૪ ના બે લેખો છે. એમાં એકમાં મહાવીર ભગવાન મૂલનાયક છે, બીજામાં શ્રી આદિનાથ ભગવાન મૂલનાયક છે. બન્નેમાં બાર જિનના પટક છે અને પ્રતિષ્ઠા કોરંટ ગચ્છના આચાર્યે કરાવેલી છે. આ બન્ને કાઉન્સેસગીયા ખેરાલુ અને પાલનપુરની વચ્ચે ખેરાલુથી ૧૦ માઈલ અને પાલનપુરથી ૧૪ માઈલ દૂર સલમકોટ ગામની જમીનમાંથી નીકળેલા છે અને અહીં લાવીને પધરાવ્યા છે. બન્ને મૂર્તિની બન્ને બાજુ અને ઉપર થઈને કુલ અગિયાર મૂર્તિઓ છે અને બારમી મૂર્તિ મૂલનાયકની છે. એમ બે મળી ચોવીશી સંપૂર્ણ થાય છે.

નીચેના લેખ મૂલનાયકજીના ગભારાની બહાર સભામંડપના બહારની ભાગના છ ચોકીઓમાંના મંદિરના પ્રવેશદ્વારની બન્ને બાજુના બે મોટા ગોખલામાં પદ્માસનોની નીચે જોડાયેલા છે. બન્ને લેખો સરખા જ છે. માત્ર એકમાં શ્રી નેમનાથજીનું નામ છે અને બીજામાં શ્રી અજિતનાથજીનું નામ છે; માટે એક જ લેખ આપ્યો છે બન્ને લેખો એક જ ઘણીના છે અને પ્રતિષ્ઠા પણ એક જ આચાર્યશ્રીના હાથે થયેલી છે.

ૐ ॥ સ્વસ્તિ શ્રીવિક્રમસંવત ૧૨૮૪ વર્ષે ફાલ્ગુણશુદિ ૨ રવો શ્રીમદ્ગણિલપુરવાસ્તવ્ય પ્રાગ્વાટાન્વય પ્રભુ(સુ)ત ઠં શ્રીચંડપાત્મજ ઠં શ્રી ચંડપ્રાસાદાંગજ ઠં શ્રી સોમતનુજ ઠં શ્રીઆશ્વારાજનંદનેન ઠં શ્રીકુમાર-દેવીકુક્ષીસંશ્રુતેન મહં શ્રીલ્હણિગમહં શ્રીમાલદેવયોરનુજેન મહં શ્રીતેજપાલાગ્ર-જન્મના સંઘપતિમહામાત્ય શ્રીવસ્તુપાલેન આત્મનઃ પુણ્યાભિવૃદ્ધયૈ દ્વિહ તારંગક-પર્વત શ્રીઅજિતસ્વામીદેવચૈત્યે શ્રીઆદિનાથજિનર્થિવાલંકૃત સ્વત્તકમિદં કારિતં ॥ પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીનાગેન્દ્રગચ્છે મટ્ટારક શ્રીવિજયસેનસૂરિભિઃ ॥

વિક્રમ સંવત્ ૧૨૮૪ માં ફાગણ શુદિ બીજ ને રવિવારે અણહિલપુર પાટણ-નિવાસી ઠંકકુર ચંડપના પુત્ર ઠં ચંડપ્રાસાદના પુત્ર ઠં સોમના પુત્ર ઠં આશા-

રાજની પત્ની ઠઠકુરાણી કુમારદેવીની કુક્ષીથી ઉત્પન્ન થયેલા મત્રી હુણીગ તથા મત્રી માલદેવના નાનાભાઈ અને મહામાત્ય તેજપાલના વડીલ બન્ધુ સંઘપતિ મહા-માત્ય વસ્તુપાલે પોતાના પુણ્યની અભિવૃદ્ધિ માટે શ્રી તારંગા પર્વત ઉપર શ્રી અન્નિતનાથ દેવના મંદિરમાં શ્રી આદિનાથ જિનભિંબથી અલંકૃત (બીજે શ્રી નેમિનાથજિનભિંબથી અલંકૃત) આ ગોખલો કરાવ્યો અને તે બન્નેની પ્રતિષ્ઠા નાગેન્દ્રગચ્છીય ભટ્ટારક શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ કરાવી હતી.

આ ગોખલામાં અત્યારે તો યક્ષ યક્ષિણીની મૂર્તિઓ છે.

સંવત ૧૮૨૨ ના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૧ વાર વુધ શ્રીરીષમસ્વામીપાદુકા સ્થાપિતા શ્રીતપાગચ્છમટ્ટારક શ્રીવિજયધર્મસૂરીશ્વરસાજ્ઞાય શ્રીમાલગચ્છે સંઘવી તારાચંદ્ર ફતેચંદ્ર પ્ર૦

આ લેખ તારંગાજી પર્વત ઉપર આવેલ કૌટીશિલાના મોટા મંદિરમાં મોટી દેવકુલિકા છે તેમાં વચ્ચે ચોમુખજીની ચાર જિનમૂર્તિઓ છે અને તેની નીચેના ભાગમાં ચારે તરફ થઈને પગલાં જોડી ૨૦ છે. દરેક પાદુકાઓ ઉપર જે લેખ ઉપર આપ્યો છે તેને લગભગ મળતા લેખો છે જેથી બધા લેખો નથી આપ્યા.

આ લેખ એક વસ્તુ બહુ જ સુંદર રીતે પ્રતિષ્ઠાન કરે છે કે-કૌટીશિલા અને એ દેવકુલિકાઓ શ્વેતાંબર જૈન સંઘની જ છે. શ્વેતાંબર આચાર્યોએ ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે અને શ્રીમાલી સાતિના શ્રાવકોએ (શ્વેતાંબર જૈનો) મૂર્તિઓ, મંદિર અને પાદુકાઓ કરાવી છે માટે કૌટીશિલા એ શ્વેતાંબર જૈનોનું જ સ્થાન છે.

સુંદર દ્રશ્ય

આટલો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોયા પછી આપણે મુખ્ય મંદિર તરફ વળીએ.

તલાટીથી એક માઇલ ચઢાવ ચડ્યા પછી ગઢનો પશ્ચિમ દરવાજો આવે છે. દરવાજામાં પેસતાં જમણી તરફની તેની ભીંતમાં ગણેશના આકારની કોઈ યક્ષની મૂર્તિ છે, અને ડાબી તરફ કોઈ દેવીની મૂર્તિ છે. આવી જ એ મૂર્તિઓ મુખ્ય મંદિરમાં જવાના પહેલે દરવાજે અંદરના ભાગમાં છે. આ ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે મંદિરમાં પેસવાના દરવાજાની માફક ગઢનો દરવાજો જૈનો તરફથી થયો હશે. ગઢસુધી આવ્યા પછી શરૂઆતમાં પૂર્વ તરફ અને પછી અગ્નિ કોણમાં લગભગ અર્ધો માઇલ ચાલીએ ત્યારે ઉપરના મંદિરોનાં દર્શન થાય છે. પ્રથમ દિગંબર ધર્મશાળા આવે છે અને તેની જોડે જ શ્વેતાંબરીય ધર્મશાળા અને મંદિરમાં જવાનો ઉત્તર દરવાજો દક્ષિણેચર થાય છે. મુખ્ય મંદિરનું મુખ અને મુખ્ય દરવાજો જો કે પૂર્વ સન્મુખ છે તથાપિ લોકોની આવળ ઉત્તરના દારથી થાય છે.

આ સુંદર અને લવ્ય પ્રાસાદ દષ્ટિએ પડતાં જ હરકોઈને અત્યંત આનંદ થાય છે અને પૂર્વના મહાન જ્ઞાનવીર ધર્મનિષ્ઠ પુન્યશાળી જીવાત્માઓએ કરાવેલા પુણ્ય કાર્ય માટે સ્વતઃ ધન્યવાદના ઉચ્ચારો નીકળી જાય છે. આ મંદિરની જિંચાઈ જેટલી જિંચાઈ બીજા કોઈ મંદિરની નથી. એ વાતની ખરી સત્યતા નજરે જોનારને જણાય આવે છે. આવી જિંચાઈ અને વિશાળ ઘેરાવાવાળું દેરાસર જોનારમાં તો બીજે કયાંયે નથી જ પણ સમસ્ત હિન્દુસ્થાનભરમાં આવું આલીશાન મંદિર હશે કે કેમ તેની શંકા થાય છે. બહારના દરયથી જ આટલું બધું આશ્ચર્ય થાય છે પણ તે પ્રાસાદની ખારીક કોતરણી તથા નમૂનેદાર ખાંધણી તપાસવાથી હિન્દુસ્તાનના કળાકુશળ શિલ્પશાસ્ત્રીઓની ખરી ખૂબીની ઝાંખી થાય છે.

મંદિરનાં દર્શન—આ મંદિર બનાવવા માટે રાજા કુમારપાળે કેટલા રૂપિયા ખર્ચ કર્યો હશે તેની નોંધ મળતી નથી, પણ કારીગરી ઉપરથી અગણિત દ્રવ્ય ખર્ચ્યું હશે એમ અનુમાન થાય છે. મંદિર ઉપર જે ધ્વજાદંડની પાટલી છે તે એક ખાટલા જેટલી લાંબી પહોળી છે. નીચેથી જોનારને તે નાની લાગે તે સ્વાભાવિક છે.

શ્રી અજિતનાથ પ્રભુની અલૌકિક પ્રતિભાવાળી, મનોહર, લવ્ય અને સુંદર મૂર્તિના દર્શનથી મન અને આત્મા ખૂબ આનંદ પામે છે અને ઘડીભર દુનિયાના દુઃખો ભૂલી જવાય છે. પ્રભુની મૂર્તિ એક સો એક આંગળ કરતાં મોટી છે અને નીસરણી ઉપર ચઢીને લલાટ ઉપર તિલક થાય છે. મંદિરની જિંચાઈ ચોરાશી હાથથી વધારે છે. તેના પ્રમાણમાં જડાઈ પણ માલૂમ પડે છે.

રંગમંડપ પણ રમણીય બનેલો છે. થાંભલાઓની જડાઈ ઘણી છે. મંદિરની બહારનો બાજુ દીવાલોમાં ચારે બાજુ ગજ પર અને હાથી પર લાગેલા હાથી ઘોડા પથરમાં કોતરેલા છે. આ મંદિરની કારીગરી અને સુંદરતા દેખવાથી ઘડીભર આત્માને આનંદ મળે છે, જાણે દેવોએ બનાવેલું મંદિર ન હોય તેમ લાગણી થઈ આવે છે, અને મંદિર બનાવનાર શિલ્પશાસ્ત્રીઓ તથા અઠગક દ્રવ્ય ખર્ચનાર મહારાજ કુમારપાળ, તેના પ્રતિબોધક શ્રીમાન હેમચન્દ્રાચાર્ય અને ગોવિંદ સંઘવી માટે ધન્ય ધન્યતા શબ્દો મુખમાંથી સરી પડે છે.

જૂલજૂલામણી

મુખ્ય મંદિરમાં એક બાજુ ઉપર જવાનો રસ્તો છે. આ મંદિરના ત્રણ માળ છે પણ જૂલજૂલામણી એવી છે કે સાધારણ માણસ જઈ શકતો નથી. દીવો લીધા સિવાય કોઈ જઈ શકતું નથી. વળી એક સાથે ત્રણચાર માણસો કરતાં વધારેથી જઈ શકાતું નથી. કાચોપોચો માણસ તો એકલો જતાં જતાં ગભરાઈ પાછો ચાલ્યો આવે છે. બનતાં સુધી બાળકોને એ ભમતીથી આગળ લઈ જવા તે સલાહકારક નથી. જૂલજૂલામણીની બનાવટમાં ખૂબી છે. કારીગરની કિંમત અહીં જ થાય છે.

કેગરનું લાકડું

આ ભમતીમાં એક ઉત્તમ પ્રકારનું લાકડું વાપરવામાં આવ્યું છે તે કેગરનું લાકડું કહેવાય છે. મોટા મોટા જળરા લાકડાના ચોકમાં ગોઠવી દીધાં છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં કેગર જ જોવામાં આવે છે. ખૂબી એ છે કે આ લાકડું અગ્નિમાં બળતું નથી, બિલકું તેમાંથી પાણી છૂટે છે. આટલાં બધાં વર્ષો થઇ ગયાં છતાં તેમજ વિશાલકાય મંદિરને આટલો બધો ભાર હોવા છતાં તે લાકડા જેવાં ને તેવાં જ દેખાય છે.

નંદીશ્વર અને અષ્ટાપદનાં દર્શનીય જિનમંદિરો

મૂળ મંદિરને ફરતો વિશાલ ચોક છે. આગળના ભાગમાં ૩-૪ મંદિરો છે. તે પૈકી એકમાં જંબૂદ્વીપ વગેરે સાત દ્વીપો અને સમુદ્રો વલયાકારે બતાવી આક્રમા નંદીશ્વર દ્વીપમાં (પર) ચૌમુખવાળી (પર) નાની સુંદર દેરીઓ છે.

બીજા મંદિરમાં મધ્ય ભાગમાં આરસનું સુંદર સમવસરણ બનાવ્યું છે, તેની ફરતી અષ્ટાપદ અને સમ્મેતશિખરની રચના બહુ જ સરસ કરી છે. તેમજ ૧૪૫૨ ગણધર પગલાં ને સહસ્રકૂટનાં નાનાં ચૈત્યો બહુ જ દર્શનીય છે. અષ્ટાપદની રચનામાં રાક્ષસરાજ લંકાધિપતિ રાવણ અને મંદોદરી, ચોવીશ તીર્થંકર ભગવાનો સમક્ષ જે અહિં ભક્તિ કરે છે તે પ્રસંગ છે. તેમજ સમવસરણની રચના, પૂર્વ તરફ નવપદ્મનું મંડલ, પશ્ચિમ તરફ લૌભિયાનું, મધ્યબિન્દુનું અને કલ્પવૃક્ષ તથા દક્ષિણ તરફ ચૌદ રાજલોક વગેરે દર્શ્યો ઉપદેશક અને બોધક છે. આ બધી રચનાઓ શાંતિથી જોઈ વિચારવાલાયક છે. તેની બાજુમાં જ ચૌમુખજીની દેરી છે.

પાછળના ભાગમાં બે નાની દેરીઓ છે. એકમાં શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની પાદુકા છે, બીજી દેરીમાં ત્રણ પાદુકાયુગ્મ છે. એકંદર તીર્થ પરમ સુંદર અને શાંતિનું ધામ છે. શાંતિઞ્છુક મહાનુભાવોએ જરૂર અહીં આવી તીર્થયાત્રાનો લાભ લેવા જેવું છે.

અત્યારે કલિયુગમાં આપણાં પાંચ મુખ્ય તીર્થોમાંનું આ એક તીર્થ ગણાય છે. શત્રુંજય, ગિરનાર, આબૂ, સમ્મેતશિખર અને તારંગાળ પાંચ મુખ્ય તીર્થો ગણાય છે.

વિવિધતીર્થકલ્પકાર મહાત્મા જિનપ્રભસૂરિણ પંચ ૮૪ મહાતીર્થે ગણતરીની આપતાં લખે છે કે “ તારંગે વિશ્વકોટીશિલાયાં શ્રોત્રજિતઃ આ ઉલ્લેખ પશુ તારંગાળની પ્રાચીનતા અને મહાતીર્થતાને સૂચવે છે. અને “ તારંગે શ્રી અજિત જીકાર ” (સકલતીર્થ વંદના) પશુ એ જ સૂચવે છે.

સિદ્ધશિલા

હવે તારંગાળ ઉપર જે સિદ્ધશિલા અને કૌટીશિલાને ઉલ્લેખ શરૂઆતમાં વાંચ્યો છે તેનો પરિચય કરી લઈએ.

મૂળ મંદિરની ઉત્તર દિશા તરફ એક ટેકરી છે જે સિદ્ધશિલા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં જતાં રસ્તામાં એક જૂનો કૂવો અને કુંડ આવે છે. કૂવામાં કચરો ભસેલો

છે અને કુંડમાં તેા પાણી ભરેલું છે. કુંડની સામે એક હનુમાનનો દેરી આવેલી છે. કુંડની બહાર પથર ઉપર એક શિલાલેખ છે, જે વાંચી શકાતો નથી.

સિદ્ધશિલા મૂળ મંદિરથી અર્ધા માઇલથી વધુ દૂર છે. રસ્તામાં અનેક ખંડિત નાની નાની જૈનમૂર્તિઓ પડી છે. તેમજ ગુફાઓ અને મોટા મોટા પથરો પડેલા પણ આપણી નજરે ચડે છે, સિદ્ધશિલા ઉપર શ્વેતાંબર ચોમુખજીની અને પગલાંની દેરી છે. અહીં અનંત મુનિપુંગવો-સાધુમહાત્માઓ સિદ્ધિપદને પામ્યા છે તેથી જ સિદ્ધશિલા કહેવાય છે. આ બાજુ એક દિગંબર જૈન દેરી પણ નવી બની છે.

કોટીશિલા

મૂળ મંદિરથી દક્ષિણ દિશામાં જતાં એક તળાવ અને પાસે જ એક કૂવો આવે છે. ત્યાંથી કોટીશિલા તરફ જવાનો માર્ગ આવે છે. ટેકરી ઊંચી છે. રસ્તામાં ગુફાઓ આવે છે. બે પથરના બનેલા મોટા ખડકમાંથી રસ્તો નીકળે છે. આ દેખાવ બીહામણો અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવો છે.

કોટીશિલાના મુખ્ય સ્થાનમાં શ્વેતાંબર જૈન સંઘની બનાવેલી સુંદર મોટી દેવકુલિકા છે. એમાં વચ્ચે ચોમુખજી, ચાર દિશામાં બિરાજમાન ચાર મૂર્તિઓ છે. તેની નીચેના ભાગમાં ચારે તરફ થઇને પગલાં જોડી ૨૦ (વીશ) છે. દરેક પાદકાઓ ઉપર સં. ૧૮૨૨ ના જોડ શુદ્ધ ૧૧ ને બુધવારના ટૂંકા ટૂંકા લેખો છે. બધા લેખો એક સરખા હોવાથી અને બધાનો ભવ સરખો હોવાથી એક લેખ નીચે ઉધ્ધૃત કર્યો છે.

“સંવત્ ૧૮૨૨ ના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૧૧ વાર બુધ શ્રી રી(ઋ)ષમસ્વામિપાદુકા સ્થાપિતં (તા) ‘શ્રીતપાગચ્છે’ મટ્ટારક શ્રીવિજયધર્મચ્છરીશ્વરસાઙ્ગાય શ્રીમાલગચ્છે સંઘવી તારાચંદ ફતેચંદ પ્ર.....

(શ્રી જૈન સત્યપ્રકાશ, પુ. ૨, અં. ૨, પૃ. ૬૬, ૬૭, ૬૮. પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ સં. પૂ. પા. મુનિરાજશ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજ.)

આ સિવાય એક બીજી દેરી છે. વાસ્તવમાં એ દેરી શ્વેતાંબર જૈન સંઘની જ છે અને તેમાં મૂલનાયકજીની મૂર્તિ શ્વેતાંબરી છે કિન્તુ દિગંબરોએ મમતવને વશીભૂત બની એ મૂર્તિનો કંઠોરો ઘસી નાંખ્યો છે એ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

અહીંથી આખા પહાડનું દૃશ્ય બહુ જ રમણીય, મનોહર અને પરમપ્રમોદપ્રદ લાગે છે. યાત્રિકો સંખ્યાસમયે અહીંનાં રમણીય દૃશ્યો જોવામાં તદ્દીન થઇ જાય છે.

આ કેટીશિલા ઉપર કરોડો મુનિવરોએ કેવળજ્ઞાન પામી સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેથી જ આ સ્થાન કેટીશિલા કહેવાય છે. હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્યમાં આ કેટીશિલા માટે નીમ્ન ઉલ્લેખ મળે છે.

“ યતુક્તારક્ષાગિરૌ ગિરીશ્ચૈલોપમે કોટિશિલા સમસ્તિ ।

સ્વયંવરો વીવ શિવામ્બુમાક્ષી પાણિગ્રહે કોટિમુનીશ્વરાણાં ॥ ”

એટલે કેટીશિલા એવું નામ સાર્થક છે.

પાપપુણ્યની બારી

મૂલ મંદિરની પૂર્વ દિશામાં અર્ધો માઇલ ઉપર એક ટેકરી છે જે પાપપુણ્યની બારીના નામથી ઓળખાય છે. આ ટેકરી ઉપર જતાં રસ્તામાં પાણીનાં ઝરણાં, વૃક્ષોની ઘાટી છાયા, બગીચા, ચંદન વગેરેનાં વિવિધ ઝાડો નજરે પડે છે. પ્રાચીન કાળની ઇમારતોના પાયા તથા ભીંતો વગેરે દેખાય છે. આ બધા ઉપરથી એમ લાગે છે કે પ્રાચીન સમયમાં અહીં એક વાર મનુષ્યોની સઘન વસ્તી હશે. ટેકરીની ટોચ ઉપર એક દેરી છે, એમાં એક પ્રતિમાજીતું પરિકર છે જેના ઉપર ૧૨૪૫ વૈશાખ શુદ્ધ ૩ નો લેખ છે. લેખ બહો જ ઘસાઈ ગયો છે. આ પથરવાળી દેરીની નીચે એક ગુફા છે. એમાં નવીન પાટુકાઓ સ્થપાયેલી છે. આ ગુફા પાસે તથા ટેકરીના રસ્તામાં જે પુરાણી મોટી મોટી ઇંટો પડેલી છે તે વલ્લભીપુરના ખોદકામમાંથી નીકળેલી ઇંટો જેવી અને એવા માપની જ છે, જે આ સ્થાનની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરે છે. આ સિવ ય રૂડી રાણીનો મહેલ, બગીચા, ગુફાઓ, ઝરણો વગેરે અનેક વસ્તુઓ જેવા લાયક છે.

શ્વેતાંબર મંદિરના કમ્પાઉન્ડ બહાર સુંદર વિશાલ જૈન ધર્મશાળા છે. શ્વેતાંબર મંદિરના અને ધર્મશાળાના કિલ્લાની બહાર દિગંબર મંદિર અને દિગંબર ધર્મશાળા છે. શ્વેતાંબર જૈન સંઘે ઉદારતાથી આપેલી ભૂમિમાં તેનું નિર્માણ થયેલું છે.

આ તારંગાજી તીર્થ જવા માટે મહેસાણા જંકશનથી વીસનગર, વડનગર થઈ તારંગાહીલ સ્ટેશન સુધી રેલ્વે જાય છે. સ્ટેશન પર સુંદર શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા છે. હમણાં ખીજી સારી ધર્મશાળા, મંદિર, ઉપાશ્રય બને છે. સ્ટેશનથી દોઢ ગાઉ દૂર તલાટી છે. ત્યાં શ્વે. જૈન ધર્મશાળા છે.

તલાટી જવા માટે વાહનની સગવડ મળે છે. ઉપર જવાનો રસ્તો અર્ધાંશી પોણા કલાકનો છે. ઉપર ભાતું અપાય છે. ઉપર જવાનો રસ્તો પણ સારો છે. દૂરથી જ મહારાજ કુમારપાલે બંધાવેલ ભવ્ય જિનમંદિરના શિખરનાં દર્શન થાય છે. ઉપર શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય, વાંચનાલય અને ભોજનશાળા વગેરે બધી સગવડ છે.

તીર્થનો સંપૂર્ણ કબજો અને વહીવટ અત્યારે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી (અમદાવાદ) સંભાળે છે. અહીંની વ્યવસ્થા પ્રશંસનીય છે.

ઇડરગઢ

પ્રાચીન જૈન તીર્થ છે. હાલમાં ઇડર મહીકાંઠા એજન્સીના છ તાલુકામાંથી નાની મારવાડનું મુખ્ય શહેર છે. મહીકાંઠા રાજધાનીનું પણ મુખ્ય શહેર છે. આ મારવાડ તાલુકામાં ૪૪ ગામ શ્રાવકોની વસ્તીવાળાં છે. આખા તાલુકામાં ૫૦ જિનમંદિરો, ૨૧ ઉપાશ્રયો અને ૨૧ ધર્મશાલાઓ આવેલી છે. આ ૪૪ ગામો પૈકી એકલારા અને ટીટોઇમાં સાધારણ પુસ્તકલંડાર છે, ઇડરમાં તેથી સારો પુસ્તકલંડાર છે. પ્રસિદ્ધ તીર્થ પોસીના પણ આ પ્રાંતમાં જ આવેલું છે. તારંગા અને કુંભારીયા પણ આ પ્રાંતમાં જ ગણાય છે. ઇડરમાં પાંચ ધર્મશાળાઓ, પાંજરાપોળ, પાઠશાળા, તથા નીચે પાંચ સુંદર જિનમંદિરો છે. ગઢ ઉપર જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલે છે. પૂ. પા. આચાર્યમહારાજ શ્રી વિજયકમલસૂરિજીના ઉપદેશથી આ જીર્ણોદ્ધારનું મહાનું કાર્ય ઘણા સમયથી ચાલુ છે. હવે પૂરું થઈ ગયું છે. છતાંયે રોજ થોડું કામતો ચાલુ જ છે.

“ ઇડરતીર્થની પ્રાચીનતા ”

ઇડરમાં મહારાજ સંપ્રતિએ બંધાવેલા જિનમંદિરનો ઉલ્લેખ મળે છે.

“સંપ્રતિરાજ્યએ x x પુનઃ ઇડરગઢે શ્રીશાન્તિનાથનો પ્રાસાદબિંબનિપત્તવ્યો.”

(જૈન કૅન્ફરન્સહૅરલ્ડનો ૧૯૧૫ નો ખાસ ઐતિહાસિક અંક પૃ ૩૩૫-૩૩૬)

ત્યારપછી મહારાજ કુમારપાલે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને તેની પાસે જ પોતે બીજાં મંદિર બનાવ્યું. પ્રાચીન તીર્થમાલામાં આ મંદિરનો ઉલ્લેખ મળે છે. તેના કર્તા ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનપતિસૂરિજી છે.

“ હ્દરગિરૌ નિર્વિષ્ટં ચૌલુકયાધિપકારિતં જિનં પ્રથમં ”

મહારાજ કુમારપાલે ઇડરગઢ ઉપર આદિનાથ ભગવાનનું મંદિર બંધાવ્યું હતું.

સુપ્રસિદ્ધ ગુર્વાવલીકાર આચાર્ય શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીએ મહારાજ કુમારપાલે બંધાવેલ ઇડરના શ્રી અષભદેવજીનું સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. તેમાં તેમણે કુમારપાલે બંધાવેલા મંદિરનો અને પાછળથી તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર શ્રાવક ગોવિંદનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રી સોમસુંદરજીના ઉપદેશથી ઇડરના ધર્મપ્રેમી ધનાઢ્ય શ્રાવક વીસલે ઉદેપુર પાસેના દેલવડામાં નંદીશ્વર પટ્ટ બનાવ્યો હતો; મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વિશલરાજને વાચકપદ આપવાનો ઉત્સવ કર્યો હતો અને ચિત્તોડમાં શ્રી શ્રેયાંસનાથજીનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. તે વિસલ શેઠ ઇડરના જ હતા.

“ શ્રિયઃપદં સંપદુપેતનાનામહેમ્યશોમાકલિતઘુલક્ષ્મી ।

પ્રોત્તુંગદુર્ગપ્રવિરાજમાનમિયદિહરનામ પુરં સમસ્તિ ॥ ”

૧ દેલવાડા એ જ પ્રસિદ્ધ દેવકુલપાટક છે. અત્યારે પણ ત્યાંના મંદિરોમાં આ. શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી સુંદર મૂર્તિઓ, સિલાલેખોવાળી છે; તેમજ ધાતુમૂર્તિઓ પણ આ જ સૂરિજીની પ્રતિષ્ઠિત કરેલી ઘણી મળે છે.

ગોવિન્દ સંઘપતિએ* ઇડરગઢમાં મહારાજા કુમારપાલે બંધાવેલા જન-મન્દિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો તેનો ઉલ્લેખ સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાં મળે છે.

“યઃ પર્વતોપરિ ગરિષ્ઠમતિઃ કુમારપાલોર્વેશ્વરવિહારમુદારચિત્તઃ જીર્ણં સર્કર્ણ મઘવાનઘવાસનાવાન્ દ્રવ્યવ્યયેન બહુલેન સમુદ્ધધાર ॥” (સર્ગ ૭, શ્લોક ૧૦)

જે મોટી બુદ્ધિવાળા, ઉદાર ચિત્તવાળા, વિદ્વાનોમાં ઇન્દ્રરૂપ અને નિર્દોષ વાસનાથી યુક્ત એવા ગોવિન્દ સાધુએ ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી પર્વત ઉપર રહેલા કુમારપાલના જીર્ણોદ્ધાર-પ્રાસાદનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો.

સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાં ઇડરના શ્રી ઋષભદેવજીના મંદિરનું સુંદર વર્ણન છે.

મહાન્ વિદ્વાન, અનેક ગ્રંથોના રચયિતા શ્રી ગુણરત્નસૂરિજીએ ઇડરમાં વિ. સં. ૧૪૬૬ માં કિયારત્નસમુચ્ચય ગ્રંથ બનાવ્યો હતો. પંદરમી શતાબ્દમાં શ્રી સુમતિસાધુ સૂરિજીની આચાર્યપદવી ઇડરમાં થઈ હતી. મહાન્ કિયોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી આણંદવિમલસૂરિજીને જન્મ વિ. સં. ૧૫૪૭ માં ઇડરમાં જ થયો હતો.

ઇડરી નયરિ હુઓ અવતાર, માતા માણિકદેકુક્ષિ મલ્હાર.

સા મેઘા કુલિકમલદિણ્દ, શ્રી આણંદવિમલસૂરિદ”

(શ્રી વિનયભાવકૃત સજ્જાય)

શ્રી સોમવિમલસૂરિજીની આચાર્ય પદવી પણ અહીં જ થઈ હતી.

ઇડરમાં સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ ઉપાધ્યાય શ્રી શાન્તિચંદ્રજીએ દિગંબર ભટ્ટારકવાદી-બુદ્ધિ સામે ઇડરનરેશ નારાયણરાવની સભામાં વાદવિવાદ કરી જયપતાકા મેળવી હતી. જુઓ તે હકીકતને લગતું કાવ્ય.

“તાસ સીસ વાચકવરૂ શાન્તિચંદ્ર ગુરૂસીહરે
સુરગુરૂની પરિ જીણી વિદ્યાર્થી રાખી જગમાં લીહરે
રાય નારાયણરાજસભાઈ ઇડરનયરી મઝારે રે
વાદીબુદ્ધિ દિગ્પટ જીતો પામ્યો જય જયકાર રે.”

આ શાન્તિચંદ્રજી જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયજીની સાથે અકબરને પ્રતિજ્ઞા આપવા ગયા હતા. સૂરિજીની પછી પણ અકબર પાસે રહ્યા હતા અને જીવંતનાં અનેક શુભ કાર્યો કરાવ્યાં હતાં. વિશેષ માટે જુઓ તેમણે બનાવેલ કૃપારસકોશ કાવ્ય.

* ઇડરમાં ઝોસવાલ વંશમાં બુદ્ધિરૂપ વત્સરાજ શ્રાવક હતા. તેમને રાણી નામની સુંદર સ્ત્રી હતી તેનાથી ગોવિન્દ, વીસલ, અકૂરસિંહ અને હીરો નામના ચાર પુત્રો થયા હતા. તેમાં ગોવિન્દ રાજ્યમાન હતો. તેમણે ચતુર્જય, સોપારક આદિ તીર્થની યાત્રા કરી હતી અને તારાજીના મન્દિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી શ્રીસોમસુંદરસૂરિ પાસે અગ્નિતનાથ પ્રભુની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. વીસલ ચિત્તોડના રાજા લાખાનો માનીતો હતો અને તેણે ચિત્તોડમાં મંદિર બંધાવ્યું હતું.

(સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય સર્ગ ૭)

તેમજ મહાપ્રભાવિક આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીનો જન્મ પણ ૧૬૫૬ વૈશાખ શુ. ૪ ને સોમવારે ઇડરમાં જ થયો હતો. ઇડરમાં શ્રી વિજયદેવસૂરિજીએ ત્રણ પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી-

“ઇયદ્ધરાહ્યનગરે સ્વાવતારેણ સુન્દરે ।
પ્રતિષ્ઠાત્રિતયંચક્રે યેન સૂરિષુ ચક્રિણા ॥
જીર્ણે શ્રીમદ્ગુગાદીશે યવનૈર્વ્યગિતે સતિ ।
તત્પદે સ્થાપિતો યેન નૂતનઃ પ્રથમપ્રભુઃ ॥”

(વિજયપ્રશસ્તિની છેલ્લી પ્રશસ્તિ, શ્લોક ૧૪, ૧૫)

વિ. સં. ૧૬૮૧ માં વૈશાખ શુ. ૬ ને સોમવારે ઇડરમાં ઉ. શ્રી કનકવિજયજી-ને વિજયદેવસૂરિજીએ આચાર્યપદ આપી, વિજયસિંહસૂરિ નામ સ્થાપી પોતાના પદ ઉપર સ્થાપ્યા.

વિજયપ્રશસ્તિની ટીકાનો પ્રારંભ ઇડરમાં જ કરવામાં આવેલો. વાચક શ્રી ગુણવિજયજીએ ગુર્વાવલીના પરિશિષ્ટરૂપે એક પ્રબંધ લખ્યો છે અને તેમાં શ્રી વિજયદેવસૂરિજીનું વૃત્તાંત આપ્યું છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે-“આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીના ઉપદેશથી ઇડરના રાજા કલ્યાણમલ્લે રણમલ્લ ચોકી નામના શિખર ઉપર એક લઘ્ય જિનમંદિર* બંધાવ્યું હતું તે અદ્યાપિ વિદ્યમાન છે.”

આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી જ્યારે પોતાની જન્મભૂમિ ઇડરમાં ચાતુર્માસ હતો ત્યારે અનેક પ્રકારના ધર્મ મહોત્સવો થયા હતા. ત્યાંનો રાજા કલ્યાણમલ્લ તેમનો ઉપદેશ સાંભળી જૈન ધર્મનો અનુરાગી બન્યો હતો અને તેની સમક્ષ મહાતર્કિક શ્રીપદ્મસાગર ગણિયે બ્રાહ્મણ પંડિતોને વાદમાં હરાવી જયપતાકા મેળવી હતી. વિજયદેવસૂરિજીએ અહીં ૬૪ સાધુઓને પંડિતપદ આપ્યું હતું.

* ઇડરગઢ ઉપર સુવૃજ્ય અને ગિરનારની રચના હતી એવો ઉલ્લેખ મળે છે. ભુઓ-

“અમિ નગરનિ વિજયપુરી સાય લષ્ટ નિવસિ ઇડરિ
તિહાં થાપ્યા શેત્રુજગિરિનારિ તે વંદુ હું અતિસુખશરિ”

હવે જે રણમલ્લ ચોકીનું સ્થાન કહેવાય છે તે ગિરનારનું રૂપક છે. અહીં વિજય-દેવસૂરિજીના ઉપદેશથી ઇડરના રાજા કલ્યાણમલ્લે જૈન મંદિર બંધાવ્યું હતું. આ મંદિર શ્વેતાંબર જૈન મંદિર હતું. અત્યારે તો થોડાં વર્ષોથી તેમાંની મૂર્તિઓ ઉપાડી લેવામાં આવી છે. દિવસે દિવસે ખંડિત થતું જાય છે. આ મંદિર આકારમાં ન્હાતું છે તો પણ દેખાવમાં લઘ્ય છે. આ મંદિર ઉપરની અગાશી ઉપર ચઢીને જોતાં આખો પહાડ બહુ જ સુંદર રીતે દેખાય છે. નીચેનું ઇડર શહેર પણ આખું દેખાય છે. શ્વેતાંબર જૈન સંઘ અને સાથે જ ઇડરના જૈન સંઘની ફરજ છે કે આવા એક પ્રાચીન સ્થાનનો જરૂર જીર્ણોદ્ધાર કરી પ્રાચીન તીર્થસ્થાનની રક્ષા કરે.

ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીએ ઇન્દુદ્ધતરૂપી કાવ્ય પત્ર શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજી ઉપર લખેલ તેમાં ઇડરનો ઉલ્લેખ ઇલાહુર્ગ કર્યો છે.

આવી રીતે ઇડર-ઇલાહુર્ગ અનેક આચાર્યોની જન્મભૂમિરૂપ અને પ્રાચીન શ્વેતાંબરી જૈન તીર્થ છે.

(વિશેષ માટે જુઓ જૈન યુગ, ૧૯૮૨ માગશરનેા અંક, ઇડરનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૃ. ૧૪૨ થી ૧૫૧)

વર્તમાન ઇડર

ઇડર અત્યારે સારી આબાદીવાળું શહેર છે. જો કે અત્યારે રાજધાનીનું શહેર હિસ્મતનગર થવાથી ગામની રોનક અને આબાદીમાં થોડો ફરક પડ્યો છે છતાંયે પ્રાચીન રાજધાની જરૂર નજરે જોવાલાયક છે. જૈનોની વસ્તી 'સારી છે. વિશાલ ત્રણ માળનો ભવ્ય ઉપાશ્રય છે. ખીજા પણુ નાના નાના ઉપાશ્રયો છે. ગામમાં સુંદર પાંચ જિનમંદિરો છે. શીતલનાથજી, રીષભદ્રેવજી, ચિંતામણિજી અને બે ગોડીજીપાર્શ્વનાથજીનાં છે. ઇડર આવવા માટે અમદાવાદથી પ્રાંતીજ-ખેડબ્રહ્મા રેલ્વે લાઇન ભય છે. એમાં ઇડર રેલ્વે સ્ટેશન છે. ગામથી સ્ટેશન થોડું દૂર છે. શહેરમાં જવા માટે વાહન મળે છે. શહેરમાં યાત્રિકો માટે શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા છે. ત્યાં બધી સગવડ મળે છે. શહેરથી ઇડરગઢ-ડુંગર ગા માઇલ દૂર છે. રસ્તામાં જતાં રાજમહેલ વગેરે આવે છે. તલાટી પાસે પહોંચતાં ડુંગર બહુ જ ભવ્ય અને રળીયામણો દેખાય છે. ડુંગરનેા ચઢાવ લગભગ એક માઇલનો છે. વચ્ચેર એક સુંદર રાજમહેલ આવે છે. આગળ જતાં વિસામાનું સ્થાન

૧. ઇડર પ્રાંતીજ અને તેની આજુબાજુમાં શ્વેતાંબરીય હુંબડ જૈનોની વસ્તી પણ સારી છે. તેઓ વડગચ્છની ગાદીના શ્રીપૂજ્યને માને છે. ઇડરમાં શ્વેતાંબર હુંબડોની વસ્તી સારી છે અને તેમના મંદિરમાં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી અને તેમના શિષ્યવર્ગની પ્રતિષ્ઠિત સુંદર દર્શનીય જિનમૂર્તિઓ પણ સારી સંખ્યામાં છે.

૨. ઇડરગઢની તળેટીમાં પણ પહેલાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર હતું. પછી આગળ જતાં 'અમણ્ણવસહી'નું સુંદર જૈન મંદિર આવતું હતું. ત્યાર પછી આગળ ઉપર જતાં ગુજરેશ્વર પરમાર્હતોપાસક મહારાજ કુમારપાલે બંધાવેલ શ્રી ઋષભદેવજીનું ભવ્ય મંદિર આવતું હતું. આ મંદિરનું નામ 'રાજવિહાર' (રાજએ બંધાવેલું હોવાથી) કહેવાતું. અને ત્યાંથી (રાજમંદિરની પાસે જ) આગળ સોની ધશ્વરે સુંદર જિનમંદિર બંધાવી વિ. સં. ૧૫૭૭ માં શ્રી અન્વિતનાથ પ્રભુની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા આ. શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરીશ્વરજી પાસે કરાવી હતી. આ વખતે ઇડરમાં ત્રણને આચાર્ય પદવી, છને વાચકપદવી અને આઠને પ્રવર્તિની પદ અપાયાં હતાં. આજે આ મંદિરો મુસલમાનોના હુમલાથી નષ્ટ થઈ ગયાં છે. માત્ર ઇતિહાસના સુવર્ણ પાનાઓમાં તેની નોંધ રહી છે.

આવે છે અને ત્યાંથી જ અહીંના વિશાલ જૈન મંદિરની ધુમટીઓની ઘંટડીઓના મીઠા નાદ સંભળાય છે. મંદિર બહુ જ સુંદર અને ભવ્ય છે. ખાવન જિનાલયનું આ ભવ્ય જૈન મંદિર પહાડ ઉપર પરમશાંતિનું ધામ છે. આત્મકલ્યાણ અર્થી મહાનુભાવો આત્મશાંતિ એકાંતનો આહ્વાદ અને આનંદ લેવા અહીં આવે અને લાભ લે. મંદિર જીના જીર્ણોદ્ધારનું કામ પૂર્ણ થયું છે. અત્યાર સુધીમાં બે લાખ અને ત્રીશ હજારનો ખર્ચ જીર્ણોદ્ધારમાં થયો છે. સુંદર આરસનો ભવ્ય ચોક અને બહારના એટલા ઉપરથી ઉઠવાનું મન નહિં થાય. મૂલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની પ્રાચીન પ્રતિમા છે. મૂલ મંદિર શ્રી સંપ્રતિરામજી કરાવેલું. ત્યાર પછી વચ્છરાજે, મહારાજા કુમારપાલે, ગોવિંદસંઘવીજી, અને ચંપક શાહે ઉદ્ધાર કરાવ્યા હતા અને છેલ્લે ઉચ્ચાર હમણાં શ્રી શ્વેતાંબર જૈન સંઘે કરાવ્યો છે. સામે જ સુંદર શ્વેતાંબર ધર્મશાળા, બગીચો વગેરે છે. પછવાડે ગુફા છે. આથી પણ ઉપર જતાં રણમલ્લ-ચોકીનું પ્રાચીન શ્વેતાંબર મંદિર તથા એક બીજું ખંડિયેર મંદિર વગેરે દર્શનીય છે. અહીંથી શ્રી કેશરીયાજીની યાત્રાએ જવા માટેની સીધી મોટર જાય છે.

આ સિવાય વડાવડી અને અહમદનગરનાં (હિમ્મતનગર) સુંદર જૈન મંદિરો પણ દર્શનીય છે. હિમ્મતનગરનો કિલ્લો બાદશાહ અહમદશાહે ૧૪૨૭-૨૮ માં બંધાવેલો છે. ઇડર સ્ટેટની રાજધાનીનું શહેર છે. તેમજ ઇડરથી દશ માઈલ દૂર પોસીનાજી છે તે પણ દર્શનીય તીર્થ છે.

ઇડરનો પ્રાચીન રાજવંશ

ઇડરનાં સાતમા સૈકામાં હર્ષવર્દ્ધન રાજા હતો. તેનું રાજ્ય તો નાનું હતું, પરંતુ અત્યારના ઇડરનરેથ પોતાને સિસોદીયા કહેવડાવે છે. મૂલમાં આ રાજ્યની સ્થાપના ઇ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકાની મધ્યમાં વલ્લભીપુરના શિલાહિત્ય રાજાના વંશજ ગુહાહિત્યે કરી હતી. તેના વંશજો ગેહલોટ કહેવાયા અને તેમણે પાછળથી મેવાડમાં ગાદી સ્થાપી સિસોદીયા નામ ધારણ કર્યું જે આજ સુધી સીસોદિયા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. વર્તમાન ગાદીની સ્થાપના બાપા રાવલના હાથથી ચિત્તોડમાં થઈ હતી. ઇડરગઢ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ ગઢોમાંનો એક કહેવાય છે અને એક સમયે આ ગઢ અલેઘ જેવો ગણાતો હશે માટે જ ગુજરાતમાં ગવાય છે કે “ ઇડરીયો ગઢ જીત્યા હો માણુરાજ ” તેમજ “ અમે ઇડરીયો ગઢ જીત્યા રે આનંદ ભલા ” હોંશથી ગાય છે.

ઇડરગઢની વ્યવસ્થા માટે શ્વેતાંબર સંઘ તરફથી શ્રી શેઠ આણંદજી મંગળજીની પેઢી(ઇડર)ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ પેઢી તીર્થની પૂરેપૂરી દેખરેખ રાખે છે. ઇડરગઢ ઉપરની શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળાની જમીન ઇડરસ્ટેટના મહારાજા હિમ્મતસિંહજીએ ૧૯૭૩ ના જેકે. ૧૧ ઇ. સ. ૧-૬-૧૯૧૭ ના ચુકવારે ભેટ આપેલી છે જેનું બહેરનામું ઇડરગઢના ખાવન જિનાલયના જીર્ણોદ્ધારના રિપોર્ટના પૃ. ૫૪-૫૫ માં પ્રગટ થયેલ છે. તીર્થ ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે.

‘ પોશીના પાર્શ્વનાથજી ’

ઇડરથી લગભગ છ ગાઉ દૂર શ્રી કેસરીયાજીના રસ્તે આ તીર્થ આવ્યું છે. અહીં સુંદર વિશાલ ધર્મશાળા છે. અહીંનું પ્રાચીન મંદિર બારમી સદીમાં—મહારાજા કુમારપાલના સમયમાં બન્યાનું કહેવાય છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની સાડા ત્રણ ફૂટ ઊંચી સુંદર જિનપ્રતિમા છે. પ્રતિમાજી સમ્પ્રતિ મહારાજાના સમયનાં છે. આ પ્રતિમાજી આજથી લગભગ બારસો વર્ષ પૂર્વે કંથેરના ઝાડ નીચેથી નીકળી હતી. ત્યાં ભવ્ય ગગનચુમ્બી મંદિર બન્યું. ત્યારપછી કુમારપાલના સમયમાં ફરીથી સુંદર મંદિર બન્યું. પછી પણ અવારનવાર જીર્ણોદ્ધાર થયા છે. અત્યારે પણ જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલે છે.

મૂલ મંદિરના બે પડખામાં બે સુંદર શિખરબદ્ધ મંદિરો છે, જેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી વગેરે ૧૪ મૂર્તિઓ છે, અને ધાતુમય ચાર સુંદર પ્રતિમાઓ પણ છે. આવી જ રીતે સામેના ભાગમાં પણ બે શિખરબદ્ધ મંદિરો છે, જેમાં શ્રી સંભવનાથજીની અને શ્રી નેમિનાથજીની શ્યામવર્ણી મનોહર મૂર્તિઓ ક્રમશઃ મૂલનાયકજી છે. આ સિવાય બીજાં પણ સુંદર જિનબિંબો છે, તેમજ ધાતુમૂર્તિઓ, પંચતીર્થી, ચોવીશ વટા વગેરેની મૂર્તિઓ છે જેના ઉપર સં. ૧૨૦૧ થી સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધીના લેખો મળે છે. પ્રતિષ્ઠાકારકોમાં શ્વેતાંબર તપાગચ્છીય શ્રી આણંદ-વિમલસૂરિ શ્રી વિજયસિંહસૂરિ, શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, શ્રી વિજયહીરસૂરિ અને શ્રી વિજયદેવસૂરિજીનાં નામો વંચાય છે.

તીર્થની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબર સંઘ તરફથી શ્રી પોશીના પાર્શ્વનાથજીની પેઠી કરે છે. શ્વેતાંબર જૈન સંઘ તરફથી જીર્ણોદ્ધાર થાય છે. અત્યાર સુધીમાં ત્રીશ હજાર રૂપિયા ખર્ચાયા છે ને કાર્ય ચાલુ છે.

સં. ૧૯૭૬ માં સૂરિસમ્રાટ આ. શ્રી વિજયનેમિસૂરિજીના નેતૃત્વમાં અમદાવાદ-નિવાસી શેઠ સારાભાઈ ડાહ્યાભાઈનો કેશરીયાજીનો સંઘ નીકળ્યો હતો, તે સંઘ અહીં આવેલ અને સૂરિજીમહારાજનું આ તીર્થના ઉદ્ધાર માટે લક્ષ્ય બેંચાયું. ત્યારપછી જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલે છે. અહીંના હવાપણી સારાં ને નિરોગી છે અને અહીં પ્રાદ્વી ઘણી થાય છે. અત્યારે અહીંના તીર્થની વ્યવસ્થા ઇડરના જૈન સંઘની શેઠ આણંદજી મંગળજીની પેઠી સંભાળે છે. અહીં એક પણ શ્રાવકનું ઘર અત્યારે નથી.

મોટા પોશીનાજી

ખરેડી સ્ટેશનથી ૧૫ માઈલ દૂર એક બીજું કે જે મોટા પોશીનાજી કહેવાય છે તેનું તીર્થ આવેલ છે. અહીં પણ સમ્પ્રતિ મહારાજાના સમયનું પ્રાચીન મંદિર છે, જે દર્શનીય છે. ધર્મશાળા છે. અહીં સુંદર ભવ્ય પાંચ મંદિરો છે, જેનો જીર્ણોદ્ધાર અમદાવાદની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી તથા યંગમેન્સ જૈન

સોસાયટી કરાવે છે. અહીંના મંદિરોની મૂર્તિઓ પણ પ્રાચીન, લવ્ય અને મનોહર છે. આ મોટા પોશીનાજીથી કુંભારીયાજી બાર ગાઉ દૂર છે. ઇડરથી કેસરીયાજી જતાં પગરસ્તે આવતાં ગામોમાં પણ સુંદર જિનમંદિરો છે. એમાં ભીલોડામાં આવન જિનાલયનું લવ્ય મંદિર છે.

પલ્લવીયા પાર્શ્વનાથજી (પાલનપુર)

પલ્લવીયા પાર્શ્વનાથજીની સુવર્ણમય મૂર્તિ હતી (પીત્તળની પણ કહેવાય છે). એક વાર આબૂના પરમાર રાજા પ્રહ્લાદને, દ્રેષને વશીભૂત બની આ જૈન મૂર્તિ ગળાવી નાખીને સોનાવડે પોતાના પલંગના પાયા બનાવ્યા. કેટલાક કહે છે કે મહાદેવજીનો પોઠીયો બનાવ્યો, પરંતુ આ પાપકર્મનું ફલ પરમાર રાજાને તરત જ મળ્યું. તેને શરીરે કોઢનો રોગ ફૂટી નીકળ્યો. એના સામંતોએ એકત્ર થઈ એને પદ્મપદ્મ કરી રાજ્યમાંથી બહાર કાઢ્યો. રાજા દુઃખ અને શરમનો માર્યો જંગલમાં ફરવા લાગ્યો. એક વાર જૈન ધર્મના પરમપ્રભાવિક શ્રી શીલધવલ આચાર્ય તેને મળ્યા. રાજાએ પોતાના દુઃખની કરુણ કહાણી સૂરિજીને કહી સંભળાવી અને પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. સૂરિજીએ તેની કરુણાભરી વાણીથી દયાળુ બની એને આશ્વાસન આપ્યું અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર અને મૂર્તિ બનાવવાનું સૂચવ્યું. રાજાએ પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકાર્યું. સુંદર સોનાના કાંગરાવાળું લવ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું. શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પણ બનાવી ત્યાં પોતાના નામથી નગર પણ વસાવ્યું અને સૂરિજીના હાથથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પ્રભુજીના ન્હવણુજલથી રાજાનો સર્વ રોગ-શોક નષ્ટ થયો અને રાજા નિરોગી થયો. આ ચમત્કારથી રાજાની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વધ્યાં. નગર પ્રાહ્લાદજીપુર પણ ઉત્તત થયું. ત્યાં અનેક શ્રોમંત, ધર્મવીર, દાનવીર જૈનો વસવા લાગ્યા. આ પરમાર પાહ્લણદેવ, ધારાવર્ષના પિતાજી થાય છે. પરમાર ધારાવર્ષને પણ કોઢનો રોગ થયો હતો. તેનો રોગ પણ આ પાર્શ્વનાથજીનો પૂજા-દર્શન-ન્હવણુજલથી મટ્યો હતો.

મહાપ્રભાવિક શ્રી સોમસુંદરસૂરિ અને જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના જન્મસ્થાન તરીકે આ સ્થાન પ્રસિદ્ધ છે. પરમાર રાજા પાહ્લણે પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા સ્થાપી હોવાથી પલ્લવીયા પાર્શ્વનાથજીના નામે આ સ્થાન પ્રસિદ્ધ થયું છે.

આચાર્ય શ્રી વિદ્યાનંદસૂરિજીની આચાર્યપદવી થઈ ત્યારે અહીંના શ્રી પલ્લવીયા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાંથી સુગંધી જલ અને કંકુની વૃષ્ટિ થઈ હતી. આ બંને ઉલ્લેખો આ પ્રમાણે મળે છે-

“વિદ્યાનન્દમુનીન્દુરાદિમદ્ગ્રાહાદને પત્તને યસ્યાચાર્યપદેઽમૃચન્ દિવિષદો
ગન્ધોદકમંડપાત્ ॥” (ગુરુપર્વક્રમ)

આ જ વસ્તુને સૂચિત કરનાર બીજો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે મળે છે.

“ પ્રલ્હાદનસ્પૃક્પુરપત્ને શ્રીપ્રલ્હાદનોર્વીપતિસદ્વિહારે ।

શ્રીગન્ધધૃયૈઃ કિલ યસ્ય વર્ધશ્રીસુરિમંત્રે સતિ દીયમાને ॥૩૩॥

સત્પાત્રમાત્રાતિગસદ્ગુણાતિપ્રહૃષ્ટહૃલ્લેખમૃદગ્યલેખાઃ ।

કર્પૂરકાશ્મીરજકુંકુમાદિગંધોદકં શ્રાક્ષુ વવૃષુસ્તદાનીમ્ ॥૩૪॥

“ સુરિપદદાનાવસરે સૌવર્ણકપિશીર્ષકે પ્રલ્હાદનવિહારે મંડપાત્ કુંકુમવૃષ્ટિઃ”

(તપગચ્છપદ્માવલી)

આ સમયે પાલનપુર એવું સમુદ્રત હતું કે તે વખતે પ્રલ્હાદનવિહારમાં “પ્રત્યહં મૃટકપ્રમાણા અક્ષતાઃ” X X X ષોડશમણપ્રમાણાનિ પૂર્ણીકજ્ઞાનિ ” એટલું પ્રમાણ એકત્ર થતું હતું. એક સાથે ચોરાશી લખપતિઓ ત્યાં દર્શન કરવા રાજ આવતા. એવું સુખી, સમૃદ્ધ અને ઉન્નત પાલનપુર હતું. વર્તમાન પાલનપુરની આજુબાજુના ટીલામાંથી ખોદતાં જે પ્રતિમાઓ ઘણી વાર નીકળે છે.

વર્તમાન પાલનપુર

અત્યારે પાલનપુર નવાબી રાજ્ય છે. પાલનપુર સ્ટેટની મુખ્ય રાજધાનીનું શહેર પાલનપુર છે. ચારે બાજુ પાકો કિલ્લો છે. અહીં સુંદર ચાર જેન મંદિરો છે. ૫-૬ ઉપાશ્રય છે. કન્યાપાઠશાળા, ધાર્મિક પાઠશાળા, બોર્ડીંગ, લાયબ્રેરી, પુસ્તકભંડાર વગેરે છે. ચાર મંદિરોનો ટૂંક પરિચય આ પ્રમાણે છે-

૧. પદ્મવીયાપાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર જે ત્રણ માળનું છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની લગભગ દોઢ ફૂટ ઊંચી સુંદર સફેદ મૂર્તિ છે. ભમતીમાં શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે. મેડી ઉપર શ્રી શાન્તિનાથજીની તથા શીતલનાથજીની વિશાલ મૂર્તિઓ છે.

પદ્મવીયાપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ રાજ પ્રલ્હાદને, કહે છે કે, સોનાની બનાવરાવી હતી; કિન્તુ કારણવશાત્ પાછળથી આ મૂર્તિ ભોંયરામાં ભંડારી દેવામાં આવી છે. જ્યારે ખીજી માન્યતા પ્રમાણે રાજાએ મૂર્તિ પાપાણની જ ભરાવી હતી પરંતુ મુસ લમાની હુમલાથી બચવા એ ચમત્કારિક મૂર્તિ કે જેના નહવણ જલથી પિતા અને પુત્રનો કોઈ મત્સ્યો હતો એ મૂર્તિ ભોંયરામાં પધરાવી દેવાઈ છે. ત્યારપછી પાર્શ્વનાથજીની નવી મૂર્તિ બનાવી હતી જેની પ્રતિષ્ઠા કોરંટકગચ્છના આચાર્ય શ્રી કમ્લસૂરિજીના હાથથી ૧૨૭૪ ના ફાગણ શુદ્ધિ પને ગુરુવારે કરાઈ હતી એવો લેખ છે. આ મંદિર ભવ્ય, વિશાલ અને સુંદર છે. અંદર તીર્થના પદો પણ સુંદર છે.

૨ ખીજું મંદિર શ્રી શાન્તિનાથજીનું છે. આ મંદિર પણ ત્રણ માળનું લગ્ય છે. મૂલનાયકજી શ્રી શાન્તિનાથજી છે. મેડી ઉપર શ્રી સંભવનાથજી છે અને લોંચરામાં શ્રી ઋષભદેવજીની મૂર્તિ છે. આ સિવાય શ્રી મહાવીર લગવાન અને સીમંધરસ્વામિની મૂર્તિઓ છે. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર ૧૭૪૭ માં થયો છે અને પ્રતિષ્ઠા શ્રી નયવિજયગણિશિષ્યાજી શ્રી મોહનવિજયજી ગણિયો કરી છે.

સીમંધરસ્વામિની મૂર્તિ પણ ચોદમી સદીના ઠેરઠક ગચ્છના આચાર્યે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી છે. આ સિવાય આ મંદિરમાં એક સપ્તતિશત જિનપટ્ટક છે. આ પટ્ટક પાલનપુરના સમસ્ત શ્રાવક શ્રાવિકાઓએ કરાવેલ છે અને પ્રતિષ્ઠા ઠેરઠક ગચ્છના આચાર્યશ્રી સર્વદેવસૂરિજીએ કરેલ છે.

૩. ત્રીજું મંદિર શ્રી આદિનાથજીનું છે. મૂલનાયક શ્રી કેસરીયાનાથજીની બહામી રંગની લગલગ જે કૂટની સુંદર મૂર્તિ છે. મેડી ઉપર શ્રી પાર્શ્વનાથજી છે.

૪. ચોથું મંદિર જેમાં લગલગ ચાર કૂટ મોટી લગ્ય શ્રી નેમિનાથજીની મૂર્તિ છે.

આરે મંદિરો દર્શનીય છે. અત્યારે વર્દમાન તપ ખાતું, લોજનશાળા વગેરે પણ છે. ધર્મશાળા પણ છે. ગામ બહાર દાદાવાડી છે જ્યાં ચૈત્રી અને કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ સિદ્ધગિરિજીના પટ બંધાય છે. અહીં ૨૫૦ મૂર્તિપૂજક જોનાનાં ૫૦૦ ઘર છે. સ્થાનકમાર્ગીઓનાં ૩૦૦ ઘર છે. બંને સમાજમાં સંપ સારો છે.

મગરવાડા

તપાગચ્છના અધિષ્ઠાયક શ્રી મણિભદ્રજીનું તીર્થસ્થાન છે. વસ્તુ એવી બની કે માણેકચંદ શેઠ ઉજ્જયિનીનિવાસી હતા. શ્રી આણંદવિમલસૂરિજીના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામી શત્રુજયની યાત્રાએ નીકળ્યા હતા અને અહીં મગરવાડા આવતાં ઉપસર્ગ થવાથી અણસણ કરી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયા છે. પછી તીર્થની અને સંઘની રક્ષા સદા કરે છે. એ આ જ મગરવાડા ગામ છે. અહીં ગામમાં સુંદર મંદિર છે. મણિભદ્રજીનું ચમત્કારી દેવસ્થાન છે. જીન જીનેતરો બધાય આ સ્થાનને માને છે-પૂજે છે. તપાગચ્છના શ્રીપૂજ્ય તો અવશ્ય અહીં આવે છે. મગરવાડા પાલનપુરથી દક્ષિણમાં ૫ થી ૬ ગાઉ છે. સોળમી સદીથી આ સ્થાન તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ પામ્યું છે.

લીલડીયાળ (લીમપદલી તીર્થ)

આ તીર્થનું પ્રાચીન નામ લીમપદલી છે. અત્યારે આ પ્રદેશમાં આનું નામ લીલડી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. જોનેા લીલડીયાળ કહે છે.

વર્તમાન પરિસ્થિતિ

અત્યારે તો ગામ બહાર દૂરથી જૈન ધર્મશાળાનાં મકાનો અને મંદિરનાં શિખરો દેખાય છે. નજીકમાં આવતાં જિનાલયની દેરીઓની ધ્વજાઓ અને ઘંટડીના મીઠા રણકા સંભળાય છે.

મોટા દરવાજામાં થઈ જૈન ધર્મશાળાના કમ્પાઉન્ડમાં જવાય છે. પાનસર જેવી વિશાળ ધર્મશાળા છે. દક્ષિણ વિભાગમાં બે માળ છે. મંદિરના પાસે પૂર્વ વિભાગમાં પણ માળ છે. બાકી ચારે તરફ ધર્મશાળા છે. ધર્મશાળાનો ચોક છોડી આગળ જતાં મંદિરનો મોટો દરવાજો આવે છે. અંદર જતાં પ્રથમ જ ભોંયરામાં ઉતરવાનું આવે છે. પગથિયાં ઉતરી અંદર જતાં સુંદર વિશાળ મૂલનાયકના ચતુર-કુલતિલક બાલપ્રદાચારી શ્રી નેમિનાથના પ્રભુનાં દર્શન થાય છે. તીર્થ માહાત્મ્ય છે શ્રી પાર્શ્વનાથના ચતુર જ્યારે મૂલનાયકના છે શ્રી નેમિનાથના. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન તો મૂલનાયકની ડાબી બાજુ ભારવટીયા નીચે બિરાજમાન છે.

શ્રી ભીલડીયા પાર્શ્વનાથના પ્રતિમાના નાના છે. સુંદર પરિકર અને સમ ક્ષણથી વિભૂષિત છે. આખું પરિકર અને મૂલનાયકના શ્યામ પથ્થરના છે અને સાથે જ કેતારેલ છે. જેમના નામથી તીર્થની વિખ્યાતિ છે તે મૂલનાયકના કેમ નથી ? આ પ્રશ્ન બધાને વિચારમાં મૂકી દે છે.

ભીમપદ્મીમાં મંદિર સ્થાપિત થયાનો સંવત્ વિ. સં. ૧૩૧૭ મળે છે. આ માટે પંડિત લાલચંદ ભગવાનદાસ ભાઈએ એક પ્રમાણ આપ્યું છે કે-“વિ. સં. ૧૩૧૩ માં શ્રી જિનેશ્વરસૂરિએ પાલણપુરમાં શ્રાવકધર્મપ્રકરણ રચ્યું હતું અને તેના ઉપર ૧૩૧૭ માં શ્રી લક્ષ્મીતીલક ઉપાધ્યાયે પંદર હજાર શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી હતી. તેની સમાપ્તિ કરતાં ટીકાકાર જણાવે છે કે-આ વર્ષે ભીમપદ્મીનું વીર મંદિર સિદ્ધ થયું. તે મૂળ ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે.

“ શ્રીવીજાપુરવાસુપૂજ્યમવને હૈમઃ સદળ્લો ઘટે ।

યત્રારોપ્યથ વીરચૈત્યમસિધત્ શ્રીભીમપત્ત્યાં પુરિ

તસ્મિન્ વૈક્રમવત્સરે મુનિશશિ-ત્રેતેન્દુમાને ચતુ-

ર્દશ્યાં માઘસુદીર્ઘ ચાચિગનૃપે જાવાલિપુર્યાં વિમ્બી ।

વીરાર્હદ-વિધિચૈત્યમંડનજિનાધીશાં ચતુર્વિંશતિ

સૌધેષુ ધ્વજદળ-કુમ્ભપટર્ણી હૈર્મો મહિષૈર્મહૈઃ

શ્રીમત્સૂરિજિનેશ્વરા યુગવરાઃ પ્રત્યસ્તુરસ્મિન્ ક્ષણે

ટીકાડલકૃતિરેષિકાડપિ સમગાત્ પૂર્તિપ્રતિષ્ઠોત્સવમ્ ॥ ”

(પ્રવર્તકના શ્રી.કાંતિવિજયના મહારાજના સંગ્રહની પ્રતિ, પ્રચલિત શ્લોક ૧૬-૧૭)

ભાવાર્થ—જે વર્ષમાં વીજપુરના વાસુપૂજ્ય જિનમંદિર પર સુવર્ણદંડ સાથે સુવર્ણકલશ ચઢાવવામાં આવ્યો, અને જે વર્ષમાં ભીમપટ્ટીપુરમાં વીરપ્રભુનું ચૈત્ય સિદ્ધ થયું, તે વિક્રમ સંવત ૧૩૧૭ માં મહા શુદ્ધિ ૧૪ ને દિવસે આચિગરાજના રાજ્યસમયમાં જાવાલિપુર(જલોર)માં વીરજિનના વિધિચૈત્યના મંડનરૂપ ચોવોશ જિનેશ્વરના મંદિરો પર મોટા મહોત્સવપૂર્વક યુગપ્રધાન શ્રીજિનેશ્વરસૂરિએ ધ્વજ-દંડ સાથે સોનાના કલશોની પ્રતિષ્ઠા કરી. એ દક્ષણે આ ટીકારૂપી અલંકાર પણ પરિપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠિત થયો.

અર્થાત્ ૧૩૧૭ માં ભીમપટ્ટીમાં વીર મંદિર સ્થાપિત થયું છે, પરંતુ ત્યારપછી એ જ સૈકામાં ભીમપટ્ટીનો નાશ થયો છે.

અત્યારે મૂલનાયકજી શ્રી નેમિનાથ પ્રભુજીની જમણી બાજુ શ્રી આદિનાથ પ્રભુજી અને ડાબી બાજુ પાપાણની ચોવીશી છે. મૂલનાયકજી અને ડાબી બાજુના પાપાણની ચોવીશીની વચમાં ભારવટ નીચે શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી છે. મૂલનાયકજી પણ પ્રાચીન છે. શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા પણ સંપ્રતિ મહારાજના સમયનાં કહેવાય છે. મૂલ ગભારાની બહાર અને રંગમંડપમાં ડાબી તરફ ખૂણામાં શ્રી ગૌતમ ગણુધરેન્દ્ર નો પ્રતિમાજી છે, જેના નીચે શિલાલેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

* (૧) “ સંવત્ ૧૩૩૪ (૨૪) વૈશાખ વદિ ૫ બુધે શ્રીગૌત—

(૨) મસ્વામીમૂર્તિઃ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય શ્રી જિ—

(૩) નપ્રબોધસૂરિમિઃ પ્રતિષ્ઠિતા કારિતા ચ સા.

(૪) બોહિધ પુત્ર સા. વજ્રલેન મૂલદેવાદિ

(૫) કુદુમ્બસહિતેન સ્વશ્રેયોર્થઃ સ્વકુદુમ્બશ્રેયોર્થ ચ ”

ભાવાર્થ:—સંવત ૧૩૩૪-(૨૪) માં વૈશાખ વદિ ૫ ને બુધવારે શ્રી ગૌતમ-સ્વામીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા શ્રી જિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય શ્રી જિનપ્રબોધસૂરિજીએ કરાવી છે. જેમણે મૂર્તિ બનાવરાવી છે તે શ્રાવકનું નામ સા. બોહિધના પુત્ર વર્ધજલ અને મૂલદેવે પોતાના અને કુદુમ્બના શ્રેયને માટે આ લખ્ય મૂર્તિ કરાવી છે.

* શ્રી ભીલડીયાળ તીર્થવર્ણન નામની શુક્ર છપાઈ છે તેમાં સંપાદક મહાશયે ૧૩૨૪ નો સંવત મૂક્યો છે, સા. પછી થોડાં મીડાં મૂક્યા છે, “ વર્ધજલેન ” ને અહીં “ સીરી વર્ધજનેન ” છે, “ કુદુમ્બસહિતેન ” ને અહીં “ ભાતૃસહિતેન ” છે. ઉપરનો લેખ તો અમે વાંચીને લીધો છે. આ પાઠાંતર તો કાંઈ ઇતિહાસવિદ્ એને મેળવી સત્યશોધક અને તે હેતુ માટે જ આપ્યા છે.

(આ મૂર્તિ ઉભડક હાથ જોડી જોડેલી છે. જે હાથમાં ચાર આંગળીઓ અને અંગૂઠાની વચ્ચેમાં મુદ્રપત્તિ છે. પાટ ઉપર બિરાજમાન છે. શરીર ઉપર કપડો છે. જમણે ખભો ખુલ્લો છે, નીચે જે બાજુ હાથ જોડી આવક જોડેલા છે.)

અહીંના વીરમંદિર બન્યાનો ખીજો એક પ્રાચીન ઉલ્લેખ ઉપલબ્ધ થયો છે. વિ. સં. ૧૩૦૭ માં શ્રી અભયતિલક ગણીએ શ્રી મહાવીર રાસ બનાવ્યો છે. એમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે—

ભીમપદ્મીપુરિ વિહિલવણી અનુસંઠિયું વીર જીલિંદ;
દરિસણિ મિત્ત વિભવિય જણુ અનુતોડઈ ભવડુંકદો. ॥ ૩ ॥

x x x

તસુ ઉવરિ ભવણુ ઉત્તંગ વરતોરણું મંડલિયરાયઆ એસિઅ ઇસોહણું;
સાહુણા ભુવણુ*પાલેણુ કારાવિયં જગધરાહ સાહુકુલિ કલસ ચડાવિયં. ॥૧॥

* આ મંદિર બંધાવનાર ભૂવનપાલ શાહ એસવાલ-ઉકસવંશમાં થયા છે. તેમના મૂલપુરુષ ક્ષેમધર શાહ, તેમના પુત્ર જગધર શાહ. તેમને ત્રણ પુત્રો હતા. યશોધવલ, ભુવનપાલ અને સહદેવ. ભૂવનપાલને ખીમસિંહ અને અભયકુમાર નામે બે પુત્રો હતા. તેણે ધન્યશાલિભદ્ર અને કૃતપુણ્યનાં ચરિત્રો લખાવ્યાં છે. ભૂવનપાલ અને તેમના પૂર્વજોએ અજમેર, જસલમેર, ભીમપદ્મીમાં અનેક સૂકૃત કાર્યો કરી પોતાની લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો છે.

ભીમપદ્મીમાં ભૂવનપાલે મંડલિકવિહાર બનાવ્યો છે તે મંડલિક મહારાણાની પ્રીતિભરી સ્થાપત્યાથી આ મંદિર બન્યું છે માટે મંડલિકવિહાર નામ આપ્યું છે. એમણે આ પ્રાચીન મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી એ મંદિરને વિશાલ બનાવ્યું અને જ્વળદંડ વગેરે ચઢાવ્યાં છે.

ભીમપદ્મીમાં સોલંકી—વાઘેલા રાજાઓ રાજ્યકર્તા હતા અને તેઓ ગુજરાતના આજ્ઞામાં હતા. મહારાજા કુમોરપાલે વાઘેલા અણોરાજને ભીમપદ્મીનો સ્વામી બનાવ્યો હતો. આ અણોરાજે ભીમદેવને (ખીખને) ગુજરાત બનાવવામાં સહાયતા કરી હતી.

ભીમપદ્મી ઉપરથી ભીમપદ્મીય ગચ્છ પણ નીકળ્યો છે એમ લેખો ઉપરથી જણાય છે. આ ગચ્છના સં. ૧૫૦૬ થી ૧૫૨૮ ના લેખો મળ્યા છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે સોળમી સદીમાં પણ બીલડીયા ઉત્તર, પ્રસિદ્ધ અને સમૃદ્ધિશાળી હશે અર્થ. સં. ૧૫૦૬નો લેખ આ પ્રમાણે છે—

સં ૧૫૦૬ વર્ષે વૈશાખ શુ. ૧૨ ગુરો ગુર્જર જ્ઞા. દો. ગોપાલ મા. લાઈ વિતુમાતૃશ્રેયસે સુતધર્મસાયરાખ્યાં શ્રીશીતલનાથવિમ્બં કા. શ્રીપૂર્ણિમાપદ્મે ભીમ-પલ્લોય મ. શ્રીજયચંદ્રસૂરિણામુપદેશોમ પ્ર૦

ખીખ ૧૫૦૭ ના લેખમાં શ્રી જયચંદ્રસૂરિજીના ગુરુ નામ પાસચંદ્રસૂરિપદે લખ્યું છે.

હૈમધય દંડકલસો તહિ કારિઉ પજ્જી જીણેસર સુગુર પાસિ પય ઠાવિઉ;
વિષ્ણુમેવરિ સતેરહ ઇસત્તરે સેય વઇસાહ દસમી ઇસુહવાસ રે.

વિ. સં. ૧૩૧૭ ભીમપદ્મીમાં વિધિભવન-અપરનામ મંડલીકવિહારમાં શ્રી વીર પ્રભુની પ્રતિમા શાહ ભુવનપાલે સ્થાપિત કરી, પ્રતિષ્ઠા જિનેશ્વરસૂરિજીએ કરાવી. આ પ્રતિમાજી દર્શન માત્રથી ભવદુઃખનો નાશ કરે છે. (શ્રી જિનેશ્વર-સૂરિજી તેરમી સદીના પ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય છે. વિ. સં. ૧૨૪૫ માં મરુકોટમાં જન્મ, જન્મ નામ અંબડ, સં. ૧૨૫૫ માં જિનપતિસૂરિજી પાસે ખેડામાં દીક્ષા, ૧૨૭૮ માં આચાર્ય પદ જાહેરમાં, સૂરિજીએ ૧૩૧૩ માં પાલજીપુરમાં શ્રાવકધર્મપ્રકરણ રચ્યું હતું, તેમજ ચંદ્રપ્રભચરિત્ર અને બીજાં પણ અનેક સ્તુતિસ્તોત્રો બનાવ્યાં છે. વિ. સં. ૧૩૩૧ માં જાહેરમાં સ્વર્ગવાસ.) ઉપરના સંવત ૧૩૧૭ ના સ્થાને સત્તુત્તરે એવો પાઠ પણ મળે છે એટલે ૧૩૦૭ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી એમ પણ સંભવે છે.

આ મહાવીર મંદિર પહેલાંનું અર્થાત્ ૧૩૧૭ પહેલાં પણ ભીમપદ્મીમાં શ્રી વીરપ્રભુનું મંદિર હતું. જુઓ-“ ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ ” શાહચરણકૃત શ્રી જિનપતિસૂરિકૃત ધવલ ગીતમ્.

“ બાર અઠાર એ વીર જીજ્ઞાસુ કાગળ વહિ દસમિય પવરે;
વરીય સંજમસિરીય ભીમપદ્મીપુરે નન્દિવર ઠવિય જિજ્ઞાસુદસુરે. ॥ ૭ ॥ ”

સં. ૧૨૧૮ માં ભીમ પદ્મીમાં (ભીલડીયાળમાં) વીરમંદિરમાં કાગળ વહિ ૧૦ જીજ્ઞાસુદસૂરિજી પાસે દીક્ષા (જિનપતિસૂરિજીએ) લીધી. આ વસ્તુનો જિનપતિસૂરિજીના ગીતમાં પણ ઉલ્લેખ છે. અર્થાત્ ૧૨૧૮ પહેલાં ભીલડીયાળમાં શ્રી વીરમંદિર હતું.

ઉપર્યુક્ત શ્રી જિનપતિસૂરિજી ૧૨૭૭ અષાઢ શુદ્ધિ દશમે પાલજીપુરમાં સ્વર્ગ-વાસ પામ્યા હતા અને તેમનો સ્તૂપ પણ પાલજીપુરમાં બન્યો હતો, જેનો ઉલ્લેખ ઉપર્યુક્ત બંને પદ્ય ગીતોમાં છે.

ઉપરના બંને પ્રમાણો એમ સિદ્ધ કરે છે કે ૧૨૧૮ પહેલાં પણ અહીં શ્રી વીરભુવન મંદિર હતું. પછી સં. ૧૩૧૭(૧૩૦૭)માં ભૂવનપાલ શાહે જીર્ણોદ્ધાર કરાવી સ્વજાદંડાદિ ચઢાવ્યાં અને તેનો જે ઉત્સવ ઉજવાયો તેનું રસિક કાવ્યમય વર્ણન મહાવીર રાસમાં જોવાય છે. પાછળ પૃ. ૨૧૬ માં આવેલા લેખમાં પણ સ્વજાદંડા-

૧૫૩૬ ના લેખમાં ઓપૂર્ણિમાગચ્છે મીમવલ્લીય મં ઓમાવચંદ્રસૂરિપદ્મે જો-
વારિવચંદ્રસૂરિનામુપદેશેન પ્રતિપાઢલાગ્રામવાસ્તવ્ય.

આવી જ રીતે ૧૫૭૮ અને ૧૫૯૮ ના લેખોમાં પણ શ્રી પૂર્ણિમા ગચ્છે શ્રી ભીમ-પદ્મીય નામ છે.

આ દષ્ટિએ ભીલડીયાની પ્રાચીનતા અને મહત્વતા સ્પષ્ટજવા જેવી છે.

દિક અને કલશોના અભિષેકનું સૂચન છે એ પણ આપણને આજ વસ્તુને નિર્દેશ કરે છે.

ઉપરના ભાગમાં મૂલનાયકજી શ્રી મહાવીર પ્રભુજી છે, પરંતુ એમ કહેવાય છે કે મૂલનાયકજીના ડાબા પડખે બિરાજમાન શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુજી મૂલનાયક હતા. આ પ્રતિમાજી બહારના ભાગમાંથી ખોદકામ કરતાં નીકળેલ છે. તેના ઉપર લેખ છે પણ ઘસાઈ ગયો છે. માત્ર સં. ૧૪૩૫ કે ૨૬ વંચાય છે; બાકી વંચાતું નથી પરંતુ એક ધાતુમૂર્તિનો લેખ નીચે પ્રમાણે મળે છે.

સં. ૧૨૧૫ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૯ દિને શ્રે. તિહજસર માર્યા હાંસીશ્રેયોડયં
રતમાનાકેન શ્રીશાંતિનાથવિંબં કારિતં, પ્રતિષ્ઠિતં ન....તિ....ગચ્છીય શ્રી-
વર્ધમાનસુરિશિષ્યૈઃ શ્રીરત્નાકરસુરિભિઃ ।

ભાવાર્થ:—સં. ૧૨૧૫ માં વૈશાખ શુદિ ૯ શ્રેષ્ઠી તિહજસરની પત્ની હાંસીના શ્રેયને માટે રતમાનાએ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી વર્ધમાનસુરિ શિષ્ય શ્રી રત્નાકરસુરિજી મહારાજ છે. આ બંને શિલાલેખોમાં આવેલા આચાર્ય મહારાજોનો પરિચય હવે પછી આપવાનો ઇરાદો છે.

આ પ્રતિમાજી પણ પ્રાચીન અને લગ્ય છે. જ્યારે અત્યારે મૂલનાયકજી તરીકે બિરાજમાન શ્રી વીરપ્રભુની પ્રતિમાજી વગેરે ત્રણ પ્રતિમાઓ પાલણપુરથી લાવવામાં આવેલ છે અને જીર્ણોદ્ધાર સમયે એમની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ નૂતન જીર્ણોદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠા ૧૯૮૨ માં થયેલ છે જેનો શિલાલેખ મંદિરની બહારના ભાગમાં પથ્થરમાં ગુજરાતી ભાષામાં લખેલો છે.

પ્રદક્ષિણામાં ફરતી ૩૧ દેરીઓ છે. જેમાં એકમાં ચક્રેશ્વરી દેવી છે અને બાકીમાં જિનેશ્વર પ્રભુની નાની નાની મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે.*

આ સિવાય ૧૩૫૮ ના બે પ્રાચીન લેખો શ્રીભીલડીયાળમાંથી મળેલા છે જે કીશ્ટે નામના ક્રેંચ વિક્ષાને લીધેલા છે. તે વડોદરા સ્ટેટની લાયબ્રેરીમાં એપીગ્રાફિક ઇન્ડિકામાં પ્રગટ થયેલા છે.

જીર્ણોદ્ધાર પહેલાં ઉપરના ભાગમાં મૂલનાયકજી શાંતિનાથજી હતા એમ આગળ જણાવાયું છે ત્યારે બંને બાજુ બીજી ખંડિત મૂર્તિઓ હતી, નવા જીર્ણોદ્ધાર વખતે તે મૂર્તિઓ પધરાવી ઘઈ પાલણપુરથી લાવેલ ત્રગડું—ત્રણ

* ભીલડીયા પાશ્વનાથજીના મંદિરમાં ઉપરના ભાગમાં બે પાદુકાની જોડ છે જેમાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

“ સંવત્ ૧૮૩૭ ના વર્ષે પોસમાસે કૃષ્ણપક્ષે ત્રયોદશીતિથો ચંદ્રવાસરે ॥ બદારક
શ્રી શ્રી શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરગુરુઓ નમો નમઃ ॥ શ્રી શ્રી ૫ । શ્રી
હેતવિજય ગ. પાદુકા છે ॥ ૫. ॥ શ્રી મહીમાવિજયમણિ પાદુકા છે. ॥

મૂર્તિઓ ઉપરના ત્રણે ગભારામાં પધરાવેલ છે. જેમાં મૂલનાયક શ્રી મહાવારપ્રભુ, જમણી બાજુ શાંતિનાથજી, ડાબી બાજુ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી છે. કેાઈના ઉપર લેખ નથી. ઉપર પણ ચાર પ્રતિમાઓ છે.

પ્રદક્ષિણાની શિખરની દેરીઓ અને મંદિર ઉપરની દીવાલ ઉપર જીર્ણોદ્ધાર વખતે બાવાઓનાં વિવિધ પુતળાં મૂકેલાં છે. એકના હાથમાં ઢાલ, બીજાના હાથમાં સારંગી, ત્રીજાના હાથમાં ભુંગળું, એકના હાથમાં ચલમ કૂંકતા આ પુતળાં એવાં એકઠાં અને અનાકર્ષક છે કે એ ત્યાં શોભતાં જ નથી. જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર મહાનુભાવની ઘેરકારીથી જ આવાં પુતળાં રાખ્યાં હાગે છે પણ હવે સુધારે થવાની જરૂર છે.

હંતકથાઓ.

લીલડીયાળ તીર્થવર્ણનમાં કેટલીક હંતકથાઓ પ્રચલિત છે, તે પણ જોઈ લઈએ.

૧. લીલડીયાળ માટે એક પ્રાચીન હંતકથા એવી છે કે મગધસમ્રાટ પ્રસેનજિતના પુત્ર શ્રેણિકકુમાર પિતાજીથી રીસાઈને ચાલતા ચાલતા અહીં આવ્યા હતા અને એક રૂપવતી લીલકન્યા સાથે પ્રેમગ્રંથીથી બંધાઈ તેની સાથે પરણ્યા પછી અહીંથી જતી વખતે શ્રેણિકે પોતાની સ્ત્રીના પ્રેમસ્મારકરૂપ લીલડો નામનું નગર વસાવ્યું. આ હંતકથામાં કેટલું સત્યાંશ છે એ તો સુઝવાંચકો સ્વયં વિચારી લેયે.

૨. આ નગરીનું પ્રાચીન નામ ત્રંબાવતી હતું. તે બાર કોશના ઘેરાવામાં હતી. આ નગરીમાં સવાસો શિખરબંધ જિનમંદિરો હતાં. સવાસો પાકા પથ્થરના બાંધેલા કૂવા હતા. ઘણી વાવો હતી. અન્ય દર્શનીઓનાં પણ ઘણાં મંદિરો હતાં. સુંદર રાજગઢી અને મોટાં બજાર હતાં. અત્યારે પણ બોદકામ થતાં રાજગઢી તો નીકળે છે-દેખાય છે.

૩. લીલડીયાળથી રામસેન જવાનું સીધું ભોંયડું હતું. આ નગરીના નાશ માટે એ હંતકથાઓ છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

૪. એક વાર આ નગરમાં વિદ્વાન બહુશ્રત નિમિત્તજ્ઞ મુનિવર ચાતુર્માસ હતા. આ વખતે કાર્તિક માસ બે હતા. મુનિવરને નિમિત્તજ્ઞાનથી બખર પડી કે બીજા કાર્તિકમાં આ નગરીનો નાશ થશે એટલે બીજા કાર્તિકમાં ચાતુર્માસ સંપૂર્ણ થવાનું છતાં ય એક માસ પહેલાં અર્થાત્ પ્રથમ કાર્તિકમાં ચોમાસી પ્રતિક્રમણ કરી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. આ વખતે સાથે ઘણાં શ્રાવક કુટુંબો પણ ચાલ્યા ગયા. તેમણે જઈને જે સ્થળે રહેઠાણ કર્યું તે *રાધનપુર કહેવાયું. મુનિરાજના ગયા પછી

* અત્યારે પણ રાધનપુરના મસાલીયા કુટુંબની જાતજેવી અહીં છે. આપણી ધર્મ-શાળા સામે જ પૂર્વદિશામાં આરસનો બંધાવેલો કૂવો છે. એ કૂવામાં એ જાતજેવી છે. કહે છે કે દેવીની મૂર્તિ સોનાની હતી. મુસલમાની હુમલાના સમયે તે મૂર્તિ કૂવામાં

ટૂંક સમયમાં જ નગરીનો લયકર રીતે વિધ્વંસ થયો. આગ વરસી અને નગર બળીને આખર થયું.

પધરાવી દીધી. થોડા વર્ષો પહેલાં રાધનપુરના મસાલીયા કુટુંબના એક મહાતુભાવને સ્વપ્ન આપ્યું કે દેવીની મૂર્તિ અંદર છે એને બહાર કાઢો. પછી ત્રણ કાંચ ભેડાવી પાણી બહાર કઢાવ્યું; અંદર ખોદાવ્યું. મૂર્તિ તો ન નીકળી પરંતુ પાણી પણ હવે નથી રહેતું. ખાલી કૂવો પડ્યો છે અને મસાલીયાના ઝોતરેવી અહીં મનાય છે.

રાધનપુરમાં સુંદર ૨૫ જિનમંદિરો છે. શ્રાવકોનાં ઘર પણ સેકડો છે. ભાવિક છે અને ધર્મશ્રદ્ધાળુ પણ છે, પરંતુ એની કીર્તિ અને નામના પ્રમાણે અત્યારે ક્રિયાશિશ્યી રહી નથી. તેમજ એવું સંમતન આજે નથી. હાલની ભિત્તી પ્રજામાં ધાર્મિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ધમશ પણ નથી રહી. જિનમંદિરો પરમદર્શનીય અને આદ્વૈતાદક છે. તેમજ અહીં હસ્તલિખિત પુસ્તકોના જુદા જુદા ભંડારો પણ સારા છે.

૧ પૂ. આ. શ્રી વિજયવીરસૂરિજી મહારાજનું જ્ઞાનમંદિર.

૨ પૂ. આ. શ્રી વિજયભદ્રસૂરિજી મહારાજનું જ્ઞાનમંદિર.

૩. શ્રી આદિનાથજીના મંદિરનો જ્ઞાનભંડાર કે જે અત્યારે સામરના ઉપાશ્રયમાં છે.

૪ અખી દેશીની પોળમાં ચતિવર્ધ શ્રી ભાવણવિજયજીનો જ્ઞાનભંડાર.

૫ તંબોલી શેરીનો જ્ઞાનભંડાર.

આ ભંડારોમાં એવાં કેટલાંક સારાં પુસ્તકો છે જે અસ્થાવધિ પ્રકાશિત નથી થયાં. કેટલાકનાં નામ જૈન ગ્રંથાવલીમાં પણ નથી. કેાં જ્ઞાનપ્રેમી મહાતુભાવ અહીં લાંબા સમય રહી જતાં જ નિરીક્ષણ કરી 'રાધનપુર જૈન જ્ઞાનભંડારના પુસ્તકોનું લીસ્ટ' બહાર પાડે તો સારું છે.

x આ. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજી પોતાની યુવૌવલીમાં આ નગરના ભંગ માટે નીચે પ્રમાણે નોંધ આપે છે—

“શ્રુતાતિશાયી પુરિ ભીમપહ્લ્યાં, વર્વાલુ વાચેડરિ દિ કાર્તિકેડતો ।

અગાત્ પ્રતિક્રમ્ય વિવુચ્ય માષિ, મંગં પરૈકાદશસૂર્યબુદ્ધમ્ ॥”

“શ્રુતજ્ઞાનના અતિશયવંતા (આ. સોમપ્રભસૂરિજી) ભીમપહ્લી નગરીમાં આવેલા સર્મા બારમા શ્રવનમાં રહેલા સૂર્યથી, નગરીના નાશને બાણી પહેલા કાર્તિકમાં જ ભૌમાસી પ્રતિક્રમી આવ્યા મયા.

આ પ્રસંગ ૧૪૫૩ થી ૫૫ ની મધ્યનો છે.

સોમપ્રભસૂરિજીનો દીક્ષાસમય ૧૩૨૧ છે. ૧૩૩૨ માં તેઓ આત્માર્થ થયા છે. અને ૧૩૭૩ માં તેમનું સ્વર્ગમગન છે. ત્યારે ઉપરનો પ્રસંગ આ પહેલાં જ બન્યાનું નિશ્ચિત થાય છે. એટલે ૧૩૫૩ થી ૧૩૫૫નો સંવત ધટી શકે છે.

કેવળસુદીન એબકે સં. ૧૪૫૫ અને ૧૩૫૭ વચ્ચે ગુજરાત ઉપર કુમ્ભો કર્યો છે. ત્યાંથી વળતાં બીલડીયા, રામસેન ને બીનમાલને તોડતો બહાર ગયો છે.

આ નગરના ભરમીભૂત થયાની વાત અમુક અંશે સાચી લાગે છે. અત્યારે પણ અહીં ત્રણચાર હાથ જમીન ખોદ્યા પછી રાખ, કોલસા અને ઇંટોના બળેલાં થર દેખાય છે.

૫. આ નગરીમાં ગધેસિંહ રાજા હતો. આ રાજા ઈંદ્ર નામના રાજાની રૂપવંતી કુમારિકા સાથે પરણ્યો હતો. રાજા દિવસે માનવી રહેતો અને રાજકાજ કરતો હતો અને રાત્રે ગધેડાનું રૂપ કરતો હતો. આથી રાણી મુંઝાઈ ગઈ. રાણીએ આ વાત પોતાની માતાને કહી. માતાએ કહ્યું કે જ્યારે રાજા ગધેડાનું શરીર છોડી માનવી બની જાય ત્યારે તું એ ગધેડાના શરીરને બાળી મૂકજે એટલે ગધેડો થતો અટકશે. રાણીએ ગધેડાના શરીરને જ્યારે બાળવા માંડ્યું ત્યારે રાજાના અંગે પણ આગ થવા લાગી તેથી ક્રોધના આવેશમાં તેણે આખી નગરી બાળી નાખી.

૬. સૂરો સાલો અને ઢોલીના બે પાળીયા હતા. સૂરો સાલો રાજા હતો— રાજકુમાર હતો અને પરણવા જતાં રસ્તામાં લુટાયો છે અને મરાયો છે તેમાં એનો ઢોલી પણ મરાયો છે, જેના પાળીયા બન્યા.

૭. અહીં ઘણા જૂના પાળીયા ઉપર ૧૩૫૪-૧૩૫૫-૧૩૫૬ ના લેખો મળે છે.

૮. મંદિરમાં ઉપરના ભાગમાં બિરાજમાન મૂલનાયકજીની પાસેના શ્રી શાંતિનાથજીની પ્રતિમાજી કૂવા નજીક રસોડાની ધર્મશાળા કરાવતાં પાયામાંથી નીકળેલ છે, જેના ઉપર પંદરમી સદીનો લેખ છે.

૯. દેરાસરની પાછળ પશ્ચિમમાં રાજગઢી હતી. આ જગ્યાએ ખોદતાં પુષ્કળ ઇંટો અને પથર નીકળે છે. તેમજ બંદુકોના થોડા નીકળતા જેને અડતાં ભુસ્કો થઈ જતો. આજે પણ આ સ્થાનને લોકો ગઢેડુ તરીકે ઓળખે છે.

૧૦. નવી લીલડી-લીલડીયાળ વસ્યા પહેલાં આપણા મંદિરજીની ચારે તરફ ગાઢ જંગલ હતું, જેમાં શિકારી યશુ પક્ષીઓ પણ રહેતાં. પૂજારી લીલડીયાળ નજીકના ઘરના ગામમાં રહેતો હતો. એક વાર સાવધાનીથી આવી જઈ પૂજા-દીપક વગેરે કરી જતો.

૧૧. પાળીયા સૂરા સાલાના પાળીયાની નજીકનાં એક દેરાસર હતું જેનેલોકો રાંક દેરાસર નામે ઓળખતા. અત્યારે ત્યાં કશું નથી, માત્ર ટીંબો છે. આ મંદિર કાંઈએ જોયું નથી પરંતુ અહીં મંદિર હતું એવી વાતો સાંભળી છે.

૧૨. દેરાસરની જગાના ટીંબાથી થોડે દૂર સાઠ વીંઘા જમીનનું મોટું તળાવ હતું એને ભીમ તળાવ કહેતા. કહે છે કે પાંડવો અહીં આવ્યા હતા ત્યારે ભીમે અહીં પાણી પીધું હતું અને તળાવ બંધાવ્યું ત્યારથી ભીમતળાવ કહેવાયું.

૧૩ મંદિરજીની નજીક આજુબાજુ ખોદાવતાં ઇંટો, પથરો અને ચુનો નીકળે છે. ઇંટો કૂટથી દોઢ કૂટ લાંબી પહોળી અને વજનમાં આશરે પંદર શેરની હોય છે. પથરો તો ઘણા નીકળ્યા છે. લોકો લઈ જાય છે. કૂવાના થાળામાં, હવાડામાં અને કૂવા ઉપર તેમજ મકાનમાં પણ લગાવ્યા છે. ડીસા, વડાવળ સુધી પથરો

ગયા છે. અહીંની ધર્મશાળામાં પણ વાપર્યા છે. કેટલાક પથરો તો સારી કૌરણી-વાળા હતા, ઘણીવાર ટકા જેવા સીકા પણ નીકળે છે.

૧૪. અદલાઉદ્દીન ખુનીએ પાટણ તોડ્યું તે જ અરસામાં અર્થાત્ ૧૩૫૩ માં આ નગર તોડ્યું છે.

૧૫. રામસેનથી ભીમપદ્મી ખાર કોથ દૂર છે.

૧૬. નવું ભીમપદ્મી ૧૮૭૨ માં વસ્યું. ડીસાના વતની મેતા ધરમચંદ કામદારે ડીસાના લીલડીયા ‘અણુદા’ ગ્રાહ્યણને પ્રેરણા કરી, રાજ્યની મદદથી નવું લીલડીયા વસ્યું છે. શ્રાવકોનાં ઘર અત્યારે પાંચ છે. ૧૮૬૦ માં નવું નાનું જિનમંદિર બન્યું છે. ૧૮૬૨ માં પ્રતિષ્ઠા થઇ છે. અહીં રહેલી અંબિકાદેવીની મૂર્તિ નીચે નીચે લેખ છે. સં. ૧૩૪૪ વર્ષે જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ ૧૦ ખુધે શ્રે. *લખમ-સિંહેન અંબિકા કારિતા. ગામના મંદિરમાં પણ મૂલનાયકજી શ્રી નેમિનાથજી છે અને આજુબાજુ ચંદ્રપ્રભુ અને આદિનાથજી બિરાજમાન છે.

આજુદસૂરગચ્છના શ્રી વિજયરાજસૂરજી કે જેમનો સમય વિ. સં. ૧૭૦૪ થી ૧૭૪૨ છે તેમણે ૧૭૨૫ પછી હમીરાચલ, તારણગિરી, આરાસાણ, નંદીય (નાંદીયા), રાણકપુર, સંખેશ્વરજી, લીલડીક (લીલડીયાળ) એમ સાત તીર્થોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા છે.

આ હિસાબે આ તીર્થોનો ૧૭૧૫ પછી જીર્ણોદ્ધાર થયો છે, પરંતુ વળી મુસ-લમાની હુમલામાં મંદિરને અને નગરને નુકશાન પહોંચ્યું છે. શ્રાવકોએ મૂલનાય-કજીને મૂલ જગ્યાએથી હટાવી રક્ષણ માટે બીજે સ્થાને હટાવી દીધા. ત્યારપછી આ મૂલ મૂલનાયકને બદલે બાજુના સ્થાને પધરાવી હોય એમ લાગે છે એટલે જ ૧૮૭૨ માં નીચેનો પ્રસંગ બન્યો હશે.

૧૭૨૫ ના જીર્ણોદ્ધાર પછી ૧૭૪૬ માં આવેલા કવિ શીલવિજયજી લખે છે કે ‘ધાણુધારે લીલડીક પાસ’ ધાણુધારના લીલડીયા નગરમાં લીલડીયા પાર્શ્વ-નાથજી છે. અને ત્યારપછી હુમલામાં મૂલનાયક સ્થાનેથી રક્ષણ માટે પ્રતિમાજીને હટાવી અન્યત્ર પધરાવ્યાં હોય એમ લાગે છે.

૧૭. નવા લીલડીયા વસ્યા પછી અહીંના શ્રાવકો તીર્થની સંભાળ લેતા હતા. સં. ૧૬૩૬ પછી પં. શ્રી ઉમેદવિજયના ઉપદેશથી ડીસાના શ્રી સંઘે વહી-વટ સંભાળ્યો. અને પાટણના રહીશ પરીખ વીરચંદલાઈને વહીવટ સોંપ્યો, તેમણે આજુબાજુની જમીન વાળી કોટ કર્યો. અંદર કૂવો અને ધર્મશાળા બંધાવ્યાં. આ વખતથી પોષ દશમીનો મેળો શરૂ થયો. નોકારશી પણ ચાલુ થઈ.

*સં. ૧૩૪૪ વર્ષે જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ ૧૦ શ્રે. લખમસિંહેન કારિતઃ આ લેખ એક દેવની નીચેની મૂર્તિમાં છે તેમજ શ્રી પાર્શ્વનાથજીની એક ધાતુમૂર્તિ ઉપર ૧૩૫૧ નો લેખ છે. તેમજ ૧૩૫૮ નો લેખ એક શિવમંદિરની દિવાલમાં જડેલો છે. ધાતુમૂર્તિ ગામ બહારના તીર્થના મંદિરમાં છે.

ભોંયડું નાતું અને અંધારું હતું તે મોટું કર્યું. પૂર્વ દિશાતું દ્વાર પણ મુકાયું અને બળીઓ પણ મૂકી. આ પહેલાં ચીડી નાંખી અહીંથી ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથજીને ઉપર લઈ જવા પ્રયત્ન કરેલો. પરંતુ ના આવો. પછી અહીં જ પ્રભુજીને રાખી સુધારોવધારો કરાવ્યો. અંદર આરસ પથરાવ્યો.

૧૮૭૨ પહેલાં સરીયદના શ્રાવકોએ શ્રી પાર્શ્વનાથજીને પોતાના ગામ લઈ જવા પ્રયત્ન કરેલો. પ્રભુજીને ગાદી ઉપરથી ઉઠાવ્યા પણ ખરા પરંતુ બહાર નીકળતાં દરવાજા જેવડું મોટું રૂપ થયું; ભમરાનાં ટોળાં વળ્યાં એટલે પ્રતિમાજીને મૂકી તેઓ જતા રહ્યાં.

ઉપરના વર્તમાન મૂલનાયકજીને સં. ૧૯૮૩ ના વૈ. શુદ્ધ પ. ડીસાના મંગલાષ્ટી રવચંદ્ર ભુખણદાસનાં વિધવા પત્ની પુરબાઈએ ૧૩૦૧ આખી બેસાયા છે.

૧૯૮૨ થી દર પૂર્ણિમાએ ભાતું અપાય છે—પોષ દશમનો મોટો મેળો અને ત્રણ નોકારથી થાય છે, રથયાત્રા નીકળે છે. અહીં આ મેળાના દિવસોમાં એક દિવસ આબુખાબુના ઠાકરડાઓને પણ જમાડાયા છે જેના પરિણામે તેઓ કદી પણ કંઈ યાત્રોને હેરાન નથી કરતા, તેમ લૂંટફાટ કે ચોરી પણ નથી કરતા.

સં. ૧૯૬૨ માં વીરચંદ્રભાઈના સ્વર્ગવાસ બાદ વહીવટ ડીસાનિવાસી શેઠ લલ્લુભાઈ રામચંદ્રને સોંપ્યો હતો અને હાલ તેમના સુપુત્રો પુનમચંદ્રભાઈ વહીવટ કરે છે. એમણે પણ ઉપરના ભાગમાં થતું જય ગિરનાર ત્રિગેરના પટ કરાવ્યા. અત્યારે તો દિનપ્રતિદિન તીર્થની ઉન્નતિ થઈ રહી છે. માત્ર અહીં આવતાં રસ્તાની અગવડ છે. રેલ્વે રસ્તે પાલનપુરથી ડીસા અવાય છે. અને ડીસાથી ગાડા, ઉંટ કે ગાડીયો રસ્તે ભીલડીયાળ લગભગ દસ ગાઉ દૂર છે ત્યાં જવાય છે.

વિશેષ માટે ભીલડીયાળ તીર્થપુસ્તક તથા ‘જૈન યુગ’નો ભીમપલ્લી નામનો લેખ વગેરે જોવાં.

પ્રાચીન તીર્થમાલામાં ભીલડીયાળને આ પ્રમાણે સંભાર્યું છે.

“સાચોરી શ્રી વીરજિજ્ઞંદ, ધિરાદ રાધનપુરે આણુંદ
ભગવંત ભેટું મનઉલ્લાસિ, ધાણુધારી, સિલડીઉ પાસ”

કચ્છપ્રદેશમાં અંજર શહેરમાં શ્રી ભીલડીયા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

ભીલડીયાળની યાત્રાએ આવતાં અમોને નીચેના સ્થળોના લાભ પ્રાપ્ત થયો હતા.

ઉણ

અહીં પ્રાચીન સુંદર જિનમંદિર છે. રાધનપુરથી ૭ ગાઉ દૂર છે. સુંદર ઉપાશ્રય છે. શ્રાવકોનાં ઘર છે, પરંતુ એકપૂર્વક લખવું પડે છે કે ઘર થોડાં ને કુસુંપ મોટો છે. ભાવિક હોવા છતાંયે કાણ ઉપાશ્રયે બંધ એ પ્રશ્ન એમને બહુ વિષ્ટ લાગે છે. એટલે મહાનુભાવો ઉપાશ્રયે વિચારીને જ આવતા લાગે છે.

મારી તા એ મહાનુભાવોને એ જ લલામણ છે. લગાર દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરી ભગૃત થાઓ. વીતરાગદેવના અનુયાયીઓને, શ્રી વીતરાગધર્મના ઉપાસકોને અને વીતરાગદેવના પૂજકોને આવા નકામા કલેશો, ઝગડા, વૈર, વિરોધ, ઇર્ષ્યા શોભા નથી હેતા. આમાં કાંઈ જ લાભ નથી. સ્વામીભાઈઓમાં આપસમાં પ્રેમ-સ્નેહ અને ભકિત જ ઘટે.†

થરા

ઉણથી ચાર ગાઉ દૂર છે. વિશાલ સુંદર જિનમંદિર છે. શ્રાવકોનાં ઘર પણ સારી સંખ્યામાં છે. ભાવિક, ધર્મશ્રદ્ધાધુક્ત અને જૈનત્વના સંસ્કારથી શોભતા છે. અહીં પણ વર્ષોજુનો કલેશ-કુમુંપ તો હતો જ પરંતુ આ વર્ષે જ પૂ. આ. શ્રી (વજ્રયભકિતસૂરિજીના સદુપદેશથી એ કલેશ મટયો-સંપ થયો; અને શ્રી શંખેશ્વરજીનો સંઘ પણ નીકળ્યો. અહીં હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો ભંડાર સારો હતો પરંતુ શ્રાવકોની ઉપેક્ષાવૃત્તિથી વેરણછેરણ થઈ ગયો છે તોયે થોડો હસ્તલિખિત પ્રતો રહી છે ખરી. નાની સરખી લાયખેરી છે. પાઠશાળા સારી ચાલે છે. બાકીનાં ગામો નાનાં છે. એટલે તે સંબંધી નથો લખતો. આકોલીમાં જિનમંદિર કે ઉપાશ્રય નથો. બાકી બધે છે.

રામસૈન્ય.

લીલડીયાજી તીર્થથી ઉત્તર દિશામાં બાર ગાઉ અને ડીસા કેમ્પથી વાયવ્યમાં દશ ગાઉ દૂર રામસૈન્ય તીર્થ આવેલું છે. રામસૈન્યની પ્રાચીનતા માટે શુર્વાવલીમાં એક ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે મળે છે—

નૃપાદ્દશાગ્રે શરદાં સહસ્રે યો રામસેનાહુપુરે ચકાર નામેયચૈત્યેઽષ્ટમ-
તીર્થરાજવિમ્બપ્રતિષ્ઠાં વિધિવત્સદર્ચ્યઃ ॥

વિક્રમ સંવત ૧૦૧૦ માં રામસેન નગરમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના ચૈત્યમાં શ્રી સર્વદેવસૂરિજીએ+ આઠમા તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુજીની મૂર્તિની વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

* આ પ્રદેશનાં ચનાદ, કાકેર, બાબેર વગેરે સારા ગામો છે. ત્યાં સુંદર જિનમંદિરો, દર્શનીય પ્રાચીન જિનમૂર્તિઓ અને પ્રાચીન સ્થાનો છે.

+ આ. શ્રી સર્વદેવસૂરિજી ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીની પદ્મપરંપરામાં ૩૮ માં આચાર્ય છે. તેઓ વડગચ્છસ્થાપક આ. શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિજીના શિષ્ય છે. શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિજીએ ટેલીયામની સીમમાં વડના ઝાડ નીચે શુભ મુદ્દતે ૮ સિંધોને વિ. સં. ૯૯૪ માં, વીર સંવત ૧૪૬૪ માં આચાર્ય પદવી આપી હતી, તેમાં સર્વદેવસૂરિજી હતા. શ્રી સર્વદેવસૂરિજીએ ચંદ્રાવતીના રાગના જમણા હાથલમાં મહામંત્રી કુંકુજક, જેમણે ચંદ્રાવતીમાં ભગ્ન મંદિર સ્થાપ્યું હતું, તેમને હેવદેવ આપી મહાન સચાઈનો ભાગ કરાવી દીધા આપી હતી. ૨૬

શ્રી ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાય પણ આજ વસ્તુ લખે છે—

વિ. દશાધિકદશશત ૧૦૧૦ વર્ષે રામસૈન્યપુરે શ્રીચંદ્રપ્રભપ્રતિષ્ઠાકૃત । ”

યો રામસેનાહુપુરે વ્રતીન્દુર્લભિશ્રિયગૌતમવદ્ધાનઃ નામેયચૈત્યે મહાસેન-
જનાંજિનસ્ય મૂર્તિર્વિદધે પ્રતિષ્ઠામ્ ।

(પટ્ટાવલી સમુચ્ચય, પૃ. ૧૨૬, મહાવીરપટ્ટપરંપરા)

આ શ્લોક પણ ઉપર્યુક્ત કથનનું જ સમર્થન કરે છે.

આ સિવાય અથી પણ પ્રાચીન સમયમાં પણ અહીં મંદિર હોવાનો ઉલ્લેખ છે. સુપ્રસિદ્ધ આમરાજ પ્રતિજ્ઞાધક શ્રીખખલદ્રીસૂરજીના ગુરુ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિ-
જીએ આમ રાજાને રામસેનમાં જોયા હતા. (વિ. સં. ૮૦૭ માં અને આ વખતે પણ અહીં જિનમંદિર હતું (વિસ્તાર માટે જુઓ પ્રભાવક ચરિત્ર)

રામસેનથી એક માઈલ દૂર ખેતરમાં એક ટીંખાની નીચેથી ખોદતાં એક સર્વ-
ધાતુની પ્રતિમાજીતું સુંદર પારકર નીકળ્યું છે, જે અત્યારે નવીન મંદિરમાં વિદ્યમાન છે જેમાં નીચેના શ્લોક-ખદ્ધ-પદ્યલેખ છે—

“ અનુવર્તમાનતીર્થપ્રણાયકાદ્વર્ધમાનજિનવૃષમાન્ ।

શિષ્યક્રમાનુયાતો જાતો વજ્રસ્તદુપમાનઃ ॥ ૧ ॥

તચ્છાયાયાં જાતસ્થાનીયકુલોદ્ભૂતો મહામહિમા ।

ચન્દ્રકુલોદ્ભવસ્તતો વટેશ્વરાખ્યઃ ક્રમચલઃ ॥ ૨ ॥

ઓષીરાપદ્મીયગચ્છે રજુવેનીયરાજ્યે સં. ૧૦૮.....નથી વંચાતું. આ લેખ એક ખેતરમાંથી નીકળેલા ધાતુના મોટા કાઉસગીયાના પગ પાસે છે આમાં ૧૦૮થી આગળ નથી વચાતું પરંતુ ૧૦૮૪ અથવા તે ૮૦ થી ૮૯ સુધીના આંક સંભવે છે.

થીરાપદ્મોદ્ભૂતસ્તસ્માદ્ ગચ્છોઽત્ર સર્વદિક્ક્રુણાતઃ ।

શુદ્ધાચ્છયશોનિકરૈર્ધવલિતદિક્ચક્રવાલોઽસ્તિ ॥ ૩ ॥

તસ્મિન્ભૂરિષુ સૂરિષુ દેવત્વમુપાગતેષુ વિદ્વત્સુ ।

જાતો જ્યેષ્ઠાર્યાર્થસ્તસ્માચ્છ્રીશાન્તિમદ્રાખ્યઃ ॥ ૪ ॥

સૂરિજીના ઉપદેશથી ૨૭ જિનમંદિરો (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય તપગચ્છ પટ્ટાવલીના આધારે) બન્યાં હતાં. આ સિવાય ખીખ એક સર્વદેવસૂરિજી પણ થયા છે. તેઓ તેરમી સદીમાં વિદ્યમાન હતા. તેમજ કેરટક ગચ્છના સર્વદેવસૂરિજી પ્રતિષ્ઠિત એક વિશાલ બળ્ય મૂર્તિપટ્ટક ૧૭૦ જિનમૂર્તિઓનો બળ્ય પટ પાલનપુરના શ્રી શાન્તિનાથજીના મંદિરમાં છે. તેમજ શ્રી સર્વદેવસૂરિજીની મૂર્તિ પણ ગિરાજમાન છે. એનો પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૨૦૦ છે.

તસ્માચ્ચ સર્વદેવઃ સિદ્ધાન્તમહોદધિઃ સદાગાહઃ ।

તસ્માચ્ચ શાલિભદ્રો મદ્રનિધિર્ગચ્છગતબુદ્ધિઃ ॥ ૫ ॥

શ્રીશાન્તિમદ્રશ્રી વ્રતપતિજા...પૂર્ણમદ્રાશ્વયઃ ।

રઘુસેના...સ્તિ.....બુદ્ધિમ્ ॥ ૬ ॥

યદિદિં ચિમ્બં નામિમૂનોર્મહાત્મનઃ ।

લક્ષ્યાશ્ચક્ષતતાં જ્ઞાત્વા જીવિતવ્યં વિશેષતઃ ॥ ૭ ॥

મંગલં મહાશ્રીઃ ॥ સંવત્ ૧૦૮૫ ચૈત્રપૌર્ણમાસ્યામ્ ।

ટુંકે ભાવ—આ પરિકર એમ સૂચવે છે કે શ્રી ભગવાન મહાવીરદેવની પદ્મપરંપરામાં વજ્રશાખામાં ચંદ્રકુલ થયું તેમાં થીરાપદ્ર ગચ્છમાં અનેક સુપ્રસિદ્ધ આચાર્યો થયા તેમાં શ્રી શાન્તિભદ્રસૂરિજી થયા છે, તેમાં સિદ્ધાન્તમહોદધિ શ્રી શાલિભદ્રસૂરિજી થયા, તેમના શ્રી શાન્તિમદ્રસૂરિજી, તેમના પૂર્ણભદ્રસૂરિ થયા. તેમણે ૧૦૮૪ માં ચૈત્ર પૂર્ણિમાએ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના બિંબની સ્થાપના કરાવી આ બિંબ લક્ષ્મીની અસ્થિરતા બાળી રાજા રઘુસેને ગુરુપદેશથી બનાવ્યું છે.

અગિયારમી સદીમાં રામસૈન્યમાં રઘુસેન રાજા હશે. અનેક પ્રભાવિક આચાર્ય દેવો અહીં પધારતા અને તેમનાં ઉપદેશથી અનેક શુભ ધર્મકાર્યો થતાં હશે એમ લેખ સૂચવે છે.

ગુર્વાલિકાર આ. મુનિસુંદરસૂરિજી મહારાજે ૧૦૧૦ માં શ્રી સર્વદેવસૂરિજીએ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના ચૈત્યમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભુજીની મૂર્તિ સ્થાપિત કર્યાનું જણાવ્યું છે તે ચૈત્ય તો ઉપરના લેખથી પણ વધુ પ્રાચીન જ છે એમાં તો સંદેહ જ નથી.

એક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પંચતીર્થી મૂર્તિના પાછળના ભાગમાં નીચે મુજબ લેખ છે.

“ સંવત્ ૧૨૮૯ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૧ ગુરો વા. રાજર્ષિવસ્તયોઃ સુતકે લઘ્ણ આતુર્વાર્ગમટપ્રમૃતૈઃ કારિતાઃ, પ્રતિષ્ઠિતા પં. પૂર્ણકલશેન. ”

રામસેનમાં નદીના કિનારા પર એક પ્રાચીન મંદિર છે જેનો હમણાં સુંદર જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. નીચે સુંદર મજબૂત ભોંયરું છે જેમાં સફેદ અને ત્રણ ત્રણ પુટ મોટી શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન આદિ ૪ જિનપ્રતિમાઓ છે. ત્રણ કાઉસગીયા છે અને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ બિરાજમાન છે.

અત્યારે પણ ગામખહારના ટીંબાઓમાંથી ખોદકામ કરતાં પ્રાચીન મૂર્તિઓ, ઇમારતો, ખંડિયેરો, મન્દિરોના પથરો, કુઆ, વાવો અને સિંહાઓ વગેરે નીકળે છે તે જોવા યોગ્ય છે. એ જોતાં આ નગરની પ્રાચીનતા, ભવ્યતા, વિશાલતા અને મનોહરતાનાં દર્શન થાય છે.

રામસેનનું પ્રાચીન નામ રામસૈન્ય છે. આ ગામ વાઘેલા રાજપુતોના તાબામાં છે. અહીંના જૈન મંદિર ઉપર જૈનેતરોને પણ ખૂબ માન, આદર, શ્રદ્ધા અને ભક્તિ છે. મંદિરના ચમત્કારોથી એમની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વધ્યાં છે. એ લોકોને વિશ્વાસ છે કે જૈન મંદિરોનો પથર કે સળી પણ પોતાના અંગત કામ માટે વાપરી શકાય નહિં.

એક વાર જૈન મંદિરનો એક પથર એક ખેડુતે પોતાના વાપરવા માટે કાંધે ઉપાડી પોતાના ખેતરમાં ફૂવા પાસે મૂક્યો. થયું એવું કે એ ફૂવો એ રાત્રિના જ પડી ગયો. સ્હવારમાં ખેડુતે આ જોયું એટલે એ પથર ઉપાડીને મંદિર પાસે મૂકી આવ્યો.

આવી જ રીતે એક વાર એક ઠાકોર સાહેબે મંદિરની શિલા પોતાની બેઠકમાં મુકાવી. રાત્રિના જ ઠાકોર સાહેબને એવી પીડા-વ્યથિ થઈ કે ઠાકોર સાહેબ મરવા પડ્યા. પછી સ્હવારમાં જ એ શિલા ઉપડાવીને મંદિરમાં મુકાવી. પછી ઠાકોર-શ્રીને ઠીક થયું. આવા તો અહીં ઘણાં જ પ્રસંગો-ચમત્કારો દેખાય છે.

પ્રસિદ્ધ તીર્થમાલાના રચયિતા શ્રી શીલાવજયજી પણ આ તીર્થનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે.

x

x

x

નયરમહાડ અનિ રામસેણ પાપ પણાસિ દેવ દીઠિજેણ ॥ પર ॥

આદિલ જાંબ પીતલમય સાર હેમતણી પરિસોહી ઉઠાર

રામચંદ્રનું તીરથ એહ આજ અપૂરવ અવિચલ જેહ

કવિશ્રીનો માન્યતાનુસાર રામચંદ્રજીના સમયનું આ પ્રાચીન તીર્થ છે અને પીતલમય શ્રી ઋષભદેવની મૂર્તિ કે જે સુવર્ણસમ દેખાય છે. કદાચ પહેલાં જણાવ્યા પ્રમાણે લેખવાળા પરિકરની મૂર્તિ હોઈ શકે ખરી.

આવી રીતે ધાન્ધરનું આ પ્રાચીન તીર્થ છે. ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે.*

અહીં યાત્રા કરવા માટે પાલનપુરથી ડોસા મુઘી રેલ્વેમાં જઈ અને ત્યાંથી પગરેસ્તે ઉંટ, ગાડાં કે ગાડી રસ્તે રામસેન જવાય છે. ડોસા રોડથી વાયવ્યમાં પણ દશ ગાઉ દૂર છે.

મુહરીપાસ (ટોંટાધ)

મુહરીપાસ દુહદુરિઅલંકરણ (જગચિંતામણી ચૈત્યવંદન)

સુપ્રસિદ્ધ જગચિંતામણીના ચૈત્યવંદનમાં વર્ણવાયેલું આ મુહરીપાસ તીર્થ ડુંગરપુર સ્ટેટમાં આવેલું છે. ઇડરથી કેસરીયાજી જતાં આ સ્થાન આવે છે. આ સ્થાન પહેલાં મુહરી નગર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતું, જે ગામ બાર ગાઉ લાંબું પહોળું હતું.

* રામસેન ઉપરથી રામસેનીયા ગમ્મ પણ નીકળ્યો છે. જુઓ પટ્ટાવલી સમુચ્ચય પૃ. ૨૦૩, પરિશિષ્ટ ૮૪ ગમ્મોનાં નામ.

મુસલમાની જમાનામાં આ તીર્થને જળરજસ્ત ધક્કો પહોંચ્યો છે. અલ્લાઉદ્દીન ખૂની મંદિરો તોડતો આ બાબુ આવતો હતો ત્યાં, મુહુરી નગરના શ્રાવકને રાત્રે સ્વપ્ન આબુ કે નગરનો ધ્વંસ થશે માટે મૂર્તિ ઉઠાવી દેયો. સવારમાં આ સ્વપ્નાનુસાર મૂર્તિ ઉઠાવી ટીંટોઈ ગામમાં લઈ ગયા. થોડા સમય પછી અલ્લાઉદ્દીનની સેનાએ નગરનો અને મંદિરનો ધ્વંસ કર્યો.

વળી એવો બીજો સમય આવતાં ટીંટોઈથી પણ મૂર્તિ ઉઠાવીને શામળાળના પહાડમાં છુપાવવામાં આવ્યાં. છેલ્લે વીસમી સદીમાં સંવત ૧૯૨૮ માં એ મૂર્તિ ટીંટોઈ લાવ્યા. અહીંના ઠાકોરો દર્શન પણ નહોતા કરવા દેતા. દર્શન સમયે એક સોનામહોર આપવી પડતી હતી, પરંતુ સમય બદલાયો અને ટીંટોઈના મંદિરમાં આ મૂર્તિ પધરાવી છે. હવે સારો રીતે દર્શન-પૂજન થાય છે. સફેદ વર્ણનો સુંદર લગભગ ગજ ઉપરની (૨૭ ઇંચ છે) આ મૂર્તિ સાથે ચોવીશવટો પણ લાવવામાં આવ્યો હતો. શામળાળના ડુંગરોમાં હજી પણ મંદિરોનાં ધ્વંસાવશેષો દેખાય છે. મુહુરી નગરની આબુબાબુ પણ મંદિરનાં ધ્વંસાવશેષો દેખાય છે.

આ મૂર્તિ સુંદર દર્શનીય અને ભવ્ય છે.

ટીંટોઈ ડુંગર પાસે છે. ખાસ યાત્રા કરવા લાયક સ્થાન છે.

ભેરોલ (ભેરોલ)

સાચોરથી ૧૦ ગાઉ દૂર અને થરાદથી ૧૦ માઈલ દૂર ભેરોલ ગામ આવ્યું છે. અહીં એક પ્રાચીન અને મહાચમત્કારી શ્રી નેમિનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમાજી છે. આ પ્રતિમાજી વિ. સં. ૧૯૫૬ માં ભેરોલથી ઢોઢ માઈલ દૂર ગણેશપુર ગામ છે, તેની વચ્ચેના વાણીયાકેડૂ ખેતર અને દેવત ભેડા તળાવ આવેલ છે તેમાંથી વાણીયાકેડૂ ખેતર ખેડતાં એક ખેડૂને ચમત્કારિક રીતે આ મૂર્તિ ખોદી. સાથે બીજી પણ ત્રણ ચાર ખંડિત મૂર્તિઓ નીકળી હતી. આ સમાચાર શ્રાવકોને મળવાથી ત્યાં જઈ મૂર્તિના દર્શન કર્યાં, પરંતુ મૂર્તિ ખંડિત હોવાથી ધનાગોચર નામક તળાવમાં મૂર્તિઓ પધરાવી દીધી. પુનઃ ૧૯૬૨ માં ખૂબ વરસાદ થયો અને માટી ધોવાઈ ગઈ એટલે ફરીથી મૂર્તિઓ દેખાઈ.

ભેરોલ ઠાકોરસાહેબને આ સમાચાર મળ્યા. તેમણે પોતાના કામદાર કે જેઓ જૈન હતા, તેમને કહી મૂર્તિઓ જૈનો પૂજવાની વ્યવસ્થા કરે નહિ તો સ્ટેટ સંભાળી લે તેમ જણાવ્યું. જૈનોએ તે મૂર્તિઓ કઢાવી મંદિરમાં પધરાવી. સો વર્ષથી વધુ પ્રાચીન મૂર્તિઓ ઉપાંગથી ખંડિત હોય તો પણ પૂજ્ય છે. આમ કહેવાથી જૈનોએ તે મૂર્તિને આદીશ્વર પ્રભુના મંદિરમાં પડખે બિરાજમાન કરી, પરંતુ અનેક જાતના ચમત્કારો દેખાવાથી આ મૂર્તિને મૂલનાયક તરીકે ૧૯૬૬ માં શ્રી. શ્રી. ડ-૪ ના રોજ સ્થાપવામાં આવ્યા.

મૂર્તિ બહુ જ ચમત્કારી અને પ્રભાવક છે આ પ્રદેશમાં અનેક ચમત્કારો આ તીર્થના સંભળાય છે અહીં જોનોનાં ૨૫ ઘર છે, ધર્મશાળા છે અને પાઠશાળા છે.

અહીં આશુબાળુમાં અનેક પ્રાચીન ટીંબા, ખંડિયેરા, પથરાના ખાંધેલા પ્રાચીન કૂવાઓ છે ગામથી એક માઇલ દૂર પૂર્વમાં દેવત લેડા સ્થાન છે, ત્યાં અનેક જૈન મંદિરો હતાં. એક બાવન જિનાલયનું પ્રાચીન ભવ્ય મંદિર પણ હતું. અહીંથી મૂર્તિઓ નીકળે છે.

આ સ્થાને ૮૦૦ વર્ષ પહેલાં એક પીપલપુર નગર હતું. પીપલક-પીપલક ગચ્છની ઉત્પત્તિનું સ્થાન આ નગર હોઈ શકે તેમ સંભવે છે. અહીંથી નીકળેલ કાલિકા માતાની મૂર્તિ ઉપર લેખ છે. સં. ૧૩૫૫ માં પ્રતિષ્ઠિત છે. તેમજ ઓઝંઘિકા સુરિમઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ આ જોતાં આ અંગિકા દેવીની મૂર્તિ શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની અધિષ્ઠાયા છે.

આ સિવાય ગામ બહાર પશ્ચિમોત્તરના મોટા મેદાનમાં ૧૪૪૪ થાંભલાવાળું ઊંચું દેરીવાળું પ્રાચીન મંદિર હતું જે સુસલમાનો જમાનામાં નષ્ટબ્રષ્ઠ થયું, અત્યારે પણ આ તરફનો જમીન ખોદતાં સુંદર કોરબીવાળા પથરો, થાંભલા વગેરે નીકળે છે. ગામની અજ્ઞાન જનતા આ થાંભલા લઈ જઈ કૂવા વગેરેના થાળામાં વાપરે છે.

આ સિવાય અંચલગચ્છ પટ્ટાવલીમાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે અંચલ ગચ્છની વહુલી શાખાના આચાર્ય શ્રી પુણ્યતિલ્પસૂરિજીના ઉપદેશથી સં. ૧૩૦૨ શેઠ મુંજશાહે મોટું મંદિર કરાવ્યું હતું અને એની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. મુંજશાહે મંદિર બનાવવામાં પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ વગેરેમાં સવા કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યો હતો.

ઉપરનું મંદિર કદાચ મુંજશાહનું પણ હોઈ શકે એમ લાગે છે, કારણ કે અત્યારે આ બાળુ મુંજશાહની વાવ જુદું અવસ્થામાં વિદ્યમાન છે.

અહીંથી બીજા બે લેખો પણ મળ્યા છે.

“ સંવત્ ૧૨૬૧ વર્ષે જ્યેષ્ઠસુદિ ૨ રવો શ્રીબ્રહ્માણગચ્છે શ્રેષ્ઠિ
 बहुदेवसुत देवराणागभार्यागुणदेव्या श्रीनेमिनाथविम्बं कारितं, प्रतिष्ठितं
 श्रीजयप्रभवूरिमि:

(ખંડિત પરિકરનો લેખ)

“ સંવત્ ૧૫૬૮ વૈશાખવદિ ૮ શુક્રે ઉપકેશ સાં લૂગડ સાં વીરી
 આત્મજેન શ્રીપાર્શ્વનાથવિંબં કારિતં પ્રં વિજયપ્રભવૂરિમિ:

પરંતુ મૂલનાયકજી શ્રી નેમિનાથજીની મૂર્તિ તો આ લેખોથી પણ પ્રાચીન છે. સંપ્રતિ મહારાજના સમયની મૂર્તિ લાગે છે. અહીં એક વાર હજારોની સંખ્યામાં જૈનો વસતા હતા. ત્યાં અત્યારે માત્ર જૈનોનાં વીસ ઘર છે.

ગામથી ૨૫ માઈલ દૂર પ્રાચીન રાજમહેલ વગેરે પણ દેખાય છે. અહીં ચોહાણ રાજપુતો રાજ્ય કરે છે. દરબારશ્રીને અને આ જૈન પ્રજાને પણ શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને ભક્તિ છે.

અહીં આવવા માટે ડીસાથી મોટર રસ્તે અવાય છે. ડીસાથી ૫૦ માઈલ ભોરોલ છે. થરાદ સુધી મોટર સર્વીસ છે. ત્યાંથી ૮ થી ૧૦ માઈલ દૂર ભોરોલ છે. થરાદમાં પણ ૧૨ મંદિરો છે જેમાં અનેક લગ્ન પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે.

અહીંથી દશ ગાઉ દૂર સાચેર છે, જ્યાં પ્રાચીન ૪ જૈનમંદિરો છે.

આ તીર્થના ચમત્કારો સંબંધી વિશેષ જાણવા ઇચ્છનાર જિજ્ઞાસુએ ભોરોલ નેમિકથાકીર્તન પુસ્તક વાંચવું.

ભોરોલમાં નાની ધર્મશાળા છે. યાત્રિકોને બધી સગવડ મળે છે.

નાગફણી પાર્શ્વનાથ

આ તીર્થની સ્થાપના ચૌદમી સદીમાં થયેલી છે. આ તીર્થની ચારે તરફ મેવાડના ડુંગરો ફેલાયેલા છે અને વચમાં આ તીર્થ આવ્યું છે. ચૂંડાવાડાથી પશ્ચિમમાં ‘આમલાધાટ’ થી એક માઈલ નીચે ઉતર્યા પછી એ જ પહાડની નાળમાં બે ફર્લાંગ દૂર પહાડના ઢળાવમાં આ સુંદર પ્રાચીન તીર્થ આવ્યું છે. અહીં એક પુરાણી ધર્મશાળા છે જેમાં પાંચ તો ઝરણાં વહે છે. એની નજીકમાં જ શિખરબાધ નાનું સુંદર જિનાલય છે મંદિરજીમાં બે હાથની વિશાલ ચક્ષુરાજ શ્રી ધરણેન્દ્રની કૃષ્ણ-વાળી શ્યામ મૂર્તિ છે અને તેના ઉપર છ ઈંચની સુંદર મનોહર પાર્શ્વનાથજીની પ્રાચીન મૂર્તિ છે.

મંદિરજીની નીચેથી ત્રણ ઝરણાં જાય છે અને ત્રણેના પાણીનો સંગમ થઈ કુંડમાં ગોમુખીથી પડે છે. આ ઝરણાં દિવસ ને રાત વહે છે. એક ઈંચની ધારા પડે છે, પરંતુ ખૂબી એ છે કે કુંડ ઉપર ભ્રમા રહી શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું નામ લેવાથી બે ઈંચનો જાડી ધારા વહે છે. ગમે તેવા હુકાળમાં પણ પાણીની ધાર તો અખંડ વહે છે. બોણું કુંડમાં ગમે તેટલું પાણી પડે પણ કુંડ કદી પણ છલકાતો નથી. ચોમાસામાં પણ આમ જ બને છે.

મંદિરજીની ચારે બાજુ ઝાડી છે. સિંહ, વાઘ આદિનો ભય પણ રહે છે, છતાંયે તીર્થના ચમત્કારથી કોઈને હરકત આવતી નથી. અહીં કોઈ અન્ય દર્શની ચેગો, તપસ્વી, અવધૂત ધૂણી ધખાવીને રહી નથી શકતા. શાસનદેવ તેમને ભય થમી જોવાર દિવસમાં જ રવાના કરી દે છે.

અહીં આવવાનો રસ્તો વિકટ છે. નાળ ઉપર ચઢતાં ઉતરતાં સાવધાનીથી એક જ મનુષ્ય અહીં કે ઉતરી શકે છે. અહીં ગુણદેવાચાર્યે નિર્માણ વીરમશાહને ધરણેન્દ્ર મંત્રની સ્થાપના કરાવી હતી. ત્રાજે સ્તિર્થેન્દ્ર છેષાયક દેવે કહ્યું કે- “આમલાધાટ પર મંદિર બંધાવ, અને વાસી ઇચ્છા રૂ. થયો.” વીરમશાહ

ધરણેન્દ્રની મૂર્તિ ઉપર શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ બતાવી સુંદર જનમંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તેની મનોકામના પૂર્ણ થઈ.

આની જ રીતે વડગચ્છીય યાદવસિંહ અને શ્રીશાન્તિસૂરિજીએ ચિન્તામણિ અને પદ્માવતી મંત્રનો સાધના કરી હતી. આ સ્થાન શાંત, ધ્યાન કરવાલાયક અને મંત્ર સાધન કરવા યોગ્ય છે. અહીં જીર્ણોદ્ધારની જરૂર છે. આ પ્રાંતમાં આ તીર્થને નાગકંડા, નાગતન તંથા નાગોતન નામથી પણ બધા ઓળખે છે.

આ તીર્થ માટે એક સુંદર ઐતિહાસિક દંતકથા મળે છે, જે આ પ્રમાણે છે.

જે વખતે સૂર્યવંશી મહારાજા પ્રતાપના હાથમાંથી ચિત્તોડ અને મેવાડનું રાજ્ય સમ્રાટ અકબરે જીતી લીધું તે વખતે મહારાજા પ્રતાપ રાજ્ય છોડી મેવાડના પહાડો અને જંગલોમાં છુપાઈને ફરતો હતો ત્યારે એ જંગલમાંથી વિહાર કરીને જતાં મહાન્ જૈનાચાર્યશ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજીના તેમને દર્શન થયાં. રાજાજીએ તેમને ઉપદેશ સાંભળી પ્રસન્ન થઈ સૂરિજીને ત્યાં રોકી વિજ્ઞાપિત કરી કે- શુરુદેવ ! મને મારું રાજ્ય પાછું મળે તેવો ઉપાય દર્શાવો. આચાર્યશ્રીએ લાલનું કારણ જાણી કહ્યું કે-ધરણેન્દ્ર પદ્માવતી સહિત શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજીનું આરાધન કરવાથી તમારા મનોરથ ફળશે.

બાદ મહારાજા પ્રતાપે તેવા સ્થાન સંબંધી પૂછા કરતાં સૂરિજીએ તેમને મેવાડના પહાડોમાં મિરાજમાન અને ધમાસીની નેળમાં થઈને જવાય છે તે રસ્તે શ્રીનાગફણી પાર્શ્વનાથજીનું સ્થાન બતાવ્યું. રાજાજીએ અહીં આવી ખૂબ દઢતા અને શ્રદ્ધાથી આરાધના કરી, જેથી તેમની મનોકામના ટૂંક સમયમાં જ પૂર્ણ થઈ.

આ સાધના પછી ટૂંક સમયમાં રાજા પ્રતાપને જૈન ધર્મના દાનવીર શેઠ ભામાશાહે રાજાજીને ખૂબ જ મદદ કરી. રાજાજીએ ત્યારપછી બાવન પ્રહલા જીત્યા, ઉદેપુર જીત્યું અને પોતાનો રાજ્યાભિષેક પુનઃ દબદબાથી કરાવ્યો, જેના પ્રભાવથી પોતાનો અભ્યુદય થયો. તેને મહારાજા પ્રતાપ કેમ વિસરે ? તેણે પોતાના આરાધનાના સ્થાને લવ્ય જિનાલય બંધાવી જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. વળી પોતાના ઉપકારીની હરહંમેશ યાદ રહે તે માટે પોતાની રાજધાનીમાં પણ ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતી સહિત શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું લવ્ય મંદિર બંધાવ્યું ને પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિને “ નાગફણી ” એવું નામ આપ્યું.

અત્યારે પણ આ તીર્થના મોટો મહિમા અને પ્રભાવ છે. ઇડરથી કેસરીયાજી થગ રસ્તે જનાર શુજરાતના સઘો અહીં જરૂર યાત્રા કરવા આવે છે. ઇડરથી મેવાડની હદમાં પેસતાં જ બે ડુંગરનો વચ્ચે આ તીર્થસ્થાન આવેલું છે. અત્યારે પણ અહીં ઇર્ષાસંસ્કૃત ચમત્કારો દેખાય છે. એક વાર.....નો સઘ યાત્રા કરવા આવ્યો હતો અધિના સમયે બંદેલી બાઈ પણ દર્શન માટે ગઈ. અજાણતા પણ આની જવસે ગઈ ત્યારે આસનદેવે ભમરાઓનો સમુદાય મંદિરમાં બેઠો.

અને યાત્રાળુઓ દર્શનનો લાભ ન લઈ શક્યા. આ સિવાય નાગફણીપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિઓ નીચેના સ્થાનોમાં છે—

૧. વિજાપુર તાલુકાના વિહાર નામના ગામમાં પણ છે. ૧૯૨૨ માં અહીં મંદિર બન્યું છે.

૨. દગવાડીયામાં ૧૯૨૮ માં નાગફણી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બન્યું છે.

૩. કેસરીયાજી પાસેના સામેરા ગામમાં પણ નાગફણીપાર્શ્વનાથજીનું મંદિર હતું. એકઢરે આ તીર્થસ્થાન મહાયમત્કારી, પ્રભાવિક અને યાત્રા કરવા લાયક છે.

દર્ભાવતી (ડભોઈ)

વડોદરાથી પૂર્વમાં રેલ્વે રસ્તે ૧૮ માઈલ તથા મોટર રસ્તે પણ ૧૮-૧૯ માઈલ દૂર ડભોઈ ગામ આવ્યું છે. જો કે આ તીર્થ પ્રસિદ્ધ તીર્થરૂપે નથી પરંતુ અહીં બિરાજમાન શ્રી લોઢણપાર્શ્વનાથજીની અદ્ભૂત ચમત્કારી પ્રાચીન પ્રતિમા છે તેને અંગે અને મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વિગેરેની સ્વર્ગવાસભૂમિ હોવાથી તીર્થરૂપ મનાય છે, માટે સંક્ષેપમાં જ ટૂંક પરિચય આપ્યો છે.

ડભોઈની સ્થાપના ગુર્જરેશ્વર મહારાજ સિદ્ધરાજના સમયમાં ૧૧૫૦ પછી અર્થાત્ બારમી સદીમાં થઈ છે. સિદ્ધરાજે આ નગરીને કોટ પણ બંધાવ્યો હતો.

બાદ વાદો શ્રીદેવસૂરિજીના ગુરુ આ. શ્રી સુનિચંદ્રસૂરિજીનો જન્મ બારમી સદીમાં ડભોઈમાં થયો હતો. તેઓ મહાત્યાગી, તપસ્વી અને ધુરંધર વિકાન હતા. તેમને 'સૌવીરપાથી' (માત્ર કાંજ વાપરીને રહેતા માટે સૌવીરપાથી) નું બિરુદ પ્રાપ્ત થયું હતું. તેમજ તાર્કિકશિરોમણી તરીકે પણ તેમની ખ્યાતિ હતી. એમણે વીશ અથ નવા બનાવ્યા છે. સાત મહાબ્રથો ઉપર સુંદર ટીકાઓ રચી છે. તેમની નૈષધકાવ્ય ઉપર ૧૨૦૦૦ હજાર શ્લોકની ટીકા પણ અદ્ભૂત બિદ્ધતાપૂર્ણ છે. ૧૧૭૮ માં પાટણમાં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના લઘુબંધુ તેજપાલ ગોધરાના નરેશ ધૂધલને જીતી અહીં આવ્યા હતા. તેમણે દર્ભાવતીને રક્ષવા માટે સુંદર, મજબૂત કિલ્લો બનાવ્યો હતો અને ૧૭૦ ફેરીઓવાળું સુંદર વિશાળ ગગનચુમ્બી ભવ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું હતું, જે મંદિર સોનાના કળશો અને ધ્વજાઓથી સુશોભિત કર્યું હતું.

માંડવગઢના મહામંત્રી પેથડકુમારે દર્ભાવતીમાં મંદિર બનાવ્યું હતું. 'દર્ભાવતીપુરે' એમાં ૮૩ નગરોમાં બંધાવેલાં મંદિરોમાં ઉલ્લેખ છે.

લોઢણપાર્શ્વનાથજી.

દર્ભાવતીમાં શ્રી લોઢણપાર્શ્વનાથજીનું મંદિર તીર્થરૂપ છે. આ સંબંધમાં

દંતકથા સંભળાય છે કે સાગરહત્ત નામે સાર્થવાહ ફરતો ફરતો દર્ભાવતી આવ્યો. એને રોજ પૂજા કરવાનો નિયમ હતો. બૂલથી પ્રતિમાજી સાથે લાવવાનું બૂલી ગયો. પ્રતિમા-પૂજન સિવાય લોજન કઈ રીતે થઈ શકે ? પછી વેળુની સુંદર પ્રતિમા બનાવી પૂજન કરી લોજન કર્યું, અને તે પ્રતિમાને ફૂવામાં પધરાવી. ફૂવામાં પધરાવેલ પ્રતિમાજી ફૂવામાં અખંડ રહી-અશમાત્ર પીગળી નહિ. થોડા સમય પછી સાર્થવાહ ફરતો ફરતો પાછો દર્ભાવતી આવ્યો. અધિષ્ઠાયકદેવે એને સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે-તમેએ બનાવેલ વેળુની પ્રતિમાજી બહાર કાઢો. બીજે દિવસે સુતરના તાંતણે પ્રતિમાજીને બહાર કાઢ્યાં. પ્રતિમાજીની દિવ્ય કાંતિના દર્શન કરવાથી સર્વ લોકોને ખૂબ આનંદ થયો. પછી સાર્થવાહે મોટું મંદિર બંધાવી પ્રભુજીને સ્થાપન કર્યાં. પ્રતિમાજી અર્ધ પદ્માસન અને મહાયમત્કારી છે. લોઢાની માફક દઢ અને વજ્રસમાન મજબૂત હોવાથી પ્રતિમાજીનું નામ પણ 'લોઢણ પાર્શ્વનાથ' પ્રસિદ્ધ થયું. જે ફૂવામાંથી આ મૂર્તિ નીકળી તે ફૂવો પણ અત્યારે મહાલક્ષ્મીજીના મંદિર પાસે વિદ્યમાન છે.

“ પ્રાચીન તીર્થમાળામાં પણ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે.

લોઢણ તિપરી જાણીયે, ઉથામણે હો મહિમા ભંડાર

(વિ. ૧૬૬૮) ની રચના

જગત વલ્લભ, કલિકુંડ ચિંતામણ લોઢણા. (૧૮૮૨)

આ ચમત્કારી મૂર્તિ અત્યારે દર્ભાવતીમાં-ડભોઈમાં વિદ્યમાન છે. એને લોઢણ પાર્શ્વનાથજીનું હહેરાસર કહે છે. આ મંદિર સુંદર બે માળનું છે. નીચેના ભાગમાં મૂલનાયક તરીકે સુંદર શ્યામમનોહર શ્રી લોઢણ પાર્શ્વનાથજી છે. જમણી બાજુ શાંતિનાથજી અને ડાબી બાજુ શ્રી આદિનાથજી છે. ઉપરના ભાગમાં મૂલનાયકજી શ્રી શીતલનાથજી છે. આ સિવાય બીજાં સુંદર સાત મંદિરો છે. આ મંદિરમાં કુલ ૬૭ મૂર્તિઓ છે. બહારના ભાગમાં ચમત્કારી મણિભદ્રજી છે. સિદ્ધચક્રજીનો પટ, પણ સુંદર છે. સાતે મંદિરોનો ટૂંક પરિચય નીચે આપું છું.

(૧) શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું મંદિર-આ મંદિરમાં કુલ ૩૪ મૂર્તિઓ છે. આ મંદિરમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીની સુંદર મૂર્તિ છે. સ્ફટિક રત્નની એક પ્રતિમા પણ છે.

(૨) શ્રી ધર્મનાથસ્વામીનું મંદિર-આ મંદિરમાં કુલ ૪૮ મૂર્તિઓ છે. એક ચોવીશવટો અને પંચતીર્થી સુંદર છે.

(૩) શ્રી આદિનાથજીનું મંદિર-અહીં કુલ ૨૬ મૂર્તિઓ છે.

(૪) શ્રી શામળાજીનું મંદિર-આ મંદિર પ્રાચીન છે. ગંધારવાળાએ આ મંદિર બંધાવ્યાનું કહેવાય છે. અત્યારે પણ ધ્વજાવંડ વગેરે ગંધારીયા કુટુંબવાળા ચઢાવે છે. શ્રી શામળા પાર્શ્વનાથજી ઉપરના ભાગમાં મૂલનાયકજી છે. અહીં કુલ મૂર્તિ ૧૧૨ છે. ગભારા બહાર મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની મૂર્તિ છે.

ચોકમાં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીની પાદુકા છે. સિદ્ધાચલજી અને સમેત-શિખરનો પટ્ટ પથ્રુ સુંદર છે.

(૫) જૂના શાંતિનાથજીનું મંદિર-મૂળગભારામાં ૨૦ મૂર્તિઓ છે. ડાબી બાજુના ગભારામાં મૂલનાયક સુમતિનાથજી છે. આમાં ૧૬ મૂર્તિઓ છે. જમણા ગભારામાં કુલ સત્તર મૂર્તિઓ છે. પશ્ચિમ તરફના ભાગમાં અગિયાર મૂર્તિ છે. ભીંતમાં કાત-રેલા પટ્ટો પથ્રુ સુંદર છે.

(૬) નવા શાંતિનાથજી-આ મંદિરમાં કુલ-૧૮ મૂર્તિઓ છે. અહીં પંચતીર્થો પટ્ટો દર્શનીય છે.

(૭) ચંદ્રપ્રભુ જિનમંદિર-આ મંદિરમાં કુલ ૧૫ મૂર્તિઓ છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું સમાધિસ્થાન

ગામથી દક્ષિણે ચાર ફર્લાંગ દૂર આ સમાધિસ્થાન આવ્યું છે. દક્ષિણ બાજુએ ઉપાધ્યાયજીના સમાધિસ્તૂપ સાથે બીજા સાત સ્તૂપો (કુલ ૮) છે. અહીં એક ધર્મશાળા પથ્રુ સારી છે. બીજા વિભાગમાં પથ્રુ ૮ દેરીઓ છે. અહીં એક સુંદર કૂવો છે, જે બહુ ચમત્કારી છે. અહીં એક લોજકને રોજ સવા રૂપિયો મલતો હતો. અહીંનું પાણી પથ્રુ સારું ને સ્વાદિષ્ટ છે.

આ દેરીઓમાં મુખ્ય શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજીની ૧૭૭૫ ની સાલની પાદુકા છે. પછી ત્રણ દેરીઓ તો વિજયપ્રભસૂરિજીના શિષ્યોની છે. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોની પાદુકાઓ છે. ઉપાધ્યાયજીની પાદુકા સ્તૂપ સં. ૧૭૪૫ માં બનેલ છે. ત્યાંથી તે ઠેક ૧૯૯૫ સુધીમાં આ ૧૬ દેરીઓ બની છે. ઉપાધ્યાયની પાદુકાસ્તૂપનો લેખ નીચે આપું છું

“ સંવત્ ૧૭૪૫ વર્ષે શાકે ૧૬૧૧ પ્રવર્તમાને માર્ગશીર્ષમાસે એકાદશી-તિથૌ તં શ્રી શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરશિષ્ય-પં. શ્રીકલ્યાણવિજયગણિશિષ્ય-પં. શ્રીભામવિજયજિગણિશિષ્ય-પં. શ્રીજિતવિજયગણિશિષ્ય-સોદરસતીર્થ પં. શ્રીનયવિજયગણિશિષ્ય-ગ. શ્રીયશોવિજયગણીનાં પાદુકા કારાપિતા પ્રતિષ્ઠિતેયં તત્ત્વરણકમલસેવક.....વિજયગણિના રાજનગરે ”

કહેવાય છે કે એમના સ્વર્ગવાસના દિવસે એમના સ્તૂપમાંથી ન્યાયનો ધ્વનિ પ્રગટે છે.

આ સોળ દેરીઓમાં એકમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની પાદુકાઓ છે. આ સ્થાનમાં કાતિકી અને ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ શત્રુંજયનો પટ બંધાય છે. તેમજ મૌન એકાદશી-ઉપાધ્યાયજીના સ્વર્ગદિને, તેમજ જેઠ શુદ્ધ ૯ વગેરે દિવસોએ પૂજા, ઉત્સવ, ભાવનાદિ થાય છે.

૧. અહીં ૧૨૧૧ માં વાંચનાઆર્ય શુષ્કાકરસૂરિએ ચતુર્વિંશતિજિનને વૃત્તિ લખાવી.

૩૨
આર્યશ્રી

૨. ૧૨૫૧ માં ભીમદેવના રાજ્યમાં યોગશાસ્ત્રવૃત્તિ લખાવી.

૩. ૧૪૬૦ માં પૂર્ણિમા ગચ્છના શ્રી રામચંદ્રસૂરિજીએ વિક્રમચરિત્ર પદ્ય-બન્ધ બનાવ્યું.

૪. ૧૭૬૩ માં ઉપદેશમાળા કથા લખાઈ છે.

અહીં અત્યારે ચાર-પાંચ સુંદર જ્ઞાનમંદિરો-જ્ઞાનભંડારો છે, જેમાં પ્રાચીન અર્વાચીન પુસ્તક સંગ્રહ ઉત્તમ છે. આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા ચાલે છે. કન્યાશાળા છે. સુંદર પાંચ ઉપાશ્રયો છે. બે વાડીઓ જમણ વગેરે માટે છે. લગભગ ત્રણસો ઉપર જૈનોના ઘર છે. યશોવિજય વાટિકા નવી બની છે. જિજ્ઞાસુએ જરૂર લાલ લેવા જેવું છે.

આ સિવાય બહેર સ્થાનોમાં પણ હીરા ભાગોળ, માતા દોકડી, લાલાટોપ-મીળ વાવ, તેજ તલાવ, જૂનો કિલ્લો વગેરે જોવા લાયક સ્થાનો છે.

વડોદરા (વટપદ્ર)

ગુજરાતમાં ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની તરીકે વડોદરા (Baroda) પ્રસિદ્ધ છે. અહીં નરસિંહજીની પોળમાં દાદા પાર્શ્વનાથજીનું મહારાજા કુમાર-પાલના સમયનું ભવ્ય અને પ્રાચીન મંદિર છે. ૧૬૭૩ માં આનો જીર્ણોદ્ધાર કરી બહુ સુંદર બનાવ્યું છે. પાવાગઢના જૈન મંદિરમાં ગિરાજમાન શ્રી ભીડ-ભંજન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ; પાવાગઢમાં જૈન વસ્તીના અભાવે એ મૂર્તિ અહીં પધરાવ્યાં છે. દાદા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ વેળુની લેપમય બહુ જ ચમત્કારી અને ભવ્ય છે. આ સિવાય ખીળ પણ સુંદર ૧૮ જિનમંદિરો છે. અહીં શ્રી પ્રવર્તકજી કાન્તિવિજયજી મહારાજનો જ્ઞાનભંડાર પણ સારો દર્શનીય છે. પુસ્તકસંગ્રહ સારો છે. ગાયકવાડ સ્ટેટની રાજધાની હોવાથી રાજમહેલ, ખીળ રાજકીય મકાનો, કેલેજ, કલાલુવન વગેરે જોવા લાયક છે. ગાયકવાડ સ્ટેટની લાયબ્રેરી, વડોદરા એરિઅન્ટલ સીરીઝ, પુરાતત્ત્વ સંગ્રહ વગેરે જોવા યોગ્ય છે.

અહીં નળકમાં છાણી ગામ છે. ત્યાંના મંદિરો દર્શનીય છે. ત્યાં પણ પુસ્તક-ભંડાર સારો છે.

જગડીયાળ

ભરૂચ જીલ્લામાં આવેલ અંકલેશ્વરથી રાજપીપળા સ્ટેટ રેલ્વે બંધ છે ત્યાં વચ્ચેમાં જ જગડીયા તીર્થ આવે છે. જગડીયા સ્ટેશનથી એક માઈલ દૂર તીર્થ-સ્થાન છે. ૧૯૨૧ માં શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિમાજી પ્રગટ થયાં અને નૂતન જિનમંદિરમાં શ્રી આદિનાથ પ્રભુજી મૂલનાયક ગિરાજમાન થયા ત્યારથી શ્રી છે. કાથ પ્રભુનું તીર્થ કહેવાય છે. પ્રતિમાજી ભવ્ય અને ચમત્કારી છે. અધિષ્ઠા-૧૧૨ દળગૃત છે. દર પૂનમે મેળો ભરાય છે. વૈ. શુ. ૩ મોટો મેળો ભરાય છે.

અહીંની આબોહવા ઘણી જ સારી છે. હવા ખાવાનું સ્થાન છે. સ્વેતાંબર નેન ધર્મશાળાઓ છે. સગવડ સારી છે.

ભરૂચ (અશ્વાવબોધ તીર્થ)

અમદાવાદથી મુંબઈ જતી B. B. & C. I. રેલ્વેમાં ભરૂચ સ્ટેશન આવે છે. ભરૂચ લાટદેશની પ્રાચીન રાજધાની છે-હતી. ભરૂચથી છ માઈલ દૂર અશ્વાવબોધ તીર્થ છે. વીસમા તીર્થ'કર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના સમયથી આ તીર્થની સ્થાપના થઈ હતી.

શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી ભૂતલમાં વિચરી રહ્યા હતા. વિહાર કરતા કરતા પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં પધાર્યા. આ વખતે ભરૂચમાં જિતશત્રુ-રાજા પોતાના સર્વ લક્ષણસંપન્ન અશ્વનું બલિદાન દેવા તૈયાર થયા હતા. પોતાના જવાથી અશ્વનું કલ્યાણ થશે એમ જાણી ભગવાન પ્રતિષ્ઠાનપુરથી વિહાર કરી એક જ દિવસમાં ૬૦ કોશ ભરૂચના કોરંટ વનમાં પધાર્યા. ઉપદેશ આપી રાજાને પ્રતિ-બોધી અશ્વના જીવને તેનો પૂર્વ ભવ કહી બતાવ્યો. અશ્વ અનશન કરી મૃત્યુ પામી સૌધર્મ દેવલોકમાં મહર્ષિક દેવ થયો. બાદ ત્યાંથી આવી પ્રભુજીના સમવ-સરણના સ્થાને રતનમય સુંદર જિનપંદિર બંધાવ્યું. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની સુંદર પ્રતિમાજી સ્થાપિત કર્યા. પોતાની પણ અશ્વરૂપ મૂર્તિ બનાવી બાદ દેવલોકમાં ગયો. ત્યારથી અશ્વાવબોધ તીર્થ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું.

આવી જ રીતે અહીં કોરંટ વનમાં એક સમળી મૃત્યુસમયે મુનિવરના મુખથી નમસ્કાર મહામંત્ર સાંભળી સિંહલદેશના રાજા ચંદ્રગુપ્તની પત્ની ચંદ્રલેખાને સાત પુત્રો પછી દેવીની આરાધનાથી સુદર્શના નામની પુત્રી જન્મી. તે જન્મમાં નવકાર મંત્ર સાંભળતાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું કે પોતે પૂર્વ ભવમાં ભરૂચમાં નર્મદા તીરે કોરંટ વનમાં સમળી હતી. એક વાર વડ ઉપર બેઠેલી તેવામાં પારધી-ના બાણથી વીંધાયેલી હું કર્ણ આકંઠ કરતી હતી. તેવામાં કોઈ મુનિ મહારાજે નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો. મેં તેનો અનુમોદના કરી. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી હું રાજ-પુત્રી થઈ છું. આ પ્રમાણે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયા બાદ કોરંટ વનમાં ચેત્યો. જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. ચોવીસ દેરીઓ બનાવી. પૌષ્ઠશાળા, દાનશાળા વગેરે કરાવ્યાં ત્યારથી શકુનિકા વિહારની પ્રસિદ્ધિ થઈ. અન્તે તે સુદર્શના મૃત્યુ પામી ઇશાન-દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં આ પ્રસંગ બન્યો છે. ભરૂચમાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની પ્રતિમા જીવંતસ્વામી તરીકે પૂજાય છે.

બાદ પરમાર્હતોપાસક મહારાજા કુમારપાલપ્રતિબોધક કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય મહારાજશ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી મહામાત્ય ઉદાયનના પુત્ર મંત્રીશ્વર અંબડે પિતાના પુણ્યાર્થે શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. આ વખતે મિથ્યાદષ્ટિ સિંધવા દેવીએ તેનો ઉપસર્ગ કર્યો હતો જેનું નિવારણ આચાર્યશ્રી

હેમચંદ્રસૂરી^૨વરજીએ કયું હતું. જીએ. આચાર્યશ્રી જિનપ્રભસૂરિજી તે પ્રસંગનો આ પ્રમાણે ગૌરવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરે છે.

અંબડસ પાસાયસિહરે નચ્ચંતસસ ઉવસગ્ગો કઓ ।

સોમ નિવારીઓ વિજ્ઞાવલેણ સિરિદેમચંદસૂરીહિ ॥

અશ્વાવખોધનું અને શકુનિકાવિહારનું સ્થાન અત્યારે તો વિચ્છેદ છે.

ભરત્યમાં મુસલમાની જમાનામાં આપણા જિનાલયોને મસ્જીદના રૂપમાં ફેરવી નાખવામાં આવ્યા હતા. બારીક તપાસ કરતાં અસલમાં આ મસ્જીદો નહિ કિન્તુ જૈન મંદિરો હતાં. તેનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો અઘાવધિ વિદ્યમાન છે. કહેવાય છે કે આંખડે જે ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું હતું તે મુસલમાનોએ તોડી મસ્જીદ બનાવેલ છે.*

* અજૈન સાહિત્યમાં પણ ભૃગુકન્ઠની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ મળે છે. રકંદપુરાણમાં અને બૌદ્ધના દિવ્યાવદાનમાં ભૃગુકન્ઠની ઉત્પત્તિ આપી છે. તેમજ પુરાતત્ત્વશોધકોએ પણ શોધ કરી નક્કી કર્યું છે કે ઇ. સ. પૂર્વ ૮૦૦ માં ભરત્ય વસ્યું છે. બૌદ્ધમંથાના આધારે તો ઇ. સ. પૂર્વ ૧૦૦૦ માં ભરત્ય ભારતમાં વ્યાપારનું એક બંદર હતું. ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથજી અને ભગવાન શ્રી મહાવીરના સમયમાં ભારતેશ વિહારનું સ્થાન મળ્યાનું હતું. લાટની પ્રાચીન રાજધાની ભૃગુકન્ઠ કહેવાય છે.

ભૃગુકન્ઠમાં મહાજન પદ યુગમાં ઠેક મગધ, ભારત મધ્યપ્રદેશથી વ્યાપારી કાફલા આવતા. નમંદા નદીમાં મોટા મોટા વહાણો દૂર દૂરથી આવતાં. ઉત્તરાપથના ગાંધારથી જમીન-માર્ગે, ઉબજૈન સુધી અને પશ્ચિમ ભારતના બંદર માલ, સૌરાષ્ટ્ર અને ભરત્ય સુધીના રાજ-માર્ગે બધો વ્યવહાર ચાલતો. ભરત્યના બંદરેથી દૂરદૂર વહાણો જતાં. આ વહાણો તામ્રદ્વીપ, સિંહલદ્વીપ થઈને સુવર્ણભૂમિ (બરમા), રાતાસમુદ્ર, ઇંજલ અને ઇરાનના અખાત, અને બેબીલોન સુધીનો વ્યાપારી વ્યવહાર આયાત નિકાસ કરતા અને રાજપ્રતિનિધિઓ જતા.

બૌદ્ધસાહિત્યમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે-બૌદ્ધદેવતા નિર્વાણ પૂર્વે પણ ભૃગુકન્ઠ અને સૌરાષ્ટ્રમાં બૌદ્ધધર્મ ફેલાયો હતો. અહીં બૌદ્ધભિક્ષુને આપે અપુટાચાર્યે વાદમાં હરાવ્યો હતો. યુજ્જનરેશોના હાથમાં ભૃગુકન્ઠ બહુ જ મુશ્કેલીથી આવ્યું છે. સોલંકી કણ્ઠદેવના મંત્રી-શ્વર શાંતુ મહેતા. અહીંના દંડનાયક નિમાયા હતા. પછી સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયમાં ત્રિભુવનપાલ, સુંજલ, કાક, અંબડ વગેરે દંડનાયક ચયાના ઉલ્લેખો મળે છે. અને કુમાર-પાલના સમયે તો ઉદાયન પુત્ર બાહડ-વાગ્બટ અહીંના દંડનાયક હોવાનો તેમજ અહીંના શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર, ઉદાયન મંત્રીની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે તેમના પુત્રો આંબડ અને બાહડ વગેરે કરાવે છે. અહીં સુંદર પત્થરનું મંદિર આંબડે બનાવ્યું છે. વિ. સં. ૧૨૨૧ (૧૨૨૨) શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના હાથથી પ્રતિષ્ઠા થઈ, અને મહારાજ કુમારપાલે ખારતી ઉતારી હતી. આ ભવ્ય મંદિરને મુસલમાની જમાનામાં મસ્જીદ બનાવવામાં આવેલ છે જે અત્યારે પણ બખ્તરમાં વિદ્યમાન છે. વિ. સં. ૧૧૫૮ માં કહારચણકેસ શ્રી દેવભદ્રસૂરિજીએ અહીં ભખ્તો છે. વિ. સં. ૧૧૬૫ માં સુવર્ણ દંડથી મંડિત થયેલા, મુનિમુવત અને વીરપ્રભુના મંદિરોથી રમણીય, એવા ભરત્યમાં આગ્રહાતના મંદિરમાં પાસનાહચરિયે બન્યાનો ઉલ્લેખ છે.

અત્યારે પણ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું મંદિર ભરૂચમાં મુખ્ય મંદિર છે. મૂર્તિ લબ્ધ અને દર્શનીય છે. ભરૂચમાં ખીજાં ૬ જિનમંદિરો છે. સ્થાન દર્શનીય છે. “મહમ્મદ્દિન મુળીસુલ્તન” આ સ્તુતિ અત્યારે પણ સાર્થક છે એમ જરૂર લાગે છે. ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા વગેરેની સગવડ છે.

મહામંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલ અહીં આવ્યા હતા. તેમણે અહીં ત્રણ સરસ્વતી ભંડારો- જ્ઞાનમંદિર કરાવ્યા હતા. હમીરમદમદન જ્યોતિર્લિંગને બનાવ્યું છે તેમાં ભરૂચનું વર્ણન છે. શકુનિકાવિહાર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું મંદિર ગુજરાતના છેલ્લા હિન્દુ રાજા કર્ણદેવના સમય સુધી વિદ્યમાન હતું.

અદ્વાઈદીન ખીલજીએ ગુજરાત જીત્યું અને સુપ્રસિદ્ધ જૈન તીર્થમંદિરને મરજી- રૂપે બનાવી દીધું. શ્રીયુત બરજેસ મહાશય ગુજરાતના અવશેષોની સરવે કરવા આવેલા ત્યારે તેમણે “આશિલોજીકલ સર્વે એન્ડ વેસ્ટન ઇન્ડિયા” પુસ્તકના ૬ વોલ્યુમમાં આ જુમ્મામસિદ વિષે નોંધ લખી છે.

“ઈ. સ. ૧૨૬૭ માં અદ્વાઈદીન ખીલજીએ ગુજરાત સર કર્યું એ સમયે ભરૂચ પણ મુસલમાનોના હાથમાં ગયું. તેઓએ ગુજરાતમાં ધણું રથજે હિન્દુ અને જૈન દેવાળયો- ને મરજીમાં ફેરવી નાંખ્યાં. એ કાળમાં ભરૂચની જુમ્મામસજીદ પણ જૈન મંદિરમાંથી પરિવર્તિત બનેલી લાગે છે. અત્યારે પણ ત્યાંના અવશેષો ખંડિત થયેલા પુરાતન જૈન વિહાર કે મંદિરનો ભાગ છે, એમ જણાય છે.”

“આ રથજની પ્રાચીન કારીગરી, આકૃતિઓની કોતરણી અને રસિકતા, સ્થાપત્ય, શિલ્પની કળાનું રૂપ, અને લાવણ્ય ભારતવર્ષમાં અજોડ છે” (A. S. of India Vol. VI. P. 22 FF.)

“મુસલમાનોના રાજ્ય તંત્ર નીચે, પણ કાયમ રહેલી હિન્દુ કળાનું એમાંથી સ્થૂળ થાય છે. જુમ્મામસજીદની લંબાઈ ૧૨૬ ૧/૨ છે અને પહોળાઈ ૫૨ ફૂટની છે. અડતાલીસ થાંભલાની સરખી હાર છે. તે ઉપર અગાશી છે. અને ત્રણ લબ્ધ ધુમ્મટ છે, છત ઉપર આબૂના વિમળ વચ્ચતીમાં જે સુંદર કોતરણી છે તેવી કોતરણી છે. થાંભલામાં શિલ્પની કારીગરી અને કળા અદ્ભુત છે. થાંભલા ઉપરના પાટમાં જૈન અને હિન્દુ ધાર્મિક જીવનનાં કેટલાંક દૃશ્યો કોતરેલાં છે.”

ભરૂચના કિલ્લામાં સિદ્ધરાજે અથવા કુમારપાલે જે પથરો વાપર્યા છે એના જેવા જ પથરો અત્યારે આ મંદિરમાંથી બનેલ મરજીદમાં પણ દેખાય છે.

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આખડ મંત્રીએ બહુ જ મજબૂત ઉત્તમ પથરોનું અને કારીગરીવાળું સુંદર મંદિર બંધાવ્યું છે.

આ મસિદનો ઉત્તર તરફનો દરવાજો જૈન દેવળનો છે. દારપાળ યક્ષ દંડ લઇને ઉભેલા છે. આખું દાર આરસનું છે. કેટલીક કળા ધસાઈ મઈ છે. ઉંચરા આરસનો છે અને પ્રતિમાના આસનની કાંખી કરાવે છે.

આ તીર્થની ઉત્પત્તિ સંબંધી વિસ્તૃત માહિતિ સુદંસણા ચરિત્ર અને વિવિધ-તીર્થકલ્પમાંથી અને પ્રભાવક ચરિત્રમાંથી મળે છે, લંબાણુના લયથી સંક્ષેપમાં જ ઉત્પત્તિનો પરિચય આપ્યો છે.

ભરૂચમાં જૈન મુનિઓના વિહાર સંબંધી ખુદતકલ્પ લાખ્યચૂષ્ણિ વિગેરે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ મળી આવે છે. અશ્વાવખોધ અને સમલિકાવિહાર તીર્થનો પ્રાચીન તીર્થપટો આણુનાં વિમલવસહી જૈનમંદિરમાં અને કુંભારીયાણુના જૈન મંદિરમાં અત્યારે પણ હુબહુ વિદ્યમાન છે. માત્ર મુસલમાની જમાનામાં જ આ તીર્થ નષ્ટ-પ્રાય થયું છે.

ભરૂચને જૈન સાહિત્યમાં ભૃગુકચ્છ તરીકે ઉલ્લેખેલ છે અને વીસમા તીર્થ-કર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના સમય જેટલું આ નગર પ્રાચીન છે એમાં તો સંદેહ જ નથી. આ સિવાય પ્રભાવક ચરિત્રમાં નીચેના પણ ઉલ્લેખો મળે છે.

૧ કાલિકાચાર્યના ભાણેજ બલમિત્ર અને ભાનુમિત્ર ભૃગુકચ્છના રાજા હતા.

“ઈતશ્ચાસ્તિપુરં લાટલાટતિલકપ્રભમ્—

ભૃગુકચ્છનૃપસ્તત્ર બલમિત્રોઽમિધાનતઃ”

આ. શ્રી કાલિકાચાર્ય જ્યારે ભૃગુકચ્છ પધાર્યા ત્યારે ઉત્સવ બહુ જ સારો થયો હતો, રાજા પોતે સામે આવ્યો હતો. સૂરિણએ રાજાને પ્રતિખોધ આપવા સાથે જ શકુનિકાવિહાર તીર્થનું માહાત્મ્ય સંભળાવ્યું હતું.

ભરૂચમાં કાલિકાચાર્યજી ચાતુર્માસ હતા ત્યારે મિથ્યાત્વીને વાઢમાં જીત્યા હતા તેથી તેઓએ તેમને ઉપદ્રવ કર્યા હતાં. રાજા કાનનો કાચો અને સરલ હતો. ખીબા ઉપસર્ગોથી તો સૂરિણ ન ડગ્યા પરંતુ જ્યારે મંત્રીઓ કંઈ કે—સૂરિણ તો કેવ સમાન પૂજ્ય છે માટે જ્યાં એમનાં પગલાં પડયાં હોય ત્યાં આપણાથી પગ કેમ મુકાય? એમના ચરણુ તો પૂજવા યોગ્ય છે, ખીબું તેમને ઉત્તમ આહારથી સત્કારવા જોઈએ માટે નગરમાં ડીડીનાદ વગડાવો કે ગામલોકો તેમને ઉત્તમ આહાર આપે.

“નગરે ઢિણ્ડમો વાઘઃ સર્વત્રસ્વામિપૂજતાઃ ।

પ્રતિલાભ્યા વરાહરૈર્ગુરવો રાજશાસનાત્ ॥”

ભીંતમાં ત્રણ આરસના મહેરાળ છે. ત્યાં અભારે તે (ખરેખરી ભાષામાં) ગ્યાસુ-દીન તથાલખનો લેખ છે. આવું જ પાલનપુર, ખંભાત, અને જોનપુરની મોટી મરજીદો પણ જૈન મંદિરોનું પરાવર્તન છે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ખરેખર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું અશ્વાવ-ખોધ તીર્થ અને શકુનિકાવિહાર ગુજરાતના મહામાત્ય ઉદા મહેતાના પુત્ર આખડ મંત્રીશ્વરે પત્થરનો બંધાવેલો, સોલંકી રાજાધિરાજ પરમાદિતોપાસક કુમારપાલ અને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીએ પ્રતિષ્ઠા અને ધ્વજ ફરકાવેલો શકુનિકા વિહાર મરજીદમાં પરિવર્તન પામ્યો છે. કલિકાલની આ વપમતા છે !!

આ પ્રમાણે, અનેષણીય અશુદ્ધ આહાર મળવાથી આ. શ્રીકાલિકાચાર્ય સપ-
રિવાર ત્યાંથી ચાતુર્માસમાં જ વિહાર કરી પ્રતિષ્ઠાનપુરના સંઘના આગ્રહથી પ્રતિ-
ષ્ઠાનપુર પધાર્યા. પર્યુષણ પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં ઉજવ્યાં અને સંવત્સરી મહાપર્વ ભા. શુ.
પાંચમે કરવામાં આવતું હતું તે ભાદરવા શુદ્ધ ચોથના રોજ કરવામાં આવ્યું. આવી
જ રીતે લગભગ એ જ સમયમાં થયેલ આર્ય અપુટાચાર્યે પણ ભૃગુકચ્છમાં બૌદ્ધોને
હરાવી શકુનિકાવિહાર તીર્થ બચાવ્યું હતું. જુઓ—

“માર્ગરિમ્ય ઇવ ક્ષીરં સૌગતેમ્યો વ્યમોચત ।

અશ્વાવબોધતીર્થ શ્રીભૃગુકચ્છપુરે હિ વૈઃ ॥”

તેમજ તેમનાજ શિષ્ય શ્રી મહેંદ્રસૂરિએ પટણામાં પાંચસો બ્રાહ્મણોને જૈની
દીક્ષા આપી હતી અને એ કારણે ભૃગુકચ્છના બ્રાહ્મણો એમના ઉપર દ્વેષ રાખતા
હતા અને ઉપદ્રવ કરતા હતા. મહેંદ્રસૂરિએ અહીં આવી, ચમત્કાર બતાવી એ
સર્વ ઉપદ્રવ દૂર કર્યા હતા.

(શ્રી પ્રભાવક ચરિત્ર, પાદલિપ્તસૂરિ પ્રબન્ધ)

ભરૂચમાં નવ સુંદર મંદિરો છે જે આ પ્રમાણે છે. (૧) શ્રી યશોધરા પાર્શ્વ-
નાથજીનું ભવ્ય મંદિર છે અહીં ધરણેંદ્ર પદ્માવતીની ચમત્કારી પ્રતિમા છે. (૨)
તેમજ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના મંદિરમાં ભોંયરામાં શ્રી સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજીની
ભવ્ય મનોહર પ્રતિમા છે. (૩-૪) આ સિવાય અનંતનાથજી, ઋષભદેવજી, જેમાં
એક રત્નની પ્રતિમા પણ સુંદર છે, (૫-૬) શાન્તિનાથજીના બે મંદિર છે. (૭)
બીજા મંદિરમાં પણ મુનિસુવ્રતસ્વામી છે. (૮-૯) મહાવીરસ્વામી અને અજિતનાથ-
જીના મંદિરો છે. આવી રીતે નવ મંદિરો છે.

મુખ્ય મંદિર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું જે શકુનિકાવિહાર કહેવાય છે તે બહુ જ
પ્રસિદ્ધ છે. સુંદરશ્યામ મુનિસુવ્રતજિનની પ્રતિમા પરમદર્શનીય છે. ઉપાશ્રયો, પાઠ-
શાળા, શ્રાવકોની વસ્તી સારી છે. સ્ટેશનથી ગામ એક માઇલ દૂર છે. ભરૂચ ટેકરા
ઉપર વસેલું છે. નીચે વિશાળ નર્મદા નદી વહી રહી છે.

સુરત.

અહીં લગભગ પચાસેક જિનમંદિરો છે. ઘરમંદિરો પણ છે.

૧. ગોપીપુરામાં શ્રી શાન્તિનાથજી, ૨ અનંતનાથજી, ૩ અનંતનાથજી.

૪ નવાપુરામાં શાન્તિનાથજી, ૫ ભીડભંજન પાર્શ્વનાથજી. આ ઉપરાંત જુદા
જુદા તીર્થંકરોના નામાભિધાનવાળાં બીજાં જણાં મંદિરો છે. શ્રી શાન્તિનાથના
મંદિરમાં રત્નની એક સુંદર પ્રતિમા છે.

અહીંયાં શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોષ્ઠાર ફંડ, આગમોદય સમિતિ, શ્રી

સાગરાનંદસૂરજીનું આનંદ *પુસ્તકભંડાર, શેઠ નગીનદાસ જૈન હાઇસ્કૂલ, જે જૈન કન્યાશાળાઓ પાઠશાળાઓ પણ સારી ચાલે છે. શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળા ને ખીણ પણ ધર્મશાળાઓ છે.

સુરતમાં જૈનોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં છે. ધાર્મિક રુચિ અને શ્રદ્ધા પણ સારી છે. ઝવેરાતને મુખ્ય ધંધો જૈનોના હસ્તક છે. સુરત જરીના કામ માટે ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધ છે. સુરતના લોકો શોખીન છે અને તેથી ત્યાંના લોકોને “સુરતી લાલા” એવા ઉપનામથી ઓળખવામાં આવે છે. મુંબઈ ઇલાકામાં આગળ પડતું શહેર છે અને તાપીના કાંઠે હોવાથી બંદર તરીકે પણ તેની સારી ખ્યાતિ છે. અંગ્રેજ લોકોએ સુરતમાં પોતાની કોઠી નાખેલ.

આ સિવાય કતાર ગામમાં શ્રી આદીત્યર ભગવાનનાં જે સુંદર મંદિરો છે. રાંદેરમાં પણ મુનિસુવ્રતસ્વામીનું, આદિનાથજીનું, જે માળનું ભવ્ય મંદિર પાર્શ્વનાથજીનું, મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનું અને ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર તેમજ લાયબ્રેરી પાઠશાળા વગેરે છે.

શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથજી (ખંભાત.)

આ તીર્થસ્થાનમાં બિરાજમાન શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા ઘણાં જ પ્રાચીન અને ચમત્કારી છે. આ પ્રતિમાજીનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે મળે છે.

વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનમાં થયેલા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી વનવાસમાં રહેતા હતા તે સમયે લંકેશ્વર રાવણે રામચંદ્રજીની પત્ની સતીશિરોમણી સીતા દેવીનું અપહરણ કર્યું. ત્યારપછી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી સીતાજીને શોધતા શોધતા સૈન્ય સહ લંકાની આ બાજુ આવી પહોંચ્યા. વચ્ચે મહાન્ સમુદ્ર અને સામે પાર લંકા નગરી હતી. સમુદ્રને કેવી રીતે પાર કરવો તેની ચિંતામાં આસપાસ જોઈ ત્યાં નજીકમાં પડાવ નાખ્યો. થોડી વારમાં જ સમુદ્ર કિનારે રહેલ એક ભવ્ય જનમંદિર જોયું. જનમંદિરમાં જઈ દર્શન કર્યા. ત્યાં ભાવી તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની ભવ્ય પ્રતિમાજી હતાં. બન્ને ભાઈઓએ આવા નિર્જન સ્થાનમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ભવ્ય પ્રતિમાજીના દર્શન કરી આશ્ચર્યચકિત થઈ પ્રભુની ખૂબ સેવાભક્તિ કરી. તપ, જપ અને ધ્યાનપૂર્વક પ્રભુની આરાધના કરી. તેમની ભક્તિથી સમુદ્રાધિષ્ઠાયક દેવ પ્રસન્ન થયા અને તેમની ઇચ્છાનુસાર સમુદ્રનું જલ થંભાવી દીધું. બાદ સમુદ્ર ઉપર પાજ બાંધી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી સૈન્ય સહિત સામે પાર પહોંચી ગયા. પ્રભુજીની ભક્તિથી સમુદ્રનું જલ થંભાઈ ગયું તેથી પ્રભુજીની સ્થંભન પાર્શ્વનાથજી તરીકે ખ્યાતિ થઈ.

* આચાર્યશ્રી સાગરાનંદસૂરજીના ઉપદેશથી પાલીતાણામાં તળાટી નીચે શ્રી વર્દમાન જૈન આગમમંદિર બન્યું છે તેવું જ સુરતમાં વર્દમાન જૈન આગમમંદિર-ભંધુપત્ર ઉપર બનવાનું છે.

રામચંદ્રજી વગેરે લોકેશ્વરને જીતી સીતાજીને લઈને પાછા આવ્યા. પ્રભુજીને ખૂબ ભક્તિથી વંદન કર્યું અને ત્યાં રહી અઠાઈ મહોત્સવ કર્યો. બાદ અયોધ્યાજી ગયા. અહીં પ્રતિમાજી દેવોથી પૂજાતી હતી.

આ પ્રમાણે ઘણો સમય વ્યતીત થઈ ગયો. વચમાં લાખો વર્ષોનું અંતર ચાલ્યું ગયું. બાદ બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજીના સમયમાં શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ થયા. તેઓ યાત્રા કરતા કરતા સમુદ્રકિનારે આવ્યા કે જ્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનું ઉપર્યુક્ત મંદિર હતું. જિનમંદિરમાં જઈ ખૂબ પ્રભુભક્તિ કરી. પ્રભુજીની તાજ પૂજા જોઈ તેમને આશ્ચર્ય થયું કે અહીં જંગલમાં કેણે પૂજા કરી હશે? આ પ્રમાણે શંકા ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ છુપાઈને જોવા લાગ્યા. તેવામાં પાતાલવાસી નાગકુમાર દેવે આવી ખૂબ ભક્તિભાવથી જિનવરેન્દ્રની પૂજા કરી. આ જોઈ શ્રી કૃષ્ણજી પણ પ્રસન્ન થયા અને ત્યાં પ્રગટ રૂપે આવ્યા. વાસુકીદેવ શ્રી કૃષ્ણજીને પોતાના સ્વધર્મી બંધુ તરીકે મળ્યા. વાસુકી દેવે પ્રતિમાજીના પ્રભાવની પ્રશંસા કરી કહ્યું કે “ પૂર્વે આ પ્રતિમાજીને ઈન્દ્રમહારાજે પૂજા હતી. બાદ ધરણેન્દ્ર દેવે અહીં લબ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું. ત્યાર પછી રામચંદ્રની મનોવાંછા પૂરી થઈ હતી.” આ બધું સાંભળી શ્રી કૃષ્ણજીને પણ એ પ્રતિમાજી પોતાની નગરી દારિકામાં લઈ જવાનું મન થયું. પછી દેવની રજા લઈ શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજીને દારિકા લાવ્યા. ત્યાં સુવર્ણ પ્રાસાદ બનાવી પ્રભુજીની સ્થાપના કરી નિરંતર ભક્તિપૂર્વક પ્રભુપૂજા કરવા લાગ્યા.

જ્યારે દારિકાનો દહનસમય નજીક આવ્યો ત્યારે અધિષ્ઠાયક દેવની સૂચનાથી શ્રી કૃષ્ણજીએ પ્રભુજીની પ્રતિમાને સમુદ્રમાં પધરાવી દીધી.

ત્યાર પછી ઘણો સમય વ્યતીત થઈ ગયો. એક વાર કાન્તિ નગરીના ધનદત્ત શેઠ વહાણ ભરી સમુદ્રમાં વ્યાપાર ખેડવા નીકળ્યા. સમુદ્રમાં અચાનક તેમના વહાણ સ્થિર થઈ ગયાં. ધનદત્ત શેઠ અને વહાણોમાં રહેલાં મનુષ્યો ઉદાસ થઈ ગયાં. તેમની પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થઈ અધિષ્ઠાયક દેવે કહ્યું કે—તમારાં વહાણ જ્યાં છે ત્યાં નીચે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમા છે તેને બહાર કાઢી, કાન્તિનગરીમાં લઈ જઈ, મંદિર બનાવી બિરાજમાન કરો. ધનદત્ત શેઠે પ્રતિમાજી બહાર કાઢ્યાં અને કાન્તિનગરીમાં લઈ જઈ મંદિર બનાવી પ્રભુજીને બિરાજમાન કર્યા.

બાદ શલિવાહન(શક સંવત પ્રવર્તક)ના સમયમાં નાગાર્જુન નામનો મહાયોગી થયો. તે ઘણી વિદ્યાઓ જાણતો હતો. તેણે તે સમયના સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા જ્ઞેનાચાર્ય શ્રી પાર્શ્વસૂરિજીની પાસેથી અનેક વિદ્યાઓ શીખી તેમનું શિષ્યપણું સ્વીકાર્યું હતું. નાગાર્જુને ગુરુજીના નામથી શ્રી સિદ્ધગિરિની તલાટીમાં પાર્શ્વસુરિ(પાટીતાણા)ની સ્થાપના કરી.

આ નાગાર્જુને પોતાની વિદ્યા સિદ્ધ કરવા કાન્તિપુરીથી, શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વ-

નાથ પ્રભુની પ્રતિમાજી લાવી ગુફામાં રાખી; પ્રતિમાજી સન્મુખ બેસી વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરી. બાદ તેણે આ પ્રતિમાજીને શેઠી નદીના કિનારે આખરાના ઝાડ નીચે ભંડારી દીધી.

વિક્રમની બારમી શતાબ્દમાં ચંદ્રકુલાવતંસ સૂરિપુંગવ શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજ થયા. તેમના હાથથી આ તીર્થની સ્થાપના થઈ. વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી મહારાજ લખે છે કે—

“ ચંદ્રકુલમાં શ્રી વર્દ્ધમાન સૂરિશિષ્ય શ્રી જિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય શ્રી અભયદેવસૂરિ થયા. તેઓ ગુજરાતમાં સંભાય સ્થાનમાં બિરાજમાન હતા. સૂરિજીના શરીરમાં અતિસારાદિ રોગ થયા હતા. પકળી પ્રતિક્રમણના દિવસે ક્ષમાપના માટે નજીકનાં ગામોમાંથી શ્રાવકોને બોલાવ્યા. તેરશના દિવસે અર્ધારાત્રે શાસનદેવીએ પૂછ્યું— પ્રભો જાગો છો કે નિદ્રાવસ્થામાં છો ? સૂરિજીએ મંદસ્વરથી કહ્યું—મને નિદ્રા ક્યાંથી આવે ? પછી દેવીએ કહ્યું કે—આ નવ સુતરની કોકડીઓને ઉઠેલો. સૂરિજીએ જણાવ્યું— તે માટે સમર્થ નથી. દેવીએ કહ્યું—કેમ સમર્થ નથી ? હજી તો આપ ઘણા કાલ શ્રી વીરતીર્થને શોભાવશો, નવ અંગ ઉપર વૃત્તિ-ટીકા રચશો. આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે—રોગી શરીરવાળો હું કેવી રીતે કરીશ ? દેવીએ જણાવ્યું—સ્થંભનપુર પાસે શેઠી નદીના કાંઠે આખરાના ઝાડમાં શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે, ત્યાં જઈ દેવવંદના કરો. જેથી શરીરસુખાકારી થઈ જશે.

પ્રાતઃકાલમાં શ્રાવકસંઘે સૂરિજીને વંદના કરી ત્યારે સૂરિજીએ જણાવ્યું કે—અમે શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીની વંદના કરીશું. શ્રાવકોએ કહ્યું—અમે પણ વંદણા કરીશું. અનુક્રમે સૂરિજીમહારાજ સંઘ સહિત ધોલકા થઈ સ્થંભનપુર આવ્યા. સૂરિજીએ શ્રાવકોને કહ્યું—આખરાના ઝાડોમાં તપાસ કરો. શ્રાવકોએ તપાસ કરી તો ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનું મુખ જોયું. ત્યાં નિરંતર એક ગાય આવીને દૂધ ઝરી જતી. શ્રાવકોએ આ જોઈ સૂરિજીમહારાજને જણાવ્યું. સૂરિજીએ ત્યાં જઈ પ્રભુજીનાં દર્શન માટે “ જયતિહુબળ વરકલ્પસ્વલ્લ ” સ્તોત્ર શરૂ કર્યું. સોલ ગાથા થઈ ત્યારે પ્રભુજીનાં દર્શન થયાં. અનુક્રમે સૂરિજીએ બત્રીશ ગાથા બનાવી. ત્યાં દેવે આવીને કહ્યું. પાછળની બે ગાથા ભંડારી ઘો. કલિયુગમાં અમને આવતાં ઘણું દુઃખ થશે. સૂરિજીએ તેમ કહ્યું. બાદ સંઘ સહિત સૂરિજીએ ચૈત્યવંદન કર્યું. શ્રી સંઘે ત્યાં ઉત્તમ જિનમંદિર બનાવ્યું. સૂરિજીનો રોગ શાંત થયો. સૂરિજીએ ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તે સ્થાન મહાન્ તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધ થયું. બાદ સૂરિજીએ નવે અંગોની ટીકા બનાવી આ અંગો ઉપર પૂર્વે શ્રી શીલાંકાચાર્યે પશુ ટીકા બનાવી હતી. ત્યારપછી શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ ટીકાઓ બનાવી.”

અર્થાત્ આ તીર્થની સ્થાપના શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજના સમયથી થઈ છે.

પ્રભાવક ચરિત્ર અને *ઉપદેશસમીતિકામાં આ જ કથા થોડા ફેરફાર સાથે ઉપલબ્ધ થાય છે પરંતુ મૂલ આશયમાં ફેર નથી.

આ પ્રભાવિક તીર્થની પ્રાચીનતા અને ચમત્કારિતા માટે નીચેના બંને ઉલ્લેખો મનનીય છે.

શ્રી સ્થંભનક-કલ્પ.

અત્યંત વ્યાધિથી દુઃખી થયું છે શરીર જેમનું અને અણસણ ગ્રહણ કરવા માટે બોલાવેલો છે સંઘ જેમણે (આવા આચાર્ય મહારાજને) રાત્રિના સમયે દેવીએ સુતરની નવ કોકડી ઉકેલવા કહ્યું (૧). દેખાડો છે હાથની અશક્તિ જેમણે, નવ અંગની ટીકાની વાર્તાથી આશ્ચર્ય પામેલા અને સ્તંભન પાર્શ્વના વંદનથી કહેવાઈ છે આરોગ્ય વિધિ જેમને એવા (૨) વળી સંભાણકપુરથી રવાના થએલા અને ધોળકાથી આગળ પગે ચાલતાં સ્થંભનપુરમાં શેઠી નદીના કાંઠે ખાખરાના વનમાં આવેલાં (૩) ત્યાં ભૂમિ ઉપર ગાયના દૂધનું ઝરણું દેખીને જ્યતિહુઅણ અર્ધ સ્તોત્રથી પાર્શ્વનાથને પ્રગટ કરનારા અને (બત્રીસ ગાથાનું) સ્તોત્ર સંપૂર્ણ કરનાર (૪) ગયો છે રોગ જેમનો અને સંઘે કરાવેલા ચૈત્યમાં પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિમાને સ્થાપન કરનારા એવા નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી જયવંતા વર્તો (૫). જન્મથી પહેલાં પણ જે પ્રભુ ઈંદ્રથી દેવાલયમાં, વાસુદેવથી પોતાના આવાસમાં પુજાયા છે અને વરૂણ દેવથી પોતાના સ્થાનમાં ચાર હજાર વર્ષ સુધી પુજાયા છે. વળી કાંતિનગરીમાં ધનેશ શેઠ અને નાગાર્જુનથી પૂજાએલા એવા સ્થંભનપુરમાં રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ જિનેશ્વર તમારું રક્ષણ કરો ! (૬) શ્રી સ્થંભનક કલ્પ સમાપ્ત.

શ્રી સ્થંભનકકલ્પ-શિલાંચ્છ

સ્થંભન કલ્પની અંદર જે વિસ્તારનાં ભયથી સંગ્રહ કરેલ નથી તેને શ્રી જિનપ્રભસૂરિ શિલોંચ્છની જેમ કંઈ કહે છે (૧) ઢંક પર્વતનો ઉપર રણસિંહ

* ઉપદેશ સમીતિકામાં શ્રી સ્તંભન તીર્થપ્રાર્થના અંતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે-
“ આ પ્રમાણે જેમનો આદિ કાલ અગ્નાત છે એવા અને ઈન્દ્ર, શ્રીરામ, કૃષ્ણ, ધરણેન્દ્ર અને સમુદ્રાધિષ્ઠાયક દેવ વજ્રેરથી વિવિધ સ્થાનમાં ચિરકાલ સુધી પૂજિત થયેલા એવા તે શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથ સંસારથી ભગ્યજનેનું રક્ષણ કરો. ” અથવા તો કેટલાક એમ કહે છે કે “ શ્રી કુંથુનાથજીની પાસે મમ્મણ્ય વ્યવહારીઆએ પૂછ્યું કે-“ હે ભગવાન ! મને મોક્ષ ક્યારે પ્રાપ્ત થશે. ? ” એટલે ભગવાને કહ્યું કે “ શ્રી પાર્શ્વનાથજીના તીર્થમાં તને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે, તેથી તેણે આ પ્રતિમા કરાવી. ” અર્થાત્, સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા શ્રી કુંથુનાથજીના તીર્થમાં બની હતી.

રાજપુત્રની લોપલ નામની સૌંદર્યવતી પુત્રીને જોઈને ઉત્પન્ન થયો છે રાગ જેને અને તેણીને સેવતા એવા વાસુકી નાગરાજને નાગાર્જુન નામનો પુત્ર થયો. પુત્રનાં સ્નેહથી મોહિત મનવાળા વાસુકી પિતાએ તેને મોટી ઔષધીઓનાં ફળો, મૂળો અને પાંદડાં ખવરાવ્યાં. તેના પ્રભાવથી તે મોટી સિદ્ધિઓથી યુક્ત થયો. અને સિદ્ધપુરુષ એ પ્રમાણે ખ્યાતિ પામેલો તે પૃથ્વીને (વષે કરતો શાલિવાહન રાજાનો કલાશુર થયો. તે ગગનગામિની વિદ્યા શીખવાને માટે (આચાર્યને) પગલેપના પ્રભાવથી આકાશમાં ઊડતા જોયા. અષ્ટાપદ આદિ તીર્થંત્ર નમસ્કાર કરીને પોતાના સ્થાનમાં આવેલા તેમના પગને ઘોઈને એક સો ને સાત ઔષધિઓનાં નામ આપવાથી વર્ણથી અને ગંધથી જાણીને ગુરુ ઉપદેશ વિના પાદલેપ કરીને (નાગાર્જુન) કુકડીનાં બચ્ચાની જેમ ઊડતો ફૂવાના કાંઠે પડ્યો. ઘાથી જર્જરિત અંગવાળા તેને ગુરુએ પૂછ્યું.-આ શું થયું ? તેણે જે બન્યું હતું તે કહ્યું. તેની હેશિયારીથી આશ્ચર્ય પામેલ ચિત્તવાળા આચાર્યશ્રી તેનાં મસ્તક ઉપર હાથરૂપ કમળ મૂકીને યોગ્યા કે-સાઠી ચોખાના પાણીથી તે ઔષધીઓ વાટીને પગે લેપ કરીને આકાશમાં ઊડવું તેથી તે, તે સિદ્ધિને પામીને ખુશી થયો. ફરીથી કોઈ વખત ગુરુમુખથી સાંભળ્યું કે-શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની આગળ સધાતો અને સ્ત્રીનાં લક્ષણોથી યુક્ત પ્રકાશતી સ્ત્રીથી મર્દન કરાતો રસ કેટીવેધી થાય. તે સાંભળીને તે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રતિમાને શોધવા લાગ્યો. અહીં દ્વારિકામાં સમુદ્રવિજય દશાહે શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના મુખથી મહાપ્રભાવશાળી અને રત્નમયી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા જાણીને પ્રાસાદમાં સ્થાપન કરીને પૂજી. દ્વારિકાના દાહ પછી સમુદ્રવડે ગ્રહણ કરાયેલી તે પ્રતિમા તે જ પ્રમાણે સમુદ્રની મધ્યમાં રહી. કાળાંતરે કાંતિ-નગરીવાસી ધનપતિ નામના વહાણવટીઆનું વહાણ ત્યાં થંભી ગયું. અહીં જિનબિંબ છે એમ દેવવાણીથી (ધનપતિએ જાણ્યું). નાવિકોને પ્રવેશ કરાવીને કાચા સુતરના. સાત તાંતણાથી બાંધીને (તેણે પ્રતિમા સમુદ્રમાંથી કઢાવી) (તે પ્રતિમાને તે શેઠે) પોતાની નગરીમાં લઈને પ્રાસાદમાં સ્થાપન કરી. અચિંત્ય લાભથી ખુશી થએલા એવા તેનાથી (તે પ્રતિમા) હંમેશાં પૂજતી હતી. તે પછી સર્વ અતિથય યુક્ત તે બિંબને જાણીને નાગાર્જુને રસસિદ્ધિને માટે ગ્રહણ કરીને શેઠો નદીના કિનારે સ્થાપન કર્યું. તે(પ્રતિમા)ની આગળ રસ સાધવાને માટે શાલિવાહન રાજાની ચંદ્રલેખા નામની મહાસતી પટ્ટરાણીને સિદ્ધ વ્યંતરની સહાયથી ત્યાં યોલાવીને દરરોજ રસમર્દન કરાવવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે ત્યાં ફરી ફરી જવા આવવાથી તેણીવડે (નાગાર્જુનનો) બંધુસાવે સ્વીકાર કરાયો. તે તેને ઔષધના મર્દનનું કારણ પૂછવા લાગી. તેણે કેટી રસવેધનું વૃત્તાંત જેમ હતું તેમ કહ્યું.

એક વખત પોતાના બન્ને પુત્રોને તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે-આને રસસિદ્ધિ થશે. રસલુબ્ધ તે પુત્રો પોતાનું રાજ્ય છોડીને નાગાર્જુન પાસે આવ્યા. કપટથી રસને લેવાની ઈચ્છાવાળા અને ગુપ્ત વેશવાળા તેઓ જ્યાં નાગાર્જુન લોજન કરતો હતો

ત્યાં રસસિદ્ધિનો વૃત્તાંત પૂછતા હતા. તે (ચંદ્રલેખા) તે રસસિદ્ધિ જાણવા તે (નાગાર્જુન) નાં માટે મીઠાંવાળી રસોઈ કરતી. છ માસ ગયા ત્યારે આ રસોઈ ખારી છે એમ તે નાગાર્જુનને દોષ કાઢ્યો. ચેષ્ઠાથી રસસિદ્ધિ જાણીને તે સ્ત્રીએ પુત્રોને કહ્યું. વાસુકીએ આ (નાગાર્જુન) નો જે હાલના અંકુરાથી મૃત્યુ કહ્યું હતું તે તે પુત્રોએ પરંપરાથી જાણ્યું. તે હાલના શસ્ત્રવડે નાગાર્જુન હણાયો. જ્યાં રસસિદ્ધિ થઈ હતી ત્યાં સ્થંભન નામનું ગામ થયું. તે પછી કાળાંતરે તે બિંબ વદન માત્ર વર્ણને ભૂમિની અંદર છે અંગ જેનું એવું થયું. તે પછી ચંદ્રકુળમાં શ્રી વર્ધ-માનસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી અભયદેવસૂરિજી ગુજરાતમાં સંભાષક નામના ગામમાં વિચરતા આવ્યાં ત્યાં (તેમને) મહાવ્યાધિના વશથી ઝાડા આદિનો રોગ થયો. તેથી નજીકના નગર અને ગામમાંથી પપ્પી પ્રતિકંભણ કરવાને માટે આવવાની ઇચ્છાવાળો મિચ્છામિદુષ્કંઠ દેવાને માટે વિશેષ પ્રકારે સર્વ સંઘને બોલાવવામાં આવ્યો. તેરશની મધ્યરાત્રે શાસનદેવીએ આચાર્યને બોલાવ્યા. હે ભગવન્ ! તમે જાગો છો કે સૂતા છો ? તેથી મંદ સ્વરથી આચાર્ય બોલ્યા મને નિદ્રા ક્યાંથી ? દેવીએ કહ્યું-આ સુતરની નવ કોકડીઓ ઉઠેલો. આચાર્યે કહ્યું-હું શક્તિમાન નથી. દેવીએ કહ્યું-કેવી રીતે શક્તિમાન નથી ? હજી તો વીરતાર્થની લાંબા કાળ સુધી પ્રભાવના કરશો. આચાર્યે કહ્યું-આવા શરીરવાળો હું કેવી રીતે કરીશ ? દેવીએ કહ્યું-સ્થંભનપુરમાં શેઠી નદીના કાંઠે ખાખરાનાં વૃક્ષોની મધ્યમાં સ્વયંભૂ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ છે તેની આગળ દેવવંદન કરો. જેથી સ્વસ્થ શરીરવાળા થશો. તે પછી પ્રભાતમાં બોલાવેલા શ્રાવક સંઘે આચાર્યને વંદન કર્યું. આચાર્યે કહ્યું-સ્થંભનપુરમાં પાર્શ્વનાથને અમે વંદન કરીશું. સંઘે વિચાર્યું ખરેખર કોઈએ સૂરિજીને ઉપદેશ કર્યો છે તેથી આમ બોલે છે. તે પછી સંઘે પણ કહ્યું અમે પણ વંદીશું.

તે પછી ડોળીમાં બેસીને જતા સૂરિજીને કંઈક સ્વસ્થતા થઈ. આથી ઘોળકાથી આગળ પગે ચાલીને જતા (સૂરિજી) સ્થંભનપુરમાં પહોંચ્યા. શ્રાવકો સર્વ ઠેકાણે પાર્શ્વનાથ પ્રતિમાને જોવા લાગ્યા. સૂરિજીએ કહ્યું-ખાખરાનાં વૃક્ષની મધ્યમાં જુઓ. તેઓએ તે પ્રમાણે કર્યું (ત્યાં) શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાનું મુખ જોયું. ત્યાં હ મેશાં એક ગાય આવી તે પ્રતિમાના મસ્તક ઉપર દૂધ મૂકતી હતી તેથી ખુશ થએલા શ્રાવકોએ જે પ્રમાણે દેખ્યું હતું તેમ આચાર્યશ્રીને કહ્યું. અભયદેવસૂરિજી પણ ત્યાં ગયા અને મુખના દર્શન માત્રથી જયતિદુઃખ જલકવ્વકલ્પ ઇત્યાદિ નવીન કરેલી ગાથાથી સ્તુતિ કરી. તે પછી સોળમી ગાથા કરી (ત્યારે) આખી પ્રતિમા (ભૂમિ-માંથી) પ્રગટ થઈ. આથી જ સોળમી ગાથામાં ॥ જય પંચકલ્પજિનેશ્વર (પ્રત્યક્ષ શએલા હે જિનેશ્વર ! જયવંતા વતો) કહ્યું છે. એમ બત્રીશ ગાથાઓ પૂર્ણ કરી. છેઢી બે ગાથાઓ દેવતાને અત્યંત આકર્ષણ કરનારી હોવાથી દેવે વિનંતી કરી કે-હે ભગવન્ ! હું ત્રીશ ગાથાથી સાનિધ્ય કરીશ માટે છેઢી બે ગાથા જોખવી દો.

કેમકે કલિયુગને વિષે અમારું આગમન દુઃખને માટે ન થાયો. સૂરિજીએ એ પ્રમાણે કર્યું. (તે પછી સૂરિજીએ) સંઘની સાથે ચૈત્યવંદન કર્યું. ત્યાં સંઘે ઊંચું મંદિર કરાવ્યું. તે પછી શાંત રાગવાળા સૂરિજીએ શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીને (તે મંદિરમાં) બિરાજમાન કર્યા. તે મોટું તીર્થ પ્રસિદ્ધ થયું. અનુક્રમે ઠાણાંગ આદિ નવ અંગની ટીકાઓ તેા પૂર્વે શીલાંકાચાર્યસૂરિજીએ કરેલી હતી તે પછી પણ વીરતીર્થની લાંબા સમય સુધી સૂરિજીએ પ્રભાવના કરી.

(શ્રી સ્થંભનક-કેદપશિલોચ્છ સમાપ્ત)

ખંભાતની ઐતિહાસિકતા--

ખંભાતના દાનવીરોમાં રાણ્યાવાળયા, તેજપાલ સંઘવી, ઉદયકરણ સંઘવી વગેરે મુખ્ય થયા છે. મહાકવિ ઋષભદાસજી પણ ખંભાતના જ હતા. ખંભાતમાં શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી, જગદ્ગુરુ હીરવજયસૂરિજી, શ્રી વિજયસેનસૂરિજી અને શ્રી વિજયદેવસૂરિજી વગેરેએ ઘણી ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ, ઉત્સવો કર્યા છે ને સંઘ કઠાવ્યા છે. શત્રુજય ગિરિરાજ ઉપર સંઘવી તેજપાલે સત્તરમી સદીમાં લાખ લ્યાહરી ખર્ચી જીજ્ઞાષ્ઞા કરાવ્યો હતો. સૂરિજીના સમયમાં અહીં દીક્ષાઓ પણ ઘણી થઈ છે. વિજયસેનસૂરિજીનું સ્વર્ગગમન અહીં થયું હતું. તેમના સ્મારકરૂપ સ્તૂપ-પાદુકાઓ હતી તે અત્યારે ભોંયરાં પાડાના શ્રી શાંતિનાથજીના મંદિરમાં છે.*

વિક્રમની ખારમી સદીથી ખંભાતનો ગૌરવપૂર્ણ ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થાય છે. ખારમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં (૧૧૫૦ લગભગ) સગાળવસહિકામાં શ્રી હેમચદ્રાચાર્યજીની દીક્ષા થઈ છે. તેમના સમયમાં ગુજરાતના મુખ્ય મંત્રી ઉદાયન-મુંજલ વગેરે અહીં અવારનવાર આવતા. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાલે અહીંના મુસલમાન વ્યાપારી સૈયદને પરાસ્ત કરી, તેના આમત્રણથી આવેલા શંખરાજને પણ હરાવી વિજય મેળવ્યો હતો. અને ખંભાતની પ્રજાને શાંતિ આપી હતી. અહીં તેમણે સુંદર ભવ્ય જિનમંદિર કરાવ્યું હતું.

તેમના સમયમાં જગદ્ગચંદ્રસૂરિજીના પદ્મધર દેવેંદ્રસૂરિજી થયા, તેમજ વિજયચંદ્રસૂરિજી પણ થયા. તેમના સમયમાં ખંભાતમાં જ વડી પોશાળ અને લઘુ પોશાળ એમ બે જુદા મતભેદો પડ્યા હતા.

પ્રસિદ્ધ દાનવીર અને ધર્મવીર શ્રીધર શેઠ જેમણે સમ્યક્ત્વ અને શીલ વ્રતને નિયમ કર્યો હતો, સમ્યક્ત્વના ઉદ્યાપનમાં દરેકે ગામે ગામ સોનામહેરા અને લાડુ મોકલ્યા હતા અને શિયલ વ્રતના ઉદ્યાપનમાં શિયલવ્રત-ચતુર્થ વ્રત-

* શ્રી વિજયસેનસૂરિજીનું સ્વર્ગગમન ખંભાત પાસેના અકબરપુરમાં થયું હતું. ત્યાં તે સમયે ત્રણ સુંદર જિનમંદિરો હતાં. અત્યારે ત્યાં કંઈ જ નથી. સમ્રાટ જહાંગીરે સૂરિજીના સ્વર્ગસ્થાને સ્તૂપ બનાવવા દશ વીધાં જમીન ભેટ આપી હતી.

ધારીઓને પાંચ વર્ષના રેશમી વસ્ત્રો અને સારી પહેરામણી મોકલ્યાં હતાં. તેમાં માંડ-વગદના મંત્રીશ્વર પેથડકુમારને પણ આ પહેરામણી મોકલાવી હતી, જે જોઇ પેથડકુમારે ૩૬ વર્ષની યુવાનવયે સજોડે ચતુર્થ વ્રત ઉચ્ચયું હતું. આ શ્રીધર શેઠ ખંભાતના વતની હતા.

કવિ મેઘ અને કવિ દુર્ગરે અહીંનાં મંદિરોના દર્શન કરી તીર્થમાળામાં ખંભાતનાં મંદિરોને અમર કર્યાં છે. જિનપ્રભસૂરિજીએ પણ સ્થાનક કલ્પ લખ્યો છે, જે આપણે ઉપર વાંચી ગયા. ૧૨૯૪ માં લખાયેલી સમરાધ્યક્ષકહાની તાડપત્રીય વ્રત અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી લિખિત પ્રાકૃત વ્યાકરણની તાડપત્રીય વ્રત શાંતિનાથજીના ભંડારમાં અહીં છે. ૧૩૫૬ માં બૃહદ્વગ્ચના પદ્યચંદ્રસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ ચોકશીની પોળમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં છે. ૧૩૮૦ શ્રી કલ્લસૂરિજી પ્રતિષ્ઠિત ચતુર્વિંશતિ જિનપદ્મ શ્રી ચિન્તામણિના મંદિરમાં છે.

વિ. સં. ૧૪૦૦ દેશળશાહના પુત્ર સહજપાળની ભાર્યા નયન દેવીએ કરાવેલ સમવસરણુ ખારવાડાના શ્રી સીમંધર સ્વામીજીના મંદિરમાં છે.

ખંભાતના સત્યવાદી સોની ભીમનું દષ્ટાંત પણ પ્રસિદ્ધ છે, જેમણે જીવના જોખમે પણ સત્યવ્રત પાળ્યું હતું. આ સિવાય બીજા પણ પ્રાચીન અર્વાચીન ઘણા ઐતિહાસિક પ્રસંગો છે જે લંબાણના ભયથી નથી આખ્યા. વિશેષ જોવા ઇચ્છનાર મહાનુભાવે ખંભાત ચિત્ર પરિપાટી નામનું પુસ્તક જોવું.

મંત્રીશ્વર કર્મચંદ્ર પ્રબંધમાં ઉલ્લેખ છે કે-સમ્રાટ અકબરે એક વર્ષ સુધી અહીંના દરીયામાંથી માછલી વગેરેના શિકારની બધી કરાવી હતી.

અઢારમી સદીના પ્રસિદ્ધ તીર્થમાલાકાર શ્રી શીલવિજયજીએ પણ ખંભાતના મંદિરોનું સુંદર વર્ણન કર્યું છે.

સમરાશાહના પુત્ર સાજણસિંહ ખંભાતમાં હતા ત્યારે સંખલપુરના કોચરશાહે ખંભાતમાં આવી વ્યાખ્યાન વચ્ચે અરજ કરી બહુચરાજીની જીવહિંસા-ખલિદાન બંધ કરાવવા વિનંતિ કરી હતી. સાજણસિંહે કોચર વ્યવહારીને સંખલપુરનો અધિકારી બનાવ્યો છે અને તેમણે બહુચરાજી પ્રમુખ ખાર ગામેમાં અહિંસાનો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો હતો.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના સમયમાં સો કરોડપતિઓ અહીં વસતા હતા. અહીંની જુન્મમામસિદ્ધ પણ એક પ્રસિદ્ધ જ્ઞેન મંદિરનું જ રૂપાન્તર છે. અહીંનો જૂનો કિલ્લો ખૂબ જ મજબૂત અને અલેખ કહેવાતો. તેનાં ખંડિયેરો પણ અત્યારે છે. ખંભાતનો દરિયો પણ પ્રસિદ્ધ છે. ગુજરાતનું આ પ્રાચીન મહાન વ્યાપારી બંદર ગણાતું હતું.

કવિ ઋષભદાસ ખંભાતની યશગાથા ગાતાં રાજ્યા-વાજ્યાનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે—

“ પારેખ વાજ્યા રાજ્યા જૈન સિરોમણી જાણ,
જન મતવાસિ જન જપે, સિર વહે જનની આણ;
અનેક ગુણ રાજ્યા કહેતાં ન પામું પાર રે.

આ બન્ને બન્ધુઓએ પાંચ સુંદર જિનમંદિરો બનાવ્યાં હતાં. રાણકપુર વગેરેના સંઘ કાઢ્યા હતા. તેઓ મહાદાનેશ્વરી, પરમ રાજ્યમાન્ય અને પરા-પકારી હતા. જુઓ—

“ મુનિવરમાં ગુરૂ હીરજી, અસુર અકબર સાર;
વણિગ વંશમાં રાજ્યો, દયા દાન નહિ પાર.”

આવા ગુણસંપન્ન આ શ્રાવકો ખંભાતના રતનરૂપ હતા.

આ સિવાય સંઘવી સોમકરજી, સંઘવી ઉદયકરજી, રાજા શ્રી મલ્લ ઠક્કર જય-રાજ, જસવીર, ઠક્કર લાઇઆ વગેરે અનેક વીરપુત્રો ખંભાતમાં થયા છે. કવિવર ઋષભદાસ તેમનાં કર્તવ્યોનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે.

“ પારિષ વજીઓ નિરાજીઓ, સજસ મહીમા જગમાં ગાજીઓ,
અઉઠ લાખ રૂપક પુણ્ય ઠામિ, અમારિ પળાવી ગામોગામિ;
ઓસ વંશિ સોની તેજપાલ, શત્રુજય ગીર ઉધારવી સાલ,
લ્હાહારી દોય લાખ રસચેહ ત્રીબવતીનો વાસી તેહ.
સોમકરજી સંઘવી ઉદયકરજી અધલખ રૂપક તે પુણ્યકરજી,
ઉસવંસી રાજા શ્રીમાલ અધલખ રૂપકિ ખરચઈ ભલ;
ઠક્કર જયરાજ અ નિજ સવીર, અધલખ રૂપક ખરચઈ ધીર,
ઠક્કર કીકા વાઘા જેહ અધલખ રૂપક ખરચઈ તેહ.”

ખંભાતના શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીના પ્રાચીન મંદિરમાં ઠેક અગિયાર સો ને પાંચઠ (૧૧૬૫)નો અને ૧૩૫૨ નો લેખ છે તેમજ ૧૩૬૬ નો અલ્લાઉદ્દીનના સમયનો પણ લેખ મલ્યો છે અર્થાત્ ખારમી સદીથી તે ઠેક અઢારમી સદીના પ્રાચીન લેખો મળે છે; એમાંથી સોળમી, સત્તરમી અને અઢારમી સદીના પુષ્કળ લેખો મળે છે

ખંભાતની વર્તમાન સ્થિતિ

ખંભાતમાં ૭૬ જૈન દેરાસરો છે. ઉપાશ્રય તથા પૌષધશાળા ૧૦, ધર્મશાળા ૩, પાંજરાપોળ ૧ અને જૈનોનાં ઘર ૫૪૫ છે. પાંચ જ્ઞાનભંડારો છે.

ખંભાતમાં ખારવાડાનો લત્તો જૈનોની વસ્તીથી ભરચક છે તેમજ સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર ભવ્ય મંદિર આ લતામાં આવેલું છે. સ્થંભન પાર્શ્વનાથજીની

મૂર્તિ સુંદર નીલમની છે જેના ઉપર અત્યારે લેપ છે. અને તે ભવ્ય મૂર્તિ અત્યારે ભોંયરામાં ખિરાજમાન છે. એવી જ રીતે જીરાવલાપાડામાં ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું પાંચ-શિખરી ત્રણ માળનું ભવ્ય મંદિર આવેલું છે. આ મંદિરમાં ખંભાતનાં ખીજ વીશ મંદિરોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. શેઠ પોપટભાઈ અમરચંદે તન, મન અને ધનથી આ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો.

ખંભાતમાં ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનાં ચાર મંદિરો, મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનાં બે મંદિરો, સ્થંભજી પાર્શ્વનાથજી, સુખસાગર પાર્શ્વનાથજી, સોમ ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથજી, નવપદ્મવ પાર્શ્વનાથજી, ગોડી પાર્શ્વનાથજી, નવખંડા પાર્શ્વનાથજી, વિજય ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજી, અમીઝરા પાર્શ્વનાથજી વગેરે પાર્શ્વનાથજીનાં મંદિરો અને મૂર્તિઓ સુંદર, ચમત્કારી અને પ્રભાવશાળી છે.

ખંભાતની ચૈત્યપરિપાટી કરતાં લગભગ અઠવાડિયું થાય છે. મોટાં કુલ પર મંદિરોમાં કુલ ૭૬૦ પાષાણની મૂર્તિઓ છે. એક ગુરૂમંદિર સુંદર છે. જ્ઞાનભંડારોનો ટૂંક પરિચય આ પ્રમાણે છે.

૧. જ્ઞાનવિમલસૂરિજીનો ભંડાર અમરચંદ પ્રેમચંદની ધર્મશાળામાં છે. ૯૯ પોથીઓ કાગળ ઉપર લખેલી છે. પુસ્તકો પણ છે.

૨. યુનીલાલજી યતિનો ભંડાર દેવચંદજી યતિના કબજામાં છે. ૧૨૫૦ ગ્રંથો છે.

૩. ભોંયરાના પાડાનો ભંડાર નજીકની ધર્મશાળામાં છે. સંગ્રહ સારો છે. તાડપત્રનાં પુસ્તકો છે.

૪. નીતિવિજયજીનો ભંડાર-જૈનશાળાના કબાટોમાં છે. ૫૦ પોથીઓ છે.

૫. શાંતિનાથજીનો ભંડાર-ખંભાતનો આ પ્રાચીન તાડપત્રીય ભંડાર છે. આ ભંડારમાં ઘણાં અલભ્ય પ્રાચીન પુસ્તકો છે. આ પુસ્તકોનું લીસ્ટ ઇ. સ. ૧૮૮૫ પિટર્સન સાહેબે કર્યું હતું અને હમણાં પૂ. આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીના સમયમાં જીર્ણોદ્ધાર-સુધારોવધારો થયો અને ત્યાર પછી પૂ. આ. શ્રી વિજય-કુસુદસૂરિજીએ આ ભંડારનાં પુસ્તકોનું લીસ્ટ પ્રકાશિત—સંપાદિત કર્યું છે.

૬. ખારવાડામાં પૂ. પા. આ. શ્રી. વિજયનેમિસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી ખંધાવેલ ત્રણ માળનું ભવ્ય જ્ઞાનમંદિર છે, જેમાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ ઘણો સારો છે. સૂરિજીના ઉપદેશથી જીરાવલા પાડામાં એક જ્ઞાનશાળા પણ સ્થપાયેલી છે. ખંભાતમાં ખીજ પણ અનેક સંસ્થાઓ છે.

ગુલાબવિજયજીનો જે ઉપાશ્રય કહેવાય છે તે પૂ. કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીનો ઉપાશ્રય છે.*

*ખંભાતથી સેના અકબરપુરમાં આચાર્યશ્રી:વિજયસેનસૂરિજીનું સ્વર્ગગમન થયું હતું. ત્યાં તે સમયે ત્રણ સુંદર જિનમંદિરો હતાં. તેમજ સમ્રાટ જહાંગીરે સૂરિજીના અગ્નિદાહ સ્થાને સ્તૂપ બનાવવા દશ વીધાં જમીન ભેટ આપી હતી. અત્યારે ત્યાં મંદિરો વગેરે કાંઈ નથી.

ખંભાતમાં બીજી પણ નીચે પ્રમાણે સંસ્થાઓ છે.

૧. જૈન શાળા કમીટી-જે મંદિરોની વ્યવસ્થા રાખે છે. જૈન કન્યાશાળા, જૈન શ્રાવિકાશાળા, મહાવીર જૈન સભા, સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળ, જૈન યુવક મંડળ, શ્રી નેમિપ્રભાકર મંડળ, પોરવાડ યુવક મંડળ, જૈન પાઠશાળા, આયંબિલ વર્ષ-માનતપ ખાતું. વગેરે વગેરે.

અમદાવાદથી સુબંધ જતી લાઇનમાં આણંદ જંકશનથી ખંભાતની લાઇન ભાય છે.

કાવી-ગંધાર

આ બન્ને તીર્થસ્થાનો ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ગંધારમાં બે પ્રાચીન જિન-મંદિરો છે. એક શ્રી મહાવીરસ્વામીનું છે અને બીજું શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથ-જીનું છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મંદિર સં. ૧૫૦૦ માં બન્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ મંદિર જીર્ણ થયું હતું. હમણાં તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. બીજા મંદિરની સ્થાપના ૧૬૫૬ માં શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના હાથે થઈ છે. શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથનો શિલા-લેખ આ પ્રમાણે મળે છે.

“ સંવત્ ઈલાહી ૪૮ સંવત્ ૧૬૫૯ વૈશાખ વદ ૬ ગુરૌ શ્રીગંધારવંદરે
સમસ્તસંઘેન સ્વશ્રેયસે શ્રીપાર્શ્વનાથવિંશં કારાપિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચ શ્રીતપાગચ્છે
મટ્ટારક-શ્રીહીરવિજયપટ્ટમકરાકરસુધાસર-મટ્ટારકપરંપરાપુરંદર-ચન્નચનચાતુરી
ચમત્કૃતચિત્તસંકલમેદિની મંડલાલંકારસાહિત્રી અકવરદત્તબહુમાન-સમસ્ત
સું. દ. હિતાવંતંસ મટ્ટારકપરંપરાપત્રિનીપ્રાણપ્રિય-મટ્ટારક-શ્રીવિજયસેન-
સૂરિમિ: ॥”

આ શહેર સત્તરમી શતાબ્દમાં જૈનપુરી જેવું હતું. જગદ્ગુરુ આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી સેંકડો સાધુઓ સાથે આ જ ગંધાર નગરમાં બિરાજમાન હતા ત્યારે બાદશાહ અકબરે ફત્તેહપુરસિક્કી પધારવાતું નિમંત્રણ સૂરિજી મહારાજને મોકલ્યું હતું. અહિંથી સૂરિજી મહારાજ ખંભાત થઈ અમદાવાદ થઈ અનુક્રમે ફત્તેહપુરસિક્કી પધાર્યા હતા. અહીંના શ્રાવકોએ સૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી સિદ્ધા-ચલજી પર સુંદર મંદિર બંધાવ્યા હતા. આ સંબંધી શ્રી હીરવિજયસૂરિ રાસ અને શ્રીમાન્ જિનવિજયજીસંપાદિત પ્રાચીન લેખસંગ્રહ ભાગ બીજો જુઓ.

અત્યારે આ સ્થાનમાં તદ્દન સામાન્ય ઝુંપડાં વસે છે. શ્રાવકોની વસ્તી નથી. પ્રાચીન તીર્થરૂપે છે. ભરુચથી ૧૭ ગાઉ દૂર ગંધાર છે. અહીંના મંદિરોના શિલા-લેખો પ્રા. લે. સં. ભા. ૨ માં ૪૫૬-૫૭-૫૮-૫૯ માં છપાયેલ છે.

આ લઘ્ય શહેર ઉપર અકસ્માત સમુદ્રનાં પાણીં ફરી વળવાથી ગામ ધ્વસ્ત થઈ ગયું. મંદિર પણ હમણાં જ નવું બનાવરાવ્યું છે. મૂર્તિઓ પ્રાચીન છે. ભરૂચનો સંઘ વ્યવસ્થા રાખે છે વિશેષ જાણવાના જિજ્ઞાસુએ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ (માસિક) વર્ષ ૧, અંક ૧૦ ની અંદર સુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજીએ લખેલ “ગંધાર બંધાર” ના લેખો વાંચવા.

કાવી

ગંધારથી પંદર ગાઉ દૂર કાવી સ્થાન છે. ભરૂચથી રેલ્વે પણ સીધી જાય છે. આ પણ પ્રાચીન નગરી છે. અહીં અત્યારે પ્રાચીન બાવન જિનાલયનાં બે લઘ્ય જિનમંદિરો છે, જેની પ્રતિષ્ઠા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિવર શિષ્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ કરી છે.

કાવીનાં મંદિરોની સ્થાપનાનું સરસ વર્ણન સં. ૧૮૮૬ માં કવિવર શ્રી દીપવિજયજીએ “કાવી તીર્થવર્ણન”માં આપ્યું છે જેનો સાર નીચે મુજબ છે.

“વડનગરના રહેવાસી નાગરજ્ઞાતિય અને ભદ્ર સિવાજીગોત્રીય ગાંધી દેપાલ બંબાતમાં આવીને રહેવા લાગ્યો. વ્યાપાર કરતાં તેણે કોઠીદ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. ગાંધીને અલ્પજ્ઞો ગાંધી નામે પુત્ર હતો અને તેનો પુત્ર લાડકો ગાંધી થયો. લાડકો ગાંધીને વડુજ્ઞો અને ગંગાધર બે પુત્રો થયા. વડુજ્ઞોને બે સ્ત્રીઓ હતી. પોપટી અને હીરાંબાઈ, હીરાંબાઈને ત્રણ પુત્રો હતા કુંવરજી, ધર્મદાસ અને સુવીર. કુંવરજીની સ્ત્રીનું નામ હતું વીરાંબાઈ. આ કુટુંબે કાવીમાં એક લઘ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિ શિષ્યરત્ન શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ કરી હતી, જેનું વર્ણન કાવ્યકાર નીચે પ્રમાણે આપે છે.

એક દિન સકલ કુટુંબ મલીને સુકૃત મનોરથ ભાવે રે;
કાવી સૈહેર અનોપમ ભૂમી દેખી પ્રાસાદ બનાવે રે ॥ ૪ ॥
તપગચ્છપતિ શ્રી સેનસૂરીસર બહુપરિકર ગણી સાથ રે;
સંપ્રતિ નૃપવારાની પ્રતિમા થાપે ઋષભ જગનાથરે. ॥ ૫ ॥

સંવત સોલ્લેનં જોગણપંચાસૈ ઋષભ પ્રભુ મહારાજ રે;
સુભ મુહુરત દિન તખત બિરાજ્યા દીપવિજય કવિરાજ રે ॥ ૬ ॥

એક વખત હીરાંબાઈ અને વીરાંબાઈ સાસુ વહુ મંદિરજીનાં દર્શન કરવા આવેલાં તે વખતે વહુ બંચી અને મંદિરજીનું દ્વાર નીચે હોવાને કારણે વહુજી ધીરે રહીને સાસુને કહ્યું “બાઈજી મંદિરજીનું દર્શનખરૂંતો બહુ બંચું બનાવ્યું પણ બારણું બંદુ નીચું કર્યું.” વહુનું આ વચન સાંભળીને સાસુને સીંચ ચઢી અને

વહુને મહેલું મારતાં કહ્યું. “ વહુજી તમને હોંશ હોય તો પીયરથી દ્રવ્ય મંગાવીને બરાબર માપસર; ઊંચું નીચું મંદિર *ખંધાવજો. ”

સાસુના મહેલાથી વહુને ચટકો લાગ્યો. તેણીએ તરત જ પીયરથી દ્રવ્ય મંગાવ્યું. સં. ૧૬૫૦ માં મંદિરનું ખાતમુદૂર્ત કર્યું. પાંચ વર્ષે મંદિર પૂરું થયું. મંદિરનું નામ રતનતિલક રાખ્યું અને શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના હાથે જ ૧૬૫૫ ના શ્રાવણ સુદિ ૯ ના દિવસે શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુની અંજનશલાકા કરી પ્રભુજી બિરાજમાન કરાવ્યા.

તપગચ્છપતિ શ્રી સેન સૂરીસર તે પશુ સમયે આવે રે
સંવત્ સોલ પંચાવન વરસે અંજનસિલાક બનાવે રે
શ્રાવણ સુદી નવમીને દિવસે ધરમનાથ જગ રાજે રે

કાવીના બન્ને જિનમંદિરોના શિલાલેખો પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભા. બીજામાં નં. ૪૫૧-૪૫૨ અને ૪૫૩-૪૫૪ માં પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે. તેમાં ઉપરની હકીકત નથી. તેમાં થોડી વિશેષતા છે જે નીચે આપું છું.

વડનગરના ગાંધી દેપાલ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના ઉપદેશથી મિથ્યાત્વ ધર્મ છોડી શ્રી જિનવરેન્દ્ર દેવના ધર્મના ઉપાસક બન્યા હતા. જુઓ તે લેખની પંક્તિઓ

“ શ્રીહીરસૂરેરુપદેશલેશં નિશ્ચમ્ય તત્ત્વાવગમેન સઘઃ મિથ્યામર્તિ યઃ પરિ-
હાય પૂર્વં જિનેન્દ્રધર્મે દઢવાસનોઽભૂતમ્ ” ॥ ૨૩ ॥

આગળ તીર્થના માટે પશુ લખ્યું છે કે

શત્રુંજયસ્થાતિમથો દધાનં કાવીતિ તીર્થં જગતિ પ્રસિદ્ધં કાષ્ઠકામૃન્મય-
મત્ર ચૈત્યં દષ્ટ્વા વિશીર્ણં મનસે તિદધ્યૌ ॥”

“ શત્રુંજય તીર્થની સ્થાપના રૂપે પ્રસિદ્ધ એવા કાવી નામના તીર્થના ચૈત્ય- (મંદિર) ને લાકડા અને ઈંટથી બનેલું જોઈ તે બાહુઆ ગાંધીએ એક વખતે વિચાર કર્યો કે-જો આ મંદિરને પાકું બંધાવીને સદાના માટે મજબૂત બનાવવામાં આવે તો મહાન્ પુણ્યની સાથે મારી લક્ષ્મી પણ સફળ થાય. આ વિચારથી પ્રેરાઈ તેણે સંવત્ ૧૬૪૯ માં આપું જિનમંદિર નવું તૈયાર કરાવ્યું. ”

ધર્મનાથનું મંદિર બનાવનાર બાહુઆ ગાંધીના પુત્ર કુંવરજી છે. ૧૬૫૪ માં શ્રાવણ વદિ ૯ ને શનિવારે શ્રી વિજયસેનસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા થઈ છે.

કાવી ગામ મહી નદી જ્યાં આગળ ખંભાતની ખાડીમાં મળે છે તેના મુખ આગળ ખંભાતના સામા કાંઠે આવેલું છે. આ તીર્થની વ્યવસ્થા જંબુસરનો સંઘ

*“ ઊંચા નીચા સમગ્રી કરજ્યો મોટો સિખર બનાવો. ”

૧૮૮૬ સુધી તો કરતો હતો એમ શ્રી દીપવિજયજી પોતાના કાવી તીર્થ વર્ણનમાં લખે છે. અર્થાત્ તે સમયે પણ ગામની સ્થિતિ સારી નહિ જ હોય.

પંદર વર્ષ પહેલાં સુરતથી રેલ્વે માર્ગે જંબુસર થઈને શેઠ કલાણુચંદ ઘેલા-ભાઈ ઝવેરી તરફથી સંઘ ગયો હતો. જેમાં ખર્ચ ૩૦૦૦૦ રૂપિયા લાગ્યા હતા. ત્યાર બાદ આ ક્ષેત્રના ઉદ્ધારનું કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. બાદ નવીન પ્રતિષ્ઠાઓ પણ કરવામાં આવી છે. ઝગડીઆજી અને કાવી તીર્થનો વહીવટ એક જ કમીટી હસ્તક આવે છે.

માતર

ગુજરાતમાં *ખેડા જીલ્લાના મુખ્ય શહેર ખેડાથી ૨ માઇલ દૂર આ તીર્થ-સ્થાન આવેલું છે. તીર્થની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે મળે છે.

“ખેડા જીલ્લામાં મહુધા ગામની પાસે સુહુંજ ગામમાં બારોટના વાડામાંથી શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુજીની પ્રાચીન પ્રતિમાજી નીકળ્યાં હતાં. જૈનોને ખબર પડતાં ત્યાં બધા દર્શન કરવા જતા હતા. ત્યાં માતરના શ્રાવકોને સ્વપ્ન આવ્યું કે સુહુંજ

* ખેડા પ્રાચીન શહેર છે, તેનું સંસ્કૃતમાં ખેટકપુર નામ ઉપલબ્ધ થાય છે. અહીં ૬ ભવ્ય ભિનમંદિરો અને ૫૦૦ ઘર શ્રાવકોનાં છે. શ્રી ભીડભંજન પાર્શ્વનાથજીનું ભવ્ય મંદિર છે. આમાં ત્રણ માળ છે. અષ્ટાષ્ટ વગેરેની રચના પણ દર્શનીય છે. મૂર્તિ બહુ જ પ્રાચીન અને ચમત્કારી છે. વિશેષ માટે જુઓ પ્રમદપ્રભાવી પાર્શ્વનાથ પૃ. ૧૧૦. ગુર્જર મહાકવિ ઉદયરત્ન અહીંના હતા. એમનો સાહિત્યસેવાનો કાળ ૧૭૪૯ થી ૧૭૬૬ સુધી છે. એમણે ઘણા જ જૈનોને પણ જૈન બનાવ્યા હતા. તેમની માદી પણ ખેડામાં છે. અહીં સુમતિરત્નસુરિ જૈન લાખચેરી તથા પુસ્તક સંગ્રહ બહુ સારો છે. જૈન કલબ, જૈન પાઠશાળા, ઠન્નાશાળા તેમજ ૪-૫ ઉપાશ્રય છે.

ભીડભંજન પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ ખેડાથી પશ્ચિમ દિશામાં નદીને સામે પાર હરીયાળા ખામ પાસેના વડ નીચેથી વિ. સં. ૧૫૧૬ નીકળ્યા છે. આચાર્યશ્રી વિજયરાજસુરિજી તે વખતે ત્યાં વિજ્ઞાન હતા. તેમણે ત્યાં નવીન જૈનો પણ બનાવ્યા. ભીડભંજન પાર્શ્વનાથની મૂર્તિની સાથે બે કાઉસગીયા પણ નીકળ્યા હતા, જે ત્યાં મંદિરમાં જ છે. તેમજ હરી-માળાના આવડા રાજપુતોને પ્રતિબોધ આપી જૈન બનાવ્યા હતા જે અત્યારે ‘શેઠ’ તરીકે ખેડામાં જોળખાય છે.

આ પછી ૧૭૬૪ માં ભીડભંજન પાર્શ્વનાથજીની ફરીથી પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ભેખ છે.

ખેડા ઉપરાંત પાટણમાં કે જ્યાં સોનાની શ્રી ભીડભંજન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે. ખંભાતના તારાપુર ગામમાં, ઉનાવામાં, ઉદયપુરમાં, સુરતમાં અને પાવાગઢમાં શ્રી ભીડભંજન પાર્શ્વનાથજીનાં સ્તંભ દર્શનીય મંદિરો છે.

ગામમાં ખારોટને ત્યાં પ્રતિમાજી છે તે લાવો. ખારોટને ત્યાં જુદા જુદા ગામના લોકો પોતાને ત્યાં લઈ જવા ઇચ્છતા હતા. આખરે માતરના શ્રાવકોનું સ્વપ્ન ફળ્યું. પ્રતિમાજીને ગાડામાં પધરાવતાં જ ગાડું માતર તરફ વળ્યું. આવી જ રીતે માતર જતાં રસ્તામાં નદી આવી જે ચારે કાંઠે ભરપૂર હતી. ગાડું વિના વિદેને નદી પાર ઉતરી ગયું. જનતાએ કહ્યું-આ કાલમાં આ જ પ્રભુજી સાચા દેવ છે. ત્યારથી “સાચા દેવ”ના નામથી ખ્યાતિ વધી. માતરમાં પ્રથમ ૧૮૫૨ માં અને બાદમાં ૧૮૯૭ માં ખાવન જિનાલયનું લખ્ય જિનમંદિર થયું. ત્યાં સુંદર ધર્મશાલા છે. હમણાં શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈ તરફથી જીર્ણોદ્ધાર સુંદર થયો છે. સુંદર ખાવન જિનાલયો કરાવ્યા છે. મંદિરની સામે જ મોટી ધર્મશાળા છે. સામે ઉપાશ્રય છે. ખીજી નાની ધર્મશાળા પણ છે. દર પૂજિમાએ ઘણા યાત્રાળુઓ લાલ દેવે છે અને ભાતું પણ અપાય છે.

માતર જવા માટે, અમદાવાદથી મુંબઈ જતી લાઈનમાં મહેમદાવાદ સ્ટેશને ઉતરી, ખેડા થઈ વાહન-ટાંગા-ગાડીથી માતર જવાય છે. તેમજ નડીયાદથી માતર મોટર પણ જાય છે.

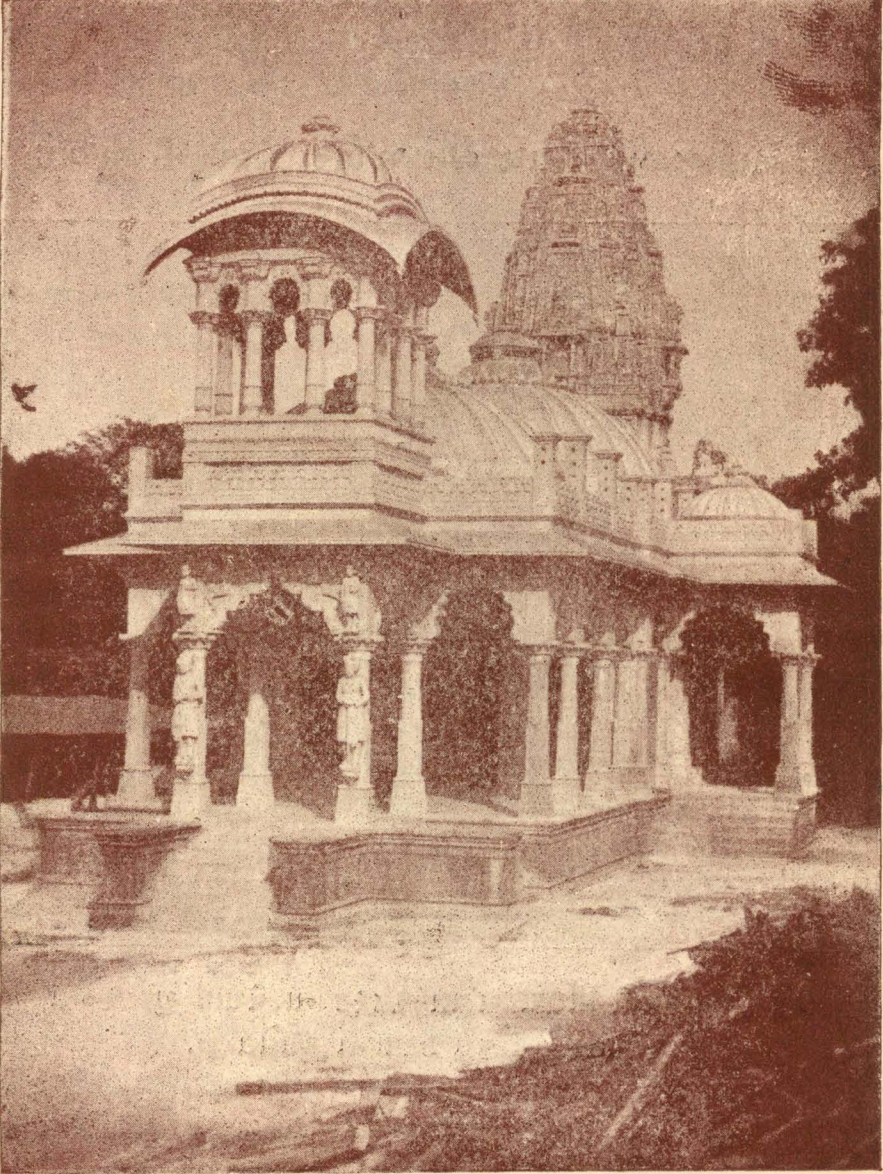
અગાશી.

મુંબઈનું પ્રવેશદ્વાર એને પ્રાચીન સોપારક નગરની પાસેનું શહેર છે. મોતી-શાહ શેઠનાં વહાણ સોપારક બંદરે રોકાયાં હતાં. ત્યાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની મૂર્તિ લાવી અહીં પધરાવી નાનું મંદિર બંધાવ્યું. બાદ શ્રી સંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરી મોટું મંદિર ધર્મશાલા બંધાવ્યા. પાસે જ નવીન સોપારા છે ત્યાંના તલાવમાંથી પણ મૂર્તિઓ નોકબી હતી. મુંબઈની ઉત્તરે ઠાણા જીલ્લામાં ખી. ખી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વેના વીરાંર સ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર છે.

મુનિસુવ્રતસ્વામીની જે પ્રતિમા હાલમાં બિરાજમાન છે, તે શ્રી મુનિસુવ્રત-સ્વામીના સમયની મનાય છે. કૌંકણ દેશનો રાજા જૈન ધર્મી હતો અને તેના સમયમાં આ પ્રદેશમાં હજારો જૈન સાધુઓ વિચરી લોકોપકાર કરતા હતા. શ્રી નિશીથચૂર્ણિમાં આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ છે. અગાશી હવા ખાવા માટે પણ વખણાય છે. અહીં સુંદર ધર્મશાળા-પુસ્તકાલય વગેરે છે. યાત્રિકો પણ ખૂબ લાલ દેવે છે.

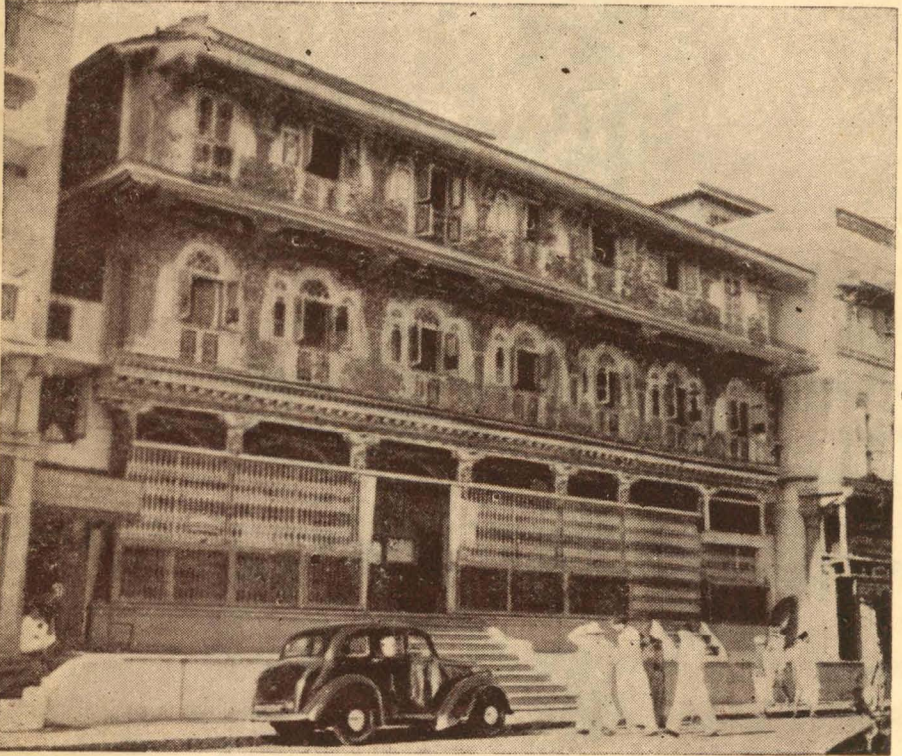
મુંબઈ

આ શહેર ભારતવર્ષનું ખીજા નંબરનું અદ્વિતીય શહેર છે. દુનિયાભરના મોટા-મોટા શહેરોમાં તેની ગણતરી છે. બંદર સુંદર અને સગવડતાવાળું હોવાથી વ્યાપાર માટે હિંદલરમાં પ્રથમ પકિતનું આ શહેર છે. દુનિયાની પર્યટંગી પ્રજા અહીં જોવા મળે છે. મુંબઈ રાજકીય અને સામાજિક પ્રવૃત્તિનું ધામ છે. જૈનોની વસ્તી અહીં સારા પ્રમાણમાં-એટલે કે પચીસ હજારની આસપાસ છે. મુંબઈ સખા-

થાણા (મુંબઈ) ખાતે આવેલ પ્રખ્યાત નવપદ્મનું જિનાલય

શ્રી ગોડીજ પાર્શ્વનાથ જૈન મંદિર. પાયધુની-સુ'બધ

આ જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૬૮ ના વૈશાક શુદ્ધ ૧૦ના
મંગલમય દિવસે કરવામાં આવેલ છે.

વતી શહેર હોવાથી નાની-મોટી સખાવતો માટે દરેક શહેરો કે સંસ્થાઓને સુબ્બ પ્રતિ નજર હોડાવવી પડે છે. અહીંના જૈનો સુખી, લાગવગવાળા અને ધર્મની દાઝવાળા છે. અહીં આપણાં મુખ્ય મુખ્ય મંદિરો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. ગોડીલ પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર પ્રાચીન મંદિર છે. મૂર્તિ બહુ જ ચમત્કારી અને ભવ્ય છે. આ મંદિર પાયધુની ઉપર છે.
૨. મહાવીર સ્વામીનું „ „ „
૩. આદીશ્વર ભગવાનનું „ „ „

શાંતિનાથજીનું, નેમનાથજીનું, પાર્શ્વનાથજીનું આ મંદિરો પાયધુની અને તેની નજીકમાં છે. લાલભાગમાં હમણાં જ ભવ્ય જિનમંદિર બન્યું છે. ઝવેરી બજારમાં મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિ બહુ જ સુંદર અને દર્શનીય છે. મારવાડી બજારમાં પાર્શ્વનાથજીનું, કેલાખા ઉપર શ્રી. શાન્તિનાથજીનું, બજાર ગેઇટ ઉપર શ્રી શાંતિનાથજીનું, માંડવી ઉપર ખારેક બજારમાં શ્રી અનંતનાથજીનું, માંડવી ઉપર લાત બજારમાં શ્રી આદિનાથજીનું, લાયખાલામાં શ્રી આદીશ્વરજીનું તથા મજલા ઉપર શ્રી અજિતનાથજીનું મંદિર બહુ જ સુંદર અને દર્શનીય છે. અહીં દર રવિવારે-સોમવારે અને પૂર્ણિમાએ મેળા જેવી ઠઠ જામે છે. પરેલ લાલવાડીમાં સુનિધિનાથજીનું, વાલકેશ્વરમાં વચલા ઢાળમાં શિખરબંધ નાનું આદિનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. ઉપરના ઢાળમાં આદિનાથજીનું તથા ઉપલા મજલામાં શામળિયા પાર્શ્વનાથજીનું છે. બાબુના મંદિરમાં સ્ફટિકની મૂર્તિ દર્શનીય છે. બીજાં ઘરમંદિરો પણ દર્શનીય છે.

આ સિવાય સુબ્બના પરા શાન્તાકુંઝ, અધેરી, મલાડ, કુર્લા વિગેરેમાં જૈન મંદિરો છે. આમ થાણા તરફ જતાં ઘાટકોપરમાં શ્રી ભુરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર સુંદર છે. દાદર, મુલુન્દમાં, લાંડુપમાં અને થાણામાં પણ દર્શનીય મંદિરો છે. થાણા શ્રીપાલ મહારાજના સમયનું પ્રાચીન તીર્થસ્થાન જેવું છે. અહીં હમણાં સુંદર સિદ્ધચક્રનું મંદિર બન્યું છે.

સુબ્બમાં આપણી પ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. જૈન એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા.
૨. જૈન શ્વતાંબર કોન્ફરન્સ.

જે સંસ્થા જૈન સંઘમાં સુધારાના ઠરાવો કરી પ્રચાર કરે છે. શિક્ષણપ્રચાર માટે પણ પ્રયત્ન કરે છે. જૈન સંઘના પ્રશ્નો સંબંધી ચર્ચા કરે છે. સાહિત્યપ્રચાર પણ સારો કરે છે,

૩. જૈન યુવક સંઘ.

૪. યંગમેન્સ જૈન સોસાયટીની શાખા પણ છે.

૫. શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુલની ઓફિસ-એમ્બર તેમજ ગુરૂકુલની શાખા સુબંધમાં ખોલવાનો પણ પ્રયત્ન ચાલુ છે. (આ સંસ્થાની સ્થાપના સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજે ૧૯૬૮ માં કરેલી અને એની છેલ્લી કમિટી ૧૯૭૩ માં સુબંધમાં સ્થાપી અને ત્યારથી ગુરૂકુલ નામ પ્રચલિત થયું.)

૬. મહાવીર જૈન વિદ્યાલય ગોવાળીયા ટેન્ક પર છે. હિન્દભરના જૈનોમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે આ સંસ્થાએ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે. આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી આ સંસ્થા સ્થપાયેલી છે. એની શાખા અમદાવાદ અને પુનામાં ચરૂ થઈ છે. હમણાં મહિલા વિદ્યાલય પણ સુબંધમાં ચલાવે છે

૭. સિદ્ધદેવ જૈન બાળાશ્રમની ઓફિસ.

૮. માંગરોળ જૈન કન્યાશાળા. શકુંતલા કાંતિલાલ ઈશ્વરલાલ જૈનગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ.

૯. જૈન એજ્યુકેશન બોર્ડ-ધાર્મિક શિક્ષણના પ્રચાર, પરીક્ષા આદિનું સંચાલન કરે છે અને તે જૈન ઠાન્કરન્સના હાથ નીચે ચાલે છે.

૧૦. જૈન સ્વયંસેવક મંડળ, જે બહુ જ સુંદર સેવા કરે છે. અને જૈન સેવા-સહન હમણાં સ્થાપ્યું છે.

૧૧. બાપુ પન્નાલાલ પુનમચંદ જૈન હાઈસ્કૂલ.

૧૨. શેઠ મણીલાલ ગોકુલદાસ જૈન હોસ્ટેલ.

૧૩. આત્માનંદ જૈન સભા.

માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે જૈન વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ આપતી સંસ્થાઓ પણ સુબંધમાં સારા પ્રમાણમાં છે. આમાં કેટલીક જ્ઞાતિવાર છે અને કેટલીક હરેક જૈન વિદ્યાર્થીને સ્કોલરશીપ આપે છે.

આ ઉપરાંત સુબંધમાં અનેક સ્થળો જોવા લાયક છે.

પારોલી તીર્થ

આ તીર્થ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ પંચમહાલ જીલ્લામાં આવ્યું છે. તીર્થની નજીકમાં સુંદર વેંજલપુર ગામ છે જ્યાં શત્રુંજય ઉપરના ઢાઢાના મંદિરના ઘાટનું સુંદર મંદિર છે. ધર્મશાળા છે. અહીંથી પારોલી તીર્થ ૬-૭ ગાઉ દૂર છે. વેંજલપુર પહોંચવા માટે B. B. & C. I. રેલ્વેનું વડોદરાથી ગોધરા લાઇન ઉપર

ખરસાલીયા સ્ટેશન છે. ત્યાંથી માત્ર એક માઈલ દૂર વેજલપુર છે. વેજલપુરમાં દર્શન પૂજન કરી વાહનદ્વારા પારોલી જઈ શકાય. છે.

આ તીર્થની ઉત્પત્તિ માટે નીચે પ્રમાણે હકીકત મળે છે.

“ કેટલાંક વર્ષો પહેલાં કરકે નદીની ભેખડમાં એક સુંદર જિનપ્રતિમા એક પથરની જેમ પડ્યાં હતાં. આ વાતની જાણ થતાં વેજલપુર, છાણી, વડોદરાના જૈનો અહીં આવ્યા. ભગવાનને ગાડામાં બેસાડીને કરકે ગામના સઘે એમ ઇચ્છતા હતા કે ભગવાનને અમે લઈ જઈએ, પરંતુ થોડી જ વારમાં હાંકનાર વિના જ ગાડું એની મેળે પારોલી તરફ વળ્યું અને અત્યારે જ્યાં મંદિર છે ત્યાં જઈને ઊભું. બસ ત્યાંથી ન આગળ જાય કે ન પાછળ જાય. બધા ભક્તો સમજી ગયા કે ભગવાનને અહીં જ બિરાજમાન કરાવવાની અધિષ્ઠાયક દેવી ભાવના છે. પછી સુંદર પાંચ શિખરી-મંદિર થયું અને પ્રતિષ્ઠા થઈ. પ્રતિમાજી ખૂબ ચમત્કારી હોવાથી “ સાચા દેવ ” તરીકે એની ખૂબ જ ખ્યાતિ થઈ. જૈન જૈનેતરો બધાય પ્રેમથી-ભક્તિથી પ્રભુને નમે છે અને ઈષ્ટકૃણ પ્રાપ્ત કરે છે.

અહીં ચોમાસા સિવાય હંમેશાં રસ્તો સારો રહે છે.

પાવાગઢ

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન શહેર ચાંપાનેર પાસે આવેલો પાવાગઢ આજે પંચમહાલ જિલ્લામાં આવેલો છે. ચાંપાનેર ગુજરાતના રાજા અને પાટણના સ્થાપક વનરાજ ચાવડાના મંત્રી ચાંપાના નામથી, વનરાજે વસાવ્યું હતું. ચાંપાનેર માં એક વાર અનેક જૈન મંદિરો હતાં અને અનેક ધનવાન શ્રીમંત જૈનો વસતા હતા. ચાંપાનેરના સંઘે આવન જિનાલયનું ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું હતું અને એમાં શ્રી અભિનંદન પ્રભુજી તથા શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથજીની મુખ્ય પ્રતિમાઓ બિરાજમાન હતી. આ બન્ને મૂર્તિઓની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૧૧૨ માં, વૈશાખ શુદ્ધ ૫ ને ગુરુવારે આચાર્ય શ્રી ગુણસાગરસૂરીશ્વરજીના હાથે થઈ હતી. આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવથી ચાંપાનેરના સંઘમાં ખૂબ જ ઉત્સવ અને આનંદ વર્તાયો હતો.

ચોથા શ્રી અભિનંદન પ્રભુની શાસન અધિષ્ઠાયિકા ‘ કાલિકા ’ દેવી મહાપ્રભાવિક અને ભક્તજનોનાં વાંછિત પૂરનારી હતી. પાવાગઢમાં હિન્દુ રાજા, પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના વંશજો રાજ્ય કરતા હતા અને તેઓ પશ્ચિમ આ કાલિકાને રાજ્યની રક્ષણકર્તા માનતા હતા.

પંદરમી સદીમાં ખંભાતના ધર્મનિષ્ઠ એકિવર્ય શ્રી મેઘાશાહે સંભવનાથ જિનના મંદિરમાં આઠ દેવકુલિકાઓ કરાવી હતી અને તેની પ્રતિષ્ઠા મહાપ્રભાવિક શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ કરાવી હતી.

ચાંપાનેરથી પાલીતાણાનો ભવ્ય સંઘ પણ ૧૬૪૪ માં નીકળ્યો હતો.

અહીંની શ્રી કાલિકાદેવીનું આરાધન અંચલગચ્છીય આચાર્ય શ્રી આચર્ય રક્ષિતસૂરિજીએ પણ કર્યું હતું. પહેલાં અહીં જૈન શિલ્પશાસ્ત્રના વિધાન મુજબ લક્ષણસંપન્ન શ્રી કાલિકા દેવીની મૂર્તિ હતી. અંચલગચ્છના આચાર્યવર્યો તે કાલિકા દેવીને સ્વગચ્છરક્ષિકા તરીકે માનતા હતા.

પાવાગઢ ઉપર નવ જિનમંદિરો હતાં. મહામંત્રી વસ્તુપાલના ભાઈ તેજપાલ, ગોધરાના ધુધુલ રાજને જીતીને અહીં આવ્યા હતા. અહીં ઉત્સવાદિ કર્યા હતા અને સર્વતોભદ્રનું સુંદર જિનમંદિર બનાવી શ્રી મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિ બિરાજમાન કરાવી હતી. ચાંપાનેરનું પતન મહામદ બેગડાના સમયે થયું. તેણે પાવાગઢ અને જુનાગઢ બે ગઢ જીત્યા હતા એથી એ બેગડો કહેવાતો. તે વખતના પાવાગઢના રાજા પતાઈ રાવળને દુર્બુદ્ધિ સૂઝી અને જેમ કહેવાય છે તેમ એ રાજાએ સખીઓના સમૂહમાં આવેલ કાલિકા દેવીનો હાથ પકડી પોતાની અનિચ્છનીય ઇચ્છા જણાવી હતી.

“ પાવા તે ગઢથી ઉતર્યા મહાકાલી રે ” પરંતુ રાજાને આ અનિચ્છનીય ઇચ્છાની માંગણી ન કરવા દેવીએ સમજાવ્યા છતાં એણે ન માન્યું. એ દેવીને શ્રાપ લાગ્યો અને પાવાગઢનું પતન થયું. મંદિરો હુંટાયાં. આમાં શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ જૈન સંઘે ગુપ્ત રાખી હતી તે ઓગણીસમી સદીમાં પ્રગટ થઈ— ૧૮૮૯ ના માગશર વદિ ૧૧ વડોદરામાં પ્રગટ થયાં. આ સંબંધી તપાગચ્છીય શ્રી શાંતિસાગરસૂરિજીને સ્વપ્ન આપ્યું હતું. પ્રતિમાજી પ્રગટ થયા પછી સાત વર્ષે ૧૮૯૬ ના મહાશુદ્ધિ ૧૩ના રોજ એની વડોદરામાં મામાની પોળમાં શ્રી શાંતિ સાગરસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. સર્વ લોકને કલ્યાણકરનારી હોવાથી આ શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ કલ્યાણ પાર્શ્વનાથજીના નામથી અંકિત કરવામાં આવી. આ મંદિર અત્યારે પણ મામાની પોળમાં વિદ્યમાન છે. હમણાં જ આ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાનો શતાબ્દી મહોત્સવ ઉજવાયો હતો અને શાન્તિસ્નાત્રાદિ ભણાવવામાં આવ્યાં હતાં.

જૈન શ્વેતાંબર કેન્દ્રરત્ન તરફથી પ્રકાશિત થયેલી જૈન શ્વેતાંબર ડીરેક્ટરી ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં ગુજરાત વિભાગમાં જણાવ્યું છે કે પાવાગઢમાં જૈન શ્વેતાંબર મંદિરો છે. એક ભીડમંજન પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિને, વ્યવસ્થાના અભાવે, વડોદરામાં દાદા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં પધરાવેલ છે.

અહીં કુલ દશ જિનમંદિરો હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે. એક સુંદર જિન-મંદિરમાં તો ભીત ઉપર ત્રણ શ્વેતાંબર મૂર્તિયો છે. તેમની ભુજાઓમાં બાણબંધ અને હાથો પર કંકણ છે. આસનમાં હાથીનું ચિત્ર છે.

આગળ ઉપર એક વિરાટ મંદિર ધરાશાયી થઈ રહ્યું છે. એમાં નંદીશ્વર દ્વીપની સમાન ચારે તરફ આવન જિનાલયો હતા. આ સિવાયનાં દેહરામાં પાંચ દેહરાં નગારખાનાની પાસે છે. એક છાશીયા તળાવ પાસે છે. બાકીનાં ત્રણ દુધીયા તળાવ પાસે છે.

આ મંદિરો શ્વેતાંબરી હતાં એમ તો પાંચમહાલભૂદાના કલેક્ટરે પણ કબૂલ્યું છે.

નગારખાનાના દરવાજેથી કાલિકામાતાના મંદિર સુધી ૨૨૬ પગથિયાં છે ત્યાં કેટલેક ઠેકાણે સામાન્ય પથ્થરની જેમ જૈન મૂર્તિયોને પણ ચોડી દીધેલ છે. આ મૂર્તિયો શ્વેતાંબર છે કારણ કે લંગોટ વગેરે સ્પષ્ટ દેખાય છે.

હમણાં હમણાં આ મંદિરના હક્ક માટે એક કેસ ગોધરાના આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર પાસે ચાલે છે. જૈન શ્વેતાંબર સંઘના અગ્રણીયો-જૈન સંસ્થાઓ સવેળા બગૃત થઈ એક પ્રાચીન તીર્થને સંભાળે-છોળીખાર કરાવે એ જરૂરી છે.

આ સંબંધી પંડિતરત્ન શ્રીયુત્ત્વ લાલચંદ્ર ભગવાનદાસભાઈએ ‘પાવાગઢથી વડોદરા’ પુસ્તક પ્રકટ કરી તેમજ તેજપાલનો વિજય આ બંને પુસ્તકોમાં પાવાગઢ પ્રાચીન શ્વેતાંબરી તીર્થ છે એમ બહુ જ સરસ અને સચોટ પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે. આ પુસ્તક જરૂર વાંચવા યોગ્ય છે.

આ સિવાય પાવાગઢમાં પ્રાચીન શ્વેતાંબર જૈન મંદિરો હોવાના ઉલ્લેખો નીચે મુજબ ઉપલબ્ધ થાય છે, જેનાં પ્રમાણો નીચે આપ્યા છે-

૧. વિધિપક્ષગચ્છ(અચલગચ્છ)ના સ્થાપક શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિજીએ અહીં મહાવીરજ્ઞાપીના મંદિરનાં દર્શન કર્યા હતા. ૧૧૫(૬)૯ માં. (અચલગચ્છ પટ્ટાવલી).

૨. ગુજરાતના મહામાત્ય વસ્તુપાલના લઘુબન્ધુ તેજપાલે અહીં સર્વતોભદ્ર નામનું સુંદર જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું, જેમાં મૂલનાયકજી શ્રી મહાવીરપ્રભુજી હતા. (વસ્તુપાલચરિત્ર)

૩. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીના ગુરુબન્ધુ ભુવનસુંદરસૂરિજીએ પાવાગઢ ઉપરના શ્રી સંભવનાથજીની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી છે-

“મહાપ્રાતિહાર્યશ્રિયા શોભમાનં સુવર્ણાદિવપ્રત્રયીદીપ્યમાનમ્ ।

સ્ફુરત્કેવલજ્ઞાનવલ્લીવસન્તં સ્તુવે પાવકે મુધરે સ્મમ્ભવંતમ્ ॥”

આ સૂરિજીએ તો પાવાગઢને શ્રી શત્રુઞ્જય પર્વતના અવતારરૂપે પણ વર્ણવેલ છે. જીઓ—

“ સ્થિતં પુણ્ડરીકાચલસ્યાવતારેઽશ્વિલક્ષ્માધરશ્રેણિશૃંગારહારે ।
તૃતીયં જિનં કુન્દદન્તં મદન્તં સ્તૂવે પાવકે ભૂધરે શ્રમ્ભવંતમ્ ॥ ”

આ જ સૂરિવરે ચાંપાનેરજીના પાવાગઢ ઉપરના સમ્ભવ જિનેશ્વરને બહુ જ સારી રીતે સ્તવ્યા છે. જીઓ—

“ ચાંપાનેરપુરાવતંસવિશ્વદા(દે) શ્રીપાવકાદ્રી સ્થિતં ।
સાર્વ શ્રમ્ભવનાયકં ત્રિશુવનાલङ્કારહારોપમમ્ ॥ ”

૪. માંડવગઢના સંઘપતિ વદલાકે અનેક તીર્થોની યાત્રા કરી છે તેમ પાવાગઢના શ્રી સમ્ભવનાથજીને વંદના કરી શાંતિ મેળવી હતી. (ગુરુગુણરત્નાકર)

x

x

x

૫. ઉપદેશતરંગિણીમાં પુરુષપ્રવર્તિત તીર્થોમાં પાવાગઢને પણ ગણાવ્યું છે. પંદરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા શ્રી સોમદેવસૂરિજીએ ચાંપાનેરના હિન્દુ રાજવી જયસિંહને ધર્મોપદેશ આપી રંજિત કર્યો હતો. આ સૂરિજીએ જીનાગઢના રા. માંડવીકને અને મેવાડના રાણા કુંભકર્ણને પણ પોતાની અપૂર્વ વિક્રતા અને કાવ્યશક્તિથી રંજિત કર્યાં હતાં.

૬. પાટણના સંઘવી ખીમસિંહ અને સહસા જેઓ વીસાપોરવાડ હતા, તેમણે પાવાગઢમાં સુંદર લવ્ય જિનમંદિર બનાવરાવ્યું હતું અને ૧૫૨૭ના પોષ વદિ ૫ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

અઢારમી સદીના વિદ્વાન જૈનકવિ સુનિવર લક્ષ્મીરત્નજી પાવાગઢનું રસિક વર્ણન આપે છે. જીઓ—

ગુર્જર દેશ છે ગુણનીલો પાવા નામે ગઢ બેસણો—
મોટા શ્રી જિનતાણા પ્રાસાદ, સરગસરીશું માંડે વાદ

જગદ્ગુરુજી શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પદ્મધર પરમપ્રતાપી શ્રી વિજય-સેનસૂરીશ્વરજી વિ. સં. ૧૬૩૨ માં ચાંપાનેરપુરમાં પધાર્યા હતા. અને જય-વંત શેઠે સૂરીશ્વરજીના હાથે મોટો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ કરાવ્યો હતો.

અઢારમી સદીમાં શ્રીશીલવિજયજી ગણિએ (૧૭૪૬)

‘ ચાંપાનેરી નેમિજિણુંદ મહાકાલી દેવી સુખકુંદ ’

સં. ૧૭૬૭માં અંચલગચ્છીય શ્રી હૃદયસાગરસૂરિજીએ પાવાગઢની મહાકાલિકાની તથા સાચાદેવની યાત્રા કરી હતી.

મેજર જે. ડબ્લ્યુ. વોટસને પણ (૧૮૭૭ માં) પાવાગઢ ઉપરના કિલ્લામાં જૈન મંદિરો હોવાનું સૂચવ્યું છે.

મી. બર્નેસે પણ (૧૮૮૫) પંચમહાલનો પરિચય કરાવતાં લખ્યું છે કે “ પાવાગઢના શિખર પર રહેલા કાલિકા માતાના મંદિર નીચેના ભાગમાં આત પ્રાચીન જૈન મંદિરોનો જથ્થો છે.

પાવાગઢ ઉપરની એક પ્રસિદ્ધ મસિદ-જુમ્મામસિદના પરિચયમાં એક વિદ્વાન લેખક લખે છે—

‘ તે (જુમ્મામસિદ) ની બારીઓમાં અને ઘુમ્મટોમાં જે કૌતરકામ અને શિલ્પકળા દર્શાવી છે તે અન્યથા પમાડે તેવી છે. આબુના પહાડ ઉપર આવેલા દેલવાડાનાં જૈન મંદિરોમાં જે પ્રકારની આઠ પાંદડીવાળા કમળની રચના કરવામાં આવી છે તેવા જ પ્રકારની આકૃતિઓ અત્ર પાણી જોવામાં આવે છે.

મંત્રીશ્વર તેજપાલનું પ્રસિદ્ધ સર્વતોલદ્રમંદિર, એ આ જ લાગે છે.

આ તીર્થને આટલો પરિચય એટલા ખાતર જ આપ્યો છે કે સુર વાંચકો સમજી શકે કે પાવાગઢ શ્વેતાંબર જૈન પ્રાચીન તીર્થ છે. ત્યાંની સુપ્રસિદ્ધ મહાકાલિકાની પણ શ્રી અભિનંદન પ્રભુજીની શાસનદેવી છે.

ભિન્નમાલ

“ લીનમાલની છ દેહરિ રે છ સિની પચતાલ રે

પં. મહિમાવિજયજી ચૈત્યપરિપાટી.

“ ભિનમાલે મહિમા ઘણો ગોડીજિન હો સુખનો દાતાર.

(પં. કલ્યાણસાગરવિરચિત પાર્શ્વનાથ ચૈત્યપરિપાટી)

“ ભિનમાલ ભયભંજનનાથ ”

પં. શીલવિજયજી તીર્થમાલા

“ તિહાંથી ભિનમાલે આવીયા એ ભેટયા શ્રી પાસ

ચાર પ્રાસાદતણા સુખિંબ નિરખ્યા ઉલ્લાસ

ભિન્નમાલે ભલરૂપજી

(શ્રી ચૈત્યવિજયજી ઉપાધ્યાયશ્રી પાર્શ્વનાથ નામમાલા)

પંદરમી સદીના મહાકવિ મેઘે પોતાની તીર્થમાલામાં ભિન્નમાલને આવેલું સુંદર પરિચય આપ્યો છે.

“ શ્રી જલઉનયરિ ભિનવાલિ એકવિ. પ્રખલુ નંદ વિચાલી;

નિઉ (નેવું) સહસ વાણિગનાં ઘણાં પંચિતાલીસ સહસ વિપ્રતણાં
સાલાંતાલાં નર્મ દોહરાં પ્રાસાદે લુણપૂજા કરાં

મુનિવર સહસ એક પોસાલ આદિનગર એહવઉ ભિનમાલ

ઉપર્યુક્ત મહાત્મા કવિએ ભિન્નમાલનું જે વર્ણન આપે છે તે ભિન્નમાલ એક વાર ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાનીનું ધામ હતું. જયશિખરીના પંચાસર પહેલાનું ગુજરાતનું આ નગર કલા, સંસ્કૃતિ, વૈભવ, વિદ્યા, સંસ્કાર અને વ્યાપારનું કેન્દ્ર ધામ ગણાતું હતું. વનરાજ આવડાએ પાટણ વસાવ્યું અને ભિન્નમાલના પોરવાડ, શ્રીમાલ વણિકો અને શ્રીમાલ બ્રાહ્મણો વગેરે પાટણ આવ્યા. મહામંત્રીશ્વર વિમલના પૂર્વજો ભિન્નમાલથી ગાંભૂ-ગંભૂતા અને પાટણ આવેલા એ તો પ્રસિદ્ધ જ છે.

ભિન્નમાલની સ્થાપના ક્યારે અને કેાણે કરી એનો ઐતિહાસિક કાવ્યમય ઉલ્લેખ શ્રીમાલપુરાણમાં મળે છે. શ્રીમાલપુરાણની માન્યતાનુસાર સત્યયુગમાં આ નગર શ્રીમાલ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતું. પછી રત્નમાલ, પુષ્પમાલ અને ભિન્નમાલ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. આ જ કથાને જૈનગ્રંથકારોએ પણ જુદી જુદી રીતે સ્વીકારેલ છે. પ્રખંધચિન્તામણી, વિમલપ્રખંધ, ઉપદેશકલ્પવલ્લી, લોજપ્રખંધ વગેરે ગ્રંથોમાં વિવિધ રીતે આ નગરની ઉત્પત્તિનું વર્ણન રસમય રીતે મળે છે જે વાંચવા યોગ્ય છે.

સુપ્રસિદ્ધ ‘કુવલયમાલાકથા’ ના કર્તા શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિજીના પૂર્વજ ગુરુ શિવચંદ્ર ગણિ મહત્તર પંજાબમાંથી વિહાર કરતા કરતા ભિન્નમાલમાં આવી રિથત થયાને ઉલ્લેખ કુવલયમાલા કથામાં છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાના રચયિતા સિદ્ધર્થો મહાત્મા પણ અહીં થયા છે. અહીં અનેક જૈનાચાર્યો પધાર્યા છે અને જ્ઞાનધર્મની પ્રભાવના, પ્રચાર અને વૃદ્ધિમાં મહાન ફાળો આપ્યો છે. સમર્થ જૈનાચાર્યોએ અહીંના રાજપૂતો અને બ્રાહ્મણો વગેરેને પ્રતિભોધ આપી ‘પરમાર્હતોપાસક જૈન’ બનાવ્યા છે. જેમાંથી અત્યારે પોરવાડ,

૧ કુવલયમાલા કથા એક અદ્ભૂત પ્રાકૃત જૈન કથાનક છે, જેના કર્તા શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિજી છે અને જે જામણપુરમાં શક સંવત ૬૯૬ ના ચૈત્ર વદિ ૧૪ પૂર્ણ ચંદ્રે થયેલ છે. આ ગ્રંથની મુખ્ય ભાષા પ્રાકૃત-મહારાષ્ટ્રી જૈન છે. મૂળપલ્લ ઉભય મિશ્રિત છે. લગભગ ૧૩૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે. (વિશેષ પરિચય માટે જૈ. સા. સં. ખંડ તૃતીય જુઓ.)

ઝોસવાલ અને શ્રીમાલી જૈનો ગુજરાત, કાઠીયાવાડ, મારવાડ-રાજપુતાના, કચ્છ, ખંગાલ વગેરે પ્રાંતોમાં વિદ્યમાન છે. આ શુદ્ધિ અને સંગઠનનું પ્રચાર મિશન વિક્રમની સદી પહેલેથી અહીં ચાલતું હતું અને પ્રાયઃ ઠેક ખારમી, તેરમી સદી સુધી ચાલુ રહ્યું હતું. ખાસ કરીને છઠી સદીથી આરંભીને દસમી સદી સુધીના તો ઘણાં વહીવંચાના ચોપડાઓમાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે અમુક ગોત્રવાળા અમુક સમયમાં જૈન થયા. વિ. સં. ૭૯૧ માં ત્યાંના શ્રીમાલીઓ જૈન થયાની એક વંશાવલી મલી છે જેમાં લખ્યું છે કે “નેઠાના પૂર્વજો ૭૯૧ માં શ્રીમાલી જૈન થયા છે.” પછી એમાં જ જણાવ્યું છે કે ખારમી સદીમાં પહેલવહેલું શ્રીમાલ-ભિન્નમાલનગર હુંટાચું-નગરનો ભાગ થયો છે. (જૈન સાહિત્યસંશોધક વર્ષ ૧, અંક-૪ નેઠા વંશની વંશાવળી.) આ ઉપરથી ઠેક આઠમી સદી સુધીના ઉલ્લેખો મલ્યા છે એટલે ભિન્નમાલ ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની હતું અને ત્યાંથી જૈન ધર્મની શુદ્ધિનું મીશન સમસ્ત ભારતમાં પણ ફેલાયું હતું તેમ સહેજે સમજાય છે. જૈન ગોત્ર સંગ્રહમાં પં. હીરાલાલ હંસરાજ લખે છે તે મુજબ વિક્રમની બીજી સદીના અંતમાં અને ત્રીજીના પૂર્વાર્ધ સમયમાં ભિન્નમાલ ઉપર પરદેશી આક્રમણ થયું છે જેમાં થોડાં યુદ્ધ પછી અહીંના રાજા અજિતસિંહ મરાયા છે અને પરદેશી મ્લેચ્છ રાજવી-એ સમૃદ્ધિથી ભરપૂર આ નગરને ખૂબ લૂંટ્યું અને સતાવ્યું છે. એ મ્લેચ્છ રાજવી અહીંથી અઢળક ધન, સ્ત્રીઓ અને ગુલામોને સાથે લઈ ગયો છે. ત્યાર પછી લગભગ બસો વર્ષે આ નગર પુનઃ આબાદ થયું છે. વળી બસો વર્ષ પછી અર્થાત્ વિક્રમની આઠમી સદીમાં આરબોએ આ મહાનગરીને લૂંટી છે. આ વખતે ઘણા પોરવાલ, ઝોસવાલ, શ્રીમાલ બ્રાહ્મણો વગેરે દક્ષિણમાં ગુજરાત તરફ ચાલ્યા ગયા. આ જ લોકોએ ગુજરાતને પોતાનું કાયમી રહેઠાણ બનાવી ગુર્જર રાજ્ય-સ્થાપનામાં જયશિખરીને અને પાછળથી વનરાજ ચાવડાને સ્હાયતા કરી છે. ચાવડા અને સોલંકી યુગના ધ્રુવતારક આ શ્રીમાલી જૈનો, પોરવાલ જૈનો અને શ્રીમાલી બ્રાહ્મણો રહ્યા છે.

ભિન્નમાલના પ્રાચીન નામોનો સૂચક એક ઉલ્લેખ ઉપદેશકલ્પવલ્લીમાં છે જે નીચે આપું છું

શ્રીમાલમિતિ યન્નામ રત્નમાલમિતિ સ્ફુટમ્ ।

પુષ્પમાલં પુનર્મિન્નમાલં યુગચતુષ્ટયે ॥ ૧ ॥

ચત્વારિ યસ્ય નામાનિ વિતન્વન્તિ પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

તેમજ જૂના ગ્રંથોમાં આ નગરનાં જુદાં જુદાં નામો પડવાનાં કારણોની સંક્ષિપ્ત કથાઓ પણ મળે છે, જે વાંચવા યોગ્ય છે.

આ ભિન્નમાલ નગર પ્રાચીન કાલમાં પાંચ ચોજન-વીશ ગાઉના ઘેરાવામાં હતું. એને ફરતો મોટો મજબૂત કિલ્લો હતો, જે કિલ્લાને ૮૪ તો ઢરવાળા હતા. કિલ્લાની નીચે પાણીથી ભરેલી મોટી ખાઈ વહેતી હતી. આ નગરમાં ૮૪ જૈન કરોડ-પતિઓ વસતા હતા. તેમજ ૬૨ શ્રીમાલ બ્રાહ્મણો અને ૮ પ્રાગ્વાટ બ્રાહ્મણો કરોડપતિઓ હતા. હજારો ભવ્ય સૌધશિખરી જૈન મંદિરો હતાં. તેમ જ ગણ-પતિ-મહાદેવ વગેરેનાં પણ હજારો મંદિર હતાં. અહીંના પ્રાગ્વાટ બ્રાહ્મણો અને શ્રીમાલી બ્રાહ્મણો વગેરેને શંખેશ્વર ગચ્છના આચાર્ય ઉદયપ્રભસૂરિજીએ જૈન ધર્મના ઉપાસક બનાવ્યા હતા.

વિક્રમની આઠમી સદીમાં આ ભિન્નમાલમાં જ કુલગુરુઓની સ્થાપના થયાના ઉલ્લેખો મળે છે. આ વખતે અહીં ૮૪ ગચ્છના સમર્થ આચાર્યો વિદ્યમાન હતા.

વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં આવેલા અંગ્રેજ વ્યાપારીએ પણ ભિન્નમાલ ઉદ્ધારના ઘેરાવામાં હોવાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરંતુ અત્યારે ત્યાં ઊંચા ટેકરા, મેદાન, ઝાડો-વનરાજી અને જંગલી ઘાસ પડયું છે. અત્યારે પણ ભિન્નમાલથી પાંચ છ માઈલ દૂર ઉત્તર તરફ જાલોરી ઢરવાળો, પશ્ચિમ તરફ સાચોરી ઢરવાળો, પૂર્વ તરફ સૂર્ય ઢરવાળો અને દક્ષિણ તરફ લક્ષ્મી ઢરવાળો છે. ખુલ્લા મેદાનમાં મકાનના પાયા, ઘંટો, થાંભલા અને નકશીદાર થાંભલા, તોરણો વગેરે દેખાય છે.

શહેરથી પૂર્વ દક્ષિણ તરફ ૦૧ થી ૦૧ માઈલ દૂર બે માળનું મોટું સૂર્યમંદિર હતું. કહે છે કે આ મંદિર ઝોસવાલ-પોરવાડ બે જૈનોએ બંધાવેલું હતું. ‘આ મંદિર ૧૧૧૭ માં પરમાર રાજા કૃષ્ણદેવના સમયમાં બે ઝોસવાલ અને એક પોરવાડ જૈને મળી જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.’ એવો લેખ છે. વસ્તુતઃ આ સૂર્યમંદિર હૂણુ યા તો કોઈ શક રાજાએ બંધાવ્યાનું સમજાય છે.

આ સૂર્યમંદિર માટે એક ખીજી કંતકથા છે. ભિન્નમાલમાં જગસિંહ રાજા હતો જેનાં કનકસિંહ, કનિષ્કસેન વગેરે નામો હતાં. એક વાર એ રાજા જંગલમાં સૂતો હતો ત્યાં એના મુખદ્વારા એક સાપ એના પેટમાં પેસી ગયો. ત્યારપછી રાજાની તખીયત નરમ થવા લાગી, રાજા સુકાવા લાગ્યો. એક વાર રાજા ગામ બહાર જઈ ઝાડ નીચે સૂતો હતો તે વખતે પેટમાં રહેલા સાપે રાજાના મોઢા દ્વારા પોતાનું માથું બહાર કાઢ્યું. એને જોઈ બૂચર સાપે એને કહ્યું-લાઈ, ભલો થઈને તું બહાર નીકળી જ, અમારા રાજાને હેરાન કર મા. આ સાંભળી પેટવાળા સાપે કૂંડાડા મારવા માંડ્યા એટલે પેલા જૂતલના સાપે કહ્યું. તને ખબર છે, આ કેરડાના ઝાડ નીચે રહેલા પુષ્પના રસને, અને પાંદડાના રસને મેળવી તેલમાં ઉકાળી રાજાને કોઈ પાઈ દેશે તો પેટમાં જ તારા ટુકડા ટુકડા થઈ જાય અને રાજાને જીલાબ લાગતા તેમાં તું નીકળી જ, માટે તારી આવી દશા થાય તે પહેલાં જ તું નીકળી જ. અ

સાંભળી પેટવાળો સાપ ગુરુસામાં આવીને બોલ્યો—તું મારી વાત રહેવા દે; તારા બીજામાં કોઈ ઉતું ઉતું કંકડડતું તેલ રેડે ને તું મરી જાય અને તારી નીચે રહેલું અગણિત તારું ધન એ માણસને પ્રાપ્ત થાય. રાજા તો ઊંધમાં હતો. બંને સાપોની આ વાત રાજાની પાસે જ સુતેલા તેના મંત્રીએ સાંભળી. બધું યાદ રાખી એનો ઉપયોગ કર્યો. રાજા નિરોગી થયો અને બીજા નીચેથી ધન પણ મળ્યું. આ દ્રવ્યથી રાજા જગસિંહે સૂર્યમંદિર બનાવરાવ્યું.

શહેરની પાસે એક તળાવ ઉપર ઉત્તર તરફ ગજનીખાનની કબર છે. એની પાસે જ જેન મંદિર ખંડિયેરૂપે પડ્યું છે. એમાં થાંભલાના પથર ઉપર લેખ છે જેમાં લખ્યું છે કે “સં. ૧૩૩૩ વર્ષે જેમાં શિરાપદ્મગચ્છીય પૂર્ણચંદ્રસૂરિજીનું નામ છે અને શ્રીમહાવીરસ્વામિમંદિરે.”

આવી રીતે ભિન્નમાલની ચારે તરફ મંદિરનાં ખંડિયેરો, જૂનાં મકાનો વગેરે પણ દેખાય છે.

ભિન્નમાલમાં અત્યારે ૩૫૦-૪૦૦ ઘર છે. ચાર સારાં જિનમંદિરો છે.

૧. શ્રીમહાવીર ભગવાનનું મંદિર—આ મંદિર મૂલ પ્રાચીન છે. મહારાજ કુમારપાલે આ મંદિર બંધાવ્યાનું કહેવાય છે. અત્યારે તો સં. ૧૮૭૩ માં શ્રી વિજય જિનેન્દ્રસૂરિવરપ્રતિષ્ઠિત શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ છે. આ મંદિરની બધી મૂર્તિયો પ્રાયઃ ૧૮૭૩ ની પ્રતિષ્ઠિત છે. મંદિર પ્રાચીન ભવ્ય, વિશાલ અને સુંદર છે.

૨. શાંતિનાથજીનું મંદિર—આ મંદિર પણ પ્રાચીન અને શિખરબદ્ધ છે. અહીંની મૂર્તિ સં. ૧૬૩૪ માં સમ્રાટ અકબરપ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજય-સૂરીશ્વરજીપ્રતિષ્ઠિત છે.

૩. પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર—ઉપરના મંદિરની પાસે જ આ એક નાનું મંદિર છે. સુંદર પરિકરસહિતની શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે જેની પલાંડી નીચે, નીચે પ્રમાણે લેખ સાફ વંચાય છે

“સંવત ૧૬૮૩ વર્ષે આષાઢવદિ ૪ ગુરૌ શ્રીમાલવાસી સા. પેમા સ્વેમા પાર્શ્વર્થિનં કા. પ્ર. શ્રીવિજયદેવસૂરિમિઃ ॥”

આ મંદિરની પાસે જ તપાગચ્છનો જૂનો ઉપાશ્રય છે. ઉપાશ્રયમાં પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ છે.

૪. શેઠના વાસમાં ઊંચી ખુરશી પર બનાવેલું આ ભવ્ય શિખરબદ્ધ મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીની સર્વ ધાતુમય પરિકર સહિતની મૂર્તિ છે. આ મંદિરમાં મહાપ્રભાવિક પરમ ચમત્કારી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ હતી. આ મંદિર જૂનું શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું છે, જેનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

શ્રીપાર્શ્વપતે નમઃ સંવત ૧૬૭૧ વર્ષે શાકે ૧૫૩૬ વર્તમાને ચૈત્ર શુદિ ૧૫ સોમવારે શ્રીપાર્શ્વનાથદેવલમધ્યે શ્રીચન્દ્રગ્રમ-મંદિરં કારાપિતં....

આ પાર્શ્વનાથ મંદિર ૧૬૫૧-૫૨માં બન્યું હતું. મૂળ વસ્તુ એમ બની હતી કે એક વાર ભિન્નમાલમાં જ મકાન બોદતાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની સુંદર ચમત્કાર પરિકર સહિતની પીતલની મૂર્તિ નીકળી હતી. આ સાથે બીજી પણ આઠ મૂર્તિઓ હતી. જલોરના સૂબા ગજનીખાનને આ સમાચાર મલતાં એણે બધી મૂર્તિઓ જલોર મંગાવી છે. પછી એને તોડાવી હાથીના ઘંટ, બીબીઓનાં અને શાહજહાના ઘરેણાં બનાવવાની ઇચ્છા થાય છે. જૈનસંઘ ત્યાં જઈ સૂબાને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે કિન્તુ સૂબેદાર માનતો નથી. જૈનો સૂબેદારને ચાર હજાર (પીરોળ) રૂપિયા આપવાનું જણાવે છે. સૂબેદારે કહ્યું. લાખ રૂપિયા આપો તો એ મૂર્તિ પાછી આપું. જૈનસંઘ નિરાશ થઈ પાછો વળે છે. વિવિધ અભિગ્રહો લીધા. એમાં નીરતાના વરજંગ સંઘવીએ તો એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધા છે કે પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનાં દર્શન કર્યા સિવાય હું આહારપાણી નહિં લઉં. વરજંગ સંઘવીએ તેર મહિના આ પ્રતિજ્ઞા પાળી છે. આખરે ધરણેંદ્રે મહાયમત્કાર બતાવ્યો છે. સૂબેદારો, એની બીબીઓ, શાહજહા, સૈન્ય, હાથીઘોડા વગેરે માંદા પડે છે. સૂબેદાર મરણપથારીયે પટકાયો. આખરે પ્રભુજીને નમી સિંહાસન પર બેસાડીને કહે છે કે રડવારે મને આરામ થઈ જશે તો આ મૂર્તિને સંઘને સોંપી દઈશ. સૂબેદારની બીબીએને માર પડે છે, હાથતોળાહ મચી રહી છે. મૂર્તિ-ભૂતખાનું સોંપી ઘોના અવાજે સંભળાય છે. સૂબેદારનું ધમડ ગળી ગયું. પ્રભુજીને જૈનસંઘને સોંપ્યા પછી એને આરામ થયો. સંઘે મહોત્સવ કર્યો. ત્યાંથી રથમાં બેસાડી પ્રભુજીને નિરતા પધરાવ્યા. વરજંગ સંઘવીએ પ્રભુને પ્રણમી પૂજીને પારણું કર્યું. પંદર દિવસ પોતાને ત્યાં રાખી ભિન્નમાલ લઈ જઈ પ્રભુજીને પધરાવ્યા. ત્યાં શાંતિનાથજીના મંદિર પાસે પાર્શ્વનાથજીનું નૂતન મંદિર બનાવ્યું.^૧

આ ચમત્કારી મૂર્તિ અત્યારે ક્યાં છે એનો પત્તો નથી. એમનું મંદિર તો ઉપર્યુક્ત શિલાલેખના આધારે આ જ છે. પં. શ્રીશીલવિજયજી પણ આ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિનો મહિમા અદ્ભૂત વર્ણવે છે. આ સ્તવન ૧૭૪૬ માં બનાવેલ છે.

પ. શ્રી શાંતિનાથજીનું મંદિર-ખજૂરમાં આવેલું આ નાનું મંદિર સુંદર શિખર-ખદ્ધ છે. મૂર્તિ લગ્ય અને મનોહર છે. આ મંદિરમાં ઠેઠ ૧૨ મી સદીથી ૧૮ મી

૧ પં. સુમતિકમલે બનાવેલું શ્રી ભિન્નમાલ પાર્શ્વનાથનું સ્તવન જેની રચના ૧૬-૬૨ માં થઈ છે તે આનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. આ સંબંધી વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે પૂ. મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી મહારાજલિખિત શ્રી ભિન્નમાલ પાર્શ્વનાથજીનું ઐતિહાસિક સ્તવન વાંચવું. જુઓ, જૈન ધર્મ સત્ય પ્રકાશનો અંક

સદી સુધીની મૂર્તિયો છે. અહીં એક શ્રાવણ ઉપર સં. ૧૨૧૨ નો લેખ છે. તેમાં અહીં શ્રી ઋષભદેવની મૂર્તિ હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે. લેખ દાનપત્રનો છે.

શ્રીશ્રુતાય નમઃ । સંવત ૧૨૧૨ વૈશાખશુદિ ૩ ગુરુવાસરે, રત્નપુરે
મૂપતિ શ્રીરાયપાલદેવસુત મહારાજ સુવર્ણદેવસ્ય પ્રતિમ્નજાયમાન મહારાજા-
ધિરાજ મૂપતિશ્રીરત્નપાલદેવપાદપદ્મોપજીવિનઃ...

શ્રીરુષભદેવયાત્રાયાં
... મંગલં મહાશ્રીઃ

ગામ બહાર બે મંદિરોમાં ચરણપાદુકાઓ છે, જે પ્રાચીન છે. એકમાં શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીનાં ચરણ છે, બીજામાં શ્રી શંખેશ્વરજી પાર્શ્વનાથજીનાં ચરણ છે.

આ સિવાય ઘણાંય ઉપાશ્રય પણ છે. આ પ્રાચીન નગરી અત્યારે તો માત્ર ઇતિહાસનાં પાનામાં પોતાનું ગૌરવ જાળવી રહેલ છે.

ભિન્નમાલની પ્રાચીનતાના બીજા પણ થોડા ઉલ્લેખો જોઈએ-

ભિન્નમાલમાંથી ૧૩૩૩ નો એક લેખ ઉપલબ્ધ થયો છે, જે પ્રાચીન જ્ઞેન લેખ સંગ્રહ ભા. ૨માં પ્રગટ થયેલ છે.

તેમાં લખ્યું છે કે પહેલાં ભગવાન મહાવીરદેવ પોતે અહીં પધાર્યા હતા. જુઓ તેના શબ્દો-

- (૧) હં. ॥ યઃ પુરાત્ર મહાસ્થાને શ્રીમાલે સ્વયમાગતઃ સદેવઃ શ્રી
(૨) મહાવીરો દેયા(દ્રઃ) સુખસંપદં (॥ ૧ ॥) પુનર્ભવભવસ્તત્રસ્તાઃ સંતો
(૩) યં શરણં ગતાઃ તસ્ય વીરજિનેન્દ્ર(સ્ય) પૂજાર્થ શાસનં નવં (॥ ૨ ॥)

આવો જ એક બીજો લેખ કાસહદના મંદિરની દેરીના ભારવટીયા ઉપર છે જે ૧૦૯૧ નો છે. જેમાં લખ્યું છે શ્રીમિહિમાલનિર્વાતઃ પ્રાગ્વાટઃ જગિન્નાં જરઃ ”

આવી જ રીતે ઓશીયા નગરીની સ્થાપનાના ઇતિહાસમાં પણ લખ્યું છે કે ભિન્નમાલના રાજાના રાજપુત્ર ઉપલદે ભિન્નમાલથી રીસાઈને આ બાબુ આવ્યા છે. તેમણે ઓશીયા નગરી વસાવી છે અને ત્યાં શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજી ચાતુર્માસ રહ્યા છે.

પછી આચાર્યશ્રીએ ત્યાં પ્રતિજોધ આપી, જ્ઞેન શાસનની અપૂર્વ પ્રભાવના કરી રાજાને, રાજપુત્રને અને ત્યાંની પ્રજાને જ્ઞેન બનાવ્યા છે. (ભંડારીજીકૃત ઓસવાલ જાતિકા ઇતિહાસ) આ ઉપરથી પણ એમ સમજાય છે કે ભિન્નમાલ બહુ

જ પ્રાચીન નગર છે. આવી પ્રાચીન નગરીનો ઇતિહાસ આપણને એમ સમજાવે છે કે ભિન્નમાલ પણ એક પ્રાચીન તીર્થરૂપે છે.

સકલતીર્થસ્તોત્રમાં શ્રી સિધ્ધસેનસૂરિજી ભિન્નમાલને પણ તીર્થરૂપે વર્ણવે છે. જુઓ—

“ પલ્લીસંઢેરય નાળણસુ કેરિટ મિન્નમાલ્લે(લે)સુ વંદે ગુજ્જરદેસે
આહ્વાહસુ મેવાડે । ” (પ્રાચીન પ્રશસ્તિસંગ્રહ)

ભિન્નમાલગચ્છ-કુલનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

“ સિરિમિલ્લમાલમ્મલકુલ ” (બાલયંદ્રસૂરિવિરચિત ઉપદેશકંઠકીવૃત્તિ)

આ બધા પ્રાચીન ઉલ્લેખો એ જ સૂચવે છે કે ભિન્નમાલ બહુ જ મહત્વનું અને ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ પણ ગૌરવવન્તું નગર હતું.

આ નગર ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે. ભિન્નમાલ મારવાડના જોધપુર રાજ્યના જસવન્તપરા પરગણામાં આવેલું છે. ડીસા સુધી રેલ્વે છે, પછી ત્યાંથી ગાડાં, ઉટ અને મોટર રસ્તે જવાય છે.

ચંદ્રાવતી

ખરેડીથી દક્ષિણ દિશામાં ચાર માઈલ અને સાંતપુરથી લગભગ અઢી માઈલ પર ચંદ્રાવતી નામનું નાનું ગામડું આવેલું છે. ત્યાં હાલમાં રખારી, રજપૂત, ખેડૂત વગેરેનાં ૪૦-૫૦ ખોરડાં છે. ગામની આસપાસ પડેલા લખાવશેષોના ઢગલે ઢગલા તે નગરીની પ્રાચીનતાની અને આખૂના પરમારોની^૧ રાજધાની હોવાથી તેની સમૃદ્ધિની સાક્ષી પૂરે છે. શુજરાતના મહારાજાઓના મહામંત્રીઓ વિમલશાહ, અને વસ્તુપાળ અને તેજપાળના વખતમાં આ નગરીની જહોજલાલી અપૂર્વ હતી. હજારો

૧. મહાદેવસ્ય નેતારઃ પરમારનેશ્વરાઃ ।

પુરો ચન્દ્રાવતી તેષાં રાજધાનીનિધિશ્ચિયામ્ ॥ ૩૫ ॥

- વિવિધતીર્થકલ્પ, જડુદાદિકલ્પ શ્લોક ૩૫

શ્રાવકોનાં ઘરો અને ૧૮૦૦ જનમંદિરો વિદ્યમાન^૧ હોવાનું તીર્થમાળાના કર્તાઓ જણાવે છે. આ નગરી લંકા જેવી હતી અને અહીં ચોરાશી ચોટા હતાં વગેરે. વળી સોમધર્મની લખેલી હકીકત નીચે પ્રમાણે—

૪૪૪ આર્હત-પ્રાસાદો અને ૯૯૯ શૈવમંદિરોવાળી ચંદ્રાવતીમાં આવીને ભીમરાજથી અપમાન પામેલો વિમલ કોટવાળ રાજ્ય કરતો હતો. તેના અધિકારી

૧. નગર ચંડાઉલીના ગુણુ ઘણા, લવણ અદાર્ધ સમ જ્ઞાનતણાં,
ચઉરાસી ચહુટે હિવ ફિરઉં, હામિહામિ દીસઉં ભૂંહરિઉં;
મૂલનાયક શ્રીનાભિમલ્હારી, જિણુ દીકઠ મનિ હર્ષ અપાર,
કરઠ પૂજ શ્રાવક મનિહસી, નગર ચડાઉલિ લંકા જાસી.

—મેહ-રચિત-તીર્થમાળા કડી ૨૬-૨૭

આબૂધરા ઉંખરણી પુરી દેવદ્રહ ચંદ્રાવઠ ખરી,
વિમલ મંત્રીસર વારિ જાણિ અદાર સેય દેવલ ગુણુખાણિ.

—શીલવિજય-રચિત, તીર્થમાળા કડી ૩૨

મેહરચિત તીર્થમાળા ઉપરથી જણાય છે કે-વિ. સં. ૧૫૦૦ ની આસપાસના સમય સુધી ચંદ્રાવતી નગરીની જહોજલાલી સારી હતી અને શીલવિજયજીરચિત તીર્થમાળાથી જણાય છે કે-વિ. સં. ૧૭૪૬ પહેલાં તેનું ભંભાણુ જરૂર શરૂ થયું હતું, છતાં તે વખતે તે જેવી તેવી સ્થિતિમાં પણ વિદ્યમાન જરૂર હતી. સિરોહીરાજ્ય કા દક્ષિણમાં લખ્યું છે કે-વિ. સં. ૧૮૭૯ માં કર્નલ ટોડ સાહેબ અહીં આવ્યા હતા. તેમણે ટ્રાવેલ્સ ઇન વેસ્ટર્ન ઇન્ડીયા નામના પોતાના પુસ્તકમાં અહીંના તે વખત સુધી જયેલાં થોડાંક મંદિર વગેરેનાં ફોટા ખાત્યા છે એનાથી તેની કારીગરી અને સુંદરતા વગેરેનું અનુમાન થઈ શકે છે. વિ. સં. ૧૮૮૧ માં સર ચાર્લ્સ ફર્ક્લિસ સાહેબ પોતાના મિત્ર સાથે અહીં આવ્યા હતા. તે વખતે આરમ્ભપહાણનાં ૨૦ મંદિરો જયેલાં હતાં. એની સુંદરતાની તેમણે પ્રશંસા કરી હતી. વિ. સં. ૧૯૩૬ ની આસપાસમાં રાજપુતાના-માળના રેલ્વે કંપનીના ઠેકેદારો (કંટ્રાક્ટરોએ) અહીંના પથર ઉઠાવી લઈ જવાનો ઠેકો (કંટ્રાક્ટ) લીધો ત્યારે તેઓ અહીંના ઊભેલાં મંદિરોને પણ તોડી નાખીને તેના પથરો ગ્રહી ગયા. તે વાતની જ્યારે રાજ્યને ખબર પડી ત્યારે રાજ્યે ઠેકેદારોને પથર લઈ જતા અટકાવ્યા. તેમણે એકઠા કરી રાખેલા આરસના પથરોના ઢગલા ચંદ્રાવતી અને માવલની વચ્ચે ઠેકાણે ઠેકાણે હળુ પણ પડ્યા છે. ત્યારે અહીં એક પણ મંદિર સારી સ્થિતિમાં નથી. આવી રીતે આ પ્રાચીન નગરીનો ખેદજનક અંત આવ્યો. પ્રાચીન પ્રાકૃત ગ્રંથોમાં આ નગરીનું ચડાવલી તથા ચડાઉલી તથા ચંદ્રાવઠ, સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં ચંદ્રાવતી વગેરે નામે લખેલાં મળે છે

પુરુષો ૮૪ હતા અને ૧૨ પાદશાહોને જીતીને તેમનાં છત્રો લઈ લીધાં હતાં. અન્તમાં ભીમે તેને બહુમાનપૂર્વક શાંત કર્યો હતો.

(જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ)

વસ્તુપાલ ચરિત્રમાં શ્રી જિનહર્ષસૂરિજી લખે છે કે—“ ચંદ્રાવતીમાં પ્રાગ્વાટ વંશમાં વિમલ નામનો ઢંડનાયક થયો. તેઓ વિમલાચલની યાત્રામાં ચાર ઠેાડી સુવર્ણનો વ્યય કરી સંઘપતિ થયા. (અર્થાત્ સિદ્ધાચલજીનો સંઘ કાઢયો એમાં મંત્રીશ્વરે ચાર ઠેાડી સુવર્ણ ખર્ચ્યું.)

ચંદ્રાવતીની પાસે જ એક શ્રીનગર નામનું શહેર હતું, જ્યાં ભવ્ય જિનાલય હતું. ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધી ત્યાં બાવન જિનાલયનું મંદિર હતું.

સં. ૧૦૬૫માં ચંદ્રાવતીમાં શ્રીધનેશ્વરસૂરિજીએ સુરસુંઢરી નામની રસિક પ્રાકૃત કથા રચી હતી.

સં. ૧૩૬૩ પહેલાં... જૈનાચાર્યજીએ રાઉલ ધાંધલની રાજસભામાં એક મોટા મંત્રવાદીને જીતીને પ્રતિબોધ આપ્યો હતો.

ચંદ્રાવતીના પરમાર રાજાઓએ જૈનશાસનની પ્રભાવનામાં-ઉન્નતિમાં અગ્ર ભાગ લીધો હતો.

ધારાવર્ષના નાના ભાઈ પ્રાદહાદને(પાદહથે) પાલનપુર વસાવી ત્યાં પદ્મલીયા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. પાછળથી પ્રાદહાદને જૈનધર્મી બન્યો હતો અને આબૂનાં મંદિરોનું રક્ષણ પણ કર્યું હતું.

ધારાવર્ષ પછી તેનો પુત્ર સોમસિંહ આબૂનો રાજા બન્યો, જેના રાજ્યકાલમાં-૧૨૮૭માં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે આબૂ ઉપર લુણગવસહિ નામનું શ્રીનેમિનાથ ભગવાનનું પ્રસિદ્ધ વિશાલ જિનમંદિર બનાવ્યું. આ સોમસિંહે આબૂના મંદિરોની રક્ષા માટે-નિર્વાહ માટે બાર પરગણાનું ડબાણી ગામ ભેટ આપ્યું હતું, જેનો ૧૨૯૬નો લેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

“ મહારાજકુલશ્રીસોમસિંહદેવેન અસ્યાં શ્રીલૂણવસહિકાયાં શ્રીનેમિનાથ-
દેવાય પૂજાંગભોગાર્થં ડવાળીગ્રામશાસનેન પ્રદત્તઃ ॥ સ ચ શ્રીસોમસિંહદેવામ્ય-
ર્યનયા પ્રમારાન્વયિમિરાચંદ્રાર્કં યાવત્ પ્રતિપાલયઃ ।”

જુઓ દેવરાજા-લુણવસહી મંદિરની પ્રશસ્તિની પાસેનો વ્યવસ્થા સંબંધી સફેદ પથર ઉપરનો વિ. સં. ૧૨૮૭નો લેખ.

સોમસિંહ પછી તેનો પુત્ર કૃષ્ણરાજ (કાન્હડદેવ.) થયો અને તેનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ થયો. પિતાપુત્રે મેવાડના રાણા જૈત્રસિંહને હરાવી ચંદ્રાવતી પોતાના કબજે કરી હતી. અહીં સુધી ચંદ્રાવતી પરમારોના હાથમાં રહી છે. ત્યારપછી ચંદ્રાવતી ઉપર ચૌહાણોનું રાજ્ય થયું છે.

સં. ૧૩૬૮ માં ચૌહાણ લુંભારાવે પરમારોના હાથમાંથી ચંદ્રાવતી જીતી લીધું. તેઓ ચંદ્રાવતીમાં માત્ર સો વર્ષ પૂરાં રાજ્ય નથી કરી શક્યા. અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીના જખ્ખર હુમલામાં ચંદ્રાવતીનો ઘાણ નીકળી ગયો. ૧૪૬૨ માં મહાસવ શિવભાણે આખૂની પાછળ સલામત સ્થાનમાં મજબૂત કિલ્લો બાંધી પોતાના નામથી શિવપુરી (સિરોહી) વસાવ્યું, જે અત્યારે પણ સિરોહીથી બે માઈલ દૂર ખંડેરના રૂપમાં વિદ્યમાન છે, જેને લોકો પુરાણી *સિરોહી કહે છે.

મુસલમાનોના હુમલા હરવખત ચાલુ જ હતા. અને ચંદ્રાવતી ઉપર હુમલો થતો જ માટે પહાડીમાં આ સ્થાન સલામત હતું. છેલ્લે અમદાવાદ વસાવનાર અહમ્મદશાહે ચંદ્રાવતી ઉપર જોરદાર હલ્લો કરી આખું ચંદ્રાવતી લૂંટ્યું અને તહસનહસ કરી નાંખ્યું.

હવે આ સિવાયના ચંદ્રાવતીના કેટલાક ગૌરવસ્પૃશ્યક ઐતિહાસિક પ્રમાણો પણ જોઈ લઈએ-

મહામંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના લઘુ બન્ધુ તેજપાળનાં પત્ની અનુપમા દેવી, ચંદ્રાવતીના પોરવાડ ગાંગાના પુત્ર ધરણીગની પુત્રી હતી. તેમજ અનુપમા દેવીના ભાઈઓ ખીમ્બસિંહ, આમ્બસિંહ અને ઉદલ વગેરેને મહામાત્ય તેજપાલે આખૂ દેલવાડાના લુણીગવસહી મંદિરના દ્રસ્ટી બનાવ્યા હતા તેમજ દરવર્ષની વર્ષગાંઠમાં અહાં મહોત્સવ થતો. તેમાં પહેલા (ફ. વ. ૩) દિવસનો મહોત્સવ કરવાનું શ્રી ચંદ્રાવતીના સંઘને સુપ્રત થયું હતું.

ભગવાન મહાવીરની ૩૫ મી પાટે થયેલા વડ ગચ્છના સ્થાપક શ્રી ઉદ્યોતન-સૂરિજીએ આખૂની યાત્રા કરીને (આ યાત્રા ૯૯૪ માં કરી છે. આ ઉપરથી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાય છે કે વિમલશાહે બંધાવ્યાં તે પહેલાં પણ આખૂમાં જૈન

* સિરોહીમાં અત્યારે સુદર ૧૪ લગ્ય જિનમંદિરો છે. આખી એક દેહરા શેરીમાં આ 'ઐદ' જિનમંદિરો આવેલાં છે, જેમાં ચોમુખજીનું મુખ્ય મંદિર છે. તે ૧૬૭૪માં બન્યું છે. જમદગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી મહારાજે મંધારથી સમ્રાટ અકબરને પ્રતિબોધ આપવા જતાં સિરોહીના મિલ્લ સરદારને પ્રતિબોધ આપી, સુરા, માંસ, શિકાર વગેરે છોડાવ્યા હતાં. તેમજ વળતી વખતે અહીં ચાતુર્માસ પણ રહ્યા હતા. અત્યારે ૫૦૦ જૈનોના ઘર છે. ૪-૫ હિપાશ્રય છે, ગુાનમંદિર છે. સિરોહી રોડની રાજધાનીનું મુખ્ય નગર છે.

મંદિરો હતાં અને આખૂ તીર્થરૂપ ગણાતું હતું.) ટેલી ગ્રામના પાદરે સં. ૬૯૪ માં સર્વદેવસૂરિજી આદિ આઠ જણને સૂરિપદે સ્થાપ્યા હતા. તેમાંના તેમની જ પાટે મુખ્ય થયેલા સર્વદેવસૂરિજી કે જેમણે સમસેન તીર્થમાં ૧૦૧૦ શ્રીકૃષ્ણ-ભદેવજીના પ્રાસાદમાં ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી તે સૂરિજીએ ચંદ્રાવતીના રાજના પ્રીતિપાત્ર કુંકુણ મંત્રીને પ્રતિબોધી દીક્ષા આપી હતી.

પરમાહુતોપાસક મહાકવિ ધનપાલે સત્યપુરમંડન ‘મહાવીરોત્સાહ’ નામનું સુંદર સ્તુતિકાવ્ય રચ્યું છે તેમાં ચંદ્રાવતીના ધ્વંસનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ કાવ્ય ૧૦૮૧ પછીનું છે.

ગુજરાતના રાજા ભીમદેવના મહામંત્રી વિમલશાહે ચંદ્રાવતીના પરમાર ધુધક-ને હરાવી ભીમદેવનો વશવર્તી બનાવ્યો હતો. અને વિમલશાહ, ગુર્જરેશ્વર તરફથી દંડનાયક નિમાયા હતા. મંત્રીશ્વરે આખૂમાં-હેલવાડાના વિમલવસહીમાં ૧૦૮૮ માં શ્રી ધર્મધોપસૂરીશ્વરજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ વખતે મંત્રીશ્વર ચંદ્રાવતીમાં જ રહેતા હતા.

ચંદ્ર ગચ્છના શ્રી વિજયસિંહસૂરિજીને ઉપદેશમાળાની ટીકા રચતા વૈરાગ્ય આવ્યો જેથી ચેત્યવાસનો ત્યાગ કરી પૂનમીયા પક્ષના શ્રી ચંદ્રપ્રભસૂરિજીના આશ્રિત થયા.

માંડવગઢના મહામંત્રી પેથડ શાહે ૮૦ જિનમંદિરો બનાવ્યાં છે તેમાં ચંદ્રાવતીમાં પણ મંદિર બનાવ્યોનો ઉલ્લેખ છે. તેઓ ચૌહાની સદીમાં ૧૩૨૦ લગલગ થયા છે.

ગુર્જરેશ્વર સિધ્ધરાજ જયસિંહના મહામંત્રી મુંબલ મહેતાએ ચિત્રકૂટ, અઘાટ-પુર, નાગહડ, જીરાપલ્લિ, અખુંદગિર અને ચંદ્રાવતી, આરાસણ વગેરે તીર્થોમાં યાત્રા કર્યાનો ઉલ્લેખ છે.

ગ્યાસુદોનના મંત્રી સોની સંગ્રામસિંહે ચંદ્રાવતીમાં મંદિર બનાવ્યું હતું અને શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

ચંદ્રાવતીનાં ધ્વસ્ત મંદિરોના પથરો આમ પાલણપુર સુધી અને સિરોહી વગેરેમાં પણ ફેંખાય છે.

ચંદ્રાવતી બહુ વિશાળ નગરી હતી. એનો એક બાજુનો દરવાજો હતાણી ગામની પાસે આવેલો છે જેને તોડાનો દરવાજો કહે છે. બીજો દરવાજો કીવરલી પાસે હતો. ખરાડી અને સાતપુતો ચંદ્રાવતીમાં જ સમાઈ જાય છે.

અમે સં. ૧૬૯૨ માં આ ચંદ્રાવતીના ખંડિયેરો જોયાં હતાં ત્યારે પણ લગ-લગ પંદરથી વીસ જૈન મંદિરોનાં અવશેષો પડ્યાં હતાં. સુંદર કલામય શિખરો,

ગુમ્બજો, થાંભલા, તોરણો, મંડપો અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. ખંડિત મૂર્તિયો છે. આમાં ભારતીય કલાના ઐશ્વર્ય નમૂનારૂપ એક જ પથ્થરમાં બંને બાજુ શ્રી જિનેશ્વર દેવની અદ્ભુત કલામય અલંકારોથી સુશોભિત મૂર્તિ છે. સાથે શાસનદેવી, પરિકર વગેરે છે, જેનો ફાટો જૈન સત્ય પ્રકાશમાં પ્રકાશિત કરાવ્યો છે. આ ચંદ્રાવતી અત્યારે સિરોહી સ્ટેટમાં હોવાથી રાજપુતાના વિભાગમાં તેનું વર્ણન લીધું છે.

આખૂ.

આખૂરોડ સ્ટેશન સામે જ ખરેડી શહેર છે. ત્યાં શ્વેતાંબર મંદિર છે જેમાં શ્રી આદિનાથજી ભગવાન મૂલનાયકજી છે. શ્વેતાંબર સુંદર ધર્મશાલા છે. આખૂ જનાર યાત્રી અહીં ઉતરી વધારાનો સામાન અહીં મૂકી ઉપર જાય છે. આખૂ પહાડ ઉપર જવા માટે સુંદર સડક બાંધેલી છે. પહાડમાંથી રસ્તો કાઢ્યો છે. નીચેથી મોટર મલે છે. બાકી ગાડાં, ટાંગા આદિ પણ જાય છે. અત્યારે તો મોટરનો વ્યવહાર વધી પડ્યો છે.

આખૂનો પહાડ ભારત અને ભારતની બહાર જે ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે તેનું કારણ પહાડ ઉપર આવેલાં અદ્ભુત કારીગરીસંપન્ન જૈન મંદિરો જ છે. આખૂ પહાડ બાર માઈલ લાંબો અને ચાર માઈલ પહોળો છે. જમીનની સપાટીથી ૩૦૦૦ ફૂટ અને સમુદ્રની સપાટીથી ૪૦૦૦ ફૂટ ઊંચો પહાડ છે. બધાયથી ઊંચું શિખર સમુદ્રની સપાટીથી ૫૬૫૦ ફૂટ ઊંચું છે. આ પહાડ ઉપર પહેલાં બાર ગામ વસેલાં હતાં. અત્યારે પંદર ગામ છે, જે આ પ્રમાણે છે-દેલવાડા, ગવાં, તોરણા, સાલ, ડુંઢાઈ, હેઠમચી, આરણા, માસ, સાની, ઓરીયા, અચલગઢ, બવાઈ, ઉતરજ, સૈર અને આખી. આમાં દેલવાડા, ઓરીયા અને અચલગઢમાં જૈન મંદિરો છે.

આખૂનો ચઢાવ અઢાર માઈલનો છે. ચોતરફ પહાડી અને ઝાડીનો દેખાવ બહુ જ સુંદર લાગે છે. ચાર માઈલ ઉપર ચઢ્યા પછી એક સુંદર ધર્મશાલા, શાંતિનિવાસ, શાંતિભુવન (સુપ્રસિદ્ધ યોગિરાજ શ્રી વિજયશાન્તિસૂરિજી મહારાજની ગુફા-ત્રણ માળતું વિશાલ મકાન છે. અંદર ગુફા, ધ્યાનની ઓરડી વગેરે છે.) આવે છે. સાધુઓ ધર્મશાલામાં રાત રહે છે. અહીં લાડુ અને સેવનું ભાતું પણ અપાય છે. ધર્મશાલામાં સગવડ સારી છે.

ત્યાંથી પાંચેક માઈલ ઉપર ગયા પછી પોલિસ ચોકી આવે છે. ત્યાં નીચે એક ગામ છે. ચોકીથી ચારેક માઈલ ઉપર ગયા પછી એક ધર્મશાલા છે. મંદિરજી છે. ધર્મશાલામાં ભાતું અપાય છે. આ સ્થાનને ઓરીયા ચોકી અને ઓરીયાનું મંદિર કહે છે. આ મંદિર અને ધર્મશાળાનો વહીવટ રોહીડાનો જૈનસંઘ સંભાળે છે. ત્યાંથી ત્રણ માઈલ ગયા પછી આખૂ કેન્ટોન્મેન્ટ આવે છે. મોટર અહીં સુધી આવે છે. અહીં બધી ચીજ પણ મળે છે. અહીંથી દેલવાડાનાં જૈન મંદિરો બે માઈલ દૂર છે.

ચોતરફ પહાડીની વચમાં ખુલ્લા લાગમાં જૈન મંદિરોનાં શિખરો અને ધ્વજાઓનાં દર્શન થાય છે. દેલવાડામાં વસ્તી તો થોડી જ છે પરંતુ જૈન મંદિરો, યાત્રીઓ, કારખાનું, પૂજારીઓ, કારીગરો, સિપાઇઓ-ઓપદારો અને મજૂરોથી શોભા સારી રહે છે. અહીં અમદાવાદના દાનવીર શેઠ હઠીસીંહ કેસરીસિંહ તથા હેમાભાઇ હઠીસીંહની એમ બે ધર્મશાલાઓ છે. બીજી પણ કોટડીઓ વિગેરે છે.

વ્યવસ્થા સિરોહી શ્રી સંઘ કરે છે-સ્વેતાંબર જૈનસંઘ તરફથી સ્વેતાંબર જૈન કારખાનું ચાલે છે. હવે આપણે મંદિરોના દર્શને જઇએ.

અધાયથી પહેલાં વિમલશાહનું મંદિર આવે છે. આ મંદિરમાં પ્રદક્ષિણામાં જમણી તરફના ખૂણામાં દેવીજીના મંદિરની પાસે એક મંદિર છે, જેમાં મહારાજ સંપ્રતિના સમયની ત્રણ હાથ મોટી સ્યામસુંદર મૂર્તિ છે. આ મંદિરમાં કારીગરી પણ સામાન્ય છે પરંતુ આ મંદિર છે પ્રાચીન. કહે છે કે વિમલશાહના મંદિરોની પહેલાનું આ મંદિર છે.

વિમલશાહનું મંદિર આખું આરસનું બનેલું છે, જેમાં ૧૫૦૦ કારીગરો અને ૨૦૦૦ હજાર મજૂરોએ ત્રણ વર્ષ લગાતાર કામ કર્યું હતું. પહાડ ઉપર હાથી-દ્વારા પથ્થર લઈ જવામાં આવ્યા હતા. મોટી મોટી શિલાઓ અને પથ્થરો જોઇ આપણને તાજુમી થાય છે કે જે જમાનામાં હાલનાં યાંત્રિક સાધનો ન હતા તે જમાનામાં અહીં આટલી ઊંચાઇએ કેવી રીતે પથ્થર ચડાવ્યા હશે. દૂરદૂરથી પથ્થર મંગાવી કામ મજબૂત અને ટકાઉ બનાવ્યું છે. લગભગ બે કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયો હશે. મંદિરની લંબાઈ ૧૪૦ ફુટ અને પહોળાઈ ૬૦ ફુટ છે. રંગમંડપમાં અને ખંભાઓમાં એવાં એવાં અદ્ભુત ચિત્રણો આજેખ્યા છે કે જે જોઇ મનુષ્ય આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ જાય છે. એ વેલખુદા, હાથી, ઘોડા અને પૂતલીઓ એવી અદ્ભુત બનાવેલ છે કે માત્ર અંદર પ્રાણુની જ ખામી છે. બાકી પુતલીઓ હમણાં બોલી બેઠશે, નૃત્ય કરશે કે વાજાંત્ર વગાડશે એમ લાગે છે. હિન્દુસ્તાનમાં વસ્તુ-પાલનાં જૈન મંદિરો સિવાય વિમલશાહનાં મંદિરની જોડમાં બિલા રહી શકે તેવાં કોઇ મંદિરો નથી.

મંદિરની પ્રદક્ષિણામાં બાવન જિનાલય મંદિર બનેલા છે, જેમાં સુંદર મનો-હર પ્રાચીન જિનવરેંદ્ર દેવોની પદ્માસન મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે. મુખ્ય મંદિરના રંગમંડપમાં ૪૮ ખંભા લાગેલા છે. તેની મધ્યના ગુરૂમંડપમાં બહુ અદ્ભુત કારી-ગરો આલેખેલી છે. કાગળને પણ આટલી બારીકાઈથી ન કોતરી શકાય ત્યાં પથ્થર ઉપર બારીક ટાંકણાથી અદ્ભુત દર્શો આજેખેલાં છે. બાવન જિનાલયના ખંભામાં અને છતોમાં પણ અદ્ભુત કારીગરી છે. બિલાં બિલાં જોતાં ગરદન દુઃખવા આવે, કેટલાક અજ્ઞો તો સૂતાં સૂતાં આ અદ્ભુત કારીગરી નિહાળવાની લાલચ

દાખવે છે. તીર્થંકર દેવના સમવસરણો, ખાર પર્ષદા, સાધુ સાધ્વીની ખેઠકો, વ્યાખ્યાન સમયનાં દર્શ્યો, ભરતબાહુબલીનાં યુદ્ધ, ઋષભદેવજી ભગવાનનું પારણું, તક્ષશિલા, અયોધ્યા, પ્રભુજીનો દીક્ષા મહોત્સવ, મહાભારતના યુદ્ધપ્રસંગો વગેરે વગેરે અનેકવિધ દર્શ્યો છે જે જોતાં માનવી થાકતો જ નથી.

મંદિરજીમાં મૂલનાયક શ્રીઋષભદેવજીની મૂર્તિ ખિરાજમાન છે. વિ. સં. ૧૦-૮૮માં વિમલશાહે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. વિમલશાહે શ્રી ધર્મધોષસૂરિજીના ઉપદેશથી આ ધર્મકાર્ય કર્યાં છે. વિમલવસહી મંદિરની પ્રતિષ્ઠા શ્રીમાન્ ધર્મધોષસૂરિજી મહારાજે કર્યાના ઉલ્લેખો વિમલપ્રબંધ, વિમલકધુપ્રબંધ, હીરવિજયસૂરિરાસ, તપગચ્છની જૂની પટ્ટાવલી *વગેરેમાં મળે છે. આ સિવાય નીચેના જૈન ગ્રંથોમાં નીચેનાં પ્રમાણો મળે છે.

“ ચહું આચરિહિં પયટ્ટ કિયવહુભાવમરન્ત ”

(આખૂરાસ, અપભ્રંશ ભાષામાં, રચના સં. ૧૨૮૯)

વિક્રમાદિત્યાત્ સહસ્રોપરિ વર્ષાણામષ્ટાશીતૌ ગતાયાં ચતુર્મિઃ સ્વરિમિરા-
દિનાથં પ્રત્યતિષ્ઠિપત્ ॥

(રચના સં. ૧૪૦૫ પ્રબંધકૌષ, વસ્તુપાલતેજપાલપ્રબંધ. કર્તા મલધારીરાજશેખરસૂરિ)

“ વિક્રમ સં. ૧૦૮૮ માં ચાર આચાર્યોએ આદિનાથ ખિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. ”

“ યન્મૌલિમૌલિઃ પ્રમુરારિમોઽર્હતાં ચક્રાસ્તિ નાગેન્દ્રમુલૈઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ

(મુનિસુન્દર સૂરિ-ગુર્વાવલી, રચના સં. ૧૪૬૬)

અતઃ યુગાદિદેવપ્રાસાદઃ કારિતઃ । ચતુર્ગચ્છૌદ્મવૈશ્વતુર્મિરાચાર્યૈઃ પ્રતિષ્ઠા

કૃતા । (પુરાતન પ્રબંધ સંગ્રહ વિમલવસતિકાપ્રબંધ, પૃ. ૧૨)

“ નાગેન્દ્રચન્દ્રપ્રમુલૈઃ પ્રથિતપ્રતિષ્ઠાઃ ” (અર્બુદગિરિકલ્પ-સોમસુન્દરસૂરિ)

“ નાગેન્દ્રચન્દ્ર-નિર્વૃત્તિ-વિદ્યાધરપ્રમુલસકસંધેન । અર્બુદકૃતપ્રતિષ્ઠો યુગા-
દિજિનપુજ્જવૌ જયતિ ” (ઉપદેશસાર સત્રીક)

તપગચ્છીય જૂની પટ્ટાવલીમાં લખ્યું છે કે-

*. આ સંબંધી વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળા મહાનુભાવોએ જૈન સત્પ્રકાશ, વર્ષ ૪, અંક ૮ મો, પૃ. ૪૩૯ થી ૪૪૫ માં મુનિમહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજનો લેખ જોઈ લેવો.

“ધર્મધોષસૂરિ અને નાગેન્દ્ર આદિ આર આચાર્યોએ વિમલવસહિની વિ. સં. ૧૦૮૮ માં પ્રતિષ્ઠા કરી.”

મૂળ મુદ્દે મંત્રીશ્વર વિમલ અને તેમના કુટુંબીઓ જૈન ધર્મના પરમ ઉપાસક હતા અને ખાસ કરીને વિદ્યાધર અને નાગેન્દ્ર ગચ્છના આચાર્યો સાથે તેમનો અને તેમના કુટુંબીઓનો ગાંઠ સંબંધ* હતો. જિનપ્રભસૂરિજી વિવિધ તીર્થ-કલ્પમાં પણ આટલું જ લખે છે. જુઓ—

વૈક્રમે વસુવસ્વાશા (૧૦૮૮) મિતેઽઽદે મૂરિરૈવ્યયાત—

સત્પ્રાસાદં સ વિમલવસત્યાહ્વં વ્યધાપયત્ ॥ ૪૦ ॥

(જિનપ્રભસૂરિ વિવિધ તીર્થકલ્પ, પૃ. ૧૬)

મૂલનાયકજીની મૂર્તિ ઉપર અત્યારે કોઈ લેખ નથી. આજુબાજુમાં જે બે મૂર્તિઓ છે તેના ઉપર સં. ૧૩૮૮ નો લેખ છે. ગભારાની બહાર સર્વ ધાતુની પદ્માસન મૂર્તિ છે તેના ઉપર સં. ૧૫૨૦ નો લેખ છે. આ સિવાય ૧૪૦૮, ૧૩૩૮, ૧૩૮૨, ૧૨૦૧ અને ૧૩૫૦ ઇસાદિ સંવતોના લેખો છે. તેમજ મૂલ ગભારામાં જ જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની લઘ્ય મૂર્તિ બિરાજમાન છે, જે સં. ૧૬૬૧માં મહોપાધ્યાય લલિતસાગરજીએ બિરાજમાન કરાવેલ છે.

આ મંદિરજીની બહાર જમણી તરફ ચરણપાદુકાના પથ્થરમાં ૪૦ કાવ્યોનો લેખ છે તેમાં ૧૨૭૬, બીજા મંદિરમાં ૧૨૪૫નો લેખ છે. એક બીજો લેખ ૧૩૭૮ નો છે જેમાં ધર્મધોષસૂરિજી અને જ્ઞાનચંદ્રજીના નામો છે. એક મંદિરજીના દરવાજા પર ૧૨૪૫નો લેખ છે.

મંદિરજીની ઠીક સામે એક દરવાજા પર એક ઘોડા ઉપર વિમલશાહની મૂર્તિ છે. વિમલશાહના ઘોડાની આજુબાજુ સુંદર દશ હાથી છે. વિ. સં. ૧૮૧૮માં થયેલા કવિરાજ શ્રી પદ્મવિજયજી લખે છે કે વિમલશાહના મંદિરમાં ૮૭૬ મૂર્તિઓ હતી. આને હાથીશાલા-હસ્તિશાલા કહે છે. આ હસ્તિશાલા વિમલમંત્રીના ભાઈના વંશજ પૃથ્વીપાલે વિમલવસહીનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવતાં વિ. સં. ૧૨૦૪માં બનાવેલ છે. તેમાં પોતાના કુટુંબીઓની મૂર્તિઓ છે.

વિમલવસહીનો મુખ્ય ભાગ ૧૩૬૮ માં અલ્લાઉદ્દીન ખૂનીના સૈન્યે કર્યો છે. તે વખતે ખંભા, રંગમંડપ, છતો, હસ્તિશાલા અને કેટલાંક મૂર્તિઓનો ભાગ કર્યો હતો તે ૧૩૭૮ માં માંડવ્યપુર (મંડોર)વાસી ગોસલના પુત્ર ધનસિંહ, તેનો પુત્ર બીજડ વગેરે છ ભાઈઓ, તથા ગોસલના ભીમાનો પુત્ર મણસિંહ, તેનો પુત્ર લાલસિંહ (લલ્લ) યાદિ નવે ભાઈઓએ મળી જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. તે

* જુઓ જૈન સત્ય પ્રકાશ; વર્ષ ૪, અંક ૮, પૃ. ૪૪૪

વખતે પ્રતિષ્ઠાપક ધર્મધોષસૂરિની પરંપરાના શ્રી જ્ઞાનચંદ્રસૂરિજી હતા. વિ. સં. ૧૩૭૧ જે વદિ ૯ ના શુભ દિવસે પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. તથા આ જીર્ણોદ્ધાર કરાવનારની મૂર્તિઓ પણ આ મંદિરના ગૂઢ મંડપમાં છે.

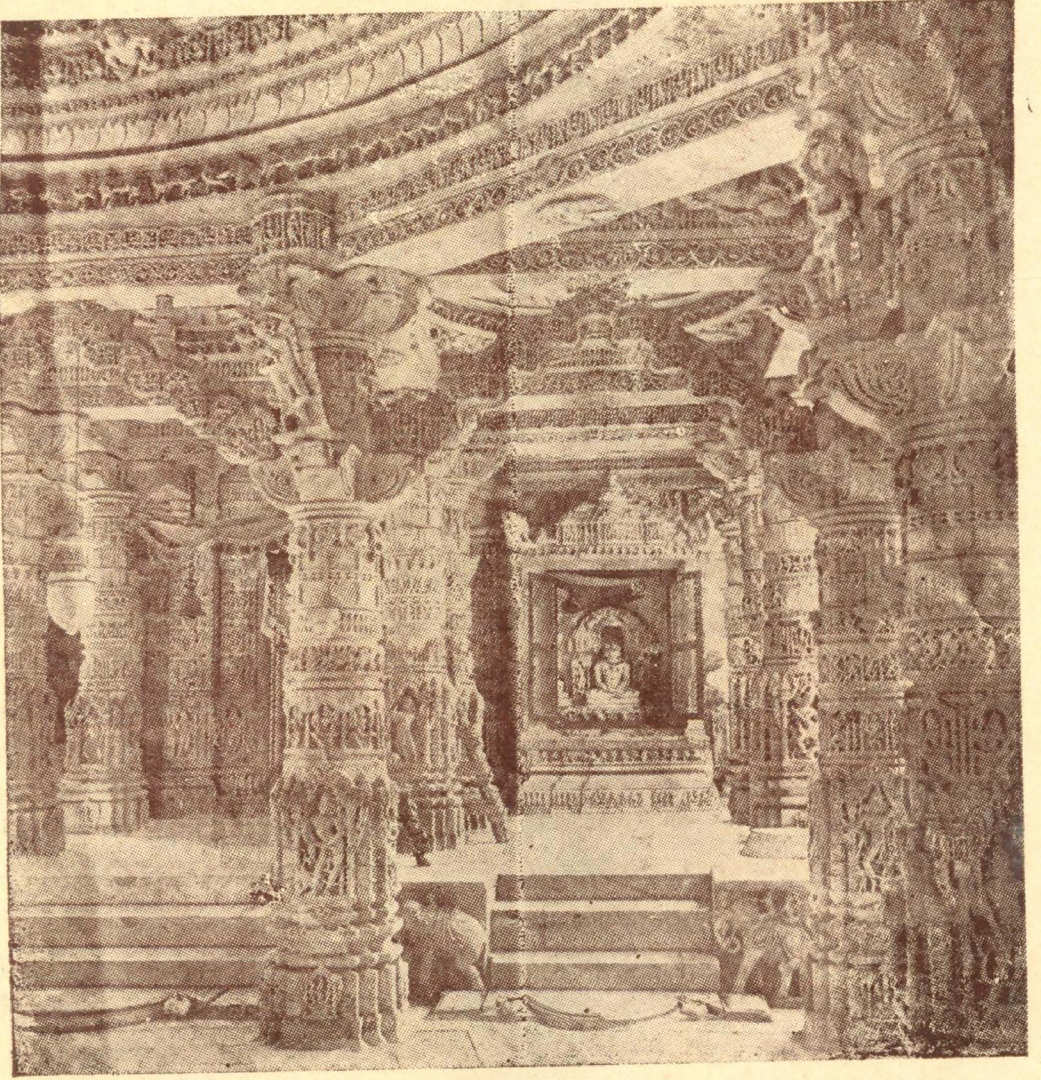
વસ્તુપાલ તેજપાલનું મંદિર.

વિમલશાહના મંદિરની પાસે જ વસ્તુપાલ તેજપાલનું વિશાળ આલેશાન ભવ્ય મંદિર છે. એ જ સુંદર કેરણી, એ જ ભવ્યતા અને મહત્તા: વસ્તુપાલના મંદિરોમાં પણ વિદ્યમાન છે. મૂલનાયક શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની ત્રણ હાથ મોટી સુંદર મૂર્તિ છે. આ મંદિરમાં મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૨૮૭માં કરાવવામાં આવી છે. પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્ય નાગેન્દ્રગચ્છના શ્રી વિજયસેનસૂરિજી મહારાજ હતા. મંદિરનું નામ લુણિગવસહિ-લુણવસહિકા છે. આ નામ વસ્તુપાલના મોટાભાઈના નામ ઉપરથી પડ્યું છે, મોટાભાઈની સ્મૃતિમાં આ મંદિર બનાવ્યું છે. આ સિવાય ૧૨૮૮, ૧૨૮૯, ૧૨૯૦, ૧૨૯૧ અને ૧૨૯૩ના લેખો બાવન જિનાલય મંદિરમાં છે. આ બધાં મંદિરો વસ્તુપાલ તેજપાલનાં જ બધાં વેલાં છે. મંદિરજીમાં નાગેન્દ્રગચ્છના મહેન્દ્રસૂરિજીના શિષ્ય શાન્તિસૂરિ, તેમના શિષ્ય આનંદસૂરિ, અમરસૂરિ, તેમનાં શિષ્ય હરિભદ્રસૂરિ અને તેમના શિષ્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિજીએ સં. ૧૨૮૭ના ચૈત્ર વદિ ૩ (ગુજરાતી ફાગણ વદિ ૩) રવિવારે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. મંદિરજીના પછવાડેના ભાગમાં દશ હાથી છે જેના ઉપર વસ્તુપાલ તેજપાલ અને તેમના કુટુંબીઓની મૂર્તિઓ હાથ જોડી બેઠેલી છે.

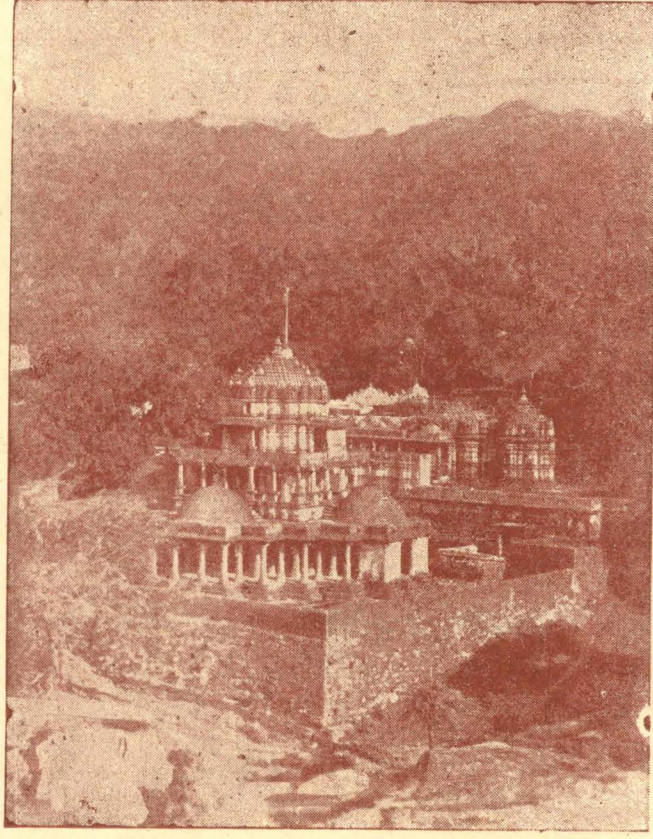
મંદિરજીના રંગમંડપમાં ડાબી બાજુ અને જમણી બાજુ આરસના બે મોટા ગોખલા બનેલા છે. લોકો આને દેરાણીજેઠાણીના ગોખલા કહે છે. આ કાંઈ નાના ગોખલા નથી પરંતુ સુંદર કારીગરીવાળાં બે નાનાં મંદિરો જેવાં છે. વસ્તુપાલ તેજપાલના મંદિરોનો બનાવટમાં લગભગ એક કરોડ એંશી લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો છે.

મંદિરજીની પ્રદક્ષિણામાં જમણી તરફ પૂર્વ તરફની દિવાલની પાસે આરસના પથ્થર ઉપર શકુનિકા વિહારનું સુંદર દૃશ્ય કોરેલું છે. તેના ઉપર સં. ૧૩૮૮ છે. અને ચક્રેશ્વરસૂરિ સંતાનીય શ્રી વર્ધમાનસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આરાસણ રહેવાસી આસજાલ આવકે પોતાના કુટુંબ સહિત બનાવરાવેલ* છે. લુણવસહી શોભનદેવ નામના કારીગરે બનાવી હતી.

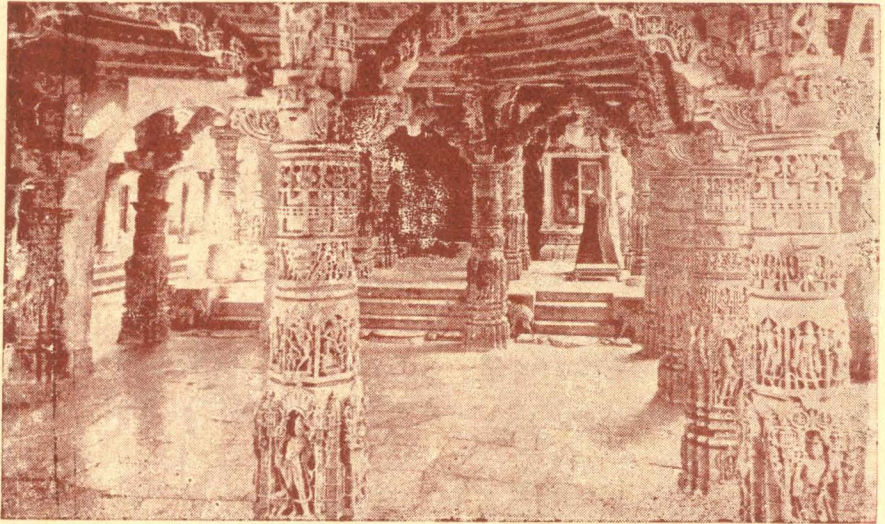
* આ જ નમૂનાનું એક શકુનિકાવિહારનું ચિત્ર કુંભારીયાજી-આરાસણના મંદિરમાં છે. પ્રતિષ્ઠાપક અને સાલ વગેરે એક જ છે.

દુનિયાભરની કળાકૃતિઓમાં જે અગ્રસ્થાન ભોગવી રહેલ છે તે
 દેલવાડા(આબુ)ના પ્રખ્યાત કળામંદિરના શિલ્પનો ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો

આખૂતું પ્રખ્યાત કળામંદિર : “ વિમલવસાહ ”

વસ્તુપાલે મંદિરજીની રક્ષા માટે પણ સમુચિત પ્રબંધ કર્યો હતો. આ મંદિરનો ભંગ વિમલવસહીની સાથે જ વિ. સં. ૧૩૬૮માં સુસલમાનોએ કર્યો હતો. અને ૧૩૭૮ વિમલવસહીની સાથે આનો પણ જીર્ણોદ્ધાર વ્યાપારી ચંડસિંહના પુત્ર પેથડે કરાવ્યો હતો. વળી નેમનાથ ભગવાનની નવી મૂર્તિ બિરાજમાન કરાવી હતી. આ મૂર્તિ સુંદર કસોટીની બનેલી છે. પં. શ્રી પદ્મવિજય ગણિ મહારાજ લખે છે કે- અહીં કુલ ૪૬૮ પ્રતિમાઓ છે.

લુણ્ણવસહીની બહાર દરવાજાની ડાબી તરફ ચબુતરા પર એક મોટો કીર્તિસ્થંભ બન્યો છે. ઉપરનો ભાગ અધૂરો જ દેખાય છે. કીર્તિસ્થંભની નીચે એક સુરભી (સુરહી) નો પથ્થર છે, જેમાં વાછડા સહિત ગાયત્રું ચિત્ર છે. તેની નીચે વિ. સં. ૧૫૦૬નો કુંભારાણનો લેખ છે. તેમાં લખ્યું છે કે “ આ મંદિરોની યાત્રાએ આવનાર કોઈ પણ યાત્રીની પાસેથી કોઈપણ પ્રકારનો ટેકસ અથવા ચોકીદારીના બદલામાં કશું પણ લેવામાં નહિ આવે એવી કુંભારાણની આજ્ઞા છે.”

આખાનાં અપૂર્વ મંદિરો માટે ‘કુમાર’ના સંપાદક લખે છે કે “ દેલવાડામાં બનાવેલું વિમળશાહનું મહામંદિર સમસ્ત ભારતવર્ષમાં શિલ્પકળાનો અપૂર્વ નમૂનો છે. દેલવાડાનાં આ મંદિરો માત્ર જૈનમંદિરો જ નહિ પરંતુ સમસ્ત ગુજરાતના અપૂર્વ ગૌરવની પ્રતિભા છે.”

લુણ્ણગવસહીના દેવાલયોમાં પણ અપૂર્વ કારીગરીનો ખજાનો ભર્યો છે. વિમલવસહીથી લગારે ઉતરતું કામ નથી, અનેક વિવિધ લાવો તેમાં આલેખેલા છે. ખાસ કરીને દેરાણી જેઠાણીના ગોખલા, નવ ચોકીના મધ્યનો ગુમ્બજ, રંગમંડપનો વચ્ચેનો ગુમ્બજ, રંગમંડપની ભમતીના જમણી બાજુના ગુમ્બજમાં કૃષ્ણજન્મ, બાદમાં કૃષ્ણકોડાનું દશ્ય, નવમી દેહરીના ગુમ્બજમાં દ્વારિકાનગરી અને શ્રી નેમનાથ ભગવાનનું સમવસરણ, દેહરી નં. ૧૧માં નેમનાથ ભગવાનની બાજુનું દશ્ય, પાર્શ્વનાથ, સુપાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ વગેરે તીર્થંકરોનાં કલ્યાણકો-જીવનદશ્ય આદિ અનેક દશ્યો જોવા લાયક છે. લુણ્ણગવસહીમાં કુલ ૪૮ દેરીઓ છે. લુણ્ણગવસહીમાં કુલ ૧૪૬ ગુમ્બજ છે. તેમાં ૬૩ નકશીવાળા અને ૫૩ સાદા ગુમ્બજ છે. મંદિરજીમાં ૧૩૦ ખંભા છે, ૩૮ નકશીવાળા અને ૯૨ સામાન્ય છે.

વિમલવસહીમાં મૂલનાયક શ્રી આદીશ્વર ભગવાન અને લુણ્ણવસહીમાં મૂલનાયક શ્રી નેમનાથ ભગવાન બિરાજમાન હોવાથી બન્ને સ્થાનોને અનુક્રમે શત્રુંજય-તીર્થાવતાર અને ગિરિનારતીર્થાવતાર માનવામાં આવે છે. લુણ્ણગવસહીની પાસે બીજી ચાર ટુંકે બનાવીને આ સ્થાનને બરાબર ઉજ્જયન્તતીર્થની પ્રતિકૃતિરૂપે સ્થાપેલ છે.

લુણ્ણગવસહીની હસ્તિશાળામાં વસ્તુપાલતેજપાલના કુટુંબીઓની મૂર્તિ છે. સાથે પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્યની મૂર્તિઓ પણ બિરાજમાન કરી છે. આ હસ્તિશાળામાં

પરિકરવાળા કાઉસસગીયા ૪, પરિકરવાળી મૂર્તિઓ ૧૧, આચાર્યની જીભી મૂર્તિઓ ૨, શ્રાવકોની જીભી મૂર્તિઓ ૧૫, હાથી ૧૦ છે. આ હસ્તિશાલા મહામંત્રી તેજપાલે જ બંનાવેલ છે.

વસ્તુપાલના મંદિરો માટે શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં લખે છે કે-

વૈક્રમે વસુવસ્વર્ક(૧૨૮૮)મિતેઽન્દે નેમિમન્દિરમ્ ।

નિર્મમે લૂગિગવસત્યાહ્યં સચિવેન્દુના ॥ ૪૩ ॥

કષોપલમયં વિમ્બં શ્રીતેજપાલઃ મન્ત્રિરાટ્ ।

તત્ર ન્યસ્થાત્ સ્તમ્ભતીર્થે નિષ્પન્નં દુકસુધાઙ્ગનમ્ ॥ ૪૪ ॥

x

x

x

અહો શ્રીશોભનદેવસ્ય સૂત્રધારશિરોમણેઃ ।

તત્ત્વૈત્યરચનાશિલપાન્નામ લેભે યથાર્થતામ્ ॥ ૪૬ ॥

તીર્થદ્વયેઽપિ લગ્નેઽસ્મિન્ દૈવાન્મ્લેચ્છૈઃ પ્રચક્રતુઃ ।

અસ્યોદ્ધારં દ્વૌ શકાન્દે વહ્નિવેદાકર્કસંમિતે (૧૨૪૩) ॥ ૪૮ ॥

તત્રાચતીર્થોદ્ધર્તા લલ્લો મહણસિંહમ્ ।

પીથડસ્તિવતરસ્યામૃદ્વ્યવહૃચ્ચન્દસિંહજઃ ॥ ૪૯ ॥

જિનપ્રભસૂરિજી મહારાજ તો આખૂ ઉપર વિમલવસહિ, હુણુવસહિ મંદિરોનો જ ઉદ્દેશ કરે છે અને અચલગઢ ઉપર મહારાજ કુમારપાલે શ્રી વીરચૈત્ય બંધાવ્યાનો ઉદ્દેશ કરે છે અર્થાત્ બાકીનાં મંદિરો તે વખતે બન્યાં ન હતા, જે પાછળનાં જ છે.

પીત્તલહર (ભીમાશાહતું મંદિર)

ઉપર્યુક્ત મંદિરોની પાસે જ એક ભીમાશાહતું મંદિર છે. ભીમાશાહે બનાવ્યું છે માટે ભીમાશાહતું મંદિર કહેવાય છે. મંદિરજીમાં પીત્તલ વિગેરે ધાતુની મૂર્તિઓ હોવાથી તેને પીત્તલહર મંદિર કહે છે. આ મંદિરજીમાં પહેલાં ભીમાશાહે આદીશ્વર ભગવાનની ધાતુની વિશાલ ભવ્ય મૂર્તિ બિરાજમાન કરાવી પ્રતિષ્ઠિત કરી હતી પરંતુ પાછળથી કારણવશાત્ તે મૂર્તિ અન્યત્ર ગઈ—મેવાડમાં કુંભલમેરુમાં ચૌમુખજીના મંદિરમાં બિરાજમાન કરવામાં આવી. બાદ જીર્ણોદ્ધાર સમયે રાજ્યમાન્ય, ગુજરાતના સુલતાન મહમદ બેગડાના મંત્રી સુન્દર અને મંત્રી ગદાએ આદીશ્વર ભગવાનની ૧૦૮ મણુ ધાતુનાં મૂર્તિ બનાવી ૧૫૨૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

પ્રતિષ્ઠાપક છે તપાગચ્છનાયક સોમસુંદરસૂરિ-શિષ્ય મુનિસુંદરસૂરિ-શિષ્ય જ્ય-અંદ્રસૂરિ-શિષ્ય રત્નશેખરસૂરિ અને તેમના પદ્મધર શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજી. બાદમાં ૧૫૩૧-૧૫૪૦ અને ૧૫૪૭ સુધી પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. ઉપર્યુક્ત બંને મંત્રી-શ્વરોએ રાજ્યની મદદથી આ મહાન કાર્ય કરાવ્યું હતું. પ્રતિષ્ઠાસમયે અમદાવાદથી સંઘ લઈને આપૂ આવ્યા હતા. આ મંદિરજીમાં કુલ ૨૦ દેરીઓ છે. તેમાં બે ખાલી છે, બાકી બધામાં પ્રતિમાજી છે.

પીત્તલહર મંદિરજીની બહાર યાત્રીઓને પૂજન માટે નહાવાની ઓરડીઓ છે. જમણી બાજુ એક ખૂણામાં એક મોટા ચખૂતારાના ખૂણામાં ચંપાના ઝાડ નીચે એક નાની દેરી છે તેમાં મણિભદ્ર દેવની મૂર્તિ છે.

આ દેહરીની બંને તરફ સુરહિ(સુરબી)ના ચાર પથરો છે. ચારેમાં લેખ છે. એક સુરહિને લેખ તદ્દન ઘસાઈ ગયેલો છે. ત્રણ સુરહીના લેખો પણ થોડા થોડા વંચાય છે. એકમાં લખ્યું છે કે વિ. સં. ૧૪૮૩ જ્યેષ્ઠ સુદિ ૬ સોમવાર અને એકમાં ૧૪૮૩ શ્રાવણ વદિ ૧૧ રવિવારનો લેખ છે. તેમાં મંદિરો માટે ગામ. ગરાસ આદિ લેટ આપ્યાનો ઉલ્લેખ છે. અને ચોથી સુરહી ઉપર માગશ્વર વદિ ૫ સોમવાર ૧૪૮૬ તે વખત આપૂના રાજા ચૌહાન રાજધર દેવડાનો લેખ છે. આગળ લખ્યું છે કે રાજ્યની ઉન્નતિ માટે વિમલવસહી, લુણવસહી અને પીત્તલહર મંદિરોનાં ઘર્ષન માટે આવનાર યાત્રિકોના કર માફ કર્યા છે અને કાયમને માટે આ તીર્થ કરના બંધનથી માફ કરેલ છે. આ લેખના લેખક છે તપાગચ્છાચાર્ય શ્રી સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય પં. સત્યરાજ ગણી છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ કાર્ય શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી મહારાજ અથવા તેમના સમુદાયના કોઈ વિદ્વાન સાધુના ઉપદેશથી થયું હશે. પાસે જ બીજા પથર ઉપર ગભરૂદ શ્રી માણિભદ્ર દેવની પૂરાણી મૂર્તિ છે.

ચૌમુખજી

દેલવાડામાં ચોથું મંદિર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું છે. તે ચતુર્મુખ હોવાથી ચૌમુખજીનું મંદિર કહેવાય છે. ત્રણ માળનું વિશાળ મંદિર છે. ત્રણે માળમાં ચૌમુખજી છે. ત્રણે માળમાં થોડી મૂર્તિઓને બાદ કરતાં ઘણી પ્રતિમાઓ દરડાગોત્રીય ઓસવાલ સંઘવી મંડલિક તથા તેમના કુટુંબીઓએ વિ. સં. ૧૫૧૫ તથા તેની આસપાસના સમયમાં બિરાજમાન કરેલ છે. આ મંદિરમાંની ઘણી મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા ખરતર-ગચ્છાચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીએ કરાવેલ છે. વિ. સં. ૧૪૯૭ સુધીના લેખોમાં આ મંદિરને ઉલ્લેખ જ નથી મળતો તેમજ જિનપ્રભસૂરિજી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં તો બે મંદિરો વિમલવસહી અને લુણવસહીને જ ઉલ્લેખ કરે છે. પાછળના શિલા-લેખોમાં પીત્તલહરનો ઉલ્લેખ છે. એટલે આ મંદિર પ્રાયઃ ૧૫૧૫ લગભગ બન્યું હશે.

મંદિર સાહું પરન્તુ વિશાલ છે. ઊંચી જગ્યા પર બન્યું હોવાથી દૂરથી દેખાય છે. ત્રીજે માળ ચઢી આખૂનું પ્રાકૃતિક દૃશ્ય જોવાથી બહુ જ આનંદ આવે છે. નીચેના માળમાં મૂળ ગભારાની ચારે તરફ મોટા મોટા રંગમંડપો છે. ગભારાની બહાર ચારે તરફ સુંદર નકશી છે. નકશીની વચમાં કયાંક કયાંક ભગવાનની, આચાર્યોની, શ્રાવક શ્રાવિકાઓની અને યજ્ઞો તથા દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મંદિર

વિમલવસહીની બહાર હસ્તિશાલાની પાસે જ શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મંદિર છે. આ મંદિર અને હસ્તિશાલાની પાસેનો સભામંડપ ક્યારે બન્યો અને કોણે બનાવ્યો તેનો ઉલ્લેખ નથી મળતો, પરન્તુ વિ. સં. ૧૮૨૧ પહેલાં આ મંદિર બન્યું છે એ નિર્વિવાદ છે. આ મંદિર નાનું અને તદ્દન સાદું છે. તેમાં મૂલનાયક સહિત દસ મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે.

ઝોરીયા

દેલવાડાથી ઇશાન ખૂણામાં લગભગ ૩૫ માઈલ દૂર ઝોરીયા ગામ આવે છે. દેલવાડાથી અચલગઢ જતી સડક ઉપર ત્રણ માઈલ ગયા પછી અચલગઢ કારખાના તરફથી બનાવેલ એક પાકું મકાન જૈન ધર્મશાલા છે જેમાં ગરમ અને ઠંડા પાણીની વ્યવસ્થા રહે છે. ત્યાંથી ત્રણ ફર્લિંગ સડક છે. સિરોહી સ્ટેટનો ડાકખંભો આવે છે અને ત્યાંથી ત્રણ ફર્લિંગ કાચો પહાડી રસ્તો છે; ત્યાં ઝોરીયા ગામ છે. અહીં શ્રી સંઘ તરફથી બનેલું મહાવીર ભગવાનનું પ્રાચીન ભવ્ય મંદિર છે. મંદિરની દેખરેખ અચલગઢ જૈન મંદિરોના વ્યવસ્થાપક રાજે છે.

ઝોરિયાનું મંદિર શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મંદિર કહેવાય છે પરન્તુ અત્યારે મૂલનાયક તો શ્રી આદિનાથજી ભગવાનની મૂર્તિ છે. જમણી બાજુ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન અને ડાબી બાજુ શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. શ્રી સોમપ્રભસૂરિજી મહારાજ પોતાના “અર્બુદગિરિકલ્પ” માં લખે છે કે ઝોરિયાસકપુર(ઝોરીયા)માં શ્રી સંઘ તરફથી નવું મંદિર બન્યું છે અને તેમાં શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. પરન્તુ પાછળથી કારણવશાત્ યા તો જીર્ણોદ્ધાર સમયે શ્રી મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિ બિરાજમાન કરી હશે, પરન્તુ અત્યારે તો આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ સિવાય ચોવીશીના પટ્ટમાંથી અલગ થયેલી ત્રણ તદ્દન નાની મૂર્તિઓ અને ૨૪ જિનમાતાઓનો એક ખંડિત પટ્ટ છે. મંદિરમાં કોઈ શિલાલેખ વગેરે નથી.

અચલગઢ

ઝોરીયાથી પગઢંડીના રસ્તે ૧૫ માઈલ અચલગઢ થાય છે. સડક પર થઇને આવતા બે માઈલ દૂર છે. દેલવાડાથી સીધી સડક અહીં આવે છે. આ રસ્તે પાંચ

માઇલ થાય છે. ઝોરીયા ગામ જવાની સડક જ્યાંથી જુદી પડે છે અને જેને નાકે પાણીની પરબ બંધાવેલી છે ત્યાંથી અચલગઢની તલાટી સુધીની પાકી સડક; અને ઉપર જવાનાં પગથિયાં (સીડી) વગેરે અચલગઢ જેન મંદિરોની વ્યવસ્થાપક કમિટીએ બહુ જ મહેનતથી બંધાવેલ છે. આથી યાત્રિકોને ઘણી જ અનુકૂલતા થઈ છે. અચલગઢ ગામ એક ઊંચી ટેકરી ઉપર વસેલું છે. પહેલાં તો ઘણી વસ્તી હતી, અત્યારે વસ્તી થોડી છે. આ પર્વતની ઉપર અચલગઢ નામનો કિલ્લો બનેલો છે જે અત્યારે ખડિત છે. આ જ કારણથી ગામનું નામ પણ અચલગઢ કહેવાય છે.

કુમારવિહાર

તલાટીની પાસે જમણી તરફ સડકથી થોડે દૂર નાની ટેકરી ઉપર શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું મંદિર બનેલું છે. આ મંદિર ગુર્જરેશ્વર પરમાર્હતો પાસક મહારાજ કુમારપાલે બંધાવ્યું હતું. શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી મહારાજ અર્ધુદાદ્રિકલ્પમાં લખે છે કે—

કુમારપાલભૂપાલશ્રૌલુક્યકુલચન્દ્રમાઃ ।

શ્રીવીરચૈત્યમસ્યોચ્ચૈઃ શિશ્વરે નિરમીમપત્ ॥ ૫૦ ॥

ભાવાર્થ—શ્રૌલુક્ય કુલમાં ચંદ્ર સમાન મહારાજ કુમારપાલે આખૂના ઊંચા શિખર ઉપર શ્રી વીર પ્રભુનું ચૈત્ય બનાવ્યું.

શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજી પણ પોતાના અર્ધુદગિરિકલ્પમાં લખે છે કે—આખૂ પર્વત ઉપર ગુજરાતના સોલંકી મહારાજ કુમારપાલનું બનાવેલું શ્રી મહાવીર-સ્વામીનું સુશોભિત મંદિર છે.

આ મંદિરમાં અત્યારે તો શાન્તિનાથ ભગવાનની સુંદર પરિકરવાળી વિશાલ મૂર્તિ છે. તેના ઉપર કોઈ લેખ વગેરે નથી, પરંતુ જીર્ણોદ્ધાર સમયે પાછળથી પરિવર્તન કરી આ મૂર્તિ બિરાજમાન થઈ હશે. આ પરિવર્તન ક્યારે થયું એ કહેવું મુશ્કેલ છે. શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ પોતાની તીર્થમાલામાં રચના સં. ૧૭૫૫ માં લખે છે કે “ અચલગઢ ગામની બહાર મહારાજ કુમારપાલે બંધાવેલા મંદિરમાં મૂલનાયક શ્રી મહાવીરસ્વામી છે. અને આ મંદિર જિનબિંબોથી ભરેલ હોવાનું લખ્યું છે. ૧૮૭૬નો અપ્રકટ તીર્થમાલામાં લખ્યું છે કે મૂલનાયક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન છે અને બાજુમાં ધાતુની શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. એટલે એમ લાગે છે કે ૧૭૫૫ અને ૧૮૭૬ની વચમાં મૂલનાયકની મૂર્તિનું પરિવર્તન થયું હશે. શ્રી શીલવિજયજી પોતાની વિ. સં. ૧૭૪૬માં રચાયેલી તીર્થમાલામાં લખે છે કે કુમારપાલે બંધાવેલા મંદિરનું નામ “ બાણવસહી ” છે તથા તેમાં મૂલનાયક શ્રી નેમિનાથ ભગવાન છે. તથા આ મંદિરમાં બિરાજમાન કાઉસ્સગ્ગીયાના લેખમાં પણ લખ્યું છે કે શ્રી અરિષ્ટ નેમિનાથના મંદિરમાં આ મૂર્તિ બિરાજમાન કરી. આલેખ વિ. સં. ૧૩૦૨નો છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ મંદિરમાં

શરૂઆતમાં શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાન બિરાજમાન હશે. પાછળથી અજયપાલના સમયમાં કે બીજા કારણથી મૂર્તિ ખંડિત થઈ હશે, જેથી ૧૩૮૦ પછી શ્રી મહાવીર ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન થઈ હશે અને ત્યારપછી અર્થાત્ ૧૭૫૫ અને ૧૮૭૬ની વચ્ચેમાં શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન કરવામાં આવેલ હશે.

આ મંદિરજીમાં એક કાઉસસગીયા ઉપર વિ. સં. ૧૩૦૨ જેઠ શુ. ૬ ને શુક્રવારનો લેખ છે. મંદિરજીનો રંગમંડપ બહુ જ સુંદર અને વિશાલ છે. મૂલ ગભારાની પાસેના ગભારામાં નકશીદાર બે ખંભા છે. મંદિરજીમાં બે મૂર્તિઓ પદ્માસનસ્થ અને બે બિમ્બી કાઉસસગીયાની છે. બધાને સુંદર પરિકર છે અને તેમાં નાની મૂર્તિઓ પણ વિરાજિત છે.

મંદિરની બહાર ભમનીની દિવાલમાં અનેક દૃશ્ય ચિત્રિત છે, જેમાં જિન-મૂર્તિઓ, કાઉસસગીયા, આચાર્ય, સંધુઓની મૂર્તિઓ તથા પાંચ પાંડવ, મલ્લ કુસ્તી, લડાઈ, સવારી આદિનાં દૃશ્યો છે.

મૂલ ગભારાના પાછલા ભાગમાં અત્યંત રમણીય શિલ્પકલાના નમૂનારૂપ કાઉસસગીયા-દેવદેવીઓની મૂર્તિઓ વગેરે ખોદેલ છે.

શાંતિનાથ ભગવાના મંદિરજીની સામે ડાબી બાજુ તરફ અચલેશ્વર* મહા-દેવજીનું મંદિર છે તેના દરવાજા ઉપર મંગલમૂર્તિના સ્થાનમાં તીર્થંકર ભગવાનની ખોદેલી મૂર્તિ છે. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આ મંદિર પહેલાં જૈન મંદિર હોય. મહાદેવજીના મંદિરજીની પાસે મંદાકિની કુંડ વગેરે જોવા લાયક છે. સામે તલાવ ઉપર ત્રણ લેંસા છે. આગળ પહાડ ઉપર વધતાં ગણેશપોળ, પછી આગળ હનુમાનપોળ, ત્યાંથી આગળ પહાડ ઉપર ચઢવાની સીડીઓ-પગથિયાં આવે છે.

ત્યાં એક વિશાલ કપૂરસાગર તળાવ છે. તલાવના કિનારા ઉપર જૈન શ્વેતાંબર કાર્યાલયનો બાગ છે. આગળ ઉપર ચંપાપોળ આવે છે. થોડે દૂર ગયા પછી જૈન શ્વેતાંબર કાર્યાલય, ધર્મશાલા અને શ્રી કુંથુનાથ ભગવાનનું મંદિર છે. મૂર્તિમાં લેખ છે. વિ. સં. ૧૫૨૭ વૈશાખ શુદ્ધ ૮ તપાગચ્છાધિપતિ શ્રી લક્ષ્મીસાગર સૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે. આ સિવાય મૂલનાયકજીની બંને બાજુ ધાતુના કાઉસસગીયા ૨, પાષાણની બે, આ સિવાય પંચતીર્થી, ચોવીશી, સમવસરણ આદિ મળી કુલ ૧૭૪ પ્રતિમાઓ છે. એક ગુરુ-પુંડરીક ગણધરની મૂર્તિ પણ છે. આ સિવાય કારખાનામાં પીતલના ત્રણ ઘોડેસ્વારો છે.

અચલગઢના કારખાનાનું નામ શાહ અચલશી અમરશી (અચલગઢ) છે. રોહીડા શ્રી સંઘ તરફથી આ કારખાનાની દેખરેખ ચાલે છે. અચલગઢમાં શ્રાવકનું ઘર

* શ્રી રા. બા. શ્રીકૃત ઝોઝાજી પણ એ જ કહે છે કે આ મંદિર પહેલાં જૈનમંદિર હશે.
(જુઓ સિરોહી રાજ્યકા ઇતિહાસ)

એક જ છે. અહીં ધર્મશાલા સુંદર છે. યાત્રિકો લાંબો સમય રહી શકે છે. હમણાં કારખાના તરફથી એક લોજનશાલા ચાલે છે. કારખાના તરફથી ઓરીયાના રસ્તાની પરબ, ઓરીયા મંદિરની વ્યવસ્થા, આબૂરોડ ધર્મશાલા (આરણ તલાટી) અને ત્યાં યાત્રિકોને ભાતું અપાય છે. તથા અચલગઢનાં ચારે મંદિરોની વ્યવસ્થા થાય છે.

આ અચલગઢ વિ. સં. ૧૫૦૯ મેવાડના મહારાણા કુંભાએ બંધાવેલ છે. અચલગઢનું બે માળનું વિશાલ મંદિર-ચૌમુખજીનું મંદિર પણ અચલગઢવાસી સંઘની સહસાએ બંધાવેલ છે.

શ્રી ઋષભદેવજીનું નાનું મંદિર.

કારખાનાથી ઉપર જતાં આદિનાથ લગવાનનું નાનું મંદિર આવે છે. મૂલના-યકજી ઉપર ૧૭૨૧ નો લેખ છે. અમદાવાદવાસી શ્રીમાલીજ્ઞાતિય શેઠ શાંતિદાસે આ મૂર્તિ બનાવી છે; અને પ્રતિષ્ઠા તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી હીરવિજયસૂરિજીની પરંપરાના વિજયરાજસૂરિજીએ કરાવી છે. સંભવ છે કે આ મંદિર તેમણે બનાવ્યું હોય. મંદિરની પ્રદક્ષિણામાં ૨૪ દેરીઓ, ચાર ચરણપાદુકાની ચાર છત્રીઓ અને એક ચક્રેશ્વરી દેવીની દેરી છે. ભમતીની એક દેરીમાં પરિકરવાળી શ્રી કુંથુનાથ લગવાનની પંચતીર્થીની મૂર્તિ છે, તેના ઉપર વિ. સં. ૧૩૮૦ નો નાનો લેખ છે. ચક્રેશ્વરીની દેરી પાસે એક કોટડીમાં કાષ્ઠની મનોહર કિન્તુ અપ્રતિષ્ઠિત ચાર જિનમૂર્તિઓ છે. આ મંદિરમાં કુલ ૨૭ મૂર્તિઓ, ૪ ચરણપાદુકા, હાથ બેડી સરસ્વતીદેવીની ૧ તથા ચક્રેશ્વરીદેવીની મૂર્તિ છે અને એક પાષાણનો યંત્ર છે. ત્યાંથી આગળ જતાં—

શ્રી આદીશ્વર લગવાનનું (ચૌમુખજીનું) મંદિર

અચલગઢના ઊંચા શિખર ઉપર આદિનાથ લગવાનનું બે માળનું ગગનચુમ્બી વિશાલ ચતુર્મુખ (ચૌમુખ) મંદિર આવે છે. આ મંદિર રાણકપુરનું વિશાલ મંદિર બંધાવનાર માંડવગઢવાસી પોરવાડ જ્ઞાતિય ધરણાશાહના મોટાભાઈ સંઘવી રતન શાહના પુત્ર સંઘવી સાલિગના પુત્ર સહસાએ બંધાવીને વિ. સં. ૧૫૬૬ માં પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ છે. પ્રતિષ્ઠાપક છે તપાગચ્છીય શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીની પદપરંપરાના શ્રી જયકલ્યાણસૂરિજી મહારાજ. ૧૫૬૬ના ફા. શુ. ૧૦ ને સોમવારે પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

આ મંદિરમાં બન્ને માળમાં મળી ધાતુ અને આરસની બેડી તથા બિલી મળીને કુલ ૨૫ જિનમૂર્તિઓ છે. તેમાં બેડી તથા બિલી મળીને ધાતુની ૧૪ અને આરસની ૧૧. ધાતુની ૧૪ મૂર્તિઓમાંથી ૭ મૂર્તિઓ ઉપર તેા સં. ૧૫૬૬ ફા. શુ. ૧૦ ના લેખો છે. બાકીની સાત મૂર્તિઓ બહારગામથી આવેલી છે. આરસની બધી મૂર્તિઓ બહારથી આવેલી છે. કુલ પચીસ મૂર્તિઓમાંથી ૨૧ મૂર્તિઓ ઉપર લેખ છે. ચાર પર લેખો નથી. ઉત્તરદિશા તરફના મુખ્ય મૂલનાયક આદિ-

નાથ ભગવાનજી ઉપર વિ. સં. ૧૫૬૬નો લેખ છે. પૂર્વદિશા તરફના આદીશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર વિ. સં. ૧૫૧૮નો લેખ છે. ઓસવાલ સાહ સાહ્યાએ પ્રતિષ્ઠા મહો સવમાં તપાગચ્છાચાર્ય શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજી પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. દક્ષિણ દિશાના દ્વાર તરફના શાન્તિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર ૧૫૧૮નો લેખ છે. ઉપ-યુક્ત શાહ સાહ્યાની માતા કર્માદેવીએ આ મૂર્તિ બનાવરાવી છે. પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજી છે. આ બંને મૂર્તિઓ કુંભમેરુથી લાવીને અહીં બિરાજમાન કરેલી છે, એમ લાગે છે.

પશ્ચિમ દિશાના મૂલનાયકજી શ્રી આદિનાથ ભગવાનની ધાતુમયી રમણીય મૂર્તિ છે. સં. ૧૫૨૬માં ડુંગરપુરના આવકસંઘે બનાવેલ છે. પ્રતિષ્ઠાપક તપાગચ્છા-ચાર્યશ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજી છે. આ ચાર મૂર્તિઓ બહુ જ મનોહર અને રમણીય છે.

પ્રથમ દ્વારના મૂલનાયકજીની પાસે બંને બાજુ બે ધાતુના મનોહર કાઉસ-ગીયા છે, તેના ઉપર વિ. સં. ૧૧૩૪નો લેખ છે. આ સિવાય આ માળમાં ૧૩૦૨ નો લેખ છે. બીજા પથ ૧૫૬૬, ૧૬૬૮, ૧૫૧૮ વગેરેનો લેખો છે.

બીજા માળ ઉપર ચામુખજી છે તેમાં ત્રણ મૂર્તિઓ ઉપર તેા વિ. સં. ૧૫૬૬ નો લેખો છે. એક મૂર્તિ ઉપર લેખ નથી પણ તે પ્રાચીન છે.

ત્રીચેના માળથી ઉપર જવાના રસ્તામાં આરસની એક સુંદર દેરી છે તેમાં નવ જોડી ચરણપાદુકાઓ છે. શ્રી જ'બૂસ્વામી, વિજયદેવસૂરિ, વિજયસિંહસૂરિ, પં. સત્યવિજયગણી, પં. કપૂરવિજયગણી, પં. ક્ષમાવિજયગણી, પં. જિનવિજયજી, પં. ઉત્તમવિજયગણી, પં. પદ્મવિજયગણી. આ પદ્મ અચલગઢમાં બિરાજમાન કરવા માટે બનાવેલ છે. વિ. સં. ૧૮૮૮ માં મહાશુદ્ધિ ૫ સોમવારે પં. રૂપવિજયજી-ગણીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

અહીંની ધાતુની ૧૪ મૂર્તિઓ ૧૪૪૪ મણની કહેવાય છે. આમાં સોનું વધારે વપરાયેલ છે. તથા પીત્તલ આદિ ધાતુઓ પણ છે. મૂર્તિઓ ઘણી જ મનોહર, ભવ્ય અને આકર્ષક છે. ઉપરના માળથી આખૂનું દશ્ય બહુ જ મનોહર લાગે છે.

આખૂના પહાડ ઉપર અનેક વનસ્પતિઓ, રસકુંપિકાઓ, રત્નો ભર્યા પડ્યાં છે. આખૂકલ્પમાં લખેલ છે કે-

ન સ વૃક્ષો ન સા વૃલી ન તત્પુષ્પં ન તત્ફલં ।

ન સ કંદો ન સા શાખા યા નૈવાત્ર નિરીક્ષ્યતે ॥ તેમજ

પદે પદે નિધાનાનિ, યોજને રસકુંપિકા ।

માગ્યહીના ન પશ્યંતિ, ચક્રુરત્ના વસુંધરા ॥

શાંતમૂર્તિશ્રી જયંતવિજયજી મહારાજે “જ્ઞાત્રુ” નામના પોતાના પુસ્તકમાં આબૂ પરના દરેક જિનાલયોમાં મૂર્તિઓ, યંત્રો, દેવ-દેવીઓ વિં શું શું વસ્તુઓ છે તેની સૂક્ષ્મ નોંધ કરી છે. વિસ્તારભયથી અમે તે સર્વ હકીકત અહીં ઉઘ્ઘટ કરતા નથી. માત્ર જણવા યોગ્ય હકીકત નોંધી છે.

૧. વિમલવસહીમાં પરિકર સહિત પંચતીર્થી ૧૭, પરિકર સહિત ત્રિતીર્થી ૧૧, પરિકર સહિત ૬૦ મૂર્તિઓ, પરિકર વિનાની ૧૩૬ મૂર્તિઓ, એક સો સિત્તેર જિનનો પટ્ટ ૧, ત્રણ ચોવીશોનો પટ્ટ ૧, ચોવીશીનો પટ્ટ ૧, જિનમાતાઓનો પટ્ટ ૧, ધાતુની ચોવીશી ૧, ધાતુની પંચતીર્થી ૧, ધાતુની એક તીર્થી ૧ તેમજ આચાર્ય, શ્રાવક-શ્રાવિકાયુગલ, યંત્ર, અંબિકાદેવી, લક્ષ્મીદેવી તથા ઇંદ્રિની મૂર્તિઓ વિગેરે....

૨. લુણવસહીમાં પરિકર સહિત પંચતીર્થી ૪, પરિકર સહિત સાદી મૂર્તિ ૭૨, પરિકર વિનાની મૂર્તિઓ ૩૦, ત્રણ ચોવીશીનો પટ્ટ ૧, એક ચોવીશીના પટ્ટ ૩, જિનમાતાઓનો પટ્ટ ૧, અશ્વાવબોધ ને સમળીવિહારનો પટ ૧, ધાતુની પંચતીર્થી ૨, ધાતુની એકતીર્થી ૩, આ ઉપરાંત રાજમતી, મેરુપર્વત, આચાર્ય શ્રાવક-શ્રાવિકા, અંબિકા દેવી, યક્ષ વિંની મૂર્તિઓ વિગેરે...

૩ પીતલહુર (લીમાશાહનું મંદિર)—પરિકર સહિત પંચતીર્થી ૧, આર-સની પંચતીર્થી ૪, પરિકર વિનાની મૂર્તિઓ ૮૩, ધાતુની મૂર્તિઓ ૪, ધાતુની ત્રિતીર્થી ૧, ધાતુની એકતીર્થી ૩, પુંડરીકસ્વામી, ગોતમસ્વામી ને અંબિકાદેવીની મૂર્તિ વિગેરે....

૪ ખરતરવસહી (ચૌમુખજી)—ચૌમુખજીની ચાર મોટી પ્રતિમાઓ, પરિકર વિનાની મૂર્તિઓ ૫૭, અંબિકાદેવી વિગેરે

૫ મહાવીરસ્વામીનું મંદિર—પરિકર વિનાની ૧૦ મૂર્તિઓ.

*

આબૂ જવા માટે B. B. & C. I. રેલ્વેના ખરેડી સ્ટેશને ઉતરવું. થહેરમાં શ્વે. જૈનમંદિર ને ધર્મશાળા છે. ત્યાંથી ઉપર જવા માટે મોટર મળે છે. ઠેક મથાળા મુધી પાકી સડક છે, જેની લંબાઈ ૧૭૧ માઈલની છે. સડક સર્પાકાર પથરાયેલી છે. મોટર લાડું ડાહ્યાના(૧)ત્રાણ ચોકી ટેકસ આપીને યાત્રા કરવા જવાય છે.

આબૂ ઉપર દેવવાડામાં જૈનમંદિરો, ધર્મશાળા, ખગીઓ વગેરેની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબર સંઘ તરફથી કંથ્યાણજી પરમાનંદની પેઢી કરે છે અને શિરોહી સંઘ તેની દેખરેખ રાખે છે.

અચલગઢ તલાટીનું મંદિર, ઓરીયાળનું મંદિર, આરણ્ય ચોકીની જૈન ધર્મશાળા, મંદિર વિગેરેનો વહીવટ શેઠ અચલશી અમરશીના નામથી રાહીડા શ્રી સંઘની કમિટી તરફથી ચાલે છે.

*

આખૂ અચલગઢનાં જોવાલાયક જાહેર સ્થળો...

૧. નખી (નકકી) તળાવ—આ સુંદર સરોવર ત્રણે બાજુથી ઊંચાં લીલાછમ ઝાડોથી સુશોભિત અને નાની નાની ટેકરીઓની વચમાં આવેલું છે. આમાં હોડીયો પણ ફરે છે. પાણી ખડુ જ ઊંડું છે. તળાવની ચારે બાજુની ટેકરીઓમાં ગુફાઓ છે જેમાં બાવાઓ રહે છે. ખાસ ચંપાગુફા, હાથીગુફા અને રામજરૂખો પ્રસિદ્ધ છે. અહીં કિનારા ઉપર એક બાજુ હનુમાનજીનું મંદિર છે.

૨. ટોડરોક અને નનરોક—તળાવની દક્ષિણ બાજુએ એક પહાડી ઉપર મેંઢાના આકારની મોટી શિલા છે જેને ટોડરોક કહે છે. તેમજ રાજપુતાના કલબની લાઈ-નમાં પહાડી ઉપર એક શિલા છે જેને ' નનરોક ' કહે છે.

૩. રધુનાથજીનું મંદિર—આમાં શ્રીરામચંદ્રજીની મૂર્તિ છે અને રામાનંદજીએ ચોદમી સદીમાં સ્થાપ્યાનું કહેવાય છે. અહીં ઉતરવાની સગવડ સારી છે.

૪. રામકુંડ—મંદિરની ઉપર અને જયપુર સ્ટેટના રાજમહેલની નજીકમાંની ગુફામાં પાણી ભરાયેલું છે જે રામકુંડ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૫. અનાદરા પોઈન્ટ—નખી તળાવથી પશ્ચિમ દિશામાં આવેલા આ સ્થાનને અનાદરા પોઈન્ટ અથવા આખૂગોઈટ પણ કહે છે. જ્યારે રેલ્વે નહોતી ત્યારે અનાદરાથી આખૂ આવવાનો આ રસ્તો હતો. આ સ્થાનથી નીચે ત્રણ હજાર ફૂટ નીચેનાં જંગલો તથા વનસ્પતિ વગેરે દેખાય છે. નજીકમાં એક ગણેશજીનું મંદિર છે. ગણેશમંદિરથી એક પગકેડીએ થોડે દૂર ઉપરના ભાગમાં ' કોગપોઈન્ટ ' આવે છે. અહીં એક ગુફા આવેલી છે, જેને ગુરુગુફા કહે છે.

૬. સનસેટપોઈન્ટ.—અહીંથી સૂર્યાસ્તનું ખડુ જ સુંદર દરશ દેખાય છે.

૭. પાલતપુરપોઈન્ટ—આકાશ સાફ હોય છે ત્યારે અહીંથી પાલતપુર દેખાય છે.

૮. બેલીજવોક—ફરવા જવાનું જાહેર સ્થાન છે.

૯. અખુંદાદેવી—વસ્તીની ઉત્તર દિશામાં ઊંચા પહાડના શિખર ઉપર અખુંદા દેવીનું મંદિર છે જેમાં દુર્ગાદેવીની મૂર્તિ છે. નાચેથી મંદિરમાં જવાનાં ચારસો પગથિયાં છે. અને મંદિરનો દરવાજો એટલો બધો સાંકડો છે કે એક માણસને બેસીને અંદર જવું પડે છે. અહીં નજીકમાં દુધવાવડી નામનું સ્થાન પ્રસિદ્ધ છે.

૧૦. ગોમુખ (વસિષ્ઠ આશ્રમ) અહીં શ્રીરામલક્ષ્મણની મૂર્તિઓ છે તેમજ વસિષ્ઠ પત્ની અરુન્ધતી અને નંદની મૂર્તિઓ છે. તેમ સૂર્ય વિષ્ણુ લક્ષ્મી વગેરેની મૂર્તિઓ છે. નજીકમાં અગ્નિકુંડ છે, જેમાંથી ઋષિઓએ રાજપુત વંશની ચાર ભતિઓની ઉત્પત્તિ કરેલી છે એમ કહેવાય છે.

૧૧. ગૌતમ આશ્રમ-જેમાં ગૌતમ, અહલ્યા તથા વિષ્ણુની મૂર્તિઓ છે.

૧૨. વ્યાસ તીર્થ-ગોમુખીની પૂર્વ દિશામાં આ સ્થાન આવ્યું છે. નાગતીર્થ; નીલકંઠમહાદેવ, કુંવારીકન્યા, દેવવાડાનાં જૈન મંદિરોથી થોડે દૂર ક્ષિણમાં આ મંદિર છે જેમાં વાલમરસિયાની મૂર્તિ છે. એમ કહેવાય છે. ગણેશજીની અને એક દેવીની મૂર્તિ છે જેને કુંવારી કન્યા કહેવામાં આવે છે.

ટ્રેવર તલાવ જે દેવવાડાથી અચલગઢ જતાં ડાબા હાથ તરફ છે. ૧૮૯૪-૯૫ માં સિરોહીના મહારાજાએ બંધાવ્યું છે. અચલેશ્વર મહાદેવ. આ મંદિરની નજીકમાં મંદાકિની કુંડ છે. શ્રાવણ ભાદરવા કુંડ અચલગઢ ઉપર છે. પાસે જ ચામુંડાનું મંદિર છે. આગળ જતાં હરિશ્ચંદ્રની ગુફા આવે છે. ભર્તૃહરિની ગુફા, રેવતીકુંડ, ભૃગુ આશ્રમ, ગોમતીકુંડ, ગુરુશિખર જે સમુદ્રની સપાટીથી ૫૬૫૦ ફીટ ઊંચું છે. આખૂરું ઊંચામાં ઊંચું શિખર આ કહેવાય છે. અહીં રાત રહેવાની સગવડ છે. ધર્મશાળા છે. મંદિરના બાવાળ આવનાર યાત્રિકોની સગવડ જળવે છે.

આ સિવાય રાજપુતાના હાટલ, ડાક બંગલો, વિશ્રામભવન, રઘુનાથજીનું મંદિર, દુલેશ્વર મહાદેવની ધર્મશાળા, શાંતિસદન વગેરે વગેરે ઉતરવાનાં સ્થાનો પણ ઘણાં છે. દેવવાડામાં જૈન ધર્મશાળાઓ છે. આખૂ કલબ પણ રમતગમતના સાધનરૂપે વિદ્યમાન છે.

એડમ્સ મેમોરીયલ હોસ્પિટલ. સ્વ. યોગિરાજ આ. શ્રી વિજયશાંતિસૂરિજીના ઉપદેશથી સ્થપાયેલ એનીમલ્સ હોસ્પિટલ(પશુચિકિત્સાલય) તથા તેઓશ્રીનાં આખૂ-અચલગઢ અને દેવવાડાનાં આશ્રમો તથા ગુફાઓ પણ પ્રસિદ્ધ છે.

આખૂરોડથી આખૂકાર્ટર રોડ ઉપર સ્વ. યોગિરાજ શ્રી શાન્તિસૂરિજીનો આશ્રમ છે. મકાન લગ્ય, વિશાલ અને ધ્યાન કરવા લાયક છે.

હુપીકેશ-આખૂરોડથી ચાર માઈલ દૂર પહાડની તલાટીમાં આ સ્થાન આવ્યું છે. અહીં વિષ્ણુનું મંદિર છે. આખૂરોડથી ચાર માઈલ દૂર ચંદ્રાવતી નગરી છે જે પરમારોની રાજધાની હતી અને પ્રાચીન યુગની જૈન નગરી હતી.

આ સિવાય આખૂ ઉપર જયપુર કેડી, જયવિલાસ પેલેસ, પાલનપુર હાઉસ, રેસીડેન્સી, લોરેન્સ સ્કૂલ, સેન્ટ મેરી હાઈસ્કૂલ, રાજપુતાના કલબ, સેનેટેરીયમ અને પોસ્ટ ઓફીસ વગેરે છે.

આયુગરિની સામાન્ય ઊંચાઈ ૪૦૦૦ ફૂટ છે. આયુ પર્વત ઉપરનો વિસ્તાર બાર માઈલ અને પહોળાઈ બેથી ત્રણ માઈલ જેટલી છે.

શ્રીઅર્ધુદકલ્પ

આપણે આયુની વર્તમાન સ્થિતિ જોઈ લીધી. હવે આ સંબંધી શ્રી જિન-પ્રભસૂરિણ વિવિધતીર્થકલ્પમાં જે લખે છે તે પણ જોઈ લઈએ. અર્ધુદકલ્પનું અહીં ભાષાંતર આપ્યું છે. આ લેખ વાંચવાથી તે વખતની આયુની પરિસ્થિતિનું આપણને જ્ઞાન થાય છે.

અરિહંત શ્રીઋષભદેવ તથા શ્રીનેમિનાથ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને અર્ધુદ નામના મોટા પર્વતનો કલ્પ સંક્ષેપથી હું કહીશ (૧) પ્રથમ સાંભળ્યા પ્રમાણે શ્રીમાતા (કન્યાકુમારી) દેવીની ઉત્પત્તિ કહીશ કેમકે તેની સ્થાપનાથી આ પર્વત જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયો (૨) રત્નમાલ નગરમાં રત્નશેખર નામનો રાજા થયો. પુત્ર ન હોવાથી દુઃખી થયેલા તેણે કેટલાક શાકુનિક-શુકન જોનારા જ્યોતિષીઓને (રાજ્યનો માલિક કોણ થશે એ જાણવા) બહાર મોકલ્યા (૩) લાકડાની ભારીને વહન કરતી દુઃખી સ્ત્રીના માથા પર દુર્ગા(ભૈરવ)ને જોઈને તેઓ(શાકુનિકો)એ રાજાને કહ્યું કે-આનો પુત્ર આપના સ્થાને રાજા થશે. (૪) રાજાએ તેને ગર્ભ સાથે જ મારી નાખવાનો તે મનુષ્યોને આદેશ કર્યો તેથી રાત્રે તેને એક ખાડામાં નાખી (પણ) તે શરીરચિંતા(શૌચ માટે)ના બહાનાથી તે ખાડામાંથી બહાર નીકળી (૫) ભયથી દુઃખી તે સ્ત્રીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો અને જલદીથી જ તેને 'ઝાટ' નામના ઝાડ વચ્ચે મૂકી દીધો. આ બીના નહીં જાણનારા તેઓ (મારાઓ)એ તેને ખાડામાં લાવીને મારી નાંખી. પુણ્યથી પ્રેરાયેલા આ પુત્રને (એક) મૃગલી બંને સંધ્યા વખતે દૂધ પાવા લાગી. (આમ) મોટો થતાં કોઈ વખતે (તેની) આગળ મહાલક્ષ્મીની ટંકશાળ થઈ (૭) મૃગલીના ચાર પગની વચ્ચે બાળક રૂપવાળું નવીન બચ્ચું થયેલું સાંભળી લોકોમાં (એ) વાત પ્રસરી ગઈ (૮) તે કોઈ નવો થનારો રાજા હતો એમ (શાકુનિકોથી) સાંભળી રાજાએ તેને મારવા માટે યોષ્ઠાઓ મોકલ્યા. તેઓ(યોષ્ઠાઓ)એ તે(બાળક)ને નગરના કિલ્લામાં જ સાંજે જોઈને બાળહત્યાના ભયથી માર્ગમાં આવતા (ગાયોના ટોળાના પગમાં કચરાઈ મરી જશે એમ સમજી) ગાયોના ઝુંડમાં મૂકી દીધો. તે (બાળક) તે જ પ્રકારે ત્યાં જ રહ્યો પણ લાગ્યથી એક બળદ (તેનું રક્ષણ કરવા) આગળ આવ્યો. તેના પ્રેરકે(ગોવાળે) તે બાળકને તે બળદના ચાર પગ વચ્ચે મૂક્યો. આ સાંભળીને અને મંત્રીના સમજાવવાથી રાજાએ તે બાળકને ખુશીથી પોતાનો વારસ માન્યો (૯.૧૦, ૧૧) અનુક્રમે તે પુજા નામનો રાજા થયો. તેને રૂપવાળી (શ્રીમાતા) નામની પુત્રી થઈ પણ (વાંધો એટલો હતો કે) તે વાંદરાના મોંવાળી હતી. (૧૨) વૈરાગ્યથી નિવિષથી (કામ વિનાની થતાં) તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન

ઉપજ્યુ' અને પિતાને આગલા ભવમાં પહેલાં જ્યારે પોતે વાનરી હતી તે સમયનું સ્વરૂપ કહ્યું (૧૩) અર્ધુદ (પર્વત)માં ઝાડની ડાળીઓમાં ફરતી મને કોઈએ તાળવામાં (તીર) મારી વીધી નાખી. ઝાડની નીચેના કુંડમાં મારું ધડ પડી ગયું તે (તમે વિચારો). તે કામિત (ધમ્મિત દેનારા) તીર્થના મહાત્મ્યથી મારું મનુષ્યનું શરીર થયું અને મસ્તક તેવી જ રીતે છે તેથી આજ પશુ હું વાંદરાના મુખવાળી છું. (૧૫) પુ'જે પોતાના માણસો મોકલીને કુંડમાં (તે વાંદરીનું) મસ્તક નાખી દેવશબ્દુ' તેથી તે મનુષ્ય (સ્ત્રી) મુખવાળી થઈને અર્ધુદગિરિમાં તપસ્યા કરવા લાગી. (૧૬) એક વખત આકાશમાર્ગે જતા યોગીએ તેને જોઈને, તેના રૂપથી મોહિત થઈને આકાશથી નીચે ઊતરી તેને પ્રેમપૂર્વક કહ્યું-હે શુભ લક્ષણવાળી, તું મને કેવી રીતે પરણી શકે? (૧૭) તેણે કહ્યું-રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીતી ગયો છે તેથી અત્યારથી લઈને કુકડાનો શબ્દ થાય (સવાર થાય) તે પહેલાં જ કોઈ વિધાવડે આ પર્વતમાં સુંદર એવી બાર પાજ તું બાંધી શકીશ તો તું મારો વર થઈશ એથી તે ઋષિએ બે પ્રહરમાં તે પાળે નોકરોવડે બાંધી તે પહેલાં જ તેણે પોતાની શક્તિથી કુકડાનો શબ્દ કરાવ્યો. તે કપટને જાણનાર (ઋષિને) વિવાહ માટે ના પાડવા છતાં તે રોકાયો નહિ. (૧૮, ૧૯, ૨૦) નદી-તીરે જહેન સાથે વિવાહ કરવાની ઈચ્છા કરનારા તે ઋષિને તેણે (શ્રીમાતાએ) કહ્યું. પરણવા માટે ઈચ્છા હોય તો ત્રિશૂલ છોડીને મારી પાસે આવો. (૨૧) તે પ્રકારે કરીને આવેલા તે ઋષિના પગમાં વિકૃત કૂતરાઓ મૂકી તેણે (શ્રીમાતાએ) શૂળથી આનંદિત થઈ તેનો તે જ શૂળવડે વધ કર્યો (૨૨) આ પ્રકારે જન્મભર અખંડ શીલવાળી તેણે જન્મ સાર્થક કરી સ્વર્ગ મેળવ્યું. ત્યાં શ્રીપુ'જે શિખર વિનાનું મંદિર બનાવ્યું. (૨૩) છ છ માસને અંતે પર્વતની નીચેના ભાગમાં રહેલો અર્ધુદ નામનો સર્પ આલે છે તેથી પર્વત કમ્પાયમાન થાય છે તે કારણથી બધાં મંદિરો શિખર વિનાનાં છે (૨૪) લોકો આ પ્રમાણે કહે છે-

પહેલાં આ હિમાલયથી ઉત્પન્ન થયેલ નંદિવર્ધન નામનો પહાડ હતો. સમય જતાં અર્ધુદ નામના સર્પરાજના રહેઠાણથી તે અર્ધુદ આ પ્રમાણે (નામવાળો) થયો (૨૫) આ પર્વત ઉપર સંપત્તિશાળી બાર ગમગોગલિક તપસ્વીઓ અને હજારો રાષ્ટ્રિકો વસે છે. (૨૬) એવાં એકે વૃક્ષ, વેલડી, પુષ્પ, ફળ, કન્દ અને ખાણ નથી કે જે અહીં ન જોવામાં આવતા હોય. (૨૭) અહીં રાત્રે મોટી ઔષધિઓ દીવાની માફક ઝળહળે છે. સુગંધીવાળા અને રસથી ભરપૂર એવાં બે પ્રકારનાં વનો પણ છે. (૨૮) અહીં સ્વચ્છંદપણે ઉછળતી સુંદર ઊર્મિઓવાળી તીરે રહેલાં ઝાડોની પુષ્પોથી યુક્ત તૃષાતુર પ્રાણીઓને આનંદ આપનારી મંદાકિની નામની નદી છે. (૨૯) આ (પર્વત)ના ઊંચા હજારો શિખરો શોભે છે, જેમાં સૂર્યદેવના ઘોડાઓ પણ ક્ષણવાર સ્થલના પામે છે. (૩૦) અહીં ચંડાલી, વજ,

તેલેલ, કન્દ વિગેરે કંદનો જાતિઓ તે તે કાર્યને સિદ્ધ કરનારી પગલે પગલે જોવાય છે. (૩૧) આ પર્વતના આશ્ચર્ય કરાવનારા કુંડો, ધાતુઓની ખાણો અને અમૃત જેવા પાણીવાળાં ઝરણાઓથી યુક્ત સુંદર પ્રદેશો છે. (૩૨) અહીં જિવેથી પંક્ષીઓનો અવાજ થતાં કોકુચિત કુંડથી પાણીનો પ્રવાહ ખળખળ અવાજ કરતો ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૩) અહીં શ્રીમાતા, અચલેશ્વર, વસિષ્ઠાશ્રમ અને મંદાકિની વગેરે લૌકિક તીર્થો પણ છે. (૩૪) આ મોટા પર્વતના અગ્રેસરે પરમાર રાજાઓ હતા અને લક્ષ્મીના ભંડાર સમાન ચંદ્રાવતીપુરી તેઓની રાજધાની હતી. (૩૫) નિર્મળ બુધ્ધિવાળા દંડનાયક વિમળશાહે* અહીં પિત્તલની પ્રતિમાવાળું ઋષભદેવનું મંદિર બનાવ્યું. (૩૬) માતા અંબાની આરાધના કરી, પુત્રસંપત્તિની ઇચ્છા વિનાના તેણે (વિમળશાહે) ચંપક વૃક્ષની પાસે તીર્થસ્થાપનાની અભ્યર્થના કરીને, પુષ્પ-માળાઓના હારવડે સુંદર અને બળદ જેવા મુખવાળા ગોમુખ (ચક્ષુ)ને જોઈને ત્યાં શ્રીમાતાના મંદિર પાસેની ભૂમિ દંડનાયકે લીધી. (૩૭-૩૮) ધાંધુક રાજાની ઉપર ક્રોધિત થયેલા ગુજરાત્રેશ્વર (ભીમદેવને ભક્તિથી પ્રસાદિત કરી અને તેના વચનથી

* આ વિમળશાહ ગુજરાતમાં અણહિલપુર પાટણની ગાદીએ થયેલા ચૌહુક્ય ભીમદેવના મંત્રી હતા. વિમળશાહના પૂર્વજો મારવાડના હતા. આજે ભિન્નમાલના નામે ઓળખાતા શ્રીમાળ નગરમાં નીના નામનો કોટયાધીશ રહેતો હતો. લક્ષ્મી ઓછી થતાં તે ગુજરાતના ગાંભુ ગામમાં આવી રહેલા લાગ્યો. ત્યાં તેમનો ઉદય થયો. આ નીના શેઠે પાટણમાં વિદ્યાધર ગચ્છ માટે શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. તેમને લહર (લહધર) નામનો શરવીર અને બુદ્ધિશાળી પુત્ર થયો. વનરાજે લહરનાં શૌર્ય અને બુદ્ધિની પ્રશંસા સાંભળી તેને પોતાના સેનાપતિ બનાવ્યો. તેની સેવાથી પ્રસન્ન થઈ તેને સંસ્કૃત્ય ગામ ભેટ આપ્યું હતું. તેનો પુત્ર વીર મહત્તમ મૂળરાજનો મંત્રી બન્યો. આ વીર મહત્તમને નેહ અને વિમલ એમ બે પુત્રો થયા. રાજખટપટ અને સંસારને પ્રપંચબળ સમજતાં વીર મહત્તમે દીક્ષા લીધી હતી તેથી ભીમદેવ રાજાએ તે વખતમાં વંશપરંપરાથી મળતા મહામંત્રીપદે નેહને અને સેનાપતિપદે વિમલને નિયુક્ત કર્યો હતો. પાછળથી તે મંત્રીપદે નિયુક્ત થયો હતો. આ વિમળ અપુત્ર મરણ પામ્યો એવા પ્રાચીનકારોના ઉલ્લેખો મળે છે પણ વિમળ-વસહીમાંના અંબાજીની મૂર્તિ પર સં. ૧૩૯૪ના લેખમાં મહં વિમલાચાર્યે એટલે વિમલના વંશજ અભયસિંહના પુત્ર જગસિંહ, લખમસિંહ અને કુરસિંહ થયા, તથા જગસિંહનો પુત્ર ભાણુ થયો. તે સર્વેએ અંબાજીની મૂર્તિ આ મંદિરમાં સ્થાપન કરી એમ લેખ મળે છે. છતાં વિમલ પછીની વંશાવળી મળતી ન હોવાથી તેમ પણ બનવા સંભવ છે.

અથાન્યદા તે નિશિ દણ્ડનાથકં સમાદિદેશ પ્રવતા કિલાન્નિકા ।

इहाचले त्वं कुरु सद्य सुन्दरं युगादिभर्तुनिरपावसंश्रयः ॥ श्रीविक्रमादित्य-
नृपाद्व्यतीतेऽष्टादशीति बाते शरदां सहस्रे ॥ श्रीआदिदेवं शिखरेऽर्जुनस्य
निवेशितं श्रीविमलेन वन्दे ॥ (१०८८) - વિમલવસતિની પ્રશસ્તિ શ્લો. ૧૦ ૧૧

જ ચિત્રકૂટથી ત્યાં લાવીને સંવત ૧૦૮૮ મે વર્ષે ઘણા પૈસાનો વ્યય કરી વિમલ-વસહી નામનો સુંદર પ્રાસાદ કરાવ્યો. (૩૬-૪૦) અહીં અનેક પ્રકારે પૂજાએલી અંબિકાદેવી યાત્રાથી અત્યંત નમ્ર થયેલાં સંઘનાં બધાં વિઘ્નોનો નાશ કરે છે. (૪૧) ત્યાં ઋષભદેવના પત્થરના મંદિર આગળ એક જ રાતમાં શિલ્પીએ ઉત્તમ ઘોડો બનાવ્યો. (૪૨) સંવત ૧૨૮૮ મા વર્ષે મંત્રીઓમાં ચંદ્રમા જેવા (વસ્તુપાળ-તેજપાળ) એ x લુણીગવસહી નામનું શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું મંદિર બંધાવ્યું. (૪૩)

આ પ્રશસ્તિગત ઋષભદેવનું મંદિર બંધાવતા પહેલાં વિમલશાહને કેટકેટલી કસોટી-ઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું છે એનો ઇતિહાસ રોમાંચક છે. તે માટે વિમલપ્રબંધ અને વિમલચરિત્ર વગેરે ગ્રંથો વાંચવા જોઈએ. અહીં તો ટૂંકમાં વિવરણ આપું છું.

વિમલશાહ પાછલા વખતમાં ચંદ્રાવતીમાં રહેતા પોતાના પાપના પ્રાયશ્ચિતસ્વરૂપે શ્રી ધર્મધોષસૂરિએ આખૂ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાની લલામણુ કરી. આ લલામણુ અનુસાર મહારાજ ભીમદેવ, મોટાભાઈ નેહ અને રાજા ધાંધુકની આજ્ઞા લઈ આખૂ ઉપર મંદિર બનાવવા માટેની જગ્યા પસંદ કરી. બ્રાહ્મણોએ જૈનો પરના દ્વેષથી બ્રાહ્મણોના તીર્થમાં જૈનોને પેસવા દેવાની મનાઈ કરી પણ કથાઓના ઉલ્લેખ પ્રમાણે વિમલે ત્રણ ઉપવાસ કરી અંબિકાની આરાધનાથી નિર્દોષ જગ્યામાં ચંપકવૃક્ષ નીચે શ્રી આદીશ્વરની મૂર્તિ (લોકો તેને મુનિસુવતસ્વામી માને છે) કાઢી બતાવતાં આ પહેલાં પણ આ જૈનોનું તીર્થ હતું એવું સાબિત કરી બતાવવાથી પસંદ કરેલી જગ્યા બ્રાહ્મણોની માંગણીથી સોનામહોરોથી માપીને લીધી.

x આ મંદિર બંધાવતાં ૧૮૫૩૦૦૦૦૦ અઢાર કરોડ, ત્રેપન લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયાનું મનાય છે. જે કે આ માન્યતા કેટલાકને અતિશયોક્તિભરી લાગશે. પણ વિમલ-વસહી મંદિરમાં અત્યારે જેટલી જમીન રોકાઈ છે તે જમીન ઉપર સોનામહોર પાયરીને તે જમીન ખરીદતાં તેમજ જમીનની સપાટીથી આટલે જાંચે પહોડ ઉપર સામાન તેમજ ખાઈઓ પૂરવાની સાથે આવી ઉત્કૃષ્ટ કારીગરીવાળું મંદિર બંધાવતા અઢાર કરોડ તેપન લાખ રૂપિયા લાગ્યા હોય એ અસંભવિત નથી. આ જમીન ઉપર વિમલશાહે અપૂર્વ કારણીવાળા આરસપાષાણથી મૂળ ગભારો, ગૂઢમંડપ, નવ ચોકીઓ, રંગમંડપ અને બાવન બિનાલય વગેરેથી યુક્ત વિશાળ જિનમંદિર બંધાવી તેનું નામ વિમલવસહી રાખ્યું. તેમાં શ્રી ઋષભદેવની ધાતુની મોટી પ્રતિમા સ્થાપન કરી, બૃહદ્ગચ્છનાયક શ્રી રત્નસૂરીશ્વરજી અને શ્રી ધર્મધોષસૂરજી વગેરે આચાર્યોના હાથે વિ. સં. ૧૦૮૮માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આ સિવાય સિદ્ધાચલજીનો સંઘ કાઢીને વિમલમંત્રી સંઘપતિ થયા હતા. આ સંઘમાં મંત્રીશ્વરે ચાર કોડ સુવર્ણનો વ્યય કર્યો હતો.

મંત્રી વસ્તુપાળ-તેજપાળની આબાલગોપાલ પ્રસિદ્ધ મહામાત્ય તરીકેની બુદ્ધિમતા, શૌર્ય અને ધાર્મિક કાર્યો માટેની ઉદારતા આજે જૈન ગ્રંથોમાં જ નહિ પણ જૈનલેખ ગ્રંથોમાં

શ્રી તેજપાળ મંત્રીએ સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં ઉત્પન્ન થયેલું, આંખને અમૃતાંજન સમાન અને કષાયેલા પથરનું બનાવેલું બિંબ ત્યાં સ્થાપન કર્યું. (૪૪) રાજા શ્રી સોમદેવના આદેશથી ત્યાં હસ્તિયાળામાં પોતાના પૂર્વ વંશજોની મૂર્તિઓ

પણ સુવર્ણાક્ષરે આલેખાયેલી છે. પુણ્દિત કવિશ્રી સોમદેવે રચેલી “કીર્તિકૌમુદી” તેમજ જ્ઞાનચાર્યોએ રચેલા ‘વસ્તુપાળ-તેજપાળ ચરિત્ર’ ‘વસંતવિલાસ’ “સુકૃતસંકીર્તન” ‘પ્રબંધચિંતામણી’ ‘પ્રબંધકાશ’ વગેરે ગ્રંથોથી તેમનાં ચશસ્ત્રી કાર્યોની નોંધ મળે છે. વસ્તુપાળ તો એક વિદ્વાન કવિ પણ હતા તેમ તેમનાં રચેલા ‘નરનારાયણાનન્દ’ કાવ્ય ઉપરથી જાણી શકાય છે તેથી તેઓ સરસ્વતી દેવીના ધર્મપુત્ર તરીકે ઓળખાતા. જ્યારે તેજપાળ શરવીર યોદ્ધા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા.

આ બંને ભાઈઓ હતા. તેમના પૂર્વજોમાંના પ્રાગ્વાટ ચંડપ બારમા સૈકામાં અણહિલપુરપાટણમાં રહેતા અને ચૌહુક્ય રાજના મંત્રી હતા. તેમના પુત્ર ચંડપ્રસાદ પણ મંત્રી હતા. તેમને શર (સુર) અને સોમ (સોમસિંહ) નામના બે પુત્રો હતા. તેમાં સોમસિંહ સિદ્ધરાજના મંત્રી હતા. આ સોમસિંહને આસરાજ નામે પુત્ર હતો. આ આસરાજે કુટુંબ સહિત પાટણ છોડી સુંહાલકમાં વાસ કર્યો હતો. અહીં તેઓ વ્યાપારાદિ કાર્યો કરતા. તેમને ચાર પુત્ર અને સાત પુત્રીઓ હતી. તે પુત્રોનાં નામ લુણિગ, મલ્લદેવ, વસ્તુપાળ અને તેજપાળ હતા. લુણિગ રાજકારભારમાં કુશળ અને શરવીર હતો, પણ નાની વયમાં જ સ્વર્ગવાસી થયો. મલ્લદેવ પણ તેવો જ કુશળ અને શરવીર હતો.

મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ તેજપાળે સવાલાખ જિનબિંબ ભરાવ્યાં. શત્રુજ્ય ઉપર અઢાર કોડ, છન્નુ લાખ, ગિરનાર ઉપર એક કોડ, એંશી લાખ, આખૂણ ઉપર બાર કોડ, તેપન લાખ દ્રવ્ય વાપર્યું. નવસો ચોરાશી પૌષધશાળા કરાવી, પાંચસો દાંતના સિંહાસન, પાંચસો જાદુરનાં (ધાતુવિશેષનાં) સમવસરણુ, સાતસો દાનશાળા, તેરસો ચાર શિખરબદ્ધ જિનમંદિરો, ત્રેવીશ સો જિનમંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર, અઢાર કોડ સોનામહોરો ખર્ચી ત્રણ જ્ઞાનમંદિરો કર્યાં, વર્ષમાં ત્રણ વાર સંઘપૂજા કરતા, તેર વાર સંઘપતિ થઈ સંઘ કાઢ્યા, આ સિવાય જૈનેતર ધર્મસ્થાનકો, દાનશાળાઓ વગેરે ઘણાં બનાવ્યાં છે. કુલ ત્રણ અબજ, અઢાર લાખ, અઢાર હજાર, સાતસો સત્તાણું સિદ્ધા ખર્ચ્યાં. ત્રેસઠ યુદ્ધો જીત્યાં અને અઢાર વર્ષ વ્યાપાર કર્યો હતો.

આ લુણિગવસહી નામનું મંદિર મહામંત્રી તેજપાળના પુત્ર લાવણ્યસિંહના કલ્યાણ માટે તે વખતના ગુજરાતના રાજાના મહામંડલેશ્વર આખૂના પરમાર રાજા સોમસિંહની આજ્ઞા લઈને આખૂના દેલવાડા ગામમાં વિમળવસહીની પાસે જ બાર કોડ ત્રેપન લાખ (૧૨-૫૩૦૦૦૦૦) રૂપિયાનો ખર્ચ કરીને લુણવસહી (લુણીગવસહી) નામનું શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું. આ મંદિરની કોરણી હિંદની કળાની ગૌરવભરી યાદ આપે છે. (૨૬) આ મૂર્તિ મૂળનાયક તરીકે શ્રી નેમનાથ પ્રભુની ખંભાતથી લાવીને મૂકવામાં આવેલી છે અને તેની પ્રતિષ્ઠા નાગેન્દ્ર ગઝના હરિભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિજી પાસે મહોત્સવપૂર્વક સં. ૧૨૮૭ ના ચૈત્ર વદી ૩ ને રવિવારે કરાવવામાં આવી છે.

સ્થાપન કરી. (૪૫) ખરેખર સૂત્રધાર-શિષ્યીઓમાં ઐષ્ઠ્રી શી શોભનદેવનું નામ અહીં ચૈત્યરચનાના શિલ્પથી યથાર્થતાને પ્રાપ્ત થયું છે. (૪૬) આ પર્વતના નાનાભાઈ મૈનાકનું (ઇન્દ્રના) વજ્રથી (કપાઈ જવાના ભયે) સમુદ્રે રક્ષણ કર્યું, અને આના (અર્ધુદાયણ) વડે મુદ્રાવાળા સંપત્તિવાળા (થયેલા) બે હંડના-યક મંત્રીશ્વરો (વસ્તુપાળ-તેજપાળ) ભવથી રક્ષાયા. (૪૭) દવ (કર્મસંયોગથી) મ્લેચ્છોએ ખંડિત કરેલાં આ બે તીર્થોનો બે જણાએ શક સંવત ૧૨૪૩ માં ઉષ્માર કર્યો. (૪૮) તેમાં પ્રથમ તીર્થના ઉષ્માર કરનાર મહાસિંહના પુત્ર લલ્લ હતા અને બીજા વ્યવહારી (વેપારી) ચંડસિંહના પુત્ર પીથડ ઉદ્ધાર કરનારા થયા. (૪૯) ચૌલુક્ય કુલમાં ચંદ્રમા જેવા શ્રીકુમારપાળ ભૂપાળે આ (પર્વત) ના જિયા શિખર ઉપર વીર પ્રભુનું મંદિર બનાવ્યું. (૫૦) તે તે કુતુહલોથી વ્યાપ્ત, તે તે ઔષધિઓથી સુંદર અને અનેક તીર્થોમાં પવિત્ર એવા અર્ધુદગિરિને ધન્યશાળી પુરુષો જુઓ છે. (૫૧) કાનને અમૃત સમાન (લાગતો) શોભાભર્યો આ અર્ધુદકલ્પ શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચ્યો તેને ચતુર પુરુષો જુઓ-અનુભવો. (૫૨)

આરાસણ-કુંભારીયાળ

આખૂ પર્વતની પાસે આવેલા અંબાળ નામના હિન્દુઓના પ્રસિદ્ધ દેવસ્થાન-થી દક્ષિણપૂર્વ દિશામાં દોઢ માઇલને છેટે કુંભારીઆ નામનું જે ન્હાનું સરખું એક ગામ વસે છે તે જ પ્રાચીન આરાસણ તીર્થ છે. અહીં જોનાનાં પાંચ ભવ્ય સુંદર જિનમંદિરો વિદ્યમાન છે. મંદિરોની કારીગરી અને બાંધણી ઘણી જ જિયા પ્રકારની છે. આ બધાં મંદિરો આખૂના મંદિરો જેવાં ઘોળા આરાસપહાણનાં બનેલાં છે. સ્થાનનું જૂનું નામ “ આરાસણાકર ” છે તેનો અર્થ ‘ આરાસની ખાણ ’ એવો થાય છે. જૈનશ્રેયો જોતાં આ નામની યથાર્થતા તુરત જણાઈ આવે છે. પૂર્વે આ સ્થળે આરાસની મોટી ખાણ હતી, આખા ગુજરાત પ્રાંતમાં અહીંથી જ આરાસ જતો હતો. વિમલશાહ અને વસ્તુપાલ તેજપાલ આદિએ આખૂ વગેરે ઉપર જે અનુપમ કારીગરીવાળાં આરાસનાં મંદિરો બનાવ્યાં છે તે આરાસ આ જગ્યાએથી જ લઈ જવામાં આવ્યો હતો. ઘણીખરી જિનપ્રતિમાઓ પણ અહીંના જ પાપાણુ-ની બનેલી હોય છે. તારંગા પર્વત ઉપરના મહાન્ મંદિરમાં જે અજિતનાથદેવની વિશાલ પ્રતિમા વિરાજિત છે તે પણ અહીંના જ પાપાણુની જ બનેલી છે.

એક હંતકથા એવી છે કે વિમલશાહે ૩૬૦ જૈન મંદિરો અહીં બંધાવ્યાં હતાં, અને અંબા માતાએ તેને દોલત પણ ઘણી આપી હતી. એક વાર અંબામાતાએ તેને પૂછ્યું છે કે-કોની મદદથી તે આ દેવાલયો બંધાવ્યાં ? વિમલશાહે કહ્યું કે-મારા ગુરુની કૃપાથી, અંબા માતાએ ત્રણ વાર આ પ્રશ્ન તેને પૂછ્યો છતાં વિમલે એક જ

* જુઓ સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય, સર્ગ ૭, પદ્ય ૪૨-૫૭.

જવાબ આપ્યો, જેથી માતાએ ગુસ્સે ભરાઈ તેને કહ્યું કે-જો જીવનું હોય તો નાશી જા. વિમલશાહ મંદિરજીના એક લોચરાદ્વારા આખું ઉપર નીકળ્યો. બાદ માતા-જીએ પાંચ દેવાલયો સિવાય બાકીનાં બધાં મંદિરો બાળી નાંખ્યાં. આ દંતકથામાં કેટલું સત્ય છે તે જાણવાનું બીજું સાધન આપણી પાસે નથી પરંતુ ત્યાંની પરિસ્થિતિ જોતાં ત્યાં કોઈ જવાલામુખી ફાટવાથી આ પ્રસંગ બન્યો હોય એમ લાગે છે. કાર્ણસ સાહેબ પણ એમ જ માને છે કે અહીં જવાલામુખી ફાટ્યો હશે. બીજું એ પણ છે કે અહીં ૩૬૦ મંદિરો હતાં કે કેમ તે સંબંધી કોઈ હકીકત અન્યત્ર ઉપલબ્ધ થતી નથી એટલે ઉપર્યુક્ત દંતકથા કેટલી સાચી છે તે વિચારણીય પ્રશ્ન છે.

૧. શ્રી નેમનાથજીનું ભગ્ય મંદિર

આરાસણનાં પાંચ મંદિરોમાં શ્રી નેમનાથજીનું મંદિર સૌથી મોટું અને મહત્વનું છે. ત્રણ માળનું વિશાલ મંદિર છે. મંદિરનું શિખર તારંગામાં આવેલા મંદિરના ઘાટનું છે. મંદિરજીના ખભો, અંદરની છત અને ગુમ્બજોમાં આખુંજીના મંદિરો જેવું સુંદર બારીક કોરણીકામ છે: પરસાળના એક સ્તંભ ઉપર ૧૨૫૩ માં આસપાસે આ સ્થંભ બનાવ્યાનો લેખ છે. કેટલાંક તોરણો અને કમાનો આખૂના દેલવાડાના વિમલશાહના મંદિરો જેવી સુંદર કોરણીવાળી છે.

મંદિરજીમાં મૂલનાયક શ્રીનેમિનાથજીના આસનમાં લેખ છે-કે-૧૬૭૫ના માઘ સુદ ૪ શનિવારે શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પ્રશિષ્ય વિજયદેવસૂરિ અને પં. શ્રી કુશલસાગરગણિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે. ઉ. શ્રી ધર્મસાગર ગણિજીએ તપા-ગચ્છપદ્મવલ્લભાં જણાવ્યું છે કે-શ્રીવાદિદેવસૂરિજીએ (વિ. સં. ૧૧૭૪-૧૨૨૬) આરાસણમાં શ્રીનેમિનાથજીની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી (તથા ઝોરામજે ચ નેમિનાથ પ્રતિષ્ઠા કૃતા) આથી જણાય છે કે પહેલાં શ્રીવાદિદેવસૂરિપ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ હશે. પાછળથી તે પ્રતિમાજી ખંડિત થવાથી વેાહરા રાજપાલે આ નવી પ્રતિમાજી બનાવી વિજયદેવસૂરિજીના હાથથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે એમ જણાય છે. આ સિવાય એ જ મંદિરજીમાં ૧૩૧૦, ૧૩૩૫, ૧૩૩૭, ૧૩૪૫ ના સમયના લેખો છે. પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્યોમાં શ્રીજિનભદ્રસૂરિ, શ્રીપરમાનંદસૂરિ, નવાંગીવૃત્તિકાર શ્રીઅભયદેવસૂરિની સંતતીમાં થયેલા શ્રીચંદ્રસૂરિ, સોમપ્રભસૂરિ શિષ્ય શ્રીવર્દ્ધમાનસૂરિ, અજિત-દેવસૂરિશિષ્ય શ્રીવિજયસિંહસૂરિ, શ્રીચક્રેશ્વરસૂરિજી આદિનાં નામો મળે છે. શિલા-લેખો અને તેના ઇતિહાસ માટે જુઓ પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભા. ૨, પૃ. ૧૬૫ થી ૧૮૫.

૨. શ્રીમહાવીરસ્વામીનું મંદિર

શ્રીનેમિનાથના મંદિરજીથી પૂર્વમાં શ્રીમહાવીર ભગવાનનું મંદિર છે. મંદિર ઘણું જ મજબૂત અને સુંદર આરસનું બનેલું છે. રંગમંડપની છતમાં બહુ જ સુંદર બારીક કોરણી કરેલી છે. તીર્થંકરના સમવસરજીના દેખાવો; નેમિનાથજીની બાનવું

દશ્ય, સાધુઓની દેશના, ભરતચક્રી અને બાહુબલીનું શુદ્ધ વગેરે મનોહર ને દૃઢ્ય-દ્રાવક ચિત્રો હુબહુ આવેળેલા છે. મંદિરજીને ફરતી ચોવીસ દેરીઓ છે પરંતુ કેટલાકમાં મૂર્તિઓ નથી. જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય ચાલુ છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી જીર્ણોદ્ધાર શરૂ કરાવ્યો છે.

મૂલનાયક શ્રીમહાવીર ભગવાનની મૂર્તિ લગભગ ૨૫ હાથ મોટી છે. જે બેઠક ઉપર મૂલનાયકજી ભગવાન બિરાજમાન છે તે બેઠક ઉપર લેખ છે જેમાં વિ. સં. ૧૧૧૮ ફાગણ શુદ્ધ ૬ સોમવારના દિવસે આરાસણ નામના સ્થાનમાં તીર્થ-પતિની પ્રતિમા કરાવી, આટલી હકીકત વિદ્યમાન છે. આગળનો ભાગ ખંડિત છે. આરાસણમાં ઉપલબ્ધ લેખોમાં સૌથી પ્રાચીન લેખ આ છે. આ લેખ ઉપરથી મંદિરજીની પ્રાચીનતા બરાબર સિદ્ધ થાય છે. મૂર્તિ ઉપર તો સં. ૧૬૭૫માં માલ શુદ્ધ ૪ શનિવારે શ્રીવિજયદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો સંપૂર્ણ લેખ છે. અર્થાત્ અહીં પણ મૂર્તિ ખંડિત કે નષ્ટ થવાથી પાછળથી પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં આવેલ છે.

રંગમંડપનાં બન્ને આલાં-ગોખ ખાલી છે જેમાં સં. ૧૧૪૮ નજરે દેખાય છે. ગભારાની બહાર બન્ને તરફ બે નાની અને બે મોટી બિલી પ્રતિમાઓ છે જે ઘણી જ સુંદર અને અદ્ભુત છે. મંદિરજીની પ્રદક્ષિણામાં જમણી તરફ સુંદર સંગેમર-મર પથ્થરનો સમવસરજીનો સુંદર આકાર (ત્રિગડો-સિંહાસન પર્ણદાસ્યન સહિત) છે પરંતુ તે ખંડિત છે.

૩. શ્રીશાંતિનાથજીનું મંદિર

આ મંદિર પણ શ્રી નેમિનાથજીના મંદિર જેવું જ વિશાલ અને ભવ્ય છે. મંદિરજીમાં પ્રવેશવાનાં ત્રણ દ્વાર; પ્રદક્ષિણા અને બન્ને બાજુ થઈને ૧૬ દેવાલય બનાવેલાં છે. અંદર છતમાં સુંદર મનોરમ કારીગરી પણ કૌરેલી છે. આમાં ઘણો ભાગ ખંડિત થઈ ગયો છે. માત્ર નમૂનારૂપ એક ભાગ તદ્દન સુરક્ષિત છે. સોળ દેવાલયોમાં મૂર્તિઓ નથી રહી. મંદિરજીમાં મૂર્તિઓ નીચે વિ. સં. ૧૧૩૮ ના ચાર લેખો છે તેમાં એટલું જ છે કે અમુક શ્રાવકે આ પ્રભુજીની પ્રતિમાજી કરાવ્યાં. એક ૧૧૪૬ નો પણ લેખ છે. બહારના ગોખલાઓમાં પણ વિ. સં. ૧૧૩૮ ના લેખો છે. કેટલાંક તોરણો અને ધુમ્મટોની આકૃતિ શ્રીમહાવીરસ્વામીના મંદિર જેવી જ છે. મૂલનાયક શ્રીશાંતિનાથ ભગવાન નીચે લેખ નથી. પ્રતિમાજી ઘણાં જ પ્રાચીન અને સંપ્રતિરાજના સમયનાં હોય એમ જણાય છે. સુંદર કૌરણી અને બાંધણી ખાસ જોવા જેવી છે.

૪. શ્રીપાર્શ્વનાથજી

આ મંદિર પણ શ્રી નેમિનાથજીના મંદિર જેવું વિશાલ અને મનોરમ છે. છતમાં રહેલી અદ્ભુત કૌરણી, વિવિધ આકૃતિઓ, તેના ખંભા, કમાનો, તોરણ

અને ધુમ્મટના આકારો ખાસ જોવા જેવા છે. મૂલનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિની નીચે બેઠકમાં તે ૧૩૬૫નો લેખ છે જેમાં આપલદેસુત નાનજીએ આત્મશ્રેયાર્થે પાર્શ્વનાથજીનું ણિંબ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ મૂલનાયકજીની મૂર્તિ ઉપર તે સં. ૧૬૭૫માં શ્રીવિજયદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. અહીં પણ મૂલપ્રતિમાજી નષ્ટ થવાથી નવીન પ્રતિમાજી બિરાજમાન કરાવવામાં આવેલ છે એમ લાગે છે. મૂળ ગર્ભાગારની બહાર નાનો રંગમંડપ છે. તેના દરવાજાની જમણી બાજુ ઉપર આવેલા ગોખની વેદી ઉપર લેખ છે, જેમાં લખ્યું છે કે “ સં. ૧૨૧૬ વૈશાખ શુદ્ધ ૨ શ્રે. પાસદેવના પુત્ર વીર અને પુનાએ પોતાના ભાઈ જેહડના શ્રેયાર્થે પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા કરાવી જેની પ્રતિષ્ઠા શ્રીનેમિચંદ્રાચાર્યજીના પ્રશિષ્ય દેવાચાર્યે કરી. (આ દેવાચાર્ય સુપ્રસિદ્ધ વાદીશિરોમણિ શ્રીવાદિદેવસૂરિજી પણ હોય એમ અનુમાન થાય છે.) આ સિવાય એ બેઠકોમાં બીજા લેખો પણ મળે છે જેમાં ૧૧૬૧નો પણ લેખ છે. બીજામાં ૧૨૫૬ના પણ સંવત છે. આમાં પ્રતિષ્ઠાપક શ્રીધર્મધોષસૂરિજીનું નામ આપેલું છે.

આ મંદિરજીના ત્રણ દરવાજા હતા પરંતુ બે બાજુનાં દ્વાર બંધ કરવામાં આવેલ છે. દરેક બાજુની મધ્યે દેવકુલિકા બીજી કરતાં વધુ સુંદર કૌતરકામવાળી છે. મંડપના સ્તંભો તથા ધુમ્મટની ગોઠવણ શ્રીમહાવીરસ્વામી અને શાંતિનાથજીના મંદિરો જેવી છે. મૂળ દેવગૃહની બારસાખ ઉપર કૌતરકામ સુંદર છે, પરંતુ રંગ લગાવી બધું ઢાંકી દીધેલું છે.

૫. શ્રીસંભવનાથજી

શ્રીનેમિનાથ ભગવાનના મંદિરજીની પશ્ચિમ બાજુએ સંભવનાથ ભગવાનનું મંદિર છે, જેમાં ભમતી કે દેવકુલિકાઓ નથી. એક અર્વાચીન કમાન કરેલી છે જેમાં થઈને સીધું રંગમંડપમાં જવાય છે. ગૃહ મંડપને ત્રણ દ્વાર હતાં તેમાંનાં બાજુનાં દ્વારોને ત્રણ કમાનો હતી, પરંતુ બન્ને દ્વાર બંધ કરેલાં છે. મુખ્ય દ્વાર કૌતરકામવાળું છે. દેવગૃહમાં એક અર્વાચીન પ્રતિમાજી બિરાજમાન છે. મધ્યનું શિખર જૂનું છે, પરંતુ તે પુનઃ બંધાવેલું હોય તેમ લાગે છે. અંદર બીજો ભાગ ખાલી છે. બહારના ભાગમાં પૂજારી, મુનિમ, નોકર આદિ રહે છે. ધર્મશાળા પણ નાની જ છે.

આકિંચેલોજીકલ સર્વેમાં કુંભારીયાળ વિષયમાં વિસ્તારથી ઉલ્લેખ છે જેમાંથી સંક્ષિપ્તમાં સાર હું નીચે મુજબ આપું છું.

“ કુંભારીયાજીનાં દેવાલયોથી માલૂમ પડશે કે તે બધાં એક સમયનાં બનેલ છે. શ્રી નેમિનાથ, મહાવીરસ્વામી, શાન્તિનાથ અને પાર્શ્વનાથજીનાં ચાર મંદિરો તેા પ્રાચીન છે. બેશક તેમને સમરાવવામાં આવ્યાં છે તથા કેઈ કેઈ વખતે વધુ પડતો સુધારોવધારો કરી જીર્ણોદ્ધાર પણ કરાવેલ છે, પરંતુ મૂળ કારીગરીની

મિતિ, સ્તંભો, કમાનો જે એક જ શૈલીની છે અને જે વિમલશાહનાં આબૂનાં મંદિરોને તદ્દન મળતી છે, તે ઉપરથી સૂચિત થાય છે અને કહેવાય પણ છે કે-આ મંદિરો વિમલશાહે જ બંધાવેલાં છે. કારીગરી જોતાં જૈન દેવાલયોની મિતિ અગિયારમી સદીના મધ્ય ભાગમાં હોય એમ સ્પષ્ટ રીતે નક્કી થાય છે. વળી શાંતિનાથના દેવાલયમાં પ્રતિમાઓ ઉપર ઇ. સ. ૧૦૮૧, ૧૦૮૬ વિ. સ. ૧૧૩૮ તથા ૧૧૪૭ ના લેખો છે. તેમજ શ્રીમહાવીરસ્વામીના મંદિરોમાં બેઠક ઉપર એક લેખ છે તેમાં તો ઇ. સ. ૧૦૬૧, વિ. સ. ૧૧૧૮ નો લેખ છે અર્થાત્ આ સમયે તો મંદિર પૂર્ણ થયાનો ઉલ્લેખ છે એટલે આની પહેલાં મંદિરો શરૂ થયાનું સિદ્ધ થાય છે.

આજ કુંભારીયાળ ગામ તો તદ્દન નાનું છે. મંદિરો જંગલમાં આવેલાં છે, પરંતુ પહેલાં તો અંબાળ અને કુંભારીયાળ બધું એક જ હશે. આજે ઠેર ઠેર બળેલા પથરો, ઇંટો, ટીંબા અને મકાનોનાં ખંડિયેરો પડ્યાં છે. અમે એક બે રેંટ (કૂવા) ઉપર કેટલીક જુદી જુદી આકૃતિની મૂર્તિઓ જોઈ હતી. આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે જમીનમાંથી નીકળેલી મૂર્તિઓ હશે. આ ભવ્ય શહેરનો વિનાશ ઇ. સ. ૧૬૧૮ પછી થયો હશે. જો કે વચ્ચે વચ્ચે પણ મુસલમાની યુગમાં શહેર અને મંદિરોને હાનિ તો પહોંચી જ હશે. આ નગરનું નામ કુંભારીયા કેમ પડ્યું તે એક શોધનો વિષય છે. અહીંનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર તપગચ્છાધિરાજ જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પ્રશિષ્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજી અને તેમના શિષ્યપરિવારે કરાવ્યો છે જેથી આજે આપણને એ મંદિરોમાં જિનવરેન્દ્ર દેવનાં દર્શન થાય છે. અને તેથી જ તેમના પ્રતિષ્ઠાના ઘણા લેખો મૂર્તિઓ ઉપર ઉપલબ્ધ થાય છે.

અંબાળનું મંદિર પણ પ્રથમ જૈન મંદિર જ હશે એમ ચોક્કસ લાગે છે. તેની રચના, બાંધણી બધું જૈન મંદિર જેવાં જ છે. અંબાળ શ્રીનેમનાથ ભગવાનની અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે. વિમલશાહે આબૂ ઉપર પણ અંબાળનું મંદિર બંધાવ્યું છે. રિપોર્ટમાં પણ લખ્યું છે કે “અંબાળ માતાનું મંદિર તે મૂળ જૈન દેવાલય હશે.”

અત્યારે તો કુંભારીયાળ તીર્થસ્થાન ઢાંતા સ્ટેટના તાબામાં છે. યાત્રિક ઉપર કર લેવાય છે. જો કે વધુ કર તો અંબાળનો છે પરંતુ કુંભારીયાળ-આરાસણ જનારા જૈન યાત્રિકો ઉપર પણ તે કર લાદવામાં આવે છે. ખરેડીથી સીધી સડક આરાસણ જાય છે. વચમાં ચોતરફ પહાડીમાંથી રસ્તો કાઢેલો છે. ચોટરો અને ખીબાં વાહનો જાય છે. અંબાળમાં ઘણી ધર્મશાલાઓ છે. અહીં એક વિચિત્ર રિવાજ છે કે યાત્રી લોક ખીચડી નથી બનાવી શકતા, તેમજ રોટલી અને તેલનું પણ કાંઈ નથી ખવાતું. તેલીયા નદી ઉપર બધું તેલનું ખાણું મૂકી દેવામાં આવે છે.

આ મંદિરો બંધાવનાર વિમલ મંત્રી ગુજરાતના રાજા હીમદેવના મહામાત્ય હતા. તેમના સંબંધી વિવેચન આબૂજીના પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ એટલે વિશેષ અહીં લખતો નથી.

મોટા પોસીનાળ

આ પ્રાચીન તીર્થ ઇંડર સ્ટેટની ઉત્તરે અને મેવાડ ને મારવાડની સરહદ પર આવેલું છે. અહીં પ્રાચીન ભવ્ય સુંદર જિનમંદિરો છે જેમાં અનુક્રમે શ્રીમહાવીર સ્વામી પ્રભુ, શ્રીનેમિનાથ પ્રભુ, શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુ અને શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુ મૂલનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. આમાં શ્રીમહાવીરપ્રભુના મંદિર સિવાયનાં ત્રણ મંદિરો તો એક જ કમ્પાઉન્ડમાં એક સાથે જ આવેલાં છે. શ્રીમહાવીર પ્રભુનું મંદિર ગામ બહાર બગીચામાં છે. મૂર્તિઓ સુંદર અને પ્રાચીન છે. ચૌદ, પંદર અને સોળમી તથા સત્તરમી સદીના લેખો મળે છે. પ્રતિમાળ ચમત્કારી છે. પોષ દશમનો મેળો પણ ભરાય છે. હમણાં સુંદર જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. સુંદર એકાંત સ્થાનમાં આવેલા આ તીર્થની યાત્રાનો લાભ જરૂર લેવા જેવો છે.

આ પોસીનાળના મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર મહાપ્રતાપી જગદ્ગુરુદેવ શ્રીવિજય-હીરસૂરેશ્વરજીના પ્રશિષ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરાવ્યો હતો. જીઓ તેનું પ્રમાણ.

“ તતઃ સંઘેન સાર્દ્ધં શ્રીભારાસનાદિ તીર્થયાત્રાં કુર્વાણાઃ પોસીનાલ્યપુરે પુરાણાનાં પંચપ્રાસાદાનાં શ્રાદ્ધાનામુપદેશદ્વારેણ बहुद्रव्यव्ययसाध्यमपि तदुद्धारं कारितवन्तः ॥ ”

આચાર્ય વિજયદેવસૂરિજી સંઘ સાથે આરાસણાદિ (કુંભારિયાળ વિગેરે) તીર્થોની યાત્રા કરતાં પોસીના પધાર્યા અને ત્યાંનાં પ્રાચીન પાંચ મંદિરોનો પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચાવીને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

આ શ્રીવિજયદેવસૂરિજીના ઉપદેશથી આરાસણ-કુંભારિયાળના જિનમંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો અને પ્રતિષ્ઠા પણ સૂરિજીના હાથે જ થઈ હતી. આ પ્રતિષ્ઠા સમયે સૂરિજી કુંભારિયા પધાર્યા ત્યારે પોસીના પધાર્યા હતા અને ઉપર્યુક્ત જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

તે વખતે પાંચ પ્રાચીન મંદિરો તો હતાં એવો ઉપરનો ઉલ્લેખ છે. અત્યારે ચાર મંદિરો છે, પરંતુ નેમનાથજીનાં મંદિર સામે બીજાં દેરું છે તેને ગણતાં અત્યારે પણ પાંચ મંદિરો ગણાય છે, એ લેગાં ગણે તો ચાર ગણાય છે. અથવા તો તે વખતે પાંચ મંદિરો હોય એમ પણ બને.

ગામમાં ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા અને શ્રાવકોનાં ૮-૧૦ ઘર પણ છે. શ્રાવકો ભક્તિવાળા અને ધર્મપ્રેમી છે.

પોસીના જવા માટે અમદાવાદથી ઉપડતી પ્રાંતીજ લાઇનથી ખેડબ્રહ્મા સ્ટેશનથી સાધન મળે છે. તેમજ આખૂરોડથી કુંભારિયાળ થઈ બાર ગાઉ દૂર ગાડાં અને ડિંટ રસ્તે પણ જવાય છે. તારંગાજીથી મોટર રસ્તે ૨૫ માઇલ દૂર છે.

મહાતીર્થ મુંડસ્થલ

છઠ્ઠાસ્થાવસ્થામાં ભગવાન્ મહાવીર દેવ વિહાર કરતા આબૂ તલાટીમાં રહેલા અને ખરેડીથી ચાર માઈલ દૂરના મુંડસ્થલ શહેરમાં પધાર્યા હતા અને તેમની સ્મૃતિરૂપે આ તીર્થ સ્થાપિત થયું હતું. મુંડસ્થલ અત્યારે તો તદ્દન નાનું ગામડું છે. માત્ર ગામ બહાર ભગવાવસ્થામાં રહેલું જિનમંદિર આ શહેરની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરી રહેલ છે. આ ખંડિત મંદિરના ગભારા ઉપરના ઉત્તરાંગમાં કેરેલો એક લેખ છે. તેમાં લખ્યું છે કે—

- (૧) પૂર્વછાવસ્થકાલેઽર્બુદધુવિ યમિનઃ કુર્વતઃ સદ્વિહારં ।
- (૨) સપ્તત્રિશે ચ વર્ષે વહતિ મગવતો જન્મતઃ કારિતાર્હચ્ચ ।
- (૩) શ્રીદેવાર્યસ્ય યસ્યોલ્લસદુપત્તમયી નૂર્ણરાજેન રાજ્ઞા શ્રીકે ।
- (૪) શીસુપ્રતિષ્ઠ સ જયતિ હિ જિનસ્તીર્થમુંડસ્થલસ્થ । સં. ૧૪૨૬
- (૫)સંવત્ વીરજન્મ ૩૭
- (૬) શ્રીજન્મ ૩૭ શ્રીદેવા જાર. પુત્ર x x ધૃકારિતા.

આ લેખનો આશય એટલો છે કે વીર પ્રભુ છઠ્ઠાસ્થાવસ્થામાં વિહાર કરતા આબૂ નીચે પધાર્યા અને એ જ સાલમાં અહીં મંદિર બન્યું અને શ્રીકૃષ્ણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ખાદમાં વિ. સં. ૧૪૨૬ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે અને જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર મહાનુભાવે મૂલ લેખની કોપી કરાવી મૂલ ગભારા ઉપર તે લેખ કોતરાવ્યો. જે અઘાવધિ વિદ્યમાન છે. આ લેખમાં રહેલ દેવાર્ય શબ્દ બહુ જ અર્થસૂચક અને ગંભીર છે.

આ સિવાય રંગમંડપમાં છ ચોકીના પશ્ચિમ વિભાગની જમણી બાજુએ પડિમાત્રા લિપીમાં એક લેખ છે તેમાં લખ્યું છે કે સંવત્ ૧૨૧૬ વૈશાખવદિ ૫ સોમે નાસાવદુદેશનિમિત્તં વીસલ્લેન સ્તંભલતા કારાપિતા મક્તિવશાદિતિ । ત્યાં છએ સ્થલો ઉપર એક જ કુટુંબના એક જ સાલ અને તિથિના લેખો છે. આ લેખોની નીચે બે ખંભા ઉપર બીજા બે લેખો છે જે અનુક્રમે ૧૪૨૬ અને ૧૪૪૨ ના છે એકમાં લખ્યું છે કે—મુંડસ્થલગ્રામે શ્રોમદ્દાવોરપ્રાસાદે શ્રોમદ્દસુરિપદે શ્રોસાવદેશસુરિમિઃ જીર્ણોદ્ધારઃ કારિતઃ આ સિવાય સુપ્રસિદ્ધ આબૂતીર્થ ઉપર વિક્રમની તેરમી શતાબ્દિમાં મંદિરો બંધાવનાર મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ તેજપાલે બંધાવેલ લુણીવસહીની પ્રશસ્તિમાં આબૂના મંદિરોમાં ઉત્સવો કરનાર અને વ્યસ્થા રાખનાર આ પ્રદેશના ગામો અને શ્રાવકોનાં નામ છે તેમાં “ મુંડસ્થલ મહાતીર્થના તથા શ્રીલીલીના શ્રાવકોએ ક્ષા. વ. ૭ ને દિવસે મહોત્સવ કરવો ” એમ લખ્યું છે. આ લેખ વિ. સં. ૧૨૮૬નો છે અર્થાત્ તેરમી શતાબ્દીમાં તો આ સ્થા-

નની મહાતીર્થરૂપે પૂરેપૂરી રૂપાતિ હતી. ત્યાંનાં શ્રાવકો મહાધનાઢ્ય, ધર્મપ્રેમી અને પરમશાસન-તીર્થના અનુરાગી હતા,-છે.

આ સિવાય મુંડસ્થળના આ સુપ્રસિદ્ધ મહાવીર ચૈત્યની એ મૂર્તિઓ આખૂમાં હુણુગવસહીમાં બિરાજમાન છે. એ બંનેમાં લેખ વિ. સં. ૧૩૮૬ શા. શુ. ૮ “મુંડ-સ્થલસત્કમહાવોરચૈત્યે.” શ્રીનન્નસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

(આખૂ ભાગ બીજો, લેખ નં. ૪૦૫)

આ પ્રદેશમાં ભગવાન્ શ્રીમહાવીર દેવનું ઘણું માહાત્મ્ય છે. નાદીયામાં જીવિતસ્વામીનો મૂર્તિ છે. બામજીવાડા, અબરી આદિમાં પણ માહાત્મ્ય છે. એનું કારણ ભગવાન્ મહાવીર દેવ આ પ્રદેશમાં પધાર્યા હશે એ જ લાગે છે.

વિવિધ તીર્થકલ્પમાં દેવાર્થ શ્રી ભગવાન્ મહાવીરનાં પ્રાચીન ચૈત્યો ક્યાં ક્યાં છે તેનાં સ્થાનો જણાવતાં “મુળ્લસ્થલે”માં પ્રાચીન વીર ચૈત્ય છે એમ જણાવ્યું છે.

આ સિવાય અંચલગચ્છીય આચાર્ય શ્રીમહેન્દ્રસૂરિજી અષ્ટોત્તરી તીર્થમાલામાં પણ લખે છે કે છન્નસ્થ અવસ્થામાં ભગવાન્ મહાવીર મુંડસ્થલ પધાર્યા હતા અને ભગવાન મહાવીરના ૩૭મા વર્ષમાં પૂર્ણરાજ નામે ભક્તિવાન મહાનુભાવે વીરપ્રભુની મૂર્તિઓ બનાવી હતી વગેરે આ માટે જુઓ મૂલ ગાથાઓ.

અબ્બુઅગિરિવામૂલે, મુંડસ્થલે નંદીરુક્ષવ અહમાગે ।

છઝમથ્થકાલિ વીરો, અચલસરીરો ઠિઓ પહિમં ॥ ૯૭ ॥

તો પુન્નરાય નામા, કોઈ મહપ્પા જિણસ્સ મત્તિણ ।

કારઈ પહિમં વરિસે સગતીસે વીરજમ્માઓ ॥ ૯૮ ॥

કિં ચૂળાઅટ્ટારમ વામસયા ણયપવરતિથ્થસ્સ ।

તોમિહ્હ(ચ્છ) ઘણસમીરં થુણેમિ મુંડસ્થલે વીરં ॥ ૯૯ ॥

અંચલગચ્છીય પંચપ્રતિકમણ સૂત્ર પૃ. ૮૧

આ સિવાય સોલમી સદીમાં પણ મુંડસ્થલ તીર્થ ઘણી જ સારી સ્થિતિમાં હતું અહીં ૧૫૧૦ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીએ શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજીને વાચકપદ આપ્યું હતું.

આ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની જરૂર છે. અત્યારે માત્ર ખંડિત મંદિર જ છે. તેમાં મૂર્તિઓ વગેરે નથી. ખરેડીની પશ્ચિમે ચાર માઈલ દૂર આ સ્થાન છે.

શ્રી જીરાવલા પાર્વનાથજી

અમદાવાદથી મહેસાણા જતી દિલ્હી લાઇનમાં પાલજીપુરથી ૩૨ માઈલ દૂર આખૂ રોડ સ્ટેશન(ખરેડી)થી મોટર રસ્તે અણાદરા જવું. ત્યાંથી ૮ થી ૬ ગાઉ દૂર જીરાવલા ગામ છે. અને સિરોહી સ્ટેટના માંડાર ગામથી સાત ગાઉ દૂર

૧. જુઓ આખૂ ભાગ બીજો.

છે. ગામ બહાર સુંદર બાવન જિનાલયનું મંદિર, વિશાલ ચોક અને નવી ધર્મશાળા બની રહી છે. હમણાં ધર્મશાળા માટે જમીનનો પાયો ખોદતાં સુંદર જૈન મૂર્તિ નીકળી છે. મંદિરમાં જીર્ણોદ્ધારનું કામ પણ ચાલે છે. પ્રાચીન લેખો પણ સારી સંખ્યામાં ઉપલબ્ધ થાય છે પણ ઘણા લેખો સોળમી અને સત્તરમી સદીના છે.

ગામમાં નાનો ઉપાશ્રય છે. શ્રાવકોનાં આઠ-દસ ઘર છે.

આ ગામની ચારે તરફ ફરતી પહાડી છે, ફર ફરથી પહાડો સિવાય કંઈ જ દેખાતું નથી. પ્રદેશ પહાડી હોવા છતાંયે ખૂબ ફળદ્રુપ છે. પહાડનાં ઝરણાંની મહેરથી પ્રદેશ લીલોછમ છે. ખારેક, આંખા વગેરે ખૂબ પ્રમાણમાં થાય છે.

આ તીર્થસ્થાનનું મંદિર પહાડીની નીચાણમાં જ આવ્યું છે. બાણે પર્વતની તલેટીનું મંદિર હોય એવો ભાસ થાય છે.

મૂલ મંદિરમાં પેસતાં જ મૂલનાયકજીનાં દર્શન થાય છે. આ તીર્થ છે જીરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું પરંતુ અત્યારે મૂલનાયકજી તો છે બાવીશમા તીર્થકર શ્રી નેમિનાથજી. મૂલનાયકની બન્ને બાજુમાં શ્રી સહસ્રરૂપ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિઓ છે, જે પ્રાચીન, સુંદર અને ભવ્ય છે.

મૂળ જીરાવલા પાર્શ્વનાથજી તો મૂળ મંદિરના બહારના ભાગની દીવાલમાં ડાબી બાજુના એક ખાંચામાં-મૂલ મંદિરની પ્રદક્ષિણામાં જતાં મંદિરની દિવાલના જ ડાબા ભાગ તરફ બે નાની દેરીઓ કરી છે તેમાં બિરાજમાન છે. તદ્દન સન્મુખ છે તે શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથજી છે. બીજી મૂર્તિ પણ જીરાવલા પાર્શ્વનાથજી અથવા પાર્શ્વનાથજી તરીકે પૂજાય છે. દિવાલમાં જ ગોખલો કરી અંદર ભગવાન બિરાજમાન કરેલા છે. બીજી દેરીમાં પદ્માવતી દેવીની-શાસનાધિષ્ઠાયકની મૂર્તિ છે.

મૂલનાયકજીની મૂર્તિને સુંદર લેપ કરેલો છે, પરંતુ એની પ્રાચીનતા, ભવ્યતા અને ચમત્કારિતા તરત જ નજરે પડે છે. આપણે શ્રીજીરાવલા પાર્શ્વનાથજીના પ્રાચીન ઇતિહાસનું નિરીક્ષણ કરી લઈએ, જે ઉપદેશસપ્તતિકામાં છે જેનો ભાવ નીચે મુજબ છે.

“ મારવાડમાં ‘બ્રાહ્મણપુર’* નામનું મોટું શહેર હતું ત્યાં અનેક શ્રાવકપુંગવો વસતા હતા. બીજી પણ ઘણી વસતી હતી. અનેક સુંદર જિનમંદિરો હતાં. અને શિવમંદિરો પણ હતાં. એ નગરમાં ધાન્ધલ નામે જૈનધર્મી શેઠ રહેતો હતો. શેઠની એક ગાય ફરરોજ ‘સેહીલી’ નદીની પાસે રહેલા પહાડની શુક્ષ્માં જઈને દૂધ ઝવી જતી. ઘેર આવીને સાંઝે દૂધ ન્હોતી દેતી. થોડા દિવસો પછી ભરવાડણે આ સ્થાન જોયું.”

* અત્યારનું વર્માણ ગામ જ બ્રાહ્મણપુર છે. બ્રાહ્મણગણનું ઉત્પત્તિસ્થાન આ જ છે. અત્યારે અહીં સુંદર પ્રાચીન જિનમંદિર છે. શ્રાવકોના બે ઘર છે.

૩૬

ભરવાડણે આ નજરે જોયેલી હકીકત ‘ધાન્ધલ શેઠ’ વગેરે સુખ્ય સુખ્ય પુરુષોને કહી. તેમણે પણ આ સ્થાન જાતે જઈને નજરે જોયું અને તેમને પણ આશ્ચર્ય થયું. પછી રાત્રે નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરીને સૂતા હતા ત્યારે રાત્રે લીલા થોડા ઉપર ખેડેલા સુંદર સ્વરૂપવાન પુરુષે સ્વપ્નમાં શેઠને કહ્યું કે-જે જગ્યાએ તારી ગાય દૂધ ઝવે છે ત્યાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે, હું તેમનો અધિષ્ઠાયક દેવ છું. દેવાધિદેવની મહાપૂજા, પ્રભાવના થાય એવું તું કર. ” આમ કહી દેવ અંતર્યામિ (અદૃશ્ય) થયા. પ્રાતઃકાલે શેઠે ત્યાં જમીન ખોદાવી અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિને બહાર કાઢી રથમાં બેસારી, એટલામાં જીરાવલ્લી ગામનાં માણસો આવ્યા. મૂર્તિને જોઈને તેઓ ખોલ્યા-અમારા સીમાડામાંથી નીકળેલી મૂર્તિને તમે કેમ લઈ જાઓ છો ? આ મૂર્તિ અમે લઈ જઈશું. આમાં બંને પક્ષોને વિવાદ થયો. પછી વૃષ્ઠ માણસોએ કહ્યું- ભાઈઓ, વિવાદ શા માટે કરો છો ? રથને એક બળદ આપણો જોડો અને એક બળદ જીરાવલાનો જોડો. એમ બે બળદ જોડો. એ બળદ એની મેળે રથને લઈ જાય ત્યાં મૂર્તિ જાય. આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું. બળદ રથને જીરાવલ્લી તરફ લઈ ગયા. જીરાવલાના મહાજને ઉત્સવપૂર્વક પ્રભુજીનો નગરપ્રવેશ કરાવ્યો.

અહીં શ્રી મહાવીરપ્રભુનું સુંદર મંદિર હતું. શ્રી સંઘે સર્વ સંઘની અનુમતિ લઈ મૂલનાયકજીને અન્યત્ર પધરાવી તે સ્થાને શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન કરી.* આ પ્રતિષ્ઠા શ્રી અજિતદેવસૂરિજીએ ૧૧૯૧ માં કરાવી છે.

પ્રતિષ્ઠા પછી ટૂંક સમયમાં જ આ સ્થાન તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. તીર્થનો મહિમા વધ્યો. અનેક લોકો ત્યાં આવતા અને વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો રાખતા, અને તેમના અભિગ્રહો અધિષ્ઠાયક દેવો પૂર્ણ કરતા હતા, જેથી તીર્થનો મહિમા ચોતરફ ફેલાવા માંડ્યો. તીર્થની વ્યવસ્થા ‘ધાન્ધલ’ શેઠ કરતા હતા.

એક વાર જાવાલીપુરથી સુસલમાનોની સેના ચઢી આવી. અધિષ્ઠાયક દેવે તીર્થ-રક્ષા કરી-સેના લઈ સામે જઈ યુધ્ધ કર્યું અને સુસલમાન સેનાને નસાડી મૂકી-તેને પરાજિત કરી. સેના તો હાર ખાઈ ચાલી ગઈ પરંતુ તેમાં ‘સાતશેખ’ મોલવીઓ હતા. તેઓ જૈન સાધુનો વેશ પહેરી, ગુપ્ત રીતે મંદિરમાં રાત રહ્યા. પોતાની સાથે ગુપ્ત રીતે લોહીના ભરેલા સીસા લાવ્યા હતા, તેમાંથી લોહી કાઢીને છાંટ્યું, મંદિર અપવિત્ર કર્યું અને મૂર્તિને ખંડિત કરી. લોહીના સ્પર્શથી દેવોને પ્રભાવ આવ્યો. જાણ છે-આવાં શાસ્ત્ર વચન છે. મૂર્તિને ખંડિત કર્યા પછી શેખોને પણ ચેન ન પડ્યું. સ્થૂંવારમાં લોકોએ આ જોયું. ત્યાંના રાજાએ તેમને પકડ્યા અને મારી નાંખ્યા. આવા ઘોર પાપનું ફલ તાકાલ જ મલે છે.

* પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું નવું ભવ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું અને નવા મંદિરમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાન સ્થાપિત કર્યાં.

x શ્રી અજિતદેવસૂરિજી બારમી શતાબ્દીના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય છે. તેઓ વાદિ શ્રી દેવ સૂરિજીના ગુરુભાઈ થાય છે.

મૂર્તિ ખંડિત થવાથી ધાન્ધલ શેઠ વગેરે ભક્તવર્ગને પારાવાર દુઃખ થયું. અન્તે ઉપવાસ કરીને રહ્યા. રાત્રે દેવે તેમને કહ્યું-તમે ખેદ ન કરશો. ભાવિભાવ કેઈ મિથ્યા નથી કરી શકતું. હવે તમે મૂર્તિને નવ શેર લાપસીમાં-મૂર્તિના જે નવ ટુકડા થયા છે તેને જોડીને લાપસીમાં ફખાવી રાખો. સાત દિવસ દરવાજા બંધ રાખજો. સાત દિવસ પછી દરવાજા ઉઘાડશો તો મૂર્તિ આખી સંધાઈ જશે, પરન્તુ થયું એવું કે બરાબર સાતમે જ દિવસે કેઈ સંધ દર્શન માટે આવ્યો. સંઘના અતીવ આગ્રહથી સાતમે દિવસે જ દરવાજા ઉઘાડ્યા અને મૂર્તિને બહાર કાઢી. અંગો બધાં સંધાઈ ગયા હતા પરન્તુ અંદર રેખાઓ-ખાડા સાફ દેખાતા હતા.

હવે જે સેના-મુસલમાન સમ્રાટની સેના બચી હતી તે પોતાના નગરમાં ગઈ. ત્યાં તેમને પોતાના ઘરોમાં વિવિધ ઉપદ્રવો થવા માંડ્યા. સમ્રાટે પણ આ સમાચાર સાંભળ્યા. એને પણ ડર લાગવા માંડ્યો. એટલે પોતાના દિવાનને જીરાવલા ચોકલ્યો. દિવાનને સ્વપ્નમાં અધિષ્ઠાયક દેવે કહ્યું કે-તમારો રાજા અહીં આવી માથું મુંડાવે તો રાજાને અને પ્રજાને શાંતિ થશે. પાદશાહે ત્યાં આવી માથું મુંડાવ્યું અને ઘણા જ ઉત્સવપૂર્વક શાસનપ્રભાવના કરી જેથી તેને શાંતિ થઈ. રાજાનું અનુકરણ લોકોએ પણ કર્યું. ત્યારથી અઘાવધિ માથું મુંડાવવાની પ્રથા દેખાય છે.

તીર્થનું માહાત્મ્ય ખૂબ વધતું જતું હતું. એક વાર અધિષ્ઠાયકદેવે સ્વપ્નમાં આવી વ્યવસ્થાપકને જણાવ્યું કે-“ખંડિત મૂર્તિ મૂલનાયક તરીકે શોભતી નથી, માટે મારા નામથી જ ખીલ મૂર્તિને મૂલનાયક તરીકે સ્થાપો તેથી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ખીલ મૂર્તિ મૂલનાયકજી તરીકે સ્થાપિત કરી, જે અઘાવધિ આ લોક અને પરલોકના ફલાર્થી ભવ્ય જનોથી પૂજાય છે. પ્રાચીન પ્રતિમાજીને મૂલનાયકજીની ડાબી બાજુ પધરાવ્યાં છે, જેમની પૂજા-અર્ચન-નમસ્કાર થાય છે અને શ્વન્નદિ ચઢે છે. આ પ્રતિમાજી પ્રાચીન હોવાથી “ઢાઢા પાર્શ્વનાથજી”ના નામે કહેવાય છે, -ઓળખાય છે.

આજે પણ આ પ્રતિમાજી સમક્ષ પ્રાયઃ બાળકોની શિરોમુંડનાદિ ક્રિયા થાય છે. તીર્થનો વહીવટ ‘ધાન્ધલ’ના સન્તાનમાં ‘સીહડ’ શ્રેષ્ઠી કરે છે જે અત્યારે ધાન્ધલ શેઠની ચૌદમી પેઢીએ છે એમ વૃષ્ણો કહે છે. આ તીર્થની સ્થાપના ૧૧૦૬(૧૧૬૦)માં થઈ છે.

(ઉપદેશસપ્તતિકા પૃ. ૩૫, ૩૬, ૩૭, રચના સં.

૧૫૦૩ શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાદ્વારા પ્રકાશિત.)

ઉપરનું કથન ઉપદેશસપ્તતિકાકાર સુધીના સમયનું છે પરંતુ અત્યારે તો મૂલનાયકજી શ્રી નેમિનાથજી ભગવાન છે અને શ્રી જીરાવલા પાર્શ્વનાથજી પણ મૂલગભારાની બહાર પ્રદક્ષિણાની દીવાલમાં છે.

આ સંબંધી શ્રી વીરવંશાવલીમાં પણ નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

“ તિવારહં ધાંબલહં પ્રાસાદનિપજાવિ મહોત્સવે વિ. સં. ૧૧૯૧
વર્ષિ શ્રીપાર્શ્વને પ્રાસાદે થાપ્યા । શ્રીમજિતદેવસુરિહં પ્રતિષ્ઠયા ”

વીરવંશાવળીમાં ઉપર્યુક્ત પ્રસંગ હરાવલામાં બન્યાનું લખ્યું છે. આ તીર્થનો મહિમા જોઈને જ કહેવાયું છે કે—

“ પ્રવલેડપિ કલિકાલે સ્મૃતમપિ યન્નામ દરતિ દુરિતાનિ ।

કામિતફલાનિ કુરુતે સ જયતિ જીરાડલાપાર્શ્વઃ ॥ ”

આજે પણ નવીન બંધાતા જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠાસમયે પ્રતિષ્ઠા પહેલાં દરેક મંદિરમાં “ ઓજીરાડલાપાર્શ્વનાથાય નમોનમઃ ” લખાય છે. તેમજ ધાર્મિક શુભ કાર્યોમાં પણ “ ઓજીરાડલાપાર્શ્વનાથાય નમોનમઃ ” લખાય છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું બિંબ સંપ્રતિ મહારાજના સમયનું છે, તેમજ મંદિરમાં પણ પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે.

હરાવલાજીમાં ભા. શુ. ૬ દરવર્ષે મેળો ભરાય છે. પોષ દશમીનો પણ મેળો ભરાય છે અને ભા. શુ. ૪ દેરાસરજી ઉપર ધ્વજ ચઢે છે.

આ સિવાય નીચેનાં સ્થાનોમાં પણ હરાવલાજી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ હોવાનું મનાય છે.

૧. ઓરીસ્સામાં આવેલું પ્રસિદ્ધ ભારતીય વૈષ્ણવ તીર્થ જગન્નાથપુરીમાં ત્યાંના રાજાએ હરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવ્યું હતું અને આ તીર્થનો મહિમા-પ્રભાવ બહુ જ પ્રસિદ્ધ હતો, પરંતુ શંકરાચાર્યજીના સમયમાં અહીં તીર્થ પરાવર્તન થયું અને તેની ખ્યાતિ અજૈન તીર્થ તરીકે થઈ, પરંતુ ત્યાં જઈને જોઈ આવનાર મહાનુભાવો તો કહે છે કે-પક્ષાસનસ્થ જૈન મૂર્તિ છે. આમાં કેટલાક કહે છે કે-આદીશ્વરજીની મૂર્તિ છે, જ્યારે કેટલાક કહે છે કે પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે; પરંતુ જૈન મૂર્તિ છે, એ ચોક્કસ છે. એનો ફોટો પણ જોયો છે, જે જૈન મૂર્તિ હોવાની જ સાક્ષી પૂરે છે.

૨. મારવાડમાં સાદરી-ધાનેરામાં પણ હરાવલા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે, જે પ્રભાવશાળી છે.

૩. નાડલાઈમાં પણ અમરકાંચિક શ્રી હરાવલા પાર્શ્વનાથજી ડુંગર ઉપર છે.

૪. હીસાથી નજીકમાં પણ હરાવલાદેવી ગામ છે ત્યાં પણ હરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

૫. નંદોલમાં શ્રી હરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે.

૬. બલોલમાં શ્રી હરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. આ મંદિર ૧૮૪૧ માં સ્થાપિત થયું છે. (જોટાણા સ્ટેશનથી ત્રણ ગાઉ દૂર આ ગામ છે.)

૭. ઘાટકોપરમાં શ્રી હરાવલા પાર્શ્વનાથજી છે.

આ મંદિરમાં ઉપલબ્ધ થતા લેખો તો ઘણા છે પરંતુ થોડા નીચે આપ્યા છે. જીરાવલા ગામની ચારે બાજુ ટીંબા પણ છે. અવારનવાર ખોદતાં જૈન મૂર્તિઓ વગેરે નીકળે પણ છે એટલે આ પ્રાચીન જૈન તીર્થ છે એમાં તો સંદેહ નથી જ. સુંદર આત્મિક પ્રમોદપ્રદ આ તીર્થની યાત્રા જરૂર કરવા જેવી છે.

મહામંત્રી પેથડકુમાર, ઝાંઝણકુમાર, તેના પુત્ર ચાહડ વગેરેએ જીરાવલા જી તીર્થની યાત્રાઓ કરી છે અને અહીં મંદિર પણ બંધાવ્યું છે. “જીરાવુરે ક્ષીપાચ્ચે” એવો ઉલ્લેખ મળે છે. તેઓ સંઘ સહિત આવ્યા છે. આ પછી સિરોહીના રાણા લાખા(લલ)ના અમાત્યોને લઈને શત્રુજયની યાત્રાએ સંઘ લઈને જનાર પ્રા. કે. ઉજલ અને કાળએ સોમદેવસૂરિજી સાથે જીરાવલ્લીની સાત દિવસ સુધી યાત્રા કરી છે. તેમજ માંડવગઢના સં. વેલાએ સુમતિસુંદરજીના ઉપદેશથી મોટો સંઘ કાઢ્યો છે તે પણ અહીં જીરાવલ્લી આવ્યા છે. તેમજ સં. રત્ના, મેઘા અને જેશીંગે પણ જીરાવલાજીનો સંઘ કાઢી યાત્રા કરી છે.

ત્યાર પછી ૧૫૧૨ શ્રી જિનલદ્રસૂરિજીએ અહીં રહી સાધના કરી હતી અને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના પ્રસાદથી માંડવગઢના ગ્યાસુદીન શાહની મહાસભામાં વાહ-વિજેતા બન્યા હતા.

છેલ્લે ૧૮૯૧ જેસલમેરના ફાનવીર બાફણા ગુમાનચંદ બહાદરમલ્લે શત્રુ-જયનો મોટો સંઘ કાઢ્યો હતો જેમાં ૨૩ લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. તે સંઘ પણ જીરાવલાજીની યાત્રાએ આવેલ હતો. આ વસ્તુ એટલા ખાતર જ નોંધી છે કે તીર્થનો પ્રભાવ ખારમી સદીથી તે અઘાવધિ વિદ્યમાન છે. અનેક લાવિકો તીર્થયાત્રા કરી મનોવાંછિત ફળ મેળવે છે.

જીરાવલા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની બાજુબાજુની દેરીઓમાં પ્રાચીન શિલા-લેખો પણ મળે છે. ઠેઠ વિ. સં. ની પંદરમી સદીથી તે ઠેઠ યોગણીસમી સદી સુધીના લેખો છે. પ્રાચીન લેખો તો ઘસાયેલા અને જીર્ણ છે. બાકી ૧૪૧૧-૧૪૮૧-૧૪૮૩-૧૪૮૨-૮૩ વગેરેના લેખો અંચલગચ્છ, ઉપકેશગચ્છ, તપાગચ્છના તથા ખરતરગચ્છના આચાર્યોએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાના છે. આમાં ઘણા લેખો આ. શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી અને તેમના પરિવારના છે તેમજ દાંતરાઈ ગામના શ્રાવકોનાં તેમાં નામ છે. સં. ૧૮૫૧ માં જીરાવલાના સંઘે ૩૦૧૧૧ રૂપિયા ખર્ચી જે જીજીશ્વર કરાવ્યો છે તેનો પણ લેખ છે. અહીંના લેખો સારા ઐતિહાસિક સાહિત્યથી ભરેલા છે.

(કેટલાક લેખો, બાણુ પૂરણચંદ, ના. પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ લા. ૧ માં પૃ. ૨૭૦-૭૧-૭૨ માં છે.)

અદ્વાણુ (વરમાણુ)

જીરાવલા પાર્શ્વનાથજી જે સ્થાનેથી નીકળ્યા તે અદ્વાણુનગર એ જ અત્યારનું વરમાણુ છે. જીરાવલાથી દક્ષિણ પશ્ચિમમાં મંડાર તરફ લગભગ ચાર ગાઉ દૂર આ ગામ છે. અદ્વાણુ ગચ્છની ઉત્પત્તિનું સ્થાન આ અદ્વાણુપુર (વરમાણુ) છે. અહીં

અત્યારે સુંદર કોરણીદાર મજબૂત પથરોનું ભવ્ય એક જિનમંદિર છે, જેમાં મૂલનાયક શ્રી મહાવીર દેવની સાઠાત્રણ હાથની વિશાલ સુંદર મૂર્તિ છે. આ મંદિર મોઢેરાના ગામ બહારના પ્રાચીન મંદિરનું સ્મરણ કરાવે છે. મોઢેરાના આ મંદિરને અમે જૈન મંદિર માનીએ છીએ પણ જેમને સંશય હોય તેઓ આ વરમાણનું મંદિર જોઈ પૂરી ખાત્રી કરી લેશે. મૂલ મંદિરના પ્રવેશદ્વારમાં બન્ને તરફ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ત્રણ ત્રણ હાથ મોટી સુંદર મૂર્તિઓ છે.

મૂલનાયકજીની બદામી રંગની સુંદર મૂર્તિ પરમ દર્શનીય છે. ગામના એક ખૂણામાં ટેકરા ઉપર આ સુંદર મંદિર આવ્યું છે. સંપ્રતિ મહારાજાના સમયની પ્રાચીન મૂર્તિ દેખાય છે. આ મંદિર વિક્રમની દશમી સદીમાં બન્યાનું પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર આ પ્રમાણે લેખ છે.

“ સં. ૧૩૫૧ વર્ષે માઘ વદિ ૧ સોમે પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય શ્રે. સાજણ મા. રાહલા પુ. પૂનસિંહ મા. પમા લજ્જાલુ, પુત્ર પન્ન, માં મોહિનીપુત્રૈર્વિજયસિંહસૂરે-
રુપદેશાજ્ઞિનયુગલં કારિતમ્ ॥ ”

ખીજી મૂર્તિ ઉપર પણ આ પ્રમાણે લેખ છે-

“ સં. ૧૩૫૧ વર્ષે બ્રહ્માણગચ્છે ચૈત્યે મહાહઢીયપૂનસિંહ માર્યાપદમલપુત્ર-
પન્નદેવૈર્જિનયુગલં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીવિજયસિંહસૂરિભિઃ ॥ ”

મૂલમંડપના સ્થંભ ઉપર પણ લેખ છે-

“ સં. ૧૪૪૬ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૧૧ બુધે બ્રહ્માણગચ્છીયમટ્ટારક શ્રીમત્સુ-
વ્રતસૂરિપટ્ટે શ્રીમદીશ્વરસૂરિપટ્ટે શ્રીવિજયપુણ્યસૂરિપટ્ટે શ્રીરત્નાકરસૂરિપટ્ટે શ્રી-
હેમતિલકસૂરિભિઃ પૂનસિંહશ્રેયોઽર્થ મંડપઃ કારાપિતઃ ॥ ”

દક્ષિણ તરફની દેવકુલિકાની પન્નાકાર શિલામાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે-

“ સં. ૧૨૪૨ વૈશાખ શુદિ ૧૫ વાર સોમે શ્રીમહાવીરચિંબં શ્રીઅજિત-
સ્વામીદેવકુલિકાયાઃ પૂર્ણિગપુત્રબ્રહ્મદત્ત, જિનહાપવન્ના, મના સાયવપ્રમુલ્લૈઃ
પન્નશિલા કારાપિતા સૂત્રધારપૂનડેન ઘટિતા । ”

આ સિવાય ઈંદ્ર મહારાજ પ્રભુને ખોળામાં લઇને બેઠા છે (બન્નેએતસવ), નેમનાથ ભગવાનની જાન, માતા પ્રભુજીને ખોળામાં લઇને બેઠાં છે, વગેરે ભાવો છતમાં કેતારેલા છે, જેમાં લેખો પણ છે. આખૂની કોરણીનું સ્મરણ કરાવે તેવી સુંદર પદ્મદલોની રચના બહુ જ આકર્ષક છે. થાંભલા ઉપરની કોરણી, ધુમ્મટની વચ્ચેની કોરણી ખાસ દર્શનીય છે.

અહીંના જૈનો એમ પણ કહે છે કે-આ મંદિરથી લગભગ સો કદમ દૂર એક બાવન જિનાલયનું ધ્વસ્ત મંદિર છે. જેમાં ૪૫ થી ૫ હાથ મોટી શ્રી આદિનાથ-જીની ખંડિત મૂર્તિ હતી તે ભંડારી દીધેલી છે. આ મંદિરના પથરો ઘણા તો ઉપડી ગયા છે; માત્ર પાયાનો ભાગ વગેરે દેખાય છે.

આ સિવાય ગામ બહાર વાંગા નદી તરફ પ્રહ્લાણસ્વામીનું મંદિર છે. જોનારને એક વાર તો એમ થાય કે કદાચ પ્રાચીન જૈન મંદિર જ હોય. મંદિરના સ્થંભો ઉપર તથા છતમાં પણ લેખો છે, જેમાં એક લેખ તો ૧૦૧૬ નો છે તથા બીજા ૧૩૧૫, ૧૩૪૨, ૧૩૫૬ વગેરેના લેખો છે.

અહીંથી મજબૂત પથરો ઘણા નીકળે છે. જે આરસ જેવા હોય છે. આ બાજુ મંદિરો વગેરે બંધાવવામાં અહીંનો પથરો વપરાય છે. અત્યારે અહીં શ્રાવકોનાં માત્ર બે ત્રણ ઘર છે. બાકી મંદિર પરમ દર્શનીય છે. સિરોહી સ્ટેટનું ગામ છે.

કાયદ્રાં-કાસહદ

શિરોહી સ્ટેટની પ્રાચીન રાજધાની અને કાસહદ ગચ્છનું ઉત્પત્તિસ્થાન આ 'કાયદ્રાં' છે. અહીં એક પ્રાચીન જૈનમંદિર હતું, જેનો હમણાં જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. મુખ્ય મંદિરની આરે તરફની નાની દેરીમાંથી એક દેરી ઉપર વિ. સં. ૧૦૯૧ નો લેખ છે. આ સિવાય એક બીજું પણ પ્રાચીન મંદિર હતું, જેના કેટલાક પથરો તો રોહીડાના જૈન મંદિરમાં ઉપયોગમાં લેવાયા છે. અહીં એક વાર હજારો જૈનોની વસ્તી હતી. વિ. સં. ૧૦૯૧ નો લેખ આ પ્રમાણે છે—

શ્રીમિહિમાલનિર્યાતઃ પ્રાગ્વાટઃ વણિજાંવરઃ ।

શ્રીપતિરિબલક્ષ્મીયુગ્મ ગોલંચ્છીરાજપૂજિતઃ ॥ ૧ ॥

આકરો ગુણરત્નાનાં બંધુપદ્મદિવાકરઃ ।

જજ્જુષસ્તસ્ય પુત્રઃ સ્યાન્મમ્મરામૌ તતોઽપરૌ ॥ ૨ ॥

જજ્જુસુતગુણાઢ્યેન વામનેન મવાદ્ મયમ્ ।

દષ્ટ્વા ચક્રે ગૃહં જૈનં મુક્ત્યૈ વિશ્વમનોહરમ્ ॥ ૩ ॥ સંવત ૧૦૯૧

આ શિલાલેખથી એમ સમજાય છે કે “વિક્રમ સંવત ૧૦૯૧ માં ભીનમાલ-નિવાસી શેઠ જજ્જુકના પુત્ર વામને આ લખ્ય મંદિર બનાવ્યું હતું.”

અહીંથી નીકળેલ કાસહદીય ગચ્છમાં શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિ, શ્રી સિંહસૂરિ આદિ સમર્થ જૈનાચાર્યો થયા છે.

કાસહદ-કાયદ્રાં (સિરોહી સ્ટેટની પુરાણી રાજધાની તો હતી જ કિન્તુ સિરોહી સ્ટેટમાં પણ આ નગરની પ્રાચીનતા માટે ભારે ગૌરવ લેવામાં આવે છે. આ પ્રાંતની 'કાશી' તરીકે આ નગરની ખ્યાતિ હતી.

અત્યારે તો નાનું ગામડું છે. જોનોનાં માત્ર ૨૦ ઘર છે અને બીજી વસ્તી પણ થોડી છે. અહીં પંડિતોને બહુલે...નો વાસ છે.

સાચોર

સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાવિલાસી અને દાનવીર મહારાજા લોજરાજના સમયના પ્રસિદ્ધ જૈન મહાકવિ ધનપાલ અહીં આવ્યા હતા અને તેમણે “ સત્યપુરીમંડન મહાવીર ઉત્સાહ ” સ્તોત્ર રચ્યું અને બીજી વિરોધાલાસ અલંકારથી અલંકૃત શ્રી મહાવીર સ્તુતિસ્તોત્ર બનાવ્યું છે જે વાંચતાં કવિની ભક્તિ અને તીર્થમાહાત્મ્યનો પરિચય ખૂબ થઈ જાય છે. સ્તોત્ર ૧૫ ગાથાનું છે. સત્યપુરમંડન મહાવીર ઉત્સાહ સ્તુતિમાં કવિ જણાવે છે કે-

“ કોર્ટિ-સિરિમાલ-ધાર-આહાવહુ-નરાણડં,
અળહિલવાહડં, વિજયકોટ્ટું, પુણપાલિ-તણું ।
પિક્કિલ્લિ તાવ વહુત્ત ઠામ મણિ ચોજ્જુપર્ડસહ,
જંઅજ્જવિ સચ્ચરૂરી વીરુ લોયણિ હિન દીસહ ॥ ”

ભાવાર્થ—“ કોર્ટિ, શ્રીમાલ, ધાર, આહાડ, નરાણા, અણહિલવાડ, વિજયકોટ અને પાલીતાણા વગેરે સ્થાનોમાં ઘણી દેવમૂર્તિઓ ભેઠ પણ સાચોરના મહાવીરને ભેઠને જેવું મન ઠરે છે તેવું ક્યાંયે ઠરતું નથી. ” અર્થાત્ તે વખતે સત્યપુર મહાવીર ઘણું જ મહત્વનું સ્થાન હતું.

ગાથા ૫-૬-૭ માં કવિરાજ લખે છે કે “ સાચોરના આ મહાવીર ઉપર તુર્કો સિવાય બીજો પણ હલ્લો થયો છે જેમાં કોઈ ભેગ નામના રાજાએ ઘોડા અને હાથીઓને ભેડી ભગવાનની મૂર્તિને દોરડાઓવડે તાણી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; તેમજ કુહાડીના ઘા મારીને પણ એ મૂર્તિ તોડી નાંખવાનો ઉપાય અજમાવી ભેયો છે. છતાં એ મૂર્તિ દેવબળે સ્થિર થઈને રહી છે અને એના ઉપર લાગેલા કુહાડાના ઘાના નિશાન આજે પણ નજરે દેખાય છે.

એ જ કવિ ફરેક તીર્થોમાં આ તીર્થની મહત્તા વર્ણવ્યા પછી પણ ભક્તિથી ગાતાં જણાવે છે કે—“ તુરકોએ શ્રીમાલદેશ, અણહિલવાડ, ચઢાવલી (ચંદ્રાવતી), સોરઠ, દેલવાડા અને સોમેશ્વર એ બધાં સ્થાનોનો નાશ કર્યો હતો પરંતુ એક માત્ર સાચોરના મહાવીરને (મંદિરને) તેઓ નથી ભાંગી શક્યા. ” (ખરે જ ભક્ત કવિની વાણી આ કલિકાલમાં ન જળવાઈ અને પાછળથી શાસનદેવના પ્રમાદથી મુસલમાની હુમલામાં મંદિરને તુકશાન થયું છે.)

અગિયારમી ગાથામાં કવિરાજ તીર્થની મહત્તા લખતાં વધુ જણાવે છે કે:-

“ જિમ મહંતુ ગિરિવરહ મેરુ ગહગણહ દિવાયરુ,
જિમ મહંતુ સુ સયંચુરમણુ ઉવહિર્હિ રયણાયરુ ।
જિમ મહંતુ સુરવરહમજ્જિ સુરલોહ સુરેસરુ,
તિમ મહંતુ તિયલોયતિલુડ સચ્ચરૂરિજિણેસરુ ॥ ૧૧ ॥ ”

મારવાડના જોધપુર રાજ્યના દક્ષિણ ભાગમાં સાચોર કરીને એક ગામ છે. એ ગામનું અસલ સંસ્કૃત નામ સત્યપુર છે. એનું પ્રાકૃતમાં સત્યઉર થઈ અપભ્રંશ રૂપાન્તર સાચોર બન્યું છે. એ સ્થાન ઘણું જૂનું પ્રાચીન અને પવિત્ર છે. દરેક મૂર્તિપૂજક જૈન પ્રાતઃકાલમાં પ્રતિક્રમણ કરતાં “ જયડ વીર સચ્ચડરિમંદળ ” એવા શબ્દોથી આ તીર્થને વંદના કરે છે. વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભ-સૂરિજી આ તીર્થનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે-

ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધ વિભાગમાં આવેલા મરૂમંડલ (મારવાડ) માં સત્ય-પુર નામનું નગર છે. તે નગરના જિનાલયમાં નાહડ રાજાએ ભરાવેલ અને શ્રીમાન જજ્જ(જજ)ગસૂરિજી ગણધરે પ્રતિષ્ઠિત કરેલ શ્રી મહાવીરસ્વામિની પિત્તલમય પ્રતિમા બિરાજમાન છે, તેની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે-

પહેલાં નંદુલદેશના આબૂણજીભૂત રમંડોવર નગરના રાજાને તેના બળવંત કુટુંબીઓએ મારી નાંખીને તે નગર તેઓએ પોતાને સ્વાધીન કર્યું તે વખતે ઉક્ત રાજાની રાણી ગર્ભવતી હતી, તેથી ત્યાંથી નાસીને ઝમંભાણપુર(અદલાણ) ગઈ. ત્યાં તેણે સર્વ શુભ લક્ષણયુક્ત પુત્રનો જન્મ આપ્યો.

કોઈ એક દિવસે તે રાણી તે નગરની બહારના એક વૃક્ષની ડાળીએ બાંધેલી ઝોળીમાં પોતાના બાળકને સુવાડીને પોતે નજીકમાં કંઈ કામ કરતી હતી. દૈવ-યોગથી તે વખતે શ્રીમાન્ જજ્જગસૂરિજી મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. તેઓ, વૃક્ષની ડાળા તે બાળક ઉપરથી નહિં અસવાથી ‘આ કોઈ પુણ્યશાળી જીવ છે’ એમ જાણી ઘણીવાર સુધી તે બાળકને જોતાં રહ્યા, તેથી રાણીએ આવી સૂરિજીને પૂછ્યું કે-મહારાજ ! આ પુત્ર કુલક્ષણો-કુલનો ક્ષય કરનારો દેખાય છે શું ? સૂરિજીએ કહ્યું કે-આ તમારો પુત્ર મહાપુરુષ થશે, માટે તેનું બહુ ધર્માણપૂર્વક પાલન કરજો. તે બાળકનું નામ નાહડ રાખ્યું. સૂરિજીએ તેને નવકારમંત્ર શીખવાડ્યો. અનુક્રમે નવકારમંત્રના પ્રભાવથી સુવર્ણપુરુષ સિદ્ધ કરીને તે નાહડ મહાપરાક્રમી તથા સમૃદ્ધિવાન થયો અને પોતાના પિતાનું રાજ્ય તેણે પુનઃ પ્રાપ્ત કર્યું.

ઉપર્યુક્ત સૂરિજીના ઉપદેશથી તેણે ચોવીશ મોટાં જિનાલયો કરાવ્યાં. પછી કોઈ વખતે તે નાહડે પોતાના શુર જજ્જગસૂરિજીને વિનંતિ કરીને કહ્યું કે-આપની તથા મારી કીર્તિ ઘણા કાલ પર્યંત પ્રસરતી રહે, એવું કોઈ કાર્ય કરવા માટે મને ઉપદેશ આપો એટલે સૂરિજીએ જે જગ્યાએ ગાયના ચારે આંચળોથી દૂધ

૧. જોડવાડની પંચતીર્થોમાં આવેલું હાલનું નાંડલ એ જ પહેલાં નંદુલદેશના નામથી પ્રસિદ્ધ હશે.
૨. જોધપુર રોડમાં પ્રાયઃ જોધપુર પાસે જ છે. એક આબૂની તલાટીમાં પણ મંડોર છે.
૩. કદાચ આમણવાડા એ જ આદલાણપુર હોય. અથવા વરમાણ કે જે અદલાણ-અદલાણપુર કહેવાય છે તે પણ હોય. આમણવાડા કરતાં અને વરમાણ ઠીક લાગે છે.

ઝરતું હતું તે સ્થાન રાજાને ઢેખાડીને ત્યાં જિનમંદિર બંધાવવાનો ઉપદેશ કર્યો. તેથી નાહડ રાજાએ સત્યપુર(સાચોર)માં શ્રી વીરભગવાનના નિર્વાણ પછી છસો વર્ષે ગગનચુમ્બી શિખરવાળું વિશાલ જિનમંદિર બંધાવ્યું, અને તેમાં મહાવીર-સ્વામીની પિત્તલમય પ્રતિમા સ્થાપન કરી જેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી જજ્જલગસૂરિજીએ કરી. આ જ મુહૂર્તમાં સૂરિજીએ વિંધ્યરાયની ઘોડા ઉપર બેઠેલી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી અને આ જ સમયે શંખ નામના રાજપુત્રે શંખ ફૂવો ખેંચ્યો. આ ફૂવો કદી કોઈ વખત સુકાઈ ગયો હોય તોપણ વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫ને દિવસે ફૂવો પાણીથી ભરાઈ જાય છે. અને આ જ લગ્નમાં દૂગસૂઅ તથા વચણવ ગામમાંની શ્રી વીરભગવાનની જે પ્રતિમાઓની સાધુઓ તથા શ્રાવકોની સાથે મોકલાવેલા વાસણેપથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

પોતે ભરાવેલ શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિની પૂજા નાહડ રાજા હંમેશાં કરે છે. બ્રહ્મશાંતિ નામનો યજ્ઞ પણ નિરંતર મૂર્તિની સેવા-રક્ષા કરે છે. બ્રહ્મશાંતિ યજ્ઞ કે જે પહેલાં શૂલપાણી યજ્ઞના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો તે શ્રી વીર પ્રભુથી પ્રતિબોધ પામી શ્રી વીર પ્રભુનો ભક્ત થયો ત્યારથી તે યજ્ઞનું નામ શ્રી બ્રહ્મશાંતિ પડ્યું હતું. તે પ્રતિષ્ઠાનાં ચમત્કારિકપ્રભાવથી આકર્ષિત થઈને સત્યપુરના શ્રી વીરપ્રભુના ચૈત્યમાં રહે છે અને ભગવાનની સેવા કરે છે.

વિ. સં. ૮૪૫ માં ગીજનીપતિ હમીરે વલ્લભીપુર નગરને બાંધ્યું. ત્યારપછી વિ. સં. ૧૦૮૧ માં ગીજનીપતિ મ્હેચ્છ રાજા ગુજરાતને લૂંટી સત્યપુર આવી પહોંચ્યો. શ્રી મહાવીરસ્વામીના ચૈત્યને અને મૂર્તિને તોડવાના તેણે ઘણા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ એકેમાં તે ન ફાળ્યો. તેણે મૂર્તિને હટાવવા હાથીઓ બોડયા તોપણ મૂર્તિ ન હતી. બળદ બોડયાં બ્રહ્મશાંતિ યજ્ઞે બળદો ઉપરના પ્રેમથી મૂર્તિ ચાર આંગળ ચલાવી પછી સ્થિર થઈ ગઈ. મૂર્તિ તોડવા ઘણુના ઘા કર્યા તો તે તેના અંતઃપુરને લાગવા માંડયા. તરવારના ઘા પણ નિષ્ફળ નિવડયા. આખરે મૂર્તિનો આંગળી કાપી તે મ્હેચ્છો લાગ્યા પણ રસ્તામાં ઘોડાના પુંછડાં તથા ફાડી-મુછ બળવા માંડી, સૈનિકો નીચે પડવા માંડયા, શક્તિહીન થઈ ગયા. આખરે રહમાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, તેવામાં આકાશવાણી થઈ કે-તમે શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિની આંગળી કાપી લાગ્યા છો તેથી આમરણાંત કષ્ટમાં પડ્યા છે. તે સાંભળી બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને મસ્તક ધૂણાવવા લાગ્યા. ગજનીપતિની આજ્ઞાથી ભયભીત થયેલો તેનો મંત્રી આંગળી લઈને પ્રભુ પાસે આવ્યો અને યથાસ્થાને મૂકી જેથી એ આંગળી તરતજ બેઠાઈ ગઈ. આ આશ્ચર્યને જોઈને ગજનીપતિએ અહીં આવવાની સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા કરી નહીં. આ ઉપદ્રવ દૂર થવાથી ચતુર્વિધ સંઘ ઘણો જ ખુશી થયો અને શ્રી વીરચૈત્યમાં પુનઃ ઉત્સવપૂર્વક ગીત, નૃત્ય, પૂજા, પ્રભાવનાદિ થવા લાગ્યાં.

ત્યાર પછી ઘણો સમય વિત્યા પછી માલવદેશનો રાજા ગુજરાત દેશને ભાંગી-ને સત્યપુરની હદમાં પહોંચ્યો, પરન્તુ પ્રજાશાંતિ યક્ષરાજે ઘણું સૈન્ય વિકુર્વી તેના સૈન્યને ભાંગ્યું. તેના આવાસોમાં વજ્રને અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, આગ લાગવા માંડી. આ ચમત્કાર જોઈ માલવપતિ ધનમાલ મૂકી જીવ લઈને કાગડાની જેમ નાઠો.

વિક્રમના તેરમા શતકમાં કનોજના રાજાએ સત્યપુરમાં શ્રી વીર ભગવાનનું પ્રતિમાયુક્ત દેવદારનું જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું.

વિ. સં. ૧૩૪૮ કાફરનું મોટું સૈન્ય દેશોને ભાંગતુંભાંગતું ત્યાં આવ્યું, તેથી ગામો અને શહેરોના લોકો ભાગવા માંડ્યા; તેમજ મંદિરોના દરવાજા બંધ થવા માંડ્યા. અનુક્રમે એ સૈન્ય સત્યપુરની નજીક આવતાં પ્રજાશાંતિદેવે વિકુર્વેલા મોટા સૈન્યને જોઈને ગુજરાતના મહારાજા સારંગદેવના સૈન્યના આગમનની શકાથી મોગલસેના નાસી ગઈ અને સત્યપુરની હદમાં પેસી પણ ન શકી.

વિ. સં. ૧૩૫૬માં અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીનો નાનો ભાઈ ઉલ્લૂખાન મંત્રી માધવની પ્રેરણાથી દિલ્લીથી ગૂજરાત તરફ નીકળ્યો. ચિત્તોડના સ્વામી સમરસિંહે ઢંડ ઢંડને જેમ તેમ મેવાડનો બચાવ કર્યો. ત્યાં તે યુવરાજ હમીર (બાદશાહનો ભાઈ) વાગડદેશ અને મોડાસા નગરને લૂંટી આસાવલી પહોંચ્યો. કર્ણદેવ રાજા નાસી ગયો. સોમનાથ જઈ સોમનાથ મહાદેવની મૂર્તિને ઘણુના પ્રહારોથી તોડીને ગાડામાં નાખીને દિલ્લી મોકલી દીધી. ત્યાંથી વામનસ્થલી જઈ મંડલિકરાયને ઢંડયો અને સોરઠમાં પોતાની આજીવન પ્રવર્તાવી પાછો આસાવલીમાં આવીને રહ્યો. ત્યાં તેણે મઠ, મંદિર, દેવળ વગેરે બાળી નાંખ્યાં. પછી અનુક્રમે ત્યાંથી સાચોર પહોંચ્યો પણ આગળની માફક જ અનાહત દેવી સુરો સાંભળીને આ મ્લેચ્છ સૈન્ય પણ જતું રહ્યું.

આવા અનેક ચમત્કારો સાચોરના મહાવીરસ્વામીના વિષયમાં સાંભળવામાં આવે છે, પણ ભવિતવ્યતાના બળે, કલિકાલના પ્રભાવે દેવતાઓ પણ પ્રમાદી બની જાય છે તેમજ ગોમાંસના અને લોહીના છાંટણાથી દેવતાઓ દૂર નાસી જાય છે. આવા કોઈ કારણોને લઈને પ્રજાશાંતિયક્ષ પ્રમાદી થઈ દૂર ગયો હતો તે વખતે અલ્લાઉદ્દીને તેજ અનંત માહાત્મ્યવાળી ભગવાન મહાવીરની મૂર્તિને સંવત્ ૧૩૬૧ની સાલમાં દિલ્લીમાં આણીને તેની આશાતના-અવમાનના કરી.

(આ પ્રમાણે જિનપ્રભસૂરિજીએ વાંછિત ફળને આપનાર એવો સત્યપુરતીર્થનો કલ્પ બનાવ્યો છે. તેનું ભવ્યજનો નિત્ય વાંચન કરો અને ઇચ્છિત ફળ પામો.)

વિ. સં. ૧૩૬૭ આ પ્રભાવિક તીર્થ તેના પ્રભાવને ચમકાવતું હતું.

વિ. સં. ૧૩૪૮, ૧૩૫૬ અને ૧૩૬૭ સાચોર ઉપરના હુમલાઓ વખતે શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી સાધુ અવસ્થામાં વિદ્યમાન હતા એટલે આ પ્રસંગો તદ્દન સાચા જ છે. સાચોરમાં અત્યારે પાંચ જિનમંદિરો છે.

૧ જીવિતસ્વામીનું મંદિર જેમાં મૂલનાયક શ્રી મહાવીર ભગવાનની મૂર્તિ છે. આ મંદિર વિશાળ, ભવ્ય અને મનોહર છે.

૨ તપગચ્છતું મંદિર જેમાં મૂલનાયક શ્રી મહાવીર ભગવાન છે.

૩ ખરતરગચ્છતું મંદિર જેમાં મૂલનાયક શ્રી ધર્મનાથજી છે.

૪ ચોદસીયાગચ્છતું મંદિર જેમાં મૂલનાયક શ્રી શીતલનાથજી છે.

૫ ગામ બહાર શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર જે બાવન જિનાલયનું ભવ્ય અને વિશાલ મંદિર છે.

આવકોનાં ઘર ૫૦૦ છે. જેઓ આ બધાં મંદિરોની જોઈએ તેવી વ્યવસ્થા રાખી શકતા નથી.

સાચોર ભીલડીયાજી તીર્થથી ૪૦ માઇલ, ધાનેરાથી ૨૪ માઇલ અને ડીસાથી ૫૫ માઇલ દૂર છે. અહીં પોસ્ટ ઓફિસ છે તેમજ રેલ્વે લાઈનમાં, જોધપુર રેલ્વેમાં સમઢડી જંકશનથી દક્ષિણમાં જલોર, લિજમાલ, સાચોર તરફ રેલ્વે લાઈન જાય છે. જોધપુર રેલ્વેના રાણીવાડા સ્ટેશનથી ૩૦ માઇલ દૂર સાચોર છે, અહીં રોજ સવારમાં મોટર આવે છે. રાણીવાડાથી મોટર ભાડાના લગભગ દોઢ જે રૂપિયા હશે. અત્યારે જોધપુર સ્ટેટના તાબામાં હોવાથી આ તીર્થને રાજપુતાના વિભાગમાં લીધું છે.

તીર્થ ખાસ દર્શન કરવા લાયક છે.

તા. ક. સાચોરમાં વિ સં. ૧૨૨૫ વર્ષે વૈશાખ વદિ તેરશે સત્યપુર મહાવીર ચૈત્યમાં લંડારી ઘોઘા વગેરેએ પોતાના કલ્યાણ માટે ચતુષ્કિકા કરાવ્યાનો લેખ છે (બા. પુ. નહારજી સં. શિલાલેખ સં. પ્રથમ ખંડ, પૃ. ૨૪૮ માં લેખ છે.)

મારવાડની મોટી પંચતીર્થી.

મારવાડની મોટી પંચતીર્થીમાં રાણકપુરજી મુખ્ય તીર્થસ્થાન છે. યાત્રાળુઓને રાણકપુર આવવા માટે B. B. & C. I. R'y. ના રાણી સ્ટેશન અથવા તો ફાલના સ્ટેશને ઉતરવું પડે છે. રાણીથી સાત ગાઉ અને ફાલના સ્ટેશનથી પાંચ ગાઉ દૂર સાઢડી શહેર છે. અત્યારે તો ફાલનાથી મોટર મળે છે તે સાઢડી થઈ રાણકપુર લઈ જાય છે. ફાલના અને રાણી સ્ટેશન સામે જૈન ધર્મશાળા છે. રાણીગામ સ્ટેશનથી થોડે દૂર છે ત્યાં શ્વેતાંબર જૈનમંદિર, ધર્મશાલા ઇત્યાદિ છે. સાઢડીમાં ચાર જિનમંદિરો છે. રાણકપુર તીર્થની પેઢી, ધર્મશાલા વગેરે છે. આવકોની વસ્તી ૧૦૦૦ હજાર ઘરની છે. શ્રી ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું ચોવીશ જિનાલયનું મુખ્ય મંદિર છે. સંપ્રતિ રાજના સમયની પ્રાચીન મૂર્તિ છે. આ મંદિર બારમી સદીમાં બન્યાનું કહેવાય છે. સાઢડીથી ૩ થી ૪ ગાઉ દૂર રાણકપુરજી તીર્થ છે. રસ્તો

જંગલનો અને પહાડી છે. અરવલ્લીના પહાડોની પશ્ચિમ બાજુની ખીણોમાં ઉજ્જડ અને ખીડામણા જંગલની વચમાં પરમ એકાન્ત અને શાન્તિના સ્થાનમાં આ તીર્થસ્થાન આવ્યું છે.

રાણકપુરજી

વિ. સં. તેરમી, ચૌદમી, પંદરમી અને સોલમી શતાબ્દિમાં રાણકપુર ઘણું જ ઉન્નત અને મહાન નગર હતું. મેવાડના મહારાણા કુંભા રાણાના સમયમાં વિ. સં. ૧૪૩૪માં આ તીર્થના ખાંધકામની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. રાણકપુર આ વખતે મેવાડ રાજ્યમાં જ હતું. અત્યારે તો મારવાડ અને મેવાડની સંધિ ઉપર આવ્યું છે.

મંદિરનો પૂર્વઈતિહાસ

આ મંદિર બંધાવનાર શેઠ ધનાશા અને રતનાશા બે ભાઈઓ હતા. તેઓ જ્ઞાતિએ પોરવાલ, શ્વેતાંબર જૈન અને શિરોહી સ્ટેટના નાંદિયા ગામના રહેવાસી હતા. ભારતમાં ઇસ્લામી સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ ચૂક્યું હતું. એક બાદશાહનો યુવરાજ પુત્ર પિતાથી રીસાઈ રાજ્ય છોડી ચાલ્યો જતો હતો. શિરોહી સ્ટેટમાં થઈને જતાં વચમાં નાંદીયા આવ્યું. ઉપર્યુક્ત બન્ને શેઠીયાઓએ રાજકુમારનો ખૂબ સત્કાર કર્યો. અહીં આવવાનું કારણ જાણી પ્રેમથી સમજાવી પિતા પાસે જવા સમજાવ્યો. રાજપુત પિતાની સેવામાં ગયો. ત્યાં જઈ બધી વાત કરી. બાદશાહે પોતાના પુત્રને સમજાવનાર આ બન્ને ભાઈઓને પોતાને ત્યાં બોલાવી બહુ જ સત્કાર-સન્માન આપ્યાં અને પોતાની પાસે જ રાખ્યા. પરંતુ રાજ્યના કાવાદાવાથી અનભિજ્ઞ બન્ને ભાઈઓ કાચા કાનના સૂખા(બાદશાહ)ના ક્રોધના ભોગ બની દુઃખ આપી જીવન બચાવી જન્મભૂમિમાં આવ્યા. દરિદ્રાવસ્થાને કારણે નાંદીયા ન જતાં વ્યાપારના મુખ્ય કેન્દ્ર રાણકપુરમાં આવી વસ્યા. ભાગ્ય અજમાવ્યું અને પુન્ય પ્રતાપે લક્ષ્મી-દેવી પ્રસન્ન થયાં. એક રાત્રે શેઠજીને નલિનીગુહ્ય વિમાનનું સ્વપ્ન આવ્યું. શેઠજીએ આવું મંદિર બંધાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. અનેક મિસ્ત્રી-કુશલ શિલ્પીઓએ મંદિરના પ્લાન બનાવ્યા કિન્તુ શેઠજીને પસંદ ન આવ્યા. આખરે દેપા-દીપા-(દેપાક) નામના કારીગરે દેવીની સ્હાયથી શેઠજીની ઈચ્છાનુસાર મંદિરનો આકાર બનાવ્યો. શેઠજીએ કુંભા રાણા પાસે મંદિરજીને યોગ્ય જમીન માંગી અને ૧૪૩૪માં મંદિરજીનો પાયો નાંખ્યો. પાયામાં કેટલાયે મણ ફેસર, કસ્તૂરી અને સાત જાતની ઉત્તમ ધાતુઓ નાંખી પોતાની ઉદારતા બતાવી કામ ચાલુ કરાવ્યું. સેંકડો કારીગરો કામે લાગ્યા. બાસઠ બાસઠ વર્ષના એકધારા પ્રયત્ન પછી ચાર માળનું મંદિર તૈયાર થયું. શેઠજીની ઈચ્છા સાત માળનું ગગનચુમ્બી મંદિર બનાવવાની હતી પરંતુ ઘણા સમય થઈ જવાથી અને પોતાનું આયુષ્ય અલ્પ જાણી પ્રતિષ્ઠાને પોતાના હાથથી લાભ

લેવાની ઇચ્છા થઈ. આ મંદિર બનાવવામાં લગભગ ૯૯ લાખ સોનેયાનો (૧૫ કરોડ રૂપિયા) ખર્ચ થયો.

વિ. સં. ૧૪૯૬માં બૃહત્ તપાગચ્છીય શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજી મહારાજના હસ્તે મહાન્ ઉત્સવપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી. મંદિરજીનું નામ ત્રૈલોક્યદીપક દેવાલય, યાને ધરણિવિહાર પ્રસિદ્ધ છે. રાણકપુરજી એટલે “નલિનીગુહ્ય વિમાન” યાને કળાકૌશલ્યનો આદર્શ નમૂનો.

દેરાસરનું બાંધકામ સેવાડી તેમજ સોનાણાના આરસ પથ્થરથી કરવામાં આવ્યું છે. પચીસથી ત્રીસ પગથિયાં ચઢ્યા પછી દેરાસરની પ્રથમ સપાટી ઉપર આવાય છે. આટલો જિંચો અને વિશાલ પાયો જોતાં મંદિરમાં કેટલો ખર્ચ થયો હશે તેની કલ્પના થઈ શકે છે. સપાટી ઉપર આવતાં જ મુખ્ય દ્વારમાં પ્રવેશ થાય છે. મંદિરજીમાં પ્રવેશ કરવાને ચાર મુખ્ય દરવાજા બનાવવામાં આવ્યા છે. પ્રત્યેક દરવાજાની બનાવટમાં હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે. દેરાસરમાં ૧૪૪૪ થાંભલા છે. કેટલાક થાંભલાની જિંચાઈ ૪૦ થી ૪૫ ફૂટથી પણ વધારે છે. આવા કેરણીવાલા થાંભલા આજે દસ હજારની કિંમતે થવા પણ મુશ્કેલ છે. તેની ઉપર સુંદર આરસના મજબૂત પાટડા છે. મંદિરજીમાં ચારે ખૂણે બજાબે દેરાસરો છે. તેના રંગમંડપ, સભામંડપ તથા મુખ્ય મંડપો પણ અલગ અલગ છે. કુલ મળીને ૮૪ શિખરખંડ દેરીઓ છે.

મંદિરજીમાં મૂલનાયક ચૌમુખની ચાર મૂર્તિઓ છે. પશ્ચિમ તરફની મૂલનાયકજીની લઘ્ય મૂર્તિ ઉપર સં. ૧૪૯૮નો લેખ છે, ઉત્તર તરફની મૂર્તિ ઉપર ૧૬૭૯; પૂર્વ તરફની મૂર્તિ ઉપર ૧૪૯૮ અને દક્ષિણ તરફની મૂર્તિ ઉપર પણ ૧૪૯૮નો લેખ છે. મૂલનાયકજીના દરવાજા પાસે લગભગ ૪૫ પંક્તિનો લાંગો લેખ છે, જેમાં સં. ૧૪૯૬ બાદમાં મેવાડના રાજા બખ્ષ અને ગુહિલ વગેરે રામચોની ૪૦ પેઢીનાં નામ છે-વંશાવળી છે. બાદમાં ૩૯ મી પંક્તિમાં પરમાર્હત્ ધરણાશાહ પોરવાડે આ મંદિર નિર્માણ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. ૪૨ મી પંક્તિમાં લખ્યું છે કે “ત્રૈ લોક્યદીપકામિધાન શ્રીચતુર્મુલ્યુગોદોશ્વરવિહારકારિતઃ” ત્યારપછી પ્રતિષ્ઠાપક બૃહત્તપાગચ્છે શ્રી જગચ્છંદ્રસૂરિ-દેવેન્દ્રસૂરિ” આગળની પંક્તિ ખંડિત છે, કિન્તુ તપગચ્છના આચાર્યમહારાજે પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનું લખ્યું છે.

મંદિરના બીજા માળ ઉપરની ખૂબી તો ચૌર મહત્વની છે. હુબહુ દેવ-વિમાનનો નકશો-નકલ જોઈ લેયો. અહીં પણ મૂલનાયક ચૌમુખજી જ છે. લેખો ૧૫૦૭, ૧૫૦૮, ૧૫૫૧ અને ૧૫૦૬ની સંવતના છે. ત્રીજા માળની ખૂબી તો એથી યે વધી જાય છે. અહીં પણ ચૌમુખજી છે. મંદિરજીની ૮૪ દેરીઓ ધુમટી-

* શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજીનું જીવનવૃત્તાંત સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાંથી જોઈ લેવું. તેમાં રાણકપુરના મંદિરની પ્રતિષ્ઠાનો તથા રાણકપુરનો પણ વિસ્તારથી ઉલ્લેખ છે.

ઓનાં શિખરો બહુ જ લવ્ય દેખાય છે. ચોમુખજીમાં મૂલનાયકજીની મૂર્તિ પર સં. ૧૫૧૧નો લેખ છે. નલિનીગુહમ વિમાનનો પરિચય કરાવતું આ અદ્ભુત મંદિર પૂર્ણરૂપે અહીંથી દેખાય છે. મંદિરજીનો આવો નમૂનો ખીજે કયાંય દેખાતો નથી. સુંદર સંપૂર્ણ કલામય આ મંદિર દર્શકના મનને એટલું આકર્ષે છે કે અહીંથી ખસવાનું મન જ નથી થતું.

પ્રદક્ષિણામાં ૮૪ જિનાલય છે. આ સિવાય સમેતશિખર, મેરુપર્વત, અષ્ટાપદ, નંદીશ્વરદ્વીપ આદિના સુંદર આકારોની રચના છે. પટ બનાવેલા છે. દેરીઓમાં કેટલીક તો રાજ સંપ્રતિના સમયની મૂર્તિઓ છે. જ્યારે કેટલીક સોલમી અને સત્તરમી શતાબ્દની મૂર્તિઓ છે. મૂલનાયક ભગવાનની જમણી તરફ રાયણવૃક્ષ નીચે શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પાદુકા છે. તેમજ સહસ્રકૂટ તથા સહસ્રદ્વિપા પાર્શ્વનાથના ચિત્રની કુશળતા પરમ દર્શનીય છે.

મૂલ મંદિરજીમાં પ્રભુજીનાં નિરંતર દર્શન થઈ શકે તેવી રીતે પ્રભુજીની સામેના ખંભા ઉપર શેઠ ધરણા શાહની અને શિલ્પી દેપાકની ઊભી મૂર્તિઓ છે, ખીજા ખંભાઓમાં પણ ધરણાશાહ* અને રત્નાશાહની મૂર્તિઓ છે. દંતકથામાં કહેવાય

* ધરણાશાહે આ ત્રેલોક્યદીપિકા મંદિર બંધાવ્યું છે. આ સિવાય તેનાં સત્કાર્યોની નોંધ તેના શિલાલેખમાં મળે છે જે આ પ્રમાણે છે—

અગ્નરી, પીંડવાડા, સાલેર આદિ સ્થલોએ નવાં અનેક દેવાલયો બંધાવ્યાં; ધણે ઠેકાણે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા. રાણપુરમાં જ ૮૪ સ્થળોની વિશાળ પૌષ્પશાલા બંધાવી અને ૧૪૮૪ના બપોરે અકાલસમયે જંગલમાંથી માફક દાનશાલા ખોલી અને વાવ, તળાવ વગેરે લોકોપયોગી સાધનો કરાવી જીવન અમર બનાવ્યું છે.

આ સિવાય એક ખીજે શિલાલેખ ૧૬૫૧ નો છે, જે આ પ્રમાણે છે—

“સંવત્ ૧૬૫૧ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૧૩ દિને પાતસાદિ શ્રી બકાશ્વર પ્રદત્ત જગદ્ગુરુ-વિરુદ્ધારક પરમગુરુ તપાગચ્છાધિરાજ મદારક શ્રી ૬ હીરવિજયસૂરીનામુપદેશેન શ્રીરાણપુર-નગરે, ચતુર્મુખ શ્રીધરણવિહારે શ્રીમદહમદાવાહનગરનિકટવર્ત્યુસમાનપૂરવાસ્તવ્યપ્રાગ્વટ હાતીય ઘા. રાયમલભાર્યા વરજ્ઞભાર્યા સુરુપદે તત્પુત્ર સા. સેતા સા. નાયકાભાર્યા ભાવરથાદિ કુટુમ્બયુતાભ્યાં પૂર્વદિક્પ્રતોલ્યાં મેધનાદામિધો મંહપ: કારિત: સ્વશ્રેયોર્થે સૂત્રધાર સમલ માંડપ શિવદત્ત વિરચિત:

પ્રથમ ખંડમાં ચોમુખજી પર લેખ છે તે આ પ્રમાણે છે—

“સં. ૧૪૯૮ કા. વ. ૫ ધરણકેન વ્રાતૃજ સં. લાજાદિકુટુમ્બયુતેન શ્રીયુગાદિદેવ: કા. પ્ર. તપાગચ્છનાયક શ્રીસોમસુંદરસૂરિમિ:”

પ્રથમ ખંડમાં ઉત્તર તરફ આ પ્રમાણે લેખ છે—

“સં. ૧૬૭૬ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૧૧ વાર બુધે મેદપાટરાજાધિપતિરાણા શ્રીકર્ણાવિહ વિજયરાજ્યે તરસમયે તપાગચ્છાધિપતિ મદારક શ્રીવિજયદેવસૂરિ ઉપદેશેન પં. કેલા પં. જયવિ-

છે કે-ધનાશાહની ૬૨ વર્ષની મહેનત પછી પણ મંદિરજીનું કામ અધૂરું રહ્યું ત્યારે તેમના વડીલ બન્ધુ રતનાશાહે કહ્યું કે-હું તમારી અભિલાષા પૂર્ણ કરવા મારાથી બનતું કરીશ તથા તમારું અધૂરું કાર્ય જરૂર પૂર્ણ કરાવીશ. રતનાશાહે આ વચન પાળી પાછળ પણ કેટલાંયે વર્ષો કામ ચાલુ રાખી કાર્ય પૂર્ણ કરાવ્યું હતું. મંદિરજીમાં ૮૪ લોંચરાં હતાં; તેમાં પ્રતિમાઓ તથા ધનનો સંગ્રહ હતો. મુસલમાની બાદશાહોના જમાનામાં ચાર પાંચ વખત અહીં હુમલા થયા છે; મૂર્તિઓ ખંડિત કરાઈ છે તથા દેરીઓ પણ ખંડિત થઈ છે. શ્રી સઘે ખંડિત કાર્ય શીઘ્ર સુધરાવ્યું છે અને લોંચરાંમાંથી મૂર્તિઓ કાઢી બિરાજમાન કરી છે.

એક શિલાલેખ કે જે સં. ૧૬૭૪ નો છે; બીજા માળ ઉપર છે તેમાં લખ્યું છે કે-જગદ્ગુરુ તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી શ્રાવક ખેતા નાયકે આ દરવાજો બનાવવા માટે ૪૭ સોનામહોરો ભેટ કરી છે. એટલે અવારનવાર મુસલમાનો હુમલા પછી સુધારા થતા રહ્યા છે. આ મહાન્ બવ્ય મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીનો પેઢી તરફથી ચાલે છે. જીર્ણોદ્ધારમાં સાઠાત્રણ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થઈ ગયું છે; હજી કાર્ય ચાલુ છે. આ મહાન્ કલાપૂર્ણ બવ્ય મંદિર જોઈ સર જેમ્સ ફરગ્યુસન પોતાના “History of India and Eastern architecture” પુસ્તકમાં લખે છે કે “આ દેવાલયનું લોંચતળીયું સપાટીથી બહુ જ ઊંચું હોવાને કારણે તથા મુખ્ય ધુમ્મટોની વધારે ઊંચાઈને લીધે એક મહાન્ જૈન દેવાલયનો બરાબર દેખાવ આપે છે કારણ કે બીજાં જૂનાં દેવાલયોમાં બાહ્ય ભાગ ઉપર કોતરકામનો અભાવ હોય છે, દેવાલયના દરેક સ્થલો એક એકથી જુદાં છે તથા તે ઉત્તમ રીતે ગોઠવાયા છે, તેના ઉપર ભિન્નભિન્ન ઊંચાઈના ધુમ્મટો ગોઠવેલા છે. આ બધા ઉપરથી મન ઉપર ઘણી જ સુંદર અસર થાય તેમ છે. ખરેખર આવી સારી અસર કરે તેવું સ્તંભોની સુંદર ગોઠવણી વિષે સૂચના કરે એવું હિન્દુસ્તાનમાં એકે દેવાલય નથી. ગોઠવણીનો ઉત્તમતા ઉપરાંત બીજી બાજુવા લાયક બાબત એ છે કે-દેવાલયે શેઠલી જગ્યા ૪૮૦૦૦ હજાર ચોરસ પુટ છે. કારીગરી અને સુંદરતામાં મધ્યકાલીન યુરોપિયન દેવાલયો કરતાં ઘણી રીતે ચઢે તેમ છે.” જૈન કવિ મેહ સં. ૧૪૯૯ માં આ મંદિરનો નીચે પ્રમાણે પ્રશંસા કરે છે.

જય પં, તેજહંસેન પ્રતિષ્ઠિતં તચ્છાવકપ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિય સા. વરધા, તત્પુત્ર સા. હેમરાજનવજીકારિતઃ
શ્રોસ્તુ યુગાદીશ્વરર્ચિત્વં ”

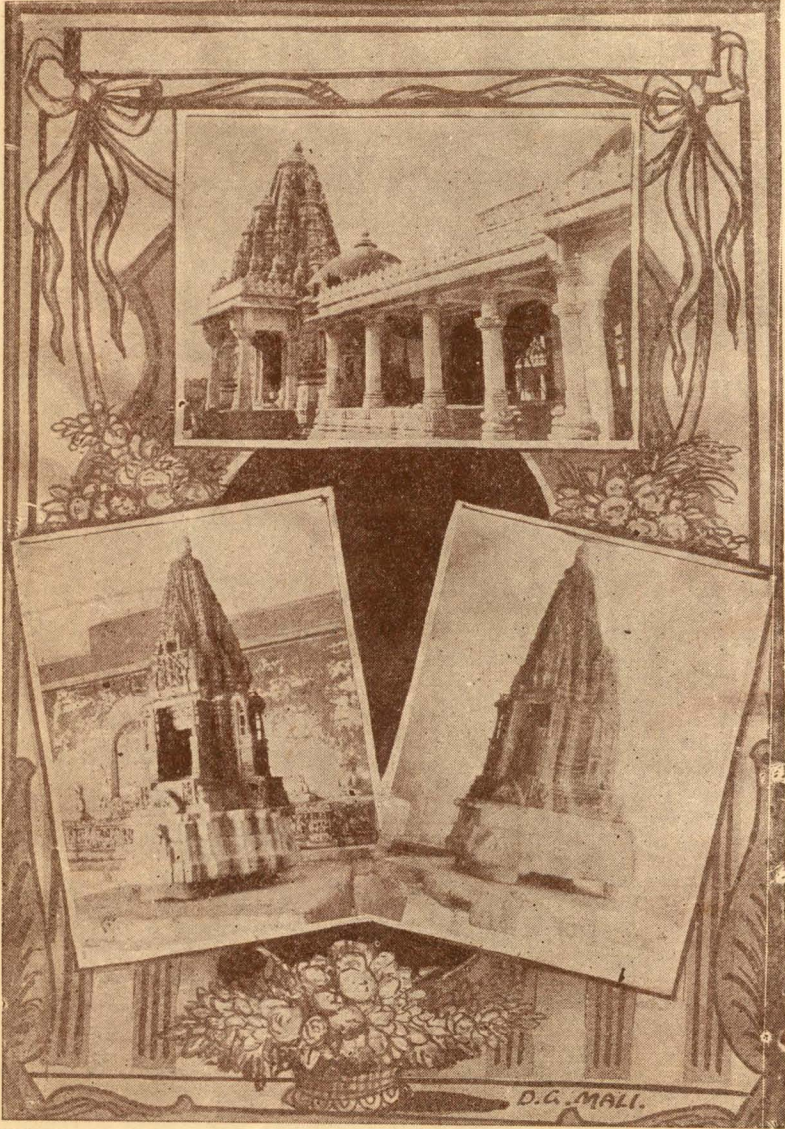
બીજા ખંડમાં શ્રી આદિનાથજીની સવા સવા હાથ મોટી સંકેદ ચાર પ્રતિમાઓ છે જેના ઉપર સં. ૧૫૦૬, ૧૫૦૭, ૧૫૦૮ અને ૧૫૫૧ ની પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાના લેખો છે. ત્રીજા ખંડમાં મૂલનાયક શ્રી સંભવનાથ, શ્રી આદિનાથ વગેરેની મૂર્તિઓ ઉપર ૧૫૫૧ ની પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાના લેખ. આ ધરણીવિહાર દેવાલયમાં દેવકુલિકાઓ સહિત છોટી મોટી કુલ લગભગ ૧૮૦ જિનમૂર્તિઓ છે. આ સિવાય શત્રુંજય, ગિરનારનો પટ, સમ્મેત-

રાણપુરની પંચતીર્થ

શ્રી વરકાણા પાર્શ્વનાથ-મૂળનાથક અંતે મંદિરના મુખ્ય દર્શ્યો.

રાણપુરની પંચતીર્થ

ઉપર : નાડોલનું મુખ્ય જિનાલય
નીચે : કસોડીના પ્રખ્યાત મંદિરની બે બાબુના દૃશ્યો.

સેત્રંજે એ સિરિ ગરનારો, રાણિગપુર શ્રીધરજી વિહારો
 વધ્યાચલ અધિકું ફલ લીજઈ, સફલ જન્મ શ્રી ચઉમુખ કિર્જઈ
 દેવચંદ તિહાં અવધારી, શાશ્વત જનવર જાણે આરિ
 વિહરમાણી બીઈ અવતારી, ચઉવીસ જિજીવસ મૂરતિ સારી
 તિહિ જિજીભિંબ બાવનુ નિહાલું, સયલ બિંબ બહતરૂં જીણાલું
 ફિરતી બિંબ નવિ જાણુઈ પાર, તીરથ નંદિસર અવતાર
 વિવિધ રૂપ પૂતલીય અપાર, કૌરણીયે અરણ્ય અવતાર
 તોરણ થંભ પાર નવિ જાણું, એક જીભ કિમ કહીય વખાણું

(જૈન પત્રો રૌપ્યાક, પૃ. ૧૫૯)

રાણકપુરમાં કુલ સાત મંદિર હોવાનું કવિ મેહ જણાવે છે—

“ નગર રાણપુરિ સાત પ્રાસાદ એક એકસિઉ માંડઈ વાદ. ”

અન્યત્ર પાંચ મંદિર હોવાનો પણ ઉલ્લેખ છે કિન્તુ અત્યારે તો ઉપરના ત્રૈલોક્યદીપક મંદિર સિવાય બીજાં બે મંદિરો છે. એક શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું અને બીજું શ્રી નેમનાથજીનું છે. ધનાશાહના આ મહાન્ અને લગ્ય મંદિરનો શેઠ આ. ક.ની પેઢી તરફથી લાખો રૂપિયાના ખર્ચે સુંદર જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. જીર્ણોદ્ધાર પછી એની રોનક ઓર વધી ગઈ છે. અત્યારે આ મંદિરમાં સાત ભોંયરા છે, જેમાં પ્રતિમાઓ છે.

૧. ધર્મશાલાની સામે શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. મંદિરમાં કારીગરી સુંદર છે. મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી બહુ જ લગ્ય અને મનોહર છે. અહીં

શિખરનો પટ, સહસ્રકૂટપટ, સહસ્રફળા પાર્શ્વનાથ પટ, નંદીશ્વરપટ, ચોમુખ છોટા, આચાર્ય-મૂર્તિ, ધરણાશાહ અને તેમનાં પત્નીની પત્થરની સુંદર મૂર્તિઓ છે. આ મંદિરની નીચે ૮૪ ભોંયરા હોવાનું કહેવાય છે. અત્યારે સાત ભોંયરાં છે તેમાંથી ચાર ભોંયરાં અવારનવાર ઉધડે છે. તેને ઉધાવનાર ગૃહસ્થ પાસે રૂ. ૫૧) નકરો લેવાય છે. આ મંદિરની દેરીઓ ઉપર શિલાલેખો વિદ્યમાન છે, જે ૧૫૩૫ થી ૧૫૫૬ સુધીના છે.

* શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ૧ હાથ મોટી શ્યામવર્ણી સુંદર મૂર્તિ છે. જાતું પરિકર પણ સુંદર છે, અને એક તોરણ છે જેમાં નાની નાની તેવીસ મૂર્તિઓ ખોદેલી છે. આ મંદિરમાં નાની મોટી ૨૮ મૂર્તિઓ છે. આની પ્રતિષ્ઠા ૧૪૪૪ માં થયેલી છે. આ મંદિર પૂર્ણિમાગચ્છના શ્રાવણે પ્રતિષ્ઠિત કરેલ છે.

આનાથી થોડે દૂર ત્રીજું મંદિર છે જેમાં મૂલનાયકજી શ્રી નેમનાથજીની ૧ હાથ મોટી મૂર્તિ છે. આ મંદિરમાં ખરતરગચ્છના આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી છે. પંદરમી સદીનું આ મંદિર છે. આને સલાવટોનું મંદિર પણ કહે છે.

આ મંદિરથી ૪ ફાર્સંગ દૂર એક દેવીનું મંદિર છે. શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીનું મંદિર છે. આના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર છે. નજીકમાં જ મોટી નદી વહે છે.

એક પ્રાચીન લોચરું છે, જેમાં પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે. મંદિરજીમાં જીર્ણોદ્ધારની જલ્દી જરૂર છે. મંદિર ઘણું જ પ્રાચીન છે. કોરણી મૂલ મંદિર કરતાંયે બહુ જ સરસ અને ખારીક છે. ખંભાઓમાં અને મંદિરજીના બહારની ભાગમાં પુતળીઓની ગોઠવણી, અંગમરોડ, હાવમાવ, ભારતની પ્રાચીન નૃત્યકળાનો આબેહૂબ ચિતાર ખડો થાય છે. ફેટલાંક પુતળાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે તેવાં છે જે જોતાં આશ્ચર્ય થાય છે.

૨. નેમનાથજીનું મંદિર પણ બહુ જ સુંદર છે. યદ્યપિ કારીગરી ઓછી છે પરંતુ મંદિર મજબૂત અને દર્શનીય છે. અહીં પણ એક લોચરું છે.

રાણકપુરમાં આસો શુ. ૧૩ અને ફાગણ વદિ ૧૦ (હિન્દી ચૈત્ર વદિ ૧૦)ના મોટા મેળા ભરાય છે. ફા. વ. ૧૦ ધ્વજદંડ ચઢે છે. ધનાશાહના વંશજો કે જેઓ ઘણેરાવમાં રહે છે તેઓ ચઢાવે છે. હજારો યાત્રી મેળા ઉપર આવે છે. રાણકપુરમાં પ્રાચીન સમયમાં ૩૦૦૦ હજાર શ્રાવકોનાં ઘર હતાં આજ તો ભયંકર જંગલ અને પહાડી છે. તીર્થની વ્યવસ્થા શેઠ આ. ક. પેઢી તરફથી ચાલે છે. તેની ઓફીસ સાહડીમાં છે. રાણકપુરમાં આલેશન સુંદર ધર્મશાલા છે. યાત્રિકોએ સામાન લઈને આવવું ઠીક છે. ખાસ રહેવા જેવું સ્થાન છે. અહીં એક સૂર્યમંદિર છે. અહીંથી મેવાહનો પગ રસ્તો સીધો છે. કેશરીયાજી જગાય છે. દરેક યાત્રી આ તીર્થનો લાભ જરૂર લે.

વરકાણા.

રાણી સ્ટેશનથી ત્રણ માઈલ દૂર વરકાણાજી તીર્થ છે. અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું પ્રાચીન બાવન જિનાલયનું ભવ્ય મંદિર છે. “અંતરીક વરકાણો પાસ” આ સકલતીર્થ સ્તોત્રમાં દરેક જૈન પ્રાતઃકાલમાં યાદ કરતાં બોલે છે અને તેમાં વરકાણા તીર્થમાં બિરાજમાન પાર્શ્વનાથ ભગવાનને ભક્તિથી નમે છે. રંગમંડપ અને નવચોકીકા એક ખંભા ઉપર વિ. સં. ૧૨૧૧ નો લેખ છે. મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાજી બહુ જ ભવ્ય અને પ્રાચીન છે. મહારાજા કંપ્રતિના સમયની છે. તેનું પરિકર કે જે પીત્તલનું છે, પાછળથી સં. ૧૭૦૭ માં બનેલું છે. મંદિરજીમાં લગભગ ૨૦૦ જિનમૂર્તિઓ હશે. મંદિરજીના દરવાજામાં પેસતાં જ ડાબા હાથ તરફના હાથની પાસે એક શિલાલેખ છે તે સં. ૧૬૮૬ નો છે. તેમાં લખ્યું છે કે પોષ વદિ ૮ મે, શુક્રવારે મેવાહના અધિપતિ મહારાણા જગતસિંહજીએ તપાગચ્છાચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીના સદુપદેશથી વરકાણા તીર્થમાં પોષવદિ ૮-૬-૧૦-૧૧ ના ભરાતા મેળાના દિવસોમાં યાત્રીઓનું મહેસુલ માફ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. વરકાણાજીમાં જૈનોની વસ્તી નથી; ગામ નાનું છે. ગોલવાડ પ્રાંતની પંચાયતીનું મુખ્ય સ્થાન છે.

અહીં આચાર્ય શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી વરકાણા પાર્શ્વનાથ જૈન વિદ્યાલય શુરુકલ ચાલે છે. આ સંસ્થા મારવાડમાં કેલવણી પ્રચાર માટે પ્રસિદ્ધ છે.

નાડોલ.

વરકાણાથી ત્રણ ગાઉ દૂર નાડોલ તીર્થ છે. અહીં સુંદર પ્રાચીન ચાર ભવ્ય જિનમંદિરો છે. તેમાં શ્રી પદ્મપ્રભુનું મંદિર ઘણું જ પ્રાચીન* છે. પ્રતિમાજી સંપ્રતિ-રાજના સમયનાં પ્રાચીન છે. આ મંદિરની પાસે જ ખીજા બે મંદિરો છે જેનો આ મોટા મંદિરમાં જ સમાવેશ થાય છે. આ સિવાય શ્રી શાંતિનાથજી, નેમનાથજી અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીનાં આમ કુલ ચાર (ઉપરનાં બે જુદાં ગણતાં છ). મોટા મંદિરમાં ભમતીમાં એક દેરીમાં ચોતરા ઉપર કસોટીના પથ્થરમાં બનાવેલ ચોમુખનું અખંડ દેરાસર છે; તેમાં કોતરકામ બહુ જ સરસ છે. અંદરની ચારે પ્રતિમાઓ કોઈ લઈ ગયું એમ કહેવાય છે. મંદિરજીમાં એક બહુ જ ઊંડું લોંચરું હતું. આ લોંચરું નાડોલથી નાડુલાઈ સુધીનું હતું. સુપ્રસિદ્ધ મહાપ્રભાવિક શ્રી માનદેવ-સૂરિજીએ લઘુશાંતિ સ્તોત્રની રચના અહીં જ કરી હતી. પદ્મપ્રભુજીના મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર છે. વિશાલ ધર્મશાલા છે. યાત્રિકોને બધી સગવડ મળે છે. તીર્થ વહીવટ ગામનો શ્રી સંઘ કરે છે. ગામમાં ૨૫૦ ઘર જૈનોનાં છે. ત્રણ ઉપાશ્રય છે, બે ધર્મશાળાઓ છે, પોશાલ છે.

નાડુલાઈ.

નાડોલથી નાડુલાઈ તીર્થ ત્રણ ગાઉ દૂર છે. અહીં નાનાંમોટાં મળી કુલ ૧૧ મંદિરો છે. આ શહેર બહુ જ પ્રાચીન છે. તેનું પુરાણું નામ નારદપુરી છે. બે મંદિર ગામ બહાર છે અને ૯ મંદિરો ગામમાં છે. ગામ બહારનાં બન્ને મંદિરો બે ટેકરીઓ ઉપર છે. આ ટેકરીઓને લોકો શત્રુજય અને ગિરનારના નામથી સંબોધે છે.

ચમત્કારી આદિનાથ મંદિર

ગામના દરવાજાની બહાર નજીકમાં જ એક આદિનાથ ભગવાનનું મોટું પ્રાચીન મંદિર આવેલું છે. મંદિરજીમાં રહેલા જુદા જુદા છ સાત શિલાલેખો ઉપરથી જણાય છે કે આ મંદિર બારમા સૈકાથી પણ પ્રાચીન હશે. અહીંના એક શિલાલેખ પરથી સમજાય છે કે અહીં પ્રથમ મહાવીર ચૈત્ય હશે. પાછળથી

* આ પદ્મપ્રભુજીના મંદિરમાં ગૃહમંડપમાં નેમિનાથ અને શાંતિનાથની હાથેત્સર્ગસ્થ બે પ્રતિમાઓ છે તેના ઉપર સં. ૧૨૧૫ વૈશાખ શુદ્ધિ-૧૦ ભોમવાર; વીસાવાડાના મહા-વીર દેવના ચૈત્યમાં બૃહદ્ગચ્છાચાર્ય મુનિચંદ્રસૂરિ પ્રશિષ્ય દેવસૂરિના શિષ્ય પદ્મગણિના હાથે પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. આ પ્રતિમાઓ પાછળથી નાડોલમાં લાવીને બિરાજમાન કરી છે એમ લાગે છે. આ સિવાય શ્રી પદ્મપ્રભુજીની મૂર્તિનો લેખ પણ મળે છે તેમાં સં. ૧૬૮૬ પ્રથમ આષાઢ વદિ ૫ ને શુક્રવારે તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરપ્રશિષ્ય; સમ્રાટ જહાંગીરપ્રદત્ત મહાતપાગિરુદ્ધારક શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરજીએ નાડુલ નગરમાં રાજવિહારમંદિરમાં પદ્મપ્રભુ બિંબની સ્થાપના કરી. આ જ મંદિરમાં ખીજા એક લેખ સં. ૧૪૮૫ નો છે અને પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી છે.

શ્રી આદિનાથ ભગવાન મૂર્તિ બિરાજમાન કરવામાં આવી હશે, પરંતુ પાછળથી તેમાં પણ પરિવર્તન થયું છે અને હાલની શ્રી આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ પાછળથી બિરાજમાન કરી હશે એમ જણાય છે. આ આદિનાથના મંદિરની પાસે જ બ્રાહ્મણોનું તપેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. આ બંને મંદિરોનો દંતકથામાં પરસ્પર સંબંધ છે.* સંક્ષેપમાં કથા આ પ્રમાણે છે. “એક વખતે એક જૈનયતિ અને શૈવ ગોસાંઈની વચ્ચે મંત્રપ્રયોગની કુશલતા વિષે વાદ થયો. તેઓએ પોતાની મંત્રશક્તિ દેખાડવા માટે, દક્ષિણ મારવાડના મલ્લાણીના ખેડમાંથી બંને જણાએ પોતપોતાના મતનાં આ મંદિરો; મંત્રબળથી આકાશમાં ઉડાડ્યાં અને એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે-સૂર્યોદય પહેલાં નાડલાઈ પહોંચીને તેની ટેકરી ઉપર, જે પ્રથમ પોતાનું મંદિર સ્થાપન કરશે તેની જીત થયેલી ગણાશે. બન્ને જણાએ ત્યાંથી એક સાથે મંદિરો ઉડાડ્યાં પરંતુ શૈવગોસાંઈ જૈનયતિની આગળ નીકળ્યો અને નાડલાઈની ટેકરી પાસે આવી ઉપર ચઢવા જતો હતો તેટલામાં જૈન યતિએ મંત્રવિદ્યાથી કુકડાને અવાજ કર્યો. તેથી ગોસાંઈ વિચારમાં પડ્યો અને સૂર્યોદય થયો કે શું તે જોવા મંડ્યો એટલામાં જૈનયતિનું મંદિર તેની બરાબર આવી પહોંચ્યું અને સૂર્યોદય થઈ જવાને લીધે બંને જણાએ ટેકરીની નીચે જ પોતપોતાનાં મંદિરો સ્થાપન કર્યાં. આ દંતકથાને લગતી એક કડી પણ ત્યાંના લોકો વારંવાર બોલ્યા કરે છે.

સંવત દસહોતરો વદિયા વોરાસી વાદ

સેહનગરથી લાવીયા નાડલાઈ પ્રાસાદ

આ દંતકથામાં જણાવેલ જૈનયતિ સંબંધી હકીકત પંડેર ગચ્છના શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીને ઉદ્દેશીને છે. સોહમકુલરત્નપટ્ટાવલીના લેખકે પણ આ હકીકતનું સૂચન કર્યું છે, પરંતુ તેમણે આપેલી કડીના ઉત્તરાર્ધમાં ફરક છે “વલ્લભીપુરથી આણિયો ઋષભદેવ પ્રાસાદ” યદ્યપિ કવિવર લાવણ્યસમયે આ હકીકત નથી આપી છતાંયે તેમના વખતે એટલું તો બહેર હતું જ કે શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી આ મંદિર મંત્રશક્તિથી ખીજે ઠેકાણેથી ઉપાડી લાવ્યા હતા. ત્યાંના ૧૫૯૭ ના લેખમાં પણ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે-સં. ૯૬૪ માં આ મંદિર શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી મંત્રબળથી અહીં લાવ્યા હતા. શ્રી આદિનાથજીના મંદિરમાંથી સં. ૧૧૮૬ માં સુદી ૫ નો લેખ મળે છે; તેમજ સં. ૧૨૦૦ નો લેખ છે; ખીજો ૧૨૦૨ નો લેખ મળેલ છે મૂલનાયક શ્રી આદિનાથજી ભગવાન ઉપર સં. ૧૬૭૪ ના માધ વર્ષ ૧

* આ દંતકથા લાંબી હોવાથી હું નથી આપતો. વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે શ્રી-વિજય-ધર્મસૂરિ સંપાદિત જૈન રાસ સંગ્રહ બા. ૩ તથા “જૈન” પત્રનો રૌપ્યાક વગેરે જોવાં

x શત્રુંજયની ટેકરી ઉપરના આદિનાથજીની મૂર્તિ ઉપર સં. ૧૬૮૬ નો લેખ છે, જેમાં જણાવ્યું છે કે ૧૬૮૬ માં શ્રી વિજયદેવસૂરિજી અને તેમના પટ્ટધર શ્રી વિજય-

ગુરુવારનો લેખ છે. પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રી વિજયદેવ-સૂરિજી મહારાજ છે.

આ સિવાય શ્રી નેમિનાથજીના મંદિરમાં ૧૧૯૫ આશ્વિન વદિ-૧૫ લોમવાર નો લેખ મળેલ છે જેમાં મંદિરજીને માટે અમુક ભેટનો ઉલ્લેખ છે. ખીજો લેખ સં. ૧૪૪૩ નો છે જેમાં મંદિરજીના જીર્ણોદ્ધારનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપ્પાર માન-તુંગસૂરિજીની વંશપરંપરામાં થયેલા ધર્મચંદ્રસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી વિનયચંદ્ર-સૂરિજીના ઉપદેશથી થયેલ છે. આ મંદિરને નેમિનાથજી અથવા જાદવાજીનું મંદિર કહે છે. શ્રી સમયસુદરજી “શ્રી નાડોલાઇ જાદવો” લખે છે એ આ મંદિરને માટે જ.

શિદ્ધસૂરિજીએ “શ્રીનડુલાઈમંડન શ્રીજેલલપર્વતસ્ય પ્રાસાદ શ્રીમૂલનાયક શ્રી આદિનાથે વિંબં શ્રી...ગિરનારની ટુંકે ઉપર ૧૧૯૫ નો લેખ છે જેમાં જ્ઞાન આપ્યાનો લેખ છે.

x ૧૪૪૩ નો લેખ આ પ્રમાણે છે—

ૐ સ્વસ્તિ શ્રીનૃપવિક્રમસમયાતીત સં. ૧૪૪૩ વર્ષે કાર્તિકવદિ ૧૪ શુક્રે શ્રી નડુલાઈનગરે ચાહુમાનાન્વય મહારાજાધિરાજ શ્રીવજીરદેવરાજ્યે અત્રસ્થ સ્વચ્છ શ્રીમદ્ બૃહદ્-ગચ્છનભસ્તલદિનકરોપમ શ્રીમાનતુંગસૂરિવંશોદ્ભવં શ્રીધર્મચંદ્રસૂરિપટ્ટલક્રમીશ્રવણોત્તલાયમાનૈઃ શ્રીવિનય-ચંદ્રસૂરિભિરનલ્પગુણમાણિક્યરસ્નાકરસ્ય યદુવંશશૃંગારહારસ્ય શ્રીનેમીશ્વરસ્ય નિરાકૃતજગદ્વિષાદઃ ‘પ્રાસાદઃ’ સમુદ્દેષે આચંદાર્કે નંદનાત્ શ્રીઃ ”

૧૧૮૭ નો પણ જ્ઞાન પત્રનો લેખ છે. ૧૨૦૦ ની સાલનો પણ જ્ઞાન આપ્યાનો લેખ છે.

અગિયારે મંદિરોનો ટૂંકે પરિચય નીચે આપું છું.

૧ શત્રુંજય ટૂંકે મૂલનાયકજી રંગ ૧૬૮૬ની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. ૩ મૂર્તિઓ છે.

આદિનાથજી સફેદ

૨ ગિરનાર ટૂંકે મૂલનાયકજી સ્થામ ૧૧૧૯ પ્રતિષ્ઠા છે.

શ્રી નેમિનાથજી

૩ આદિનાથજી	સફેદ	૧૬૭૪	”	૧
૪ અન્નિતનાથજી	પીલા	૦		૩૩
૫ સુપાર્શ્વનાથજી	સફેદ	૧૬૫૯		૩
૬ કાપલદેવજી	”	૦		૧૩
૭ શાન્તિનાથજી	”	૧૬૫૯		૩
૮ નેમિનાથજી	”	૧૬૫૯		૩
૯ સુપાર્શ્વનાથજી	”	૧૭૬૮		૩
૧૦ ગોડીપાર્શ્વનાથજી	”	૦		૩
૧૧ શ્રી વાસુપૂજ્યજી	”	૧૭૬૮		૩

આ સિવાય શ્રી અજિતનાથ, શાન્તિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ, વાસુપૂજ્ય, ગોડીજી પાર્શ્વનાથ સુપાર્શ્વનાથ તથા ટેકરી ઉપરનાં બે મંદિરો મળી કુલ ૧૧ મંદિરો છે. મંદિરો પુરાણાં અને દર્શનીય છે. ટેકરી ઉપરનાં મંદિરો નાનાં છે પરંતુ બહુ જ રમણીય અને એકાન્ત સ્થાનમાં આવેલાં છે જે પરમ આહ્લાદ ઉપજાવે છે.

“ નાડુલાઈ નવ મંદિર; સાર શ્રી સુપાસ પ્રભુ નેમકુમાર ”

જૂના લેખોમાં આ નગરીનું નામ નડુલડાગિકા, નવકુલવતી, નડુલાઈ વગેરે નામે મળે છે તથા વલ્લભપુર એવું નામ પણ મળે છે. અહીંના કેટલાક શિલાલેખો પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભા. ૨ માં પ્રકાશિત છે જેના લેખો જોતાં અહીંની પ્રાચીનતાનો ખ્યાલ આવશે. અહીં શ્રાવકોની વસ્તી પણ સારી સંખ્યામાં છે. વિશાલ ધર્મશાલા છે.

સાદરી.

અહીં ૯૦૦ ઘર જૈનોનાં છે. પાંચ સુંદર જિનમંદિરો છે. એમાં સૌથી મોટું શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીનું ભવ્ય વિશાલ મંદિર છે. ન્યાતિનોરો મોટો છે. એમાં આયબિલ ખાતું સારું ચાલે છે. આત્માનંદ જૈન સ્કુલ, આત્માનંદ જૈન પુસ્તકાલય, કન્યાશાળા વગેરે ચાલે છે. ચાર પાંચ ઉપાશ્રય છે. આજુબજુ કસ્યાણજીની પેઢી જે રાણકપુર તીર્થ સંભાળે છે તેની એફિસ સાદરીમાં છે. સાદરીનાં મંદિરોની વ્યવસ્થા પણ પેઢી જ સંભાળે છે.

ઘાણેરાવ.

નાડલાઈથી ઘાણેરાવ લગભગ ૩ કોશ દૂર છે. અહીં શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું વિશાલ મંદિર છે. કુલ ૬૫ મંદિરો છે જે પરમ દર્શનીય છે. શ્રાવકોની વસ્તી સારી છે. વિશાલ ધર્મશાલા છે. ૬૫ મંદિરો આ પ્રમાણે છે. કુંથુનાથજી, જરાવલા પાર્શ્વનાથજી, ગોડીપાર્શ્વનાથજી, શાન્તિનાથજી, આદિનાથજી, ઋષભદેવજી, અભિનન્દનપ્રભુ, ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજી, પાર્શ્વનાથજી અને શ્રી ધર્મનાથજી. આમાં શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથજીનું મંદિર શકે સંવત ૧૬૮૦ માં બન્યું છે અને પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી જગદ્ગુરુ હીરવિજયજીસૂરીશ્વરજીની પરંપરાના આચાર્યશ્રી વિજયદયાસૂરિના પદ્ધર શ્રી વિજયધર્મસૂરિ છે.

મુછાળા મહાવીર.

ઘાણેરાવથી ૧૧ ગાઉ દૂર જંગલમાં શ્રી મુછાળા મહાવીરનું સુંદર મંદિર છે. ચોવીશ જિનાલયનું આ મંદિરમાં ભમતી અને રંગમંડપમાં મલી પડે જિનમૂર્તિઓ છે. બે હજાર વર્ષ પહેલાનું આ પવિત્ર તીર્થસ્થાન છે. યદ્યપિ પ્રાચીન લેખો રહ્યા નથી છતાંયે મૂર્તિની પ્રાચીનતા, ભવ્યતા અને ચમત્કારિતા આજ પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ ૨૧ હાથ ઊંચી સફેદ પ્રતિમા છે. સુંદર પરિકર સહિત છે. ઘાણેરાવથી બહાર નીકળતાં જ જંગલ આવે છે. રસ્તો પણ વિકટ છે

કાંટા અને કાંકરાનું જોર-છે. લોમિયા વિના આ રસ્તે જવું મુશ્કેલ છે. મંદિરજીની પાસે જ એક પુરાણી ધર્મશાલા છે. અહીં કોઈ રાત તો રહેતું નથી. પ્રતિમાજી બહુ જ પ્રાચીન છે. કેટલાક કહે છે કે-આ પ્રતિમાજી નંદીવર્ષન રાજાએ ભરાવેલી છે. મેવાડમાં જેમ શ્રી કેશરીયાજીના અધિષ્ઠાયક જાગતી જ્યોત મનાય છે અને જૈન કે જૈનેતર દરેક પૂજે છે-માને છે તેમ અહીંના પણ અધિષ્ઠાયક દેવ જાગતી જ્યોત છે. જૈન જૈનેતર દરેક પૂજે છે, માને છે. મૂલનાયક પ્રતિમાજી ઘણું સ્થાનેથી ખંડિત છે. બીજી મૂર્તિ ખિરાજમાન કરવા માટે લાવ્યા હતા પરંતુ મૂલનાયકજીના જૂના બિંબ ગાદી પરથી ઉઠાવી શક્યા નહિ. આખરમાં નવીન બિંબ પાસેની દેરીમાં ખિરાજમાન કર્યા. અહીંની વ્યવસ્થા ઘણેરાવનો શ્રીસંઘ રાખે છે. કા. શુ. ૧૫ નો ઘણેરાવમાં મેળો ભરાય છે અને કા. વ. ૧ તેમજ ચૈતર શુદ્ધ ૧૩ નો અહીં મેળો ભરાય છે. મુછાળા મહાવીર કેમ કહેવાયા તે માટે એક દંતકથા છે જે આ પ્રમાણે છે.

એક વાર ઉદેપુરનો મહારાજા પરિજન સાથે શિકારે નિકળ્યો હતો. ફરતો ફરતો ધર્મશાળાના બહારના ઓટલા ઉપર વિશ્રામ કર્યો. રાજકર્મચારીઓ સાથે રાણાજી ખેડા હતા ત્યાં પૂજારીએ આવી તિલક માટે કેસર આપ્યું. કેસરની વાટ-કીમાં અચાનક બાલ નીકળ્યો. બાલ જોઈ પૂજારીને ઠપકો આપવા એક રાજકર્મ-ચારીએ હસતાં હસતાં કહ્યું-પૂજારીજી, તમારા દેવને દાઢીમૂછ જણાય છે; નહિં તો કેસરમાં બાલ ક્યાંથી આવે ? પૂજારીથી આ પરિહાસ સહન કરાયો નહિં અને નિડરતાથી કહ્યું-હા મહારાજ, મારા દેવ તો દાઢીમૂછ તો શું પણ અનેક રૂપ કરવા સમર્થ છે. રાણાજીએ આ વાક્ય સાંભળી હસતાં હસતાં કહ્યું-અગર જો તારી વાત સાચી હોય તો દાઢીમૂછ સહિત તારા ભગવાનનાં દર્શન કરાવ. પૂજારી કહ્યું “જો પ્રભુ દાઢીમૂછ સાથે દર્શન આપે તો જ હું અન્નજલ ગ્રહણ કરું” આમ કહી અક્રમનો તપ કરો મંદિરમાં બેસી ગયો. ત્રીજે દિવસે અધિષ્ઠાયક દેવે કહ્યું કે-“કાલે રાણાજીને દર્શન કરાવજે. પ્રભુ દાઢીમૂછ સહિત દર્શન દેશે.” પૂજારીએ ઉત્સાહમાં આવી ચોથે દિવસે મંદિરજીનાં દ્વાર ખોલ્યાં. રાણાજીએ પરિવાર સહિત તેનાં દર્શન કર્યા અને મૂર્તિને-પ્રભુજીના દાઢી મૂછ નિહાળી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ભક્તિથી નમી પડ્યો, પરંતુ એક જણે વિચાર્યું કે-આમાં પૂજારીનું કંઈ કારસ્થાન હશે એટલે તેણે મુછનો બાલ ખેંચ્યો, એટલે એકદમ ત્યાંથી દૂધની ધારા છૂટી. પછી પૂજારીને એ મનુષ્ય ઉપર ગુસ્સો આવ્યો ને શ્રાપ આપ્યો કે-તારા કુલમાં કોઇને દાઢીમૂછ નહિં જીએ. કહે છે કે-આ શ્રાપ સાચો પડ્યો હતો. આટલા ખાતર આ મૂર્તિ મુછાળા મહાવીર તરીકેનો પ્રસિદ્ધ છે. સ્થાન બહુ જ ચમત્કારી અને પ્રભાવશાલી છે. અહીં પહેલાં ઘણી વસ્તી હતી. ઘણેરાવ અને આ સ્થાન બહુ એક જ હતું. જંગલમાં બીજા મંદિરોનાં ખંડેરો હજી પણ દેખાય છે.

અહીંથી ત્રણ ગાઉ સાદડી છે તેનો પરિચય આગળ આપ્યો છે. ત્યાંથી સીધા રાણી પણ જવાય છે. સંક્ષેપમાં મારવાડની મોટી પંચ તીર્થોનો આ પરિચય આપ્યો છે.

મારવાડની નાની પંચતીર્થી.

મારવાડની નાની પંચતીર્થીમાં નાણા, દીયાણા, નાંદીયા, બામણવાડા અને અભરી ગામો છે. યદ્યપિ મારવાડનાં ઘણાં ગામોમાં પ્રાચીન ગગનચુમ્બી ભવ્ય બાવન જિનાલયો પરમ દર્શનીય છે તથાપિ મારવાડની નાની અને મોટી પંચતીર્થીનાં સ્થાનો ખાસ દર્શનીય છે. મારવાડની મોટી પંચતીર્થીનું વર્ણન ઉપર લખ્યું છે. હવે નાની પંચતીર્થીનો ઉલ્લેખ કરું છું.

પીંડવાડા.

આ પંચતીર્થીમાં જવા માટે પીંડવાડા મુખ્ય સ્થાન છે. અહીં આવકોની ૨૦૦ ઘરની વસ્તી છે; સુંદર બે ધર્મશાલાઓ છે અને બાવન જિનાલયનું પ્રાચીન મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી મહાવીરસ્વામી છે, અત્યારે અહીં જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલે છે. વસન્તગઢના કિલ્લામાંથી નીકળેલી કેટલીક પ્રાચીન મૂર્તિઓ અહીં છે. અહીંનું મંદિર ૧૪૬૫માં બન્યાનો લેખ દિવાલમાં છે. આ સિવાય બીજી કેટલીક ધાતુની મૂર્તિઓ બારમી શતાબ્દનો છે.

વિ. સં. ૧૧૫૧ ની એક સુંદર ચોવીશી છે. બીજી એક પ્રતિમા ઉપર ૧૧૦૨ “નાગકીચ ગચ્છે ચીરેણ કારિતા.” એક ઉપર ૧૧૪૨ *શ્રોમન્નાગકીચગચ્છે ‘પાસાજિ-સુતેન ચેરશ્રાવકેણ ધર્મયે કારિતા ॥ આ પ્રમાણે લેખ છે.

આ મંદિરમાં ધાતુની બે ઊભી પ્રતિમાઓ છે. એની રચના બહુ જ અદ્ભુત અને અનુપમ છે. તેમાંયે વસ્ત્રની રચના તો કમાલ છે. ડાબા પગની ઘુંટણીએ વસ્ત્રની જે ઘડ પાડી છે તેમાં તો હલ કરી છે. લેખ છે પણ ઘસાઈ ગયેલ છે. પ્રાચીન લીપીમાં લેખ છે. આ લેખ વિ. સં. ૭૪૪ ના છે અને તે ખરોટ્ટી લીપીમાં છે. xપીંડવાડાથી નાંદિયા ૩૫ થી ૪ કોશ થાય છે.

* નાણકીચગચ્છ કેટલો પ્રાચીન છે તે આ ઉપરથી સમજશે. આ પ્રદેશમાં નાણકીચગચ્છના આચાર્યની પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિઓ વધુ મળે છે. નાણકીચગચ્છની ઉત્પત્તિ અહીં નજીકના નાણા ગામથી થયેલી છે. ગામ અત્યારે તો નાનું છે. આવકોની વસ્તી, જિનમંદિર, ઉપાશ્રય આદિની સગવડ સારી છે.

x ઝાડોલી—પીંડવાડા રોડનથી બે માઈલ દૂર વાયવ્યમાં આ એક પ્રાચીન ગામ છે. અહીંથી સિરોહી ૧૪ માઈલ દૂર પશ્ચિમમાં છે. અહીં એક સુંદર જિનમંદિર છે. એની ચારે બાજુ દેરીઓ છે. કમાનો અને થાંભલાઓ ઉપર આબૂના વિમલવસહીના મંદિરોની કોરણી જેવી કોરણી છે. મંદિરમાં ૧૨૫૫ની સાલનો સુંદર શિલાલેખ છે. એમાં લખ્યું છે કે પરમાર ધારાવર્ષની પટ્ટરાણી શૃંગારદેવીએ શ્રી મહાવીર પ્રભુના મંદિરની પૂજા માટે એક જમીન ભેટ આપી છે—

“રાજા શૃંગારદેવ્યાડન ઘાટિકામૂર્મિરદ્ભુતા ।

દત્તા બ્રીવારપૂજાર્થ શાશ્વતઃ શ્રેયસઃ પ્રિયો ॥”

આમણવાડાજી

પીંડવાડાથી લગભગ ૪૫ માઈલ દૂર આ તીર્થસ્થાન આવ્યું છે.

અહીં બાવન જિનાલયનું સુંદર પ્રાચીન ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાયકજી શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિ પ્રાચીન અને મનોહર છે. મૂલનાયકજીની મૂર્તિ વેલુકા-રેતની બનેલી છે અને ઉપર સાચા મોતીનો લેખ છે. દેરીઓ નીચી છે. અહીં દેરીઓ ઉપર લેખો પણ છે. એક ધાતુની પંચતીર્થી ઉપર ૧૪૮૨ નો લેખ છે. દેરીઓ ઉપરના લેખોમાં ૧૫૧૯, ૧૫૨૧-૧૫૨૩ ના લેખો છે. આ લેખોમાં “ઓઝાહ્મણ-બાદમહાસ્થાને” લખ્યું છે. આ દેરીઓ બંધાવવામાં વીરવાડા-લાજ વગેરેના ગામોના શ્રાવકોનો મુખ્ય ભાગ છે. પ્રતિષ્ઠાપક તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિજી અને તેમના શિષ્યો છે. મંદિરમાં પેસતાં જ બહારના ભાગમાં જમણી અને ઠાળી બાજુ તીર્થોના સુંદર આલેશાન પટો ફેાતરેલા છે. મંદિર બહાર મોટો વિશાલ ધર્મશાલા છે. આ ભાગમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવને ખીલા ઠોકયાના દશ્યની દેરી છે. આ પણ પ્રાચીન સ્થાપના તીર્થ છે. તેમજ મંદિરમાં કાચની પેટીમાં મહાવીર પ્રભુજીના ઉપસર્ગનું અને કાનમાં ખીલા ઠોકયાનું સૂચન કરનાર દશ્યો સુંદર છે.

ધર્મશાળાની પાછળ ટેકરા ઉપર ચોગિરાજ શ્રી વિજયશાંતિસૂરજીનો ગુફા છે. ત્રણ માળનો મોટો બંગલો છે અને એક દેરીમાં પ્રભુ મહાવીરની ચરણપાદુકા છે.

આમણવાડાજીનું મોટું કારખાનું-દેવકી પેઢીનો વહીવટ નાના રજવાડા જેવો છે. વીરવાડા ગામ આ તીર્થને ભેટ અપાયેલું છે. તેનો વહીવટ પેઢી ચલાવે છે. અત્યારે વીરવાડામાં બે મંદિરો છે. એક બાવન જિનાલયનું ભવ્ય પ્રાચીન મંદિર છે, ધર્મશાળા છે, શ્રાવકોનાં ઘર ૧૦ છે. અહીં વધુ ઘર હતાં પણ ત્યાં જે ચોકી કરવા ઠાઠેર રાખ્યા હતા તે ત્યાંના માલીક બન્યા અને મહાજન સાથે તકરાર થવાથી શ્રાવકોએ ગામ ખાલી કર્યું છે. આમણવાડાજીની સ્વેતાંબર પેઢી વીરવાડાનો વહીવટ કરે છે. આમણવાડાથી એક જ માઈલ વીરવાડા છે. અહીંથી સિરોહી

તેમજ દુંદુબી નગરના (ઝાડેલીના) શ્રી સંઘે એકત્ર થઇને મંદિરમાં ૭ ચોક્કા સહિત મંડપ તથા ત્રિગડનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. મંદિરના ગભારા બહારના ગોખલા ઉપરના ૧૨૫૫ના લેખને આધારે સિરોહી રોડે જૈન સંઘને લેખમાં લખ્યા મુજબ મંદિરની પૂજના ખર્ચ માટે વાવ તથા જમીન આપી છે. યદ્યપિ મૂલ વાવ(રેંટ) તો ન આપ્યો પરંતુ ખીજ વાવ આપી છે. આ સિવાય અત્યારે મંદિરજીમાં મૂલનાયકજી શ્રીવીરપ્રભુની મૂર્તિ નથા કિન્તુ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજીની મૂર્તિ છે, જેની નીચે ૧૬૩૨ નો લેખ છે અને તેની પ્રતિષ્ઠા સુપ્રસિદ્ધ તપાગચ્છીય ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજીણિયે કરાવેલી છે. અહીંના ભોંયરામાંથી નીકળેલા પરિકરો ઉપર ૧૨૩૪, ૧૨૩૬ અને ૧૪૭૫ ના લેખો મળ્યા છે. અહીં અત્યારે જેનોનાં ૫૦ ઘર છે. ઉપાશ્રય-ધર્મશાલા વગેરે છે. મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર હમણાં જ શરૂ થયો છે.

દશ માઇલ છે. શીરોહીમાં ૧૬ જિનમંદિરો છે, ખાસ દર્શનીય છે. એક સાથે ૧૪ મંદિરો છે, મંદિરોની પોળ છે. શીરોહીનું વૃત્તાંત અગાઉ પૃ. ૨૭૪ પર આવી ગયું છે. ખામણવાડાથી નાંદીયા ૪ માઇલ છે, વચમાં અંખિકા દેવીની દેરી આવે છે.

ખામણવાડાની પેઢી સીવેરા, ઉદરા, મીરપુર, તેલપુર, ખાલદા ગામનાં જિન-મંદિરોની વ્યવસ્થા સંભાળે છે.

ખામણવાડામાં કાગણ શુદ્ધિ ૧૧ નો મોટો મેળો અને ભાદરવા શુદ્ધિ તેરથનો મેળો ભરાય છે. કા. શુ. ૧૧ ના મેળામાં જૈન-જૈનેતરો ઘણી જ સારી સંખ્યામાં આવે છે. દર મહિનાની શુદ્ધિ અગીયારશે પણ ઘણા યાત્રિકો આવે છે.

મીરપુર.

મીરપુર એક પ્રાચીન તીર્થસ્થાન છે. અહીં અત્યારે પહાડની નીચે સુંદર ચાર મંદિરો છે. આખૂની કોરણોના સુંદર અનુકરણરૂપ કોરણી છે. સિરોહીથી અણાદરા જતાં મોટર રસ્તે મેડા આવે છે. ત્યાંથી પગરસ્તે ચાર માઇલ દૂર આ સ્થાન આવેલું છે, તેમજ સ્વરૂપગંજથી કાલંદ્રી જતી મોટર પણ પહાડ વટાવી મેડા બચ છે ત્યાંથી પણ મીરપુર જવાય છે.

અહીં ધર્મશાળા વિશાલ છે, બગીચો છે, સગવડ સારી છે, જીર્ણોદ્ધાર થાય છે

નાંદીયા.

“નાણા દીયાણા ને નાંદીયા જીવીતસ્વામી વંદીયા”

ખામણવાડાથી ચાર માઇલ દૂર નાંદીયા આવ્યું છે. વચમાં બે માઇલ દૂર અંબાજીમાતાની દેરી છે. અહીં જવાની સડક પણ છે. નાંદીયા જવા માટે ખામણ-વાડાથી સીધો ગાડા રસ્તો છે. ગામ પહાડની વચમાં વસ્યું છે. નાંદીયા વચ્ચે નાંદીયાથી એક માઇલ દૂર નદીકિનારે એક સુંદર મંદિર છે, મંદિર પ્રાચીન અને દર્શનીય છે. પ્રતિમાજી સુંદર છે.

નાંદીયામાં બે મંદિરો છે. ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા છે અને શ્રાવકોનાં ઘર ૫૦ છે. ગામનું મંદિર ધર્મશાળા પાસે જ છે.

ગામથી ૧ કિલોગ્રામ દૂર પહાડીની નીચે મહાવીર પ્રભુનું ખાવન જિનાલયનું પ્રાચીન મંદિર છે. થોડાં પગથિયાં ચઢીને જતાં જ રાજા નંદીવર્ષને ભરાવેલી અદ્ભુત, વિશાલકાય મનોહર શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે. આખા રાજપુતાના ભરમાં આવી અદ્ભુત કલામય અને સુંદર મૂર્તિ બીજી નથી એમ કહીએ તો ચાલે એવી સુંદર મૂર્તિ છે. એનું પરિકર પણ એટલું જ ભવ્ય, મનોહર અને કલાપૂર્ણ છે. સાચો સિંહ બેસાર્યો હોય તેવા પથરના સિંહનું જ સુંદર આસન છે. પ્રભુજીની બન્ને પડખે બે ઈંદ્રરાજ કિલા છે. નીચે સુંદર ધર્મચક્ર છે. સિંહાસન નામ અહીં અર્થપૂર્ણ છે-એવું સરસ આ સિંહાસન બન્યું છે.

ગભારાની બહાર બે બાજુ બે પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે. બન્નેની નીચે આસન-માં વીણાધારી યક્ષયક્ષીણી બેઠા છે. કમલની આકૃતિનું સુંદર આસન છે. પ્રતિમા બે નીચે આસનમાં બરેણદ્રીદ્વીપીમાં લેખો છે (અશોકના શિલાલેખને મલતી દ્વીપી છે.)

મંદિરમાં પેસતાં પ્રથમ દરવાજા પાસેના ડાબા થાંભલામાં આ પ્રમાણે લેખ છે. લેખમાં પહેલું જ “વિજયસેન” વંચાય છે. પછી “સંવત્ ૧૨૨૦ વર્ષે પોત શુદ્ધિ ૩ રાઝડ પુત્ર મીઠ સુતરા કમળ બેયોર્ય મીમેળ ક્યંમો કારિતઃ ।”

આ સિવાય રંગમંડપના બીજા થાંભલાઓ ઉપર પણ લેખો છે. એમાં નામો તો વંચાય છે પરંતુ સંવત્ નથી વંચાતા. રંગમંડપ પાસેના જમણી બાજુના થાંભલા ઉપર “સંવત્ ૧૨૦૧ માદરવા સુદ્ધિ ૧૦ સોમદિને” બસ આગળ નથી વંચાતું.

આ સિવાય દેરીઓ ઉપર પણ લેખો વંચાય છે જેમાં ૧૪૨૬-૧૪૮૭-૧૪૬૩ અને ૧૫૨૧ના લેખો છે.

બીજા પણ ઘણા લેખો હતા પરંતુ હમણાં અહીં જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય ચાલે છે તેમાં ઘણા લેખો દટાઈ ગયા છે, દાબી દીધા છે અને દેરીઓ ઉપર પલાસ્તર થવાથી કેટલાક દબાઈ ગયા છે.

મંદિરનાં પગથિયાં ઉતરતાં પગથિયાના પાછલા ભાગમાં જમણી તરફ આ પ્રમાણે લેખ છે.

“સંવત્ ૧૧૩૦ (૨૦) વૈશાખસુદ્ધિ ૧૩ નંદિયણકચૈત્યદ્વારે વાપી ઢિમ્ની પિતા સિવંગૈ ।”

સંવત્ ૧૧૩૦(૨૦)માં મંદિર પાસે વાવ કરાવ્યાનો આ લેખ છે. આ વાવ અત્યારે પણ મદિરથી થોડે દૂર છે તેમજ ત્યાં લેખ પણ છે.

આ મંદિરમાં અત્યારે ૬૮ લગભગ પ્રભુમૂર્તિઓ છે. યક્ષયક્ષીણી વગેરે જુદા છે. અત્યારે જીર્ણોદ્ધાર ચાલતો હોવાથી દેરીઓની બધી મૂર્તિઓ રંગમંડપમાં પધરાવેલ છે.

મૂલગભારામાં બિરાજમાન અદ્ભૂત મહાવીર પ્રભુની પરિકર સહિતની એક જ મૂર્તિ છે. જાણે વૃષ્ણાવસ્થામાં સાક્ષાત્ વીર પરમાત્મા બિરાજમાન હોય એવી અદ્ભૂત આ મૂર્તિ છે. ગૂઢમંડપમાં ચાર મૂર્તિઓ છે અને રંગમંડપમાં બે ગોખલામાં બે મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે અને બીજા બે ગોખલામાં બે ભગવાન બિરાજમાન થવાના છે.

જીર્ણોદ્ધાર સારો થયો છે. મુંબઈના ગોડીજી મહારાજના મંદિર તરફથી અને મુંબઈના શ્વેતાંબર શ્રી સંઘ તરફથી મહદ સારી મલી છે.

મોટા મંદિર પાસે જ ચંડકેશીયો નાગ ડસે છે તે હકીકતને દર્શાવતા પ્રસંગની દેરી ઊંચી ટેકરી ઉપર છે. તીર્થ પ્રાચીન અને પ્રભાવિક છે.

રાણકપુરનું પ્રસિદ્ધ મંદિર બંધાવનાર કાનવીર અને ધર્મવીર પોરવાડ શેઠ ધનાશા અને રતનાશા પણ આ નાંદીયાના નિવાસી હતા.

લોટાણા

નાંદીયાથી દક્ષિણે ચાર માઈલ દૂર લોટાણા છે. રસ્તો સારો અને ગાડાં બધાં તેવો છે. લોટાણા ગામથી ૦૧ માઈલ દૂર આપણું મંદિર આવ્યું છે. ગામમાં રખારી અને રાજપુતોની વસ્તી છે. મંદિરનો પૂજારી ગામમાં રહે છે. પેસતાં નાકા ઉપર જ તેનું ઘર છે. યાત્રિકે મોડું થયું હોય તો અહીંથી મંદિરની કુચી માટે પૂજારીને સાથે લઈ લેવો સારો છે.

પહાડની તળેટીમાં આ સુંદર પ્રાચીન મંદિર આવ્યું છે. પેસતાં પ્રથમ સુંદર ધર્મશાળાના જમણી અને ડાબી બાજુ બે મોટા મોટા ઓરડા છે. પછી પગથિયાં ચઢી ઉપર જવાય છે. ઉપર પેસતાં જ શ્રી મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની ભવ્ય અદ્ભુત મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે.

મૂલ ગભારામાં પ્રથમ તીર્થપતિશ્રી આદિનાથ પ્રભુજીની પરિકર સહિતની અદ્ભૂત મનોરમ મૂર્તિ પ્રાચીન અને પરમ સાન્નિધ્ય છે. પરિકરમાં ઇંદ્ર-ઇંદ્રાણી-કિન્નર વગેરેની અદ્ભૂત રચના તો છે જ અને નીચેના ભાગમાં સિંહ હાથી અને ધર્મચક્ર પાસેનાં હરિષ્ચયુગલ પણ સુંદર છે. મૂલનાયકજીની મૂર્તિ અહીંથી ત્રણ હાથ મોટી અને ભવ્ય છે.

બહાર રંગમંડપમાં બે પ્રાચીન કાઉસસગીયાજી છે. આ બન્ને કાઉસસગીયા પાર્શ્વનાથજીના છે. આમાં ખાસ તો લંગોટ પછી કાઉસસગીયાજીમાં ધોતીની જે રેખાઓ ઉતારી છે એનું શિલ્પ તો અદ્ભૂત છે. તેમજ ધોતીની કોર પણ સુંદર છે. તેમજ શ્રાવક શ્રાવિકા કિન્નર યુગલ વગેરે પણ સુંદર છે. બન્નેમાં લેખ આ પ્રમાણે છે. જમણી બાજુના કાઉસસગીયાનો લેખ

“ સંવત્ ૧૧૩૭(૦) જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણપંચમ્યાં શ્રીનિવૃત્તકકુલે શ્રીમદામ્ર-
દેવાચાર્ય x મુકુર્ય કારિતં જિનયુગ્મમુત્તમં ॥ ”

ડાબી બાજુ શ્રી વીર પ્રભુની પરિકર સહિતની સુંદર મૂર્તિ છે. તેના કાઉસસગીયામાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

૯ સંવત્ ૧૧૪૪ જ્યેષ્ઠવદિ ૪ શ્રીનિવૃત્તકકુલે શ્રીમદામ્રદેવાચાર્ય
ગચ્છે લોટાણકચૈત્યે પ્રાગ્વાટવંસીય શ્રેષ્ઠિઆહીણે શ્રેષ્ઠિ હીતં આમદેવે તમોવા
શ્રીવીરવર્દ્ધમાનસ્વામી પ્રતિમા કારિતા । ”

મંદિરનો જીણોદ્ધાર થયેલો છે. એક ઓરડીમાં સંવત ૧૮૬૯ ની શ્રી ઋષભદેવપ્રભુજીની ચરણપાદકા છે. એની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિજીએ કરી છે. યાત્રિકોએ સામાન સાથે રાખીને જ આવવું સારું છે. અહીં કાંઈ પણ વસ્તુ નથી.

અહીંથી પહાડ રસ્તે ચાર માઈલ દૂર દીયાણાજી તીર્થ છે. એકલો પહાડ જ

છે. સાથે લોભીયો જરૂર રાખવો. બીજો ગાડો રસ્તો છે તે લગભગ છ માઈલ હશે. આ રસ્તો સારો છે પરંતુ યાત્રિકોએ લોભીયો અથવા ચોકીયાત જરૂર રાખવો.

દીયાણા તીર્થ

લોટાણાથી દીયાણા ચાર માઈલ છે. દીયાણામાં શ્રી ભૂવિતસ્વામીની મૂર્તિ પ્રસિદ્ધ છે. આ તીર્થ અત્યારે પહાડોની નીચે જંગલમાં આવ્યું છે. જંગલમાં મંગલ કરાવે તેવું આ સુંદર સ્થાન છે. સુંદર કિલ્લાની અંદર સુંદર મંદિર અને ધર્મશાળાઓ છે. બાવન જિનાલયનું આ મંદિર પ્રાચીન, ભવ્ય અને પરમ દર્શનીય છે. મૂલનાયકજી શ્રી મહાવીર પ્રભુની સુંદર દૈવ્યગમ પ્રાચીન મૂર્તિ છે. પરમ વૈરાગ્યરસથી ભરેલી અમૃત રસને વર્ષાવતી આ મૂર્તિ ભૂવિતસ્વામીની મૂર્તિની ઉપમાને યોગ્ય છે. પરિકર પણ સુંદર અને મનોહર છે.

મૂલ ગભારામાં અદીથી ત્રણ હાથની વિશાલ પરિકરવાળી શ્રી વર્ષામાનસ્વામીની મૂર્તિ છે. અહીં લેખ વગેરે કાંઈ નથી. બહાર બે કાઉસગીયાજી છે. બન્ને ઉપર નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

જમણી બાજુના કાઉસગીયાજી નીચેનો લેખ—

સંવત ૧૪૧૧ (૧૬૧૧) વર્ષે પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય મેઠ્ઠીચરામાર્યા સહજુ પુત્ર શ્રેઠ્ઠિહૂણ માર્યા જયત પુત્ર રુદા માર્યા વસતલદેવી સમન્વિતેન શ્રીજિનયુગલં કારિતં ॥

ડાબી બાજુના કાઉસગીયાજી નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે.

સંવત ૧૦૧૧ [૧૪૧૧] વર્ષે શ્રી પરમાણ્વંદસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે, એક માતૃકા પદ્મ ઉપર પણ લેખ છે તેમાં સંવત ૧૨૬૮ માં નાણકીયગચ્છના આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. પ્રતિષ્ઠા સિંહસેને કરાવી છે.

અહીં અત્યારે ૧૯ થી ૨૦ પ્રભુ મૂર્તિઓ છે. કાઉસગીયાજી સહિત બાવીસ મૂર્તિઓ છે. ઘણી દેરીઓ ખાલી છે. અહીંની પ્રદક્ષિણાની દેરીમાં એક પરિકરની ગાદીમાં સં. ૯૯૯ નો ખરોટ્ટી લીપીનો લેખ છે.

મૂલનાયકજીની મૂર્તિ એવી સુંદર અને ધ્યાનમગ્ન છે કે સાક્ષાત્ યુવાનવય-સંપન્ન વીરપ્રભુ ધ્યાનમાં બેઠા હોય.

સ્થાન ધ્યાન કરવા લાયક છે. કોઈ જાપ કે ધ્યાન કે યોગને માટે પરમ શાંત વાતાવરણ ઇચ્છતા મુમુક્ષુઓએ જરૂર લાભ લેવા જેવું છે.

અહીં કાર્તિકી પૂર્ણિમાના મેળામાં તો આ પ્રદેશનાં આવક શ્રાવિકાઓ નાણા, *માલણ, ઉંદરા, સીવેરા, બામણવાડા, નાંદીયા, લોટાણા અને દીયાણાની યાત્રાની પ્રદક્ષિણા કરે છે. ચૌદશની સાંજથી આ પ્રદક્ષિણા શરૂ થાય છે અને પૂર્ણિમાએ

* માલણ, ઉંદરા અને સીવેરામાં પ્રાચીન ભવ્ય મંદિરો છે.

ખપોરે તો દીયાણાજી પહોંચી જાય છે. અહીં આવી, પૂજા-સેવા કરી, સ્વામીવાત્સલ્ય જમી, રાત રહી એકમની સ્થવારે પૂજા આદિ કરી, સ્વામીવાત્સલ્ય જમી ઘેર જાય છે.

અહીં ચોર હુંટારુનો ભય રહે છે. એટલે વાસણ પણ તાંબાપીત્તળનાં નહિં પણ માટીના વધુ વપરાય છે. યદ્યપિ અત્યારે બહુ ડર જેવું નથી જ છતાં ય ચોકીયાત જરૂર રાખવો.

અહીંથી નીતોડા છ માઈલ દૂર છે. નીતોડા જતાં રસ્તાથી થોડે દૂર બે ફર્લિંગ ઉપર શ્રી શાંતિનાથજીના પ્રાચીન મંદિરનું ખંડિયેર છે. ત્યાં થાંભલા ઉપર ૧૧૪૪ નો લેખ છે. તેમજ મૂલગભારો અને રંગમંડપના દ્વાર ઉપર પણ પ્રભુ-મૂર્તિઓ છે. અહીંથી એક માઈલ દૂર કેર છે. કેરથી બે માઈલ દૂર માંડવાડા છે. અહીં નાનું મંદિર છે. ચંદ્રપ્રભુજીની મૂર્તિ છે. ૧૯૭૩માં ધનારીના શ્રીપૂજ મહેંદ્ર-સૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. મંદિર નાનું પણ પ્રાચીન છે. ૧૯૭૩માં જીર્ણોદ્ધાર થયો ત્યારની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. અહીં શ્રાવકનું ઘર નથી. રખારી, બિલો, રાજપુતોની વસ્તી છે. અહીંથી ત્રણ માઈલ દૂર નીતોડા છે.

નીતોડા

અહીં બાવન જિનાલયનું પ્રાચીન મંદિર છે. મૂલનાયકજી શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજી છે. મૂલનાયકજીની મૂર્તિ પ્રાચીન અને મનોહર છે. અત્યારે બાવનજિનાલયને બહલે ૪૧ દેરીઓ છે. મૂલનાયકજીના પરિકરની ગાદી નીચે લેખ છે ॥ સંવત્ ૧૨૦ x

અહીં મૂલ ગભારામાં ત્રણ મૂર્તિઓ છે. મૂલ ગભારાની બહારની પ્રથમ ચોકીમાં ચાર મૂર્તિઓ છે. બન્ને બાજુમાં ઉપરના બે ગોખલામાં બે મૂર્તિઓ છે અને બે નીચેના ગોખલામાં બે મૂર્તિઓ છે. આ બન્ને મૂર્તિઓ ખૂબ જ પ્રાચીન છે. દેરીઓમાં લેખો મલે છે જે આ પ્રમાણે છે.

દેરી નંબર ત્રીજામાં શ્રી બ્રહ્મશાંતિયક્ષની મૂર્તિ ઉપર નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

“ સંવત્ ૧૪૯૧ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૨ ગુરુદિને જક્ષ્મજ્ઞમૂર્તિ સ્થાપિતા શુભં ભવતુ ”

આ સિવાય બીજી દેરીમાં સં. ૧૨૨૯, ૧૨૬૨ના લેખો છે. ૧૭૧૩નો પણ લેખ છે. અત્યારે ૪૧ દેરીઓમાંથી ૧૯ દેરીઓમાં મૂર્તિઓ છે. બાકીની ખાલી છે.

૧૫૨૩ની એક ધાતુની પંચતીર્થી પણ છે.

સં. ૧૯૮૧માં ધનારીના શ્રીપૂજ મહેંદ્રસૂરિજીના ઉપદેશથી જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. આનો મોટો લેખ પણ છે. અહીં શ્રાવકોનાં ઘર ૪૦ છે. ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય છે. દીયાણાજીથી નીતોડાનો ગાડા રસ્તો તો સારો છે.

નીતોડાથી ચાર માઈલ દૂર સ્વરૂપગંજ થાય છે. અહીં સુંદર ધાતુ મૂર્તિનું ઘરમંદિર છે. મહાવીર જૈન ગુરૂકુલ ચાલે છે, ધર્મશાળા છે.

સ્વરૂપગંજથી પેશ્વા, ઠાજરા થઈ પીંડવાડા જવું. બન્ને ગામોમાં શ્રાવકોનાં ઘર અને મંદિરો છે. તેમજ સ્વરૂપગંજની પાસે ચાર માઈલ દૂર રોહીડા ગામ છે.

અહીં ત્રણ મંદિરો છે. ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજી, આદિનાથજી અને મહાવીર પ્રભુનું. ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીના મોટાં મંદિરમાં પાછળના ભાગમાં શત્રુંજય, ગિરનાર, આબૂ, પાવાપુરી, સમ્મેતશિખર, અષ્ટાપદજી વગેરેના સુંદર પટો છે અને શ્રી સિદ્ધયર્જુનું સુંદર મંદિર છે. મૂલ મંદિરના ગભારા બહારના બારસાખ ઉપર ૧૨૫૮ અને ૧૨૨૯ નો લેખ છે. શ્રાવકોના ૧૨૦ ઘર છે. ધર્મશાળા અને ઉપાશ્રય વગેરે બધું સાધન સારું છે, શ્રાવકો બહુ ભાવિક છે.

પીંડવાડાથી આગળ વધવું, પ્રથમ અબરીની યાત્રા કરી આવવી, પછી નાણાબેડા થઇ મોટી પંચતીર્થીમાં જવું.

અબરી.

પીંડવાડાથી ત્રણ માઇલ દૂર અબરી છે. અહીં ગામ બહાર બાવન જિનાલયનું પ્રાચીન મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી વીર પ્રભુની સુંદર પ્રતિમા છે. મૂલ ગભારાની બહાર નાણકીય ગચ્છના આચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિ અને શાન્તિસૂરિની પ્રતિમા છે. મૂર્તિ ઘણી જ સુંદર અને પ્રાચીન છે. પ્રદક્ષિણામાં પાછળના ભાગમાં સરસ્વતી દેવીની પ્રાચીન સુંદર મૂર્તિ છે. મંદિરજીથી ૧૧-૨ માઇલ દૂર એક પહાડીમાં સરસ્વતીની દેરી છે. પ્રતિમાજી પ્રાચીન અને સુંદર છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિજી સરસ્વતીની સાધના કરવા અહીં આવ્યા હતા અને દેવીએ પ્રસન્ન થઇ વરદાન આપ્યું હતું એટલે લગભગ બારમી શતાબ્દી પૂર્વથી આ સ્થાન સરસ્વતી તીર્થરૂપે અને પ્રાચીન જૈન તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. અબરી પાસે વસંતપુર શહેરનાં ખંડિયેર છે. અબરીથી ૪ માઇલ લગભગ દૂર છે. ત્યાં પ્રાચીન જિનમંદિરોના ખંડિયેરો અને ખંડિત જિનમૂર્તિઓ છે. અહીંની ઘણી મૂર્તિઓ પીંડવાડા આવેલી છે અને પીંડવાડાના મંદિરમાં વિદ્યમાન છે.

“ વસંતપુરીમાં દેહરાં જીરણ ખરાંરે, કાઉસગંગે આર્દ્રકુમાર;

બાંબણવાડે સોહતો મન મોહતોરે, વીર ચરણ આધાર. ” (તીર્થમાલા પૃ.૬૭)

નાણા.

પીંડવાડાથી નાણા છ-કોસ-ગાઉ દૂર થાય છે. નાણા સ્ટેશનથી નાણા ગામ એક માઇલ દૂર છે. રસ્તો જંગલનો અને પહાડી છે. લોમિયા વિના જવું ઠીક નથી. આવકોના ઘર છે, ઉપાશ્રય છે, ધર્મશાલા છે. સાધુમહાત્માઓએ પીંડવાડાથી છ માઇલ દૂર *સીવેરા થઇને ત્યાંથી છ માઇલ નાણા જવું સારું છે. અને રસ્તો પણ સારો છે.

* સીવેરા—પીંડવાડાથી છ માઇલ દૂર પશ્ચિમોત્તર દિશામાં આ ગામ આવ્યું છે. અહીં એક સુંદર વિશાલ જિનમંદિર છે. અહીં સુંદર પાપાણની ૧૨ પ્રતિમાઓ છે. અહીંના લેખો ઉપરથી માલુમ પડે છે કે ૧૧૯૮ માં અહીં પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. એક બીજો લેખ છે એમાં ૧૨૬૬ નો ઉલ્લેખ છે. આ એક યાત્રાલેખ છે. સીવેરાથી પહાડી રસ્તે માલણ ૪ માઇલ દૂર છે. અહીં પ્રાચીન સુંદર મંદિર છે. અહીંથી ચામડેરી, બંડાર થઇ બેડા જવાય છે. સીવેરાથી સીધું નાણા ત્રણ ગાઉ થાય છે. રસ્તો સારો છે.

મુપ્રસિદ્ધ નાણકીય ગચ્છની ઉત્પત્તિ આ નાણા ગામથી જ થયેલ છે. નાણકીય ગચ્છની ઉત્પત્તિ લગભગ હજારથી નવસો વરસ પહેલાંની છે. બારમી શતાબ્દના પ્રારંભ કાલના તેા નાણકીય ગચ્છના લેખો મળે છે. નાણકીય ગચ્છના આચાર્યની પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિઓ-અબરી, પીંડવાડા અને પાટણના ભેંસપત્ર વાડાના ગૌતમસ્વામીના મંદિરમાં મૂલ પ્રતિમાજી જે છે તે પણ નાણકીય ગચ્છના આચાર્ય સિદ્ધસેનસૂરિજીની પ્રતિષ્ઠિત છે. અબરીમાં તેા નાણકીય ગચ્છના આચાર્યની પ્રતિષ્ઠિત ઘણી મૂર્તિઓ છે.

અહીં એક મંદિરની આખી પોળ હતી. અત્યારે બાવન જિનાલયનું બંધ્ય મંદિર છે. આ મંદિરમાં વિ. સં. ૧૩૦૨ નો લેખ છે.

સંવત ૧૩૦૨ ફાગુણ શુદ્ધ ૭ શુક્રે નાણાસ્થાને શ્રે૦ કુલધરમાર્યા કવલસિરિ સુહવસુત સહવદેવલૂણસીહ...વાસ્તવ્ય. (પ્રા. લે. સં. ભા. ૨)

મંદિર પ્રાચીન પણ અધૂરું છે. મંદિરની બાંધણીની શરૂઆત વિશાલ મંદિરના રૂપમાં થયેલી હતી પરંતુ પાછળથી ત્યાંના જૈન ઓસવાલો અને બ્રાહ્મણોનો આપસમાં વિખવાદ થવાથી ઓસવાલો ગામ ખાલી કરી ચાલ્યા ગયા. સાથે ત્યાં એક ગધેડાના આકારનો પથર બનાવી તેમાં લખ્યું કે કેાઈ ઓસવાલ આ ગામમાં ન આવે કે ન રહે. પાછળથી બ્રાહ્મણોએ જૈન મંદિરને કબ્જે કરી શિવાલય બંધાવ્યું. થોડા વખત પછી પોરવાલ જૈનો અહીં આવ્યા. તેમણે જોધપુર સ્ટેટમાં કાયદેસર લડત ચલાવી ન્યાય માંગ્યો. આખરે મંદિર જૈનોને કબ્જે થયું. મંદિરની જમીન, વાવ વગેરે બધું પાછું જૈનોને મળ્યું છે; અને આ સંબંધી વિસ્તૃત લેખ અઘાવધિ મંદિરના ભારવટીયા ઉપર વિદ્યમાન છે.

આ મંદિરમાં મૂલનાયકજી શ્રીમહાવીર પ્રભુની બઢામી રંગની રાા હાથ મોટી સુંદર પ્રતિમા છે. એની પલાંડીમાં લેખ છે તે આ પ્રમાણે છે.

સંવત ૧૫૦૫ વર્ષે માઘવદિ ૯ સ્વનૌ શ્રીનાણકીયગચ્છે ' શ્રીમહાવીર-વિંબં ' પ્ર. શ્રીશાંતિસ્રરિમિ: (૧)

મૂલનાયક શ્રી મહાવીર પ્રભુજીની પ્રતિમાજીની ચારે તરફ સુંદર પરિકર સહિત તોરણ બન્યું છે, જેમાં કારીગરી સુંદર છે અને તેમાં લેખ છે જે આ પ્રમાણે છે—

સંવત ૧૫૦૬ માઘવદિ ૧૦ ગુરૌ ગોત્રવેલહરા ઉ૦ જ્ઞાતીય સા. રતન-માર્યા રતનદે પુત્ર દૂદા-વીરમ-મહપા-દેવા-લૂણા-દેવરાજાદિ કુટુમ્બયુતેન શ્રી-વીરપરિકરઃ કારાપિતઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રીશાન્તિસ્રરિમિઃ ।

નાણા એક વાર મોટું સમૃદ્ધિશાળી અને પ્રસિદ્ધ શહેર હતું.

બેડા.

નાણા અને બેડા બે સાથે જ બોલાય છે. બેડા નાણાથી ત્રણેક ગાઉ દૂર છે.

અહીંની જનતા ભાવિક, ધર્મપ્રેમી છે. ઘણા ભાગ વ્યાપારી હોવાથી બહાર રહે છે. સુંદર બાવન જિનાલયનું મંદિર છે. ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય, લાયબ્રેરી વગેરે છે.

સોમેશ્વર.

હેસુરી થી ૪ માઈલ પૂર્વમાં આ ગામ આવ્યું છે. અહીં પ્રાચીન જૈન મંદિર બહુ જ સુંદર છે. મૂલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથજી છે. ગોડવાડની નાની પંચતીર્થીમાં આ તીર્થનું સ્થાન મનાય છે. નાણા, ખેડા, રાતા મહાવીર, સેવાડી અને સોમેશ્વર શાંતિનાથ આ પાંચ ગામની નાની પંચતીર્થી કહેવાય છે. હમણાં સુંદર જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. ધર્મશાળા છે.

રાતા મહાવીર

આર. એમ. આર રેલ્વેના એરનપુરા સ્ટેશનથી પૂર્વ દિશામાં ૧૪ માઈલ દૂર વિકટ પહાડીઓની વચ્ચે આ તીર્થસ્થાન આવ્યું છે. તેમજ પગરસ્તે *સેવાડીથી વિજપુર જવાય છે. અહીં સુંદર જિનમંદિર છે. ધર્મશાળા-ઉપાશ્રય છે. વિજપુરથી ૨૧ માઈલ દૂર જંગલમાં રાતા મહાવીરનું તીર્થ આવ્યું છે. અહીં સુંદર પ્રાચીન ૨૪ જિનાલયનું ભવ્ય મંદિર છે. ભગવાન મહાવીરદેવની સુંદર લાલ રંગની ૨૧ હાથ ઊંચી ભવ્ય મૂર્તિ મૂલનાયકજી છે. એટલે શ્રી રાતા મહાવીર તરીકે આ તીર્થ પ્રસિદ્ધ છે. શીલવિજયજી પેતાની પ્રાચીન તીર્થમાલામાં લખે છે “ રાતો ચીર

* સેવાડી-અહીં ખસો ઘર જૈનોનાં છે. જે મોટી ધર્મશાળાઓ છે, ઉપાશ્રયો છે અને ખજાર વચ્ચે જ બાવન જિનાલયનું ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાયકજી મહાવીરપ્રભુની ૧૧ હાથની સુંદર દર્શનીય મૂર્તિ છે. આ મંદિર બારમી સદી અનેકું છે તેમજ ૧૨૪૪ના માધશુદ્ધિ ૧ રવિવારે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી સંડેરકગચ્છીય શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીની પરંપરાના આચાર્ય શ્રી ગુણરત્નસૂરિજીની મૂર્તિ પણ મિરાજમાન છે. આ સિવાયના અહીંના મંદિરમાં ૧૧૬૭, ૧૨૯૮-૧૨૫૨, ૧૨૧૩ના પ્રાચીન લેખો છે, જેમાં દેરીઓ બનાવ્યાના, દાનના લેખો છે. તેમ કેટલીક દેરીઓની બીંતો ઉપર, થાંભલા ઉપર પણ લેખો દેખાય છે કિન્તુ ધસાઈ ગયેલા-જીર્ણ છે. વિ. સં. ૧૧૭૨ના લેખમાં મહારાજાધિરાજ અશ્વરાજના પુત્ર યુવરાજ કટુકરાજ શાંતિદેવની પૂજા માટે દરવર્ષે ૮ દ્રમ્મ આપતા તેનો ઉલ્લેખ છે. અને આ દાન યાવચ્ચંદ્રદિવાકરો આપવાની વિશ્વસિ છે. વિ. સં. ૧૧૬૭ના એક લેખમાં મંદિર માટે અમુક ખંડેરોમાંથી અમુક ધન મળે તેનો પણ ઉલ્લેખ છે. ગામ બહાર પશ્ચિમ દિશામાં પુરાણી વાવ-ડીની પાસે શિખરબદ્ધ નવું સુંદર મંદિર બનેલું છે. જેમાં મૂલનાયકજી શ્રી વાસુપૂજ્યજી ભગવાન છે. તેમજ મંદિરની પાસેથી એક છત્રીમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિ વગેરે છે.

નાની મારવાડ અને મોટી મારવાડમાં ગામોગામ ભવ્ય મંદિરો છે. ઉપાશ્રય છે. શ્રાવણની વસ્તી છે. સાધુ મહાત્માઓના વિહારમાં દરેક ગામે આવે છે. આ બધાં મંદિરો-સ્થાનો તીર્થ જેવાં જ હોય છે પરંતુ સ્થાનાભાવથી કેટલાનો પરિચય આપવો ?

પૂરી મન જાત ” લખે છે. આ. શ્રી જિનતિલકસૂરિજીએ પોતાની તીર્થમાલામાં લખ્યું છે કે-હત્યુંડીમાં શ્રી મહાવીરદેવનું મંદિર છે. કવિવર શ્રી લાવણ્યસમયજી પણ આ વસ્તુનું સમર્થન કરે છે. જુઓ—

“ હસ્તિકુંડ એહવું અભિધાન, સ્થાપિયું ગચ્છપતિ પ્રગટ પ્રદાન;
મહાવીર કેરઈ પ્રાસાદિ, બાજઈ ભુંગલ ભેરી નાદ.”

શ્રી જિનતિલકસૂરિજીનું હત્યુંડી અને કવિ શ્રી લાવણ્યસમયજીનું હસ્તિકુંડી એક જ સ્થાનનું નામ છે. જ્યાં ભગવાન મહાવીરનું ભગ્ય મંદિર છે.

વિદગ્ધરાજના ગુરુ શ્રી બલિભદ્રજીની આચાર્ય પદવી આ મહાન નગરીમાં થઈ હતી અને ત્યાર પછી તેઓ વસુદેવસૂરિજીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. હસ્તિકુંડી(હત્યુંડી)માં પહેલાં રાઠોડ રાજાઓનું રાજ્ય હતું અને તેઓ જૈનધર્મ પાળતા હતા. આમની અટક હત્યુંડીયા કહેવાઈ. અત્યારે પણ મારવાડના બાલી, સાહડી, સાંડેરાવ તેમજ મેવાડમાં પણ હત્યુંડીયા શ્રાવકો વિદ્યમાન છે. આ નગરી ઉપરથી હસ્તિકુંડી ગચ્છનું નામ પણ પ્રસિદ્ધ થયું છે. રાતા મહાવીર પ્રભુના મંદિરમાં હસ્તિકુંડી ગચ્છના આચાર્યની મૂર્તિ પણ પ્રિરાજમાન છે. રાતા મહાવીરના મંદિરમાં પ્રાચીન ચાર શિલાલેખ આ પ્રમાણે છે—

ૐ સંવત્ ૧૨૯૯ વર્ષે ચૈત્રસુદિ ૧૧ શુક્રે શ્રીરત્નપ્રભોપાધ્યાયશિષ્યૈઃ

શ્રીપૂર્ણચન્દ્રોપાધ્યાયૈરાલકદ્વયં શિખરાણિ ચ કારિતાનિ સર્વાણિ ॥

સભામંડપના એક થાંભલા ઉપર ૧૩૪૫ ના સંવત્તને લેખ છે. મંડપના બીજા થાંભલા ઉપર ૧૩૩૫ અને ૧૩૩૬ ના એમ બે જુદા જુદા થાંભલા ઉપર લેખો છે જેમાં મંદિરને દાન આપ્યાના ઉલ્લેખો છે.

આ મંદિરના અંદરના દરવાજા ઉપર ૨ ફૂટ ૨ા ઇંચ પહોળો, ૧ ફૂટ ૪ ઇંચ લાંબો એક શિલાલેખ હતો. આ શિલાલેખ જોધપુરના મહારાજાની આજ્ઞાથી અજમેરના મ્યુઝીયમમાં રાખવામાં આવ્યો છે. આ પત્થરમાં બે પ્રશસ્તીઓ ખોદેલી છે. પહેલી પ્રશસ્તી સૂરાચાર્યજીએ ૧૦૩૫ માં રચેલી છે તેમાં થોડો ગદ્ય વિભાગ અને ૪૦ શ્લોકો છે. બીજી પ્રશસ્તિમાં લગભગ ૨૧ શ્લોકો છે. આ પ્રશસ્તિની રચના ૬૬૬ માં થયેલી છે. આમાં કર્તાનું નામ જણાતું નથી. પહેલી પ્રશસ્તિનો સાર આ પ્રમાણે છે.

હસ્તિકુંડીમાં પોતાના ગુરુના ઉપદેશથી વિદગ્ધરાજે (વિશ્વહરાજ) પોતાની ઉજવણી કરીને જીતનાર એવું ગગનચુમ્બી સુંદર મંદિર બનાવ્યું. *

* વિદગ્ધનૃપકારિતે જિનચૃદેડિતિજીર્ણે પુનઃ,

સમંકૃતસમુદ્ધતાવિદ મવાદ્બુધેરાત્મનઃ ।

અતિષ્ઠિપત સોડપ્યથ પ્રથમતીર્થનાયાકૃતિ,

સ્વર્કોર્તિમિથ મૂર્તિતામુપાગતા ધિતાંશુર્ણાત્મ ॥ ૧૬ ॥

વિઠ્ઠલરાજાએ બનાવેલું મંદિર જણ થવાથી સુંદર જીર્ણોદ્ધાર કરાવી ૧૦૫૩ ના મહા શુદ્ધિ ૧૩ શ્રી ઋષભદેવજીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા શ્રી શાન્ત્યાચાર્યજીએ કરી. અત્યારે આ મંદિરમાં શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આ પ્રાચીન ભવ્ય મંદિરને અત્યારે જીર્ણોદ્ધાર ચાલે છે. મંદિરથી એક માઇલ દૂર હથુડી ગામ છે. ત્યાં થોડાં બીલોનાં ઝુંપડાં છે. એક વાર આ પ્રદેશમાં સેકડો મંદિરોના થંટ વાગતા ત્યાં આજે પહોંચે અને જંગલ જ છે.

આ નાની પંચતીર્થીમાં સ્વરૂપગંજ, નીતોડા, દીયાણા, લોટાણા, નાંદીયા, ખામણ-વાડજ, પીંડવાડા, અબરી, પુનઃ પીંડવાડા આવી નાણા-ખેડા થઈ મોટી પંચતીર્થીની યાત્રા કરવા જવું. એમાં ફાલના સ્ટેશનથી વરકાણાજી, નાડોલ, નાડલાઈ, ઘાણેરાવ, મૂછાળા મહાવીર, સાદડી થઈ રાણકપુર થઈ પુનઃ સાદરી આવવું. ત્યાંથી વિજાપુર પાસે રાતા મહાવીર તીર્થની યાત્રા કરવી. ઉપરનાં દરેક સ્થાનોએ પ્રાચીન ભવ્ય મંદિરો છે, જે પરમ દર્શનીય છે. આ નાની મોટી બન્ને પંચતીર્થીની યાત્રા કરવા જેવી છે.

સુવર્ણગિરિ

મારવાડમાં આવેલા જોધપુરથી દક્ષિણ તરફ લગભગ ૭૦ માઇલ અને આર. એમ. રેલ્વેના એરણપુરા સ્ટેશનથી પશ્ચિમમાં ૩૮ માઇલ દૂર જલોર પાસે જ સુવર્ણગિરિ પહોંચે છે. જલોર એ સુવર્ણગિરિની તલાટીમાં વસેલું કિલ્લે-બંધ સુંદર શહેર છે.

જલોરમાં કુલ ૧૧ ભવ્ય જિનમંદિરો છે. તેમાંનાં આદિનાથ, શાન્તિનાથ, નેમિનાથ અને મહાવીરસ્વામી આ ચાર મંદિરો તપાવાસમાં આવેલાં છે. ખરતરા-વાસમાં પાર્શ્વનાથજીનું, ખાનપુરાવાસમાં મુનિસુવ્રતસ્વામીનું, ફાલાવાસમાં શ્રીવાસુ-પૂજ્ય ભગવાનનું, કાંકરીવાસમાં પાર્શ્વનાથજીનું અને માણેકચોક પાસેની 'લહુ-પોશાલ'માંનું જરાવલ્લા પાર્શ્વનાથનું આમ કુલ નવ મંદિરો શહેરમાં છે અને એક સુરજ પોલની બહાર ઋષભદેવજીનું અને શહેરથી પશ્ચિમ તરફ પોણા માઇલ ઉપર ગોડીપાર્શ્વનાથજીનું આમ કુલ મળી જલોરમાં ૧૧ જિનમંદિરો છે. જલોરનું અસલી નામ જાવાલીપુર છે.

જલોર ક્યારે વસ્તુ તેનો પૂરો ઇતિહાસ નથી મળતો પરંતુ વિક્રમની ૬૨મી શતાબ્દિ પછી અત્રે થઈ ગયેલ રાજવંશનો ઇતિહાસ મળી આવે છે ખરો. જલોર નવમી સદી પહેલાં ઉન્નત હતું એવા પણ ઉલ્લેખો મળે છે.

શાન્ત્યાચાર્યેક્ષિપત્ત્વશત્સહસ્રે કરદામિયમ્ ।

માવશુક્લત્રયોવરયાં સુપ્રતિષ્ઠેઃ પ્રતિષ્ઠિતા ॥ ૩૫ ॥

આ આખો શિલાલેખ વિસ્તૃત વિવેચન સહિત પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભાગ-ખીભમાં શ્રી જિનવિજયજીએ આપેલ છે.

આ જલોરનું પ્રાચીન નામ જવાલીપુર છે એવાં પ્રમાણો-શિલાલેખો મળે છે. આ જલોર પાસે સુવર્ણગિરિ-સોનાગઢ પહાડ છે જ્યાં અત્યારે સુંદર વ્રજ જિનમંદિરો છે. સુવર્ણગિરિ ઉપર વિક્રમાદિત્યની ચોથી પેઢીએ થયેલા નાહડ રાજના સમયમાં શ્રીમહાવીરસ્વામીનું મંદિર બન્યું હતું. જેનું નામ “યક્ષવસદિ” હતું અને તેમાં મૂલનાયક શ્રીમહાવીર ભગવાનની મૂર્તિ ખિરાજમાન હતી. આ મંદિરની પ્રાચીનતાની સૂચના આપતી એક ગાથા શ્રી મેરુતુંગાચાર્ય પોતાની વિચારશ્રેણીમાં આપે છે.

“ નવનવહ લક્ષ્મણવહઞ્જ લઢ્ઢવાસે સુવર્ણગિરિસિહરે ।

નાહડનિવકાલીણં યુગિ વીરં જક્ષવસદી૯ ॥ ”

ભાવાર્થ—નવ્વાણું લાખઃ રૂપિયાની સંપત્તિવાળા શેઠીયાઓને પણ જ્યાં રહેવાને સ્થાન નહોતું મળતું (અર્થાત્ ગઢ ઉપર બધા કોડપતિઓ જ રહેતા.) એવા સુવર્ણગિરિના શિખર ઉપર નાહડરાજના વખતના ‘યક્ષવસતિ’ નામના દેહરામાં ભગવાન મહાવીરની સ્તુતિ કરો.*

આ નાહડ રાજ વિક્રમની બીજી શતાબ્દીમાં વિ. સં. ૧૨૬ થી ૧૩૫ ની વચમાં થયેલ છે. અર્થાત્ સુવર્ણગિરિ ઉપરનું મહાવીર ચૈત્ય ૧૮૦૦ વર્ષ પુરાણું છે.

ત્યારપછી ૧૨૨૧ માં મહારાજા કુમારપાલે પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય યા કુમારવિહાર ચૈત્ય બંધાવ્યું. આ કુમારવિહાર આવન જિનાલયનું મંદિર હતું અને તેની પાસે જ અષ્ટાપદનું મંદિર હતું. મહારાજા કુમારપાલે બંધાવેલા આ કુમારવિહારનો સંસ્કૃત શિલાલેખ જલોરના તોપખાનાના મંડપની ગેલેરીમાં મળી આવેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

“ સંવત્ ૧૨૨૧ શ્રીજાવાલિપુરીય—કાશ્વનગિરિગઢસ્થોપરિ પ્રભુશ્રીદેવ-સુરિપ્રવોધિતગુર્જરધરાધીશ્વરપરમાર્હત્ ચૌલુક્યમહારાજાધિરાજ શ્રીકુમાર-પાલદેવકારિતે શ્રીપાર્શ્વનાથસત્કપ્રભુર્વિવસદિતે શ્રીકવરવિહારાભિધાને જૈન-ચૈત્યે સદ્વિધિપ્રવર્તનાય બુદ્ધગચ્છોયશ્વાદોન્દ્રશ્રીદેવાચાર્યાણં પક્ષે આચન્દ્રાર્ક સમર્પિતે સંવત્ ૧૨૪૨. ”

આગળ લેખ લાંબો હોવાથી નથી આપ્યો પરંતુ મહારાજા કુમારપાલે સુવર્ણગિરિ ઉપર પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય બંધાવ્યું હતું તેના ઉપર તો આ લેખથી સારો પ્રકાશ પડે તેમ છે. + આ સિવાય ૧૨૬૧ ના આખૂના લુણીગવસહીના લેખમાં પણ જલોરમાંના પાર્શ્વનાથ ચૈત્યનો ઉલ્લેખ મળે છે.

વિ. સં. ૧૩૬૮ માં અલ્લાઉદ્દીને જવાલીપુર ઉપર ચઢાઈ કરી છે અને તેણે

* ઉપર્યુક્ત શ્લોકમાં પાઠાંતર મળે છે કે “ નાહડનિવકારવિયં ” આનો અર્થ એવો થાય છે કે આ સુવર્ણગિરિ ઉપરનું યક્ષવસતિ ચૈત્ય નાહડ રાજાએ કરાવ્યું હતું.

+ આ આખો લેખ જૈન પત્રના રાખાંકમાં પૃ. ૪૬ સુવર્ણગિરિ લેખમાં પ્રગટ થયેલ છે.

સુવર્ણગિરિનાં મંદિરો ધ્વસ્ત કર્યાં છે. સુપ્રસિદ્ધ આબૂનાં મંદિરોની સ્પર્ધા કરતાં કોરણીવાળાં જિનમંદિરો થોડા જ વખતમાં ઉજ્જડ થઈ ગયાં, ફહેરીઓ અને કોરણીવાળા ઘુમટોના પથરો સુદ્ધાં ત્યાંથી ઉપડી જતાં ભગવાવશેષ જેવાં તેનાં શિખરો પ્રાચીનતાની સાક્ષી આપવાને બાકી રહી ગયાં.

પુનરુદ્ધાર-ઘણાં વર્ષો સુધી સુવર્ણગિરિનાં ધ્વસ્ત મંદિરોનો પુનરુદ્ધાર ન થયો. છેવટે જોધપુરના રહેવાસી અને જલોર રાજ્યના સર્વાધિકારી મંત્રી જયમલજી મુહણેત એક ભાગ્યશાલી પુરુષ થયા. તેમણે જલોરના પોતાના અધિકાર દરમ્યાન વિ. સં. ૧૬૮૧, ૧૬૮૩ અને ૧૬૮૬ આમ ત્રણ વાર અંજનશલાકાઓ કરાવી હજારો જિનપ્રતિમાઓ પ્રતિષ્ઠિત કરાવી, જેમાં વિ. સં. ૧૬૮૩ની પ્રતિષ્ઠા તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિ અને તેમના અનુયાયી સહજસાગરગણિના શિષ્ય જય-સાગરગણિના હાથે કરાવી. સેકડો વર્ષથી ઉજ્જડ થયેલાં સુવર્ણગિરિનાં જિન-મંદિરોમાં જિનપ્રતિમાઓને સ્થાપન કરી હતી જે અદ્યાવધિ વિરાજમાન છે. પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવોમાં અને મંદિરોના ઉદ્ધારમાં શેઠ જયમલજીએ અનર્ગલ દ્રવ્ય ખર્ચું હતું.

સુવર્ણગિરિ અત્યારે સોવનગઢ જલોરનો કિલ્લો અને જલોરનો ગઢ આમ અનેક નામોથી ઓળખાય છે. જલોરવાસીઓ તેને ગઢ તરીકે અને બહારગામના મનુષ્યો જલોરનો ગઢ આ નામથી એને વિશેષ ઓળખે છે. સોવનગઢ આજ પછી આ પ્રદેશના જૈનોમાં તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. ભાદરવા વદિ દશમે અને મહા શુદ્ધિ ૧ વર્ષમાં બે વાર મેળો ભરાય છે. ગઢ ઉપર ૧૦-૧૨ સરકારી માણસો રહે છે. ઉપર જનારને ચીકૂ જરૂર લઈ જવી પડે છે. નીચે ચીકૂ મલે છે. શહેરના નૈઋત તરફના છેડાથી ગઢ ઉપર ચઢવાનો રસ્તો શરૂ થાય છે. ચાર મોટા દરવાજા અને લગભગ દોઢ માઈલ જેટલો ચઢાવ ચઢતાં ગઢની અંદર જવાય છે. ચોથા દરવાજાની અંદર પગ મૂકતાં જ સિપાઈ ચીકૂ માંગે છે. થોડે આગળ જતાં જમણી તરફ ગગનચુમ્બી શિખરવાળા ભગવાન મહાવીરના મંદિરનાં દર્શન થાય છે. અને દશેક પગલાં આગળ વધીને ડાબી તરફ જતાં છેક પાસે જ સિંહનિષધાના આકારનું અષ્ટાપદા-વતાર જોઈ ચોમુખજીનું અપૂર્વ દેહરૂં જણાઈ આવે છે. ચોમુખજીથી પૂર્વમાં અને મહાવીર ભગવાનના મંદિરથી જરા ઈશાન તરફ પાર્શ્વનાથજીનું પ્રાચીન શૈલીનું ચૈત્ય આપણી નજરે ચઢે છે. આમાં મહાવીરસ્વામીનું મંદિર સુંદર બે માળનું અને વિશાળ છે. દર્શકોને તારંગાના મંદિરની યાદો આપે છે. ચોમુખજીનું મંદિર કોરણીમાં સુંદર છે અને પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર પ્રાચીનતાનું ભાન કરાવે છે.

ગઢમાં જૈન મંદિરો ઉપરાંત રાજમહેલો, કેટલાંક સરકારી મકાનો, શિવમંદિર, બે ધર્મશાળાઓ, બે વાવડીઓ, ટાંકાં, વીરમદેવકી ચોકી, મસીદ વગેરે જોવા લાયક છે. ગઢ ઉપર રાતવાસો નથો રહેવાતું-સરકારની મનાઈ છે એટલે યાત્રિકો દર્શનપૂજન કરી પાછા આવી જાય છે. ચઢતાં દોઢ કલાક અને ઉતરતાં અઘો પોણા કલાક

લાગે તેમ છે. ઉપર છત્રી કે બેડી (પગમાં ચાંદીનું કડું) લઈ જવાની મનાઈ છે માટે ચઢનારે એ બધું નીચે જ મૂકીને જવાનું છે.

શહેરમાં બલોરના તોપખાનાનું નિરીક્ષણ કરતાં પાચીન જૈન મંદિરોની કારીગરીનો અપૂર્વ નમૂનો જણાયો. બલોર અને સુવર્ણગિરિની યાત્રા જરૂર કરવા યોગ્ય છે.

કેરટા તીર્થ

વૃદ્ધસ્તતોડમૃત કિલ દેવસૂરિ: ૧૮ શરચ્છતે વિક્રમત: સપાદે ૧૨૫ ।

કોરપ્ટકે યો વિધિના પ્રતિષ્ઠા શુદ્ધકો વ્યધાદ્ નાહડમન્નિચૈત્યે ॥ ૨૪ ॥

વિક્રમ સંવત ૧૨૫ માં મંત્રી નાહડે કરાવેલા મંદિરમાં શ્રી વીરપ્રભુની ૧૮ મી પાટે થયેલા શ્રી વૃદ્ધદેવસૂરિજીએ કેરટકનગરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ જ વસ્તુ ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજી પણ પોતાની તપગચ્છપટ્ટાવલીમાં સૂચવે છે.

“xx સપ્તદશ: શ્રીવૃદ્ધદેવસૂરિ: । x++++ । શ્રીવીરાત્ પંચનવત્યધિક-
૫૯૫ (૫૯૬) વર્ષાતિક્રમે નાહડમંત્રિનિર્માપિતપ્રાસાદે પ્રતિષ્ઠાકૃત્ ।

સત્તરમા પટ્ટધર વીર નિર્વાણ સંવત ૫૯૫ માં સત્તરમા પટ્ટધર શ્રી *વૃદ્ધદેવસૂરિજીએ કેરટમાં નાહડ મંત્રીકૃત મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ બંને ઉલ્લેખોના આધારે આટલું તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે લગભગ ૧૯૦૦ વર્ષ પહેલાં અહીં મંદિર બન્યું હતું અને શ્રી વૃદ્ધદેવસૂરિજીએ એની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. ઉપકેશગચ્છની પટ્ટાવલીમાં આથી વધારે પ્રાચીન આ તીર્થ હોવાનો-તીર્થ સ્થપાયાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

શ્રી વીર નિર્વાણ પછી ૭૦ વર્ષબાદ પાર્શ્વનાથસંતાનીય શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીએ એશીયા નગરીમાં અને આ કેરટક નગરમાં એક જ મુહૂર્તે અને એક સમયે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી

* આ વૃદ્ધદેવસૂરિજી માટે પ્રભાવક ચરિત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે—

“સમશ્ચિત્ત દેશમાં કેરટક નગર છે. વળી ત્યાં શાસનતી દંઠ મર્પાદા બતાવનારું એવું શ્રી મહાવીર અત્ય હતું કે જે સર્વજનોના આશ્રયરૂપ હોવાથી કૈલાસ પર્વત સમાન શોભતું હતું. ત્યાં વિદ્વાનોના મુગટ સમાન અને લોકોના અધિકાર(અચાર)ને દૂર કરનાર એવા શ્રી દેવચંદ્ર નામે ઉપાખ્યાય હતા. શ્રી સર્વદેવસૂરિ વારાણસીથી સિદ્ધક્ષેત્રે જવાની ઇચ્છાથી બહુ શ્રુતના પરિવાર સહિત ત્યાં પધાર્યા. પછી કેટલાક દિવસ ત્યાં રહેતાં દેવચંદ્ર ઉપાખ્યાયને પ્રતિબોધ પમાડીને તેમણે ચૈત્ય વ્યવહાર મૂકાવ્યો એટલે તે પારમાર્થિક બાર પ્રકારનું તપ તપવા લાગ્યા. આથી આચાર્યમહારાજે તેમને સૂરિપદ પર સ્થાપન કર્યા અને તેઓ શ્રી દેવસૂરિ એના નામથી પ્રખ્યાત થયા, કે જેમનું અગ્રાપિ વૃદ્ધો પાસેથી વૃદ્ધદેવસૂરિ એવું વિખ્યાત નામ સંભળવામાં આવે છે. એમની પાટે પ્રહોતનસૂરિજી થયા અને એમના પટ્ટધર મહાપ્રતાપી શ્રી માનદેવસૂરિજી લઘુશાન્તિતા કર્તા થયા.

કોરટાજીનાં પ્રાચીન નામે શિલાલેખોના આધારે આ પ્રમાણે છે-કણ્યાપુર, કનકાપુર, કોલાપુર, કોરંટનગર, કોરંટપુર, કોરંટી. આ નગરની ૧૪ કકારની વસ્તુઓ પ્રસિદ્ધ ગણાતી હતી—

કણ્યાપુર, કનકધર રાજ, કનકાવતી રાણી, કનૈયાકુંવર, કનકેશ્વર મૂર્તિ, કાલિકા માતા, કાવી વાવ, કેદારનાથ, કકુઆ તલાવ, કલર વાવ, કેદારિયા ખામણ, કનકાવતી વેશ્યા, કેશરીયાનાથ, કૃષ્ણમંદિર

અત્યારે ૧૪ માંથી આ સાત છે-કાલિકા માતા, કાંખી વાવ, કેદારનાથ, કકુઆ તલાવ, કલર વાવ, કૃષ્ણમંદિર અને શ્રી કેસરીયાનાથ. અહીં એક દંતકથા પ્રચલિત છે કે-કોરટાજીમાં જ્યારે આનંદ ચોકલાનું રાજ્ય હતું અને તેમના મહામાત્ય નાહડમંત્રી હતા તેમણે નીચેનાં પાંચ સ્થાનો મહાવીર પ્રભુની સેવામાં-મંદિરને અર્પણ કર્યાં હતાં. કાલિકા દેવલ, ખેતલા દેવલ, મહાદેવ દેવલ, કેદારનાથનું મંદિર અને કાંખી વાવ. અત્યારે એક કાંખી વાવ પ્રભુસેવાના હક્કમાં છે

એક સમય એ હતો કે આ નગર બહુ જ જાહોજલાલી અને આબાદી ભોગવતું હતું. લગભગ વિ. સં. ૧૨૫ માં શ્રી વૃદ્ધદેવસૂરિજીએ ત્રીસ હજાર અને પાંચસો જેનેતર કુટુંબોને પ્રતિબોધ આપી જૈનધર્મી બનાવ્યા હતા. નાહડ મંત્રીને પણ તેમણે અહીં જ પ્રતિબોધ આપી જૈનધર્મી બનાવેલ હતો તેમજ આમુંડાદેવીને પણ સૂરિજીએ અહિંસાનાં અમી પાયાં હતાં. આ કોરંટ નગરમાંથી કોરંટક ગચ્છ નીકળ્યો છે જેમાં અનેક પ્રભાવક આચાર્યો થયા છે. આ ગચ્છના સ્થાપક પાર્શ્વનાથસંતાનીય શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીના લઘુ ગુરુમન્દુ શ્રી કનકપ્રભાચાર્યજી હતા. ત્યાર પછી વિ. સં. ૧૫૨૫ લગભગમાં કોરંટ તપા નામની એક શાખા પણ આ ગચ્છમાંથી નીકળી છે. સત્તરમી સદી સુધી આ શાખા વિદ્યમાન હતી.

કોરંટનગર અત્યારે તો નાનું ગામડું છે. ૬૦-૬૫ જેનોનાં ઘર છે. ઉપાશ્રય છે, ધર્મશાળા છે અને ચાર શિખરબદ્ધ સુંદર જિનમંદિરો છે. મંદિરોનો પરિચય આ પ્રમાણે છે—

૧. ચાર મંદિરોમાં સૌથી પ્રાચીન અને લગ્ય મંદિર શ્રી મહાવીર પ્રભુનું છે તે ગામથી ૦૧ ગાઉ દૂર છે. આપણે અગળ જોઈ ગયા તેમ આ મંદિરની મૂલ-સ્થાપના શ્રી વીર નિર્વાણ પછી ૭૦ વર્ષે શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીના હાથે થઈ છે. ત્યાર પછી અનેક જીર્ણોદ્ધારો થયા છે, પરંતુ વિ. સં. ૧૭૨૮ માં તપાગચ્છીય દાદા શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પરંપરાના સમુદાયના પદ્ધતિ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજીની આજ્ઞાથી જ્યવિજયજી ગણિજીએ મૂલપ્રતિમા ખંડિત થવાથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવો નવીન સુંદર શ્રી મહાવીર પ્રભુનો મૂર્તિ સ્થાપી, જેનો લેખ પ્રમાણે છે—

“સંવત ૧૭૨૮ વર્ષે શ્રાવણ સુદિ ૧ દિને મદ્ધારક શ્રીવિજયપ્રભસૂરીશ્વર-રાજ્યે શ્રીકોરટાનગરે પંડિત શ્રી ૫ શ્રી શ્રી જયવિજયગણિના ઉપદેશથી મુ.

જેતા પુરાસિંગમાર્યા, મુ. મહારાવસિંગ મા. સં. વીકા સાંવરદાસ કો. ઉધરના. મુ. જેસંગ, સા. ગાંગદાસ, સા. લાધા, સા. સીમા, સા. છાંજર, સા. નારાયણ, સા. કચરા પ્રમુખ સમસ્ત સંગ મેલા હૂંને શ્રીમહાવીર પવાસણ વડસાર્યા છે. લિખિત ગણિ મણિવિજય. કેસગવિજયેન । વોહરા મહવદ સુત લાધા, પદમા લખતં સમસ્ત સંઘ નરે માંગલિકં ભવતિ, શુભં ભવતુ ॥ ”

પરંતુ અત્યારે આ પ્રાચીન મૂર્તિ મૂલનાયકજી નથી. એના બદલે અહીંના સંઘે પાછળથી જે નવી મૂર્તિ બિરાજમાન કરી તે મૂલનાયક તરીકે અત્યારે વિદ્યમાન છે.

૨. આ સિવાય તેરમી સદીનું ‘બનેલું’ એક મંદિર છે. ઉપદેશતરંગિણીમાં કોરટના મંદિર માટે આ પ્રમાણે એક ઉલ્લેખ મળે છે.

“ एकदा कोरंटपुरे श्रीवृद्धदेवसूरयो विक्रमात्सं १२५२ वर्षे चातुर्मासी स्थिताः तत्र मंत्रीनाहडो लघु भ्राता सा. लिस्तयोः पू. कुटुम्बानाञ्च प्रतिबोध

× × × × × × × ×

મંત્રિણા દૃઢધર્મરંગેગ ૭૨ જૈનવિદ્યાગઃ નાહડવમહીપમુલાઃ કારિતાઃ કરંટકાદિપુ, પ્રતિષ્ઠિતા શ્રીદેવસૂરિભિઃ સં. ૧૨૫૨ વર્ષે મંત્રિણા યાવજ્જીવં જિનપૂજાદ્યભિગ્રહો ગૃહીતઃ મોજનસ્ય પ્રાક્ । ”

ઉપદેશતરંગિણીકારે ૧૨૫૨ માં વૃષ્ઠદેવસૂરિ અને મંત્રી નાહડની જે ઘટના રજૂ કરી છે તે અને વિ. સં. ૧૨૫૨ ના શ્રી વૃષ્ઠદેવસૂરિ અને મંત્રી નાહડ જુદા જ સમજવાના છે. ૧૨૫૨ માં થયેલા નાહડ મંત્રી અને તેમના લઘુ બન્ધુ સાલિંગે કરાવેલ મંદિર, આ આદિનાથજીનું મંદિર હોય તેમ સંભવે છે. આ મૂર્તિ પણ ખંડિત થવાથી સં. ૧૯૦૩ માં નવી મૂર્તિ સ્થાપેલી છે તે અત્યારે મૂલનાયક છે. લેખ આ પ્રમાણે છે.

“ संवत १९०३ श्राके १७३८ प्रवर्तमाने माघशुक्लपञ्चम्यां भुगी कोरटा महाजन समस्त श्रेयोर्ध्य श्रीऋषभजिनचिंव का. देवसूरगच्छे श्री-शान्तिसागरसूरिभिः प्र. सागरगच्छे ”

મૂલનાયકજીની બન્ને બાજુ મોટી મોટી આદિનાથજી તથા શાંતિનાથજીની મૂર્તિઓ છે. બહારના રંગમંડપમાં પણ મૂર્તિઓ છે.

૩. મોટું મંદિર ગામમાં છે. આ મંદિર ક્યારે બન્યું તેનો ઉલ્લેખ નથી મળતો છતાંયે પ્રાચીન તો છે જ એમાં તો સંદેહ જ નથી એક નવ ચોડીના ખંભા ઉપર ‘અ નાદા’ વંચાય છે. મહાવીર મંદિરમાં પણ આવા અક્ષરો વંચાય છે. આથી એમ લાગે છે કે મંત્રી નાહડના કુટુંબીએ આ મંદિર બનાવ્યું હોય

આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સત્તરમી સદીમાં કોરટાનિવાસી નાગોતરા ગોત્રીય જોને કરાવેલ છે. અવારનવાર જીર્ણોદ્ધાર થતા જ રહ્યા છે. અહીંની નવ ચોકીના થાંભલા ઉપર સંવત્ વિનાના લેખો વંચાય છે પણ સંવત ન દેખાવાથી અહીં નથી આપ્યા.

અહીં મૂલનાયકજી પહેલાં શ્રી શાન્તિનાથજી હતા. અત્યારે શ્રી પાર્શ્વનાથજી મૂલનાયક છે. બન્ને બાજુ શ્રી શાન્તિનાથજી બિરાજમાન છે. બાહ્ય મંડપમાં પણ બીજી નવીન મૂર્તિયો છે.

૪. આ મંદિર ગામના પૂર્વના કિનારા તરફ આવેલું છે. અહીંના મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવજી છે. બન્ને બાજુ શ્રી સંભવનાથ અને શાન્તિનાથજીનાં કાર્યો સર્ગસ્થ સુંદર બિંબ છે. આ બિંબ ૧૧૪૩ માં બૃહદ્ગચ્છીય શ્રી વિજયસિંહસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠિત કરાયેલાં છે. આ ત્રણે મૂર્તિયો મહાવીર પ્રભુના મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર સમયે મંદિરનો કોટ સુધરાવતાં એક માટીના ઢેરા નીચેથી ૧૯૧૧ માં નીકળ્યાં છે અને બાહમાં ૧૯૫૬ માં અહીં સ્થાપન કરેલ છે. અહીં આ સિવાય નાની મોટી બીજી ૫૦ મૂર્તિઓ બાજુબાજુમાંથી નીકળી છે તે સ્થાપેલ છે. મંદિર સુંદર, વિશાલ અને ભવ્ય છે,

નગરથી બહાર મંદિરોનાં ખંડિયેરો, થાંભલા, ટીલા ઘણાં છે.

જેસલમેરના કિલ્લાના શ્રી શાન્તિનાથજીના મંદિરની એક પ્રશસ્તિ કે જે ૧૫૮૩ માં દેવતિલક ઉપાધ્યાયે લખી છે તેમાં સૂચના છે કે—

ઉકેશવંશે શ્રીચંદ્રવાલ્મીકેયે સંઃ આંવા પુત્ર સંઃ કૌચર હુયા
જિણહ કોરંટહ નગરિ અને સંઘવાલી ગામહં ઉત્તંગ તોરણ જૈનપ્રાસાદ કરાવ્યા.

આગળ તેમાં વર્ણન આવે છે કે કોરટામાં એટલું દાન આપ્યું છે કે જેથી 'કર્ણ' દાનીની ઉપમા લીધી.

આવા દાનવીરો અહીં થયા છે.

કોરટાજી પ્રાચીન તીર્થ છે. એ માટેનાં થોડાં વધુ પ્રમાણે પણ આપું છું.

ધારા નગરીના સુપ્રસિદ્ધ પરમાર્હતોપાસક મહાકવિ ધનપાલ કે જેમણે સ્વયં પુરીય મહાવીર ઉત્સાહ અપભ્રંશ પ્રાકૃત ભાષામાં બનાવેલ છે તેમણે બીજા તીર્થો સંભારતાં "કોરંટ"ને પણ સંભાર્યું છે. આ સ્તવન ૧૦૮૧ લગભગ બન્યું છે.

કવિ મેહુ(મેઘ) ૧૪૯૯ માં રચેલી પોતાની તીર્થમાળામાં 'કોરંટ' લખે છે. પં. શીલવિજયજી પોતાની તીર્થમાળામાં 'બીરકોરંટિ' મચાલું લખે છે શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજી પોતાની તીર્થમાલામાં 'કોરંટહ જીવાંતસામી વીર' લખે છે.

હેલ્લે વીસમી સદીના મહાન વિદ્વાન આચાર્ય શ્રી વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી પણ પોતાના જૈન તત્ત્વાદર્શમાં લખે છે—

“एरनपुरा की छावनी से ३ कौश के लगभग कोरंट नामा नगर उजड़ पड़ा है जिस जगो कोरटा नामे आज के काल में गाम बसता है। यहां भी श्री महावीरजी प्रतिमा मंदिर की श्रीरत्नप्रभसरिजी की प्रतिष्ठा करी हूइ अब विद्यमान कालमें सोममन्दिर खड़ा है.”

કલ્પદ્રુમકલિકાની ટીકામાં અને રત્નપ્રભસૂરિ પૂજામાં પણ આ તીર્થની શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીએ કરેલ પ્રતિષ્ઠાનો ઉલ્લેખ છે. કોરંટ ગચ્છના આચાર્યોની પ્રતિષ્ઠાની મૂર્તિઓ ૧૪૦૮ આપૂના વિમલવસહીમાં છે, જે પણ કોરંટની પ્રાચીનતા જ સૂચવે છે.

અહીં અજૈન દેવસ્થાનો પણ પ્રાચીન છે.

કોરટાજીમાં કાર્તિક શુદ્ધિ પૂર્ણિમા તથા ચૈત્રી પૂર્ણિમાના બે મોટા મેળા ભરાય છે, જેમાં હજારો યાત્રિકો આવે છે.

આગળ જણાવ્યા મુજબ જમીનમાંથી જે મૂર્તિઓ નીકળી છે તેમાં ધાતુ મૂર્તિઓ ૪૦ છે. ૧૨૦૧ થી તે ૧૫૪૩ સુધીના લેખો છે અને તેના પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્યોમાં દેવસૂરિજી, શાંતિસૂરિજી, જજ્જગસૂરિ વગેરે પ્રતિષ્ઠિત પ્રસિદ્ધ આચાર્યોનાં નામે છે.

તીર્થસ્થાન શાંતિનું ધામ અને યાત્રા કરવાલાયક છે.

કોરટાજી એરનપુરા છાવણી રોડથી ત્રણ ગાઉ દૂર શિવગંજ છે. શિવગંજમાં સાત સુંદર મંદિરો, ૪ ધર્મશાળા, બે ઉપાશ્રય, આદર્શ જૈન વાંચનાલય અને ૬૦૦ ઘર શ્રાવકોનાં છે. શિવગંજથી કોરટાજી ત્રણ ગાઉ થાય છે.

બકોડાજી-આવી જ રીતે શિવગંજથી અઢી ગાઉ દૂર બકોડાજી તીર્થ છે. આ તીર્થસ્થાનમાં અત્યારે મૂલનાયકજી શ્રી શાન્તિનાથજી છે પરંતુ પરિકરમાંજેલેખ છે તેમાં તો શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિનું પરિકર છે એમ લખ્યું છે. “વિ. સં. ૧૫૦૪ માં શ્રી યક્ષપુરીય નગરમાં, તપાગચ્છીય શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી શિષ્ય શ્રી જયચંદ્ર સૂરિજીએ મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિના પરિકરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.” બકોડાજી જતાં સુમેરપુર અને ઉંઢરીનાં પણ દર્શન કરવા યોગ્ય છે. તેમજ શિવગંજથી ૩૧ ગાઉ ચૂલી ગામ છે ત્યાંથી એક ગાઉ દૂર રાડબર તીર્થ છે. શ્રી વીર પ્રભુનું પ્રાચીન ભવ્ય મંદિર છે. આવી રીતે શિવગંજની નજીકમાં કોરટાજી, બકોડાજી અને રાડબર ત્રણ તીર્થો છે.

નાકોડાજી

આ તીર્થસ્થાન મારવાડ દેશના માલાની પરગણાના ખાલોતરા રેલ્વે સ્ટેશનથી ૩ ગાઉ દૂર છે. આનું પ્રાચીન નામ વીરમપુરનગર અથવા મેવાનગર હતું. આ ગામની ચારે તરફ નાની નાની ટેકરીઓ આવેલી છે. કહેવાય છે કે એક વાર કોઈ રાજાના વીરમસેન અને નાકોરસેન નામના બે પુત્રો પોતાની રાજધાનીમાંથી નીકળ્યા અને પછી તેમણે પોતાના જ નામ ઉપરથી વીરમપુર અને નક્કોરનગર વસાવ્યું. આગળ ઉપર બન્ને ભાઈઓએ જૈન ધર્મ સ્વીકારી પોતાના નગરોમાં ખાવન જિનાલયનાં બે ભવ્ય મંદિરો બંધાવ્યાં. એકમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભ ભગવાન અને બીજામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાની શ્રી સ્થૂલભદ્ર-સ્વામીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ નક્કોરનગર એ જ વર્તમાનનું નાકોડા અને વીરમપુર નાકોડાથી ૨૦ માઈલ દૂર ગામડું છે, જ્યાં એકલાં ખંડેરો અત્યારે વિદ્યમાન છે.

જ્યારે નાકોડા તીર્થના કારખાનાની એક યાદીમાં જુદી નોંધ મળે છે. તેમાં લખ્યું છે કે—

“વિક્રમ સંવત ૯૦૯ માં વીરમપુરમાં ૨૭૦૦ જૈનોનાં ઘર હતાં. આ વખતે વીરમપુરના શ્રાવક તાતેરગોત્રીય શાહરખચંદજીએ અહીંના મંદિરને જીજ્ઞૃષ્ણ કરાવી શ્રી મહાવીર પ્રભુજીની પ્રતિમા મૂલનાયક તરીકે સ્થાપ્યાં. અને પ્રથમના મૂલનાયક શ્રી ચંદ્રપ્રભજીને લોંચરામાં ભંડારી દીધાં. સંવત ૧૨૨૩ માં મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ ખંડિત થવાથી ફરીથી જીજ્ઞૃષ્ણ કરાવી બીજી વાર પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ મૂલનાયક તરીકે સ્થાપ્યાં. વળી વિ. સં. ૧૨૮૦ માં આલમશાહે આ નગર ઉપર હલ્લો કર્યો, નગર લૂંટ્યું અને મંદિરો પણ તોડ્યાં. ત્યાંથી એ ખાદશાહ નાકોરા પણ પહોંચ્યો. ત્યાંના જૈનોને ખબર પડવાથી પહેલેથી જ સાવધ બની નાકોરા જિનાલયની શ્રી પાર્શ્વનાથ આદિ ૧૨૦ મૂર્તિઓ નાકોરાથી બે ગાઉ દૂર કાલિદ્રહમાં જઈને મૂર્તિઓ સંતાડી દીધી. ખાદશાહે નગર તોડ્યું, લૂંટ્યું અને મંદિરને ખાલી જોઈ તોડાવી દીધું. બસ નાકોરા નગરની હુદ્દશા થઈ થઈ. લોકો ગામ છોડીને ચાલ્યા ગયા. પાછળથી વીરમસેનકારિત વીરમપુરનું મંદિર જીર્ણરીક્ષ થઈ ગયું હતું તેને જીજ્ઞૃષ્ણ કરાવી, મંદિર ફરીથી તૈયાર કર્યું પરંતુ મૂર્તિઓ નહોતી મળતી. આમાં એક વાર નાકોરાના એક જૈનને સ્વપ્ન આવ્યું કે “કાલીદ્રહમાં ૧૨૦ પ્રતિમાઓ છે એને બહાર કાઢવાનું વીરમપુરના સંઘને સૂચવો.” પેલા શ્રાવકે વીરમપુરના જૈનોને ખબર આપ્યા. એ સ્થાને ખોદવામાં આવ્યું અને ત્યાંથી ૧૨૦ પ્રતિમાઓ બહાર કાઢી. પછી સંઘે ઉત્સવપૂર્વક ૧૪૨૯ માં મંદિરમાં પધરાવી. એમાં મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી સ્થાપ્યા અને બીજી મૂર્તિઓ પણ યથાસ્થાને પધરાવી. બસ ત્યારથી આ નગરનું નામ નાકોરા પ્રસિદ્ધ થયું જે અત્યારે નાકોરા-નાકોડા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.”

વર્તમાનમાં નાકોડાણમાં સુંદર કારીગરીવાળા વિશાલ ભવ્ય અને ઉન્નત ત્રણ જિનમંદિરોમાંથી શ્રી નાકોડા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર મોટું, ભવ્ય અને સુંદર કલાના નમૂનારૂપ છે. મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા લગભગ બે પુટની છે અને બન્ને બાજુની બે પ્રતિમાઓ પણ ઢાઢ પોણા બે પુટની છે. પ્રતિમાઓ સુંદર, દર્શનીય અને પ્રાચીન છે. સંપ્રતિ રાજના સમયની આ મૂર્તિઓ કહેવાય છે. આ પ્રતિમાઓ, ઉપર કહેવાયું તેમ, અહીંથી દશ કોશ દૂર રહેવાના કોડા ગામના કાલીદ્રહ(નાગદ્દ)થી લાવીને અહીં પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવેલ છે. આ પાપહરણી મનોહર મૂર્તિઓનાં દર્શન કરીને કવિવર શ્રી સમયસુંદરજીએ ક્રિષ્નાવશ ગાયું છે કે—

“ જાગતા તીર્થ પાર્શ્વપદ્મ, જહાંયાં ત્રિઆવે જગત સહુ;
સુઝને ભવકુખથકી છોડો, નિત નામ જપો શ્રીનાકોડો.”

મંદિરના દક્ષિણ ભાગ તરફ બે મોટાં ભોંયરાં છે, જેમાં વિક્રમની બારમી સદીથી તે સત્તરમી સદી સુધીની મૂર્તિઓ છે. એક કાઉસ્સગીયા ઉપર વિ. સં. ૧૩૦૩ નો લેખ છે. આ તીર્થ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક પદ્મીવાલ સંઘનું અને શ્વેતાંબરીય પદ્મિવાલ ગચ્છના આચાર્યોના ઉપદેશથી બન્યું હોય એમ અહીંના શિલાલેખો ઉપરથી જણાય છે.

આ તીર્થનાં દર્શન કરી નિર્વિવાહ એટલું તો સિદ્ધ થાય જ છે કે પદ્મીવાલો શ્વેતાંબર જેનો હતો. આ તીર્થમાં લેખો તો ઘણા છે, પરંતુ લખાણના ભયથી માત્ર બે જ લેખો આપું છું.—

“ સ્વસ્તિ શ્રીર્જયેમંગલામ્યુદયશ્ચ સંવત ૧૬૭૮ વર્ષે શ્રાવે ૧૫૪૪ પ્રવર્તમાને દ્વિતીય આષાઢસુદિ ૨ દિને રવિવારે રાઝલ શ્રીજુગમાલજિ વિજયરાજ્યે શ્રીપલ્લકીયગચ્છે મટ્ટારકશ્રી યશોદેવમૂરિજિવિજયમાને શ્રી-મહાવીરચૈત્યે શ્રીસંઘેન ચતુષ્કિકા કારિતા શ્રીનાકોડાપાર્શ્વનાથપ્રસાદાત, શુભં ભવતુ ઉપાધ્યાયશ્રી કનકશેખરશિષ્ય પં. સુમતિશેખરેણ લિખિત શ્રીછાજહક-દેવશેખરજિ સંઘેન કારાપિતા સુવધાર ફુજલભ્રાતૃજ્ઞાંજ્ઞા ઘટિતા ઉત્તતકવરી ”

૧. ઢેટલાક એમ કહે છે કે નાકોડાની પાસેની નદીના કિનારે એક મકાન હતું. તે મકાન પડી જવાથી તેમાંથી આ મૂર્તિઓ પ્રગટ થઈ હતી.

૨. એક ભોંયરામાં ચાર મૂર્તિઓ છે. બીજા ભોંયરામાં સાત મૂર્તિઓ છે. કાઉસ્સગીયા પદ્મ જ સુંદર અને દર્શનીય છે.

૩. ધર્મરત્ન માસિકમાં આમાંનાં ઘણા લેખો આવી ગયા છે તેમ નહારજીના લેખ-સંગ્રહમાં, જિનવિજયજીસંપાદિત શિલાલેખ સંગ્રહ ભાગ બીજામાં અને પદ્મવળીસમુચ્ચય વજેરમાં લેખો આવી ગયા છે.

ખીલે લેખ

“ સંવત્ ૧૬૮૨ વર્ષે આષાઢશુદિ ૬ સોમવારે રાઝલ શ્રી જુગમાલ-
જિરાજ્યે ધીપલ્લિયગચ્છે શ્રીસંઘેન શ્રીપાર્શ્વનાથચૈત્યે નંદીમંડપકારાપિતા ઉપા-
ધ્યાયશ્રીસિંહલેખિતં સૂત્રધાર મેધા, સુત્ર૦ તારા કારીગર કરમા શુભં મળતું
શ્રીસંઘસ્ય શ્રિયેડસ્તુ ”

આ મંદિરનો દરવાજો ૧૬૨૧માં બન્યાનો લેખ છે.

૨. આ સિવાય ખીલું મંદિર શ્રી ઋષભદેવજીનું છે. આ મંદિર લક્ષ્મીબાઈએ
બંધાવેલું હોવાથી ‘લક્ષ્મી (લક્ષ્મી) બાઈનું’ મંદિર કહેવાય છે. મૂલનાયક શ્રી ઋષભ-
દેવજીની પ્રતિમાજી લગભગ ત્રણ પુટ ઊંચી ભવ્યમૂર્તિ છે. બન્ને બાજુ લગભગ બે
પુટની બહામી રંગની સુંદર પ્રતિમાઓ છે. આ મંદિરમાં લગભગ ૩૫ મૂર્તિઓ છે.

મંદિરની ડાબી બાજુ સુંદર મળખૂત લોયરું છે. મૂલમંદિર સિવાયનો બાકી-
નો હિસ્સો વીરમપુરના સંઘે પાછળથી બનાવેલ છે, જેનો શિલાલેખ આ પ્રમાણે છે.

સંવત્ ૧૬૬૭ વર્ષે શાકે ૧૫૩૩ વર્તમાને દ્વિતીય આષાઢ શુદિ ૬ દિને
શુક્રવારે ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રે રાઝલશ્રી વિજયસિંહજિવિજયરાજ્યે શ્રીવિમલ-
નાથપ્રાસાદે તપાગચ્છે મટ્ટારક શ્રી પૂ. શ્રી વિજયસેનસૂરિવિજયરાજ્યે આચાર્ય-
શ્રીવિજયદેવસૂરિવિજયરાજ્યે શ્રીવિરમપુરવાસિસકલશ્રીસંઘકારાપિતા શુભં મળતું
સૂત્રધારકસના પવાઈગકેન કૃતા, મુનિસાજિદાસેન લિખિતં શ્રેયોડસ્તુ ”

૧ આ મંદિર માટે બે પ્રકારની કિંવદન્તી ચાલે છે. “ લક્ષ્મી નામની એક ગરીબ
વિધવા કે જે વીરમના વાસી માલાશાહ સંકલેયાની બહેન થતી હતી. એક વાર પોતાની
ભાભી સાથે પાણી ભરવા ગઈ; ત્યાં લક્ષ્મીએ જલ્દી જલ્દી પાણી ભરવા માંડ્યું. ભાભીએ
ટાંચો મારતાં કહ્યું કે આટલી શી ઉતાવળ છે ? તમારે તે કાંઈ મંદિર બનાવવાની ઉતાવળ
છે કે આટલી જલ્દી કરો છો. લક્ષ્મીબાઈથી આ ઉપાલંબ સહન ન થયો. ઘેર આવી
ચોવિહારો અક્રમ કરીને દેવની આરાધના કરી. દેવતા પ્રસન્ન થયા અને દેવની કૃપાથી
ઉત્તમ શીલાવટોને બોલાવી સુંદર મંદિર બનાવ્યું. અને તપાગચ્છીય આચાર્યશ્રી હેમવિમલ-
સૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

ખીલ કિંવદન્તી પ્રમાણે લક્ષ્મીબાઈ લાખો રૂપીઆની માલીક હતી પરંતુ એને પુત્ર
ન હતો. શ્રી હેમવિમલસૂરિજીના ઉપદેશથી એની લક્ષ્મી સત્કાર્યમાં ખર્ચવાતી એની ભાવના
થઈ. ગગનચુમ્બી સુંદર કલામય ભવ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું. અને વિ. સં. ૧૫૬૮ના વૈ શુ.
૬ ના તપાગચ્છીય આચાર્યવર્ચશ્રી હેમવિમલસૂરિજીના હાથે શ્રી ઋષભદેવજીની સુંદર
પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવીને મૂલનાયક સ્થાપ્યાં. અહીં વિ. સં. ૧૫૦૦માં કહે છે કે
આવકોનાં ૧૫૦૦ ધર હતાં.

બહારની ચોકીની પાટ ઉપર એક લેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે--

“ સંવત્ ૧૫૭૨ વર્ષે આષાઢ સુદિ ૧૫ દિને રાઝલશ્રી વીરમવિજયરાજ્યે વિમલનાથપ્રાસાદે શ્રીતપાગચ્છે વિમલચંદ્રગણિઉપદેશેન શ્રીદેવવિમલસુરિવિજય-રાજ્યે શ્રીવીરમગિરીસંઘેન નવચતુષ્કિકા કારાપિતા । સૂત્રધારધારસીપુત્ર રાવત-કેન કૃતં શ્રીરસ્તુ શુભં ॥

સંવત્ ૧૫૬૮ વર્ષે આષાઢ સુદિ ૫ દિને ગુરુપુણ્યનક્ષત્રે રાઝલ શ્રીઉપ-કર્ણવિજયરાજ્યે શ્રીવિમલનાથપ્રાસાદે શ્રીતપાગચ્છે મટ્ટારિકપ્રભુશ્રીદેવવિમલ-સુરિશિષ્ય ચારિત્રગણિનામુપદેશેન શ્રીવીરમપુરવાસિ સકલશ્રીસંઘેન કારાપિતા રંગમંડપઃ સૂત્રધારદોલાકેન કૃતં શુભં મવતુ શ્રીરસ્તુ. ”

આ સિવાય ૧૬૩૩ અને ૧૮૬૫ના પશુ લેખો છે. લંબાણના બચથી નથી આપ્યા. આ મંદિર સુંદર કળામય અને દર્શનીય છે.

૩ ત્રીજી મંદિર શ્રી શાન્તિનાથજીનું છે. ઉપરનાં બન્ને મંદિરો કરતાં ઊંચા ભાગમાં બન્યું હોવાથી આ મંદિરની ઊંચાઈ બન્ને કરતાં વધુ છે તેમજ આ મંદિર પહેાળું પણ સાડું છે. મૂલનાયકની જમણી બાજુમાં આવ્યું છે. અને દૂર દૂરથી આ મંદિરનાં દર્શન થાય છે. આ મંદિર શેઠ માલાશાહે બંધાવ્યું છે. આ મંદિરની સ્થાપના માટે જુદી જુદી ત્રણ કિંવદન્તીઓ ચાલે છે પરંતુ ત્રણેનો મૂળધ્વનિ એક જોવા છે—

૧. માલાશાહ એક વાર નાકેડા પાર્શ્વનાથજીનાં દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં દર્શન કરી એક શ્રાવકને કહ્યું કે આ મંદિર ઊંચાણમાં બંધાવ્યું હોય તો સાચું. પાસેના શ્રાવકે કહ્યું કે ત્યારે તમે જ બંધાવોને ? આ સાંભળી માલાશાહ ઘેર ગયા.

૨. બીજી બાજુ એવું બને છે કે એમનાં સ્ત્રી દર્શન કરવા ગયાં છે. આગળ બેઠેલી સ્ત્રીઓને તેમણે કહ્યું લગાર પાછાં બેસો, અમારે જલ્દી ચૈત્યવંદન કરવું છે. સ્ત્રીઓએ કહ્યું ઉતાવળ હોય તો તમે જ મંદિર જુદું બંધાવી દ્યો અને એમાં સોથી આગળ બેસી તમે જ પહેલું ચૈત્યવંદન કરજો. આ સાંભળી માલાશાહના પત્ની ઘેર આવ્યાં. પતિપત્નીએ આ વસ્તુની આપસમાં વાતચિત કરી, પછી આહાર-પાણીનો ત્યાગ કરી દેવી ચક્રેશ્વરીની આરાધના કરી. રાત્રે દેવીએ પ્રગટ થઈને કહ્યું તમે ચિન્તા ન કરશો. તમારા પાણીનાં ટાંકા ઉપર તમને જે મલે તે સહવારમાં લેજો. બસ બધું કામ પાર પડી જશે. સહવારમાં ટાંકા ઉપર જોશું તો સુંદર પારસમણ ચળકતો હશે. માલાશાહે એવું બનાવી આ સુંદર મંદિર બંધાવ્યું.

૩. માલાશાહનાં માતાજી દર્શન કરવા ગયાં ત્યાં એમણે વાતચિતમાં મંદિરની ત્રુટીઓ બતાવી. પાસે રહેલી સ્ત્રીએ કહ્યું. માજી તમે દોષ રાહત મંદિર બંધાવો, બીજાનાં દોષ આપણે ન જોઈએ. માતાએ ઘેર જઈ પુત્રને આ વાત

કહી. માતાનું દુઃખ—મહેણું ટાળવા માલાશાહે દોષ રહિત આવું જિયું ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું અને ઉત્સવપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરી બહુ દાન આપ્યું.

માલાશાહે મંદિરમાં બિરાજમાન કરેલા મૂલનાયક શ્રી શાંતિનાથજી હતા પરંતુ કાળવશાત્ એ મૂર્તિ ખંડિત થઇ હોય કે કોઈ હુમલા સમયે છુપાવી દીધી હોય તે ગમે તે બન્યું હોય એની કોઈને ખબર નથી, પરંતુ મૂલમૂર્તિના અભાવે વીસમી સદીમાં—સં. ૧૯૧૦ શાંતિ ભગવાનની નવી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવીને સ્થાપેલ છે. મૂલનાયકજી ઉપર સં. ૧૯૧૦ નો લેખ^૧ છે.

આ સિવાય શ્રી જિનભદ્રસૂરિજીની મૂર્તિ ઉપર નીચે પ્રમાણે લેખ છે—

“ સંવત ૧૫૧૮ વર્ષે જ્યેષ્ઠશુદ્ધિ ૪ દિને ઉપકેશવંશે કાકુશલાકેન સપરિકરેણ શ્રેયોર્થ શ્રીજિનભદ્રસૂરીશ્વરાણાં મૂર્તિઃ કારિતા પ્રતિષ્ઠિતા સ્વરત-
રગચ્છે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિભિઃ ।

આવો જ એક લેખ ૧૬૧૪ નો છે લેખ લાંબો છે. પણ શરૂઆતનો ગદ્ય વિભાગ આપું છું—

“ સંવત ૧૬૧૪ વર્ષે વીરમપુરે શ્રીશાન્તિનાથ ચૈત્યે માર્ગશીર્ષમાસે પ્રથમ-
દ્વિતીયાદિને શ્રીસ્વરતરગચ્છે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિવિજયરાજ્યે ” આગળ પદ્યબદ્ધ લેખ છે લાંબાણના ભયથી નથી આપ્યો.

બસ, ત્રીજું શ્રી શાન્તિનાથજીનું મંદિર છે. એમાં ૨૭ જિનપ્રતિમાઓ અને ૮ ચરણપાદુકાઓ છે.

આ નગર, આ તીર્થસ્થાન સત્તરમી સદી સુધી બહુ જ સૌભાગ્યશાલી હતું પરંતુ ત્યારપછી ધીમે ધીમે પડતીના સુખમાં પડ્યું જે આખરે ખરબાદ થયું. અત્યારે તો ગામડું છે. સુંદર ધર્મશાળા વગેરે છે. તીર્થ એકાન્તમાં સુંદર આત્મ-
ધ્યાનને યોગ્ય છે.

કાપરડાળ તીર્થજી : : સ્વયં પાર્શ્વનાથજી

ભારતવર્ષમાં રજપુતાના પ્રાંત બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. જેમ રાજપુતાના વીરપ્રસુ-
વીરભૂમિ તરીકે વિખ્યાત છે તેમજ એની ધર્મભાવના અને પ્રાચીન તીર્થભૂમિઓ માટે પણ આ પ્રદેશ પ્રસિદ્ધ છે. રાજપુતાનામાં પાંચ ભાગ પ્રસિદ્ધ છે, મારવાડ, ગાદાવાડ, મેવાડ, મેરવાડા, છે.

૧. શિલાલેખ નવો છે એટલે આખો નથી આપ્યો પરંતુ તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.
સંવત ૧૯૧૦ મહા શુદ્ધિ ૫ ને ગુરુવારે જોધપુરનિવાસી ઓસવાળ મુતા અભયચંદ્રજીના પુત્રોએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. પ્રતિષ્ઠાપક ખરતરગચ્છીય આચાર્યશ્રી જિનપ્રભસૂરિજી છે.

મારવાડમાં જોધપુર, બિકાનેર, જેસલમેર, નાગોર, સીરોહી, મેડતા, કીશનગઢ, માલપુરા આદિ મેઢાં શહેરો છે તેમજ આ શહેરો પાસે જૈન તીર્થભૂમિઓ જેવાં પ્રાચીન સ્થાનો પણ છે. બિકાનેરમાં ભાંડાસર, જેસરમેરમાં લોદ્રવ, નાગોરમાં ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથ, સીરોહીમાં એક જ લાઇનમાં ૧૪ મંદિરો, સીરોહીની આબુખાબુ નાણા, બેડા, નાંદીયા, બામણવાડા આદિ જૈન તીર્થો છે. આ સ્થાનો એ નગરોથી પ્રાચીન છે.

ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી સમજાય છે કે ૧૫૪૧ માં વૈ. શુ. ૩ શનિવાર રોહીણી નક્ષત્રમાં બીકાળએ બીકાનેર વસાવ્યું, ૧૨૧૨ ના શ્રા. શુ. ૧ (આષાઢ શુ. ૧) એ રાવલ જેસાળએ જેસલમેર વસાવ્યું, ૧૫૧૫ માં જેઠ શુ. ૧૧ રાઉ જેઠાળએ જોધપુર વસાવ્યું. ૧૩૦૦ માં જલોર વસ્યું, ૧૬૧૯ માં માલપુરા અને ૧૬૬૯ માં કીશનગઢ વસ્યું.

જોધપુર તો વસ્યું ૧૫૧૫ માં કિન્તુ આ સ્ટેટમાં આવેલાં ઓસિયા, ફલોધી વગેરે તો જોધપુર પહેલાંનાં સ્થપાયેલા છે. જૈનસાહિત્યમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે આજથી ૨૪૭૩ વર્ષ પહેલાં શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીએ ઓસીયાનગરીમાં ઓસવાલ વંશની સ્થાપના કરી શ્રી મહાવીર પ્રભુનું મંદિર સ્થાપ્યું, તેમણે પ્રતિષ્ઠા કરી, જે મંદિર અદ્યવધિ વિદ્યમાન છે. આ નગર જોધપુરથી આઘીસ માઈલ દૂર છે.

ફલોધી પાર્શ્વનાથ તીર્થની સ્થાપના શ્રી વાહિદેવસૂરિજીએ ૧૧૮૧ માં કરી છે- સૂરિજીના હાથથી પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. સાંડેરાવમાં એક પ્રાચીન જૈન મંદિર છે જેની સ્થાપના વિક્રમાદિત્યના પિતા ગંધર્વસેનના હાથે થઈ છે, જે મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર ૧૦૧૦ માં સંડેરગચ્છીય શ્રી ઇન્દ્રસૂરિજી શિષ્ય શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીએ કરો છે. એ સૂરિજી રોજ આંબલની તપસ્યા કરતા અને આહારમાં માત્ર આઠ કવલ જ આહાર લેતા હતા.

આવા તપસ્વી સૂરિપુંગવના હાથે આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. શ્રી યશોભદ્રસૂરિજી નાડલાઈમાં ચોમાસું રહ્યા હતા, એ વખતે આ સ્થાન(નાડલાઈ) તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધ જ હતું. જોધપુર સ્ટેટમાં ઓસીયા, ફલોધી, (મેડતારોડ) રાણકપુર, વરકાણા, નાડોલ, નાડલાઈ, મુછાળા મહાવીર (ઘાણેરાવ), રાતા મહાવીર (બીજપુર), આઘીની પાસેનું સેસલી, સાંડેરાવ આદિ જૈન તીર્થો પ્રસિદ્ધ છે, તેવી જ રીતે જોધપુર બીકાનેર રેલ્વે લાઇનના પીપાડ રોડ જંકશનથી બીલાડા જતી રેલ્વેના શલારી સ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર કાપરડા નામનું ગામ છે. અહીં આ એક સુંદર જૈન મંદિર તીર્થરૂપ છે. અહીં આ અત્યારે તો માસુલી વસ્તી છે. પરંતુ સારી રીતે જોનારને એમ જરૂર સમજાય એમ છે કે આ સ્થાન એક વાર સારી આબાદીવાળું શહેર હશે.

ગામમાં શ્રી સ્વયંભૂ પાર્શ્વનાથજીનું ચાર માળનું વિશાળ ગગનચુસ્તી ભવ્ય મંદિર છે. આ મંદિર ૧૬૭૫ માં જૈતારણવાસી ઓસવાલ ભાણુજી ભંડારીએ

ખનાવરાવ્યું હતું. ભંડારીજીએ અહીં મંદિર કેવી રીતે ખનાવ્યું તેની ચમત્કાર-પૂર્ણ કથા આ પ્રમાણે મળે છે—

“ ભાણુજી ભંડારી જોધપુર રાજ્ય તરફથી જૈતારણના રાજકર્મચારી તરીકે નિયુક્ત થયા હતા. સારી રીતે વ્યવસ્થા ચાલતી પરંતુ એક યુગલખોરે જઇને જોધપુર ફરિયાદ કરી. ત્યાંથી હુકમ આવ્યો. ભંડારીજીને હાજર કરો. હુકમ મળતાં જ ભંડારીજી જૈતારણથી નીકળી ચૂકયા. રસ્તામાં કાપરડા આવ્યું. ત્યાં નોકરોએ રસોઇ ખનાવી. લોખનનો સમય થતાં નોકરે કહ્યું—જમવા પધારો. ભંડારીજીએ કહ્યું—હું નહીં જમું, તમે ખધા જમી લ્યો. નોકરે પૂછ્યું—કારણ શું છે ? ભંડારીજીએ કહ્યું—મારે નિયમ છે કે જિનેશ્વરદેવનાં દર્શન કર્યાં સિવાય જમવું નહિં. આખરે ગામમાં તપાસ કરતાં એક યતિજીને ત્યાં મૂર્તિ હોવાના સમાચાર મળતાં ભંડારીજી દર્શન કરવા ગયા. દર્શન, પૂજન પછી યતિજીએ પૂછ્યું—કેમ ઉદાસ છો ? ભંડારીજીએ સ્ટેટનો હુકમ જણાવ્યો. યતિજીએ કહ્યું—તમે સાચા છો, ગભરાશો નહિં. નિર્દોષ છૂટશો. ભંડારીજી જોધપુર ગયા. નિર્દોષ થઈને આવ્યા પછી યતિજીએ કહ્યું—ભંડારીજી અહીં એક મંદિર બંધાવો. ભંડારીજીએ કહ્યું—ખુશીથી ખનાવું પરંતુ મારી શક્તિ એટલી નથી. યતિજીએ જણાવ્યું—શો ખર્ચ કરશો ? ભંડારીજીએ કહ્યું—પાંચસો રૂપિયા. યતિજી—ઠીક લાવો પાંચસો. પાંચસો લઈ યતિજીએ એક વાસણમાં ભરી ઢાંકી દીધા અને કહ્યું આમાંથી ખર્ચજો પણ અંદર જોશો નહિં કે કેટલા બાકી છે. ભંડારીજીએ કામ શરૂ કર્યું. ૧૬૭૫ માં મંદિર ખનાવવાનું શરૂ થયું અને ૧૬૭૮ માં પ્રતિષ્ઠા થઈ. મંદિરનું લોંચરૂં, ઉપરનો માળ, પાંચ ખંડ, ચાર મંડપ વગેરે બન્યું હતું ત્યાં એક વાર ભંડારીજીએ રૂપિયાવાળું વાસણ ઊંધું કરી રૂપિયા ગણી જોયા, પરંતુ ત્યારથી રૂપિયા નવા ન નીકળ્યા. પાંચસો રૂપિયા ખર્ચાઈ ગયા. શેઠને પાછળથી ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો પણ હવે શું થાય ? ચારે માળમાં ચોમુખજી છે. પરમ દર્શનીય અને ભવ્ય સ્થાન છે. મૂલનાથકજીની પ્રતિષ્ઠાનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

“ સંવત ૧૬૭૮ વર્ષે વૈશાખ સિત ૧૫ તિથી સોમવારે સ્વાતૌ મહારાજાધિરાજ મહારાજશ્રી ગજસિંહવિજયરાજ્યે ઉકેશવંશે રાય લાલખન-સન્તાને મંડારીમોત્રે અમરાપુત્ર માનાકેન માર્યા મક્તાહૈઃ પુત્રરત્ન નારાયણ નરસિંહ સોઢા પૌત્ર તારાચંદ્ર સંગાર નેમિદાસાદિ પરિવારસહિતેન શ્રીકર્પટ-હેટકે સ્વયંભૂપાર્શ્વનાથચૈત્યે શ્રીપાર્શ્વનાથ...ઇત્યાદિ.”

આ પ્રતિમાજીના પરિકરમાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે—

સંવત ૧૬૮૮ વર્ષે શ્રીકાપડહેડા સ્વયંભૂ પાર્શ્વનાથસ્ય પરિકરઃ
કારિતઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રીજિનચંદ્રસૂરિભિઃ ॥

વચમાં પણ આ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. ત્યારપછી સૂરિસમ્રાટ તપ-ગચ્છાધિરાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરિજી મહારાજના ભગીરથ પ્રયત્નથી તીર્થરક્ષા, તીર્થવ્યવસ્થા અને જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. સં. ૧૮૭૫ ના મહા શુદ્ધિ ૫ ને બુધ-વારે જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા સૂરિસમ્રાટના હાથથી થઈ છે. અત્યારે દરવર્ષે ત્યાં મેળો પણ આ તીર્થએ ભરાય છે.

અહીં શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ તરફથી મોટી ધર્મશાળા બંધાઈ છે. બધી વ્યવસ્થા સારી છે. કમીટીદ્વારા વહીવટ સારો ચાલે છે.

યાત્રિકોએ ખાસ કરીને જોધપુરથી બિકાનેર જતી રેલ્વેમાં થઈ પીપાડરોડ સ્ટેશનથી બીલાડા જતી રેલ્વેમાં પીપાડસીટી સ્ટેશને ઉતરવું. અહીં સુંદર બે જિન-મંદિર, ધર્મશાળા વગેરે સગવડ છે. અહીંથી કાપરડાજી જવાને વાહન વગેરે મળે છે. અહીંથી કાપરડાજી ૮-૯ માઈલ દૂર છે, ચલારીથી કાપરડાજી આર જ માઈલ છે પણ ત્યાં વાહનની સગવડ પૂરી નથી મળતી.

તીર્થયાત્રા કરવાલાયક અને પરમ શાંતિનું ધામ છે.

મૂલનાયકજી શ્રી સ્વયંભૂ પાર્શ્વનાથજી ઉત્તર સન્સુખ છે. પૂર્વમાં શાંતિનાથજી, અભિનંદન દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં મુનિસુવ્રતજી, બીજા માળમાં ઋષભદેવ, અરનાથ, વીરપ્રભુ અને નેમિનાથજી છે. ત્રીજા માળમાં નમિનાથ, અનંતનાથ, નેમિનાથ અને મુનિસુવ્રત, ચોથા માળમાં પાર્શ્વનાથ, મુનિસુવ્રત, શીતળનાથ, પાર્શ્વનાથજી તેમજ સંપ્રતિ મહારાજના સમયની શ્રી શાંતિનાથજી છે, એ પણ પરમ અમતકારી છે.

આ ગામનું નામ કાપરડા, કાપડા, કર્પટહેટક, કરપટહેટક વગેરે મળે છે.

ફલવર્ધી (ફોલોધી) તીર્થનો ઇતિહાસ

ફોલોધી તીર્થ મારવાડ(રાજપુતાના)નું એક પ્રાચીન તીર્થ છે. આ તીર્થની સ્થાપના ક્યારે અને કયા મહાપ્રભાવિક આચાર્યમહારાજના હાથથી થઈ તે માટે શોધખોળ કરતાં નીચેના પ્રમાણે મળી આવ્યાં છે.

ફલવર્ધી તીર્થપ્રબન્ધ:(P.=B. R. પ્રતિ)

(૫૭) અથૈકદા શ્રીદેવાચાર્યાઃ શાકંમરી પ્રતિ વિજહુઃ । અન્તરાલે મેડતકપુરપાટ્યાં ફલવર્ધિકાગ્રામે માસકલ્પં સ્થિતાઃ । તત્ર પારસનામા શ્રાદ્ધસ્તેન જાલિવનમધ્યે લેષ્ટરાશ્નિર્દૃષ્ટઃ । અમ્લાનશિતપત્રિકાપુષ્પૈઃ પૂજિતઃ । લેષ્ટવો વિરલી-કૃતાઃ । મધ્યે વિમ્બં દૃષ્ટમ્ । તેન શ્રીદેવસૂરિમક્તેન ગુરવો વિજ્ઞાપિતાઃ । તૈઃ સૂરિ-મિર્ધામદેવં સુમતિપ્રમગ્ણીવાસાન્ દત્વા પ્રહિતૌ । ધામદેવગણિના વાસક્ષેપઃ કૃતાઃ । પશ્વાદ્દેવગૃહે નિષ્પન્ને શ્રીજિનચન્દ્રસૂરયઃ । સ્વશિષ્યાઃ વાસાનર્પયિત્વા પ્રહિતાઃ ।

તૈશ્વ ધ્વજારોપઃ કૃતઃ । પશ્ચાત્તત્ર પ્રાસાદેઽજમેરીયશ્રેષ્ઠિવર્ગો નાગપુરીયજામ્બડવર્ગઃ
સમાયાતઃ । તે ગોષ્ઠિકા જા... । સંવત ૧૧૯૯ વર્ષે (P પ્રતૌ ૧૧૮૮)
ફાલ્ગુણસુદિ ૧૦ ગુરૌ વિમ્વસ્થાપનમ્ । સંવત ૧૨૦૪ વર્ષે મહાસુદિ ૧૩ શુક્રે
કલ્પશ્વજારોપઃ ॥ ઇતિ ફલવર્દિકાતીર્થપ્રવચ્ચઃ ।

(સિંધી જૈન ગ્રંથમાળા તરફથી પ્રકાશિત પુરાતન પ્રબંધસંગ્રહ પૃ. ૩૧, રચયિતા
નાગેન્દ્રગચ્છીય શ્રી ઉચ્ચપ્રભસૂરિ શિષ્ય જિનભદ્ર, વિ. સં. ૧૨૯૦માં રચના થઈ.)

ભાવાર્થઃ—એક વાર આ. શ્રીવાહિદેવસૂરિજી શાકંભરી તરફ પધાર્યા ત્યારે
વચમાં મેડતા પાસે કૂલોધી ગામમાં માસકલ્પ રહ્યા. ત્યાં પારસ નામના શ્રાવકે
જાલીવનના મધ્યમાં શ્રી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ પ્રકટાવ્યું. તેણે એક દિવસ જોતાં જોતાં
જાલીવનના મધ્યમાં ઢેકાંનો ટીંગો દેખ્યો જે અકરમાએલ કૂલોધી પૂજિત હતો.
તેણે ઢેકાં દૂર કર્યાં તો વચમાં જિનબિંબના દર્શન થયાં. તે શ્રીવાહિદેવસૂરિને
ઉપાસક હતો. તેણે આવી ગુરુમહારાજને વિજ્ઞાપિ કરી એટલે પૂ. આચાર્ય
મહારાજે શ્રી ધામદેવગણી અને સુમતિપ્રભ ગણિને વાસક્ષેપ આપીને મોકલ્યા
અને ત્યાં જઈને શ્રી ધામદેવગણીએ તે જિનબિંબ પર વાસક્ષેપ કર્યો. બાદમાં
મંદિર બન્યું ત્યારે પોતાના શિષ્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીને વાસક્ષેપ આપીને ત્યાં
મોકલ્યા હતા. શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીએ ત્યાં જઈ ધ્વજારોપણ કર્યું. (ઇંદુ-કળશ
ચઢાવ્યાં, તેને વાસક્ષેપ કર્યો). પછી તે જિનાલયમાં અજમેરવાળા શેઠો અને
નાગેરવાળા જામખંડ આવીને વસ્યા અને તેના વ્યવસ્થાપક બન્યા. સં. ૧૬૯૬
(P. પ્રતના પાઠ પ્રમાણે સં. ૧૧૮૮)ના ફાગણ શુદ્ધિ ૧૦ ને ગુરુવારે શ્રી પાર્શ્વપ્રભુના
બિંબની પ્રતિષ્ઠા થઈ અને સં. ૧૨૦૪ના મહા શુદ્ધિ ૧૩ ને શુક્રવારે કલ્પશરોપણ
તથા ધ્વજારોપણ કરવામાં આવ્યા.

શ્રીફલવર્દિતીર્થ-પારસશ્રેષ્ઠેદ્દેશાન્તઃ—દેવસૂરયો મેડતાગ્રામે ચાતુર્માસકં
કૃત્વા ફલવર્દિગ્રામે માસકલ્પં સ્થિતાઃ । તત્રૈકદા શ્રે. પારસેન તત્રત્ય જાલિમધ્યે
સ્મિતામ્લાનપુષ્પાર્ચિતો લેખ્દુરાશિદ્દષ્ટઃ । ગુર્વાદેશેન સ વિરલીકૃતઃ પાર્શ્વવિમ્બં
દૃષ્ટં, સ્વપ્ને શ્રીપાર્શ્વેનોક્તમ્—મમ પ્રાસાદં કારય મામર્ચય, પાર્શ્વેન સ્વદ્રવ્યાભાવે
ઉચ્યમાને મદપ્રઠૌકિતાશ્વતસ્વર્ણીભવનેન દ્રવ્યં બહુવપિ ભાવીતિ પ્રત્યયો દર્શિતઃ ।
તતઃ કારિતઃ । એકપાર્શ્વે મણ્ડપાદિસર્વં નિષ્પન્નં, તાવતા તત્પુત્રેણાઽઽગૃહ્ય દ્રવ્યા-
ગમસ્વરૂપે પૃષ્ઠે પારસેન યથાવત્કથિતે તત્સુવર્ણીભવનં સ્થિતમ્ । દ્રવ્યાભાવાત્-
પ્રાસાદસ્તાવાનેવ તસ્થૌ । સં. ૧૧૯૯ વર્ષે ફાલ્ગુન શુ. ૧૦ દિને વિમ્વસ્થાપનં

સં. ૧૨૦૪ માઘ સુદિ ૧૩ ધ્વજારોપઃ ફલવર્દિપાર્શ્વસ્થાપના અજમેરનાગપુરા-
દિશ્રાદ્ધાઃ સર્વે ચિન્તાકરાઃ સંજાતાઃ ॥

॥ ઇતિ સપ્તમોપદેશઃ ॥ ઉપદેશતરહગિણી પૃઠ ૨૨૦

(રચયિતા શ્રી રત્નમંદિર ગણી પંદરમી સદીનો અંત અને સોલમીનો પ્રારંભ)

ભાવાર્થ—આ. શ્રી. વાદીદેવસૂરિ મેડતામાં ચોમાસું કરી ફલોધી ગામમાં પધાર્યા અને ત્યાં માસકલ્પ રહ્યા. ત્યાં એક દિવસે પારસશેઠે ત્યાંની જાળીમાં વિકસિત અને નહીં કરમાએલ એવા ફલોધી પૂજાએલ ઢેકાનો ઢગલો દેખ્યો. શેઠે ગુરુની આજ્ઞાથી તેને ઉખેલ્યો. એટલે ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું બિંબ દેખ્યું. ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વપ્નમાં જણાવ્યું કે-મારું મંદિર કરાવ, મારી પૂજા કર. શેઠે કહ્યું કે-મારી પાસે તેટલું દ્રવ્ય નથી. ભગવાને જણાવ્યું કે-મારી સન્મુખ ચઢાવેલ ચોખા સોનાના બની જશે અને એ રીતે ઘણું ધન મળશે. તે પ્રમાણે જ થયું. શેઠે મંદિર શરૂ કરાવ્યું. એક તરફના મંડપ વગેરે તૈયાર થઈ ગયાં એટલામાં તેના પુત્રે આ ધન ક્યાંથી મળે છે ? એ પ્રમાણે પૂછ્યું અને પારસ શેઠે યથાર્થ વાત કહી સંભળાવી. આથી સોનાનાં ચોખા થવાનું દેવી કાર્ય બંધ થઈ ગયું અને દ્રવ્ય ન હોવાના કારણે તે જિનપ્રાસાદ પણ જેટલો તૈયાર થયો હતો તેટલો જ રહ્યો (પૂરો બની શક્યો નહીં). સં. ૧૧૯૯ના ફા. શુ. ૧૦ ના દિવસે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા થઈ અને સં. ૧૨૦૪ ના મહા શુદ્ધિ ૧૩ ના દિવસે ધ્વજારોપણ કરવામાં આવ્યું. શ્રી ફલોધી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ સ્થપાયું. અજમેર અને નાગોરના શ્રાવકો વ્યવસ્થાપક બન્યા.

ફલોધી પાર્શ્વનાથ કલ્પ

શ્રી ફલોધીના ચૈત્યમાં બિરાજમાન પાર્શ્વનાથ ભગવાનને નમસ્કાર કરીને કલિયુગના દર્પને હણનાર, મેં જેવો સાંભળ્યો છે તેવો તેમનો કલ્પ કહું છું. સવા લક્ષ દેશમાં મેડતા નગરની સમીપમાં વીર મંદિર વગેરે અનેક નાનાં મોટાં દેવાલયોથી શોભતું ફલોધી-ફલવર્ષિ નામનું નગર છે, ત્યાં ફલવર્ષિ નામની દેવીનું બિંબા શિખરવાળું મંદિર છે.

ઋષિથી સમૃદ્ધ તે નગર કાળક્રમે ઉજ્જડ જેવું થયું તો પણ ત્યાં કેટલાક વાણીયા આવીને વસ્યા. તેમાં શ્રીશ્રીમાલ વંશમાં ઉત્તમ અને ધર્મી લોકોમાં અગ્રગામી ધંધલ નામનો પરમ ઉત્તમ શ્રાવક વસે છે. વળી એવા જ ગુણવાળો બીજો એસવાલ કુલરૂપી આકાશમાં ચંદ્ર સરીખો શિવંકર નામનો શ્રાવક હતો. તે બંને ત્યાં ઘણી ગાયો હતી. તેમાં ધંધલની એક ગાય રોજ દોવા છતાં દૂધ નહોતી દેતી ત્યારે ધંધલે ગોવાલને પછડું કે-આ ગાયને બહાર તમે દોવો છો કે બીજો કોઈ દોઈ લ્યે છે કે જેથી તે દૂધ નથી આપતી ? ત્યાર ગોવાલે સોગન બાંધને પોતાને નિર્દોષ જાહેર કર્યો (અથાત્ આ સંબંધી પોતે કશું નથી જાણતો એમ કહ્યું).

ત્યારપછી બરાબર ચોકસાઈથી જોતાં એક વાર તેણે જણાવ્યું કે દીંબા ઉપર ખોરડીના ઝાડ નીચે ગાયનું ચારે સ્તનોમાંથી દૂધ ઝરે છે. આમ રોજ જોતાં તેણે ધંધલને પણ આ દ્રવ્ય બતાવ્યું. તેણે (ધંધલે) મનમાં ચિંતવ્યું કે-નક્કી આ ભૂમિમાં કેઈ જક્ષ યા તો કેઈ દેવતાવિશેષ હશે-હોવો જોઇએ.

ત્યારપછી ઘેર આવીને નિરાંતે સૂતો ત્યાં તેને સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં એક પુરુષે આ પ્રમાણે કહ્યું કે-આ સ્થાનમાં ભૂમિગર્ભ ઘરમાં દેરીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ખિરાજમાન છે તેને બહાર કાઢીને પૂજા કરો. ત્યારબાદ સવારમાં ધંધલે બગીચે શિવંકરને પોતાના સ્વપ્નનું વૃત્તાંત-સમાચાર કહ્યા.

ત્યારપછી કુતુહલ મનવાળા તે બંને જણાએ બલિપૂજાપૂર્વક ટેકરાની ભૂમિ ખોદાવી અને મર્જગૃહની દેવલિકા-દેરી સહિત સાત ફણાથી શોભતા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાને બહાર કાઢી. પછી બંને જણા રોજ દૈન્યવપૂર્વક પ્રભુપૂજા કરે છે. આવી રીતે ત્રિલોકનાથની પૂજા કરતા એક વાર પુનઃ અધિષ્ઠાયકદેવે સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું કે-તે સ્થાને જ મંદિર બનાવો. (અર્થાત્ જે સ્થાને પ્રતિમાજ છે ત્યાં જ મંદિર બનાવો). આ સાંભળી ખુશી થયેલા બંને જણાએ પોતાની શક્તિ અનુસાર ચૈત્ય કરાવવું શરૂ કર્યું. કુશલ સૂત્રધારો-કારીગરો તે કાર્ય માટે નિયુક્ત કર્યા. જ્યારે અગ્રમંડપ તૈયાર થયો ત્યાર પછી અલ્પ ધનના કારણે (કારીગરોનો) પગાર આપવાની શક્તિ ન રહેવાથી કારીગરો ચાલ્યા ગયા. આથી બંને આવકો ખેદ પામ્યા-અધીર થયા.

ત્યારપછી એક વાર રાત્રિમાં પુનઃ સ્વપ્નમાં અધિષ્ઠાયકદેવે કહ્યું-આજથી તમે સવારમાં કાગડા બોલે તે પહેલાં પ્રભુજીની આગળ રોજ દ્રમ્ભ (સોનામહોરો)નો સાથીઓ જોશો. તેનું દ્રવ્ય મંદિરજીના કાર્યમાં વાપરજો. તેમણે તે દ્રવ્યથી મંદિરજીનું કામ આગળ શરૂ કરાવ્યું. યાવત્ પાંચ મંડપ પૂરા થયા અને નાના મંડપો પણ ત્રણ ભુવનના મનુષ્યોને ચમત્કાર પમાડે તેવા તૈયાર થયા. મંદિર બાહ્ય તૈયાર થઈ ગયું ત્યારે તેમના પુત્રોએ વિચાર્યું કે-આટલું દ્રવ્ય ક્યાંથી આવે છે ? જેથી અખંડપણે કામ ચાલ્યા જ કરે છે. એક વાર ખૂબ વહેલી સવારમાં મંદિરજીના ખંભાની પાછળ છુપાઈને જોવા લાગ્યા. તે દિવસે દેવોએ દ્રમ્ભોનો સાથીઓ ન પૂર્યો. થોડા સમયમાં મિથ્યાત્વીઓનું રાજ્ય થશે એમ બંનેને પ્રયત્નથી આરાધેલા દેવો પણ દ્રવ્યને ન પૂરે એટલે તે અવસ્થામાં જ મંદિર રહ્યું.

અનુક્રમે વિક્રમનાં વર્ષ ૧૧૮૧ જતાં રાજગચ્છના મંડનરૂપ શ્રીશીલ(સીલ)-ભદ્રસૂરિજીના પાટ ઉપર આવેલા મહાવાહી દિગંબર ગુણચંદ્રના વિજેતા શ્રીધર્મ-ઘોષસૂરિજીએ ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ મંદિરજીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના ચૈત્ય-શિખરની પ્રતિષ્ઠા કરી.

કાલાંતરે કલિકાલના માહાત્મ્યથી વ્યંતરો કેલીપ્રિય અને અસ્થિર ચિત્તવાલા હોય છે તેથી અધિષ્ઠાયક દેવ પ્રમાદી બન્યા હતા ત્યારે સુરત્રાણ સાહાવાહીને

(શાહબુદ્દીન ઘોરી સંભવે છે) મૂલ બિંબ ભાંગ્યું. પુનઃ અધિષ્ઠાયક દેવ સાવધાન થયે છતાં મ્લેચ્છ રાજાનું મિથ્યા કાર્ય જોઈને તેને આંધળો કર્યો, લોહીવમન વગેરે ચમત્કારો દેખાડ્યા, જેથી સુરત્રાણે ફરમાન કાઢ્યું કે-આ દેવમંદિરનો કોઈએ ભંગ ન કરવો. (અર્થાત્ મંદિર અખંડિત જ રાખવું.) અધિષ્ઠાયક દેવમંદિરમાં મૂલનાયક તરીકે અન્ય બિંબની સ્થાપનાને સહન નથી કરતા માટે શ્રીસંઘે બીજું બિંબ ન સ્થાપ્યું. ખંડિત અંગવાળા પ્રભુજીના મહાપ્રભાવે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, દરેક વર્ષે પોશ વહી દશમે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીના જન્મકલ્યાણક દિવસે-ચારે દિશામાંથી આવક સંઘ આવે છે, અને ન્હવણ, ગીત, નાટક, વાજિત્ર, કુંપાભરણ, ઇન્દ્રધનુ વગેરેથી મનોહર યાત્રાત્સવ કરતાં શ્રી સંઘની પૂજાવડે શાસનપ્રભાવના કરતાં દુષમકાળનાં દુઃખો (વિલાસો) દૂર કરે છે અને ઘણા સુકૃત-સંભાર એકઠા કરે છે, પુન્ય સંચય કરે છે. આ ચૈત્યમાં ધરણેંદ્ર, પદ્માવતી, ક્ષેત્ર અધિષ્ઠાયકદેવ વિદ્યોત્તેજ દૂર કરે છે અને નમસ્કાર કરતાં ભક્તોના મનોરથ પૂરે છે.

અહીં જે ભવિકજનો સમાધિપૂર્વક રાત્રે રહે છે તે અહીં ચૈત્યમાં હાથમાં સ્થિર દીકને ધરનાર અને હાલતાચાલતાં માણસો-આકૃતિને જુએ છે. જેમણે આ તીર્થની યાત્રા કરી છે તેમણે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં મહાતીર્થભૂત કલિકુંડ, કુક્કુડેસર, સિરિપર્વત, સંખેસર, સેરીસા, મથુરા, બજારસી (બનારસ), અહિચંદ્રા, સ્થંભણ (ખંભાત), અબહર (અબરા પાર્શ્વનાથ), પવરનયર, દેવપટ્ટણ, કરેડા, નાગહદ, સિરિપુર, (અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ), સમિષ્ણિ (સમી પાર્શ્વનાથ), આરૂપ, ઢિપુરી, ઉજ્જૈણી, સુષ્કદંતી, હરીકંખી, લિંગોડીયા વગેરે તીર્થસ્થાનોની યાત્રા કરી છે એમ સંપ્રદાયના પુરુષો માને છે અર્થાત્ જે મહાનુભાવે ફલોધી પાર્શ્વનાથની યાત્રા કરી તે મહાનુભાવે ઉપરનાં બધાં તીર્થોની યાત્રા કરી એમ વૃક્ષ પુરુષો માને છે. આ પ્રમાણે ફલોધીપુરમાં રહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથજીનો કલ્પ સાંભળનાર ભવિકોનું કલ્યાણ થાયો.

इत्याप्तजनस्य सुखात् किमप्युपादाय संप्रदायलवम् ।

व्यधितजिनप्रभसूरिः कल्पं फलवर्द्धिपाश्वविभोः ॥२॥

આ પ્રમાણે આપ્ત જનના મુખથી સાંભળીને, સંપ્રદાયાનુસાર શ્રીજિનપ્રભ-સૂરિજીએ આ કલ્પ બનાવ્યો. [શ્રીજિનપ્રભસૂરિજીએ સં. ૧૩૮૯ પછી આ ગ્રંથ સમાપ્ત કર્યો છે.]

* સુસભમાન બાદશાહે મૂલનાયકજીની મૂર્તિ ખંડિત કરી કિન્તુ મંદિર ન તોડ્યું અને અધિષ્ઠાયક દેવના આગ્રહથી ખંડિત મૂર્તિ જ મૂલનાયકજી તરીકે બિરાજમાન કરી અર્થાત્ જિનપ્રભસૂરિજીના સમય સુધી શ્રી ધર્મધોષસૂરિજીસ્થાપિત અને પાછળથી સુસભમાનોએ ખંડિત કરેલી મૂર્તિ જ મૂલનાયક તરીકે વિભમાન હતી, જેના ચમત્કારો ગ્રંથકારે નજરે જોયા છે એમ લખે છે.

વર્તમાન ફલોધી.*

મારવાડ જંકશનથી નીકળતી જોધપુર રેલ્વેની જોધપુરથી મેરટા (મેડતા) રોડ લાઈનમાં મેડતા રોડ જંકશન છે. સ્ટેશનથી માત્ર બે કિલોમીટર દૂર આ ફલોધી તીર્થ આવેલું છે. અહીં બે જિનમંદિરો, ધર્મશાળા, હાદાવાડી વગેરે છે.

ફલોધી પાર્શ્વનાથજીનું પ્રાચીન મંદિર વિદ્યમાન છે. મૂલનાયકજીની શ્યામ-વર્ણી સુંદર પ્રાચીન પ્રતિમા પરમ દર્શનીય છે. આ મોટું મંદિર છે. આંદર સુંદર મીનાકારી કામ પણ જોવાલાયક છે. અષ્ટાપદજી તથા નંદીશ્વર દ્વીપના પદ બહુ જ આકર્ષક અને મનોહર છે. રંગમંડપમાં ત્રણ મોટી મૂર્તિઓ છે, જેના ઉપર સંવત ૧૬૫૩માં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિજીના શિષ્ય વિનયસુંદર ગણિએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો લેખ છે. આ ત્રણે મૂર્તિઓ શ્રી પાર્શ્વનાથજી, શીતલનાથજી તથા અરનાથજીની છે. ચારે બાજુ સુંદર ચોવીશી દેરીઓ છે.

બીજું દેરાસર શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુજીનું છે. આમાં પણ પંચકલ્યાણકના ભાવ સારા છે.

મૂલમંદિરના ભારવટીયામાં પ્રાચીન બે લેખો છે.

“ સંવત ૧૨૨૧ માર્ગસિર સુદી ૬ ફલગુદ્ધિકાયાં દેવાધિદેવશ્રીપાર્શ્વનાથ-
ચૈત્યે શ્રીપ્રાગવટવંસીય “રોપી” મુણિમં દસાઢામ્બો આત્મશ્રેયાર્થે શ્રીચિત્રકૂટીય
સિલ્પકટસહિતં ચંદ્રકો પ્રદત્તઃ શુભં મવત્ ”

(બાજુ પુ. ના. સં. પ્રા. લે. સં. બા. ૧-લેખાંક ૮૭૦)

બીજા લેખમાં સંવત નથી એટલે નથી આપતો, પરંતુ ઉત્તાન પદ કરાવ્યાની સૂચના છે.

અહીં દર વર્ષે આસો શુદ્ધ દશમે મોટો મેળો ભરાય છે તેમજ પોષ દશમે પણ ૮-૯-૧૦ નો મેળો ભરાય છે. મંદિર મોટું અને ભવ્ય છે. ૫૦૦ માણસ સમાઈ જાય એવડું છે. અહીં એક પણ જૈનનું ઘર નથી. બંને મંદિરોને ફરતા

* એક બીજું ફલોધી પણ છે જેને પોક્ષુ ફલોધી કહે છે, જેમાં જોસવાલ જૈનોનાં ૭૦૦ ઘર છે. હ જિનમંદિરો છે તેમજ ઉપાશ્રય છે. હાદાવાડીઓ છે. એક મંદિર ગામ બહાર તળાવ ઉપર છે. જિનમંદિરો આ પ્રમાણે છે. ગોડી પાર્શ્વનાથજી, અપમહેવજી, શીતલનાથજી, શાન્તિનાથજી, આદિનાથજી, મહાવીર પ્રભુ અને ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથજી. દરેક મંદિરના અતુકમે આ મૂલનાયકજી છે. ગામ બહારના તળાવ ઉપર ગોડીપાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે જેમાં શ્રી ગેડીપાર્શ્વનાથજી આદિ ત્રણુરી ચરણપાદુકાઓ છે. બધાં મંદિરો વીસમી સદીનાં છે, પરંતુ રંગ-મીનાકારી કામ વગેરેથી સુસજ્જિત અને દર્શનીય છે. જોધપુરથી અહીં અવાય છે.

કિલ્લા છે. વિશાળ ધર્મશાળા છે. કારખાનાની પણ સગવડ સારી છે. પાછા મેરટા સીટી જવું. અહીં ૧૪ મંદિરો છે.

૧. મહાવીરસ્વામીનું, ૨. વાસુપૂજ્યસ્વામી, ૩. અજિતનાથજી, ૪. કુંથુનાથજી, ૫. શાંતિનાથજી, ૬. ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથ, ૭. આદિનાથ ભગવાન, ૮. ધર્મનાથજી, ૯. અજિતનાથજી, ૧૦. શાંતિનાથજી, ૧૧. આદીશ્વરજી, ૧૨. ગોડીપાર્શ્વનાથજી, ૧૩. વાસુપૂજ્યજી ભગવાન અને ૧૪. શાંતિનાથ ભગવાન. અહીં એક પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડાર, મેટો ઉપાશ્રય છે. આનંદલનજી મહારાજનો ઉપાશ્રય છે. અહીં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું છે. ગામ બહાર બગીચો છે. શ્રાવકોનાં ઘર થોડાં છે. જૂની હવેલીઓ, કૂવા, વાવો ઘણાં છે.

ઓશિયાળ

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સંતાનીય-તેમની સાતમી પાટે થયેલા આચાર્યશ્રી રત્નપ્રભસૂરિજીએ વીર નિર્વાણ સંવત ૭૦ માં અહીં જિનમંદિરની સ્થાપના કરી હતી. આ સંબંધી દૂંકો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે મળે છે.

ભીન્નમાલ નગરમાં ભીમસેન નામનો પ્રતાપી રાજા હતો. તેને શ્રીપુંજ અને ઉપલદેવ નામે બે પુત્રો હતા. બે ભાઈઓમાં આપસમાં મતભેદ પડ્યો અને ઉપલદેવ રાજ્ય છોડી ચાલી નોકળ્યા. તેમણે મંડોવરની પાસે ઉપકેશ અથવા ઓશીયા નગરી વસારી. આ વખતે આ નગરમાં જૈનોની વસ્તી ન હતી. એક વાર શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજી મહારાજ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સાથે અહીં પધાર્યા અને લુણાદ્રિની પહાડીમાં રહી ધ્યાન કરવા લાગ્યા. સૂરિજી મહારાજનું તપ-ધ્યાન-જ્ઞાન અને ઉજ્જવલ ચારિત્ર જોઈ રાજા અને પ્રજા સૂરિજીના અનુરાગી ઉપાસક થયા. એક વાર રાજપુત્રને સર્પ હર્યો. સૂરિજી મહારાજે શાસનપ્રભાવનાનું નિમિત્ત બાણી રાજપુત્રનું ઝેર ઉતાર્યું. આમ જોય ચમત્કારથી આશ્ચર્ય પામેલા રાજાએ અને પ્રજાએ બધાએ સૂરિજી પાસે જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી ત્રણ લાખ અને ચોરાશી હજાર રાજપુતોએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. રાજમંત્રી ઉહડે શ્રી વીરપ્રભુનું ભવ્ય ગમન-ચુખ્તી જિનમંદિર બંધાવ્યું. શ્રી વીરપ્રભુની વેળીની સુંદર પ્રતિમાની શ્રીરત્નપ્રભસૂરિજીએ વીર સં. ૭૦માં પ્રતિષ્ઠા કરી. અને આ જ સમયે કોરટાજીમાં પણ સૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ સંબંધી નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે.

“સપ્તત્યાવત્સરાણાં ચરમણિનપતેર્મુક્તજાતસ્ય વર્ષે પશ્ચર્યાં શુક્લપક્ષે શુભ-ગુરુદિવસે વ્રહ્મણઃ સન્મુહર્તે

રત્નાચાર્યૈઃ સકલગુણયુતૈઃ સર્વસંધાનુજ્ઞાતૈઃ ।

શ્રીમદ્વીરસ્ય વિમ્બે મવશતમથને નિર્મિતેયં પ્રતિષ્ઠા ॥ ૧ ॥

उपकेशे चकोरं हेतुलयं श्रीवीरबिम्बयोः ।

प्रतिष्ठा निर्मिता शक्त्या श्रीरत्नप्रभसूरिभिः ॥ २ ॥

આવી રીતે અહીં ૨૪૦૦ વર્ષ પૂર્વેનું મંદિર છે.

બાદ ચોદમી પાટે થયેલા શ્રી કક્કસૂરિજીના ઉપદેશથી જીર્ણોધ્ધાર પણ થયો હતો. અહીં એક લેખ ૧૦૩૫ નો છે જેમાં તોરણ બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ સિવાય એક સ્તંભ પર ૧૨૧૩ માગશર શુદ્ધ ૫ નો લેખ છે. ૧૨૫૯ એ શ્રીકક્કસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા થયાનો ૨૪ માતના પદ પર લેખ છે. ૧૦૮૮ ફાગણ વદિ ૪ નાગેદ્રગચ્છે શ્રી વાસદેવસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ છે.

આવી જ રીતે વિ. સં. ૧૨૩૪, ૧૨૩૪, ૧૪૩૮, ૧૪૯૨, ૧૫૧૨, ૧૫૩૪, ૧૫૪૯, ૧૬૧૨, ૧૬૮૩ અને ૧૭૫૮ ના લેખો છે અર્થાત્ લગભગ હજાર વર્ષના તે લેખો પ્રાપ્ત થાય છે.

મંદિરજીના પાયાના ખોદાણમાંથી એક ખંડિત ચરણપાદુકા નીકળ્યાં તેની ચોકી ઉપર સં. ૧૧૦૦ નો લેખ છે.

તેમજ સચ્ચિયા(સચ્ચિકા) માતાના મંદિરમાં સં. ૧૨૩૬, ૧૨૩૪, ૧૨૪૫ ના લેખો છે. (બા. પુ. ના. પ્રા. લે. સં. ભા. ૧)

આ જૂનું મંદિર ભવ્ય અને દર્શનીય છે. મહાવીર ભગવાનની પ્રાચીન પ્રતિમા ૨૫ ફૂટની છે તે પણ સુંદર અને દર્શનીય છે. રંગમંડપમાં શ્રીઋષભદેવજી ભગવાનની બે પ્રતિમા ૩૫ ફૂટ ઊંચી બન્ને બાજુના બે ગોખલામાં છે. મુખ્ય મંદિરના સામેના ઝરૂખામાં શ્રી ગૌતમસ્વામીની સુંદર આરસની મૂર્તિ છે. મુખ્ય મંદિરની બહારની ભમતિમાં બન્ને બાજુ ચાર ચાર દેરીઓ છે, જેમાં એકમાં આચાર્ય પ્રતિમા, એકમાં અધિષ્ઠાયકા દેવી, એકમાં નાગદેવની મૂર્તિ અને બાકીની દેરીઓમાં જિનેશ્વર પ્રભુની મૂર્તિઓ છે,

ઓશિયાળના પૂર્વોત્તર ખૂણામાં એક નાની ટેકરી ઉપર શ્રી ‘સચ્ચાઈયા’ માતાનું મંદિર છે. ઓશવાલોની ઉત્પત્તિનું મૂળ સ્થાન આ ઓશિયાનગરી છે અને આ તેમની કુલદેવી છે. ચારે બાજુ ચાર નાની નાની દેરીઓ છે. રાજા ઉપલદેવે અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન કરી હતી અને પાછળથી આ મૂર્તિ ઉઠાવરાવી સચ્ચાઈયા દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવામાં આવ્યાનું કહેવાય છે. દેવીના મંદિર પાસે નાનો ઉપાશ્રય છે. આની પાસેના એક ‘મંદિરમાં (દેરીમાં) ભગવાનની મૂર્તિનાં ચિહ્ન દેખાય છે. પહેલાં તે મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની પાસેની દેરીમાં આ કુલદેવી હતી પરંતુ પાછળથી જૈનોની વસ્તીના અભાવે ઉપરનું પરિવર્તન થયું છે. ઓશિયામાં અત્યારે બે ત્રણ ૪૬

જૈનનાં ઘર છે; બાકી મહેશ્વરી મહાજન અને પુષ્કરણા ગ્રાહણોનાં ઘર છે.

ગામમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુના મંદિરની પાસે જ ડાબી તરફ એક મોટી ધર્મશાળા છે. જેમાં કારખાનું, લાયબ્રેરી, રતનાશ્રમ-જ્ઞાનભંડાર અને વર્ધમાન જૈન વિદ્યાલય છે, જેમાં લગભગ ૧૨૫ છોકરાઓ અભ્યાસ કરે છે. ધાર્મિક અને વ્યવહારિક જ્ઞાન અપાય છે. મરુધર દેશમાં શિક્ષણ ઓછું છે તેમાં આ સંસ્થાએ સારું કામ કર્યું છે. અહીંથી એક માઇલ દૂર *જેધપુર રેલ્વેનું ઓશીયા સ્ટેશન છે.

જેસલમેર

જેસલમેર તીર્થોના પરિચય આપતાં પહેલાં યાત્રિકોની અનુકૂળતા માટે જેસલમેર જવા માટેના જે મુખ્ય ત્રણ રસ્તાઓ છે, તેનો પરિચય નીચે આપ્યો છે—
(૧) બી. બી. એન્ડ સી. આર્થ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનના બાડમેર સ્ટેશન-

* જેધપુરમાં (૧) શ્રી નાદિનાથજી (૨) શાંતિનાથજી (૩) સંભવનાથજી (૪) શ્રી પાર્શ્વનાથજી (૫) મુનિસુવતરવામી જેમાં સ્ફટિકી સુંદર સફેદ મૂર્તિ છે (૬) ગોડી પાર્શ્વનાથજી (૭) કુંથુનાથ ભગવાન (૮) શાંતિનાથજીનું મંદિર જેને રાણીસાગરનું મંદિર કહે છે. (૯) ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજી. શાંતિનાથજી અને સફેદ રતનની સ્ફટિકી પ્રતિમાજી દર્શનીય છે. આ મંદિર દર્શનીય અને સૌથી મોટું છે (૧૦) આ સિવાય બેરબાગમાં પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. (૧૦) શહેરથી ત્રણ માઇલ દૂર યુરાંજીનું મંદિર છે જેમાં મૂળનાથક ભગવાન પાર્શ્વનાથજીની સુંદર મૂર્તિ છે. આ બધાં મંદિર અઢારમી સદીથી ઓગણીસમી સદી સુધીમાં બન્યાં છે. આમાં ગિરાજમાન મૂર્તિઓ બારમી સદીથી તે ઠંઠ ઓગણીસમી સદી સુધીની પ્રતિષ્ઠિત છે.

એ મોટી જૈન ધર્મશાળાઓ છે. ધણા ઉપાશ્રય છે. અહીં ઓસવાલ જૈનોનાં ઘર ૨૦૦૦ હજાર કહેવાય છે પણ તેમાં દાદુપંથી, કમીરપંથી, રામાનંદી, થાનકમાર્ગી, તેરાપંથી વગેરે ઘણાથે મતો પ્રવરે છે. શ્વે. મૂર્તિ જૈનોનાં ઘર ૪૦૦ થી ૫૦૦ કહેવાય છે. જેધપુર ૧૫૧૬માં રાઠોડરાવ જેધાજીએ વસાવ્યું છે. જૂના રાજમહેલો, બગીચા, પુસ્તકાલય-પ્રદર્શન વગેરે જોવા લાયક સ્થાનો પણ છે.

જેધપુર જવા માટે મારવાડ જંકશનથી પાલી થઇને જતી રેલ્વે લાઇનમાં બવાય છે.

પાલીમાં પણ છ જિનમંદિરો છે, ચાર ઉપાશ્રય છે, પાંચ ધર્મશાળાઓ છે. મોટું મંદિર નવલખા પાર્શ્વનાથજીનું આવન જિનાલપનું ભગ્ય મંદિર છે. આ મંદિર બારમી સદીમાં બન્યું છે. એક બેખમાં આ મંદિર મહાવીર પ્રભુનું મંદિર હતું એવું સૂચવ્યું છે પરંતુ સં. ૧૬૮૩ માં જીણીદાર સમયે પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીને પધરાવ્યા અને તે નવલખા પાર્શ્વનાથજીના મંદિરરૂપે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. એ શહેર બહાર સ્ટેશન પર પણ એક નાનું મંદિર છે તેમજ દોઢ માઉ દૂર લાખરીના કુંગર ઉપર ૧૭૮ પગથિયાં ચઢીને ઉપર બવાય છે ત્યાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. મંદિરની ચારે બાજુ કોટ છે. પરમ શાંતિનું સ્થાન છે. અહીં ૭૦૦ ઘર ઓસવાલ જૈનોનાં છે તેમાં ૩૦૦ મૂર્તિપૂજકનાં છે.

થી મોટર રસ્તો છે, જે રસ્તો જેસલમેર જનાર મુસાફરોને સુપરિચિત છે. ખાડમેર સ્ટેશન મારવાડના લૂણી જંકશનથી સિંધ-હદ્રાબાદ જતી બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેની મોટર જેજ લાઈનનું સ્ટેશન છે. ખાડમેરથી જેસલમેર જવા માટે મોટર હંમેશાં નિયમિત મળે છે ખાડમેરથી જેસલમેરની કાચી ખાડા ટેકરાવાળી સડક છે અને જેસલમેર ખાડમેરથી ૧૧૦ માઈલ દૂર આવેલું છે. આ મોટર રસ્તામાં પશુ જુદાં જુદાં ગામોએ પેસેન્જરો તથા સામાન ઉતારવા ચઢાવવા ખોટી થાય છે અને એકંદરે રસ્તામાં બીજો અકસ્માત ન થાય તો લગભગ ખાર કલાકે ખાડમેરથી જેસલમેર પહોંચાડે છે. ખાડમેરમાં પાંચ જૈન દેરાસરો છે.

(૨) મારવાડ રાજ્યની જોધપુર સ્ટેટ રેલ્વેના પોકરણ સ્ટેશનથી બીજો એક મોટર રસ્તો છે. પોકરણ સ્ટેશન જવા માટે હંમેશાં જોધપુર સ્ટેશનથી રાતના ૧૦-૨૫ વાગે એક ટ્રેઈન ઉપડે છે. આ ટ્રેઈન સવારના લગભગ ૮-૩૦ વાગે પોકરણ પહોંચી જાય છે. સ્ટેશનની સામે જ જેસલમેર મોટર સર્વીસની ઓફિસ છે. અહીંયા નિયમિત મોટર મળતી નથી પરંતુ જે અગાઉથી જેસલમેર મોટર સર્વીસના મેનેજરને લિખિત ખબર આપવામાં આવે અને ઓછામાં ઓછા આઠ પેસેન્જરો હોય તો મોટર તરત મળી શકે છે. બહુ બહુ તો એકાદ દિવસ મોટરની રાહ બેવી પડે છે. પોકરણમાં જૈનોની વસ્તી બિલકુલ નથી એમ કહીએ તો પશુ ચાલે, કારણ કે માત્ર એક જ જૈનનું ઘર છે તે પશુ કોઈ વખત હાજર હોય અને ન પશુ હોય. પોકરણમાં શિખરખંધી દેરાસરો ત્રણ છે. દેરાસરનો નજીક જ ઉપાશ્રય છે અને તેનો ઉપયોગ ધર્મશાળા તથા ઉપાશ્રય તરીકે કરવામાં આવે છે. પોકરણથી જેસલમેર માત્ર ૭૦ માઈલ દૂર થાય છે. સડક અહીંની પશુ પાકી તો ખાસ નથી જ છતાં પશુ ખાડમેરની સડકની સરખામણીમાં તો ઘણી જ સારી કહી શકાય. જેસલમેર જવા માટે સૌથી ટૂંકો અને સારો રસ્તો આ જ છે. ખાડમેર તથા પોકરણ બંને રસ્તે જેસલમેર જવા માટે 'જેસલમેર મોટર સર્વીસ' તરફથી મોટરો ચાલે છે અને બંને રસ્તે મોટર લાડું પેસેન્જર દીઠ ૪-૦-૦-ચાર રૂપિયા લેવામાં આવે છે. આઠ વર્ષની ઉંમરના બાળકની આખી ટિકીટ લેવામાં આવે છે અને પેસેન્જર દીઠ પાંચ શેર ખંગાલી વજન મફત લઈ જવા દેવામાં આવે છે.

(૩) જેસલમેર જવાનો ત્રીજો રસ્તો જોધપુરથી છે. જોધપુર રેલ્વે સ્ટેશનની નજીકમાં જ ગણેશમલજી મુતાની ધર્મશાળાની પાસે એમ. બી. બ્યાસ મોટર સર્વીસની ઓફિસ આવેલી છે. આ ઓફિસ તરફથી જોધપુર જેસલમેર જવાની મોટર સર્વીસ ચાલુ કરવામાં આવેલી છે. આ રસ્તાની સડક ઉપરનાં બંને રસ્તાઓ કરતાં પશુ ખરાબ છે, વળી જોધપુરથી જેસલમેર જવાનો રસ્તો પશુ સૌથી લંબાણ અને કંટાળાભર્યો છે. આ રસ્તે ૧૭૦ માઈલ જેસલમેર આવેલું છે. રસ્તામાં રાત રોકાણ પડે છે એટલે કે આજનો બેઠેલો માણસ બીજો દિવસે અને કેટલીક વખત તો ત્રીજો દિવસે પશુ જેસલમેર પહોંચે છે. જોધપુરથી જેસલમેરનું મોટર

ભાડું પેસેન્જર દીઠ ૬-૦-૦ છ રૂપિય લેવામાં આવે છે. જોધપુર તથા જોધપુરની આજુબાજુ નાનાં મોટાં ૨૦ દેરાસરો આવેલાં છે. વળી જોધપુરથી જેસલમેર જતાં રસ્તામાં નીચે મુજબ જૈન દેરાસરોવાળાં ગામો પણ આવે છે. જોધપુરથી ૪૨ માઇલ દૂર ખાલેસર આવેલું છે. જોધપુરથી ૨૬ માઇલ દૂર આગોલામ આવેલું છે. જોધપુરથી શેરગઢ ૬૩ માઇલ દૂર આવેલું છે. વળી ડોંગરી તથા દેવીકોટમાં પણ જૈન દેરાસર છે. આ પ્રમાણેના ત્રણ રસ્તા છે. આ પૈકી પોકરણથી જેસલમેર જવાનો રસ્તો જરા ખર્ચમાં વધુ છે, પરંતુ ઓછા કંટાળાભર્યો અને સુલભ છે. સારો ક્ષયેવર હોય તો સાડાત્રણ કલાકમાં સહેલાઈથી મોટર પહોંચી જાય છે.

તાર ટપાલનું સાધન--જેસલમેરમાં ટપાલની વહેંચણી હંમેશાં થતી નથી. દર ત્રીજે દિવસે ટપાલ નીકળે છે. વળી તારની પણ ખાસ સગવડ નથી છતાં પણ જેસલમેરથી પોકરણ ટેલીફોન લાઇન હોવાથી કાંઈ વાંધો આવતો નથી. ઇલેક્ટ્રીક અને રેડીઓની સગવડ છે. ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઘણી જ મોંઘી મળે છે અને કેટલીક સારી પણ મળતી નથી. વળી મોટા ભાગે ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમા પછી તો પાણીની પણ તંગાશ પડે છે. બાકી ખાસ પાણીની અગવડ બે મહિના રહે છે.

ધર્મશાળા--શહેરની મધ્યમાં જ પટવાઓની કલાપૂર્ણ હવેલોઓની નજીકમાં જ એક ધર્મશાળા નવી બંધાય છે. આ ધર્મશાળામાં જ જેસલમેર, અમરસાગર તથા લોદ્રવાળ તીર્થોનો વહીવટ કરનાર પેઢીનો ઓફિસ આવેલો છે. પેઢીનું નામ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર પાર્શ્વનાથ ભંડાર છે.

x

x

x

રાજપુતાનામાં અનેક શહેરોમાં જેસલમેર એક પ્રાચીન શહેર કહેવાય છે. અહીંના રાજાઓ ભાટી રાજપુતો કહેવાય છે. સં. ૧૨૧૨ માં રાવલ હુસાણના મોટા પુત્ર જેસલરાજે પોતાના ભત્રીજા મહારાવલ લોજદેવને શાહપુદીન ગેરીની સહાયતાથી હરાવ્યો અને તેને મારી લોદ્રવપુર-લોદ્રવા ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી પરંતુ ત્યાં ઠીક ન લાગવાથી લોદ્રવાથી દશ માઇલ દૂર એક ટેકરી ઉપર કિલ્લો બંધાવી પોતાના નામથી 'જેસલમેર' શહેર વસાવ્યું. ત્યારપછી અત્યારસુધીમાં ૩૮ રાજાઓ ગાદીએ આવ્યા છે. અહીં પહેલાં ૨૭૦૦ ઘર ઓસવાલ જૈનોનાં હતાં. અત્યારે તો દોઢસો બસો ખુલ્લાં હોય તો હોય. અહીં ૧૮ ઉપાશ્રય છે. સાત મોટા જ્ઞાનભંડારો છે. દસ જનમંદિરો છે. અહીંનાં મંદિરો અને જ્ઞાનભંડારો ખાસ દર્શનીય છે.

સાત જ્ઞાનભંડારોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—

૧. બૃહત્ભંડાર—કિલ્લાના શ્રીસંભવનાથજીના દેરાના ભોંયરામાં. આ ભંડારમાં બધાં તાડપત્રીય પ્રાચીન પુસ્તકોનો સુંદર સંગ્રહ છે. આ ભંડારની દેખરેખ જેસલમેર સંઘ રાખે છે. સંઘની રજા સિવાય આ ભંડાર નથી ઊઘડતો.

૨. તપાગચ્છીય ભંડાર—તપગચ્છના ગામના ઉપાશ્રયે છે.
૩. આચાર્યગચ્છીય ભંડાર—આચાર્યગચ્છના મોટા ઉપાશ્રયમાં છે.
૪. બૃહત્પરતરગચ્છીય ભંડાર—ભટ્ટારકગચ્છના ઉપાશ્રયમાં છે.
૫. લોંકાગચ્છીય ભંડાર—લોંકાગચ્છના ઉપાશ્રયમાં છે.
૬. ડુંગરસી જ્ઞાનભંડાર—ડુંગરસીજીના ઉપાશ્રયમાં છે.
૭. થીરશાહ શેઠનો જ્ઞાનભંડાર—થીરશાહ શેઠની હવેલીમાં છે.

જેસલમેરનો કિલ્લો બહુ મજબૂત છે અને તેમાં પ્રવેશમાર્ગની ઉપર ચાર પોળો-દરવાજા છે. હાથીપોળ, સૂરજપોળ, હવેલીપોળ અને ભૂતાપોળ. કિલ્લામાં બે કોટ છે. અંદરનો કોટ અને રાજમહેલ સાંડાશાહ શેઠે બનાવ્યાનું કહેવાય છે.

મંદિરોનો પરિચય આ પ્રમાણે છે—

૧. શ્રી ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર—૧૨૧૨ ના આષાઢ શુદ્ધ ૧ ને રવિવારે રાવ જેસલજીના હાથથી આ નગરનો પાયો નાખાયો ત્યારે તેમની સાથે આવેલા જૈનો લોદ્રવામાંથી શ્રી ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીની ચમત્કારિક મૂર્તિ પણ સાથે જ લાવ્યા હતા. ત્યારપછી ઘણાં વર્ષો સુધી આ પ્રતિમાજી પરોણા દાખલ જ રહ્યા છે. ૧૪૫૯ માં જિનરાજસૂરિજીના ઉપદેશથી મંદિર બનવાની શરૂઆત થઈ. ચૌદ વર્ષે મંદિરનું કામ પૂરું થયું. રાંકા ગોત્રના શેઠ જયસિંહ નરસિંહજીએ શ્રાવિન-ચંદ્રસૂરિજીના હાથે ૧૪૭૩માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિની નીચે વિ. સં. ૨૦૦ નો લેખ છે. શ્રી ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ વેળુની છે. મોતી સમાન વર્ણવાળી છે. પ્રતિમાજી સુંદર અને દર્શનીય છે. જેસલમેરના તીર્થનાયક આ જ માનવામાં આવે છે. બાવન જિનાલયનું બવ્ય મંદિર છે. આ મંદિરનું બોજું નામ લક્ષ્મણવિહાર છે. આ મંદિરજીમાં જિનસુખસૂરિજીકૃત ૧૭૭૧ ની ચૈત્ય પરિપાટી માં લખ્યું છે કે-૯૧૦ જિનપ્રતિમાઓ હતી, અને યતિ વૃષ્ણિચંદ્રજીરચિત ચૈત્ય પરિપાટી અનુસાર આ મંદિરમાં ૧૨૫૨ જિનપ્રતિમાઓ છે.

૨. સંભવનાથજીનું મંદિર—આ મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા ૧૪૯૭ માં જિનભદ્રસૂરિજીના હાથે થઈ છે. આ મંદિર ચોપડા ગોત્રીય એસવાલ હેમરાજ પુના આદિએ બનાવરાવ્યું છે. આ મંદિરના ભોંયરામાં તાડપત્રીય મોટો પુસ્તકભંડાર છે તે ખાસ દર્શનીય છે. આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા વખતે શ્રી જિનભદ્રસૂરિજીએ ૩૦૦ જિનપ્રતિમાઓની અંજનશલાકા કરાવી હતી. પહેલાં ૫૫૩ મૂર્તિઓ હતી જ્યારે યતિ-વૃદ્ધિરતનજીના જણાવ્યા મુજબ ૬૦૪ મૂર્તિઓ વિદ્યમાન છે.

૩-૪. શ્રી શાંતિનાથજી અને અષ્ટાપદજીનું મંદિર—આ બન્ને મંદિરો એક સાથે ઉપર નીચે છે. નીચે અષ્ટાપદજીનું મંદિર અને ઉપર શ્રી શાંતિનાથજીનું મંદિર છે. આ મંદિરોને સખવાલેચા ગોત્રના એસવાલ ખેતાજીએ, અને ચોપડા ગોત્રીય એસવાળ પાંચાએ બનાવેલ છે. આની પ્રતિષ્ઠા ૧૫૩૬ માં થઈ છે.

અષ્ટાપદજીના મંદિરમાં મૂલનાયકજી શ્રી કુંથુનાથજી છે. આની પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર જિનસમુદ્રસૂરિજી તથા જિનમાણિક્યસૂરિજી છે. ૧૫૮૦-૮૧માં પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. શાન્તિનાથજીના મંદિરમાં પ્રથમના મહાત્માના લખાણ મુજબના ૬૪૦ મૂર્તિઓ હતી અને યતિ વૃદ્ધિરત્નજીના લખાણ મુજબ ૮૦૪ મૂર્તિઓ છે, અને અષ્ટાપદજીના મંદિરમાં ૪૨૫ મૂર્તિઓ હતી અને ત્યારપછીના લખાણ અનુસાર ૪૪૪ મૂર્તિઓ છે.

૫. શ્રી ચંદ્રપ્રભસવામિનું મંદિર-આ મંદિર ત્રણે ખંડનું ઉત્તમ કારીગરીવાળું અને વિશાળ છે. ત્રણે ખંડમાં દરેક દિશામાં એક એક શ્રીચંદ્રપ્રભસવામીની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આથી આ મંદિરને 'ચતુર્મુખવિહાર' પણ કહે છે. ૧૫૮૬ માં જિનભદ્રસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. આ મંદિરના ખીજા માળમાં ધાતુની મૂર્તિઓ-પંચતીર્થોનો સંગ્રહ ઘણો સારો છે જેમાં પ્રાચીન અર્વાચીન દરેકનો સંગ્રહ છે. આ મંદિરમાં પ્રાચીન લખાણ મુજબ અને યતિજીના લખાણ મુજબ ૧૬૪૫ મૂર્તિઓ છે.

૬. શીતલનાથજીનું મંદિર-આ મંદિરમાં મૂલનાયકજી શ્રી શાન્તિનાથજી છે. ડાંગા ગોત્રીય ઓસવાલોએ મંદિર બનાવ્યું છે. ૧૫૮૧ માં પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. અહીં પહેલાં ૩૧૪ પ્રતિમાઓ હતી. યતિવર્યશ્રી વૃદ્ધિરત્નજીની વૃદ્ધિરત્નમાલામાં ૪૩૦ પ્રતિમાઓ આ મંદિરમાં છે એવો ઉલ્લેખ છે. આ મંદિર પણ બહુ જ રોનકદાર અને દર્શનીય છે.

૭. શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર-ચોપડા ગોત્રીય શેઠ ધન્નાશાહ ઓસવાલે બનાવ્યું છે. ૧૫૩૬ માં પ્રતિષ્ઠા શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીના હાથે થઈ છે. આ મંદિરનું ખીજું નામ "ગણધરવસહી" પણ છે. આ મંદિરમાં ચૈત્યપરિપાટીમાં ૬૩૧ મૂર્તિઓ હોવાનું લખ્યું છે જ્યારે વૃદ્ધિરત્નમાલામાં ૬૦૭ મૂર્તિઓ હોવાનું લખ્યું છે.

૮. શ્રી મહાવીર સ્વામીનું મંદિર-આ મંદિર રાજમહેલની પાસે છે. ખરઠીયા ગોત્રીય ઓસવાલ શેઠ દીપાએ આ મંદિર બનાવરાવ્યું છે. પ્રતિષ્ઠા ૧૪૭૩માં થઈ છે. વૃદ્ધિરત્નમાલામાં ૧૫૮૧ માં પ્રતિષ્ઠા થયાનું લખ્યું છે. ચૈત્યપરિપાટીમાં ૨૩૨ મૂર્તિઓ હોવાનું લખ્યું છે. વૃદ્ધિરત્નમાલામાં ૨૯૫ મૂર્તિ હોવાનું લખ્યું છે.

શહેરમાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી અને વિમલનાથજીનાં એમ બે મંદિરો છે. આ મંદિરો તપગચ્છનાં છે એમ કહેવાય છે. બન્ને મૂલનાયકજી ઉપર અનુક્રમે શ્રી વિજયદેવસૂરિજી અને શ્રી વિજયસેનસુરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો લેખ છે.

શહેરમાં છ ધરમંદિરો* છે. ત્રણ ઉપાશ્રય છે. ગામ બહાર દાદાવાડી છે, જે સત્તરમી સદીની છે.

* શહેરનાં દેરાસરો—જેશ્વરમેર શહેરમાં તેના કિલ્લાની માફક આઠ નાનાં મોટાં જિનમંદિરો આવેલાં છે, જેમાંથી બે દેરાસરો શિખરમંધી તથા ખીજાં છ ધર-દેરાસરો છે, જે નીચેના સ્થળોએ આવેલાં છે,

દસે મન્દિરોની મૂર્તિઓ ૭૨૮૧ છે. આઠ મન્દિરોમાં ૬૦૮૧ મૂર્તિઓ છે અને બે મન્દિરોમાં નાની મોટી મૂર્તિઓ ૧૨૦૦ લગભગ છે, એટલે કુલ ૭૨૮૧ થાય છે.

જેસલમેરમાં મહાન ક્રિયાદ્વારક તપસ્વી શ્રી આણંદવિમલસૂરિજીના વિદ્વાન શિષ્ય બાલગ્રહચારી, આજીવન છટ્ટની તપસ્યા કરી પારણે આયંબિલ તપ કરનાર મહાતપસ્વી મહોપાધ્યાયજી શ્રી વિદ્યાસાગરજી પધાર્યા હતા. એવો ઉલ્લેખ મલે છે કે-શ્રી સોમપ્રભસૂરિજીએ આ પ્રદેશનો વિહાર અતિથય કઠણ ધારી સાધુઓનો વિહાર બંધ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી હતી. ઘણાં વર્ષો વિહાર બંધ રહ્યો પણ ખરો. બાદમાં શ્રી આણંદવિમલસૂરિજીને જેસલમેર આદિના સંઘોએ આગ્રહભરી વિનંતિ કરી સાધુઓનો વિહાર ખુલ્લો કરાવ્યો હતો. ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિદ્યાસાગરજીએ આ પ્રદેશમાં વિહારી ઘણાંકાંટો સહી ધર્મનો મહાન પ્રચાર કર્યો હતો. શ્રાવકોને ધર્મમાં સ્થિર કર્યા હતા અને શુદ્ધ ભાગે બતાવી સન્માર્ગે વાળ્યા હતા. જેસલમેર ત્યારપછી સારી રીતે ધર્મમાં આગળ વધ્યું હતું. આ પ્રસંગ ત્રિ. સં. ૧૫૮૨ થઈ નો છે. (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય-તપગચ્છ પટ્ટાવલી.)

(૧) કોઠારી પાડામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીનું શિખરબંધી દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરમાં બીજા ત્રણ ગમારામાં જુદા જુદા મૂળનાયકો પણ છે. ત્રીએના બાગમાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી તથા શ્રી સીમધરસ્વામી તથા મેડા ઉપર ગેડીપાર્શ્વનાથજી તથા સંકટહર પાર્શ્વનાથજી મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. જેસલમેર શહેરના દહેરાસરોમાં મેઢામાં મોટું આ જ દેરાસર છે અને તપાગચ્છવાળાઓએ બંધાવેલું દેરાસર પણ આ એક જ છે.

(૨) આચાર્ય ગચ્છના ઉપાગ્રયમાં શ્રી વિમળનાથજીનું દેરાસર આવેલું છે, આ દેરાસરનો વહીવટ શ્રીયુત ધારેલાલજી જન્દાણી કરે છે.

(૩) પટવેંકી હવેલીમાં શેઠ હિંમતરામજી આફણાએ બંધાવેલું ધર દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ આઈદાનજી આફણા કરે છે.

(૪) પટવેંકી હવેલીમાં શેઠ અખયસિંહજીએ બંધાવેલું ધરદેરાસર આવેલું હતું તે હાલ જેઠમલજી સેવક પટવેંકી હવેલીની પાસેની બીજી હવેલીમાં રહે છે ત્યાં ત્રીજે માળે લઈ જવામાં આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ વિજયસિંહજી કરે છે.

(૫) ભૈયા પાડામાં શેઠ ચાંદમલજીની હવેલીમાં ત્રીજે માળે ધર દેરાસર આવેલું છે. દેરાસરનો વહીવટ શેઠ સીરેમલજી આફણા કરે છે.

(૬) મહેતા પાડામાં શેઠ રામસિંહજી મુતાનું ધરદેરાસર તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજે માળે આવેલું છે તેનો વહીવટ શેઠ રામસિંહજી મુતા પોતે જ કરે છે.

(૭) મહેતા પાડામાં શેઠ ધનરાજજી મુતાનું ધરદેરાસર તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજે માળે આવેલું છે, તેનો વહીવટ આઈ લાલુઆઈ કરે છે.

(૮) ધીરશાહની હવેલીમાં બીજે માળે શેઠ ધીર શાહનું ધર દેરાસર આવેલું છે, જેનો વહીવટ શેઠ જવાહરમલજી બણશાહી કરે છે,

અહીંના પુસ્તકલંડારોનું લીસ્ટ ગાયકવાડ સરકારની સહાયતાથી શ્રીયુત ચીમનલાલ ડી. દલાલે તૈયાર કર્યું હતું. બાદ ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝ દ્વારા પં. શ્રી લાલચંદભાઈ દ્વારા ખૂબ પ્રયત્ન કરી સારી રીતે પ્રકાશિત કરાયું છે. તેમજ જેસલમેરનો ઇતિહાસ, ચિલાલેખો વગેરેનો અપૂર્વ સંગ્રહ બાબુ પુરણચંદ્રજી નહારે “જેસલમેર” નામક પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ લા. ૩ માં પ્રકાશિત કરેલ છે. ચંદનમલજી નાગોરીએ પણ જેસલમેરમાં ચમત્કાર પુસ્તકમાં જેસલમેરનો ટૂંકો ઇતિહાસ અને ચમત્કારો આપ્યા છે. જિજ્ઞાસુઓએ પુસ્તકો ખાસ જોવા યોગ્ય છે.

અહીંનાં લગ્ન મંદિરો જોઈને જ ખાસ કહેવાયું છે કે—

“ જેસલમેર જુહારીયે, દુઃખ વારિયે રે;
અરિહંત બિખ અનેક, તીરથ તે નમું રે.”

જેસલમેરના જ્ઞાનલંડારોમાંનાં પુસ્તકો ગુજરાત પાટણમાંથી આવેલાં છે, જે વખતે ગુજરાત ઉપર વારંવાર મુસલમાની હુમલા થવા માંડ્યા ત્યારે ત્યાંનાં સઘે, આચાર્યોએ ૨ળી પુસ્તકે ની રક્ષા માટે જેસલમેરને યોગ્ય સ્થાન માન્યું અને ૧૬૪૨ પછી પાટણથી પચાસ ગાડાં ભરી શાસ્ત્રો, તાડપત્રની પ્રતો અને પુસ્તકો અહીં મોકલ્યાં. આ. શ્રી જિનભદ્રસૂરજીએ બધાની સારી વ્યવસ્થા કરાવી હતી, પરંતુ વિ. સં. ૧૫૦૦ લગભગમાં પૂજારીઓએ સોનેરી અને રૂપેરી પ્રતોને બાળી રાખ કરી તેનું સોનું-રૂપું વેચ્યું હતું. ત્યાર પછી સંઘને બમર પડવાથી વ્યવસ્થા સારી થઈ.

અમરસાગર

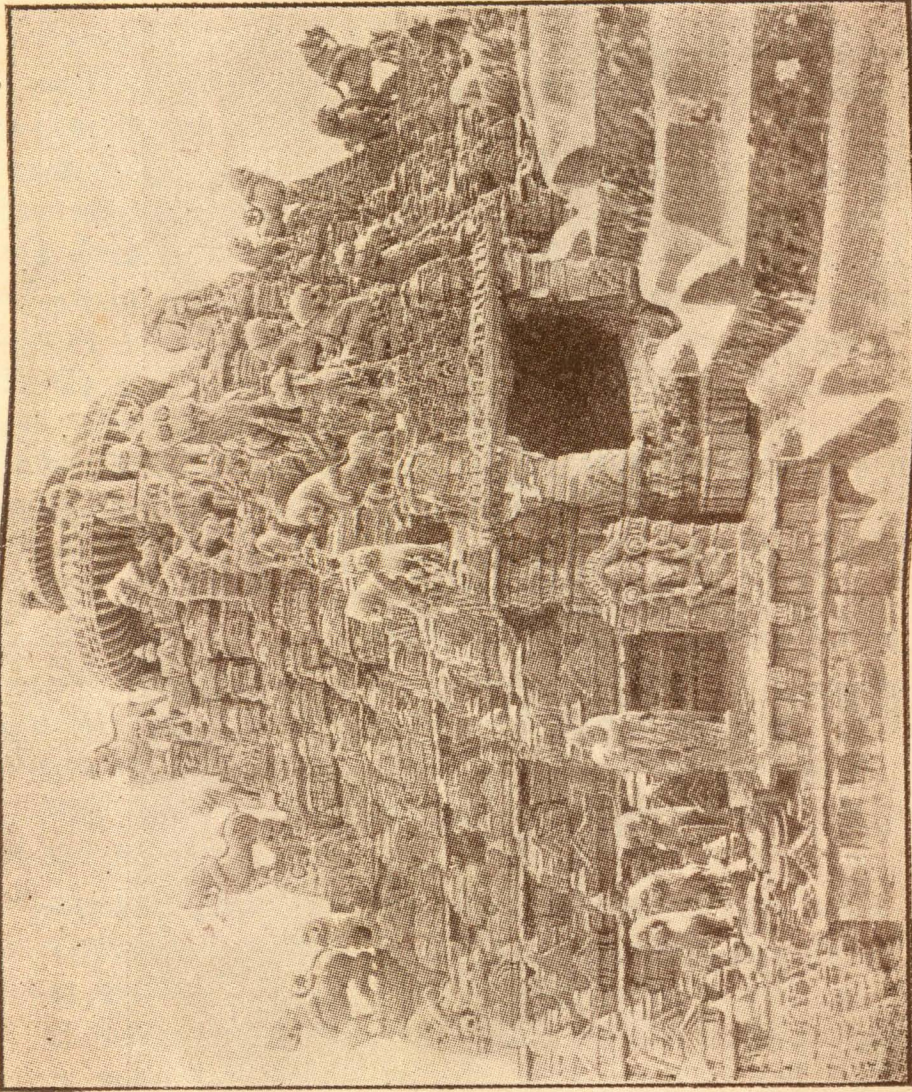
જેસલમેરથી એક કોશ અમરસાગર છે. અહીં અનેક બાગબગીચા અને આરામનાં સ્થાનો છે. ધર્મશાળાઓ છે અને ત્રણ સુંદર જિનમંદિરો છે.

૧. બાંકુણાગોત્રીય શેઠ હિમ્મતરામજીએ બનાવ્યું છે. ૧૯૨૮માં આ મંદિર સ્થપાયું છે. મૂલનાયક શ્રી આદિનાથ ભગવાન છે. મંદિરની સામે એક નાની ધર્મશાળા અને જમણી તરફ એક બગીચો છે. આમાં એક મોટો શિલાલેખ છે. આ લેખમાં શેઠ બાંકુણાજી તરફથી જેસલમેરથી સિદ્ધાચળજી વગેરેનો જે મોટો સઘ નીકળ્યો હતો તેનો ઇતિહાસ છે. લેખ ૬૬ પંક્તિઓમાં પીળા પથ્થર પર જેસલમેરી ભાષામાં ખોદાયેલો છે.

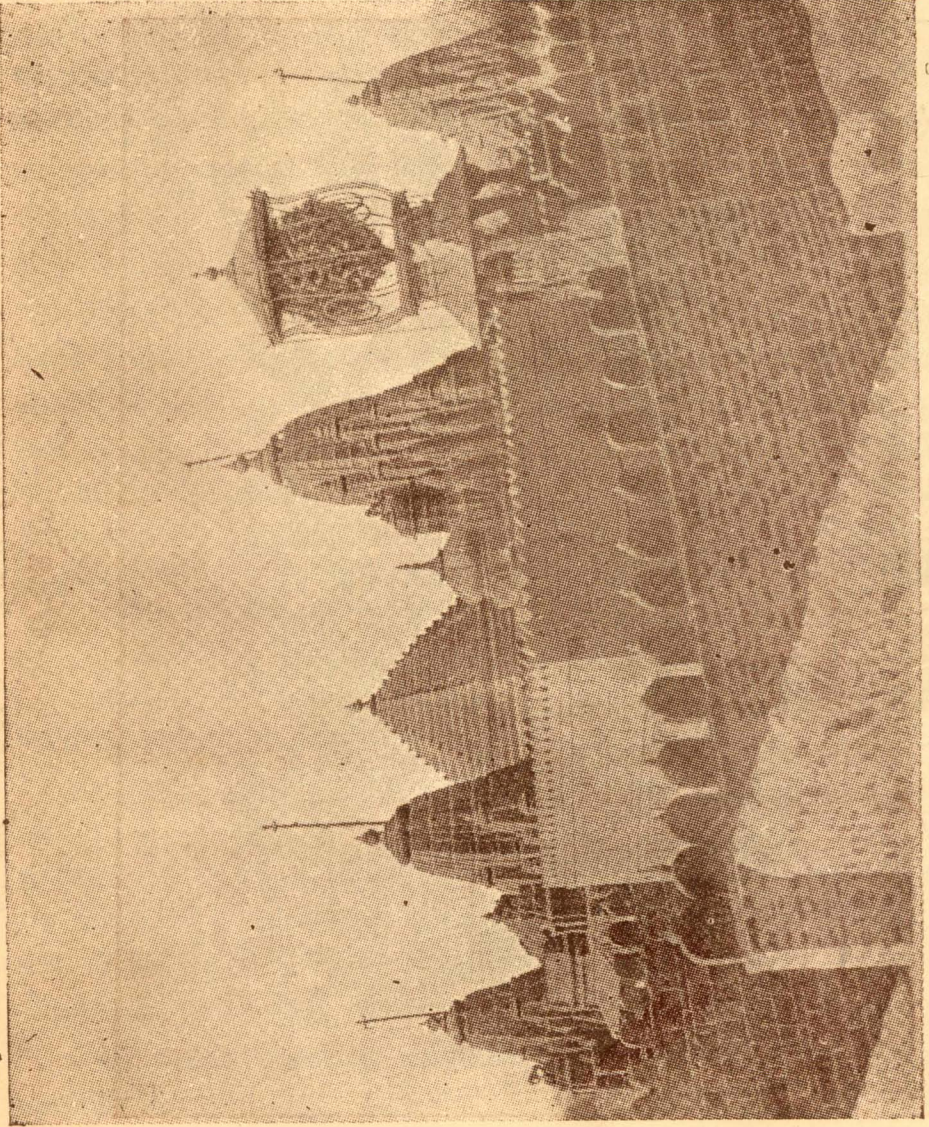
૨. ૧૯૮૭માં બાંકુણા સવાઈરામજીએ બનાવ્યું છે, જેમાં મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન છે.

૩. ૧૯૦૩ માં પંચો તરફથી આ મંદિર બન્યું છે. મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવની પ્રતિમા બહુ જ સુંદર અને મનોહર છે.

અમરસાગરમાં પીળા પથ્થરની મોટી બાણો છે. આ પ્રદેશમાં આ પથ્થરો મકાનો મંદિરો, મૂર્તિઓ બનાવવામાં ખૂબ વપરાય છે. પથ્થર મજબૂત, ચળકતો

જેસલમેર
શ્રી શાન્તિનાથજીના મંદિરની શિલ્પકલાનું ચોક્કસ દ્રશ્ય.

લોદ્ધવા (જેસલમેર)
શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિર સામેનું દ્રશ્ય.

અને આસાદાર હોય છે. આ પથરોમાં એક ખૂબી છે કે જેમ જેમ એના ઉપર પાણી પડે તેમ તેમ આ પથર મજબૂત બને છે. અહીંથી પથરો બહુ દૂર દૂર સ્થાનોમાં પણ જાય છે.

લોદ્રવા

અમર સાગરથી ૪ કોશ અને જેસલમેરથી પાંચ કોશ દૂર લોદ્રવા-લોધવા છે. અહીં પહેલાં લોધ યા લોડૂ જાતિનાં રાજપુતોનું રાજ્ય હતું પરંતુ વિ. સં. ૧૦૮૨માં દેવરાજ ભાટીએ લોડ સરદારોને હરાવી લોદ્રવામાં પોતાની રાજધાની બનાવી, પરંતુ ૧૨૧૨ લગભગમાં જેસલ ભાટીએ મહામદ ઘોરીની સહાયતાથી લોદ્રવા ઉપર ચઢાઈ કરી, લોજદેવ રાવલને હરાવી પોતે રાજ્ય મેળવ્યું અને પછી લોદ્રવાને બદલે જેસલમેરમાં રાજગાદી સ્થાપી. ત્યારપછી લોદ્રવાની પડતી દશા થઈ. અત્યારે આ નગરના ખંડિયરો ચારે તરફ દેખાય છે. આ લડાઈમાં શ્રી ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરને પણ ખૂબ હાનિ પહોંચી, પરંતુ ૧૮૭૫માં લજ્જશાહી ગેઝેટીય શેઠ થીડુ શાહે આ મંદિર બનાવ્યું. અહીં પાંચ અનુત્તર વિમાનના આકારનાં પાંચ મંદિર બનાવ્યાં. વચમાં પાર્શ્વનાથજીનું મોટું મંદિર છે. બાકીનાં ચારે દિશામાં એક એક મંદિર છે. મુખ્ય મંદિરની ડાબી બાજુ એક સમવસરજીની ઉપર અષ્ટાપદ તથા તેની ઉપર કલ્પવૃક્ષ બહુ સરસ બનેલ છે.

આ તીર્થના મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીની શ્યામ મૂર્તિ એક હજાર કુણાવાળી છે. કહેવાય છે કે-શેઠ થીડુ શાહે ૧૬૯૩માં સિદ્ધાચલજીનો મોટો સંઘ કાઢ્યો હતો. તે વખતે પાછા વળતાં પાટણથી મૂર્તિના તોલનું સોનું આપીને પાર્શ્વનાથ ભગવાનની બે મૂર્તિઓ લાવ્યા હતા. જેમાંની એક તો શ્રી મૂલનાયકજી તરીકે સ્થાપી અને બીજી મૂર્તિ ઉત્તર-પૂર્વના નાના મંદિરમાં સ્થાપી છે. શેઠ થીડુશાહ જે રથ સંઘમાં લઈ ગયા હતા તે રથ પણ અધાવધિ સાચવી રાખેલ છે.

અહીં ત્રણ ઉપાશ્રય છે, ધર્મશાળા છે. અહીં પૂજારી અને ગારી લોકોનાં પાંચ સાત ઘર સિવાય બીજી વસ્તુ નથી.

સહસ્રકુણા પાર્શ્વનાથ ઉપર સિવાય નીચેનાં સ્થાનોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.

૧. ઉદયપુરમાં ૨. રાધનપુરમાં, સહસ્રકુણા પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે.
૩. સજુવાસમાં વિ. સં. ૧૭૦૦નું સુંદર મંદિર છે.
૪. પાટણમાં સહસ્રકુણાજીનું મંદિર છે.
૫. અમદાવાદમાં દેવચાને પાડે તથા શાંતિનાથજીની પોળમાં એક મૂર્તિ છે.
૬. જાનાગઢમાં સગરામ સોનીની ટુંકમાં મૂલનાયકજી શ્રી સહસ્રકુણા પાર્શ્વનાથજી છે.
૭. કરાંચીમાં સહસ્રકુણાજીનું સુંદર મંદિર છે.
૮. ઝોંકારજીમાં સહસ્રકુણાજીનું મંદિર હતું.

દક્ષિણમાં વિજયપુરમાં જૂના ખંડિયેરા ખોદતાં એક લોંચરામાંથી સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજીની તેરમા સૈકાની પ્રતિમાજી નીકળી હતી, જે વિજયપુરમાં વિરાજમાન છે. શિખરજીમાં પણ સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે.

દેવીકોટ

જેસલમેર સ્ટેટનું એક પ્રાચીન ગામ છે. અહીં એક સુંદર જિનમંદિર છે જે ૧૮૬૦માં બનેલું છે. શ્રી ઋષભદેવજીની સુંદર પ્રતિમા છે. આવકોના પંદર ઘર છે. આ સિવાય બીજું એક જુથું જિનમંદિર પણ છે. ૧૮૭૪માં બનાવેલી દાદાવાડી પણ છે. અહીં સં. ૧૮૬૦થી ૧૮૯૭ના લેખો મળે છે. ઉપાશ્રય છે. અહીંથી જેસલમેર બાર ગાઉ દૂર છે.

બ્રહ્મસર

અહીં એક પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. ચમત્કારી દાદાવાડી છે.

આડમેર

કરાંચી લાર્ધનમાં સ્ટેશન છે. અહીંથી જેસલમેર પણ જવાય છે. અહીં ૭૦૦ ઘર ઓસવાલ જૈનોનાં છે. સાત જિનમંદિર છે. ચાર મોટા ઉપાશ્રય છે અને બે ધર્મશાળાઓ છે. થયપિ મંદિરો બહુ પ્રાચીન નથી પરંતુ એમાં પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે. શ્રી ઋષભદેવજીના મંદિરમાં ૧૬૭૮નો લેખ પણ છે.

ચારે ઉપાશ્રયોમાં વિદ્વાન યતિવર્યો રહે છે.

પોકરણ

જેના નામથી પોકરણ ફલોધી કહેવાય છે તે આ પોકરણ છે. અહીં ત્રણ સુંદર શિખરબદ્ધ મંદિરો અને બે ઉપાશ્રયો છે. આવકોનાં ૮ ઘર છે. એકમાં શ્રી ઋષભદેવજીના મૂલનાયક છે અને બીજામાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી મૂલનાયક છે.

પોકરણ-ફલોધી

જેનો પરિચય પાછળ આપ્યો છે. ૫૦૦ થી વધારે ઘર શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોનાં છે. ગામમાં છ જિનમંદિરો તેમજ એક તલાવ ઉપર મંદિર છે. ચાર પાંચ ઉપાશ્રયો છે. ચાર દાદાવાડીઓ છે. અહીંના મંદિર વીસમી સદીનાં બનેલાં છે.

બીકાનેર

પંદરમી સદીમાં રાવ વિકાલજીએ આ નગર વસાવ્યું છે. અહીં એક હજાર ઘર શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોનાં છે. લગભગ ૩૦ જિનમંદિરો છે. તેમજ ૪-૫ જ્ઞાનભંડારો પણ છે. સ્ટેટ લાયબ્રેરી પણ સારી છે.

(૧) અજિતનાથ ભગવાનનું દહેરાસર-આ દહેરાસર પ્રાચીન છે. શ્રી હીર-

વિજયસૂરિ મહારાજના સમયનું કહેવાય છે. (૨) આદીશ્વરજી (૩) પાર્શ્વનાથજી (૪) શાંતિનાથજી, (૫) વિમલનાથજી, (૬) અજિતનાથજી, (૭) કુંથુનાથજી. આ મંદિરમાં પાર્શ્વનાથજીની રત્નની પ્રતિમા છે. (૮) શાંતિનાથજી (૯) સુપાર્શ્વનાથજી (૧૦) આદીશ્વર ભગવાનજી (૧૧) પદ્મપ્રભુ, (૧૨) મહાવીરસ્વામીનું (૧૩) પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું (૧૪) શંખેશ્વરજી (૧૫) શાંતિનાથજી (૧૬) સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજી, (૧૭) મલ્લિકનાથજી, (૧૮) ચંદ્રપ્રભુજીનું (૧૯) મહાવીર પ્રભુનું (૨૦) મલ્લિકનાથજી (૨૧) સુમતિનાથ સ્વામીનું. આ મંદિર વિશાલ ત્રણ માળનું અને મોટું છે. (૨૨) શ્રી મંદિરસ્વામીનું (૨૩) નેમનાથજી ભગવાનનું (૨૪) પાર્શ્વનાથજી, (૨૫) રૂપભદ્રેશજી, (૨૬) ગોડી પાર્શ્વનાથજી, (૨૭) શાંતિનાથજી, (૨૮) કુંથુનાથજી, (૨૯) શામળીયા પાર્શ્વનાથજી, (૩૦) આદીશ્વરજી.

અહીં ઉપાશ્રયો પણ ઘણા છે. યતિઓ-યતિણીયો પણ રહે છે. અહીંની નોકારવાળી પ્રસિદ્ધ છે. વિદ્વાન યતિઓ-શ્રીપૂજ્યો પણ અહીં રહે છે. અહીંનો પ્રદેશ રેતાળ છે. ઉંટનાં વાહનો ઘણાં મળે છે. ખેતી પણ ઉંટથી થાય છે ખરી. ઢાઢાવાડીયો પણ છે. મંદિરો અને જ્ઞાનમંડારો ઢશનીય છે.

ઉદયપુર

મેવાડની વર્તમાન રાજધાનીનું શહેર છે. આખા મેવાડમાં અત્યારે તો ઉદયપુર જેવું શહેર નથી, મહારાજા ઉદયસિંહજીએ સત્તરમી સદીમાં-૧૬૨૪ માં ઉદયપુર વસાવ્યું છે. ઉદયપુર વસતું એ જ સાતમાં ઉદયપુરના સુપ્રસિદ્ધ શ્રી શીતલનાથજીના મંદિરનું ખાતમુદૂત થયું હતું. મેવાડના રાજાઓ શરૂઆતથી જ જૈનધર્મ પ્રતિ બહુ ઉઠાર, ભક્તિમયી અને શ્રદ્ધાશીલ રહ્યા છે. મેવાડની જૂની રાજધાની આહડ-અઘાટપુર હતું. તે વખતે ત્યાં બનેલાં બાવન જિનાલયનાં મંદિરો એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે તેમજ આ જ અઘાટપુરમાં મેવાડના મહારાજા તરફથી શ્રી* જગન્નથંદ્રસૂરિજીને તેરમી સદીમાં 'મહાતપા'નું બિરુદ મળ્યું હતું.

* તપગચ્છની ચુંમાલીસમી પાટે આચાર્ય થયા છે. તેમણે અઘાટપુર-મેવાડના રાજાની સમક્ષ બત્રીસ દિગંજર વાદીઓને જીત્યા હતા, અને વાદમાં હીરાની જેમ અમેલ રહેવાથી 'હીરલા' જગન્નથંદ્રસૂરિ આવું બિરુદ રાજાએ આપ્યું. ત્યારપછી બાર વર્ષ સુધીની સૂરિજીની મહાન તપશ્ચર્મા બેઠા મેવાડના રાજા જૈત્રસિંહે તપાનું બિરુદ ૧૨૮૫ માં આપ્યું ત્યારથી વડગચ્છનું તપગચ્છ નામ પડ્યું. (તપગચ્છ પઢાવલી)

મેવાડનરેશ સમરસિંહ અને તેમની માતા જયતલ્લાદેવીની દેવેંદ્રસૂરિજી પ્રત્યે બહુ જ સારી ભક્તિ હતી. સૂરિજીના ઉપદેશથી રાજમાતાએ ચિતોડના કિલ્લામાં શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. સૂરિજીના ઉપદેશથી પ્રસન્ન થઈ રાજા સમરસિંહે

આ સિવાય દેવાલી, સેસાર, સમીના ખેડા વગેરેનાં પ્રાચીન મંદિરો પણ આ જ વસ્તુ સૂચવે છે. મેવાડ રાજ્યના જ્યાં જ્યાં કિલ્લા બન્યા છે ત્યાં ત્યાં શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર બનશે. આવા ઉલ્લેખો પણ મળે છે. અને એ જ પ્રમાણે અત્યારે તે દરેક સ્થાનોમાં જૈનમંદિરો છે.

પંદરમી સદીમાં (૧૪૫૦) મેવાડના મુખ્ય મંત્રી રામદેવ અને ચુંડાજી હતા, જેમના આગ્રહથી શ્રી સોમસુંદરસૂરિજી એ મેવાડમાં ખૂબ વિહાર કરી જૈનધર્મની જ્યોતિ જગાવી હતી. આ સમયે દેવકુત્તપાટક (દેલવાડા) માં નીમ્બ શ્રાવકે ખૂબ ખર્ચ કરી મોટો મહોત્સવ કર્યો હતો. અને શ્રી ભુવન વાચકને આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું હતું. આવી રીતે મહારાણા લાખાજીના પરમ વિદ્યાસુ શ્રાવક વિસલદેવે ૧૪૩૮ માં શ્રેયાંસનાથ ભગવાનના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. ૧૪૪૪માં જિનરાજસૂરિજીના હાથે આદિનાથજીની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. ૧૪૮૯ માં પણ શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ ઘણાં સ્થળોએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. રાણા મોકલજીના સમયમાં તેમના મુખ્ય મંત્રી સયણપાલજીએ ઘણાં જૈન મંદિરો બનાવ્યાં હતાં. ત્યારપછી રાણા કુમ્ભાજીના સમયમાં મેવાડમાં ઘણાં જૈન મંદિરો બન્યાં છે. તેમાં યે ચિત્તોડનું કુંભારાણાનું મંદિર એની સાક્ષી પૂરે છે. રાણા કપુરજી મંદિર પણ આ સમયે બન્યું છે. રાણા કુંભાજીએ પણ એમાં મદદ-સહાયતા આપી છે. તેમજ નાગદાનાં મંદિરો તેમાં યે શ્રી અદ્વૈતજીનું મંદિર બન્યું છે અને શ્રી શાન્તિનાથજીની સાત ફૂટ ઊંચી ભવ્ય પ્રતિમા ૧૪૯૪ મહાશુદ્ધિ ૧૧ ગુરવારે શેઠ લક્ષ્મી-ધરજીએ અને તેમના પુત્રોએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે તે પણ એ જ સમય છે.

ત્યારપછી રાણા ઉદયસિંહના સમયે ઉદયપુરમાં બનેલ જૈન મંદિર તેમજ મહારાણા પ્રતાપ અને લામાશાના સમયે અને ત્યારપછી પણ મેવાડ સદાયે જૈન ધર્મની જલ્દત જ્યોતિ રૂપ જ રહ્યું છે.

જે દુરમાન બહાર પડ્યું હતું તે ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. આ દુરમાન પણ એ વસ્તુ સાક્ષી કરે છે કે રાખને જૈનધર્મ ઉપર કેટલો સુંદર અનુરાગ હતો.

સ્વસ્તિશ્રી एकलिंगजी परसादातु महाराजाधिराज श्री कुंभाजी आदेशातु मेदपाटरा उमराव थाबोदार कामदार समस्त महाजन पंचाकस्य अप्र आपणे अठे श्रीपुज तपमच्छका तो. देवेन्द्रसूरिजीको पंथका तथा पुनम्या गच्छ का हेमाचारजजी को परमोद है । धर्मज्ञान बतायो सो अठे आणांको पंथको होवेगा जाणीने मानागा, पुजागा । परथम (प्रथम) तो आगे सुद्धी आपणे गढकोट में नींवदे जद पहोला श्री रिषभदेवजीरा देवरा की नींव देवाडे है, पूजा करे हे अषे अजु ही मानेगा । सिसोदा पगका होवेगा नेसरे पान (सुरापान) पीवेगा नहि और धरम मुरजाव में जीव राखणो या मुरजादा लोयगा जणीने महासन्ना (महासतियों की आण है) औ फेल करे गाजणीने तलक है ।

મહારાણા સર કૃત્તેસિંહરાવે શ્રી કેશરીયાજી ભગવાનને સવાલાખની આંગી અર્પણ કર્યા-ચઢાવ્યાના પ્રસંગો પણ તાજ જ છે. વર્તમાન મહારાણાનો પણ જૈન સંઘ સાથે સારો સંબંધ છે. ખન્ને રાજાઓના સમયમાં અનેક વિદ્વાન જૈન આચાર્યો ઉદયપુરમાં પધાર્યા છે. અને રાણાઓએ વ્યાખ્યાનોનો લાભ લીધો છે. શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી, શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી આદિ સૂરિપુંગવોનું બહુમાન અને આદર જળવાયા છે એ બહાર હકીકત છે.

ઉદયપુરમાં કુલ ૩૫-૩૬ જિનમંદિરો છે જેમાં શ્રી શીતલનાથસ્વામીનું મંદિર સૌથી પ્રાચીન છે, અર્થાત્ ઉદયપુર વરયા પછી તરતમાં જ આ મંદિર સ્થાપિત થયું છે. તેનું મિનાકારી કામ દર્શનીય છે. તેમજ વાસુપૂજ્ય ભગવાનનું કાચનું મંદિર પણ સુંદર છે. યોગાનનું મંદિર, વાડીનું, શેઠનું કેશરીયાનાથજીનું વિગેરે મંદિરો બહુ જ સુંદર, વિશાલ ને દર્શનીય છે. યોગાનના મંદિરમાં આવતી ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી પદ્મનાભ પ્રભુની બેઠેલી લગભગ ૪૫૫૫ પુટની મોટી પ્રતિમા છે.

ઝોગણીસમી સદીના જૈન કવિએ ઉદયપુરનાં મંદિરોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આપ્યું છે, તે વખતે ૨૪ મંદિરો હતાં. એ વર્ણન એમના શબ્દોમાં જ જોઈ લઈએ—

અશ્વસેન જિનદં, તેજ દિણ્દં શ્રી સહસ્ત્ર કૃણા નિત મહાદં
મહિમા વિખ્યાતં જગ ત્રહી ત્રાતં અથ મહિન કરે નિષાદં
શ્રી ઓદિ જિનેશં મેટણુ કલેશં જસુ સુરત બલહલભાતં

શ્રી ઉદયપુર મંડાણ-૧૨

શ્રી શીતલસ્વામં કરું પ્રણામં, ભવિજને પૂજિત નવ અંગં;
ચોતીસ જિનાલયં, ભુવન રસાલં, સર્વ જિનેશ્વર સુખસંગં
સત્તરભેદ પૂજ ઉમેદં, પય સેવિત જસુ સુર રાણું શ્રી ઉ. ૧૩
સંવેગી સાલં વડી વિશ્વાલં પ્રાસાદ જૂપાસ ફાવે સારં;
શ્રી આદિ જિણ્દં તેજ દિણ્દં જવરિયા દેહરા પારં
ચોમુખ પ્રાસાદં અતિ આદહાદ, દર્શન શુભ ધ્યાનં શ્રી ઉ. ૧૪
વળી કુશલજૂપોલં અતિરંજરોલં સંગ રવાડી સેરીય તાસં
શ્રી સંતિજિણેશં વિમલેશં ધાનમઢી સાયર પાસં,
દાદાવલી દેહરી સિખરાં સેહરી પ્રાસાદ મહાલક્ષ્મી સ્થાન શ્રી. ઉ. ૧૮

આ પછી કવિ કોટ બહારનાં મંદિરોનું વર્ણન કરે છે,—

શ્રી શાંતિનાથ હી જિન જોય મહિમા અધિક મહિસોય;
ચિત્રિત ચૈત્ય હી નવરંગ, દર્શન દેખીયાં ઉમંગ.
સીખરખંધ હી પ્રાસાદ કરત મેરંસુ અતિ વાદ;
શ્રી પદ્મનાભજી જિનાલય દેખ્યાં દિલ હે ખુસાલ.

પૂનિમ વાસરે મેલક નર થદ હોત હે બેલાક;
અગ્રે હરિત હે ચોમાન હરિત લડત હે તિહીઆન. ૭

x x x
જિનપ્રાસાદ જૂ ભારીક સૂરત બહોત હે ખ્યારીક;
સચ્ચા સોલમા જિણુદ, પેળ્યાં પરમ હે આનંદ. ૧૧
આદિ ચરણ હે મંડાણુ, પૂજ્યાં હોત હે સુખખાન;
જંગી ઝાડ હે અતિ ખંગ ચાંદ ન્યૂ પોલહી દૂરંગ. ૧૨

આ જૈન મંદિરોનાં દર્શન ઉપરાંત ઉદયપુરમાં—

રાજમહેલ, તેની પાસેનું વિશાળ તળાવ, તેના મધ્ય ભાગમાં રહેલો રાજ-મહેલ, હાથીખાનું, કોર્ટ, કોલેજ આદિ ઘણું જોવા જેવું છે. ગામ બહાર હાથી પોળ પાસે જ મોટી જૈન ધર્મશાળા છે. અહીંથી કેસરીયાળુ દક્ષિણમાં ૪૦ મ ઈલ દૂર છે. ઉદયપુર મેવાડની જૈન પુરી છે. અહીં શ્વેતાંબર જૈન સમા, મંદિરો જીર્ણોદ્ધાર આદિની વ્યવસ્થા સારી કરે છે. ઉપાધ્યો, ધર્મશાળા, બાયબ્રેરી, પુસ્તકભંડાર વગેરે પણ છે.

સમીના ખેડા

ઉદયપુરથી બે માઈલ દૂર આ સ્થાન છે. અહીં પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. પોષ દશમનો મોટો મેળો ભરાય છે. કવિ હેમ અહીંના મંદિરનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે—

મગરા માછલા ઉતંગ, કિસન પોલ હી અતિ વંક;
ખેડા સમીને શ્રી પાસ, પૂજે પરમ હી હુલાસ,
દશમી દિવસ કામેલાંક, નર થદ હોત હે બેલાંક
સાહમી વચ્છલ પકવાન અર્યા અષ્ટ કા મંડાણુ.

આ સ્થાન પણ દર્શનીય છે.

અઘાટપુર

ઉદયપુરથી ૧૧ માઈલ દૂર એક પ્રાચીન જૈનતીર્થ અઘાટપુર છે. અઘાટપુર એક વાર મેવાડની રાજધાની હતી. અહીં મહાતપસ્વી મહાત્મઃ જગત્પદ્મસૂરિને મેવાડના મહારાજા જૈત્રસિંહે વિ.સં ૧૨૮૫માં તપાંબિરૂદ આપ્યું હતું. એક વિદ્વાન આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતાં લખે છે કે “આ. શ્રી જગત્પદ્મસૂરિ વિહારાનુંકમે સં. ૧૨૮૫માં મેવાડમાં અઘાટનગરમાં પધાર્યા. મેવાડપતિ રાજા જૈત્રસિંહ સૂરિજીના દર્શન માટે આવ્યો. બાર બાર વર્ષોના આંખેલના તપથી તેજસ્વી શુભ ચરિત્ર પાળતાં દેહીપ્યમાન કાંતિપિંડ જોતા જ રાજાનું શિર સૂરિજીના ચરણમાં ઝૂકી ગયું. તે સહસા બોલ્યો કે “અહો આ તો સાક્ષાત્ તપોભૂત છે.” એમ કહી

મેવાડાધીશ રાણા જૈત્રસિંહે* વીર નિર્વાણ સં. ૧૭૫૫માં, વિ. સં. ૧૨૮૫માં આચાર્ય શ્રી જગતચંદ્રસૂરિજીને તપાની પદવીથી અલંકૃત કર્યા. ત્યારથી તેઓનો શિષ્ય-પરિવાર “તપગણ” નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. ”

અઘાટપુરમાં સાંડેરક ગચ્છના શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીના હાથે અલ્લટસવે (અલ્લૂએ) શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આજ અઘાટપુરમાં જૈત્રસિંહના રાજ્યકાલમાં હેમચંદ્ર નામના શ્રેષ્ઠીએ બધાં આગમે તાડપત્ર ઉપર લખાવ્યાં હતાં જેમાંથી દશવૈકલિકસૂત્ર, પાક્ષિકસૂત્ર અને યોધનિયુક્તિની તાડપત્રીય પ્રતો ખંભાતના શ્રી શાંતિનાથજીના ભંડારમાં છે.

આ જૈત્રસિંહનો રાજ્યકાલ ૧૨૭૦થી ૧૩૦૬ સુધી હતો.

આ અઘાટપુર એક પ્રકારનું તપઃતીર્થ છે. સુપ્રસિદ્ધ વડગચ્છમાં જગચંદ્ર-સૂરિજીના શિષ્યોનું તપગચ્છ નામ પડ્યું. અઘાટમાં પ્રાચીન ચાર જિનમંદિરો છે. તેમાં એક તો મહારાજ સંપ્રતિના સમયનું છે. તેમાં ૨૧ હાથ મોટી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રાચીન પ્રતિમા છે. આ સિવાય શ્રી શાંતિનાથજી, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજી, અને સુપાર્શ્વનાથજીનાં ભવ્ય મંદિરો છે. સુપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પણ રાજ સંપ્રતિના સમયની છે. આ મંદિરમાં રંગમંડપમાં ત્રણ ચરણ-પાદુકાઓ છે તેના ઉપર ૧૬૮૨માં ભટ્ટારક શ્રી હીરાવજયસૂરિજીના સમુદાયના સુપ્રસિદ્ધ ભાનુચંદ્ર ઉ. નું નામ છે. ઉદેપુર આવનાર દરેક યાત્રી આ તપસ્તીર્થનાં અવશ્ય દર્શન કરે.

કવિ હેમ અઘાટપુરનાં મંદિરોનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે—

“ અઘાટ ગામ હે પ્રસિદ્ધ તપાગિરદ હી તિહાં કીધ,
દેહરા પંચકા મંડાણુ શિખરખંધ હે પહિયાન;
પાર્શ્વપ્રભુજી જિનાલય પેખ્યાં પરમહે દયાલ,
શ્રી ભીમરાણા કા મુકામ તિસ કહોત હે અગ કામ. ”

મેવાડની પંચતીર્થી

મેવાડમાં અત્યારે લગભગ પોણા લાખ જૈનોની વસ્તી છે, પરંતુ નાગઢા, આહડ, કુંભલગઢ, જાવર, ચિત્તોડ, ફેલવાડા, ઝીલવાડા, કેલવા અને ફેલવાડા આદિનાં અનેક વિશાલ પ્રાચીન મંદિરો, અને પ્રાચીન મંદિરોનાં ખંડેરો જોતાં એ કલ્પના કરવી અસ્થાને નથી કે એક સમયે મેવાડમાં લાખો જૈનોની વસ્તી હોવી જોઈએ. કહેવાય છે કે-એક સમયે સાડા ત્રણસો મંદિરો હતાં તેવી જ રીતે કુંભલગઢમાં લગભગ તેટલાં જ મંદિરો હતાં. ઉજ્જડ થયેલી જાવર નગરીનાં

* મેવાડના રાણા જૈત્રસિંહના સં. ૧૨૭૦થી ૧૩૦૬ના શિલાલેખો મળે છે. સૂરિજીના ઉપદેશથી મેવાડ રાજ્યમાં જ્યાં કિલ્લો અને ત્યાં પ્રથમ ઋષભદેવજીનું મંદિર અને તેવી રીતે પ્રથા છે.

ખંડેરો જોનાર રહેજે કલ્પના કરે છે કે અહીં એક સમયે સંખ્યાબંધ મંદિરો હોવાં જોઈએ. ચિત્તોડના કિલ્લાથી ૭ માઈલ ઉત્તરમાં 'નગરી' નામનું એક પ્રાચીન સ્થાન છે. આ સ્થાનમાં પહેલાં ખંડેરો ઘડેલા પથ્થરો અને અહિંથી મળેલા શિલા-લેખો તથા સિક્કાઓ ઉપરથી રાયબહાદુર પંડિત ગૌરીશંકરજી ઓઝા, આ સ્થાન પર એક મોટી નગરી હોવાનું અનુમાન કરે છે. તેમનું તો કથન છે કે-આ 'નગરી'નું પ્રાચીન નામ મધ્યમિકા હતું. અજમેર જીલ્લાના બલી ગામથી મળેલ વીર સંવત ૮૪ના શિલાલેખમાં મધ્યમિકાનો ઉલ્લેખ આવે છે 'મધ્યમિકા' નગરી ઘણી પ્રાચીન નગરી હતી. અહીં પણ સંખ્યાબંધ મંદિરો હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. આવાં અનેક સ્થાનો હજી પણ મેવાડમાં મૌજુદ છે અને ત્યાં એક સમયે અનેક મંદિરો હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. અત્યારના એ વિદ્યમાન મંદિરોની પ્રાચીનતા, વિશાળતા અને મનોહરતા જોતાં જ એમ જ કહેવું જોઈએ કે મોટાં મોટાં તીર્થસ્થાનોને બુલાવે એવાં તે મંદિરો છે. એ મંદિરોના સંખ્યામાં અનેક પ્રકારની ચત્તારિક વાતો આજે પણ પ્રચલિત છે.

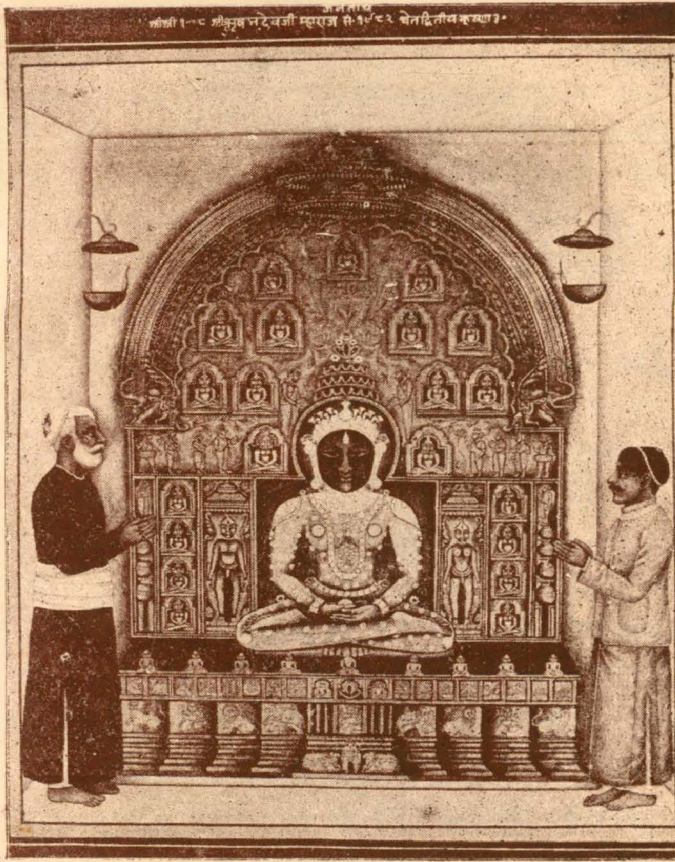
મહાદુ ખનો વિષય છે કે-આવાં પ્રાચીન, બધા, તીર્થ સમાન મંદિરો અને મૂર્તિયો હોવા છતાં એ સ્થાનોમાં એના પૂજનારા કોઈ રહ્યા નથી. એવાં મંદિરોનાં જે પૂજનારા હતા તે કાલક્રમે ઘટી ગયા અને જે રહ્યા છે તેઓ બિચારા બીજા ઉપદેશકોના ઉપદેશથી અંજાઈ પ્રભુ-ભક્તિથી વિમુખ થઈ બેઠા છે. પરિણામે બધાં બધાં એ મંદિરો અને મૂર્તિઓ પણ વેરાન-નિર્જન અવસ્થાને લોગવી રહ્યાં છે. કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર રહે છે કે-કોઈ મંદિર યા મૂર્તિનો મહિમા એના ઉપાસકો-પૂજનારાઓ ઉપર રહેલા છે. અસ્તુ.

મેવાડની આવી હીનાવસ્થામાં પણ આજે એવાં અનેક સ્થાનો છે કે જે તીર્થસ્થાન તરીકે ઓળખાય છે અને જ્યાં જવાથી લવ્યાત્માઓને જેમ અપૂર્વ આહ્લાદ થાય છે એવી જ રીતે શોધખોળ કરનારાઓને અનેક પ્રકારની ઐતિહાસિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે, મેવાડમાં હિંદુઓના જેમ પાંચ તીર્થો પ્રસિદ્ધ છે, તેવી જ રીતે જૈનોનાં પણ પાંચ તીર્થો પ્રસિદ્ધ છે. તેનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આ પ્રમાણે છે:—

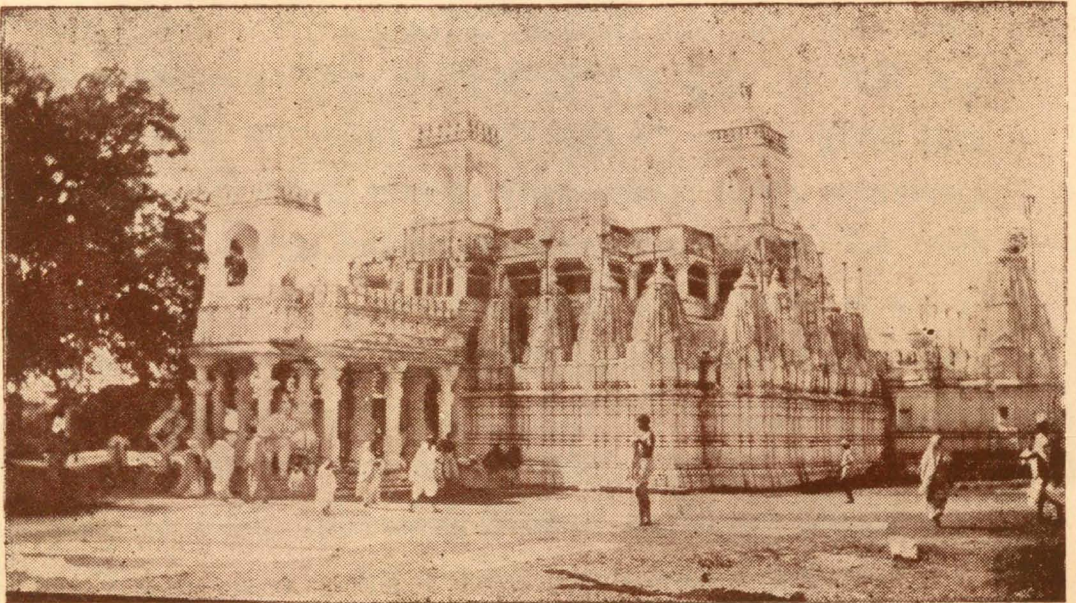
શ્રી કેસરીયાળ

મારવાડમાં મુખ્ય તીર્થસ્થાન શ્રીકેશરીયાળ છે.

શ્રી કેશરીયાળ તીર્થ ધૂલેવા ગામમાં આવેલું છે. આ સ્થાન ઉદયપુરથી લગભગ ૪૦ માઈલ દૂર છે. ગામમાં પંડાઓની વસ્તી ઘણી જ વધારે સંખ્યામાં છે. આ જૈનતીર્થ ઉપર જ તેઓ નસે છે. ઉદયપુરથી કેશરીયાળ જતા વચમાં ૬ ચોકીઓ આવે છે. રસ્તો એકાન્ત પહાડી જંગલનો બોહામણો છે, તેથી ચોકી માટે બીલ લોકો સાથે આવે છે. દરેક ચોકી દીઠ ચાર ચાર આના આપવા પડે

શ્રી કેસરીયાળ : મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન

શ્રી કરેડા પાર્શ્વનાથ

ઉદેપુર નજીકનું એક ભવ્ય ખાવન જિનાલય

છે. નવે ચોકીનાં નામ નીચે મુજબ છે. બડીયા, કાચાં, બારાંપાલ, બોરીકુડા, ટીડી, પડોગા, બારાં, પરસાદ અને પીપડી. વળતી વખતે ધૂલેવાળની એક ચોકીને વધારે કર આપવો પડે છે. પરસાદની ચોકીએ આઠ આના હોય છે. ઉદયપુરથી કેસરીયાળ જતાં સીધી સડક છે. વાહન મળે છે. હમણાં તો મોટરો પણ દોડે છે.

ધૂલેવામાં શ્વેતાંબર જૈનોની ચાર વિશાલ ધર્મશાલાઓ છે. અહીં શ્રી કેશરીયા નાથજીનું મંદિર છે. મૂર્તિ મનોહર અને ચમત્કારી છે. મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવજીની મૂર્તિ છે પરંતુ કેશર વિપુલ પ્રમાણમાં ચઢતું હોવાથી કેશરીયાળ તરીકે ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. આ મૂર્તિ લગભગ એક હજાર વર્ષ પહેલાં ધૂલેવા ગામથી બહાર થોડે દૂર જંગલમાંથી નીકળી હતી. જે વખતે સૂર્યવંશી રાણા મોકલજી ચિત્તોડની ગાદી પર હતા અને મેવાડનો સત્તા તેમના હાથમાં હતી. તે સમયે હાલનું કેશરીયાળનું મંદિર સ્થપાયું એમ કહેવાય છે. મંદિરમાં પ્રાચીન શિલાલેખો પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. સં ૧૪૩૧ માં આ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારને સૂચવતો લેખ છે. આ સિવાય ૧૪૪૩; ૧૫૧૯ ના અને બાદમાં સત્તરમી અઠારમી સદીના પુષ્કળ લેખો મળે છે. ચોતરફ ફરતી દેરીઓમાં પણ ઘણા લેખો મળે છે.

મેવાડના ઉદ્ધારક મહારાણા પ્રતાપના સ્હાયક, દ્વાનવીર, કર્મવીર ભામાશાહે કેસરીયાળના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો તેનો લેખ નીચે પ્રમાણે છે.

સમ્વત ૧૬૪૩ મહાસુદિ ૧૩ શાહ મામાજીકેન ધુલેવરા શ્રીઋષભદેવજી મહારાજકે મન્દિરકો જીર્ણોધ્ધાર કરાપિતં દંડપ્રતિષ્ઠા કરાઈ પછે યાત્રા સમ્વત ૧૬૫૨ રા વર્ષસું લગાય સમ્વત ૧૬૫૩ વર્ષસુદી માઘ શુક્લા ૧૫ તિથી શાહ મામાજી સ્વદેશરી યાત્રા કીધી યાને લેળ બાંટી ૬૯૦૦૦૦૦ ગુણસઠ લાખ ચર્ચ કીધા, પુન્ય અર્થમેદપાટ, મારવાડ, માલવો, મેવાત, આગરા, અહમદાવાદ, પાટણ, સમ્માઈત, ગુજરાત, કાઠીયાવાડ, દક્ષિણ, વગૈરા સર્વ દેશે લેળ બાંટી મોર ૧ નામ..... સંગ હસ્તે દત્વા ચામણાને જીવ ધર્મ વરાવ્યા જાચકાં ને પ્રબલ દાન દીધાં મોજક પોસરણા પોલવાલને જગન હજીને મોહરાં ૫૦૦ વટવો, મોત્યાંરીમાલા ૧ ઘોડ ૫૦૦ સર્વ કરી એક લક્ષ મુકો દાન દેઝ જાકતા કુલ ગુરાંને જાયે પરણે મોહર ૨ ચવરીરી લાગકર દીધી પોસાલરા મટારણજી, શ્રી નરબદ રાજેન્દ્રસરિજી ને સોનેરી સૂત્ર વેરાવ્યા મોત્યાંરીમાલા ૧ કડા જોડી ૧ ડોરો ૧ ગછ પેરામળી ઈ મુજવ દીધી । વગૈરા ।

મેવાડનું શ્વેતાંબર જૈનોનું આ પ્રાચીન તીર્થ છે. પ્રભુજીને મુગુટ, કુંડલ, આંગી વગેરે રાજ ચઢે છે. શ્રી કેસરીયાળની મૂર્તિની રચના શ્વેતાંબર માન્યતા પ્રમાણે છે. શ્વેતાંબરો તરફથી જ ધ્વજદંડ ચડાવાય છે. સ્વર્ગસ્થ મહારાષ્ટ્ર કુતેસિંહજીએ શ્વેતાંબર ધર્મની માન્યતા અને વિધિ મુજબ સવા લાખ રૂપિયાની આંગી પ્રભુજીને ચઢાવી હતી—છે. મૂલ મંદિર ઘણું પ્રાચીન અને ભવ્ય છે. મંદિર બંધાવવામાં ૧૫૦૦૦૦૦ રૂ. લાગ્યા છે એમ કહેવાય છે. લમતીમાંની મૂર્તિઓ શ્વેતાંબરી જ છે. હાલ કોઈ પણ યાત્રી, રૂઝ રૂપિયા નકરાના આપે તો સવા લાખ રૂપિયાવાળી આંગી ચઢાવાય છે. એટલે આ તીર્થ શ્વેતાંબર જૈનોનું જ છે એમાં લેશ માત્ર સંદેહ નથી. આ સિવાય મોગલસમ્રાટ ખાદશાહ અકબરે જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીને જૈનોના મહાન્ તીર્થોની રક્ષાના પરવાના આપ્યા હતા તેમાં કેસરીયાળ તીર્થનો પણ સમાવેશ કર્યો હતો.

મૂલનાયકજીની મૂર્તિ અતિશય પ્રભાવશાલી અને ચમત્કારી હોવાથી આ પ્રદેશના ભિક્ષુ* તે મૂર્તિને કાળીયા બાળા તરીકે પૂજે છે અને કેસર આદિ ચડાવે છે. તેમજ શુ બ્રાહ્મણ કે રાજપુત, વાણીયા કે ખીજી કોમ કોઈ પણ ભેદભાવ સિવાય આ મૂર્તિને નમે છે અને પૂજે છે. આ સંબંધી વિશેષ જાણવા ઈચ્છનારે શ્રીયુત ચંદનમલજી નાગૌરી સંપાદિત “કેસરીયાળ તીર્થ” પુસ્તક વાંચી લેવું.

અહીં ફાગણ વદિ ૮મે મોટો મેળો ભરાય છે મોટી સવારી નીકળે છે. રાજ્ય તરફથી હાથી, ઘોડા, નગારખાનું, ઊંટ વગેરે સરંજામ આપવામાં આવે છે. તેમજ પ્રભુજીને સુંદર અંગરચના પણ કરાવવામાં આવે છે. અને ત્યાં સુધી સવારીમાં ખુદ રજાળ અથવા ખીજી સરદારો વગેરે હાજર રહે છે.

આ મૂર્તિની પ્રાચીનતા માટે ઉલ્લેખ મળે છે કે—

લંકેશ રાવણના સમયે આ મૂર્તિ સ્થાપિત થઈ હતી. બાદમાં ભગવાન રામ-ચંદ્રજી લંકા જીત્યા પછી ત્યાંથી અયોધ્યા આવ્યા ત્યારે આ મૂર્તિ લાવ્યા અને xઉજ્જૈનીમાં સ્થાપી. ત્યાં તેની પૂજા અને ભક્તિ કરવાથી મયણાસુંદરી-

* કેસરીયાળને ભિક્ષુ લોકો ઘણી જ શ્રદ્ધાથી માને છે અને પૂજે છે. તેમનું પ્રિય ગામ કાળીયાબાળા (બાવા) છે. તેમના કસમ ખાઈ તેઓ કોઈ પણ અકાર્ય નથી કરતા. તેમનું નામ લેનારને લૂંટતા કે પીડતા પણ નથી. તેઓ પણ ભક્તિથી કેસર ચઢાવે છે. જેન જેનેતર દરેક આ મહાપ્રભાવિક દેવને પૂજે છે અને નમે છે.

x આ સંબંધી શ્રીયુત ગૌરીશંકર ઝોઝા રાજપુતાનાના ઇતિહાસમાં લખે છે કે-યહ પ્રતિમા હુંગર રાજ્ય કી પ્રાચીન રાજવાની કો બડોદ ક મંદિરસે લાકર યહાં પધરાઇ ગઇ હૈ.

ઉજ્જૈનીથી કારણપુરશાત આ પ્રતિમાજી વાગડ દેશમાં આવ્યાં અને ત્યાં વડોદમાં હતાં ત્યાંથી ઘણા સમય પછી આ પ્રતિમાજી નીકળ્યાં. જે સ્થાનેથી આ પ્રતિમાજી નીકળ્યાં હતાં ત્યાં અત્યારે પાટુકા બિરાજમાન છે.

ના પતિ શ્રીપાલરાખનો કોઠ ગયો. ત્યાંથી દેવસાક્ષિજીથી આ પ્રતિમાજી ધૂલેવ આવ્યાં. એટલે પ્રતિમાજી ઘણું જ પ્રાચીન છે એમાં સંદેહ નથી. ઉદયપુરથી કેશરીયાજી આવતાં રસ્તામાં રાત રોકાવું પડે છે. વચમાં મંદિર અને ધર્મશાળાની સગવડ છે. કેસરીયાજીમાં વિ. ૧૬૮૩-૮૪માં ધ્વજદંડ ચઢાવવાનો ઉત્સવ થયો હતો અને શ્વેતાંબર જૈનોએ જ ધ્વજદંડ ચઢાવ્યો હતો. તેમાં શેઠ પુનમચંદ કરમચંદ કોટાવાલા મુખ્ય હતા તેમજ શ્રી સાગરાનંદસરિજી મહારાજની અધ્યક્ષતા હતી.

બાવન જિનાલયની ફેરીઓમાં વિ. સં. ૧૭૪૬ શ્રી વિજયસાગરજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. નવ ચૌકી પર પણ લેખ શ્વેતાંબરી જ છે.

બહારતું શ્રી જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર પણ શ્વેતાંબર સંઘનું છે. ૧૮૦૧ માં શ્રી સુમતિચંદ્રજીએ તેની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

સુરમંદિર કારક સુમત, સુમતિચંદ્ર મહાસાધ
તપે મચ્છમે તપ જપતણો ઉપત ઉદ્ધિ અગાધ
પુણ્યથાને શ્રી પાર્શ્વનાથ પુહતી પરગટ કીધ
ખેમ તણો મનખા તિષ્ઠ લાહો ભવનો લીધ.
રાજમાન મુહતા રતન ચાતુર લખમીચંદ
ઉચ્છવ કીધા અતિધણા આણી મન આનંદ
દિલ મુધ ગોકલદાસ રે કીધે પ્રતિષ્ઠા પાસ
સારે હિ પ્રગટયો સહી જગતિ મેં જસ વાસ.

શ્રી કેસરીયાનાથજીની પ્રતિમા લગભગ ૩ ફૂટ ઊંચી અને બહુ પ્રાચીન છે.

કેશરીયાજી આવવા માટે અમદાવાદથી ઇડર થઈને મોટર રસ્તે અવાય છે. ઉદયપુરથી સીધી મોટર સડક છે: મોટરો, ટાંગા, ગાડાં, ઉંટ આવે છે. આ સિવાય, બ્રહ્માની ખેડ, રાણકપુર, અખરો વગેરેની નળ ઉતરીને પહાડી રસ્તે પણ અવાય છે.

સાંવરાજી તીર્થ

કેસરીયાજીથી પાંચ કોશ દૂર આ તીર્થસ્થાન છે. અહીં દેરાસરજી પહાડ ઉપર છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીનો સુંદર શ્યામ મૂર્તિ છે. સાંવરા પાર્શ્વનાથ તરીકે આ તીર્થ પ્રસિદ્ધ છે.

કરેડા

ઉદયપુર ચિત્તોડ રેલ્વેના કરેડા સ્ટેશનથી અર્ધાથી પોણા માઈલ દૂર સફેદ પાષાણનું પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું વિશાલ મંદિર દેખાય છે. આ મંદિર ક્યારે બન્યું તે સંબંધી કોઈ પ્રાચીન લેખ નથી મળતો, પરંતુ મંદિરજીની બાંધણી અને

આકાર ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે મંદિર ઘણું જ પ્રાચીન હશે. પુરુષચંદ્રજી નહારે કરેડાના શિલાલેખો દ્વીધા છે તેમાં આવન જિનાલયની પાટ ઉપરનો લેખ ૧૦૩૬ નો છે, જે આ પ્રમાણે છે—

(૧) “ સંવત ૧૦૩૯ (વ)ર્ષે શ્રીસંદેરકગચ્છે શ્રીયશોભદ્રસૂરિસંતાને શ્રીશ્યામા (?)ચાર્યા....

(૨) પ્ર. મ. શ્રીયશોભદ્રસૂરિમિઃ શ્રીપાર્શ્વનાથવિવં પ્રતિષ્ઠિતં ॥ ન ॥ પૂર્વચંદ્રેણ કારિતં....”

સંદેરકગચ્છના શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીએ પાર્શ્વનાથખંભની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ સિવાય બારમી શતાબ્દથી માંડી ૧૯મી શતાબ્દથી સુધીના લેખો મળે છે.

એટલે લગભગ હજાર વર્ષ પહેલાંનું આ તીર્થસ્થાન છે. આ સિવાય સુકૃત-સાગરમાં ઉલ્લેખ છે કે—મહામંત્રી પેથડના પુત્ર ઝાંઝણે આ તીર્થને જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે જે સંઘપમાં આ પ્રમાણે છે. આખા મેવાડમાં આવેા વિશાલ અને સુંદર રંગમંડપ બીજે કયાંય જોવામાં નથી આવ્યો.

“ માંડવગઢના મહામંત્રી પેથડકુમારના પુત્ર ઝાંઝણકુમાર મોટા સંઘ સહિત તીર્થ-યાત્રાએ નીકળ્યા. શ્રી ધર્મધોષસૂરિજી આદિ અનેક સૂરિપુંગવો સંઘમાં સાથે હતા. સંઘ અનેક સ્થાનોની યાત્રા કરતો ચિત્તોડ આવ્યો ત્યાં અનેક જિનમંદિરોનાં દર્શન કરી ત્યાંથી સંઘ કરેડા આવ્યો. અહીં ઉપસર્ગને હરવાવાળા સુંદર શ્યામ રંગની શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન કર્યા x x x ” ત્યાં ઉત્સવ થયા પછી સંઘપતિને તિલક કરવામાં આવ્યું. આ વખતે સૂરિજી મહારાજે ઉપદેશ આપ્યો કે—જ્યાં જ્યાં સંઘનો પડાવ થાય ત્યાં મંદિર બંધાવવું જોઈએ, છેવટે જ્યાં તિલક થાય ત્યાં તો અવશ્ય મંદિર બંધાવવું જોઈએ. સંઘપતિએ ઉપદેશ માન્ય રાખી ત્યાં મંદિર બંધાવવાનું કાર્ય શરૂ કરાવ્યું, પરંતુ દિવસે કાર્ય થાય એટલું રાત્રે પડી જતું. જે ત્રણ સ્થાનો ફેરવી બીજે ઠેકાણે પણ મંદિર કરાવ્યું તો ત્યાં પણ દિવસે જેટલું થતું એટલું રાત્રે પડી જતું.

જૂનું પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું જે નાનું મંદિર હતું તેનો જીર્ણોદ્ધાર આરંભ્યો તો ત્યાં પણ વિદ્યત આવવા માંડ્યું. સમસ્ત સંઘમાં ઉપદ્રવ થવા માંડ્યો. આખરે આ કોઈ દેવતાનો ઉપદ્રવ છે તેમ સાંભળી દેવતાને પૂજા-સત્કાર આદિથી પ્રસન્ન કરી મૂલ મંદિરને સુંદર બનાવવાની આજ્ઞા માગી અને દેવે આજ્ઞા આપી, પછી પ્રાચીન મંદિર ઉપર મંત્રીશ્વરે સાત માળનું મન્ય મંદિર બંધાવ્યું.

તત્ત્વમંતરે ક્ષિપ્ત્વા, પાદાક્રાન્તોદકસ્તઃ પ્રાસાદઃ સપ્તભૂમોઽન્દમંડપાદિ-યુતોઽર્ચિ ॥

(સુકૃતસાગર તરંગ ૮)

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે-હાલનું મંદિર મંત્રીશ્વર ઝાંઝણનું હોય. યદ્યપિ પાછળથી તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે તેમાં સન્દેહ નથી કિન્તુ મંદિરની *ભવ્યતા જે છે તે તો પ્રાચીન જ છે.

આ મંદિરમાં બે વિશેષતાઓ છે. એક તો રંમમંડપના ઉપરના ભાગમાં મસ્જિદનો આકાર દેખાય છે. કહે છે કે-બાદશાહ અકબર જ્યારે અહીં આવ્યો ત્યારે તેણે આ આકાર બનાવરાવ્યો હતો કે જે જોઈ મુસલમાન તોડી ન શકે, પરંતુ આ વાતમાં કેટલું તથ્ય છે તે તપાસવાની ખાસ જરૂર છે. અથવા તો મુસલમાની જમાનામાં મંદિરની રક્ષા માટે પાછળથી આ આકાર કોઈએ બનાવ્યો હોય.

બીજી વિશેષતા એ છે કે-મૂલનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ એવી રીતે બિરાજમાન છે કે સામેના એક છિદ્રમાંથી પોષ વદિ દશમે સૂર્યનાં કિરણો બરાબર પ્રભુ ઉપર પડતાં પરંતુ પાછળથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર મહાનુભાવે દિવાલ જાંચી કરાવી કે જેથી હવે તે પ્રભાણે નથી થતું.

આ તીર્થની ઘણા સમયથી પ્રસિધ્ધિ ન હતી કિન્તુ સ્વર્ગસ્થ શેઠ લલ્લુભાઈએ આ તીર્થને પ્રસિધ્ધિમાં આણ્યું. હાલમાં ઉદેપુર થે. જૈન સંઘતીર્થકમેટી તીર્થ સંભાળે છે. તીર્થની દેખરેખ શ્રીયુત કનકમલજી બહુ જ સારી રીતે રાખે છે.

શાંતિનાથજીનું-અગ્રહજીનું મંદિર છે. બાકી હાલમાં ખંડિયેરો પડ્યાં છે ત્યાં ઘણી પ્રાચીન વસ્તુઓ અને શિલાલેખો, ખંડિત મૂર્તિઓ વગેરે ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઉદેપુર આવનાર દરેકે આ તીર્થની યાત્રા અવશ્ય કરવી.

એકલિંગજીનું પ્રસિધ્ધ ગણાતું વૈષ્ણવ મંદિર પણ જૈન મંદિર છે. અત્યારે પણ ત્યાં મૂળ મંદિરની બાજુમાં જે દેરીઓ છે ત્યાં પાટડા ઉપર નાની નાની જૈન મૂર્તિઓના આકાર છે. મૂલ મંદિરની મૂલ મૂર્તિ પણ દરેકને ખતાવતા નથી. બહારથી વસ્ત્રથી આચ્છાદિત મૂર્તિને વૈષ્ણવ ભાવિકો નમે છે. આનું પ્રાચીન નથી. નામ ઝૂંકારપુર પણ છે. અહીં સિધ્ધસેન દિવાકરના ઉપદેશથી જૈન મંદિર બન્યું છે.

દેલવાડા—દેવકુલપાટક

એકલિંગજીથી ૩-૪ માઈલ દૂર દેલવાડા નામનું ગામ છે. દેલવાડામાં અનેક પ્રાચીન જિનમંદિરો હતાં. અહીંથી મળેલા શિલાલેખો માટે શ્રી વિજય ધર્મસરિજી મહારાજે દેવકુલપાટક પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું છે તથા પુરણચંદ્રજી નહારે જૈન લેખ સંગ્રહ ભા. ૨ માં પણ ઘણા લેખો પ્રકાશિત કર્યા છે. હાલમાં તો ત્રણ મંદિરો વિદ્યમાન છે.

* ગુર્જાવલીમાં લખ્યું છે કે-મંત્રીશ્વર પેથડે કરહેડામાં પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવ્યું શ્રીપાર્શ્વ: કરહેડકે ।

આ નગરી પ્રાચીન સમયમાં ઘણી જ ભવ્ય અને વિશાલ હતી. પંદરમી, સોલમી અને સત્તરમી શતાબ્દિ સુધી આ શહેર પૂરી ગઢોજલાત્રી ભોગવતું હતું. અહીં પ્રાચીન જૈન મંદિરો ઘણાં હતાં અને શ્રાવકોની વસ્તી પણ પુષ્કળ હતી. કહેવાય છે કે-અહીં ત્રણસો ઘંટોના નાદ સંભળાતા હતા.

આચાર્ય સોમસુંદરસૂરિજી અને તેમનો પરિવાર અહીં અનેક વાર પધારેલ અને તેઓની અધ્યક્ષતામાં પ્રતિષ્ઠા આદિ ઉત્સવો પણ ઘણા થયેલા. તેઓ એક વાર પોતાને વાચક પદવી મળ્યા પછી સં. ૧૪૫૦ આવેલા તે વખતે તેમની ઉંમર માત્ર ૨૦ વર્ષની જ હતી. તે વખતે મહારાણા લાખાના માનીતા મંત્રી રામદેવ અને ચુંડ વગેરે મહામાન્ય અને ધનાઢ્ય પુરૂષો સામે ગયા હતા. આ સંબંધી વિગતવાર ઉલ્લેખ સોમસૌભાગ્યકાવ્યમાં મળે છે. આ સિવાય જિનવદ્ધન-સૂરિ, જિનસાગરસૂરિ, જિનચંદ્રસૂરિ, સર્વાનંદસૂરિજી વગેરે પણ અહીં પધાર્યા છે અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી છે.

હાલમાં જે ત્રણ મંદિરો છે તે પણ ઘણાં વિશાલ અને બાવન જિનાલયનાં છે. તેમાં ભોંયરાં પણ છે, વિશાલ જિનમૂર્તિ ઉપરાન્ત ગુરુમૂર્તિઓ પણ છે. ૧૯૫૪ ના અહીંના જીર્ણોદ્ધાર પ્રસંગે ૧૨૪ મૂર્તિઓ જમીનમાંથી નીકળી હતી. ત્રણ મંદિરોમાં બે ઋષભદેવ ભગવાનનાં અને એક પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું છે. એક ચોથું મંદિર યતિજીનું મંદિર છે.

અહીં શત્રુંજય અને ગિરનારની સ્થાપનાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

“દેલવાડિ છિ દેવજ ધણાં બહુ જિનમંદિર રણાયામણાં;

દોષ હુંગર ત્યાં થાપ્યા સાર શ્રી શત્રુંજે ને ગિરનાર.”

(શીલવિજયકૃત તીર્થમાલા. સં. ૧૭૪૬ રચના)

આ સ્થાન તીર્થરૂપ હતું તેને માટે જુઓ શ્રોમાન્ મેઘ પોતાનો તીર્થ માલામાં પણ જણાવે છે.

દેલવાડા નાગદ્રાહા ચિત્રોડ, ‘આહડ કરહેડઉ વધણાર;

ગઉર ગઉર નૈ સાહડી, જિનવરના મન મુકઉં ઘડી.

વાચનાચાર્ય શ્રીમાન કીર્તિમેરૂએ પોતાની શાશ્વત તીર્થમાલામાં દેલવાડાનું નામ આપ્યું છે.

નગર કોટ નછ દેલવાડઈ, ચિત્રકૂટ નછ;

સિરિતલ વાડઈ જે છઈ જહા જનરાજ (પંદરમી શતાબ્દિ)

તેમજ અહીં નીળ, વીસલ, મેઘ, કેહલ, લીમ તથા કટુક વગેરે શ્રીમાન અને ધીમાન શ્રાવકોએ શ્રીઋષભદેવ ભગવાનનું વિશાલ મંદિર બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ મુનિસુંદરસૂરિજી મહારાજ ગુવાવલીમાં નીચે પ્રમાણે આપે છે.

“ મેદપાટપતિલક્ષ્મિમૃદ્રક્ષ્યદેવકુલપાટકપુરે ।

મેઘ-વીસલ-કેહલ-હેમ-સદ-મીમ-નિવ-કચેકાઘુપાસકૈઃ ॥૩૫૩॥

શ્રીતપાગુરુગુરુબુધ્ધિભિઃ કારિતં તદુપદેશસંશ્રુતેઃ ।

તૈઃ પ્રતિષ્ઠિતમથાઽઽદિમાઽર્હતો મંદિરં હરનગોપમં શ્રિયા ॥૩૫૪॥ યુગ્મસ્રા ॥

અહીં અત્યારે મૂર્તિપૂજક શ્રાવકોનાં ઘર થોડાં છે. મહાત્મા શ્રી લાલજી અને મહાત્મા રામલાલજી વગેરે મહાત્માઓ સજ્જન છે. અહીં ૧૦-૧૨ તો પોષાલો છે. ઉદેપુર આવનાર દરેક યાત્રી અહીં દર્શન કરવા જરૂર આવે.

હયાળ શાહનો કિલ્લો

અઠારમી શતાબ્દીમાં ઉદયપુરના મહારાણા રાજસિંહના મંત્રી હયાળશાહે એક કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે કાંકરોલી અને રાજસાગરની વચ્ચે રાજસાગરની પાસેના પહાડ ઉપર ગગનચુમ્બી લગ્ય જિનાલય બંધાવ્યું છે. આ મંદિર નવ માળનું હતું પરંતુ બાદશાહ ઔરંગઝેબે એક મોટો કિલ્લો ધારી આ મંદિર તોડાવ્યું. અત્યારે આ મંદિર બે માળનું છે.

હયાળ શાહ સંઘવી જોતના સરૂપયાં ઓસવાલ હતા. તેમણે તે વખતના મેવાડના રાણા રાજસિંહની વફાદારીથી રાજસેવા બજાવી હતી. તેમજ પ્રસંગ આવ્યે મુસલમાન બાદશાહ ઔરંગઝેબ સામે બહાદૂરીથી લડી વિજય પતાકા મેળવી હતી.

હયાળશાહે બંધાવેલા મંદિર માટે એક કિંવદન્તિ છે કે-રાણા રાજસિંહે રાજસાગર તળાવની પાળ બંધાવતી શરૂ કરી પણ તે ટકતી ન હતી. છેવટે એવી દેવી વાણી થઈ કે કોઈ સાચી સતી સ્ત્રીના હાથે પાયો નખાવવામાં આવે તે કાચું ચાલે. ત્યાર પછી શેઠ હયાળ શાહની પુત્રવધૂએ બીડું ઝડપ્યું. તેના હાથે પાયો નાંખી કાચું શરૂ કરવ્યું જેથી કામ બરાબર ચાલ્યું. આના બદલામાં હયાલ શાહને પહાડ ઉપર મંદિર બંધાવવાનો મંજૂરી મળી.

પહાડ ઉપર એક કરોડ રૂપિયા ખર્ચાં નવ માળનું આ વિશાલ મંદિર બંધાવ્યું એની ધ્વજની છાયા છ કોસ (બાર માઇલ) ઉપર પડતી હતી. આ કાંઈ કિલ્લો નથી, એક વિશાલ મંદિર છે. આ મંદિરની પાસે નવ ચોકી નામનું એક સ્થાન છે જેની કારીગરી ઘણી જ સુંદર છે. આબૂ-દેલવાડાના મંદિરોની કારીગરીના નમૂનારૂપ છે. નવ ચોકીમાં પચીસ સર્ગના શિલાલેખરૂપ એક પ્રશસ્તિ કાવ્ય છે. તેમાં રાણાઓથી પ્રશંસા છે. આ પ્રશસ્તિમાં હયાળશાહનું પણ નામ છે. યાત્રિકોએ કરોડા રોકેશને ઉતરવું. ત્યાં એક નાની ધર્મશાલા છે. ત્યાંથી બે અહીં માઈલ આ મંદિર છે. કિલ્લાની તલેટીમાં ધર્મશાલા છે. મંદિરમાં જે મૂર્તિઓ બિરાજમાન છે તે બધી ઉપર એક જ જાતનો લેખ છે. તેમાં લખ્યું છે

કે “ સં. ૧૭૩૨ ના વચાખ શુદ્ધિ ૭ ને ગુરુવારે મહારાજા રાજસિંહના રાજ્યમાં સંઘવી દયાળદાસે ચતુર્થાખ પ્રાસાદ કરાવ્યો, અને વિજયગચ્છીય વિનયસાગરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. શિલાલેખમાં દયાળશાહના પૂર્વજ્ઞેનાન ૧મ તેજ, તેનો પૌત્ર ગજૂ, તેનો પૌત્ર રાજૂ, તેને ચાર પુત્ર હતા. તેમાં સૌથી નાનો દયાળશાહ હતો. આ મંદિર, ચોકી અને તળાવના ખર્ચનો ફૂલો આ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ છે.

નવ ચોકી નવ લાખડી, કોઠ રૂપિયો રો કામ,
રાણો બંધાયો રાજસિંહ રાજનગર હે ગામ;
વો હી રાણા રાજસિંહ વો હી શાહ દયાળ,
વણે બંધાયો દેહરો, વણે બંધામ પાળ.

મેવાડની યાત્રા કરનારે આ સ્થળની યાત્રાનો લાભ લેવો જરૂરી છે.

નાગદા-અદબદલ

ઉદયપુરથી લગભગ ૧૩-૧૪ માઈલ ઉત્તરમાં વૈષ્ણવોના એકત્રિંગળ તીર્થની પાસે લગભગ એક માઈલ દૂર પહાડોની વચમાં અદબદલનું તીર્થ છે. આ સ્થાને પ્રાચીન કાલમાં એક મોટું નગર હતું જેનું નામ નાગદ-નાગદા હતું. આ નગર મેવાડના રાજાઓની રાજધાની થવાનું માન પામ્યું હતું અને પ્રસિદ્ધ જૈન તીર્થ-રૂપે પણ આ સ્થાનની ઘણી ખ્યાતિ હતી. આ નગરમાં કેટલાં જૈન મંદિરો હતાં એનું અનુમાન તો એક માઈલના વિસ્તારમાં રહેલા જૈન મંદિરોના ખંડિયેરોથી જ થઈ જાય છે. હાલમાં મંદિર વિઘ્નમાન છે, અને તે શાંતિનાથજીનું છે. મૂલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર લેખ છે જેમાં સં. ૧૪૯૪માં માધ શુદ્ધ-૧૧ ગુરુવારે જિનસાગરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ લેખમાં “ નિરુપમ-મદ્ભૂત ” શબ્દોથી આ સ્થાન-મૂર્તિ અદ્ભૂત-અદબદલ રૂપે પ્રસિદ્ધ છે.

શાંતિનાથ ભગવાનના મંદિરની પાસે એક વિશાલ મંદિર ટુટીકૂટી હાલતમાં પડ્યું છે. આમાં એક પણ મૂર્તિ નથી. આ મંદિર પાર્શ્વનાથ યા નમિનાથજીનું હોય એમ સંભવે છે. પ્રાચીન-તીર્થમાલા અને ગુર્વાવલી વગેરેમાં પાર્શ્વનાથજી અને નમિનાથજીના મંદિર હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે. મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ લખે છે કે—

સ્વેમાણમ્મૃત્કુલજસ્તતોઽમૃત ‘ સમુદ્રસૂરિઃ ’ ૨૭ સ્વવંશ ગુરુઃ ચકાર
નાગહૃદપાર્શ્વતીર્થ વિદ્યામ્બુધિર્દિગ્વસનાન્ વિજિત્ય ॥૩૯॥

ખેમાણરાજના કુલમાં થયેલા સમુદ્રસૂરિજીએ દિગમ્બરાને છૂટી નાગહૃદ પાર્શ્વનાથનું તીર્થ પોતાને સ્વાધીન કર્યું હતું. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીએ બનાવેલા અહીંના શ્રી પાર્શ્વનાથજીના સ્તોત્ર ઉપરથી જણાય છે કે—શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર સંપ્રતિ રાજાએ બનાવ્યું હતું.

શ્રી નેમિનાથજીના મંદિરનું નામ શીલવિજયજી અને જિનતિલકસૂરિજીએ પોતાની તીર્થમાળાઓમાં પણ લીધું છે. શ્રી સોમતિલકસૂરિજીએ બનાવેલા એક સ્તોત્રમાં અહિંનું નેમિનાથનું મંદિર પેથડશાહે બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ* છે.

ચિત્તોડગઢ

મેવાડની પ્રાચીન રાજધાની વીરપ્રસુ ચિત્તોડથી લાગ્યે જ કંઈ ભારતીય વિદ્વાન અનભિજ્ઞ હશે. ઇતિહાસમાં આ વીર ભૂમિ અદ્વિતીય ગણાય છે.

ચિત્તોડ ગામ ચિત્તોડ જ'કશનથી સ્ટેશનથી બે માઈલ દૂર છે અને ગામની તલાટીથી પાંચસો ફીટની ઊંચાઈ પર ચિત્તોડગઢ છે. ગઢ ઉપર જતાં ફેર ખાતા સાત દરવાજા વટાવવા પડે છે. ગઢની લ'ખાઈ સવાત્રણ માઈલ અને પહોળાઈ અઘાં માઈલ જેટલી છે. ગઢ ઘણો જ પ્રાચીન છે. પાંચ પાંડવોમાંના સુપ્રસિદ્ધ બલવાન યોધા ભીમે બનાવેલો આ ગઢ છે. અહીં ભીમના નામથી ભીમગોડી, ભીમતલ આદિ સ્થાનો વિદ્યમાન છે. ત્યારબાદ આ ગઢનો મૌર્યવંશી રાજા ચિત્રાંગદે ઉધ્ધાર કરાવ્યો. તેથી ગઢનું નામ ચિત્રકૂટ પ્રસિદ્ધ થયું. અમારો પાસેના એક હસ્ત-લિખિત પાનામાં કે જેમાં હિન્દનાં ઘણાં નગરો વસાવ્યાનું સંવત વાર જણાવ્યું છે તેમાં લખ્યું છે કે “સંવત ૯૦૨ વર્ષે ચિત્રોડ-ચિત્તોડગઢ અમરસિંહ રાણે વસાવ્યો અને કિલ્લો કરાવ્યો.” સુપ્રસિદ્ધ ક. કા. સર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ સકલાહસ્તોત્રમાં ચિત્તોડને યાદ કરતાં જણાવે છે—

वैभारः कनकाचलोऽर्बुदगिरिः श्रीचित्रकूटादय-

स्तत्र श्रीऋषमादयो जिनवरा कुर्वतु वो मंगलम् ॥ ૩૩ ॥

અર્થાત્ ચિત્તોડ એક પ્રાચીન જૈનતીર્થ છે. સુપ્રસિદ્ધ ૧૪૪૪ અથોના પ્રણેતા આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીનું જન્મસ્થાન ચિત્તોડ જ હતું. તેમનો ઉપાશ્રય અને પુસ્તકમંડાર અહીં કહેવાય છે. સિદ્ધસેનદિવાકર પણ અહીં વિદ્યા સિદ્ધ કરવા પધારેલા.

અહીં ૧૪૩૯માં વીસલ શ્રાવકે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. બાદમાં ૧૪૪૪માં જિનરાજસૂરિજીએ આદિનાથખંભની, ૧૪૮૯માં શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ પંચતીર્થીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ સિવાય મહારાણા મેકલજીના સમયમાં તેમના મુખ્ય પ્રધાન સરણપાલજીએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચી ઘણાં જિનમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. આજે તો ઘણાં જૈન મંદિરોનાં ખંડિયેરો પડ્યાં છે તેનાં નામ પણ ખબરહ

* અત્યારે તો શ્રી પાર્શ્વનાથજી કે નેમિનાથજીનું મંદિર નથી. ગુર્વાવલીમાં શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીમહારાજ પણ લખે છે કે-પેથડશાહે નાગહદમાં મંદિર બંધાવ્યું હતું. “નાગહદે ઓનેમિઃ”

ગયાં છે. અત્યારે મુખ્ય જિનમંદિરો શૃંગારચંદ્રી, શતવીશદેવરી, ગૌમુખીવાહું જિનમંદિર, મહાવીરસ્વામીનું મંદિર, કીર્તિસ્તંભ, વગેરે કુલ ૨૭ જિનમંદિરો છે. અત્યારે તે મંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય ચાલે છે. શૃંગારચૌરીનું મંદિર; તથા તેનાં લોયરાંમાં હજારો જિનમૂર્તિઓ છે. શતવીશ દેવરીના મંદિરમાં તેની સુંદર કૌશળી ખાસ દર્શનીય છે. તેની રચના અને અપૂર્વ વિશાળતા જોતાં તેમાં એ હજારથી વધુ પ્રતિમાઓ હશે. સાત માળનો વિશાલ કીર્તિસ્તંભ જેની નીચેનો ઘેરાવો ૮૦ ઘન ફૂટના વિસ્તારમાં છે. અહીં જૈનધર્મની અપૂર્વ જાહેરાતલી હતી. ખાસ દર્શનીય સ્થાન છે. લાખોની કિંમતનાં પ્રાચીન મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવી આવાં સ્થાનોની રક્ષા કરવાની દરેક જૈનની ફરજ છે.

ચિત્તોડગઢમાં શ્રી જિનવલ્લભસૂરિજીએ એ સુંદર વિધિ ચૈત્યો કરાવ્યાં હતાં. ત્યાં શ્રાવકોને ધર્મોપદેશ પણ સારો આપ્યો હતો. સં. ૧૧૬૭નો પ્રસંગ છે. તેમના ગ્રંથો અષ્ટસમીતકા, સંઘપટ્ટક, ધર્મશિક્ષા ગ્રંથો ચિત્તોડના મંદિરમાં પ્રશસ્તિરૂપે કેતરાવ્યા હતાં.

ચિત્તોડ સૂર્યવંશી સિસોદીયા રાજાઓના હાથમાં ક્યારે ગયું તેનો ઇતિહાસ મળે છે કે-વિક્રમનાં આઠમા સૈકાના અંતમાં મેવાડના ગુહિલવંશી રાજા બાપા રાવળે મૌર્ય વંશના છેલ્લા રાજા માનને હરાવી એ કિલ્લો હાથ કર્યા પછી માળવાના પરમારોના હાથમાં ગયો. બારમા સૈકામાં ગુજરાતના રાજા જયસિંહે આ કિલ્લો જીત્યો હતો. બાદમાં અજયપાલને મેવાડના રાજા સામન્તસિંહે હરાવ્યો અને એની ઉપર ગુહિલ વંશનું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું. વચમાં થોડો સમય મુસલમાનોની સત્તા આવી. બાદમાં તે ગઢને સિસોદીયાઓએ જીત્યો. છેલ્લે રાણા સંગ સાથે મોગલ સમ્રાટ બાબરે યુદ્ધ કરીને કિલ્લો જીત્યો. ત્યાર પછી ઉદેપુર મેવાડની રાજગાદી બની. અકબરે ચિત્તોડને સર્વથા જીત્યો હતો. મુગલો પછી ચિત્તોડ મેવાડના રાજાઓના હાથમાં ગયું જે અત્યારે પણ છે.

ચિત્તોડનો કિલ્લો સમુદ્રની સપાટીથી લગભગ ૧૮૫૦ ફૂટ ઊંચાઈએ છે.

ચિત્તોડગઢ ઉપરના સુપ્રસિદ્ધ કીર્તિસ્તંભને બનાવનાર શ્વેતાંબર જૈન શ્રાવક હતા. ભાંના એક શિલાલેખમાં લખ્યું છે કે “ આ કીર્તિસ્તંભ પ્રાગ્વંશ(પોરવાડ) સંઘની કુમારપાલે આ મંદિરની દક્ષિણ બાજુએ કરાવ્યો. સ્તંભની ઉત્તર તરફ શ્રી વર્ધ્ધમાન જિનના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીના અનન્ય અનુરાગી શ્રાવક ગુણરાજે કરાવ્યો હતો અને તેની પ્રતિષ્ઠા (વ. સં. ૧૪૮૫માં શ્રી સોમસુંદર સૂરિજી મહારાજે કરી હતી. આ મંદિર ચિત્રકૂટના જ રહેવાસીઓસવાલ તેમના પુત્ર આચાર્યે કરાવ્યું હતું.

આ મંદિરની પ્રશસ્તિ ચારિત્રતનુગણિએ (વ. સં. ૧૪૮૫માં રચી હતી તે આખી પ્રશસ્તિ રો. એ. જ. પુ ૩૩ નં. ૬૩ સત. ૧૯૦૮ પૃ. ૪૦ થી ૬૦માં ડો. દેવધર ભાંડારકરે પ્રકાશિત કરાવી છે. જુઓ જૈન. સા. ઈ. પૃ. ૪૫૫.

અર્થાત્ ચિત્તોડનો સુપ્રસિદ્ધ કીર્તિસ્થંભ અને ત્યાંના મંદિરો શ્વેતાંબર જૈન સંઘનાં જ છે.

ચિત્તોડનો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ કીર્તિસ્થંભ બન્યાનો ઉદ્દેશ આપણે ઉપર જોયો પરન્તુ આથી પણ એક પ્રાચીન પ્રમાણ મલે છે કે મેવાડના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ આહુ રાવલ, કે જેમનું નામ અલ્લટ-અલ્લ હતું અને જેમણે સાંડેરક ગચ્છના આચાર્ય શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીને ચિત્તોડથી વિનંતિ કરીને-આમંત્રણ આપી આઘાટપુરમાં પધરાવ્યા હતા, અને તેમના હાથથી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ અલ્લટરાજના સમયમાં જ શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીના ઉપદેશથી આ પ્રસિદ્ધ કીર્તિસ્થંભ રાજાએ બનાવી એમાં જિનેશ્વર પ્રભુની ચોમુખજીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. એટલે એમ લાગે છે કે-આ કીર્તિસ્થંભ પ્રાચીન હોય. આ સિવાય ચિત્તોડનો પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ પણ આ સાથે ટૂંકાણમાં મૂક્યો છે.

માંડવગઢના મહામંત્રી પેથડ કુમારે ચિત્તોડગઢમાં મંદિર બંધાવ્યું હતું. જુઓ ચત્રાવર્તો ચિત્રકૂટ આ ચિત્રકૂટ એ જ ચિત્તોડ છે. તેમના પુત્ર ઝાંઝણકુમારે ચિત્તોડના મંદિરની ચૈત્યપારિપાટી કરી હતી.

બહુશ્રુતાતિથાથી શ્રી સોમપ્રભસૂરિજીએ ચિત્તોડમાં બ્રાહ્મણોની સભામાં જય મેળવ્યો હતો. તેઓ અપૂર્વ સાહિત્યશાસ્ત્રી હતા. યતિજીતકલ્પ વગેરે પ્રકરણો બનાવ્યાં હતાં.

જિનભદ્રસૂરિજીએ ચિત્રકૂટ આદિમાં મંદિરો બંધાવ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો.

૧૫૦૫માં રાણા કુંભાના ભંડારી વેલાકશાએ શાંતિનથ ભગવાનું અષ્ટાપદ નામનું મંદિર બંધાવ્યું જેની પ્રતિષ્ઠા ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનસેનસૂરિજીએ કરી હતી. આ મંદિરને શૃંગારચૌર-શૃંગારચોક (સિંગારચૌરી) કહેવામાં આવે છે, જેનો શિલાલેખ અંદર છે.

શત્રુજયના ઉધ્ધારક કર્માશાહ એસવાલ ચિત્તોડના જ નિવાસી હતા. એમણે અમદાવાદના સૂબાના પુત્ર મહાદુરશાહને આશ્રય આપ્યો હતો. ૧૫૮૩માં ત્યારપછી એ ગાદીએ બેઠો અને એના મદદથી કર્માશાહે ૧૫૮૭માં શત્રુજયનો ઉધ્ધાર કરાવ્યો. તે વખતે પ્રતિષ્ઠા શ્રી ધર્મરત્નસૂરિશિષ્ય વિદ્યામંડનસૂરિજીએ કરી હતી. અત્યારના મૂલનાયકજી કર્માશાહના સમયનાં છે.

વિ. સં. ૧૫૧૨ માં આ. શ્રી જયકીર્તિસૂરિજીએ નલદમયંતીરાસ ચિત્તોડમાં બનાવ્યો હતો. વિ. સં. ૧૫૬૩ માં રાજશીલ ઉપાધ્યયે વિક્રમાદિત્ય આપરા રાસરચ્યો હતો. ૧૬૩૮ માં શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી સંઘરી ઉદયકરણે ખંભાતથી આપૂ અને ચિત્તોડગઢની યાત્રાનો સંઘ કાઢ્યો હતો. લામાશાહનો મહેલ ચિત્તોડમાં હતો.

અત્યારે વર્તમાનમાં ચિત્તોડમાં નીચે પ્રમાણે પ્રાચીન ઐતિહાસિક શિલાલેખો મળે છે.

૧. ગઢ ઉપર રામપોળની અંદર થઈને જતાં એક સુંદર જિનમંદિર છે. મંદિર ખંડિત છે. અંદર મૂર્તિયો નથી. બહાર ફેરણી સુંદર છે. આ મંદિરમાં અંદરના ભાગમાં એક લેખ છે પરંતુ સમયાભાવે આખો લેખ નથી લીધો કિન્તુ તેનો સાર એ છે કે-સં. ૧૫૦૫(૪) ખરતરગચ્છીય આચાર્યશ્રી જિનસેનસૂરિજીએ અહીં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

૨. આગળ જતાં સત્યાવીશ દેવરી જિનમંદિર કે જેનો જીર્ણોદ્ધાર હમણાં થયો છે અને-પ્રતિષ્ઠા પણ હમણાં થઈ છે એમાં નીચે પ્રમાણે છે.

કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૪ ચૈત્રગચ્છે રોહણાચલ ચિંતામણી.....સા માણિમદ્ર સા. નેમિશ્યાં સહ સૈવણિકાં વંડાજિતાયાઃ સં રાજન શ્રીશુવનચંદ્રસૂરિશિષ્યસ્ય વિદ્વત્તયા સુહૃત્તયા ચ રંજિતં શ્રીગુર્જરરાજ શ્રીમેદવાટ પ્રશ્ન પ્રશ્નૃતિ ક્ષિતિપતિ-માનિતસ્ય શ્રી. (૩) × × × લગુપુત્ર દેદાસહિતેન સ્વપિતુરાત્મિય પ્રથમપુત્રસ્ય વર્મનસિંહસ્ય પુણ્યાય પૂર્વપ્રતિષ્ઠિત શ્રી સીમંધરસ્વામી શ્રી યુગમંધરસ્વામી ”

લેખમાં સંવત નથી વંચાતો ચૈત્રવાલગચ્છના પ્રતાપી આચાર્યશ્રી ભુવનચંદ્ર-સૂરિશિષ્ય; કે જેમણે ગુર્જરેશ્વરને પ્રતિબોધ આપી રંજીત કયો હતા, મેદવાટ- (મેવાડ)ના મહારાણા પણ જેમને બહુમાન આપતા હતા; તેમના ઉપદેશથી વર્મનસિંહે સીમંધરસ્વામી અને યુગમંધરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ લેખ પથર પર છે.

(૨) બીજો એક ખંડિત સફેદ મૂર્તિ ઉપર છે. લેખ વંચાતો નથી. માત્ર ૧૪૬૯ સંવત વંચાય છે. મૂર્તિ શ્વેતાંબરી છે. લગોટ વગેરે છે.

(૩) × × × સંવત્ ૧૨૧૩ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૬ ઉકેશવંશે મ. ગોત્રે મંતોલા પુત્ર દેશલ્લ રાજા મ. × × × × રાજ્ય પ્રાપ્તાદ તત્પુત્ર મ. કું × × × કારિત પ્રતિ. ખરતરગચ્છે શ્રીજિનમદ્રસૂરિમિ: ”

ભાવાર્થ-સંવત ૧૫૧૩ માં આસવાલ વંશમાં ભાં (ભંડારી) ગોત્રના તોલા તેના પુત્ર દેવા અને રાજાએ મૂર્તિ કરાવી અને પ્રતિષ્ઠા ખરતરગચ્છી શ્રી જિનભદ્ર સૂરિજીએ કરાવી છે.

(૪) સંવત્ ૧૬૦૬ વર્ષે પોષ શુદ્ધિ ૧૫ શ્રી ઉપકેઠ સંતાનીય × × × × × કાશા પુત્રધના × × × પકિત નથી વંચાતી-છેલ્લી પકિતમાં પ્રતિ મં શ્રી સોમસુંદરસૂરિ ” આટલું વંચાયું છે.

સં. ૧૫૦૫માં ઉપકેશવંશીય કરવાના પુત્ર ધનાએ મૂર્તિ ભરાવી છે અને તે પ્રતિષ્ઠા ભાટારક શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ કરાવી છે.

ઉપરના એક પરિકરની મોટી મૂર્તિ અમે શ્રીમહાવીરસ્વામીના મંદિર પાસેના કર્મશાના મંદિરમાં એક સ્થાન પર બિરાજમાન થયેલી જોઈ હતી. એની ઉપરનીયે પ્રમાણ લેખ વંચાયે છે.

(૫) “ સં. ૧૧૫૦ (૭) ગ્રીષ્મશોમવ્રત્સૂરિ સંતાનીય ” આગળ લેખ ચાર પંક્તિનો છે પણ વંચાતો નથી.

(૬) સં. ૧૫૩૬ વર્ષે પોજ.....નથી વંચાતું.

અત્યારે તો આગળ જણાવ્યું તેમ આ સત્યાવીશ દેવરીના મંદિરનો સુંદર છબોધાર તથા પ્રતિષ્ઠા આદિ થયાં છે.

આગળ જતાં સુપ્રસિધ્ધ કૃષ્ણભક્ત મીરાંબાઈનું મંદિર જોયું. આ મંદિરનો છબોધાર મેવાડના સદગત મહારાણા ફતેહસિંહજીએ કરાવ્યો છે. મંદિર લગ્ન અને વિશાલ છે, ડાબા આ મલસારાની સુંદર ગોઠવણી છે. શિખર ઉપરના ભાગમાં એક મંગલ ચિત્ર છે તેમાં ડાબી અને જમણી બાજુ એક x x x દેવ છે તેમના ઉપર છાજત્રીમાં સુંદર જિનમૂર્તિ છે, તેના ઉપર તોરણમાં ખીજ નાની જિનમૂર્તિ છે. આ નાની નાની જિનમૂર્તિઓ મનોહર અને લગોટથી શોભતી શ્વેતાંબરી છે. મીરાંબાઈના મંદિરના ચોકમાં જમણી બાજુના મંદિરની પાછળની દિવાલમાં પાષાણની સુંદર પંચતીર્થની જૈન શ્વેતાંબરી મૂર્તિ છે, જે પરમદર્શનીય છે.

અહીંથી આગળ જતાં મોકલરાણાનું મંદિર જોવું બીજું નમ સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર કહેવાય છે. આ મંદિરની રચના માટે અનેક મતભેદો છે. અંદર ૧૨૦૭ ના મહારાજા કુમારપાલનો બીજો લેખ ૧૪૮૫ નો મોકલરાણાનો છે.

આ મંદિરની બહારની ડાબી બાજુની દિવાલમાં બે સુંદર જિનમૂર્તિઓ છે. એક મૂર્તિ તો અભિષેકના સમયની છે, દેવો અભિષેક માટે હાથમાં કલશો લઈને બિલાતું-સંજે અવનતભાવે હાથમાં કલશ લઈને ઉભેલા છે એનું મનોહર દર્શન છે. એ જ દિવાલમાં આગળ ઉપર જૈન સાધુની સુંદર મૂર્તિ છે. સાધુજીના જમણા હાથમાં મુહુરપતિ છે, ડાબા હાથમાં શાસ્ત્ર છે, સામે ઠવણી છે. સ્થાપનાચાર્યજી રાખવાનું સ્થાન, પછી સામે સાધુ બેઠા છે, તેમની પાછળ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ હાથ જોડીને બેઠા છે. ધર્મોપદેશ સાંભળે છે. આગળ એક બાજુ જૈનાચાર્યની મૂર્તિ છે. સામે ઉપદેશ શ્રવણ કરવા રાજા બેઠા છે. નામ અને લેખ બંને છે પણ ઉતાવળમાં અમે ઉતારી ન શક્યા. ઉત્સવપૂર્વક ગાળવાળા સાથે રાજા વગેરે વંદન કરવા ભય છે.

આગળ ઉપર જિનવરેંદ્ર દેવને ઈંદ્રરાજ ખોળામાં લઈને બેઠા છે. દેવો અભિષેક કરે છે. આખું સ્થાન જોતાં તીર્થંકર દેવનાં પાંચે કથાણુકો જણાયાં.

આગળ ઉપર પશ્ચ શ્વે, મૂ. જૈન સંઘના સાધુમહારાજના સુંદર દર્શ્યો બગલમાં ઓઘે, એક હાથમાં ડાંડો, એક હાથમાં મુહપત્ત વગેરે જણાયા.

આ બંને મંદિરોના બહારનાં ભાગમાં જૈન તીર્થંકર દેવો, આચાર્યો, મુનિવરો, શ્રાવકો વગેરે જોઈ જરૂર એમ ધ્વપના સ્ફૂરે છે કે-આ મંદિરો ભૂતકાલમાં જૈન મંદિરો હોય તો ના નહિ.

આગળ ઉપર ગોમુખ કુંડ પર જૈન મંદિરને કે જેને સુકૌશલ સાધુની શુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. કુંડ ઉપર જતાં પ્રથમ ઉપરના ભાગમાં ધમશાળા જેવું આવે છે. પગથીયાં ઉતરીને નીચે જતાં જૈન મંદિર આવે છે તેમાં આ રીતે મૂર્તિ છે. વચમાં આદિનાથજીની મૂર્તિ છે. જમણી બાજુ કીર્તિધર મુનિ છે, તેમની જમણી બાજુ પ્રાકૃતમાં લેખ છે. ડાબી બાજુ સુકૌશલ સાધુધ્યાનમગ્ન છે. તેમની ડાબી બાજુ તેમની માતા વ્યાઘ્રીના જીવ ઉપસર્ગ કરે છે.

પ્રાકૃતમાં લેખ | કીર્તિધરઋષિ | પ્રભુમૂર્તિ | સુકૌશલઋષિ | માતૃજીવ વ્યાઘ્રી બધે નામ કૈતરેલાં છે. પ્રાકૃતમાં લેખ છે તેમાં શરૂઆતમાં—

॥૬॥ ઐં હ્રીં અર્હ નમઃ સ્વાહા ॥

મૂલનાનાયકેજી પ્રભુજી ઉપર કાનડીમાં લેખ છે.

આ મંદિરમાં એક પરિકર ઉપર ૧૧૧૪નો લેખ છે.

સંવત્ર × × ૧૪ વર્ષે માર્ગશુદિ ૩ શ્રી ચૈત્રપુરીય ગચ્છે શ્રીબુઢાગણિ મત્તપુર મહાદુર્ગ શ્રી ગુહિલપુત્રવિ × × × હાર શ્રીવઢાદેવ આદિજિન વામાંગ દક્ષિણામિમુખદ્વારગુફાયાં કલિં શ્રુતદેવીનાં ચતુ × × × લાનાં ચતુર્ણાં વિનાયકાનાં પાદુકાવટિસહસાકારસહિતા શ્રી દેવી ચિત્તોડરી મૂર્તિ × × × શ્રીશ્રત્તગચ્છીય મહાપ્રભાવક શ્રીઆમ્રદેવસૂરિમિઃ × × શ્રી સા. સામાસુ સા૦ હરપાલેન શ્રેયસે પુણ્યોપાર્જના × વ્યધિયતે ”

ચિત્તોડમાં આવાં અનેક પ્રાચીન જૈન સ્થાપત્યો, ત્યાં-મૂર્તિયો, મંદિરનાં ખડિયેરો ઉપલબ્ધ થાય છે. આ બધાં પ્રાચીન જૈન સ્થાપત્યો એ જ સૂચવે છે કે-મેવાડમાં જૈન ધર્મનું મહાન પ્રભુત્વ હતું.

અહીં આવનાર નીચેનાં સ્થાનોનાં દર્શન કરે.

જૈન કીર્તિસ્થંભ જે સાત માળનો અને સુંદર કારીગરીવાળો છે. વિક્રમના ચૌદમા સૈકામાં આપણા શ્વેતાંબર જૈને બંધાવેલ છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય ઉપર આપી ગયા છીએ.

૨. કીર્તિસ્થંભની પાસેનું જ શ્રી મહાવીર પ્રસ્થનું મંદિર. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર મહારાજા કુંભારના સમયમાં ૧૪૩૮ થયો હતો.

૩ ગોમુખની પાસે બીજી એક જૈન મંદિર છે, જેમાં સુકોશલ મુનિરાજ વગેરેના ઉપસર્ગની મૂર્તિ છે.

૪ સત્તાવીશ દેવળ-મડી પેળ પાસે છે ને જેમાં કૌરબી સુંદર દર્શનીય છે, જેનો હમણાં જ જીર્ણોદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠા સ્વ. પૂ. પા. આ. શ્રી વિજયનીતિસૂરી-શ્વરજીના ઉપદેશથી થયો છે.

૫ શૃંગારચોકી જૂના રાજમહેલની પાસે ઉત્તર તરફ નાનું કળાયુક્ત મંદિર છે. જેને શૃંગારચાવડી પણ કહવાય છે.

આ સિવાય જયસ્તાંભ, કુંભારાજાનો મહેલ, મીરાંબાઈનું દેવળ જેની લીંતો-માં જૈન ધર્મનાં સુંદર ભાવવાહી પુતળાં છે. મોકલશાહનું મંદિર જેમાં મહારાજ કુમારપાળનો લેખ છે તે કવાયતના મેદાન પાનું ભાગશાહનું મકાન, નવો રાજમહેલ.

૬ ચિત્તોડગઢ ગામમાં (ઉપર જ છે) સુંદર જિનમંદિર છે. ઉપાશ્રય છે. આવકોનાં ઘર છે.

નીચે પણ જંનોની વસ્તી છે. ધર્મશાળા છે. એક ચિતિજીનો ઉપાશ્રય છે.

હમણાં મેવાડના ઉદ્ધાર અને શિક્ષણપ્રચાર માટે આ શ્રી વિજયકલ્યાણ-સૂરિજીના ઉપદેશથી ચિત્તોડગઢ જૈન ગુરૂકુળ પણ સ્થપાયું છે.

મક્ષીજી પાર્શ્વનાથ

માલવામાં ઉજ્જયીની નગરીથી પૂર્વમાં ૧૨ કોષ દૂર મકસીજી G. I. P. 16 નું સ્ટેશન છે, સ્ટેશનથી અઘાં માઈલ દૂર મકસી ગામ છે, અહીં મકસીજી પાર્શ્વનાથજીનું વિશાલ ગગનચુંબી ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાયક મકસીજી પાર્શ્વનાથ-જીની શ્યામ રંગની સવાળે હાથની વિશાલ પ્રતિમાજી છે. મંદિરજીની નીચે એક લોંબરામાંથી આ પ્રતિમાજી નીકળ્યાં હતાં. મૂલ સ્થાને અત્યારે આરસનો ચેતરો છે. મકસીજી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમાજી નીકળ્યાં ત્યારે હજારો મનુષ્યો એકઠા થયા હતા. બાદમાં લાખો રૂપિયા ખર્ચી શ્વેતાંબર જૈન સંઘે ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું છે. મૂલનાયકજીની એક તરફ ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજી અને બીજી તરફ શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની શ્યામરંગની મૂર્તિ છે. મંદિરજીની ચારે તરફ ૪૨ જિનાલય દેરીઓ છે. મંદિરોમાં બિરાજમાન મૂર્તિઓ ઉપર પ્રાયઃ બધા ઉપર ૧૫૪૮ ના શિલાલેખો છે. પાસે જ કારખાનું છે-અત્યારે વ્યવસ્થા શેઠ આણંદજી કલ્યાણ-જીની પેઢી તરફથી ચાલે છે. નજીકમાં સુંદર વિશાલ શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાલા છે અને મંદિરજીની પાછળ સુંદર બગીચો છે.

જૈન જૈનેતર બધા થે પ્રભુજીને પૂજે છે અને માને છે. માલવામાં આ તીર્થ ઘણું જ પ્રસિદ્ધ અને મહત્વનું છે.

અક્ષીજી પાર્શ્વનાથજીના એક પ્રાચીન સ્તવનમાં કેલીક વિશેષતા મળી છે, જે નીચે મુજબ છે.

“જનમંદિરથી જીમણે દેવરીયાં છત્રીયા.

× × ×
પ્રભુના મંદિર આગલે ચૌમુખ દેવલ એક.

× × ×
વલી ચૌમુખને આગલે રાયણુ રૂખ ઉદાર
તિહાં પગલાં પરમેસતણા ભેટી હરખ અપાર
રાયણુતલ લગુ દેહરી જીહાં શ્રી જિનવર પાસ

× × ×
જનમંદિર જીમણઈ ત્રિહુ દેવરીયાં ઠામ

× × ×
સ્વેતાંબરી વિવહારિહો દા. તેહ આવકં સમકિત ધારી

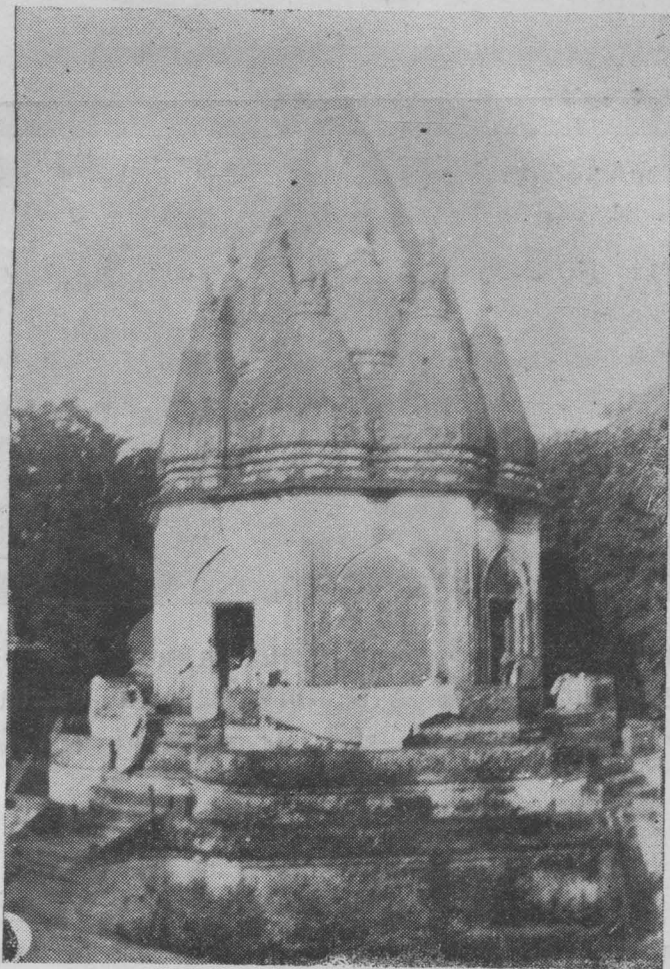
× × ×
કેંઈ હીન્દુ તુરક હનરી આવઈ તો પ્રભુ બાત્રા તુમારી

× × ×

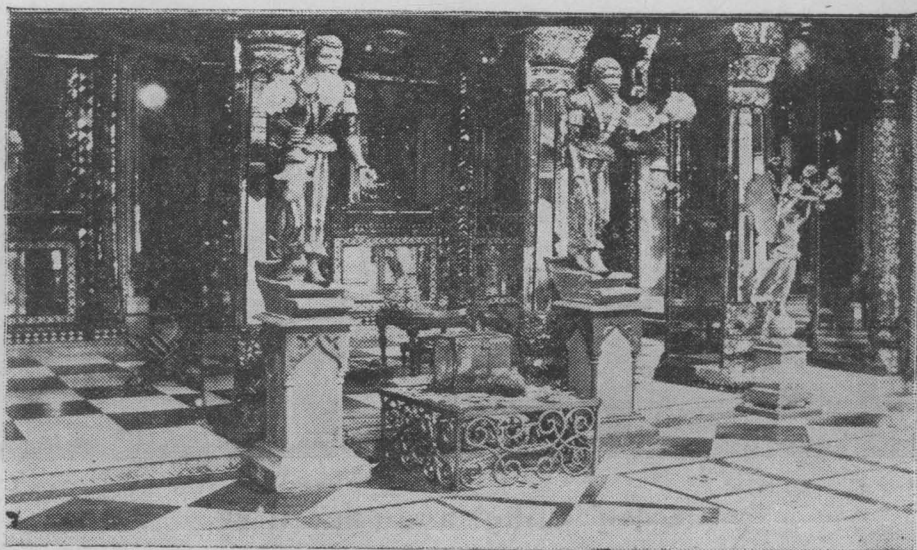
ઇહપાસસામી મુગતીગામી, દેસમાલવ મંડણો મગ સીયગામઈ અયલ ઠામઈ
પાપ તાપ વિહંડણો. (રચના સં. ૧૭૭૮ નરસીંહદાસ જૈન સાય પ્રકાશ અં.૨,વ.પ.)

અવંતી પાર્શ્વનાથ

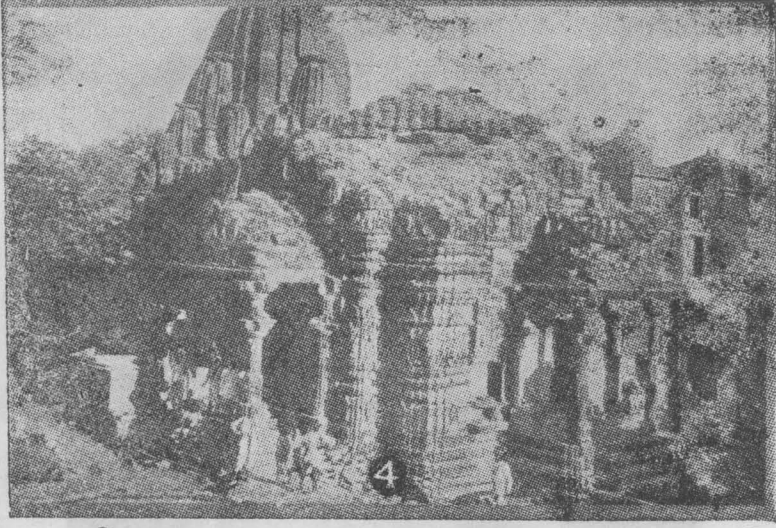
ઉજ્જયિની માલવામાં અવન્તિ પાર્શ્વનાથજી-ઉજ્જયિની નગરી ખડું જ પ્રસિદ્ધ તીર્થસ્થાન છે. માલવામાં ક્ષિપ્રાનદીના કિનારે ઉજ્જૈની નગર વસેલું છે. અહીંના રાજા પ્રજાપાલની પુત્રી મયણાસુંદરીનું જન્મસ્થાન. પ્રજાપાલ રાજાએ શ્રીપાદ સાથે કન્યા પરણાવી તેને કોઠનો રોગ હતો. મયણાસુંદરી અને શ્રીપાલ નવપદજી ઓળીનું વિધિપૂર્વક આરાધન કર્યું અને તેમનો રોગ મટી ગયો. નવનિધાન પ્રાપ્ત થયાં અને પોતાનું રાજ્ય મળ્યું. આ સમયથી આનગરી ધમ્મી જ પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે. તે વખતે અહીં આદીશ્વર લગવાનનું મંદિર હતું. બાદમાં લગવાન શ્રી મહાવીર દેવના સમયમાં રાજા ચંડપ્રદ્યોત અહીંનો રાજા હતો. ત્રિભયપત્તનના રાજા ઉદાયીના સમયમાં ચંડપ્રદ્યોતે ઉદાયી રાજાની પૂજનીય જનપ્રતિમા અને દાસીનું અપહરણ કર્યું.

મક્ષીજીતીર્થ-ચોક વચ્ચેનું જિનાલય

કાનપુરનું અદિતીય મીણાકારી મંદિર

મેવાડના મહારાણા મોકલસિંહજીના સમયના પ્રધાન સરણ-
પાલજીએ બહોળો ખર્ચ કરીને બંધાવેલ ભવ્ય જિનાલય જે
આજે જીર્ણુ અવસ્થામાં ચીતોડગઢના કિલ્લામાં પડ્યું છે

અજમેરનું સોનીનું પ્રખ્યાત લાલ મંદિર

આખરમાં ખન્ને વચ્ચે ભયંકર યુધ્ધ થયું. યુધ્ધમાં ચંડપ્રદ્યોત હાર્યો અને કેદ પકડાયો. ઉદાયી રાજા તેમને પકડીને વિતભયપત્તન લઈ જતો હતો. રસ્તામાં ચાતુર્ભાસ આવવાથી રાજા ઉદાયીએ દશ રાજાઓ સહિત વચ્ચે જ પડાવ નાંખ્યો જેથી દશપુર નગર વચ્ચું. બાદમાં પર્યુષણા પર્વના દિવસોમાં ઉદાયી સાથે ચંડપ્રદ્યોતે પણ ઉપવાસ કર્યો હતો જેથી ઉદાયી રાજાએ તેને પોતાનો સ્વધર્મી સમજી ક્ષમાપના કરી અને તેને છૂટો કર્યો. ચંડપ્રદ્યોત અવન્તિ આવ્યો અને ઉદાયી વિતભયપત્તન ગયો.

રોહા નામનો બુધ્ધિશાલી નટપુત્ર અહીંનો જ રહેવાસી હતો.

ઠેકાસ નામના ગૃહસ્થે અહીં ધન કમાઈ ધર્મોપદેશન કર્યું હતું.

અટનમલ્લ નામનો પ્રસિધ્ધ પહેલવાન અહીંનો હતો.

ચંડરૂદ્રાચાર્ય અહીં પધાર્યા હતા.

આ ઉલ્લેખો નંદી સૂર, આવશ્યક ટીકા અને ઉત્તરાધ્યયનમાં છે.

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછી ૨૬૦ વર્ષે સમ્રાટ સપ્રતિએ આર્યસુહસ્તિ-સૂરિજનાં ઉપદેશથી જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. તેઓ અહીં જ થયા હતા.

અવન્તિસુકુમારે આર્યસુહસ્તિસૂરિજના ઉપદેશથી નલીનીગુહમ વિમાનની ઇચ્છાથી અહીં જ દીક્ષા લીધી હતી. તેઓ અહીંના નિવાસી હતા. તેમનું સ્વર્ગગમન અહીં ક્ષીપ્રા કાંઠે થયેલું અને જેમની સ્મૃતિરૂપે તેમના પુત્રે અવન્તિ પાર્શ્વનાથજીની સ્થાપના કરી હતી. બાદ આ સ્થાન બ્રાહ્મણોના હાથમાં ગયું. તેમણે જિનબિંબ આચ્છાદિત કરી મહાદેવજીનું લિંગ સ્થાપ્યું પરંતુ સુપ્રસિધ્ધ દાનવીર પરદુઃખભંજન રાજા વિક્રમાદિત્ય અહીં રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે વૃધ્ધવાદી સૂરિજના શિષ્ય પ્રખર નૈયાયિક તાર્કિકશિરોમણી શ્રી સિધ્ધસેન દિવાકરે અહીં આવી, જ્ઞાનથી અહીંનું સ્વરૂપ બાણી, મંદિરમાં ગઈ, કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર બનાવ્યું. સત્તરમી ગાથાએ લિંગ ફાટ્યું અને શ્રીઅવન્તિ પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ નીકળી. એ મૂર્તિ એક ઘોડેસ્વાર ભય એટલી ઊંચે ગઈ. પછી સ્થિર થઈ અને કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર સમાપ્ત થયું. આજે તે ક્ષીપ્રાકાંઠે નજીકમાં અનંત પેઠમાં અવન્તિ પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે, તેમાં એ મૂર્તિ ગાદી ઉપર બિરાજમાન છે. પાસે જ સુંદર શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા છે, ક્ષીપ્રાકાંઠે અનેક ઘાટો બનેલા છે, ખીજા ઉજ્જૈનીમાં મહામંત્રી પેથકુમારે મંદિર બંધાવ્યું હતું. જુઓ, જીયાદુજ્જયિનો-પુરે ફળિશિરા (શુર્વાવલી).

ઉજ્જયિનીમાં યતિને પ્રાચીન ગ્રંથભંડાર છે. ગામમાં શરાદામાં શ્રીશાન્તિનાથજી તથા મંડીમાં વાસુપૂજ્યસ્વામિ, ખારાકુવા શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજી તથા સહસ્ર-કૃષ્ણા પાર્શ્વનાથજી, તથા દેરાબડકી અને નયાપુરીમાં સુંદર મંદિરો છે. દેરાબડકીમાં

શ્રી ઋષભદેવજીના પ્રાચીન મંદિરનો હમણું જીર્ણોદ્ધાર થયો છે અને શ્રી સિધ્ધચક્રજીનો સુંદર પટ કરાવ્યો છે. મુનિરાજ શ્રી ચંદ્રસાગરજી વગેરેએ આ વિષયમાં સારો પ્રયત્ન ઉઠાવ્યો છે. કુલ ૧૫-૧૭ જિનમંદિરો છે. શહેરથી ચાર માઈલ દૂર ભૈસેગઢમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભાવતીનું મંદિર છે. તેમજ બે માઈલ દૂર જયસિંહપરામાં અને આઠ માઈલ દૂર હસામપુરમાં પણ જિનમંદિર છે. શ્રાવકોની વસ્તી શહેરમાં સારી છે.

તેરમા સૈકામાં ઉજ્જૈન મુસલમાનોના હાથમાં ગયું. ૧૫૬૨ માં મોગલસમ્રાટ અકબરે તેને જીત્યું અને ૧૭૫૦ માં સિંધીયા સરકારે જીત્યું.

અહીં ભટુંદરી ગુફા, સિધ્ધવડ વગેરે જોવા લાયક છે. મહારાજા સવાઈ જયસિંહ જ્યારે માળવાના સૂબા હતા ત્યારે તેમણે એક સુંદર વેધશાળા બનાવી હતી તે પણ ક્ષિપ્રાકિનારે આજ વિદ્યમાન છે. ઉજ્જૈન ભારતવર્ષનું ગ્રીનીચ ગણાય છે. ક્ષિપ્રાનદીની વચમાં રહેલ કાલીયાદેહ મહેલ પણ જોવા લાયક છે.

રતલામ.

માળવામાં રતલામ મોટું શહેર ગણાય છે. અહીં સુંદર દશ જિનમંદિરો છે. આમાં શ્રી શાંતિનાથજીનું તપગચ્છનું મંદિર કહેવાય છે તે ભવ્ય અને પ્રાચીન છે. મૂર્તિ સંપ્રતિ મહારાજાના સમયની પ્રાચીન છે. મંદિરો સુંદર અને દર્શનીય છે. સ્વતાંબર જૈન ધર્મશાળા છે. જૈનોની વસ્તી પણ સારા પ્રમાણમાં છે. રતલામના દરબાર સાહેબે મોટા મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર સમયે સારી રહાયતા આપેલી અને મંદિરઅર્થ પેટે બે ગામ આપ્યાં છે.

સૈબાલીયા

રતલામથી પાંચ કોશ દૂર અને નીમલીના સ્ટેશનથી એક કોશ દૂર સૈબાલીયા આવેલું છે. અહીં શ્રી શાંતિનાથજીનું પ્રાચીન ભવ્ય મંદિર છે. પ્રતિમાજી વેળાનાં છે. બહુ જ પ્રભાવિક અને ચમત્કારી છે. અહીંની મૂર્તિ પૂર્વાચાર્યજી મહારાજે આકાશમાર્ગેથી લાવી સ્થાપન કરેલી છે. ભાદરવા શુદ્ધ બીજે પ્રભુજીના અંગમાંથી અમી ઝરે છે. દેરાસરજીની પાસે જ સુંદર ધર્મશાળા છે. સૈબાલીયાના ઠાકોરસાહેબે મંદિરજી માટે બગીચો-વાવડી વગેરે આપેલ છે.

સાવલીજી તીર્થ

રતલામથી આગળ જતાં નીમલી સ્ટેશનથી ૪ માઈલ દૂર સાવલીયાજી તીર્થ આવેલું છે. અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે. પ્રતિમાજી મનોહર શ્યામ છે. અહીં પણ ભા. શુ. બીજના અમી ઝરે છે. કોઈ મુસલમાને આ મૂર્તિને ખંડન કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો જેનું નિશાન નજરે પડે છે.

અજમેર

રાજપુતાનાના મધ્ય ભાગમાં વસેલું અને ચારે બાજુ પહાડોથી ઘેરાયેલું ‘અજયમેર દુર્ગ’ એ જ આજનું અજમેર છે. આ શહેર વિ. સં. ૨૦૨માં વસ્યું છે એમ કહેવાય છે. રાજા અજયપાળે આ નગર વસાવ્યું છે. અજમેર પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું જન્મસ્થાન છે. પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ દિલ્હી અને અજમેરનાં રાજ્ય સંભાળતો હતો. આજે પણ પહાડ ઉપર પ્રાચીન ધ્વસ્ત કિલ્લો પડ્યો છે. પહાડો અને કિલ્લાથી સંરક્ષિત આ શહેર એક વાર ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધ હતું.

અત્યારે એની પૂર્વ બહોળલાલી તો નથી રહી છતાંયે અજમેર-મેરવાડા પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. રાજપુતાનાના પોલીટીકલ એજન્ટ અહીં રહે છે, તેના બંગલા-ઓફિસો અહીં છે.

લાખણ કેાટડીમાં શ્રી સંભવનાથજીનું મોટું મંદિર છે. બીજું મંદિર શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીનું છે. ત્રીજું કેાટડીનું મંદિર જેમાં ઋષભદેવજી(કેસરીયાજી)નું મંદિર છે. બુદ્ધકરજીનું મુતાનું ઘરમંદિર છે. જ્યાં ચંદ્રપ્રભુની સ્ફટિકની મૂર્તિ છે. તેમજ ગામ બહાર મોટી વિથાલ દાદાવાડી છે. અસ્તરગચ્છના મહાન્ આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજીની સ્વર્ગભૂમિ છે. સ્થાન અમતકારી છે. ત્યાં પણ નાનું સુંદર જિનમંદિર છે. દાદાવાડી શહેરથી લગભગ બે માઈલ દૂર છે. તેમજ દિગંબર મંદિર ભાગચંદ્રજી સોનીનું સુંદર કારીગરીવાળું ભવ્ય મંદિર જોવા યોગ્ય છે.

અજમેરમાં એક સુંદર અખયબઘર-મ્યુઝીયમ છે, જેમાં અનેક પ્રાચીન જૈન મૂર્તિઓ પણ છે. પંદરમી અને સોળમી સદીની પણ કેટલીક મૂર્તિઓ છે. અહીં જૈન ધર્મનો હિન્દુમરમાં પ્રાચીન એક સુંદર શિલાલેખ છે. “વીરાય મગધતે ચક્રશિતિ ૮૪ વસસ્ત” ભગવાન મહાત્મા પછી ૮૪ વર્ષ પીટ્યા બાદ જે મંદિર બન્યું છે તેનો આ શિલાલેખ છે. આ શિલાલેખ અજમેરથી સાત ગાઉ દૂર બડત્રી ગામથી મળેલો છે. રાયબહાદુર ગૌરીશંકર હીરાચંકર ઓઝાએ આ લેખ વાંચવા માટે સારી જહેમત ઉઠાવી હતી. આ લેખ જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક ધર્માવલંબીઓમાં સૌથી પ્રાચીન લેખ છે.

અહીં મેયો કેાલેજ, રાજકુમાર કેાલેજ, હોસ્ટેલ, મોટું પુસ્તકાલય વગેરે જોવા લાયક છે.

“ઢાઢ દિન કા જ્યોઢા” અહીં દિનની ઝુંપડી સ્થાન પ્રસિદ્ધ છે એ પણ જોવા લાયક છે. આ એક પ્રાચીન જૈન મંદિર છે. અમે ઉપર ચઢી જોયું હતું. ઉપર શિખર દેખાય છે તેમજ આજુબાજુ પણ જે કેરણી છે તે જૈન મંદિરને મળતી છે. બદ સુસલમાની સમયમાં આ ભવ્ય મંદિર મસિદ્દાં બનાવાયું છે.

મુસલમાનોની પણ ખજાળાપીરની ચીરતી પ્રસિધ્ધ સ્થાન છે. સમ્રાટ અકબરે આ તીર્થની પગે ચાલતાં યાત્રા કરી હતી. મોટી કબર છે અને ભાવિક મુસલમાનો ધૂપ-દીપ-ફૂલની માળા વગેરે ધરે છે-નમે છે.

ઓસવાલ જૈન હાઈસ્કુલ પણ ચાલે છે.

કેસરમંજ

અહીં શ્રી વિમલનાથજીનું સુંદર ઘરમંદિર છે. પૂ. પા. મુનિ મહારાજ શ્રી દશનવિજયજી આદિ ત્રિપુટી મુનિ મહાત્માઓના ઉપદેશથી આ મંદિર સ્થપાયું છે. રવેતાંબર પલ્લીવાલ જૈન મંદિર છે. મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી ૩૫-૪૦ પલ્લીવાલ શ્રાવકોએ આ મંદિર સ્થાપ્યું છે. આગળ ઉપર ભરતપુર, હીંડોન વગેરે પલ્લીવાલ પ્રાંતમાં ત્રિપુટી મહારાજના ઉપદેશથી શ્વેતાંબર જૈન મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર, હીંડોન શ્વેતાંબર પલ્લીવાલ જૈન ગોડીંગ વગેરે ચાલે છે. આ પ્રદેશમાં શેઠ જવાહરલાલજી નાહટાજી સુંદર પ્રચારકાર્ય કરે છે.

અજમેરથી કિશનગઢ થઈ જયપુર જાય છે. ગામ બહાર સુંદર દાદાવાડી છે અને બીજું એક મંદિર છે. શ્રાવકોનું ઘર અને ઉપાશ્રય છે.

અજમેરથી ૩ ગાઉ પુષ્કર તીર્થ વૈષ્ણવોનું છે. આમાં બ્રહ્માજીનું મંદિર જૈન મંદિર જેવું લાગે છે.

કલ્પસૂત્રની સુખોદિકા ટીકામાં આઠમા વ્યાખ્યાનમાં અજયમેર દુર્ગ (અજમેર) નજીક હર્ષપુરનગરની પ્રશંસા આવે છે તે હર્ષપુર અત્યારે હાંસોટીયા તરીકે પ્રસિધ્ધ છે. પુષ્કરથી પાંચ ગાઉ દૂર છે. ચારે તરફ નગરનાં ખડિયેરા પડ્યાં છે. પ્રાચીન નગરીનો ભાસ કરાવે છે.

જયપુર

રાજપુતાનામાં જયપુર બહુ જ પ્રસિધ્ધ શહેર છે. એની બાંધણીથી એ Indian Paris કહેવાય છે. અહીંનો બજાર, રાજમહેલ, બગીચો, અખતબઘર, ઓખવ-વેટરી-જ્યોતિષી ચંત્રાલય (વેધશાળા) વગેરે વગેરે ઘણું ઘણું જોવા લાયક છે. અહીં જૈનોનાં ૩૦૦ ઘર છે. નવ મંદિરો છે. આમાં શ્રીકૃષ્ણદેવજીનું કેસરીયાજીનું, સુમતિનાથજીનું, સુપાર્શ્વનાથજીનું, મહાવીર ભગવાનનું વગેરે પ્રસિધ્ધ છે. એક શેઠ ગુલાબચંદજીનું શ્રીકૃષ્ણદેવજીનું ભગ્ય મંદિર પુરાણાઘાટમાં છે. ખરતરગચ્છના મંદિરમાં, શેઠ ગુલાબચંદજી ઢઢાને ત્યાં તથા રવેતાંબર પાઠશાળામાં ઘરમંદિર છે.

જયપુરથી ત્રણેક માઈલ દૂર ખો ગામમાં સુંદર પ્રાચીન કૃષ્ણદેવજીનું મંદિર છે.

જયપુરથી આમેર પાંચ માઈલ દૂર છે. તથા અહીં શ્રી ચંદ્રપ્રભુજીનું મંદિર છે. ધર્મશાળા છે. પહાડ ઉપર શહેર વસેલું. જયપુર વસ્યા પહેલાંનું જયપુર સ્ટેટની

પ્રાચીન રાજધાનીનું સ્થાન છે. પહેલાં જૈનોની વસ્તી ઘણી હતી. અહીંની વ્યવસ્થા જયપુર શ્રી સંઘ ઝળવે છે.

જયપુરથી સાંગાનેર છ માઈલ દૂર છે. અહીં બે મંદિરો છે. દાદાવાડી છે. ધર્મ-શાળા છે, ઉપાશ્રય છે. જયપુરથી પચ્ચીશ માઈલ દૂર “બર” છે. અહીં શ્રી ઋષભદેવજીનું પ્રાચીન ભવન મંદિર છે. મૂલનાયકજી શ્રી ઋષભદેવજીની પ્રાચીન ભવ્ય મૂર્તિ છે. જયપુરથી અમે “બર” નો સંઘ કઢાવ્યો હતો. જયપુરના સુપ્રસિધ્ધ ગુલેશ્વર ધીસુલાલજી સંઘપતિ થયા હતા. જયપુર વસ્યા પછી આ પહેલો જ આવો મોટો છંદી પાળતો સંઘ નીકળ્યો હતો.

જયપુરથી માલપુરા થોડે દૂર છે. અહીં વાચક સિધ્ધચંદ્રજીના ઉપદેશથી ભવ્ય મંદિર બન્યું છે. ચંદ્રપ્રભુજી મૂલનાયકજી છે. આ સિવાય બીજું એક વિજય ગજજીનું મંદિર પણ છે. અહીં દાદાવાડી પણ ભવ્ય અને ચમત્કારી છે.

જયપુરથી સાંભર ૪૨ માઈલ દૂર છે. અહીં શ્રી કેસરીયાજીનું ભવ્ય મંદિર છે.

જયપુરથી પચાસ માઈલ દૂર વૈરાટનગર છે. અહીં જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજય-સૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી ઈન્દ્રમલજીએ સુંદર મંદિર બંધાવ્યું હતું. અને વિ. સં. ૧૬૪૪ માં જગદ્ગુરુના શિષ્ય પં. શ્રી કમ્પાણિવિજયજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ મંદિરનું નામ ઈન્દ્રવિહાર અને બીજું નામ મહોદયપ્રાસાદ હતું-છે.

આ મંદિર મુસલમાની જમાનામાં ધ્વસ્ત થયું છે પરંતુ એનો શિલાલેખ મંદિરની દિવાલ ઉપર જ રહી ગયો છે. આવું જ એક બીજું મંદિર પણ ત્યાં છે. વૈરાટ જયપુરસ્ટેટનો અંતિમ સરહદ પર આવ્યું છે. અહીંથી બે માઈલ પછી અલ્વરનો સરહદ શરૂ થાય છે.

અલ્વર—(રાવણા પાર્શ્વનાથજી)

હવે મેવાત દેશ વિખ્યાતા, અલ્વરગઢ કહેવાયજી;

રાવણુ પાસ જીહારો રે, રંગે સેવે સુર નર પાયજી.

બી. બી. એન્ડ સી. આઈ રેલ્વે દિલ્હીથી જયપુર જતાં અલ્વર સ્ટેશન છે. અલ્વર સ્ટેશનથી અલ્વર શહેર બે માઈલ દૂર છે. શહેરમાં એક સુંદર જિન-મંદિર છે જેમાં પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે. નીચે ભોંયરું છે તેમાં પણ પ્રતિમાઓ છે. મંદિરમાં પ્રતિમાઓ ભવ્ય અને વિશાલ છે.

શહેરથી ૪ માઈલ દૂર પહાડની નીચે “ રાવણા પાર્શ્વનાથજી ”નું સુંદર જિન-મંદિર બંધાયેર રૂપે છે. સુપ્રસિદ્ધ લંકેશ રાવણુ અને તેમની સતીશિરોમણી મંદોદરીદેવી વિમાનમાં બેસી આકાશમાર્ગે જતાં હતાં ત્યાં અલ્વરની નજીક ઉતર્યાં. તેમને નિયમ હતો કે-જિનવરદેવની પ્રતિમાનાં દર્શન કરીને જમવું. મંદોદરીને યાદ આવ્યું કે પ્રતિમાજી લેવાનું ભૂલી ગયા છીએ એટલે ત્યાં જ વેળાની સુંદર

પ્રતિમાજી બનાવ્યાં. તેમના શિયલના પ્રભાવે પ્રતિમાજી વજ્રમય થઈ ગયાં. પતિ પત્ની દર્શન પૂજન કરીને ગયાં અને પ્રતિમાજી ત્યાં જ રહ્યા. બાદ અહીં મંદિર બન્યું અને રાવણા પાર્શ્વનાથજીના નામથી તીર્થ પ્રસિદ્ધ થયું. અત્યારે પણ મંદિર વિશાલ અને ભગ્ય છે એમ તેનાં ખંડિયેરો પરથી જણાય છે. મંદિરજી ખાલી પડ્યું છે. વિચ્છેદ તીર્થ છે.

અહ્વરના કિલ્લાનો ભાગ ખોદતાં ત્યાંથી પ્રાચીન મંદિર, ઉપાશ્રયનું સ્થાન નીકળ્યું છે. લેખ ૧૬૨૩નો છે.

મહાવીરજી.

આ તીર્થસ્થાન જયપુર સ્ટેટમાં આવેલું છે. ચંદનગાંવ સ્ટેશનથી થોડે દૂર છે. આ તીર્થ શ્વે. પદ્મીવાલોનું સ્થાપિત છે. વિ. સં. ૧૮૨૬માં દિવાન જોધરાજજી પદ્મીવાલે અહીં મંદિર બંધાવ્યું. મૂલનાયક શ્રી મહાવીર ભગવાનની મૂર્તિ છે. જો કે હાલના જયપુર રજ્યના કેટલાક દિગંબરી જૈનોએ સત્તાધીય બની આ તીર્થ દિગંબર બનાવવા કોશીશ કરી છે, પૂજનવિધિ શ્વેતાંબરી ચાલે છે.

આ તીર્થને જૈન જૈનેતરો બધાય માને છે. દિવાન જોધરાજજીએ બનાવેલાં બીજાં મંદિરો અત્યારે પણ શ્વેતાંબરી છે. (૧) ભરતપુરના મંદિરમાં મૂલનાયકજી તેમના બનાવેલા છે. તે શ્વેતાંબરી છે. (૨) ડિગનું મંદિર અને કરમપુરાનું મંદિર પણ શ્વેતાંબરી જ છે તેમજ દિવાન જોધરાજજીની વિ. સં. ૧૮૨૬ની બનાવેલી મૂર્તિ મથુરાના અજયભદ્રમાં છે તે પણ શ્વેતાંબરી છે. દિવાન જોધરાજજી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક પદ્મીવાલ જૈન હતા.

માંડવગઢ

ભારતની પ્રાચીન ગણાતી નગરીઓમાં આ એક પ્રાચીન નગરી ગણાય છે. એક જૂનું માંડુ ગામ જ્યાં થોડાં ભીંશોનાં ઝુંપડા હતાં ત્યાં આ ગામમાં મંડન નામે એક લુહાર રહેતો હતો. એને એક પશુ ચરાવનાર ભિલ્લ પાસેથી પારસમણિ મળ્યો અને રક્ષણ માટે લોઢાનું સોનું બનાવી, એક મોટો કિલ્લો બનાવ્યો. આ કિલ્લો આલીસ માઈલના ઘેરાવામાં હતો. લુહારે પોતાનું નામ રાખવા આ ગઢનું નામ માંડવગઢ રાખ્યું. આગળ ઉપર આ પારસમણિ આ લુહારે તેની કન્યાને કન્યાદાનમાં આપ્યો, પરંતુ કન્યાને આની કાંઈ કદર ન થઈ અને કન્યાએ આ પારસમણિ તર્મદાના પાણીમાં ફેંકી દીધો.

ખીજી દંતકથા એવી મલે છે કે પેથડકુમારે પારસમણિ, કામગવી, કામધેનુ અને ચિત્રાવેલી લેટ આપી તેથી તે વખતના પરમાર રાજા જયસિંહદેવે આ વિશાલ દૃઢ, અલેધ કિલ્લો બનાવ્યો અને નગરને સુરક્ષિત બનાવ્યું. જે કિલ્લો અઘાવધિ પોતાની જીર્ણશીર્ણુ હાલતમાં પણ પૂર્વ ઇતિહાસને બાખતો પડ્યો હોય એમ લાગે છે.

રાજા કીર્તીવીર્યાજીનના સમયમાં, કે જે પૌરાણિક સમયનો મહાપ્રતાપી રાજા થયો છે એણે આ કિલ્લો બંધાવ્યો છે, પરંતુ કિલ્લાનું સ્વરૂપ જોતાં આ વાતમાં ખડું તથ્ય નથી જણાતું.

વળી ઉપદેશતરંગિણીમાં ઉલ્લેખ મલે છે કે “વનવાસના સમયમાં રામચંદ્રજીના અનુજ બંધુ લક્ષ્મણજીએ સીતાજીને પૂજા કરવા માટે છાણુ અને વેણુની મનોહર શ્રી પાર્શ્વનાથજી મૂર્તિ બનાવી. સીતાજીના શિયલ પ્રભાવથી આ મૂર્તિ વજ્રમય બની ગઈ. આ જ પ્રતિમા મંડપદુર્ગમાં પૂજાય છે, જેના દર્શન અને પૂજનથી બધા ઉપદ્રવો શાન્ત થાય છે. પછી લાંબા સમયે પરમાર રાજાઓએ આ નગરીને આબાદ બનાવી હતી.”

અહીં એક વાર ભતૂંદરી અને વિક્રમ રાજની પણ સત્તા હતી. પછી લાંબો ઇતિહાસ તો નથી મળતો કિન્તુ ઉપેન્દ્રરાજ, વૈરસિંહ, (શિવરાજ) સીયક વાકપતિરાજ (પ્રથમ) વૈરસિંહ દ્વિતીય, સીયક બીજો વગેરે પરાક્રમી રાજાઓ થયા હતા. પછી પ્રસિદ્ધ માલવપતિ મુજરાજ, વિદ્યાવિલાસી રાજા ભોજ વગેરે રાજાઓએ આ નગરી ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવવામાં ગૌરવ માન્યું છે. તેમની પછી પરમાર રાજાઓએ આ નગરીમાં ૧૨૧૫ સુધી પ્રથમ જયસિંહદેવ, ૧૧૩૭ સુધી ઉદયાદિત્ય, ૧૧૬૦ સુધી લક્ષ્મણદેવ, ૧૧૮૩ નરવર્મદેવ, ૧૧૯૮ યશોવર્મદેવ, ૧૨૧૬ જયવર્મન દેવ પછી ઠેક ચૌદમી સદી સુધી ચાલ્યું અને પછી મુસલમાન બાદશાહોની સત્તા વધી અને છેવટે ૧૩૬૬માં અદલાઉદ્દીન ખીલજીના સેનાપતિ મલીક કાફરે ધારનો કબ્જો લાંબો. અને ૧૪૫૪માં દિલ્હીના સમ્રાટ ફિરોજ તખલખે દિલાવરખાનને માળવાનો સૂબો નીમ્યો જેણે આ પ્રદેશ ઉપર ખૂબ સત્તા જમાવી.

પંદરમી સદીમાં તૈમુરલંગે હિન્દ ઉપર ચઢાઈ કરી. દિલ્હીથી સમ્રાટ મહમદશાહ ભાગ્યો. ગુજરાતમાં ગયો અને ત્યાંથી ધારમાં ગણુ વરસ રહ્યો. એના ગયા પછી દીલાવરખાન આ પ્રાંતમાં સ્વતંત્ર સૂબો બન્યો. એણે માંડવગઢની પ્રાચીનતા, હિન્દુ અને જૈન દેવતા ધાર્મિક સ્થાનોનો નાશ કર્યો, માંડવગઢનું નામ બદલી ' શેહીયાબાદ ' નામ રાખ્યું. મુસલમાન યુગમાં માળવાના સૂબેદારોએ માંડવગઢને રાજધાનીનું શહેર બનાવ્યું. મંદિરો-ઉપાશ્રયો અને દેવળોને બદલે મસ્જિદો, મકબરા, વગેરે બન્યાં. પછી મરાઠાઓએ આ પ્રાંત ઉપર સત્તા જમાવી જે અઘાવધિ ચાલુ છે. અત્યારે એની રાજધાની માંડવગઢ નહિ કિન્તુ 'ધાર' છે.

માંડવગઢ ચૌદમી સદીમાં ઉત્પત્તિના થિખરે હતું. આ વખતે અહીંના દાનવીર, ધર્મવીર શ્રીમંત જૈનોએ આ નગરમાં સેંકડો જિનમંદિરો બનાવ્યાં હતાં. મહામંત્રી પેથડકુમાર; * અહીંના મંત્રી નીમાયા અને સંપત્તિવાન બન્યા પછી માંડવગઢના ત્રણસો જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવી ઉપર સોનાના કલશો ચઢાવ્યા હતા. જુઓ એનું પ્રમાણ —

“ યઃ શ્રીમંડપદુર્ગસ્ય જિનચૈત્યશતત્રયે ।

અસ્થાપયત્સ્વર્ણકુમ્ભાન્ સ્વપ્રતાપમિવોજ્જ્વલાન્ ” (ઉપદેશસપ્તતિકા)

આ મંત્રીશ્વરે ૮૪ નગરોમાં સુંદર ભવ્ય જિનાલયો બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ, ઉપદેશસપ્તતિકા, સુકૃતસાગર વગેરે ગ્રંથોમાં મળે છે. મંત્રીશ્વરે માંડવગઢમાં અઢાર લાખ રૂપયા ખર્ચી બહોળા દેવકુલિકાથી શોભતું વિશાલ મંડપોથી અલંકૃત શત્રુજયાવતાર નામનું ગગનચુમ્બી ભવ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું હતું. પોતાના ગુરુદેવ શ્રી ધર્મધાવસૂરીશ્વરજીના પ્રવેશોત્સવમાં બહોળા હાજરોના દ્રવ્યબચ

* તેમનું જન્મસ્થાન, વિદ્યાપુર, તેમના પિતાનું નામ દેદાશાહ.

કયો હતો. ગુરુજી પ્રધાર્યાની વધામણી લાવનારને સોનાની જીભ હીરાના ખત્રીશ દાંત, રથમી વસ્ત્રો, પાંચ ઘોડા અને એક ગામ ભેટ આપ્યું હતું. ગુરુ પાસે ભગવતી સૂત્ર સાંભળી તેમાં આવતા 'ગોચમ' શબ્દે સોનામહોર મૂકી હતી, જે ખત્રીશ હાથર સોનામહોર થઈ હતી. ભરૂચમાં સાત જ્ઞાનભંડાર તથા બીજે ઠેકણે જ્ઞાનભંડારો કરાવ્યા હતા અને આગમો લખાવ્યાં હતાં.

મંત્રીશ્વરે માંડવગઢથી સિદ્ધાચલજી અને ગિરનારનો મોટો સંઘ કાઢ્યો હતો, જેમાં સંઘ શત્રુજય પહોંચ્યો ત્યારે શત્રુજય ઉપર શ્રી મૂલનાયક આદીશ્વર ભગવાનના પ્રાસાદને રા ઘડી સુવર્ણનો વ્યય કરી સુવર્ણથી મઢાવ્યો, અને અઢાર ભાર સોનાના ઢંડકળશ કરાવી ચઢાવ્યા. તેમજ આ સંઘ જ્યારે ગિરનાર પહોંચ્યો ત્યારે લ્હીથો સમ્રાટ અલ્લાદીનનો માન્ય પૂરણ નામનો અગ્રવાલ જે દિગંબર હતો તે પણ સંઘ લઈ ગિરનાર આવ્યો હતો. તીર્થની માન્યતા માટે બંને સંઘોમાં વિવાદ થયો. આખરે એમ ઠ્યું કે જે વધારે બોલી બોલે એનું તીર્થ. પેથડ શાહ. ૫૬ ભાર સોનાની ઉછામણી બોલ્યા અને તીર્થમાળ પહેરી તીર્થને શ્વેતાંબર સંઘનું કયું. તેમજ અગિયાર લાખ દ્રવ્ય ત્યાં સાધમંક વાતસલ્યાદિમાં ખર્ચ્યાં. ખત્રીશ વર્ષની ભરણુવાનીમાં પ્રદ્વાચર્ચ સ્વોકાયું. દેવગીરીમાં સુંદર બવ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું જેમાં ચોરાશી હાથર ટાંક ખર્ચ્યાં. ૧૩૩૫ માં આ મંદિર બન્યું છે. આ સિવાય જાંઝણકુમાર, મત્રો ચઢાશા, ઉપમંત્રી મંડન*, સંશ્રામસિંહ સોની (જેમણે બે લાખ અને આઠ હાથર સોનામહોરો ખરચી પીરતાલ શ આગમની સુવર્ણમય પ્રતો લખાવી હતી.) જીવણ અને મેઘરાજ દિવાન, ઉપમંત્રી ગોપાલ, પુંજરાજ અને મંત્રી મુંજરાજ, શ્રીશ્રીમાલ ભૂપાલ, લઘુ શાલિમદ્ર બવડશા, ચેલ્લાકથાહ, ધનકુબેર લેસાશાહ, જેઠાશાહ, અમ્બદેવ, નમ્બદેવ, ગઢાશાહ, આસૂદેવ આદિ અદિ ઘણા પવિત્રાત્માઓ, ધનકુબેરો, દાનવીર, ધર્મવીર, શૂરવીર સરસ્વતીપુત્રો અહીં થયા છે અને જેમની કીર્તિ અઘાવધિ જૈન સાહિત્ય ગ્રંથોમાં સુવર્ણક્ષરે લખાયેલ છે. તેમજ મહાન જૈનાચાર્યો શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી, જ્ઞાનસાગરસૂરિજી, સાધુરત્નસૂરિજી, સુમતિરત્નસુંદરસૂરિજી, જિનચંદ્રસુનિ, જિનભદ્રસૂરિજી વગેરે અનેક સાધુ મહાત્માઓ ચોદમી સદીથી તે ઠેક સોલમી સદી સુધી અહીં પ્રધાર્યા હતા. અને ધર્મોપદેશ આપી, ગ્રંથરત્નો બનાવી આ પ્રાંતને પૂનિત અને અમર કયો છે.

* જેમણે નવ ગ્રંથો બનાવ્યા છે અને દરેક ગ્રંથને અંતે મંડન નામ આવે તેમ રાખ્યું છે. સાથે જ તેમના કુટુંબી ધનદ પણ મહાવિદ્વાન રયા છે અને તેમણે શૃંગારધનદ, નીતિ-ધનદ અને વૈરાગ્યધનદશતક ગ્રંથો બનાવ્યા છે. તેમનાં લખાવેલાં પુસ્તકો પાટણના ભંડારમાં છે. આ દરેક મંત્રીઓ, શ્રીમંતો, દાનવીરો, ધર્મવીરોનો પરિચય 'અમારા મહાન જૈનાચાર્યો' નામના પુસ્તકમાં આવશે ત્યાંથી જોઈ લેવા બલામણુ છે.

સોળમી સદી પછી મુસલમાનોના આક્રમણે આ નગરીને પતનના ગર્તમાં ધક્કેલી દીધી. ભવ્ય આલેશાન જિનમંદિરો, બંગલા અને બગીચાઓ, મોટાં મોટાં ભોંયગાં, ગુફાઓ જમીનદોસ્ત થયાં, મરણદો બન્યાં, મકબરા બન્યા. માત્ર આજે તો જૂના ખંડિયેરો ટીંબા અને ટેકરા ખાડાફે દેખાય છે.

જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના પ્રશિષ્યરત્ન શ્રી વિજયદેવસૂરિપુંગવ, સમ્રાટ જહાંગીરની વિનંતિથી અહીં પધાર્યા હતા અને તેમના સત્સંગથી બાદશાહ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયો અને સૂરિજીને ‘મહાતપાનુ’ માનવંતું બિરુદ આપ્યું હતું. આ મુલાકાત ૧૬૭૪ માં થઈ હતી. શ્રી નેમિસાગરજીને ‘જગદીપક’ નું બિરુદ આપ્યું હતું.

ઉપાધ્યાયજી શ્રી ભાનુચંદ્રજી પણ સમ્રાટ જહાંગીરની વિનંતિથી માંડવગઢ પધાર્યા હતા. સમ્રાટ અકબરની માફક જહાંગીરની પણ ભાનુચંદ્રજી ઉપર બહુ શ્રદ્ધા હતી. જ્યારે જહાંગીર માંડવગઢ હતો ત્યારે તેણે ગુજરાતમાં માણસ મોકલો ભાનુચંદ્રજીને પોતાની પાસે તેડાવ્યા હતા. અહીં તેણે પોતાના પુત્ર શહરયારને ભાનુચંદ્રજી પાસે ભણવા મૂક્યો હતો. ભાનુચંદ્રજી જ્યારે માંડવગઢમાં આવ્યા ત્યારે બાદશાહ જહાંગીરે શું કહ્યું હતું તે વાંચો—

“મિદ્યા ભૂપનંદ, ભૂપ આનંદ પાયા, ભલઈ તુમે ભલઈ અહીં ભાણુચંદ આયા. સહરિઆર ભણુવા તુમ વાટ જોવઈ, પઠાઓ અમ્હ પૂતકું ધર્મ વાટ. જીઉં અવલ સુણુતા તુમ્હ પાસિતાંત. ભાણુચંદ ! કદી ન તુમે હો હમારે, સખહી થકી તુમ્હ હો હમ્મ હિ પ્યારે.”

સૂરીશ્વર ને સમ્રાટ પૂ. ૨૩૯ (એ. રા. સં. ભા. ૪, પૂ. ૧૦૯) જે શહેરના કિલ્લામાં ત્રણ લાખ જૈનો રહેતા અને સેંકડો જિનમંદિરો હતાં ત્યાં આજે માત્ર નાનું ગામડું જ છે.

માંડવગઢમાં અત્યારે શ્રી શાંતિનાથજી ભગવાનનું મંદિર છે. મૂલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથજીની મૂર્તિની પાછળ આ પ્રમાણે લેખ છે.

“સંવત ૧૫૪૭ વર્ષે મહાશુદિ ૧૩ રવિ શ્રીમંડળસોનીજ્ઞાતીય શ્રેષ્ઠી અર્જુન સુત શ્રે. ગોવલભાર્યા હર્ષ-સુતપારિષ માંડળભાર્યા શ્રાવિકાતીલાસો... માંદરાજભાર્યા દત્તવા વિહ્વાદે દ્વિ. લાલલતાદે પુત્ર ૨ સો. ટોડરમલ્લસોની કૃષ્ણ-દાસ પુત્રી વાઙ હર્ષાઈ પરિવારસ.”

આ સિવાય તાલનપુરના મંદિરમાં મૂલનાયકની જમણી બાજુની શ્રી ચંદ્ર પ્રભુજીની પ્રતિમાજી ઉપર પ્રાચીન લેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે.

“ સંવત્ ૬૧૨ વર્ષે શુભચૈત્રમાસશુક્રે ચ પશ્ચમ્યાં તિથૌ મૌમવાસરે શ્રીમંદપદુર્ગે તારાપુરસ્થિતપાર્શ્વનાથપાસાદે ગગનચુમ્બીશિખરે શ્રીચન્દ્રપ્રમર્ચિતસ્ય પ્રતિષ્ઠાકાર્ય પ્રતિષ્ઠાકર્તા ચ ધનકુબેર શા ચન્દ્રસિંહસ્ય માર્યા યમુના પુત્રશ્રેયોર્ધ્ય પ્રજગચ્ચન્દ્રશ્રિભિઃ ”

આ લેખનો સંવત ૬૧૨ છે એ બહુ જ વિચારણીય છે. લેખની ભાષા-શંકારપદ છે. શ્રી જગન્ન્યાદ્રસૂરિજીનું નામ પણ ખૂબ વિચારણા માગે છે. (માંડવગઢની આ પ્રતિમા અત્યારે તાલનપુરમાં બિરાજે છે.)

આ સિવાય એક પ્રતિમાજી ઉપર “ સંવત્ ૧૩૩૩ વર્ષ માઘ શુદ્ધ ૭ સોમે આચાર્યજી ” આટલું જ વંચાય છે.

એક મૂર્તિ કારખાનામાં છે જે ૧૪૮૩માં સાહ સાંગણે ભરાવેલ છે અને પ્રતિષ્ઠા શ્રી કલ્લસૂરિજીએ કરેલી છે. આ મૂર્તિ શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની છે અને ખંડિત છે.

માંડવગઢમાં પ્રતિષ્ઠિત અનેક ધાતુમૂર્તિઓ પણ જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં મળે છે, જેમાં સોળમી સદીના પ્રારંભથી સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધીના લેખો છે.

માંડવગઢમાં જેઠાશાની હવેલી પાસે ૧૪૦૦ મણિ અને સ્ફટિક આદિના બિંબો ભંડાર્યાની વાતો સંભળાય છે. જગડુશાહે પાંચ જિનમંદિરો અને ૧૧ શેર સોનાનાં તથા ૨૨ શેર રૂપાનાં બિંબ ભરાવ્યા હતાં.

માંડવગઢનો રાજ્યો નામે દેવ સુપાસ;

ઋષભ કહે જિન સમરતાં પહોંચે મનની આશ.

આ સુપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ અત્યારે નથી. અને ઠેઠ રામચંદ્રજીના સમયની પ્રાચીન મૂર્તિ એક વાર અહીં મૂલનાયક તરીકે હતી. અત્યારે આ પૂનિત પ્રાચીન મૂર્તિનો પત્તો નથી.

ઔરંગઝેબના સમયમાં માંડવગઢની પૂરી પડતી થઈ. મંદિરો પણ ધ્વસ્ત થયાં, મૂર્તિઓ પણ ભંડારી દેવાઈ. ઠેઠ ૧૮૫૨માં એક સિદ્ધલને એક મૂર્તિ પ્રાપ્ત થઈ. થોડો વખત તો પ્રતિમાજી એમજ રહ્યાં. પછી ત્યાંના જૈનોને ધાર સ્ટેટના મહારાજા યશવંતરાવ પાવરને ખબર પડવાથી તેઓ અહીં આવ્યા. અહીંથી હાથી ઉપર બેસારી પ્રતિમાજીને ધાર લઈ જવાનો મહારાજાનો વિચાર હતો, પરંતુ દરવાજા બહાર હાથી જ ન નીકળે. છેવટે શ્રાવકના કહેવાથી ભગવાનને અહીં જ રાખવાનું નક્કી થયું અને એક જૂના ખાલી જૈન મંદિરમાં ભગવાનને બેસાડ્યાં.

પછી આ મંદિરને સુધરાવ્યું. આજુબાજુની જમીન પણ સાફ કરાવી. ૧૮૮૬માં અહીં વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરી ભગવાનને બિરાજમાન કર્યાં. રાજાએ

૧૬૨, અગરચંદ્રજીએ ૫૦, ધારના પોરવાડ પંચે ૧૦૧, મંદિરના નિભાવ ખર્ચ માટે આપ્યા. ચાલુ ખર્ચ માટે પણ રાજાએ ૧૦૦ આપ્યા હતા. તેમજ તે સમયે કસ્ટમની આવક થાય તે જૈનો ઉધરાવે અને મંદિરની વ્યવસ્થા માટે વપરાય એવું કરાવ્યું. કહે છે કે ૧૮૫૨માં દિગંબરોએ પણ આ મૂર્તિ પોતાને મળે તે માટે કેસ કરેલો. પરંતુ આમાં દિગંબરો હાર્યા અને શ્વેતાંબરોએ ૧૮૬૯માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ પછી ૧૯૫૭માં પૂ. પા. શ્રીહંસવિજયજી મહારાજ પધાર્યા. સાથે બુદ્ધાનપુર-આમલનેર વગેરે ગામોના ધ્રાવકો હતા. અહીંના મંદિરની સ્થિતિ જોઈ સુધરાવવા માટે તેમણે ઉપદેશ આપ્યો. મંદિર સુધરાવ્યું. ધર્મશાળાને દરવાજો કરાવ્યો. ધર્મશાળા માટે ખોદકામ કરતાં નવ પ્રતિમાજી નીકળ્યાં. પછી સં. ૧૯૬૪માં વૈ. શુ. દશમે ઉત્સવપૂર્વક પ્રતિમાઓને પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવ્યાં. આ પ્રસંગે પાંચમનું ઉજમણું પણ અહીં થયું. ત્યાર પછી વ્યવસ્થા માટે ધાર, બદનાવર, કુકસી, શિરપુર, બુરાનપુરના જૈનોની કમિટી નિમવામાં આવી.

અહીં અત્યારે પણ વિવિધ ચમત્કારો દેખાય છે. ૧૯૬૨માં અહીં મૂલનાયકજીની પાસે શ્રી પાર્શ્વનાથજીનાં પ્રતિમાજી છે, ત્યાં એક કાળો નાગ આવ્યો જે ત્રણ દિવસ સુધી ન ખસ્યો. ત્રીજે દિવસે પૂજારીએ કહ્યું. નાગદેવતા હવે જાઓ. પૂજા કરવામાં અમને ડર લાગે છે. ખસ, સાપ અદૃશ્ય થયો.

મૂલ મંદિરની સામે એક રસ્તો જાય છે, એ રસ્તે લાલ મહેલ તરફ જતાં એ ફત્તોંગ દૂર એક ધ્વસ્ત જૈન મંદિર દેખાય છે. આજુબાજુમાં બીજા પણ ઘણાં જૈન મંદિરો દેખાય છે. ઘણીવાર ખોદકામ કરતાં જૈન મૂર્તિઓ પણ નીકળે છે. તેમજ જંગલમાંની મલિક મુગીસની મરજીક પણ સુંદર જૈન મંદિર હતું તે સ્પષ્ટતયા સમજાય છે. આ સિવાય બીજાં અને જામી મસ્જીદ વગેરે જૈન મંદિર હશે તેમ સમજાય છે.

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રૂપમતીનો મહેલ પણ અહીં જ છે. આ સિવાય મુસલમાની જમાનાના રાજમહેલો, મસ્જીદો, તલાવો કે જે અત્યારે ખડિયેર હાલતમાં છે તે પણ જોવાય છે.

અત્યારે નવીન જિનમંદિર લગ્ય અને તે માટે પાંચે નંખાયેલો છે. સારી ધર્મશાળાની પણ જરૂર છે તેમજ યાત્રિકોએ પણ થોડું કષ્ટ ઉઠાવી અહીં યાત્રાએ આવવાની જરૂર છે.

તારાપુર

માંડવગઢથી લગભગ ચાર ગાઉ દૂર આ પ્રાચીન નગર છે. અહીં સુંદર લગ્ન, કલામય અને વિશાલ જૈનમંદિર છે, જે અત્યારે તદ્દન ખાલી છે. અંદર એક પણ મૂર્તિ નથી. આ મંદિર ૧૫૫૧માં ગ્યાસુદ્દીન બાદશાહના મંત્રી ગોપાળ શાહે બંધા-

બ્યાનો લેખ મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. અહીં સૂર્યકુંડ છે. મંત્રીશ્વરે ચાર તીર્થોના ચાર પટો પણ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. અહીં પ્રયત્ન કરી ભગવાનની મૂર્તિ સ્થાપવા જરૂર છે. અહીં અખાત્રીજે એક સફેદ સાપ નીકળે છે. આચારે તો પાંચ પચ્ચીશ ભીલોનાં કુંપડાં જ છે.

માંડવગઢ મહુની છાવણીથી ત્રીસ માઈલ દૂર દક્ષિણમાં છે, અને ધારથી ૨૪ માઈલ દૂર માંડવગઢનો કિલ્લો છે.

લક્ષ્મણી તીર્થ

માળવા પ્રાંતમાં લક્ષ્મણી તીર્થ પ્રાચીન છે. અલીરાજપુર સ્ટેટનું એક નાનું ગામડું છે, જે એક પ્રાચીન સુંદર તીર્થ હતું. અહીં *ખોદકામ કરતાં ચૌદ જૈનમૂર્તિઓ નીકળી હતી. એમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમા સંપ્રતિ રાખના સમયની જણાય છે. બીજી ત્રણ મૂર્તિઓ ઉપર સં. ૧૩૧૦નો લેખ આ પ્રમાણે છે—

“ સંવત્ ૧૩૧૦ વર્ષે માઘસુદિ ૫ સોમદિને પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય મંત્રીગોસજ્ઞ, તસ્ય ચિન્ મંત્રી ગંગદેવ તસ્ય પત્ની ગાંગદેવી તસ્યા: પુત્ર મંત્રીપદમ્ તસ્ય માર્યા ગોમતીદેવી તસ્ય પુત્ર મં સંમાજીના પ્રતિષ્ઠિતં ”

* ખોદકામ કરતાં જે ચૌદ મૂર્તિઓ નીકળી તે આ પ્રમાણે છે.

નામ	ઉંચાઇ	ધંચ	નામ	ઉંચાઇ	ધંચ
શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામી	૩૭	”	શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી	૧૩ા	”
શ્રી મહાવીરસ્વામી	૩૨	”	શ્રી અનન્તનાથજી	૧૩ા	”
શ્રી આદિત્યજી	૨૭	”	શ્રી ઋષભદેવજી	૧૩	”
શ્રી અજિતનાથજી	૨૭	”	”	”	”
શ્રી મલ્લનાથજી	૨૬	”	શ્રી સંભવનાથજી	૧૦ા	”
શ્રી નમિનાથજી	૨૬	”	શ્રી મહાવીરસ્વામી	૧૦	”
ચૌમુખજી	૧૫	”	શ્રી અભિનંદનસ્વામી	૯ા	”

આમાંથી શ્રી અભિનંદન સ્વામી અને મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિ ખંડિત છે.

સૌથી પ્રાચીન અને ભવ્ય મૂર્તિ છે—૩૨ ઈંચિત્રાળી શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ.

આમાં ત્રણ મૂર્તિઓ તો વિ. સં. ૧૦૯૩માં પ્રતિષ્ઠિત છે. બાકીની મૂર્તિઓ ૧૩૧૦ મહાશુદ્ધિ ૫ પ્રતિષ્ઠિત છે જેના શિલાલેખો વિદ્યમાન છે.

આ સિવાય તોરણ, પરિકર, પથ્થરના વગેરે પણ ઘણાં મળે છે જેમના ઉપર પણ પ્રાચીન લેખો દેખાય છે.

પ્રતિમાઓ નિકળ્યા પછી ખોદાણકામ થતાં જુદા જુદા ટીપાઓમાંથી લગભગ પાંચેક મંદિરો દેખાય છે. એક મંદિર તો આવન જિનાલયનું ભવ્ય મંદિર હોય તેવું દેખાય છે.

આ સિવાય બીજાં તોરણો, પરિકર, પખાસન, દેવ અને દેવીઓની મૂર્તિઓ મલે છે જેમાં ૧૦૯૩થી તે ઠેક ૧૫૬૮ના જુદા જુદા લેખો ઉપલબ્ધ થાય છે.

ચૌદમી સદીમાં લક્ષ્મણપુર બહુ જ ઉન્નત અને ગૌરવશાલી હતું.

મંત્રીશ્વર પેથડકુમારે માંડવગઢથી કાઢેલો સિંધ્યાચલણ અને ગિરનાર વગેરેના સંઘ વળતી વખતે લક્ષ્મણપુર આવ્યો છે અને પછી અહીંથી માંડવગઢ ગયો છે. આ વખતે લક્ષ્મણપુરના શ્રીસંઘે મંત્રીશ્વરના સંઘનું સુંદર સ્વાગત કર્યું છે, જેનો ઉલ્લેખ સુકૃતસાગરમાં છે.

મૂર્તિઓ પ્રગટ થવા પછી અત્રીરાજપુરના મહારાજાએ જૈન શ્વેતાંબર સંઘને મોટી જમીન આપી છે જેમાં વિશાલ ધર્મશાળા-ઉપાશ્રય-કૂત્રા-આગમગીયાની વ્યવસ્થા છે. પ્રાચીન જિનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. સુંદર ત્રિશખરી ભગ્ય મંદિર છે.

અહીં આવવા માટે B. B. & C. I. રેલ્વેના ગોધરાથી રતલામ લાર્ડનમાં ઢાહોડ રેશને ઉતરવું. ત્યાંથી અત્રીરાજપુર સુધી મોટર મલે છે. ત્યાંથી લક્ષ્મણી તીર્થ જવાય છે. વાહન મલે છે.

તાલનપુર

આ નગરનું પ્રાચીન નામ તુંગીયાપત્તન અને ક્યાંક તારણપુર મલે છે. સોળમી સદીના પ્રારંભમાં પણ તુંગીયાપત્તન નામ મલે છે. “સં. ૧૫૨૮ વર્ષે આશ્વિનસિતે ૫ તિથી તુંગીયાપત્તને લિખિતમિદં શ્રીમહાવીર-જિનશ્રાદ્ધકુલકં પરમદેવાર્ચેણ સ્વપરપઠનાર્થે.”

તાલનપુરની ચારે બાજુ પ્રાચીન મંદિરોના પથરો નીકળે છે જે સુંદર કલાપૂર્ણ અને ભાવવાહી છે. સં. ૧૮૧૬માં એક સિલ્લના ખેતરમાંથી શ્રી આદિનાથ ભગવાન વગેરે ૨૫ સુંદર ભગ્ય મૂર્તિઓ નીકળી હતી. પછી અહીં સુંદર જિનમંદિર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. અહીંના શ્રી મૂલનાથકજીની બાજુની મૂર્તિનો લેખ કે જે ૬૧૨ની પ્રતિષ્ઠિત છે એ લેખ માંડવગઢમાં આવ્યો છે. આ લેખવાળી પ્રાચીન મૂર્તિ અહીં છે. આ સિવાય તેર, ચૌદ, પંદરમી સદીના લેખોવાળી પ્રતિમાઓ તેમજ ધાતુ મૂર્તિઓ અહીં છે. એક ગોખડા વાવમાંથી શ્રી ગોડીજ પાશ્વનાથજીની અમરકારી મૂર્તિ સં. ૧૮૨૮માં નીકળી હતી જેની હંતકથા આ પ્રમાણે છે—

એક વાર એક પરદેશીને રાત્રે સ્વપ્ન આવ્યું કે પૂર્ણિમાના દિવસે સવારમાં સવા પહોર દિવસ ચઢ્યા પછી શ્રી પાશ્વનાથજીની પ્રતિમાજી વાવડીમાંથી પોતાની મેળે જ ઊંચી આવશે. આ મુસાફરે શ્રાવકોને વાત કરી. આજુબાજુના ગામોમાંથી જૈનો આવ્યા. બરાબર જણાવેલા સમયે પ્રતિમાજી પ્રગટ થયાં. જનતાએ પ્રેમથી-ભક્તિથી પ્રભુજીનાં દર્શન-પૂજનાદિ કર્યાં. પ્રતિમાજી બહાર કાઢી ગાદી ઉપર બેસાર્યા. પાંચ દિવસ ઉત્સવ રહ્યો. આખરે ૧૮૫૦માં સુંદર મંદિરમાં ભગવાનને

ભિરાજમાન કર્યા. આ મૂર્તિ શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથજીની છે અને તેના ઉપર લેખ આ પ્રમાણે છે.

“સ્વસ્તિશ્રીપાર્શ્વજિનપ્રાસાદાત્ સંવત્ ૧૦૨૨ વર્ષે માસે ફાલ્ગુને સુદિપક્ષે

૫ ગુરુવારે શ્રીમાન્ શ્રેષ્ઠિસુરાજરાજ્યે પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીભગ્વત્કુસુમરિભિઃ તુંગીયાપત્તને”

ન્યાંથી આદિનાથજી વગેરે પ્રતિમા નીકળ્યાં છે ત્યાં ચોતરો બંધાવી પાહુકા પધરાવી છે. આ સિવાય નીમાડ પ્રાંતમાં બડવાની, યુદ્ધરાનપુર (કે જેનો પરિચય આપ્યો છે), ખરગોન, સિંગાણા, કુકશી, બાગ, પાંચ પાંડવોની ગુફાઓ (બાગ ટપાથી ચાર માઇલ દૂર વાઘળી નદીના દક્ષિણ તટ પર કેટલીક પ્રાચીન બૌદ્ધ ગુફાઓ છે. કુલ નવ ગુફાઓ છે), જે સુંદર દર્શનીય અને પ્રાચીન છે. પ્રાચીન ભારતના વિદ્યાર્થીઓને ભણવાના વિદ્યાપીઠ, સાધુઓના વિહારસ્થળો, મઠો વગેરે છે. તેમજ પાંચ પાંડવોની ગુફા છે. ખાસ જોવા લાયક છે. ચિકલીઢોલા નાંદોરી, અલીરાજપુર, રાઠપરગણા, વગેરે સ્થાનોમાંથી કેટલાંક સ્થાનોમાં જૈન મંદિરો સુંદર દર્શનીય છે. શ્રાવકોની વસ્તી છે. નીમાર પ્રાંતની પંદરમી સદીની સ્થિતિને દેખાડનાર સાથેનો પ્રવાસગીતિકા જરૂર વાંચવા યોગ્ય હોવાથી સાથે આપી છે. આથી આપણને આ પ્રાંતની પ્રાચીન મહત્તા, ગૌરવ અને ધર્મપ્રેમનો ખ્યાલ આવશે. આ પ્રાંતમાં અત્યારે કુલ ૧૭ સ્વેતંબર જૈન મંદિરો છે. આમાંથી ૧૪ (શંખરબંધ મંદિરો છે. આ પ્રાંતમાં સોળમી સદી સુધી જૈન ધર્મીઓ બહુ જ વિપુલ સંખ્યામાં અને ગૌરવશીલ હતા.

ધાર

માળવાની પ્રાચીન રાજધાની ધારાનગરી એ જ અત્યારે ધાર રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. અગિયારમી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધમાં ગદ્ય મહાકાવ્ય (તલકમંજરીના રચયિતા પરમાહંતોપાસક મહાકવિ ધનપાલ અને તેમના ભાઈ શોભન સ્તુતિના રચયિતા શોભનમુનિ પણ અહીંના હતા. અહીં અનેક પ્રભાવશાલી આચાર્યો પધાર્યા હતા. સિંધુલ, મુંજ, લોજ, યશોવર્મા વગેરે પ્રસિદ્ધ રાજાઓ થયા છે. બાણભટ્ટ-મયૂર-કાલિદાસ વગેરે પડિતો થયા છે. ગૂર્જરસમ્રાટ સિદ્ધરાજ જયસિંહે માળવા જીતી ગુજરાત સાથે મેળવ્યું હતું. પછી કુમારપાલે પણ માળવા જીત્યું છે.

આ એક મહાન ઐતિહાસિક નગરી છે. અહીં એક પ્રાચીન સુંદર જિનમંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવજી છે. સુંદર જૈન ધર્મશાળા છે. શ્રાવકોનાં ઘરો છે. અહીંથી ઈંદોર ૪૦ માઈલ દૂર છે. ધારથી માંડવગઢ ૧૨ માઈલ દૂર છે.

મંદસોર

માળવા પ્રાંતમાં મંદસોર પ્રાચીન નગર છે. વિતલયપત્તનના પરમાહંતોપાસક રાજા ઉદાસી, ઉજ્જૈનીના અંબાદેવજીને હરાવી પાછા વળતાં દશ રાજાઓ સાથે અહીં

આતુર્માંસ રહ્યા હતા. સંવત્સરીના દિવસે ઉપવાસ કરી ઉઠાથી રાત્રીએ પોતાના સ્વધર્મી બંધુ બનેલા રાજા ચંડપ્રભોતને સાચી ક્ષમાપના આપી હતી. પછી અહીં દશપુર નગર વસાવ્યું હતું જે એક તીર્થરૂપે ગણાયું છે. પાછળથી દશપુર મંદિરોર બંધુ છે. અહીં સુંદર દશ જિનમંદિર છે. શ્રાવકોનાં ઘર પણ સારી સંખ્યામાં છે. ઉપાશ્રય-પુસ્તકાલય વગેરે છે. ગામ બહાર ઘણા પ્રાચીન ટીંબા પણ છે. ખોદકામ કરતાં જૈન પ્રાચીન સ્થાપત્ય મળવાનો સંભવ છે.

લોપાવર

ગ્વાલીયર રોડમાં આવેલા રાજગઢથી દક્ષિણ પશ્ચિમે પાંચ માઈલ દૂર લોપાવર તીર્થ છે. આતુર્ પ્રાચીન નામ લોજકુટ હતું. લોપાવરની પાસે જ સુંદર મહીનદી કલકલ નિનાદે વહે છે. વૈષ્ણવો એમ માને છે કે આ લોજકુટ (લોપાવર) નગરની નજીકમાં અમીઝરાની પાસે ‘ અમકાઝમકા ’ દેવીના સ્થાનકથી કૃષ્ણજી રૂકમણીનું અપહરણ કરી ગયા હતા. આ વખતે પણ આ લોજકુટ નગર પુરી બહોજલાલીમાં હતું. જ્યારે જૈન સાહિત્યમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે “ શ્રી કૃષ્ણના પુત્ર રૂકમો કુમારે શ્રી નેમનાથ પ્રભુજીના શાસનકાળમાં અહીં લોજકુટનગર વસાવ્યું હતું અને આ નગરમાં પૂજન, દર્શન માટે સુમેરુ શિખરવાળું સુંદર જિનમંદિર બનાવી શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની ઊભી કાયોત્સર્ગ મૂર્તિ બિરાજમાન કરી હતી. પ્રતિમાજી સુંદર, શ્યામ, મનોહર અને ભગ્ય છે. એ પ્રાચીન પ્રતિમાજી લોપાવરમાં અત્યારે વિદ્યમાન છે. મહાપ્રભાવિક ચમત્કારી અને પરમશાંતિદાયક આ પ્રતિમાજીનાં દર્શન જરૂર કરવા યોગ્ય છે. શ્વેતાંબર જૈનસંઘ તરફથી હમણાં જ સુંદર જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. સુમેરુ શિખરના સ્થાને ચોમુખજી છે અને તેની ઉપર શિખર છે. મંદિરજીમાં ગિરનાર, પાવાપુરી, ચમ્પાપુરી, સમેતશિખર અને તારંગાજીના દિવાલ પર કેતરેલા રંગીન પટો પણ દર્શનીય છે. અહીં અત્યારે જ શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળાઓ, એક બગીચો અને એક ચતુર્મુખ જલકુંડ વગેરે છે. તેનો વહીવટ જૈન શ્વેતાંબર સંઘ કરે છે. અત્યારે તો મુંબઈની સુવિખ્યાત શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીનો પેઢી વહીવટ સંભાળે છે. દર.ર્ષે ત્યાંથી ૬૦૦ રૂપિયા આવે છે અને વ્યવસ્થા થાય છે.

અમીઝરા તીર્થ

ગ્વાલીયર રોડના એક જીલ્લાનું મુખ્ય સ્થાન અમીઝરા છે* પરંતુ આ નામ અહીં જિનમંદિરમાં બિરાજમાન શ્રોબમીઝરા પાર્શ્વનાથજીની ચમત્કારી પ્રભાવિક મૂર્તિ ઉપરથી રાખવામાં આવ્યું છે. આ નગરનું નામ કુંદપુર હતું. શ્રી કૃષ્ણજી ઋકમણીનું અપહરણ આ નગરમાંથી કરી ગયેલા અને ગામ બહાર રહેલા અમકાઝમકા

* જીલ્લાનું નામ અમીઝરા છે, તેમજ રાજબઢ વગેરે આ જીલ્લામાં ગણાય છે.

દેવીના સ્થાને જઈ રૂકમણી સાથે લગ્ન કર્યું હતું અર્થાત્ આ નગર પ્રાચીન છે. અહીં રાઠોડ રાજાઓનું રાજ્ય હતું. એમણે સન ૧૯૧૪ માં અહીંની અંગ્રેજોની છાવણીમાંના કેટલાક અંગ્રેજોને મારી નાંખ્યા અને છાવણીને આગ લગવી દીધી તેથી અંગ્રેજ સરકારે આ ઠાકોરને ફાંસીએ દીધા અને રાજ્ય સિન્ધીયા નરેશને સોંપ્યું. સિન્ધીયા નરેશે આ નગર આબાદ કર્યું. અહીંના જૈનમંદિરની ચમત્કારી મૂર્તિના નામથી શહેરનું નામ અમીઝરા રાખ્યું અને એ જ નામનો એક જીલ્લો બનાવ્યો.

શહેરની વચ્ચેવચ એક સુંદર ભવ્ય જિનમંદિર છે. મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ત્રણ હાથ મોટી વિશાલ મૂર્તિ છે. આ સિવાય શ્રીચંદ્રપ્રભસવામીજીની પણ સુંદર મૂર્તિ છે. બીજી બે શ્યામવર્ણી પ્રતિમાઓ છે.

આ મંદિરમાં ભગવાન ઉપરથી એક વાર ખૂબ જ અમી ઝર્યું. કહે છે કે ડખાના ડખા ભરીને ખાલી કરે પણ અમી ઝરવા જ માંડ્યું. ત્રણ દિવસ લાગતે આવી રીતે અમી ઝર્યું હતું. અહીં ૩૬ હાથનું સુંદર લોંચરું છે. મૂલનાયકજી ઉપર લેખ આ પ્રમાણે છે.

“ સંવત ૧૫૪૮ માઘકૃષ્ણે તૃતીયાતિથી મૌમવાસરે શ્રીપાર્શ્વનાથ-
વિંબં પ્રતિષ્ઠિતં પ્રતિષ્ઠાકર્તા શ્રીવિજયસોમશ્વરિમિઃ । શ્રીકુન્દનપુરનગરે શ્રીરસ્તુ ॥ ”

આ સિવાય નીચેનાં સ્થાનોમાં પણ અમીઝરા પાર્શ્વનાથજીની પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે.

૧. ખેડામાં શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. આ મૂર્તિ રૂપાલમાંથી નીકળી છે. ખેડામાં ૧૮૭૧ માં શ્રાવણ શુદ્ધ ૬ ના રોજ શ્રી પુણ્યરત્નસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરેલી છે. ભગવાનના શરીરમાંથી અમી ઝરતું માટે અમીઝરા પાર્શ્વનાથજી કહેવાયા છે. અત્યારે પણ કદી કદી અમી ઝરે છે.

૨. કુવા ગામમાં છે, ત્યાં દર વર્ષે મોટો મેળો ભરાય છે.

(૩) થરાદ (૪) ખેરાલુ (૫) સાણંદમાં (આ પ્રતિમાજી સં. ૧૪૦૦ માં પ્રતિષ્ઠિત છે.) ગીરનાના પહાડ ઉપર લોંચરામાં ઘણા જ ચમત્કારી અમીઝરા પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ છે. (૬) વડાલીમાં પણ અમીઝરાજી હતા (૭) ગંધારમાં પણ શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથજીનું ભવ્યમંદિર છે અહીં પણ અમી ઝરે છે. (૮) સિદ્ધાચલજી ઉપર પણ અમીઝરા પાર્શ્વનાથજી બહુ ચમત્કારી છે. (૯) ગોલવાડ જીલ્લામાં ખેડામાં પણ અમીઝરા પાર્શ્વનાથજી છે.

અમીઝરા પાર્શ્વનાથજી મૂર્તિ બહુ ચમત્કારી અને પ્રભાવિક છે.

પુરાનપુર

નીમાડ પ્રાંતનાં પ્રસિદ્ધ બે તીથી સાથે પુરાનપુરનો દૂંક પરિચય જરૂરી ધારી આપ્યો છે.

અહીં ૧૬૫૩ પહેલાં લગભગ ૩૦૦ ઘર જૈનોનાં હતાં તેમજ સુંદર લગ્ન ૧૮ જિનમંદિરો હતાં. આમાં શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનું લગ્ન મંદિર મોટું મંદિર ગણાતું તેમાં સમેતશિખર તીર્થના પટ સુંદર કારીગરી અને બીજાં ચિત્રોથી સુશોભિત હતો. બીજાં મંદિરો પણ કલાથી શોભિત હતાં. મોટા મંદિરમાં ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર ફૂટનાં લગ્ન પ્રાચીન જિનખિંબો હતાં. સં. ૧૯૫૩માં ધુરાનપુરમાં લગ્ન કર આગ લાગી ઘણું જ નુકશાન પહોંચ્યું એમાં આ મોટું મંદિર પણ બળીને ભસ્મીભૂત થયું. બીજા પ્રભને અને જૈનોને પણ નુકશાન થયું. જૈનોની વસ્તી ઘટવા માંડી. ૩૦ વર્ષ પૂર્વે ૫૦ થી ૬૦ ઘર હતાં. અત્યારે ફક્ત ૮ થી ૧૦ ઘર છે.

અહીંના ૧૮ મંદિરોમાંથી ૧૬૫૭માં નવ મંદિરો બનાવ્યા, ત્યારપછી પણ વ્યવસ્થા સચવાવાનાં અભાવે ૧૯૭૩-૭૪માં એક લગ્ન મંદિર બનાવ્યું. અઢારે મંદિરોના મૂલનાયકો આ નૂતન લગ્ન મંદિરમાં પધરાવ્યા છે.

આ સિવાય ત્રણસો જેટલાં જિનખિંબો કચ્છ વગેરે દૂર દૂરના દેશોમાં મોકલાવ્યાં હતાં. ૧૯૫૮માં પોણા પાંચસો (૪૭૫) ધાતુની જિનપ્રતિમાઓ પાલીતાણા મોકલાવ્યાં. ૧૯૭૬માં ૨૪ પ્રતિમાજી ‘માંડકતીર્થ’ લઈ અયાં છતાંયે અત્યારે પણ ઘણાં જિનખિંબો વિદ્યમાન છે. મંદિરજીના વચલા ભાગમાં મૂલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથજીની લગ્ન મૂર્તિ છે. નીચે લોંચરામાં શ્રીશીતલનાથજી મૂલનાયકજી છે, અને ઉપર શિખરના ભાગમાં ચોમુખજીનાં ચાર પ્રતિમાજી છે.

અહીં એક એવી દંતકથા ચાલે છે કે માંડવગઢના પ્રસિદ્ધ-“માંડવમઢનો રાજ્યો નામે દેવ સુપાસ” સુપાર્શ્વનાથજી માંડવગઢમાંથી લગભગ અઢીસો વર્ષ પહેલાં માંડવગઢથી અદૃશ્ય થઈ અહીં આવેલાં છે. આ પ્રતિમાજી પંચ ધાતુમય લગભગ ત્રણ મણ વજનના છે. પરિવરના બે ખંડ થાય છે અને પરિવર મૂલનાયકજી થી જુદાં પણ પડી શકે તેવું છે. મૂર્તિ ઉપર લેખ આ પ્રમાણે છે.

“સ્વસ્તિ સંવત ૧૫૪૧ વૈશાખ શુદિ ૫ તિથૌ ગુરુવારે શ્રીમાલજ્ઞાતીય-મોત્રે ઉદક પજોલીયા સંઘવી મોજાસંતાને સંઘવી હરવળ પુત્રસંઘવી પકદેવ, પુત્ર સંઘવી રાણા માર્યા તિલ્લક પુત્ર સંઘવી ધરણા સંઘવી સુહણા । ધરણા માર્યા સેઢી પુત્ર પદમશી । સંઘવી સુહાણા માર્યા માનુ દ્વિતીય માર્યા લાઢી પુત્રી સંગ્રામેળ, વીરયુતેન સંઘવી સહાણાકેન આત્મપુણ્યાર્થ શ્રીસુપાર્શ્વચિંવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચ શ્રી ધર્મધોષગચ્છે મટ્ટારક શ્રીવિજયચંદ્રસૂરિપટ્ટે મટ્ટારક શ્રીસાધુરત્નસૂરિમિઃ મંગલં અસ્તુ શુભં ભવતુ ॥

એનો પરિવરનો લેખ નીચે પ્રમાણે છે—

“સંવત ૧૫૪૧ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૫ શ્રીમાલજ્ઞાતીય સંઘવી રાણા સુત સંઘવી ધરણા માર્યા સેઢી સંઘવી સુહણા માર્યા માનુ દ્વિતીય માર્યા લાઢી

સહવીરયુતેન શ્રીસુપાર્શ્વર્ચિવિં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચ ધર્મધોષગચ્છે શ્રીસાધુરત્ન
સૂરિભિઃ મંગલં ॥

બન્ને લેખો એક જ સંવત્ ૧૫૪૧ ના છે.

અહીં આવનાર લાઇએ કે જેઓ માંડવગઢથી અહીં આવવા ધારે તેઓ મહુની છાવણીથી ખંડવા લાઇનમાં થઇ ધુરાનપુર સ્ટેશને ઉતરે. ત્યાંથી ગામમાં જવાને ઘોડાગાડીએ મળે છે, તેમજ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજીની યાત્રા કરીને આવનારને આકેલા થઇ ભુસાવલ થઇ ધુરાનપુર અવાય છે અને માંડવગઢથી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજી જતાં વચ્ચે ધુરાનપુર આવે છે.

અહીં આવનાર મહાનુભાવોને ધુરાનપુરથી ત્રણ મઇલ દૂર 'સોનખરડી' માં શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીની પાદુકાનાં દર્શન થશે.

ધુરાનપુરમાં ઉ. શ્રી ભાનુચંદ્રજી પધાર્યા હતા. તેમના ઉપદેશથી અહીં દશ જિનમંદિરો બન્યાં હતાં અને દશ જ્યની દીક્ષાઓ થઇ હતી. અર્થાત્ સત્તરમી સદીમાં તો ધુરાનપુર બહુ જ ઉન્નત અને ગૌરવશીલ હતું.

“ નેમાડ પ્રવાસગીતિકા ”

માંડવ નગોવરી સગસયા, પંચ તારા ઉર વરા ।

વિંસ-ઇર્ગસિંગારી-તારણ, નન્દુરી દ્વાદસ પરા ॥

હતિયની સગ લલ મળીઉર ઇક્કસય સુહ જિણહરા ।

મેટિયા અળૂવજળવણ, મુણિજયાણંદ પવરા ॥ ૧ ॥

લલલ તિય સહસ-વિપલસય પળ સહસ-સગસયા ।

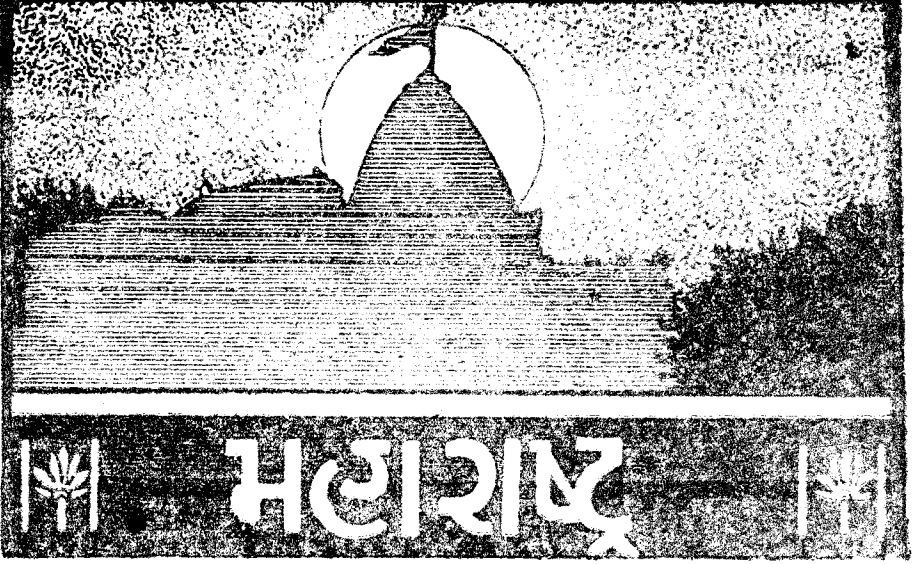
સય ઇર્ગવિંસ દુસહસિ સયલ, દુન્નિસહસકળવમયા ॥

ગામ-ગામિ મત્તિપરાયણ, ધમ્મમમ્મ સુજાણગા ।

મુણિ જયાણંદ નિરલ્લિયા, સવલસમળોવાસગા ॥ ૨ ॥

ગુરૂ સાથે નેમારની યાત્રા કરિવા ગયા, મંડપાચલિં ૭૦૦ તારાપુરઈ ૫ શૃંગાર અનઈ તારણપુરઈ ૨૧ નાદુરીઈ ૧૨ હસ્તિનીપત્તનઈ ૭ અનઈ લક્ષ્મણપુરઈ ૧૦૧ જિનવરના ચૈત્ય જુહારિયા તિમજ મંડપાચલિઈ ત્રણ લાખી તારાપુરઈ ૨૫૦૦ તારણપુરઈ ૫૦૦૦ શૃંગારપુરઈ ૭૦૦ નાંદુરીઈ ૨૧૦૦ હાથિનપત્તનઈ ૨૦૦૦ અનઈ લક્ષ્મણપુરઈ ૨૦૦૦ ઇમ ગામિ ગામિ ઠામ ઠામિ ધણકણ કનકવંતા ભક્તિવંતા ધર્મ મર્મના બણ સબલ શ્રમણોપાસિકના ગૃહ બેઠયા આત્મા ઘણી પ્રસન્ન થઈ છે. ઇ. સ. ૧૪૨૭ ના મગસરઈ યાત્રા કીધઈ છઈ. ઇતિ નેમાડ પ્રવાસગીતિકા

લિ. જયાનંદ મુનિના હસ્તિનીપત્તને

કુલ્લપાકલ

આ તીર્થ દક્ષિણ દેશમાં (મહારાષ્ટ્રમાં) નિઝામ રાજ્યમાં આવેલું છે. નિઝામ સ્ટેટના મુખ્ય પાટનગર *હૈદરાબાદથી ઇશાન ખૂણામાં ૪૭ માર્ગલ દૂર કુલ્લપાકલ થાહેર છે. આ પ્રદેશની મુખ્ય ભાષા કનડી અને રાજભાષા ઉડુ છે. આ પ્રાંતમાં કુલ્લપાકલને કુલ્લીપાક, કુલ્લપાક, કુલ્લપાક અને કુલ્લપાક તરીકે ઓળખે છે. મંદિરલુનું નાનકડું શિખર અને તેના આકાર દેવવિમાનને મળતો છે. શિખર ૬૮ ફૂટ ઊંચું છે. મંદિરલમાં મૂર્તિ ભવ્ય અને શ્યામ છે. શ્રી આદિનાથ પ્રભુલની ભવ્ય નીલ રત્નમય-માણેકની મૂર્તિ મૂળનાયકલ તરીકે ખિરાજમાન છે. મૂર્તિ માણેક રત્નની બનાવેલી હોવાથી આ મૂર્તિને માણેકસ્વામી તરીકે ઓળખાવાય છે. મૂળનાયકલની બાજુના ગભારામાં પીરોળ રંગની અલોકિક ભવ્ય મૂર્તિ છે; જે જીવિતસ્વામિ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની છે. પ્રતિમાજ અદ્ભુત, મનોહર અને એટલી આકર્ષક છે કે ત્યાંથી ખસવાનું મન જ ન થાય. આ તીર્થમાં બધી પ્રતિમાઓ પ્રાયઃ અર્ધ પડ્માસનસ્થ છે. આ મૂર્તિમાં કોઈ અનેરું ઓજસ પ્રકાશી રહ્યું છે. શાંતિદેવીના ઉપાસકોને તો અહીં ખૂબ જ આનંદ અનુભવાય તેવું

* નિઝામ હૈદરાબાદમાં શ્વેતપર નેનોની વસ્તી છે. પાંચ સુંદર મંદિરો છે

૧. સરકારી કોઠી પાસે મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીનું

૨. ચાર કમન પાસે શ્રી પાર્શ્વનાથલુનું

૩. સાહુકારી કારવાનમાં પાર્શ્વનાથલુ

૪. બેમમ બજારમાં પાર્શ્વનાથલુનું

૫. દાદાજીના બગમાં દાદાજીની પાડુકા

અહીં નજીકમાં સિકંદ્રાબાદ છે, ત્યાં પણ એક સુંદર ભવ્ય જિનમંદિર અને ધર્મશાળા છે.

પરમ શાંતિનું ધામ છે. કળા અને રચનાની દૃષ્ટિએ પણ આ મૂર્તિ કોઈ અનેરી ભાત પાડે છે.

આ તીર્થનો ઇતિહાસ સ્વેતાંબર જૈનસાહિત્યમાં ચૃંખલાબદ્ધ મળી આવે છે. xકર્ણાટક દેશની રાજધાની કલ્યાણ નગરીમાં શંકર નામે પ્રભાવશાલી મહાન રાજા થઈ ગયો. કર્ણાટક અને તિલંગ દેશમાં તેનું આધિપત્ય હતું. એ રાજા પરમ આર્હદ્ભક્ત હતો. એક વખત રાજ્યમાં કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ દેવે મારીનો રોગ ફેલાવી મહાઉપદ્રવ મચાવ્યો. આથી રાજા અને પ્રજા ઘણું દુઃખી થયા. આ વખતે ધર્મના પ્રભાવથી શ્રી જિનશાસનની અધિષ્ઠાયિકા પદ્માવતી દેવીએ રાત્રિના સમયે સ્વપ્નમાં આવી રાજાને કહ્યું કે—સમુદ્ર દેવ પાસેથી માણેકસ્વામિની મૂર્તિ લાવીને પધરાવ જેથી તારા દેશમાં શાંતિ થશે. રાજાએ આનંદ સહિત પ્રાતઃકાલે સમુદ્ર તરફ પ્રયાણ આદર્યું અને સમુદ્રકાંઠે જઈ ઉપવાસ કરી લવણનાથ—સમુદ્રાધિષ્ઠાયક દેવની આરાધના કરી. સમુદ્રદેવે પ્રસન્ન થઈને મંદોદરી રાણીએ સમુદ્રમાં પધરાવેલ નિર્મલ રક્તમણિનાં જિનખંભ-શ્રી માણેક-સ્વામિની પ્રતિમા આપી અને સાથે જ કહ્યું કે ‘આ પ્રતિમાજીથી* તારા દેશમાં લોકો સુખી થશે. આ ખંભ ગાડાદ્વારા પોતાની મેળે જ આવી જશે પરંતુ રસ્તામાં જતા તને જ્યાં સંશય થશે ત્યાં આ પ્રતિમાજી સ્થિર થઈ જશે.’ રાજાએ તે કથન માન્ય રાખ્યું. રાજાએ પ્રતિમાજીને ગાડામાં સ્થાપિત કરી અને પોતે સૈન્ય સહિત આગળ વધ્યો, પરંતુ આગળ ઉપર રસ્તો ઘણો વિકટ આવ્યો. પહાડો અને જંગલોમાંથી રસ્તો જતો હતો. આથી રાજાને સંશય થયો કે—પ્રતિમાજી આવે છે કે નહિ. બસ શાસનદેવીએ તિલંગદેશમાં દક્ષિણની કાશી કુલ્પાક નગર-માં પ્રતિમાજી સ્થિર †કરી દીધાં. રાજાએ ત્યાં જ મંદિર બંધાવ્યું. એ મંદિરજીમાં પ્રતિમાજી અદ્વર જ રહ્યાં. આ પ્રસંગ વિક્રમ§ સંવત ૬૮૦ માં બન્યો. રાજાએ મંદિરજીમાં દેવપૂજન માટે બાર ગામ આપ્યાં. ત્યારપછી મિથ્યાત્વનો પ્રવેશ બાણી પ્રતિમાજી સિંહાસન સ્થિત થયાં. ૧૧૫૦ પછી મૂલનાયકજી સિંહાસન પર સ્થિત થયાં.

વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી માણેકસ્વામિની મૂર્તિના ચમત્કારો જણાવતાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી લખે છે કે—“હાલ પણ ભગવાનના અભિષેક જલથી દીપકની

x કજ્જદેસે કલ્લણનયરે સંકરો નામ રાયા જિણમત્તો હુતથા ॥

† તથો રાયા સાયરપાસે ગંતૂળ ઉવાસં કરેદ ॥ (વિવિધતીર્થકલ્પ પૃ. ૧૦૧)

* તુહદેસે સુહીં લોભો હોહી ॥

‡ તથો સાસણદેવીણ તિલંગદેસે કોલ્લપાકનપરે દક્ષિણવાણારસિત્તિપંઢિર્હિં વણિજ્ઞમાણે પઢિમા ઠાવિઆ । x x x તથ્થ રાયાપવરં પાસાયં કારવેદ । કિં ચ દુવાલ્લસગમે દેવપૂઅટ્ટં વેદ । તમ્મિ મયવં અંતરિક્ષે ઠિઓ હ્સયાઈં બસીઆઈં વિક્કમવરિસાઈં । તથો મિચ્છવેવસં નાઠે સીહાસણે ઠિઓ ।

§ ષડ્વસતાશીતિ(૬૮૦)વર્ષાણિ તત્ત્વં વિંબં ગગને સ્થિતં ॥ ૨૮ ॥ ઉપદેશસપ્તતિ.

જ્યોતિ પ્રગટે છે. પ્રતિમાજીના સ્નાત્રજલથી ભીંજાયેલી માટી નૈત્રદોષી-આંધળો મનુષ્ય પોતાની આંખો ઉપર લગાવે તો દેખતો થાય છે. દેરાસરજીના મૂલ મંડપમાં કેસરના છાંટા વરસે છે; જેથી યાત્રીઓનાં કપડાં પણ ભીંજાય છે. જે માણસને સાપ કરડ્યો હોય તે જો મંદિરજીમાં જઈને જીલો રહે તો સાપનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

આ પ્રતિમાજી બહુ જ પ્રાચીન છે. ભરત મહારાજએ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચોવીશ તીર્થકરોની દેહમાન પ્રમાણુત્રાળી પ્રતિમાઓ બનાવરાવી પરંતુ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર હરેક મનુષ્ય જઈ શકે તેમ ન હોવાથી મનુષ્ય લોકના ઉપકાર માટે સ્વચ્છ મરકતમણિની શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની મૂર્તિ બનાવરાવી અને જેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી પુંડરીક ગણધરસ્વામીના હાથે કરાવી, વિનીતા નગરીમાં સ્થાપિત કરી હતી. ત્યારપછી ઘણો સમય એ પ્રતિમાજી વિનીતામાં જ પૂજામાં. બાદ વિદ્યાધરે આ ચમત્કારી પ્રતિમાજીને વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર લઈ ગયા. ત્યાંથી આ પ્રતિમાજી ઈન્દ્ર લોકમાં લાવવામાં આવ્યાં અને દેવતાઓએ તેની પૂજા કરી. ત્યાંથી ઈન્દ્રને આરથી રાવણે પ્રતિમાજી મંગાવી સતી મંદોદરીને પૂજા કરવા આપ્યાં. બાદ શ્રી રામ અને રાવણના યુદ્ધસમયે મંદોદરીએ આ પ્રતિમાજી સમુદ્રમાં પધરાવ્યાં અને છેલ્લે વિક્રમની સાતમી શતાબ્દિમાં કુટ્પાકલમાં સ્થાપિત થયાં. આ પ્રતિમાજી પહેલાં ખૂબ જ ક્રિજવલ હતી પરંતુ લાંબો વર્ષ સમુદ્રમાં રહેવાથી કાળા (શ્યામ) થઈ ગયાં છે. દેવલોકમાંથી મનુષ્ય લોકમાં આ પ્રતિમાજીને આવ્યે અગીયાર લાખ એંશી હજાર નવસો ને પાંચ વર્ષ* થયાં છે.

ઉપદેશતરંગીણિમાં પણ ઉપર્યુક્ત કથનનું જ સમર્થન કરે છે

“શ્રીમરતચક્રિણા સ્વાંગુલીયપાચિમણિમયી શ્રીઆદિનાથપ્રતિમા કારિતા
સાઘાડપિ દેવગિરિદેશે કુલ્લવાકે માણિક્યસ્ત્રામીતિ પ્રસિદ્ધા ॥

આપણે પહેલાં જણાવી ગયા તેમ કર્ણાટક દેશના કલ્યાણીના શંકર રાજાએ આ પ્રતિમાજીની કુટ્પાકલમાં સ્થાપના કરી. એ શંકરરાજાને જૈનેતર વિદ્વાનો શંકર બ્રહ્મ માને છે. એ શંકર ગણુને પુત્ર ૬૪૮થી ૬૬૭ લગભગમાં વિદ્યમાન હતો એમ ઈન્દુ માસિકમાં સાહિત્યાચાર્ય વિશ્વેશ્વરનાથ રેઉ શાસ્ત્રીનો ઉલ્લેખ છે.

આ કલ્યાણી નગરી તેરમી શતાબ્દિ સુધી જૈન પુરી હતી. વિ. સં. ૧૨૦૮માં કલ્યાણી નગરીમાં બીજલરાજ નામે જૈન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ વખતે

* શ્રી જિનપ્રભસૂરજીના સમય સુધીનો આ આંક છે.

x સં. ૧૨૦૮ લગભગમાં બિડનમરથી ચાલીશ માઉ દૂર કલ્યાણ નામની જૈનોની રાજધાની હતી. તે મંડળમાં બિજલ નામનો સાર્વભૌમ રાજા પરમ જૈન હતો, તેની સ્તુતિરૂપે જૈનોએ બિજલકાવ્ય બનાવ્યું છે. (સિધ્ધાંતશિરોમણી)

કર્ણાટક દેશમાં જૈન ધર્મનું સામ્રાજ્ય હતું. રાજ્યે એક બ્રાહ્મણ કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. રાજ્યે સ્ત્રીના આગ્રહથી પોતાના સાળા બસવને (વાસવને) પોતાનો મંત્રી બીરથો. આ સાળા મંત્રીએ રાજ્યને વિશ્વાસમાં લઈ વિશ્વાસઘાત કરી, રાજ્યને મારી નાંખી પોતાની જાહેનને વિધવા બનાવી અને પોતે રાજ બની બેઠો. પછી તેણે લીંગાયત ધર્મની સ્થાપના કરી તેને રાજધર્મ બનાવ્યો. અને જૈન ધર્મને બને એટલી હાનિ પહોંચાડી કેટલાંયે જૈન મંદિરોમાં શિવલિંગ પધરાવ્યાં. કુલ્પાકલમાં આજે પણ એ નિશાનીઓ મળે છે. તેમ કલ્યાણી નગરી કે જે અત્યારે પણ નિઝામ સ્ટેટના જાગીરદારની રાજધાની છે ત્યાંથી પણ ઘણીવાર જૈન મૂર્તિઓ વગેરે નીકળે છે.

કુલ્પાકલ પણ પ્રાચીન કાલમાં મોટું શહેર હશે. ત્યાં અનેક જિનમંદિરો હતાં. ત્યાં આજ પણ ખોદતાં કોઈ કોઈ સ્થાનેથી જિનમંદિરના મોટા મજબૂત પથ્થરના સ્થંભો, દરવાજાના બારણા ઉપર મૂકવાની મોટી મોટી શિલાઓ, જિન-મૂર્તિનાં આસનો-ગાદી અને બીજા લક્ષણોથી સુક્ત પથ્થરો, વાવો, કૂવા અને નાની મોટી જિનમૂર્તિઓ તેમજ બીજાં જિન દેવદેવીઓની અકૃતિ તથા જૈનાચાર્યોની મૂર્તિઓ મળી આવે છે. બધા કરતાં નાની નાની વાવો ઘણી હાથ આવે છે. હમણાં જ કસોટીની શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ તથા એક જૈનાચાર્યની મૂર્તિ મળી આવી હતી. તેનો લેખ કનડી ભાષામાં છે.

કુલ્પાકલનું અચારનું જિનમંદિર નાનું, નાજુક અને દેવબૂવન જેવું છે. તેની બાંધણી ઘણી પ્રાચીન અને મજબૂત છે. પ્રાચીન મંદિર મૂલ સ્થાને જ કાયમ રાખી, આજુબાજુ સુધારો-વધારો કરી પ્રાચીન ખોદકામમાંથી મળી આવેલી મૂર્તિઓ બિરાજમાન કરી છે. છેલ્લે જીર્ણોદ્ધાર હૈદરાબાદના શ્વેતાંબર શ્રી સંઘે કરાવેલ છે. બહારથી પણ સારી મદદ મળેલી છે. એક લાખ એંશી હજાર રૂ. ખર્ચ થયો છે અને હજુ કામ ચાલુ જ છે. આ જીર્ણોદ્ધાર વિદ્યાસાગર ન્યાયરતી શ્રીશાન્તિવિજય-જીના ભગીરથ પ્રયત્નથી પુનઃમચંદળ છદ્ધાણીએ શ્વેતાંબર સંઘ તરફથી કરાવ્યો છે.

આ પુનિત તીર્થને જિનપ્રભસૂરિજી દક્ષિણની કાશી તરીકે ઓળખાવે છે. અહીંનો નદીને અજૈનો ગંગા તરીકે ઓળખે છે. શ્રાદ્ધાદિ પણ તે નદીમાં કરે છે.

મૂળનાયક શ્રી માણેકસ્વામીનું માહાત્મ્ય અદ્ભૂત છે. જેમ શ્રી કેશરીઆજીને ત્યાંની અજૈન પ્રજા કાળા બાળા તરીકે પૂજે છે તેમ અહીંનો કનડી, તેલુગી પ્રજા, હિન્દુ અને મુસલમાન બધાય ભક્તિથી આ માણેકસ્વામિને નમો છે. પ્રભુના દર્શન કરી ભંડારમાં પૈસા નાંખે છે. શિવરાત્રિનો અજૈનોનો મોટો મેળો ભર્ય છે ત્યારે પણ અજૈન અહીં પણ આવે છે. ચૈત્ર પૂર્ણિમા ઉપર જૈનોનો મોટો મેળો ભરાય છે ત્યારે પણ અજૈનો સારી સંખ્યામાં આવે છે. અને દર્શન કરી પુનિત થાય છે. અહીંના જાગીરદાર કે જેઓ મુસલમાન છે, તેઓ અમુક વર્ષો સુધી સો રૂપિયા

વર્ષોસન આપતા હતા. ખુદ નીઝામ સરકારે પણ અહીં આવતી દરેક ચીજ ઉપરની જકાત માફ કરી છે.

અહીં શિલાલેખો પણ વિપુલ સંખ્યામાં વિદ્યમાન છે.

વિક્રમની ચૌદમી સદીથી લઈને અઢારમી સદી સુધીના લેખો વિદ્યમાન છે. ૧૪૮૩માં તપાગચ્છાધિરાજ શ્રી સોમસુંદરજીનો સમુદાય તેમના શિષ્ય શાંતિ ગણી સાથે પધારેલો હતો. મોગલસમ્રાટ્ અકબરપ્રતિજ્ઞાધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજય-સૂરીશ્વરશિષ્યરત્ન શ્રી વિજયસેનસૂરિજી આદિ સં. ૧૬૧૭ માં અહીં પધાર્યા હતા. શ્રી વિજયદેવસૂરિજી તથા પં. ભાવવિજયજી ગણિવર આદિ પણ પધાર્યા હતા.

શ્રી કુદ્ધાકલ તીર્થોત્તર છેલ્લો જીર્ણોદ્ધાર થક સં. ૧૬૩૩ માં થયો હતો જે નીચેના શિલાલેખ જોવાથી ખાત્રી થશે.

સ્વસ્તિશ્રીયત્પદાંમોજમેજુષાસન્મુખી સદા

તસ્મૈ દેવાધિદેવાય શ્રીઆદિપ્રભવે નમઃ

સંવત્(૧૭૬૭)વર્ષે ચૈત્રશુદ્ધદશમ્યાં પુણ્યાર્કદિને વિજયમુહૂર્તેશ્રીમાણિક્ય-સ્વામિનામ્નઃ આદીશ્વરભગવતો ચિંતિત્વં પ્રતિષ્ઠિત-દીલ્હીશ્વરચાદશાહ ઔરંગજેબ, આલમગીર પુત્ર ચાદશાહ શ્રીચહાદૂરશાહવિજયરાજ્યે સુબેદાર નવાબ મુહમ્મદ યુસુફખાનચહાદૂર સહાયતાત્ તપાગચ્છે મટ્ટારક શ્રીવિજયપ્રભમૂરિશિષ્ય મં. શ્રીવિજયરત્નસૂરિવરે સતિ પંડિત શ્રીધર્મકુશલગણિશિષ્ય પંડિત કેશકુશલેન ચૈત્યોદ્ધારઃ કૃતઃ...કેન પ્રાકારઃ કારિતઃ શ્વાકે ૧૬૩૩ પ્રવર્તમાને इति श्रेयः ॥

હૈદરાબાદની દાદાવાડી માટે પણ આ જ વિદ્વાન ગણિવરને ખાદશાહના સૂબાએ જમીન ભેટ આપ્યાના શિલાલેખ મળે છે.

આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે એક વાર આ પ્રદેશમાં તપાગચ્છીય આચાર્યોનું સામ્રાજ્ય હતું. તેમજ આ પ્રદેશના મંદિરોમાં મંથુભદ્રની સ્થાપના હોય જ છે. આ પણ મારા કથનનો પુષ્ટિ કરે છે.

આ સિવાય સં. ૧૪૬૫ લગભગના ચાર શિલાલેખો છે. ૧૪૮૧ અને ૧૪૮૭ ના પણ શિલાલેખો છે. ૧૪૮૭ના એક શિલાલેખમાં મલધારગચ્છીય શ્રી (વિદ્યા-સાગરસૂરિજીનું) નામ છે. ૧૪૮૧ના એક લેખમાં શ્રી રત્નાસિંહસૂરિજી ખંભાતથી સંઘ સહિત આવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ ૧૪૬૫-૧૪૬૧ અને ૧૪૭૫ના શિલાલેખો પણ છે. ૧૪૭૫ના લેખમાં તપાગચ્છીય વિદ્વાન શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીના શિષ્ય-પરિવારનું અને “ સાધ્વીજી જયરત્નગણી ” નું નામ જોવામાં આવે છે.

ઉપરના શિલાલેખમાં કેટલાક ત્રુટિ છે અને કેટલાકમાં આચાર્યોનાં નામ નથી. ખાસ કરીને મલધારગચ્છ અને તપગચ્છનાં આચાર્યોનાં નામો જ મળે છે.

મુસલમાની જમાનામાં-મુસલમાની રાજ્યમાં જ્ઞાનાચાર્યોએ અને શ્રાવકોએ કેટલી કુશલતાથી તીર્થોની રક્ષા કરી છે તે આ શિલાલેખોથી સમજાય તેમ છે. આખા નીઝામ રાજ્યમાં આવું મોટું શિખરખંધ લગ્ય મંદિર કુલપાકલનું જ છે.

હમણાં ૧૮૬૫ નાં જીર્ણોદ્ધાર સમયે શિલાલેખો જુદા કરી નાંખ્યા છે. મૂલનાયકલની જમણી તરફની શાસનનાયક શ્રી વર્ધમાનસ્વામિની મૂર્તિ અદ્ભુત અને અનુપમ છે. ડાબી તરફ શ્રી નેમનાથલની લગ્ય મૂર્તિ છે. બીજી મોટી વિશાલ ૧૪ મૂર્તિઓ ખાસ દર્શનીય છે. દરેક જોને તીર્થની યાત્રા કરવા જેવી છે. ધર્મશાલા આદિની વ્યવસ્થા સારી છે. ચોતરફ ફરતો મજબૂત ઢાંચ છે. તીર્થની વ્યવસ્થા હૈદરાબાદ-સિકંદરાબાદના શ્રી શ્વેતાંબર જૈન સંઘ તરફથી થાય છે.

રેલ્વે માર્ગે જનાર શ્રાવકો મનમાડ જંકશનથી હૈદરાબાદ ગોદાવરી લાઇનમાં સીકંદરાબાદ જાય છે. ત્યાંથી વરંગલ લાઇનના અલીર (Alir) સ્ટેશને ઉતરે છે. અહીંથી ચાર માઇલ કુલપાકલ છે. પાકી સડક છે. સ્ટેશન ઉપર કારખાના તરફથી ગાડી આવે છે.

૧. મંદિરલમાં મૂલનાયકલ શ્રી માણેકસ્વામી આદિનાથ પ્રભુલની લગ્ય વિશાલ શ્યામ મૂર્તિ છે. ભરત મહારાજના સમયની આ પ્રાચીન મૂર્તિ છે. અર્ધપદ્માસન પરમ દર્શનીય પ્રાચીન મૂર્તિ છે. પાસે ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ છે.

૨. મૂલનાયકલની જમણી બાજુ મહાવીર પ્રભુની મનોહર હાસ્ય ઝરતી અદ્ભુત મૂર્તિ છે. પીરોજ પત્થરની છે. આકાશી રંગની આ પ્રતિમાજી ખૂબ જ દર્શન કરવા લાયક, દર્શન કરતાં તૃપ્તિ જ ન થાય એવું અદ્ભુત સિદ્ધાસનનું આ બિંબ આખા ભારતવર્ષમાં એક અદ્ભુત નમૂનો જ છે.

૩. નેમિનાથલની મોટી શ્યામ પ્રતિમાજી છે. પાસે જ પદ્માવતીદેવીની મૂર્તિ છે.

જમણા હાથની લાઇન તરફ બહારના ભાગમાં

૪. શ્રી પાર્શ્વનાથલની લગ્ય શ્યામ મોટી જીભી મૂર્તિ છે.

૫. શાંતિનાથલની શ્યામ સુંદર અર્ધ પદ્માસન મૂર્તિ છે.

૬. શીતળનાથલની શ્યામ સુંદર અર્ધ પદ્માસન મૂર્તિ છે.

પાછળના ભાગમાં

૭. શ્રી અનંતનાથલ (૮) અભિનંદન પ્રભુ, બન્નેની શ્યામ મોટી પ્રતિમાઓ છે.

૮. એક ગોખમાં શ્રી ચૌવીશ જિનની સુંદર મૂર્તિઓ છે.

ડાબા હાથ તરફ

૧૦ શ્રી સુપાર્શ્વનાથલની તથા ચંદ્રપ્રભુલની (૧૧) મોટી શ્યામ પ્રતિમાઓ છે. કુલ ૧૪ મોટી પ્રતિમાઓ છે.

આ બધી પ્રતિમાઓ અર્ધપદ્માસન, પ્રાચીન, ભવ્ય અને મનોહર છે. આખા દક્ષિણ પ્રાંતમાં આના જેવું પ્રાચીન તીર્થ નથી.

અહીં મુનિમજી સિવાય શ્રાવકનું ઘર નથી. માત્ર ૪૦૦ થી ૫૦૦ ઘરનાં ઝુંપડાની વસ્તી છે.

આપણા ભવ્ય મંદિરની સામે ૧ ફર્લાંગ દૂર મોટું શિવાલય છે. કહે છે કે- પહેલાં આ જૈન મંદિર હતું. બસવ મંત્રીએ જોરજુલમથી આ મંદિરને મહાદેવજીનું મંદિર બનાવ્યું. જૈનમંદિર ધ્વસ્ત કર્યું. અત્યારે થોડે દૂર નદીમાંથી પણ જૈન મૂર્તિઓ નીકળે છે. મંદિરની સામે મોટા બગીચો છે. અંદર વાવો છે. ચારે બાજુ વાવ-કૂવા ઘણા છે. મંદિર અને ધર્મશાળા પણ પાકા કિલ્લાથી સુરક્ષિત છે.

શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજી

“શ્રી અંતરીખ વરકાણા પાસ”

દક્ષિણમાં વરાડમાં આકોલાથી ૪૭ માઈલ દૂર શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજી તીર્થ આવ્યું છે. આ તીર્થની સ્થાપના તેરમી શતાબ્દમાં મલધારી શ્રી અભયદેવસૂરિજીના હાથે થયાના ઉલ્લેખો મળે છે; કિન્તુ શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી પોતાના વિવિધ-તીર્થકંદપમાં આ સંબંધી કંઈજ ઉલ્લેખ નથી કરતા. તીર્થનો ઇતિહાસ તેઓશ્રી નોંધે પ્રમાણે આપે છે.

લંકા નગરીમાં પ્રતિવાસુદેવ રાવણ રાજ રાજ્ય કરતા હતા. એક વાર તેમણે માલી અને સુમાલી નામના પોતાના બે નોકરોને કંઈક કાર્યપ્રસંગે બહાર મોકલ્યા. પોતાના વિમાન ઉપર બેસીને ઘણે દૂર જતાં લોજનનો સમય થયો. તે વખતે તેમના સેવકને યાદ આવ્યું કે જિનપ્રભુનો પૂજનો કરંડીઓ તો ઘેર બૂલી આવ્યો છું. દેવપૂજ કર્યા સિવાય તે બંને લોજન કરતા નથી, અને જિનપ્રતિમાનો કરંડીયો નહિં જીવે તો મારા ઉપર ક્રોધિત થશે તેથી તેણે વિધાના બલથી શુદ્ધ વેળુની ભાવી જિન પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમાજી બનાવ્યાં. માલી અને સુમાલીએ ભક્તિથી પ્રભુપૂજ કરી. પછી જમ્યા. સેવકે કોઈ આશાતના ન કરે તેવી રીતે પ્રતિમાજીને લઈને સરોવરમાં પધરાવ્યાં. દેવના પ્રભાવથી સરોવરમાં એ પ્રતિમાજી વજ્ર સરખાં થયાં. સરોવર જલથી સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયું.

ત્યારપછી ઘણાં વર્ષો બાદ ‘ચિં(પિ)ગઉલ્લાશમાં (જેને અત્યારે વરાડ-સી. પી. કહે છે) સિરપાલ (શ્રીપાલ) નામનો રાજા થયો. તેને શરીરે ભયંકર ક્રોધનો રોગ થયો હતો જેથી રાજ્ય છોડી અંત:પુર સહિત જંગલમાં ચાલી નીકળ્યો. એક વાર બહુ દૂર ગયા પછી તેણે એક નાના સરોવરમાં હાથ પગ ધોયા અને પાણી પણ

૧. બીજા ગ્રંથોમાં ‘ખરદૂપણુ’ નામ મળે છે.

૨. ઇતિહાસમાં જણાવ્યું છે કે-એલયપુરનો રાજા શ્રીપાલ હતો. આ એલયપુર અમરાવતી(ઉમરાવતી)થી ૨૨ માઈલ દૂર છે.

પીધું. તંબુમાં જઈ રાત્રે સૂતો. સવારમાં રાણીએ જોયું કે રાજાનો કાઠનો રોગ મટી ગયો છે. તેણે રાજાને પૂછ્યું-નાથ ! આ આશ્ચર્યજનક ફેરફાર કેવી રીતે થયો ? રાજાએ જણાવ્યું કે-સરોવરમાં હાથ પગ ધોઈ જલ પીધું હતું. બીજે દિવસે આખું શરીર ધોયું. રાજાને તેથી વધારે આરામ થયો. પછી રાણીએ ધૂપદીપપર્વક વિનયથી પૂછ્યું કે-અહીં કયા દેવ છે ? રાત્રે રાણીને સ્વપ્ન આવ્યું કે-“અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમા છે. તેના પ્રભાવથી રાજા નિરોગી થયો છે. આ પ્રતિમાજીને ગાડામાં બેસાડીને સાત દિવસના તાબા જન્મેલા વાછડા બેઠવા, કાચા સુતરના તાંતણાના ઢોરડાથી લગામ બનાવી સારથી વિના જ રથ ચાલશે. પરંતુ પાછા વળીને જોવું નહિ કે શંકા કરતી નહિ. જ્યાં પાછું વાળીને જોશે કે રથ ત્યાં જ સ્થિર થઈ જશે.” પછી રાજાએ પ્રતિમાજી મેળવ્યા અને દેવતાના કથન સુજળ રથ તૈયાર કરી પ્રતિમાજી બિરાજમાન કર્યા. રથ ચાલ્યો. થોડે દૂર ગયા પછી રાજાએ પાછું વાળીને જોયું કે પ્રતિમાજી આવે છે કે નહિ ? બસ, પ્રતિમાજી ત્યાં જ અધ્ધર-આકાશમાં સ્થિત થઈ ગયાં. રથ આગળ નીકળી ગયો. રાજાએ તે જોયું. બાદ ત્યાં જ પોતાના નામથી સિરિપુર નગર વસાવ્યું. ત્યાં જ જિનમંદિર બનાવ્યું અને ત્રિકાલ પૂજા કરવા લાગ્યો. અથકાર કહે છે કે-પ્રતિમાજી પહેલાં તો ઘણાં અધ્ધર હતાં. હેલ ભરીને બાઈ પ્રતિમાજી નીચેથી નીકળી જાય તેટલી અધ્ધર પ્રતિમાજી હતાં. કાલસંયોગે જગીન ઊંચી થઈ અથવા તો મિથ્યાત્વના કારણેથી પ્રતિમાજી નીચે ઉતરતાં ગયા તેમ દેખાય છે. અત્યારે તો પ્રતિમાજી નીચેથી ઉત્તરાસન ચાલ્યું જાય છે અથવા દીપકનો પ્રકાશ પ્રતિમાજીની નીચેથી નીકળે છે એટલી અધ્ધર પ્રતિમાજી છે. (અત્યારે પણ આટલી જ છે.) આ પ્રસંગ તેરમી શતાબ્દનો છે. “વૃહરાડયા ઇતિહાસ” માં પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે-તેરમી શતાબ્દમાં એલચપુરમાં શ્રીપાળ રાજા હતો.*

અનુક્રમિ એલચરાયનો રોગ ફરી ગયો તે જલ સંયોગ;
અંતરીક્ષ પ્રભુ પ્રગટયા જામ સ્વામિ મહીમા વાધ્યો તામ. ૧૮
આગે તો જતો અસવાર એવડો અંતર હુંતો સાર;
એક દોરાનું અંતર આજ દિન દિન દીપીએ મહારાજ. ૧૯

(પ્રાચીન તીર્થમાલા, પૃ. ૧૧૪, શીલવિજયજી)

* અન્ય ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે-રાજાએ પોતાના દ્રવ્યથી વિશાલ મંદિર બનાવ્યું તેથી તેને અભિમાન થઈ ગયું જેથી અધિષ્ઠાપક દેવે ક્રુદ્ધ કે-પ્રભુજી સંધે બનાવેલા મંદિરમાં બિરાજશે. સંધે પુનઃ જિનમંદિર બનાવ્યું અને તે વખતે દક્ષિણમાં વિચરતા શ્રી મલ્લધારી શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તે વખતે પણ પ્રતિમાજી અદ્ધર જ હતાં. ૧૧૪૨ મહાશુદ્ધિ પાંચે રવિવારે મલધારી શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. આ સમયે પ્રતિમાજી સાત આંગળ અદ્ધર હતાં.

આ કવિરાજના લખવા મુજબ અઠારમી સદીમાં અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથનાં પ્રતિમાજી એક દોરા જેટલા અધ્ધર હતાં.

બાદ અઠારમી સદીની શરૂઆતમાં જગદ્ગુરુ શ્રી હોરવિજયસૂરીશ્વરજી પ્રશિષ્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિજીના ભાવવિજયજી ગણી નામે શિષ્ય હતા. પૂર્વ કર્મના ઉદયથી તેઓ આંખોથી અપંગ (આંધળા) થયા. એક વાર દેવીએ સ્વપ્નમાં આવી, અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજીનાં દર્શન કરાવી, ઇતિહાસ જણાવી ત્યાં આવવા જણાવ્યું. શ્રી ભાવવિજયજીએ ખીજે દિવસે બધી વાત સંઘને જણાવી. પાટણના શ્રીસંઘે (ખીજે ખંભાતનું નામ મળે છે.) અંતરીક્ષજીનો નાનો સંઘ કાઢ્યો. શ્રીભાવવિજયજી મહારાજ સંઘ સહિત અંતરીક્ષજી પધાર્યા. ખૂબ જ ભક્તિભાવથી પ્રભુસ્તુતિ કરી. હૃદયના ઉદ્ઘાસથી કરેલી ભક્તિના પ્રતાપે નેત્રપડલ ખુલી ગયાં અને પ્રભુજીની પ્રતિમાનાં દર્શન થયાં. તેમણે બનાવેલ પ્રભુસ્તુતિ-રૂપ સ્તોત્ર પણ અભાવધિ વિદ્યમાન છે.*

પૂર્વ મંદિર જીજી થઈ ગયું હતું. શ્રીભાવવિજયજી મહારાજને અધિષ્ઠાયક દેવે સ્વપ્નમાં આવી નૂતન મંદિર બંધાવવાનું જણાવ્યું. ગણિજી મહારાજે શ્રીસંઘને ઉપદેશ આપી નૂતન મંદિર બનાવવાને જણાવ્યું. નૂતનમંદિરનું કાર્ય શરૂ થયું. અનુક્રમે ૧૭૧૫ માં ચૈત્ર શુ. ૬ ને રવિવારે નૂતન મંદિરજીમાં પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યારે પણ પ્રતિમાજી સિંહાસનથી અધ્ધર જ હતાં. આજે પણ એ જ પ્રતિષ્ઠા વિદ્યમાન છે. સુંદર ભોંયરામાં સૂરક્ષિત સ્થાનમાં પ્રભુજી બિરાજમાન છે. તેમજ શ્રી વિજયદેવસૂરિજીની તથા પં. શ્રી ભાવવિજયજી ગણીની પાદુકાઓ પણ છે. પ્રાચીન મહાઅમલકારી શ્રી મણીભદ્રજીની સ્થાપના પણ છે. મૂલનાયકજીની બસો અઢીસો વર્ષની જૂની ચાંદીની આંગી મળે છે.

આ સ્થાનમાં દિગંબરોએ ઘણા ઝઘડા કર્યા હતા પરંતુ તેઓ કયાંય ફાવ્યા નથી. અત્યારે શ્વેતાંબર શ્રો સંઘ બાલાપુરની વ્યવસ્થા છે. શેઠ હવસીલાલ પાનાચંદ અને તેમના સુપુત્રો શેઠ સુખલાલભાઈ, શેઠ હરખચંદભાઈ વગેરે મુખ્ય વ્યવસ્થાપકો છે. શ્વેતાંબર શ્રો સંઘ તરફથી સુંદર ધર્મશાળાઓ છે. મુનીમ રહે છે. હમણાં જીર્ણોદ્ધાર પણ શ્વેતાંબર સંઘ તરફથી ચાલે છે. મંદિરના નાના દ્વારમાંથી

* શ્રી ભાવવિજયજી ગણીવર (મારવાડ) સાયોરનગરમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતાજીનું નામ રાજમલ્લજી હતું. તેઓ ઓપવાસ હતા. તેમની પત્નીનું નામ મૃગાખંડેન હતું. તેમની કુક્ષીથી ભાનુરામ નામે પુત્ર થયો. તે વખતે મહાપ્રતાપી શ્રી વિજયદેવસૂરિજી ત્યાં પધાર્યા અને તેમના ઉપદેશથી વૈરાગ્યવાસિત બની ભાનુરામજીએ દીક્ષા લીધી. તેમનું નામ ભાવવિજયજી રાખ્યું. ટૂંક સમયમાં શાસ્ત્રબોધ પ્રાપ્ત કરી; ગચ્છિપદવી પણ પ્રાપ્ત કરી. તેઓશ્રીએ ઉત્તરાધ્યયન સુત્ર ઉપર સુંદર, સરલ અને સંક્ષિપ્ત ટીકા બનાવી છે જે આજ ધણી જ પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રવેશતાં સામે જ માણેકસ્થંભ પાસે શ્વેતાંબર તીર્થરક્ષક પેઢી આવે છે. પછી નાના દ્વારમાં થઈ ભોંયરામાં ઉતરી પ્રભુજીનાં દર્શન થાય છે.

શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજી જવા ઇચ્છનાર આવકોએ *આકોલાથી ૪૩ માઈલ દૂર માલેગામ મોટરમાં જવું અથવા ખીજ વાહનો પણ મળે છે. ત્યાંથી ૪ માઈલ દૂર કાચા રસ્તે સીરપુર જવાય છે. ત્યાં તીર્થસ્થાન અને શ્વેતાંબર ધર્મશાલાઓ પેઢી વગેરે છે. વ્યવસ્થા ઘણી જ સારી છે. ખાસ તીર્થયાત્રાનો લાભ લેવા જેવું છે.

અહીં અત્યારે સુંદર જૈન મંદિર છે. મૂલનાયકજી શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથની ભવ્ય મનોહર વિશાલ શ્યામ મૂર્તિ છે-લેપ છે. ડાબી બાજુ ખીજ ત્રણ મૂર્તિઓ છે. પાસે ખોળામાં એક મૂર્તિ છે. અધારા ભોંયરામાં આ મૂર્તિઓ હોવાથી શિલાલેખ વગેરે જોયા નથી. ગામ બહાર જૂનું શ્વેતાંબર મંદિર છે, બગીચો છે. મૂલ મંદિરના ઉપરના ભાગમાં સાફ છે. બહારના ભાગમાં ચોક ઉપર માણેક-સ્થંભ છે.

મુક્તાગિરિ

આ તીર્થે વરાડમાં આવ્યું છે. અમરાવતીથી ૩૨ માઈલ દૂર એલચપુર અને ત્યાંથી માઈલ દૂર ગામ છે, ત્યાંથી ૧ માઈલ દૂર મુક્તાગિરિ પહાડ છે. લગભગ એક માઈલનો ચઢાવ છે. આ તીર્થની સ્થાપના શ્રીપાલે શ્રી મહાધારી અભય-દેવસૂરિજીના હાથથી કરાવી હતી. આ રાજાએ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજીના તીર્થની સ્થાપના કરી અને સિરપુર શહેર વસાવ્યું, એ જ રાજાએ એલચપુર વસાવ્યું અને મુક્તાગિરિ તીર્થે સ્થાપ્યું. મૂલનાયક શ્યામરંગની શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની પ્રતિમાજી છે.

એ તરફ શ્વેતાંબર આવકોની વસ્તી થોડી છે. એલચપુરમાં સુંદર શ્વેતાંબર જિનમંદિર છે. મુક્તાગિરિ તીર્થની યાત્રા અમે કરી આવ્યા છીએ. વિ. સં. ૧૯૩૮ સુધી તો શ્વેતાંબર ઓસવાલ શેઠ માણેકચંદ ડાહ્યાભાઈ જૈની તેની વ્યવસ્થા રાખતા હતા. મૂલનાયકજી તો શ્વેતાંબરી છે. ચોતરફ ફરતી નાની નાનો દેરીઓ છે. શ્વેતાંબર જૈન વસ્તી થોડી હોવાના કારણે શ્વે. વ્યવસ્થાપકોએ પોતાની ઉદારતા અને મહાનુભાવતાથી દિ. ભાઈઓના હાથમાં વ્યવસ્થા સોંપી છે.

મુક્તાગિરિ તીર્થ શ્વેતાંબર સંઘનું જ છે એમાં તો લગારે સન્દેહ જ નથી. પં. શ્રી શીલવિજયજી કે જે અઢારમી સદીના પ્રખર વિહારી અને યાત્રા કરનાર છે તેઓ લખે છે કે

શેત્રુંજ રૈવત અરણ્યદગિરી, સમેતાચલનિ મુગતાગિરી

પાંચે તીરથ પરગટ ઉદાર, દિન દિન દીપઈ મહીમા ધાર

ધન ધન નરનારી વલો જેહ, પ્રભુમિ પૂજી તીરથ એહ ॥ ૫૦ ॥

* આકોલામાં ૧ શ્વેતાંબર મંદિર, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય તથા આવકોના ઘર છે.

આ સિવાય એ જ વિદ્વાનનો નીચેનો ઉલ્લેખ પણ બહુ જ મહત્વનો છે.

“હવિ મુગતાગિરિ જાત્રા કરું, શેત્રુંજ તોલીં તે પશ્ચિ લહું,

તે ઉપરી પ્રાસાદ ઉતંગ, જિન ચોવીશતણા અતિ ચંગ.” (તીર્થમાલા પૃ. ૧૧૪)

એટલે આ તીર્થ શ્વેતાંબરી છે તેમાં સન્દેહ જ નથી. અઢારમી શતાબ્દીમાં તો દક્ષિણમાં આ તીર્થ શત્રુંજય સમાન મનાતું. ત્યાં ચોવીશ જિનના પ્રાસાદ હતા.

ભાંડુકજી

મહારાષ્ટ્રમાં વરાહ દેશમાં ભાંડુકજી બહુ જ પ્રાચીન તીર્થ છે. અહીં પહેલાં વિશાલ ભદ્રાવતી નગરી હતી. કાળમળે એ નગરી આજે માત્ર ભયંકર જંગલમાં ખંડિયેરરૂપે ઊભી છે. ભયંકર જંગલમાં યત્ર તત્ર ઉલેખાં ખંડિયેરો અને મોટા મોટા ટીંબા જોતાં આ નગરીની પ્રાચીનતા, ભવ્યતા અને વિશાલતાનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે. ત્યાં અનેક વાવો, કુંડો અને સરોવરો છે જેમાં કેટલાંક તળાવનાં નામ જૈન તીર્થકરના નામથી અદ્યવધિ પ્રસિદ્ધ છે. જેમકે અનંતાનાથ સરોવર, શાંતિનાથ કુંડ, આદિનાથ સરોવર વગેરે, આ નગરીનો પ્રાચીન ઈતિહાસ ઉપલબ્ધ થાય તો દક્ષિણમાં જૈન ધર્મના ગારવનું એક સુવર્ણ પાનું આપણને મળી આવે તેમ છે. આ સ્થાને જૈન ધર્મનાં અનેક પ્રાચીન સ્થાનો મળી આવે છે. સં. ૧૮૬૬માં શ્રી અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથજીના મુનીમને સ્વપ્ન આવ્યું કે-ભદ્રાવતી નગરીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની ભવ્ય પ્રતિમા છે. મુનિમ ચત્રભુજ પુંજભાઈએ તપાસ કરી મહામહેનતે વર્ધાથી થોડે દૂર આ સ્થાન શોધ્યું અને જંગલમાં તપાસ કરતાં એક વેદી ઉપર દાઢ કૂટ ઊંચી કૃષ્ણધારી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની દિવ્ય મૂર્તિનાં દર્શન કર્યાં.

અનુક્રમે મૂલસ્થાને ભવ્ય જિનમંદિર શ્રી સંઘે બંધાવ્યું. વર્દ્ધા-નાગપુર, હીંગણઘાટ, ચાંદા વગેરે સી. પી. ના સમસ્ત શ્વેતાંબર શ્રી સંઘે તીર્થેધિધારમાં તન, મન, ધનથી મદદ કરી એક પ્રાચીન તીર્થનો જીર્ણોધિધાર કરી આપણી સમક્ષ રજી કર્યું.

ભાંડુકજી(ભદ્રાવતી)માં ૨૩૦૦ વર્ષ પુરાણી જિનમૂર્તિઓ મળી આવી છે. અહીંના શ્રી પાર્શ્વનાથજીને કેશરીયા પાર્શ્વનાથજી તરીકે ઓળખાવાય છે. શ્યામ કૃષ્ણધારી મૂર્તિ ખાસ આકર્ષક અને ચમત્કારી છે.

સી. પી. મવનરે મંદિરજીની આજુબાજુની લગભગ સો વીધાં જમીન શ્વેતાંબર સંઘને ભેટ આપી છે, જેમાં બગીચો, વિદ્યાલય, ઉદ્યોગશાલા વગેરે બની શકે તે માટે આપેલી છે.

નાગપુરવાળા શેઠ હીરાલાલજી કેશરીમલજી તરફથી એક બીજું મંદિર ત્યાં જ બંધાવવાયું છે. ધર્મશાલા પણ છે, બીજી ધર્મશાલાઓ પણ છે. કા. શુ.

ત્રીજને દિવસે મેળો ભરાય છે અને સી. પી. ના ઘણા શ્વે. જૈનો યાત્રાએ આવે છે. યાત્રાળુઓને નાગપુરથી મદ્રાસ જતી લાઇનમાં વધ્યા પછી ભાંડુ સ્ટેશને ઉતરવું ઠીક છે. ત્યાંથી ૧ માઇલ દૂર તીર્થસ્થાન છે. ત્યાં શ્વેતાંબર પેઢી તરફથી બધી ન્યવસ્થા સારી સચવાય છે. ખાસ દર્શનીય છે. ઇતિહાસવિદોએ આ તીર્થને ઇતિહાસ શોધી બહાર મૂકવાની જરૂર છે.

મંદિરજીથી ૧ માઇલ દૂર એક ટેકરી છે, જ્યાં ત્રણ મોટી શુક્રાઓ છે. ત્રણેમાં મોટી એક એક ખડત મૂર્તિઓ છે.

ચારે બાજુએ ખોદતાં જૈન મૂર્તિઓ નીકળવાની સંભાવના છે. મોટા મોટા ટીંબા ચારે બાજુ નજરે પડે છે. ભદ્રાવતી નગરી પ્રાચીન જૈન પુરી હશે એમ લાગે છે. મૂલનાયકજી શ્રી કેસરીયા પાર્શ્વનાથજીની સુંદર શ્યામ અર્ધપદ્માસન મૂર્તિ છે. આ સિવાય બીજી પણ અર્ધપદ્માસન સુંદર મૂર્તિઓ છે.

ઉપરના માળે ચોમુખજીનો પ્રતિમાઓ છે. બીજા મંદિરમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાન મૂલનાયક છે. ત્રીજા પ્લોટમાં દાદા સાહેબની દેરી છે.

અહીં મૂર્તિ હોવાનું સ્વપ્ન જેમ અંતરીક્ષજીના મુનિમને આવેલું તેવું જ સ્વપ્ન તે વખતની રેલ્વેના એક અંગ્રેજ ગાર્ડને પણ આવેલું. આ વાત એણે પોતાના ઉપરી યુરોપિયન અધિકારીને સમજાવી. સરકારે આ જમીન મંદિર, ધર્મશાળા, બગીચો, ગુરૂકુલ, વિદ્યાલય આદિ કાર્યો માટે શ્વેતાંબર જૈનને આપી અને ખોદતાં નીકળેલી જૈન મૂર્તિઓ પણ શ્વેતાંબર જૈન સંબંધે આપી. જે જમીન ઉપર મંદિર, ધર્મશાળા, બગીચો વગેરે છે ત્યાં બંને અંગ્રેજ અધિકારીના સ્મારક-રૂપે બંનેનાં બાવલાં બનાવીને રાખવામાં આવ્યાં છે. આ તીર્થની ન્યવસ્થા શ્વેતાંબર તીર્થરક્ષક કમેટી સી. પી. કરે છે. તેમના તરફથી મુનિમજી વગેરે રહે છે.

મંદિર અને ધર્મશાળા ફરતો પાકો મજબૂત કિલ્લો છે.

ભાંડુકલ તીર્થ સી. પી. માં ગણાય છે. આ ઉપરાંત અમરાવતી, નાગપુર, જબલ પુર, કટંગી, સાવના, ચેવતમાલ, દારવા, આંદા, હીંગનપાટ, વધી વગેરે સ્થાનોમાં સુંદર જિનમંદિરો અને શ્રાવકાના ઘર છે. નાગપુરમાં બે સુંદર જિનમંદિર છે. જબલપુરમાં બે મંદિરો છે. કટંગીમાં બે મંદિરો છે.

કુંભોજ તીર્થ

આ તીર્થ મહારાષ્ટ્રમાં આવેલું છે. એક સુંદર નાનો ટેકરી ઉપર શ્રી જગ-વલ્લભ પાર્શ્વનાથજીનું ભવ્ય જિનાલય છે. ત્રણ માળનું ભવ્ય મંદિર છે. મૂલ-નાયક શ્રી જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથજી છે. નીચે ભોંયરામાં શ્રી અજિતનાથ પ્રભુજી છે. ઉપર ત્રીજે માળે શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી સુખ્ય છે. વચલા ભાગમાં ચાર દેરીઓ છે. બે દેરી-ઓમાં જિનવરેંદ્ર દેવની પ્રતિમાઓ છે; જ્યારે બીજી દેરીઓમાં શ્રી પદ્માવતી

માતાજી અને શ્રી માણિકદ્ર યક્ષની મૂર્તિ છે. આ ડુંગર ઉપર ચઢવાનો પાકો પગથિયાંનો રસ્તો શ્રી શ્વેતાંબર જૈન સંઘે બંધાવ્યો છે. ઉપર થોડો કાચો રસ્તો પણ છે. ઉપર શ્વેતાંબર સુંદર ધર્મશાળાઓ પણ છે. બીજી બાજુ દિગંબર મંદિર અને ધર્મશાળા બુદ્ધા જ છે.

નીચે પણ ધર્મશાળા વગેરે છે. કુમ્ભોજ તીર્થથી કુમ્ભોજ ગામ થોડું દૂર છે.

આ તીર્થ કોલ્હાપુર સ્ટેટમાં આવેલું છે. આ તીર્થની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબર સંઘ કામીવતી કોલ્હાપુરનો શ્વેતાંબર જૈન સંઘ કરે છે.

અહીં છેલ્લા જીર્ણોધ્ધારની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૨૬ થાકે ૧૭૬૧ થયેલી છે અને તપાગચ્છીય શ્રીપૂજ્ય શ્રી વિજયાનંદસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. અહીં નજીકમાં સાંગલી, કોલ્હાપુર વગેરે મોટા શહેરો છે જ્યાં સુંદર શ્વેતાંબર જૈન મંદિરો અને જૈન શ્રાવકોની વસ્તી ઠીક ઠીક છે.

દક્ષિણનાં કેટલાંક નાનાં તીર્થો

સતારા જિલ્લામાં કુંતલગિરિ અને કુમ્ભોજ નામનાં બે તીર્થો છે. કુમ્ભોજ જવા માટે M. S. M. ની M. C બ્રાંચ લાઈનમાં મોરજથી માઈલ ૧૭ પશ્ચિમમાં, કોલ્હાપુરથી માઈલ ૧૩ હાથ કલંગડા સ્ટેશન છે. ત્યાંથી બે માઈલ ઉત્તરમાં કુમ્ભોજ ગામ છે. પોસ્ટ ઓફીસ તથા તાર ઓફીસ છે, પાસે જ તીર્થક્ષેત્ર બાહુબલી પહાડ ઉપર જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથજીનું તીર્થ છે. ત્યાં શ્વે. ધર્મશાલા છે. કા. શુ. ૧૫, ચૈ. શુ. ૧૫ પુનમે મેળો ભરાય છે, તીર્થની વ્યવસ્થા મહારાષ્ટ્ર શ્વે. જૈન પરિષદ કરે છે.

કોલ્હાપુરમાં ૧ મંદિર, સાંગલીમાં મંદિર છે; બોર્ડીંગ છે, હુબલી પાસે હોલીપટ્ટનમાં સમ્રાટ સંપ્રતિના ૧૦ મંદિર હતાં.

નાશીક

નાશીક રોડ સ્ટેશનથી છ માઈલ દૂર ગોદાવરી નદીના કાંઠે નાશીક શહેર આવેલું છે. અહીં પૂર્વે પદ્મપ્રભસ્વામીનું તીર્થ હતું, તેથી આ શહેર પદ્મપુર નામે પ્રસિદ્ધ હતું. ચંદ્રપ્રભુજીનું સુંદર મંદિર હતું. અહીં અત્યારે ત્રણ જિનમંદિર છે. શ્રાવકોની વસ્તી થોડી છે.

અહીં રામચંદ્રજીએ વનવાસનો અમુક સમય પસાર કર્યો હતો. વૈષ્ણવોનું યાત્રાનું ધામ છે. નદીમાં ન્હાવાનું ઘણું પુણ્ય મનાય છે. વૈષ્ણવ અને શૈવ મંદિરો પુષ્કળ છે. રામકુંડ, સીતાવન વગેરે જોવા જેવાં છે. ચાર માઈલ દૂર ટેકરી ઉપર શુદ્ધાઓમાં બૌદ્ધ સ્થાપત્યના નમૂના છે- તેની મૂર્તિઓ પણ છે, પરંતુ અત્યારે તે પાંડવો તરીકે ઓળખાય છે. તેને પાંડવ શુદ્ધ કહે છે.

આ સિવાય અહીંથી વીશ માઈલ દૂર ત્રંબક વૈષ્ણવ તીર્થ છે.

થાણા

શ્રી મુનિમુક્તસ્વામીના સમયમાં શ્રીપાલરાજ અહીં આવ્યા હતા. સુંદર જૈનમંદિરો તે વખતે પણ વિદ્યમાન હતાં. અત્યારે શ્રીઋષભદેવજીનું સુંદર મંદિર છે. તેમજ શ્રીપાલ મયણાસુંદરો અને નવપદારાધનના ઉલ્લેખવાળું નવું જિન-મંદિર બન્યું છે.

સોપારપુરપટ્ટણમાં પણ શ્રીપાલરાજ ગયા હતા. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં ૧૦૮ નામોમાં સોપારી પાર્શ્વનાથજીનું પણ નામ છે. વસ્તુપાલ તેજપાલના સમયે અહીં શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર હતું. તેઓ અહીં દર્શનાર્થે આવ્યા હતા. મંત્રી પેથડકુમારે અહીં પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. “શ્રીસોપારપુરે પાર્શ્વજિનઃ”

વિભપુર

વિભપુરમાં તેરમા સૈકાની સહસ્રકૃષ્ણ પાર્શ્વનાથજીની સુંદર પ્રતિમાજી લોચરામાંથી નીકળેલ છે. ખાસ દર્શનીય છે. પ્રતિમાજી શ્વેતાંબરી છે. આ સિવાય આ શહેર પ્રાચીન જૈન રાજાઓની રાજધાની તરીકે રહેલ છે.

બલના

નિઝામ સ્ટેટમાં બલના મોટું ગામ છે. ત્યાં મહારાજ કુમારપાલના સમયનું પ્રાચીન લઘ્ય મંદિર છે. ત્યાં પટવા લોકો રહે છે તે બધા શ્વે. જૈની છે. ત્યાં જૂની પટ્ટાવલીઓ ઘણી મળે છે.

દિગંબરોનું ગોમટ સ્વામીનું તીર્થ પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેની પાસે શ્રવણ બેલગુલ શહેર છે. ત્યાં ડુંગર ઉપર ૬૦ ફૂટ ઊંચી દિ. મૂર્તિ છે.

હેમકૂટગિરિ

કર્ણાટકમાં બલારી જિલ્લામાં કિર્કિંધાથી ચરૂ થતી પર્વતશ્રેણીમાં શિખર પર કિલ્લામાં બ. શ્રી શાંતિનાથજીનું તીર્થ હતું. હાલ વિચ્છેદ છે.

તિનાલી

બેજવાડાથી મદ્રાસ લાકનમાં તિનાલી જંકશન છે. પ્રતિમાજી જમીનમાંથી નીકળેલ છે. શ્વેતાંબરી છે. ત્યાં તીર્થ સ્થાપન થયેલ છે. પોષ્ટ તથા તાર ઓફિસ બધું છે. મછલીપટ્ટન પાસે ગુડીવાડામાં પણ ભૂમમાંથી લઘ્ય જિનમૂર્તિ નીકળેલી છે. તીર્થરૂપ છે.

મહારાષ્ટ્રમાં પુના, સોલાપુર, કોલ્હાપુર, સાંગલી, હુમલી, અહમદનગર, ચેવલા વગેરે સ્થાનોમાં પણ સુંદર જૈનમંદિરો, ધર્મશાળા, ઉપાશ્રય, જોનોની વસ્તી છે.

પુનામાં ૮ સુંદર મંદિરો છે. આત્માનંદ જૈન પુસ્તકાલય છે. પાઠશાળા છે.

ભેરા

જૈન સૂત્ર ગ્રંથોમાં સિન્ધુ-સૌવીરના રાજા *ઉદાધીનું* વીતભયપત્તન પ્રસિદ્ધ નગર છે. આ સિન્ધુ-સૌવીર એ જ અત્યારનું જેહલમના કિનારે રહેલું ભેરા છે. આ ભેરા પંજાબ ભરમાં પ્રાચીન સ્થાન કહેવાય છે. અહીંથી જેહલમ નદી લગભગ

સિન્ધુ-સૌવીરના રાજા ઉદાધીનું પાટનગર વીતભયપત્તન હતું. આ રાજ્યએ યેડા મહારાજની પુત્રી પ્રભાવતીની સાથે લગ્ન કર્યા પછી રાણીના સંસર્ગથી જૈન ધર્મનો દૃઢ રંગ લાગ્યો હતો. રાણી પરમ જૈન ધર્મી હતી વિઘ્ન-મહાદેવે પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે-અભ્યક્તવની પ્રાપ્તિ માટે, ગૃહસ્થાશ્રમમાં ચિત્રશાળામાં કાઉન્સિલ ધ્યાને રહેલા અને ભાવ-સાધુરૂપ શ્રી વીરપ્રભુની પ્રતિમા; હુમહુ પ્રભુના જેવી જ બનાવી કાંપલ કેવલી પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પછી આ પ્રતિમા સમુદ્રમાં વહાણદ્વારા પ્રવાણ કરતા વ્યાપારીને કપાટમાં પેક કરીને આપી. વ્યાપારીએ પ્રતિમાજીને વીતભયપત્તન લાવ્યો. અહીં આખરે ન્યારે રાણી પ્રભાવતીએ વિધિપૂર્વક દર્શન સ્તુતિ કરી ત્યારે કપાટમાંથી પ્રતિમાજી નીકળ્યાં. રાણી આ પ્રતિમાજીને રાજમહેલમાં લઈ ગયા. ત્યાં ભકિતપૂર્વક નિરંતર પૂજન સ્તવન દર્શનાદિ કરે છે. રાજા પણ ભકિત-ઉપાસના કરે છે. એક વાર નિમિત્તથી પોતાનું મૃત્યુ નજીક જણી શાળની રાજા લઈ પ્રભાવતી દેહા સ્વીકારી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે સિધાવે છે. પાછળથી કુળ-દાસી દેવદત્તાને પણ ભકિતનો લાભ મળે છે અને તે સુંદર સ્વરૂપવાન થાય છે. એનું નામ સુવર્ણગુલીકા પડે છે. અવન્તિના ચંડપ્રહોતે સુવર્ણગુલીકાનું અને પ્રભાવિક શ્રી મહાવીર દેવની મૂર્તિનું પણ સાથે જ અપહરણ કર્યું. આખરે ઉદાધીએ ચંડપ્રહોત ઊપર હુમલો કરી હરાવી તેના મસ્તક ઉપર મમ લાસીપતિ શબ્દ કોતરાવી, કેદ પકડી સાથે લીધો. રસ્તામાં હાથપુર(મહસોર)માં પર્યુષણના સંવત્સરીના દિવસે ચંડપ્રહોતે પણ ઉપગમ કુવાથી પોતાના સ્વામી ભાઈ ધારા ઉદાધીયે ચંડપ્રહોતને મુક્ત કર્યો. પછી વીતભયપત્તન આવી રાણી પ્રભાવતી કે જે દેવ થઈ હતી, તેના ઉપદેશથી પ્રતિમેધ પામી, શ્રીવીરપ્રભુના હાથે દીક્ષા લઈ આત્મકલ્યાણ સાધ્યું. ઉદાધીએ રાજ્ય પોતાના પુત્રને અહલે ભાણેજને આપ્યું હતું.

ત્રણથી ચાર ઠેકાડા દૂર છે. પંજાબથી પેશાવર જતાં લાલામૂસા નામનું જંકશન આવે છે અને અહીંથી ભેરા તરફ રેલ્વે જાય છે. ભેરા સ્ટેશન છે.

વર્તમાન ભેરાને વસ્યા લગભગ ૮૦૦ થી ૬૦૦ વર્ષ થયાં છે. અહીં પહેલાં જૈનોની વસ્તી સારી હતી. અત્યારે ત્યાં જૈનોનાં ઘર નથી, માત્ર એક પ્રાચીન જૈન મંદિર છે. અહીં અત્યારે માવઢો (આ પ્રદેશમાં જૈનોને યોસવાલોને ભાવડા કહે છે. પ્રાચીન કાલમાં ભાવડાગચ્છ પણ હતો.) કા મુઢલ્લા (જૈનોનો વાસ) છે.

આ પ્રાચીન મંદિરનો પૂ. આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન શ્રી સોહનવિજયજી મહારાજના ઉપદેશથી પંજાબના જૈન સંઘે-શ્રી આત્માનંદ જૈન મહાસભાએ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. સાથે એક નાની ધર્મશાળા પણ બંધાવી છે. તીર્થસ્થાન પ્રભાવિક અને ચમત્કારી છે.

તક્ષશિલા

આ સ્થાન પંજાબમાં રાવલપિંડીથી નૈરૂત્યમાં ૩૨ માઈલ દૂર જે ટેક્ષિલા Texila એજ તક્ષશિલા છે. તેનો ઇતિહાસ પાછળ વિચ્છેદ તીર્થોમાં આપ્યો છે.

પંજાબનું આ પ્રાચીન તીર્થધામ અને જ્ઞાનવિદ્યાપીઠનું કેન્દ્રસ્થાન છે. તક્ષશિલા શ્રી આદિનાથજી પ્રભુના સુપુત્ર બાહુબલીની રાજધાની હતું. અને ઋષભદેવ પ્રભુ પણ વિહાર કરતા છદ્મસ્થકાલમાં અહીં પધાર્યા હતા. પ્રભુજીના સ્મારક નિમિત્તે બાહુબલીજીએ ધર્મચર્ચની સ્થાપના કરી હતી, માટે હિન્દુભરતું આ પ્રાચીન તીર્થધામ છે. ત્યાર પછી આ પાંચમા આરામાં વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દીમાં થયેલા અને શત્રુજયોદ્ધારક શ્રીભાવડશાહના સુપુત્ર જાવડશાહ, તક્ષશિલામાંથી શત્રુજયગિરિ-રાજ ઉપર બિરાજમાન કરવા શ્રી ઋષભદેવજીની ભવ્ય મૂર્તિ લાવ્યા હતા. પછી શ્રી લઘુશાન્તિસ્તોત્રના કર્તા શ્રી માનદેવસૂરિજીએ તક્ષશિલાના શ્રી સંઘની શાંતિ માટે લઘુશાન્તિસ્તોત્ર બનાવ્યું હતું. ત્રણ વર્ષબાદ આ નગરનો સ્વેચ્છાએ ધ્વંસ કર્યો હતો. વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દિનો આ પ્રસંગ છે.

તક્ષશિલાનો ઉચ્ચાનગર નામનો એક પાડો હતો. અહીં જૈન વિદ્યાપીઠ હતું. વાચક ઉમાસ્વાતિજીએ તત્ત્વાર્થસૂત્ર આ વિદ્યાપીઠમાં અધ્યયન કરાવવા માટે રચ્યું હતું એમ મનાય છે.

અત્યારે તો તક્ષશિલાની ચારે બાજુ ખડિયેરો છે. પ્રાચીન સ્તૂપ, સિલ્લા, જૈન મૂર્તિઓ નીકળે છે. વિશેષ માટે જુઓ વિચ્છેદ તીર્થોમાં તક્ષશિલા.

પોતાના દિવાનના કહેવાથી બાજુએ આ રાજર્ષિને વિષ અપાવ્યું. આખરે રાજર્ષિ શાક્ષી પધાર્યા. પછી નગરરક્ષક દેવે ધૂળનો વરસાદ વરસાવી વીતભયપતનને દયાવી દીધું-વિનાશ કર્યો. આ નગરનો ઉદ્ધાર મહારાજા કુમારપાલે વીર નિ. સં. ૧૬૬૬ માં કરાવ્યો અને મૂર્તિ બહાર કાઢી લીધી. બસ, એજ પુરાણું વીતભયપતન આજે ભેરા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

કાંગડા

પંજબમાં કાંગડા પણ એક પ્રાચીન તીર્થ છે. સં. ૧૦૦૦થી લઇને સં. ૧૬૦૦ સુધી જૈનધર્મનું એક મહત્વનું કેન્દ્રસ્થાન કાંગડા રહ્યું છે. કાંગડા લાહોર- (લાહુર)થી રેલ્વેરસ્તે ૧૭૦ માઇલ દૂર પૂર્વોત્તર દિશામાં છે. નમરના નામથી જ જુલ્હાને પણ કાંગડા કહેવામાં આવે છે. બાકી જુલ્હાની ઓફિસો વગેરે તો કાંગડાથી ૧૧ માઇલ દૂર 'ધર્મશાલા' ગામમાં છે. આ પ્રદેશ ત્રિગર્ત કહેવાય છે. પહાડી વિભાગની રાજધાની કાંગડા હતું.

કાંગડાનું પ્રાચીન નામ 'સુથર્મપુર' હતું. આ નગર મહાભારત કાલના સુલતાનના રાજા સુથર્મચંદ્રે વસાવ્યું હતું. આ રાજાએ મહાભારતના યુદ્ધમાં દુર્યોધન તરફથી વિરાટનગર ઉપર ચઢાઈ કરી હતી અને તેમાં હાર પામી, ત્યાંથી નાસી ત્રિગર્તમાં આવીને બરાચો અને અહીં પોતાના નામથી આ નગર-સુથર્મપુર વસાવ્યું.

વિજ્ઞાપિત્રિવેણીમાં લખ્યું છે કે-કાંગડામાં બિરાજમાન શ્રી આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ, નેમિનાથ ભગવાનના સમયના રાજા સુથર્મે સ્થાપિત કરી હતી.

કાંગડાનું બીજું પ્રાચીન નામ 'બીમકોટ' પણ મલે છે. તેમજ નગરકોટ નામ પણ મલે છે. કાંગડાની આજુબાજુના પ્રદેશને 'કટોચ' પણ કહેતા હતા.

વિજ્ઞાપિત્રિવેણી જેની રચના સં. ૧૪૮૪માં થઈ છે તેમાં કાંગડાને માટે 'કલ્પદ્રુમહાદુર્ગ' ઉલ્લેખ કરાયો છે. કાંગડાને કિલ્લો પ્રસિદ્ધ છે માટે તેને કોટ કાંગડા પણ કહે છે. કાંગડા બાણગંગા અને માંજી નદીના સંગમ ઉપર એક નાના પહાડી ટીલા ઉપર વસેલું છે.

અહીં લક્ષ્મીનારાયણનું એક મંદિર હતું, જે ૧૯૬૨ના ધરતીકંપમાં નષ્ટ થયું. અગ્નિકાના મંદિરમાં બે નાનાં નાનાં જૈનમંદિરો છે, જેનો ઢરવાળો પશ્ચિમ તરફ છે. એક મંદિરમાં એક સિંહાસન રહ્યું છે અને બીજા મંદિરમાં શ્રી ઋષભદેવજીની બેઠી મૂર્તિ છે. આ મૂર્તિ નીચે ૧૫૨૩નો સંવત્ છે, જેનો ઉલ્લેખ કુન્નિગહામે કર્યો છે. તેમણે અહીંના કાલિકાદેવીના મંદિરમાંથી એક બીજા લેખની પણ કોપી લીધી છે જેમાં શરૂઆતમાં "ઔં સ્વસ્તિ શ્રીજિનાય નમઃ" લખ્યું છે. આમાં સં. ૧૫૬૬ અને શક સંવત્ ૧૪૧૩નો ઉલ્લેખ છે.

કાંગડામાં અત્યારે સૌથી પ્રાચીન મંદિર ઇંદ્રેશ્વરનું છે, જે રાજા ઇંદ્રિયચંદ્રે બનાવ્યું છે. આ રાજાનો સમય સં. ૧૦૮૫-૧૦૮૮ છે. મંદિરમાં તો એક શિવલિંગ છે પરંતુ મંદિરની બહારના ભાગમાં બે મૂર્તિઓ છે, એક મૂર્તિ ઉપર વૃષભનું લંછન છે એટલે તે શ્રી ઋષભદેવજીની સુંદર મૂર્તિ છે. આ મૂર્તિ સુંદર

*૧૪૩૧ સંવત્ બરાબર મળે છે.

પદ્માસને ખેડેલી છે. બીજી મૂર્તિ પણ ખેડી જ છે. આ બન્ને મૂર્તિઓ દરવાજાની દિવાલમાં મજબૂત થોડેટલી છે. એક મૂર્તિ ઉપર લેખ આ પ્રમાણે છે—

- (૧) ઓમ સંવત્ ૩૦ ગચ્છે રાજકુલે સ્થરિરમૃદ
- (૨) મયચંદ્રમાઃ [૧] તચ્છિષ્યો મલચંદ્રારવ્ય [સ્ત]
- (૩) ત્પદાંભોજષદ્પદઃ [૥] સિદ્ધરાજસ્તતઃ ઢક્ક
- (૪) ઢક્કાદજનિ [ચ]ષ્ટકઃ । રલ્હેતિ ગૃિ [હળી] [ત-
- (૫) [સ્ય] પા-ધર્મ-યાયિની । અજનિષ્ઠાં સુતૌ
- (૬) [તસ્ય] િં [જૈન] ધર્મ(પ)રાયણૌ । જ્યેષ્ઠઃ ‘ કુળલકો ’
- (૭) [અ] િ [તા] કનિષ્ઠ કુમરાભિધઃ । પ્રતિમેયં [વ]
- (૮)જિના..... િ.....નુજ્ઞયા । કારિતા.....॥

ભાવાર્થ—ઓમ સં. ૩૦ માં *રાજકુલગચ્છમાં શ્રી અભયચંદ્રસૂરિજી થયા. તેમના શિષ્ય અમલચંદ્ર(સૂરિજી) હતા તેમના ચરણકમલોમાં જામર સમાન સિદ્ધ થયા. તેમની પછી ઢંગ, અને ઢંગથી ચષ્ટક થયો. તેમની બાર્યા રલ્હા હતી. તે (પાર્શ્વ) ધર્માનુયાયિની હતી. એને જૈન ધર્મમાં તત્પર બે પુત્ર થયા. તેમાં મેટાનું નામ કુંડલક અને નાનાનું નામ કુમાર હતું.....ની આજ્ઞાથી આ પ્રતિમાજી બનાવ્યાં છે.

જ્યારે બીજી મૂર્તિની ગાદીમાં બે, ચાર હાથવાળી સખીઓ ભક્તિથી નમે છે અને બીજી બાજુ હાથીઓ નમે છે તેવાં ચિત્ર છે.

આ સિવાય એક જૈનનાથના મંદિર પાસે, જે સ્થાન નગરકોટથી પૂર્વમાં ૨૩ માઈલ છે, તે સ્થાન પર મંદિર બન્યું છે. તેનું પ્રાચીન નામ કીરગ્રામ હતું. વૈદ્યનાથના મંદિરના બહારના ભાગમાં બીજા ઘણાં મંદિરો છે. એમાં વચ્ચે મંદિર સવિતાનારાયણ-સૂર્ય દેવનું છે. એમની ગાદી ઉપર જે લેખ છે તે જૈન ધર્મના ચોરીશમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુનો છે. આ પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૨૬૬ માં દેવભદ્રસૂરિજીએ કરાવી છે. જુઓ તે લેખ આ પ્રમાણે છે—

“ ઓ સંવત્ ૧૨૯૬ વર્ષે ફાગુણવદિ ૫ રવૌ કીરગ્રામે વ્રહ્મચત્ર-
ગોત્રોત્પન્ન વ્યવ૦ માનૂ પુત્રામ્યાં વ્ય૦ દોહ્વળ આલ્હનામ્યાં સ્વકારિત-
શ્રીમન્મહાવીરદેવચૈત્યે ॥

* રાજકુલગચ્છ શ્વેતાંબર સંધમાં છે. સન્મતિતર્ક ઉપર સુદર વિસ્તૃત ટીકા કરનાર- ટીકાકાર તાર્કિકપંથાનન શ્રી અભયદેવસૂરિજી રાજગચ્છના જ છે. ઉપર જે ત્રીસનો સંવત આપ્યો છે એમાં હજારનો આંકડો ચઢાવવાનો છે.

भीमहावीरजिनमूलर्षिर्बं आत्मश्रेयो[र्थ] कारितं प्रतिष्ठितं च
भीजिनवल्लभसूरिसंतानीय रुद्रपल्लीय श्रीमदभयदेवसूरिशिष्यैः श्रीदेवमद्र-
सूरिभिः । ”

આ બંને લેખો એ જ વસ્તુ સૂચવે છે કે-શ્વેતાંબર જૈનાચાર્યોએ અહીં પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. ઉપર્યુક્ત બંને મંદિરો સાથે આ મૂર્તિઓને કે લેખોને સંબંધ નથી; માત્ર આપણે તો આ પ્રાંતમાં પ્રાચીન સમયમાં પણ જૈન મંદિરો, તીર્થો-મૂર્તિઓ વગેરે હતાં એ જ જાણવાનું છે.

આ સિવાય આ ત્રિગર્ત પ્રાંતમાં ઘણાં સ્થાનોમાં જૈન મૂર્તિઓ અને જૈન મંદિરોના અવશેષો ઉપલબ્ધ થાય છે. વૈજનાથ પપરોલાના સ્ટેશન અને ડાક બંગલાની વચ્ચેનું મહુપતિનું મંદિર જૈન મંદિર જેવું દેખાય છે.

કાંગડામાં અત્યારે તો માત્ર આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે—

૧. કિલ્લામાં અંબિકાદેવીના મંદિર પાસે બે નાનાં જિનમંદિરો છે જેમાં એકમાં શ્રી આદિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ છે, જેના ઉપર ૧૫૨૩ના લેખ છે.

૨. ઈંદ્રેશ્વરના મંદિરમાં મંડપની દીવાલમાં બે જૈનમૂર્તિયો છે.

વિજ્ઞાપિત્રિવેણી કે જેમાં ફરીફકેટથી જૈનસંઘ યાત્રાએ આવ્યો છે, તે વખતે અહીં અર્થાત્ આજથી લગભગ ૬૦૦ વર્ષ પહેલાં નાચે પ્રમાણે સ્થિતિ હતી.

કિલ્લામાં શ્રી આદિનાથ પ્રભુનું મંદિર હતું. એની પાસે જ શાસનદેવી શ્રી અંબિકાની મૂર્તિ હતી.

શહેરમાં ત્રણ મંદિરો હતાં ૧. સીમસિંહે બનાવેલું શ્રી શાન્તિનાથજીનું મંદિર ૨. રાજા રૂપચંદનમિત્ત શ્રી મહાવીર મંદિર ૩. આદિનાથજીનું મંદિર. આ મંદિર પ્રાયઃ હોશીયારપુર જીલ્લાના ‘જૈજો’ તાલુકામાં કે જ્યાં જૈનોની પુરાણી વસ્તી છે ત્યાં કંતકથા ચાલે છે કે આજથી ૬૦૦ વર્ષ પહેલાં કહાનચંદ કટોચે શ્રી આદિનાથજીનું મંદિર બનાવ્યું હતું. આ એ જ મંદિર લાગે છે.

આ સિવાય વિજ્ઞાપિત્રિવેણીના લેખ મુજબ અહીં ગોપાચલપુર, નન્દન-વનપુર, કેટલ્લઆમ અને કોઠીપુરમાં જૈન મંદિરો હતા. એક રીતે આ પંચતીર્થી યાત્રા* થાય છે.

* આ ગામોનાં વર્તમાન નામો આ પ્રમાણે ક્રમશઃ છે. યુથેર કે જે કાંગડાથી ૧૦ માઈલ દૂર છે. ‘નાહોન’ જે કાંગડાથી ૨૦ માઈલ દૂર છે, ઠાટલા જે નાહોનથી ૨૦ માઈલ દૂર છે. કોઠીપુર આ ગામનો નિર્ણય નથી થઈ શક્યો, પરંતુ અહીં આવડોની વસ્તી ધણી હતી.

પંજળના આ પ્રાચીન તીર્થના જીર્ણોદ્ધારની ખાસ જરૂર છે. યદ્યપિ પૂ. શ્રી આ. શ્રી વિજયવલ્લભચરિત્રજી, આત્માનંદ જૈનમહાસલાદ્વારા આ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે પ્રયત્ન શરૂ કરાવ્યો હતો પરંતુ સરકારની રજા ન મળવાથી આ કામ અટક્યું છે. જૈનસંઘે સંગઠિત થઈ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

આ ઐતિહાસિક સ્થાનનો વિશેષ પરિચય વિજ્ઞાપિત્રવેણી અને ડૉ. બનારસીદાસજી જૈન લાહોરના “જૈનઈતિહાસ મેં ફાંગદા” નામક લેખમાં વિસ્તારથી આપ્યો છે. જિજ્ઞાસુઓએ તે વાંચી લેવા બલામણુ છે. મેં પણ એમનો જ આધાર અહીં લીધો છે

પંજળમાં પૂર્વાચાર્યોનું પરિભ્રમણ

પંજળમાં અને યુ. પી. પ્રાંતમાં જૈન ધર્મ બહુ જ પ્રાચીન કાલથી પ્રચલિત છે. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ છન્નસ્થકાલમાં તક્ષશિલા, હસ્તિનાપુર* વગેરે પધાર્યા છે અને આં તીર્થો સ્થપાયાં છે. આવી જ રીતે મથુરા પણ જૈન ધર્મનું પ્રાચીન તીર્થધામ છે. શૌરીપુર પણ પ્રાચીન તીર્થ સ્થાન છે.

ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુ વિતલયપત્તન પધાર્યા હતા અને સિન્ધુ-સૌવીરના પ્રતાપી રાજાને દીક્ષા આપી રાજર્ષિ બનાવ્યા હતા.

૧ આર્યસુહસ્તિસૂરિને શ્રમણ સંઘ પંજળમાં વિચર્યો છે. સૂરિજીના ઉપદેશથી સમ્રાટ સંપ્રતિએ તક્ષશિલાના પ્રાચીન ધર્મચક્રરૂપ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરી રતૂપ બનાવ્યો હતો, એ અઘાવધિ વિદ્યમાન છે. આ રતૂપ અત્યારે પણ સંપ્રતિના રતૂપ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૨ મૂંડીવતસૂરિજી અહીં વિચર્યા છે.

૩ સવત્સરી પરિવર્તનકાર અને ગર્દભિલ્લોચ્છેદક કાલિકાચાર્યજીએ આ પ્રદેશના રાજાઓને જૈનધર્મી બનાવ્યા હતા. અહીંનો શ્રમણ સંઘ ભાવડા ગચ્છનો કહેવાતો જેથી અહીંના જૈનો અત્યારે પણ ભાવડા જ કહેવાય છે.

૪ આચાર્ય શ્રી શાંતિશ્રેણિકં આ પ્રદેશમાં વિચરતા હતા અને ઉચ્ચાનગર શાખાના કહેવાતા હતા. આ ઉચ્ચાનગર તક્ષશિલાનો પાડો હતો. અહીં જૈન શ્રમણોના વિદ્યાભ્યાસ માટે વિદ્યાપીઠ હતાં.

૫ આર્યસમિતસૂરિજી કે જેઓ વજ્રસ્વામીના મામા હતા, તેમણે અહીં જૈન ધર્મનો સુદર પ્રચાર કર્યો હતો. ૫૦૦ તપસીઓને જૈન ધર્મની દીક્ષા આપી હતી. બ્રહ્મદ્રોષિકા શાખાના સ્થાપક તેઓ હતા. તેમજ દક્ષિણાચાર્ય, લોહાચાર્ય વગેરે પણ વિચર્યા છે અને અઘવાલોને જૈન ધર્મના ઉપાસક બનાવ્યા છે.

* હસ્તિનાપુર, મથુરા, શૌરીપુર વગેરે તીર્થસ્થાનોના પરિચય માટે પૂર્વદેશનાં જૈન તીર્થો જીનો તેમજ યુ. પી. નાં તીર્થો અચેધ્યા, કાયા વગેરે પૂર્વદેશનાં જૈન તીર્થોમાં વર્ણવ્યાં છે.

૬. માનદેવસૂરિજીએ તક્ષશિલાના જૈન સંઘની શાંતિ માટે લઘુશાન્તિસ્તોત્ર બનાવ્યું હતું.

૭. વાચક ઉમાસ્વાતિજી ઉચ્ચાનગરી શાખાના વાચનાચાર્ય હતા. તેમણે અહીંના વિદ્યાપીઠ માટે તત્વાર્થ સૂત્ર બનાવ્યું હતું.

૮. ચીની યાત્રી હુએનસંગ લખે છે કે-સિંહપુરમાં ઘણા જૈન મંદિરો અને જૈન મંદિરો એણે જોયા હતાં.

સર એલેક્ઝાન્ડર કનિંગહામ લખે છે કે-સિંહપુરનું અર્વાચીન નામ કટાક્ષ તીર્થ છે અને સર ચોરલસ્ટાઈન લખે છે કે-સિંહપુરના જૈન મંદિરનાં ખડિયેરો કટાક્ષથી જ માંડલ દૂર 'ભૂતિ' ગામમાં વિદ્યમાન છે. પુરાતત્ત્વ વિભાગે અહીંથી ૨૬ ગાડા ભરી પથ્થર વગેરે લઈ જઈ લાહોરના મ્યુઝીયમમાં રાખેલ છે.

૯. આચાર્ય શ્રી હરિગુપ્તસૂરિજી અહીં પધાર્યા હતા અને અહીંના હુણ-વંશીય રાજા તોરમાણને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યો હતો. એમના શિષ્ય આ. શ્રી પ્રહોતનસૂરિજીએ 'કુવલયમાલા કથા'ની પ્રાકૃતમાં રચના કરી હતી.

૧૦. આ. શ્રી અમલચંદ્રસૂરિજી કે જેઓ રાજગૃહના હતા, તેમણે અહીં વિચરી કાંગડામાં જૈનતીર્થ સ્થાપ્યું હતું.

૧૧. આ. શ્રી જિનદત્તસૂરિજી અહીં પધાર્યા ત્યારે પંજાબમાં જૈનધર્મની પૂરે-પૂરી ઉન્નતિ-બહોળલાક્ષી હતી. તેમણે અહીં પાંચ નદીયોનાં સંગમસ્થાને પાંચ પીરોની સાધના કરી હતી. જિનકુશલસૂરિજી દેરાઉલમાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. દેવભદ્રસૂરિજી પણ અહીં વિચર્યા છે.

૧૨. ઉ. શ્રી જયસાગરસૂરિજીએ ફરીહપુરથી કાંગડાનો સંઘ કઠાવ્યો હતો.

૧૩. જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિજી (૧૬૪૦ થી ૧૬૪૩) સમ્રાટ અકબરને પ્રતિબોધ આપવા ગુજરાતથી ફતેહપુરસીક્રી પધાર્યા હતા અને અહિંસાના અને તીર્થરક્ષાનાં ફરમાનો મેળવ્યાં હતાં. આગરા, શૌરાપુર, ફતેહપુરમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી છે. મથુરાના પરબ સ્તૂપોનાં દર્શન કર્યા છે. શૌરાપુરનો સંઘ કાઢ્યો હતો.

૧૪. સૂરિજી પછી ઉ. શ્રી શાંતિચંદ્રજી, ઉ. શ્રી ભાનુચંદ્રજી, સિધ્ધિચંદ્રજી, આ. શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજી, ઉ. શ્રી જયસોમ, ઉ. શ્રી સમયસુંદરજી, આ. શ્રી વિજય-સેનસૂરિજી, પં. શ્રી નંદિવિજયજી વગેરે વગેરે જૈનશાસનના સમર્થ વિદ્વાનો-જ્યોતિર્ધરો અહીં પધાર્યા હતા. મુગલસમ્રાટ અકબરને અને જહાંગીરને ધર્મોપદેશ આપ્યો હતો. મંદિરો તથા ગ્રંથો બનાવ્યા હતા. મહાન પદ્મીઓ મેળવી હતી. શાસ્ત્રોમાં વિજયપતાકા ફરકાવી હતી. અનેક ધાર્મિક શુભ કાર્યો કરાવ્યાં હતાં.

ઔરંગઝેબના જીવંત સમયમાં જૈન સાધુઓનો વિહાર ઓછો થયો. શ્રીપૂજ્યોની ગાદી સ્થપાઈ અને અઢારની સદીમાં હુંઢક મતનો પ્રચાર થયો. મંદિરોની માન્યતા ઓછી થઈ, અજ્ઞાનાધિકાર ફેલાયો. ગાઢ તિમિર છવાયું હતું ત્યાં ધર્મવીર શ્રી બુદેરાયજી-બુધ્ધિવિજયજી ગણિ પંજાબદેશોધ્ધારક થયા.

તેમના શિષ્યરત્ન શ્રી મૂલચંદ્ર-મુક્તિવિજયજી ગણિ થયા. ગુરુશિષ્યે પંજળમાં મહાન ક્રાંતિ ફેલાવી પંજળ સુધાયો. પંજળ દેશના આઘઉંધારક આ ગુરુશિષ્યની બેલડી છે. બુદ્ધરાયજી મહારાજના ઉપદેશથી પંજળમાં સાત જિનમંદિરો નવા બન્યા છે. પાછળથી પૂ. પા. આ. શ્રી વિજયાનંદસૂરિજી અને તેમના વિદ્વાન શિષ્યરત્નોએ પંજળમાં જૈનધર્મની જ્યોતિ જ્વલંત કરી. અત્યારે શ્રી વિજયવલ્લભ-સૂરિવરજી પંજળમાં ગુરુકુલ, કોલેજ અને નૂતન જિનમંદિરો સ્થપાવી પંજળને જાગૃત કરી રહ્યાં છે. આવી જ રીતે મુક્તિવિજયજી ગણિવરના સમુદાયના મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી આદિ ત્રિપુટી મહાત્માઓએ મેરઠ, મુજફ્ફરનગર, સરઘના, બંસોરી, પારસી, પીઠલોકર, ઝુંડપુર, રારધના વગેરે સ્થાનોમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર, મંદિર લાયબ્રેરી, પાઠશાળા સ્થપાવ્યાં છે. મથુરાના જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આગ્રાથી શૌરીપુરનો સંઘ કઠોવ્યો છે વગેરે વગેરે ધર્મપ્રચાર ચાલે છે. ભવ્ય વિદ્યાલય-ગુરુકુલની તૈયારી ચાલે છે. પશ્ચીમવાલ પ્રાંતમાં પણ પ્રચાર કરે છે. ટૂંકમાં પંજળ અને યુ. પી. જૈન ધર્મના ભૂતકાળમાં કેંદ્રસ્થાનો હતાં તેમ અત્યારે પણ બને તે જરૂરી છે.

વિશેષ જાણવા માટે ‘પંજળમે જૈન ધર્મ’ લેખક મુનિ મહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજનો લેખ જૈન સત્ય પ્રકાશના પાંચમા વર્ષની ફાઇલ જુઓ. અત્યારે પંજળના દરેક મુખ્ય શહેરોમાં સુંદર જૈન મંદિરો છે. ખાસ અંબાલા, લુધીયાના, જુરા, અમૃતસર, માલેરકોટલા, ગુજરાંવાલા, હોંશીયારપુર, શીયાલકોટ, રાયકોટ, મુરાંતાન, લાહોર; જમ્મુ, દેરાગાજીખાન, ખાનકાડોગરા, પેશાવરમાં બનુ વગેરે વગેરે સ્થાનોમાં જૈનોની વસ્તી અને મંદિરો છે. ગુજરાંવાલાનું પૂ. શ્રી આત્મારામજી મહારાજનું સમાધિસ્થાન દર્શનીય છે. ત્યાંનું ગુરુકુલ પણ પ્રસિદ્ધ છે. આત્માનંદ જૈન કોલેજ, રકુલ, અંબાલા વગેરે જેવા લાયક છે.

અનારસ

આ નગરી બહુ પ્રાચીન છે. અહીં સાતમા તીર્થંકર *શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી અને તેવીશમા તીર્થંકર xશ્રી પાર્શ્વનાથજીના ચાર ચાર કલ્યાણક થયાં છે. હાલમાં અહીં શ્વેતાંબરોનાં નવ જિનમંદિરો છે. તેમાં રામઘાટનું મંદિર સુખ્ય છે. તેની વ્યવસ્થા ચતિવચી શ્રીમાન નેમિચંદ્રસરિજી તથા વિદ્યાલંકાર શ્રીમાન

* શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનના પિતાનું નામ સુપ્રતિષ્ઠ રાજા, માતાનું પૃથ્વી રાણી. માતા પૃથ્વીરાણીનાં બંને પડખાં રોગચી વ્યાપ્ત હતાં પરંતુ જ્યારે ભગવાન માતાની કુક્ષીમાં આવ્યા પછી બંને પડખાં રોગરહિત. અને સુવર્ણવર્ણી તથા ધણાં સુકોમળ થયાં માટે પુત્રનું નામ સુપાર્શ્વ રાખવામાં આવ્યું. (બીજે એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે- પ્રભુના પિતાનાં બંને પડખામાં કાઠનો રોગ હતો; ભગવંતની માતાએ ત્યાં હાથ ફેરવવાથી તે રોગ મટ્યો હતો.) શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનાં વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલગાન આ ચાર કલ્યાણક અનારસમાં થયા હતા. તેમનું બસો ધનુષ પ્રમાણ શરીર અને વીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. સુવર્ણ વર્ણ અને લંછન સાચીયાનું હતું.

x શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પિતાનું નામ અર્ધસેન રાજા, માતાનું નામ વામા રાણી. ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ અંધારી રાત્રે પોતાની પાસેથી જોતો સર્પ દીઠો હતો. તે સર્પના જવાના માર્ગમાં વચમાં રાજાનો હાથ હતો તે દેખી રાણીએ હાથ ઊંચો કર્યો. રાજાએ જાગીને પૂછ્યું કેમ હાથ ઊંચો કર્યો? રાણીએ સર્પ દીઠાનું કહ્યું. રાજા કહે એ જૂઠું છે. પછી દીપકથી જોતાં સાપ જોયો. આથી પુત્રનું નામ પાર્શ્વકુમાર રાખ્યું. તેમનું નવ હાથપ્રમાણ શરીર અને સો વર્ષનું આયુષ્ય હતું. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનાં વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલગાન ચાર કલ્યાણક થયાં છે. પ્રભુજીને નીલ વર્ણ અને સર્પનું લંછન હતું.

હીરાચંદ્રણ રાખે છે. આ સિવાય શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનું, આદિનાથ પ્રભુજીનું, શ્રીઋષભદેવ પ્રભુજીનું, શ્રી કેશરીયાનાથ પ્રભુજીનું, શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનું, શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુજીનું વગેરે મંદિરો છે. અહીંયાં મંદિરો પ્રાયઃ ત્રીજે કે ચોથે માળે હોય છે. ઘણી આડીઅવળા નિસરણીઓ ચડવી પડે છે. અંધારી ગલીઓ જેવું લાગે છે. યાત્રાળુઓએ બહુ સાવધાનીથી દર્શનને જવું. કેટલાંક મંદિરો શિખરબંધ છે અને કેટલાંક ઘરઘરેરાસરજી જેવાં છે (ચૈત્યાલય છે.) વ્યવસ્થા બાબુશાહી છે. રામઘાટનું મંદિર ગંગાકાંઠે આવેલું છે, એ ઘાટથી બીજા ઘાટો પશ્ચ નજરે પડે છે.

શહેરમાં ઉતરવા માટે ઠઠેરી બજારમાં અંગ્રેજી કોડીનું સ્થાન છે. સાધુઓને ઉતરવાનું પશ્ચ આ જ સ્થાન છે. યાત્રાળુઓ પશ્ચ અહીં જ ઉતરે છે. અહીંથી ગાા માઈલ દૂર ભેલુપુર છે.

ભેલુપુર

આ બનારસનું પડું છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું વ્યવન અને જન્મકથાણુક સ્થાન મનાય છે. અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું સુંદર મંદિર છે. વિશાલ ધર્મશાળા પશ્ચ નજીકમાં જ છે. મોટા સંઘો પ્રાયઃ અહીં જ ઉતરે છે. અહીંથી ગા માઈલ દૂર ભદૈનીઘાટ છે.

ભદૈની

ભદૈનીમાં ગંગાકાંઠે વચ્છરાજ ઘાટ ઉપર સુંદર મંદિર છે. શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુજીનું વ્યવન અને જન્મસ્થાન મનાય છે. ઘાટ ઉપર આ મંદિર બહુ જ મહત્તરનું અને ઉપયોગી છે. નીચે ઉતરવાનાં પગથિયાં ખાંધ્યાં છે. ઠેક ગંગા નદીમાં ઉતરાય છે. અહીં જીર્ણોધ્ધારની જરૂર છે. ઘાટમાં મોટી ફાટ પડી છે. જલદી સમરાવવામાં નહિં આવે તો મંદિરને પશ્ચ નુકશાન પહોંચવા સંભવ છે. ઘાટ ઉપર સવારનું દૃશ્ય બહુ જ મનોરમ લાગે છે. બનારસની મહત્તાનો ખ્યાલ ત્યાંથી લેણો આવે છે. આ ઘાટ વચ્છરાજજીએ બંધાવેલ હોવાથી વચ્છરાજ ઘાટ કહેવાય છે. ઘાટ ઉપરથી ગંગાને સામે કાંઠે રહેલ સુંદર ઉપવનભૂમિ, કાશી નરેશના રાજમહેલ અને તેમની રાજધાની રામનગરનું દશ્ય બહુ જ સુંદર દેખાય છે.

આ વચ્છરાજ ઘાટ ઉપર રહેલા આપણા મંદિરનો અને ઘાટનો જીર્ણોધ્ધાર થવાની બહુ જ જરૂર છે. ગંગાને પવિત્ર કરી રહેલ આ મંદિર અને ઘાટના ઉધ્ધારમાં બહુ વિલંબ થશે તો પરિણામ બહુ જ અનિષ્ટ આવશે. ઘાટમાં નીચે મોટી ફાટ પડી છે. ગંગાનું પાણી સામેથી જોરથી અફળાઈ અંદર જાય છે, જે ઘાટને નુકશાન કરે છે. લાખો રૂપિયાના ખર્ચે બંધાયેલ આ ઘાટના જીર્ણોધ્ધાર તરફ દર્શ કરીશું તો આપણે પાછળથી પસ્તાવું પડશે. શ્રી આણંદજી

કલ્યાણજીની પેઢી, કલકત્તા, મુંબઈ શ્રી સંઘ વગેરેએ લક્ષ આપી શીઘ્રાતિશીઘ્ર જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાની જરૂર છે.

(વિવિધ તીર્થકલ્પકાર “ વારાણસીકલ્પમાં ” કાશીમાં બનેલી ઘટનાઓ આપે છે, જેનો સાર નીચે મુજબ છે.

“ દક્ષિણ ભરતાર્ધના મધ્ય ખંડમાં કાશી નામની નગરી છે. વરણા અને અસિ નામની બે નદીઓ અહીં નજીકમાં જ ગંગા નદીને મળે છે તેથી બીજું નામ વારાણસી છે.

અહીં સાતમા તીર્થંકર શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી ઇક્ષ્વાકુ કુલના રાજા મહિપતિની પટ્ટરાણી પૃથ્વીદેવીની કુક્ષીમાં જન્મ્યા હતા. અનુક્રમે રાજ્યલક્ષ્મી ભોગવ્યા પછી સંવત્સરી દાન આપી દીક્ષા પણ ગ્રહણ કરી હતી. બાદમાં નવ મહીના છાંદસા-વસ્થામાં વિચરી, કેવળજ્ઞાન પણ અહીં જ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ રીતે શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલ એમ ચાર કલ્યાણક થયાં છે.

ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન પણ ઇક્ષ્વાકુ વંશના અશ્વમેન રાજાની પટ્ટરાણી વામાદેવીની કુક્ષીથી અહીં જ જન્મ્યા હતા. તેમના પણ ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલ ચારે કલ્યાણક અહીં જ થયા છે. મણીકિર્ણકાના ઘાટ ઉપર પંચાગ્નિ તપશ્ચર્યા કરતા કમઠ નામના તાપસને શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાને કુમારપણામાં જ તેની સામે બળતી ધૂણીના કાષ્ઠ(લાકડા)માંથી બળતા સાપને બહાર કઢાવી, જીવનદાન આપી નવકાર મહામંત્ર સંભળાવ્યો હતો અને કુપથ- (મિથ્યાત્વમાર્ગ)નું નિરસન કર્યું હતું.

આ નગરીમાં જ કાશ્યપ ગોત્રવાળા ચાર વેદના જાણકાર ષટ્કર્મમાં કુશળ અને સમૃદ્ધશાસ્ત્રી અને સાથે જ જન્મ પામેલા જયઘોષ અને વિજયઘોષ નામના બે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો થયા હતા. એક વાર જયઘોષ ગંગા નદીમાં સ્નાન કરવા ગયો ત્યાં સાપે પકડેલો દેડકો જોયો, અને સાપને નોળીઆએ પકડેલો જોયો. નોળીઓ સર્પને ખાઈ રહ્યો હતો અને સર્પ દેડકાનું ભક્ષણ કરી રહ્યો હતો. દેડકો ચિત્કાર શબ્દ કરી રહ્યો હતો. આ ભીષણ પ્રસંગ જોઈને જયઘોષ પ્રતિજ્ઞાધ પામ્યો અને જૈનાચાર્ય પાસે સાધુપણું ગ્રહણ કર્યું. દીક્ષા લઈ એક રાત્રીની પ્રતિમા વહન કરી વિહાર કર્યો. ફરતા ફરતા જયઘોષ મુનિ પુનઃ આજ નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. માસખમણના પારણે બ્રાહ્મણોના યજ્ઞના પાઠમાં ગૌચરીએ ગયા. ત્યાં બ્રાહ્મણોએ આહાર ન આપ્યો અને તે સ્થાનમાં આવવાનો પણ નિષેધ કર્યો.

જયઘોષ મુનિએ તેમને મુનિધર્મ સમજાવ્યો અને શાસ્ત્રાનુસાર સાધુઓના આહાર લેવાનો વિધિ સમજાવ્યો અને બ્રાહ્મણોને પ્રતિજ્ઞાધ આપ્યો. વિજયઘોષ વિરક્ત થયો અને ભાઈની પાસે જ દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે બન્ને ભાઈઓ કર્મ ખપાવી મોક્ષે ગયા.

આ નગરીમાં નંદા નામનો નાવિક થયો જેણે ધર્મરૂચિ અણુમારની વિરાધના કરી, તેમના હુંકારથી ભસ્મીભૂત થઇ, મૃત્યુ પામી, તે નાવિક ગૃહકેડીલ થયો અને આટલા ભવ કર્યા.

“ ગંગાએ નાવિઓ નંદો સમાઈ ઘર કોઈલો ।

હંસો મયંગે તીરાએ સીહો અંજણપવ્વણ ॥ ૧ ॥

વારાણસીએ બહુઓ રાયા તથેવ આયઓ ।

ણસિં ઘાયગો જો ઉસો રૂથેવ સમાગઓ ॥ ૨ ॥ ”

છેલ્લા ભવમાં એ નાવિક કાશી નગરીમાં જ રાજ થયો અને જાતિરમરણ જ્ઞાન થયું. તેણે એક અર્ધો શ્લોક બતાવ્યો જેની પૂર્તિ ધર્મરૂચિ અણુમારે કરી. રાજાએ પોતાના પાપની આલોચના કરી ક્ષમા માંગી અને પરમાર્હતોપાસક થયો. ધર્મરૂચિ અણુમાર કર્મ અપાવી મોક્ષે ગયા.

આ નગરીમાં સંવાહન નામનો રાજ થયો. તેને એક હજાર કન્યાઓ હતી, એક વાર શત્રુ રાજ આ નગરી ઉપર ચઢી આવ્યો ત્યારે રાણીના ગર્ભમાં રહેલા અંગવીરે રાજ અને રાજલક્ષ્મીની રક્ષા કરી હતી.

આ નગરીમાં બલ નામના ચંડાલ મુનિ થયા. તેમણે ત્યાંની રાજપુત્રી ભદ્રાને, અને તેના દ્વારા ત્યાંના બ્રાહ્મણોને પ્રતિજ્ઞા આપ્યો હતો.

વારાણસી નગરીમાં ભદ્રાસેન શેઠ હતા. તેમની નંદા નામની પત્ની હતી. તેમને નંદશ્રી નામની પુત્રી હતી. ત્યાં કેષકચૈત્યે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પધાર્યા. નંદશ્રીએ પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. પછી કંઈક શિથિલતા આવી ગઈ. ત્યાંથી કાળ કરી શ્રીદેવીપણે ઉત્પન્ન થઈ. ભગવાન મહાતીરસ્વામી રાજગૃહમાં પધાર્યા ત્યારે શ્રીદેવીએ ત્યાં આવી નાટ્યવિધિ બતાવ્યો હતો.

આ નગરમાં ધર્મધોષ અને ધર્મચંચ નામના બે અણુમારો ચાતુર્માસ હતા. નિરંતર માસક્ષમણુ કરતા. એક વાર ચોથા માસક્ષમણુને પારણે ત્રીજી પોરસીમાં વિહાર માટે ચાલ્યા. શરદ્ ઋતુની ગરમીને અંગે તરસ લાગી. ગંગા ઉતરતાં મનમાં લેશ પણ અનેપણીય પાણીની ઇચ્છા ન કરી. તેમના ગુણોથી આકર્ષાઈ દેવતાએ દધિ આદિ બહોરાવવા માંડયું; તૃષાથી અત્યંત પીડાવા છતાં ય મુનિઓએ તે ન લીધું. ઉપયોગથી દેવને ગણી લીધા. આખરે દેવતાએ વાદળો વિકુર્વી કંડક કરી દીધી. મુનિરાજે શાંતિથી વિહાર કરી નજીકના ગામમાં ગયા અને શુદ્ધ આહારપાણી લીધાં.

આ જ નગરીમાં અયોધ્યાપતિ રાજા હરિચંદ્રના સત્યની પરીક્ષાની કસોટી થઈ હતી અને તેમણે સ્ત્રી-પુત્ર સહિત અનેક કષ્ટો સહ્યાં હતાં છતાં પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું દંડતાથી પાલન કર્યું હતું.

અંથકાર કહે છે કે-કાશી માહાત્મ્યમાં બ્રાહ્મણોએ લખ્યું છે કે-કાશીમાં કલિ-યુગનો પ્રવેશ નથી અને ગમે તેવો પાપી, હત્યાકારી પણ મરીને શિવજીની પાસે વાસો કરે છે વગેરે. તેમજ ધાતુવાદ, રસવાદ, ખન્યવાદ, મંત્રવાદ આદિ વિદ્યાઓના નાશકાર; શબ્દાનુશાસન, તર્ક, નાટક, અલંકાર, જ્યોતિષ, ચૂડામણિ, નિમિત્ત-શાસ્ત્ર, સાહિત્ય આદિ વિદ્યામાં પારંગત પંડિતો; પરિવ્રાજકો, જટાધારીઓ, ચોગીઓ આદિ બાવા સાધુઓ; તથા ચારે વર્ણના મનુષ્યો, અનેક રસિકો અને ચારે દિશાના અનેક કલાકાર મનુષ્યો અહીં જોવાય છે. અંથકારનું આ વચન આજે પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે.

વારાણસી નગરી અત્યારે (અંથકારના સમયે) ચાર ભાગમાં વહેંચાયેલી છે. (૧) દેવ વારાણસી કે જ્યાં વિશ્વનાથ મહાદેવનું મંદિર છે અને જેમાં ચોવીશ તીર્થંકરોનો* પાષાણનો પટ્ટ પૂજાય છે. (પાષાણની ચોવીશી.) (૨) રાજધાની વારાણસી કે જેમાં યવનો-મુસલમાનો રાજ કરે છે. (૩) મદન વારાણસી, (૪) વિજય વારાણસી. અહીં અજોનોનાં એટલાં બધાં મંદિરો છે કે જેની મણુના નથી.

અહીં એક વનમાં + દન્તખાત નામના સરોવરમાં (પાસે) અનેક પ્રતિમાઓથી વિભૂષિત શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ચિત્ર છે. આ તળાવમાં સુગંધમય અનેક કમળો ખીલેલાં છે અને તેની સુગંધીથી આકર્ષાઈને આવેલા ભ્રમરા સુંદર શુભર-ગાન કરે છે.

અહીંથી-કાશીથી ત્રણ કોશ દૂર ધર્મેશ્વ નામનું નગર છે. ત્યાં ગગનચુમ્બી

* પૂ. પા. આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ કે જેમને કાશીનો વર્ષોનો પરિચય છે તેઓશ્રી “પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ ભા. ૧”માં લખે છે કે-જિનપ્રભસૂરિ જેને દેવ-વારાણસી કહે છે ત્યાં વિશ્વનાથના મંદિરમાં ચોવીશ તીર્થંકરો એક પાષાણનો પટ્ટ તેમના સમય સુધી વિભ્રમાન હોવાનું જણાવે છે. તેઓ એક સ્થળે જોમ પણ લખે છે કે—

“વારાણસ્યાં વિશ્વેશ્વરમય્યે શ્રીચંદ્રપ્રભુઃ”

આ ઉપરથી જોમ પણ જણાય છે કે-વિશ્વેશ્વરના મંદિરમાં ચંદ્રપ્રભુની પણ મૂર્તિ હશે.

x એ જ પુસ્તકમાં સૂરિજી મહારાજ જણાવે છે કે-અત્યારે કાશીમાં જે સ્થાન ‘મદનપુરા’ ના નામથી ઓળખાય છે, એ જ કદાચ તે વખતે ‘મદન વારાણસી’ હોય.

+ આ તળાવ અને મંદિરનો પરિચય સૂરિજી મહારાજ આ પ્રમાણે આપે છે. “આ દન્તખાત તળાવ કયું; તે અત્યારે કહી શકાય નહિં પરંતુ સંભવ છે કે-આ મંદિર બેલુપુરનું મંદિર હોય કારણ કે બેલુપુરની નજીક જ સધન વન હતું; જો કે અત્યારે તો ત્યાં પણ ધણાખરા મકાનો બની ગયા છે.

(પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ ભા. ૧, પૃ. ૧૨-૧૩)

બાધીસત્ત્વનું મંદિર સ્તૂપ છે. (જેને ‘અત્યારે’ બોધે. સારનાથ કહે છે અને આપણે : જૈનો સિંહપુરી કહીએ : છીએ.)

કાશીથી અઢી યોજન દૂર ચંદ્રાવતી નગરી છે જ્યાં ત્રણ જગતને કલ્યાણકારી શ્રી ચંદ્રપ્રભુનાં વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન આ ચાર કલ્યાણક થયાં છે. અન્તમાં અંતકાર કહે છે કે—

ગંગોદકેન ચ જિનદ્વયજન્મના ચ પ્રાકાશિ કાશીનગરી નગરીયસીકૈઃ ।

તસ્યા ઇતિ વ્યધિતકલ્પમનસ્પ્રભુતેઃ, શ્રીમાન્ જિનપ્રમ ઇતિ પ્રથિતો મુનીન્દ્રઃ ॥૧॥

પૂર્વદેશીય ચૈત્યપરિપાટીમાં કવિહંસસોમ કાશીનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે—

“હવં દેવી જંધ જૂની કાસી આસસેણુ રાંધજે વાસી, ભવિયા દૂર જંધ નાસી;

પાસ સુપાસ તીર્થ’કર જનમ તેહનાં શૂભ અચ્છંધ અતિરમ્

પ્રતિમા પૂજ્યંધ ધરમ” ॥૯॥

પાસ સુપાસ જનમહ જાણી સયલ તીરથના પાણી આણી, ઇન્દ્રંધ નિરમીત કૂપ; તે દેવી નય આણુંદ હુઉ પાસંધ કમઠ તપ તપંધ જૂઉ દીસંધ કોપસંધ ॥૧૦॥”

પં. વિજયસાગર “સમ્મેતશિખર-તીર્થમાલા”માં લખે છે—

“ગંગાતટી ત્રિણિ ચૈત્ય વલિ જનપાદુકા પૂજા અગર ઉપેવીયએ, દીસંધ નગર મજારિ’ પગિર જિનપ્રતિમા, ગ્યાન નહિ’ શિવલીંગનો એ ॥૪॥”

કાશીના બ્રાહ્મણો કાશી માટે કેટલો પક્ષપાત રાખે છે અને તીર્થ’કરોથી પવિત્ર મગધ ભૂમિ માટે કેટલો દ્વેષ રાખે છે. તે માટે કવિના શબ્દો વાંચવા જવા છે.

‘કાસીવાસી કાગ મૂકિંધ મુર્ગતિ લહં, મગધિ મૂઓ નર ખર હંધએ, તીરથવાસી એમ અસમંજસ ભાષંધ, જેનતણા નિઠકં લણા એ. ॥ ૬ ॥”

કાશીનું અસલ નામ તો વાણુરસી; તે ઉપરંથી બનારસ થયું અને કાશી પણ કહેવાયું. અહીં વરણા અને આસા (અસી) આ બન્ને નદીઓ નગરમાં વહેતી જેથી વાણુરસી નામ પડ્યું. આ માટે પં. સૌભાગ્યવિજય “તીર્થમાલા” માં લખે છે—

“એક વરણા હો હુજા આસા નામ કે દોય નહિ મધ્ય ભાગમે’ જ; વસી વાડ હો નગરીનો નામ કે’ દીધો વાણુરસી રામીંધ જ.” ॥૧॥

x

x

x

x

ઈણુ નગરી હો રાજ હરિચંદકે’ વાયા પાલણુ પ્રેમસ્થું જ,

પાણી ભરીઓ હો ચંડાલને ગેહકે’ ચૂકો ન આપણા નીમસ્થું જ. ॥ ૬ ॥

કવિ પં. જયવિજયજી સમ્મેતશિખર તીર્થમાલામાં કાશીનું જે વર્ણન આપે છે અને એમાં લખે છે કે-ઠેર ઠેર જિનપ્રતિમાઓ છે. જુદે જુદે સ્થાનકે—

મંદિરોમાં, ગાંઠ નીચે અને પ્રાદક્ષણના ઘરના આંગણમાં પણ જિનપ્રતિમાઓ છે. આ વાંચી દ્રઢ્ય દ્રવે છે. જુઓ તેમના શબ્દો—

× × × × ×
 “ પરતપિ અલકાપુરી જીસીએ દીસઈ જહાં બહુ ચિત્રતઉ ॥ ૧૨ ॥
 એણી નયરિં દોય જીનવરૂએ જનમ્યા પાસ સુપાસ તઉ
 તિણિં કામઈ દોઈ જીજીહરૂએ પુહવિં કરઈ પ્રકાસ તઉ ॥ ૧૩ ॥
 પ્રથમ ચતુર્મુખ ચર્ચઈ એ પગલા કરીએ પ્રણામ તઉ
 સુરનર જસ સેવા કરઈએ લવિજણ મન વિશ્રામ તઉ ॥ ૧૪ ॥
 મૂરતિ મોહનવેલડીએ બઈઠા પાસ જિણુંદ તઉ
 કેસર ચંદન કુસમચુએ પૂજઈ પરમાણુંદ તઉ ॥ ૧૫ ॥
 જઈ સુપાસનઈ દેહઈએ પૂજ પ્રભુ જયકાર તઉ
 નયરમાં હિતવ નિરખીઈએ પ્રતિમાસંપ ન પારતઉ ॥ ૧૬ ॥
 કેઈ દીસઈ રૂદ્ર ભવનમાં એ કેઈ થાપી તરૂ છાહિ તરૂ
 કેઈ દીસઈ વિપ્ર આંગણઈએ કેઈ માંડી મઠમાહિ તઉ ” ॥ ૧૭ ॥
 ત્રણસો વરસ પહેલાં કાશીમાં આ સ્થિતિ હતી.

વર્તમાન અનારસનો પરિચય

અનારસમાં અત્યારે નવ જિનમંદિરો છે.

૧. ઠઠેરીબજારમાં શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળાના મકાનમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર-સુંદર સફેદ ત્રણ વિશાળ મૂર્તિઓ છે.

૨. ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું-રામઘાટનું મંદિર. આ મંદિર મોટું છે. આ મંદિરમાં ચાર જુદા જુદા ભાગમાં ચાર દેરીઓમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાન મૂલનાયકજી છે. બીજી પથ્થર ઘણી મૂર્તિઓ છે. ભંડારમાં બીજી પણ પ્રતિમાઓ છે. જેમાં પાનાની લીલી, પરવાણાની લાલ તથા કસોટીની શ્યામ પ્રતિમાઓ છે. ભોંયરામાં પણ ત્રણે લાઈનમાં મૂર્તિઓ છે. વચમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મોટી મૂર્તિ છે.

૩. આદિ ભગવાનનું. ૪. ગોડીપાર્શ્વનાથજીનું.

૫. કેશરીયાજી પાર્શ્વનાથજીનું. આ પ્રતિમાજી સંપ્રતિ મહારાજના સમયનાં પ્રાચીન કહેવાય છે.

૬. શામળીયા પાર્શ્વનાથજીનું. ભોંયરામાં પાર્શ્વનાથજીની શ્યામ પ્રતિમાજી છે. માળ ઉપર પણ ચોમુખજીની ચાર શ્યામ પ્રતિમાઓ છે.

૭. આદિનાથજીનું. ૮. શાંતિનાથજીનું. ૯. આદિનાથજીનું.

ઝવેરીના ઘરમંદિરમાં સુંદર સફેદ હીરાની શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે. પ્રતિમાજીમાં અંદર આભૂષણો-લગેટ વગેરેની રચના બહુ જ બારીકાઈથી સુંદર રીતે આલેખેલ છે. ખાસ દર્શનીય છે.

અહીં બીજાં જોવા લાયક સ્થાનોમાં (૧) ગૌતમબુદ્ધનું મંદિર, (૨) મ્યુઝીયમ કે જેમાં ઔરંગઝેબે બૌદ્ધધર્મની તથા વૈષ્ણવ ધર્મની મૂર્તિઓ ખંડિત કરેલી તેનો સંગ્રહ છે. તથા ખાસ કરીને શ્રી કૃષ્ણજીએ ગોવર્ધન પહાડ તોળ્યો હતો તે ઇમેજ, તથા શિવજીની મોટી ઇમેજ, ગૌતમબુદ્ધની મોટી લાલ ઇમેજ (આકૃતિ) ખંડિત સ્થિતિમાં છે. (૩) મોતીચંદ રાજાનો બાગ, (૪) જ્ઞાન વાવ, (૫) કાશીવિશ્વનાથનું મંદિર, (૬) કાશીનગરી ગંગાના કિનારે વસેલી હોવાથી ત્યાં રહેલા વિવિધ ઘાટો (૭) સામે કાંઠે રહેલ રામનગરના રાજાનો મહેલ (૮) મૃતદેહને બાળવાનો હરિચંદ્ર ઘાટ, કુંડવાળો મણિકર્ણિકા ઘાટ, દશાશ્વમેધ ઘાટ (૯) આ સિવાય ગંગાને કિનારે રાજા મહારાજાએ બંધાવેલા રાજમહેલો, આશ્રમો, ભજન મંડલીઓ વગેરે. *કાશીવિશ્વનાથનું મંદિર, તેનો પુરાતત્ત્વ વિભાગ સંગ્રહ-સ્થાન, હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલય, નાગરી પ્રચારણી સભા, જયપુરના રાજા માનસિંહે બંધાવેલ માનભૂવન વેશ્યાળા (આ રાજાએ જયપુર, ખનારસ અને દિલ્લી ત્રણે ઠેકાણે વેશ્યાળા બનાવી છે જે ખાસ જોવા લાયક છે.) હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલયમાં જન વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. હમણાં ત્યાં જૈન ચેર સ્થપાઈ છે.

અંગ્રેજી કેઠીમાં શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા ૨૧૦ પૂજ્ય આચાર્યશ્રી (વિજયધર્મસૂરિજી મ. ના અથાગ ને અવિરત પરિશ્રમથી સ્થાપાઈ હતી. જૈનેતરોને જવાબ આપનાર વિદ્વાન્ જૈનો ઉત્પન્ન થાય તે માટે આ સંસ્થા સ્થપાઈ હતી. અત્યારે આ પાઠશાળા બંધ છે. પછી દિગંબરો તરફથી શરૂ થયેલ સ્યાદ્વાદ વિદ્યાલય ચાલે છે જેમાંથી ચુસ્ત દિગંબર જૈન વિદ્વાનો પાડે છે. ભારતની વિદ્યાપુરી કાશીમાં શ્વેતાંબર જૈન વિદ્યાપોઠની અનિવાર્ય જરૂર છે.

વિવિધ સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ, અનાથાશ્રમ, સંકાવ્રત, અન્નસત્રો, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, કાવ્યના આચાર્યાદિ પરીક્ષાના સ્થાનો, વગેરે વગેરે ઘણું ઘણું જોવા લાયક છે.

* ભારતના હિન્દુઓનું મુખ્ય યાત્રાધામ કાશી. અહીંનું કાશી વિશ્વનાથનું મંદિર જોઈને ભલભલાને આશ્ચર્ય થયા સિવાય નહિં રહે. આના કરતાં નાના ગામનું જૈન મંદિર વધુ સ્વચ્છ, સુધક અને સુંદર લાગે તેમ છે. કાશી વિશ્વનાથનું આ મંદિર તો બંધાયેલું છે. જૂનું મંદિર હતું તેની મરજદ બની છે. મુસલમાન બાદશાહ આ શિવાલય તોડવા આવ્યો અને મહાદેવજી મંદિરમાંથી અદૃશ્ય થાય છે. કૂવામાં પડી જાય છે. એ કૂવો અત્યારે વિદ્યમાન છે. નજીકમાં કાશી કરવતનો કૂવો છે. અંધાર કોટડી અને મંદિરની મરજદ બની તે ત્યાં હિન્દુ યાત્રીઓ રોજ જુએ છે અને ભૂતકાલીન ગોરવ યાદ કરી દુઃખી થાય છે.

સિંહપુરી

બનારસ(કાશી)થી ચાર માઈલ દૂર શ્રી સિંહપુરી તીર્થ છે, જ્યાં શ્રી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુનાં વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન એમ ચાર કલ્યાણક થયાં છે. સિંહપુરીના સ્થાને અત્યારે હીરાપુર-હીરાવનપુર નામે ગામ છે. સામાન્ય રીતે તે ગામ ઠીક છે. સિંહપુરીનું સ્વેતાંબર જૈન મંદિર ગામથી એક માઈલ દૂર જંગલમાં છે, ત્યાં આંબાવાડીયું છે. સ્થાન એકાંતમાં ધ્યાન કરવા લાયક છે. ત્યાં એક સુંદર ધર્મશાલા છે અને તેની બાજુમાં જ સુંદર મંદિરનું વિશાલ કમ્પાઉન્ડ છે. કમ્પાઉન્ડના મધ્ય ભાગમાં એક સુંદર જિનમંદિર છે જેમાં શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની ભવ્ય મૂર્તિ બિરાજમાન છે. તેની સામે જ સમવસરણના આકારનું એક મંદિર છે, જે શ્રેયાંસનાથ પ્રભુના કેવળજ્ઞાન કલ્યાણકનું સૂચન કરે છે. તેમાં પ્રભુનો ચાર ચરણપાદુકા છે. અગ્નિ ખૂણામાં ઉપરના ભાગમાં નાનું મંદિર છે, જેમાં અધિષ્ઠાયક દેવની મૂર્તિ સ્થાપી છે. નૈઋત્ય ખૂણામાં શ્રી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુનાં માતાસૂતેલાં છે અને ચૌદ મુપન જુએ છે તે આરસમાં ફેાતરેલાં છે. વાયવ્ય ખૂણામાં જન્મ કલ્યાણકની સ્થાપના છે અને ઇશાન ખૂણામાં પ્રભુના દીક્ષા કલ્યાણકની સ્થાપના છે. તેમાં સુંદર અશોક વૃક્ષ આરસનું બનાવેલું છે. અને તેનો નીચે પ્રભુ દીક્ષા લે છે એવો દેખાવ છે. નીચેની છત્રીમાં પ્રભુના વ્યવન કલ્યાણકની સ્થાપના છે અને બીજી એક છત્રીમાં મેરુપર્વતનો આકાર, ઇન્દ્રાદિકનું આવાગમન અને પ્રભુને ન્હવણુ આદિનું દ્રશ્ય આરસમાં આળેખેલ છે. તેમજ એક છત્રીમાં શ્રી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુની સુંદર પાદુકાઓ બિરાજમાન છે.

એક બાજુ આ તીર્થોદ્ધારક યતિવર્યશ્રી કુશલાજી મહારાજની ભવ્ય મૂર્તિ બિરાજમાન છે. કહેવાય છે કે-બનારસમાં પ્રાક્ષણેના પરિબળને લીધે જૈન મંદિરોની વ્યવસ્થા બરાબર ન હતી. તે વખતે યતિવર્યશ્રી કુશલાજી મહારાજે જ્યાં મેળવી જૈનોના મંદિર આદિ બધું સમરવ્યું. જૂનું જે મંદિર હતું તેનો પથ્થુ ઉદ્ધાર કરાવ્યો. પછી ધીમે ધીમે મંદિરો વધતાં ગયાં. તેમણે અને ત્યાંના

* શ્રી શ્રેયાંસનાથજી—તેમનું જન્મસ્થાન સિંહપુરી. પિતાનું નામ વિષ્ણુ રા.જ. માતાનું નામ ત્રિષ્ણુ રાણી. કોઇ દેરાસરજીયા પરંપરામત દેવતા અધિકૃત સજ્જની પૂજા થતી હતી, તેના ઉપર ન કોઇ ખેસતું કે સૂતું. તે સજ્જ ઉપર જે ખેસે કે સૂવે તેને ઉપદ્રવ થતો. પ્રભુ માતાના મર્મમાં આવ્યા પછી માતાના મનમાં આવ્યું કે-દેવશુરની પ્રતિમાનો તો પૂજા થામ પરંતુ સજ્જની પૂજા ક્યાંયે સાંભળી નથી. એમ વિચારી ત્યાંની ચોટી કરનાર પુરૂષની મનાઇ છતાં; પ્રભુ માતા ત્યાં જઇ સૂતાં અને દેવતાએ ઉપદ્રવ ન કર્યો. ત્યાર પછી જો સજ્જનો રાજા પ્રમુખે ઉપયોગ કર્યો. આવો મર્મનો મહિમા બધી પુણ્યનું નામ શ્રેયાંસકુમાર રાખ્યું. એથી ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર, ચોરાશી ભાગ વળનું આયુષ્ય, સુતર્જુ વર્ણ અને ભાંજન જેંગતું હતું.

સઘે મળીને લેલુપુર, ભઠેની અને સિંહપુરી આદિમાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવી મંદિરો ટકાવી રાખ્યાં. શ્રી સઘે લક્ષિત નિમિત્તે શ્રી કુશલાજી મહારાજની મૂર્તિ અહીં સ્થાપન કરે છે.

પં. વિજયસાગરજી સિંહપુરીને પરિચય નીચે પ્રમાણે આપે છે.

ગંગાતટિ દ્રુહેકિ સિંહપુરિ ત્રિષ્ટિ કૌસ જનમ શ્રેયાંસનો એ,

નવા જીર્ણોદ્ધાર ચૈત્ય પ્રતિમા પાદુકા સેવર્થ સિંહ સમીપથીએ. (પૃ. ૪, ગાથા. ૮)

વાણ્ણરસી નયરી થકીએ સિંહપુરી ત્રિકૌસ તઉ. ॥ ૧૮

જનમભૂમી શ્રેયાંસની એ દેવી અનોપમ ઠામ તઉ

જિનમૂરતિ જિનપાદુકાએ પૂજી કરૂં પ્રણામ તઉ ॥ ૧૯

(જયવિજયવિરચિત સમ્મેતશિખરતીર્થમાલા પૃ ૨૪.)

અહીંથી ગા-ગાઠા માર્ગલ દ્વર બુદ્ધદેવનો એક મોટો સ્તૂપ છે. જે નેવું પુટ જીએ અને ત્રણસો પુટના ઘેરાવાવાળો છે. અહીંની જમીનનું ખોદકામ થતાં પ્રાચીન બોદ્ધ મૂર્તિઓ અને બીજી કેટલીક વસ્તુઓ નીકળી છે. તેમાં એક પત્થરનો ચતુર્થેશ સિંહ પણ થાંભલા ઉપર કોરેલો છે, જે જોવા લાયક છે. હમણાં બોદ્ધો-એ પોતાના ધર્મના પ્રચાર માટે મોટું મંદિર, વિશાળ લાયબ્રેરી, એક વિદ્યાલય અને પુસ્તક પ્રકાશન આદિ સંસ્થાઓ સ્થાપન કરી છે. મંદિરમાં બુદ્ધ દેવના ત્રિંદગી-ના ચિત્રો અને ઉપદેશસૂત્રો આળેખેલાં છે.

ચંદ્રપુરી

સિંહપુરીથી ચાર કોશ દૂર અને કાશીયા ૭ કોશ દૂર ચંદ્રપુરી તીર્થ છે. ગામનું નામ પણ ચંદ્રપુરી જ છે. અહીં શ્રી ચંદ્રપ્રભુના વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવળ-જ્ઞાન એમ ચાર કથાણુકો થયેલા છે. * ગામમાં મોટી સુંદર શ્રી શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા છે. ગામ બહાર અનેક ખંડેરો અને ટીંબા જિભા છે. ધર્મશાળાથી એક ફર્લાંગ જેટલે દૂર ગંગાને કાંઠે જ સુંદર ઘાટ ઉપર ટીલા ઉપર મનોહર શ્રી જિન-મંદિર છે. મંદિર મનોહર, શાન્ત અને એકાન્ત સ્થાનમાં છે. તે ટીલાને રાજાનો કિલ્લો પણ કહે છે. મંદિરની નજીકમાં દાહાજીની ચરણપાદુકા છે. આ ટીલાવાળું સ્થાન અનેક પ્રાચીન વસ્તુઓથી ભરેલું છે. ખોદાણુકામ થતાથી જૈન ધર્મની અનેક પ્રાચીન વસ્તુઓ નિકળવાનો સંભવ છે. અહીંથી પટણા ૧૪૬ માર્ગલ છે. બનારસથી ૧૬૦ માર્ગલ દૂર પટણા તીર્થ છે.

*શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામી ચંદ્રપુરી નગરીમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતા મહાસેન રાજા અને લક્ષ્મણા રાણી માતા હતાં. ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને ચંદ્રમાનું પાન કરવાનો ડોહલો ઉપનયો, જે પ્રધાને બુદ્ધિવડે કરીને પૂર્ણ કરાવ્યો. એ ગર્ભનો પ્રભાવ જળી ચંદ્રપ્રભ નામ દીધું. તેમનું એકસો પચાસ ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર અને દશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. શ્વેત વર્ણ અને લાંછન ચંદ્રનું હતું.

ચંદ્રાવતી તીર્થના પરિચય પં. શ્રી વિજયસાગરજી મહારાજ પોતાની સમ્મેત-
શિખર તીર્થમાળામાં નીચે પ્રમાણે આપે છે-

ચંદ્રપુરિ ચ્યાર કોશ ચંદ્રપ્રભ જનમ ચંદનંઈ ચરચિઉ ચચોતરૂં જી;
પૂણું પગલાં પુલિંત ચંદ્ર માધવ હવડાં પ્રથમ ગુણકાણી આ જો "

શ્રીજયવિજયજી પોતાની સમ્મેતશિખર તીર્થમાલામાં જ જણાવે છે કે-

ચંદ્રપ્રભ જિન અવતર્યાંજે ચંદ્રપુરી સુવિસાલ તઉ

શ્રી ચંદ્રપ્રભ પાદુકાંજે નિત નમીઈ ત્રિણ કાલ તઉ (૨૦)

પટણા

મગધસમ્રાટ શ્રેણિકના પૌત્ર ઉદાધીજે આ નગર વસાવ્યું છે. ગંગાને કિનારે અર્ધિકાપુત્રના હાડકાં (ખોપરી) પર પાટલી વૃક્ષ જિગેલું હતું તે સ્થાને નગર વસાવ્યું છે. પાટલી વૃક્ષ ઉપર નગર સ્થપાયું હોવાથી નગરનું નામ પાટલી-પુત્ર પડ્યું. તેમજ ત્યાં કૂલો ઘણાં થતાં હોવાથી તેનું નામ કુસુમપુર પડ્યું. રાજાએ દરેક સામગ્રી સહિત તેમજ જિનમંદિરાથી વિભૂષિત ચાર ખૂણાવાળું નગર વસાવ્યું હતું.

ઉદાધીરાજાએ અહીં શ્રી નેમિનાથ પ્રભુજીના સુંદર મંદિરની સ્થાપના કરી હતી. તેમજ હસ્તિશાળા, અશ્વશાળા, રથશાળા, પ્રાસાદ, મહેલ, કિલ્લો, દાનશાળા, પૌષધશાળા વગેરે બનાવ્યું. રાજા પરમ આહીતોપાસક જૈન હતા. એક વાર રાજા પૌષધ લઈને સુતા હતા ત્યારે તેના દુશ્મને તેમને મારી નાંખ્યા. શુભ ભાવનાએ મરી રાજા સ્વર્ગે ગયા.

શ્રીકીર ભગવાનના નિર્વાણ પછી સાઠ વર્ષે અને મહારાજા ઉદાધી પછી હજાર અને વેશ્યાનો પુત્ર નંદ ગાદીએ બેઠો. આ વંશમાં બીજા આઠ રાજાઓ થયા અને નંદ વંશ ચાલ્યો. નવમા નંદના વખતમાં પરમ શ્રાવકના કલ્પકના વંશમાં થયેલા શકડાલમંત્રી હતા. તેને સ્થૂલભદ્રજી અને સિરીયક બે પુત્રો, યક્ષા, યક્ષહત્તા, ભૂતા, ભૂતહત્તા, એણા (સેણા), વેણા, ફેણા આ નામની સાત કન્યાઓ હતી. તેઓ અનુક્રમે એક એક વાર સાંભળે તે સર્વ તેમને યાદ રહી જતું. આ નગરમાં કોશા અને તેની બહેન ઉપકોશા નામની વેશ્યાઓ હતી.

આ નગરમાં ચાણક્ય મંત્રી રહેતો. તેણે નંદરાજાના વંશને મૂળથી ઉખેડી મોર્ય વંશની સ્થાપના કરી, ચંદ્રગુપ્તને ગાદી પર બેસાડ્યો. તેની પછી તેના વંશના બિંદુ સાર, અશોક અને કુણ્ડલ નામના રાજાઓ થયા. પછી કુણ્ડલપુત્ર સંપ્રતિ રાજા થયા તે ત્રણ ખંડ ભરતક્ષેત્રના સ્વામી હતા. પરમ શ્રાવક થયા. અનાયઃ દેશોમાં પણ સંધુઓનો વિહાર કરાવી જૈન શાસનની પ્રભાવના કરી હતી.

સુપ્રસિધ્ધ વાચક ઉમાસ્વાતિજી મહારાજે સલાખ્ય તત્ત્વર્થાધિગમસૂત્ર અહીં જ બનાવ્યું.

અહીં ચોરાશી વાદશાળાઓ હતી અને ગંગા નદી પણ અહીં જ વહે છે. કલ્કી રાજા, પ્રાતિપદાચાર્ય પ્રમુખ શ્રી સંઘ પાણીમાં ડુબતા બચી જશે. તે જ નગરમાં પુનઃ ખીજે કલ્કી થશે. તેના વંશમાં ધર્મદત્ત, જીતશત્રુ અને મેઘધોષ આદિ રાજાઓ થશે.

આ નગરીમાં નંદરાજાએ નગ્નાણું કરોડ દ્રવ્ય ઢાટ્યું હતું. તેના ઉપર પાંચ સ્તૂપ હતા. આ દ્રવ્ય મેળવવાની લાલસાથી લક્ષણાવતીના સૂરત્રાણે અનેક ઉપાયો કર્યો પણ કાંઈ મળ્યું નહિં.

અહીં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી, આર્ય સુહસ્તિસૂરિ, અને વજ્રસ્વામી વગેરે મોટા યુગપ્રધાન આચાર્યો વિચ્યા છે. પ્રાતિપદાચાર્ય પ્રમુખ આચાર્યો વિચરશે.

આ જ નગરમાં ધન શેઠની પુત્રી રૂકમણી કોડો સોનામ્હોરો સાથે શ્રી વજ્રસ્વામીને પરણવા આહતી હતી. વજ્રસ્વામીએ તેનો ત્યાગ કરી, તેને ઉપદેશ આપી દીક્ષા આપી હતી.

મહાત્મા સુદર્શન શેઠ દીક્ષા લઈ અહીં પધાર્યા ત્યારે મરીને વ્યંતરી થયેલી અભયા રાણીએ બહુ ઉપસગો કર્યાં હતાં છતાં સુદર્શન શેઠ અચલ રહ્યા હતા.

અહીં બાર વર્ષનો દુકાળ પડવાથી સુસ્થિતાચાર્ય પોતાનો સાધુસમૂહ દેશાન્તર મોકલ્યો. માત્ર એ નાના શિષ્યોને રાખ્યા હતા. તેમને ભિક્ષા સુલભતાથી ન મળતી તેથી અંજનબળે રાજા ચંદ્રગુપ્તની થાળીમાંથી ભોજન લઈ જતા. પછી ચાણક્યે યુક્તિથી તેમને ઓળખ્યા. ગુરૂએ ચાણક્યને ઠપકો આપ્યો કે તારા જેવો જૈન મંત્રી હોવા છતાં સાધુને આહાર ન મલે ? એટલે ચાણક્યે બધી વ્યવસ્થા કરી.

આ નગરીમાં મહાપ્રભાવિક શ્રી વજ્રસ્વામીએ પોતાના રૂપ-પરાવર્તનનો ચમત્કાર બતાવ્યો હતો.

આ નગરમાં માતૃ દેવતા નામની દેવીનું ચમત્કારી સ્થાન હતું. તેના પ્રભાવથી નગર જીતાતું ન હતું. ચાણક્યે યુક્તિથી નગરજનોદ્વારા જ તે સ્થાન ઉમેડી નંખાવ્યું અને પછી ચંદ્રગુપ્ત તથા પર્વત રાજાએ તે નગર જીતી લીધું.

આ નગરમાં ચૌદ વિદ્યા, સ્મૃતિ, અઢાર પુરાણ અને પુરુષની ખડોતેર કલામાં નિપુણ ભરત, વાતસાયન અને ચાણક્યરૂપ ત્રણ રત્નો થયાં છે. તેમજ અનેક વિદ્યાઓના પારગામી વિદ્વાનો પણ અહીં થયા છે.

પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ ચૌદ વિદ્યા ભણીને અહીંથી દશપુર પધાર્યા હતા.

અહીં અનેક ધનાઢ્યો ધનકુખેરો, ધનભંડારીઓ થયા છે.

પટણા નગરી સેંકડો વર્ષ સુધી ભારતની રાજધાની અને જૈનપુરી રહી હતી. મહારાજ ઉદાયીના સમયથી લઈને ઠેક સમ્રાટ સંપ્રતિ સુધી પટણા સુખ્ય રાજધાની-

નું સ્થાન રહ્યું છે. અને સમ્રાટ અશોકના સમયને બાદ કરતાં બાકીના સમયમાં તેણે જૈન પુરીનું ગૌરવભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

આજે એ નગરીમાં મહાન પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. પટણા પાછડીપને ૨૩ થી ૨૫ માઈલ લાંબું છે તેની બંને બાજુ નદી આવેલી છે. પટણાથી પશ્ચિમમાં આઠ કોશ દૂર *સોનભદ્રા નદી છે. તેમજ નજીકમાં જ સરયુ નદી વહે છે. તે બંને નદીઓ અહીં ગંગા નદીને મળે છે.

પટણામાં સાત પાંચ શ્વેતાંબર શ્રાવકોની વસ્તી છે. ચોક બજારમાં એક સુંદર ભવ્ય શ્વેતાંબર જૈન મંદિર છે. (જે કે તેને બે મંદિર કહે છે પણ બંને મંદિરો સાથે હોવાથી અહીં એક જ લખેલ છે). તેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ભવ્ય મૂર્તિ છે. નજીકના મંદિરમાં પણ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મૂલનાયક છે. અહીં અમે એક સુંદર વસ્ત્રધારી પથરમાંથી કોતરેલ વસ્ત્રનાં આકારથી અને અલંકારોથી વિભૂષિત જિનમૂર્તિ જોઈ. જેઓ આબૂષણો અને વસ્ત્રાદિનો વિરોધ કરે છે, તે મહાશયો એક વાર આ મૂર્તિ જુએ અને પછી જ પોતે અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે તે ઉચિત છે.

મંદિરજીની નજીકમાં જ એક સુંદર શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાલા છે. આ સિવાય ગામમાં એક બીજી પણ ધર્મશાળા છે. પટણાથી પશ્ચિમમાં આપણા મંદિરથી બે માઈલ દૂર અને ગુલાબનર સ્ટેશનની સામે જ તુલસીમંડીમાં મહાત્મા સ્થૂલભદ્રજીની ચરણપાદુકાની દેરી છે. નજીકમાં સુદર્શન શેઠનું શૂલીના સિંહાસનનું સ્થાન છે. શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની પાદુકાનું સ્થાન નીચાણમાં છે. ત્યાં એક મીઠા પાણીનો કૂવો, આંબાવાડીયું અને સામે જ સુંદર તળાવ છે જેમાં સુંદર કમલો થાય છે.

સુદર્શન શેઠની દેરી ઉપર જવાની સીડી તદ્દન જીર્ણ થઈ ગઈ છે. રસ્તો પણ સારો નથી. જીર્ણોદ્ધારની ઘણી જ જરૂર છે. ગામથી ૧ માઈલ દૂર દંદાજીનો બગીચો, મંદિર અને ધર્મશાળા છે.

*આ સોનભદ્રા નદી એ જ છે કે જેનો જૈન સૂત્રોમાં સુવર્ણવાલુકા નામે ઉલ્લેખ મળે છે. ભગવાન શ્રી મહારીર પ્રભુનું અર્ધું વસ્ત્ર અહીં જ પડી ગયું હતું. પ્રાચીન તીર્થમાળામાં કવિત્વશ્રી સૌભાગ્યત્રિજયજી આ પ્રમાણે લખે છે—

“અનુક્રમે હો સોવન નદિ ઘાટકે વાટ વહે પટણાતણીજ;
જહાં વીરનો હો વલગો રહી વસ્ત્ર કે સ્વર્ણવાલકા તે ભણીજ. ૧૫
વડ વિસ્તારે હો નદીનો પાટ કે ત્રિણ કોસથકી તદાજ;
એક વાટે હો ગયા દિશિ જયકે અટવિ કુખદાયક સદાજ.” ૧૬

(પ્રાચીન તીર્થમાળા પૃ. ૭૬)

આ સોનભદ્રા નદી આ જ પણ બહુ જ લાંબી ચોડી છે. સામે કાંઠે જતાં રેતીના ઢગના ઢગ ખૂદવા પડતા. સાધુ સાધ્વીઓને આ નદી ઉતરતાં ભારે મુશ્કેલી પડતી હતી હમણાં તો મોટો પુલ થઈ ગયો છે એટલે એટલી બધી મુશ્કેલી પડતી નથી.

ત્રણસો વર્ષ પહેલાં અહીં મોગલકુલતીલક સમ્રાટ અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયજીસૂરોધરજીનો મનોહર સ્તૂપ હતો પણ અત્યારે તે સ્થાનનું પરિવર્તન થયું છે યા તો ઉપલબ્ધ નથી. પટણાની ઉત્પત્તિથી માંડીને સત્તરમી થતાજિહ સુધીનું પટણાનગરનું વર્ણન શ્રી સૌભાગ્યવિજયજી પોતાની તીર્થમાલામાં નીચે પ્રમાણે આપે છે. સંક્ષેપમાં પણ રસભરી બધી વિગતો આ પ્રમાણે છે કે :-

કેશ એંસી કાશીથકા, પટણો લોક પ્રસિધ્ધ;

પાડલિપુર વર મૂલગો, નામ ઉદાઘ કીદ.

ઢાલ પ મી.

ઉત્પત્તિ પટણા નગરીની, સુણને શાસ્ત્ર મઝાર હો સુંદર
શ્રેષ્ઠિકપુત્ર કેશિકતણો, રાજ્ય ચંપામાં સાર હો સુંદર. સુ. ૧
સુણને સુગર વાણી સદા આણી ભાવ ઉદાર હો સુંદર
ગુરુ વિના જ્ઞાન ન પામીએ, ઈ છે ગુરુ જ્ઞાન કાતાર હો. સુ. ૨
નામ ઉદાઘ રૂઝડો, કેશિકનો અંગજાત હો સું.
તાત મરણથી મન વિષઈ, રાજ્ય તિહાં ન સુહાત હો. સુ. ૩
મંત્રીસર રાય વિનવ્યો, કરો નવ નગરી મંડાણ હો સું.
ગંગાતટ જોતાં થકાં, આયા સેવક રાય આણ હો સું. ૪
અરણીકા પુત્રની જોપરી, વહતી ગંગા વાર હો સું.
તિણમેં પાડલી નીપની, તે દેખી નિરધાર હો. સું. ૫
મન્નકીઓમાં મંત્રીસર, ઈણે તટ કીજે વાસ હો સું.
પાડલી પુલી પરગડી, ઉદય હોસ્યે ઉલ્લાસ હો. સું. ૬
નગર વસાવ્યો રૂઝડો, રાજા પ્રસન્ન કાજ હો સુંદર
પાડલીપુર નામ થાપીઓ, પટણો પ્રસિદ્ધ છે આજ હો. સું. ૭
પ્રથમ રાજાએ નગરમાં, હુઓ ઉદાધી ઉદાર હો સુંદર
હેમાચાર્ય ઉપદેશથી, પરિશિષ્ટ પર મોઝાર હો. સું. ૮
તદંતર નવ નંદ હુઆ, ઈણુ નગરીમાં રાય હો સુંદર
લોભાલોભ લાગા થકા, ધન કીધા ઇક ઠાય હો. સું. ૯
અર્ધગુપ્ત પણુ ઇહાં થયો, મંત્રી આણકય જાસ હો સુંદર
આવક શુદ્ધ સમકિત ધરે, ચિત્ત જિન ધર્મ પ્રકાશ હો સું. ૧૦
ઢોઈ દેહરા થા નગરમાં, ઐક વેગમપુર સાર હો સુંદર
થુભ હુતો ગુરુ હીરનો, છે પગલા સુખકાર હો. સું. ૧૧
પાંચ પહાડી પરગડી જહાં, છે ઇંટની ખાણ હો સુંદર
તેહને ગુરુગુપ્ત સાંભળી, નંદ પહાડી જાણ હો. સું. ૧૨

શેઠં સુદર્શનં તીર્થાં થયાં, કેવલજ્ઞાન ઉદ્ધાર હો સુંદર
 ઉપસર્ગ અભયાઈ કીયો, સહિયો પીમા ભંડાર હો સું. સુ. ૧૩
 તિષ્ઠ થાનક થુભ છે, નામઈ મન વચ કાય હો સુંદર
 પૂજો પગલાં પ્રીતથું, કેવલજ્ઞાની જાય હો. સું. સુ. ૧૪
 થુલભદ્ર પચ ઇશુપુરી, અવતરિયા બ્રહ્મચાર હો સુંદર
 કેશયા પ્રતિભોધી ભટ્ટી, કીધી શ્રાવિકા સાર હો સું. સુ. ૧૫
 ઇમ અનેક ઇહાં હુઆ, પુહરી પુરુષ વિખ્યાત હો સુંદર
 હિવે કહણ્યું સમેતશિખરની, જાવાની વાતે હો. સું. સુ. ૧૬
 શ્રાવક પટણા નગરમાં, ધરમી ને ધનવંત હો સુંદર
 સામગ્રી દીઈ પંથની, સાધુસેવા કરે સંત હો. સું. સુ. ૧૭

(પં. સૌભાગ્યવિજયજી વિરચિત તીર્થમાલા પૃ. ૮૦)

આવી જ રીતે શ્રી વિજયસાગરજી પણ પટણામાં શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના સ્થંભને ઉદ્દેશ્ય કરે છે.

“ પહુતા પુરવર પાડલી ભેટયાં શ્રી ગુરુ હીરોજી,
 થુભિ નમું થિર થાપનાનંદ પહાડીની તીરોજી ”

આ સિવાય વિવિધ તીર્થકલ્પકારે પણ પટણાનું વિસ્તારથી વર્ણન શ્રી પાટલીપુત્રકલ્પમાં આપ્યું છે. સુમુદ્રુઓએ તેમાંથી જોઈ લેવું. લખાણના લયથી નીચે ટૂંકાણમાં જ આપું છું. પટણાનું બીજું નામ કુસુમપુર પણ છે. પાટલીપુત્ર કલ્પમાં શ્રી જનપ્રભસૂર આ પ્રમાણે લખે છે—

“ અસમકુસુમવહુલતયા ચ કુસુમપુરમિત્યપિ રૂઢમ્ ”

(વિવિધ તીર્થકલ્પ પૃ. ૬૮)

પ્રાચીન સમયમાં શાસ્ત્રચર્યો, વાદવિવાદ કરવો એ મુખ્ય કળા ગણાતી. કહે છે કે—પટણામાં આવી ૮૪ વાદશાળાઓ હતી. પટણામાં અનેક શાસ્ત્રના જાણકાર (વદ્ધાનો, મંત્રવાદીઓ, કળાકારો, મોટા વ્યાપારીઓ વસતા. તેમજ તલવારની ધાર પર, સરસવતી ઉપર સોયો રાખી તેના ઉપર નાચ કરવાની કુશલતા મેળવનારાઓ પણ વસતા હતા. ઈન્દ્રજીવીઓ, બહુ વિદ્યાના જાણકારો પણ ઘણા રહેતા હતા. મેગેસ્થનીએ લખ્યું છે કે “ મેં પોતે પટણાને વિસ્તાર ૨૪ માઈલના ઘેરાવામાં નજરે નિહાળ્યો હતો. ” હું નસેંગે પણ ૧૧ માઈલના વિસ્તારવાળું પટણા જોયું હતું.

સુપ્રસિદ્ધ મંત્રવાદી આર્ય યજુરવ્યાસે પાટલીપુત્રના રાજા દાહડે કે જે મહા-મિથ્યાત્વી હતો, જેણે જૈન શ્રમણોને સુરાપાન કરવાનો હુકમ કર્યો હતો અને નહિં તો બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. તે ઉપદ્રવ ટાળવા પોતાના

શિષ્ય મહેન્દ્રસૂરિજીને મોકલી ચમત્કાર બતાવી બ્રાહ્મણોને નમાવી દીક્ષા લેવા તો છોડવાનું કહ્યું. આખરે બ્રાહ્મણોએ દીક્ષા લેવાનું સ્વીકાર્યું અને પછી છોડ્યા. પછી તેમને આર્યબપુટાચાર્યે દીક્ષા આપી હતી. આ આચાર્ય વિક્રમની બીજી શતાબ્દિમાં થયા છે.

આ જ સમય લગભગમાં સુપ્રસિદ્ધ પાદલિપ્તસૂરિજી થયા છે. તેમણે પણ પટણના રાજા મુરંડરાજને પ્રતિબોધી જૈન બનાવ્યો હતો. (જુઓ, પ્રભાવક ચરિત્ર પાદલિપ્તસૂરિ પ્રબંધ.)

પટણથી બખ્ત્યારપુરથી એક નાનો કાંટો-નાની રેલ્વે નીકળે છે અને તે બિહાર થઈ રાજગૃહી જાય છે.

પટણથી બખ્ત્યારપુરથી એક બીજી લાઇન બાઠ સ્ટેશન જાય છે. ત્યાંથી ઉતરી પાંડરાક-મોર જવાય છે કલ્પસૂત્રમાં આવતું મોરાકસન્નિવેશ આ હોય, એમ કેટલાક માને છે. અહીંથી મુકામા જકથન થઈ સીતામઢી જાય છે અને ત્યાંથી વિહેહની રાજધાની મિથિલા જવાય છે.

પટણમાં કે. પી. જયસવાલ બેરીસ્ટર બહુ જ સારા વિદ્વાન અને પ્રખર પુરાતત્ત્વવિદ રહે છે, તેઓ જૈન સાહિત્યના પણ સારા અભ્યાસી છે.

પટણથી બખ્ત્યારપુર થઈ બિહાર થઈ, પાવાપુરી જવાય છે. આ પ્રદેશ મગધ દેશ કહેવાય છે. ત્યાંના અજૈનોમાં એક વહેમ છે કે “ મગધ દેશમાં મરે તે નરકે જાય. ” આ વહેમથી પ્રેરાઈ મરી ગયેલા માણસને મગધમાં ન બાળતાં ગંગાકાંઠે લઈ જઈ બાળે છે. ઠેક ૪૦-૪૫ માઈલ દૂરના માણસો પણ આ વહેમને લીધે ગંગા-કાંઠો શોધે છે અને શખને ત્યાં ઉચકી લાવીને બાળે છે. પટણમાં શ્વેતાંબર જૈન મંદિરો અને ધર્મસ્થાનોની વ્યવસ્થા સુઆવક મંગળચંદ્રજી શિવચંદ્રજી સંભાળે છે.

પટણ અત્યારે બિહાર સરકારનું રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર છે. જો કે કોઈ પણ તીર્થંકર ભગવંતના કલ્યાણકે આ સ્થળે થયા નથી તેમજ તીર્થભૂમિ તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ નથી, છતાં પ્રાચીન નગરી અને જૈનધર્મની બહોળલાલીનું એક વખતનું મહાકેંદ્ર હોવાથી તેને લગતો થોડો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

બિહાર

અહીં અત્યારે બે સુંદર જિનમંદિરો છે. તેમાંય ગામનું ઢહોરાસર તો બહુ જ સુંદર અને રળીયામણું છે. તેની પાછળ ધર્મશાળા (ઉપાશ્રય) છે. હમણાં હસ બાર શ્રાવકોનાં જ ઘર છે. તેમાં ધનુલાલજી સુચંતિ અને તેમના નાના ભાઈ લક્ષ્મી-ચંદ્રજી સુચંતિનું કુટુંબ મુખ્ય છે. બિહાર, પાવાપુરી અને કુંડલપુર આદિ તીર્થોની વ્યવસ્થા પણ તેઓ જ જાળવે છે. શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ તુંગીયા નગરી બીહારની

નજીકમાં જ છે. પં. શ્રી જયવિજયજી પોતાની સમ્મેતશિખરતીર્થમાળામાં જણાવે છે તેમ ખીહારજી અસલ નામ તુંગીઆ નગરી છે. જુઓ

હસ કૈસ નયરી તુંગીઆએ સંપ્રતિ નામ વિહાર તઉ;

ત્રિષુ જિનભવનઈ પૂજઈ એ જિંબ પંચવીશ ઉદાર તઉ. ॥ ૨૬ ॥

ખીહારથી આઠ માઈલ દૂર શ્રી પાવાપુરી તીર્થ છે અને ત્યાં જવા માટે સીધી સડક છે. ખીહારને મુસલમાનો ખીહાર શરીફ કહે છે. મુસલમાનો તું તે યાત્રાધામ ગણાય છે.

કુંડલપુર

પાવાપુરીથી વિહાર કરી ટૂંકી પગદંડીને રસ્તે પશ્ચિમમાં આવેલ કુંડલપુર જવાય છે. પગદંડીને રસ્તે પાવાપુરીથી કુંડલપુર ૩ ગાઉ થાય છે. કુંડલપુરજી ખીજી નામ વડગામ-ગુમર ગામ છે. પ્રભુ મહાવીરના પ્રથમ ગણધર શ્રી ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી), અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ ત્રણે ગણધરોની (તેઓ પરસ્પર બન્ધુઓ હતા.) આ જન્મભૂમિનું સ્થાન છે. એક વાર બહુ સારી સ્થિતિ હશે તેમ તેના ખંડિએરો ઉપરથી જણાય છે. હાલમાં તો નાનું ગામ છે. અહીં સતર જિનમંદિર હતાં, હાલમાં તો એક વિશાળ જિનમંદિર છે. નજીકમાં બહાર વિશાળ ધર્મશાળા છે. વચમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીની પાહુકાની દહેરી છે.

કુંડલપુરથી પૂર્વમાં એક માઈલ દૂર નાલંદા પાડો છે. જેમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના ચૌદ આતુર્માસો થયાં હતાં. તે સ્થાન તો અત્યારે જંગલ જેવું જ પડ્યું છે, પરંતુ હાલમાં ખોદકામ થયું થવાથી ખોદ સ્થાપત્યના અપૂર્વ નમૂના નિકળ્યા છે. ખોદોતું નાલંદા વિદ્યાપીઠ આખુંજે જમીનમાંથી નિકળ્યું છે. ખોદધર્મની યશોપતાકા ફરકાવતું આ વિદ્યાપીઠ જેવા દૂર દૂરથી ઘણા ભારતીય અને વિદેશી વિક્રાનો આવે છે, પાશ્ચાત્ય ધજનેરો આની બાંધણી અને રચના જોઈ દોંગ થઈ જાય છે. જમીનમાંથી નીકળેલી પુરાણી વસ્તુઓનો સંગ્રહ ત્યાંના મ્યુઝીયમમાં રહેલ છે (રાખેલ છે.) મ્યુઝીયમ જેવાનો ટાઈમ બહુ જ થોડો અને કફોડો છે. માત્ર બપોરના એકથો બે એક જ કલાક ખુલ્લું રહે છે. હજી બે જ ટીંબા ખોદાયા છે અને ઘણુંજે બાકી છે. કહે છે કે;—એમાંથી જૈનધર્મની ગૌરવસૂચક પ્રાચીન વસ્તુઓ લભ્ય થશે. રાજ્ય શ્રેષ્ઠિકના સમયમાં અહીં બહુ જ બહોજલાલી હતી. મગધની રાજધાનીના એક વિભાગની એ બહોજલાલી અને વૈભવ માત્ર ગ્રંથોમાં જેવા વાંચવા મળે છે. આ વિદ્યાપીઠ નીકળવા પછી જંગલમાં મંગલ થયું છે. વડગામ (કુંડલપુર) અને ખાસ કરીને નાલંદાનો ભૂતપૂર્વ વૈભવ જૈન કવિઓએ નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે.—

* નાલંદાલંકૃતે યત્ર વર્ષાત્રાં ચતુર્દશ । અવતસ્યે પ્રભુવીરસ્તત્કથં નાસ્તુ પાવનમ્ ॥ ૨૪ ॥
યસ્યાનૈકાનિ તીર્થાનિ નાલન્દાનસ્યનશ્રિયામ્ । મઘ્યાનાં જનિતાનન્દા નાલન્દા નઃ પુનાતુ સા ॥ ૨૫ ॥

(વૈષ્ણારગિરિકથ્થ, વિવિધતીર્થકથ્થ, પૃ. ૨૨)

ચોપાઇ

નાલંદા સવિ લોક પ્રસિદ્ધ, વીર યઉદ્ધ યઉમાસા ક્રીધ;
મુગતિ પહોતા સવે ગણુદાર, સીધા સાધ અનેક ઉદાર. ૬૭
દસઇ તેહ તણું અહિનાણુ, પુહવઇ પ્રગટી યાત્રાપાણિ;
પ્રતિમા સત્તર સત્તર પ્રાસાદ, એક એકરયું મંદીર વાદ. ૬૮
પગલાં ગૌતમસ્વામીતણા, પૂજી નઈ કીજઇ ભામણા;
વીર જિજ્ઞેસર વારાતણી, પૂજી પ્રતિમા ભાવઇ ઘણી. ૬૯

(જયવિજયજીવિરચિત સમ્મેતશિખર તીર્થમાલા પૃ. ૩૦)

રાજગૃહીથી ઉત્તરે ચિત્ત ચેતોરે નાલંદા પાડો નામ; જીવ ચિત્ત ચેતો રે.
વીર જિજ્ઞેસ રહ્યા ચિ. યઉદ્ધ ચોમાસા તામ જ.
વસતા શ્રેણિક વારમાં ચિ. ઘર સાદી કોડી ખાર જ.
તે હમણાં પ્રસિદ્ધ છે ચિ. વડગામ નામ ઉદાર જ. ૧
એક પ્રાસાદ છે જિનતણો ચિ. એક થુલ ગામમાંહી જ.
અવર પ્રાસાદ છે જૂના જિકે ચિ. પ્રતિમા માંહી નાહી જ. ૨
પાંચ કોષ પશ્ચિમ દિશે ચિ. થુલ કલ્યાણુક સાર; જ.
ગૌતમ કેવલ તીહાં થયા ચિ. યાત્રાપાણુ વિચાર જ. ૩
વડગામે પ્રતિમા વડી ચિ. બૌદ્ધમતની હોય જ.
તિલિયાભિરામ કહે તીહાં ચિ. વાસી લોક જે હોય જ. ૪

(સૌભાગ્યવિજયવિરચિત તીર્થમાલા પૃ. ૬૧, ૬૨)

વિજયસાગરજી પણુ પોતાની તીર્થમાલામાં બે મંદિર અને સો પ્રતિમાજી
હોવાનું જણાવે છે. જુઓ આ તેમની નોંધ—

બાહરી નાલંદા પાડો, સુણે તસ પુણ્ય પાવડે;
વીર યઉદ્ધ રહ્યા ચોમાસ, હવણાં વડગામ નિવાસ. ૨૩
ઘર વસતાં શ્રેણિક વારઇ, સાદી કુલ કોડી ખારઇ
બિહું દહેરે એક સો પ્રતિમા, નવિ લહઇ બોધની ગણિમા ૨૪

કવિ હંસસોમ સોજ જિનમંદિર હોવાનું જણાવે છે. આ ઉપરથી એમ લાગે
છે કે-એક વાર આ સ્થાને હજારો લાખજો આવડો અને અનેક જિનમંદિરો
હશે-તેથી વિબૂધિત હશે. કવિ સૌભાગ્યવિજયજીએ જણાવેલ બૌદ્ધની બન્ને પ્રતિ-
માઓ અદ્વાપિ પયંત વિદ્યમાન છે. અહીંના ભૂદેવો-પ્રાદ્યો તેમાંથી એકને
બળીયા કાંકા અને બીજી પ્રતિમાને રામચંદ્રજી તરીકે પૂજે છે; જ્યારે કેટલાકો તેને
ભૈરવજી અને કેટલાક તેને ક્ષેત્રપાળ તરીકે માને છે. તેને ચમત્કારી માની અનેક
માનતા, બાધા, આખડી રાખે છે. ભૂદેવોના તો એ અન્નદાતા છે, એમ કહું તો
ચાલે. અત્યારે પણ વડગામમાં પ્રાદ્યોની વસ્તી વધારે છે. કવિ સૌભાગ્યવિજયજી
પોતાની તીર્થમાલામાં અહીંથી પાંચ કોશ દૂર ગૌતમસ્વામીના કેવલ કલ્યાણુકના

સ્થાને સ્તૂપ હોવાનું જણાવે છે, પરંતુ અત્યારે તેમાંનું કશું વિદ્યમાન નથી. શ્રી જ્યવિજ્યજીએ પોતાની સમ્મેતશિખર તીર્થમાળામાં ગૌતમ ગણધરના નિવાસ-સ્થાન તરીકે આ સ્થાનને ઓળખાવ્યું છે તે તો રાજગૃહીની અપેક્ષાએ છે. વડગામ તે વખતે રાજગૃહીનું તદ્દન નજીકનું જ નાનું ગામ હોય એમ લાગે છે. આવકો માટે તો બિહારથી રાજગૃહી જતી લાઇનનું નાલંદા સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી વડગામ (કુંડલપુર) બે માઇલ અને નાલંદા હોલ માઇલ દૂર છે. કેટલાક ભાવિક આવકો તો ગાડામાં જાય છે-પગ રસ્તે જાય છે એટલે પાવાપુરીથી બિહાર થઈ કુંડલપુર થઈ રાજગૃહી જાય છે. નાલંદા B. B. L. નું સ્ટેશન છે અને કુંડલપુરનું પોસ્ટનું ગામ સિલાવ છે. કુંડલપુર તીર્થની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબર પેઢીના મેનેજર બાબુ ધનુલાલજી સુચન્તિ કરે છે.

ગુણયાળ—(ગુણશીલવન ચૈત્ય-ઉદ્યાન)

પાવાપુરીથી ૧૨ માઇલ દૂર, અને રાજગૃહથી પહાડને* રસ્તે પણ ૧૨ માઇલ દૂર; આ સ્થાન ગુણશીલ વન-ઉદ્યાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. જોને અત્યારે લોકો ગુણયાળ તરીકે ઓળખે છે. ગુણશીલ વન-ઉદ્યાનમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી અને ગૌતમસ્વામી ઘણી વાર પધાર્યા છે. દેવોએ સમવસરણ રચ્યું છે અને પ્રભુએ ઉપદેશ આપ્યો છે.

અત્યારે એક નાના સુંદર તળાવની વચમાં જિનમંદિર છે. ચોતરફ ખેતરો-દૂર દૂર પહાડો અને વચમાં આ સ્થાન બહુ જ સુંદર લાગે છે. તળાવમાં પાણી થોડું રહે છે. પાવાપુરી જલમંદિર જેવી રચના કરવાની ભાવના હશે પરંતુ પાવાપુરી જેવી અનુકૂલતા નથી. મંદિરજીમાં જવા માટે નાની પાજ ખાંધેલી છે.

મંદિરજીમાં મૂલનાયક શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ છે; બાજુમાં શ્રી મહાવીર ભગવાન અને ગૌતમગણધરની પાદુકાઓ છે. બન્ને ઉપર ૧૬૮૬ અને ૧૬૮૮ ના લેખો છે. અગ્નિ ખૂણાની છત્રીમાં વીસ તીર્થંકર દેવોની પાદુકાઓ છે. વાયવ્ય ખૂણાની છત્રીમાં નેમનાથજીની પાદુકા છે. નૈઋત્ય ખૂણાની છત્રીમાં ઋષભદેવની પાદુકા છે અને ઇશાન ખૂણાની છત્રીમાં વાસુપ્રજ્યસ્વામિનો પાદુકા છે. તળાવને કિનારે-મંદિરની બાજુમાં ધર્મશાલા છે. ત્યાં એક મુનિમ રહે છે. અહીંથી નવાહા સ્ટેશન બે જ માઇલ દૂર છે. ગુણયાળ ગામ દૂર છે. અહીંથી પહાડી રસ્તે ગયાળાં ૩૨ માઇલ દૂર છે. વિજયસાગરજી પોતાની સમ્મેતધીખરતીર્થમાલામાં આ સ્થાનનું વર્ણન નીચે મુજબ આપે છે.

* ગુણશીલ વન-ચૈત્ય રાજગૃહની પાસે હતું. વિવિધ તીર્થંકરપ્રમાં વૈભારગિરિ કથપમાં ગુણશીલવન માટે તેમણે નીચે મુજબ લખ્યું છે.—

“ અત્ર ચાસદ્ગુણસિ(શિ)કં ચૈત્યં શૈલ્યકરં દૃશામ્ ।

શ્રીવીરો યત્ર સમવસસારગણશઃ પ્રસુઃ ॥૧૫॥ ”

ગામ ગુણાઉઅ જણ કહઈં ત્રિહું કે.સે તસ તીરેળ;
ચૈત્ય ભહું જેહ ગુણસિંલં, સમોસથી જહાં વીરેળ.” ગાથા ૧૭

રાજગૃહી

કુંડલપુરથી ૪ કોશ દૂર રાજગૃહી નગરી છે. રાજગૃહી નગરી બહુ જ પ્રાચીન સ્થાન છે. વીશમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવળ એમ ચાર કલ્યાણક અહીં થયા છે. ત્યારપછીનો જરાસંઘનો ઇતિહાસ થોડો જ ઉપલબ્ધ થાય છે, પરંતુ છેલ્લા ત્રણ હજાર વર્ષથી પણ પહેલાનો ઇતિહાસ જૈન ગ્રંથોમાં શુંખલાખંધ મળે છે. પરમ અહંતોપાસક ભારી તીર્થંકર મગધસંઘાટ મહારાજ બિંબિસાર(શ્રેણિક)ના પિતા રાજા પ્રસેનજીતની રાજધાની આ જ નગરી હતી; તેમજ રાજા શ્રેણિકે પણ રાજગૃહીને જ પોતાની રાજધાનીનું પાટનગર રાખ્યું હતું. મગધની રાજધાની રાજગૃહનગર હતું. ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવ અહીં ઘણી વખત પધાર્યા હતા. આઠમું ચાતુર્માસ અહીં થયું છે. રાજગૃહીના નાલંદા પાડામાં તો અનેક ચોમાસા થયાં હતાં, જ્યારે નજીકના ગુણશીલવન ઉદ્યાનમાં પણ વિચરી જ્ઞાનપ્રકાશ જગતમાં ફેલાવ્યો હતો. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના અગિયારે ગણધરો અહીં નજીકમાં જ પહાડ પર નિવાણુપદ પામ્યા હતાં. અન્તિમ કેવલી શ્રી જંબૂસ્વામી, ધન્નાજી, શાલિમદ્ર, મેઘકુમાર, સુલસા, માવિકા વિગેરે વિગેરે અનેક મહાપુરુષો આ નગરમાં જ જન્મ્યા હતા. અને શ્રી વીર પ્રભુના ઉપદેશામૃત પીને વૈરાગ્ય પામી દીક્ષિત પણ આ જ નગરમાં થયા હતા. બુદ્ધિનિધાન મંત્રીશ્વર શ્રી અભયકુમારે પણ અહીં જ દીક્ષા લીધેલી અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને કેવળજ્ઞાન પણ આ જ નગરીમાં થયું હતું. ત્રિધ્યાદ્રિ નજીકના જયપુરના રાજા ત્રિધ્યના પુત્ર પ્રસિદ્ધ ચોર પ્રભાતજી પણ પ્રતિજ્ઞાધ પામી અહીં જ દીક્ષિત થયા હતા, પ્રસિદ્ધ ચોર રોહણીયાજી પણ અહીં જ વૈભારગિરિની ગુફામાં રહેતા હતા, અત્યારે તો આ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મહાન વૈભવશાસ્ત્રી નગરીનું વર્ણન વાંચીને જ સંતોષ માનવા જેવું છે, તેનો પુરાણો વૈભવ અને ગૌરવ આજે ધૂળમાં રગદોળાઈ ગયેલ છે. મનુષ્યે આમાંથી કેવા કેવા બોધપાઠ લેતાના છે, તેના જર્જરીત અંડિયેરો પોતાના પૂર્વના વૈભવ જોવા માટે જાણે મનુષ્યને બોલાવી તેમાંથી ઉપદેશ આપતા હોય તેમ જિભા છે. રાજગૃહી અત્યારે તો નાતું શહેર છે, પરંતુ ભારતના પુરાતત્ત્વવિદો અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અહીં આવે છે અને નૂતન શોધખોળ ચલાવે છે. મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી શ્રી જગદીશચંદ બોઝ અમને અહીં જ મળ્યા હતા. અહીંના ઉના પાણીના કુંડોમાં રહેલ તત્ત્વોની શોધ કરી રહ્યા હતા. અને અમને કહ્યું હતું કે “ જૈનો પોતાનો *શુંખલાખંધ પ્રમાણિક પ્રાચીન ઇતિહાસ બહાર મૂકે તે બહુ *જરૂર છે.” રાજગૃહી બીહારથી

* આ સંબંધી વિશેષ ખુલાસા માટે મારો ‘જગદીશચંદ બોઝની પ્રયોગશાળા’ નામનો જૈન જ્યોતિર્મા આવેલ લેખ જુઓ.

રાજગૃહી લાઇનનું છેલ્લું સ્ટેશન છે. અહીં પોસ્ટ અને તાર ઓફિસ છે. સ્ટેશન થી ૦૧ માઇલ દૂર જૈન સ્વેતાંબર વિશાલ ધર્મશાળા છે. તેની નજીકમાં કિલ્લે-બંધીમાં બે જિનમંદિરો છે. એકમાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી મૂળનાયક છે. બીજામાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી પ્રભુ મૂળનાયક છે. આમાં બુદ્ધકાલીન શિલ્પકળાના નમૂનારૂપ જૈન મૂર્તિ ખાસ દર્શનીય છે. બોદ્ધકાલીન શિલ્પના ઉદય વખતે તેનું અનુસરણ જૈન શિલ્પીએ પણ કર્યું છે. આવા પ્રદેશમાં તેના ઘણા નમૂના મળે છે. આ વિષય તરફ જૈન વિદ્વાનોએ ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે, ત્રીજું મંદિર અત્યારે ખાલી છે. ઉપર પણ નેમનાથ પ્રભુનું મંદિર છે. નીચે મંદિરની બાજુમાં દાદાજીની દેરી છે. અને અંદરના દરવાજામાં પેસતાં જ એક મોટો શિલા-લેખ નજરે પડે છે. આમાં મંદિરના ઉદ્ધારનું વર્ણન છે. તેની બાજુમાં જ સ્વેતાંબર પેઠી છે. જીર્ણોદ્ધારની ખાસ આવશ્યકતા છે. સામે જ ધર્મશાળા છે. ગામ બહાર પહાડની નજીકમાં નહાર બિલ્ડીંગ છે, જે કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસજ્ઞ બાબુ પુરણચંદ્રજી નહારે બંધાવેલ છે.

ધર્મશાળાથી એક માઇલ વિપુલગિરિ પહાડ છે. રસ્તામાં જતાં દિગંબરી ધર્મશાળા તથા મંદિર તેમજ સરકારી ડાક બંગલો આવે છે. ત્યાર પછી ગરમ પાણીના પાંચ કુંડો આવે છે. પહાડનો રસ્તો વાંકોચુકો અને ચઢાવ સામાન્ય રીતે કઠણ છે મોટા મોટા પથરો વચમાં પડ્યા છે એટલે રસ્તો કઠણ લાગે છે, અહીં પ્રાચીન કાલોન નાનો દેરોઓ-નાનાં દેરાં છે, જેમાં એકમાં અર્ધમુક્તા મુનિની મનોહર પાહુકા છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે કમગપત્ર પર પથરાવેલ શ્રી વીર-પ્રભુની પાહુકાઓ છે. (જે ચૌક ચોમાસાના સમયરૂપે છે) ઉત્તરાભિ-મુખ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીનું^૧ મંદિર (ચાર કલ્યાણકનું) ચંદ્રપ્રભુનું મંદિર, સમન્-સરણની રચનાવાળું શ્રી વીર પ્રભુનું અને ઋષભદેવનું મંદિર છે. વિપુલગિરિથી ઉતરી રત્નગિરિ જવું.

રત્નગિરિ—અહિં ઉત્તરાભિમુખ શ્રી શાન્તિનાથનું મંદિર છે. તેમજ વચ-માંના રત્નપ્રમાંનાં ગોખમાં શાન્તિનાથ, પાર્શ્વનાથ, વાસુપૂજ્ય અને નેમનાથ પ્રભુની ચરણપાહુકાઓ છે. ત્યાંથી ઉદયગિરિ જવાય છે.

ઉદયગિરિ—પહાડનો ચઢાવ કઠણ છે. મૂળ સીધો પહાડ હોવાથી કઠણ લાગે

* શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનો રાજગૃહ નગરમાં જન્મ થયો હતો. તેમના પિતા સુમિત્ર રાજ, અને પદ્મારાણી માતા હતાં. બગવંત ગર્ભે આવ્યા પછી માતાપિતા મુનિરાજની પેઠે શ્રાવકના બર્ણા વ્રત સાચવવા લાગ્યાં : એવો ગર્ભનો પ્રભાવ જાણી મુનિસુવ્રત નામ દીધું. તેમનું વીશ ધનુષ્ય શરીરમાન, અને ત્રીશ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. કૃષ્ણ વર્ણ તથા લાંછન કાચ્યાનું જાણવું.

છે. અહીં પૂર્વાભિમુખ કિલ્લામાં પશ્ચિમાભિમુખ મંદિર છે. મૂળનાયક શ્રી શામ-
ળીયા પાર્શ્વનાથજીની સુંદર મૂર્તિ છે. જમણી બાજુમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તથા
ડાબી બાજુમાં મુનિસુવ્રતસ્વામીની પાહુકાઓ છે. ચાર બાજુમાં જ દેવકુલિકાઓ
છે, જેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ, શ્રી આદિનાથ પ્રભુ, શ્રી નેમિનાથજી તથા શ્રી પદ્મ-
નાથજીની પાહુકા છે. ઉદયગિરિથી ઉતરી નીચે આવતાં શ્વેતાંબર પેઢી તરફથી
ભાતું અપાય છે. ગરમ પાણીની સગવડતા રહે છે. અહીં ભાતા તલાટીના મકાનની
જરૂર છે, સગવડ થાય છે. જે શક્તિવાળા હોય છે તે અહીંથી ચોથા પહાડ તરફ
જાય છે, અને નહીં તો સીધા ધર્મશાળાએ જાય છે. અહીંથી ધર્મશાળા પામાઈલ
ફર છે. ચોથા પહાડનું નામ સુવર્ણગિરિ છે.

સુવર્ણગિરિ:—પહાડનો ચઢાવ ઠીક છે. ઉપર પૂર્વાભિમુખ મંદિર છે. શ્રીકૃષ્ણ-
દેવ પ્રભુની મૂર્તિ મૂળનાયક છે. અહીંથી ઉતરી વૈભારગિરિ જવાય છે.

વૈભારગિરિ:—આ પહાડનો ચઢાવ બહુ સારો છે—રસ્તો પણ સારો છે. શ્વેતાં-
બર ધર્મશાળાથી ગાા માઈલ ફર છે. અહીંથી પહાડ ઉપર ચઢવાનો રસ્તો સરલ
છે. પહાડની પાછળ શ્રેણિક રાજનો ભંડાર અને રોહણીયા ચોરની ગુફા આવે છે
અહીંથી પણ પહાડ ઉપર જવાનો માર્ગ છે પણ પૂરેપૂરો દુશ્કેલીભર્યો છે. અમે
થોડું ચક્કર ટાળવા માટે અહીંથી જ ચઢ્યા પરંતુ પાછળથી એમ લાગ્યું કે આ
સાહસ કરવા જેવું નહોતું. પાંચે પહાડોમાં આ પહાડનો રસ્તો બહુ જ સરલ અને
સીધો છે. પહાડ પણ બહુ જ સારો છે. પૂર્વ દિશામાં શ્રી ગુણ્યાજીનું મંદિર
તથા ઉત્તર તરફ શ્રી પાવાપુરીનું જલમંદિર આ પહાડ ઉપરથી જણાય છે. દરથ
બહુ જ હૃદયંગમ અને ચિત્તાકર્ષક લાગે છે. (૧) પહાડ ઉપર પૂર્વાભિમુખ મંદિર-
માં જિનમૂર્તિ છે. જમણી બાજુ નેમિનાથ પ્રભુ અને ડાબી બાજુ શાન્તિનાથ પ્રભુની
પાહુકા છે. (૨) ઉત્તરાભિમુખ ધન્નાશાલિભદ્રની મૂર્તિ હમણાં નવી થયેલી છે પ્રાતઃ
થવાની છે. (પહેલાં જૂની મૂર્તિ હતી તે ખડિત થઈ ગઈ છે.) (૩) પૂર્વાભિમુખ
મંદિર છે. તેમાં વચમાં દેરીમાં શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુની પાહુકા છે. ચાર ખૂણાનો
ધુમટીમાં શ્રી નેમિનાથ, શાન્તિનાથ, કુન્થુનાથ તથા આદિનાથ પ્રભુના ચરણ છે.
(૪) શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીનું પૂર્વાભિમુખ સુંદર મંદિર છે. જમણી બાજુ શ્રી વીર-
પ્રભુની પાહુકા છે. (પ્રભુની મૂર્તિ બેસારવાની છે.) ડાબી બાજુ શ્રી વીરપ્રભુનો
મૂર્તિ છે. આ મંદિરની ડાબી બાજુ શ્રી જગતશેઠનું મંદિર છે અને જમણી બાજુમાં
પુરાણા જૈન મંદિરનું ખંડિયેર છે.

અત્યારે આ સ્થાન P. W. D. ના તાબામાં છે. બૌદ્ધકાલીન શિલ્પને
અનુરૂપ પ્રાચીન શ્વેતાંબરી જિનમૂર્તિઓ છે. લગભગ આને મળતી મૂર્તિઓ અમે
નીચેના મંદિરમાં (રાજગૃહીના મંદિરમાં) અને પટણાના મંદિરમાં જોઈ હતી.
આ મંદિરની નીચે બે ગુફાઓ છે, જેમાં અનેક સુવિહિત મુનિપુંગવોએ અનશન

કરી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, મનુષ્યલવ અજવાળ્યો હતો. (૫) ઉપર ચઢતાં બે ખડિએરો આવે છે જે જિનમંદિર હશે. પહાડની તદ્દન ઉપર જતાં ઉત્તરાભિમુખ શ્રી ગૌતમસ્વામીનું મંદિર છે. જેમાં અગ્યાર ગણધરોની પાહુકા છે તથા નવીન પાહુકા પણ છે. સ્થાન બહુ જ આદ્ભૂત તથા ચિતાકર્ષક છે, ધ્યાન માટે બહુ જ સુંદર અને એકાન્ત સ્થાન છે. પ્રભુ મહાવીરના મુખ્ય શિષ્યો ગણધર દેવોએ અહીં જ અણસણ કર્યું હતું અને ભવનો અંત કરી નિર્વાણ પામ્યા હતા. આ સ્થાનથી આખી રાજગૃહીનું અને બીજા ચારે પહાડોનું દ્રશ્ય બહુ જ સુંદર લાગે છે. નાંચે ઉત્તરતાં ઉના પાણીના કુંડ આવે છે. આ સિવાય ગરમ અને ઠંડા પાણીના કુંડો પણ આવે છે જેનો ઉલ્લેખ ભગવતોસ્ત્રુત શ. ૨, ઉ. ૫, સ્ક. ૧૬૩ તથા વિશેષાવશ્યક ગાથા ૨૪૨૫ માં મળે છે. રાજગૃહીની આ વર્તમાન પરિસ્થિતિ આખી જે અમે નજરે નિહાળી હતી. હવે પ્રાચીન પરિસ્થિતિ કે જેમણે નજરે જોઈ નોંધ કરેલી છે, જેને ત્રણસોથી વધુ વર્ષ નથી વીત્યા તેમનો વીગત આપું છું.

રાજગૃહીના પાંચે પહાડોમાં એક વૈભારગિરિ ઉપરજ ચોવીશ જિનમંદિરો અને સાત સો જિનમૂર્તિઓ હતી, એમ કવિ રત્નહંસસોમ પોતાની પુર્વદેશીય ચૈત્યપરિપાટીમાં આપે છે. કવિશ્રી જસાવજયજી વૈભારગિરિ ઉપર ૨૫ મંદિર, વિપુલાગિરિ ઉપર ૬ મંદિર, ઉદયગિરિ ઉપર ૧ ચોમુખ અને સોવન ગિરિ ઉપર પાંચ મંદિરોનો ઉલ્લેખ પોતાની સમ્મેતાશખર તીર્થમાળામાં કરે છે. કવિશ્રી જયસાગરજી તો “ ગિરિ પચે દોઢસો ચૈત્ય ત્રણ જિંબ સમેત ” પાંચે પહાડ ઉપર ૧૫૦ જિનમંદિર અને ૩૦૨ મૂર્તિઓ હોવાનું કહે છે જ્યારે શ્રી સૌભગ્યાવજયજી તીર્થમાલામાં વૈભારગિરિ ઉપર બાવન મંદિર, વિપુલાચલમાં ૮, રત્નગિરિમાં ૩ મંદિર, સુવર્ણગિરિમાં ૧૬ અને ઉદયગિરિમાં ૧ જિનચૈત્યનો ઉલ્લેખ કરે છે. તેમજ ગામમાં ૮૧ જિનપ્રાસાદ વર્ણવે છે. જુઓ “ વસંતિ એકમાંહ વળી દેહરો રે એકયાશી પ્રસાદ વષાણુ રે ” ભૂતકાલીન ગૌરવાન્વિત સ્થિતિ અને વર્તમાન અધોગતિ જોઈ કોને હુઃખ નહિ થાય ? પૂજારી પૂજા કરે અને મુનિમજી દેખરેખ રાખે. ખસ આમાં જ વ્યવસ્થાપકો પોતાની કર્તવ્યનિષ્ઠા બજાવી છે એમ માની રહ્યા છે. તીર્થોની રક્ષાનો અમે (શ્રાવકો) ઠાવો કરીએ ત્યારે અમારી (શ્રાવકોનો) ફરજ છે કે વ્યવસ્થા તદ્દન ચોકબી અને પ્રમાણિક હોવી જોઈએ. અજ્ઞેન પૂજારીઓને આપણા ભગવાનની પૂજાનો ફરકાર કેવી હોય તે કોનાથી અજાણ્યું છે ? પર્વતના જિનમંદિરની પૂજનવિધિ સામગ્રીમાં ઘણી ખામી છે.

રાજા શ્રેણિકેનો ભંડાર—આ ભંડાર અઢળક દ્રવ્યથી ભરપૂર છે એમ કહેવાય છે. આ ભંડાર તોડવા માટે અનેક રાગ-મહારાજાઓએ પ્રયત્ન કર્યો પણ બધાય ભગ્નમનોરથી થયા. છેલ્લે બ્રિટીશ સરકારે તેને તોડવાનું બીડું ઉઠાવ્યું. તેની સામે તોપનદ મોરચા માંડયા, પણ થોડા ખાડા પથર ઉપડવા

સિવાય તેની કાંઈ અસર ન નીવડી. આ ખાડા અત્યારે પણ પ્રેક્ષકોને ખતાવવામાં આવે છે. આમાં ન ફાવવાથી બહારના ભાગમાં લોકો લરી અગ્નિ સળગાવે, જેની ગરમીથી થોડો સોનાનો રસ ઝરીને બહાર આવે, તે પણ અત્યારે ખતાવાય છે. આવી રીતે આ રાજભંડાર હજુ તો અસ્પૃશ્ય જ રહ્યો છે, સરકાર વિકૃત મનોરથવાળી થઈ જવાથી અન્તે ભંડાર તોડવાનું કામ પડતું મૂકવામાં આવેલ છે.

નિર્માલ્ય કુઈ-મહાપુણ્યનિધાન શાલિભદ્રજીના પિતા દેવલોકમાંથી રાજ તેત્રીસ પેટી પુત્ર અને પુત્રવધૂઓ માટે મોકલાવતા. તે પુત્ર અને પુત્રવધૂ તે આજુપણે-શૃંગાર બીજે દિવસે ઉતારી આ કૂવામાં નાંખતા જેથી આને નિર્માલ્ય કૂવો કહેવામાં આવે છે. આ સ્થાને પુષ્કળ ધન હોવાનું કહેવામાં આવે છે. સરકારે થોડો પ્રયત્ન કરી જોયો. માણસો હથિયાર લઈ ખોદવા મયા હતા, પરંતુ ભમરોના ઉત્પાતથી બધાને જીવ બચાવવા ચાલી નીકળવું પડ્યું એટલે તેમાં સફળતા ન મળી. અત્યારે તો તેને ચણાવી, ઉપર પતરાથી મઢી લઈ, ચોતરફથી લોઢાના સળીયાની વાડ કરી સ્થાનને સુરક્ષિત બનાવી દીધું છે. કાંઈને અંદર જોવાનો સમય પણ નથી મળતો.

આ સિવાય વીરપોસાલ, નંદન મણિયારની વાવ, પાલી લીપીનો લેખ તથા જરાસંધનો કિલ્લો આદિ જોવાનાં ઘણાં સ્થાનો છે.

આ સ્થાનને જોનારે પરમતીર્થ માન્યું છે તેમ બીજાઓએ પણ પોતાના તીર્થ બનાવ્યાં છે-સ્થાપ્યાં છે. રાજગૃહીની બહાર ખોજોએ નવો વિહાર-મઠ સ્થાપ્યો છે. મુસલમાનોની મોટી કબર-મસીદ છે. ત્યાં મેળો ભરાય છે. બ્રાહ્મણો પણ એક કુંડ પાસેના સ્થાનમાં મકરસંક્રાન્તિ, રામનવમી ઉપર મોટો મેળો ભરે છે. અહીં હિન્દુ-મુસલમાન બધાય તીર્થ માને છે.

વિવિધ તીર્થકલ્પમાં વૈભારગિરિકલ્પ છે જેનો સંક્ષિપ્ત ભાવ નીચે આપું છું. આ વૈભારગિરિમાં અનેક રસકુપકાઓ છે. ઠંડા અને ગરમ પાણીના આશ્ચર્યકારક કુંડો છે. ત્રિકૂટખંડાદિ અનેક શિખરો છે. સરસ્વતી આદિ પવિત્ર નદીઓ છે. માગધ, આલોચનાદિ લોકિક તીર્થો છે; અને જ્યાં મંદિરોમાં ખંડિત જિનમૂર્તિઓ છે. શાલિભદ્ર અને ધન્નાઋષિએ તપશિલા ઉપર અહીં જ અનશન કર્યું હતું અને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. તીર્થના મહાત્મ્યથી શિકારી પશુપક્ષીઓ પણ પોતાનું વેર બૂલી જાય છે. પ્રસિદ્ધ રોહણીયા ચોરની ગુફા પણ અહીં છે. સ્થાન સ્થાન પર ખોદ મંદિરો-મઠો છે.

જે પર્વતની તલાટીમાં રાજગૃહીપુર વસેલું છે, તેનાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ, ચણકપુર, ઋષભપુર, કુશાચપુર અને રાજગૃહી પાંચ નામ છે. તેની નજીકમાં ગુણશીલવન-

ઉદ્યાન છે કે જેમાં ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવ પધાર્યા હતા. મેતાર્યઋષિ અહીં થયા. મહાહાની અને લોગી શાલિભદ્રાદિ અનેક ગૃહસ્થો અહીં હતા. ૩૬૦૦૦ હ્રમર વણિકો વસતા તેમાં અર્ધા જૈન અને અર્ધા જૌદ્ધ-સૌગત) હતા. અશ્વાવગોધ તીર્થને પ્રગટ કરનાર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામિની આ જન્મભૂમિ છે. જરાસન્ધ, શ્રેણિક, કેણિક, અભયકુમાર, મેઘકુમાર, હલ્લ, વિહલ્લ, નન્દિષેણુ આદિ અહીં થયા. જંબૂ-સ્વામી, કૃતપુણ્ય, શયંભવ આદિ મુનીંદ્રો-ચતીશ્વરો થયા; નંદા આદિ પતિવ્રતા નારીઓ થઈ. ભગવાન મહાવીરદેવના અગીયારે ગણધરો અહીં પાદોપગમન અનશન કરી મોક્ષે પધાર્યા હતા. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના અગિયારમા ગણધર શ્રી પ્રભાસનું જન્મસ્થાન પણ આ જ છે. નાલંદાપાટામાં ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવનાં ૧૪ ચાતુર્માસ થયાં હતાં. મેઘનાદ નામનો ક્ષેત્રપાલાચાર્ય અહીં વસે છે જે બધાની ઇચ્છાપૂર્તિ કરે છે.

નાલંદાલંકૃતે યત્ર વર્ષારાત્રાંશ્વતુર્દશ ।

અવતસ્થે પ્રમુર્ચીરસ્તત્ કથં નાસ્તુ પાવનં ॥૨૫॥

યસ્યાં નૈકાનિ તીર્થાનિ નાલંદાનયનશ્રિયાં ।

મઘ્યાનાં જનિતાનન્દા નાલન્દા નઃ પુનાતુ સા ॥ ૨૬ ॥

શ્રીગૌતમસ્યાયતનં કલ્યાણસ્તૂપસંનિધૌ ।

દૃષ્ટમાત્રમપિ પ્રીતિ પુણ્નાતિ પ્રણતાત્માનાં ॥ ૨૭ ॥

(વૈભારગિરિકલ્પ પૃ. ૨૨)

કવિ હંસસોમ રાજગૃહીનું ભૂતકાલીન વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે:—

રાજગૃહપુર નયણે દીઠ તતપિણુ હીયડઈ અમી પઈઠઉં પૂરંવ પુન્ય સંભાર;
ચઉદ કુંઠ ઉન્હવઈ જલ ભરીયાં અંગ પખાલી પાજઈ ચઢીઆં પુહુતી ગિરિ વૈભાર (૧૪)
તે ઉપરિ ચોવીશ પ્રાસાદ દેવલોક રથું મંડઈ વાદ દેહરી ઓકઝમાલ;
મૂલનાયક મુનિસુવ્રતસ્વામિ દરિસણુ ભવિયા આનંદ પામી પૂજ રચઈસુ વિશાલ. (૧૫)
સઘલે દેહરે સાત સઈ દેવ સુરનર કિન્નર સારઈ સેવ આગલિ મોટઉં શૃંગ;
અરાધ કોસ તે જિયે સુણીઈ ઈચ્ચારઈ ગણધર તીહાં થુણીઈ વાદિજઈ ધરિ રંગ. (૧૬)
રેહણીઆની શુક્ષ્ણ જવ દીઠી પુસ્તક વાત હુઈ સવિ મીઠી, અદોત્તર સો ખાર;
જત્રા કરિ સારિયા સવિ કામ આગલિ ધન્ના શાલિભદ્ર કામ કાઉસ્સગીયા બેહું સાર (૧૭)
વૈભારગિરિ હુંતિ ઉતરીઈ જઈ વિપુલગિરિ ઉપરિ ચઢીઈ ભેટીયા પાસ જિણુંદ;
છઈ પ્રાસાદઈ પૂજ કરી નઈ સાહમે ઉદયગિરિ દેષિનઈ ચઉમુખ નમું નરિંદ (૧૮)
સોવનગિરિ નયણે નિહાલું પાપપંક સવિ દૂરિ ટાલું જોઉં નયરવલાસ;
મેણિક સાલિભદ્ર ધન્નાવાસ અહણુઈ ભરીયોં કૂઉપાસ દેખું વીરપોષાલ. (૧૯) (પૃષ્ઠ ૧૬)

વૈભાર, વિપુલગિરિ, ઉદયગિરિ સુવર્ણ, રતનગિરિસહય;
વૈભાર ઉપર નિશદિશ ઘર વસતાં સહસ્ર છત્રીશ. (૧૭)

ગિરિપત્રે દ્વ્યોઢસો ચૈત્ય ત્રિણિસિં ત્રિણિ બિંબ સમેત;
સીધા ગણધર જીહાં ઈગ્યાર, વંદુ તસ પદ આકાર. (૧૮)

વસ્તુ

વૈભાર ગિરિવર વૈભાર ગિરિવર ઉપનિ ઉદાર,
શ્રી જિનબિંબ સોહામણાં એક સો પંચાસ શુભીધ;
નવ વિપુલગિરિ ઉપરધં ઉદયગિરિ સિરિ ચ્યારરી ભણીધં,
વીશ સોવનગિરિ ઉપરધં રચણુગિરિ સિરિપંચ;
રિષભ જિજ્ઞેસર પૂજી થઈ રાજગૃહી રોમાંચ (૬૬)

(જયવિજયકૃત સમેતશિખર તીર્થાવલી પૃ. ૩૦)

આરી રીતે અનેક જિનમંદિરોથી અહીંના પાંચે પહાડો વિભૂષિત હતા.
આની ભૂતકાલીન અને વર્તમાન સ્થિતિ સરખાવી દરેક જને તેમાંથી બેાધ દેવાની
જરૂર છે.

પાવાપુરી

ભગવાન મહાવીરસ્વામીને ઋગ્વેદવાંલિકાને તીરે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને
ત્યાં દેવતાઓએ સમવસરણુ રચ્યું. ત્યાં ક્ષણ વાર ઉપદેશ આપી, ત્યાંથી વિહાર
કરી બાર યોજન દૂર આવેલી અપાપાપુરી નામની નગરીમાં પધાર્યા.
દેવતાઓએ સમવસરણુ રચ્યું. પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવે તેમાં બિરાજી, પ્રાણીમાત્રના
કલ્યાણને માટે મધુરી દેશના શરૂ કરી. આ વખતે જ સોમીલ ભટ્ટને ત્યાં યજ્ઞ
કરાવવા શ્રીઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ હજારો બ્રાહ્મણો એકઠા થયા હતા. તેમાં
ઈન્દ્રભૂતિએ જ્યારે સાંભળ્યું કે—જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર સર્વજ્ઞ
સર્વદર્શી થઈ અહીં પધાર્યા છે અને ઉપદેશામૃત વર્ષાવી રહ્યા છે ભારે અનેક
સંકલ્પવિકલ્પ પછી ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ પાસે વાદ કરવા આવે
છે. પરન્તુ પોતે જીતાઈ જાય છે અને પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના પ્રથમ શિષ્યરત્ન
બને છે. બાદ અસિભૂતિ અને વાયુભૂતિ આદિ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પ્રભુ પાસે આવી
પોતાની શંકાઓનું સમાધાન પામી પ્રભુના શિષ્ય બને છે. કુલ ૪૪૪૪ બ્રાહ્મણો
ઝોકી સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તેમાંથી મુખ્ય અગિયારને ગણધર પદે સ્થાપ્યા.
આ ગણધરોએ “હપ્પેહ વા, વિગમેહ વા, હુવેહ વા” આ ગંભીર ત્રિપદી પામીને
શ્રી દ્વાદશાંગીની રચના અહીં જ કરી. અને પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવે સાધુ, સાધ્વી,
શ્રાવક, શ્રાવિકાદ્વપી શ્રી ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના અહીં જ કરી.

અહીં નજીકના વનમાં શ્રી મહાવીર ભગવાનના કાનમાંથી સિદ્ધાર્થ વણિકના કહેવાથી ખરક વેંઢે ખીલા કાઢ્યા હતા તે વખતે ભગવાનને અતિશય પીડા થવાથી મોટી ચીસ પાડી, તેથી પર્વતમાં ફાટ પડી તે અત્યારે પણ થોડે દૂર વિદ્યમાન છે.

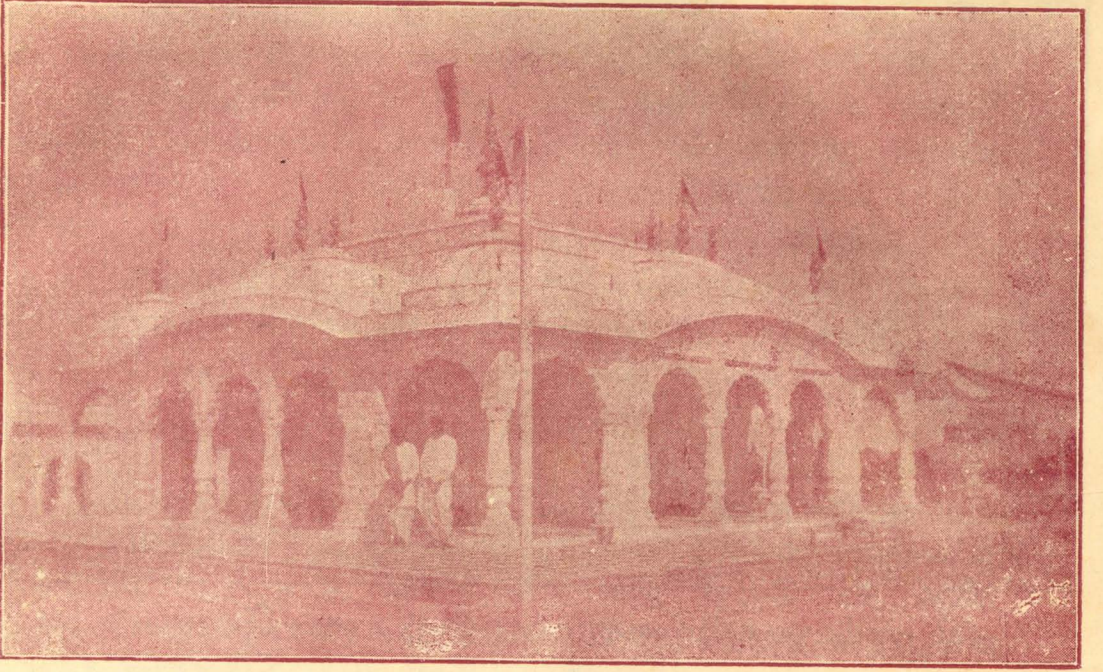
ભગવાન મહાવીર દેવના જ્ઞાન-સૂર્યના પ્રકાશ-કિરણો જગતમાં અહીંથી જ પ્રથમ ફેલાયાં હતાં. પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવનો અહિંસા અને સત્યનો ડિઝિમનાદ માનવજાતને આ સ્થાનેથી જ પ્રથમ મળ્યો હતો. માનવ જાતિની સમાનતાનો મહામંત્ર આ સ્થાનેથી જ સંભળાયો હતો. તે વખતે બ્રાહ્મણશાહીએ ચલાવેલ ધર્મના પાખંડો ઉપર પ્રથમ કુઠારાઘાત આ સ્થાનમાં જ થયો હતો.

જેમ જગતને શાંતિનો મહામંત્ર આ સ્થાનેથી મળ્યો હતો તેમ અન્તિમ મંત્રનું પણ આ જ સ્થાન હતું. પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવે પોતાના નિર્વાણ પહેલાં સોલ પહોરની અન્તિમ દેશના પણ અહીં જ આપી હતી. અહીં તે સમયે અનેક ભવ્યાત્માઓ પ્રભુમુખથી ઝરતા એ જ્ઞાનામૃતને પીને કેવો આત્મસંતોષ અનુભવતા હશે? ત્રણ લોકના જીવો અહીં એકત્ર થઈ પરમ શાંત ચિરો પ્રભુની દેશના સુણી કૃતકૃત્ય થયા હતા.

પોતાના કુદરતી વૈરભાવ છોડી, પરમ મિત્ર બની એ અમૃત વાણી પીને તેઓ કેવા તૃપ્ત થયા હશે? તેમનું એ મહાસૌભાગ્ય આજે ય બીજાને ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરાવે તેવું છે. ધન્ય છે! ધન્ય છે! તે ભવ્ય આત્માઓને જેમણે પ્રભુ-મુખથી અન્તિમ દેશના સંભળી, આત્મકલ્યાણનો માર્ગ સ્વીકાર્યો છે. ઉત્તરાર્ધયન સૂત્રના ૧૧૦ અધ્યયનો અહીં જ રચાયા હતા. અને છેલ્લે જગતપ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવ આ જ નગરમાં હસ્તિપાલ રાજાની સભામાં નિર્વાણપદ પામ્યા હતા. એ ભાવ ઉદ્યોત અસ્ત થવાથી નવ મલ્લીકી અને નવ લિચ્છવી રાજાઓએ પ્રભુશ્રીના સ્મરણરૂપે દ્રવ્ય ઉત્તોત પ્રગટાવ્યો અને દિવાલીપર્વ બન્યું, તે પણ અહીંથી જ. જે પર્વ અઘા-વધી ભારતમાં ઘેર ઘેર ઉજવાય છે.

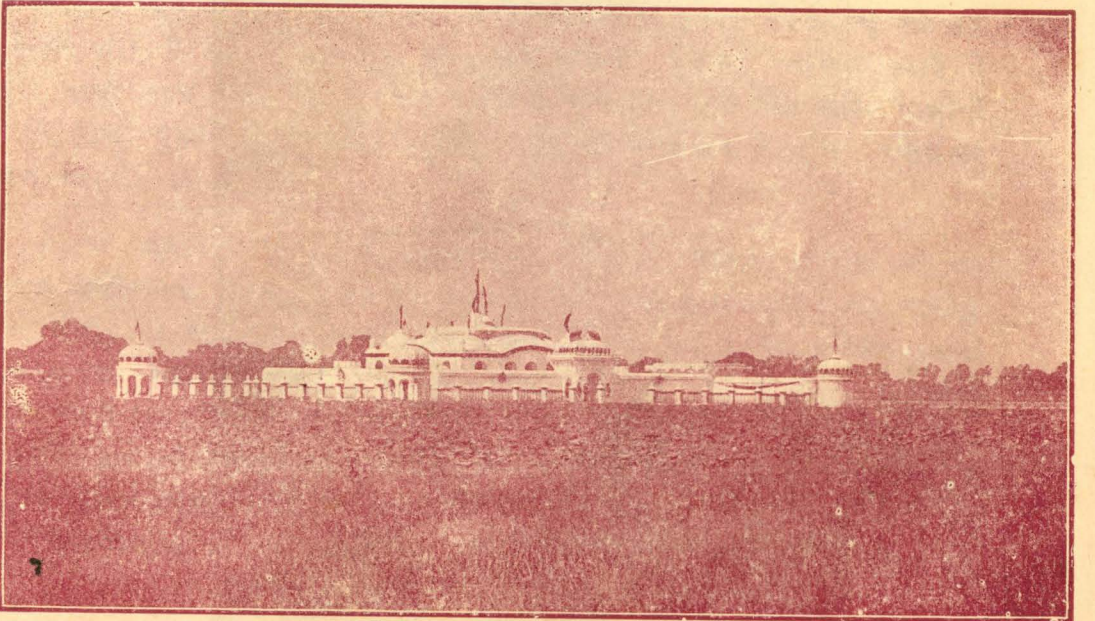
ભગવાન મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી કાર્તિક સુદી ૧ મે ગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું અને દેવતાઓએ તેમનો ઉત્સવ કર્યો ત્યારથી નવા વર્ષની પણ શરૂઆત થઈ. ભગવાન મહાવીર દેવના દેહને દેવતાઓએ જે સ્થળે અગ્નિ-સંસ્કાર કર્યો ત્યાંની રાખ અનેક ભવ્ય ભક્તો લઈ ગયા, જેથી ત્યાં મોટો ખાડો થઈ ગયો. આ જ સ્થાને પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના વડિલ બંધુ રાજા નંદિવધને સુંદર સરોવર બનાવરાવી તેની વચમાં મનોહર જિનમંદિર બંધાવ્યું. તે મંદિર “જલમંદિર” તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. ચોરાશી વીધાનું વિશાલ સરોવર અને વચમાં મંદિર છે. મંદિરમાં જવા માટે પથરની પાજ બાંધેલી છે. મંદિર જોનારને એમ જરૂર લાગે કે આ સ્થાન ઘણું જ પ્રાચીન કાળનું હશે. પરમ શાન્તિનું ધામ છે અને ખાસ દર્શનીય છે.

શ્રી પાવાપુરી

ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણભૂમિ-શ્રી જળમંદિર.

શ્રી પાવાપુરી

શ્રી ગુણયાજી તીર્થ

શ્રી ગુણશીલવન વચ્ચેનું ભગવાન મહાવીરનું પ્રખ્યાત વિહારસ્થાન

પ્રથમ આ નગરીનું નામ અપાપાપુરી હતું. તેને મધ્યમ પાવાપુરી પણ કહેતા પણ ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવનું નિર્વાણ થવાથી એનું નામ પાવાપુરી પ્રસિદ્ધ થયું. અત્યારે પાવા ઋતુ પુરી બન્ને જુદાં પડી ગયાં છે. વચ્ચે એક માઈલનું અંતર છે.

નિર્વાણ—સ્થાનને આજે પુરી કહે છે. ત્યાં આપણું—સ્વેતાંબરોનું બન્ધ મંદિર અને વિશાળ ધર્મશાળા છે. આ મંદિરને ગામમંદિર કહેવામાં આવે છે. મંદિરની મધ્યમાં ભગવાન મહાવીરની પ્રાચીન સુંદર મૂર્તિ બિરાજે છે. આસપાસ ઋષભદેવ, ચંદ્રપ્રભુ, સુવિધિનાથ અને નેમનાથ ભગવાનની મૂર્તિઓ છે. મૂળનાયકની જમણી બાજુ મહાવીર પ્રભુની અતિ પ્રાચીન પાદુકાઓ છે. હવે એ જીર્ણ બની છે. પ્રાયઃ નિર્વાણની પછી થોડા જ અરસામાં બનેલી હશે. નવી પાદુકાઓ પ્રભુની સન્મુખ પધરાવવામાં આવી છે. રાત્રી બાજુએ અચ્ચાર ગણધરોની પાદુકાઓ છે. પુસ્તકાગ્રહ આગમો કરાવનાર દેવદ્વિગણી ક્ષમામણી મનોહર મૂર્તિ પણ ત્યાં જ છે. મહારાની ચારે બાજુ ખૂણામાં ચારે દેરીઓ છે. તેમાં વીરપ્રભુ, સ્થૂલભદ્ર, મહાસતી ચંદનબાલા તથા દાદાજીની ચરમપાદુકાઓ છે. મંદિર આકર્ષક અને પુલકિત બનાવે એવું છે.

ગામમંદિરથી પૂર્વ દિશામાં અડધા પોણા માઈલને અંતરે એક ખેતરમાં એક રતૂપન છે. પહેલાં ત્યાં સમવસરણ મંદિર હોવાનું કહેવાય છે. પ્રભુની છેલ્લી દેશના પણ આ સ્થળે જ વર્ષા હશે. ત્યાં જ પાદુકાઓ હતી તે જળમંદિરની નજીકમાં ધર્મશાળાની પાછળ સમવસરણ મંદિરમાં પધરાવવામાં આવી છે.

એ પાદુકા જ્યારે એના મૂળસ્થાને હતી અને ત્યાં રાજ પૂજારી કે ચોડીદાર કોઈ ન હોય ત્યારે જરવાડના છોકરાઓ એની આશાતના કરતા. એમ પણ કહેવાય છે કે—એ તોફાની છોકરાઓ પાદુકા ઉખાડીને પાસેના કૂવામાં નાખતા ત્યારે તે પાદુકા પાણી ઉપર તરતી. આજે પણ પાદુકાના મૂળસ્થાન પાસે એક મીઠા પાણીની કુઈ છે. પાણી ટુકાળમાં પણ નથી સુકાતું. રતૂપની આસપાસની ભૂમિ સ્વેતાંબર સંધને આધીન છે.

* આ રતૂપની આજુબાજુની અમુક જગ્યા સ્વેતાંબર પેઢીના તાબામાં છે. આ સ્થાનના જીર્ણોદ્ધારની પરમ આસક્તતા હતી. પ્રાચીન પૂનિત ભૂમિના સ્થાને એક નાનકડું મંદિર બંધાય તે જૂઠું સ્થાન જળવાઈ રહે તે જરૂરી છે. તે માટે પૂ. પા. સુનિમહારાજશ્રી સ્થાનવિજયજી મહારાજ (ત્રિપુરી)જે એરનપુરાથી નીકળેલ શ્રી સંધના સંધપતિને ઉપદેશ આપી સુંદર સમવસરણના આકારનું મંદિર બંધાવવાનું નક્કી કરાવ્યું હતું. હવે ત્યાંના કામકર્તા ધનુલાલજી સૂચનિત તે સંધપતિના કથન મુજબ વ્યવસ્થા કરી જલ્દીથી મંદિર તૈયાર કરાવે એ જરૂરી છે. સંધપતિ મહાશય પણ તે કાર્ય તરફ લક્ષ આપી પોતે કબજેલ પ્રતિમાને જલ્દીથી સફળ કરે અને પોતાની લક્ષ્મીને સદુપયોગ કરે.

ગામનું મોટું ભવ્ય જિનમંદિર તેની પાસેની વિશાળ ધર્મશાળાઓ કે જેમાં શ્વેતામ્બર જૈન સંઘની પેઠી છે, જે આ તીર્થની વ્યવસ્થા કરે છે. તે તથા સમ-વસરણ જિનમંદિર અને જળમંદિર તથા અનેક જૈન શ્વેતામ્બર ધર્મશાળાઓ કે જે શ્વેતામ્બર જૈન સંઘના તાબામાં છે. શ્રી શ્વેતામ્બર જૈન સંઘ તરફથી જળ-મંદિરના તળાવની ચોતરફ ફરતી જમીન ઉપર બેઠકો રાખવામાં આવી છે. ત્યાં રથયાત્રાનો વરઘોડો શ્વેતામ્બર તરફથી નીકળે છે તથા તળાવની રક્ષા, સુધારો-વધારો બધું શ્વેતામ્બર જૈન કારખાના તરફથી જ થાય છે.

શ્રી શ્વેતામ્બર જૈન પેઠીના વ્યવસ્થાપક બાબુ ધનુલાલજી સુચન્તી ઘણી જ સારી વ્યવસ્થા રાખતા હતા-હાલમાં લક્ષ્મીચંદજી સુચન્તી વહીવટ કરે છે. દિવાળીના દિવસોમાં મોટો મેળો ભરાય છે; હજારો જૈનયાત્રીઓ આવે છે. આ વખતે અજીમગંજના શ્વેતામ્બર જૈન સદ્ગૃહસ્થો વ્યવસ્થા સારી બળવે છે, શ્વેતામ્બર પેઠી પણ ખૂબ સેવા બજાવે છે અને તીર્થોનો હિસાબ બહેરમાં જ સંભાળાવાય છે.

પાવાપુરીને અંગે શ્વેતામ્બર તથા દિગંબર વચ્ચે અદાલતોમાં વિવાદ ચાલે છે. એની પાછળ બંને સમાજના લાખો રૂપીઓ વેડફાઈ ગયા છે. દિગંબર ભાઈઓ કહે છે કે-જળમંદિરમાં પહેલાં પ્રતિમાજી ન હતા. જ્યારે આજથી લગભગ ત્રણસો વર્ષ પહેલાં લખાએલી તીર્થમાળામાં એક-બે નહીં, પાંચ-પાંચ પ્રતિમાઓ હોવાનો ઉલ્લેખ છે:

“ સરોવરમાંહિ શુદ્ધ વિહાર, બધે ભવિયજીનો આધાર;
જિનપ્રતિમાં પાંચ પગલાં, પૂજી પ્રણામી કીજઈ સેવ.”

મંદિરમાં જીર્ણોદ્ધાર વખતે પાયામાંથી બે હજાર વર્ષ પહેલાંની ઇંટો મળી આવવાનું પરવાર થયું છે, અને એ જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર શ્વેતામ્બર શેઠજીનો લેખ છે.

સરોવરમાં સાપ, માછલાં, દેડકાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે પણ એમ કહેવાય છે કે-એ જીવો એક-બીજાને બીલકુલ રંજાડતા નથી. વીર પ્રભુની છાયામાં પ્રાણી માત્ર અહીં અભય-આશ્રય અનુભવે છે.

દિવાળી ઉપર અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. એ વખતે એટલે કે ભગવાનના નિર્વાણસમયની પળોમાં ભગવાનની પાદુકા ઉપરનું જત્ર આપોઆપ ફરકે છે. ભગવાનની ભસ્મ-રજથી પવિત્ર બનેલી ભૂમિનો એ એક ચમત્કાર ગણાય છે.

બધી રીતે જોતાં પાવાપુરી શ્રી જૈન સંઘનું મહાન તીર્થક્ષેત્ર છે. વિવિધ તીર્થકલ્પકાર પાવાપુરી તીર્થ માટે લખે છે કે:-

“ મધ્યમ પાવાનું પહેલાં નામ અપાપા(અપાવા)પુરી નામ હતું. ભગવાન મહાવીર દેવના નિર્વાણ પછી ઇન્દ્રમહારાજે તેનું નામ પાવાપુરી બહેર કયું.” આગળ વિશેષતા દેખાડતાં કહે છે કે “ ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના કાનમાં

ગોવાળીઆએ ખીલા ઠોક્યાં હતા, તે ખીલા આ અપાપાનગરીના વણિક+સિધ્ધાર્થે અને ખરક વેચે આ જ નગરીના નજીકના જ સ્થાનમાં કાઢયા હતા. જે વખતે ખીલા કાઢવામાં આવ્યા તે વખતે ભગવાને જે ચીસ પાડી તેથી નજીકના પહાડમાં જે ભાગ થઈ ગયા જે અઘાવધિ પણ વિદ્યમાન છે. પહાડમાં પડેલી તરાડ હજી મુઘી દેખાય છે.” વળી આ જ નગરીમાં કાર્તિક વદી અમાવાસ્યાના દિવસે (આસો વદિ અમાવાસ્યાના રોજ) કે જે દિવસે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવનું નિર્વાણ થયું હતું, તે દિવસે નિર્વાણસ્થાને ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના સ્તૂપના નાગમંડપમાં અન્ય-દર્શીઓ તેમજ ચારે વર્ષના લોકો યાત્રાએ જાય છે અને ઉત્સવ કરે છે.

પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામી નિર્વાણ પામ્યા તે જ રાત્રીએ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણસ્થાનની પાસે રહેલા કૂવાના પાણીથી દેવોના પ્રતાપથી વિના તેલનો-અર્થાત્ તેલ વિનાx પાણીથી દીવો બળે છે.

આ નગરીમાં ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીએ પહેલાં ઘણીવાર દેશના આપી હતી. અને તેઓશ્રી નિર્વાણ પશુ અહીં જ પામ્યા. આ રીતે અદ્ભૂત મહાત્મ્ય આ શ્રી પાવાપુરી તીર્થનું છે. વિવિધતીર્થ-કલ્પકાર એક વિશેષતા જણાવતાં લખે છે કે-આ નગરીમાં પુન્યપાલ રાજા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને વંદના કરવા આવ્યો હતો. તેણે ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીને તેને આવેલા આઠ સ્વપ્નેનું કૃણ પૂછ્યું હતું, અને પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે તેનો જવાબ આપ્યો હતો. સ્વપ્નેનું કૃણ સાંભળીને પુન્યપાળરાજાએ પ્રતિજ્ઞા પામી દીક્ષા અંગીકાર કરી. આ સંબંધી વિશેષ જણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ “અપાપાપુરી બૃહત્કલ્પ” જોઈ લેવો.

સૌભાગ્યવિજયજી પોતાની તીર્થમાળામાં લખે છે કે “દિવાળીના દિવસોમાં અહીં પાંચ દિવસ ઉત્સવ રહે છે.” જુઓ:—

દિવોત્સવી ઉપરિ ઘણા ચિં આવે આવક લોક; ૭૦

મહોત્સવ મનમાન્યા કરે ચિં મૂકી સઘલો શોક. ૭૦ ૧૦

* સિધ્ધાર્થોક્ત્યા વનાન્તે સ્વરકસુમિષજામ્બજનદ્રોણિભાજઃ,
શલ્યે નિષ્કલ્પ?)યમણિ શ્રુતિયુગવિરવાત્તીવ્રપીઢાદિતસ્ય ।

યસ્યા અભ્યર્ણભાગેડન્તિમજિનમુકુટસ્યોદાશ્રયમુચ્ચૈ;—

અચ્ચન્તીત્કારરાવસ્ફુટિતગિરિદરી દશ્યતેડયાપિ પુરઃ ॥ ૨ ॥

x નાગા અથાપિ યસ્યાં પ્રતિકૃતિનિલયા દર્શયન્તિ પ્રભાવં,
નિઃતૈલે નીરપૂર્ણે જ્વલતિ ગૃહમણિઃ કૌશિકે યન્નિશાસુ ।

મૂયિષ્ટાશ્ચર્યમૂમિ ધરમજિનવસ્તુપદ્મરાજા,

સાડપાપા મધ્યમાદિર્મંત્રુ વરપુરીભૂતયે યાત્રિકેભ્યઃ ॥ ૪ ॥

(અપાપાપુરી [સંક્ષિપ્ત] કલ્પઃ)

પંચરાત્રી નિવસેં સદા ચિં નરનારીના વૃન્દ; ૭૦

દાનપુણ્ય પૂજા કરે ચિં જનમ સંકળ કરે નંદ. ૭૦ ૧૧

પાવાપુરીની મહત્તાસૂચક નીચેના પ્રાચીન પદ્યો ખાસ મનનીય છે. જલ-
મંદિરમાં કેટલી મૂર્તિઓ હતી તે આજથી ત્રણસો વર્ષ પહેલાં યાત્રાએ આવેલ
વિદ્વાન જૈન સાધુ શું લખે છે તે પણ જુઓ.

“કનક કમલ પરિઠય તઉ પાય પાવાપુરી આવઈ જિજ્ઞાસય. ૭૨

ઈન્દ્રભૂતિ પ્રમુખ ઈગ્યાર યજ્ઞકર્મ કરઈ તેણીવાર;
સંઘ ચોમાલીસ બ્રહ્મણ મિત્ર્યા મિથ્યામતિ મોહઈ ઝલહૃત્યા. ૭૩

મન અભિમાન ધરી આવીઆ નામ લઈ જિન બોલાવીઆ;
મન સંશય ટાલઈ જિજ્ઞાસુ દેઈ દીક્ષા થાપ્યા ગણધર. ૭૪

સંઘ ચતુર્વિધ થાપી તામ વિચરત્ર દેસ નયરપુર આમ;
ભાવકલ્પ પ્રતિભાધ કરી, અનુકમઈ આવઈ પાવાપુરી. ૭૫

જીવિત વરસ બહુતરી જાણુ પુણ્ય પાપ ફળ કહઈ સુખજી,
પદ્માન અધ્યયન મનિ ભાવઈ ધિર મુગતિ પહોંતા શ્રીમહાવીર. ૭૬

ગૌતમસ્વામી કેવલ વરઈ ચોસડી ઈન્દ્ર મહોચ્છવ કરઈ,
સંઘ ચતુર્વિધ હર્ષ અપાર જમમાં વર્ત્યો જયજયકાર. ૭૭

વીર જિજ્ઞેસર ગણધરવાદ, પૂજા પગલાં તિહાં પ્રાસાદ,
મુગતિ પહોંતા જીવ વડી, પૂજા જઈ પગલાં નીરમત્રી. ૭૮

સરોવરમાંહી શુદ્ધ વિહાર, જાણે ભવિષ્યનો આધાર,
જિનપ્રતિમા પંચ પગલાં હવે પૂજા પ્રણમી કીજઈ સેવ. ૭૯”

(જયવિજયવિરચિત સમ્મેતશિખરતીર્થમાલા પૃ. ૩૧)

“કનક સરોવર વીચ છે, ચિ. જીવ્યોનિની રાસ; ૭૦

પિણુ કૈાઈ વધ નવિ કરે ચિ. અમર દેવની ભાસ. ૭૦ ૬

આ તીર્થનો છેલ્લો ઉદ્ધાર હાલમાં જ બિકાનેરનિવાસી પુનમચંદજી
શેઠીઆ તરફથી જલમંદિરને આરસમય બનાવી થયો છે. તેમની તરફથી
મંદિરજી નિમિત્તે સવા લાખ રૂપીઆ ખર્ચાયા છે. ટકોરખાતું અને તળાવથી
મંદિરની સડકનો પુલ બાંધવા માટે રૂ. પાંસઠ હજાર મુંબઈનિવાસી બાબુ પન્ના-
લાલજી તરફથી ખર્ચાવાના છે. આ દેરાસર નિરખતાં જ તાજમહાલ યાદ આવે
છે. જૈનોનું તાજ હાલિએ તો પણ ખોટું નથી. પૂર્વના સર્વે તીર્થો પૈકી આ
તીર્થનો વ્યવસ્થા, ઉત્ખલતા વગેરે પ્રથમ પકિતની છે.

ગીરડી

શિખરજીની યાત્રાએ આવતા યાત્રિકોને શિખરજી પહોંચવાના બે રસ્તા છે: એક તો ગીરડી, ઋજુવાલુકા થઈ મધુવન-શિખરજી. બીજો રસ્તો પારસનાથ હીલ સ્ટેશનથી સીધી સડકે મોટર દ્વારા મધુવન થઈ શિખરજી જવાય છે. અમે પાવાપુરીથી ચાલી પથરો નવાહા-કોડારમા^x થઈ ગીરડી આવ્યા.

ગીરડીમાં એક સુંદર શ્વેતાંબર જિનમંદિર અને રાયબહાદુર ધનપતસિંહજીએ બંધાવેલ સુંદર વિશાલ ધર્મશાળા છે. શ્વેતાંબર જૈન યાત્રીઓ અહીં જ ઉતરે છે. સામે જ રેલ્વે સ્ટેશન છે, એટલે યાત્રીઓને અનુકૂળતા સારી રહે છે. સાધુઓ પણ આ જ ધર્મશાળામાં ઉતરે છે. અહીંથી ૧૮ માઈલ દૂર મધુવન છે. ગૃહસ્થોને માટે વાહનની સગવડ મળે છે. રોજ મોટરો દોડે છે. ગીરડીની આસપાસ કાલ-સાની ખાણો પુષ્કળ છે. તેમજ ગામને ફરતાં ચોતરફ રેલ્વે પાટા પથરાયા પડ્યા છે. ગામમાં સાંઝ અને સવારમાં તો ધૂપાડો જ ધૂમાડો દેખાય છે. મંદિરજી અને ધર્મશાળાની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબર પેઢી તરફથી રાખવામાં આવે છે. વ્યવસ્થાપકોએ વ્યવસ્થા સુધારવાની જરૂર છે.

ઋજુવાલુકા

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાનું સ્થાન છે. બ્રાહ્મર નદીને કાંઠે જ નાની સુંદર શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા છે. તેની પાછળ શ્રી વીરપરમાત્માનું નાનું નાજુક અને ભવ્ય મંદિર છે. અંદર શ્રી વીરપ્રભુની પાદુકા છે. જે સ્થાને પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યું હતું તે ઋજુવાલુકા નદીને અત્યારે બ્રાહ્મર નદી કહે છે, કિન્તુ વસ્તુતઃ નદીનું નામ બ્રાહ્મર નહિ પરંતુ ઋજુવાલ (ઋજુવાલ) છે. નદીની એક બાજુ બ્રાહ્મર ગામ હોવાથી અને તેની પાસેથી જ નદી વહેતી હોવાથી તેનું નામ બ્રાહ્મર પડ્યું છે. બાકી બીરી રીતે નદીનું નામ ઋજુ-વાલ જ છે તેમજ હાલના આપણા મંદિરથી નદી તરફ જ ત્રણેક માઈલ દૂર જમક ગ્રામ પણ વિદ્યમાન છે, તેને જમગામ પણ કહે છે. ત્યાં શાલનાં વૃક્ષોનું ગાઢ

પારસનાથ હીલ સ્ટેશનનું નામ છે. અહીં સ્ટેશન સામે જ રોડ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની ધર્મશાળા છે. ત્યાં સુનિમ અને બીજા માણસો રહે છે, જેમણે પેઢી તરફથી શિખરજી પહોંચી પૂરેપૂરી વ્યવસ્થા જાળવે છે. યાત્રિકો અહીંથી નીમીયાધારને રસ્તે થઈ સીધા પહોંચ ઉપર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ટુંક ઉપર જઈ શકે છે. ટુંકની નીચે જ એક ડાક બંગલો છે, પરંતુ યાત્રીઓને તો મધુવનમાં રહેલાં જિનમંદિરોનાં દર્શનનો લાભ મળે અને બીજી પણ બધી અનુકૂળતા રહે માટે સ્ટેશનથી મધુવન જઈ શકે. કોડીમાં ઉતરી પછી જ શિખરજી પહોંચ ઉપર જવું ઉચિત છે.

x કોડારમામાં અખરખતી ખાણો પુષ્કળ છે. એ રસ્તે જમલ પણ મળ્યાં આવે છે.

જંગલ પશુ છે. આપણે જ્યાં કેવળજ્ઞાનસ્થાન માની પૂજાએ છીએ ત્યાં ચોતરફ શાલનાં વૃક્ષો વિપુલ પ્રમાણમાં હતાં, પરંતુ હમણાં થોડાં વર્ષો પહેલાં જ તે ઝાડો કપાવી નાખવામાં આવ્યાં છે. એટલે અત્યારનું જમકામ એ જ જલીય (જૃમ્ભક) કામ છે, અને ઋણવાલ નદી એ જ ઋણવાલુકા છે.

જે સ્થળે પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થયું છે અને જે સ્થાને પ્રભુએ પ્રથમ દેશના આપી છે તે સ્થાનનું વાતાવરણ એટલું બધું શાંત અને પૂનિત છે કે આપણને ત્યાંથી ઉઠવાનું મન જ ન થાય. બાર બાર વર્ષો પર્યંત ઘેર તપશ્ચર્યા કરી, જે સ્થાને ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે અણુમૂલ રત્ન-કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તે સ્થાનના અણુએ અણુમાં હજી પણ અપૂર્વ શક્તિ ભરી છે. જે મહાપુરુષે કેવળજ્ઞાનરૂપી મહાન રત્ન પ્રાપ્ત કરી તેના પ્રથમ પ્રકાશ જે સ્થાનેથી પ્રગટ કર્યો ત્યાં હજી પણ તેવા વાતાવરણનું મધૂરું ગુંજન ચાલતું હોય એમ ભવ્ય ભક્તોને જરૂર લાગે છે. જે સ્થાને પ્રભુ મહાવીરદેવે શુકલધ્યાનના બે પાયા વટાવી ત્રીજાનો આરંભ કરી જે વખતે કેવળજ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર કર્યો તે સ્થાને બેસી આપણને પણ તેમ કરવાનું મન તો થાય છે. પરંતુ માગ્યદ્વીનાં એ સ્લોક યાદ આવી જાય છે. આત્મવિશુદ્ધિની અપૂર્વ જડીબુટ્ટી અહીં ભરી છે. હૃદયને હૃદયમય્યાવી મનુષ્યને પોતાના પૂર્વકૃત્યોનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરાવી, પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમાં તપાવી, આત્મવિશુદ્ધિ કરાવે તેવું પૂનિત આ સ્થાનનું વાતાવરણ અઘાવધિ વિઘ્નમાન છે.

આત્માર્થીઓએ અહીં આવી એક વાર અવશ્ય અનુભવ કરવા જેવો છે. બીજી નદીઓ ધણી હશે, શાંત વાતાવરણ પણ હશે કિન્તુ અહીંના વાતાવરણમાં જ કંઈક અપૂર્વ ભવ્યતા, કાંઈક તાઝગી અને પવિત્રતા ભરી છે, કે આત્માને અપૂર્વ વીર્ય ફેરવવા પ્રેરે, ઉચ્ચ અતીવ આદર્શને પ્રાપ્ત કરવા લલચાવે અને વિભાવ દશાનો ત્યાગ કરાવી, સ્વભાવ દશામાં રમણ કરાવી, આધ્યાત્મિક સુખની સાચી ઝાંખી કરાવે તેવું આ સ્થાન છે. જે મહાનુભાવને બહિર્મુખ વૃત્તિઓનો ત્યાગ કરી આંતરમુખદશા પ્રાપ્ત કરવી હોય, આત્મિક આનંદના અનહદ નાદનો અનુભવ કરવો હોય તેઓ એક વાર અહીં જરૂર આવે. ખાસ કરીને શ્વેતાંબર જૈન મંદિરથી પૂર્વ ઉત્તર તરફ બે એક માઈલ દૂર જઈ એક્ષવાથી, થોડીવાર નિશ્ચિત મને ધ્યાન કરવાથી કંઈક અપૂર્વતાનું જ્ઞાન જરૂર થશે જ થશે.

આ સ્થાન પરત્વે કેટલાક મહાનુભાવો એમ કહે છે કે-આ સ્થાપનાતીર્થ છે. અમારી દૃષ્ટિએ એ વાત લગારે સાચી નથી લાગતી. અહીંથી ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવ પાવાપુરી ગયા છે. શાસ્ત્રોમાં વર્ણન આવે છે કે-આ સ્થાનથી પાવાપુર (અપાપાપુરી) ૧૨ યોજન દૂર છે. આજે પણ પ્રાયઃ અહીંથી પાવાપુરી એટલી જ દૂર છે. પગરસ્તે લગભગ સો માઈલ દૂર અહીંથી પાવાપુરી છે. બાર યોજનની દૃષ્ટિએ આ વસ્તુ બરાબર મળી રહે છે. બીજું જમકામ અને

ઝલુપાલ નદી પણ વિદ્યમાન છે એટલે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના દેવસાનનું સ્થાન આ જ છે એમ અમને નિર્વિવાદ લાગે છે.

આ સ્થાનને શ્વેતાંબર જૈનો જ તીર્થરૂપે માને છે. દિ. જૈનો અહીં તીર્થ જેવું કશું જ નથી માનતા. અહીંના વહીવટ શ્વેતાંબર જૈન કોઠી તરફથી મેનેજર શ્રીચુત મહારાજ બહાદુરસિંહજી કરે છે.

પ્રાચીન તીર્થમાલાઓમાં આ સ્થાન માટે વિવિધ મતભેદો છે. બાકી અત્યારે તો ગીરડીથી ચિખરજી જતાં વચમાં જ આવે છે. ત્યાંથી ચિખરજી આઠ માઈલ દૂર છે.

મધુવન

ઝલુપાલુકાથી મધુવન જતાં રસ્તામાં ચોતરફ જંગલ આવે છે. વચમાંથી નાના નાના રસ્તા પણ ધણા નીકળે છે. સાથે લોમિયો હોય તો જ એ નાના નાના રસ્તે જવું ઉચિત છે, નહિં તો સડક રસ્તે જ જવું હિતાવહ છે. મધુવનમાં વિશાલ શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા* છે. શ્વેતાંબર ધર્મશાળાના રસ્તા તરફ જતાં હરવાબના નાકે જ વિશાળ વટવૃક્ષની નીચે જ તીર્થરક્ષક શ્રી લોમિયાજી દેવનું મંદિર છે. તીર્થ—પહાડના આકારની ભવ્ય આકૃતિ છે. સ્મરણ કરનાર ભક્તનું વિશ્વ હરનારી સાક્ષાત્ ભગતી જ્યોત રૂપ છે. દરેક શ્વે. યાત્રી અહીં આવતાં, પહોંચે ઉપર જતાં, અને નીચે આવી ધર્મશાળામાં જતાં આ તીર્થરક્ષક દેવને ભક્તિથી વંદના-નમસ્કાર જરૂર કરે છે.

ધર્મશાળાનો આગળનો ભાગ વટાવીને આગળ જતાં સામે જ શ્વેતાંબર પેઢી છે, જે આ તીર્થનો સંપૂર્ણ વહીવટ કરે છે. અંદર એક જ કિલ્લામાં ૧૨થી૧૩ જિનમંદિરો છે ૧-૨-૩માં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજી મૂલનાયકજી છે. ચોથામાં શ્રી વીશ જિનની પાહુકા છે. પાંચમામાં શ્રી શુભ ગણધરના સુંદર મૂર્તિ છે. છઠ્ઠામાં શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથજી પ્રભુ મૂલનાયકજી છે. તથા ઉપર શ્રી સંભવનાથ પ્રભુ મૂલનાયકજી છે. સાતમામાં શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજી મૂલનાયક છે. આ મુખ્ય મંદિર છે જેની આજુબાજુ બીજા જિનમંદિરો છે. આઠમામાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજી, ઉપર શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુજીના ચોમુખજી, નવમામાં શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી, દશમામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી મૂલનાયક છે* બારમામાં ગામ બહાર રાજા દોડીના મંદિરમાં શ્રી સુધર્માસ્વામીજી છે અને તેરમું શ્રી લોમિયાજીનું મંદિર. મધુવનથી પહોંચે ઉપર જવના સીધો રસ્તો છે. એકાદ ફાર્ગ દૂર જતાં પહોંચે અઢાલ આવે છે.

* મધુવનની શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળાની બંને બાજુ અનુક્રમે વીશપંથી અને તેરપંથી દિગંજોની ધર્મશાળા નવી બની છે, પરંતુ શ્વેતાંબરો જેવી રીતે, અનુક્રમતા તેમજ એટલાં મંદિરો વગેરે ત્યાં નથી.

શ્રી સમ્મેતશિખરજી

મધુવનથી એક ફર્લાંગ દૂર શ્રી શિખરજી પહાડનો ચઢાવ શરૂ થાય છે. હાલમાં આ પહાડને પાર્શ્વનાથ હીલ કહે છે. મધુવનની પોસ્ટ ઓફિસનું નામ પારસનાથ છે. હમણાં ઇસરી સ્ટેશનનું નામ પણ પારસનાથ સ્ટેશન રાખવામાં આવ્યું છે. આ સ્થાન આખા બંગાળમાં ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ છે. અહીંના લોકો પૂછે છે ‘કૌથાઇ બજારો’ જવાનમાં-‘પારસનાથ’ એટલું કહ્યું એટલે બસ; તમને બક્ષિત અને માનથી બધી અનુકૂળતા કરી આપશે. પહાડ ઉપર છ માઇલ ચઢવાનું છે. વચમાં શાસનરક્ષક દેવીની દેરીઓ આવે છે. પહાડ ઉપર ગયા પછી લગભગ અર્ધે રસ્તે-૩ માઇલે ગંધર્વ નાલું આવે છે. ત્યાંથી ગાા માઇલ સીતાનાલા-શીતનાલુ આવે છે. ગંધર્વનાલા પાસે શ્વેતાંબર તલાટી-ધર્મશાલા છે. અહીં સગવડ સારી છે. શ્વે. જૈન યાત્રીઓને લાડુ અને સેવ યાત્રા કરીને પાછા વળતાં અપાય છે. ગંધર્વનાલાનું જલ મીઠું અને પાચક છે. રાત્રે અહીં પહાડના જંગલી પ્રાણીઓ-વાઘ વગેરે પ્રાણીઓ પાણી પીવા આવે છે. પહાડમાં પહેલા હાથીઓ ઘણા રહેતા હતા તેમજ ગેંડા, સાબર, રીંછ, વાઘ, શિયાળ વગેરે ઘણાં પ્રાણીઓ રહેતા હતાં. હમણાં શીકારી પ્રાણી ઓછાં થઇ ગયાં છે તેમ જ વિવિધ પ્રકારના સાપ પણ રહે છે. આખો પહાડ સુંદર :વનરાજીથી લીલોછમ રહે છે. હરડે વગેરે ઔષધીઓ-જડીબુટ્ટીઓ પણ પુષ્કળ થાય છે. બધાયથી વધારે વાંસ થાય છે. તેમજ ચા અને બીજાં સ્વાદીષ્ટ ફલોના બગીચા તથા ખેતરો પણ ઘણાં છે. અહીં લાકડું અને ઘાસ પણ પુષ્કળ થાય છે. પહાડની આવક સારી છે.

ગરમીમાં પણ દર મહિને એકાદ બે વાર વર્ષાદ પણ જરૂર પડી જાય છે. અને વર્ષાઋતુમાં તે પહાડ સાથે વાદળાં અથડાય છે. વાદળાંથી પહાડ ઢંકાઇ જાય છે. ગરમીની ઋતુમાં હજારીબાગ જીલ્લાના કલેક્ટર અને બીજા ઉપરી અધિકારીઓ ઘણી વાર અહીં આવે છે. આ પહાડ ઉપર કોઇને પણ શિકાર ખેલવાની-કરવાની સખ્ત મનાઈ છે. અધિકારીઓ નિયમ બરાબર જાળવે છે અને મંદિરોમાં જાય ત્યારે પણ જૈન ધર્મના નિયમો પાળે છે.

છ માઇલનો કઠણ ચઢાવ ચઢ્યા પછી ઉપર જતાં પ્રથમ જ શ્રી ગણધરની દેરીનાં દર્શન થાય છે. અહીં ચોવીશ ગણધરનાં પગલાં છે. આને ગૌતમસ્વામીની દેરી કહે છે. અહીંથી શ્રી ચંદ્રપ્રભુની ટુંક, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ટુંક અને મેઘાડંબરની ટુંક તથા જલમંદિર જવાના અને નીચે ઉતરવાના એમ વિવિધ રસ્તાઓ નીકળે છે. દેરીની સામે જ શ્વેતાંબરો તરફથી પુરાણી રક્ષણ ચોકી છે, જેમાં શ્વેતાંબરો તરફથી જ નેપાલી ચોકીદારો રહે છે. તેઓ થોડા પગારે તીર્થની સેવા ખૂબ નીમકહલાલીથી બજાવે છે.

પહાડ ઉપર કુલ ૩૧ મંદિરો છે, જેમાં ચોવીશ તીર્થ કરની ચોવીશ દેરીઓ;

શાશ્વતાન્નિની ૪ દેરોઓ; ગૌતમાદિ ગણધરોની ૧ દેરી, શુભ ગણધરની ૧ દેરી, અને એક જલમંદિર છે. જલમંદિરની પાસે જ સ્વેતાંબર ધર્મશાલા, સ્વેતાંબર કોઠીના નોકરો, પૂજારીઓ આદિને રહેવાની એક બીજી સ્વતંત્ર ધર્મશાળા છે. અને પાસે જ એક મીઠા પાણીનો સુંદર ઝરો છે. આખા પહાડમાં ઉપરના ભાગમાં અહીં જ બારે માસ પાણી રહે છે. સ્વે. જૈન યાત્રિકોને પૂજા અર્થે ન્હાવા વગેરેની સગવડ અહીં સુંદર રીતે મળે છે. ધર્મશાળામાં બેસી બાળકો વગેરે જલપાન, નાસ્તો વગેરે કરે છે.

ઉપર બધે પ્રદક્ષિણા કરનારા શ્રી ગૌતમસ્વામીની દેરીથી જ તેની શરૂઆત કરે છે. અનુક્રમે શ્રી કુંથુનાથજી, શ્રી ઋષભ પ્રભુજી, શ્રી ચંદ્રાનંદ પ્રભુજી, શ્રી નેમિનાથ પ્રભુજી, શ્રી અરનાથ પ્રભુજી, શ્રી મલ્લનાથ પ્રભુજી, શ્રી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુજી, શ્રી સુવિધનાથ પ્રભુજી, શ્રીપદ્મ પ્રભુજી, શ્રી મુનિસુવતરવામિ, શ્રી ચંદ્ર પ્રભુજી (બધાયથી દૂર અને ઠંડિયુ ભાગે આ દેરીએ જવાનો છે), શ્રી ઋષભદેવજી, શ્રી અનંતાનાથ પ્રભુજી, શ્રી શીતલનાથ પ્રભુજી, શ્રી સંલવનાથ પ્રભુજી, શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુજી, શ્રી અભિનંદનસ્વામિ અને ત્યાંથી વાસુપૂજ્ય પ્રભુજીની દેરી પાસે થઈ જલમંદિર જવું.

જલમંદિર

આખા પહાડ ઉપર અહીંના મંદિરમાં જ મૂર્તિઓ છે. મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્તિ છે. મંદિર બહુ જ સુંદર અને રળીયામણું છે. હમણાં સુંદર રંગોળી વિવિધપ્રકારનું ચિત્રલેખન ઝરીયાના ધર્મનિષ શેઠ કાલીદાસ જશરાજ તરફથી કરાવવામાં આવેલ છે. બીજી મૂર્તિઓ પણ સુંદર અને પ્રભાવશાલી છે. મંદિરને ફરતો કિલ્લો છે, જેથી વ્યવસ્થા સારી રહે છે. આ સ્થાન સ્વે. દિ. ઝઘડાથી સુક્ષ્મ છે. અહીં એકલા સ્વેતાંબર જૈનો જ દર્શન આવે છે.

જલમંદિરની સામે જ શ્રી શુભ ગણધરની દેરી છે. મંદિરજીની સામેથી જ રસ્તો નીકળે છે. રસ્તો વિકટ છે અને દેરી ખંડિત થયેલી હોવાથી ત્યાંથી પાડુ-કાઓ લઇને જલમંદિરમાં બિરાજમાન કરવામાં આવેલ છે. દેરીના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર છે. પહેલાં પહાડ ઉપર આવવાનો સરલ માર્ગ અહીંથી હશે. શુભ ગણધરની દેરીથી પુનઃ જલમંદિર આવી ત્યાંથી અનુક્રમે, શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુ, શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુ, શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુ, શ્રી મહાવીરસ્વામી, શ્રી સુપાર્શ્વનાથજી, શ્રી વિમલનાથ પ્રભુજી અને શ્રી નેમનાથ પ્રભુજી, સૌથી છેલ્લે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની દેરીએ જવું. જલમંદિરથી ૧૫ માઈલ દૂર મેઘાડંબર ટુંક ઉપર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની સુંદર દેરી છે. આને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની ટુંક પણ કહે છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું મંદિર આખા પહાડમાં જિંચી ટેકરી ઉપર આવેલ છે. ઉપર મંદિરજીમાં જવા માટે ૮૦ પગથિયાં ચઢવાં પડે છે. એક તો શિખરજીનો

પહાડ જ ઊંચો છે; તેમાં વળી આ જિયામાં જિંચું શિખર છે. તેની ઉપર દ્વરથી દેખાતું અને જાણે આકાશની સાથે વાતો કરતું હોય તેવું મંદિરનું સફેદ-ઉજ્જ્વલ શિખર ખરેખર બહુ જ દૃશ્યકર્ષક લાગે છે. જેને ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરવી હોય તે અહીંથી જઈ શકે છે એમ કહેતું હોય તેમ એ સ્થાન બહુ જ ભગ્ય અને પવિત્ર છે. અહીંથી આખા પહાડનો દેખાવ બહુ જ રળીયામણો લાગે છે. આખા પહાડની લગભગ ઘણીખરી દેરીઓનાં અહીંથી દર્શન થાય છે. નીચે ચોતરફ લીલીછમ હરીયાળી ભૂમિ નજરે પડે છે. દૂર દૂર ચાના બગીચા દેખાય છે. દક્ષિણમાં દૂર સુદૂર દામોદર નદી દેખાય છે. ઉત્તરે ઋણવાલુકા દેખાય છે. પૂર્વમાં સામે જ શ્રી ચંદ્રપ્રભુની દેરી દેખાય છે. આખા પહાડ ઉપર ફરતાં કુલ છ માઈલ થાય છે. આ મંદિરજીનો જીર્ણોદ્ધાર કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ દાનવીર રાય બદ્રીદાસ મુકીમ ઝવેરીએ કરાવેલો છે. મંદિરજીની બાજુમાં નીચે એક ચોરડીમાં શ્વે. પેઢીનો પૂજારી તથા સિપાઈ રહે છે.

આ પ્રદેશમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની માનતા બહુ જખરી છે. અહીંની પ્રજા શ્રી પાર્શ્વનાથજીને (વિવિધ નામે પૂજે છે અને શ્રદ્ધાથી નમે છે. “પારસનાથમણિ મહાદેવ, પારસમણિ મહાદેવ, પારશનાથ મહાદેવ, પારસનાથ બાબા, ભયહરપાર્શ્વનાથ, કાળીયાબાબા આદિ અનેક ઉપનામોથી અહીંની અજૈન જનતા પ્રભુજીને રોજ સંભારે છે, ભક્તિથી નમે છે અને ચરણ ભેટે છે. આ તીર્થ માટે ત્યાં સુધી સાંભળ્યું છે કે “જે પારસનાથ નથી ગયો તે માતાના પેટે જન્મ્યો જ નથી ” અર્થાત્ તેનો જન્મ વ્યર્થ ગયો છે.

શિખરજી ગિરિરાજ ઉપર શ્રી આદિનાથ પ્રભુ, શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી, શ્રી નેમનાથ પ્રભુ અને પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવ સિવાયના વીશ તીર્થંકરો અહીં જ આખરી અણુસણ કરી શુક્રિત પામ્યા છે. આ સિવાય અનેક ગણધરો, સૂર્યુગવો અને સ્થવિર મહાત્માઓ અણુસણ કરી અહીં નિર્વાણ પામ્યા છે. છેલ્લે છેલ્લે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજી અને તેમનો શિષ્યસમૂહ અહીં નિર્વાણ પામ્યા હોવાથી પહાડનું નામ પારસનાથ પહાડ કહેવાય છે. શિખરજીને શ્રી શત્રુજય-સિદ્ધાયલની સમાન ગણ્યો છે.

* આ વસ્તુ નીચેની સ્તુતિમાંથી સરલતાથી સમજશે

“અષ્ટાપદે શ્રી આદિ જિનવર, વીર પાવપુરી વર
વાસુપૂજ્ય ચંપાતયર સિદ્ધા, નેમ રેવા ગિરિવર
સમ્મેતશિખરે વીશ જિનવર મુક્તિ પહોંચ્યા મુનિવર
ચોવીશ જિનને નિત્ય વંદુ સયલ સંઘ સુહૃદૃ”

“ સમ્મેતાચલ શત્રુજઈ તોલે; સીમંધર જિણુવર ઈમ બોલઈ, એહ વચણુ
નવિ ડોલઈ ॥ ૪૬ ॥

સીધા સાધુ અનંતા કોડી અષ્ટકર્મ ઘન સંકલ ત્રોડી વંદું બે કર બોડી ।

સિદ્ધક્ષેત્ર જિણુવર એ કહઈ પૂણ પ્રણમી વાસઈ રહી મુગતિતણા સુખ લહીયછાપનઃ
(શ્રી જયવિજયવિરચિત સમ્મેતશિખરતીર્થમાળા પ્રા. તી. પૃ. ૨૮)

આ આખો શિખરણ પહાડ મોગલસમ્રાટ અકબરે કરમુકત કર્યો હતો
અને જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીને અર્પણ કર્યો હતો. બાદશાહ અકબરના
ફરમાનમાં લખ્યું છે કે—

“ સિદ્ધાચલ, ગિરનાર, તારંગા, કેશરીયા ઔર આબુ કે પહાડ જો
ગુજરાત મેં હૈ, તથા રાજગૃહી કે પાંચ પહાડ ઔર સમ્મેતશિખર ઉર્ફ પાર્શ્વનાથ પહાડ,
જો બંગાલ મેં હૈ તથા ઔર મી શ્વેતાંબર સંપ્રદાય કે ધર્મસ્થાન જો હમારે તાબે કે
મુલ્કોં મેં હૈં વેસમી જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાય કે આચાર્ય હીરવિજયશ્રરિ કે સ્વાધીન
કિયે જાતે હૈં । જિસસેં શાન્તિપૂર્વક યે इन पवित्र स्थानों में अपनी ईश्वर-
भक्ति किया करे । ”

(કૃપારસ કોષ પૃષ્ઠ ૪૦)

આ પછી બાદશાહ અહમદશાહે ઈ. સ. ૧૭૫૨માં મધુવનકોડી, જયપારંચા
નાહુ, પ્રાચીન નાહુ, જલહરી કુંડ, પારસનાથ-તલાટી વચ્ચેનો ૩૦૧ વીંધા પારસનાથ
પહાડ, જગત્શેઠ મહેતાબરાયને હેટ આપ્યો છે. અહીં જગત્શેઠ મંદિર પણ
બંધાયું હતું (આમાં વચમાં શીતા નાલાનું નામ શીતાનાહુ લખ્યું છે. તા.
૧૬-૩-૧૮૩૮માં ચામાચરણ સરકારે કરેલ પર્યાયન બાષાંતરનો સાર છે) તથા
પાદશાહ અબુ અલ્લખાન બહાદુરે ૧૭૧૫માં પાલગંજ-પારસનાથ પહાડ કરમુકત
કર્યો હતો.

પહાડ ઉપર જવાના રસ્તા પણ અનેક છે. ટોપચાચીથી તો પગહંડીને રસ્તે
માત્ર ચાર જ ગાઉ થાય છે. ચંદ્રપ્રભુની ટુંકથી પણ ચડાય છે અને શુભ મણુધરની
ઢેરીથી પણ રસ્તો નીકળે છે. પણ અત્યારે તો માત્ર બે રસ્તા પ્રસિદ્ધ છે. ઇસરી અને
મધુવનથી બધાય યાત્રીઓ ચઢે છે. પહાડમાં અનેક ગુફાઓ છે. તેમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભુની
ગુફા સૌથી મોટી છે.

આવા પવિત્ર સ્થાનોમાં જ ત્યાગમૂર્તિ મુનિ-મહાત્માઓએ શુકલધ્યાન
ધરી કેવલજ્ઞાન ચાવત મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યું છે. આને પણ આ સ્થાન પૂનિત વાતા-
વરણથી યોગપ્રેત છે. મુમુક્ષુ જીવોને આ વાતાવરણની ઘણી જ અસર થાય છે. ક્ષણ-
ભરે તો સંસારની ઉપાધી અને અશાંતિ ભૂલાવી આત્માની સ્વશાન્તિ લાન કરાવે
છે. તીર્થની યાત્રા ઠા. શુ. ૧૫થી લઈને ઠા. શુ. ૧૫ સુધી સુખરૂપ થાય છે.

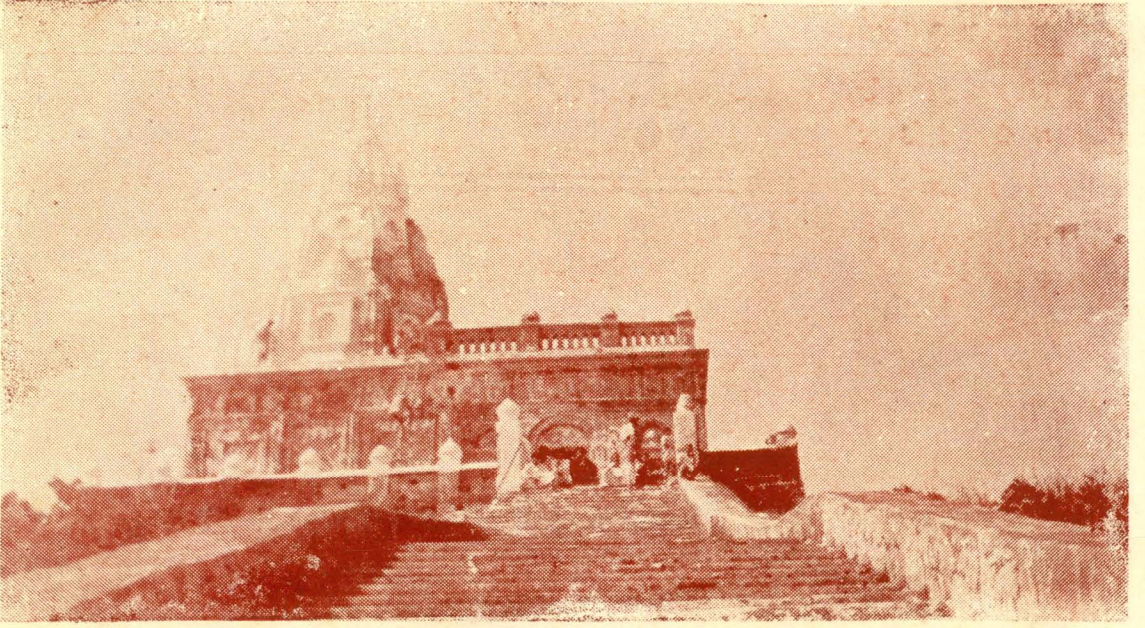
ખાદ યાત્રા કરવામાં તો વાંધો નથી પરંતુ ગરમીની ઋતુમાં પાણી ખગડી જાય છે અને મેલેરીયાની અસર કરે છે.

મધુવનથી પહાડમાં થઈ પમહંડી રસ્તે ઇસરી (પાર્શ્વનાથ) માત્ર દશ માઈલ જ થાય છે. જે H. I. R. મેનલાઈનનું સ્ટેશન છે. મધુવનથી ચોટર રસ્તે ફરીને પણ ઇસરી જવાય છે. પહાડ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ગંધર્વનાલા તલાટીમાંથી ભાતુ લઈ જમીને નીચે મધુવન ઉતરવું.

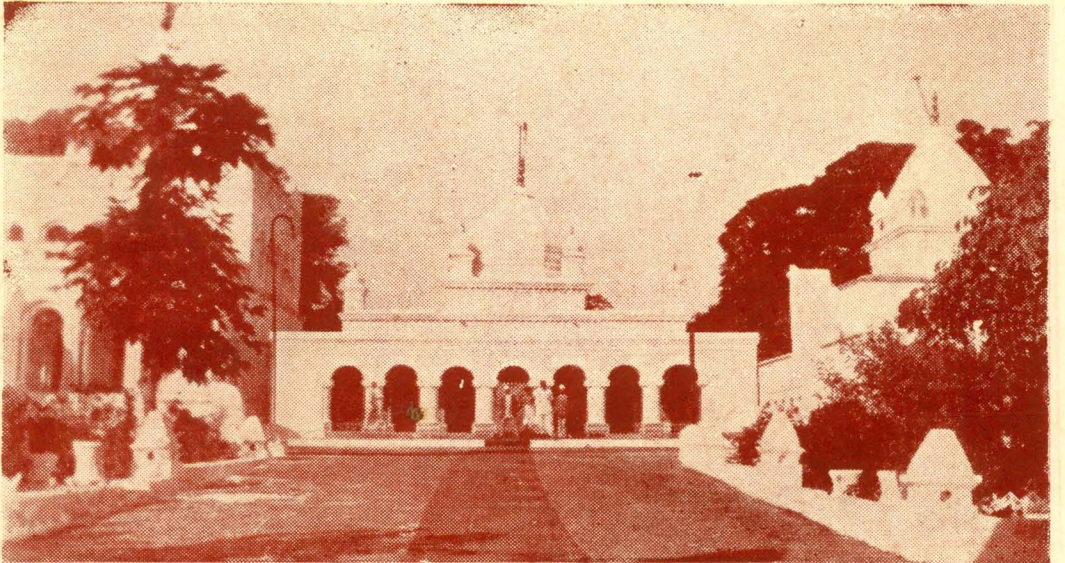
આ તીર્થ-ગિરિરાજ શિખરણ પહાડ મૂલથી જ શ્રી શ્વેતાંબર સંઘની માલીકીનો જ હતો. છેલ્લાં દોઢસોથી બસો વર્ષમાં પાલગંજના રાજાની કબજા શરૂ થઈ હતી. તેણે અંગ્રેજોને હવા ખાવાના ખંગલા ખંધાવવા પરવાનો આપ્યો હતો. આ સમયે ભારતવર્ષના શ્વેતાંબર જૈન સંઘે સખા પ્રેટેસ્ટ ઉઠાવેલો. આ વખતે કલકત્તાના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરો રાય બદ્રીદાસજી મુકોમે અસાધારણ પ્રયત્ન ઉઠાવ્યો હતો અને અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ ધર્મચીર આ. ક. ની પેઢીના પ્રમુખ શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈએ આખો પહાડ વેચાતો લઈ શ્વેતાંબર સમાજની મુખ્ય તીર્થરક્ષક આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને અર્પણ કર્યો હતો. આજે આખા પહાડ ઉપર આ. ક. પેઢીની સાર્વભૌમ સત્તા છે અર્થાત્ નીચેથી લઈને ઠેક ઉપર સુધીનો આખો પહાડ આ. ક. પેઢીનો છે. જે વ્યવસ્થા સારી રહે અને પ્રમાણિક મેનેજર હોય તો આવક પણ સારી થાય તેવું છે.

શિખરણ માટેનું સુંદર ઐતિહાસિક વર્ણન ઘણું મળે છે પરંતુ લંબાણના બચથી એ બધું ન આપતાં ટૂંકમાં જ જરૂરી ઉતારા આપું છું.

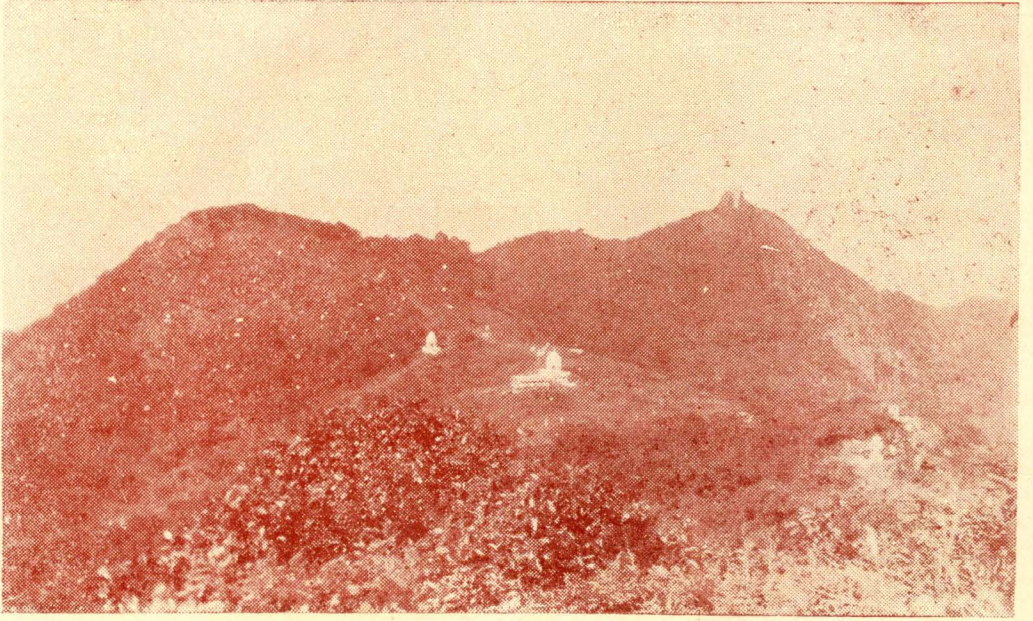
“છટ્ટા પદ્મ પ્રભુ જિનદેવ ત્રણ સદ્ય અકૃતવંસી સિઉં હેવ, મુગતિ વયાં ઝતેવ; શ્રી સુપાસ સમેતાયલ શરૂં પંચ સયા મુનિ સિઉં મુનિ અંગઈ મુગત ગયા રંગઈ ॥૪૫॥ છ સહસ મુનિવર સાયઈ સિધવિમલજીને સર શિવપદ લીધ, સયલ કરમ ખય કીધ સાત સહસ મુનિસ્યું પારિવારિયા અનંતાથ સિવરમણી વરોયા, ભવસાયર ઉતરોયા ॥૪૬॥ અકૃસયાં મુનિવર સ્યું જીવતા ધર્મનાથ જિન મુગતિ પહુતા, તિથેસરજ્યવંતા; શાંતિનાથ નવસય સિઉં જાણુ પંચ સયાસ્યું મલ્લવધાણુ, સમેતશિખર નિરવાણુ ॥૪૭॥ તેત્રોસ મુનિવરસ્યું જિન પાસ મુગતિ પહુતા લીલાવલાસ, પુરઈ ભવિયણુ આસ; અજિતાદક જિણુવર સુહકાર સહસ સહસ મુનિવર પરિવાર, પાખ્યા ભવનો પાર ॥૪૮॥ એણું ગિરિ વીસ તીર્થંકર સીધા વીસ ટુકં જગિ હુઆ પ્રસિધા, પૂજી બહુ ફલ લીધા, સમેતાયલ શત્રુંજય તોલઈ સીમંધર જિણુવર ઇમ બોલઈ, એહ વયણુ નાવ ડોલઈ ॥૪૯॥ સીધા સાધુ અનંતા કાંડો અષ્ટ કર્મ ધન સકલ ત્રોડી, વંદું બે કર જોડી; સિદ્ધક્ષેત્ર જિણુવર એ કહીઈ પૂજી પ્રણુમી વાસઈ રહીઈ મુગતિતણા સુખ લહઈ. ત્રિભુવનમાંહે તીરથ રાજઈ દેવદુહી દીન પ્રાંત વાજઈ, મહિમા મહિઅલ ગાજઈ; કીજઈ વહી તીરથ ઉપવાસ તો નવિ અવતરીઈ અન્ન(ગભ)વાસ, કહિ મહિમા જિન પાસ.

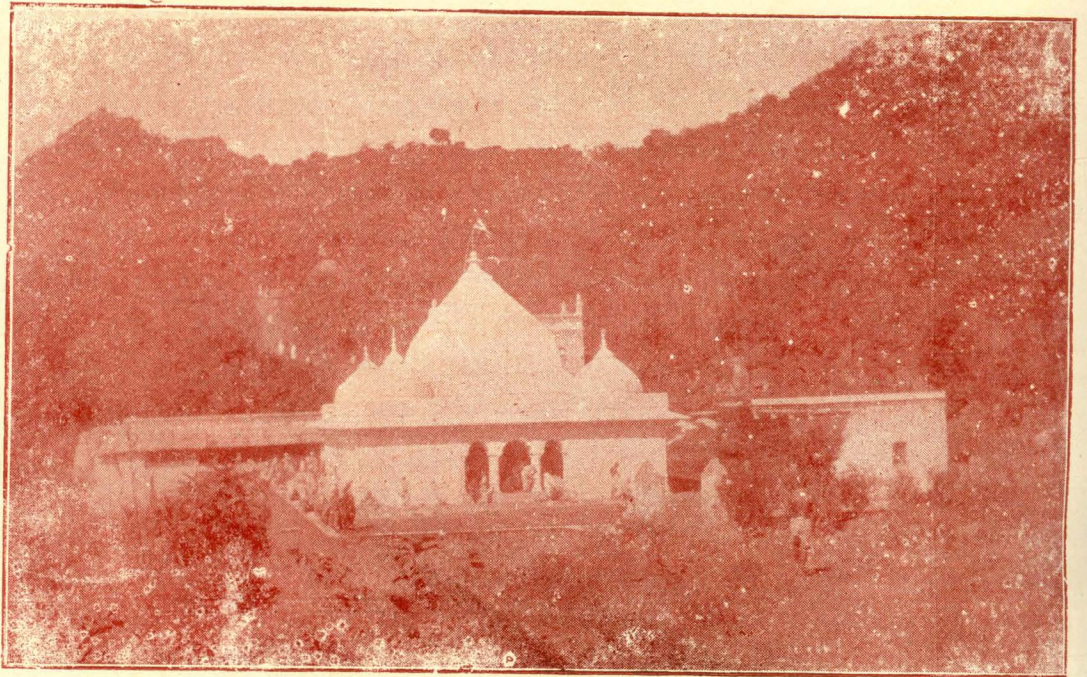
શ્રી સમેતશિખરજી : પહાડ ઉપરનું મુખ્ય જિનાલય

શ્રી સમેતશિખરજી : તળેટીનું શ્વે. જિનાલય

શ્રી સમ્મેતશિખરજી પહાડનું એક વિરંગ દશ્ય

શ્રી સમ્મેતશિખરજી જળમંદિરનું દશ્ય

કીજઈ પૂજા દીજઈ દાન સમ્મેતશિખરજી કીજઈ ધ્યાન, લહઈ કેવલગ્યાન,
એહ ગિરિ દીકઈ મનિ ઉદ્દાસ એહગિરિ ફરસઈ કર્મ વિષ્ણુસ, હોવઈ મુગતિનિવાસ.

(વસ્તુ)

સમ્મેતગિરિવર સમ્મેતગિરિવર કરૂં વખાણુ, રસપુરિ રસકૃપિકા વિવિધવેલી ઉવધી સોહઈ
અચચ્છાંહું દ્રુમ દીપતો વજ્રખાણી ત્રિભુવન મોહઈ, સયલ તીર્થમાંહિં રાજી ઉ એ
સિદ્ધક્ષેત્ર સુખધામ,

મહિમા પાર ન પામયઈ વલિ વલિ કરૂં પ્રણામ,

(શ્રી જયવિજયવિરચિત સમ્મેતશિખરતીર્થમાલા.)

x x x x

કવિ હંસસોમજી પોતાની તીર્થમાલામાં શિખરજીની યાત્રાનું જે વિવેચન
આપે છે તે પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.

“ વીસ યુગ પ્રતોકઈ વંડુ પાપશસિહુ સય નિકંદુ,

છેદું મોહનું માન તુ જય જય છે. ॥ ૩૫ ॥

તીહાં કીજઈ તીરથ ઉપવાસ રહીઅઈ રાતિ શુક્રમાંહિ વાસ,

આસ ફલી સવિ ચંગ તુ જય જય આં

પ્રાહ ઉઠી યાંજઈ ઉતરીઈ તલહટ્ટિ જઈ પારણુ કરીઈ;

આશીજઈ મનિ રંગ તુ જય જય આ ॥ ૩૬ ॥

શ્રી સોભાગ્યવિજયજી પણ શિખરજીનું માહાત્મ્ય આ પ્રમાણે લખે છે.

વીસ તીર્થકર ઇંછે ગિરિ સિદ્ધ હુઆ સાધુતણે નહિ પાર, સં.

વલિ સિદ્ધ થાસે ઇંછે ગિરિ ફરસતાં પામી શ્રી જિનધર્મ સાર

છે અવદાત ઘણા એ ગિરિતણા કહેતાં નાવે રે પાર.

શિખરજી ઉપર આજે જેમ એક જલમંદિરમાં જ મૂર્તિઓ છે તેમ પહેલાં
નહિ હોય. ગિરિરાજ શિખરજી ઉપર ઘણાં જિનમંદિરો અને ઘણી મૂર્તિઓ હશે
એમ નીચેનાં પ્રમાણોથી જણાય છે.

સોપ્યુચે યત્ર સંપ્રાપ્તા, વિશ્વતિસ્તીર્થનાયકાઃ ।

નિર્વાણં તેન શૈલોડ્ઝૌ, સંમેતસ્તીર્થમુત્તમમ્ ॥ ૧૩ ॥ (૫. ૫૮)

x x x

તતશ્ચ સમ્મુખાયાતદેવાર્ચકનરાનુગઃ ।

આરોહત્સપરીવારસ્તં શૈલં નૃપતિર્મુદા . ॥ ૨૩ ॥

જિનાયતનમાલોક્ય નૃત્યતિ સ્મ દધત્તનો ।

અસંમાન્તમિવાનન્દં રોમાશ્ચવ્યાજતો બહિઃ ॥ ૨૪ ॥

ચૈત્યાન્તર્વિધિવદ્ગત્વા કૃત્વાતિસપ્રદક્ષિણાઃ ।

સ્નપયિત્વા જિનાનુચૈર્ચયામાસ સાદરઃ ॥ ૨૫ ॥

દત્વા મહાધ્વજાદીંશ્ચ કૃત્વા ચાષ્ટાદ્વિકોત્સવમ્ ।

તતશ્ચાશાતનામીરુરુત્તાર નૃપો નગાત્ ॥ ૨૬ ॥

(શેઠ દેવચંદલાલભઈ પુસ્તકોષ્ઠાર ૬૩ તરફથી
પ્રકાશિત પૃ-દ્વારવાત્ પૃ. ૭૮ ૭૯, કર્તા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ)

શ્રીનાગેન્દ્રગણાધીશૈઃ શ્રીમદ્દેવેન્દ્રસૂરિભિઃ,

પ્રતિષ્ઠિતો મંત્રશક્તિસંપન્નસકલે હિતૈઃ ॥

તૈરેવ સમ્મેતગિરેર્વિશ્વતિસ્તીર્થનાયકાઃ,

આનિન્ધિરે મંત્રશક્ત્યા ત્રયઃ કાન્તિપુરીસ્થિતાઃ ॥

(પં. શ્રી ઉમંગવિજયજી મહારાજ તરફથી પ્રકાશિત
શ્રી ચંદ્રપ્રભચરિત્રની મો. દ. દેશાઈ લિખિત પ્રસ્તાવનામાંથી.)

આ સિવાય કુભારીયાજી તીર્થમાં શ્ર નેમિનાથજીના મંદિરજીમાં દેવ-
કુલિકાઓ છે તેમાં એક દેવકુલિકાના દરવાજા ઉપર લેખ છે. લેખ બહુ મોટો
હોવાથી અહીં નથી આપતા, પરંતુ તેમાં લખ્યું છે કે-શરણુદેવ પુત્ર વીરચંદ્રે
આતા પુત્ર પૌત્ર પરવાર સાથે ૧૩૪૫ માં શ્રી પરમાણુદેવસૂરિજીના ઉપદેશથી સમ્મેત-
શિખર તીર્થ ઉપર મુખ્ય પ્રાંતષ્ટા કરી હતી. (હિંદી આત્માનંદપ્રકાશ ૧૯૩૩ ના
'મે' માહિનાના અંકમાં પં. શ્રી કસ્તૂરવિજયજીનો કુભારીયાજીની યાત્રામાં આ
આખો શિલાલેખ પ્રગટ થયો છે.)

આ બધાં પ્રમાણો એમ સૂચવે છે કે-શ્વેતાંબર આચાર્યોએ ત્યાં વિપુલ
પ્રમાણમાં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી હતી. ત્યાં મોટાં મંદિરો અને અનેક જિનમૂર્તિઓ
હતી અને તે બધી શ્વેતાંબરી જ. એક સાથે વીસ પ્રતિમાઓ અહીંથી ગુજરાતમાં
શ્વે. જ્ઞેન મંદિર માટે શ્વે. આચાર્ય લઈ જાય છે ત્યારે અહીં કેટલી બધી પ્રતિ-
માઓ હશે ? એનો વિચાર સુઝા વાંચકો સ્વયં કરી લે. આ બધાં પ્રમાણો
સમ્મેતશિખર પહાડ અને મંદિરો શ્વે. જ્ઞેનાનાં જ છે તેનાં જીવતાબગતા
પુરાવારૂપ છે.

તેમજ આજ પણ ગિરિરાજ શિખરજી ઉપર જેટલી દેરીઓ છે કે જેમાં
ચરણપાદુકાઓ છે તેના ઉપરના લેખો પણ શ્વેતાંબર આચાર્યોના જ છે. આ બધા
લેખોનું એક સચિત્ર પુસ્તક નથમલજી ચંડાલીયાએ બહુ જ મહેનતપૂર્વક પ્રકાશિત
કર્યું છે જે ખાસ વાંચવા જેવું યોગ્ય છે. દિ. લાઇઓ આ બધાં પ્રમાણો તટસ્થ-
ભાવે વાંચી-વિચારી જુઠા કેસો કરવાનું માંડી વાળી, શાન્તિથી આત્મકલ્યાણના
પરમમાર્ગે પ્રવર્તે એજ શુભેચ્છા.

સમ્મેતશિખરજીના વર્ણન સંબંધમાં 'પારસનાથ પહાડ' નામનું શાંતિવિજયકૃત પુસ્તક વાંચવાથી જિજ્ઞાસુઓને વિશેષ જાણવાનું મળશે.

શ્રી શિખરજી ગિરિરાજ ઉપર ટુંકેની દેરીઓમાં રહેલી પાદુકાઓના લેખોની નોંધ.

શ્રી આદિનાથ ભગવાન	૧૯૪૬માં રાય ધનપતસિંહ બહાદુરે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પ્રતિષ્ઠા-પક શ્રી વિજયરાજસૂરિજી તપાગચ્છીય
અજિતનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ માં શેઠ ખુશાલચંદે કરાવી, તપાગચ્છી.
" "	" ૧૯૩૧ જીર્ણોદ્ધાર થયો. પ્રતિષ્ઠાપક મત્તધાર પૂર્ણિમા શ્રી વિજયગચ્છીના આચાર્યભટ્ટારક શ્રીજિન શાન્તિસાગરસૂરિ.
સંભવનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ માં શેઠ ખુશાલચંદે કરાવી, તપાગચ્છીય.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૦ માં વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગર જીર્ણોદ્ધાર સમયના પ્રતિષ્ઠાપક છે.
અભિનંદન	૧૯૩૩ શ્રી સંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિ છે.
સુમતિનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ શેઠ ખુશાલચંદે પાદુકા કરાવી. પ્રતિષ્ઠાપક છે સર્વસૂરિભિઃ તપાગચ્છે.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧માં ગુજરાતી સંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે તે સમયના પ્રતિષ્ઠાપક છે વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી
શ્રીપદ્મપ્રભુ	૧૯૪૬માં તપાગચ્છીય શ્રી વિજયરાજસૂરિજી પ્રતિષ્ઠાપક છે.
શ્રીસુપાર્શ્વનાથ	૧૮૨૫માં શેઠ ખુશાલચંદે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧માં શેઠ ઉમાભાઈ હડીસીંહે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
શ્રીચન્દ્રપ્રભુ	૧૮૬૪માં પ્રતિષ્ઠાપક છે ખરતરગચ્છીય ભટ્ટારક શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજી
સુવિધિનાથ	વિ. સં. ૧૯૩૧ શેઠ ઉમાભાઈ હડીસિંહ, પ્રતિષ્ઠાપક વિજય-ગચ્છીય ભટ્ટારક શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
" "	બધું ઉપર પ્રમાણે છે. જીર્ણોદ્ધાર થયો છે.
શીતલનાથ	૧૮૨૫માં શેઠ ખુશાલચંદે પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તપાગચ્છી.
" "	૧૯૩૧માં ગુજરાતી સંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
ત્રેયાંસનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ શેઠ ખુશાલચંદે પાદુકા કરાવી, તપાગચ્છે.
" "	૧૯૩૧માં ગુજરાતી શ્રીસંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી,
વાસુપૂજ્ય	વિ. સં. ૧૮૨૫માં રાય ધનપતસિંહજીએ સ્થાપિત. પ્રતિષ્ઠાપક ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનહંસસૂરિજી.

શ્રીવિમલનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ શાહ ખુશાલચંદે પ્રતિષ્ઠા કરાવી તપાગચ્છે.
"	વિ. સં. ૧૯૩૧માં ગુજરાતી શ્રીસંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
અનંતનાથ	૧૮૨૫માં શાહ ખુશાલચંદે પ્રતિષ્ઠા કરાવી, તપાગચ્છે
" "	૧૯૩૧માં જીર્ણોદ્ધાર થયો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છીય બદ્દારક શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
ધર્મનાથ	વિ. સં. ૧૯૩૧માં શેઠ નરશી કેશવજી સ્થાપિત પ્રતિષ્ઠાકારક વિજયગચ્છીય બદ્દારક શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
શાન્તિનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫માં શાહ ખુશાલચંદ સ્થાપિત પ્રતિષ્ઠિત સર્વ-સૂરિભિઃ તપાગચ્છે.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧ જીર્ણોદ્ધાર શેઠ ભગુભાઈ પ્રેમચંદ અમદાવાદ-વાસી સ્થાપિત વિજયગચ્છીય બદ્દારક શ્રી જિનશાન્તિસાગર-સૂરિજી પ્રતિષ્ઠાપક.
કુંથુનાથજી	વિ. સં. ૧૬૨૫ (૧૮૨૫ ભેઈએ) શાહ ખુશાલચંદ સ્થાપિત પ્રતિષ્ઠિત તપાગચ્છે.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧ (૧૮૩૧ છપાયો છે પણ અશુદ્ધ છે.) જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર શેઠ કેશવજી નાયક પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિ.
અરનાથજી	વિ. સં. ૧૮૨૫ શાહ ખુશાલચંદજી સ્થાપિત પ્રં તપાગચ્છે.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧ ગુજરાત સંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
મહિનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ શાહ ખુશાલચંદ સ્થાપિત પ્રં તપાગચ્છે
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧માં શેઠ ભગુભાઈ પ્રેમચંદે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક વિજયગચ્છી શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
સુનિસુવતસ્વામિ	વિ. સં. ૧૮૨૫ શાહ ખુશાલચંદ સ્થાપિત પ્રં તપાગચ્છે.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧ ગુજરાત સંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી વિજયગચ્છીય જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી
નમિનાથ	વિ. સં. ૧૮૨૫ શાહ ખુશાલચંદ સ્થાપિત, તપાગચ્છે.
" "	વિ. સં. ૧૯૩૧ શેઠ ઉમાભાઈ હડીસીંહે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી વિજયગચ્છીય શ્રી જિનશાન્તિસાગરસૂરિજી.
નેમિનાથ	વિ. સં. ૧૯૩૪ રાય ધનપતસિંહજી કારિત પ્રતિષ્ઠાપક ખરતર-ગચ્છીય શ્રી જિનહંસસૂરિજી.
" "	
પાર્શ્વનાથ	વિ. સં. ૧૮૪૯માં પ્રતિષ્ઠાપક ખરતરગચ્છીય બદ્દારક શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજી.

મહાવીરસ્વામી વિ. સં. ૧૯૪૫માં રાય ધનપતસિંહજી સ્થાપિત.
વિ. સં. ૧૯૬૫માં કચ્છ-માંડવીવાસી જગજીવન વાલજીએ
જીણીધાર કરાવ્યો.

શ્રી ઋષભાનન જિનચરણ પ્રતિષ્ઠિત* શ્રી જૈન સ્વેતાંબરસંઘેન

શ્રી ચંદ્રાનન " " " "

શ્રી વારિષેણ " " " "

વર્ધમાન " " " "

ચોવીશ જિનસાધુ પાઠુકા વિ. સં. ૧૯૪૨ પ્રતિષ્ઠાપક ખરતરગચ્છે શ્રી હિતવલ્લભમુનિજી.

આવી રીતે શિખરજી પટ્ટ ઉપર બધી દેરીઓ અને ચરણપાઠુકાઓ શ્રી સ્વેતાંબર જૈન સંઘે સ્થાપિત છે અને જલમંદિરમાં પણ બધી સ્વેતાંબર મૂર્તિઓ જ છે તેના શિલાલેખ પ્રજા છે. લંબાણના કયથી તે નથી આપ્યા. મધુવનમાં ૧૩ સ્વેતાંબર જૈન મંદિરો છે.

ખરદ્વાન-વર્ધમાનનગરી*

શિખરજીથી કલકત્તા જતાં આ નગર વચમાં જ આવે છે. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને શૂલપાણી યક્ષે આ સ્થાને ઉપસર્ગ કર્યો હતો. અત્યારના ખરદ્વાન શહેરથી ત્રણેક માઈલ દૂર વર્ધમાનનગરનાં ખંડિયેર પટ્ટમાં છે. ત્યાં નદીકાંઠે કોઈક દેવની દેરી પણ હતી પરંતુ કરાલ કાલના મોઢામાં બધું હોમાઈ ગયું છે. જૂની નગરીનાં ખંડિયેર પાસે નદીકાંઠે એક ખંડિત દેવીની દેરી વિદ્યમાન છે. ત્યાં દર વર્ષે મેળો ભરાય છે. લોકો અનેક પ્રકારની માનતાઓ પણ કરે છે. એટલે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને થયેલો શૂલપાણી યક્ષના ઉપસર્ગનું સ્થાન આ લાગે છે. આ સિવાય પં. સૌભાગ્યવિજયજી પોતાની તીર્થમાલામાં લખે છે કે—

“તિહાં જીજુહર એક વિશાલ વંદા પ્રભુચરણ રસાલ હો સું.

તિહાંથી મારગ દોય થાઈ એક વર્ધમાન થઈ બઈ હો સું. ૫

શૂલપણ, જક્ષ ઠાંમ જસ કહેતા અસ્થિગ્રાંમ હો સું.

અખ વર્ધમાન વિખ્યાતાં બાંણે એ કેવલી વાતાં હો. સું. ૬

કાઠિયાવાડમાં આવેલ વર્ધમાનપુર(વઢવાણ શહેર)ના નદીકાંઠે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવને શૂલપાણીયક્ષે કરેલ ઉપસર્ગના સ્થાનનિમિત્તે, એક દેરી છે. પરંતુ આ તો સ્થાપનાતીર્થ છે. અહીંથી x આસનસોલ+ થઈ કલકત્તા જાય છે.

* શિખરજીથી પગરસ્તે જતાર સાધુમહાત્માઓ ઝરીયા થઈને જાય છે. ઝરીયામાં શ્રાવકોનાં ઘર છે, સુંદર જિનમંદિર છે. એક ધર્મશાસ્ત્ર-ઉપાધ્ય છે. અહીંની કોલસાની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે. કચ્છ અને કાઠિયાવાડના ઝેનો આવીને વસેલા છે. ખાસ શેઠ કાલીદાસ જસરાજ પ્રસિદ્ધ છે.

x ખરદ્વાનમાં બે ઘર જૈનોનાં છે.

+ આસનસોલમાં એક બે ઘર જૈનોનાં છે.

કલકત્તા

પૂર્વ દેશની કલ્યાણક ભૂમિઓની યાત્રાએ આવનાર આગતુક કલકત્તા અવશ્ય આવે છે એ દૃષ્ટિએ તીર્થસ્થાન ન હોવા છતાંયે કલકત્તાનો સંક્ષેપમાં પરિચય આપ્યો છે.

કલકત્તા ભારતના અંગ્રેજી રાજ્યનું ભૂતપૂર્વ પાટનગર અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં પ્રથમ નંબરનું શહેર ગણાય છે. અહીં આ આવનાર શ્વે. જૈન યાત્રીઓ માટે નીચેનાં સ્થાનો ઉત્તરવા માટે બહુ જ અનુકૂળ છે

- ૧ બાબુ પુલચંદ મુક્તીમ જૈન ધર્મશાલા
- ૨ તપાગચ્છ જૈન ઉપાશ્રય કેનીંગ સ્ટ્રીટ ૯૬
આ બંને સ્થાનોએ પૂરતી સગવડ છે.
- ૩ શેઠ ધનસુખદાસ જેઠમલ જૈન ધર્મશાળા.
ઠે. અપર સરકયુલર રોડ, બ્રહ્મદાસ ટેમ્પલ સ્ટ્રીટ
- ૪ રાય બ્રહ્મદાસ બાબુના કાચના મંદિરની સામે,
અહીં જિનમંદિરો નીચે પમાણે છે.

૧. તુલાપટ્ટીમાં એક મોટું લગ્ન પંચાયતી જિનાલય છે. તેના ટ્રસ્ટીઓ તરીકે ઝવેરી સાથ, શ્રીમાલ સાથ, ઓસવાળ મારવાડી સાથ, ગુજરાતી સાથ, અને અજ-મગંજ સાથના ભાઈઓ છે. દરેક ગચ્છવાળાનું આ મંદિર છે, તેમાં બધા પ્રેમથી કામ કરે છે અને લાભ લે છે. આ મંદિરમાં ઉપર શ્રી આદિનાથ પ્રભુનું મૂલનાયક છે; નીચે શ્રી ધ્યાન્તિપ્રભુ મૂલનાયક છે, ચોમુખમાં શ્રી વીરપ્રભુ આદિ છે. તથા એક દેરીમાં શ્રી શામળીયા પાર્શ્વનાથજીની મનોહર પ્રતિમા છે.

૨. ઈન્ડિયન મીરર સ્ટ્રીટ ધર્મતલા નં. ૯૬ કુમારસિંહ હોલમાં ઉપર મંદિર છે. મૂળનાયક શ્રી આદિનાથ પ્રભુ છે. તેમજ સ્ફટિકની પ્રતિમાઓ બહુ જ સુંદર અને દર્શનીય છે.

૩. કેનીંગ સ્ટ્રીટ નં. ૯૬ * તપાગચ્છ ઉપાશ્રયના ઉપરના માળે થોડા સમય પહેલાં જ નવું નાનું અને રમણીય મંદિર બન્યું છે તેમાં શ્રી વીરપ્રભુ, શ્રી આદિનાથ પ્રભુ અને શ્રી ધ્યાન્તિનાથ પ્રભુની મનોહર પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે.

* કલકત્તામાં અમારે એ ચાતુર્માસ કરવાં પડ્યાં હતાં. ખીજ ચાતુર્માસ પહેલાં જ ગુજરાતી તપગચ્છ શ્રી સધે ઉસાદપૂર્વક નવીન લગ્ન ઉપાશ્રય અને મંદિર બન્યું હતું, પૂ. સુનિ મહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ (ત્રિપુટી)ના ઉપદેશથી આ શુભ કાર્યો થયાં હતાં. આ સ્થાનમાં નિત્યવિનયમણિમંદિર (મણિવિનય મણિનો સંગ્રહ) ચાનમંડાર ધણે જ સારો છે. પુસ્તકોનો સંગ્રહ સારો છે, વ્યવસ્થા ગુજરાતી તપગચ્છ જૈન સંઘના હાથમાં છે.

૪. અપર સરકયુલર રોડ ઉપર (સ્યામ બજાર) મુકિમ જૈન ટેમ્પલ ગાર્ડનમાં પાર્શ્વનાથ બગાનમાં વિશાલ સુંદર ત્રણ જિનાલયો છે. શ્રી મહાવીર-સ્વામીનું પંચાયતી મંદિર છે. પાસે જ દાદાવાડી છે. દાદાસાહેબના મંદિરમાં અમરનામા શકટાલસુત શ્રી સ્થલભદ્રજી મહારાજ તથા દાદાજી ખરતરગમ્માધીશ જ. યુ. પ્રધાન શ્રી જિનદત્તસૂરિજી મહારાજની પાહુકાઓ છે. શ્રી મહાવીર ભગવાનના મંદિરજીની પાસે જ સુંદર વિશાલ ધર્મશાલા છે. કાર્તિકીપૂર્ણિમાનો ભવ્ય, મનોહર અને અજોડ વરઘોડો અહીં જ ઉતરે છે અને બે દિવસ રહે છે. આ વરઘોડો એવો સુંદર અને ભપકાબંધ નીકળે છે કે માત્ર કલકત્તાના જ નહિં કિન્તુ સમસ્ત ભારતવર્ષના જૈનસંઘના ગૌરવરૂપ છે. આવો ભવ્ય વરઘોડો કલકત્તા સિવાય કોઈ પણ સ્થાને જૈન કે જૈનેતર સમાજનો નથી નીકળતો. વરઘોડાની વ્યવસ્થા કલકત્તા અને અજીમગંજનો સંઘ કરે છે જેમાં બધા સન્નિભલિત છે. દરેક જૈને આ વરઘોડો અવશ્યમેવ જોવા જોવો છે. જરૂર જોવો જોઈએ. આખા હિન્દુભરમાં આ વરઘોડો અપૂર્વ છે, તેનું ખાસ વર્ણન પાછળ આપ્યું છે.

૫. શ્રી મહાવીરવામીના મંદિરની બહારની ધર્મશાળા વટાવીને જતાં સામે જ રાયબદ્રોદાસજી મુકીમજીનું બધાવેલું શ્રી શીતલનાથપ્રભુજીનું ભવ્ય મંદિર આવે છે. આને કાચનું મંદિર કહે છે. કલકત્તામાં આવનાર દરેક-પછી ભલે તે ભારતીય હોય કે અભારતીય (પાશ્ચાત્યદેશનિવાસી) હોય—આ મંદિરની મુલાકાત જરૂર લ્યે છે. રાય બદ્રોદાસજીએ તન, મન અને અઢળક ધન ખર્ચીં આવું ભવ્ય જિનમંદિર બનાવી અપૂર્વ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે એમાં તો લગારે સંદેહ નથી. અંદર સુંદર ભાવનાવાળી કલાપૂર્ણ વિવિધ ચિત્રો, મીનાકારી કામ, સ્તોત્રોત્તું આલેખન અને રચના ખાસ દર્શનીય છે. આ મંદિરને “ Beauty of Bengali ” કહે છે એ તદ્દન સાચું છે. લોડ કંઠને પણ આ મંદિર જોઈ જૈન સંઘની ઘણી જ પ્રશંસા કરી હતી.

આ મંદિરમાં મૂલનાયકજી શ્રીશીતલનાથજી છે જે આગ્રાના શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીના ભોંયરામાંથી લાવીને સં. ૧૮૨૩માં અહીં સ્થાપિત કર્યા છે. પ્રતિ-માજી સુંદર સફેદ અને દર્શનીય છે. એક ગોખલામાં એક પત્તાની સુંદર લીલી મૂર્તિ છે, તેની બે બાજુ સ્ફટિકરતનની સફેદ બે પ્રતિમાઓ છે. નીચે એક સ્યામ સુંદર સાચા મેતીની મૂર્તિ છે અને એક માણેકની લાલ મૂર્તિ છે. આ પાંચે પ્રતિ માઓ નાની નાની છે પણ બહુ જ ચિત્તાકર્ષક છે. એક ગોખલામાં ધીનો અખંડ દીપક બળે છે પરન્તુ આ દીવાના મેથ કાળી નહિં કિન્તુ પીળી હોય છે. અહીં રોજ સેંકડો અજૈન બંગાલી બાળુઓ દર્શને આવે છે.

મંદિરની સામે જ એક વિશાલ ચોક આરસનો છે. વચમાં હોજ છે. ચાંદની રાતમાં જ્યારે મંદિરનો પડછાયો આ હોજમાં (નાનું ખાંધેલું તળાવ) પડે છે

ત્યારે તો અદ્ભૂત દ્રશ્ય દેખાય છે. તેમજ રાત્રિના મંદિરના શિખર ઉપર નાના નાના વીજળી દીવા મૂકે છે અને તેનું પ્રતિબિંબ તળાવમાં પડે છે ત્યારે પ્રેક્ષકોના હિલમાં બહુ જ કુતુહલ અને આનંદ થાય છે. સામે જ મંદિર બંધાવવાર દાનવીર શેઠ રાયબદ્રોદાસજીનું હાથ જોડીને બેઠેલું બાવલું છે કહેવાય છે કે-શેઠજી જીવ્યા ત્યાંસુધી રોજ નિયમિત મંદિરજીમાં કંઈક કામ ચાલતું જ રહેતું હતું.

મંદિરની સામેના દાદાજીનાં બગીચામાં શ્રી મહાવીર પ્રભુનું સુંદર મંદિર છે. તેમજ દાદાવાડીમાં-હેરીમાં મહાત્મા શ્રી સ્થૂલમદ્રજી વગેરેનો તેમજ દાદા સાહેબની પણ પાહુકાઓ છે.

આ દાદાવાડીમાં કલકત્તાનો વરઘોડો ઉતરે છે. સ્વામીવાત્સલ્યનું જમણુ થાય છે. કલકત્તાના જેનો પણ અવારનવાર અહીં જમણુ —સ્વામિવાત્સલ્યાદિ માટે આવે છે.

૬. આ મંદિરજીની બાજુમાં જ કપૂરચંદ્રજી લોળા બાબુનું શ્રી ચંદ્રપ્રભુનું મંદિર છે, જે વિશાલ અને સુંદર છે.

૭. બાબુ જીવણદાસ પ્રતાપચંદ્રનું ઘર દેહરાસરજી હેરીસન રોડના મેડા ઉપર છે. આ ઘરદેરાસરમાં શ્રી શાંતિનાથની પ્રતિમા છે.

૮. બાંસતલ્લા સ્ટ્રીટમાં હીરાલાલ મુન્નાલાલના મકાનમાં કેસરીયાનાથજીનું ઘરમંદિર છે.

૯. માધવલાલ બાબુનું શ્રી સંભવનાથનું ઘર-દેરાસર

૧૦. શિખર પાડામાં હીરાલાલ મુક્કીમના મકાનમાં શ્રી પાશ્વેનાથનું દેરાસર

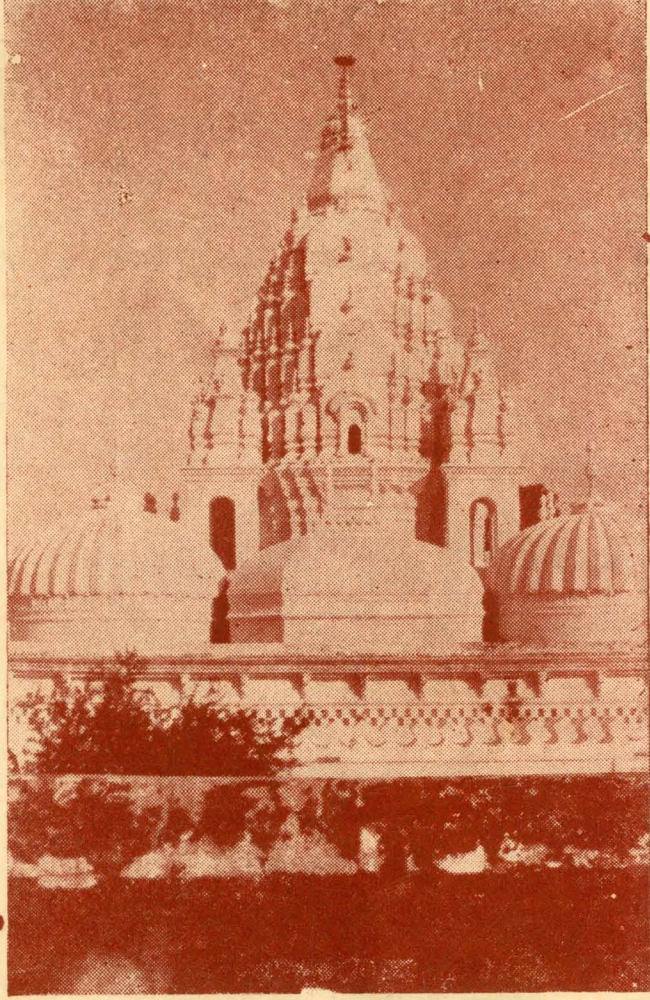
૧૧. મુર્ગીહટામાં ટાવર સામે માધવલાલ બાબુનું સંભવનાથનું ઘર-દેરાસર

૧૨. ઘરમતલા સ્ટ્રીટમાં આવેલ ઈંડીયન મીરર સ્ટ્રીટમાં કુમારસિંહ હોલમાં બાબુ પુરનચંદ્રજી નહારજી ઘરમંદિર છે, જેમાં મૂલનાયક શ્રી આદિનાથની સુંદર પ્રતિમા છે. પાસેની બીજી હેરીમાં શ્રી શાંતિનાથજી ભગવાનની સ્ફટિકની પ્રતિમા છે, જમણી બાજુ શ્રી આદિનાથજીની સ્ફટિકની પ્રતિમા છે અને ડાબી બાજુ શ્રી મહાવીરપ્રભુની સ્ફટિકની મૂર્તિ છે. આ પ્રતિમાઓ સુંદર, ભવ્ય, વિશાલ અને દર્શનીય છે. ઘાતુ-મૂર્તિઓ પણ સારી અને પ્રાચીન છે.

આ સિવાય ત્યાં રહેલ ગુલાબકુમારી લાયબ્રેરીમાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત સુંદર સચિત્ર પ્રતો, ચિત્રરહિત સાદી પ્રતો, સુવર્ણાક્ષરી પ્રત, તથા અર્વાચીન પુસ્તકોનો સુંદર સંગ્રહ છે. પુરાતત્ત્વ વિભાગમાં અનેક શિલાલેખોની કોપીઓ, સિક્કાઓ, મથુરાનાં ચિત્રોની પ્રતિકૃતિ, ઠેટલાંક બાવલાં, -મૂર્તિઓનો સુંદર સંગ્રહ છે. એક જૈનગૃહસ્થને ત્યાં આવેલ સુંદર સંગ્રહ ખરે જ આશ્ચર્યજનક છે. કલકત્તા

રાય બદ્રીદાસના સુક્ષ્મનું બંધાવેલ જગત્કાંચના શ્રી શીતળનાથજીનું મંદિર—કલકત્તા

કુમ્ભપુર (નાશિક) જિનાલયનું ભવ્ય શિખર.

આવનાર દરેક જોને આ સરસ્વતી મંદિરનાં જરૂર દર્શન કરવાં જ જોઈએ.

તેમજ સુપ્રસિદ્ધ દાનવીર ઉદ્યોગપતિ શ્રીયુત્તમ બહાદુરસિંહજી સિંઘીનો સંગ્રહ કે જેમાં પ્રાચીન સિક્કાઓ-ચિત્રો-સુવર્ણચિત્રો, હસ્તલિખિત પ્રતો-સચિત્ર પ્રતો વગેરે જોવા લાયક છે.

આ સિવાય સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક ભારતીય સુપુત્ર શ્રીયુત્તમ જગદીશચંદ્ર બોઝની લેબોરેટરી, કલકત્તાનું મ્યુઝીયમ, અભયબંધર, ચિડીયાખાનું, કલકત્તા યુનિવર્સિટી હોલ, બીજા સરકારી મકાનો, મટીકબીલ્ડીંગ, વિક્ટોરીયા મેમોરીયલ, આક્ટરથેયોનીમેન્યુમેન્ટ કિલ્લો, ઇન્ડિયન ગાર્ડન, ઇમ્પીરીયલ લાયબ્રેરી જેમાં હસ્તલિખિત ધણાં પુસ્તકો છે, જનસાહિત્ય પથ્રુ તેમાં ઘણું છે, ધર્મરાજકચૈત્ય (બૌદ્ધવિહાર), બંગ્લીયસાહિત્ય પરિષદ, બોટેનિકલ ગાર્ડન, વિવેકાનંદ મઠ, બ્લેક હોલ, (જે કે તે કલ્પિત કહેવાય છે) કાલીમંદિર વગેરે વગેરે સ્થાનો જેમને શોખ અને સમય હોય તેમને જોવા જેવાં છે.

કલકત્તાના જૈનો માટે ગૌરવભર્યા પ્રસંગ કાર્તિકી પુનમનો (પૂર્ણિમા) છે. આ પ્રસંગનો લાલ અમોને મળ્યો. આ મહોત્સવ એટલે જૈન સમાજની શ્રદ્ધાનો જ્યોતિષ્ક. બંગાળનું પૂર્ણ જૈનત્વ આ મહોત્સવ સમયે અપૂર્વ રીતે પ્રકાશે છે, અઢારે આલમના લોકો આ મહોત્સવ જોવા માટે અહીંયા લેગા થાય છે અને વરઘોડાની તૈયારીઓ આઠ દિવસ અમઠથી કરવામાં આવે છે. શહેરના તોલા-પટીકંટ સ્ટ્રીટના શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના દેરાસરથી આ વરઘોડો નીકળે છે. આગળ જતાં દિગંબરોનો વરઘોડો લેગો થાય છે. મોઢા આગળ શ્વેતાંબરોનો અને તેની પાછળ દિગંબરીનો એમ ચાલે છે. તેનો વિસ્તાર એક માઈલ કરતાં વધારે થાય છે. અમુક જગ્યા સુધી બન્ને વરઘોડા સાથે ચાલ્યા બાદ તે જુઢા પડી જાય છે. શ્વેતાંબરોનો ઇન્દ્રવજ્ર એટલો બધો જીયો છે કે તેને આગળ ચલાવવા માટે થોડા વખતને માટે તાર, ટેલીફોન અને ટ્રામના સેંકડો ડોરડાં કાપી નાખવામાં આવે છે. પોલીસ ખાતું, યુરોપીઅન પોલીસ અમલદારો સહિત વરઘોડાના રક્ષણ માટે સારી સંખ્યામાં રોકાય છે. વરઘોડામાં સામેલ થનાર કોડપતિ બાળુઓ અને તમામ જૈન જીઘાડે પગે ચાલે છે અને શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુની પાલખી ઉપાડવાનો લાલ હોંશયી લે છે. વરઘોડો ચારેક માઈલ ફરી દાદાવાડીના મંદિરે આવે છે જ્યાં મહોત્સવ ઉજવી સ્વામિવાત્સલ્ય કરવામાં આવે છે. શ્વેતાંબરી વરઘોડો ત્રણ દિવસ ત્યાં સ્થિરતા કરી પાછો શહેરમાં કારતક વડી ૨ ના રોજ આવે છે. દિગંબરી વરઘોડો પાછો કારતક વડી ૫ ના રોજ આવે છે. વરઘોડો ચાલતાં હરમ્યાન ટ્રામ, મોટર લોરીઝ, ઘોડાગાડી

* જનસીમે બાહ્ય શ્રીયુત્તમ પુરતચંદ્રજી નદારના સ્વર્ગવાસ પછી તેમના પુત્રોએ પુસ્તકસંગ્રહ વગેરે વેચી નાખ્યાનું સાંભળ્યું છે છતાંયે જનમંદિર તો દર્શનીય છે.

વિગેરે તમામ વહેવાર તે રસ્તે બંધ થઈ જાય છે અને વરઘોડાની અંદર ખોટી રીતે ઘુસી ન જાય તે માટે બંને બાજુ પાંચ પાંચ પુટને અંતરે વાવટા ઝાલી લાલ દેરી ફરેક વાવટા સાથે બીડાવી માણસો ઊભા રહે છે. આ વાવટા રંગબેરંગી સાટીન અતલસ વીગેરે સુંદર કપડાનાં અને સોનેરી રૂપેરી ઝાલરવાળા હોય છે, તેના વાંસડાઓ ફેટલાક ચાંદીના ખોળાવાળા હોય છે. વરઘોડો બરાબર સવારે ૧૧૥ વાગ્યે નીકળે છે અને સાંજરે સાડાચાર વાગ્યે નિષ્ક્રમ કરેલા મુકામે પહોંચે છે. વરઘોડાવાળા રસ્તાથી બંને બાજુનાં મકાનોના તમામ માળા ઉપર અને છાપરાંઓ ઉપર સંખ્યાબંધ માણસો વરઘોડો જોવા, નીચે પડી જવાની ધારતી બાજુએ મૂકીને, બેઠેલા જોવામાં આવે છે.

કાસીમખજર

કલકત્તા યાત્રા કરી આ પ્રદેશની મુખ્ય જૈન પુરી અભ્યુત્થાન જિન-મંદિરોનાં દર્શન કરવા યાત્રાળુઓ અભ્યુત્થાન આવે છે.

સાધુઓને તો કલકત્તાથી વિહાર કરતાં રસ્તામાં ઘણાં સ્થાનોએ અહિંસા-પ્રચારનાં સ્થાનો આવે છે. અભ્યુત્થાન આવતાં મુશિદાબાદની પહેલાં કાસીમ ખજર આવે છે. અહીં પહેલાં સુંદર ત્રણ જિનમંદિરો અને ત્રણસો ત્રાવકોનાં ઘર હતા. અત્યારે તો એક જિનમંદિરનું બંધાયેલું જિલું છે. અહીંથી પ્રતિમાજી અભ્યુત્થાન લાવ્યા છે. પં. સૌભાગ્યવિજયજી પોતાની તીર્થમાલામાં કાસીમ ખજરમાં એક વિશાલ જિનમંદિર હોવાનું લખે છે, જુઓ—

મધુદાબાદથી આવ્યા કાસમ ખજરે લાવ્યા હો,

ભાગીરથી તિહાં ગંગા પશ્ચિમ દિશિ મનરંગા હો. સુ. ૪

તિહાં જીજીહર એક વિશાલ, પ્રભુ ચરણ રસાલહો; સુ. (પૃ. ૮૪)

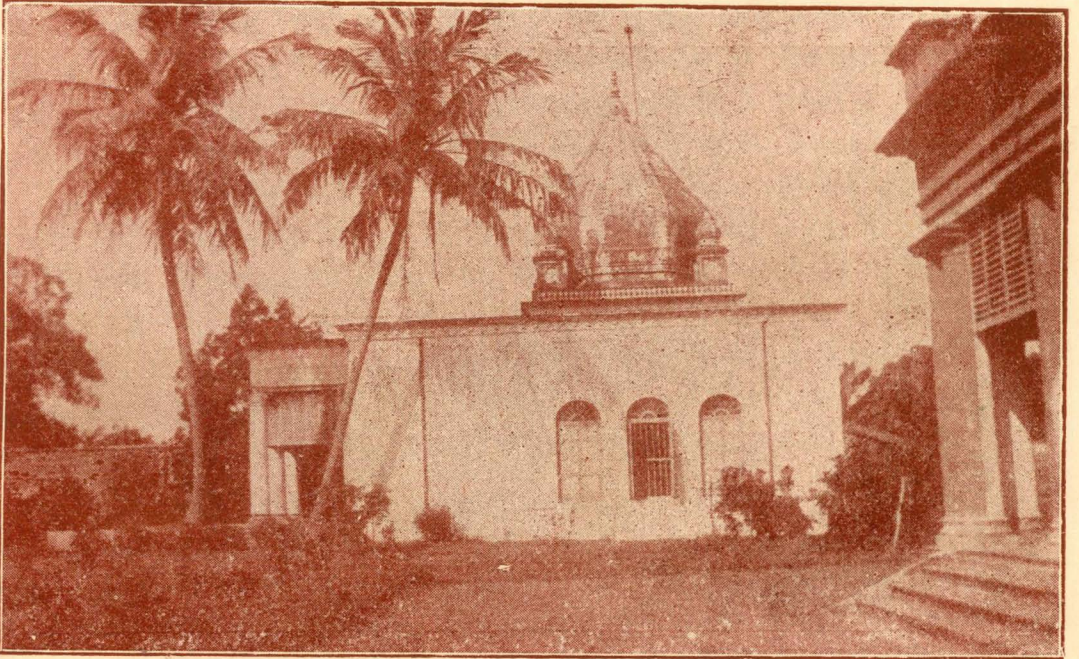
બાજુ બુધ્ધિસિંહજી દુધોરાયાએ આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યોનો ઉલ્લેખ મળે છે પણ અત્યારે તો મંદિર બંધાયેલું જ જિલું છે. ત્યાંથી મુશિદાબાદ જવાય છે.

મુશિદાબાદ-(મધુદાબાદ)

મુગલાઈ જમાનામાં આ શહેર ઘણું જ આબાદ હતું અને અનેક કાલ્યાણીય જ્ઞાનો વસતા હતા. બંગાલની તે સમયની રાજધાની હતી. જગતશેઠ જેવા નામાંકિત પુરુષ અહીં જ ગૌરવ અને વૃદ્ધિ પામેલા આજ તો એ વૈભવવંતી રાજધાની બંધાયેલું જિલું છે. પુરાણી રાજમહેલો; સહસ્ર બારી (જેમાં એક હજાર બારીઓ છે) પુરાણી ભોગલ જમાનાના ચિત્રો, સિદ્ધા, હથિયારો, તથા લેખોનો સંગ્રહ વગેરે જોવા યોગ્ય છે. આ નગરીના જૈનોની પુરાણી સાદાખીનું વર્ણન જૈન સાધુઓએ આપ્યું છે, જેની ટૂંકી નોંધ આપું છું.

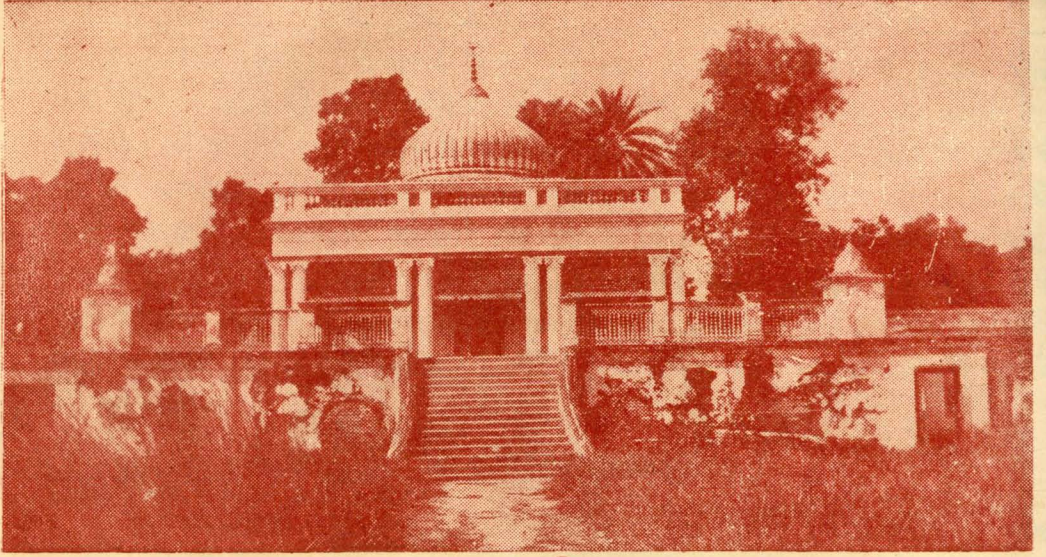

આલુચરના અગ્નીચાતુર્ જિનાલય

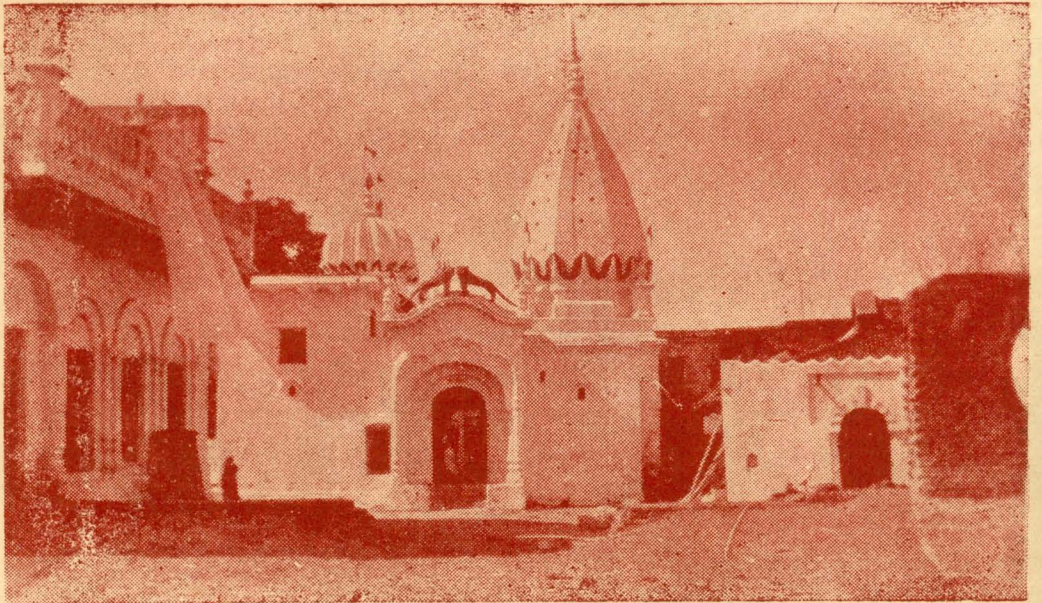

૧

મહિમાપુરનું પ્રાચીન જિનાલય.

અજીમગંજ-ખગીયાનું જિનાલય.

વિશાલાનગરી (ખીહાર શરીફ) નું જિનાલય

“ કોટીધન કોઈ સહસ રે રેશમીની કોટી ઉછાહ રે ”

“ કોસ દોઢસો બાણજો પટણથી એ ગામ

સેયંવરા આસંવરા, સહુ રહે એક ઠામ.

॥ ૧ ॥

જીજી ગામે જિનરાજને આવક સેવે નિત

ગુણવંતા ગુરૂની ભક્તિ કરે ઉદારહ ચિત

॥ ૨ ॥

મજુદાબાદ મઝાર આવક સઘલા સુખકાર હો; સુન્દર સુણજ્યોજી

ઝોસવંશ સિરદાર ઢાની ખણ ઉદાર હો,

સુ. ॥ ૧ ॥

વીર ધીર વિખ્યાતા ધરમી ને સુપાત્રદાતા હો

વંદા શ્રી ગુરૂના પાય હરખ્યા હીયડામાંહિ હો.

સુ. ॥ ૨ ॥

આજે ત્યાં એક પણ આવકનું ઘર નથી.

મહિમાપુર

મુચિંદાબાદથી મહિમાપુર ૧૫ માઈલ દૂર છે. અહીં ભારતખંધુ ભારતદીપક જગત્શેઠના વંશજ રહે છે. જગત્શેઠનું કસોટીનું જૈનમંદિર ખડું જ પ્રસિદ્ધ છે. આખા ભારતવર્ષમાં કસોટીનું મંદિર જોનોનું જ છે. આ મંદિરમાં પહેલાં હીરા, પત્તા, નીલમ, માણેક અને કસોટીની મૂર્તિઓ હતી. આ કસોટીનું મંદિર પહેલાં ગંગા-નદીના કિનારે હતું. એની ભવ્યતા અને રચના માટે આખા હિન્દુસ્તાનમાં આ મંદિર અજોડ ગણાતું હતું પરંતુ ભાગીરથીના ભીષણ પુરપ્રવાહમાં આ ભવ્ય મંદિર, જગત્શેઠને બગાડે અને લક્ષ્મીદેવી વગેરે બધું ઢબાઈ ગયું. પાછળથી મંદિરની દિવાલો, ખંભા વગેરે મળ્યાં તે એકઠું કરી હાલનું નાનું નાનુક કસોટીનું મંદિર બનાવ્યું છે. અંદર જિનમૂર્તિઓ ભવ્ય અને દર્શનીય છે. જૈનધર્મના વીર પુરુષની, ભારતના સુપુત્રની અને મહાન કુબેરભંડાર જગત્શેઠની સ્થિતિમાં આજે આકાશ પાતાળનું અંતર છે છતાંયે એમનું ગૌરવ અને મહત્તા ઓછા નથી.

જગત્શેઠનું કસોટીનું મંદિર તેમાં મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની શ્યામસુંદર પ્રતિમાજી છે. જમણી બાજુ શ્રી સુમતિનાથજીની પ્રતિમાજી પણ શ્યામ છે. અને ઢાબી બાજુ શ્રી નેમિનાથજીની પ્રતિમા પણ નીચે રતનની સફેદ પ્રતિમા શ્રી કુંથુનાથજીની છે. અને હીરા, પત્તા, માણેક, નીલમ અને કસોટીની મૂર્તિઓ તેમની ધર્મશ્રદ્ધા અને વૈભવનું જ્વંત દૃષ્ટાન્ત છે. તેમજ ભૂતકાળમાં મણિનો પલંગ શાહજહાનના મયૂરાસનની પ્રતિકૃતિ આદિ પણ તેમના વૈભવની યાદી કરાવે છે. મુગલાઈ જમાનામાં એક એમને ત્યાં હતી. અત્યારે વર્તમાન જગત્શેઠ પણ ધર્મશ્રદ્ધાળુ અને સન્નજન છે.

* કેટલાક ઇતિહાસલેખકોએ જૈનજગતના આ સિતારા માટે ઘણા અન્યાય કર્યો છે, એઓ જૈન હોવાના કારણે વધારે નિંદાયા છે. તેમનો સાચો ઇતિહાસ તો તેમના વંશજો પાસેથી મળે તેમ છે પરંતુ જગત્શેઠ(અંગાદી) અને ભારતમાં અશ્રેષ્ઠ રાજ્ય આ પુસ્તકોએ પ્રમાણિક ઇતિહાસ આપવા પ્રયત્ન ઉઠાવ્યો છે ખરો.

હાલની અંગ્રેજ સરકાર તેમના દાદીમાને વર્ષાસન આપતી અને જગતશેઠની ખુરશી પણ અલગ રહેતી, હમણાં તે પણ બંધ કર્યું છે.

મહિમાપુરથી કટગોલા ૦૧ માઈલ દૂર છે.

કટગોલા

વિશાળ સુંદર બગીચામાં શ્રી આદિનાથ પ્રભુનું ભવ્ય મંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી આદિનાથજીની પ્રતિમાજી ચમત્કારી અને પ્રભાવશાળી છે. તેના ઉપર જે લેખ છે તેટલી એ પ્રાચીન મૂર્તિ નથી. અક્ષરો પણ નવીન લીપીના જ છે. પજાની પ્રતિમા, પજાની પાદુકા, સોના ચાંદીની મૂર્તિઓ મૂલગભારામાં છે તેમજ સફેદ સ્ફટિકની સુંદર ત્રણ મૂર્તિઓ દર્શનીય છે. બાબુ લક્ષ્મીપતસિંહજીએ આ સુંદર જિનમંદિર અને બગીચો બનાવ્યો છે.

ત્યાંથી બાલુચર ચાર કોશ દૂર છે.

બાલુચર

અહીં ચાર મંદિરો અને ૫૦ ઘર શ્રાવકોનાં છે. મંદિરોમાં શ્રી સંભવનાથ પ્રભુ, અરનાથ પ્રભુ, વિમલનાથ પ્રભુ, તથા આદિનાથ પ્રભુનાં ચાર મંદિરો છે. મંદિરો વિશાલ અને ભવ્ય છે. અહીંથી ૦૧ થી ૦૧૧ માઈલ દૂર કીર્તિબાગમાં પાર્શ્વનાથભગવાનનું મંદિર છે. ત્યાં કસોડીનો સુંદર મૂર્તિ છે. આ પ્રતિમાજી જગતશેઠના મંદિરમાંથી આવી હશે એવું અનુમાન કરાય છે. અહીંથી ગંગાના સામે કાંઠે ૦૧ માઈલ દૂર અજીમગંજ છે.

અજીમગંજ

કલકત્તાથી હાવરા થઈ અજીમગંજ સ્ટેશને ઉતરી યાત્રાળુઓ શ્વે. ધર્મ-શાળામાં આવે છે. અહીં આવનાર દરેક જૈન યાત્રીઓને પ્રથમ દિવસના જમણનું નિમંત્રણ બાબુજી સુરપતસિંહજી દુગડ તરફથી હોય છે.

અજીમગંજ અને બાલુચરની વચમાં નદી છે. યાત્રિકોને હોડીમાં બેસી સામે પાર જવું પડે છે. અહીં શ્રાવકોનાં ૮૦ ઘર છે. તેમની ધર્મ ભાવના અને શ્રદ્ધા પ્રશંસનીય છે. જૈન પાઠશાળા, કન્યાશાળા ચાલે છે. ઉપાશ્રય છે, ચતિજી પણ રહે છે. જ્ઞાનભંડાર પણ છે. અહીં કુલ ૧૧ જિનમંદિરો છે જેનો દૂક પરિચય આ પ્રમાણે છે—

(૧) પદ્મપ્રભુનું (૨) ગોડીજી પાર્શ્વનાથજીનું ઘર દેરાસરજી (૩) સુમતિનાથજીનું (૪) પાર્શ્વનાથજીનું ઘર દેરાસર (૫) ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીનું (૬) નેમનાથજીનું આ દેરાસર મોટું છે. તેમાં નેમનાથ પ્રભુજીની ત્રિગડા ઉપર સુંદર શ્યામ ત્રણ પ્રતિમાઓ છે. નવપદજીની પાંચ રતનની પ્રતિમાઓ છે. (૭) શામળીયા પાર્શ્વનાથ-

જીનું રામબાગનું સુંદર મંદિર (૮) રામબાગનું જુદિસિંહજી બાબુવાળું મંદિર, શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર, અહીં રત્નોની ચાર પાટુકાઓ છે. (૯) રામ-બાગનું અષ્ટાપદજીનું મંદિર, આમાં મૂલનાયકજી શ્રી પાર્શ્વનાથજી છે. આ મંદિરમાં આઠ આઠની લાઇનમાં ચોવીશ તીર્થંકરની ચોવીશ પ્રતિમાઓ છે. વચમાં પચીશમી શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે (૧૦) સંભવનાથજીનું મંદિર, મૂલનાયકજી શ્રી સંભવ-નાથજી છે. મૂલનાયકજીની ભગ્ય વિશાલ મૂર્તિ છે; અહીં ધાતુમૂર્તિઓ પણ ઘણી છે. અહીં એક પત્તાની શ્રી મલ્લિનાથજીની લીલારંગની, ચોવીશ રત્નની સફેદ રંગની, તેર પ્રતિમાઓ કસોટીની શ્યામ રંગની અને પચાસ ચાંદીની મૂર્તિઓ છે. આ બધી મૂર્તિઓ દર્શનીય છે. (૧૧) શાંતિનાથ પ્રભુનું મંદિર-મૂલનાયકજી શ્રી શાંતિનાથજીની પ્રતિમા પાનાના લીલા રંગની છે. બંને બાજુ સ્ફટિકની સફેદ પ્રતિમાઓ છે.

અહીં નવલખાજીના બગીચામાં સફેદ ગુલાબ, કમલ વગેરે થાય છે અને પ્રભુ-પૂજામાં વપરાય છે. અહીંનાં બધાં મંદિરો દર્શનીય છે.

ક્ષાત્રિયકુંડ

નવાહા સ્ટેશનથી ૩૨ માઈલ, લખીસરાઈ જંકશનથી ૨૨ થી ૨૪ માઈલ અને ચંપાપુરીથી થોડા માઈલ દૂર સ્થાન છે. કાંકંદીથી ૧૦ માઈલ દૂર છે. નવાહાથી તેા ગૃહસ્થાને મોટર દ્વારા અહીં આવતાં વધારે અનુકૂળતા છે. લખીસરાઈથી સીકંદરાજ જતી સડકથી આ સ્થાન દૂર છે. સડક રસ્તે કાંકંદી થઈને જતાં ૧૮ માઈલ આવ્યા પછી કાચે રસ્તે ક્ષત્રિયકુંડ જવાય છે.

ક્ષત્રિયકુંડ લગવાન શ્રી મહાવીર દેવના જન્મસ્થાન તરીકે બહુ પ્રસિદ્ધ છે. અહીં ક્ષત્રિયકુંડને બદલે “જન્મસ્થાન” નામ વધારે મશહૂર છે. જૈન મંદિર અહીંથી પાંચ માઈલ દૂર છે.

ક્ષત્રિયકુંડ જતાં પહેલાં લછવાડ ગામમાં રહેલું પડે છે. આ નગર લિછવી રાજાઓની રાજધાની તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. લછવાડમાં એક સુંદર વિશાલ શ્વેતાંબર ધર્મશાળા અને અંદર શ્વેતાંબર જૈન મંદિર છે. બહાર વિશાલ કમ્પાઉન્ડ છે. મંદિરમાં શ્રી વીર પ્રભુની સુંદર પ્રતિમા મૂલનાયક છે. ધર્મશાળા જૂની અને તૂટેલી છે. કહે છે કે-જયારથી થઈ ત્યારથી જ તે અધૂરી જ રહી છે. ધર્મશાળાનું કામ ઘણા વખતથી અવ્યવસ્થિત છે. ધર્મશાળાથી ત્રણ માઈલ દૂર પહાડ છે. જતાં વચમાં ચોતરફ પહાડી નદીઓ અને જંગલો આવે છે. રસ્તો બિડામંજી લાગે છે. એકાડી આઠમીને ૨૨ લાગે તેવું છે. એક ને એક જ નદી છથી સાત વાર ઉલ્લંઘવી પડે છે. નદીમાં ચોમાસા સિવાય પાણી રહેતું નથી. રસ્તામાં પથરા અને કાંકરા ઘણા આવે છે. પહાડની નીચે તલાટીમાં બે નાના જિનમંદિરો છે તે સ્થાનને જ્ઞાતખંડવન કહે છે (હાલમાં કુડેઘાટ કહે છે). અહીં પ્રભુની દીક્ષાનું સ્થાન બતાવાય છે અર્થાત્ આ દીક્ષા કલ્યાણકનું સ્થાન છે. તલાટીમાં

ભાતું અપાય છે. (તે તલાટીનું મકાન હમણાં નવું કરાવ્યું છે.) પહાડ ઉપરનો ચઢાવ કઠણ અને કંઈક વિકટ પણ છે. દેગડાની, કિંદુઆની, સકસકીઆની, અને ચીકનાની આદિ સાત પહાડી વટાવતી પડે છે. કુલ ત્રણ માપલનો ચૂઢાવ છે. લંછવાડ ગામથી કુલ ૭ માઈલ છે. દ્વરથી મંદિરનું શિખર (લીલા પાનાના રંગનું) ધવલ દેખાય છે. મંદિરની નજીકમાં એક નિર્મળ મીઠા પાણીનો ઝરો છે. પાણીનો ખળખળ શબ્દ બહુ દૂર સુધી સંભળાય છે. દ્વરથી આનો દેખાવ પણ રળીયામણ લાગે છે. કહે છે કે ગમે તેવા દુષ્કાળમાં પણ આ ઝરાનું પાણી ખૂટતું નથી.

મંદિર મજબૂત અને ઊંચા ગઢની અંદર આવેલું છે. મંદિરજીની બહાર ચોતરફ જંગલ જ છે જેથી વાઘ આદિ હિંસક પ્રાણીઓનો ભય રહે છે, પરંતુ મંદિરજીનો કોટ વગેરે મજબૂત છે જેથી અહીં રહેનારને કોઈ ભતનો ડર નથી રહેતો.

મંદિરજીમાં પરમ શાંતિદાયક આહ્લાદક વિઘ્નનિવારક શ્રીવીરપ્રભુની સુંદર પ્રતિમા છે. દર્શન કરવાથી બધો થાક ઉતરી જાય છે. યાત્રીઓને પૂજા આદિની સગવડ સારી છે. અહીંથી એક નવો રસ્તો મળે છે જે નવાદ રોડને મળી જાય છે. આ રસ્તે મોટર ઠેઠ મંદિરજી નજીક આવી શકે છે.

જે ક્ષત્રિયકુંડની યશગાથા, વૈભવ અને સમૃદ્ધિનું વર્ણન જૈન ગ્રંથોમાં મળે છે તે નગરમાં આજે ઝાડવાં ઊગ્યાં છે. માનવીઓને બદલે હિંસક પશુઓ વસે છે અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે છે. માત્ર એ સ્થાન અને ભૂમિ છે. મંદિરજીમાં મૂર્તિ ઘણા સમય સુધી ગભારામાં બિરાજમાન હતી. હમણાં જ પ્રતિષ્ઠા થઈ છે.

હાલ જે ઠેકાણે આપણું મંદિરજી છે ત્યાંથી ત્રણેક માઈલ દૂર ઉત્તરે લોધા-પાણી નામનું સ્થાન છે, જે મૂળ જન્મકલ્યાણક સ્થાન કહેવાય છે. ત્યાં જવાનો રસ્તો બહુ કઠણ છે. ત્યાં જતાં વચમાં છાતી સુધી ઊંચું ઘાસ વચમાં આવે છે, તેમ રસ્તો પણ ઘસાઈ ગયેલો છે એટલે અમે તે ન જઈ શક્યા, પરંતુ ત્યાં એક મોટો ટીલો છે. ચોતરફ ફરતો કિલ્લો છે. અંદર મંદિરજીનાં ખંડિયેરો છે. ત્યાં એક વિશ્વાસુ અનુભવી માણસ મોકલી મુનિમજીએ ત્યાંની ઇંટો મંગાવી હતી. નાલંદા વિદ્યાપીઠ ખેડતાં જેવી અને જેવડી મોટી ઇંટો નીકળી છે, તેવડી મોટી ઇંટો અહીં પણ નીકળે છે જે અમે નજરે નોંધ. પ્રાયઃ બે હજાર વર્ષની પુરાણી ઇંટો છે મૂળ જન્મસ્થાનનું મંદિર પહેલાં આ સ્થાને હતું એમ સાંભળ્યું. ખસો વર્ષ પહેલાં પણ અહીં તો આ જ સ્થિતિ હતી. તે વખતે પણ લોધાપાણીનું મૂળ સ્થાન અલગ જ હતું અને યાત્રીઓ પણ થોડા જ જતા હતા. તે વખતના વિદ્વાન યાત્રી જૈન સાધુ તે સમયનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે.

ઢાળ ૫

“ખાંતિ ખરી ખત્રીકુંડની જાણી, જન્મકલ્યાણ હો વીરજી
ચેત્રી સુકલ તેરસી દિને યાત્રા ચઢી સુપ્રમાણ હો વીરજી. (૧)

કુસુમ કલિમની મોકલી બિમણા દમણાની જોડી હો,
તલહટ ઇ હોય દેહરા પૂજ્યા જી નમની કોડિ હો. વી. ૪
સિદ્ધારથ ઘર ગિરિ શિરિ તિહાં વંદુ એક બિંબ હો,
બિહુ કોશે પ્રદ્યકુંડ છઈ વીરહમૂલ કુટુંબ હે. વી. ૫
પૂજ્યા ગિરથકી ઉતર્યા ગામિ કુમારિય જાય હો,
પ્રથમ પરિષદ ચઉતરઈ વંદ્યા વીરના પાય હો. વી. ૬

હવઈ ચાલિયા ક્ષત્રીકુંડ મનિ ભાવ ધરીજઈ,
તીસ કોસ પંથઈ ગયા દેવલ દેખીજઈ
નિરમલ કુંડી કરી સનાન ધોઆતિ પહિરીજઈ,
વીરનાહ વંદી કરી મહાપૂજ રચીજઈ
બાલપણિ કોડા કરીએ દેખી આમલી રૂંખરાય
સિદ્ધારથ ધરઈ નિરવેષતાં
દોઈ કોસ પાસિઈ અચ્છઈ મહાણુ કુંડગામ
તસ દેવાણુંદાતણી. કૂખી અવતરવા ઠામ.
તે પ્રતિમા વંદી કરી સારિયા સવિ કામ;
પંચ કોસ કાકંઠ નયર શ્રી સુવિધહ જન્મ.

(શ્રી હંસસોમવિરચિત. પૃ. ૧૮)

કોસ છવીસ વિહારથી ચિ. ક્ષત્રિયકુંડ કહેવાય;
પરવત તલહટીયે વસે ચિ. મથુરાપુર છે જાય.
કોથ હોય પરવત ગયાં ચિ. માહણુકુંડ કહે તાસ,
ઋષભદત્ત પ્રાદ્યણુતણે ચિ. હુંતો તિણે ઠામે વાસ.
હિવણાં તિહાં તટની વહે ચિ. ગામઠામ નહિ કોય;
જરણુ શ્રી જિનરાજના ચિ. વંદુ દેહરાં હોય.
તિહાંથી પરવત ઉપરિ ચડ્યા ચિ. કોસ જીસે છે આર,
ગિરીકંડખે એક દેહરો ચિ. વીર બિંબ સુખકાર.
તિહાંથી ક્ષત્રીકુંડ કહે ચિ. કોસ હોય ભૂમિ હોય;
દેવલ પૂજ સહુ વલે ચિ. પિણુ તિહાં નવિ જાયે કોય.
ગિરિ ફરસીને આવીયા ચિ. ગામ કોરાઈ નામ,
પ્રથમ પરિસદ વીરને ચિ. વઠ તણે છે તે ઠામ.

(શ્રી સોભાગ્યવિજયજી પૃ. ૬૩)

કંવશીના કથન પ્રમાણે આજે પણ એ જ રીતિ પ્રવર્તે છે. આ તીર્થના
જીણેખાર માટે પ્રયત્ન ચાલે છે.

વર્તમાન સ્થિતિ

અત્યારે ક્ષત્રિયકુંડ ગ્રામ તદ્દન નાનું ગામડું છે. આ ગામ પહેલાં પહાડ ઉપર જ વસેલું. અત્યારે પણ તેમજ છે. નાનું ગામડું. ત્યાં વિદ્યમાન છે. અહીં પ્રભુની બાલકાંડાની સ્મૃતિરૂપ આમલીના ઝાડ પણ હતાં. અહીં નવાઢાથી સીંચી મોટર આવી શકે તેવો રસ્તો છે. તે વખતનાં બીજાં જે ગામોનાં નામો હતાં તે નામનાં ગામો અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. જેમકે કુમારગામ, મહાબુકુંડગામ, મોરાક, કોનાગ (કોલ્લાગ) વગેરે છે.

શ્રી વીર પ્રભુએ દીક્ષા લીધા પછી પ્રથમ કુમારગામમાં રત્નિ ગાળી હતી તે ગામ અત્યારે છે; તે મહાબુકુંડ ગ્રામ પણ અત્યારે છે જેમાં એકલા પ્રાહ્મણો જ વસે છે. કોનાગ એ જ કોલ્લાગસન્નિવેશ છે, જ્યાં પ્રભુને પ્રથમ ઉપસર્ગ થયો હતો, તે આ સ્થાન લાગે છે. આ સ્થાને જિનમંદિર હતું. કુમાર ગ્રામમાં પણ જિનમંદિર હતું. અત્યારે ત્યાં મંદિર તો છે જ પરંતુ તેમાં જિનેન્દ્રદેવની પ્રતિમા જ નથી. તેને સ્થાને અન્યદેવની મૂર્તિ ઘેસાડવામાં આવેલી છે તેમજ ક્ષત્રિયકુંડથી પૂર્વમાં ફા માઈલ દૂર મહાદેવ સીમરીયા નામનું ગામ છે. અહીં પહેલાં જિનમંદિરો હતાં પરંતુ જૈન વસતીના અભાવે ત્યાંની જૈન મૂર્તિઓ પાસેના તળાવમાં નાખી દીધાતું અને તેને બહેલે શિવલિંગ અને બુદ્ધમૂર્તિ આવી છે. અહીં પણ પ્રાહ્મણોનું જોર છે. તેમજ અગ્નિખૂણામાં બસબુદ્ધ (વૈશ્યપટ્ટી) ગામ છે. આ બધા સ્થાને જિનમંદિરો હતાં, જૈનોની વસતી હતી. આ બધું હાલ માત્ર સ્મૃતિ રૂપ છે. આ આખો પ્રાંત જૈનોથી ભરેલો હતો. સમયે તેમને અન્યત્ર જવાની ફરજ પાડી જેના પરિણામે ત્યાંથી જૈનોનો અભાવ થયો, પરંતુ હજીયે વીરપ્રભુની પૂજા અને જૈનાવના સંસ્કાર રહ્યા છે. ભલે તે છાયામાત્ર છે પણ કેઈ સમર્થ જૈનાચાર્ય આ પ્રદેશમાં વિચરે તો ઘણો લાલ થાય તેમ છે.

કેટલાક મહાશયો આ સ્થાનને સ્થાપના તીર્થ માને છે અને કહે છે કે ખરું તીર્થ જન્મસ્થાન તો પટણાથી ઉતરે ગંગાપાર ૧૨ કોસ મુજફરપુર જીલ્લામાં ગંડકી નદીના કાંઠે બોસાડપટ્ટી ગામ છે, જેને વિશાલા નગરી કહે છે. ત્યાં હમણાં ખોદકામ ચાલુ છે. ત્યાં ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ, પ્રાહ્મણગ્રામ, વાણિજ્યગ્રામ, કુમારિયગ્રામ, જ્ઞાતવન, આમલકી કીડાના સ્થાન વિગેરે પ્રાચીન સ્થાનો ત્યાં હોવાની માન્યતા છે પરંતુ અમે જે સ્થાન અને જે સ્થિતિ ઉપર્યુક્ત સ્થાનકે જોઈ છે તેથી તે મહાનુભાવોનાં આ માન્યતા સંદેહજનક છે. લગભગ સાડત્રણસોથી ચારસો વરસ પહેલાંથી આપણે આ સ્થાનને ક્ષત્રિયકુંડ માની તીર્થરૂપે માનતા આવ્યા છીએ. તે વખતના વિદ્વાન યાત્રી સાધુઓએ પણ આ જ સ્થાનને તીર્થરૂપ માન્યું છે.

અહીંથી પગરતે પાવાપુરી જતાં મહાદેવ સમરીયા વચમાં આવે છે ત્યાં પહેલાંનું જિનમંદિર કે જે અત્યારે શિવાલય થયું છે તે જોયું. રસ્તામાં પહાડી

રસ્તો, વીરપ્રભુના વિહારસ્થાનો-વિહારભૂમિનું અવલોકન કરતાં કરતાં નવાદા જવાય છે.

ગયાળ

પાવાપુરીથી ઉત્તરે ૩૬ માઇલ ગયાળ છે. બનારસથી કલકત્તા જતાં વચમાં જ ગયા જંકશન આવે છે. વૈષ્ણવો અને શૈવોનું પ્રસિદ્ધ તીર્થધામ છે. કૃષ્ણના કિનારે પોતાના પૂર્વજોને પિતૃપિંડ દેવા અનેક ભક્તો અહીં આવે છે. અહીં પંડાઓનું ઘણું જોર છે. ખાસ તેમનાથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. ત્યાંથી બુદ્ધ ગયા ૫ માઇલ દૂર છે.

બુદ્ધમયા

મૂળ તીર્થ તો બૌદ્ધોનું કહેવાય છે પરંતુ બૌદ્ધોના ભારતમાંથી દેશનિકાલ થવા પછી શંકરાચાર્યજીના સમયથી આ સ્થાન શંકરાચાર્યના તાબામાં ગયું છે. મૂર્તિ તો બુદ્ધની છે પરંતુ હિન્દુઓ એમ કહે છે કે-બુદ્ધદેવ અમારા એક અવતાર થયા છે. અહીં હમણાં કેટલાએ સૈકાથી શંકરાચાર્યજીનો કળ્પો છે. વહીવટ તેમના જ હાથમાં છે. અહીં તેમની પાસે જૈનમૂર્તિઓ છે જે અમને દેખાડી. કુલ ચાર જૈન મૂર્તિઓ છે. અહીં નેપાલ ભુતાનના, સિલોનના, રંગુનના, ચીન અને જાપાનના યાત્રીઓ અને બૌદ્ધસાધુઓ આવે છે.

અહીંથી ડાહી થઇ ભદિલપુર જવાય છે.

કાકંદી

અહીં સુવિધિનાથ પ્રભુનાં વ્યવન,*જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન આ ચાર કલ્યાણક થયાં હોય તેમ કહેવાય છે. આને ધન્નાનગરી પણ કહે છે. (ધના શાન્તિ-ભદ્ર નહિ) આ સ્થાનનો વિશેષ ઇતિહાસ મળતો નથી. ગામ બહાર ટીલા ઘણા છે. નગરી પ્રાચીન જણાય છે. ખોદકામ થાય તો ઘણું જાણવાનું મળે.

અહીં એક સુંદર શ્વે. જૈન ધર્મશાળા અને શ્વે. જૈન મંદિર છે. મંદિરમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુજી મૂળનાયકજી છે. અંદર સુવિધિનાથ ભગવાનની પાહુકા છે. હજી મૂળ ગભારામાં પ્રતિષ્ઠા થઇ નથી એટલે રંગમંડપમાં મૂર્તિ બિરાજમાન છે.

આ સ્થાન પ્રાચીન તીર્થરૂપ છે કે સ્થાપનાતીર્થ છે એ કાંઈ સમજાતું નથી.

*શ્રીસુવિધિનાથ ભગવાન-તેમનું બીજું નામ પુષ્પદંત છે. કાકંદીનગરીમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ સુગ્રીવ રાજા, માતાનું નામ શાન્તા રાણી, પ્રભુજીના ગર્ભમાં આત્મા પછી માતાપિતાએ ધર્મારાધન સારી રીતે કર્યું જેથી તેમનું નામ સુવિધિનાથ રાખ્યું અને મયકુંદના કુલની કળી સરખા પ્રભુના ઉજળા હાંત હતા માટે બીજું નામ પુષ્પદંત રાખ્યું. તેમનું એકસો ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર, બે લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, શ્વેત વર્ણ અને મગરમચ્છનું લાંછન હતું.

કેટલાક મહાનુભાવો લખે છે કે-અસલી કાકંદી તો નોનખાર સ્ટેશનથી બે માઇલ દૂર ખખુંદા ગામ છે તે જ હોવી જોઇએ. એ સ્થળે શ્રીસુવિધિનાથ ભગવાનનાં ચાર કલ્યાણક થયાં હશે. અત્યારની કાકંદી જેને આપણે તીર્થરૂપ માનીએ છીએ એ તો ધના અણુગારની કાકંદી છે. વિશેષ સંશોધન કરવાથી આ વિષયમાં નવો પ્રકાશ પડે તેમ છે. અત્યારનું શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર તો સોલમી શતાબ્દ લગભગનું છે. પ્રાચીન તીર્થમાળાઓમાં પણ મતલેદ જોવાય છે, તે આ પ્રમાણે છે-

(ક્ષત્રિયકુંડની યાત્રા કરીને આવ્યા પછીનું કાકંદીનું વર્ણન કવિરાજે આ પ્રમાણે આપ્યું છે.)

સુવિધિ જનમભૂમિ વાંદીયર્ધ કાકંદ કૌસ સાત હો;

કૌસ છવીશ બિહારથી, પૂર્વ દિશિ દોય યાત્ર હો.

(વિજયસાગરવિરચિત સમેતશિખરતીર્થમાલા)

બિહારથી પૂર્વમાં છવીશ કૌસ દૂર જે લખ્યું છે તે ખરાખર છે. પાવાપુરીથી પગરસ્તે ૩૨ થી ૩૪ માઇલ ક્ષત્રિયકુંડ અને ત્યાંથી ૧૨ માઇલ કાકંદી નગરી છે. એટલે ૨૬ કૌસ ખરાખર થઈ રહે છે. બીજા કવિરાજ કહે છે-

પાંચ કૌસ કાકંદ નયર શ્રી સુવિધહ જનમ

તે વંદીજઞ ભાવિસિદ્ધિ એ આગલિ ચંપ વખાણુ (કવિ હંસસોમ)

આ કવિશ્રીના કથન પ્રમાણે ક્ષત્રિયકુંડથી પગડંડીવાળા રસ્તે કાકંદી પાંચ કૌસ થાય છે. અને તેમના કથન પ્રમાણે શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની જન્મભૂમિ આ જ છે. ત્રીજા કવિરાજ આ પ્રમાણે કહે છે-

“તિહાંથી ચિહું કૌસે લક્ષી ચિ. કાકંદિ કહેવાયળ,

ધનો અણુગાર એ નગરનો ચિ. આજ કાકંદી કહેવાયળ ॥ ૧૯ ॥

કાકંદી એ જાણજો ચિ. વસતો ધનો એથળ,

સુવિધિ જિજ્ઞેસર અવતર્યા ૧ચ. તે કાકંદી અનેથળ. ॥ ૨૦ ॥”

પ્રથમના બે કવિરાજો વર્તમાન કાકંદીને જ તીર્થરૂપ માને છે જ્યારે ત્રીજા કવિરાજ બીજી કાકંદી તીર્થરૂપ છે એમ લખે છે.

આવાં પ્રાચીન સ્થાનોની શોધખોળ થવાની જરૂર છે. અહીં તીર્થની વ્યવસ્થા જોઈએ તેવી સારી નથી. લખીસરાઈ સ્ટેશનથી મોટરમાં કાકંદી થઈ ક્ષત્રિયકુંડ જવાય છે. પૂર્વમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું મહાત્મ્ય વિશેષ હોવાથી મૂળનાયક પાર્શ્વનાથ છે અને સુવિધિનાથજીની પાદુકા છે. નવી પ્રતિષ્ઠામાં મૂળનાયક સુવિધિનાથજીની પ્રતિમા સ્થાપવાની જરૂર છે જેથી તેમના કલ્યાણકૌની આરાધના સુલભ ગણાય.

નાથનગર

ભાગલપુરથી નાથનગર ૧૧ માઇલ દૂર છે. અહીં સુખરાજરાયનું

સુંદર જિનમંદિર છે. મંદિર નાનું અને નાજુક છે. તેમાં છૂટુંછવાયું કાચનું મિષ્ટાકારી કામ કરાવેલું છે તે બહુ સુંદર છે. મંદિરજીની નીચે બાજુમાં જ ઉપાશ્રય છે અને પાસે જ બાબુજીનો બંગલો છે

ચંપાપુરી

આ નગરી બહુ પ્રાચીન છે. બારમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુનાં પાંચે કલ્યાણક *અહીં થયાં છે, કેાઇ પણ તીર્થંકરનાં પાંચે કલ્યાણક એક સ્થાને થયાં હોય તેવાં સ્થાનો અદ્ય હોય છે. નવપદારાધક સુપ્રસિદ્ધ પૂનિતાત્મા શ્રી શ્રીપાલ મહારાજ પણ આ ચંપા નગરીના જ હતા. ભગવાન મહાવીર દેવ પણ અહીં પધાર્યા હતા. સતી x સુભદ્રા, આદર્શ બ્રહ્મચારી શ્રી સુદર્શન શેઠ કે જેમના ઉચ્ચ શિયલના પ્રતાપે શૂળિનું સિંહાસન થયું હતું; તથા મહાસતી ચંદનબાળા, કામદેવ શ્રાવક, કુમારનાદી સુવર્ણકારાદિ અનેકાનેક મહાપુરુષો અહીં થયા છે.

આ નગરીની પુનઃ સ્થાપના શ્રી મહાવીરદેવના પરમ ભક્ત મહારાજ શ્રેષ્ઠિકના પુત્ર કોણિકે કરી હતી. રાજા શ્રેષ્ઠિકના મૃત્યુ પછી કોણિકને રાજગૃહીમાં પિતાનું સ્મરણ વારંવાર થઇ આવવાથી રાજગૃહીથી રાજધાની ઉઠાવી; ચંપા નગરીમાં સ્થાપી. આ નગરીનું સવિસ્તર વર્ણન જૈન આગમોમાં અને અન્ય અનેક જૈન ગ્રંથોમાં મળે છે. આ નગરી પ્રાચીન કાલની છે કિન્તુ પરિવર્તન થઇ જવાથી તેના ઉદ્ધાનમાં નવી નગરી વસાવી પોતાની રાજધાની ત્યાં સ્થાપી હતી.

દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના શ્રુતકેવલી શ્રી શચ્ચંભવસૂરિજીએ મનક મુનિજી

* શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીનો ચંપા નગરીમાં જન્મ થયો હતો. તેમના પિતા વસુપૂજ્ય રાજા અને જ્યાગણી માતા હતાં. ભગવંત ગર્ભે આવ્યા પછી ઇન્દ્ર મહારાજ વારંવાર આવી વસુ એટલે રત્નની વૃષ્ટિ કરીને માતાપિતાની પૂજા કરતા તેથી વાસુપૂજ્ય નામ દીધું. તેમનું સિત્તર ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર, અને બહોંતેર લાખ વર્ષોનું આયુષ્ય હતું. રક્ત વર્ણ અને લાંછન પાડાનું હતું.

x સુભદ્રા સતી મળ વસંતપુરનિવાસીની હતી. તેની માતાનું નામ તત્ત્વમાલિની હતું. ચંપા નગરીનો ભુદ્ધર્મી ભુદ્ધદાસ કપડી જૈન બની તેને પરણ્યો હતો. અને પછી સુભદ્રાને ચંપાનગરીએ લાવેલ હતો. પાછળથી સુભદ્રાની સાસુએ અકારણે તેના ઉપર આક્ષેપ મૂક્યો હતો. અન્તે શીવલના પ્રતાપથી કાચે તંત્રે કૂવામાંથી જળ કાઢી ચંપા નગરીના ત્રણ દરવાજા ઉઘાડી પોતાના હેમ સમ ઉજ્જવલ ચરિત્રની ખાત્રી કરાવી હતી. વિ. માટે જુઓ ભરતેશ્વર બાહુબલી વૃત્તિ તથા નીચેની પંક્તિઓ.

કે ચે તાંત્રે ચાલણી બાંધી, કૂવાથડી જલ કાઢીયું એ

કલંક ઉતારવા સતી સુભદ્રાએ ચંપા બાર ઉઘાડીયું એ ॥ ૧૧ ॥

(સોળ સતીનો છંદ)

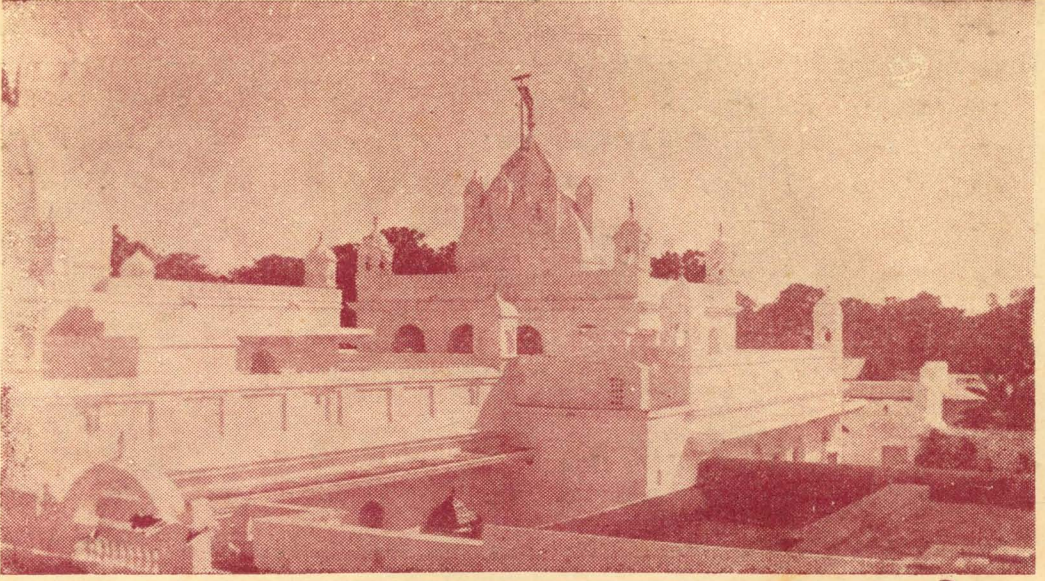
માટે અહીં જ કરી હતી. આ નગરીમાં અનેક ગગનચુમ્બી ભવ્ય જિનમંદિરો હતાં, તથા હજારોની સંખ્યામાં બૃહદે લાખોની સંખ્યામાં ત્યાગમૂર્તિ જૈન મમણો વિચરતા હતા અને લાખો કરોડોની સંખ્યામાં શ્રમણોપાસકો-જેનો વસતા હતા, ત્યાં આજે એક પણ જૈન શ્રાવકનું ઘર નથી. પૂર્વ દેશની યાત્રાએ આવતા સાધુઓ કવચિત કવચિત આવે છે.

ચંપાપુરી આવવા માટે શ્રાવકોને ભાગલપુર સ્ટેશનથી નાથનગર થઈ ને ચંપાપુરી પહોંચાય છે. ભાગલપુરમાં જૈન મંદિર છે. ભાગલપુરમાં સુખરાજરાયનો બંગલો જોવા લાયક છે.

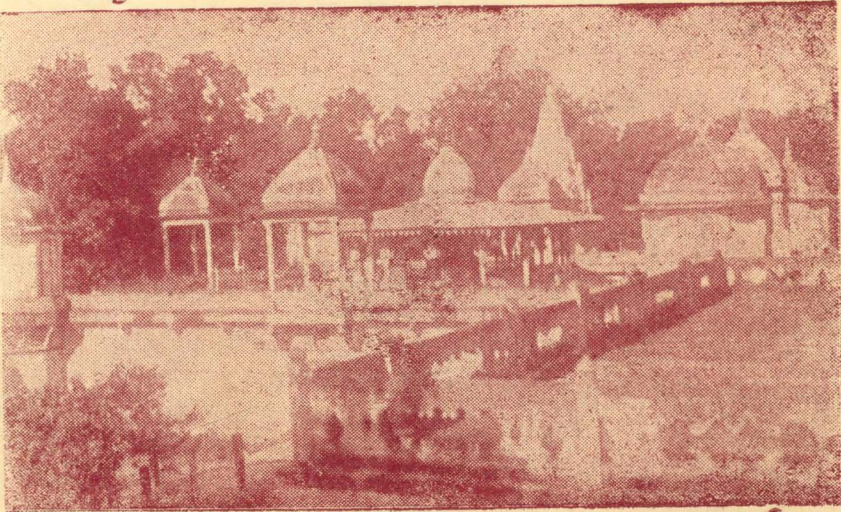
ચંપાપુરીમાં બે શ્વેતાંબર જૈન મંદિરો છે. પાસે જ ત્રણ ધર્મશાલાઓ છે. બે મંદિરોમાં એક પ્રાચીન છે. બીજું અવાચીન છે. બંનેમાં મૂલનાયકજી શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાન છે. ભોંયરામાં પણ પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે. બાબુજી શ્રીચુત પુરણચંદ્રજી નહારે અહીંના કેટલાક શિલાલેખો લીધા છે પણ તે અપૂર્ણ છે.

ચંપાનગરીથી ભાગલપુર જતાં નાથનગરની પછી બે અર્વાચીન દિગંબર મંદિરો તથા તેમની ધર્મશાળા આવે છે. શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુનાં જન્મદિ કલ્યાણુક આ સ્થ ને થયેલા. દીક્ષા કલ્યાણુક તથા કેવલજ્ઞાન કલ્યાણુક ચમ્પા ઉદ્યાનમાં થયાં છે, જ્યાં અત્યારે શ્વેતાંબર મંદિરો છે અને જેને અત્યારે ચમ્પાનાલા કહે છે. મોક્ષ કલ્યાણુક મંદારગિરિ થયું છે, જે ચમ્પાનો છેવાડાનો ગિરિ પહાડ છે. આ બધે સ્થાને શ્વેતાંબર મંદિર હતાં. શ્વેતાંબરો જ વ્યવસ્થા આદિ કરતા હતા. અહીં રાજા કરણનો કિલ્લો બહુ પ્રસિદ્ધ અને પ્રાચીન છે. અત્યારે તે કિલ્લો ખંડિયેરરૂપ થઈ ગયો છે. ત્યાં વસતી થઈ ગઈ છે. ત્યાંથી નજીકમાં જ પ્રભુના કલ્યાણુકસૂચક બે સ્તંભો જેને માણેકસ્તૂપ સ્તંભ કહે છે તેમાં પ્રભુની પાદુકા હતી. તેનો વહીવટ શ્વેતાંબર સંઘ કરતો હતો. આજથી ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આવેલ જૈન સાધુઓ અહીંનું વર્ણન પોતાની આંખે જોયા પછી આ પ્રમાણે આપે છે.

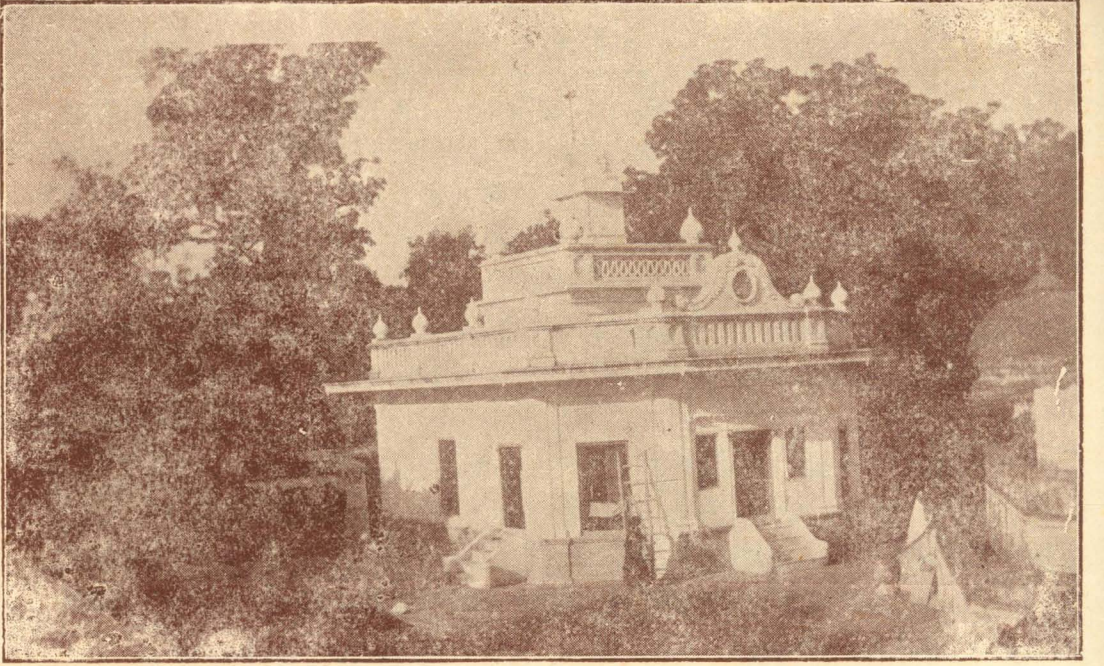
“તે જહાં ગિરાથી જળ જાય રે દશ કોશે મારગ થાય રે;
ચંપા ભાગલપુર કહેવાય રે વાસુપૂજ્ય જનમ તીહાં કાય રે. ૭
ચંપામાં એક પ્રાસાદ રે, શ્રી વાસુપૂજ્ય ઉદાર રે;
પૂજ્યો પ્રભુજીના પાય રે, કીધી નિજ નિર્મલ કાય રે. ૮
ચંપા ભાગલપુર અંતરાલ રે, એક કૌશતણો વિચાલ રે;
વીચે કરણરાયનો કોટ રે, વહે ગંગાજી તસ ઓટ રે. ૯
કોટ દક્ષિણ પાસ વિશાલ રે, જહાં જિનપ્રાપ્તા રસાલ રે;
મોટા દોઈ માણેક થંભ રે, દેખી મન થયો અચંભ રે. ૧૦

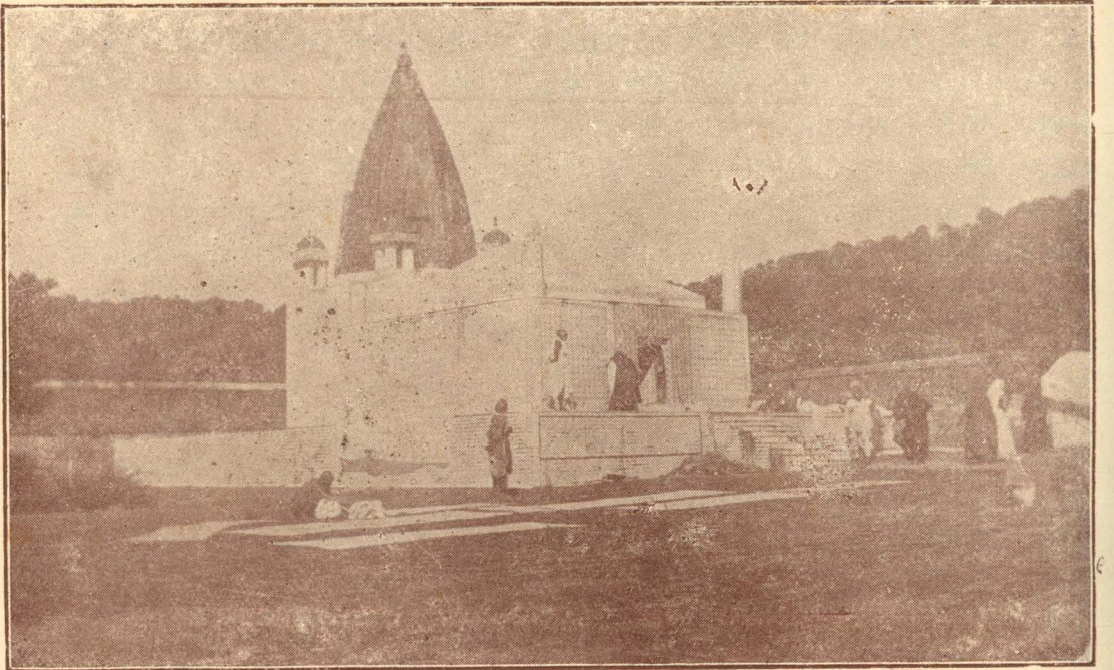
શ્રી રતનપુરી
ધર્મનાથ ભગવાનની કલ્યાણકભૂમિ

સિંહપુરી
બનારસથી ચાર માઇલ પર આવેલ શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની કલ્યાણકભૂમિ

ચંપાપુરી
શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીની કલ્યાણકભૂમિ

શ્રી ક્ષત્રિયકુંડ-વીરમંદિર

તીહાંના વાસી જે લોક રે, જોલે વાણી ઇહાં ઇમ ફેક રે;
 એ વિજયપાદુકા જાણુ રે, અતિ જીરણ છે કમઠાંણુ રે. ૧૧
 તિહાં થંભનો ઠામ હોય રે, પંચકલ્યાણુક જિન જોય રે;
 હજાર થયા ઇણે ઠામ રે, કહિયં કિણુ કિણુરાં નામ રે. ૧૨
 ઇણુ નગરી સુદર્શન સાર રે, રહ્યા પ્રતિમા કાઉસગ દ્વાર રે;
 અલયાદાસી લેવાય રે રાણીને દે મન લાય રે. ૧૩
 ન ચલ્યો પ્રદ્યારી ચિત્ત રે, રાખી જગતમાંહી કિત્ત રે;
 ચૂળી સિંહાસન થાય રે, રાજાદિક પ્રજામે પાય રે. ૧૪
 થઈ સતી સુભદ્રાનારી રે, ઉઘાડ્યા ચંપાખાર રે;
 ચાલણીય કાઢ્યો નીર રે, ઇણુ ચંપાનગરી ધીર રે. ૧૫
 (સૌભાગ્યવિજયજી પૃ. ૮૧-૮૨.)

x x x
 પટણાથી દિશિપૂર વિસે કાશે પુર ચંપ,
 કલ્યાણક વાસુપૂજ્યનાં પંચ નમીજઈ આપ હો. ૮
 દિવાનો એક દેવસી કીધી, તેણિં ઉપાધિ હો,
 શ્વેતાંબર ચિતિ ઉથપી થાપી દિગ્પટ વ્યાધિ હો. ૯
 પિણુ પરપુત્ર સુપુત્રકો ન હુઓ કેઓ સંભાલિ હો,
 જે નર તીરથ ઉથપઈ તેહની મોટી ગાથ્ય હો. ૧૦
 ચંપ વરાડી જણુ કહી ગંગ વહઈ તસ હેઠિ હો,
 સતીઅ સુભદ્રા ઇહાં હૂઈ હૂઓ સુદર્શન શેઠ હો. ૧૧

(વિજયસાગરવિરચિત સમ્મેતશિખરતીર્થમાલા પૃ. ૧૦)

આ બંને કવિરાજોએ સાધુ મહાત્માઓએ લખેલી વિગત તદ્દન સાચી છે.
 હવે વર્તમાન સ્થિતિ તપાસીએ—

અમે ખાસ વર્તમાનમાં વિદ્યમાન માણેક સ્થંભનાં દર્શન કરવા-વંદન કરવા
 ગયા હતા. પ્રથમ એક અવાચીન દિગંબર મંદિર આવ્યું. તેના પછી બીજું મંદિર
 આવ્યું. આમાં બંને માણેક સ્તંભ જોયા. હાલમાં તેમાંથી પાદુકા ઉઠાવીને
 મંદિરમાં પધરાવી છે. અમે તેને ખૂબ ભક્તિ અને પ્રેમથી વંદન કર્યું. આજુ-
 બાજુ ઘણું ખારીક નિરીક્ષણ પણ કર્યું. પાદુકા અતિ પ્રાચીન અને જીર્ણ છે.
 અંદર-શિલાલેખ વગેરે નથી પરંતુ દિગંબર મહાનુભાવોએ પોતાનું વચસ્વ જમાવવા
 ખાતર જ નવા શિલાલેખ આજુબાજુ કેતરાવ્યા છે. લેખ નવા છે તેની ખાત્રી
 ભાષા અને રચના પણ આપે છે.

ત્યાર પછી અમે વિશેષ ખાત્રી માટે ત્યાંના મુનિમને મળ્યા. તેમણે અમોને
 નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

“પહેલાં આ દિગંબરી મંદિર નહોતું. માત્ર આ માણેકસ્થંભ અને પાટુકા હતી. ધીમે ધીમે જૈનોની વસ્તી ઘટવાથી પૂજારી બ્રાહ્મણના કબજામાં પાટુકા આવી. તેણે પાટુકા પોતાને ઘેર લઈ જઈને લાવવાની ગોઠવણ રાખેલી અને દર્શન નિમિત્તે યાત્રાળુઓ પાસેથી પૈસા પડાવતો હતો. પછી ત્યાંના દિગંબરોએ તેને અમુક રૂપિયા અને બીજી લાલચ આપી પાટુકા કબજે કરી. જો કે પાછળથી તેની સાથે કાંઈક ઝઘડો થયોલો, પરંતુ સમાધાન કરી લઈ ત્યાં મંદિર બંધાવ્યું અને પાટુકા બેસાડી. અમુક સમય બાદ ત્યાં મૂર્તિ પધરાવી દિગંબર મંદિર કરી દીધું. એ બ્રાહ્મણના વંશજે અઘાવધિ પાટુકા સન્મુખ ચઢતી દરેક વસ્તુ લઈ બાંધી છે. બીજું મંદિર તો હમણાં જ બંધું છે.” વગેરે; વગેરે.

અહીં અમને ૧૨૫-સવાસો વર્ષની ઉમરવાળો એક બુદ્ધો મળ્યો હતો. ૧૮૫૭ ના પ્રસિદ્ધ બળવા વખતે તેની ઉમર ૪૭ વર્ષની હતી. આ બુદ્ધોએ અંધા નગરીનો પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા ઘણાં નવાં જૂનાં સ્થાનો બતાવ્યાં.

અમે પૂછ્યું; “આ દિગંબર મંદિરો કયારે બંધ્યાં?” જવાબ “મારા દેખતાં બંધ્યાં બંધ્યાં છે. આજે મંદિરમાં બે મોઢા થંભ ભિન્ના છે તે શ્વેતામ્બર જૈનોના છે; તેમજ એક પાટુકા હતી જે એક બ્રાહ્મણના કબજામાં હતી. જૈન યાત્રિઓને દર્શન કરાવતો અને જે આવે તે બધું લઈ જતો. ધીમે ધીમે ત્યાં ચોટો બંધાવ્યો. પછી એ પાટુકા દિગંબર જૈનોએ વેંચાતી લીધી અને તે જગ્યા પણ વેંચાતી લઈ મંદિર બંધાવ્યું. અત્યારે પણ તેના વંશજોને મંદિરમાં આવતાં બદામ, શેખા, લવિંગ આદિ મળે છે.”

અહીં એક પ્રાચીન કરણનો કિલ્લો છે. તેમાં જૈન મંદિર હતું, પણ અત્યારે તો દેવીનું મંદિર છે. આ સિવાય બીજી પણ માહિતી આપી હતી.

આ માણસ અમને તો પ્રસિદ્ધ લાગ્યો. માણસ બુદ્ધિશાળી અને વિચક્ષણ હતો. અમને તરત જ જૈન સાધુ તરીકે ઓળખ્યા. ઘણો ઇતિહાસ બોલ્યો છે. આવી જ રીતે બળવા વખતે ૧૭ વર્ષની ઉમરવાળો બુદ્ધો મળ્યો. તેણે બુદ્ધનો ઘણો નવીન ઇતિહાસ સંભળાવ્યો હતો. આ બધા ઉપરથી એટલું તો નિવિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે અહીં શ્વેતામ્બર જૈનોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હશે. માણેક-સ્થંભ અને પાટુકા વિગેરે શ્વેતામ્બર જૈનોના હાથમાં હશે પરંતુ મુગલાઈ હુલ્લડ વખતે જૈનોનું પ્રભુત્વ ઘટ્યા પછી દિગંબર જૈન દેવસીએ આ સ્થાનને દિગંબર સ્થાન તરીકે સ્થાપ્યું હશે. ત્યાર પછી વળી મરાઠી અને મુગલાઈ હુલ્લડ વખતે તે પૂજારીના તાબામાં ગયું. તે પૂજારી દરેકને દર્શન કરાવતો-કરવા દેતો અને વૈષ્ણવોને પણ દર્શન કરાવી પૈસા લેતો હશે. પછી દિગંબરોએ પોતાની સત્તાસમયે પાટુકા અને સ્થાન માણેકસ્થંભ વગેરે તેને ધન આપી પોતાના કબજામાં કર્યું અને ધીમે ધીમે દરેક જૈનોનું નહિ પણ પોતાનું તીર્થ સ્થાપવા દિગંબર મંદિર બંધાવ્યું.

અસ્તુ. જે બન્યું તે આજે પ્રત્યક્ષ છે, છતાં આનંદની વાત એટલી છે કે-શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરનાં મંદિર જૂઠાં છે. બન્ને પોતપોતાનું અલગ કાર્ય કરે છે. દરેક વાતે શાન્તિ છે. આટલો લાંબો ઇતિહાસ રજૂ કરવાનું કારણ માત્ર સત્ય સ્થિતિ જણાવવાનું જ છે. પંદરમી શતાબ્દના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર અને યાત્રાકાર આચાર્ય શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં ચંપાપુરીકલ્પમાં નીચે મુજબ લખે છે-

ત્રેણિકરાજના પુત્ર અશોકચંદ્ર કે જેનું બીજું નામ કૌણિક હતું તેણે પિતાના મૃત્યુના શોકથી રાજગૃહીનમરી ત્યજી ચંપાપુરીને સુંદર બનાવી રાજધાની સ્થાપી. વિવિધતીર્થકલ્પમાં ચંપાપુરીકલ્પ છે, જેમાં ઘણી વિગતો આપી છે. મારા આ લેખમાં જે વસ્તુ નથી આવી તે સંક્ષેપમાં અહીં આપું છું.

આ નગરીમાં શ્રી વાસુપુજ્યજિનેન્દ્ર ભગવાનના પુત્ર મધવનૃપતિ; તેમની પુત્રી લક્ષ્મીની પુત્રી રોહિણી અહીં થયેલી. તેને આઠ ભાઈ હતા. રોહિણીએ સ્વયંવરમાં અશોકરાજના કંઠમાં વરમાલા નાખી; બનેલાં લગ્ન થયાં અને રોહિણી પટ્ટરાણી બની. અનુક્રમે તેને આઠ પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ થઈ. શ્રી વાસુપુજ્ય ભગવાનના શિષ્યરૂપ કુમ્ભ અને સુવર્ણકુમ્ભના મુખથી પોતે કદી દુઃખ જોયું નથી તેનું કારણ પૂછ્યું. મુનિઓએ તેણે પૂર્વભવમાં આરાધેલ રોહિણીતપ છે એમ સંભળાવી તેનું મહાત્મ્ય અને તેની ઉદ્ધાપનવિધિ વગેરે કહ્યું. તેણીથી રોહિણીતપની પ્રસિદ્ધિ થઈ. બાદ તેણી ચારિત્ર લઈ. કર્મ ખપાવી મોક્ષે ગમ્યા.

આ નગરીના કરકુંડ રાજાએ કાદંબરી અટવીમાં કત્તિગિરિની તલાટીમાં રહેલ કુંડસરોવરમાં પાર્શ્વનાથપ્રભુ છત્રસ્થપણામાં વિચર્યા હતા તેથી હસ્તિવ્યંતસના અનુભાવથી કલિકુંડતીર્થ સ્થાપ્યું.

મહાસતી સુભદ્રા અહીં થઈ. તેણે પોતાના શીલના માહાત્મ્યથી કાચા સુતરના તાંતણાથી ચાલણીદ્વારા કૂવામાંથી જલ કાઢી, જલના છાંટવાથી ચંપાનગરીના પથ્થરના કિલ્લાના ચાર દરવાજા બંધ હતા તેમાં ત્રણ દરવાજા ઉઘાડ્યા હતા; એક દરવાજો બંધ જ રાખ્યો હતો કારણ કે મારા જેવી કોઈક સતી તે ઉઘાડે. આ દરવાજો ત્યારથી બંધ જ હતો. ઘણા લોકોએ ઘણા કાળ સુધી એ બંધ દરવાજો જોયો હતો. અનુક્રમે વિક્રમ સંવત ૧૩૬૦ માં લક્ષણાવતીના હમ્મીર શ્રી સુરત્રાણ સમસદીને (સમ્બુદીન) ચંદ્રપુરના કિલ્લા માટે એ કિલ્લાના પથ્થરો ઉપયોગી બાણી, તે દરવાજો તોડી તેના પથ્થર લઈ ગયો.

દાંધવાહન રાજા અને પ્રભાવતી રાણીના પુત્ર કંડુ પ્રત્યેકબુદ્ધ પણ અહીં થયા છે. ચંદનખાલાનું જન્મસ્થાન પણ આ નગરી છે.

ચંદનખાલાએ કૌશંબીનગરીમાં છ મહીનામાં પાંચ દિવસ ઓછા ભગવાન મહાવીરસ્વામીને સુપડાના ખૂણમાંથી અડદના બાકુલા વહોરાવી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવથી પ્રભુનો અભિગ્રહ પૂર્ણ કર્યો હતો.

પૃષ્ઠચ'પાની સાથે મળી આ ચંપાનગરીમાં ત્રણ ચાતુર્માસ કરી ભગવાને સમવસરણમાં બિરજી ઉપદેશ આપ્યો હતો.

આ નગરીમાં પાંડુકુલમંડન મહાદાની કણ્ઠદેવ રાજા થયો હતો. તેના સમયનાં શૃંગારચોકી વગેરે હાલમાં પણ વિદ્યમાન છે.

સુદર્શનશેઠનું શૃણીસિંહાસન અહીં જ થયું હતું.

ભગવાન્ મહાવીરદેવના દશ મુખ્ય શ્રાવકોમાંના કામદેવ શ્રાવક આ નગરીના જ હતા. પાષપ્તમાં મિથ્યાદષ્ટિદેવે તેમને ભયંકર ઉપસર્ગ કરાવેલા; તેઓ અક્ષોભ્ય રજા અને ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવે સમવસરણમાં તેમની પ્રશંસા કરી.

કુમારનંદી સુવર્ણકાર આ નગરીનો જ હતો. મૃત્યુ પછી પંચશૈલપર્વતનો અધિપતિ થયો. બાદ પૂર્વભવના ભિગ કે જે દેવ થયો હતો તેના ઉપદેશથી પ્રતિભાધ પામી ગોશીર્ષચંદનમય અલંકારથી વિભૂષિત જીવંતસ્વામી દેવાધિદેવ મહાવીરપ્રભુની પ્રતિમા બનાવી.

આ નગરીમાં પૃષ્ઠભદ્રજૈત્યમાં ભગવાન્ મહાવીરદેવે ફરમાવ્યું હતું કે-જે અષ્ટાપદ તીર્થયાત્રા કરે તે તદ્દભવમોક્ષગામી હોય.

ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવનો પાત્રીત નામનો શ્રાવક અહીં થયો. તેનો સમુદ્ર-પાલ નામનો છોકરો સમુદ્રની યાત્રાએ જતા સમુદ્રમાં પડી ગયો. તેને વધ કરવા લઈ જતા જોઈ પ્રતિભાધ પામ્યો અને દીક્ષિત થઈ મોક્ષે ગયો.

આ નગરીનો શ્રાવક સુનંદ સાધુઓનાં મલ અને દુર્ગંધ જોઈ તેની નિંદા કરતો હતો તે મરીને કોશામ્બી નગરીમાં ગૃહસ્થને ત્યાં જન્મ્યો. બાદ દીક્ષા લીધી. શરીરમાં દુર્ગંધી ઉત્પન્ન થઈ. કાચેત્સર્ગથી દેવતાને આરાધી પોતાનું શરીર સુગંધમય બનાવ્યું.

મંદારહિલ

અજીમગંજથી ચંપાપુરી જતાં મંદારહિલ વચમાં આવે છે. ભાગલપુરથી નવી નાની લાઇન નીકળી છે જેનું અન્તિમ સ્ટેશન મંદારહિલ છે. મંદારહિલથી ચંપાપુરી ૧૬ ગાઉ-૩૨ માઇલ દૂર છે.

મંદારગિરિ ઉપર શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીનું નિર્વાણ કલ્યાણક થયું છે. ચંપાન-ગરીનો પ્રાચીન વિસ્તાર અહીં સુધી ગણાય છે. પહાડની નીચે બાંસીગામ છે. ત્યાંથી ૧૥ માઇલ લગભગ પહાડ છે. પહાડનો ચઢાવ લગભગ ૧ માઇલથી ઓછો છે. ઉપર એ મંદિરો છે. ત્યાં શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુની પાહુકા છે. પાહુકા જીર્ણ છે, મંદિરજી પણ જીર્ણ થયેલ છે. આ તીર્થ પહેલાં હતું તો શ્વેતાંબર જૈન સંઘની વ્યવસ્થામાં. હમણાં ત્યાં શ્વેતાંબર જૈન વસ્તીના અભાવે દિગંબરો વ્યવસ્થા કરે છે. આ તીર્થ શ્વેતાંબરોનું હતું એમાં તો સંદેહ જ નથી. આજથી ત્રણસો વર્ષ પહેલાં યાત્રાર્થે આવેલ વિદ્વાન જૈન સાધુ આ તીર્થ માટે આ પ્રમાણે લખે છે—

“ અંપાથી દક્ષિણ સાર રે, ગિરિ મશ્તુદા નામ મંદાર રે
કાશ સોલ કહે તે ઠામિ, તિહાં મુક્તિ વાસુપૂજ્યરવામિ રે.
પ્રતિમા પગલાં કહિવાય, પશ્ચિ યાત્રા થોડા જાય રે
એહવી વાણી વિખ્યાત રે, કહે લોક તે દેશી વાત રે
તે તીરથભૂમિ નહાર રે આયા ભાગલપુર સુવિચાર રે.
(પ્રાચીન તીર્થમાલા પૃ. ૮૨, સૌભાગ્યવિજયજી)

એટલે અત્યારનું મંદારહીલ એજ પુરાણું મંદારગિરિ છે. અંપાનગરીના ઉદ્ભવ-રૂપ મંદારગિરિ છે. અને વાસુપૂજ્ય પ્રભુનું ત્યાં જ નિર્વાણ થયું છે. ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે. આ પહાડ દિગંબરોએ વેચાતો લઈ પોતાનું તીર્થ કર્યું છે.

સુલતાનમંજ (અષ્ટાપદાવતાર)

અંપાનગરીથી ૧૩-૧૪ માઈલ દૂર આ પવિત્ર સ્થાન આવેલું છે. અહીં ભગવતી ભાગીરથી-ગંગા પોતાનો વિશાલ દેહપટ પાથરીને પડ્યાં છે. પણી ભરપૂર રહે છે. અંદર હોડીઓ ચાલે છે. અહીંથી ભાવિક વૈષ્ણવજનો અને શૈવ ભક્તો ગંગાનું જલ ભરી કાવડમાં ઉપાડી પમ-પાળા જ ચાલતા ૬૦ થી ૭૦ માઈલ દૂર આવેલ જૈનનાથ-વૈજનાથ મહાદેવના અભિષેક માટે લઈ જાય છે. રાજ સેકડો કાવડિયા જલ લઈ જાય છે. નૂન યાત્રીઓ સેકડોની સંખ્યામાં આવે છે અને જાય છે. શિવરાત્રીના દિવસોમાં અહીં ઠઠ જામે છે. શિખરજીથી અંપાનગરી આવતાં વચમાં જૈનનાથ આવે છે. તે એક વાર આપણું પ્રાચીન જૈન તીર્થ હતું. વીજળ-ઓની રાજધાની ગણાય છે. અત્યારના વૈજનાથ મહાદેવના મંદિરમાં જૈન મૂર્તિઓ પણ હતી, પરંતુ ભૂદેવોએ ત્યાંથી ખસેડી લીધી છે. હાલમાં તો નથી જૈન મંદિર કે નથી જૈન વસ્તી. વૈષ્ણવોની ધર્મશાળાઓ ઘણી છે, ઉતરવાનું સ્થાન મળે છે. વૈજનાથ રોડન અને તાર ઓફીસ પણ છે. જૈનનાથથી અંપાનગર આવતાં રાજ સેકડો કાવડયા ગંગાજલ લઈને આવતા કે લેવા જતાં નજરે દેખાય છે.

સુલતાનમંજ તદ્દન ગંગાકાંઠે આવ્યું છે. ગંગાની વચમાં નાનો પહાડ-ટેકરી છે. અત્યારે તે ટેકરી ઉપર એક મંદિર છે. પહેલાં આ જૈન મંદિર હતું પરંતુ અત્યારે તો શિવમંદિર થઈ ગયું છે. અહીં પ્રથમ જૈનોની વસ્તી ઘણી હતી, મંદિરો પણ હતાં. હાલ તેમાંનું કંઈ નથી. ગંગાની વચમાં નાનો પહાડ અને તેની ઉપર સુંદર જિનમંદિરને અષ્ટાપદજીની ઉપમા આપી છે, જેમાં રત્નની સુંદર મૂર્તિ હતી. જીઓ પ્રાચીન તીર્થમાલામાં સૌભાગ્યવિજયજી આ સ્થાનનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે-

ઢાળ ૬

‘ પટણાથી કોસ પચાસ રે વૈકુંઠપુરી શુભ વાસ રે,
 આવક સેવે જિનરાજ રે દેરાસર વંદ્યા પાજ રે. ૧
 તિહાંથી દશ કોસે જાણુ રે ગામ નામે ચાડવખાણુ રે,
 ભગવંતદાસ શ્રીમાલરે નિત પૂજા કરે સુવિશાલરે. ૨
 દેરાસર દેવ જીહાર રે વલી રચણી પ્રતિમા નિહાળ રે,
 વંદી જિનજીના પાય રે જસ વંદ્યા શિવસુખ થાય રે. ૩
 ગંગાજની મધ્યભાગ રે એક ટુંગરી દીસે ઉદારરે,
 તિહાં દેહરી એક પવિત્ર રે પ્રતિમા જિન પ્રથમની નિત રે. ૪
 કહે અષ્ટાપદની રીત રે ગંગા મધ્ય થઈએ પ્રીત રે,
 મિથ્યાતિરનાન વિચાર રે માંને ઉરવાહેં નિરધાર રે. ૫
 તિહાંથી દક્ષિણ કોસ ત્રીસરે જીહાં વૈજનાથ છે ઇસ રે,
 કાવડી ગંગા નીર રે લેઠાઇ લઇ શર રે. ૬
 તે જીહાં ગિરાંથી મારગજ ખમય રે દસ કોસે મારગ થાય રે,
 અંપા ભાગલપુર કહેવાય છે, વસુપૂજ્ય જન્મ જીહાં ઠાયરે. ૭

કવિશ્રીનું આ કથન અક્ષરશઃ સત્ય છે. જે ચાડવખાણુ ગામ લખ્યું છે તે જ અત્યારનું સુલતાનગંજ છે. પટણાથી લગભગ ૬૦ કોસ થાય છે. ગંગાની વચમાં ટેકરી-નાનો પહાડ છે. જેને અષ્ટાપદની ઉપમા આની છે તે જ પ્રમાણે અત્યારે છે. આદિનાથ પ્રભુનું એ સુંદર જિનમંદિર છે. માત્ર મૂર્તિ અને શ્રાવકોનાં ઘર નથી. તેને બદલે મંદિરમાં શિવલિંગ છે. હોડીદ્રાસ ત્યાં જવાય છે. મિથિલી પ્રાદેશી અને અગ્રવાલોનાં ઘર છે. નહીકાંઠે મોટી ધર્મશાળા છે. અહીંથી કાવડિયા ગંગાજળ વૈજનાથ લઈ જાય છે. તે અહીંથી ૩૦ થી ૩૫ કોસ છે. તેમજ ભાગલપુર પણ દશ કોસથી થોડું આછું છે પણ તેટલું જ કહેવાય. એટલે જે સ્થાને રતનની પ્રતિમાઓ હતી, ભગવાનદાસ જે સ્વાભાવિક શ્રમણોપાસક હતા અને અષ્ટાપદની ઉપમાવાળું સ્થાન હતું તે આ જ સ્થાન છે તેમાં લગારે ચકા જેવું નથી. પટણાથી ૫૦ કોસ દૂર જે વૈકુંઠપુરી લખી છે, તે પણ અત્યારે વિદ્યમાન છે. તેનું નામ અત્યારે મહાદેવા છે. જૈનોની વસ્તી કે જિનમંદિર કાંઈપણ નથી, પરંતુ ગાઉના માપ અને સ્થાન ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે વૈકુંઠપુરી એ જ મહાદેવા છે. અહીં અગ્રવાલોની વસ્તી વધારે છે. એક ધર્મશાળા છે અને એક તીર્થ જેવું મનાય છે. અહીંથી કાચે રસતે જ મોઝ થઈ ક્ષત્રિયકુંડ જવાનો સીધો રસ્તો છે. સુલતાનગંજ પાસે ગંગાનદીના મધ્યભાગમાં રહેલ અષ્ટાપદાવતાર તીર્થનું સુંદર ચિત્ર લખનૌના દાદા વાંદીના જિનમંદિરમાં અત્યારે વિદ્યમાન છે. તેમજ મહાદેવામાં પણ જિનમંદિર હતું.

અયોધ્યા

આ નગરી બહુ જ પ્રાચીન છે. વર્તમાન ચોવીસીનું પ્રથમ નગર આ છે. દેવાધિદેવ શ્રી આદિનાથ પ્રભુના પ્રથમ રાજ્યાભિષેકસમયે ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી કુળેરે આ નગરીની રચના કરી હતી. તેમજ યુગલિકૃતો વિનય જોઈ, તેમની વિનીતતા જોઈ નગરીનું નામ વિનીતા રાખ્યું હતું. તેમજ પ્રથમ ચક્રવર્તી ભરત મહારાજની આ પાટનગરી હતી. અહીં *પાંચ તીર્થ* કરોનાં ૧૯ કલ્યાણક થયાં છે. આદિનાથ પ્રભુના

શ્રીઋષભદેવજી-જન્મસ્થાન વિનીતા નગરી, તેમના પિતાનું નામ નિરાજ અને માતાનું નામ રૂદેવા હતું. અધા તીર્થ કરોની માતાએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં સિદ્ધ દેવે હોતો જ્યારે મહાદેવા માતાએ સ્વપ્નમાં પ્રથમ વૃષભ જોયો હોતો તેથી તેમનું નામ શ્રી ઋષભદેવ રાખ્યું હતું. તથા ધર્મની આદિના પ્રવર્તાવનાર હોવાથી તેઓશ્રીનું જીવનું નામ આદિનાથ રાખ્યું હતું. તેમનું પાંચસો ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર, ચેર-સી લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, સુવર્ણ વર્ણ અને વૃષભ લાંછન હતું.

તેઓશ્રીને સો પુત્ર હતા. મોટા પુત્રનું નામ ભરત ચક્રવર્તી હતું. તેમને અરિસા-ભુરનમાં કેવળજ્ઞાન થયું હતું. ૯૯ પુત્રો પણ દીક્ષા લઈ કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મેક્ષે ગયા હતા. વિનીતા નગરીની સ્થાપના શક્રમહારાજે કરાવી હતી.

શ્રી અન્જિતનાથજી

જન્મસ્થાન અયોધ્યા. પિતાનું નામ જિતશત્રુ રાજ, માતાનું નામ વિજયારાણી. રાજ-રાણી રોજ પાસાજાજી રમતાં હતાં તેમાં રોજ રાણી હારી જતી હતી પરંતુ પ્રભુજી ગર્ભમાં આવ્યા પછી રાણી જીતવા લાગી હતી અને રાજ હારી જતા. ગર્ભનો આવો મહિમા જાણી પુત્રનું નામ અન્જિતનાથજી રાખ્યું. સાડા ચારશે ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર, અહોંતર લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, સુવર્ણ વર્ણ અને લાંછન હાથીનું હતું.

શ્રી અભિનંદન સ્વામી

શ્રી અભિનંદન સ્વામીનો અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ થયો હતો. તેમના પિતા સંવર રાજ અને સિદ્ધાર્થી રાણી માતા હતાં. બગવંત ગર્ભે આવ્યા પછી ઇન્દ્ર મહારાજ આવીને બગવંતની માતાને લણીવાર સ્તવી જતા હતા. ચારે રાજ પ્રમુખે જાણ્યું કે એ ગર્ભનો જ મહિમા છે; માટે અભિનંદન નામ દીધું. સાડા ત્રણશે ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર તથા પચાસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. લાંછન વાનરનું અને સુવર્ણ વર્ણવાળો હતા.

શ્રી સુમતિનાથ

શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુને અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ થયો હતો. તેમના પિતા મેધ થ રાજ અને સુમંગલા માતા હતાં. પ્રભુ ગર્ભમાં રહ્યા પછી તે ગામમાં એક પશુની બે સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં નાનીને પુત્ર હોતો અને મોટી વંચ્યા હતી પણ તે છાંદરાનું પ્રતિપ્રાલન જન્મે માતાઓ કરતી હતી. જ્યારે તે વાણીયો મરણ પામ્યો ત્યારે ધનની લાલશે મોટી આંખે કંઈ કે-પુત્ર મારો છે તેથી ધન પણ મારું છે. નાની સ્ત્રીનો તો હોતો જ

ચવન, જન્મ અને દીક્ષા તેમજ બીજા, ચોથા, પાંચમા તથા ચૌદમા આ ચાર તીર્થ કરોના ચવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન એમ ચાર ચાર કલ્યાણકો મળીને કુલ ૧૬ કલ્યાણક થયાં છે. સ્થાન બહુ જ પવિત્ર, પ્રાચીન અને સુંદર છે. મહા-સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચન્દ્ર પણ અહીં જ થયા છે. તેમનો કુંડ પણ વિદ્યમાન છે, ભગવાન રામચંદ્રજી પણ અહીં થયા છે. મહાસતી સીતાજીની શુદ્ધિ-પરીક્ષા આ નગરીની બહાર જ થયેલી અને અગ્નિ જળાક્રમણની ગએલો હતો. જૈનોનું આ મહાન તીર્થ છે, તેમ અજૈનોનું-જૈનેતરોનું પણ મહાન તીર્થ મનાય છે. આજ તો એ પુરાણી ભવ્ય નગરી હટનપટ્ટન થઈ ગયેલ છે. અહીં કટરા મહોલ્લામાં સુંદર વિશાળ જૈન શ્વેતાંબર ધર્મશાળા અને જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર છે. શ્વે. મંદિરમાં પાંચે પ્રભુના કલ્યાણક સૂચવનારી દેરીઓ છે. વચમાં અજિતનાથ પ્રભુનું સુંદર સમવસરજી મંદિર છે, તેમાં અજિતનાથ પ્રભુની કેવલજ્ઞાન પાઠુકા વચમાં છે. બાજુમાં અભિનંદન પ્રભુ આદિની પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે, મૂર્તિની રચનામાં બૌદ્ધ સ્થાપાયની સ્પષ્ટ અસર દેખાય છે, પરંતુ જિનેશ્વર પ્રભુની જ મૂર્તિ છે એ ચોક્કસ છે. બીજી બાજુમાં અનંતનાથ પ્રભુની પાઠુકા છે. નીચે સમવસરજી મંદિરની સામે મંદિર છે, તેમાં મૂળનાયક શ્રી અજિતનાથ પ્રભુ છે. જમણી બાજુ આદિ-

તેથી તેણે કહ્યું કે-એ પુત્ર અને આ ધન તો મારાં જ છે. આ દટો દરબારમાં આવ્યો. તે વારે ગર્ભના મહિમાથી રાણીને ચુકાદો કરવાની ભલી ખુદ્દિ ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તે બન્ને સ્ત્રીઓને રાણીએ કહ્યું કે “જન્મે મળીને અહોં અહોં બહેચી લો અને છોકરાના પછુ બે ભાગ કરી અહોં અહોં બહેચી લો.” તે સાંભળી નાની સ્ત્રી બોલી ઉઠી કે-“મારે દ્રવ્ય જોઈતું નથી, છોકરાના કાંઈ બે વિભાગ થાય નહિ, એ છોકરો એનો છે તે મારો છે ” તે સાંભળી રાણી બોલી કે “એ છોકરો નાની સ્ત્રીનો છે કેમકે પુત્રનું મૃત્યુ થાય ત્યાં સુધી પણ મોટી સ્ત્રીથી ના કહેવાણી નહિ અને નાની સ્ત્રીએ મારવાની મનાઈ કરી માટે પુત્ર અને ધન તે નાનો સ્ત્રીને હવાશે કરો અને મોટી સ્ત્રીને ધરથી બહાર કાઢી મૂરો.” ગર્ભના મહિમાથી પ્રભુની માતાને એવી ખુદ્દિ ઉત્પન્ન થઈ માટે પ્રભુનું નામ સુમતિ દીધું. તેમનું ત્રણસે ધનુષ્ય પ્રમાણુ શરીર, ચાલીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, સુવર્ણ વર્ણ તથા લાંછન કૌંચ પક્ષીનું હતું.

શ્રી અનંતનાથજી

તેમનો અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ થયો હતો. પિતાનું નામ સિંહસેન રાજા અને માતાનું નામ સુવશારાણી હતું. માતાએ પુત્રના ગર્ભમાં આવ્યા પછી જોતો અંત ન આવે એવું એક મહેલું ભગતું ચક્ર દીધું હતું તેમજ અનંતરતનની માલા દીધી અને અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધ્યા તેથી લોકોના તાવ ગયા. આ બધો ગર્ભને પ્રભાવ બાણી પુત્રનું નામ અનંતનાથ આપ્યું. તેમનું પચાસ ધનુષ્ય પ્રમાણુ શરીર, ત્રીશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, સુવર્ણ વર્ણ અને લાંછન સિંચાણુનું હતું.

નાથ પ્રભુ અને ડાખી બાળુ શ્રી મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ છે. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં જમણી બાજુએ પાંચ પ્રભુના ચ્યવન કલ્યાણકની પાદુકાઓવાળી એક દેરી છે. સામે ચાર પ્રભુના ગણધરોની પાદુકા છે. સમવસરણ મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં એટલે મૂળ પ્રવેશદ્વારમાં જતાં પાંચ પ્રભુના જન્મ કલ્યાણકની પાદુકા છે અને ડાખી બાળુ ચાર પ્રભુના દીક્ષા કલ્યાણકની પાદુકા છે-દેરી છે. હવે ઉપર સમવસરણ મંદિરમાં પગથીયાં ચઢીને જવાય છે તેમાં પ્રથમ જમણી બાજુ અનંતનાથ પ્રભુના કેવલ કલ્યાણકની પાદુકા-દેરી હતી પરંતુ ત્યાં વેઢી તૂટી જવાથી સમવસરણ મંદિરમાં પાદુકા પધરાવેલ છે. તેની સામે સુમતિનાથ પ્રભુની કેવળ કલ્યાણક દેરીમાં પાદુકા છે. ડાખી બાજુ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની દીક્ષા કલ્યાણકની દેરીમાં પાદુકા છે, અને સામી બાજુ અભિનંદન પ્રભુની કેવલ કલ્યાણક પાદુકા દેરીમાં છે. મંદિર સુંદર અને પ્રાચીન છે. મંદિર બહુ જ જીર્ણ થઈ ગયેલ છે. ચોતરફ નમી ગયું છે અને તરાડો પડી ગઈ છે. દરવાજા પથ તૂટી ગયા જેવા જ છે. લગભગ દશેક હજારનો ખર્ચ થતાં કામ સારું થઈ જાય તેવું છે. અત્રે જીર્ણોદ્ધારનું કામ શરૂ થયું છે. અત્રેનો વડીવટ મીરજાપુરવાળા મીશ્રીલાલજી રેદાની કરે છે. અહીં દિગમ્બર મંદિર પણ છે. આપણા મંદિરથી દૂર છે. અહીં કેઈ વાતનો ઝગડો નથી. બંને સમાજના મંદિર અને ધર્મશાળા તદ્દન અલગ જ છે. શ્વે. મંદિર અને મૂર્તિઓ વધારે પ્રાચીન છે, ન્યારે દિગમ્બર મંદિર અર્વાચીન છે. અહીં વૈષ્ણવ અને શૈવ સમ્પ્રદાયના પણ મંદિરો છે, પરંતુ સર્વથી વધારે મન્દિરો રામચંદ્રજીનાં અને હનુમાનનાં છે. કુલ પાંચ હજાર ત્રણસો ને ત્રણસી અજૈન મન્દિરો છે. આ મંદિરોની સંખ્યા જ સૂચવે છે કે અત્રેનો આ તીર્થને કેટલું મહત્ત્વનું માને છે. એક ભાઈ અમને આમાંથી કેડલાંક સ્થાનો જોવા લઈ ગયા હતા. પરંતુ બધે લોગ ધરવાનો સમય થયો હતો એટલે જ્યાં જઈએ ત્યાં કહે લોગ લાગ્યા છે (?) અમને સાંભળી હસવું આવતું. હુઃખ પણ થતું કે બિચારા દેવના લોગ છે. ખરી રીતે રાગાન્ધ લક્ષ્મીએ દેવના લોગ જ લગાડ્યા છે. બાકી દેવની આટલી પરવશતા અને નિરાધારતા ખીજી કઈ હેઈ શકે? અમુક નિયમ સમયે જ દર્શન દે, અન્ધ લક્ષ્મીની ઇચ્છા પ્રમાણે જુદા જુદા અભિનય કરવા જ પડે. કયાં વિરાગી વીતરાગી દશા-સ્વતંત્રતા અને કયાં આ રાગીપણની પરવશતા?

રામચંદ્રજીના મૂળ સ્થાનમાં અત્યારે મરજી છે. હિન્દુઓની નિરાધારતા, અનાથતા, દીનતા અને કાયરતાનું સાચું જીવનું જાગરું ચિત્ર અહીં જોવાય છે. બહાર રામચંદ્રજીની દેરી છે જ્યાં પૈસાના લાલચ પડેલોએ જન્મસ્થાન મનાવ્યું છે. આ સિવાય કેકેયી કોપલૂવન, રામચંદ્રજી ચૃંગારલૂવન, શયનલૂવન, રાજ્ય-લૂવન આદિ સ્થાનો પ્રાચીન કહેવાય છે. બાકી અત્યારે તો રામત્રીલાને નામે બાળકીલા જ રમાય છે. નથી એ આદર્શ પુરુષની પૂજા કે આરાધના-છે સ્વાર્થ

અને લોગની આરાધના. અહીં વાંદરાઓથી ખાસ બચવા જેવું છે. મોટા મોટા વાંદરાઓ માણસોને પણ ડરાવે છે. જો લગાર પ્રમાદી કે બેદરકાર રહે તો જરૂર કંઈક ચીજ ગુમાવે જ. તે ત્યાં સુધી કે જરા ખ્યાલ ચૂકી જવાય તો તે વાંદરાઓ માણસોમાંથી પણ હાથ મારી જાય. આ અયોધ્યાનગરી ઘણા વર્ષોથી ભારતની ખાસ રાજધાની રહી છે. છેલ્લે મુગલાઈ સમયમાં અવધની રાજધાની હતી.

વિવિધ તીર્થકલ્પમાં અયોધ્યા કલ્પમાં નીચે પ્રમાણે વિશિષ્ટતા વર્ણવી છે. અયોધ્યાના અયોધ્યા, અવધ્યા, કૌસલા, વિનીતા, સાદેત, ઈક્ષ્વાકુભૂમિ, રામપુરી અને કૌસલ નામો છે. આ નગરી શ્રી ઋષભદેવજી, અજિતનાથજી, અભિનંદનસ્વામી, સુમતિનાથજી અને અનંતનાથજી તથા શ્રી વીર ભગવાનના નવમા ગણધર અચલ-જ્ઞાતાની જન્મભૂમિ છે. રઘુકુલમાં થયેલા દશરથ, રામચંદ્રજી અને ભરત વગેરેની રાજધાની હતી. વિમલવાહન વગેરે સાત કુલકર અહીં ઉત્પન્ન થયા હતા.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના રાજ્યાભિષેક સમયે યુગલ્લીયાઓએ પલાશ પત્રમાં જલ ભરી લાવીને પગે અભિષેક કર્યો હતો; તેથી ઈન્દ્રરાજે કહ્યું કે-આ પુરૂષો સારા વિનયી છે ત્યારથી આ નગરી વિનીતા નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ.

જ્યાં મહાસતી સીતા દેવીએ પોતાના શિયલના બલથી અગ્નિકુંડ જલમય બનાવ્યો હતો. તે જલપુર નગરીને ડુબાવી દેતો હતો તે પણ સીતા દેવીએ રોક્યો હતો.

જે અર્ધભરતના ગોળામાં મધ્યભાગમાં રહેલી છે, જે નવ જોજન વિસ્તારવાળી અને બાર જોજન લાંબી છે.

જ્યાં રતનમય પ્રતિમારૂપે રહેલ ચક્રેશ્વરી દેવી અને ગોમુખ યક્ષ સંઘના વિશ્વ હરે છે. અને જ્યાં ઘઘર દ્રહ અને સરયુ નદી મળે છે-સંગમ થાય છે તે સ્થાન સ્વર્ગદ્વારથી પ્રસિદ્ધ છે.

एसो पुरी अउज्जावरउ जरु सिच्चमाण गढमिती ।

जिणसमयसत्ततिस्थीजत्तपवित्तिअ जणा जयइ ॥ १ ॥

જેની ઉત્તર દિશામાં બાર યોજન દૂર અષ્ટાપદ પર્વત છે; જ્યાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન સિદ્ધિપદ, પામ્યા હતા. જ્યાં ભરતરાજાએ ત્રણ કૌસ ઊંચું સિંહનિષઘા એત્ય બનાવ્યું હતું. જેમાં પોતપોતાના વર્ણ, શરીર, માપ અને સંસ્થાન મુજબ ચોવીસ જિનવરેન્દ્રોનાં ઝિંબ સ્થાપિત કર્યા હતાં તેમાં પૂર્વ દિશાના દ્વારમાં શ્રી ઋષભદેવ અને અજિતનાથજી, દક્ષિણ દિશાના દ્વારમાં સંલવનાથજી, અભિનંદન-સ્વામિ, સુમતિનાથજી અને પદ્મપ્રભુજી ચાન; પશ્ચિમ દિશાના દ્વારમાં શ્રી સુપાર્શ્વ-નાથજી, શ્રી ચંદ્રપ્રભુજી, શ્રી સુવિધિનાથજી, શ્રી શીતલનાથજી, શ્રી શ્રેયાંસનાથજી,

શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુ, શ્રી વિમલનાથજી અને શ્રી અનંતનાથજી વગેરે આઠ તથા ઉત્તર દિશાના દ્વારમાં શ્રી ધર્મનાથજીથી લઈને શ્રી મહાવીર પ્રભુ વગેરે કશ તીર્થ-કરોની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી હતી અને પોતાના ભાઈના સો રતૂપો પણ તેમણે જ કરાવ્યા હતા.

જે નગરીના મનુષ્યો અષ્ટાપદ ગિરિરાજની ઉપરચકા-તલાટીમાં ખેલવા-કીડા કરવા જતા હતા.

અંદ્રકુટીન નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસુરિસંતાનીય શ્રી દેવેન્દ્રસુરિજીએ દિવ્ય શક્તિથી આ નગરીમાંથી ચાર મહાન્ જિનભંજ આકાશમાર્ગે લાવી સેરીસામાં સ્થાપિત કર્યાં હતાં

અંજ પણ શ્રી ઋષભદેવજીનું મંદિર છે; જ્યાં પાર્શ્વનાથ વાડી છે; અને સહસ્રદ્રારો સીતા કુંડ છે. કિલ્લામાં રહેલ મત્તંગજ યક્ષ છે, જેની સામે આજ પણ હાથી નથી ચાલતા; ચાલે છે તો મૃત્યુ પામે છે. ગોપરાઈ પ્રમુખ અનેક લૌકિક તીર્થો છે.

આ નગરીના કિલ્લાની દીવાલો સરયૂનદીના જળથી રોજ ભીંજાય છે. અયોધ્યાને જૈનાગમોમાં સત્ય (સાચું) તીર્થ કહ્યું છે, જેની યાત્રા કરવાથી મનુષ્યો પવિત્ર થાય છે. છેવટે —

પડિત હંસસેન આ તીર્થનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે. તે જુઓ.

x

x

x

અવજન નયરી અતિ ભલી એ મા. ઇંદ્રઈ વાસી જાણિ સુણિ ૩૬
આદિ અજિત અભિનંદજીએ મા. સુમતિ અનંતહ નાથ સુણિ
જનમભૂમિ તિહાં વંદતાં એ મા. સફલ હુઆ મુઝંહાથ સુણિ ૪૦
મરૂદેવી મુગતિ ગઈએ મા. સરગ હુઆરી કામિ, સુણિ
તાસ પાસ નઈ પેખઈએ મા. અચ્છઈ સરજજી નામિ સુણિ ૪૧
નયરમાંહિં હવઈ પૂજસિંહએ મા. ચઉવીસમે જિણુંદ સુણિ.
સનાથ કરી હવઈ ચાલ રયુંએ મા. હીઅલઈ અતિ આણુંદ સુણિ ૪૨ (પૃ.૨૧)

x

x

x

x

પાંચે જિણુવર પાહુકાએ કીજઈ તાસ ગુણુગાન
પઠમ જિણુસર પૂજઈ આણી નિરમલ ધ્યાન ॥૮૧॥
નયરી અયોધ્યારાજીએ પૂજ પઠમ જિણુદોરો
રામચંદ્ર પગલાં નમું મનિ ધરી પરમાણુદોરો ॥૮૨॥
(પૃ. ૩૨, જયવિજય)

વિવિધ તીર્થકલ્પકારે અયોધ્યાથી ખાર જોગન દૂર અષ્ટાપદ (ગિરિરાજ લખેલ છે, તે અયોધ્યા મૂલ સ્થાનથી દૂર થઇ છે. અત્યારની અયોધ્યા એ મૂલ અયોધ્યા નથી આ વાતની સાક્ષી વિજયસાગરજી પણ આપે છે.

“ પંચ તીર્થેકર જનમીઆ મૂલ અયોધ્યા દૂરી

જાણી થિતિ થાપી ઇહાં ઇમ જોલઈ બહુ સૂરી.” મ. ૬.

(વિજયસાગરજી સમ્મેતશિખર તીર્થમાલા)

અયોધ્યાથી ચાર માઈલ દૂર દૈન્યાદ છે. અહીં એક નાનું સુંદર શ્વે. જૈન મંદિર છે જે બાબુ મોતીચંદજી નખતે બંધાવ્યું છે. અહીં ધર્મશાળા શ્વે. તાંબરી છે, વ્યવસ્થા સુધારની ઘણી જ જરૂર છે. અહીં એક મ્યુઝીયમ છે જે ખાસ જોવા જેવું છે. અહીંથી ૬૯ માઈલ દૂર ઉત્તર શ્રાવસ્તી નગરી છે જેને અત્યારે Samapatt સેટમેટ કિલ્લા તરીકે બધા ઓળખે છે. આ પ્રાચીન શ્રાવસ્તી નગરી છે ત્યાં પ્રાચીન જિનમંદિર હતું. અત્યારે ખાલી છે. ત્યાંથી મૂર્તિ ઉઠાવી દૈન્યાદના મ્યુઝીયમમાં રાખવામાં આવી છે. મૂર્તિ પરિસ્કર સહિત છે. આ સિવાય બીજી પણ જૈન મૂર્તિઓ છે. ખાસ દર્શનીય છે.

રત્નપુરી

આ નગરી અયોધ્યાથી ૧૪ માઈલ દૂર છે, સ્ટેશન સોહાવલથી જવાય છે. ધર્મનાથજી પ્રભુનાં ચાર કલ્યાણક થયાં છે. સ્થાન પ્રાચીન અને સુંદર છે, ગામની બહાર એકાન્ત સ્થાનમાં વિશાળ ધર્મશાળા છે, અને અંદર (ધર્મશાળા અને મંદિરનો દરવાજો એક છે. ધર્મશાળાના દરવાજામાં થઇને મંદિરના દરવાજામાં જવાય છે) મંદિર છે. ધર્મશાળામાં ફેટલોક ભાગ જીર્ણ થઇ ગયેલ છે, મંદિરના કમ્પાઉન્ડમાં પેસતાં સામે જ સમવસરજી મંદિર આવે છે, તેમાં ધર્મનાથ પ્રભુના કેવળ કલ્યાણકની પાહુકા છે. સમવસરજી મંદિરના ચારે ભાગ ખુલ્લા જ હતા પરંતુ એક ભાગ બંધ કરી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન કરવામાં આવેલ છે. તેની સામે એક જિનમંદિર છે. આઠ પ્રાચીન લવ્ય મૂર્તિઓ છે. મૂળનાથજી પ્રાચીન લવ્ય અને ચમત્કારી છે. હમણાં મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી નવા રૂપમાં જ મંદિર તૈયાર કરાવી ગયે વર્ષે જ પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે. મંદિરની આજુબાજુ ચારે ખૂણામાં ચાર દેરીઓ છે. બધામાં પાહુકા છે. એકમાં ગણધર મહારાજની પાહુકા છે, અને બાકીની ત્રણમાં ધર્મનાથ પ્રભુના કલ્યાણકની પાહુકા છે.

૪ધર્મનાથજી આપતું જન્મસ્થાન રત્નપુરી. પિતા નામ બાનુરાજ, માતાનું નામ સુવતારાણી હતું. રાજરાણીને પૂર્વે ધર્મ ઉપર અદ્વૈત રાગ હતો. ભગવાનના ગર્ભમાં આવ્યા પછી બનેલે ધર્મ ઉપર અત્યંત રાગ થયો. ગર્ભનો આવો મહિમા જાણી પુત્રનું નામ ધર્મનાથ રાખ્યું. તેમનું ૪૫ ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર, દસ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, સુવર્ણ વર્ણ અને વજનું લાંબન જાણ્યું.

મંદિર અને ધર્મશાળા બન્ને શ્રી શ્વેતામ્બર સંઘના જ છે, તેની વ્યવસ્થા બે શ્વેતામ્બર મૈત્ર શ્રીમંત કરે છે. નવા મંદિરની વ્યવસ્થા લખનોવાળા કરે છે, અને સમવસરણ મંદિર, દેરીઓ અને ધર્મશાળાની વ્યવસ્થા મિત્રપુરવાસી શ્વેતામ્બર શ્રીમાન્ મીશ્રીલાલજી રેદાની કરે છે. તેમના તરફથી પૂજારી મુનિમી પણ કરે છે. અહીં શ્વેં દિગં ઝઘડા નથી, બધાય અલગ જ છે. ગામમાં બે દેરીઓ છે, જેમાં પાઠુકા છે. ત્યાં શ્વેં દિગં બધાય દર્શન કરવા જાય છે. અહીં દિગમ્બરોનું ખાસ સ્થાન કંઈ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. તેમના યાત્રી ઓછા આવે છે અને આવનારને ઉતરવાનું સ્થાન નથી મળતું. શ્વે. ધર્મશાળા છે તેમાં અરણ કરી રજા લેવી પડે છે, એટલે ગામની બે દેરીઓ છે, તેમાં દર્શન કરી તેઓ ચાલ્યા જાય છે; ખાકી પૂજનવિધિ આદિ શ્વેતામ્બરી થાય છે. શ્વે. મંદિરનો પૂજારી પૂજા કરી આવે છે. અમે પણ ત્યાં ગયા હતા. ત્યાં દિગમ્બરોનું કંઈ ખાસ નથી. અહીં મોટું દુઃખ એ જ છે કે ધર્મશાળાની બહાર કસાઈ-ઓની બજાર ભરાય છે, તે વખતે કસાઈખાનાની પાર વિનાની દુર્ગંધ છૂટે છે. આશાતનાનો ઘણો સંભવ છે. આ મારે ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે, પરંતુ દ્વિમુખી વહીવટ હોવાથી એક ગુરુના બે અવિનયી શિષ્યો જેવી દશા ચાલે છે.

અહીં આવનાર ગૃહસ્થોએ અયોધ્યા ઉત્તરવું અને ત્યાંથી વાહનદ્વારા ફેબ્રુઆર થઈ રત્નપુરી જવું. આ રસ્તેથી યાત્રા કરવી વધારે સાનુકૂળ છે. નહિં તો ફેબ્રુઆર જંકશનથી પાંચ કોસ દૂર પશ્ચિમમાં સોહાવલ સ્ટેશન છે. (અયોધ્યાથી લખનો જતી લાર્નમમાં વચ્ચે સ્ટેશન આવે છે.) ત્યાંથી ૧ માઈલ ઉત્તરમાં નોરાર્ધ ગામ આવે છે. ત્યાં આપણું મંદિર અને ધર્મશાળા છે. મૂળ આ માઈલ દોઢ માઈલના રસ્તામાં વાહનની સગવડ જલ્દી નથી મળતી એમ સાંભળ્યું હતું એટલે અયોધ્યાથી જ જવું ઠીક છે. પોસ્ટ અને તારઓફિસ ફેબ્રુઆર છે.

વિવિધ તીર્થકલ્પમાં રત્નવાહપુર કલ્પ શ્રી જિનપ્રભાસુરિજીએ આપેલ છે જેનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે છે :-

અહીં ધર્મનાથ પ્રભુજીના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા ને કેવલજ્ઞાન ચાર કલ્યાણક થયા છે.

આ જમ્બૂદ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં કૌશલ દેશમાં, કે જેમાં અનેક નિર્મળ જળવાળા ઝરણાં, વનખંડો, સુંદર ઉપવનો, બગીચા છે અને શીતલ જળવાળી ઘર્ધરનદીથી શોભતું રત્નવાહ નામનું નગર છે. આ નગરમાં ઇક્ષ્વાકુ વંશના કુલદીપક સમાન શ્રી ભાનુરાજ છે. તેમને સુવ્રતારાણી છે. તેમની કુક્ષીથી પંદરમાતીર્થકર શ્રીધર્મનાથજીનો જન્મ થયો હતો. તેમના ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન ચાર કલ્યાણક અહીં થયાં છે. નિર્વાણ સમ્પ્રેતશિખરજી ઉપર થયું છે.

આ નગરમાં મનુષ્યોનાં નેત્રોને શાંતિ આપનાર નાગકુમારદેવતાથી અધિષ્ઠિત શ્રી ધર્મનાથજી પ્રભુજીનું મનોહર મંદિર બન્યું છે.

આ નગરમાં એક કારીગરમાં કુશલ કુંભાર રહેતો હતો. એને એક મોઢે ચઢાવેલો પુત્ર હતો. આ છોકરો વ્યસની અને ઉદ્વેગી હતો. સાથે જ અતિથય કુતુહલી હતો. એને નાગરાજ સાથે મૈત્રી થઈ. પિતાના અતિથય દ્વારાજીથી એ કામ કરવા જતો પરંતુ નાગરાજે કહ્યું-તું રોજ મ્હારું થોડું પુછડું કાપીને લઈ બા. એનું સોનું થશે. છોકરો રોજ સેનું લાવીને બાપને આપે. પિતાએ 'પૂછડું-તું ક્યાંથી લાવે છે ? આખરે તેણે નાગરાજના પુછડાની વાત કરી. પિતાએ કહ્યું-તું મોડું પુછડું કાપી લાવ. છોકરે ડરના માર્યા એવું ન ક્યું પરંતુ એક વાર પિતાએ જઈ, પાછળથી જોઈ એકદમ અર્ધા પુછડાને કાપવા માંડ્યું. એકદમ નાગરાજે ક્રોધિત થઈ પિતાને, પુત્રને, તેના કુટુંબી કુસ્મારોને બાળીને બરમ કરી નાખ્યા ગસ ત્યારથી ડરના માર્યા કુંભારો અહીં રહેતા નથી અહીંના લોકો મટીના વાસણ બહાર ગામથી લાવે છે.

તે મંદિરમાં નાગની મૂર્તિથી અધિષ્ઠિત શ્રી ધર્મનાથભગવંતની મૂર્તિ અઘાવધિ વિશ્વમાન છે. ભાવિક ભક્તો વિવિધ પ્રકારે ભક્તિથી પૂજે છે. અન્ય દર્શનીયો આ સ્થાનને ધર્મરાજ નામથી ઓળખે છે

કોઈક વખત ચોમાસામાં વર્ષાદ ન થાય ત્યારે શ્રી ધર્મનાથભગવંતની મૂર્તિને હંભારો દૂધના ઘડાથી સ્નાન-અભિષેક કરાવે છે જેથી તરત જ પુષ્કળ વરસાદ થાય છે.

અહીં કંઠર્પા નામની શાસનરક્ષિકા દેવી અને કિન્નર નામનો રક્ષક યક્ષ શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની સેવાભક્તિ કરનાર ભક્ત જનોનાં વિદ્યો દૂર કરે છે અને ઇચ્છિત કાર્યો પૂર્ણ કરે છે. આ નગર અત્યારે રતનપુરના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

અત્યારે પણ આ સ્થાન છે અને લોકો ભક્તિથી સેવે છે.

પ્રાચીન તીર્થમાલામાં આ તીર્થનો પરિચય આ પ્રમાણે આપ્યો છે:-

“રતનપુરી રલિઆમણી જિનમંદિર શુભ હોય રે,
ધર્મનાથ પદ પૂજી જિનપ્રતિમા ત્રણ જોય રે.”

(જયવિજયજી સમ્મેતશિખર તીર્થમાલા, પૃ. ૩૨)

“સાત કોસ રણવઈ અચ્છઈ મા, પહિલું રયણપુર નામ, સુણિ.

ધર્મનાથ તિહાં જનમીઆએ મા, ચઉમુખ કરઈ ઠામ, સુણિ. ૪૩

પૂજી પ્રણમિ પાહુકાએ મા, મઈ કીધી જિનવર સેવ.”

(જયસાગર સમ્મેતશિખર તીર્થમાલા, પૃ. ૨૧)

લખનો

નવાખી સમયની અવધની રાજધાની, વર્તમાનમાં યુ. પી.ની રાજધાની અને ગોમતીને કિનારે આવેલું આ શહેર ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. તેની એશઆરામી, સંગીત અને કલાપ્રેમ પણ એટલાં જ પ્રસિદ્ધ છે. નવાખ અશક—ઉદૈલ્લાનો હિમામવાડો વગેરે સ્થાનો જોવા લાયક છે. બાકી કેટલીક કોલેજો, અભ્યાસ ઘર—મ્યુઝીયમ, યુ. પી.ની ધારાસભાનો હોલ, કેસરબાગ વિગેરે જોવા લાયક છે.

અહીં કેસરબાગમાં મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી નીકળેલ પ્રાચીન ભવ્ય જિન-પ્રતિમાઓ દર્શનનીય છે. વિવિધ આયાગપટો, મંદિરોના તોરણો, ખંભાત તથા ખંડિત મૂર્તિઓનાં અંગોપાંગો મળી કુલ ૭૦૦ ટુકડા છે. મથુરાનો ઘણોખરો ભાગ અહીં જ રાખવામાં આવેલ છે. પ્રાચીન જ્ઞેનશિલ્પ-મૂર્તિવિધાન, પૂર્ણવિધાન વગેરે અહીં નજરે જોવાય છે. ભગવાન મહાવીર દેવના ગર્ભાપહરણ અને આમલકી કીડાનાં ચિત્રો-પથ્થર ઉપર આલેખેલા દર્શ્યો ખુબ જ સુંદર છે. આ બધું જોઈને તો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ કબૂલ્યું છે કે-મથુરામાં અને ઉત્તર પ્રાંતમાં એક વાર જૈન ધર્મનું રાષ્ટ્રાભ્ય હશે.

લખનોમાં આત્યારે ભવ્ય વિશાલ પ્રાચીન ૧૪ જિનમંદિરો છે. કેટલાંયે મંદિરોમાં સુંદર ચિત્રકામ છે. સુલ્તાનગંજના અષ્ટાપદાવતાર તીર્થનું ચિત્ર અમે અહીંની દઢવાડીમાં જોયું હતું. ચંપાપુરીની પ્રાચીન શ્વેતાંબર જૈન મંદિરોની સ્થિતિ વગેરેનાં ચિત્રો પરમ આકર્ષક છે. ચાર ઘરમંદિરો મળી ૧૮ જિનમંદિરો છે. શ્રાવકોનાં ઘર થોડાં છે. આ મંદિરો ચુડીવાળો ગઢડી, સોની ટોલા, સીંધી ટોલા, કૂત્રવાળી ગઢડી, શાહાદતગંજ અને દાઢવાડી વગેરે સ્થાનોમાં આવેલાં છે.

લખનોના મ્યુઝીયમમાં રહેલ કેટલીક જૈન મૂર્તિઓનો પતિચય આ સાથે આપ્યો છે. લખનોનું મ્યુઝીયમ શહેરથી ત્રણ માઈલ દૂર છે. આ મ્યુઝીયમમાં જૈનોનો પણ જીવો વલગ છે.

લખનોનું મ્યુઝીયમ જોવા ગયા ત્યારે ઉપરોક્ત શિલાલેખો અને ત્યાં રહેલ ધાતુની પ્રાચીન જ્ઞેનમૂર્તિઓનાં દર્શન કર્યાં હતાં. એક મૂર્તિ જે હરદ્વારથી આવેલી છે તેમાં ૧૨૦૦ ની સાલનો લેખ છે. એકમાં ૧૬૫૧ ની સાલ છે જે બીથુરથી આવેલ છે અને બીજામાં ૧૬૫૨ ની સાલ છે જે જયપુરથી આવેલ છે. લખનોની મૂર્તિમાં મારવાડી અક્ષરોવાળો લેખ છે. મૂર્તિ સુંદર છે, બે પાષાણની મૂર્તિઓ અને એક અંગિકાની સુંદર કળાના નમૂનારૂપ મૂર્તિ છે જેની ઉપર યાદવકુલમણિ બાજ-પ્રદ્યારી શ્રી નેમનાથ પ્રભુની મૂર્તિ છે.

અમારી દષ્ટિએ પ્રાચીન લેખોવાળી કુશાન, કનિષ્ક અને હવિષ્કાલીન મૂર્તિઓ છે. એક કંકાલીટીલાનો શિલાલેખ શંખાકાર અક્ષરોમાં છે તે પણ પ્રાચીન લાગ્યો. આ સિવાય વિક્રમની નવમી શતાબ્દી પછીના શિલાલેખો છે જેમાંના

થોડા અમ્મે વાંચ્યા હતા. કુશાન અને કનિષ્ક તથા હવિષ્કાલીન મૂર્તિઓના શિલાલેખો તો અમને ન વાંચ્યા. પણ દરેક મૂર્તિની નીચે ઇંગ્લીશ નોંધ હતી, કેટલાકમાં હિન્દી નોંધ પણ હતી જે વાંચી.

અહીં લગભગ દોઢસોથી બસો જિનમૂર્તિઓ છે. પચીસ ઉપરાન્ત તો ચોવી-સીઓ (પથ્થર)ની મૂર્તિઓ છે. મૂર્તિઓમાં તો પાંચ પચીશથી વધારે ભાગ્યે જ તફાવત અખંડિત નીકળશે. બાકી બધી ખંડિત છે. કોઈકના કાન, તો કોઈકના નાક, કોઈકની આંખો તો કોઈકના હાથ, કોઈકના પગ તો કોઈકના ગોઠણ ખંડિત છે. કેટલીક મૂર્તિઓનાં તો ભવ્ય વિશાલ મસ્તક જ છે. જ્યારે કેટલીક મૂર્તિઓનાં ઘડ અને શિલાલેખો છે. વળી કેટલીક મૂર્તિઓના માત્ર પગ અને શિલાલેખો છે. લગભગ પચાસેક આયાગપટના ટુકડા છે. દસ વીસ અધી ઉપર છે, થોડા આખા છે અને બાકીના તો ખંડિત જ છે. મંદિરના શિખરો, શિખર ઉપરના ભાગ, સુંદર આરમ્ભ જેવા લીસા પથ્થરોમાં કોતરેલા મનોહર તોરણો, પથ્થર ઉપર આલેખેલાં સુંદર ચિત્રો, મંદિરના પ્રવેશદ્વારના ઉમ્મરો, પીઠિકા, સિંહદ્વાર, સિંહ અને હાથીનાં ખાવલાં-પુતળાં, પથ્થર ઉપર ઝીણી કારીગરીથી અંકિત નાના સ્થંભો, વિશાલ સ્થંભોના ટુકડા આદિ અનેકવિધ વસ્તુઓ જોઈ હૃદય જેટલું પ્રપુલ્લિત થયું તેથી અનેક-ગણી વેદનાથી હૃદયમાં અકથ્ય વેદના અનુભવી. કેવાં સુંદર ગગનચુમ્બી આલેશાન મંદિરો હશે ? નિરંતર ઘંટાનાદથી માજતાં એ મંદિરો ભૂગર્ભમાં સમાયાં અને આજે અસ્તદશામાં અન્ય પ્રેક્ષકોનું કુતુહલ ભાજન બની રહેલ દશા જોઈ કયા ભક્તજનનું હૃદય ન દ્રવે ? આ અપૂર્વ દ્રશ્ય જોઈ કંઈક આનંદ અને શોકમિશ્રિત લાગણી સહિત ધવાતા હૃદયે મકાનમાંથી બહાર નિઃશ્વસ્યા.

ત્રીજે દિવસે પુનરપિ ત્યાં ગયા અને પરમ સંતોષપૂર્વક બધી મૂર્તિઓના શિલાલેખો જોયા. પહેલે દિવસે નોંધેલા નંબરોમાં ટૂંક વિગત ઉમેરી અને બીજી પણ નવી વસ્તુઓ જોઈ. આમાં એક હરણુગમેષી દેવ કે જે ભગવાન મહાવીરનું દેવાનંદાની કુક્ષીમાંથી હરણુ કરે છે તે વિષય એક મનોહર પથ્થર ઉપર આલેખાયેલ છે. આની શોધ કરવામાં બધાયથી વધારે મહેનત પડી. અન્તે ત્રણ વિભાગવાળો તે પથ્થર હાથ લાગ્યો. બપાનું મિલન કરી બરાબર ચિત્ર મેળવ્યું ત્યારે જ શાન્તિ થઈ.

સંઘરસ્થાનના મકાનમાં મુખ્ય ત્રણ વિભાગ છે. જમણી બાજુના ત્રણ હોલ, ડાબી બાજુના ત્રણ હોલ અને એક વચ્ચે લાઈન છે. જો કે જમણા હોલની આગળ પણ એક સીધી લાઈન છે જેમાં ખાસ કરીને કનિષ્ક અને કુશાનકાલીન મૂર્તિઓ છે. દરેક મૂર્તિઓ ઉપર ઇંગ્લીશમાં ૭ છે અને નંબરો છે તે પણ ઇંગ્લીશમાં જ છે. લગભગ નવસોથી હજારના નંબરો છે. આખા મકાનમાં માત્ર થોડા અથવાદ સિવાય બધા જૈનધર્મદોતક જ પ્રાચીન અવશેષો છે ૭ એ આજે જૈન વિભાગનું સૂચન કરે છે. જો કે M તથા E સંજ્ઞાવાળી જૈનમૂર્તિઓ છે પણ તે થોડી જ.

પ્રથમ વચલા વિભાગમાં નાની સુંદર જિનમૂર્તિઓ ઘણી છે. આઠ-દસ મોટી મૂર્તિઓ છે. આમાં થોડી અખંડિત છે. ચિલાલેખો પ્રાયઃ ઘણી મૂર્તિઓ ઉપર છે. તેમ જ શાસનદેવી, મંદર અને આયાગપટ્ટના ટુકડાઓ અસ્તવ્યસ્ત પથરાયેલ છે. આમાં અમને J 776 નંબરવાળી પંચતીર્થી બંને બાજુ કાઉન્સગીયાવાળી ઓ મુનિસુવ્રતાવામિની પ્રતિમાજી બહુ જ મનોહર લાગી. પ્રભુના મરતક ઉપર સુંદર મુગટ છે, આભૂષણો છે અને લગોટ છે. આભૂષણો અને પંચતીર્થી બનાવવામાં તે શિલ્પીએ કમાલ કરી છે. સુંદર કાળા અને કંધક લીલાશ પડતા પથ્થર ઉપર બહુ જ મનોહર મૂર્તિ રચવામાં આવી છે. તેની સુંદર પરિકર સહિત એક બેઠા મનુષ્ય જેટલી ઊંચાઈ છે. અને નીચે લેખ આ પ્રમણ છે.

સં ૧૦૬૩ માઘ શુદિ ૧૩ વુ...સાવટ વાસ્તવ્ય પ્રાગ્વટ વલિકુરી, સીયા।
(૧) કકુલ્યોઃ સુતનવીવાક નામ્ન.....(૨) શ્રાવકેન કારિતેયં મુનિસુવ્ર (૩)
તસ્ય પ્રતિમા ॥

લેખ તે લાંબો હતો પરંતુ વાઢળાંનું અંધારું અને ઘસાઈ ગયેલ હોવાથી તેમજ સાધનોનો પણ અભાવ હોવાથી આખો ઉતારી શકાયો નથી પરંતુ અગીયારમી શતાબ્દીની આ મૂર્તિની રચના બહુ જ આકર્ષક છે. મુગટ, કુંડલ અને અન્ય આભૂષણો એવાં સુરચિપૂર્ણ આલેખાયાં છે કે તે જોવા મન લલચાઈ જાય છે.

આવી જ રીતે વચત્રી ચાલીમાં જ J 790, J 793 સુંદર અર્ધચન્દ્રાકારમાં બે મનોહર ચોવીસીઓ છે. અર્ધચન્દ્રાકાર પથ્થરમાં નાના જિનેશ્વરોની મૂર્તિ બહુ જ આકર્ષક અને રમ્ય છે. આ સિવાય બીજી પણ નાની પ્રતિમાઓ બહુ જ સુંદર અને હૃદયંગમ છે.

જમણા મોટા હોલમાં તે ઘણી જ પ્રાચીન અને મનોહર પ્રતિમાઓ છે, જેમાં મુખ્ય પદ્માસનસ્થ ચૌમુખજીની પ્રતિમાઓ છે. મથુરાના પ્રાચીન જૈન સંપ્રદાના મુગટમણિની આને ઉપમા આપવી શક્ય છે. તેના નંબરો અનુક્રમે ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫ છે.

J 142 પ્રતિમાજી બહુ જ સુંદર અને વિશાલ છે.

J 143 મા નંબરવાળી પ્રતિમાજી બહુ જ સુંદર અને આકર્ષક છે. મનોહર હૃદય આકર્ષક સુંદર હાસ્ય ઝરતી આ પ્રતિમાજી મૌનપણે ત્યાગ અને તપનો અમોઘ મંત્ર આપણને સૂણાવતી હોય તેમ લાગે છે. તેમાં લેખ નીચે મુજબ છે.

સંવત્ ૧૦૬૬ કાર્તિક (૧) શુક્લ Y દ્વાદશ્યાં શ્રીશ્વેતાંબર (૨) (પછી ઘસાઈ ગયેલ છે.) માથુરી (૩) કાયાં શ્રી દેવવિ... (પંક્તિ પૂરી) (બીજી પંક્તિ ઘસાઈ ગયેલ છે.) ત્રીજા ખંડમાં પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠાપિતા, ચોથામાં ઉપરની બે લકીરો છે.

J 144 પ્રતિમાજી લગ્ય છે. લેખ નથી ઉકલતો.

J 146 આ સુંદર વિશાલ પ્રતિમાજી ઉપરથી નીચે મુજબ લેખ અમે લીધો છે.

સંવત્ ૧૧૩૪, મ્ત્રી સેત મ્બર મ્ત્રી, માથુર સંપમ્ત્રી, દેવત્તિ (૧) નિર્મિત પ્રતિમાકારી આની નીચે વસ્ત્રધારી સાધુઓ લલિતભાવે મંજલિ જોડી ઊભા છે. બહુ જ રમ્ય અને મનોહર લાગે છે.

આરે એકી પ્રતિમાઓ એક જ સમયની અને સમાન આકૃતિવાળી જ હશે; પરંતુ કોઈ કારણવશાત્ ત્રણ પ્રતિમાઓ ન રહેવાથી થોડા જ સમયમાં ખીજી મૂર્તિઓ બનાવવાની તેનું સ્થાન પૂરવામાં આવ્યું હશે.

યદ્યપિ પ્રતિમાઓ તો આરે મનોહર છે કિન્તુ ૧૪૩ નંબરવાળી પ્રતિમામાં તો કાંઈક કલાધર વિધાતાએ પરમ શાંતિના સમયે તેની રચના કરી સાક્ષાત્ પ્રભુતાને ઉતારી છે એમ કહું તો ચાલે. તેનું હૃદયંગમ હાસ્ય, અમૃત ઝરતું કાંઈક નમણું અને ખુલ્લું નેત્રકમલનું યુગલ પ્રેક્ષકને ત્યાંથી દૂર ખસવાનું મન જ નથી થવા દેતું. તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુઞ્જય ઉપર બિરાજમાન યુગાદિદેવ શ્રી આદિનાથ પ્રભુથી રહેજ નાની આ આરે પ્રતિમાઓ છે. આ જિનમૂર્તિઓ માટેનું સ્થાન મ્યુઝીયમ લાજીમ નથી પરંતુ પર્વતના શિખર ઉપર બિરાજમાન આલેશાન ગયનચુમ્બી જિનમંદિરો જ છે.

J 77 માં પ્રભુ પાર્શ્વનાથની મનોહર મૂર્તિ છે.

J 879 પણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની બહુ જ સુંદર પ્રતિમાજી છે. નાગરાજનું જ મનોહર આસન અને ધરણેન્દ્રની સેવા આદિ દર્શ્ય બહુ જ રળીયામણું લાગે છે.

J 236 નાની સુંદર ચોમુખજી છે. આકૃતિ નાની છે પરંતુ વૈરાગ્ય અને શાન્તિના ઉપદેશામૃતનો ધોધ વહેવરાવતી એ મૂર્તિઓ છે.

J 626 હરિભુગમેષી દેવ દેવાનંદાની કુક્ષીમાંથી ભગવાન મહાવીરને હસ્તસંપુટમાં ઉપાડીને રાણી ત્રિશલાની કુક્ષીમાં પધરાવવા લઈ જાય છે તે સમયનું આમાં આલેખન છે. એક બાજુ મનોહર શય્યામાં દેવાનંદા સૂતા છે. ખીજી બાજુ રાજભુવનમાં પદ્યંકશય્યામાં ત્રિશલાદેવીજી સૂતા છે. આજીવંતી પરમ શાન્તિમાં લીન હોય તેમ નિદ્રાવસ્થામાં સૂતાં છે. પાસે દાસીઓ સૂતી છે. વચ્ચે હરિભુગમેષી દેવી પ્રભુ વીરને ભક્તથી હસતા ઉપાડીને દેવરાણી ત્રિશલાના ભુવન પાસે આવ્યા છે. એવું સરસ દર્શ્ય છે કે શિલ્પી બાણે તે સમયે દષ્ટાંત્રે હાજર જ હોય ને દેવાનંદાના, ત્રિશલાદેવીના અને હરિભુગમેષીના ભાવો જોયા હોય, સ્થિત્યંતર, પરાવર્તન નજરે નિહાળ્યું હોય તેમ મૂળ વસ્તુ જ સાક્ષાત્ કરાવી છે. આ ચિત્રપટ શોધતાં અમને એક કલાક થયો હતો; પથ્થર ટુટી ગયેલ છે. મદામહેનતે મેળવી એક કરી ધારી ધારીને જોયું ત્યારે જ એનાં દર્શન થયાં હતાં.

J 53 તથા 54 ભગવાનની મૂર્તિ છે; સિંહના પાયાવાળી પાટ; પાટ નીચે વચમાં ધર્મચક્ર અને બન્ને બાજુ વજ્રધારી મનોહર સાધુઓની આકૃતિ છે. આવી જ બીજી બે પ્રતિમાઓ છે જેમાં એકમાં શ્રમણોપાસકો-શ્રાવકોની આકૃતિ છે બીજા બીજીમાં સાધુઓ અને શ્રાવકો બન્ને સાથે જ ભક્તિભાવે હાથ જોડીને ઊભા છે.

J 118 માં સુંદર ભામંડલ સહિત મનોહર મૂર્તિ છે.

J 18 એક સુંદર ચોત્રીસી છે, સાથે જ પંચતીર્થી છે અને વચમાં મંત્રપદ્મદેવ પ્રભુની મનોહર મૂર્તિ છે. ખસા સુધી વાળ ઉતર્યા છે. બહુ જ સરસ અને દર્શનીય છે. અર્ધ ખીલેલા કમલસમ નેત્રયુગલ અને શાંત સુધારસ વહેતું મુખમંડળ ખરે જ આકર્ષણીય છે.

J 880 A તેમાં ત્રીચે મુજબ લેખ છે.

સં. ૧૧૩૨ જ્યેષ્ઠ શુદ્ધિ ૩ ચતુર્થ પં. ઋત્વ સોમદેવ તસ્ય શિષ્ય વિશ્વાલ-
દેવ પ્રતિમં પ્રણમતિ.

J 871 નેમનાથ પ્રભુના શાસનની અધિષ્ઠાત્રિકા અંખિકા દેવીની બહુ જ મનોહર આકૃતિ છે.

J 258 એક અખંડિત આયાગપદ્મ છે. મનોહર પથ્થર ઉપર આલેખેલ છે જે જૂના સમયમાં શ્રાવકો ઘરમાં પૂજા માટે રાખતા. વચમાં સુંદર જિનમૂર્તિ છે અને આજુબાજુ સુંદર કાતરણી છે. આવી જ રીતે J 249, J 250 માં પણ સુંદર આયાગપદ્મ છે.

J 949 કાઉરસગ્ગ ધ્યાનમાં ઊભેલી મનોહર જિનમૂર્તિ છે. તેમાંય તેના લંબોટની રચના બહુ જ ધ્યાન ખેંચે છે.

J 776 આ પણ સુંદર લંગોટબદ્ધ કાઉરસગ્ગ ધ્યાનમાં લયલીન જિનમૂર્તિ છે તેમજ તેની ઉપર પણ એક નાની રચ્ય જિનમૂર્તિ છે.

J 16 રાજા કનિષ્કના સમયની આ બહુ જ મનોહર મૂર્તિ છે.

J 1 એક જન આર્યાવર્તની મૂર્તિ છે. એક ગોળ પથ્થરમાં આકૃતિ આલેખેલી છે પરંતુ ઘણા કાળથી જમીનમાં રહેવાથી બહુ જ ઘસાઈ ગયેલ હોવાથી સ્પષ્ટ આકૃતિઓ જણાતી નથી પરંતુ બહુ જ ધારીને જોવાથી દેવનું પૂજન કરતી દેવીઓ અને પાસે જ ઉભેલી આર્યાઓ જણાય છે. પછી તો વિશેષ શોધ થવાથી જણાય તે ખરું.

J 24 આમાં એક સરસ્વતી દેવીની બહુ જ મનોહર આકૃતિ છે. વાહિની આ દેવીની મૂર્તિ જોઈ હૃદય બહુ જ આનંદિત થાય છે. કયા સરસ્વતી ઉપાસકે આ વાહિનીની અર્ચના નથી કરી? પણ આ મૂર્તિ જોતાં હૃદયમાં તરત જ ભક્તિ-ભાવના જાગૃત થાય છે અને તેનો કૃપાકટાક્ષ મેળવવા મન લલચાય છે.

J 35 કુથાલકાલીન મનોહર મૂર્તિ છે.

E 9 રામ હવિષ્કના સમયની મૂર્તિ અને શિલાલેખ છે.

J 34 કુથાનકાલીન મનોહર મૂર્તિ છે જેમાં સં. ૧૩ નો ઉલ્લેખ છે.

J 27 કુથાનકાલીન મનોહર મૂર્તિ છે જેમાં સં. ૧૨ નો ઉલ્લેખ છે.

J 26 કુથાનકાલીન મનોહર મૂર્તિ છે જેમાં સં ૬૦ નો ઉલ્લેખ છે.

J 2 ભગવાન મહાવીરની સુંદર મનોહર પ્રાચીન પાટુકા છે. લગભગ ૧ થી ૪૦ સુધીના નંબરોમાં કુથાન અને કનિષ્કકાલીન મૂર્તિઓ છે.

J 777 નેમનાથ ભગવાનની સુંદર મૂર્તિ છે. ગાદીમાં સુંદર નકશીકામ ખાસ જોવા યોગ્ય છે.

આ સિવાય બહારના વરન્ડાની આકૃતિઓ પણ બહુ જ મનોહર છે જેમાં ચોવીસવટા સહિતની શ્રી આદિનાથ પ્રભુની મૂર્તિ સુંદર છે; મનોહર કૌરણીવળું પરિકર સુંદર વૃષભ લંછન અને શાસનદેવી આલેખેલ છે.

એક પથ્થર કે જેનો નંબર મને ન જાણ્યો તેમાં ભગવાન મહાવીરનો જન્મોત્સવ દેવતાઓ આજુબજી ઉજવે છે તેનું મનોહર દર્શન છે.

સુંદર ખારીક નકશીથી ભરેલા મંદિરના સ્થંભો અને તેમાંય સિંહાસનના પાયની કૌરણીમાં તો શિલ્પકારે પોતાનું જીવન રેડ્યું હોય તેમ લાગે છે. કોઈ પણ કલા વર્ષોની આરાધના સિવાય સિદ્ધિ નથી થતી પરંતુ તે માટે અથાગ પરિશ્રમ, અપૂર્વ ત્યાગ અને ઉન્નત જીવન જોઈએ. આમાં એવા જ શિલ્પકારે પોતાની તપસ્યાની સિદ્ધિ અહીં કરી છે એમ લાગે છે.

કાનપુર

યુ. પી. નું પ્રસિદ્ધ વ્યાપારિક શહેર છે. મહેશરી મહોલ્લામાં એક સુંદર કળામય ભવ્ય જિનમંદિર છે. મૂલનાયક શ્રી ધર્મનાથજી છે, મંદિરજી ખાસ દર્શનીય છે. કાચ તથા મીણાકારીના અદ્ભુત નમૂનારૂપ આ મંદિર છે. કલકત્તાના કાચના મંદિર કરતાં આ મંદિર નાનું છે છતાંયે મીનાકારીમાં તો અમુક અંશે વધી જાય છે. ચિત્રોમાં સાચા મોતીથી કામ કરેલું છે. સ્તોત્રોના શ્લોકો પણ સુંદર છે.

મંદિરજી પાસે નાનો બગીચો છે. સાથે જ સુંદર સંગ્રહસ્થાન કલાના નમૂનારૂપ છે. સંતોકચંદજી ભંડારીની જાતમહેનત અને લાગણી પ્રશંસનીય છે કે જેમના પ્રયત્નથી આ મંદિર આવી ઉન્નત સ્થિતિએ આવ્યું છે.

મંદિરજીની સામે જ નાની ધર્મશાળા છે, ઉપાશ્રય છે. શ્રાવકોનાં ઘર થોડાં છે.

શૌરીપુરી

યદુકુલતિલક બાળપ્રદ્મચારી શ્રી નેમિનાથજી* ભગવાનની જન્મભૂમિ તરીકે, આ સ્થાન બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. શૌરીપુરની સ્થાપનાનો પ્રાચીન ઉલ્લેખ વસુદેવ-હિંદી જેવા પ્રાચીન ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે મળે છે.

“ હરિવંશમાં સોરી અને વીર નામના બે ભાઈ હતા, જેમાં સોરીએ સોરીયપુર વસાવ્યું અને વીરે સોવીર વસાવ્યું. સોરીનો પુત્ર અંધકવૃષ્ણિ હતા જેને ભદ્રા રાણીથી (નેમનાથ ભગવાનના પિતા) વગેરે દસ પુત્ર તથા કુન્તી અને માદ્રી એમ બે પુત્રીઓ જન્મી. વીરનો પુત્ર ઉગ્રસેન થયો. ઉગ્રસેનને બન્ધુ, સુબન્ધુ અને કંસ વગેરે પુત્રો થયા. ”

આ સિવાય આગમ ગ્રંથો જેવાં કે શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આવશ્યકનિર્ણયક્રિત, કલ્પસૂત્ર આદિ સૂત્રો તથા અનેક ચરિત્રગ્રંથોમાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની જન્મભૂમિ શ્રી શૌરીપુરનો, અને તેના વૈભવનો સવિસ્તર ઉલ્લેખ મળે છે. આ પ્રદેશમાં જૈનોનું સામ્રાજ્ય હતું. ઉત્તર પ્રાંતમાં પ્રાચીન કાલમાં મથુરા અને શૌરીપુર જૈનપુરી કહેવાતી. આજે આ મહાન નગરીમાં થોડાં ઝુપડાં જ વાસ કરે છે.

પુરાણી શૌરીપૂરી તો યમૂનાના તોફાની પ્રવાહમાં તણાઈ ગઈ છે. આજ તો ત્યાં ચોતરફ પહાડીઓ અને ટીંબા (ટીલા) ઊભા છે. એક ઊંચી પહાડી ઉપર જૈન શ્વેતાંબર મંદિર, જૈન શ્વેતાંબર ધર્મશાલા જે ૫-૬ માઈલ દૂરથી દેખાય છે. સફેદ દૂધ જેવું મંદિર દૂરથી બહુ જ આકર્ષક અને રળીયામણું લાગે છે. મંદિર પશ્ચિમ સરસ અને સુંદર છે, પરમશાન્તિ અને આનંદનું ધામ છે. શ્વેતાંબર જૈન સંઘે જૂના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી નવું મંદિર બંધાવ્યું છે. મૂળનાયક શ્રી નેમનાથજી ભગવાનની શ્યામ પ્રતિમાજી ભવ્ય અને વિશાળ છે. મંદિરજીની સામે નાની જૂની ધર્મશાલા છે, તેની પાસે બહુ જ જડો મીઠા પાણીનો ફવો છે, અને તેની નજીકમાં કલકત્તાનિવાસી બાળુ લક્ષ્મીચંદજી કર્ણાવટના સુપુત્રાએ એક વિશાલ શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાલા બંધાવી છે.

અહીં જગદ્ગુરુ અ.ચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ ૧૬૪૦ માં યાત્રાએ

* અરિષ્ટનેમિ-જન્મસ્થાન શૌરીપુર, પિતાનું નામ સમુદ્રવિજય રાજા અને માતાનું નામ શિવાદેવી રાણી હતું. પ્રભુ ગર્ભે આવ્યા પછી માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ એટલે કાળા રતની રેલ દીઠી તથા આકાશમાં ચક્ર ઉછળતું દીકું એવો પ્રભાવ જાણી પુત્રનું અરિષ્ટનેમિ નામ રાખ્યું હતું તથા ખીલું નામ શ્રીનેમિનાથ રાખ્યું હતું. તેમનું દશ પત્ન્યનું શરીરમાન અને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય હતું. શ્યામવર્ણ અને લંછન શંખનું હતું.

૬૫

પધાર્યા હતા અને પ્રતિષ્ઠા પણ કરાવી હતી, જેનો ઉલ્લેખ શ્રી હીરસોભાગ્ય કાવ્ય, ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજી કૃત તપગચ્છ પટ્ટાવલી, વિજયપ્રશસ્તિ અને પ્રાચીન તીર્થમાળામાં ઉપલબ્ધ છે તથા સૂરીશ્વર ને સમ્રાટ પટ્ટાવલીસમુચ્ચય ભાગ પહેલામાં પણ છે.

છેલ્લે છેલ્લે શૌરીપુરમાં સાત જિનમંદિર અને ૧૪ જિનમૂર્તિઓનો ઉલ્લેખ મળે છે.

શ્વેતાંબર ધર્મશાળાની બાજુમાં અને પાછળ નાની ઘુમટીઓ દેરી વગેરે છે જે બધું શ્વેતાંબરી જ છે, પરંતુ હમણાં દિગંબર ભાઈઓએ ત્યાં ઝઘડો શરૂ કર્યો છે. ઘણા વર્ષ કેસ ચાલ્યા પછી શ્વેતાંબરો જીત્યાં છે. દિગંબરોએ હાઇકોર્ટમાં અપીલ કરી છે.

દિગંબરો આ સ્થાનને તીર્થભૂમિ નથી માનતા. માત્ર ઝઘડવા ખાતર જ ઝઘડો કરે છે. દિગંબરો બટેશ્વર કે જે શૌરીપુરથી ૧-૧૧ માઈલ દૂર છે ત્યાં જ જતા. યદ્યપિ બટેશ્વરનું મંદિર પણ શ્વેતાંબરી હતું. ત્યાં મૂર્તિઓ શ્વેતાંબરી હતી જેના ફોટા પણ લેવાયા છે, પરંતુ બાદ આગ્રહને વશ બની દિગંબરો તે મૂર્તિઓ, પ્રમાણે વગેરે હટાવી દીધાં છે. બટેશ્વરનું મંદિર યતિજના મંદિર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતું. ૧૯૧૫ સુધી શ્વે. યતિજી વ્યવસ્થા કરતા હતા. દિ. ગ્રંથોમાં તેો દ્વારકાના પાંડરૂપ શૌરીપુરનો ઉલ્લેખ મળે છે એટલે દિગંબરોનું તીર્થ નથી છતાંયે લટે છે.

શૌરીપુરમાં ચોતરફ ખોદકામ કરવાથી ઘણી નવીન વસ્તુઓ મળે તેમ છે. હાલમાં વર્ષાદમાં ધોવાઈ જતાં સીંકા, પુરાણી છંટે વગેરે મળે છે.* અહીં આવ-

* અહીં આજુબાજુ જૈનોની વસ્તી ઘણી હતી, મંદિરો પણ હતાં. પીરોળખાદ, ચાંદાવાડી, સુપડી (રપડી) જેને માટે હીર સૌભાગ્યમાં લખ્યું છે, યમી સમીપે રવહોપુરે અહીંથી શૌરીપુર નજીક છે. આ બધે સ્થાને જિનમંદિરો હતાં. ચાંદાવાડી શીરોળખાદથી દક્ષિણે ત્રણ માઈલ દૂર થયુના કાંઠે છે. તેનું બીજું નામ સાક્ષ્યાખાદ છે. અહીં પુરાણી જિનમંદિરનાં ખંડિયેરો ભીલાં છે; શિખર છે, ચાંબલા છે. અહીં એક પ્રાચીન સ્ફટિકની મૂર્તિ હતી. આનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે મળે છે.

ચંદ્રપ્રભ ચંદવાડમાં રૂપડી રાખું પ્રેમ. પૃ. ૧૨

ચંદવાડમાંહે સુખદાતા ચંદ્રપ્રભ વંદો વિખ્યાતા. ॥ ૧૪ ॥

સ્ફટિક રતનની મૂર્તિ સોહે ભવિ જનનાં દીકાં મન મોહે. પૃ. ૭૪

તિહાંથી જઈઈ ચંદવાડ કરી નિરમલ કાય, ચંદ્રપ્રભ પૂજ કરી વલી કીધ પયાણુ;
સરપાડનયરિ જઈ કરી કીજઈ મેલ્હાણુ. પૃ. ૨૩

આ મૂર્તિ ત્યાંના માળીના હાથમાં ગઈ. તે પૈસા લઈને યાત્રિકોને દર્શન કરાવતો આ મૂર્તિ દિ. એ લઈ પોતાના મંદિરમાં પધરાવી છે. થોડા વર્ષ પહેલાં જ આ પ્રસંગ બન્યો છે.

નાર આવકોએ આગ્રાથી આવવું વધારે સારું છે. આગ્રાથી શૌરીપુર ૪૩-૪૪ માઈલ દૂર છે અને મોટરો મળે છે. વચમાં થોડો કાચો રસ્તો આવે છે પણ વાંધા જેવું નથી. તેમજ E. I. R. ની મેઈન લાઈનમાં સિકોહાબાદ જંકશનથી ૧૪ માઈલ દૂર શૌરપુર છે પણ ઘણીવાર વાહનની અડચણ પડે છે. છેલ્લા ચાર માઈલમાં જંગલનો રસ્તો છે. ડર લાગે તેવું છે. બાહાથી પણ શૌરીપુર જવાય છે.

આગરા

મુગલાઈ જમાનામાં આ શહેર આગ્રાદ થયું અને ઉત્તતિના શિખરે પહોંચ્યું. દુનિયામાં આશ્ચર્યક્રમ ગણાતી વસ્તુઓમાં આગરાનો તાજમહેલ ખાસ ગણાય છે. એ તાજમહેલ અહીં જ યમુનાકિનારે છે. ઇ. સ. ૧૬૪૮ માં શાહંજહાંએ આ તાજમહેલ બંધાવ્યો હતો.

બાદશાહ અકબરનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો પણ અહીં જ છે. જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજય-સૂરીશ્વરજીએ (વ. સં. ૧૬૪૦ માં અહીં ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથ જિનમંદિરની સ્થાપના કરી હતી. આ સિવાય ઉ. શાન્તિચંદ્રજી, ઉ. શ્રી બાનુચંદ્રજી, સિદ્ધિચંદ્રજી વગેરે ઘણી વખત અહીં પધાર્યા હતાં. ઉ. વિવેકહર્ષ ગણીએ પણ અહીં પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી છે. તેમજ શ્રી જ. યુ. પ્ર. શ્રી જિનચંદ્રસૂરિજી પણ અહીં પધાર્યા છે અને પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

રોશન મહોલ્લામાં શ્રી ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર; જગદ્ગુરુજીના સમયનો પ્રાચીન ઉપાશ્રય, જૈન શ્વેતાંબર ધર્મશાલા, શ્રી વીરવિજયજી લાયબ્રેરી, વીરવિજયજી પાઠશાલા, આત્માનંદ પુસ્તકપ્રચારકમંડલ વગેરે છે.

આગ્રામાં ૧૧ જિનમંદિરો છે. તેમાં સૌથી પ્રાચીન ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. બીજું શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુનું મંદિર છે, અને શ્રી રમદીરરવામીનું મંદિર પણ પ્રાચીન છે. બાકી શ્રી શાન્તિનાથજી, જોડીજી પાર્શ્વનાથજીનું, શ્રી સુવિધિનાથજી, નેમનાથજી, શ્રી કેસરીયાજી, શ્રીમહાવીર પ્રભુનું વગેરે મંદિરો છે. બેલનગંજમાં સુંદર મંદિર છે. હાદાવાડીમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુનું સુંદર મંદિર છે. નચે લોંચરામાં પ્રાચીન વીર પ્રભુની પ્રતિમા તથા શ્રી મણિભદ્રજી ચમત્કારી છે. શ્રી

૧ મળિ સુરાણાં તનુમત્સમીહિલ્ પ્રદિત્સયેવ ત્રિદિવાદુપાગતમ્ ।

સ તત્ર ચિન્તામણિપાર્શ્વતીર્થપ્, મહમહેન પ્રતિતરિથવાન્પ્રમુઃ ॥૧૫૨॥

જગતના મનુષ્યની ઈચ્છિતપૂર્તિ માટે દેવલોકમાંથી આવેલ ચિન્તામણી રત્ન સમાન શ્રી ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથના તીર્થની મોટા મહોત્સવપૂર્વક આગ્રામાં પ્રતિષ્ઠા કરી.

૨. ખરી રીતે શ્રી ચંદ્રાનન પ્રભુજીની મૂર્તિ જ મૂલનાયક છે. આખા શહેરમાં શ્રી સીમધરસ્વામિજીના મંદિર તરીકે પ્રસિદ્ધ હોવાથી મેં તે જ નામ આપ્યું છે.

હીરવિજયસૂરિજીનો સ્તૂપ-પાટુકાની દેરી પણ દર્શનીય છે. કમ્પાઉન્ડની બહાર ફાટાજીના પગલાંની દેરી છે. આ જાગ હીરાનંદ નીહાલચંદ્રે બંધાવ્યો હતો.

આગ્રામાં શ્રી ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં પાછળના ભાગમાં માં પ્રાચીન કાલીન, કે જે વખતે શ્વે. દિ.ના લેહ નહોતા પડ્યા તે વખતની પરંતુ શ્વેતાંબર આચાર્ય પ્રતિષ્ઠિત શ્રી શીતલનાથજીની* વિશાલ સુંદર મૂર્તિ છે. જૈન જૈનેતર બધાય નમે છે. વિ. સં. ૧૮૧૦માં પં. શ્રીકુશલવિજયજીએ આ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે જેનો શિલાલેખ પણ વિદ્યમાન છે. બાજુમાં અષ્ટાપદજી શાંતિનાથજીનું દેશું છે તેની બાજુમાં ચૌમુખજી છે. જે ઉ. શ્રી વિવેકહર્ષગણિ પ્રતિષ્ઠિત છે. બહારના ભાગમાં ચોકમાં શ્રી જગદ્ગુરુજી શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની મૂર્તિ છે તેમજ શ્રી પાર્શ્વનાથજી વિગેરે પ્રભુજીની મૂર્તિઓ છે.

આ મંદિરની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબર શ્રી સંઘ સંભાળે છે. પૂજનવિધિ શ્વેતાંબરી જ થાય છે. અંગરચના, મુગુટ આદિ ચઢે છે.

આખો રોશન મહોલ્લો શ્વેતાંબર જૈનસંઘને શ્રી ચિન્તામણીજીના મંદિર માટે અર્પણ થયેલ હતો પરંતુ શ્વે. સંઘની વસ્તી ઘટી, આપસમાં અનૈક્ય અને કમજોરીના કારણે થોડાં મકાનો સંઘના હાથમાં છે. અહીંનો શ્રી સંઘ મથુરા તીર્થ અને શૌરીપુર તીર્થ સંભાળે છે. જોલનગંજમાં શ્રી વિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાન મંદિરનો બહુ જ સુંદર પુસ્તકસંગ્રહ છે. વ્યવસ્થા સારી છે. આ સિવાય ધર્મશાળા અને પ્રેસ પણ તેમનો જ છે.

આગ્રા આવનાર યાત્રિકોએ આગ્રાફોર્ટ સ્ટેશન ઉતરવું. ત્યાંથી પાંચ જ મીનીટ ને રસ્તે રોશનમહોલ્લામાં જૈન શ્વેતાંબર ધર્મશાળા છે. વ્યવસ્થા સારી છે. બાજુજી શ્રીયુત દયાળચંદ્રજી જોહરી વ્યવસ્થા સારી રાખે છે.

મથુરા

ઉત્તર ભારતની પ્રાચીન કાલીન જૈનપુરી હતી. સાતમા તીર્થંકર શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીના શાસનકાલથી મથુરા તીર્થંકર બન્યું હતું. (વિવિધતીર્થકલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભસૂરીશ્વરજી આ સંબંધી જણાવે છે કે-શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનકાલમાં ધર્મરચી અને ધર્મધોષ નામના બે સુનિ મહાત્માઓ અહીં પધાર્યા અને આતુર્માંસ

* શ્રી શીતલનાથજીની દેરનું પરચરંગી કામ આગ્રા શ્રી શ્વેતાંબર સંઘે બહુ જ સુંદર કરાવ્યું છે, જેમાં હમરા રૂપીયાનો ખર્ચ કર્યો છે. ખાસ દર્શનીય સ્થળ છે. આગ્રામાં ત્રણ કોલેજો, દવાલયાગ, સિકન્દરા, એત્માદપુરા વગેરે જોવાલાયક સ્થાન છે. આગ્રાથી ૨૨ માઇલ દૂર ક્ષેત્રપુરસિકો છે જ્યાં શ્રી હીરવિજયસૂરિજી બાદશાહ અકબરને મળ્યા હતા તે જ આ ક્ષેત્રપુરસિકો. જૈન સાધુઓને ઉતરવાનું સ્થાન અત્યારે પણ દેખાય છે.

રહ્યા. તેમણે નગર અધિષ્ઠાત્રી કુબ્જે દેવીને પોતાના તપોબલ અને ઉત્તમ ચારિત્રથી પ્રતિષ્ઠાધી જૈન શ્રાવિકા બનાવી. પછી તેણે મુનિરાજેને કહ્યું-આપનું અભિષ્ઠકાર્ય મને ફરમાવો. મુનિરાજેએ કહ્યું કે-અમને સંઘસહિત મેરુગિરિની યાત્રા કરાવો. દેવીએ કહ્યું-એટલું મારું સામર્થ્ય નથી. પછી તેણે મેરુગિરિ સમાન સુંદર સ્તૂપની ત્યાં જ રચના કરી. સંઘે શ્રી સુપાર્શ્વજીની પ્રતિમા સ્થાપી. આ સ્તૂપ ઠેક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સમય સુધી રહ્યો. એક વાર ત્યાંના રાજાએ લોભશ્રસ્ત બની આ સ્તૂપ તોડવા પ્રયત્ન કર્યો. પરિણામે રાજા મૃત્યુ પામ્યો. સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થયા પછી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન અહીં પધાર્યા અને દેવોએ સમવસરણુ રચ્યું. પછી નગર અધિષ્ઠાત્રી દેવીએ ભાવી પડતો કાળ બાણી સંઘાજ્ઞા લઈ રત્ન-સુવર્ણમય મેરુ સ્તૂપને ઈંટોથી આગ્રહાદિત કરી દીધો અને જણાવ્યું કે-બહાર પ્રતિષ્ઠિત શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની તમે બધા પૂજા કરજો. સંઘે એ વાત સ્વીકારી.

ભગવાન મહાવીરસવામી પછી તેરસો વર્ષ જવા પછી મહાપ્રભાવિક શ્રી બપ્પભટ્ટીસૂરિજીએ આ તીર્થને જીર્ણોદ્ધાર કરાવી તીર્થની પ્રભાવના કરી. બાદ સંઘે ચોતરફ પથરથી આ સ્તૂપને ઢાંકી દઈ હબરો જિનપ્રતિમાએ અને દેવકુલિકાઓ સહિત સુંદર જિનમંદિર સ્થાપ્યું. આચાર્ય આર્યસ્કંદિલાચાર્યે ઉત્તરાપંથના સ્વેતાંબર જૈન શ્રમણ સંઘને મથુરામાં એકત્ર કરી ૮૪ આગમોની વાંચના કરી હતી, જેના સ્મરણરૂપે ચોરાશીનું મંદિર આજ પણ વિસ્ત્રમાન છે.

મથુરામાં આગામી ચોવીશીમાં અમમ નામના ખારમા તીર્થકર થનાર શ્રી કૃષ્ણજીનો જન્મ અહીં થયો હતો. યક્ષ બનેલા આર્યમંથુ આચાર્યનું અને ચોરના જીવ હુડીજ યક્ષનું મંદિર બનેલું છે. મથુરામાં પાંચ સ્થલો છે. અર્કસ્થલ, વીરસ્થલ, પદ્મસ્થલ, કુશસ્થલ અને મહાસ્થલ. મથુરામાં શ્રી બપ્પભટ્ટીસૂરિજીએ મહાવીર જિનબિંબની સ્થાપના કરી હતી. આ સિવાય પૂર્વકાલમાં અનેક મહાપુરુષે-આચાર્ય અહીં થયા છે. વિશેષ માટે જીઓ જૈન સત્યપ્રકાશની પહેલા વર્ષની ફાઇલ-‘મથુરા-કલ્પનો અનુવાદ’ નામનો મારો લેખ તથા વિવિધ તીર્થકલ્પમાં મથુરાકલ્પ.

છેલ્લે જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરોન્ધરજી મથુરામાં પધાર્યા ત્યારે પરંપરા સ્તૂપોના અને અનેક જિનમંદિરોનાં દર્શન-વંદન કર્યાનો ઉલ્લેખ હીરસૌભાગ્યકાવ્ય સર્ગ ૧૪ માં મળે છે.

આ સ્તૂપો વગેરે ઔરંગઝેબના જમાનામાં નાશ પામ્યા; કેટલાંયે જૈન મંદિરો અને મૂર્તિઓ જમોનમાં દટાઈ ગઈ. ઇ. સ. ની ઓગણીસમી સદીમાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ અહીં ખેદકામ કરાવતાં મથુરાના કંકાલીટીલામાંથી ધ્વસ્ત જૈન મંદિરો; તેનાં શિખરો, ગભારા અને અનેક જૈન મૂર્તિઓ નીચી જો ત્યાંથી ઉપાડી લખનૌના*

* લખનૌમાં મ્યુઝીયમથી ૧ ફર્લાંગ દૂર યુ. પી. ની ધારાસભાનો પુણે હોલ કે જેને કેસરબાગ કહેવામાં આવે છે. તેમાં મથુરાથી મંગાવેલી અનેક જૈન મૂર્તિઓ છે. લખ-

કેસર ખાગમાં રાખેલ છે. ત્યાં લગભગ ૬૦૦ થી ૭૦૦ જનમૂર્તિઓની આકૃતિઓ છે. કેટલીક તો વિશાલ અને મનોહર અખડિત મૂર્તિઓ છે. કેટલાક સુંદર પખાસણો, આયાગપટ્ટો પણ છે. બાકી અખડિત મૂર્તિઓ ઘણી છે. કેટલીક મૂર્તિઓ ઉપર લેખ છે જેમાં શ્વેતાંબર જૈન સૂત્રોમાં આવતી પદ્માવલીઓનાં ગણ, કુલ, શાખાઓ આલેખાયેલી છે. એટલે આ મૂર્તિઓ શ્વેતાંબર છે એમ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. હરિણગમેષી દેવ ભગવાન્ મહાવીરનું ગર્ભાપહરણ કરે છે, તેનાં ચિત્રો પથ્થરમાં આલેખાયેલાં છે તે પણ વિદ્યમાન છે. મથુરાના ખોદાણ કામમાંથી એક પ્રાચીન રતૂપ નીકળ્યો છે, જે મથુરા મ્યુઝીયમમાં છે. સ્થંભ ઉપર ૧૪૧૨ ની સાલનો ઉલ્લેખ છે અને આ રતૂપ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનનો છે.*

હાલમાં મથુરામાં ધીયા મંડીમાં પ્રાચીન જૈન શ્વેતાંબર મંદિર એક છે. તેનો જીર્ણોદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૯૮૮ માં વેશાખ શુદ્ધ સાતમે પૂ. પા. શુરેમહારાજ શ્રી હર્શનવિજયજી આદિ અમારી ત્રિપુટીએ કરાવી હતી. આગ્રા શ્રી સંઘે ઘણા જ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો. તેમજ ઉત્સવમાં ભરતપુરના શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક પદ્મીવાલ જૈનો-ઓસવાલ સંઘ-લખનૌ આદિથી જૈનો આવ્યા હતા.

ચૌરાશીનું મંદિર અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. અહીં વિવેકહર્ષ ઉપાધ્યાય પ્રતિષ્ઠિત પાટુકાઓ, રતૂપ ઉપર હતી.-છે. હમણાં વ્યવસ્થા દિ. જૈનો કરે છે. તેમણે પાછળના ભાગમાં નવીન મૂર્તિઓ પધરાવી છે. પાટુકા ઉપરનો લેખ અમે વાંચી આવ્યા હતા પરંતુ પાછળથી આ લેખ દિ. જૈનોએ ઘસી નાખ્યાનું સાંભળ્યું હતું.

મંદિરજી પાસે શ્વે. જૈન ધર્મશાળાની જરૂર છે. મથુરામાં અત્યારે ૮ થી ૧૦ શ્વેતાંબર જૈનોના ઘર છે. ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે. મથુરા જનાર મથુરાનું મ્યુઝીયમ જરૂર જુએ. અનુકૂળતા હોય તો લખનૌ કેસરખાગની મથુરાની મૂર્તિઓ પણ જુએ.*

નૌમાં ૧૧ મંદિરો છે. આગ્રા કે ભાગિક છે. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ‘લખનૌ મ્યુઝીયમની જૈન મૂર્તિઓ’ નામક મારો લેખ જોવો. સસ પ્રકાશ વર્ષ ૧, અંક ૧૧-૧૨

* મથુરાના રતૂપો પ્રાચીન કલ્યા પ્રસિદ્ધ છે. ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રાહસ્વામિ સાધુઓ વિહર કર્યા ક્યાં કરે તેનાં સ્થાનો જણાવતાં લખે છે કે “ચક્રે યુમે” ટીકકાર આનો ખુલાસો લખે છે કે ‘રતૂપો મથુરાયાં’ એટલે મથુરાના રતૂપો કેટલા પ્રાચીન છે તે જણાઈ આવે છે.

x મથુરાના કંકાલી દીલામાંથી નીકળેલી મૂર્તિઓએ અજૈનોનો અને પાશ્વત્ય વિદ્વાનોનો એક ભ્રમ ટાળી દીધો. જૈન મૂર્તિઓ અને જૈન શિલાલેખોના આધારે, જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મની શાખા નથી, અને જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મ કરતાં પણ પુરાતન છે એ વાત દીવા જેવી દેખાઈ આતી. આજ સુધી

મથુરા પાસે જ વૃન્દાવન-ગોકુલ વગેરે સ્થાનો છે જે વૈષ્ણવ તીર્થો છે. વૃન્દાવનમાં એક ઘર શ્રવે. જૈનેશ્વર છે. અહીંનું સુવર્ણના લકાનું જૈન મંદિર પ્રસિદ્ધ છે. તેને બંધાવનાર એક જૈન જ હતા, આજે તેમનું કુટુંબ વૈષ્ણવ ધર્મની છાયામાં છે.

મથુરા રેલ્વે સ્ટેશન છે. આગરાની પશ્ચિમે ૩૨ માઇલ દૂર છે B.B & C.I.R. નું સ્ટેશન છે. દિલ્હીથી મોટી લાઇન આ રસ્તે જાય છે.

દિલ્હી

આજે હિન્દુસ્તાનની પ્રાચીન રાજધાની તરીકે દિલ્હી હિન્દ અને હિન્દ બહાર પ્રસિદ્ધ છે. ઠેક પાંડવોના સમયની આ રાજધાની—ઈદ્રપ્રસ્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતી. ત્યાર પછી તો ઘણીએ આસ્માની સુલતાની પસાર થઈ ગઈ છે. છેલ્લે પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના સમયે દિલ્હી બહુ પ્રસિદ્ધ હતી. અને છેલ્લા હિન્દુરાજ તરીકે દિલ્હીના સિંહાસન પર બેસવાનું માન આ મહાન રાજાને જ મળ્યું છે એમ કહીએ તો ચાલે. બસ ત્યાર પછી—શાહજહાન ઘોરીથી મુસલમાની સામ્રાજ્ય શરૂ થાય છે. તે ઠેક મુગલાઈ સુધી—મુગલાઈના અંતિમ બદશાહ બાહાદુરશાહ છેલ્લો મુસલમાન સમ્રાટ દિલ્હીની ગાદી બેઠો, વચમાં વિક્રમાદિત્ય હેમુ સોળમી સદીમાં છ મહિના દિલ્હીની ગાદીએ હિન્દુ રાજા બેઠો છે. બાકી લગભગ ૮૦૦ થી ૯૦૦ વર્ષ ઇસ્લામનો ઝંડો દિલ્હી ઉપર ફરક્યો છે.

૧૮૫૭ ના બળવા પછી ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ દિલ્હી બ્રીટીશ સરકારને સોંપ્યું અને દિલ્હીની ગાદીએ અંગ્રેજ સરકારના પ્રતિનિધિ વાઇસરોય આવે છે.

આ પ્રાચીન મહાનગરીમાં અનેક જૈનતીર્થો પધાર્યા છે. શ્રીજિનચંદ્રસૂરિજી-જિનમાણેકચંદ્રસૂરિજી જેવા સમર્થ સૂરિવરો પધાર્યા છે. તેમજ મુગલાઈ જમાનામાં પણ શાન્તિચંદ્રજી ઉપાધ્યાય, બાનુચંદ્રજી, સાધ્વિચંદ્રજી, જિનચંદ્રસૂરિ, જિનસિંહ-સૂરિ વગેરે પધાર્યા છે.

અહીં નવધરામ શ્રી સુમતિનાથજીનું સુંદર વિશાલ મંદિર છે. મંદિરમાં ચિત્રકામ પણ સારું છે. રૂઝ્કાની પ્રતિમાજી પણ છે. શૂલનાયકજીની મૂર્તિ બળ્ય અને દર્શનીય છે.

આ સિવાય શ્રી સંભવનાથજીનું, શાંતિનાથજી, ચિન્તામણી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. લાલા હજીરમલજીને ત્યાં સુંદર બે ઘર મંદિર છે.

જૈનો એકલા જ જૈન ધર્મને બહુ પ્રાચીન માનતા પણ એ પછી જગતને એ માનવું પડ્યું. અને જૈન ધર્મ જગતનો એક અતિ પૂજ્ય અને પુરાતન ધર્મ છે એમ પુરવાર થયું.

આજસુધી બૌદ્ધો જે એમ કહ્યા કરતા કે અમારી જ પૂજાપદ્ધતિ પ્રાચીન છે. અમારી જ ઉપાસ્ય મૂર્તિઓ પ્રાચીન છે એ બધું બંધ પડ્યું. જૈનો પણ બૌદ્ધના જેવો દાવો કરી શકે છે.

બે દાદાવાડીયો છે, જે નાની અને મોટી દાદાવાડી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે. આત્મ વલ્લભ જૈન ભૂવન અને બે ઉપાશ્રય છે. જૈનોનાં ઘર લગભગ ૧૦૦ છે. ગુજરાતી જૈનોની પણ વસ્તી છે. આ ગ્રામવાસી અહીં જોવા લાયક સ્થાનો પણ ઘણાં છે, જેમાંનાં મુખ્ય મુખ્ય આ પ્રમાણે છે.

કુતુબમિનાર, જંતરમંતર (observatory,) ધારાસલાતું મકાન, ચોરાપ-લેન હાઉસ, રેડીયોઘર, જોગમાયા મંદિર, હિન્દુ મંદિર (ખીરલાતું) પાંડવોનો કિલ્લો, હુમાયુદીન ટુમ્મ, નીઝામુદ્દીન ટુમ્મ, દિલ્હી ગેઈટ, એડવર્ડ પાર્ક, જુમા મસીદ, શીખ ગુરદ્વાર, વાઈસરોય ભૂવન, લાયબ્રેરી, ન્યુ દિલ્હી, પુરાણો કિલ્લો વગેરે ઘણાં છે. અહીંથી મેરઠ થઈ હસ્તિનાપુરજીની યાત્રાએ જવાય છે.

હસ્તિનાપુર

દિલ્હીથી મેરઠ થઈ હસ્તિનાપુર જવાય છે. ત્યાં જતાં વચમાં મેરઠ અને મવાના બે જ સ્થાનકે જૈનોના ઘર આવે છે, પરંતુ હમણા નવા થયેલા જૈનોવાળા ગામોમાં થઈને સાધુઓ વિહાર કરે તો રસ્તામાં બધેય જૈન વસ્તી મળી શકે તેમ છે.

હસ્તિનાપુર બહુ જ પ્રાચીન નગરી છે. ઇતિહાસના આદિ યુગમાં આ નગરી પૂર્ણ જડોજલાલીમાં આપણી સન્મુખ આવે છે. શ્રી આદિનાથ પ્રભુજીએ વિનીતાના ઉદ્ધાનમાં ચાર હજાર રાજાઓ-રાજપુત્રો સહિત દીક્ષા લીધી અને વિહાર કર્યો, પરંતુ સાથેના નૂતન સાધુઓમાંથી કોઈ આહારવિધિ નહોતા જાણતા. તે સમયની પ્રજા પણ સાધુને આહારદાન દેવાની વિધિ-પદ્ધતિથી તદ્દન અજાણ હતી. પ્રભુ તો કેવલજ્ઞાન થાય ત્યાં સુધી મૌન જ રહેવાના છે. ભિક્ષા માટે સ્થાને સ્થાને જાય છે અને ભિક્ષામાં આહારને બદલે હીરા, માણિક, સોનું, રૂપું આદિ મળે છે; પરંતુ નિઃસ્વૃહી પ્રભુ તેમાંનું કશુંય સ્વીકારતા નથી. એક વર્ષની ઉપર સમય થઈ ગયો. પ્રભુ વિચરતા વિચરતા હસ્તિનાપુર આવે છે. અહિં હસ્તિનાપુરમાં શ્રેયાંસકુમારને, રાજાને અને નગરશેઠને સ્વપ્ન આવે છે. પ્રભુ નગરમાં પધાયો. આહાર માટે ફરે છે ત્યાં શ્રેયાંસકુમારે પ્રભુને જોયા-દર્શન કર્યા, અને તેમને જાતરમંચ જ્ઞાન ઉપનન થયું. પ્રભુને ઓળખી પૂર્વ ભવનો સંબંધ જાણી, શુદ્ધ ઇશ્વરસેના આહાર બહોરાવે છે. તે દિવસથી ભરતખંડમાં અક્ષય તૃતીયાનું પર્વ શરૂ થયું છે. એ જ આ નગરી છે કે જ્યાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનું પારાણું થયું હતું.

બાક વર્તમાન ચોવીશીના પાંચમા ચક્રવર્તી અને ૧૬ મા તીર્થંકર શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન, છઠ્ઠા ચક્રવર્તી અને ૧૭ મા તીર્થંકર શ્રી કુંથુનાથ ભગવાન અને સાતમા ચક્રવર્તી અઢારમા ભગવાન શ્રી અરનાથજી આ ત્રણ તીર્થંકર ચક્રવર્તીના અવધન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન એમ બાર કલ્યાણક થયાં છે. ચોથા શ્રી સનકુમાર ચક્રવર્તી પણ અહીં જ થયા છે. આ સમયે આ નગરીનો પ્રતાપ

મધ્યાહના સૂર્યની માફક તપી રહ્યો હતો. છ ખંડમાં આ નગરીની યથાગથા ગવાતી હતી. છ ખંડની રાજ્યલક્ષ્મી અહીં જ રમતી હતી. ચાર ચાર ચક્રવર્તી. ઓની રાજધાનીનું અનુપમ માન મેળવનાર એ ગૌરવશાલી મહાન્ નગરીનું નામ નિશાન પણ કાળના ગર્ભમાં સમાઈ ગયું છે. ચોતરફ ગાઢ જંગલ અને વચમાં માત્ર જિનમંદિરો છે.

આ પછી પાંડવ અને કૌરવોના સમયમાં પણ આ નગરીનો રસપ્રદ સુંદર જીવંત ઇતિહાસ મળે છે. જૈન પ્રાચીન ગ્રંથો અને મહાભારતમાં આ નગરનું મનોહર વર્ણન મળે છે, પરંતુ જે મહાભારત યુદ્ધ મંડાલું અને માનવ જાતિના સંહારનો જે ભીષણ યજ્ઞકાંડ મંડાલો ત્યારથી આ નગરીનું પતન થાય છે. યદ્યપિ આ પછી પણ ઘણા સમય સુધી ભારતની રાજધાનીનું અનુપમ માન પ્રાપ્ત થયું છે. પછી ત્યાંથી દૂર હટતાં હટતાં ઇન્દ્રપ્રસ્થ અને દિલ્હી રાજધાની બન્ય છે. ધીમે ધીમે તેના હાસ થતો જાય છે. છેલ્લે મોગલાઈમાં યુદ્ધભૂમિ બને છે અને હાલમાં માત્ર ભયંકર અરણ્ય-જંગલરૂપે નજરે પડે છે.

અત્યારે અહીં બે ત્રિશાલ સુંદર જિનમંદિરો છે, એક શ્વેતાંબરી અને બીજું દિગંબરી આ સિવાય ત્રણ નિસિહી અને એક આદિનાથ ટુંક-ટોંક છે. આદિનાથ ટુંકનું સ્થાન ઋષભદેવ ભગવાનના પ્રથમ પારણાનું સ્થાન કહેવાય છે. ત્યાં સુંદર સ્તૂપ અને પાટુકા છે તેમજ તેની પાસે જ શ્રી શાન્તિનાથ, કુંથુનાથ અને શ્રી અરનાથ ભગવાનની પાટુકા છે. આ સ્થાનનો કળજો અને વહીવટ શ્વેતાંબરી તીર્થ-રક્ષક કમિટી (પંજાબ) કરે છે, બાકીનો ત્રણે નિસિહીઓમાં બંને સંપ્રદાયના જોનો વિના ભેદભાવે જાય છે. અહીં પ્રાચીન પાટુકાઓ પણ હતી, વ્યવસ્થા વહીવટ પણ બંને સંપ્રદાય મળીને કરતા પરંતુ વર્તમાન દિગંબરી વ્યવસ્થાપકોએ જીર્ણ પાટુકાઓ ઉભેડી નાંખી માત્ર સ્વસ્થિતક જ રાખ્યા છે, તેના ઉપર લાંબા-ચોડા પોતાના લેખો પણ લગાવી દીધા છે. અત્યારના દિગંબરી મંદિરમાં પહેલાં તો શ્વેતાંબરી સંઘ અને દિગંબરી જોનો બંને વિના ભેદભાવે દર્શન-પૂજન કરતા હતા; ત્યાં જ ઉતરતા અને રહેતા હતા.

શ્વેતાંબરી મંદિરની ચોતરફ વિશાલ શ્વેતાંબરી ધર્મશાળા છે. પહેલાં અહીં એક બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ચાલતું હતું પરંતુ આરંભશૂરા જૈનોએ ટૂંક સમય ચલાવ્યા પછી તે સંસ્થા બંધ પડી છે. હવે પુનઃ અનાથાશ્રમની વાત ચાલે છે. આ તીર્થની વ્યવસ્થા શ્વેતાંબરી તીર્થરક્ષક કમીટી-પંજાબના તાબામાં આગ્યા પછી બહુ સારી છે, ઉન્નતિ સારી થઈ છે. આમાંથી અન્ય તીર્થવાળાઓએ ખાસ શીખવા જેવું છે. કાર્યવાહકો સારા વ્યવસ્થાપક અને ભક્તિવાળા છે, યદ્યપિ દિગંબરી મંદિર કરતાં શ્વેતાંબરી મંદિર પાછળ બન્યું છે પરંતુ શ્વેતાંબરી મંદિરમાં મૂર્તિ પ્રાચીન છે. જગદ્ગુરુ

આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિજી શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી શાન્તિચંદ્ર ગણિની પ્રતિષ્ઠિત છે. ૧૯૪૬ માં જેઠ શુદ્ધ દસે અકમીપુરમાં* પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે. મૂળનાયકની ડાબી બાજુની પથ્થુ શ્રી વિજયસેનસૂરિજી શિષ્યે ૧૯૮૨ માં પ્રતિષ્ઠિત છે, આવી રીતે પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે અને અર્વાચીન ૧૯૮૩ ની આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિઓ છે. ધાતુ પ્રતિમાઓ ચૌદસો અને પંદરશેની સાલની છે, બધાના શિલાલેખો લીધા છે જે અમારા પ્રાચીન લેખસંગ્રહમાં છપાશે. દિગમ્બર મંદિરમાં પ્રાચીન મૂર્તિ નથી, એક તો ૨૪૩૩ ની છે. અને લાગે છે કે-અહીં પહેલાં પ્રાચીન મૂર્તિ શ્વેતામ્બરીય હશે. હવે પ્રાચીન નિસિહીની દશા સાંભળો.

વર્તમાનમાં નવી થયેલ શ્રી શાન્તિનાથજીની નિસિહીનો સામે પ્રાચીન નિસીહી છે. તેમજ શ્રી કંચુનાથજી અને અરનાથજીની નિસિહી સામે પણ પ્રાચીન ધુમરીઆવાળા મોટી નિસિહી હતી. આચાર્ય એક છે, ચોતરફ ખૂબજ છે. વચમાં સ્તૂપ વિગેરે પણ હશે કિન્તુ વર્તમાન યુગના દ્વિ. વ્યવસ્થાપકોએ પુરાણ અપ્રિય કરી નાંખી તેને તોડીફેડી નવું જીભું કંચું છે. ત્યાં શ્વે. જૈનોની પ્રાચીન પાઠકાઓ હતી, એમ દર્શન કરનારા કહે છે. નવા સ્થાને પાઠકા ન રાખતાં સ્વસ્તિક જ રાખ્યા અને સ્વસંપ્રદાયના લાંગા લાંબા લેખો લગાવી દીધા છે. આપણે પૈસા ખર્ચીએ છીએ પરન્તુ સાથે જ સમ્પ્રદાયનો મોહ છોડી વિવેક અને દીર્ઘદૃષ્ટિથી ઉપયોગ કરીએ તો પૈસાનો સુંદર સહુપયોગ થાય. આચાર્ય કંઈ પુરાતત્ત્વપ્રેમી અને ઇતિહાસશોધક ત્યાં જાય અને નિસિહીઓ જુએ, પુરાણી નિસિહીની દુરવસ્થા જુએ, તેને તોડીને જમીનદોસ્ત કરેલી જુએ, તો જરૂર ખેદ થાય અને સાથે જ હિન્દુઓની આવી મૂર્ખતા માટે જરૂર બે આંસુ પણ સારે. ખરેખર! અમને આ પુરાણી નિસિહીઓની દુરવસ્થા જોઈ, તેના પ્રત્યે થતું દુર્લક્ષ્ય, ઉપેક્ષાભાવ જોઈ પારાવાર દુઃખ થાય જ. પ્રાચીન સ્થાનોને તોડી નાખી અન્યસ્થાને નવું કરવાનું કયા શાસ્ત્રમાં છે? શું પ્રાચીન સ્થાને જ ઉદ્ધાર ન થઈ શકતો હતો? નવું કરાવવાને બદલે સમ્પ્રદાયનું મમત્વ અને મારાપણના અભિમાને જ કાર્યકર્તાઓને આવું અનુચિત કાર્ય કરવા પ્રેર્યા હશે, એમ લાગે છે. પ્રાચીન પવિત્ર કલ્યાણક ભૂમિના સ્તૂપોને અવગણી, તોડીફેડી નાખી સ્વસંપ્રદાય માટે નવું અન્ય સ્થાને જુદું કરવું એમાં કઈ ધર્મભાવના કે શ્રદ્ધા સમાઈ છે એ અણઉકેલ્યો કોયડો છે. આમાં નથી આત્મકલ્યાણ કે ધર્મભાવના.

* આ અકમીપુર તે બીજી કોઈ નહિં પરંતુ જૈનપુરી-રાજનગર-અમદાવાદ છે. હીરસૌભાગ્ય સર્ગ ૧૧, શ્લોક ૨૨માં ટીકાકારે અહમદાવાદનું નામ અકમીપુર આપ્યું છે. આવી જ રીતે શ્લોક ૫૧-૫૨ની ટીકામાં પણ ખુલાસો છે. આ જ સર્ગના ૧૧૪ શ્લોકમાં અકમીપુરસમીપ મહમ્મદાબાદનગરપાર્શ્વ ખુલાસો કરેલ છે. અર્થાત્ જૈનપુરી-અહમદાવાદમાં શ્રી શાન્તિચંદ્રજી ઉપાધ્યાયવડે પ્રતિષ્ઠાપિત મૂર્તિ અહીં આવેલ છે.

હજી પણ રંહીસહી પુરાણી નિસિહી સાચવી રાખી તેનું પૂર્વરૂપ રાખવામાં આવે તો સારું. એમાં જ સાચું જૈનત્વ અને વીતરાગના ઉપાસકત્વનું ફલ છે. આ સિવાય અહીં એક પ્રાચીન મંદિર ખાલી પડ્યું છે. તે પણ જૈન મંદિર લાગે છે તેમજ એક ખાવાની મઢીનું સ્થાન છે તે પણ પહેલાં જૈન મંદિર હશે.

અહીં હસ્તિનાપુરના બે ભાગ કહે છે, એક પાંડવ વિભાગ અને બીજો કૌરવ વિભાગ. આદિનાથ ભગવાનની ટુંકથી પશ્ચિમે ઘણા પ્રાચીન ટીલા છે ત્યાં ચોમાસામાં ઘણા ધૂળધેધ્યા આવે છે. દર વર્ષે પોતાના ભાગ્ય મુજબ કિમતી ચીજો લઈ જાય છે. તેમજ પ્રાચીન સિદ્ધા, વાસણો અને મૂર્તિઓ નીકળે છે. એક મુગટ, કુંડળ સહિત જિનમૂર્તિનું મસ્તક નિકળ્યું હતું, પરંતુ દિ. જૈનોએ તે મંગામાં પધરાવ્યું. એક નવ મૂર્તિ નીકળી હતી તે શ્વેતાશ્વરોએ દિ.ને આપી. કહો કેાની ઉદારતા અને સંકુચિતતા છે ?

અહીં અમને રાયબહાદુર પં. દયારામ શાહની એમ. એ. ડાયરેક્ટર જનરલ ઓફ આર્કિઓલોજી ઇન ઇન્ડિયા મળ્યા. બહુ જ સર્જન અને ભલા માણસ છે. પુરાતત્ત્વના વિશારદ છે એમ કહું તો ચાલે. અમારે ઘણી વાતચીત થઈ. નાલંદા વિભાગમાં જૈન વિભાગ ખોદવાનું, ક્ષત્રિયકુંડના જૈન ટીલા, શૌરીપુર, મથુરા અને હસ્તિનાપુર વિભાગ માટે વાતો કરી. પટ્ટાવલી સમુચ્ચય જોયો. જોઈને અતિવ ખુશી થયા. મથુરાના શિલાલેખોમાં આવતી ગુરુપરંપરા-પટ્ટાવલી અને આમાંથી અમુક પટ્ટાવલી તદ્દન મળતી છે, તે બરાબર બતાવ્યું. તેમણે કહ્યું-આવું સુંદર પુરાતક હજી આ પ્રથમ જ લાગે છે. અમને જૈન સાહિત્ય જ મળતું નથી. અન્તમાં તેમણે કહ્યું-તમે મને પટ્ટાવલી સમુચ્ચય આપો અને હું આપને ક્ષત્રિયકુંડમાંથી ભગવાન મહાવીરના સમયની પ્રાચીન સાહિત્ય સામગ્રી આપું. આ જિંદગીમાં ખોદ અને વૈદિક સાહિત્યની સેવા ઘણી કરી. હવે વીરભગવાનની સેવા કરવી છે. પછી અમે તેમને સાથે રહી ત્યાંના પ્રાચીન સ્થાનો, ટીલા, શ્વે. દિ. મંદિર આદિ બતાવ્યું. શ્વે. મંદિરનો શિલાલેખ અમે લીધેલો. શ્રી શાંતિચંદ્ર ગણી પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિનો શિલાલેખ પણ લઈ ગયા.

હસ્તિનાપુર પરમ શાન્તિનું સ્થાન છે. ખાસ સમય કાઢી રહેવા જેવું છે. થોડે દૂર ગંગા વહે છે. ચોમાસામાં અહીં મચ્છર આદિને અતિવ ઉપદ્રવ હોય છે. મેલેરીયાનું જોર રહે છે. કાર્તિકથી વૈશાખ સુધી ઠીક છે.

અહીં આવનાર ગૃહસ્થોએ મેરઠ સુધી રેલ્વે અથવા તો મોટરમાં આવીવું. મેરઠથી મવાના સુધી પાકી સડક છે. મોટરો મળે છે. ત્યાંથી છ માઈલ હસ્તિનાપુર છે. રસ્તો કાચો છે. ટાંગા, મોટર આદિ વાહનો જાય છે. જીલ્લો મેરઠ, પોસ્ટ મવાના સુ. હસ્તિનાપુર આ પ્રમાણે પોસ્ટ છે. પંજાબથી પણ અહીં અવાય છે.

અહીં કાર્તિક સુદ પુનમનો મોટો મેળો ભરાય છે, વ્યવસ્થા સારી રખાય છે.

હસ્તિનાપુરમાં પહેલાં ત્રણ સ્તૂપો હતાં જેમાં પાદુકાઓ હતી, પરંતુ તે ઠીક ન લાગવાથી તેના ઉપર આરસની પાદુકા પધરાવી પછી નવી પ્રતિષ્ઠા કરી હશે. હાલમાં તેના ઉપરની ત્રણે પાદુકા ત્યાંથી ઉઠાવી આદિનાથ ટોંકમાં પધરાવેલ છે. અને જે સ્તૂપ છે તેમાં જૂની પાદુકા પણ છે. તે બંડાર દાખલ છે. વિવિધ તીર્થ-કલ્પમાં હસ્તિનાપુર સંબંધી નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે.

શ્રી આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવજીના ભરત અને બાહુબલી નામના બે પુત્રો હતા. ભરતને ૬૮ સહોદર ભાઈ રાજકુમાર હતા. શ્રી ઋષભદેવજીએ દીક્ષા લીધી ત્યારે ભરતનો પોતાના રાજસિંહાસને અભિષેક કર્યો-રાજગાદી આપી. બાહુબલીને તક્ષશિલાનું રાજ્ય આપ્યું. આવી જ રીતે બીજા પુત્રાને પણ તે તે દેશનાં રાજ્ય આપ્યાં. તેમાં અંગકુમારના નામથી અંગદેશ કહેવાયો. કુરુ નામના રાજકુમારના નામથી કુરુદેશ કહેવાયો-કુરુક્ષેત્ર નામ પ્રસિદ્ધ થયું. આવી જ રીતે વંગ (બંગ), કલિંગ, મુરસેણ, અવન્તિ આદિ રાજકુમારોના નામથી તે તે દેશનાં નામ પ્રસિદ્ધ થયાં.

કુરુરાજનો કુમાર હાથિ નામનો થયો, તેણે હસ્તિનાપુર નગર વસાવ્યું. તેની પાસે પવિત્ર જલથી ભરેલી ગંગા નદી* વહે છે.

હસ્તિનાપુરીમાં શાન્તિનાથજી, કુંથુનાથજી અને અરનાથજી આ ત્રણ તીર્થંકરો અનુક્રમે થયા છે. તેઓ ત્રણે પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ચક્રવર્તિ હતા. તેઓ ચક્રવર્તિ થયા પછી ભરત ખંડના છ ખંડોની ઋદ્ધિ ભોગવી, ત્યાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને ત્યાં જ તેમને કેવલજ્ઞાન પણ થયું હતું.

આ નગરીમાં બાહુબલીના પૌત્ર શ્રેયાંસકુમારને ત્રિભુવન ગુરુશ્રી આદિનાથજીના દર્શનથી અવધિજ્ઞાન થયું અને તેથી આહારવિધિ જાણી એક વર્ષના વાર્ષિક (એક વર્ષ અને ૪૦ દિવસ) તપવાળા શ્રી ઋષભદેવજીને પોતાના રાજમહેલમાં અખાત્રીજના દિવસે ઈશ્વરસથી પારણું કરાવ્યું, તે વખતે ત્યાં પંચદિવ્ય પ્રગટ થયાં.

શ્રી મહિલાનાથ ભગવાન અહીં પધાર્યા છે-સમોસર્ગીx છે.

આ નગરીમાં મહાતપસ્વી શ્રી વિશ્ણુકુમાર મહર્ષિએ પોતાનું શરીર વિકુર્ચી ત્રણ પગલાંવડે ત્રણ લોકને દર્શાવી નમુચીને શિક્ષા કરી હતી.

* આજે પણ હસ્તિનાપુરજીની પાસે ગંગા નદી વહે છે જેને છુદ્ધગંગા કહે છે. તેની પ્રદક્ષિણા અને સ્નાન કરવાના મેળા ભરાય છે. વૈશાખ શુદ્ધ ૭ નો દિવસ ખાસ ગંગાસ્નાનનો જ કહેવાય છે, તે દિવસે મોટા મેળો ભરાય છે. મૂલ મંગા આચારના હસ્તિનાપુરથી પાંચ માઈલ દૂર છે. કા. શુ. ૧૫મે પણ મેળો ભરાય છે.

x અત્યારે પણ મહિલાનાથ ભગવાનના સમવસરણ સ્થાને સ્તૂપ-દેરી છે. સ્થેનામર મંદિરથી ત્રણ માઈલ દૂર છે. ભાવિકા ત્યાં દર્શને જાય છે.

આ નગરીમાં સનતકુમાર, મહાપદ્મ અને સૂભૂમ નામના ચક્રવર્તીઓ થયા, અને સુપ્રસિદ્ધ પરશુરામ પણ અહીં જ ઉત્પન્ન થયા હતા.

ચરમશરીરી પાંચ પાંડવો અને મહાબલવાન દુર્યોધન પ્રમુખ રાજાઓ પણ આ નગરીમાં જ થયા હતા.

સાત કોટી સુવર્ણના માલીક ગંગાદત્ત શેઠ અહીં થયા. તથા સૌધમેન્દ્રનો જીવ જે કાર્તિક શ્રેષ્ઠી હતો તે પણ અહીં જ થયેલ છે, જેમણે રાજના બલાત્કારથી પરિત્રાજકને જમાડ્યો હતો. પછી વૈરાગ્યથી હજાર વશિકૃત્તો સાથે ભગવાન શ્રી સુનિસુવતસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી (કલ્પસૂત્રમાં શતક્રતુના વિશેષણ પ્રસંગે દીકાકારે સંક્ષેપમાં તે કથાનક આપેલું છે.)

આ મહાનગરમાં શાન્તિનાથજી, કુંથુનાથજી, અરનાથજી અને મહિનાથજીનાં મંદિરો છે. તેમજ એક અંબિકા દેવીનું પણ મંદિર છે.

અનેક આશ્રયોના નિધાનભૂત આ મહાતીર્થમાં જે જિનશાસનની પ્રભાવના કરે છે અને વિધિપૂર્વક યાત્રા મહોત્સવ કરે છે તે થોડા ભવોમાં કર્મ ખપાવી સિદ્ધિપદને પામે છે.

શ્રી વિજયસાગરજી સમ્મેતશિખર તીર્થમાલામાં હસ્તિનાપુરજી માટે નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

હતિથણાઉરિ હરખર્ષ હીઓ શાન્તિ કુંથુ અર જન્મ
આગરાથી દિશિ ઉત્તરે દોય સો કોશે મર્મ. મ. ૧૪
પાંડવ પંચ હુઆ ઇહાં પંચ હુઆ ચક્રવર્તિ
પંચ નમું શુભ થાપના પંચ નમું જિનમૂર્તિ. મ. ૧૫

x x x x

પં. સૌભાગ્યવિજયજી હસ્તિનાપુરજી માટે નીચે પ્રમાણે લખે છે—

જીહો દિલ્લી પૂરવ દિશે, જીહો મારગ કોશ વ્યાલીસ;
જીહો હતિથણાઉર રણયામણો, જીહો દેખણ તાસ જગીસ. સું.

x x x

શુભ ત્રીન તિહાં પરગડાં સુણને આણી પ્રીત. (પૃ. ૬૫)

અત્યારે પણ રતૂપો છે. એક વિશાલ શ્વેતાંબરીય જિનમંદિર છે. આ સ્તૂપો જે પ્રાચીન છે તે શ્વેતાંબરી છે. કેટલાક રતૂપો દિગંબરોએ કબજે કર્યા છે પરંતુ શ્વેતાંબરો પણ ત્યાં જાય છે.

હસ્તિનાપુરજીથી પાછા મેરઠ થઈ દિલ્લી જવાય છે. મેરઠમાં પૂ. પા. શુરુમહા-

રાજ શ્રી દર્શનવિજયજી ત્રિપુટીના ઉપદેશથી ૮૫ નવાં ઘર શ્વે. મૂ. પૂ. જૈન બનેલાં છે. નૂતન શ્વેતાંબર મંદિર સ્થાપિત થયેલ છે. ધર્મશાળા માટે પ્રયત્ન ચાલુ છે. મેરઠથી ૧૩ માઈલ દૂર પશ્ચિમમાં સરધનામાં ૩૫ ઘર તથા શ્વેતાંબર જૈન મંદિર બનેલ છે.

આ પ્રદેશમાં કુલ પાંચ જિનમંદિરો, પાંચ લાઇબ્રેરીઓ, ૩ પાઠશાળાઓ તથા કુલ અઢી હજાર નવીન જૈનો બનાવ્યા છે.

હસ્તિનાપુરમાં સુપ્રસિદ્ધ દાનવીર, ધર્મવીર અને ધર્માત્મા મંત્રીશ્વર પેથડ-કુમારે ભારતમાં ૮૪ મંદિરો-જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે, એમાં હસ્તિનાપુરમાં પણ મંદિર બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ 'હસ્તિનાપુર, દેવાલપુર, મોગ(૧) પુરેષુ ચ' (જૈન સા. સં. ઈ. પૂ. ૪૦૫) ધર્મવીર સમરાશાહ કે જેમણે શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો તેમણે પાટણથી મથુરા અને હસ્તિનાપુરજીનો સંઘ કાઢી સંઘપતિ થઇ, શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી સાથે યાત્રા કરી હતી.

હસ્તિનાપુરજીની પંચતીર્થો

૧. મેરઠ-દિલ્હીથી હસ્તિનાપુર જતાં વચમાં ૪૦ માઈલ દૂર ઉત્તરમાં આ શહેર આવ્યું છે. ૧૮૫૭ના બળવા પછી આ સ્થાન બહુ જ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે. મેરઠ સીટી અને છાવણી પણ છે. એમાં મેરઠ કેન્ટોન્મેન્ટમાં પૂ. મુનિમહારાજ શ્રીદર્શનવિજયજી આદિ ત્રિપુટીના ઉપદેશથી ૮૦ ઘર શ્વેતાંબર જૈનોનાં થયાં છે. મજલીબઝરમાં મંદિર સ્થપાયું છે. નાની લાયબ્રેરી અને પાઠશાળા ચાલે છે. મંદિરમાં મૂલનાયકજી શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીની સુંદર મૂર્તિ છે. અહીં નવું ભંચ મંદિર, ધર્મશાળા ટૂંક સમયમાં જ થશે.

અહીંથી હસ્તિનાપુરજી જવા માટે મવાના સુધી મોટર જાય છે. ત્યાંથી ૫-૬ માઈલ કાચા રસ્તે ગાડામાં બેસી, યા તો પગરસ્તે હસ્તિનાપુરજી જવાય છે.

૨. સરધના-હસ્તિનાપુરજીની યાત્રા કરીને મેરઠ આવવું. ત્યાંથી પશ્ચિમમાં આવવું. મેરઠથી ૧૩ માઈલ દૂર છે. અહીં શ્રી સુમતિનાથજીનું શિખરબદ્ધ સુંદર ભવ્ય જિનાલય છે. શ્રી ચારિત્રવિજયજી જૈન જ્ઞાનમંદિર છે. પાઠશાળા ચાલે છે. ૩૫ ઘર શ્વેતાંબર જૈનોનાં છે. મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી આદિ ત્રિપુટીના ઉપદેશથી આ મંદિર, નૂતન જૈનો વગેરે થયાં છે. નજીકમાં ભમેરીમા અને સરધનામાં અનુક્રમે બે ઘરમંદિર છે અને ૨૦ શ્વે. જૈનોનાં ઘર છે. તેમજ પંજાબ જતાં મુઝફ્ફરનગરમાં પણ સુંદર શ્વેતાંબર મંદિર થયું છે તથા શ્વે. જૈનો પણ બન્યા છે. ત્રિપુટી મહારાજના ઉપદેશથી આ બધું થયેલ છે.

૩. બિનૌલી-પૂબ્ય આત્મારામજી મહારાજ અને પૂ. ચંદનવિજય મહારાજનો અહીં અને ખીવાઇ ઉપર મહદ્ ઉપકાર છે. બિનૌલીમાં સુંદર ભવ્ય મંદિર છે.

પૂ. પા. આ. શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજીના ઉપદેશથી પ્રતિષ્ઠા વગેરે થયેલ છે. શ્વે. મૂ. પાંચ ઘર છે.

૪. ખડોદ-ખિનૌલીથી ૪ ગાઉ દૂર આ ગામ છે. પૂ. પા. આચાર્યશ્રી વિજય-વલ્લભસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશથી અહીં ૩૫ ઘર શ્વે. જૈન બન્યાં છે. મુંદર શ્વેતાંબર મંદિર બન્યું છે. આ ગામોનાં જૈનો ભાવિક અને શ્રદ્ધાળુ છે.

૫. દિલ્હી-ખડોદથી એકડા થઈ દીલ્હી જવાય છે. સાં મુંદર ૪ જિનમંદિરો, લાયખેરી, પાઠશાળા વગેરે છે.

ભાવુકોએ આ પંચતીર્થીનો યાત્રાનો જરૂર લાભ લેવો.

કંપિલાજી

અહીં શ્રી વિમલનાથ* પ્રભુજીનાં ચાર કલ્યાણક થયાં છે. નગરી બહુ જ પ્રાચીન છે. દસમા ચક્રવર્તી હરિસેણ અને બારમા પ્રહ્લદત્ત ચક્રવર્તી અહીં થયા છે. મહાસતી દ્રૌપદીનું જન્મસ્થાન આ નગર છે તેમજ પાંડવો સાથે સ્વયંવરથી લગ્ન પણ અહીં જ થયું હતું એટલે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ આ નગરી મહત્વની છે. ગામ બહાર ચોતરફ મોટા મોટા ટીલા ઊભા છે. ખંડિયેરો પણ ઘણાં છે; નગરીને ફરતો પ્રાચીન ગઢ અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. ગઢમાં અજૈન મંદિરો છે. તેમાં એક દત્તાત્રયનું મંદિર કહેવાય છે પણ તે જૈન મંદિર હતું, ઘુમટી જૈન મંદિર જેવી જ છે. અંદર પાટુકા છે. કબજો, જૈનોનો નથી. આ સિવાય ખંડિત જૈન મૂર્તિઓ ઘણે ઠેકાણે મળે છે.

* વિમલનાથ પ્રભુ-તેમનું જન્મસ્થાન કંપિલપુર, પિતાનું નામ કૃતાર્મ રાજા અને માતાનું સ્યામારાણી હતું. બગવંત ગભે આવ્યા પછી તેમના નગરમાં કોષ્ટ સ્ત્રી ભર્તાર દેહરે આવી હતી. ત્યાં કેષ્ટ વ્યંતરીદેવી રહેતી હતી, તેણે પુરુષનું રૂપ દીધું તેથી તેને કામ-કોડા કરવાની અભિલાષા થઈ. પછી તેની સ્ત્રીના જેવું રૂપ વિકુર્વો વ્યંતરી તેની પાસે સૂતી. પ્રભાતે બન્ને સ્ત્રી સમાન દેખી પુરુષે કહ્યું કે-આમાં મારી સ્ત્રી કોણ છે? ત્યારે પેલી સ્ત્રી બેલી આ મારો ભર્તાર છે અને બીજી સ્ત્રી બોલી કે એ મારો ભર્તાર છે. બન્નેમાં વિવાદ પડ્યો. ફરિયાદ રાજા પાસે પહોંચી. રાજા પણ વિચારમાં પડી ગયો કે-આનો ન્યય કેવી રીતે કરવો? આ વખતે રાણીએ બન્ને સ્ત્રીઓને દૂર ઉભી રખાવી અને કહ્યું કે-જે સ્ત્રી ત્યાં રહી રહી આ પુરુષને સ્પર્શ કરે તેનો આ ભર્તાર જાણવો. તે સંભળી વ્યંતરીએ દેવ-શક્તિથી પોતાનો હાથ લાંબો કરી ભર્તારને સ્પર્શ કર્યો, તેણે જ રાણીએ તેનો હાથ પકડી બંધને કહ્યું કે-તું તો વ્યંતરી છે માટે તારે સ્થાનકે જતી રહે.

એવી રીતે ચુકાદો થવાથી વિમલમતિવાળી રાણી કહેવાઈ. ગભને આવો પ્રભાવ જાણી પુત્રનું નામ વિમલનાથ રાખ્યું. સાઠ ધનુષપ્રમાણુ શરીર અને સઠ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય હતું. સુવણ્ણ વર્ણ અને શકર (ભુંડ)નું લાંછન જાણ્યું.

અહીં સ્વેતાંબર મંદિર બહુ જ સુંદર છે. ચેતરફ ચાર કલ્યાણકની દેરીઓ છે જેમાં વચમાં પાદુકાઓ છે. વચમાં જિનમંદિર છે જેમાં મૂળનાયક શ્રી વિમલનાથ પ્રભુજી છે, પ્રતિમાજી સુંદર છે. મંદિરની બહાર નાની ધર્મશાલા છે. વચમાં વિશાલ ચોગાન છે. ચેતર ફરતો કિલ્લો છે એટલે રક્ષણ સારું છે. વ્યવસ્થા સામાન્ય ઠીક છે.

આ સ્થાન કાનપુરથી વાયવ્યમાં ૮૬ માઈલ દૂર છે અને અહીંથી આગા ૧૧૩ માઈલ દૂર છે. અહીં આવનાર શ્રાવકો માટે B. B. & C. I. રેલ્વેનું ફરકાબાદ જંકશન છે. અહીંથી B. B. ની મીટરગેજમાં ૧૯ માઈલ દૂર કાયમગંજ સ્ટેશન છે. અહીંથી કંપિલાળ તીર્થ ૬ માઈલ દૂર છે. ફરકાબાદથી મોટર રસ્તે પણ કંપિલાળ જવય છે.

વિવિધ તીર્થકલ્પકારે “કામ્પિલ્વપુર તીર્થકલ્પ” લખ્યો છે, જેનો સાર સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે છે.

આ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ ભારતખંડમાં પૂર્વ દિશામાં પાંચાલ દેશ છે ત્યાં ગંગા નદીના તરંગોથી જેના કિલ્લાની ભીંત* ધોવાય છે તેવું કંપિલાપુર નામનું નગર છે. અહીં ઇક્ષ્વાકુ કુલના કૃતવર્મા રાજા અને શ્યામાદેવીની કુક્ષીથી વરાહ લંછનવાળા, સુવર્ણની કાયાવાળા શ્રી વિમલનાથનો જન્મ થયો હતો. આ ભગવાનનાં સ્થવન, જન્મ, રાજ્યાભિષેક, દીક્ષા અને કેલજ્ઞાન આ પાંચ કલ્યાણક (તન્થ તસ્સેવ મગ્ધગ્રો ચ્ચણ, જન્મણ, રજ્ઞામિસેઝ દિવલ્લા કેવલનાણલક્ષણાઈં Xપંચકલ્લાણાઈં જ્ઞાયાઈં ।) થયાં છે, ત્યારથી આ પ્રદેશમાં આ નગરનું નામ પાંચકલ્યાણક નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. જ્યાં સૂઅર લંછનવાળા ભગવાનનો દેવતાઓએ મહિમા ઉત્સવ કર્યો તે સ્થાન “સૂઅર ક્ષેત્ર”થી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું.

આ નગરમાં હયમા ચક્રવર્તી હરિષેણ અને ખારમા ચક્રવર્તી* પ્રહ્લદત્ત ઉત્પન્ન થયા છે.

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછી બસે ને વીસ વર્ષે થયેલ મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય કોડીનના શિષ્ય અશ્વમિત્ર નિહ્નવ-ચોથો નિહ્નવ મિથીલાથી અહીંયા આવ્યા હતા અને તેને ‘ખંડખ્યા’ નામની શ્રાવિકાએ અહીં પ્રતિષ્ઠાપ પમાડ્યો હતો.

અહીં સંજય નામનો રાજા થયો, જે એક વાર કેસર વનમાં શીકારે ગયો હતો. ત્યાં તેમણે હરિણને માર્યો અને પછી ગર્દભાલિ નામના અણુગારને બોલા, તેમના ઉપદેશથી પ્રતિષ્ઠાપ પામી ત્યાં જ દીક્ષા લીધી,

* આત્યારના કંપિલાળથી ગંગા બહુ દૂર છે.

X શ્રી જિનબ્રહ્મસરિય મહારાજે આ પાંચ કલ્યાણક અહીં ગણુ વ્યા છે એ બહુ જ અર્થસૂચક અને ગંભીર જણાય છે.

આ નગરમાં પૃથ્વાયપાધપતિ સાલમહાસાલના ભાણેજ, પિઠર અને જશવતીના પુત્ર ગાગલીકુમાર થયા. તેને પોતાને ત્યાં બોલાવી પૃથ્વાયપાનો રાજા બનાવી સાલમહાસાલે શ્રી ગૌતમગણધર પાસે દીક્ષા લીધી. બાદ ગાગલીકુમારે પણ પોતાના માતાપિતા સહિત શ્રી ગૌતમગણધર પાસે દીક્ષા લઈ કેવળજ્ઞાન પામી સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કર્યું.

આ નગરમાં દ્વિમુખ નામના મુપ્રસિદ્ધ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા. તેમના કિંચ રત્નમય મુકુટમાં તેમના મુખનું પ્રતિબિંબ પડતું તેથી દ્વિમુખ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. તેમણે સુંદર ઇન્દ્રવજ્ર જોયો અને બાદમાં એજ ઇન્દ્રવજ્ર જમીન ઉપર પડેલો અને વિનાશ પામ્યો જોયો જેથી ચેરાચ પામી દીક્ષા લઈ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા.

આ નગરીમાં જ દ્રુપદ રાજાની પુત્રી સહાસતી કૌપદીએ પાંચ પાંડવો સાથે સ્વયંવર કર્યો. આ નગરીમાં ધર્મરૂચી રાજા થયા કે જેઓ અંગુલીના રતનથી જિનબિંબ બનાવી પૂજાભક્તિમાં લીન રહેતા હતા. ચાડીયા પુરુષોએ તેના વિરોધી કાશીનરેશને આ સમાચાર આપ્યા. તેઓ યુધ્ધ કરવા આવ્યા પરંતુ ધર્મના પ્રભાવથી કુબેરદેવે શત્રુસૈન્યને આકાશમાર્ગે જ કાશીમાં લાવીને મૂક્યું અને તેનો બચાવ કર્યો. પછી કાશીરાજ તેના મિત્ર થયા. કાશીરાજનું સન્માન પામ્યા.

આવી રીતે અનેક પ્રસંગો આ મહાતીર્થમાં થયા છે. જે ભવિકજનો તીર્થ-યાત્રા કરી જિનશાસનની પ્રભાવના કરે છે તેઓ ઇહલોક અને પરલોકમાં મુખ પામે છે અને તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જે છે.

પં. શ્રી જયવિજયજી સમ્મેતશિખરતીર્થમાલામાં કંપિલાલ માટે લખતાં જણાવે છે કે—

કંપિલપુર વરમંડણો પૂજ્ય વિમલવિહાર રે
વિમલ પાડુકા વંદીય કીજય વિમલ ભવતાર રે ॥ ૮૬ ॥

(તીર્થમાલા પૃ. ૩૨)

શ્રી વિજયસાગરજી સમ્મેતશિખરતીર્થમાલામાં કંપિલાલનો પરિચય આ પ્રમાણે આપે છે.

પિટીયારિ પુરિ કંપિલા વિમલ જનમ વંદેસ
ચુલ્લણી અરિત સંભાળમે પ્રસાદત પરવેસ ॥ ૧૧ ॥
કેસર વનરાય સંજતિ ગર્ભભિલિ ગુર પાસિ
ગંગાતટિ મત ઉચરથ દ્રુપદી વિહર વાસી. ॥ ૧૨ ॥

આજ તો પિટીયારી નગરનો પત્તો નથી અને ગંગા દૂર છે. પં. સોભાઅ-વિજયજી પણ લગભગ આ જ હકીકત કહે છે.

આવામ્યાં નિધિનાનેન, કિં કર્તવ્યં મનઃસુત્રં ।

મનસ્વિનિ ! મર્તિં બ્રૂહિ, પરિણામગુણાવિહામ્ ॥

મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ નાનાભાઈ તેજપાળની પત્ની બુદ્ધિનિધાન
અનુપમાદેવીને પ્રશ્ન કરે છે કે—

આ ધનનું હવે અમારે શું કરવું ? કે મનસ્વિનિ ! પરિણામે
હિતકારક થાય તેવી સલાહ આપો.

કુશળ અનુપમાદેવીએ તરત જ આર્થિક જવાબ આપ્યો કે—

દ્રવ્યોપાર્જનસંજાતરજોભારાદિવાંગિનઃ,

અધઃ સ્થિપન્તિ સર્વસ્વં ગન્તુકામા અધોગતિમ્ ॥

અતો ગરીયસી સ્થાને સ્થાપનીયં નિજં ધનં,

જગદ્દુર્ગમોચરે પ્રોષ્ઠૈઃ પદર્વી સ્પૃહયાલુભિઃ ॥

દ્રવ્યના ઉપાજ નથી થયેલા રત્નેભારથી (ધૂળના ભારથી અને
પાપના ભારથી) અધોગતિને પામવાની ઇચ્છાવાળા પોતાનું બધું ધન
નીચે નાખે છે.—જમીનમાં દાટે છે. જગતની દૃષ્ટિમાં ઉચ્ચ પદવીની
સ્પૃહા હોય તેમણે તો ઉચ્ચ સ્થાને જ પોતાનું ધન સ્થાપવું જોઈએ.

આવી સુંદર સલાહ આપીને અનુપમાદેવીએ લબ્ય જિન-
મંદિરે બંધાવવાનો અનુરોધ કર્યો.

આવસ્તિ (સેટમેટ કિલ્લો)

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન ચાર કલ્યાણક આ નગરીમાં થયાં છે. અથૈધ્યાથી ત્રીસ કોસ દૂર આ સ્થાન છે. આ સિવાય ગોંડા જંકશન થઇ બળરામપુર ઉતરી સાત કોસ દૂર સાવત્રીની યાત્રા થઈ શકે છે. રસ્તો જરા મુશ્કેલીવાળો છે પણ તીર્થભૂમિની ફરસના કરવા યોગ્ય છે.

સાવત્રી આજે ઉજ્જડ છે. ત્યાં પ્રાચીન ખંડિયેરો પડ્યાં છે. સ્થાન સ્થાન પર ઝાડી ઊગી નીકળી છે. તેનું બીજું નામ સેટમેટ Setamat કિલ્લો કહેવાય છે. હાલ તો આ કિલ્લો પણ ખંડ ખંડ થઈ ગયો છે. સંભવનાથનું પ્રાચીન મંદિર ખાલી ખંડિયેરરૂપે બિલું છે. ત્યાંની મૂર્તિઓ મથુરાના મ્યુઝીયમમાં વિદ્યમાન છે. કાળની વિચિત્ર ગતિની પણ બલિહારી છે. મહાન્ તીર્થભૂમિ, પ્રાચીન નગરી આજે વેરાન જંગલ પડ્યું છે.

શ્રી સંભવનાથનો આવસ્તિ નગરીમાં જન્મ હતો. તેમના પિતા જીતારી રાજા, સેનારાણી માતા હતાં. દેશમાં દુકાળ હતો, છતાં ભગવંત ગર્ભે આવ્યાથી અણ્ણચિન્ત્યો પૃથ્વીમાં ધાન્યનો સંભવ થયો; તેથી સંભવનાથ નામ રાખ્યું. તેમનું ચારણે ધનુષ્ય પ્રમાણુ શરીર અને સાઠ લાખ પૂર્વનું આયુ હતું. તેમનો સુવર્ણ વર્ણ હતો તથા લાંબન ઘોડાનું હતું.

ભગવાન્ શ્રી મહાવીરસ્વામિ અહીં પધાર્યા છે અને એક ચાતુર્માસ પણ થયું છે. તિંદુકવન ઉદ્યાન અહીં જ હતું.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના ચાસનના શ્રી કેશીકુમાર અને ગૌતમસ્વામી અહીં મળ્યા હતાં અને પ્રશ્નોત્તરો થયા હતા.

સ્થાન મનોહર છે. અહીં ઘણી જડીબુટ્ટીઓ અને વિવિધ વનરપતિઓ મળે છે. કવિવર શ્રી સૌભાગ્યવિજયજી અહીં આબ્યા ત્યારે નીચે પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હતી.

જી હો સાવત્રી નયરી ભલી, જી હો હવણાં તિહાંના લોક,
જી હો નાંમે કોના ગાંમડો, જી હો વનગહવર છે થોક;
જી હાં પગલાં પ્રતિમા છે તિહાં, જી હો પૂજે આણી પ્રેમ,
જી હો તિન વન ખડે ભણુજો, જી હો ડંડક દેશની સીમ;
જી હો પાલક પાપીયો ઘણો, જી હો પીડ્યા ખંધક સીથ,
જી હો પરિષદ કેવલ લલો, જી હો પુંહતા મુગતિ જગીસ;
જી હો ખંધક અગ્નિકુમર થઈ, જી હો બાલ્યો ડંડક દેશ.
કટુક અને કિરાયતો, જી હો ઉપજે તિથે પ્રદેશ;

ન્યારે વિવિધતીર્થકલ્પમાં શ્રાવસ્તિકલ્પમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે—
દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં અનેકગુણસંપન્ન કુણાલ દેશમાં શ્રાવસ્તિ નામની નગરી છે, જેને વર્તમાનમાં મહેઠ (આત્યારે સેટમેટનો કિલ્લો કહેવાય છે. શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી વખતે મહેર નામ પ્રસિદ્ધ હશે) નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જ્યાં આજ પશુ ગાઠ જંગલમાં શ્રી સંભવનાથજીની પ્રતિમાજીથી વિભૂષિત ગજન-ચુગ્ગી અને ફેરીઓથી અલંકૃત જિનમંદિર છે, જેને ફરતો ફાટ છે. તે ચૈત્યની નજીકમાં સુંદર લાલ અશોક વૃક્ષ દેખાય છે. તે જિનમંદિરની પોળમાં જે જે કમાડો છે તે મણિભદ્ર યક્ષના પ્રતાપથી સાંજે આપોઆપ ખંધ થઈ જાય છે અને સૂર્યોદય સમયે આપોઆપ ઊઘડી જાય છે. અન્યદા કલિકાલમાં અલ્પાકલિનના સૂખા મલિક હવસે વડાઈ નગરથી આવીને મંદિરની ભીંત અને કવાડ તોડીને કેટલીક જિનમૂર્તિઓને ખડિત કરી. હુસમ કાલમાં શાસનદેવો પશુ મંદ પ્રભાવવાળા થઈ જાય છે તો ચૈત્ય શિખરમાં યાત્રુ સંઘ ઉત્સવ કરે છે ત્યારે એક ચિત્તો ત્યાં આવીને બેસે છે. કાંઈને ભય પમાડતો નથી અને ન્યારે મંગલ દીપક કરે છે ત્યારે પોતાને સ્થાને ચાલ્યો જાય છે,

આ નગરમાં બુદ્ધ મંદિરો ઘણાં છે. જ્યાં સમુદ્રવંશીય કરાવલ રાજા બૌદ્ધ ભક્ત છે અને અદ્યાવધિ પોતાના ઇષ્ટ દેવ સામે મહામુલ્યવાન અને પલાણુથી અલંકૃત ઘોડો ભેટ ધરે છે.

બુદ્ધદેવે મહાપ્રભાવિક જાંશુ વિદ્યા અહીંજ પ્રગટ કરી હતી. અહીં વિવિધ પ્રકારના ચોખા-ડાંગર ઉત્પન્ન થાય છે. ફરેક જાતની ડાંગરનો એક દાણો લઈને એક ઘડામાં નાખે તો ઘડો ભરાઈ જાય એટલી વિવિધ ડાંગર થાય છે.

આ નગરમાં ભગવાન શ્રી સંભવનાથજીનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલ જ્ઞાન કલ્યાણક થયાં છે.

કૌશાંબી પુરીમાં થયેલ જિતશત્રુ રાજના મંત્રી કાશ્યપનો પુત્ર અને જ્ઞાત્રી ઉત્પન્ન થયેલ કપિલ મહર્ષિ સ્વયંબુદ્ધ થયા અને જેમણે પાંચ સો ચોરોને પ્રતિ-
જ્ઞાપ્યા અને જેમણે વિતભયપત્તાન અને ઉભૈનીની શ્રી વીર ભગવંતની પ્રતિમાની
પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તે અહીં થયા અને સિધ્ધિપદ પામ્યા.

આ નગરીમાં તિંદુગ ઉદ્યાનમાં પાંચસો શિષ્યો સાથે પ્રથમ નિન્દવ જમાલી
આવીને રહ્યા હતા. આ વખતે ઢંકે નામના કુંભારે, જે પ્રભુ વીરના આવક હતા
તેમણે, ભગવાનપુત્રી પ્રિયદર્શનાની સાડીનો એક ભાગ સળગાવી પ્રતિજ્ઞા
જમાડી સાથે રસતે વાળી હતી. પછી પ્રિયદર્શનાએ બીજી સાધ્વીઓ અને સાધુ-
ઓને પ્રતિજ્ઞા જમાડી ભગવાનના માર્ગે વાળ્યા હતા. માત્ર એકલા જમાડી જ
વિરુદ્ધ રહ્યા.

અહીંયાં તિંદુગ ઉદ્યાનમાં કેશીકુમાર અમલુ ગણુધરે કુટુંબજાળુથી આ-
વેલા શ્રી ગૌતમ ગણુધર સાથે પરસ્પર સંવદ કરી પાંચ મહાવ્રતરૂપ ભગવાન
મહાવીરનો ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામિએ અહીં એક ચાતુર્માસ કર્યું હતું અને
ઈન્દ્ર મહારાજે ભગવાનને પૂજા તપનો ઉત્સવ કર્યો હતો.

જિતશત્રુ રાજા અને ધારણીના પુત્ર આચાર્ય ખદિલ અહીં જ ઉત્પન્ન થયા હતા.
તેમને પાંચ સો શિષ્યો સહિત પાલકે કુંભકારકડ નગરમાં ઘાણીમાં પીડ્યા હતા.

જિતશત્રુ રાજના પુત્ર ભદ્ર દીક્ષા લઈને પ્રતિમા સ્વીકારીને વિહાર કરતા આ
નગરીમાં આવ્યા હતા. અહીં તેમને ચોર ધારી રાજપુરુષોએ ભયંકર ઉપસર્ગ
કરીને વિધ્યા હતા, સુનિજ ધ્યાનમાં મગ્ન રહી સિધ્ધિપદ પામ્યા હતા.

પ્રસન્નચત્ર ચક્રવર્તી રાજગૃહીથી અહીં આવ્યા હતા.

અજિતસેન આચાર્યના શિષ્ય બુદ્ધ કુમાર પોતાની માતા સાધ્વી આચાર્ય,
ઉવજાયાના નિમિત્તે બાર વરસ સુધી દ્રવ્યસાધુ રહ્યા પછી આ નગરીમાં જ
નાટ્યવિધિમાં સુંદર ગાયન, સુંદર વાજીત્ર, સુંદર ગીત સાંભળી યુવરાજ, સાર્થવાહ,
ઝી અને તેમની સાથે પ્રતિજ્ઞા પામ્યા.

આવી રીતે આ નગરી અનેક રતનમય પ્રસંગોની રતનાચલ ભૂમિ છે. આ પવિત્ર
ભૂમિ અત્યારે વિચ્છેદ તીર્થરૂપ છે.

અષ્ટાપદ તીર્થ (અદશ્ય)

ચતુરશ્વતુરોષ્ઠદશ દ્વૌ ચાપાચ્યાદિદિક્ષુ જિનવિમ્બાન ।

યત્રાવન્દતગણભૃત્ સ જયત્યષ્ટાપદ ગિરીશઃ ॥

ભરતકેત્રની ઉત્તર દિશાએ આ તીર્થ આવેલું છે. હાલમાં આ તીર્થ અદશ્ય

છે. દેવતાની મદદ વગર કે લખ્વિધ વિના ત્યાં યાત્રાએ જવાતું નથી. તદ્ભવ-
મેક્ષગામી જીવ પોતાની લખ્વિધશક્તિથી ત્યાં જઈ શકે છે. પહાડ ફરતી ગંગાના
પાણીની મોટી ખાઈ છે, જે બીજા ચક્રવર્તી સગરરાજના પુત્રોએ અષ્ટાપદ પહાડ-
ની રક્ષા માટે બનાવી છે. પહાડ ઉત્તર જવાનાં એક એક યોજનનાં આઠ પગથિયાં
છે. ઉપર મધ્ય ભાગમાં સુંદર ભવ્ય જિનમંદિર છે. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભ-
દેવજીના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ વતંમાન ચોવીશીના ચોવીશે તીર્થંકરોના શરીર
અને શરીરના રંગ—આકારવાળી મૂર્તિઓ બનાવીને સ્થાપિત કરેલ છે. આ સ્થાને
શ્રી ઋષભદેવજી ભગવાન, તેમના ગણધરો અને શિષ્યો નિર્વાણપદ પામ્યા હતા.
એક સમયે ૧૦૮ જીવો અહીંથી મોક્ષે પધાર્યા છે. ભગવાનના અગ્નિદાહના સ્થાને,
ગણધરો અને મુનિવરોના અગ્નિદાહના સ્થાને ઈંદ્રમહારાજે સ્તૂપ સ્થાપ્યા હતા.
ભગવાન ઋષભદેવજીના સમયનું આ પ્રાચીન તીર્થસ્થાન છે. ભગવાન શ્રી
મહાવીરસ્વામિના મુખ્ય શિષ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામિ પોતાની લખ્વિધથી સૂર્યનાં કિરણો-
નું અવલંબન લઈ અહીં પધાર્યા હતા અને પંદરસો તાપસોને પ્રતિબોધી ક્ષીરથી
પારણું કરાવ્યું હતું.

આ પહાડ આજે અદૃશ્ય છે છતાંયે હિમાલયથી પણ ઉત્તરે આ સ્થાન આવેલું છે.
અને તેની કેટલીક નિશાનીઓ હિમાલયના ઊંચા શિખરે જનાર જણાવે છે.

અષ્ટાપદજીના નકશા અનેક જૈન મંદિરો અને તીર્થસ્થાનોમાં આરસ ઉપર,
મંદિર રૂપે કે ચિત્રરૂપે હોય જ છે તેમજ અષ્ટાપદાવતાર તીર્થ પણ છે.

અષ્ટાપદ (પ્રાચીન વર્ણન)

દક્ષિણ ભરતાર્ધ ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં આવેલી અને જ્યાં પાંચ તીર્થંકરોના
જન્મ થયો છે એવી અયોધ્યા નગરીથી ઉત્તર દિશામાં ખાર યોજન દૂર જેનું
બીજું નામ કૈલાસ છે એવો અષ્ટાપદ નામનો શ્રેષ્ઠ પર્વત છે. તે આઠ યોજન
ઊંચો છે અને શુદ્ધ સ્ફટિકની શિલાઓવાળો હોવાથી આ દુનિયામાં ધવલગિરિએ
નામથી તે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે. આજકાલ પણ અયોધ્યાના સીમાડાના ઊંચા
ઝડો ઉપર ચડીને ઊભા રહેવાથી સ્વચ્છ આકાશ હોય ત્યારે તેનાં સફેદ શિખરો
દેખાય છે. વળી તે મોટાં સરોવરો ઘણાં વૃક્ષો, ઝરણાનાં પાણી અને અનેક જાતનાં
પક્ષીઓથી સુક્રત છે. વાઢળાંને સમૃદ્ધ જેનાથી બહુ નજીકમાં થઈને ચાલે છે.
“ માનસ ” સરોવર જેની પાસે જ આવેલું છે અને અયોધ્યામાં રહેનાર લોકો
જેની નજીકની ભૂમિમાં અનેક પ્રકારની કોડાઓ કરે છે તે અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર
ઉપર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન તેમના બાહુજલો વગેરે નવાણું પુત્રો એમ ૧૦૮ એક
જ સમયમાં માઘ વદી (ગુજરાતી પોચ વદી) તેરસને દિવસે મોક્ષે ગયા છે તેમજ
ભગવાનની સાથે કેટલાક ગણધર આદિ દશ હજાર મુનિઓ પણ અહીં મોક્ષે ગયા
છે. તેઓનાં શરીરના અગ્નિસંસ્કાર માટે રચેલા ભગવાનની, ઈશ્વાકુ વંશના મુનિઓ-

ની અને અન્ય મુનિરાજોનો એમ જ ચિતાઓને સ્થાને દેવોએ ત્રણ રતૂપો (થૂભો) ખનાવ્યા અને ત્યાં ભરત ચક્રવર્તિએ “ સિંહનિષવા ” નામનું ચાર દ્વારવાળું બહુ વિશાળ જિનમંદિર બંધાવ્યું (આ ઠેકાણે આ કદમમાં આ મંદિરનો રચનાતું બહુ વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે) જેની અંદર ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્વરૂપ વર્ણ, લાંછન અને માન પ્રમાણની મર્તિઓ અને પોતાની તથા પોતાના નવાણું લાઇઓના ૬૯ મળીને કુલ એક સો (મૂર્તિ સહિત) રતૂપો ભરતરાજાએ કરાવ્યા છે. લોકો તે તીર્થનો આશાતના ન કરે એ હેતુથી ભરતરાજાએ લોકોના યત્રમય ચોકીદારો કરાવ્યા અને હંડરતનથી તે અષ્ટાપદને કાટના કંદોરાની માફક એક ચોજનના આઠ પગથિયાવાળો કરી નાંખ્યો. ત્યારથી તેનું અષ્ટાપદ એવું નામ પાડ્યું.

કાળક્રમે સમર ચક્રવર્તીના જન્મ વગેરે સાઠ હજાર પુત્રોએ આ તીર્થની રક્ષા કરવા માટે અષ્ટાપદની ચારે તરફ ચક્રવર્તીના હંડ રતનવડે ઊંડી ખાઈ ખોદીને ગંગા નદીને પ્રવાહ વાળી લાવીને તેમાં નાંખ્યો. ગંગાના પ્રવાહથી આખી ખાઈ ભરાઈ ગઈ તેથી તે તીર્થ સાધારણ મનુષ્યોને માટે અગમ્ય-ન જઈ શકાય તેવું થયું. ક્રકત દેવો અને વિજ્ઞાધરોને માટે જ યાત્રાનું સ્થાન બની ગયું તે ખાઈને પાણીથી ભરી દીધા પછી ગંગાનો પ્રવાહ ચારે તરફ ફેલાઈ નજીકના દેશોને ડુમાડવા લાગ્યો. લોકોનું તે દુઃખ મટાડવા માટે સગર ચક્રવર્તીની આજ્ઞાથી તેના પૌત્ર ભગીરથે હંડરતનથી જમીન ખોદીને ગંગાના તે પ્રવાહને કુરુદેશમાં હસ્તિનાપુર તથા વિંધ્યાચળ અને કાશી દેશની દક્ષિણમાં થઈને કાશલદેશ (અયોધ્યા) ની પશ્ચિમથી પ્રયાગ (અલ્હાબાદ) ની તથા મગધદેશની ઉત્તરમાં થઈને વચ્ચે આવતી નદીઓને ભેળવી પૂર્વ સમુદ્રમાં ભેળવી દીધો. ત્યારથી જે ઠેકાણે ગંગા નદી સમુદ્રને મળી છે તે સ્થાન ગંગાસાગર તીર્થ તરીકે પ્રસિધ્ધિને પામ્યું અને ત્યારથી જન્મના નામથી જન્મવી તથા ભગીરથના નામથી ભાગીરથી એવાં ગંગાનદીનાં નામો પડ્યાં.

આ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ભરત ચક્રવર્તી આદિ અનેક કોટો મુનિરાજો મોક્ષે ગયા છે અને ભરત રાજાના અનેક વંશજો દીક્ષા લઈને અહીંથી મોક્ષે અથવા સર્વાર્થસિધ્ધિ વિમાનમાં ગયા છે.

શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાને પર્ષદમાં બહેર કયું હતું કે જે માણસ પોતાની લખિયથી અષ્ટાપદ તીર્થની યાત્રા કરે તે એ જ ભવમાં મોક્ષે જાય, આ વાત સાંભળીને લખિયના બંડાર શ્રી ગૌતમસ્વામીએ (ઇન્દ્રભૂત નામના પ્રથમ ગણધરે) પોતાનો લખિયથી સૂર્યનાં કિરણોનો આશ્રય લઈ અષ્ટાપદ ઉપર ચડીને એ તીર્થની યાત્રા કરી. યાત્રા કર્યા પછી મંદિરની બહાર અશોક વૃક્ષની નીચે બેસીને ધર્મદેશના દેવા લાગ્યા. દેશના સાંભળતાં ઇંદ્રની જેટલી ઋદ્ધિવાળા વૈશ્રમણ્ય (કુબેર) નામના દિક્ષાળ દેવના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલ સંદેહને દૂર કરવા માટે ગૌતમસ્વામીએ પુઠરીક અધ્યયનની વ્યાખ્યા કરી તે સાંભળીને તેના મનનો

સંદેહ દૂર થવા સાથે તે દેવ પ્રતિજ્ઞાધ પામ્યો. આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી દેવલોકમાંથી ચ્યવીને કુબેરનેા જીવ ધનગરિ અને સુનંદાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં બાલ્યા-વરથામાં જ દીક્ષા લઈ તેઓ વજ્રસ્વામી દશ પૂર્વધારી થયા.

અષ્ટાપદ ઉપરથી ઉતરતાં ગૌતમસ્વામિએ કૌડિન્ય, દિન્ન, સેવાલિ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા ૧૫૦૩ તાપસેને પ્રતિજ્ઞાધ પમાડીને દીક્ષા આપી.

શ્રી વીર ભગવાને કહેલા પુંડરીક અધ્યયનનું અહીં અધ્યયન કરવાથી દશ-પૂર્વી પુંડરીક મુનિરાજ દશમા દેવલોકમાં પંન્દ્રની સરખી ઋધ્ધિવાળા દેવ થયા. નલ રાજની પ્રિયા દમયંતીએ પોતાના અઃ છેલ્લા ભવથી પૂર્વના ચોથા ભવમાં અષ્ટા-પદ તીર્થ ઉપર જઈ ભાવપૂર્વક તપસ્યા કરીને ત્યાં ચોવીશે ભગવાનને રત્નજડિત સોનાનાં તિલકો ચડાવ્યાં હતા. તેથી તે પુણ્યના પ્રભાવથી ત્યાંથી મરીને તે ધૂસરી (રમારણુ) યુગલધર્મિણી અને સૌધર્મ દેવલોકમાં ધન (કુબેર) ભંડારીની દેવીપણે ઉત્પન્ન થઈ. દેવલોકનાં સુખ ભોગવીને પછી છેલ્લા ભવમાં દમયંતી થઈ. દમયંતીના ભવમાં તેના કપાળમાં અધારામાં પણ પ્રકાશ કરનાર દેહીપ્રમાણ તિલક જન્મથી ઉત્પન્ન થયું હતું.

વિદ્યાધર વાલી નામના ઋષિ અષ્ટાપદ ઉપર કાઉસગંધ્યાનમાં રહ્યા હતા તે વખતે તેમને જોઈને દશાગ્રવ(રાવણ)ને પહેલાનું વેર યાદ આવતાં અત્યંત ક્રોધથી પર્વતને જ ઉપાડીને લવણુ સમુદ્રમાં નાંખી દેવાના વિચારથી જમીન ખોદીને પર્વત-ની નીચે પેસી એક હજાર વિદ્યાઓનું રમરણુ કરીને અષ્ટાપદને ઉપાડવા લાગ્યો. અવ-ધિજ્ઞાનથી આ વાત વાલી મુનિરાજના જાણવામાં આવતાં મંદિર તીર્થની રક્ષા કરવા માટે પોતાના પગના અંગૂઠાથી પર્વતને દબાવ્યો. તેથી દશગ્રીવનું શરીર સંકુચિત થઈ ગયું અને મોઢે લોડી વમતો રાડો પાડીને બહાર નીકળી આવ્યો. આ વખતે જખરી રાડ પાડેલી તેથી તેનું નામ રાવણુ પડયું. રાવણ, વાલી મુનિરાજને ખમાવીને પોતાને રજાને ગયો.

અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જિનમંદિરમાં સંગીત કરતાં દેવયોગથી વીણાનો તાર તૂટતા લંકાપર્વત રાવણે પોતાની ભુજમાંથી રનાયુ કાઢી વીણામાં જોડો દઈને સંગીત ચાલુ રાખ્યું પણ સંગીતના તાનને ભંગ થવા ન દીધો તે વખતે ચૈત્યવંદન કરવા માટે આવેલા ધરણેન્દ્ર રાવણનો આવા પ્રકારની ભક્તિ અને સાહસથી તુષ્કમાન થઈને અમોઘવિજયા નામની શક્તિ તથા અનેકરૂપકારિણી વિદ્યા રાવણને આપી.

આવા અષ્ટાપદ તીર્થની જેઓ યાત્રા-સેવા-ભક્તિ કરે છે તેઓ ખરેખર પુણ્ય-વંત અને ભાગ્યશાળી છે. *

* આ અષ્ટાપદકથા શ્રીમાન જિનપ્રભસૂરિજીએ વિ. સં. ૧૩૮૭ ના ભાદરવા માસ-ની દશમીને દિવસે શ્રી હમીર મહમ્મદના રાજ્યકાળમાં શ્રી યોગિનીપુરમાં રહીને રચી પૂર્ણ કર્યો.

ભદિલપુર

અહીં *શીતલનાથ પ્રભુનાં ચાર (ચવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન) કલ્યાણક થયાં છે. અન્તિમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીર દેવે અહીં ચાતુર્માસ કર્યું છે. મહાસતી પરમ આર્હતોપાસિકા-શ્રાવિકા સુલસાને અંબડદ્વારા ભગવાન મહાવીરે સંદેશ-ધર્મલાભ મોકલ્યો હતો. આવી રીતે આ સ્થાન અત્યંત પ્રાચીન અને પુનિત છે, કિન્તુ અધુના આ સ્થાનને ભદિલપુર તરીકે કોઈ ઓળખતું નથી. કાળચક્રના સપાટામાંથી કોણુ બચ્યું છે કે આ નગરી પણ બચે ? અમે ભદિલપુર જવા જંગલના ટૂંકા રસ્તે ચાલ્યા, પરન્તુ અધવચ્ચે ભયંકર અરણ્યમાં અમે ભૂલા પડ્યા. માત્ર અમે ત્રણ જણ હતા. કોઈ માણસ પણ ન મળે. રસ્તે જનાર કે આવનાર પણ કોઈ ન મળે. જે સ્થાને અમે ૮-૯ વાગે પહોંચવાની ધારણા રાખતા ત્યાં જંગલમાં ૧૧ વાગ્યા. ગરમી કહે મારું કામ. તરસ લાગેલી. ભાગ્યજોગે થોડું પાછા વળ્યા ત્યાં દૂરથી એક ખેતરમાં આદમી દેખાતાં ત્યાં ગયા. બહુ મુશ્કેલીથી રસ્તો મળ્યો. એક વાગે આઠ દશ ઝુંપડાવાલું ગામ આવ્યું, જેને અત્યારે હટવરીયાં કહે છે. ગામમાં આઠ દશ ઝુંપડાં એ જ મકાનો કે ધર્મશાળા હતાં. ઉતરવા માટે કયાંય સ્થાન ન હતું. ત્યાં એક પોલીસ ચોકી ફળી, પણ વિચાર્યું-ચાલો, પહાડ પાસે કયાંક ધર્મશાળા હશે. બે માઈલ ચાલી ત્યાં ગયા, તો માત્ર વડનાં ઝાડ ધર્મશાળારૂપે હતાં. ધર્મશાળા તો ખંડિયેરરૂપે ઊભી હતી. ઝાડ નીચે રાત કોઈ રહેતું નહિં. જંગલનો મામલો, ડર જેવું ખરું. અમે થાક્યાપાક્યા બેસવાનો-વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર કર્યો પરન્તુ ત્યાં તો પહાડ ઉપરથી માણસો લોહીથી ખરડાયેલાં, અને જેમાંથી લોહીનાં ટીપાં જમીન ઉપર પડ્યાં કરતાં હતાં એવાં બકરાના કપાએલા ઘડને લઈને આવી પહોંચ્યા. અમને પ્રથમ તો બહુ જ આશ્ચર્ય થયું. પણ આજે ફાગણ સુદ ૭ ને મંગળવાર હતો. દેવીને બલિ ચઢે છે તેનો દિવસ હતો. અમે થોડો ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો પણ ત્યાં અમારું કાંઈ ન ચાલ્યું, અન્તે અમે ઊડી પુનઃ ગામમાં આવી પોલીસ ચોકીમાં ઉતારો કર્યો.

ખીજે દિવસ પહાડ ઉપર ચઢ્યા, ચઢાવ કઠીણ અને મુશ્કેલીભર્યો છે. પહાડ બહુ ઊંચો નથી પણ વચમાં રસ્તો જ બહુ ખરાબ છે. જેમ તેમ કરી ઉપર પહોંચ્યા.

* શીતલનાથ-ભદિલપુર નગરમાં આપનો જન્મ થયો હતો. પિતાનું નામ દ્વરશ-રાજ અને માતાનું નામ નંદારાણી હતું. પિતાના શરીરે ઢાઢબર થયો હતો તે ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા પછી રાજના શરીરની ઉપર રાણીએ હાથ ફેરવ્યાથી રાજને શીતલતા થઈ. ગર્ભને આવો મહિમા જાણી પુત્રનું નામ શીતળનાથ રાખ્યું. તેમનું નેવું ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર અને એક લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. સુવર્ણ વર્ણ અને શ્રીવત્સનું લાંઘન હતું.

ત્યાં સામે જ એક ઝાડના થડમાં જિનવરેન્દ્રની ખંડિત મૂર્તિ જોઈ. ત્યાં સામે એક માતા-દેવીનું મંદિર છે, જ્યાં બકરાં અને પાડાનો બલિ દેવાય છે. મંદિરની બહાર ચોગાન છે જ્યાં ઝાડના થડમાં રહેલ જિનેશ્વરની મૂર્તિ દષ્ટિપથમાં દેખાય છે. ત્યાં જ વધ થાય છે. અહિંસાના અવતાર, કરુણાના સાગર સામે નિર્દોષ પશુઓનો બલિ દેવાય એ પણ અવધિ જ લેખાય ! તે દિવસે આવેલ બકરાંને અમે તેમના માલિકોને અને પંડાઓને સમજાવી જીવિતદાન આપ્યું. નવ બકરાં જીવતાં ઘેર મ્યાં. પંડાઓને લાલું સમજાવ્યું કે આ જૈનોનું સ્થાન છે. અહીં હિંસા ન થાય પણ તેમણે કહ્યું કે-આના ઉપર અમારા સો ઘરની રોજી છે તેનું કેમ ? આ દેવી પણ જૈન શાસનદેવી જ છે. જો અહીં પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર થાય તો પંડાઓ માને તેમ છે. ત્યાંથી આગળ થોડે દૂર એક મોટું વિશાલ સરોવર છે, જેમાં લાલ કમલો થાય છે. તળાવમાં વચ્ચે જિનેશ્વરની પાદુકાવળો મોટો પત્થર છે. પાવાપુરીના જલમંદિરનું અનુકરણ છે, પરંતુ જૈનોના આવાગમનના અભાવે તે કાચું પૂરું નથી થયું, ત્યાંથી ઉપર ખીજી પહાડી ઉપર ગયા ત્યાં ખંડિત જિનમંદિર અને મૂર્તિ જોઈ. ત્યાંથી આગળ જતાં પહાડમાં કૈરેલી દશ શ્વેતામ્બર જિન-મૂર્તિઓનાં દર્શન કર્યાં. આખા પહાડમાં આ સ્થાન શુષ્ક અને પવિત્ર છે. કોઈ રજ્યોખજ્યો યાત્રી આવે છે. મૂર્તિઓ નાની પણ સુંદર છે. આ સ્થાનથી પણ થોડે દૂર આકાશવાણીનું સ્થાન છે. આખા પહાડમાં જિંયામાં જિંચું સ્થાન આ જ છે. જાણે આકાશ સાથે વાતો કરતું હોય તેવું દેખાય છે. ઉપર ચઢવામાં જાનનો નુકશાન થાય તેવું છે. સાહસ કરી ભક્તિ અને પ્રેમથી પ્રેરાઈ અમે ઉપર ચઢ્યા, શાસનદેવનો કૃપાથી વાંધો તો ન આવ્યો પરંતુ ઉતરતાં તો યાદ કરી ગયા. સીધું નીચે ઉતરવાનું, લપસે તો ખીજીમાં જ પડે, ઉપર જિનેશ્વરની પાદુકા છે. અહીં પ્રભુએ ઉપદેશ આપેલો તે સ્થાનને જિંયામાં જિંચું ગણી લોકો તેને આકાશવાણી કહે છે. ત્યાંથી નીચે ઉતરી ત્રણ પહાડી વટાવી સામેની પહાડી તરફ ગયા. જ્યાં એક ગુફામાં નવફળાવાળી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિ છે. અજ્ઞાન લોકો તેને ભૈરવજી કહી સિંદુરથી પૂજે છે. નાળીએર ચઢાવે છે. અહીં હિંસા નથી કરતા. મૂર્તિ બહુ જ ચમત્કારી માને છે, મૂર્તિ બહુ સુંદર, પ્રભાવશાલી, તેજસ્વી, ભવ્ય અને મનોહર છે. હૃદય ઉપર શ્રીવત્સ છે. નીચે જ બાજુ સિંહ, વચમાં ધર્મચક્ર (આવી મૂર્તિઓ મથુરાના કંકાલી ટીલામાંથી ઘણી નીકળી છે જે અત્યારે લખનૌ અને મથુરાના મ્યુઝીયમમાં છે. કુશાનકાલીન કહેવાય છે) તેના ઉપર નાગરાજ(સર્પ)નું સુંદર આસન બનાવ્યું છે. શિશ્વકારે પોતાની સંપૂર્ણ કલાનો ઉપયોગ કરી આસન બનાવ્યું છે, અને તે એવી કુશલતાથી કે લંછન પણ જણાય અને આસન પણ ન જાને.

દર વર્ષે હજારો યાત્રીઓ અહીં આવી યથાશક્તિ ભક્તિથી પ્રભુ ચરણે ધન ધરે છે, નેવેલ ચઢાવે છે અને સિંદુરથી પૂજે છે. ત્યાં થોડે દૂર નાની ગુફામાં એક નાની

જિનમૂર્તિ છે, ખંડિત છે. લોકોએ અજ્ઞાનતાથી સિંદુરના થથેડા કરી આકૃતિ બનાવી નાંખી છે. ત્યાંથી પુનઃ એ જ દેવીના રક્તરંજિત મંદિર પાસે આવ્યા. પંડાઓને ઉપદેશ તો સારી રીતે આપ્યો હતો. કહ્યું કે-આ જૈન શાસનદેવી છે, તેની સામે આ પાપ લીલા ન હોય પરંતુ રસનેન્દ્રિયના ગુલામ બૂદ્ધેવોએ જ્યાં પોતાના સ્વાર્થ ખાતર જ આ પાખંડ ચલાવ્યું છે ત્યાં ઉપદેશ પણ કેટલી ઘડી ટકવાનો હતો ? વળતાં અમને અહીં જ મળેલા એક સીપાઈએ પ્રભુ કે-અહીં ઘણી જૈન મૂર્તિઓ હતી પણ આ પંડાઓએ ઘણી તોડીફોડી નાખી છે અને જે બાકીની છે તે પણ જો તેમનું ચાલે તો તે પણ ન રાખે પરંતુ કેટલીક પહાડમાં કેતરેલી છે અને જે છૂટક છે ત્યાં ચમત્કાર છે. આવક પણ આવે છે એટલે આ થોડી મૂર્તિઓ રાખી છે.

આ હટવરીયા ગામ અને પહાડ કલકત્તાના સુપ્રાસદ્ધ દાનવીર બાબુ રાયબદ્રી-દાસ મુકીમે ખરીદી લીધેલ છે, એટલે શ્વેતામ્બર જૈન તીર્થ છે. આમાં શ્વેતામ્બર જૈન સંઘે ખુશી થવા જેવું છે પરંતુ આ ક્ષેત્ર તીર્થનો ઉજ્જાર કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. નવીન તીર્થ કરતાં પ્રાચીન તીર્થના જીર્ણોદ્ધારમાં ઘણું ફલ છે. તેમાંય આ તો તીર્થંકર પ્રભુની કલ્યાણક ભૂમિ છે; આ તીર્થનો વિશેષ ઇતિહાસ જૈન જ્યોતિના પ્રથમ વર્ષના અંકમાં મેં આપ્યો છે એટલે અહીં લંબાણ નથી કર્યું.

× બદિલપુર તીર્થભૂમિની ક્ષેત્રફરસના જરૂર જૈનોએ કરવી જોઈએ. આ સ્થાન ગ્રાન્ટ ટેન્ક રોડ ઉપરથી કાશી આવતાં શેરઘાટીથી છ કોસ દૂર છે અને શિખરજીથી આવતાં ડોલીગામથી છ કોસ દૂર છે. ગૃહસ્થો માટે કાશીથી શિખરજી યા તો કલકત્તા જતાં ગયાજી સ્ટેશન વચમાં આવે છે. ત્યાંથી સીધે રસ્તે હન્ટરગંજ યા તો શેરઘાટી મોટરો જાય છે. અને ત્યાંથી બદિલપુરનો રસ્તો મળી જાય છે. પહાડની નીચે બદિલા ગામ પણ છે. એટલે પ્રાચીન નગરી તે બાબુ હોય તેમ સંભવે છે. ત્યાંથી પહાડનો ચઢાવ પણ રહેલો છે.

× આ સ્થાનથી ૫-૬ કોસ દૂર બનારસ તરફ જતાં ઘટરાઈન નામનું ગામ છે ત્યાં ગામ બહાર નાની ઘણી પહાડીઓ છે, જેમાં બાગળના વખતમાં જૈન મંદિરો અને મૂર્તિઓ પુષ્કળ હતાં. તેમાંથી અત્યારે જેને દત્તાના પગલાં કહે છે તે સ્થાન પૂર્વે જૈન મંદિર હતું અને પાકુકા પણ તીર્થંકર ભગવાનની જ છે. આ સિવાય એક બીજી પહાડી ઉપર સૂર્યનું મંદિર છે તે પણ પહેલાં જૈન મંદિર હતું એમ દેખાય છે. અહીં પહેલાં ઘણી જૈન મૂર્તિઓ હતી એમ અહીંના રાજપુતો કહે છે. ઘટરાઈનમાં બે મહોત્સવા છે. એકમાં રાજપુતો રહે છે અને બીજામાં બ્રાહ્મણો રહે છે. આ બ્રાહ્મણોએ જૈનોની ઘણી મૂર્તિઓ તોડીફોડી નાખી છે એમ સંભળાય છે. આ સ્થાન પહેલાં બદિલપુરની સાથે જ હતું એટલે તે પણ એક તીર્થના સ્થાન તરીકે છે.

ત્યાંથી માત્ર દોઢ માઈલનો જ ચઢાવ છે. બેશક સ્થાન ખૂણામાં છે પરંતુ જરૂર આ તીર્થભૂમિની પણ ફરસના કરવી જોઈએ.

આજથી ૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે આવેલ વિદ્વાન જૈન સાધુ પં. શ્રી સોશાગ્ય-વિજયજીએ આ સ્થાનનો તથા ગયાજી વગેરેનો પરિચય આ પ્રમાણે આપ્યો છે.

પટણાથી દક્ષિણ દિશિ જાણજેરે, મારગ મોટા કોસ પંચાસરે;
ભદિલપુર જામે છે શાસ્ત્રમાં રે, હિવણાં નામ હતારા જાસરે. ૫૦ ૧
મારમાંહિ મિથ્યાત્વીતણી જાણુંજી, રાજધાણી છે ગયા મામરે
અઓતપીતર અવગતિયા જે હુવેરે, પિંડ ભરેં લોલા તસ નામરે. ૫૦ ૨
કૃષ્ણ નામ નદીની રેતમાંરે, બેસે મસ્તક મુડિતમૂઢ રે;
ધણ કાંણે દશરથ નીકર્યો રે, સીતા દે વેલુપિંડ ગૂઢરે. ૫૦ ૩
શ્રી જિનપ્રતિમા ચારેં ચોપસ્યુરે, મોટા તિણ મિથ્યાત્વી ગાંમરે;
ઘણું રહ્યાં મિથ્યાત્વીને થાનકેરે, ન રહેં જૈનીનાં મન ઠામરે. ૫૦ ૪
તિહાંથી બૌધ ગયા કોસ ત્રણ છેરે, પ્રતિમા બોધતણો નહિ પારરે
જિનમુદ્રાથી વિપરીત જાણજેરે, કંઠ જનોઈનો આકારરે. ૫૦ ૫
તિહાંથી સોલેં કોસ જાણજેરે, ભદિલપુર છે હતારા પ્રસિધ્ધ રે;
વિષમ મારગ છે વનખંડે કરીરે, સાથેં પંથ દિખાઉ લિહરે, ૫૦ ૬
આવ્યા ભદિલપુર ઉલટ ધરીરે, ગિરિ ચઢિયા કિન પૂજેં બાયરે,
રાજનો આદેશ લેઈ કરીરે, ફરસ્યા પારસનાથના પાયરે. ૫૦ ૭
અપ્તકૃષ્ણામણી મૂરતી પાસની રે, એક શુક્રામાં એકલ મલ્લરે,
નિપટ સરોવર કમલ કૂલેં લયોરે, નિર્મલ પાણી તાસ અવલરે. ૫૦ ૮
પૂજને તે ગિરિથી ઉતરીરે, આવ્યા ગામ હતારે જેથરે;
જનમ થયો શીતલ જિનરાયનોરે, ચાર કલ્યાણક હુઆ એથરે. ૫૦ ૯
મુલસાનેં સંદેશો મોકલેરે, ધણે ભદિલપુર શ્રી મહાવીરરે;
ધર્મરનેહી અંબડને મુખેરે, પુહચાડી પ્રથમે ધીર રે. ૫૦ ૧૦
કાન્હસહોદર ધણુ નમરી વધ્યારે, ચંદેલા છે ગામ સહિનાંજુરે;
ભદિલપુર પૂછ્યો જાણે નહી રે, નામ હતારા તાસ તે જાણુરે ૫૦ ૧૧,
તિહાંથી ગામ પુનાયા* આવિયા રે, પગલાં વીર જિણુંદના જાણુરે,
કાનથકી ખીલા તિણ થાનકેરે, કાઢયા સંઝ્યાસી કરિતાંજુરે. ૫૦ ૧૨

મિથિલા

મિથિલા વિદેહ દેશની પ્રાચીન રાજધાની હતી. અહીં ૧૯મા તીર્થંકર શ્રી

* આ સ્થાન અત્યારે કર્ણા આવ્યું તેનો પત્તો નથી.

મલ્લિનાથજી* અને ૨૧મા તીર્થંકર શ્રી નમિનાથજીx ભગવાનનાં, ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને ઠેવળજ્ઞાન આ ચાર ચાર કલ્યાણક થયાં હતાં. કુલ ૮ કલ્યાણકની ભૂમિ છે.

મહાસતી સીતા જનકરાજને ત્યાં આ નગરીમાં જ જન્મ્યાં હતાં. શ્રી યુગબાહુ અને મયણુરેખાના પુત્ર શ્રી નમિરાજને ઉત્પન્ન થયેલા બચંકર વ્યાધિમાં શાંતિને માટે ચંદન ઘસતી રાણીઓના કંકણધ્વનિ સાંભળી અહીં જ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો. દેવતાઓએ અને સૌધર્મેન્દ્રે પુનઃ પુનઃ તેમના વૈરાગ્યની કસોટી કરી પણ નમિરાજ દૃઢ રહ્યા અને રાજર્ષિ પદ ઉભળ્યું હતું.

ભગવાન્ શ્રી મહાવીરવામીએ અહીં છ ચાતુર્માસ કર્યાં હતાં. આઠમા ગણ-ધર અકંપિત પણ અહીંના જ હતા. ભગવાન્ શ્રી મહાવીરવામી પછી ૨૨૦ વર્ષે ચોથો નિન્હવન થયો તે પણ આ મિથિલાનો જ હતો. આ પ્રદેશ ઘણો જ રસાળ છે. સંસ્કૃતભાષાનું કેન્દ્રસ્થાન છે. મૈથિલી પંડિતો આજ પણ પ્રસિદ્ધ છે.

અહીં પહેલાં શ્રી મલ્લિનાથજી અને શ્રી નમિનાથજીનાં મંદિરો હતાં. આજે તે સ્થાન વિદ્યમાન છે. ત્યાંથી ચરણપાદુકા ભાગલપુરના મંદિરજીમાં પધરાવવામાં આવી છે. આજે ખંડિયેર જમીન જૈનોની ત્યાં (મિથિલામાં) વિદ્યમાન છે. અહીં જૈનોની વસ્તી નથી. કેઇ તીર્થંકર શાસનપ્રેમી કલ્યાણક ભૂમિનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી કંઈક સ્મૃતિચિન્હ (સ્તૂપ યા તો પાદુકા) બનાવરાવે તેની જરૂર છે. વિવિધ તીર્થંકરધ્વજાર, મિથિલા તીર્થંકરધ્વજમાં જે વિશેષતા જણાવે છે, તે આ પ્રમાણે છે—

* શ્રીમલ્લિનાથ પ્રભુનો જન્મ મિથિલા નગરીમાં થયો હતો. તેમના પિતા કુંભ રાજ અને માતા પ્રભાવતી રાણી હતાં. ભગવંત મહેાં આગ્યા પછી માતાને એક રાત્રીએ છએ ઋતુના ફૂલની શય્યામાં જ સુવાનો દોહલો ઉપજ્યો. દેવતાએ તે પૂર્યો. એવો મહેાંનો પ્રભાવ જાણી પ્રભુનું નામ શ્રીમલ્લિનાથ આપ્યું. તેમનું શરીરમાન ૨૫ ધનુષ્ય, આયુષ્ય પંચાવન હજાર વર્ષનું જાણ્યું. નીચ વર્ણુ તથા કુંભનું લાંછન હતું.

x શ્રી નમિનાથ પ્રભુનો જન્મ મિથિલા નગરીમાં થયો હતો. તેમના પિતા વિજય-રાજ અને માતા વપ્રારાણી હતા. ભગવંત મહેાં આગ્યા પછી સીમાડિયા રાજા ભગવંતના પિતાના શત્રુ હતા તે ચઢી આગ્યા. મામના કિલ્લાને ચોપાસ લશ્કરથી વીંટી લીધું. રાજાને ઘણી ખીક લાગી પણ રાણીએ કિલ્લા ઉપર ચઢી શત્રુઓને વાંકી નજરે જોયા. રાણીનું તેજ શત્રુરાજાઓયા ન ખમાયું, તેથી સર્વ આવી પ્રભુશ્રીની માતાને નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યા કે—અમારા ઉપર સૌમ્ય દષ્ટિએ જુએ, રાણીએ તેમના ઉપર સૌમ્ય દષ્ટિથી જોઈ માથે ઢાય મૂક્યો. સર્વ રાજાઓ રાણીને પગે લાગી આજ્ઞા માગી પોતપોતાને નમરે ગયા. એવો પ્રભાવ જાણી પ્રભુનું નામ શ્રીનમિનાથ લીધું. તેમનું શરીરમાન પંદર ધનુષ્ય, હજ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય તથા સુવર્ણ વર્ણુ અને લાંછન નીલ-કમળનું જાણ્યું.

+ આર્યમહાગિરિસરિજના શિષ્ય કૌડિન્ય ગોત્રવાલા શ્રી અધ્ધમિત્ર જેમણે ‘સામુ-અછેદિક’ મત (શન્યવાદ) મિથિલામાં લક્ષ્મીહર-લક્ષ્મીધર-ચૈત્યમાં સ્થાપ્યો હતો.

શરઆતમાં વિદેહ દેશનું વર્ણન છે. અને વર્તમાન કાળમાં વિદેહ દેશને તીરહુત્ત દેશ કહે છે. વિદેહ દેશની મહત્તા વર્ણવતા તેઓ લખે છે કે “પપ્પ પપ્પ શાલ્વી કુલ તલાલ નદીઓ અ મહુરોદ્ગા પાગલજળા વિ સક્કપમાસલોસારયા, ઘણેગલત્થપસલ્લજહ નિડળાય જળા । તત્થ રિદ્ધિત્થમિઅ સમસા મિહિલા નામ નયરી હુત્થા સંપયં ‘જગહ’ત્તિ પસસા હયાપ્પ નાહદ્દરે જળય મહારાલ્લસ. માડળો કળયલ્લ નલાલટ્ટાળં કળહપુર વટ્ટરે ।”

અન્યકારના સમયમાં મિથિલાને જગતિ કહેતા હશે એમ લાગે છે અને મિથિલાની પાસમાં જનક રાજના ભાઈ કનક રાજનું કણ્ઠકપુર નામે નગર હતું; ભગવાન મહાવીરસ્વામી અહીં બાણગંગા અને ગંડઈ નદી ઉતરીને સામે પાર ગયા હતા. તેમના ચરણકમલથી પુનિત થએલી એ બન્ને નદીઓ અહીં મળે છે. વર્તમાનમાં રામ અને સીતાના લગ્નકુંડ વિદ્યમાન છે જેને લોકો સાકલકુંડ કહે છે અને પાતાલલિંગ વગેરે વગેરે અનેક લૌકિક તીર્થો વિદ્યમાન છે. વર્તમાનમાં શ્રી મલ્લિનાથના ચૈત્યમાં વૈરોચ્યા દેવી અને કુબેર ચક્ષુ તથા શ્રી નમિનાથ ભગવાનના મંદિરમાં ગંધારી દેવી અને ભીઉડી ચક્ષુ ભક્તજનોના વિધ્નો દૂર કરે છે અર્થાત્ અન્યકારના સમય સુધી આ બન્ને જૈન મંદિરો વિદ્યમાન હતા.

૫. વિજયસાગરજી પોતાની સમ્મેતશિખરતીર્થમાલામાં મિથિલા માટે આ પ્રમાણે લખે છે—

હાજી પુર ઉત્તર દિશિ કૌસ વાડા ચાલીશ હો;	વી૦
મહિમા મલ્લી નમિશરૂ જનમ્યા દોય જગદીસ હો.	વી૦ ૧૨
પ્રભુ પગ આગિ લોટિંગણાં લીધાં સિધાસિ કામ હો;	
લોક કહિંએ સુલખખણી સીતા પીહર ઠામ હો.	વી૦ ૧૩

વળી ૫. સૌભાગ્યવિજયજી પણ પોતાની તીર્થમાળામાં મિથિલા માટે જણાવે છે કે—

પટણથી ઉત્તર દિશે ચિં કૌસ પંચાસ છે ઠામ.	જી૦
પ્રથમ ગુણઠાણી કહે ચિં સીતામઠી ઇસ્થું નામ.	જી૦ ૨૨
મહિલા નામે પરગણે ચિં કહીઈ દક્ષતરમાંહિ;	જી૦
પણ મહિલા ઇણ નામને ચિં ગામ વસે કોઈ નાંહી.	જી૦ ૨૩
તે સીતામઠી વિષે ચિં પગલાં જિનવર દોય;	જી૦
મલ્લિનાથ ઓગણીસમા ચિં એકવીસમા નમિ દોય.	જી૦ ૨૪
તિહાંથી ચૌદ કેસે ભલી ચિં જનકપુરી કહેવાય;	જી૦
સીતા પીહર પરગડો ચિં ધનુષ પડયો તિણે ઠાય;	જી૦ ૨૫

આવી મહાન પ્રાચીન મિથિલા નગરીમાં આજે જૈનોનું એક ખાલી સ્થાન માત્ર જ વિદ્યમાન છે

કૌશાંબી

* આ નગરી ઘણી જ પ્રાચીન છે. છઠ્ઠા તીર્થંકર ભગવાન્ *શ્રીપદ્મપુલ્કનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન આ ચાર કલ્યાણક અહીં થયાં છે. કૌશાંબીમાં આજે એક પશુ શ્રાવકનું ઘર નથી કે જિનમંદિર નથી. અત્યારે તો માત્ર ભૂમિક્ષરના-ક્ષેત્રપર્યટના કરવાનું સ્થાન છે. વત્સદેશની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર કૌશાંબી હતું. આજ તો નાના ગામડાંરૂપે છે. શ્રીસમવાયાંગ સૂત્ર, શ્રીઆવશ્યક નિર્ધુક્તિ, ત્રિપાઠિ શલાકા પુરુષચરિત્ર, પ્રવચનસારોદ્ધાર, લોકપ્રકાશ, વિવિધતીર્થકલ્પ અને તીર્થમાળા વગેરે અનેક ગ્રંથમાં આ નગરીનો ઉલ્લેખ મળે છે. શ્રીનવપદારાધક શ્રીપાલ રાજની કથામાં ધવલશેઠનું નામ આવે છે તે ધવલશેઠ પશુ અહીંના જ હતા.

ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી જે અભિગ્રહ હતો તે અભિગ્રહ છ મહિનામાં પાંચ દિવસ ઓછે ચંદનખાલાએ અહીં જ પૂર્ણ કર્યો હતો.

ઉજ્જૈનીના ચંડપ્રઘોતે કૌશાંબીના રાજા શતાનીક ઉપર ચઢાઈ કરી શતાનીકની રાણી મૃગાવતીને પોતાના અંતઃપુરમાં લઈ જવાની ઇચ્છા રાખી હતી. યુદ્ધમાં શતાનીકતા મૃત્યુ પછી બહુજ કુશલતાથી મૃગાવતીએ કૌશાંબીનું રક્ષણ કર્યું. બાદ શ્રીભગવાન્ મહાવીરદેવ પધાર્યા અને મૃગાવતીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપી ભગવાન્ પાસે દીક્ષા લઈ જીવન ઉજવળ બનાવ્યું.

બાદ શતાનીકના પુત્ર ઉદયને ઉજ્જૈનમાંથી ચંડપ્રઘોતની પુત્રી વાસવહતાનું અપહરણ કર્યું હતું અને તેમાં ચંડપ્રઘોતને હાર મળી હતી.

મૃગાવતી અને ચંદનખાલાને અહીં જ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ્યું હતું.

ભગવાન્ શ્રીમહાવીરસ્વામિ અહીં પધાર્યા હતા અને દેવોએ સમવસરણ રચ્યું હતું. ભગવાન્ ઉપદેશ આપતા હતા તે વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર મૂલવિમાન થી અહીં પ્રભુનાં દર્શન માટે આવ્યા હતા.

મગધસમ્રાટ શ્રેણિક પ્રતિબોધક, સમ્યક્ત્વદાતા ગુરુ મુનિરાજશ્રી અનાથો મુનિ અહીંના જ રહેવાસી હતા.

*શ્રીપદ્મપ્રભસ્વામીનો કૌશાંબી નગરીમાં જન્મ થયો હતો, તેમના પિતા શ્રીધર રાજા અને સુસીમા રાણી માતા હતાં. ભગવંત ગમે' આવ્યા પછી માતાને કમલની શ્યામાં સુવાતો ડોહલો ઉપચો (જે દેવતાએ પૂજ્ય કર્યો) તેથી અને ભગવંતનું શરીર પદ્મ (કમલ) સરખું રક્ત વર્ણી હતું તેથી પદ્મપ્રજ્ઞ નામ દીધું. તેમનું અઢીસે' ધનુષ્ય પ્રમાણ શરીર અને ત્રીસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય હતું. લાંછન પદ્મનું હતું તથા રક્ત વર્ણી હતા. વત્સદેશમાં કૌશાંબી નગરી છે. અહીંના શતાનીક રાજાની મૃગાવતી રાણીનાં કહેવાથી તેના અનુરાગી ઉજ્જૈનનિપતિ ચંડપ્રઘોતે, કૌશાંબી નગરી ફરતો સુંદર કિલ્લો કરાવ્યો હતો જે અઘાવધિ વિદ્યમાન છે.

આવશ્યક સૂત્રમાં લખ્યું છે કે-કૌશાંબી યમુના કાંઠે છે. આ નગરીનો ગઢ ચંદ્રપ્રધોતે બંધાવરાવ્યો હતો. ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરુષચરિત્રમાં ઉજ્જૈનીથી સો કૌશ દૂર કૌશાંબી હોવાનું લખ્યું છે.

વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દીમાં થયેલ જિનપ્રભસૂરિજીએ લખ્યું છે કે-શતાનીક રાજાના પુત્ર મહારાજા ઉદાયન અહીં થઈ ગયા, જેઓ સંગીતમાં અપૂર્વ કુશલતા ધરાવતા હતા.

મૃગાવતી રાણીએ પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના ઉપદેશથી પ્રતિજ્ઞા પામી અહીં ભાગવતી દીક્ષા લીધી હતી.

ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીએ આ ભૂમિને ઘણીવાર પોતાના વિહારથી પવિત્ર કરી છે. એક વાર તેમને સૂર્ય અને ચંદ્ર મૂલ વિમાનથી વંદના કરવા આવ્યા હતા. આ વખતે સમવસરણુમાં સાધ્વી મૃગાવતી બેસી રહ્યાં. સૂર્યચંદ્ર પોતાના સ્થાને ગયા પછી મૃગાવતી સાધ્વી ઉપાશ્રયે ગયાં; પરંતુ મોડું થવાથી તેમનાં ગુરૂણીજી ચંદનખાલાએ ઠપકો આપ્યો. આ માટે પશ્ચાત્તાપ કરતાં તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

ખાદ ચંદનખાલાના સંથારા પાસેથી જતા કાળા નાગને જ્ઞાનથી જોઈ ચંદનખાલાને હાથ સંથારા બહાર હતો તે ઉપાડી સંથારામાં મૂક્યો. આથી ચંદનખાલા ભગી ગયા અને પોતાનો હાથ ઉપાડવાનું કારણ પૂછ્યું. મૃગાવતીએ સાચી હકીકત જણાવી. ચંદનખાલાએ પૂછ્યું-તે કેમ બપયું? મૃગાવતીએ કહ્યું-જ્ઞાનથી. ગુરૂણીજીએ પૂછ્યું-પ્રતિપાતિ કે અપ્રતિપાતિ? મૃગાવતી-અપ્રતિપાતિ. આ સાંભળી આર્યા ચંદનખાલાને આશ્ચર્ય થયું. મેં કેવલીની આશાતના કરી? આમ પશ્ચાત્તાપ કરતાં તેમને પણ કેવલજ્ઞાન થયું. અંતે સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષે પધાર્યા.

ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવે છઠ્ઠસ્થપણમાં અહીં પધારી પોષ વદિ એકમે મહાકઠિન અભિગ્રહ ધારણ કર્યો હતો અને છ મહિનામાં પાંચ દિવસ બાકી હતા ત્યારે મહાસતી ચંદનખાલાના હાથથી પારણું થયું હતું. આ આખોયે ભવ્ય પ્રસંગ આ નગરીમાં જ બન્યો છે. પ્રભુના પારણા પ્રસંગે પાંચ દિવ્ય પ્રગટ થયા તેમાં જે ઠેકાણે વસુધારાની વૃષ્ટિ થઈ ત્યાં વસુધાર ગામ વસ્યું. પ્રભુનું પારણું જેઠ શુદ્ધિ ૧૦ મે થયું છે ત્યારથી જેઠ શુદ્ધિ ૧૦ મે તીર્થયાત્રા, તીર્થસ્નાન-દાનપુણ્યની વગેરે પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ.

છઠા પદ્મપ્રભુજીનાં વ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલ, આ ચાર કલ્યાણક અહીં થયા છે. વિવિધ તિર્થકલ્પકારના સમયે નીચેનાં સ્થાનો વિવિધમાન છે.

અહીં યમુના નદીના કિનારે કોસંબના વૃક્ષો વિપુલ પ્રમાણમાં તેમજ બગીચા-ઉદ્યાનો ઘણાં છે.

અહીંના ભવ્ય જિનમંદિરની મનોહર જિનમૂર્તિઓ ખડું જ આકર્ષક અને દર્શનીય છે.

પદ્મપ્રભુજીના મંદિરમાં શ્રી વીર પરમાત્માને પાગલું કરાવતી ચંદનખાલાની મૂર્તિ ખડું જ સુંદર છે. આ મંદિરમાં એક શાંત પ્રકૃતિવાળો સિંહ આવીને દર્શન કરી બાય છે.

સાથે પોતે લખે છે કે-અહીંના પદ્મપ્રભુના વિશાલ મંદિરમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવને ચંદનખાલાએ બાકુલા બહોરાબ્યાના પ્રસંગની મૂર્તિ અભાવધિ વિભાન છે. અહીં એક શાંત આકૃતિને ધારણ કરનાર સિંહ હંમેશાં આવીને પ્રભુને ભાવપૂર્વક નમે છે. ચંદ્રપ્રદીપે બધાવેલ કિલ્લો ખંડિયેર હાલતમાં દેખાય છે. અહીંના વિશાલ જિનમંદિરોમાં રહેલી દિવ્ય પ્રતિમાઓ ભાવિકોને અપૂર્વ આહ્લાદ ઉપજાવે છે.

પોતે યાત્રા કરવા ગયા હતા અને કૌશાંબી તથા કિલ્લો ચમુનાની નજીકમાં જ છે.

સોળમી શતાબ્દિમાં પૂર્વદેશમાં યાત્રાએ આવેલ કવિ હંસસોમજી લખે છે કે-

“ચંદેરી નયરીથકી સો કોસ કોસંબી

જમુના તટિ જે વસઈ નયર મન રહિઉં વિલંબી

શ્રીપદમખંડ જનમભૂમિ દેખી હરખા જઈ

ચઉસકા બિંબસુ પૂર કરી ભાવના બાવીજઈ. ॥ ૨ ॥

ચરમ જિજ્ઞેસર પારણું એહૂઉં જીણ કામિ

ચંદનખાલ કરાવિઉં એ પુહતી સિવગામ

x

x

અર્થાત્ કવિરાજના સમયે કૌશાંબીમાં ૬૪ જિનમૂર્તિઓ હતી.

આ સિવાય પં. શ્રી જયવિજયજી લખે છે કે-“કૌશાંબીમાં બે જિનાલય, પદ્મપ્રભુના જન્મસ્થાને પાટુકા, બાકુલાવિહાર અને ધન્ના શાલિભદ્ર સરોવર છે.

જિનભવન દોય દીપતાં બિંબ તિહાં દસ ચ્યાર સોહઈ

x

x

પદ્ સંધ્યાયઈ સોભતાં પંચ કોસ કોસંબી પહીઈ

શ્રી જિનધર દોય અતિ ભલાં બિંબ તેર ઘણુ પુણુ મીલઈ

પદ્મપ્રભજિન પાટુકાએ કીજઈ તાસ પ્રણામ,

શાલિભદ્ર ધન્નાતણુઉ જુઉ સરોવર અભિરામ.

x

x

ચંદનખાલા બાકુલાએ વીર જિજ્ઞેસર દીધ;

બાકુલાવિહાર તિહાં હુઉ નિર. પ્રણમઈ લોક પ્રસિદ્ધ.

પં. વિજયસાગરજી પશુ લખે છે કે—જે જિનમંદિર અને કિલ્લો અત્યારે વિશ્વમાન છે.

જિનહર દો ઇંહાં વાંદિજઈ ખમણાવસહી ખિજમતી કીજઈ

પં. સૌભાગ્યવિજયજી લખે છે કે—

“અમે આગ્રાથી નીકળ્યા પછી નદીપાર તપાગચ્છીયની પોષાલમાં રહ્યા. ત્યાંથી પીરાજોખાદ અને ત્યાંથી દક્ષિણમાં ૧ કોસ દૂર ચંદનવાડીમાં સ્ફટિક રતનની ચંદ્રપ્રભુ જિનની પ્રતિમા વાંદી પુનઃ પીરાજોખાદ આવ્યા. ત્યાંથી ૭ કોસ સકુરાખાદ થઈ અનુક્રમે કૌરટા, કડા, મણેકપુર, હારાનગર થઈ સહિજદપુર આવ્યા. અહીં પ્રથમ પોષાળ હતી પણ કોઈ કુમતિએ લાંચ લઈ તેની મસીદ કરાવી. સાહિ-જદપુરથી ૩ ગાઉ મઉગામ છે. અહીં પુરાણાં જે જિનાલય છે. મૃગાવતીની કેવલજ્ઞાન ભૂમિ છે. ત્યાંથી ૯ કોસ કૌશાંબી છે. અહીં એક જીર્ણ જિનાલય છે. અનેક પ્રતિમાઓ છે, જેનો ઉલ્લેખ નીચેના પદોમાં આપું છું.

સાહિજદપુરથી સુણેજી દક્ષણ દિશિ સુખકાર,
મહુઆ ગાંધ વખાણીઈજી ત્રિણ કૌશ ઉદાર રે;
પ્રાણી વાણી શ્રીજિન સાર પુંહચાડે ભવપાર રે,
જિનવર દોય જુના હતાજી હિવે તે ઠામ કહેવાય.
મૃગાવતિ કેવલ લલ્લોજી વળી સુરણ નમાય રે,
ચંદનખાલા પશુ લહેજી નિરમલ કેવલનાથ;
તિહાંથી નવ કોસે હુવેજી નયરી કુસંખી ગણ રે,
જમના તાટ ઉપરિ વસઈજી જનમપુરી જિનરાજ.
પદ્મપ્રભુ તિહાં અવતર્યા જી તિણે કૌસંખી કહે આજ રે,
જીરણ છે જિનદેહરો જી પ્રતિમા સુંદર સાજ;
ચંદનખાલા પશુ ઇંહાં જી બાકુલ દીધા છાજ રે,
વૃષ્ટિ બાર કોડહ તણો જી સોવન કેરો રે જાણ.
ઋષિ અનાથી રૂમડો જી ઇંજી કૌશંખી વખાણ રે ॥૬॥

(સૌભાગ્યવિજયવિરચિત તીર્થમાલા પૃ. ૭૫)

આમાં મઉગામમાં જિનમંદિરો વગેરે લખ્યું છે. મૃગાવતી અને ચંદનખાલાની કેવલજ્ઞાનભૂમિ પણ મઉગામ જણાવ્યું છે. વાસ્તવિક રીતે તો કૌશાંબીમાં જ બોધ્યો.

ઉપરનાં બધાં પ્રમાણોથી આ પ્રમાણે નિર્ણય થાય છે કે—પ્રાચીન કૌશાંબી નમરી, ભરવારી સ્ટેશનથી દક્ષિણમાં ૨૦ માઈલ દૂર ચમુનાનદીને કાંઠે કૌસમ-ઇનામ અને કૌસમ-ખીરાજ એ ભાગમાં વિભક્ત થયેલ કોસ ગામ છે. નજીકમાં જ પક્ષોસામાં કિલ્લો છે અને તેની નજીકમાં ચમુનાનદી પણ છે.

ઈલાહાબાદથી પશ્ચિમમાં ૩૫ માઈલ E. I. R. મેન લાઈનમાં ૨૩ માઈલ પર ભરવારી (Bharwari) સ્ટેશન છે ત્યાંથી દક્ષિણમાં ૨૦ માઈલ દૂર ચમુનાકાંઠે Kosam Inam-કોસમ ઇનામ તથા Kosam Koiraj-કોસમ ખીરાજ ગામ છે તેની પાસે જંગલમાં પર્વત પર પદ્મપ્રભુજીનાં ૪ કલ્યાણકનું તીર્થ છે.

શતપથબ્રાહ્મણ તથા રામાયણમાં પણ કૌશાંબીની ચર્ચા આવે છે. પ્રસિદ્ધ વૈયાકરણી વરરૂચિ-કાત્યાયનની જન્મભૂમિ આ નગર છે. રતનાવલી નાટકનો પહેલો ખેલ કૌશાંબી-વત્સપટ્ટનમાં જ ભજવાયો હતો.

આ નગરમાં અણ્ણાવધિ વરસાદના દિવસોમાં માટી ધોવાઈ જવાથી પ્રાચીન સિક્કાઓ અને પ્રાચીન ચીજો નીકળે છે.

પુરીમતાલ(પ્રયાગ)

જેનું પ્રસિદ્ધનામ અલ્લાહાબાદ—ઈલાહાબાદ છે અને પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જેનું નામ પુરીમતાલ નમર જોવાય છે. અહીં શ્રીઋષભદેવજી પ્રભુને કેવલજ્ઞાન* થયું છે. અહીં કિલ્લામાં જૈન મંદિર હતું. ત્યાં કેટલીક ખંડિત મૂર્તિઓ છે. પં. હંસ-સૌમે અહીં અક્ષય વહની નીચે જિનેશ્વરનાં પગલાંનો યાત્રા કર્યાનું લખ્યું છે.

“ તિલ્હિકારણ પ્રયાગ નામ એ લોકપ્રસિદ્ધ

પાયકમલ પૂજકરી માનવકુલ લીદઉ.

ગંગાજમુના સરસતિ ત્રિવેણી સંગમ.

વેણીમાધવ લોકનંદ તીરથ છંદ જંગમ.

કવિ વિજયસાગરજી પ્રયાગ માટે નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“ નીસ કોસ પિરામ તિહાંથી સીધો અણ્ણિકાપુત્ર જહાંજી

પ્રગટયો તીર્થ તિહાંથી તઓ.

જિહાં ખહુલો મિથ્યાત લોક મકરી નાહિં

કુગુર પ્રવાહિ પાંતયો એ

મંગા ચમુના સંગિ અંબ પખાલીઓ, અંતરંગમલ નવિ દલધઓ.

* ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજીને પુરીમતાલ હાલ જેને પ્રયાગ કહે છે ત્યાં કેવલજ્ઞાન થયું છે તેનો પાઠ કલ્પસૂત્રમાં આ પ્રમાણે મળે છે.

ઉપમેણ અરહા કોસલિણ્ણ એગં વાસસહસ્સં નિચ્ચં વોસદ્ધકાણ્ણ ચિયત્થેદ્ધે જાણ્ણ અપ્પાણં માવેમાણસસ્સ એગં વાસસહસ્સં વિદ્ધકંતં, તઓ જં જે સે દ્ધે મંતાણં ચરત્થે માથે સત્તમે પક્કસે, ફરગુણબહુલે તસ્સણં ફરગુણબહુલસ્સ દ્ધકકારણીપક્કસેણં પુઠ્ઠાણ્ણહકાલ્લસમયં સિ પુરિમતાલનયરસ્સ બહિયા સગલ્લમુદ્ધંસિં ઉજ્જાણં સિ નરગોદ્ધવરપાયવહ્સં બહે અદ્ધમણીં મંતેણ્ણ અગા-
ળણ્ણં માસાઠાઠિં નકરવત્થેણં જોગમુવાગણ્ણં જ્ઞાણં તરિઆણ્ણ બદ્ધમાણસસ્સ અણ્ણતે જાવમાણે પાસમાણે વિહરદ્ધ ॥ (કલ્પસૂત્ર મૂલ આરસો સૂત્ર પૃ. ૬૩, પં. મહતલાલ પ્રકાશિત.)

અખ્યય વડનઈ હાંકિ જિનપારણ ઠા મ ભૂ દિરઈ ભગવત પાદુકાએ
પરંતુ આ પાદુકા રાય કલ્યાણે ઉત્યાપી હતી તે સંબંધી નીચે પ્રમાણે લખે છે-

“ સંવત સોલે ડયાલ લાક મિથ્ય તીઅ રાય કલ્યાણ કુબુદિ હુએએ
તિથિ કીએ અન્યાય શિવલિંગ થાપીઅ ઉથાપી જિનપાદુકાએ
અર્થાત્ ૧૧૪૮ પછી રાય કલ્યાણે જિનપાદુકા ઉથાપી અને શિવલિંગ થાપ્યાં.
પં. જયવિજયજી લખે છે કે—

“ રાય કલ્યાણ મિથ્યામતીએ કાધક તેણુ અન્યાયતઉ
જિનપગલાં ઉઠાડીયાંએ થાપા રૂદ્ર તેણુ ઠાયતઉ ”

પ્રયાગ હિન્દુઓનું પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. અહીં ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી નદી-
ઓનો સંગમ થાય છે.

પ્રયાગ (અલ્હાબાદ)

ઉત્તર મથુરા નગરીના દેવદત્ત નામના શેઠ અને દક્ષિણ મથુરા નગરીમાં
જન્મેલ અણ્ણિકા નામની શેઠાણી(એ બન્ને ધણી-ધણીઆણી)ને અર્ણિકાપુત્ર
નામનો પુત્ર થયો હતો. અર્ણિકાપુત્રને વાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી તેણે શિક્ષા લીધી હતી.
શુરુમહારાજની સેવામાં તત્પર રહી, શાસ્ત્ર જ્યાસ કરી, શાસ્ત્રના પારગામી થયા
તેથી તેમને આચાર્ય પદવી મળી. આગકાપુત્ર આચાર્ય વિચરતાં વિચરતાં કેઈ
દિવસે ગંગા નદીના કિનારા ઉપરના પુષ્પમદ્ર નગરમાં પધાયા. આચાર્યશ્રી । ઉપ-
દેશથી ત્યાંના પુષ્પચૂલ રાજાના પુષ્પચૂલ નામની રાણીએ પ્રતિબોધ પામીને દક્ષા
લાધી. શુભ ભાવનાથી ઉક્ત શુરુમહારાજની સેવા કરતાં કરતાં ચરમચર રી હોવાથી
પુષ્પચૂલ સાધ્વીને કેવળજ્ઞાન થયું પછી તેણે તે વાત કેઈને જણાવી નહિ અને
હંમેશાંની પેઠે તે શુરુમહારાજની સેવાભક્ત કરતા રહી. એક દિવસે વરસાદ વરસેલો
હોવા છતાં ગોચરો લાવોને તેણે શુરુમહારાજને આપી. ગુરૂએ કહ્યું કે-વરસાદના
પણમાં જતાં આવતાં અપૂકાય જીવેનાં વિરધના થાય માટે વરસાદમાં તમે
ગોચરો કેમ લાવ્યા? સાધ્વીજીએ કહ્યું કે-જ્યાં જ્યાં અચિત્ત જળ હતું ત્યાં ત્યાં
થઈને હું ગોચરો લાવો પૂછું. આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યું કે-આ વાત તમે શાથી જાણી?
સાધ્વીજીએ કહ્યું-ગુરુદેવ! આપના પદ્માયથી. ગુરુ રહે-શું તમને કેવળજ્ઞાન થયું
છે? સાધ્વીજી કહે-ગુરુદેવ આપના પ્રતાપથી! તે સાંભળી આચાર્ય પેતે કેવળીનો
આશાતના કરી તેથી ગોરાના મનમાં ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લગ્યા. પછી મને
કેવળજ્ઞાન ક્યારે થશે? એમ આચાર્યશ્રીના પૂછતાથી કેવળી સાધ્વીજીએ જણાવ્યું
કે ગંગા નદી ઉતરતા આપને કેવળજ્ઞાન થશે.

અન્યહા ગંગા નદીના સામા કાંઠાના પ્રદેશમાં વિચરવાની ઇચ્છાથી આચાર્ય-
શ્રી ગંગા નદી ઉતરવા માટે ઘણા માણસોથી ભરેલ નાવ(હોડી)માં બેઠા.

તે વખતે તેની પૂર્વ ભવની અજમાનીતી ઓ વ્યંતરી થઈ હતી તે જે બાળુ ગુરુ મિસે તે બાળુ ડુભાડવા લાગી. વચ્ચે ખેસતાં આખી હોડી ડુબવા લાગી તેથી હોડીમાં ખેડેલા લોકોએ આચાર્યને પાણીમાં ફેંકી દીધા. પેલી વ્યંતરીએ ક્રોધના આવેશમાં આવીને આચાર્યને પાણીમાં જ શૂળી ઉપર પરોવી ઊંચા કર્યા. આચાર્ય પોતાના શરીરને થતી પીડા તરફ જરા પણ ધ્યાન ન આપતાં પોતાના શરીરમાંથી ઝરતા રૂધિરથી થતી પાણીના જીવોની વિરાધના હિંસા માટે પરતાવે કરવા લાગ્યા. શુભ ભાવના ભાવતાં ભાવતાં ત્યાં જ તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. અંતકૃત કેવળી થઈને આયુષ્ય પૂર્ણ થયું હોવાથી તરત જ તેઓ મોક્ષે ગયા એટલે દેવોએ તેમના મોક્ષગમનનો મહોત્સવ કર્યો ત્યાં વિશેષ પ્રકારે પૂજા-મહોત્સવ થવાથી તે સ્થાનનું નામ પ્રયાગ, પ્રજ્ઞપ્તો યાગ:-પૂજા ભજ્જ કૃતિ પ્રયાગ:-પડયું.

જ્યાં અર્ષિકાપુત્ર આચાર્યનું શરીર શૂળીમાં પરોવાયું હતું ત્યાં થયેલા તેમના મરણથી તેમનું સ્વર્ગગમન થવાને લીધે દેવોએ મહોત્સવ કર્યો હતો એમ જાણી ગતાનુગતિક ન્યાય પ્રમાણે અન્ય દર્શનીય લોકો હજી પણ ત્યાં પોતાના શરીર ઉપર કરવત મૂકાવે છે અને સ્વર્ગગમનને ઇચ્છે છે.

અહીં એક વડ છે તેને મ્લેચ્છ લોકોએ વારવાર કાપી નાંખ્યો તો પણ પાછો તે ઊગ્યો છે.

ઉક્ત આચાર્યના માથાની ખોપરી જલચર જીવેથી ખવાતી-તોડાતી પાણીનાં તરંગોવડે કરીને તણાતી તણાતી એક ઠેકાણે નદીના કિનારે જઈ પડેાંચી ત્યાં તેમાં પાટલા વૃક્ષનું બી પડવાથી કાળાન્તરે તે ખોપરીને ફાડીને તેમાં પાટલા નામનું ઝાડ ઊગ્યું તે અત્યંત મનોહર શોભાવાળું થયું. તેને જોઈને શ્રેણિક મહારાજના પૌત્ર ઉદાથી મહારાજાએ ત્યાં પાટલીપુત્ર (પટણા) નગર વસાવ્યું.

નોટ:-પ્રયાગ એ અયોધ્યા નગરીનો પુરીમતાલ નામનો પાડો કહેવાય છે. પ્રયાગના કિલ્લામાં અત્યારે જે વડનું ઝાડ છે તેની નીચે શ્રી આદીશ્વર ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું હતું એમ કહેવાય છે, તે વડલા નીચે અત્યારે પણ તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિ છે, તેને અન્ય દર્શનીઓ બીજા નામથી પૂજે છે.

અહિરુચિત્રા.

અત્યારે આ સ્થાન તો વિચ્છેદ જેવું છે. ખરેલી જીલ્લામાં એઓનાલા, તેની ઉત્તરે આઠ માઈલ દૂર રામનગર ગામ છે. રામનગરથી દક્ષિણમાં સાડા ત્રણ માઈલના ઘેરાવામાં કેટલાક ખંડિયેરો વિદ્યમાન છે જેને અહિરુચિત્રા કહેવાય છે. આ નગરીનાં ખંડિયેરો જોતાં આ નગરીની પ્રાચીનતા, ભવ્યતા અને વિશાલતાનો ખ્યાલ આવી શકે છે. અહીંથી જૈન મૂર્તિઓ ખંડિત અને અખંડિત નકળે છે. શાસનદેવ અને શાસનદેવીની મૂર્તિઓ નીકળે છે, જૈન મંદિરોનાં ખંડિયેરો દેખાય છે. આ સિવાય જૈન ધર્મના ચિન્હરૂપ પ્રાચીન સ્તંભો પણ નીકળે છે. તેમાં સ્વાસ્તિક

ના ચિહ્નવાળા રાજ સંપ્રતિના સિદ્ધાએ ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે તેવા છે. પુરાતત્ત્વ વિભાગ તરફથી ખોદાણકામ થાય તો જૈન ધર્મની પ્રાચીનતાનાં ઘણાં અવશેષો મળી આવે તેમ છે. વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભસૂરજીએ અહિંચત્રાકલ્પ આપ્યો છે જેનો સંક્ષિપ્ત સાર નીચે મુજબ છે.

“આ જખૂદ્દીપના ભરતખંડના મધ્યભાગમાં કુરૂ જંગલમાં રિધ્ધિસિધ્ધિથી પરિપૂર્ણ શંખાવતી નામની નગરી હતી. ત્યાં ભગવાન્ પાર્શ્વનાથજી છન્નસ્થાવસ્થામાં વિહાર કરતા પધાર્યા અને કાઉરસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. ત્યાં પૂર્વભવના વૈરી અને હાલમાં મેઘમાઘી બનેલા કમઠાસુરે ઉપસર્ગ કર્યા અને ખૂબ પાણી વરસાવ્યું. આખી પૃથ્વી જલમગ્ન થઈ ગઈ. ભગવાનના કંઠ સુધી જલ આવ્યું. આ વખતે ધરણેન્દ્ર નાગરાજ કે જેમને પૂર્વે કમઠના પંચાગ્નિ યજ્ઞના કાઠમાંથી બહાર કઢાવી પાર્શ્વકુમારે નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો હતો. તે ધરણેન્દ્રે અર્વાધિજ્ઞાનથી નીચેનો પ્રસંગ જાણી પત્ની સહિત ત્યાં આવી પોતે કુંડલીરૂપ બની પ્રભુને, મણિરત્નમય સહસ્ર ફણાથી ઉપર છત્ર બનાવ્યું અને ઉપસર્ગ નિવાર્યો. બાદ ત્યાં અહિંચત્રા નગરી વસાવી અને સાપ જ્યાં જ્યાં ગયો તેવા આકારનો કિલ્લો બનાવ્યો જે અત્યારે પણ તેવો જ દેખાય છે. ત્યાં શ્રી સદ્ધે પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ચેત્ય કરાવ્યું. ચેત્યની પૂર્વ દિશામાં સુદર મીઠા જલના સાત કુંડ છે તેમાં વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવાથી જેમના પુત્ર જન્મતાં જ મૃત્યુ પામતા હોય તેમના પુત્ર જીવે છે. ધાતુવાદીઓ તેમાં સિદ્ધિઓ જીએ છે. તે લેવા ઘણા મિથ્યાત્વીઓએ પ્રયત્ન કર્યો પણ બધા નિષ્ફળ ગયા. આ નગરીમાં વાવો અને કૂવા મળી કુલ સવા લાખ છે. ભગવાનના ન્હવણ કરાવનારને કમઠ આજે પણ ઉપસર્ગ કરે છે. મૂલચૈત્યની નજીકમાં સિદ્ધક્ષેત્રમાં ધરણેન્દ્ર પદ્માવતીથી સેવિત પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ચેત્ય છે. કિલ્લાની નજીકમાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ સહિત સિદ્ધજીવથી યુક્ત હાથમાં આંખાની લુંબવાળી અને સિંહવાહના અંબિકા દેવીનો મૂર્તિ છે.

ચંદ્રના કિરણો સમાન ઉજ્જવલ જલવાળી ઉત્તરા નામની વાવ છે, તેમાં સ્નાન કરવાથી કોઢીયાઓના કોઠ રોગ જાય છે. ધન્વંતરી કૂવામાંથી પીળા માટીમાંથી શુરુવચનથી સુવર્ણ નીપજે છે. બ્રહ્મકુંડમાં સ્નાન કરવાથી મનુષ્યોના બધા રોગ જાય છે. અને કિન્નર જેવું સુંદર સ્વરૂપ થાય છે ત્યાં ઉપવનમાં બધાં વૃક્ષો ચઢનાં થાય છે. આ સિવાય અનેક પ્રકારની ઔષધિઓ પણ ત્યાં થાય છે. અજૈનોનાં પણ ત્યાં તીર્થો છે, પ્રસિદ્ધ કૃષ્ણર્ષિની જન્મભૂમિ છે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના ચરણ-કમલથી પૂનિત અતિશયથી પરિપૂર્ણ આ પ્રાચીન તીર્થ છે. પ્રભુજીના સ્મરણ માત્રથી ભવિકોના રોગ, શોગ, ભય નાશ પામી જાય છે. શ્રી જિનપ્રભસૂરજીના સનયે આ તીર્થની ઉપર્યુક્ત સ્થિતિ હતી.

અહિંચત્રા નગરી માટે આવશ્યકનિર્મિત્તમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે,

“ ગજામ્રપદે દર્શાણકૃત્વર્તિનિ તથા તન્નશિલાયાં ધર્મચક્રે તથા અહિચ્છત્રાયાં પાર્શ્વનાથસ્ય ધરણેન્દ્રમહિમા સ્થાને ”

આવી જ રીતે સુપ્રસિદ્ધ જૈન સૂત્ર જ્ઞાતાધર્મકથાંગમાં પણ અહિચ્છત્રાને ઉલ્લેખ મળે છે.

તીસેજી ચંપાવનવરીણઉત્તર પુરવિક્રમે દ્વિસિમાય અહિચ્છત્રા નામનગરી હોત્યા,

જીહો આગરાથી ઇંશાન મેં, જીહો આહિચ્છત્રા પાસ

જીહો કુરૂ જંગલનાં દેશમાં, જીહો પરતપ પૂરે આસ

પં. સૌભાગ્યવિજયજીવરચિત તીર્થમાલામાં અહિચ્છત્રા માટે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

અહિચ્છત્રાનગરં વાણિજ્યાદ્ ગમિત્તતે (જ્ઞાતાધર્મકથા. પૃ. ૧૯૨)

અહિચ્છત્રામાં અનેક રાજાઓ થયા છે તેમના સિક્કા મળી આવ્યા છે, જે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ થી ૧૦૦ સુધીના છે. અહીં શુંગવંશના રાજાઓ અગ્નિમિત્ર, સૂર્યમિત્ર, ભાનુમિત્ર, વિષ્ણુમિત્ર, ભદ્રદ્રોણ, ધૃત્રમિત્ર, જયમિત્ર ઇન્દ્રમિત્ર, કૃત્વગ્નિમિત્ર અને બૃહસ્પતિમિત્ર વગેરે રાજ્યકર્તાઓ થઈ ગયેલા છે. ઇ. સ. ત્રીજી શતાબ્દના મધ્ય ભાગમાં ગંગવંશી જૈન રાજા વિષ્ણુગોપ રાજ્ય કરી ગયેલ છે. ઇ. સ. ૩૩૦ માં બૌદ્ધરાજા અશ્વત્થ થઈ ગયો અને તેની પછી સુપ્રસિદ્ધ રાજા મયૂરવંશ થઈ ગયો કે જે જૈનધર્મી રાજા હતો, આ રાજાના સમયમાં આ પ્રદેશમાં જૈન ધર્મ બહુ જ ઉન્નતિમાં હતો.

વર્તમાન અહિચ્છત્રા નગરની શોષખોળ ડો. કૂહરે ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં કરી હતી. અહીં મળી આવેલ વસ્તુઓ તેમણે પોતાના રિપોર્ટમાં રજૂ કરેલ છે-

“ આ પુરાતન સ્થાનમાંથી મૂર્તિઓ, પખાસનો તેમજ બીજી અનેક ચીજો મળી આવેલ છે, એક પ્રાચીન જીવ જૈન મંદિરના ખોદકામમાંથી એક ખંડિત મૂર્તિ હાથ આવેલ છે. આ મૂર્તિ પખાસન સહિત ધ્યાનમુદ્રાએ પખાસનરૂપે છે. પખાસનના ભાગમાં બન્ને બાજુએ ઉલેલો એક સિંહ છે. વચમાં ધર્મચક્ર છે ધર્મચક્રની આજુબાજુ કેટલાંક ઓપરૂપો મૂર્તિને વંદન કરતાં ઉલેલાં છે. મૂર્તિની નીચે પખાસનમાં લેખ છે જે બ્રાહ્મી લીપીમાં છે.

“સં. ૧૨ ના માસ ૧૧ દિવસે હિતિશયપૂર્વમકોટીગનવામમાહાસિયાનોકુલાતો ડચ્છનાગરીશાસ્ત્રાતાં જેનિસ્ય માર્યપુસિલસય.”

સં. ૧૨ ના વરસાદના મહિનામાં અગિયાર દિવસે કોટીયગણ બામભાડાસિય કુલ અને ઉચ્ચા નાગરી શાખામાં આર્ય પુસિલસય” આ શાખા અને કુલના ઉલ્લેખથી આ મૂર્તિ શ્વેતાંબર છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

આજે જ એક બીજી અતુર્ભૂત તીર્થંકરની મૂર્તિ છે, જેમાં પણ બ્રાહ્મીલીપીમાં

લેખ કેતરેલો છે. તેમાં સં. ૭૪ છે જે કુશાલકાલીન સંવત છે. આવી જ રીતે પુરાતન ટીલાના ખોદકામ સમયે એક સ્તૂપ નીકળ્યો છે જે જૈનસ્તૂપ છે.

ઉત્તરમાં નૈનતાલ, પૂર્વમાં પિટ્ટીભિત, દક્ષિણપૂર્વમાં ચંદાજહાનપુર, દક્ષિણ પશ્ચિમમાં બઢાઉ અને પશ્ચિમમાં રામપુર રાજ્ય આવેલું છે. આ પુરાતન નગર બરેલી જીલ્લામાં રામનગર નામના ચંદેરથી દક્ષિણ દિશામાં ચાર માઇલના ઘેરાવામાં આવેલું છે. ઇ.સ. પૂર્વે ચૌદમી શતાબ્દ સુધીના આ નગરના શિલાલેખો મળે છે જેમાં તેને અહિચ્છત્રા તરીકે સંબોધેલ છે. કેટલાક લેખોમાં તેનું નામ અહિ-ક્ષેત્ર પણ મળે છે. પુરાતનકાલમાં આ નગર પંચાલદેશની રાજધાની હતું. અહિચ્છત્રાનો અર્થ નાગફળા યા નાગની ફળાની છત્રા થઈ શકે છે, અહિ આવેલ પુરાતન કિલ્લાને આદિકૌટ કહેવાય છે. ” (મેકકીન્ડલ એન્ડયન્ટ ઇન્ડિયા પૃ. ૧૩૩-૩૪)

તક્ષશિલા

તક્ષશિલા જૈનોનું સૌથી પ્રાચીન તીર્થસ્થાન છે. ભગવાન શ્રી રૂપભદ્રેવજીને સો પુત્રો હતા તેમાં ભરત અને બાહુબલિ બે મુખ્ય હતા. ભરતને અયોધ્યા- (વિનીતા) નું રાજ્ય મળ્યું હતું અને બાહુબલિ તક્ષશિલા અને હસ્તિનાપુરના રાજા થયા હતા. ‘ વસુદેવહિંદી ’ (પૃ-૧૮૬) જેવા પ્રાચીન ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે- ‘ બહુવ્રજિવત્થિગાડર-તક્ષશિલાસામો ’ આવી જ રીતે વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી હસ્તિનાપુરકલ્પમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે બહુવ્રજિનો તક્ષશિલા દિવળા આવી જ રીતે નવપદ બૃહદ્વ્રતિ અને ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧ માં પણ ઉલ્લેખ છે કે-બાહુબલિ તક્ષશિલાના રાજા હતા.

હવે તક્ષશિલા તીર્થ કય રથી બન્યું તે જોઈએ. બાહુબલિ તક્ષશિલાના રાજા હતા. પ્રભુ શ્રી રૂપભદ્રેવજીએ દીક્ષા લીધી અને છક્ષરથ દશામાં વિહાર કરતા કરતા તે તક્ષશિલાના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. બાહુબલિને વનપાળે સમાચાર આપ્યા. બાહુબલિજી પિતાજીનું આગમન સાંભળી બહુ જ પ્રસન્ન થયા અને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે પોતાની સમસ્ત રાજ્યશિશ્વ સહિત વાંઢવા જવાનો વિચાર કર્યો પરંતુ તેમનો આ મનોરથ મનમાં જ રહ્યો અને પ્રભુ તો પ્રાતઃકાલમાં અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. બાહુબલિ પોતાની રાજકૃષ્ણ સહિત મોડા મોડા પ્રભુજીને વંદના કરવા ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં ‘ પ્રભુ તો હમણું જ વિહાર કરી ગયા ’ તેવા સમાચાર સાંભળી બાહુબલિને અતિવ દુઃખ થયું. પોતાની બેઠકારી કે પ્રમાદ માટે અતીવ ખેદ થયો. આ વખતે તેમના મનમાં કંઈ કે-કે દેવ! અહીં આવેલ સ્વામીને-પ્રભુજીને જોયા નહિ એવો શોક શા માટે કરો છે? કેમકે તે પ્રભુજી તો હમેશાં તમારા હૃદયમાં વાસ કરીને રહેલા છે. વળી અહીં વજ્ર, અંકુશ, ચક્ર, કમલ, ધ્વજ અને મત્સ્યથી અલકૃત ચન્દ્રી ભાવવડે સ્વામીને જ જોયા છે એમ માનો, મંત્રીનાં આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળી અંતઃપુર અને પરિવાર સહિત સુનંદાપુત્ર બાહુ-

બલિએ પ્રભુના તે ચરણબિંબને વંદના કરી. આ ચરણબિંબને હવે પછી કોઈ આક્રમણ ન કરે, આ પુનિત પગલાંને કોઈ ન ઉલ્લંઘે તે ઉદ્દેશથી ત્યાં રત્નમય ધર્મચક્રની સ્થાપના કરી અને ખૂબ ભક્તિથી તેની પૂજા કરી. જનતાએ પણ યજ્ઞ રાજા તથા પ્રજાનું અનુસરણ કરી ભક્તિભાવથી પૂજા કરી જેથી ત્યાં પુષ્પોનો નાનો પહોડ થઈ ગયો.

ત્રિષ્ટિ શલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૧, સર્ગ ૩ માં આ સંબંધી વિસ્તૃત વિવેચન છે. એ તો સંક્ષિપ્તમાં સારમાત્ર આપ્યો છે. વાચકોની પ્રતીતિ ખાતર તે મૂલ શ્લોકો અહીં આપું છું.

સ્વામી સમ્પ્રાય સાયાદ્દે નિકુંજમિવ કુન્નરઃ ।

બહલીમણ્ડલે બાહુવલેસ્તક્ષશિલાપૂરીમ્ ॥ ૩૩૫ ॥

તસ્યાશ્ચ બહિરુદ્યાને તસ્થૌ પ્રતિમયા પ્રભુઃ ।

ગત્વા ચ બાહુવલયે તદા યુક્તૈર્ન્યવેદ્યત ॥ ૩૩૬ ॥

અથાઽઽદિક્ષત પુરારક્ષં ક્ષમાપતિસ્તત્ક્ષણાદપિ ।

વિચિત્રં હૃદયશોભાદિ, નગરે ક્રિયતામિતિ ॥ ૩૩૭ ॥

+

+

+

મગવદર્શનોત્કળઠા રજની જાનિસહ્ગમાત્ ।

પુરં તદાનીમુન્નિદ્રમભૂત કુમુદલ્ખણ્ડવત્ ॥ ૩૪૨ ॥

પ્રાતઃ સ્વં પાવયિષ્યામિ, લોકં ચ સ્વામીદર્શનાત્ ।

હતીચ્છતો બાહુવલેઃ સાઽમૂન્માસોપમા નિશા ॥ ૩૪૩ ॥

તસ્યામીષધ્વિમાતાયં વિભાવર્થા જગદ્વિષ્ણુઃ ।

પ્રતિમાં પારયિત્વાગાત્, ક્વચિદન્યત્ર વાયુવત્ ॥ ૩૪૪ ॥

+

+

+

અવરુદ્ધા કરિસ્કન્ધાદ્ વૈનતેય ઇવાઽમ્બરાત્ ।

છત્રાદિપ્રક્રિયાં ત્યક્ત્વા, તદુદ્યાનં વિવેશ સઃ ॥ ૩૬૬ ॥

વ્યોમેવ ચન્દ્રરહિતં સુધાકુણ્ડમિવાસુષમ્ ।

તદસ્વામિકમુદ્યાનમપશ્યદૃષમાત્મજઃ ॥ ૩૬૭ ॥

કવં નામ ભગવત્પાદા નયનાનન્દદાયિનઃ ।

હત્યપૃચ્છદતુચ્છેચ્છઃ સર્વાનુદ્યાનપાલકાન્ ॥ ૩૬૮ ॥

तेप्युचुः किञ्चिदप्यग्रे यामिनीव ययौ विभुः ।
 यावत् कथयितुं यामस्तावद्देवोऽप्युपाययौ ॥ ३६९ ॥
 हस्तविन्यस्तिचिबुको बाष्पायितविलोचनः ।
 अथेदं चिन्तयामास ताम्भ्यंस्तक्षशिलापतिः ॥ ३७० ॥
 स्वामिनं पूजयिष्यामि समं परिजनैरिति ।
 मनोरथो मुधा मेऽमृद् हृदि बीजमिवोपरे ॥ ३७१ ॥
 चिरं कृतविलंबस्य लोकानुग्रहकाम्यया ।
 धिगियं मम सा जज्ञे, स्वार्थभ्रंशे न मूर्खता ॥ ३७२ ॥
 धिगियं वैरिणी रात्रिर्धिगियं च मतिर्मम ।
 अन्तराक्षरीस्वामिपादपद्मावलोकने ॥ ३७३ ॥
 विभातमप्यविधातं भानुमानप्यभानुमान् ।
 दशाक्ष्यर्दषावेव पश्यामि स्वामिनं नयत् ॥ ३७४ ॥
 अत्र प्रतिमया तस्थौ रात्रिं त्रिभुवनेश्वरः ।
 अयं पुनर्बाहुबलिः सौधे शेते स्म निस्त्रपः ॥ ३७५ ॥
 अथ बाहुबलिं दृष्ट्वा चिन्तासन्तानसंकुलम् ।
 उवाच सचिवो वाचा, शोकशल्यविशल्यया ॥ ३७६ ॥
 अत्र स्वामिनमायातं नापश्यमिति शोचसि ।
 किं देवनिर्त्यवास्तव्यः, स एव इति यस्य ते ? ॥ ३७७ ॥
 कुलिशाङ्कुशचक्राब्जध्वजध्वजमत्स्यादिलाञ्छितैः ।
 दृष्टैः स्वामिनस्तानि पदविम्बानि भक्तितः ॥ ३७८ ॥
 साम्न्तपुरपरिवारः सुनन्दासुरचन्दतः ॥ ३७९ ॥
 यदान्येतानि मा स्माऽतिक्रामत् कोऽपीति बुद्धितः ।
 धर्मचक्रं रत्नमयं तत्र बाहुबलिव्यधात् ॥ ३८० ॥
 अष्टयोजनविस्तारं, तच्च योजनमुच्छ्रितम् ।
 सहस्रारं वभौ विम्बं सहस्रांशोरिवधरम् ॥ ३८१ ॥

ત્રિજગસ્વામિમસ્તસ્ય પ્રભાવાદતિશાપિનઃ ।

સઘસ્તતકૃતમેવૈશ્વિ દુષ્કરં ઘુસદામપિ ॥ ૩૮૨ ॥

તત્ તથાઽપૂજયદ્ રાજા પુષ્પૈઃ સર્વત આહૃતૈઃ ।

સમલક્ષિ યથા પૌરૈઃ પુષ્પાણામિવ વર્વતઃ ॥ ૩૮૩ ॥

તત્ર પ્રવરસઙ્ગીતનાટકાદિમિરુદ્ભટમ્ ।

નંદીશ્વરે શ્વક્રે ઇવ સ ચક્રેઽષ્ટાન્દિકોસ્સવમ્ ॥ ૩૮૪ ॥

આરણ્યકાનર્ષકાંચ તન્નાડડિશ્ચ વિજ્ઞાં પતિઃ ।

નમસ્કૃત્ય ચ કૃત્યજ્ઞો જગામ નગરીં નિજામ્ ॥ ૩૮૫ ॥

આ જ વાતનો ઉદ્દેશ આવશ્યક નિર્ચુકિતમાં પણ છે. આવશ્યકનિર્ચુકિત ઉપર મહાન્ અંશકાર યાકિનીમહત્તરાસૂત્રુ આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ ટીકા રચી છે તેમાં વિસ્તારથી ખુલાસો આપ્યો છે તેમાં પણ શ્રી રૂપભદ્રેવ પ્રભુજીનું તક્ષ-શિલામાં મમન, બાહુબલિજીનું બીજે કિવસે વંદન કરવા જવું અને પ્રભુજીનાં હર્ષન અવાથી ધર્મચક્રનું સ્થાપન કરવું આદિ વર્ણવ્યું છે “તત્ત્વ ધર્મચક્ર” વિષે કારિયં તે સ્વચરણામય જોયણપરિમંહલં પંચ બોજણસિપદં (આમ-મોહ્ય સમિતિદ્વારા પ્રકાશિત શ્રી આવશ્યક નિર્ચુકિત શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીના ટીકા-વાણી, પૃ. ૧૪૫-૧૪૭, મૂલગાથા ૭૨૨)

શ્રી બાહુબલિજીએ પોતાના પિતાશ્રી રૂપભદ્રેવનાં પગલાં ઉપર જે ધર્મચક્ર-સ્તૂપ બનાવ્યો તે ભારતીય ઇતિહાસમાં સ્તૂપની પ્રથમ જ રચના છે એટલે કેનેસ્ટ્રું આ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન તીર્થસ્થાન છે.

આ ધર્મચક્રનો ઉદ્દેશ આગમશાસ્ત્રો, પ્રાચીન ધર્મગ્રંથો-શાસ્ત્રો અને અર્વાચીન ગ્રંથોમાં પણ મળે છે. ધર્મચક્રનું નામ આવે એટલે તક્ષશિલા જ સમ-જવી, આટલું આ ધર્મચક્રનું મહત્ત્વ છે.

અહીં મૂલમાં “ધર્મચક્રેય” પાઠ છે તેનો અર્થ ટીકાકાર શ્રી શિલાંકસૂરિજીએ તક્ષશિલામાં ધર્મચક્ર એવો આપ્યો છે. આવી જ રીતે એકનિર્ચુકિતમાં પણ છે જુઓ આથા ૧૧૯ નિશ્ચયચૂલ્કિ અપ્રકાશિતમાં પણ (ધર્મચક્ર)નો ઉદ્દેશ છે.

મહાનિશીથ સૂત્ર અપ્રકાશિત પૃ. ૪૩૫ માં છે કે ધર્મચક્ર ગંતવ્ય ત્યાં પણ તક્ષશિલાનું ધર્મચક્ર જ લીધું છે.

સ્તનસાર ભા. ૨, પૃ. ૨૧૮ થી ૨૩૨ પ્રકાશિતમાં શ્રી મહેન્દ્રપ્રભસૂરિજીએ તક્ષ-શિલાના ધર્મચક્રનું વર્ણન આપ્યું છે ત ધર્મચક્રતિરથ મયજલનિહિવરવૌહિત્યં.

આવી જ રીતે સુપ્રસિદ્ધ કુવલયમાલામાં પણ તક્ષશિલાનું અને સુંદર ધર્મ-ચક્રનું વર્ણન છે.

(વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દીમાં થયેલા અને શ્રી શત્રુઙ્ગ્ય તીર્થના ઉદ્ધારક અને ભાવડશાહના પુત્ર ભવડશાહ શ્રી શત્રુઙ્ગ્ય મહાતીર્થમાં બિરાજમાન કરવા માટે તક્ષશિલામાંથી શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુજીનું સુંદર વિશાલ ભવ્ય જનભંખ લઈ ગયા હતા (જીએ શ્રી શત્રુઙ્ગ્ય મહાત્મ્ય સર્ગ ૧૪) લંબાણના ભયથી તે ગાથાઓ અહીં નથી આપી. ઉચ્ચાનાગરી શાખા પણ તક્ષશિલાના એક પરા—પાડા—ઉચ્ચાનાગરથી જ નીકળી છે.

તેમના સમયમાં તક્ષશિલામાં પાંચસો જિનચૈત્ય હતાં અને ત્યાં મોટી સંખ્યામાં જૈનો રહેતા હતા. એક વખત ત્યાં ભયંકર મારીને રોગ ફાટી નીકળ્યો. ત્યાંના શ્રી સંઘે દેવીના કહેવાથી તે સમયે નાડોલમાં બિરાજમાન શ્રી માનદેવસૂરિ પાસે વીરચંદ નામના શ્રાવકને તક્ષશિલામાં પધારવા વિનંતે કરવા મોકલ્યો. સૂરજીએ તક્ષશિલા ન જતાં રોગની શાંતિ માટે 'લઘુશાંતરોત્ર' બનાવીને આપ્યું અને એ રોત્રના ભપથી મંત્રેલા જળના છટકાવથી ઉપદ્રવની શાંતિ થવાનું કહ્યું. શ્રાવકે તક્ષશિલામાં જઈ તે પ્રમાણે કયું એટલે ત્યાં શાંતિ થઈ ગઈ. દેવીઓએ તે શ્રાવકને કહ્યું હતું કે—ત્રણ વર્ષ બાદ તક્ષશિલાનો ભગ થવાનો છે તેના ઘણાખરા શ્રાવકો જનમૂર્તિઓ વગેરે લઈને અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. ત્રણ વર્ષે તક્ષશિલાનો નાશ થયો અને તેમાં ઘણાં જનમંદિરો નાશ પામ્યાં, કેટલીક જિનમૂર્તિઓ પણ ઢટાઈ ગઈ. શ્રી પ્રભાવક ચરિત્રકારના ઉલ્લેખ પ્રમાણે ત્યાંથી ધતુની અને ખીજ કેટલીક મૂર્તિઓ મળી આવે છે. આ ઉલ્લેખ કલ્પના કે અનુમાન નથી, તક્ષશિલાના ખોદકામ દરમ્યાન સમ્રાટ સંપતિએ બનાવરાવેલ કુણાલરતૂપ તથા જૈન મૂર્તિઓ નીકળી છે. તક્ષશિલા જૈનોનું તીર્થક્ષેત્ર હતું. પાંદેશીઓના વારંવાર હુમલાથી તક્ષશિલાનું ગૌરવ ખસિત થયું હતું. તક્ષશિલાનું ધર્મચક્ર બહુ પ્રાચીન છે. બાદ ચંદ્રપ્રભુનું ધર્મચક્ર તીર્થધામ તક્ષશિલા બન્યું હતું. એનું ગૌરવ ઘટતાં તે બૌદ્ધોના હાથમાં ગયું. બૌદ્ધો પણ તેને ચંદ્રપ્રભુના બોધિસત્વ તરીકે ગણતા હતા. આજે પણ એ તક્ષશિલા પુરાતત્ત્વપ્રેમીઓ માટે તીર્થધામ તુલ્ય ગણાય છે.

તક્ષશિલા કયાં આપ્યું ?

પંજાબના સુપ્રસિદ્ધ શહેર રાવળપિંડીથી નૈઋત્ય કોણમાં વીશ માઈલના અંતરે અને સરાઈ કલાયા પૂર્વ અને ઇશાન કોણમાં આ તક્ષશિલા નમરના પુરાતન ખડેરો અઘાપપર્યંત વિદ્યમાન છે જે આશ્ચર્યકારક રીતે સુંદર ખીણમાં આવેલ છે. ખીણની આબુબજુ ફરતી હરે નામની નદી તેના નાના નાના પ્રવાહોમાં વહે છે. તેની ઉત્તર દિશાએ નાની નાની ટેકરીઓની હારમાળા તેની સુંદરતામાં પ્રધારો કરે છે. પૂર્વ દિશા એમોરી અને હઝારા નામના સદૈવ બરફના

પર્વતો અગ્રકતા દેખાય છે તેમજ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશા તરફ મરગલા અને બીજી નાની ડુંગરીઓ દેખાઈ આવે છે. તક્ષશિલાની પૂર્વ અને ઇશાન દિશાના વિભાગમાં તેમજ નૈઋત્ય અને પશ્ચિમ તરફના ભાગમાં ડુંગરીઓની ઢાર આવેલ છે, જેમાંના પશ્ચિમ તરફના ભાગને હથીઆળ કહેવામાં આવે છે. ડુંગરીઓનાં ઉત્તર તરફના વિભાગમાં હેરો નદી નીકળેલી છે તેમજ દક્ષિણ તરફના વિભાગમાં ઘણાં ઊંડા ખાડાઓ અને પથરોની નાની ટેકરીઓ આવેલ છે જેમાં પ્રાચીન સમયના સ્તૂપો અને મઠો (વિહારો)ના અવશેષો મળી આવેલ છે.

વર્તમાન સ્થિતિ

રાવળપિંડીની ઉત્તર-પશ્ચિમે બાર માઈલના અંતર પર આવેલ શહાદેરી નજીક તક્ષશિલા હતું એમ જનરલ કનિંગહામ જણાવે છે, અહીં મોટી મૂર્તિઓ, હજારો સિદ્ધાઓ, ઓછામાં ઓછાં પંચાવન સ્તૂપો, અઠાવીશ મઠો અને નવ મંદિરો જણ્યાં છે તે ઉપરાંત તક્ષશિલાનું નામ ધરાવતું એક તામ્રપત્ર અને ખરોટ્ટિ લિપિમાં કેતારાએલ ૪૪૭૭ (પાત્રવિશેષ) મળી આવેલ છે. આના ઉપરનો ભાગ તક્ષશિલામાં તૈયાર થયેલો હતો (C. A. R. S. 11) આના ખંડેરો કેટલાક માઈલો સુધી લખાયેલ છે જે હસન અખડલ સુધી જોવામાં આવી શકે છે હસન અખડલ એ પંજાબમાં અટક જિલ્લામાં આવેલ છે. આ ખંડેરો થોડા સમય પર જોદવામાં આવ્યા હતા.

વીતભયપત્તન (ભેરા)

વીતભયપત્તન નગર જૈન આગમપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન નગર છે. આ નગરીમાં અત્યંત મ રાજર્ષિ મહારાજા ઉદાયન, પ્રભાવતી રાણી, *વિઘ્ન-માલી દેવકૃત અને કપિલકેવલી પ્રતિષ્ઠિત ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવની પ્રતિમા હતી, જેમની ત્રિકાલ પૂજા, દર્શન આદિ રાજા અને રાણી નિરંતર કરતાં હતાં. આજે આ જૈનશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ વીતભયપત્તન નગર પંજાબમાં જેહમલ નદીના કિનારા પર ટટાઈ મયેલા નાના પહાડરૂપે નજરે પડે છે. મોટા મોટા મકાનોના ખંડિયેરો નજરે પડે છે અને વરસાદની ઋતુમાં જમીનમાંથી સિદ્ધાઓ અને બીજી અનેક પ્રાચીન વસ્તુઓ ઉપલબ્ધ થાય છે.

આ નગરીના ઉદાયન રાજાએ તેમની રાણી પ્રભાવતી કે જે દેવ થઈ હતી તેના ઉપદેશથી પ્રતિજ્ઞા ધારી શ્રાવકના બાર વ્રત અને ત્યાર પછી દીક્ષા લીધી. પરંતુ દીક્ષા લીધા પછી કઠોર તપશ્ચર્યા અને પરિષ્કોને શરોર સહન ન કરી શક્યું અને

* વિઘ્ન-માલી દેવે એક મૂર્તિ બનાવી કપિલકેવલી પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી વીતભયપત્તન મોકલી હતી. આ મૂર્તિનું પાછળથી ચક્રપ્રધોતે દાસી સહિત અપહરણ કર્યું હતું. આ મૂલ મૂર્તિ તો અર્વાચીન જ રહી હતી અને નવીન મૂર્તિ તેણે વીતભયપત્તનમાં મૂકી હતી તેની પ્રતિષ્ઠા પણ કપિલકેવલીએ કરી હતી. મૂર્તિ રાજા કુમારપાલ કદાવશે એવો ઉલ્લેખ ત્રિપથિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર દશમા પર્વમાં છે. આજે તો બન્ને મૂર્તિઓનો પત્તો નથી.

રૈમાર્ત બન્યું. રાજા પેતાની નગરીમાં આવ્યા છે. ત્યાંના રાજા કે જે ઉદાયનના બાણેજ હતા તેના મંત્રીએ રાજર્ષિને ઝેર અપાવ્યું અને રાજા ૩૦ દિવસનું અનશન કરી મોક્ષે મથા પરંતુ બાદ નગરરક્ષક દેવે કેદિત થઈ નગરને ધૂળીથી ઢાંધી દીધું. ત્યાર પછી વીર નિર્વાણ સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષ પછી મહારાજા કુમારપાલે આ નગરમાંથી ખોદાણકામ કરાવી મહાવીર ભગવાનની મૂર્તિ કઢાવી પૂજા હતી. અત્યારે આ મૂર્તિ કયાં છે તેનો પત્તો નથી.

પ્રાચીન વીતભયપત્તનનો પત્તો નથી, નવું વીતભયપત્તન તેનાથી ત્રણ ચાર કોશ દૂર જેહલમને કિનારે વસેલું છે. આ વખતે વીતભયપત્તનને “લેરા” કહે છે. ત્રણ ચાર વાર આ નગર વસ્યું છે. વર્તમાન લેરા ગામને વચ્ચે ૮૦૦ થી ૯૦૦ વર્ષ થઈ ગયા છે. પહેલા જૈનોની વસ્તી હતી. લેરાં સારું શહેર હતું. અત્યારે તો જૈનોની વસ્તી નથી. એક પ્રાચીન જૈન મંદિર હતું. તેનો જીર્ણોદ્ધાર પંચાસજી મહારાજ શ્રી સોહનવિજયજીના ઉપદેશથી પંજાબ સંઘ તથા આત્માનંદ જૈન મહાસભાએ કરાવેલ છે. એક ધર્મશાલા પણ બનાવી છે. પંજાબથી પેશાવર જતાં રસ્તામાં લાલામુસા નામક જંકશન આવે છે. ત્યાંથી લેરા તરફ ગાડી ભય છે. લેરા સ્ટેશન છે. ખાસ પ્રાચીન સ્થાન જેવા ચોગ્ય છે.

કાંગરા

કાંગરાનો કિલ્લો પ્રસિદ્ધ છે. અહીંનું સુંદર જિનમંદિર તથા કિલ્લો રાજા કાનહાસે બંધાવેલ હતાં. આનગર પ્રાચીન કાળમાં મોટું શહેર હતું. નગરકોટ કાંગરા નામથી પ્રસિદ્ધ શહેર હતું. કિલ્લામાં સમવસરજીની રચના હતી. તેમાંનો કેટલોક ભાગ હોશીયારપુર લાવ્યા છે. તેમાં શ્રી શાન્તિનાથજી, કુંથુનાથજી, અરનાથજીની મૂર્તિઓ છે. કિલ્લામાં અંબિકાજીની મૂર્તિ છે.

આ સિવાય પંજાબમાં રામનગર, હોશીયારપુર, ગુજરાનવાલા, અમૃતસર, *લાહોર, લુધીયાના અંબાલા, આદિ દર્શનીય સ્થાનો છે.

રામનગરમાં પંજાબદેશેન્દ્રારક શ્રી જુદેરાયજી મહારાજે નંદમની પ્રતિમાજી

* લાહોરમાં બાદશાહ અકબરના સમયમાં મહોપાધ્યાય શીશાન્તિચંદ્રગણિના ઉપદેશથી સુંદર જૈનમંદિર અને ઉપાશ્રય બન્યાં હતાં તેમજ બાદશાહ અકબરે જહાંગીરનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થવાથી શાંતિ માટે શાંતિસ્નાત્ર અપાવ્યું હતું. ઉપાધ્યાય કાનુચંદ્રજી, સિદ્ધિચંદ્રજી, વિજયસેનચાર આદિ અહીં પધરી બાદશાહ અકબરને ધર્મોપદેશ આપી જમદગુરજી શ્રી હીરસરીશ્વરજી મહારાજે જૈન સાધુઓ માટે મોગલ દરબારનાં દ્વાર ખોલ્યા તે માર્ગે ચાલુ કરાવ્યો હતો અને સમ્રાટને ઉપદેશ આપી શત્રુજ્યાદિ તોથના કર મફત કાઢ્યા હતા તેમજ બીજાં અનેક સુકૃત કરાવ્યાં હતાં. ખરતરમન્છ યુ. પ્ર. શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ તથા જિનસિંહસૂરિ અહીં પધાર્યા હતા અને બાદશાહને ઉપદેશ આપ્યો હતો.

મેકલાબ્યાં હતાં. અત્યારે આ પ્રભવિક પ્રતિમાજી ખાનકાઢોઅરામાં છે. જરમુ અને કાશ્મીરમાં પણ જૈન મંદિર છે. ઉદલેખ મળેછે કે ઉ. લાનુચંદ્રજી અને સિધ્ધિચંદ્રજી વગેરે સમ્રાટ અકબર સાથે અહીં આબ્યા હતા અને શરુજયના કરની માફી અહીં જ કરાવી હતી. વિશેષ માટે જુઓ પંચખનાં જૈન તીર્થો.

બદ્રી પાર્શ્વનાથજી.

હિમાલયની નીચે ગંગાના કિનારે આવેલું અજૈનોનું પ્રસિદ્ધ બદ્રીતીર્થ પ્રાચીન જૈન તીર્થ છે. આ સ્થાન પાર્શ્વનાથ પ્રભુના તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. શંકરાચાર્યજીના યુગમાં આ તીર્થ જૈન તીર્થ મટી અજૈન તીર્થ થયું છે.

અહીંનો મૂર્તિ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના શાસનકાલમાં થયેલા લંકેશ રાવણ-ને ત્યાંથી અહીં આવેલી છે. વિશેષમાં આ પ્રદેશની અગીયાર વર યાત્રા કરીને આવેલા એક બ્રહ્મણ વિદ્વાને કહેલું કે “એક મહન્તને ચોવીશ જિનવરન્દ્રની પ્રતિ-માનાં દશન થયાં અને તે અનુસારે શોધ કરતાં સ્વપ્નસૂચિત પ્રદેશમાંથી એક પરિકરવાળી પ્રતિમા મળી આવી. તેજ પ્રતિમા બદ્રિ મંદિરમાં સ્થાપિત વિદ્યમાન છે, મૂર્તિ ધ્યાનસ્થ અને બેહાથવાળી છે, મૂર્તિનું આ અસલી સ્વરૂપ છે. પરંતુ અજૈનોના હાથમાં ગયા પછી તેના ચાર હાથ વગેરે નકલો થયેલ છે. છતાંયે મંદિરના મૂળ મહારામાં પૂજારી સિવાય કોઈને જવા નથી દેતા, ખાસ જૈનેને તો અંદર ગભારામાં જવાની તદ્દન મનાઈ છે. મંદિર જૈન શૈલીથી બનેલું છે. મંદિર આગળનો દરવાજો જૈન શૈલીથી બનેલો છે, અંદર કંમથા: ગભારો, ચોરી, ગૂઢ મંડપ અને રંગ-મંડપ બનેલા છે. શુંબજ જૈન શૈલીનો જ છે, મૂલ પ્રતિમાજી ૨૫ ફૂટ ઉંચા અને પરિકર વિનાના છે. પગાસણ છે. ઉપર કત્ર ધરાય છે, કેસરથી પૂજ થાય છે, પૂજારી પરિકરના ખાડામાં રંગબેરંગી કપડાં ભરાવી મૂર્તિની શોભા વધારે છે.

હુધીકેશનું ભરત મંદિર પણ વચમાં બૌદ્ધ મંદિરરૂપે બહોર મધું હતું અને આજે વૈષ્ણવ તીર્થરૂપે પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ અસલમાં જૈન તીર્થ જ હતું. આજે મંદિરની સામે વડની નીચે આશ્વિનાથ અને પાર્શ્વનાથજી વગેરેની ખંડિત મૂર્તિઓ વિદ્યમાન છે.

બદ્રીથી ૧૦૫ માઈલ દેહાદમાં દેહાદ પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર હતું. આજે ત્યાં એક મૂર્તિ વિદ્યમાન છે જેની ઉપર જનોઈ અને હારની આકૃતિ છે.

આનસ સરોવરનું મંદિર પણ બૌદ્ધ મંદિર તરીકે ઓળખાય છે, પરંતુ સંભવ છે કે તે પણ જૈન મંદિર જ હોય.

ઉદયગિરિ

કલકત્તા-સિદ્ધનાપુરથી બેજાડા-મદ્રાસ જતી B. N. Rj માં ભુવનેશ્વર સ્ટેશન છે. ત્યાંથી ૪ માઈલ કાઠજમાં ઉદ્યાગિર અને બંધગિરિ પહાડો છે અને

અનેક શુદ્ધાઓ છે. થોડાં વર્ષો પહેલાં અહીં ઘણી શ્વેતાંબર જૈન મૂર્તિઓ હતી કિન્તુ શ્વે. સમાજની બેદરકારીને લીધે બધું અવ્યવસ્થિત છે, આચાર્ય સુસ્થિતસૂરિ અને સુપ્રતિબક્ષ સૂરિજીએ અહીં કોડવાર સૂરિમંત્રનો જાપ કર્યો હતો. તેમના સ્વર્ગવાસ પણ અહીં થયો હતો. તેમના સ્મારક સ્તૂપો પણ હતા. કુમારગરિમાં નિનકદપી અને સ્થવિર-કદપી સાધુઓ રહેતા હતા. પ્રખ્યાત હસ્તિશુદ્ધ અહીં જ છે. શ્વે. જૈન મહામેઘવાહન રાજા ખારવેલનો શિલાલેખ અહીંથી મળ્યો છે.

જગન્નાથપુરી.

ઓરીસામાંનું પ્રાચીન જૈન તીર્થ છે. મહાપ્રભાવિક વજ્રશાખી ઉત્તર પ્રાંતમાં હુકાલ પડવાથી સઘ સહિત અહીં પધાર્યા હતા અહીંના ઔધધર્મી રાજાને ચમત્કાર બતાવી પ્રતિજ્ઞાઓ જૈન બતાવ્યો હતો. અહીં જીરાવલા પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર હતું પરંતુ શકરાચાર્યજીના સમયે ત્યાંના રાજાએ બાલકારથી તે મંદિર પોતાને કબ્જે કર્યું. જો કે આજ પણ જગન્નાથપુરીમાં જૈન મૂર્તિ છે. ત્યાં દર બાર વર્ષે જોણું નવું ચઢે છે. જૈન તીર્થના સ્મરણરૂપ અહીં બ્રાહ્મણો પણ જાતિભેદ નથી ગણતા. કલકત્તાથી મદ્રાસ રેલ્વેમાં B. N. Ry. પુરો રહેશન છે.

જૈનપુર

આ શહેર કાશીથી ૩૪ માઈલ દૂર છે. આ શહેરનું પુરાણું નામ જૈનપુરી હતું. અહીં એક વાર જૈન ધર્મનું પૂરેપૂરું સામ્રાજ્ય હતું. ગે.મતી નદીના કિનારે અનેક જૈન મંદિરો હતાં. અહીંથી જોદ્ધાણકામ કરતાં અનેક જૈન મૂર્તિઓ નીકળે છે. આમાંની ઘણીખરી મૂર્તિઓ કાશીના જૈન મંદિરમાં છે. અહીં એક વિશાળ મસ્જિદ છે જે ૧૦૮ કુલિકાનું વિશાલ જિનમંદિર હતું. એ ગગનચુમ્બી ભવ્ય જિનમંદિરની આ મસ્જિદ બની છે. મુગલ જમાનામાં આ મંદિરનો નાશ કરી—તેમાં ફેરફાર કરી તેને મસ્જિદના રૂપમાં ફેરવી નાખેલ છે. બહારના લાગમાં ઘણે ઠેકાણે વધુ પડતા સુધારાવધારા પણ કરેલ છે. પરંતુ અંદર તો જિનમંદિરનો ઘાટ સાફ સાફ દેખાય છે. અંદર એક મોટું ભોયરું છે જેમાં અનેક ખંડિત અખંડિત જૈન મૂર્તિઓ છે. મંદિરનો ઘાટ અને શિલ્પકામ હેરત પમાડે તેવું છે. લગભગ ત્રણ માળનું જિનમંદિર દશે એવી કદપના આવે છે. એક બે મુસલમાનોને પૂછ્યું કે આ રથાને પહેલાં શું હતું ? તેમણે કહ્યું “ એ બડા જૈનીયો કા મંદિર થા, બાદશાહને તુડવા કર મસ્જિદ બનવાલી હ. ” એક બે બ્રાહ્મણ પડિત ને પૂછ્યું કે અહીં પહેલાં શું હતું ? તેમણે કહ્યું “ આ શહેરનું નામ પહેલાં જૈનપુરી હતું. તેમાંથી જૈનાબાદ, જૈનાબાદ, જૈનાબાદ અને આખરે જૈનપુર થયું છે. ”

આ પ્રાંતમાં આવું વિશાલ મંદિર આ એક જ હતું. આશાથી લઈને ઠેક કલકત્તા સુધી આવું વિશાલ મંદિર અમારા જોવામાં નથી આવ્યું. અહીં હજારો જૈનોની વસ્તી હતી. આજે એક પણ જૈનનું ઘર નથી.

આજથી ત્રણ સો વર્ષ પહેલાં વિદ્વાન્ જૈન સાધુ યાત્રી પોતાની તીર્થમાલામાં જોનપુર માટે આ પ્રમાણે લખે છે.

“ અનુક્રમે જહિણપુરી આવીયા, જિનપૂજા ભાવના ભાવીયઈ
દોઈ દેહરે પ્રતિમા વિખ્યાત, પુણ ભાવઈ એકસો સાત.

તીર્થમાલા. પૃ. ૩૧

આ જહિણપુર એ જ આજનું જોનપુર છે. અંધકારના સમયમાં ૧૦૭ જિન-મૂર્તિઓ વિદ્યમાન હતી.

દારિકા

બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથજીનું દીક્ષા કલ્યાણક દારિકાના ઉદ્યાનમાં રૈવતોદ્યાનમાં થયું હતું. શ્રી કૃષ્ણજી પણ નેમિનાથ ભગવાનના પરમભક્ત હતા. પ્રભુના ઉપદેશથી પરમાર્હતોપાસક બન્યા હતા. દારિકામાં અનેક મગનચુમ્બી ભવ્ય જૈન મંદિરો હતાં. ત્યાર પછી તેા ઘણાં દેરફારો થયા. હેલ્લે ઐતિહાસિક પ્રમાણનો ઉલ્લેખ મલે છે કે-શુભવંશીય રાજાના સમયમાં દારિકામાં સુંદર વિશાલ જૈન મંદિર બન્યું હતું. અને મહાન મંદિર એક તીર્થંકર ગણાતું. લગભગ પાંચસોથી વધુ વર્ષ એ મહાન તીર્થંકર રહ્યું છે, પરંતુ સુપ્રસિદ્ધ શંકરાચાર્યજીએ વિજયની ધૂનમાં દારિકામાં સ્વમતનો પ્રચાર કર્યા પછી ત્યાંના રાજાને પણ પોતાનો ઉપાસક બનાવ્યો અને જૈન મંદિરમાં રહેલી જિનવરેંદ્રદેવની મૂર્તિને ઉત્થાપી મહાદેવજીની પિંડી સ્થાપી ત્યાંના ચુસ્ત જૈન ધર્મીઓ દારિકા છોડી ચાલ્યા ગયા અને બાકીનાઓએ સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી જવન બચાવ્યું. બસ, ત્યાર પછી દારિકા જૈન તીર્થંકર મટ્યું. પછી વલ્લભાચાર્યજીના સમયમાં એમાં રણછોડરાયજીની શ્રીકૃષ્ણજીની રાધા વગેરેની મૂર્તિઓ સ્થપાઈ.

વોટસન સાહેબે કાઠિયાવાડ ગેઝેટીયરમાં દારિકાના મંદિર સંગ્રહે સાફ લખ્યું છે કે-વિમલવસહી (આણનું જગપ્રસિદ્ધ જૈન દેવાલય) વગેરેની પેઠે આ સ્થાન પણ જૈનોનું છે. પાસે જ વસઈ ગામ હતું. આ મંદિરની રચના જૈન મંદિરોને મળતી છે. શુભકાલીન શિલ્પનો સુંદર નમૂનો છે. પહેલાં આ જૈન મંદિર હતું વગેરે.

શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાકર પણ સાફ સાફ કહે છે કે “ આ જમત દેવાલય (દારિકાનું પ્રસિદ્ધ મંદિર) કયા વર્ષમાં કોણે બનાવ્યું તેનો કશો આધાર ઇતિહાસ કે પુરાણોમાંથી મળી શક્યો નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે-આ મંદિર વજ્રનાભે કરાવ્યું નથી, પણ ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપર જૈનીલોકોએ કરાવ્યું છે, અને

તેમાં પાર્શ્વનાથની મૂર્તિની સ્થાપના કરી હતી, તે મૂર્તિ હાલ નગરમાં છે. વળી મૂર્તિના ચરણમાં લખ્યું છે કે-આ મૂર્તિ જગત દેવાલયમાં સ્થાપિત કરી હતી.

દ્વારિકા વૈષ્ણવતીર્થ રૂપે હતું એ માટે પણ પુરાણો સિવાય કોઈ પ્રાચીન-ઐતિહાસિક પ્રમાણ મલતું નથી. સદ્ગત મનસુખરામ. મ. ત્રિપાઠી જણાવે છે કે વિ. સં. ૧૨૦૦ પછી દ્વારિકા વૈષ્ણવતીર્થ રૂપે સ્વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું હોય એમ જણાય છે.”

આ જગત દેવાલયના મંદિરની દિવાલ પર ખારીશમાં તીર્થંકરશ્રી નેમિનાથ ભગવાનની જાન, પશુઓ, પશુખચાવ, તે નિમિત્તે રથ પાછો વાળવો વગેરે ચિત્રો થોડાં વર્ષો પહેલાં વિદ્યામાન હતાં. માથકવાડ રોટે બ્યારે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર શરૂ કરાવ્યો ત્યારે જો. ના. માંધીએ માથકવાડ સરકારને સૂચના આપી હતી કે જીર્ણોદ્ધાર વખતે આ લીંઘચિત્રોની રક્ષા કરવામાં આવે. રોટે તરફથી આ વસ્તુ સ્વીકારવામાં પણ આવી હતી તેમ જ તે વખતના દ્વારિકાની ગાદીના શંકરાચાર્યજીએ પણ કબૂલ્યું હતું કે દિવાલ ઉપરનાં ચિત્રો જૈનધર્મને લગતાં છે.

આ બધા પ્રમાણો એ જ સૂચવે છે કે દ્વારિકાનું જગત દેવાલય જૈન ધર્મનું ગુપ્તકાલીન જૈન મંદિર છે. કેટલાક તો ત્યાં સુધી કહે છે કે-વસ્તુતઃ આ દ્વારિકા જ નથી. આ તો શંખોદ્ધારસ્તીપ છે. વૈષ્ણવોની દ્વારિકા અહીંથી ૧૧ કોષ દૂર કેડીનારની પાસે છે. ગમે તે સંયોગોમાં અહીંનું જૈન મંદિર વૈષ્ણવોના હાથમાં આવ્યું અને શંખોદ્ધારને દ્વારિકા માનવા લાગ્યા.

પરિશિષ્ટ ૧ લું

શ્રી પાર્શ્વનાથકલ્પ

સુર અસુર ખેચર કિન્નર અને જ્યોતિષી દેવોનાં સમુદાયરૂપ મધુકરોથી યુક્ત તથા ભુવનની લક્ષ્મીનું સ્થાન એવા જિનેશ્વરનાં ચરણકમળને હું નમું છું (૧) પૂર્વ મુનિગણવડે કરીને અવિકલ્પ એવા ઘણા કલ્પોની અંદર સુર નર અને ધરણેન્દ્રથી પૂજાયેલા શ્રી પાર્શ્વનાથ જિનેશ્વરનું જે ચરિત્ર કહેલું છે (૨) તે પાર્શ્વનાથ કલ્પને સંકીર્ણ શાસ્ત્રોમાં લાગેલી છે ચિત્તવૃત્તિ જેની એવા ધર્મી જનોના આનંદને માટે સંક્ષેપથી કહું છું (૩) ભવનાં દુઃખનાં ભારથી ભારી છે અંગે જેનાં એવા હે ભવીભવે ! ભવનાં બ્રમણને છેલ્લાને માટે મારાવડે ફરીથી સંક્ષેપથી કહેવાતો આ કલ્પ સાંભળો (૪) એ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનાં વિજયા, જયા, કમઠ, પદ્માવતી, પાર્શ્વ-યક્ષ, વધરૂટા, ધરણ અને સોળ વિદ્યાદેવી અધિષ્ઠાયક દેવદેવીઓ છે (૫) પ્રતિમાની ઉત્પત્તિની ખીના [પ્રાચીન] કલ્પમાં કરી છે છતાં પણ વિસ્તારના ભયથી આ કલ્પમાં કહેતો નથી કેમ કે (વિસ્તાર થવાથી) આ કલ્પને કોઈ વારંવાર ભણે નહિં (૬) જે સમુદ્રને ચુલુક પ્રમાણ બનાવે, તારાનાં વિમાનોની સંખ્યા ગણે તે પણ પાર્શ્વ જિનની પ્રતિમાના મહિમાને કહેવાને માટે સમર્થ થઈ શકતો નથી. (૭) આ પુરાણી પાર્શ્વજિન પ્રતિમાને અનેક સ્થાનોમાં બિરાજમાન કરીને ખેચર સુર અને રાક્ષસોએ ઉપસર્ગની શાંતિને માટે પૂજી છે. (૮) માનવીઓનાં મનની નિઃશ્ચલતા કરવાને માટે-પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમાને ઇન્દ્ર વગેરેએ જે મહિમા કરેલો છે તે જ હું કેટલોક કહું છું (૯) જે વખતે આ ભરતક્ષેત્રમાં સુર અસુરથી વહિત છે ચરણ જેનાં એવા મુનિસુવ્રત જિનેશ્વરરૂપી સૂર્ય બબ્બે ભવરૂપી કમલોને વિકસ્વર કરતા હતા (૧૦) તે વખતે શ્રેષ્ઠ ચંપાપુરીના સમુદ્રના કાંઠે જ્યોતિષી દેવો મહર્ષીઓથી વખણાયેલી આ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા હતી (૧૧) શકના કાર્તિક શેઠના ભવમાં વ્રત લીધા પછી આ પ્રતિમાના ધ્યાનથી સેંકડો અભિમુદ

સિંધ થયા. (૧૨) લૌધર્મ ઇન્દ્ર તે પ્રતિમાના મહાત્મ્યને અવધિજ્ઞાનવડે જાણીને દિવ્ય મોટી વિભૂતીવડે કરીને ત્યાં જ રહેલી તે પ્રતિમાને પૂજવા લાગ્યા (૧૩) એમ કાળ વ્યતીત થયો અને કેકેયીના વચનથી રામ વનવાસ પામ્યા, (તે વખતે) રાઘવને અને લોકોને પ્રભાવ દેખાડવાને માટે ઇન્દ્રના વચનથી (૧૪) રતન-જડિત ત્રિદાધર યુક્ત બે દેવોએ દંડકારણ્યમાં અશ્વ સહિત રથ અને પ્રતિમાજી રામચંદ્રને આપ્યાં (૧૫) રામચંદ્રજીએ ભક્તિભર્યા ભાવે સીતાથી લાવેલા કુસુમો-વડે કરીને તે પ્રતિમાને સાત માસ અને નવ દિવસ સુધી પૂજી (૧૬) ઉલ્લાસન ન કરી શકાય એવા પ્રબલ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખ રામને આવેલું જાણીને દેવો તે પ્રતિમાને ફરીથી તે [પ્રતિમા પૂર્વે જ્યાંથી લાવ્યા હતા ત્યાં] સ્થાનકમાં લઈ ગયા (૧૭) અને ફરીથી પણ શક્ર (એ પ્રતિમાને) દિવ્ય ભોગો અને ઉચ્ચ ભક્તિથી પૂજવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ અગિયાર લાખ વર્ષ સુધી પૂજી, (૧૮) તે કાળમાં યદુ વંશમાં બળદેવ, કૃષ્ણ અને જિનનાથ ઉત્પન્ન થયા અને યૌવન વયને પામ્યા, કૃષ્ણ રાજ્યને પામ્યા (૧૯) જરાસંઘ સાથેની લડાઈમાં પોતાનું સૈન્ય ઉપસર્ગ યુક્ત થયું ત્યારે ઉપસર્ગની શાંતિના ઉપાય માટે કૃષ્ણ મહારાજે નેમિ-નાથને પૂછ્યું (૨૦) તે પછી ભગવાને કહ્યું કે-પુરુષોત્તમ, મારા સિદ્ધિગમન પછી આસી હજાર સાતશે ને પચાસ વરસે (૨૧) વિવિધ અધિષ્ઠાયકવડે નમાયેલાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ અરિહંત થશે, જે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાનાં નહવણ જળનું સિંચન કરવાથી લોકમાં ઉપદ્રવની શાંતિ થશે (૨૨) હે સ્વામી! હાલમાં તે જાણીતી પ્રતિમા ક્યાં રહેલી છે. આ પ્રમાણે વાસુદેવવડે પૂછાયું ત્યારે નેમિનાથે કહ્યું કે-તે પ્રતિમા ઇન્દ્રથી પુબ્ધ છે. (૨૩) અહીં જિનેશ્વર અને કૃષ્ણ મહારાજના મનોગત ભાવ જાણીને ઇન્દ્રે માતલી નામના સારથી સહિત રથ અને પ્રતિમાને આપી (૨૪) આથી સુરારી ખુશી થયા અને કપુર વગેરેના રસ-વડે નહવણ કરીને સુગંધીથી પરિપૂર્ણ અને નિર્મળ બાવનાચંદન અને શ્રેષ્ઠ પુષ્પો-વડે કરીને પ્રતિમાને પૂજી (૨૫) પછી ઘેરાયેલું સૈન્ય સ્વામીનાં નહવણ જળવડે કરીને છંટાયું. ઉપસર્ગો દૂર થયા જેમ યોગીના ચિત્તથી વિષધરૂપ ઉપદ્રવો દૂર થાય છે તેમ (૨૬) પ્રતિવાસુદેવ બહુ દુઃખની ખાણ સમું મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે યાદવ રાજાના બળવાન સૈન્યમાં જયજયનાદ થયો (૨૭) તે જ વિજય સ્થાનમાં શ્રી જિનેશ્વરના આદેશથી પાર્શ્વ પ્રભુનું નવીન ગિળ ભરાવ્યું અને શંખપુર નામનું નવીન શહેર વસાવ્યું અને તે નગરમાં નવીન પાર્શ્વ પ્રભુનું ગિળ સ્થાપન કરીને (૨૮) આ પ્રતિમાને (ઇન્દ્રે આપેલી પાર્શ્વ પ્રભુની પ્રતિમાને) સાથે લઈને ગયેલા કૃષ્ણ વાસુદેવનો રાજાઓએ વાસુદેવપણાનો મોટો ઉત્સવ કર્યો (૨૯) ત્યારબાદ કૃષ્ણ વાસુદેવે મણિ, કંચન અને રતનજડિત પ્રાસાદમાં સ્થાપન કરીને આ પ્રતિમા સાત સો વરસ સુધી પૂજી (૩૦) દેવતાવડે યાદવની જાતનો અને દારિકાનો નાશ થયો ત્યારે સ્વામીજીના પ્રભાવથી દેવાલયોને અગ્નિ લાગ્યો નહિ (૩૧) તે વખતે સમુદ્રવડે

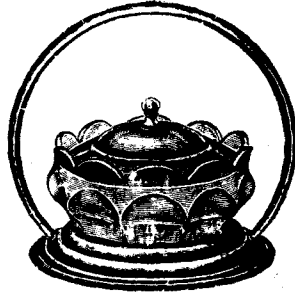
અપલ લહરીરૂપ હાથવડે કરીને નગરીની સાથે શ્રેષ્ઠ મંદિર યુક્ત નીરની અંદર લવાયા (૩૨) તે વખતે ત્યાં નાગરમણીઓ સાથે રમવાને માટે આવેલા તક્ષત નાગેન્દ્રવડે કરીને પાપને હણનારી આ પ્રભુ પ્રતિમા દેખાઈ (૩૩) તે પછી (નાગેન્દ્રે) ઉલ્લાસપૂર્વક અને નાગરમણીઓનાં સુંદર નાટારંભ યુક્ત મોટા મહોત્સવપૂર્વક એંશી હજાર વર્ષ સુધી પૂજી (૩૪) તે અવસરે પશ્ચિમ દિશાના અધિપતિ શ્રેષ્ઠ વરુણ દેવે સમુદ્રને જોતાં તક્ષતવડે પૂજાયેલા ત્રિભુવનસ્વામી શ્રી પાર્શ્વનાથ(પ્રતિમા)ને જોયા (૩૫) આ તે જ જગતના પ્રભુ છે જે પૂર્વે સુરનાથવડે પુજાયા હતા માટે હાલમાં મને પણ સ્વામીના ચરણકમળનું શરણું યોગ્ય છે (૩૬) પરિપૂર્ણ ચિંતિત અર્થની (મનવાંછિત) ફલની પ્રાર્થના કરીને નિરંતર જિનેશ્વરને પૂજવા લાગ્યો. આમ ચાર હજાર વર્ષ થયા તે સમયે (૩૭) આ ભરત ક્ષેત્રમાં લોકોનાં તિલક સમાન શ્રી વર્ધમાન જિનેશ્વરરૂપી પાણીના પ્રવાહવડે કરીને ભગ્ય જીવરૂપ ધાન્યને સિંચતા હતા (૩૮) કાંતિની કળાવડે કલુષિત કર્યા છે સુરપુરરૂપી કમળો. જેણીએ એવી કાંતિનગરીમાં શુભ છે સમુદાય જેનો એવો ધનેશ્વર નામનો સાર્થવાહ રહેતો હતો.

(૩૯) તે શેઠીઓ એક વખત વહાણની મુસાફરી કરવા નીકળ્યો અને વહાણને ચલાવનાર નાવિક યુક્ત સિંહલદ્વીપમાં પહોંચ્યો (૪૦) ત્યાં કરીયાણાના સમૂદ્રને ગ્રહણ કરીને વેગવડે પાછાં આવતાં તેનું વહાણ એકદમ સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં થંભી ગયું (૪૧) જેટલામાં ઉદાસીન થએલો તે વિચાર કરે છે તેટલામાં શાસનદેવી પદ્માવતી પ્રગટ થઈને બોલી-હે વત્સ ! તું બી નહિ, (મારું) વચન સાંભળ (૪૨) હે ભદ્ર ! જગતમાં અજ્ઞાન અને અભિમાનનું મદન કરનાર અને વરુણ દેવતાવડે કરાયો છે મહિમા જેનો એવા પાર્શ્વજ્ઞિન અહીં સમુદ્રના તળીએ રહેલા છે તેને તું સ્વસ્થાનમાં લઈ જા (૪૩) હે દેવી ! સમુદ્રના તળીયાથી જિનેશ્વરને ગ્રહણ કરવામાં મારી શક્તિ ક્યાંથી હોય ? આ પ્રમાણે ધનેશે કહ્યું ત્યારે શાસન દેવી બોલી (૪૪) હે આવક ! મારી પાછળ આવીને પ્રવેશ કર, અને કાચા સુતરનાં તાંતણાવડે પ્રભુને કાઢ અને વહાણમાં બેસાડીને તારી નગરીમાં સ્વસ્થ થઈને લઈ જા (૪૫) હવે ઉત્પન્ન થએલા હર્ષની પ્રકૃષ્ટતાથી વિકસર છે રોમરાય જેનાં અને મહાસત્વશાળી એવા તેણે (સાર્થવાહે) ત્રણ લોકનાં નાથને ગ્રહણ કરવાને માટે (દેવીનાં કહ્યા પ્રમાણે) સર્વ કર્યું (૪૬) અને ક્ષણવારમાં પોતાના સ્થાનમાં આવ્યો અને સમીપમાં તંબુઓ ઠોકાવીને જ્યાં રહ્યો છે ત્યાં તે મનુષ્યો સન્મુખ આવ્યા (૪૭) સૌભાગ્યવતી નારીઓનાં ધવલમંગલવડે અને ગંધર્વનાં ગીત વાજિંત્રના શબ્દવડે કરીને દિશાઓને ઊંચી કરતાં અને દાનને આપતાં નાથને પ્રવેશ કરાવ્યો (૪૮) અને કાંતિ નગરીમાં ચંદીની જેમ સ્વચ્છ કાંતિવળો પ્રાસાદ કરાવીને ત્રિભુવનનાયકને બિરાજમાન કર્યા અને ભકિતથી હંમેશાં પૂજવા લાગ્યો. હવે ધનેશ્વર મૃત્યુ પામ્યો છતાં પણ

નમરનાં શ્રેષ્ઠ નાગરિકોવડે પુજાતા પ્રભુને એક હજાર વર્ષ વ્યતીત થયાં (૫૦) તે વખતે ત્રણ કાળના જ્ઞાનથી યુક્ત પાદલિપ્ત ગણધરના આદેશથી કાંતિ પુરીમાંથી પરિકર રહિત દેવાધિદેવની મૂર્તિને રસસ્થાનન માટે આકાશમાર્ગે મેળવીને નામાભ્યુન નામના યોગીન્દ્રે પોતાના સ્થાનમાં આણી (૫૧-૫૨) કૃતાર્થ થએલો યોગી— નાથને અટવીમાં ભૂમિમાં મૂકીને મયેા અને રસસ્થાનથી સ્થાનન નામનું તીર્થ થયું (૫૩) ઉગેલા વાંસની જાળની અંદર કંઠ સુધી ભૂમિમાં રહેલ અને ગાયનાં દૂધવડે સ્નપિત છે અંગ જેના એવી (આ પ્રતિમાનું) મનુષ્યોવડે કરીને યક્ષનામ કરાયું (૫૪) આ પ્રમાણે ત્યાં રહીને પૂજાતાં જનનાથને પાંચસો વરસ થયાં ત્યારે ધરણે કરેલ છે સાનિધ્ય જેને અને જાણ્યો છે સૂત્રનો સાર જાણે એવા (૫૫) વળી દૂર કર્યો છે દુઃખને આપનારો રોગનો સમૂહ જેણે એવા અભયદેવ- સૂરિએ અત્યંત મહિમાથી દીપતું તીર્થ પ્રકટ કર્યું (૫૬) મોટા મોટા મહિમાથી શોભતા લગવાન ફરીથી કાંતિ પુરીમાં જશે. ત્યાં સમુદ્રમાં અને ઘણા ઘણા નગરોમાં જશે (૫૭) આ પ્રતિમાનાં ભૂતકાળનાં અને ભવિષ્ય કાળનાં સ્થાનોને કહેવાને કોણ સમર્થ હોય ? (ખરેખર જો તે હજાર મુખવાળો અને લાખ જીભવાળો હોય તો પણ કહેવાને સમર્થ નથી (૫૮) પાવાપુરી, ચંપાપુરી, અષ્ટાપદજી, રેવતગિરિ, સમેત- શિખર, વિમળગિરિ, કાશી, નાસિક, મિથિલા, રાજગ્રહી પ્રમુખ તીર્થોને વિષે (૫૯) યાત્રા કરવાથી-પૂજા કરવાથી અને પાર્શ્વ પ્રભુની પ્રતિમાનાં દર્શન માત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે (૬૦) પાર્શ્વનાથ સ્વામીને વંદન કરવાની ભાવના માત્રથી એક માસના ઉપવાસનું ફળ મળે છે અને પ્રતિમાનાં દર્શન કરવાથી છ માસના ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે (૬૧) વળી પ્રભુની દષ્ટિમાં દેખાયેલો મનુષ્ય જો પુત્ર રહિત હોય તો બહુ પુત્રવાળો, ધન રહિત હોય તે સૌભાગી થાય છે (૬૨) પ્રભુ પ્રતિમાને નમન કરનાર મનુષ્યને અન્ય ભવમાં મૂર્ખપણું, ખરાબ સ્ત્રી, ખરાબ જાતિ, ખરાબ જન્મ, ખરાબ રૂપ અને દીનપણું થતું નથી (૬૩) અજ્ઞાન દોષથી મૂઠ થએલા લોકો અડસઠ તીર્થની યાત્રા કરવાને માટે ભ્રમે છે છતાં તેનાથી પણ પાર્શ્વ પ્રભુને નમસ્કાર કરવાથી અનંત- ગણું ફલ મળે છે (૬૪) એક પુંપથી તીવ્ર ભાવથી પ્રભુ પ્રતિમાને જે પૂજે છે તે રાજઓના સમુદાયના મસ્તકોથી સ્પર્શ કરાયેલા છે ચરણો જેનાં એવો ચક્રવર્તી થાય છે. (૬૫) જે પ્રભુ પ્રતિમાની આઠ પ્રકારે પરમ ભાકતથી પૂજા કરે છે તેના ઈર્વાદિ પદ્ધતિઓ હાથરૂપ કમળમાં રહેલી છે (૬૬) જે પ્રભુનાં શ્રેષ્ઠ મુકુટ, કુંડળ અને જાળુખંધ કરાવે છે, તે ત્રણે ભુવનમાં મુકુટ સમાન થઈને જલદી સિદ્ધિસુખ પામે છે (૬૭) ત્રણે ભુવનમાં ચૂડા રત્ન સમાન જેમનાં નેત્રને અમૃતની શલાકા સમાન એવી આ પ્રતિમા જેણે દીઠી નથી તેઓનું મનુષ્યપણું નિરર્થક છે (૬૮) શ્રી સંઘદાસ ઝુનિએ પ્રતિમાનો લઘુકલ્પ બનાવેલો છે પણ મેં તો મોટા કલ્પમાંથી અલ્પ સંબંધનેા ઉચ્ચાર કરેલ છે (૬૯) જે આ કલ્પને જાણે, સાંભળે અને ચિંતવન કરે તે કલ્પવાસીઓમાં ઈર્ષ થઈને સાતમે ભવે સિદ્ધિ પામે છે (૭૦) જે ફરી ગૃહ

કૈત્યમાં પુસ્તકમાં લખાવીને કલ્પને પૂજે છે તે નારક—તિય'ચોમાં કહી ઉત્પન્ન થતો નથી અને દુર્લભબોધી થતો નથી (૭૧) (આ કલ્પ) દિવસના ભણવાથી સિંહ, સમુદ્ર, અગ્નિ, હાથી, રોગ, ચોર, સર્પ, અહ, નૃપ, શત્રુ, પ્રેત, વેતાળ અને શાકીનીના ભયો નાશ પામે છે. (૭૩) જેનાં હૃદયમાં આ કલ્પ રહ્યો છે તે ભવ્ય જીવોને આ કલ્પ વિલાસ કરતા કલ્પવૃક્ષની માફક વાંછિતને આપે છે (૭૩) પૃથ્વીરૂપ કાંડીઆવાળો સમુદ્રના જળરૂપ તેલવાળો એવો મેરુપર્વતરૂપ દીવો જ્યાં સુધી મનુષ્ય ક્ષેત્રને પ્રકાશ કરે છે ત્યાં સુધી આ કલ્પ જયવંત વર્તો (૭૪)

ધતિ શ્રી પાર્શ્વનાથકલ્પ સમાપ્ત.

પરિશિષ્ટ રજુ

ચૈત્યપરિપાટી સ્તવન

સરિ^૧ સરસતિ સામિણિ^૨ તૂં રૂપકિ મઝ કંઈ જિમ ચિત્ર પ્રવાહી;
ત્રિહુ^૩ ભૂયણે તીરથ છાંઈ અપાર તહિં તુઠીય લાભઈ તીરપાર (૧)

વાંદઉ શેત્રુંજ^૪ સિરિ આદિનાથ રાજલિ વર ઉજાંતિ નેમિનાથ;
અનંત અહીસી આદિ તિત્ય સિદ્ધક્ષેત્રિ અનંતા સિદ્ધ જત્ય (૨)

જુનઈગઢિ^૫ પાસ ને જલવિહાર, નવપદ્મવ મંગલપુરિ મઝાર;
પુરિ પાસ રિસહ^૬ મયણી જુહારિ ભુંભિલીય સંપ્રતિક ગઈ વિહારી (૩)

પાટણી ચંદ પર પાય પણઉ ઉનાગઢિ મરૂદેવી તણુઉ;
અમહરિ^૭ હરિષઈ પાસભેદિ અદબદ આદીસર દીવખેટિ^૮ (૪)

^૯ભેલગ પુરિવાંદઉ ધૃતકલોલ^{૧૦} મહપ સિરિવીર કંઈ કલોલ;

તલાઝઈ^{૧૧} અઈરાદેવી મદહાડ પાલીતાણુ એ પાસ રૂંચર વિહાર (૫)

૧, શેત્રુંજય, શ્રી આદિનાથ, ૨, ઉજ્યાંત (ગરનાર-જુનાગઢ) શ્રી નેમિનાથ, ૩, જુનાગઢ તેજપાલવિહાર, ૪, માંગરોલ નવપદ્મવ પાર્શ્વનાથ, ૫, મણી (?) પાર્શ્વનાથ ૬, ભુંભલી (જેઠવાઓની) સંપ્રતિરાજાઓનું મંદિર, ૭, પટણુ (પ્રભાસ-પાટણુ) ચંદ્રપ્રભ, ૮, ઉના શ્રી આદિનાથ, ૯, અમહરા, પાર્શ્વનાથ, ૧૦, દીવ ખંદર અદબદ-શ્રી આદિનાથ ૧૧, ભેલમપુર (?) ધૃતકલોલ, ૧૨, મહુઆ, શ્રી મહાવીર, ૧૩, તલાખા શાંતિનાથ, ૧૪, પાલીતાણુ કુમારવિહાર પાર્શ્વનાથ-

૧ ઘોઘે નવખંડ નમે સુખઉ જિણુ દીઠઉં હિય હરિખન થાઉં;
 ૨ હોંસુરિ પલાવિ સૂરયતિ પાસ રાનેરિ રિસહસિરિ નેમિવાસ. ૬
 ૫ નવસારીય વંદઉ સંતિ નાર, ખિહું દમણી સંજાણુ શ્રી પાસનાર;
 ૮ સોપારઘ જીવિતસામિ જાણિ જસ દંસણી મૂ મતિરદઉ ઠાણિ. ૭
 ૯ નાસઠિ ચંદપર ચંદકંતિ પાઈઠાણુ સુવય જિણુહર ભંતિ;
 ૧૧ કાન્હડઈ આદીસર ઉટ્ટુ દેહ જસ લાભય આદિ અનંત છેહ. ૮
 ૧૨ કુલપાકિ રિસહ નીલવન્ત દૂરિ અલીઅલ જસ દીસઈ ચંદસૂર;
 ૧૩ સિરિપુરિ વાંદઉ અંતરિષ પાસ ઉંકાર સંતિમ જિણુસર સુપાસ. ૯
 ૧૪ ઉજેણી, માંડગવઠ, સુરી ગિરંમિ, લાગી રઠ, પેથડ જિણુહરંમિ;
 ૧૭ નાંદુડિ, ડભોઈ નમુંય પાસ, સીધપુરિ અંકલેસરિ સુપય પાસ. ૧૦
 ૨૧ ઘણુદીની પુરી ચિષલીય ગામિ, ચાંદખડિ કલવર ગઈપ ધાર ઢામિ;
 ૨૪ વડહીય, સીણુર સંપડયંમિ, કમિ પાસ રિસહ વાંદઉ જયંમિ. ૧૧

૧. ઘોઘા, નવખંડા પાર્શ્વનાથ ૨, હીસુરિ (૧) ૩ સુરત, પાર્શ્વનાથ, ૪, રાંદેર
 ઋષભદેવ અને નેમિનાથ. ૫, નવસારી શાન્તિનાથ ૬-૭ દમણ અને સજણ
 ખન્ને ઠેકાણે પાર્શ્વનાથ. ૮, સોપારા જીવિતસ્વામી ૯, નાસિક (દક્ષિણ) ચંદ્રપ્રભ
 ૧૦, પ્રતિષ્ઠાનપુર. (પૈઠ) સુવત જિનમંદિર, ૧૧. કાન્હડ (?) કાચોત્સર્ગરથ.
 આદિનાથ, ૧૨, કુલપાકી (દક્ષિણ હૈદ્રાબાદ તરફ) નીલવણુ શ્રી આદિનાથ, ૧૩,
 સિરપુર, અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ. ૧૪, ઉંકાર (નેમાડમાં નર્મદકાંઠે) સપ્તમ સુપાર્શ્વનાથ
 ૧૫-૧૬ ઉજેણ, માંડગવઠ અને દેવગિરિ (દોલતાખાદ) આ ત્રણે ઠેકાણે
 પેથડકુમારના જિનમંદિરો, ૧૭-૧૮, નાંદોદ અને ડભોઈ શ્રી પાર્શ્વનાથ, ૧૯-૨૦
 સિદ્ધપુર (?) અને અંકલેશ્વર મુનિસુવત અને પાર્શ્વનાથ. ૨૧-૨૬, ઘણુદેવી,
 ચીખલી ગામ (?) ચાંદવડ, (ચાણોદ) (?) વડહી (?) સીનોર અને સણુખેડા-
 માં કમથી પાર્શ્વનાથ અને આદિનાથ.

સમલીય સુદંસણુ દેવિ ત્રિહારિ, ભર્યચિ થુણી સુવય ગિણુ બુહારી;
 અગ્યાર દેવલિ દેવ વાંદિ કાવી રિસહિસર નમીય નાંદિ. ૧૨
 ખંભાયતિ થંભણાધીશ દેવ જાણુ નિતુ નિતુ હું કડું સેવ;
 ૫૮ ચાલીનચૈત્રપ્રગાદિ દેવ છત્રીશ દેવલા વાંદિ દેવ. ૧૩
 ૪ ડહડહ સંતિ ધવલધ પાસ રંમ રમવીણુ આદીસર હાથિ દ્રમ;
 ૬ ખેસરંડી અસાઉલી રીસુહનાથ સેરીસે પાસ છછ ઉદ્ધકાય. ૧૪
 ૯ પંચાસરી કલહલી વીર નેમી સંધિસરિ પાસ પાડલધ નેમિ;
 ૧૩ કડી કપડવાનીજી નમું પાસ સત્રપણુપુરી વહુ સંતિ પ.સ. ૧૫
 વણુરાય નીવેસીય ખહુ જતી પંચાસરી પાટણી નમુંય જની;
 ચહસવી(તી) દેવલે નીનુ વિરાણી વાંદઉ જણુ ભત્તરી ચિત ઢાણી. ૧૬
 ૧૭ સિંધપુર ચહ ખાર ઈસીર ત્રિહારિ વીર નેમીસર તારી;
 ૧૮ પાયવડ ઉચરી જીવંત સામિ ભલડીઅ પાણુપૂર પાસ સામી. ૧૭

૧ ભર્યમાં સુઃશંના દેવીનો સમળીવિહાર શ્રી મુનિસુવતસ્વામિ તથા
 અગિયાર મંદિરો, ૨ કાવિ (મહી નદીના મુખ આગળ) આદીશ્વરદેવ,
 ૩. ખંભાત-સ્થંભનક પાર્શ્વનાથ આદિ છત્રોસ જિનમંદિરો (આ શિખરખંધી
 દેરાસરોની અપેક્ષાએ લાગે છે) ૪ ડહડર (?) શાન્તિનાથ, ૫ ધોળકા,
 પાર્શ્વનાથ, વીણા આદિનાથ. ૬-૭ ખેસકંડી અને અસાઉલી (આસાપહી)
 રૂપભદેવ, ૮ સેરીશ પાર્શ્વનાથ, ઉર્ધ્વકાય, કાયેત્સર્ગસ્થ ૯ પંચાસરા વીર-
 પ્રભુ ૧૦ કલ્હોલ, નેમિનાથ, ૧૧ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ, ૧૨ પાડલધ (પાટડી)
 (?) નેમિનાથ, ૧૩-૧૪ કડી અને કપડવંજ શ્રી પાર્શ્વનાથ. ૧૫ સંખલપુર,
 શાંતિનાથ અને પાર્શ્વનાથ, ૧૬ પાટણુ વનરાજસ્થાપિત શ્રી પાર્શ્વનાથ આદિ ચારસો
 (?) જિનમંદિરો, ૧૭ સિંધપુર મહાવીરદેવ અને નેમીશ્વર આદિ ચાર અને ખાર
 (૧૬) જિનાલયો, ૧૮ વાયડ જીવંતસ્વામી મંદિર ૧૯-૨૦ ભીલડીઆ અને
 પાણુપુર પાર્શ્વનાથ.

૧ વીજપુરી ૨ વિસલપુરિ ૩ બ્રહ્મણી ૪ થિરોડ ૫ ઉવેસિતૂં ૬ રહિય ૭ ઠાણિ;
 ૮ સાંચઉર ૯ મોઢેરા પ્રમુખ ૧૦ ઢામિ, ૧૧ લણિઉ છું ૧૨ તાહરધ વીર નામિ. ૧૮
 ૧૩ તારણગઠિ ૧૪ અજીય ૧૫ ઇડર નમેઉ કિરડિરાય ૧૬ થાળીય રિસ દેઉ;
 ૧૭ આત્રસુંબઈ ૧૮ મહુડા ૧૯ સધ સંતિ વરિ, ૨૦ ઢંકનયરી ચેત્રણ પાસ વીર. ૨૯
 ૨૧ કહરેડય ૨૨ લીખાડેધ ૨૩ ચિત્રકૂટિ ૨૪ નાગદ્રહિ ૨૫ પાસ તૂં નમી ધૂટિ;
 ૨૬ પાખારાકરિ ૨૭ કાકરી, ૨૮ કિસહ-સતિ, ૨૯ આવલેય રિસહ ૩૦ દહીઉદ્રે સતિ. ૨૦
 ૩૧ મજદ્રિ ૩૨ ધનેરે ૩૩ જધરાલ ૩૪ તરવાડઈ ૩૫ આરાસણિ ૩૬ મિલ્લમાલિ;
 ૩૭ સિરિપાસ રિસહ નેમિ ચરણ લીણ-વાલી ૩૮ બિત્રીસી રામઈ ૩૯ રામસીણી. ૨૧
 ૪૦ જરાઉલિ ૪૧ ભેટઉ પાસનાહ, ૪૨ હિતત્યૂ ૪૩ ચ્છૂટઈ ૪૪ ભાવઈ હુઉ સણાહ;
 ૪૫ દૂબ્યા વાડાની ૪૬ દુરઈ સાર ૪૭ એ ૪૮ રૂજી ૪૯ જસહ વાર વાર. ૨૨
 ૫૦ અદબદગિરિ ૫૧ ગરૂયધ ચડીય ગેલિ આદીસર દીઠઈ રંગરેલી;
 ૫૨ લૂણીગવસહી ૫૩ બાલબ્રહ્મચારી ૫૪ બાવીસ મહ ૫૫ જણવર તું ૫૬ જુહારિ. ૨૩
 ૫૭ નાદીય વડાઉલી ૫૮ બજણ વંમિ હાથુડી ૫૯ મુંડયલઈ ૬૦ નાણુયમિ;
 ૬૧ સાદ્રડી ૬૨ કાસદ્રરી ૬૩ વડગામી ૬૪ મડાહડિ ૬૫ વીર જતતસ્વામી. ૨૪

૧-૬ વીજપુર, વિસલપુર, બ્રહ્મણ (આબૂની પસે), થગદ, સાચોર અને મોઢેરા પ્રમુખ તીર્થમાં શ્રી મહાવીર. ૭. તારંગા અજિતનાથ ૮, ઇડર કીર્તિશયરથાપિત રૂપમદેવ. ૯, આંતરસૂમા (અમદાવાદ પાસે) શાન્તિનાથ. ૧૦, મહુડા-મહાવીર દેવ. ૧૧, ઢંક પાર્શ્વનાથ ૧૨, ચેત્રણ મહાવીર દેવ, ૧૩-૧૬ કરેડા, લીખાઢરા, ચીતેડ અને નામદામાં શ્રી પાર્શ્વનાથ, ૧૭, પાખર (?) રૂપમદેવ, ૧૮, કાકેર. શાંતિનાથ, ૧૯, આવલેય રૂપમદેવ ૨૦, ઢંધપદ શાંતિનાથ, ૨૧-૨૬, મજદા. ધનેરા, જધરાલ, તરવાડા, આરાસણ અને ભિલમાલ રથનોમાં-પાર્શ્વનાથ, રૂપમદેવ અને નેમિનાથ ભગવાન, ૨૭-૩૧, વાત્રા, બિરમ, રામઈ, રામસેય અને જરાઉલામાં પાર્શ્વનાથ ૩૨, આબુ અદીશ્વર ભગવાન, લુણિગવસહીમાં શ્રી નેમિનાથ ૩૩-૪૨, નાંદીયા, વડાવલી,

૧ ચા૩પી ૨ ફલઉધી ૩ સમીપપાસ ૪ જલઉડી ૫ નાગઉરીજઈ ૬ ઉચીપાસ;
 ૭ કલીકુંડી ૮ વાણારસા ૯ મહુરીપાસ ૧૦ સયરાચરિ ૧૧ જગિથિઉ પુરઈ આસ. ૨૫
 ૧૦ ઢીલી ૧૧ છઈ રાવણ પાસણામ, ૧૨ હથિણાઉર અરસંતિ કુંથ ઠામ;
 આદીસર નઘ નમઈ સદુ કંઠ આલઈ ૧૩ જલધરિ જઈય જોઈ. ૨૬
 વૈભાર અઠાવય ગિરિવરંભિ સમેતસિહરિ મણી મંદીરંભિ;
 ચઉવીસ જિણુવર નમુંય પાય ચકાહિવ થાપીય ભરહરાય. ૨૭
 સત્તાણુવઈ સહસ ત્રેવીસ તોઈ ચાલુસી લખ ચેઈય અટ્ટ લોય;
 પાયાલિ ભવણમય દહનકાય સન્ત કોડિ બહુન્તરિજ્ઞાણ ગાય. ૨૮
 નંદિસરિ કુંડલી રૂયગી સાઠિ પ્રાસાદ ચઉધારા અચ્છ ધાઠ;
 ઈણુ પરિવાંદહં જિણુભવણુ જોઈ, બત્રીસ સઘચુણુ સઠિ તિરીયલોય. ૨૯
 પત્તરસઘ કોડિ આયાલ કોડિ અઠાવન લાખ નઘ અસીય જોડિ;
 છત્રીસ સહસ શાસતા ખિંખ, હુંવાંદહં નિતુનિતુ નિરવિલંખ. ૩૦
 જોસી વ્યંતરમાંહિ અસંખ કોડિ જિનભૂચણુ નમું કર જે જોડી;
 સિરિ રિસહ ચંદ્રાણુ વારિસેણુ વર્ધમાન નમું તહિં તતખેણુ. ૩૧
 અતીત અનાગત વર્તમાન, તીર્થંકર વીસઈ વિહરમાન;
 હુનિ કોડિ કવલધર નમુંય પાય હુનિ કોડિ સહસનઘ સમણરાય. ૩૨
 જહિ જન્મ હુઉ જિણિ લીધી દિખ્યા ઉપનહં જ્ઞાનઈ લાધઈ મુખ;
 નહિં દેસના ધીધી સામિસાલ સવિ ભૂમિ ફરસિય દુઃખ ટાલિ. ૩૩

બજણી, હથુડી, મુંડથલા, નાણાં, સાદડી, કાસદ્રા, વડગામ અને મહાર ગામમાં શ્રી જીવિતરવામી-શ્રી મહાવીર.

૧-૬ ચા૩પ, ફલોધી, સમી, જલોર, નાગોર અને ઉચા (૧) ગામમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ, ૭-૯ કલિકુંડ પાર્શ્વનાથ, બનારસ અને મહુરી પાર્શ્વનાથ, ૧૦. દિલ્લી-રાવણા પાર્શ્વનાથ ૧૧, હસ્તિનાપુર-શાંતિનાથ-કુંથુનાથ, અને અરબિન, ૧૨; જલધર (મંગડા) શ્રી આદિનાથ.

પુરિ પાટણિ નેસ નવેસ દેસ ગિરિ કંદરિ જલ થલિ બહુ પયેસિ;
 જંઠિવિ તીરથ વિરવણા અપાર જિણિંબ સવિ હું નિરમલ જીહાર. ૩૪
 સુવિહાણુ વિહાણુડ આજ અમહ જીવાધા જિણુવર પાય તુમહ;
 હીયડલઈ ઉલટીઓ હરિષ આજ જાણે મઠં લાધઉ મુગતિરાજ. ૩૫
 સિરિ તિરથમાલા થોત્ર એઉ જો પઠઈ ગુણઈ સુણઈ મન ધરેઉ;
 નહિં તીરથયાત્રા ફલઈ બુદ્ધિ પઉભાવઈ અધિકી પૂરઈ રિદ્ધિ. ૩૬
 રયણાયડિ ગચ્છિ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ સોહએ જિમ પુનિમચંદ;
 તસ સીસ નામઈ જિણુ તિલચસરિ રૂઠ ચૈત્ર પ્રવાડિએ ભાવ ભૂરિ. ૩૭

ધતિ સર્વચૈત્યપરિપાટિ સમાપ્ત.

પરિશિષ્ટ ૩

પૂર્વદેશની કલ્યાણકલ્પભૂમિઓ.

સ્થળનું નામ	કોની પાસે આવેલ છે ?	કયા પ્રભુના કૃતલાં કલ્યાણક ?	રીમાર્ક.
બેલુપુર	બનાસ પરામાં	પાર્શ્વનાથનાં-૪ અ. જ. દી. કે.	
બદૈની	બનાસ-ગંગા કાંઠે	સુપાર્શ્વનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
સિંહપુરી	બનાસ પાસે	ત્રેયાંસનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	તોફનું સારનાથ અને પ્રાચીન કલાપ્રદર્શન ત્યાં નજીકમાં છે.
ચંદ્રાવતી	બનાસ પાસે ગંગા કાંઠે	ચંદ્રપ્રભુ-૪ અ. જ. દી. કે.	
અયોધ્યા વિનીતાનમર	ડે. કટરા મહોલ્લો	ઋષભદેવ-૪ અ. જ. દી. અજિતનાથ-૪ અ. જ. દી. કે. અબનંદન-૪ અ. જ. દી. કે. સુમતિનાથ-૪ અ. જ. દી. કે. અનંતાનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
રાતપુરી	સોહાવલ રોશનથી ૨ માઇલ દૂર જીલ્લા:-ફૈઝાબાદ	ધર્મનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
કંપિલા (કંપિલપુર)	કામગંજ B. B. મીટરગેજ	વિમળનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
શૌરીપુર	શીઝાહાબાદ E. I. Ry. થી ૧૪ માઇલ દૂર જમના નદીના કિનારે.	નેમનાથ-૨ અ. જ.	

હસ્તિનાપુર	મીરટ જ. N. W. Ry. ના રાખેવાનમર દરવાજાથી મોટર રસ્તે ૧૬ માઈલ યુવાના થઈને ત્યાંથી ૬ માઈલ હસ્તિનાપુર જે. પોસ્ટ બહસુમા જીલ્લે મીરટ.	શાન્તિનાથ-૪ અ. જ. દી. કે. કુંથુનાથ-૪ અ. જ. દી. કે. અરનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
રાજગૃહી	નિપુલાચલ પહાડ, ઉપર ગાજ-ગીર B. B. L. Ry. (ખીહાર)	મુનિસુમતસ્વામી-૪ અ. જ. દી. કે.	
કાકંદી	લખીપનાઈ સ્ટેશનથી જમ્બુદ્વાર જતા પગલે ૧૨ મ માલ.	સુવિધિનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
ક્ષત્રિયકુંડ	લજવાડ પાસે, કુડેવટ પર પહાડની કંઠેમાં.	મહાવીરસ્વામી-૩ અ. જ. દી.	
જમ્બુવાલિકા	ગીરડી સ્ટેશનથી મધુવન જતાં નદી કાંઠે.	મહાવીરસ્વામી-૧ કેવળ.	
સમેનશિખર	પાસાથ હીલ.	અજિત, સંભવ, અક્ષિનંદન, સુમતિ, પદ્મ સુપાર્શ્વ, ચંદ્ર, સુવિધિ, શીતલ, શ્રેયાંસ, વિમલ, અનંત, ધર્મ, સાંતિ, કુંથુ, અર, મહિ, મુનિસુમત, નામ. પાર્શ્વ મોક્ષકથાશ્લોક ૨૦	
ચંપાપુરી	બ મલપુર સ્ટેશનથી ૪-માઈલ ચંપ નાળા ઉપર.	વ.સુપૂજ્ય-૫ અ. જ. દી. કે. મો.	વાસુપૂજ્યસ્વામીનું મોક્ષ ક. ચંપાપુરીથી લગભગ ૨૫ માઈલ દૂર આવેલા મંદારમિરિ ઉપર થયેલો ઉદ્ઘોષ છે. લામલપુરથી ધ્રાંચ લાઇનમાં મંદારહીલ સ્ટેશન છે.
પાનાપુરી	બીહર ઘરીફ (તુંગીયા નમ-રી) થી (B. B. L. Ry) જળમંદિર.	મહાવીર-૧ મોક્ષ.	

આ પ્રમાણે પૂર્વદેશમાં કુલ કલ્યાણકર્મ પંચાયત્ત્વ છે.

પૂર્વદેશની વિસ્તૃત કલ્યાણકબૂમિઓ.

સ્થળ.	કેની નજીક ?	કયા પ્રભુનાં કેટલાં કલ્યાણકે ?	રીમાર્ક.
અણપદ	(હાલના શિખરમાં) બદ્રી પાર્શ્વનાથ તથા કેદાર પાર્શ્વનાથ, માનસરોવર વિ. બૂમિઓ.	ઋષભદેવ-૧ મે. ક્ષ.	
સ વાથી	બલરામપુર (B. & N. W. Ry.) સ્ટેશનથી જીલ્લા જં મલમાં બેટમેટ (Catmehat) નાં કિલ્લાની વચમાં	સંભવનાથ-૧ અ. જ. દી. કે.	
પ્રયાગ (પુ. મિતલ)	અલ્હાબાદ પાસે કિલ્લામાં અક્ષયવક નીચે	ઋષભદેવ-૧ કેવળ.	
કદિયપુર	મયાજં કચનથી આંટ ટ્રંકરોડથી પમ રતે ૧૨ માઇલ દાટી ગામ નજીક કોલ. ૧ હાડ ઉપર	શીતલનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	આ ગામને હાલ હટવારીયા કહે છે
મિથિલા (ખીહાર)	દરબંગાથી જાંચમાં સીતામઢી લવણદ્રુહ નદી કાંઠે	મલ્લિનાથ-૪ નમિનાથ-૪ અ. જ. દી. કે.	
કોસાબી	અલ્હાબાદથી E. I. Ry. માં બરવારી સ્ટેશનથી ૨૦ માઇલ દૂર પશુના કઠિ કોસમ ખીરાજ Kosham Khiraj પાસે પથરાએલા ખડિયરો અરણ્યમાં પહાડ ઉપર.	પદ્મપ્રભુ-૪ અ. જ. દી. કે.	

કુલ. ૨૨) કલ્યાણકેની વિસ્તૃત બૂમિઓ આ છે.

તારીખ:—૯૫ પૂર્વદેશની વિશ્વમાન કલ્યાણકબૂમિ.

૨૨ ,, વિસ્તૃત કલ્યાણકબૂમિ.

૩ સોરાષ્ટ્રમાં (ગિરનાર) શ્રી નેમનાથની ૩ (દી. કે. મો.) કલ્યાણકબૂમિ.

૧૨૦

